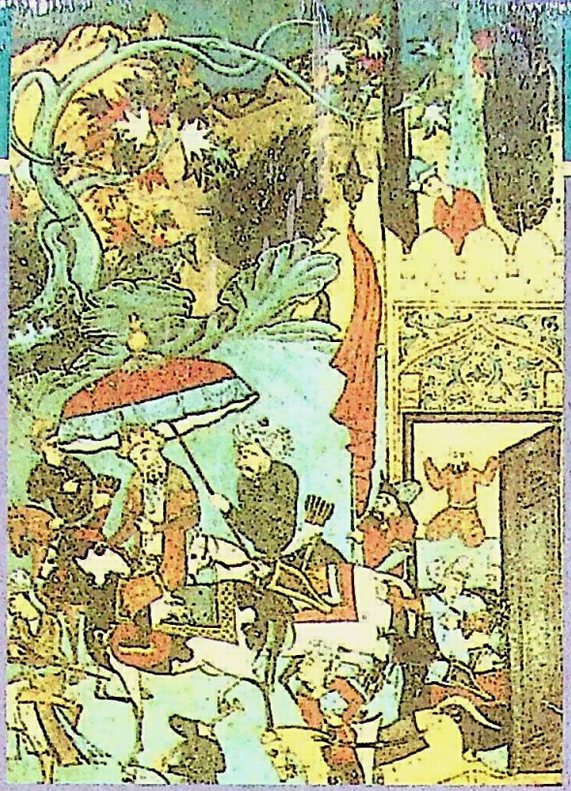

Зафарнома

ШАРАФУДДИН АЛИ ЙАЗДИЙ

ЗафарномА

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИНИНГ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1997

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрати Соҳибқирон Амир Темур таваллудининг 660 йиллигига бағишланган нашрда — «Зафарнома»дек табаррук ва буюк асарнинг 1516 йилдаги таржимасида солноманинг форсча матнига шланмиш турли мактабларга мансуб миниатюралар зарвараги илова этилди.

Сўз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари:
АШРАФ АҲМАД
ҲАЙДАРБЕК БОБОБЕКОВ

Масъул муҳаррир: *БАРНОБЕК ЭШПЎЛАТОВ*

НОШИРЛАР ВА МАТБААЧИЛАР ГУРУҲИ:

Ислом ШОҒУЛОМОВ — (раҳбар)
Тўхтасин БОБОЖОНОВ,
Одилжон РАҲИМОВ,
Жўрақул АЗИЗОВ,
Бобур АЛИМОВ,
Аҳрор АҲМЕДОВ,
Иброҳулла ШОЙМАРДОНОВ,
Отабек ҒУЛОМОВ,
Ғуломжон ҲАКИМОВ,
Муҳаббат АСЛОНОВ,
Роза БАЯЗИТОВА,
Абдулла ЗОКИРОВ,
Аваз БОБОХОНОВ,
Шорустам ШОТУРСУНОВ,
Маҳмуд МУНАВВАРОВ,
Барнобек ЭШПЎЛАТОВ,
Ҳаловат СУЛТОНОВА,
Гулнора ЗОКИРОВА,
Галина ЖУКОВА,
Татьяна БУХАРЦЕВА,
Максим БАЦЕВ,
Рая ЕРЖОКОВА,
Вадим РЕЗНИЧЕНКО,
Абдукарим НИШОНОВ,
Зайнутдин ЗИЯМОВ,
Ҳикмат АҲМЕДОВ,
Марат КАЛИМУЛИН,
Татьяна ОҒАЙ,
Вера БАЛОВА,
Борис ЦОЙ,
Раҳим РАЖАБОВ,
Айта НУРДАВЛАТОВА.

© «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1997

www.ziyouz.com kutubxonasi

СЎЗ БОШИ

Азиз ватандошлар! Биз ажиб бир замонда яшаяпмиз. Яқин йилларгача буюк бобомиз Амир Темур ҳақида китоб ёзиш у ёқда турсин, ҳатто номини айтишдаёқ қўрқа-писа олазарак бўлинарди. Мустақилликка эришишимиз шарофати билан аҳвол бутунлай ўзгарди. Бугун пойтахтимизнинг марказий хиёбонини бобомизнинг ҳайкали безаб турибди. Бултур 1996 йилда Амир Темурнинг 660 йиллигини нишонлаш ҳақида Президентимизнинг Фармони эълон қилинди. Унда «Жаҳон тарихидаги буюк сиймолардан бири, Марказий Осиё халқларининг иқтисодий, сиёсий ва маънавий тараққиётига улкан ҳисса қўшган улуғ давлат арбоби ва саркарда, фан ва маданият ҳомийси соҳибқирон Амир Темур» деган виқорли иборалар бор. Бу сўзлар, биз, кўп йиллардан бери орзу қилган кунлар келганидан далолат беради. Ўша Фармоннинг бандларида Ўзбекистон нашриётлари Амир Темур ва унинг даври фани, маданияти ва санъатига оид қўлёзма ва янги асарларни, шу жумладан, чет элларда нашр этилган адабиётлардан намуналарни нашр этишни ўз режасига киритиши ҳавола этилган бўлиб, бу бизга катта масъулият юклайди. Тангри таолога минг қатла шукурки, шу буюк воқеа туфайли кучимизга куч қўшилиб, ушбу китобни нашрга тайёрладик.

Амир соҳибқироннинг ҳаёти ва фаолияти Марказий Осиё халқларининг тарихида том маънода инқилобий ўзгариш ясади. Бу ўзгаришлар шу қадар улкан тарихий аҳамиятга молик бўлдики, мана бир неча асрдирки, дунё олимлари томонидан Темур ва Темурийлар даври турли фанлар нуқтаи назаридан ўрганилаяпти. Темур ва Темурийлар даври тарихи, энг аввало, уларнинг ўзига замондош бўлган муаррихлар асарларида акс эттирилди. Булар эса ўз галида Темурнинг ҳарбий юришларида иштирок этган кишилар бўлган ёки улар шундай шоҳидларнинг кундалик ёзувларидан ва эсдаликларидан фойдаланганлар. Ана шундай кишилардан энг биринчиси Ғиёсиддин Али ибн Жамол Йаздий «Ҳиндустоннинг газавоти рўзнома»сини 1399 ва 1403 йиллар орасида ёзиб, Темурга тақдим этган. Лекин асар воқеаларнинг тавсифи нуқтаи назаридан ҳаққоний бўлса ҳам, ҳаддан ташқари хушомадгўйлик руҳида ёзилган бўлиб, Амирга ёқмаган. Бироқ, бу асар кейинроқ Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Йаздий асарларига асос вазифасини бажарган. Бу асарнинг матни нашр этилган[1] ва русча таржимаси ҳам чоп этилган[2].

Ғиёсиддиннинг асари ёқмагани сабабли Амир Темур ҳижрий 804 /мелодий 1401-02 йили ўзи билан 1392 йилдан бери ҳарбий юришларида иштирок этган Низомиддин Шомийга содда тил билан ва сарой солномаларига асосланиб, унинг тарихини ёзишни буюради. Низомиддин 1404 йил ёзида асарини ёзиб тугатиб, Амир соҳибқиронга тақдим этади ва ватанига қайтишга рухсат олади.

Биринчи бўлиб Низомиддин ўз асарини «Зафарнома» деб атайди. Унда ҳижрий 806 йил охиригача, яъни мелодий 1404 йилнинг июлигача бўлган воқеалар акс эттирилган. Амир Темур ҳаётининг қолган қарийб саккиз ойига тааллуқли воқеалар ва вафотидан кейинги ойлардаги ҳодисалар унга кирмаган. Демак, шу нуқтаи назардан асарни мукаммал деб бўлмайди.

Ана шундай энг мукаммал асарни Шарафуддин Али Йаздий яратди. Шарафуддин ҳам Ғиёсиддин Али каби Эронзаминдаги Форс вилоятининг шимолидаги Йазд шаҳрида туғилган. У обдон зукколиги ва донолиги билан Темурийларнинг диққатини ўзига жалб қилади. Шарафуддин бир неча йил Ҳиротда Шоҳрух мирзонинг ҳамда Форсда унинг кичик ўғли Иброҳим Султоннинг саройида хизмат қилади. У шеърият, фалсафа ва илми нужумдан обдон хабардор олим эди. «Шараф» тахаллуси билан шеърлар битар эди. Шарафуддин ўз ҳаётида бажарган икки шарафли ишининг бири шу эдики, Улуғбек ҳарбий юришларининг бирида ҳижрий 832/мелодий 1428-29 йили ёш мўғул хони Юнусхонни асир қилганида Шоҳрухнинг буйруғи билан Шарафуддин асир хоннинг устози этиб тайинланади. Шарафуддин бир муддат Юнусхон билан Йаздда яшаб, унинг тарбияси билан шуғулланади ва

---

[1] Дневник похода Тимура в Индию Гияс-ад-диина Али. С приложением соответствующих отрывков из «Зафарнамэ» Низам-ад-дина Шами. Издание Л. А. Зимина, под ред. В. В. Бартольда, Петроград, 1915.

[2] Гийасаддии Али. Дневник похода Тимура в Индию. Перевод с персидского, предисловия и примечания А. А. Семенова. Москва, 1958.

www.ziyouz.com kutubxonasi

афтидан, ўз билимларидан унга анча сингдира олган. Ана шу ёш хон кейинчалик Ҳиндистонда уч асрдан кўпроқ ҳукм сурган Темурийлар сулоласининг асосчиси Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг она тарафидан бўлажак бобоси эди.

Шарафуддин Али Йаздийнинг иккинчи ва асосий шарафли иши — унинг ўз «Зафарнома»сини яратишидир. Шарафуддин асарининг дебочасида кўрсатишича, уни ҳижрий 828 йили/мелодий 1424-25 ёзиб тугатган. Шу тарих Абдураззоқ Самарқандийнинг «Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн» асарида ҳам кўрсатилган[1]. Асар Амирнинг муфассал ва шаҳзода Халил Султоннинг қисқача тарихидан иборат бўлиб, замондошларига ўта манзур бўлган. Бу асарга асос бўлган илк нусхани Темурнинг сарой кундаликлари ва бошқа манбалар асосида ва сарой котибларининг ёрдамида Иброҳим Султон ёзган. Бу нусхани қайта ишлаб ва яна бошқа манбалардан фойдаланиб Шарафуддин ўз «Зафарнома»сини яратган. Муаллиф ўз асарини биринчи мақола деб атайди ва Шоҳрухга аталган иккинчи мақола ҳамда Иброҳим Султонга аталган учинчи мақолани ёзишни ҳам режалаштириб қўяди. Бу ҳол матнда ҳам ўз аксини топган ва ўқувчи қуйида бунинг гувоҳи бўлади.

Асар турк хонларининг шажараси ва Чингизхон тарихига бағишланган улкан (82 варақ) Муқаддима билан бошланган. Асар кўпдан-кўп шеърлар билан зийнатланган бўлиб, улар Шарафуддиининг шахсий ижоди эканлиги шубҳасиз. Шуниси диққатга сазоворки, Шарафуддиннинг «ёрдами» билан Темур ҳам, унинг фарзандлари ва лашкарбошилари ҳам кўпинча баъзи воқеалар муносабати билан форсий шеърлар айтадилар. Шарафуддин баъзи руҳий кечинмаларини ҳам лирик чекиниш сифатида узундан-узоқ шеърлар билан ифодалайди. Шундай жойларда муаллиф ўқувчининг диққати ва вақтини суиистеъмол қилаётгани сезилади, чунки бундай саҳифаларда ҳарбий, сиёсий воқеаларнинг ривожланиши сустлашиб кетади, ёки умуман тўхтайди. Лекин талқин услуби қандайлигидан қатъи назар Шарафуддин Али Йаздийнинг «Зафарнома»си Амир Темур тарихига бағишланган асарларнинг энг ҳақиқатга яқини ва энг мукаммали ҳисобланади. Шунинг учун ҳам асар ёзилганидан бери ўтган беш ярим асрдан ортиқ вақт ичида у қайта-қайта кўчирилган, турли Шарқ ва Ғарб тилларига ҳам тўла, ҳам қисман таржима қилинган ва бир неча марта нашр этилган. Шундай нашрларнинг энг мукаммали 1972 йили А. Ўринбоев томонидан чоп этилган нусхавий танқидий матн ҳисобланади[2].

Эслатилган таржималар орасида Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али ал-Бухорий томонидан Шайбонийлар сулоласидан хон Кўчкунчихон (1510—1529) фармонига кўра 1519 йилда бажарилган ўзбекча таржима муҳим ўрин тутади. Асар эски ўзбекчага яна икки марта таржима этилган бўлиб, буларнинг биринчиси номаълум таржимон томонидан Йароқбнй Қўнгирот деган шахснинг буйруғига кўра 1550 йили бажарилган. Охирги ўзбекча таржимани 1826 йили Шермуҳаммад Мунисниинг тавсияси билан Хевада Худойберди ибн Қўшмуҳаммад Суфи Хевақий бажарган бўлиб, бу анча қисқартирилган таржимадир.

Муҳаммад Алининг ўзбекча таржимасига келсак, бу, бизнингча, том маънода ўзбек мумтоз насрининг илк буюк обидаларидан биридир. Биз қуйида кўрамизки, бу асарнинг нафақат таржимаси, балки Шарафуддин шеъриятига тааллуқли айрим ерларда қайта ишланиши ҳам дейилмоғи керак.

Муҳаммад Али таржимаси ягона нодир нусхада мавжуд бўлиб, у Истанбулда, Нури Усмонния кутубхонасида 3268 рақам билан сақланади. Бу ерга у турк султони Мустафо Учиичи томонидан ҳижрий 1171/мелодий 1757 йили вақф қилинган. Демак, қўлёзма у ерга олдинроқ бориб қолган. Қўлёзма ҳали теран ўрганилмаган. У ҳақда фақат венгер шарқшуноси Янош Экман 1964 йили қисқагина маълумот келтирган[3] ва ватандошимиз Миён Бузрук 1927 йили «Маориф ва ўқитувчи» журналида хабар берган[4]. Бироқ, қўлёзма саҳифаларида бир турк ўқувчисининг лотин ҳарфи билан ҳозирги турк тилида ёзган айрим сўзлари ва қатор белгилари ҳам бор. Шунга кўра бу қўлёзма ҳақида туркча бирор тадқиқот бўлса керак деб тахмин қилиш мумкин. Лекин ўша «турк ўқувчиси» аслида Янош Экман бўлганлиги эҳтимоли ҳам туғилди.

Қўлёзма асл матни саҳифалари рақамланмаган. Лекин ўша номаълум турк, асар билан қисқа фурсатда танишибди шекилли, уни рақамлаганига кўра қўлёзма 319 варақ бўлган.

---

[1] Абдураззоқ Самарқандий. Матлан саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Таржимон ва нашрга тайёрловчи А. Ўринбоев. Тошкент, «Фан», 1969, 337-саҳифа.

[2] Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома. Нашрга тайёрлаш, сўз боши, изоҳ ва кўрсаткичлар А. Ўринбоевники. Тошкент, «Фан», 1972. Шу нашрнинг IX-XX саҳифаларида ноширсўз бошисида асарнинг қўлёзмалари ва ёзилиш тарихи ҳақида муфассал маълумотлар келтирилган.

[3] Eckmann J. Die tschagataische Literatur Philologia turcicae fundamenta, t. 11, Leiden, 1964. 366-саҳифа.

[4] Миён Бузрук. Ўзбек тарихига оид тўрт муҳим китоб. «Маориф ва ўқитувчи» журнали, 1927, №№9—10, 56—60 бетлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

«Қисқа фурсатда танишиш» дейишимизга сабаб шуки, асарни чевуриб нашрга тайёрлаш жараёнида аниқладикки, унинг куплаб варақларини жилдланиш пайтида ўрни алмашган экан. Бу варақларни тартиби билан ўрнига қўйишда уларнинг ҳаммасини «Зафарнома»нинг форсча матни билан солиштиришга тўғри келди. Қўлёзманинг 46-варағигача «турк» ўқувчи қўйган рақамлар мазмун баёни билан мос келади. Сўнг асар жилдидаги «турк»нинг варақ рақамларида номослик келиб чиқади, 47-варақдан то 65-варақгача, яъни 19 варақдаги ҳодисалар асарнинг анча кейинги қисмига тегишли. Шунинг учун орқадаги варақларни олдинга олиб, варақларни бошқатдан қирқиб, ямаш ва рақамлашга тўғри келди. Худди шунингдек 119, 120, 134, 157, 164-варақларни таржима жараёнида «топиб, жойига қўйилди». Бундай варақ «силжишлари» асарнинг кейинги қисмида ҳам кўп. Умуман олганда, ҳаммаси бўлиб 35 варақнинг ўрни алмашган бўлиб, уларни форсча мати билан солиштириб, ўз жойига қўйдик.

Энди асарнинг таркиби ва мазмунига келсак, Муҳаммад Али «Зафарнома»нинг форсча матнидаги турк-мўғул халқларининг келиб чиқиши ҳақидаги 82 варақ Муқаддимани тушириб қолдирган. Бундан ташқари бу муаллиф Шарафуддиннинг узундан-узун мулоҳаза ва шеърларини ҳам атайин тушириб қолдиради.

Муҳаммад Али асар бошида ўзининг қисқа кириш сўзини келтиради ва асардаги энг биринчи сарлавҳасини «Темурбекнинг мутаваллуд бўлғони ва оламни ўз жамоли била йарук қилғони сўзлари» деб атайди. Бу эса форсча матннинг 86-варағидаги сарлавҳага мос келади. Асар давомида Темурнинг ўзи ҳақида кўпдан-кўп биографик маълумотлар келтирилганлиги учун уни фақат Амирнинг ғалабалари тавсифи эмас, балки ҳаётномаси деб аташ мумкин. Асарда Амирнинг барча оила аъзолари ва қариндош-уруғлари ҳақида ҳам кўплаб маълумотлар келтирилади.

«Зафарнома» фақат соҳибқироннинг ҳарбий юришларини мақтаб, кўкларга кўтаришдан иборат, десак хато бўлурди. Унда инсон характерлари ҳам жуда яхши тавсифланган. Хусусан, Темурнинг шахсий характери Шарафуддин Али томонидан зўр маҳорат билан кўрсатилган. Муҳаммад Али эса ўзбек тилига ана шундай саҳифаларни юксак маҳорат билан акслантирган. Баъзи саҳифаларда Темур қаҳрининг қаттиқлиги тавсифланиб, унинг бу борадаги фаолияти ҳаққоний баён қилинган ва уни асослашга уринишлар сезилади ва унинг мислсиз оламгирлиги кўрсатилган бўлса, бошқа саҳифаларда, чунончи, қизи Тағайшоҳнинг ва ўғли Жаҳонгир мирзонинг вафотларига тааллуқли саҳифаларда соҳибқирон инсоний заифликларга эга бўлган киши эканлиги ҳам кўрсатилган. Лекин иккала муаллиф Шарафуддин, Муҳаммад Али ҳам Амир соҳибқироннинг буюк шерқалблиги, мислсиз қаҳрамонлиги, довюраклиги ва баҳодурлигини катта ҳаққоният ва маҳорат билан кўрсатган. Бу саҳифалар ўқувчида заррача шубҳа туғдирмайди. Ва Темур сиймоси кўз олдимизда чекинмас, енгилмас ва забардаст жангчи сифатида гавдаланади.

Асарда нафақат Темур сиймоси, балки унинг атрофидаги баъзи бошқа шахсларнинг сиймолари ҳам юксак маҳорат билан тасвирланган. Масалан, соҳибқироннинг эгачиси (опаси) Қутлуғ Туркон оғо ҳақида қисқагина маълумотлар келтирилган бўлса ҳам, шу маълумотларнинг ўзигина уни мушгипар ва ғамхўр опа, нафис дидли, идрокли ва доно ҳамда жасур ва ватанпарвар аёл сифатида гавдалантиради. Бу аёл тили билан айтилган бир неча оғиз сўзларнинг ўзигина унинг бутун Эрон ва Туронда катта қудратга эга бўлган ҳамда халқаро сиёсатга кучли таъсир кўрсата оладиган юксак иродали ҳокима аёл бўлганлигини кўрсатади. Унинг оти Туркон оғо бўлганлиги ҳам бежиз эмасдек туюлади кишига.

Амир Ҳожи Сайфуддин ва амнр Ҳусайн сиймолари ҳам юксак маҳорат билан тасвирланган. Буларнинг биринчиси соҳибқироннинг энг ишончли дўсти ва сафдошларидан бири эди. Амир энг масъулиятли ва огир вазифаларни фарзандларидан ҳам унга кўпроқ ишонарди ва юкларди. У умрининг охиригача соҳибқиронга содиқлигича қолади.

Амир Ҳусайн аввалига Темурнинг қайноғаси ва бошланғич пайтлар сафдоши эди. Лекин у ўз табиатидаги тубанликлар туфайли юксак инсонийлик хусусиятларига эришолмайди ва ниҳоят, Темурга нисбатан хойинликка огиб, ҳалокатга юз тутади. Бу шахс Темурга нисбатан қандай разилликлар қилган бўлишига қарамай, Амир соҳибқирон унга донмо олижаноблик билан ва инсонийлик билан жавоб қайтаради.

Амир Ҳусайн вақти-соати тугаб, ҳаёти билан мамоти оралиғи қилча қолган дақиқаларда муаллифлар соҳибқироннинг юксак инсоний кечинмаларини моҳирлик билан тавсифлаганлар.

Лекин қандай бўлишидан қатъи назар, асарнинг марказида Амир Темур туради. Муаллифлар уни бир дақиқа ҳам унутмайдилар, хоҳ узоқ ва машаққатли юришларми, хоҳ зафарли жангларми, хоҳ сиёсий, маданий ёки маърифий ишларми — барчасида Амир

www.ziyouz.com kutubxonasi

шахсан иштирок этиб, албатта масаланинг энг тўғри ва доно ечимини топади, ва ҳар қандай огир шароитдан ҳам лашкарини усталик билан олиб чиқиб кетади ва аскарларининг ҳаётини сақлаб қолади. Масалан, 1391 йили Тўхтамишга қарши қилинган юришда 200 минг кишилик лашкар огир озуқа танқислигига учрайди: бир аскарга кунига фақат бир товоқ атала бериларди. Бошқа егулик нарса йўқ эди. Бундай оғир аҳвол яна неча кун давом этиши ҳам номаълум эди. Шунда Амир соҳибқирон оригинал йўл билан бу овқат танқислиги муаммосини ечади: у бутун аскарлари билан чўлни ҳалқа қилиб ўрашни буюради. Аввалига диаметри бир неча ўнлаб километрга етадиган улкан ҳалқа ҳосил бўлади. Сўнгра ҳалқа торайиб, кичрайиши натижасида «ортган» аскарлар иккинчи ҳалқани ҳосил қилади. Ҳалқа ичида қолган тирик жониворларни сони шу қадар кўп эдики, муаллифларининг айтишича, аскарлар уларни саралаб, фақат семизларини қолдириб, озғинларини қўйиб юборадилар. Бундан отиб олинган ов натижасида бир неча ойлик овқат жамғарилади. 9 ой давом этган бу юришда лашкар ўзини-ўзи овқат билан таъминлайди.

Шундан ҳарбий тактика масалаларида XIV аср иккинчи ярми ва XV аср бошида Амир соҳибқирондан ўтадиган бошқа бир шахс йўқ эди дейиш мумкин. Бу борада оғир бўлиб кўринган ҳарбий масалани ҳазрат Амир оз сонлик аскар билан ва содда усул билан ҳал қилганидан муаллифларимиз ҳам ҳайрон қолишади. 1364 йили Илёс Хожани Кешдан ҳайдаб чиқаришда бор-йўғи 300 кишидан иборат отлиқ аскари отларининг икки тарафига шох-шаббаларни бойлаб, чанг-тўзон кўтариб, йирик лашкар келаётгандек душман кўнглига ваҳима солишн; ёки яна бир гал ўрду бўлиб турган ва сони Темурникидан бир неча бор ортиқ бўлган душманнинг атрофига қоронги тунда гулханлар ёқиб яна душманларни қўрқитиши бунга мисол бўла олади. Кавказда Кура дарёсидан кўприксиз жойда қамишдан кўприк ясаб, осонлик билан сувдан ўтиши ҳам шундай ҳарбий зеҳн ва фаросатнинг намоёшш қилинишидир.

Асарда XIV асрга хос бўлган бой географик маълумотлар келтирилган. Шуниси диққатга сазоворки, Ироқ ва Шарқий Анатўлиядан то ҳозирги Хитой марказигача ва Форс кўрфазидан то Кама дарёси ҳавзасигача бўлган жой, сув, кент, шаҳар, тоғ ва довонларнинг ўзбекча (қарлуқча) номлари келтирилади. Бу эса учала мўғул улусида ҳам XIV асрда чиғатой туркий тили тарқалганлигидан далолат беради.

Энди бир нозик масала устида тўхталмай иложимиз йўқ. Темурнинг «уч йиллик», «беш йиллик» ва «етти йиллик» юриш жангларида ва бошқа бу атамаларга кирмаган урушларидан олдига қўйган мақсади нима эди? деган савол туғилади. Одатда рус ва совет муаллифлари бу саволга, мақсади фақат бойлик орттириш учун олиб борилган босқинчилик ва қирғинбарот урушлари эди, деб жавоб бериб келганлар. Масалага юзаки ёндашганда шундай тушуниши мумкин. Лекин 1385 йилгача Темурнинг мамлакатларни босиб олиш нияти бўлмаганлиги аниқ. Ўша йил бошида Тўхтамишхоннинг Табризга бостириб келиб, шаҳарни вайрон қилиши унинг режаларига қатъий ўзгартириш киритади. Бундан бир неча йил аввалроқ у «Худо битта бўлганидек бутун дунёда подшо ҳам битта бўлиши керак» деган бўлса-да, бу фикрини у ҳеч қачон тўла амалга оширишга ҳаракат қилмаган эди. Мазкур йилгача олиб борган урушлари асосан ё турли вақтларда орттирган душманларидан ўч олиш, ёки аҳолига зулм ўтказаётган ҳокимларнинг танбиҳини бериш, ёхуд шаръий фарз деб ҳисобланган диний душманлар билан олиб борилган газавот урушлари эди. Газавот урушларини ҳам у фақат мусулмонларга нисбатан зулм ўтказаётган гайридинларга қарши олиб борарди. Бу ҳол асарда ўз аксини топган. Лекин Тўхтамишнинг мазкур юришларидан сўнг у бутун Эронни боснб, Олтин Ўрдага қўшиб олиши хавфи туғилади. Шунинг учун Амир Темур Тўхтамишдаи аввал Эронни ўз мулкига қўшиб олишга қарор қилади. Эронни забт этганидан сўнг умуман Ҳулогу мулкини тамоман забт этиш гояси туғилади. Ҳақиқатан ҳам Ҳулогу мулкининг асосий қисми бўлмиш Эрон ва у мулкнинг иккала пойтахти Табриз ва Султония забт этилганидан сўнг бу мулкнинг парчалари бўлмиш Ироқ, Сурия ва Шарқий Анатўлияни қўшиб олмай иложи йўқ эди. Чунки бу ерларнинг ҳокимлари Темурнинг душманларига паноҳ бериб, ерлари Амирга нисбатан игво ва ҳужум плацдарми-базасига айланган эди.

Темур ҳарбий юришларининг яна бир сабабн бор эди. Бу ҳам бўлса, Буюк Ипак йўлини бир мамлакатга бирлаштириб, ундаги хавфсизликни таъминлаш эди. Шарафуддин бир неча марта Мўғулистон, Эрон ва Ироқда маҳаллий ҳокимларнинг зўравонлиги ёки қароқчилар кўпайганлиги сабабли карвонлар ва ҳатто элчилар юролмай қолганликлари ва ҳажга ҳам бориш хавфли бўлиб қолганлигини айтади.

Тўхтамиш ва Боязид билан олиб борилган жангларда эса ҳақиқат тўла равишда Темур тарафида эди. Бунга ўқувчининг ўзи мутолаа чоғида гувоҳ бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, Амир Темур ўз даврининг фарзанди ва энг йирик лашкарбо-

www.ziyouz.com kutubxonasi

шиси эди. Унинг даври эса ниҳоятда мураккаб эди. XIV аср ўртасига келиб мўғулларнинг учала ғарбий улуслари — Олтин Ўрда. Чиғатой улуси, Ҳулоғу улуси ҳарбий ва сиёсий инқирозга учраган эди. Агар Темур бўлмаса, Тўхтамиш ёки бошқа кучли шахс бу парчаланиб кучсизланган мулкларни албатта бирлаштиришга, ўзига қўшиб олишга уринарди.

Ундан ташқари 1368 йили Хитойда мўғул ҳукмига барҳам берилиб, ҳокимият тепасига хитойларнинг Мин сулоласи келиши ғарбий мўғул улусларига ҳам хавф туғдирган эди. Чунки хитойлар дарҳол Мўғулистонни ўзларига тобеъ эттириб, ўзларини Чингизхоннинг вориси деб эълон қилдилар, ва бундан кейин Хитой императорлари ғарбий улуслар ҳам уларга бўйсунишини талаб қилишлари табиий эди. Шунинг учун ҳам ғарбда Темур ва Тўхтамишхон каби икки йирик шахснинг саҳнага чиқиши тасодифий эмас эди.

Амир Темур юришларига баҳо беришда шу ҳолатларни ҳам эътиборга олиш керак.

Энди бир неча оғиз сўз асарнинг тили ҳақида. Муҳаммад Алининг тили эски ўзбек тилининг ажойиб бир намунасидир. Уни бирор-бир ҳозирги лаҳжа билан бутунлай боғлаб бўлмайди. Бир тарафдан бу тил биз кўниккашимиз Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг тилига ўхшаса, иккинчи тарафдан шимолий Бухоро билан Хоразмнинг шарқи ва Сирдарё бўйларидаги тилни эслатади. Умуман олганда, бу тил қарлуқ, қипчоқ ва ўғуз элементларини ўз ичига олган бўлса ҳам, қарлуқ элементи унда устун келади. Ва шу жиҳатдан ҳақли равишда уни ўзбек тили деймиз.

Бу тил XIV—XVI асрларда нафақат Моваруннаҳрда, балки Волганинг қуйи оқимидаги Царицидан (Волгоград) то Сирдарёси ҳавзасигача оралиқда тарқалган эди [1].

Муҳаммад Алининг баён услуби шу қадар мафтункорки, биз бу усулни сақлаш учун асарнинг тилини ҳозирги адабий тилга кўчирмай ўзича қолдиришга қарор қилдик. Чунки бу асар XVI аср биринчи чорагидаги ўзбек прозасининг йирик ва жонли намунасидир. Шу билан бирга бу асар тили ҳозирги замон тилшуносларида ҳам қизиқиш уйғотар деган ниятдамиз.

Муҳаммад Али ўзи таржимасини бажараётганида айтарлик ёш бўлмаган кўринади. Чунки унда катта ёшдагиларга хос бўлган унутиш аломатлари сезилади. Масалан, баъзи бетларда айрим гаплар тугамай қолиши ҳамда гапнинг ўртасида айрим жумлалар тушиб қолиш ҳоллари ҳам учрайди. Бундай ҳолларда биз у гапларни форсча матнга кўра тикладик ва тушиб қолган жумлаларни шартли қавсда келтирдик. Таржимон баъзи сўзларни ёзишда аниқ қоидага риоя қилмайди. Масалан, шоҳ, ва шоҳзода сўзларини «шин»дан сўнг «алиф» билан ҳам, «алиф»сиз ҳам ёзади. Бундай ҳолларда биз матн орфографиясини сақлаш учун биринчи ҳолда шоҳ, шоҳзода ва иккинчи ҳолда шаҳ, шаҳзода шаклида келтирдик; кўприк ва фил деган сўзларни у бир бетнинг ўзида кўфрук ва пил шаклларида келтиради. Бундай ҳолларда ҳам бу сўзларни тузатиб ўтирмай, матидагидек келтирдик. Кўп ҳолларда ҳозир «я» билан бошланадиган сўзлар икки ҳарф билан келтирилганлиги учун биз орфографияни сақлаш учун бу ўринда дифтонг «йа» билан ёздик (масалан: Йазд, йанги, йамғур ва ҳ.к.). Қирилча «я» «ю» ёки «ё» сақланиши эса ўқувчи эҳтиёжига боғланди. Буни хато ўрнида кўрмагайлар.

Икки оғиз сўз асардаги шеърият ҳақида. Аввало, шуни айтиш керакки, форсча матида Шарафуддин классик араб ва форс шеъриятидаги анъанани давом эттириб, асарнинг ҳар бир бетига қатор шеърларни киритган. Лекин кўпинча бу шеъриятда у айтарлик юксак маҳоратга эришолмаган ва шунинг учун келтирилган шеърларнинг баъзилари анча саёз бўлиб қолган. Табиий, Муҳаммад Али бу шеърларнинг ҳаммасини ўзбекчага чевуравермаган. Фақат у баъзи шеърларнигина қолдирган ва уларни анча усталик билан ўзбекчага агдарган.

Бундай шеърлар Муҳаммад Алининг шеърият бобида анча маҳорати бўлганлигидан гувоҳлик беради.

Қўлимиздаги ксерокопия нусхасига кўра, Истамбул қўлёзмасининг яна бир камчилиги бўлган: унда асарнинг турли ерларида ўн тўрт вараги тушиб қолган. Уларни Муҳаммад Алининг услубига солиб, форсчадан таржима қилинди.

Азиз китобхон! Халқимиз қадимги қаҳрамонлар ҳақида достонларни севиб ўқиганликларини яхши биламиз. 40-нчи ва 50-нчи йиллар охирларигача ҳам эски араб ёзувида совет давридан илгари чоп этилган «Або Муслим», «Искандарнома», «Шоҳнома» каби китобларни гап-гаштаклар ва шунга ўхшаш йиғинларда эски ёзувни билган бир одам ўқирди, қолган иштирок этувчилар диққат билан эшитардилар. Шунда китобдаги воқеа ривожланишига қараб тингловчиларда кулги ҳам, кўз ёши ҳам бўларди. Лекин у китоблар, айниқса

---

[1] Хождение за три моря Афанасия Никитина. М.: — Л.: 1948. 205-бет, 368-изоҳ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

«Шоҳнома», афсонавий ёки ярим афсонавий Эрон шоҳлари ҳақидаги ўйдирмаларнинг моҳирона шеъриятга солингани эди. «Зафарнома» эса реал қаҳрамон ва паҳлавон, аждодимиз соҳибқирон Амир Темур Гурагоннинг ҳаёти ва фаолияти ҳақидаги ҳаққоний хабарларнинг тавсифидир. Ўйлаймизки, қаҳрамон бобомизнинг ҳаётномаси сизга манзур бўлғай.

Ушбу нашрда ҳошиядаги рақамлар ва сатр ичидаги оғма /чизиқ саҳифа рақами ва унинг бошланиш жойини билдиради. Ҳижрий тарихлардан кейин қавс ичида уларнинг мелодийга ўтказилганларини келтирдик. Шартли қавс ичида келтирилган сўз ва иборалар форсча матнга кўра тикланган. Китобнинг охирида баъзи жуғрофий иборалар ва тушунчалар изоҳланган. Қуръони карим оятлари тажвид асосида эмас, транскрипция қоидалари асосида ўқилди ва изоҳларда уларнинг тегишли суралардаги ўрни кўрсатилди.

Тагин: раъия, тобеъ, воқеъ, воқеъа, тааллуқ каби бир қатор калималар таржимон-муаллиф ёзган ҳолда қолдирилди, жузъий ўзгаришлар билан табдилланмади. Қўлёзмадаги баъзи сийрак учрайдиган, жумладан, арабчаси дол, коф, лом ва йо ҳарфларидан таркиб топган, бир қарашда «даклай» деб ўқиш мумкин бўлган сўзни шартли равишда «диккалай»— деб ўқилди. Бу, дарвоқеъ, душман бошига тик, тиккалай борди деган Бухоро ва Хоразмда сақланган иборага ҳам мос келади. Бу нарса айрим бошқа ҳолларда ҳам учрайди. Дунёдаги ягона ўзбекча қўлёзмаси асосида тайёрлангани учун ҳам китобда бундай сакталиклар бўлиши табиий. Кўрсаткичлардаги рақамлар қўлёзма матнининг варақ саҳифаларини билдиради. Мундарижада эса ушбу нашр бетларн кўрсатилди.

Китоб кенг ўқувчилар оммасининг ўқиши қулай бўлиши учун сўзбошида ҳам, изоҳларда ҳам ҳадеб фойдаланилган адабиёт саҳифаларига ҳавола қилавермадик ва кўп ҳолларда уларни эслатмадик.

Ўтган 1996 йилнинг энг улуғ ва тарихан зийнатли умуммиллий маъракаси — Ҳазратн Соҳибқирон Амир Темур ибн Тарағай Баҳодурхоннинг 660 йиллиги шукуҳида кечган санамиз ноширчилигининг энг кўркам намунасини Ўзбекистонга ва ўзбек халқига тақдим этгани учун заковатли матбаачи, тарихчи олим Ислом Шоғуломов етакчилик қилаётган «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни меҳнат жамоасига алоҳида миннатдорчилик изҳор этамиз.

Ашраф АҲМАД,
Ҳайдарбек БОБОБЕК.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЗафарномА

www.ziyouz.com kutubxonasi

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ!

МУҚАДДИМА

1б /Ҳамду сипос ул Холиқиғаким, араб ва ажам фусаҳо ва булағолари анинг васфидин ожиз турурлар.

Ва ҳаддсиз сано ул Қодиригаким, ҳидоят арбоби ва дироят асҳоби аниинг баёии сифатида қосир бўлдилар. Уламо ва фузалоларға ўз карами бирла кўнгулларини Ислом нури била ороста қилди.

Ва сано ул Подшоҳиғаким, барча подшоҳ анинг даргоҳида ниёз юзини туфроққа қўйуб, тилак тиларлар. Назм:

Анинг иасфида ақл ҳайрон эрур,
Ки ақл анда бир тифли нодон эрур.
Агар киши юз йил деса васфини,
Дейолмас анинг васфидин бирини.
Камолида йўқ ҳадду ғоят анинг,
Сифотида ҳам йўқ ниҳоят анинг.

Юз шукур ул Султониғаким, ер устида кўкдин боргоҳни устунсиз йасадиким: *Аллоҳул-лазй рафаʿас-самавати биғайри ʿамадин таравнаҳа*[2]. Ва алтоф хизонасидин ҳар бандага бир турлук инойат ва шафқат бирла хосс қилиб, баъзи бандаларига нубувват мартабасини каромат қилиб, халқ учун йибарди. Ва барчадин афзал ва акмал, ул Хожа турурким, анинг дин ва
2а миллати барча динларнинг носихи бўлди. Салот ва саловоти зокиёт ва туҳафи таҳийётнисор равзаи муаттари Пайғамбарийким, ҳидоятлари била/ иллатларни йўқ этти: *Ва ҳува*[3]...

Ва латиф раҳматлари ва ризвони шарифлари ул шароиъ кўкининг ойиға ҳардамда юз қатла нисор ўлсун*: салл Аллоҳу ʿалайҳи ва ʿала алиҳи ва асҳобиҳи ва саллам таслиман касиран, касиран.*

Аммо баъд, билғилким, бу даврони шарифда ва авони латифдаким, назм:

Жаҳон эрди хуррам чу боғи биҳишт,
Ба даври шаҳаншоҳи никусиришт.
Шаҳаншоҳи динпарвари додгар,
Давридин адли берди хабар.
Ишидур аҳодис ва Қуръон била,
Кеча-кундуз ул ёди Субҳон била.
Замони эмас холи аз ёди Ҳаққ,
Жаҳон ичра шаҳлардин элтти сабақ.
Шижоъатда Рустам[4] киби номдор,
Саховатда Ҳотам[5] киби номдор.
Жаҳоне эрур адлидин шодмон,
Эрур дунёда шоҳи соҳибқирон.
Шаҳаншоҳи диндор Кўчкунчихон[6],
Ки олам эрур жисм ва ул ҳам чу жон.
Илоҳо, ки то бўлғай арзу само,
Бу шоҳи жаҳондор тобқай бақо[7].

Муборак кўнгулларида ва саодатманд хотирларига кечтиким, «Зафарнома»ким, мавлоно Шарафуддин Йаздий[8] — *равваҳаҳу Аллоҳ ал-азиз* — форсий тили билан Темурбекнинг[9] воқиъотини айтиб турур, тожиклар андин баҳра топиб, турк элига файз тегмай турур, эрса керакким, бу китоб туркий билан бўлғай, то андин эл-улус фойда топқайлар. Чунким бу андиша латиф кўзгу киби муборак кўнгулларига кечти, баъзи доноларким, бу

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳазратниинг мулозиматиға ҳозир эрдилар, бу андишадин шод бўлуб, пора дуо қилиб айттилар, шеър:

Йахши табъинг йахши қилғай фикрни.

Бас, андин сўнг бу бандаи камина /беиститоъати туроб, итмомул-
2б фуқаро Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али Бухорийға[10] ишорат бўлдиким, туркий тили била «Зафарнома»ни буюрулғай. Бас, агарчи бу бандаи ҳақири хоксорға ул иститоъат йўқ эрдиким, бу ишга духули қилғай. Аммо бу оятнинг мазмуни билаким: *«Атиъу-л-Лаҳа ва ати'у бир-Расула ва улу-л-амри минкум»*[11] воқиъ бўлуб турур, йўқ дейолмай анбиё ва авлиё руҳидин мададу ҳиммат тилаб, бу амрға машғул бўлдим. Умид ул турурким, мақбули табъи хони олиймиқдор ва умарои бузруквор ва вузарои пикушиъор ва зурафои номдор бўлғай, иншоаллоҳ таоло.

Бас, умид ул турурким, агар саҳви ва хатойи бу китоб ичинда муборак назарларига келса, марҳамат қалами бирла ислоҳ қилиб, анинг саҳв ва хатосиға боқмағайлар. *Ва ҳува ал-Азиз ил-Вадуд*[12].

Темурбекнинг мутаваллид бўлғони ва оламни ўз жамоли била йаруқ қилғони сўзлари[13]

Заволсиз подшоҳ каломидин мундоқ маълум бўлурким, фаёз алалитлоқ хизонасидин: *Аъта кулла шайъин халқаҳу сумма ҳуда*[14] салоҳ ва муҳаббат хилъатини йахшилиқ тариқасини бандасига иноят қилур бўлса, бу иноятни бу банданинг фарзандларидин кўрсатур. Нечукким, Пайғамбар *салли Аллоҳи алайҳи васаллам* айтиб турурлар: *«Ва инна салоҳар-ражули...»* ҳадисининг маъниси ҳазрат соҳибқироннинг атоси шаънида туруркум, амир Тарағай дейур[15]. Тарағайбек уламо ва сулаҳо ва муттақийларға мушфиқ ва меҳрибон эрди ва буларнинг мажлисида борур эрди. Ложурма, бу жиҳатдинким, ҳазрат Ҳаққнинг севар бандаларини севар эрди ва буларнинг
3а дўстлуқ донасини сидқи гаштиға парвариш бергон учун *«Анбатаҳа Аллоҳ набатан ҳасан»*[16] чиқиб, давлат ва саодат саҳроси/каромат ва афзолдин тўлди. Байт:

Чу тобти бу иқболу бахтдин нишон,
Анга берди Ҳаққ пури соҳибқирон.

Қазон султон[17] замонида давлатнинг куни ва саодат кўкининг ойи зоҳир бўлди ва олам сақлағучи юлдузи инояти Раббонийнинг авжидин йаруқ бўлди. Шаъбон ойининг йигирми бешида, торих етти юз ўттуз олтида, сичқон йиликим (8.04.1336), мўғулларнинг йили била мувофиқ турур, Каши[18] дилкаш вилоятида, Такина Хотунким[19], шаръи мутаҳҳара йўсуни била ул амири динпарварнинг никоҳида эрди, андин ҳазрат соҳибқирон кун киби зоҳир бўлди. Ва оламафруз моҳи буржи саодатдин чиқти. Байт:

Йанги бошдин бўлди бир ой ошкор,
Бўлди зоҳир дунёда бир номдор.
Инсон суратида ҳар жони жаҳон ичра келди,
Ва оламни ҳумоюн мақдами била музаййан қилди.

Токим анинг зоти шарифи йамон кўздин саломат қолғай: *Ва ин йукаду*[20] тиловати била спеҳрнинг тасбиҳ айтқучилар машғул бўлдилар: *«Вал малоикату йусаббиҳуна би-ҳамди Раббиҳим ва йастағфирўна ли-ман фил-арди*[21].

Бас, то анинг улуғ қадри камол тариқиға етса, дуо вазоифи била мадад қилдилар. Байт:

Сарсабз бўлсун бу зебо ниҳол,
Паноҳида тутсун ани Зул-жалол.
Жувонбахту фируз бўлсун мудом,
Анинг амрида олам ўлсун тамом.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Анинг адлидин тоза ўлсун фалак,
Мутиъи анинг барча мулку малак.

Ва ул саодат кунининг партавидин ҳақиқат сирри зоҳир бўлуб, иқбол буржидин кўрунуб, Қачули Баҳодурнинг[22] тушининг таъбириким, Туманайхон[23] айтиб эрди, муҳаққақ бўлди. Саккизинчи кавкабким, таъбир тили
3б билан соҳибдавлатидин нишона бўлғай, Қачули Баҳодурнинг саккизинчи наслидин /зоҳир бўлуб, салтанат оламнни нуроний қилди ва андин сўнг адл овозаси ва инсоф тариқаси машриқ оламдин мағрибқача тўлуб, фатҳ ва фирузлуқ осори ҳазрат Субҳон иноятидин анга муяссар бўлуб, бари олам мусаххар бўлди. Байт:

На хуш тушким, анга таъбир сенсин,
На хуш оятки, анга тафсир сенсин.

Ва бу сўзнунг таққиқи бу турурким, салтанат қавоъидида ва хилофат тўрида анинг муборак вужуди ва саодатманд бунёди жаҳон ичра охируззамоннинг соҳибқирони бўлғай ва мундин йахшироқ далили бўлмағай. Анинг учунким, бу соҳибдавлатнинг толиъи Жадий буржида тушти. Ва бу буржнинг хосийати ул турурким, ҳар ким бу бурждағи толиъида мутаввалллуд бўлса, камоли салтанат авжида еткай ва барча салотинларға сарвар бўлуб, ҳар наким кўнглига кечкай, анга муйассар бўлғай.

Ва наййири аъзам, яъни Офтобким, жалолатнинг юлдузи турур, тўртинчи ватаддаким[24], қарор ва сабот эви турур ва ўз ерида шараф била Уторидқа нечукким, Офтоб даври бўлғай, йигирми иккинчи даража Ҳамалда фатҳ ва фирузлуқ аламини кўтариб, иқбол маншурининг саодат тавқиъи била йасаб турурким, зуҳури маҳаллийда ўз мақоми аслида зоҳир бўлғай ва анда подшоҳлиқ қилғай. Ва ул мамлакатни зебу зийнат бобида барча мамлакатлардин йахшироқ тарбият қилғай.

Ва Муштарийким, саодатнинг кавкаби турур, ва Миррихким, қувват ва шавкат йулдузи турур, бешинчи толиъким, фарзанд эви турур, бу кавкаблар билан йирик бу хосият бердиким, бу саодатманд фарзандқа Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло давлатманд ўғуллар каромат қилғай ва давлат аларнинг ичида мустадом бўлғай.

Сўнг, ложурма, бу қобилият жиҳатидин ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва
4а таоло истиқомат бешигидин чиқориб ва лутф дояси /сути билан парвариш берди. Сўнг ҳадди тамйиз ва ақлда етконда ҳаракот ва қилиғидин салтанат иши андин зоҳир бўлур эрди ва анинг эш-кучидин ва айтмоқ ва эшитмоқларидин подшоҳлиқ ва шаҳриёрлиқ тариқаси кун киби йаруқ кўринур эрди. Назм:

Чу ёшлар била ўйнар эрди мудом,
Дер эрди аларға: «Келинглар тамом.
Ки мен шоҳ бўлгайман ва барчангиз
Мани шоҳ атаб, ўзга сўз демангиз».
Келур эрдилар ёшлар қошиға,
Ани шоҳ атаб, кўтариб бошиға.
Бўлур эрди бир гўдак анга амир,
Яна бири анга чу доно вазир.
Яғоч ва қамиш бирла инсон этиб,
Ҳар иш буюриб анга, фармон этиб.
Дер эрдиким, ул ёрлиқ эшитмади,
Ёзуғлуқ қилиб ани буюрмади.
Дер эрди: «Кесинглар бошини равон,
Ки мундин нари ҳеч киши дар жаҳон
Шаҳаншоҳ ҳукмидин ул чиқмағай,
На ким шаҳ дегай, ўзга иш қилмағай».[25]

Ва бас, девони *наҳну қасамна* парвонаи иноят *Йарфаъу даражотин ман йашаъу*[26] ва маншури давлат замоноро туғроси биланким, *Атаҳуллоҳул мулка*[27] мувашшаҳ бўлиб эрди, муборак хотири отламоқ ва чопмоқ ва ўқ

www.ziyouz.com kutubxonasi

отмоқ ва уруш асбоби билан майл қилур эрди. Ва ҳар кунда овға борур эрди. Байт:

Кеча-кундуз иши эди чун шикор,
Бу иш бирла ўткарур эди рўзгор.

Ва анинг давлатманд зотиким, мазҳари лутфи Илоҳий эрди, шафқат ва хайрдин ўзга иш муборак кўнглига кечмас эрди. Ва ул ҳолда, агарчи қаҳр ва сиёсат қилур эрди, нечукким ул сўзлар келгуси турур, ул қаҳр ва газаб подшоҳлик жиҳатидин ва мамлакат забти учун эрди. Шеър:

Мулкни гар қарор бергайсен,
Тиғни беқарор қилғайсен.

4б Ва далили бу /сўздаким, такаллуфдин йироқ ва риёдин бегона турур, бу турурким, *ҳазрат Рисолат, салла Аллоҳу алайҳи ва саллам,* айтиб турурларким: *Ал-валаду сирра абиҳи.* Бу ҳазрат соҳибқирондин тахт узра додлиқ хусравий ўлтуруб турурким, ҳаргиз ул ҳазратдин муваддажа озурда бўлмағон турур. Йироқ-яқиндин тамом оламни бу сўзда иттифоқлари бор турур ва жувонбахти турурким, бовужуди улким, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолодин анга кулли асбоби давлат муяссар бўлуб эрди, ҳаргиз бу шуруъ ишгаким, муноҳи турур, майл қилмади ва ичмак сори майл қилмади ва бу подшоҳи комкор оғзини жоғир сори элтмади ва бир дами тоату ибодат фикридин ўзга иш кўнглида кечмади. Ва муттасил иши Қуръон ўқумоқ ва фақиру мискиннинг ғамини емак эди.

Ва хилофатпаноҳиким, Фаридун ҳашамати ва Исфандиёр шижоати ва Зуннун ибодати анга жамъ бўлиб эрди[28], ҳар ердаким бир гўшанишинни эшитур эрди, жон дилига камари мулозимат боғлаб аларнинг мулозиматларига борур эрди.

Ва ҳува ас-султон ал-аъзам вал-хоқои ал-аъдалул-акмал муъаййин ал-Ҳаққ ас-салтанат вад-дунё вад-дин Абу-Наср Шоҳрух Баҳодурхон[29]*, халлада Аллоҳ таоло ва мулкуҳу ва султонуҳу.*

Бас, мундин сўнг қалами мушкинрақам иккинчи мақолада бу шоҳнинг воқиъотини зикр қилғуси турур, анинг учун тил торттук. Ва яна бир анинг ўғлонларидирким, кўз анинг жамолидин йаруқ бўлур. Салтанат паноҳи эрурким, бовужуд улким, ҳусну сийрат ва сурат ва айни давлат ва салтанатда йахши маъош қилиб, даййон қилиқни хотирига кечурмай кам озорлиқ тариқасини зоҳир қилди ва анинг малаксифот зотиким, барча фазоил ва камолотнинг жомиъи эрди ва йахши зеҳни дақоиқи ҳақоиқда йуруб мушкил сўзларни ҳал қилур эрди. Байт:

Малак сурати эрди туфроқдин,
Ки равшан эди анга илм ал-йақин.

5а /Муъжиз баён тиликим, маъно илҳом тавфиқ турурким, *Инна мин ал-байани ла-сиҳран* равшан қилур эрди. Бас, гавҳар сочқон тилидинким, фазлу маҳз калиди турур, баён вақтида ҳар ким мушоҳида қилгай. Байт:

Ақл анга далли ва кўнгул ҳайрон,
Сўзлари ҳар бири кўнгулда чу жон.

Ва хатти латификим, бадоиъ осори шариф қасри турур би-китобиҳи: *Нун вал-қалами ва ма йастурун*[30] музаййан турур, рўзгор номаларида йахши сурат билан битиб, ҳожат баён қилмоқ йўқтурур. Шеър:

На доим анинг васфин, эй сарфароз,
Эрур кун сифат бобдин бе ниёз.

Бас, чун қалами хужастарақам васфинда ҳаёт суйидин шама битди, мундин нари, агар ҳумоюн алқомға юз қўйса, йахшироқ бўлғай. Байт:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Анинг сифотини чунким қалам баён қилғай,
Ажиб эмас, агар андин томизса оби ҳаёт.

Анинг муборак юзидинким, дониш аҳли зайн ва бинеш хайлининг кўзлари йаруқ эрди, сурати раҳмат ва лутфи арҳама-р-роҳимийн турур. Шеър:

Чу бўлди жаҳон ичра ул подшоҳ,
Юрур эрди фармонида муру моҳ.
Худо қилди ани шаҳаншоҳи дин,
Сари тождорони рўйи замин.

Вориси мулки Сулаймон ал-муъаййад мин ас-само ал-музаффар алал-аъдо пайрави шаръи саййидул-мурсалин муййси ал-Ҳаққ вас-салтана вад-дин Абул Фатҳ Иброҳим Султон[31], *халлада Аллоҳ таоло фи маосир мулкуҳу ва султонуҳу ва афода алал-оламийн фазлуҳу ва эҳсонуҳу.* Назм:

Чу ул соатки бахш қилди Йаздон[32],
Ики Иброҳим[33] анда бўлди аъён.
Бири миллат саро обод қилди,
Бири дунёда адл ва дод қилди.
Биридин бўлди оташ чун гулшан,
Биридин бўлди дуди зулм пинҳон.
5б /Биридин бўлди Макка эви пурнур,
Биридин бўлди олам бари маъмур.
Бири синдурди Озар бутларини,
Бири берди ривож Аҳмад[34] динини.
Худовандо, бу шоҳи додгустар,
Ҳамиша дар жаҳон бўлғай музаффар.

Бас, ул ерким, жавҳар сифотидин ва муфоҳар ва маосари онҳазрат мурассаъ бўлгай, учунчи мақола ахбор ва осори соҳибқирони гитиситонда келгуси турур. *Ва мин Аллоҳи-л-авн ва-т-таъйид, иннаҳу Ҳамидун ва Мажид.*

Қазағанбекнинг[35] хуруж қилғони сўзи

Қазон султонхон, Йасур Ўглоннинг[36] ўғли товуқ йилда, торих етти юз ўттуз учда (1332—1333) Чиғатойхоннинг[37] улусида хон бўлуб зулм ва бедодлик қила бошлади ва адл ва шаръ тўридин аёғин ташқари қўйди: *«Ал-мулку йабқа маъа-л-куфри ва ла йабқа маъа-з-зулми».* Халойиқ анинг йамон қилиғидин фарёдқа келдилар ва анинг қўрқунчидин ҳар қачонким, бекларини суҳбатда ё кенгашда чорлар эрди, ул бек ўғлон-ушоқи била васиятлар қилиб, андин сўнг анинг қошиға борур эрмишлар. Байт:

Йамон зулмидин жумла халқи жаҳон,
Қилурлар эди жавридин юз фиғон.

Қазағанбекким, барча беклардин улуғ эди, ул вилоятни олмоқни эли билан ва Чиғатойхоннинг улусидан бўлғон беклар билан иттифоқ қилиб, йаағи бўлдилар ва Соли Саройда[38] йиғин қилиб, черик йиғиштуруб, анинг урушиға юзландилар. Қазон султонхон бу хабарни эшитиб, ул тақи черикини йиғиштуруб Дори Занги[38] саҳросида торих етти юз қирқ олтида (1346) уруштилар ва ул урушда Қазағанбекнинг бир кўзига Қазон султонхоннинг
6а ўқи тегиб, зойи бўлди. /Икки черик бир-биридин айрилиб, Қазон султонхон Қаршиға[40] келиб, ул қиш анда турди. Бас, асру совуқ бўлуб, бўлғон отулоғи ул совуқда талаф бўлди. Бас, бу хабарни амир Қазаған эшитиб, яна черик йиғиштуруб, торих етти юз қирқ еттида (1346—1347) келиб урушди. Эрса Қазонхонни босиб, хонни тутуб ўлтурди ва Қазонхоннинг подшоҳлиғи Мовароуннаҳр[41] ва Туркистонда[42] ўн тўрт йил эрди[43], андин сўнг анинг вилоятида Қазағанбек ҳоким бўлуб, Донишмандча Ўғлонки, Ўкдайхоннинг ўғлонларидин[44] эрди, ани хон кўтарди. Икки йилдан сўнг ани тақи шунқор

www.ziyouz.com kutubxonasi

қилди. Баёнқули Ўғлонким, Суйурғатмишхоннинг ўғли эрди[45], ани хон кўтарди. Шеър:

Хониким, анга жуду сахо эрди тариқ,
Бўлди зафару нусрат анга ёру рафиқ.
Даврида эмас эди жаҳонда ҳеч гам,
Эл эрди бари бир-бирига ёру шафиқ.

Бас, бу хоннинг хонлиғи ўн йилғача борди ва Қазаганбек анга тааллуқ вилоятларни андоқ забт қилдиким, андин йахшироқ бўлмағай. Ва анинг йахшилиғи олам ичра ёдгор қолди ва шариъат йўсуни била амал қилур эрди. Аҳли фазл ва маййиз анинг инъомида баҳраманд бўлиб, барча хушҳол эрдилар. Ва анинг замонида бир ажойиб ишким, воқиъ бўлиб турур, бу эрдиким, Арҳанг[46] ва Саройдин[47] черик тортиб Хуросон[48] вилояти сори борди. Ва мунунг латифати бу турурким, султон Абу Саъидхонким, Чингиз наслидин эрди ва Эрон вилоятида подшоҳлик қилур эрди, ул ўлгач, мундин сўнг ўзга Чингизхон ўғлонларидин ул вилоятда подшоҳлик қилмади[49]. Қазон султон хон бўлгонда анинг жавру зулмидин эл анга бош йандурмай,
6б Муъизуддин Ҳусайнким, Малик Ғиёсуддиннинг ўғли эрди, Ҳирот вилоятида подшоҳ бўлди[50]. /Шайх Ҳасан Жувайний ва амир Важиҳуддин Масъуд Сарбадор Сабзавор вилоятидин черик тортиб Малик Муъизуддин Ҳусайн бошиға келдилар[51]. Бас, Малик Ҳусайн тақи черик йиғиштуруб, шаҳардин чиқиб сафар ойининг ўн учида, торих етти юз қирқ учда (18,07.1342) икки черик бир-бирига йиқиб уруштилар. Асру қаттиқ уруш бўлуб, Муъизуддин Ҳусайнни бостилар ва сарбадорларнинг черики ўлжаға мол олмоққа машғул бўлдилар. Бу маҳалда Муъизуддин Ҳусайн бир тепа устида чиқиб, уч юз киши анга йигилди. Муъизуддин Ҳусайн аларга айттиким: «Бу черик ўлжа олмоққа машғул турурлар. Келинг, ўзумизни буларға урали». Бу сўзда эрдиким, Масъуд Сарбадорнинг кўзи Муъизуддин Ҳусайнға тушуб, анинг сори йурув берди. Амир Шайх Ҳасан тақи анинг кейнида юрур эди. Эрса ул ҳолда давлат мундоқ иш қилдиким, бир киши ҳам алардин қилич бирла Шайх Ҳасаннинг ёнида санчтиким, яна бир ёнидин чиқиб, у шул соатда ўлди. Амир Масъуд Сарбадор бу воқиъани билиб, ва тақи Шайх Ҳасан анга айтиб эрдиким, «Агар ман бу черикда ўлсам, сен зинҳор қайтқайсен», амир Масъуд анинг васияти била амал қилиб қочти. Маликнинг қочқон черики бу хабарни эшитиб, севунуб қайттилар ва сарбадорларнинг черикидин кўб киши ўлтуруб, мол бисёр олдилар.

Бу фатҳ бўлгондин сўнг Малик Муъизуддин бошиға бу ҳавас туштиким, Чингизхон наслидин қолғон шаҳзодаларнинг вилоятларини олғай. Бовужуд улким, аларнинг ҳимматидин ул мартабаға етиб эрди, тарбият ҳаққини унутуб, алар билан йамонлиқ хаёлин кўнглига кечуруб, Андхуд ва Шибиргон вилоятини чобти[52]. Байт:

Чу бўлғай холи гавҳардин хазина,
Дегайким, «Ман гуҳарман, обгина».

Моваройуннаҳр мамлакати Қазаған маликнинг адлидин қарор топиб
7а эрди. Жом вилоятининг машойихлариким, Малик Ҳусайнга уруғ/ бўлурлар эрдилар ва анинг йамон ҳаракотидин кўнгуллари нохуш бўлиб, Қазаганнинг хизматиға келиб, Малик Ҳусайндин шикоят қилдилар. Арлот беклари ва апардий бекларим, Малик Ҳусайндин қочиб Қазаганбекнинг хизматига келиб эрдилар, алар тақи айттиларким, байт:

Ки Чингиз насли магар қолмади,
Ки ёд этмас алардин киши эмди.
Ки ул Ғурий андоқ бўлубтур ғурур,
Ки мен-мен дебон шоҳу айлар сурур.

Қазаганбек бу сўзларни эшитиб дедиким, «Тожикка не ҳадд бўлғай, подшоҳлик даъво қилғай ва подшоҳларнинг фармонидин бош тортқай. Ғурур елини қиличим зарби била бурнидин чиқарайим ва черик отларининг

www.ziyouz.com kutubxonasi

туйноқи била анинг қалъау ҳисорини туфроқ билан тенг қилайим ва черикидин Жайҳун киби қон оқтурайим». Бас, тожиклар ҳар сори чобтуруб, Аму суйидин ўтуб, Балх вилоятида йиғилдилар ва Қазағанбек Баёнқулихон била Ҳирот сори йузланди ва улусларнинг беклари Баён Сулдуз ва Муҳаммад Ҳожа Апардий ва Сатилмиш ва Улжайту Апардий ва Абдуллоҳким, Тайғунунг ўғли эрди ва Бадахшон шоҳлари барча йиғилиб, Қазағанбекка қўшулуб, Ҳирот сори юридилар. Ва бу хабарни Малик Ҳусайн эшитти, эрса мирохурини уч юз киши бирла қаровуллуққа йибардиким, «Борғил ва хабар таҳқиқ қилғилким, чиғатой черики сувдин кечиб турурлар. Агар кечқон бўлсалар, бот ёнғил». Бас, мирохур Мурғоб суйидин кечиб, хабар таҳқиқ тобтиким, Турон вилоятининг черики сувдин кечиб турурлар. Бас, ёниб Малик Ҳусайн қошиға келиб арз қилди. Байт:

Ки келур Қазаған сипоҳи билан,
Ким эрур бари гурди лашкаршикан.
Ки бошдин айоқ темур ичинда ғарқ,
Қаронғу алар гардидин гарбу шарқ.

Малик Ҳусайн бекларини йиғиштуруб, бу хабарни аларға деди. Андин сўнг беклари била кенгашти. Эрса алар дедиларким, «Турон вилоятининг /
7б черики асру кўб турур ва бизнинг черикимиз тўрт минг отлиқ ва беш минг йайоқ турур. Бу черик била аларнинг ўтрувсиға борса бўлмас». Маслаҳат мундоқ кўрдиларким, ҳар қачон шаҳарға йақин келсалар, анда урушқайлар. Малик Ҳусайн бу кенгашни қабул қилди. Андин сўнг Ҳирот шаҳрида кунчиқар соридин, Пойи Мурғоб деган ердин Кўҳдистонғача бир томи урдилар ва хандақи чуқур қаздилар[53]. Уруш асбобини шаҳардин чиқориб, анда йиғдилар ва Малик ҳар лаҳза уруш ҳавасин қилиб айтур эрди, байт:

Келинг, қилалинг баримиз корзор,
На ғам душманар бўлсалар бешумор.
Кўнгул бирла куч иккини ёр этай,
Адув[54] кўзига даҳрни тор этай.

Бас, Қазағанбек черики била Бошгон дарасидин[55] кечиб, Кўҳдистонға тушти. Тонгласи хон била ва Ўлжайту ва Сатилмиш ва ўзга беклар билан отланиб, Козиргоҳ тоғиға чиқиб, Малик Ҳусайнинг черикини кўруб, Қазағанбек дедиким: «Тожик уруш тариқасини билмас эрмиш. Бу ерда ки ул туруб турур, ани бот хароб қилурбиз. Икки жиҳатдин бири улким, аларнинг черики бизнинг сори келса, йуқори чиқмоқ керак ва бизнинг черикимиз қуйи сори борур. Йана бири улким, чун кун чиқса аларнинг ўтрувсида чиқар ва аларнинг кўзлари кун сори бўлур ва бизнинг сори боқолмағайлар ва ўтрувларида бўлғон кишини кўролмағайлар». Муни деб қайтиб тушти. Тонгласи отланиб алар сори йуриди ва икки черик бир-бириға етконда Қазағанбек бир тепа устида чиқиб,ўз черикини урушқа фармонлади. Ва Турон вилоятининг баҳодурлари Ҳирот черики сори чобтилар ва Ҳирот йигитлари алар сори йуридилар ва асру қаттиқ уруш бўлди. Байт:

8а /Диловарлар қонидин сероб бўлди олам,
Шафақдек қип-қизил ер юзи ул дам.
Урушуб бир-бири бирла сипоҳи,
Фиғонларин эшитиб мурғу моҳи.

Малик Ҳусайннинг черики уруш қилғондин сўнг тура олмай шаҳар сори йузланди. Ҳар ерда чуқур қозиб, сув қуйуб эрдиларким, андин киши ўтолмағай (деб), ўзлари ўқ ўшул чуқурларда тушуб ўлдилар. Ва Қазағанбекнинг баҳодурлари Малик Ҳусайн черикининг кейнида тушуб шаҳарғача қавладилар[56]. Малик Ҳусайн шаҳарға кирди ва шаҳарнинг кўча, боғларини беркитди. Қазағанбек музаффар ва мансур черики билан ёнди. Тонгласи кўчуб шаҳарнинг йақинига келиб тушти. Ҳар кунда намози шомғача урушур эрдилар. Шеър:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Урушур эди черики қирқ кун,
Ки ер йузи ҳар кун эди ғарқи хун.

Малик Ҳусайн қамални тоқат қила олмай, шаҳар акобирини ва шайх ва донишмандларини орада солди, йарашқали учун. Бу шарт билаким, «Қазағанбек давлат била қайтиб, вилояти сори борсун. Келур йилда мен бекнинг хизматига борайим». Акобирлар пешкаш билан шаҳардин чиқиб, Қазағанбек қошиға келиб, Малик сўзини арз қилдилар. Бу бек одил ва раъиятпарвар эрди.Билдиким, шаҳар раъиятлари хароб бўлдилар ва вилоят тақи хароб бўлғуси турур. Ризо бериб, яраштилар. Шеър:

Раъойои мискин хароб бўлдилар,
Бу меҳнатда барча кабоб бўлдилар.
Мурувват эмас мулк қилмақ хароб,
Раъойои мискинни қилмақ азоб.

Қазағанбек Малик Ҳусайн била йарашиб, қайтиб вилоятиға тушти ва воқиъа етти юз эллик иккида (1351) воқиъ бўлди. Андин сўнг Малик Ҳусайннинг нодшоҳлиғидин ҳеч киши ҳисоб тутмай ва сиёсати кўнгулларига қолмади ва беклар анинг сўзини эшитмай, барчаси иттифоқ/ қилдилар-
8б ким, Малик Ҳусайнни тутуб, иниси Малик Боқирни[57] подшоҳ кўтаргайлар. Малик Ҳусайн бу андишадин хабардор бўлуб, аммо ҳеч иш қила олмас эди ва ўзини сақлар эрди.

Ғўрийлар[58] бир-бири билан иттифоқ қилиб эдиларким, ҳар қачон Малик отланса, тутуб беркиткайлар. Бир кун Малик Бўстон Саройдин[59] отланиб ташқари чиқти, эрса Ғўрийларни кўрдиким, ўзлари била кенгашлари бор турур. Билдиким, анинг қасдида турурлар. Бодғисдин[60] бир бўлак киши от келтуруб сотарлар эди ва қалин эл йиғилиб савдо қилурлар эдилар[61]. Малик аларни кўруб Ғўрийларға буюрдиким, бу элни таланглар. Ғўрийлар талон била машғул бўлуб, Малик фурсат топиб, ўзини бир кўчада солиб, Ашкалча қалъаси[62] сори юзланди, Ҳирот жилғасида, жануб ва ғарб ўртасида ясаб эдилар, ул вақт маъмур эрди ва анда молу неъмат бисёр эрди. Етти юз эллик уч (1352) тарихида Малик Ҳусайн ваъдаға вафо қилиб, қалъадин Моваройуннаҳр сори юзланди. Қазағанбек анинг хабарин эшитиб, анга ўтрув чиқиб, иззат ва ҳурмат тутуб йахши сўруб ваъда бердиким, «Ҳирот мулкиниким, Ғўрийлар Малик Боқирға бериб турурлар,алардин олиб сенга берайим».

Аммо улус беклари Малик билан йамон эрдилар, ҳар маҳалда Қазағанбекка айтурлар эдиларким, «Маликни ўлтурмак керак». Қазағанбек алар сўзини қулоққа олмай, ҳеч нима демас эрди. Беклар кўрдиларким, Қазағанбек алар сўзи билан амал қилмас.Бир-бири бирла иттифоқ қилдиларким, «Маликни ўлтурали, ул ўлгондин сўнг ҳеч киши бизга нима дея олмас». Қазағанбек бу ҳолдин хабар топиб, Маликни чорлади ва бекларнинг андешаларидин анга хабар бердиким, «Маслаҳат бу турурким, ушбу кеча ўз вилоятинг сори борғайсенким, сенга зарар етқуролмағайлар». Малик бекка
9а дуо қилиб, ўшул замон ўз вилояти сори юзланди./ Ҳиротқа етконда андеша қилмай ҳисорға кириб, ҳукумат кўшки устида ўлтурди ва киши йибардиким, Малик Боқирни беркиткайлар. Малик Боқирни беркитти[63].Ва яна бир воқиъа ул маҳалдаким, воқиъ бўлиб турур, бу эрдиким, Қазағанбекнинг ўғли Абдуллоҳ мирзо Самарқанддин черик тартиб этиб Хоразм сори борди ва ул вилоятни олди. Қазағанбек қишда Соли Саройда қишлар эрди ва ул ёз Қаронур[64] гулзорида ёзлар эрди ва ёзу куз Мунк шаҳрида[65] турар эрди ва ов била бисёр майли бор эрди. Бир кун замона ишидин ғофил ўн беш киши билан бариси йарағсиз Соли Саройдин отланиб, Жайҳундин ўтиб, Арҳанғ сори қуш сола борди. Ва қуш солиб юрур эрдиким, *Айнама такуну йудриккумул-мавту*[66] камин этиб, Бурулдай ўғли Қутлуғ Темур отлиқким, ўмоғи ўйрот эди ва Қазағанбекка куёв эди ва кечтин бери каминда эрдиким[67], фурсат тониб ул одил бекнинг ишини охир қилғай. Мундоқ амални топиб, бир неча бадбахт киши била ғофил бошиға тўкулуб ул азиз бекни шаҳид қилдилар ва андин қочиб Қундуз[68] сори кеттилар. Шаҳид бўлғон бекнинг бир неча хосса кишилари бу ҳолдин хабардор бўлуб, Қутлуғ Темурнунг кейнида тушуб, Қундузнунг яқиниға анга етиштилар ва ани

www.ziyouz.com kutubxonasi

тутуб сон-сон қилдилар. Қазағанбекни Соли Саройда кўмдилар ва анинг гўри нур бўлсин мудом.

Бу воқиъа етти юз эллик туққузда (1358) воқиъ бўлди. Қазаганбекнинг ўғли Абдуллоҳ мирзобек ҳукумат қилгон эрди. Атоси ўлгонидин сўнг Самарқандин келиб, атоси ерида ўлтурди ва беклар барча анга мутиъ бўлдилар. Давлатқа ул ўлтурғонда Баёнқулихонни атосидек хон билиб, анга фармонбардорлиқ қилур эрди. Атоси тирикида ул доим Самарқандда ўлтурур эрди.
9б /Ул ернинг обу ҳавоси анга хуш келур эрди. Кўнглида кечтиким, Самарқандда бориб ўлтурғай ва Баёнқулихонни ўзи билан элткай. Ва нечаким Қаратғубек ва ўзга бекларким, атосининг беклари эдилар, давлатхоҳлиқдин насиҳат қилдиларким, «Атонгдин қолгон юртдин ўзга ерга бормоқ йахши эрмас». Аларнинг сўзини эшитмади. Байт:

Улки, насиҳат сўзин эшитмаса, билгил,
Кўб чайнагусидир куйина бармоқи надомат.

Ўшул ерда ва ўшул йил Баёнқулихоннинг ҳарамиға тамаъ қилиб хонни ўлтурди ва Темуршоҳ Ўғлон, Йасун Темурхоннинг[69] ўғли эрди, ани хон кўгарди ва Баёнқулихонни Бухоро вилоятида шайхулолам шайх Сайфуддин Бохарзий[70] ёнида кўмдилар. Гўри жаннат шамъидин пурнур бўлғай доимо.

Баён Сулдузбек[71] Абдуллоҳ мирзонинг бошиға черик тортиб келгони

Абдуллоҳ мирзоға Баёнқулихонни шаҳид қилғондин сўнг анга йахши келмай, Баён Сулдуз Ҳисордин черик йиғиштуруб, Самарқапд сори юзланди. Кеш вилоятида амир Ҳожи Барлос ибн Нуралқи ибн Намула ибн Йасу Мунка ибн Қарочор Нўён[72] черики билан анга қушулди. Ва иттифоқ била мирзо Абдуллоҳ бошиға бордилар ва анинг билан урушиб, Абдуллоҳни қочурдилар ва инилари Темуршоҳниким, хон қилиб эдилар, ани ародин кўтардилар. Байт:

Чу қилдинг сен йамонлиқ, бўлма ғофил,
Ки вожибтур йамонлиққа мукофот.

Ва Абдуллоҳ мирзо қочиб, Аму суйидин кечиб, Бақлон[73] устида Андаробқа[74] борди ва ўшул ерда авқот кечирур эрди ул вақт қанчаким, ҳаёт нақдини қабзи арвоҳға тобшурди. Ва Қазағанбекнинг уруғ-қиёши ва киши-қароси ва анга тааллуқ мулозимлари саргашта бўлуб, ҳар бири бир сори кетти. Ва Баён Сулдузбек ва Ҳожи Барлосбекким, нўёнлардин эрдилар ва ул замонда алардин иззатлиқ киши йўқ эрди, ул мамлакатларни нусрат ила қабз қилдилар.
10а Ва Баён/ Сулдузбек ҳалим ва озорсиз киши эрди. Аммо доим ичар эрди ва ғунча ва лола киби суроҳи ва пиёласиздами йўқ эрди. Йилда бир ҳафта ҳушёр эмас эрди. Ул жиҳатдин олам ичра ҳар тарафда ғавғолар пайдо бўлди.

Ва нўёнлардин ҳар кишидаким, оз-чуқ кучи бор эрди, салтанат даъво қилур эрди.

Ва Кеш вилояти тавобиъи биланким, қадимдин бери ҳазрат соҳибқирон ато-атоларида эрди, Ҳожи Барлосбекка тааллуқ эрди, ўз қарорида эрди.

Ва Хўжанд вилояти Боязид Жалойирда[75] эрди ва баъзи вилоят Ҳусайн ибн Мусалло ибн Қазағанбекда[76] эрди. Ва ул ўз киши-қароси билан атосининг юртини тилар эрди.

Ўлжай Буға Сулдуз[77] Балхда эрди ва анда салтанат даъвоси қилур эрди.

Ва Шибурғонда[78] Муҳаммад Хожа Апардийким, наймондин эрди, ул тақи даъвои салтанат қилур эрди[79].

Бадахшон шоҳлари бир-бирига бош эндурмай, бир-бирининг бошида бир даъвойи бор эрди[80]. Ва Кайхусрав ва Ўлжайту Апардий Хутталон вилоятида эрдилар[81]. Ва Хизр Йасурийким, анинг қадим юрти Сарипул ва Тоткантким, Самарқандда тааллуқ вилоятлар эрди, барча йасурийларни жамъ қилиб ҳеч кишини кўзига илмас эрди[82]. Ва кўрсатилган бекларнинг орасида яна муқотила урушлар бўлуб, кўп киши талаф бўлди. Ва Сатилмишким, Қўҳистоннинг ҳокими эрди, Малик Муъизуддин Ҳусайндин қочиб Мовароуннаҳрға келиб эрди,яна андин қайтиб, Муҳаммад Хожа Апардий билан

www.ziyouz.com kutubxonasi

бирикиб, дўстлуқ орада бўлди. Ва бир-бири билан аҳд қилдиларким, Малик Ҳусайннинг бошиға борғайлар. Бу ният била черик йиғиштуруб Ҳирот сори мутаважжиҳ бўлдилар. Малик тақи бу хабарни эшитиб Хуросон черикини йиғиштуруб, алар ўтрусида[84] келди.Ва Муҳаммад Хожа ва Сатилмиш бир-бири била иттифоқ қилиб эрдиларким, ҳар қачон аларнинг кўзи Маликка тушса, иккаласи чопиб Маликни ўлтурмағунча ёнмайлар. Малик Мурғоб суйидин кечиб, Йабғу саҳросида[85] икки черик бир-бирига еттилар. Муҳам-
10б мад Хожа ва Сатилмиш қилич тортиб /барчадин бурун чобтилар. Қазодин Малик черикидин икки ўқ келиб ул икки номдорга тегиб, ўшул замон жонларини топшурдилар. Ўзга ҳеч кишига зарар тегмай черикляри бир-бир бўлуб, ҳар сори кеттилар. Чиғатой улусидинким, ҳар бири бир бош бўлуб эрдилар, алар жиҳатидин вилоят паришон ва раъиятлар бехонумон бўлуб эрдилар.

Туғлуқ Темурхон[86] черик йиғиб, Мовароуннаҳр сори келгони

Мовароуннуҳр вилояти айтилғон қиссадин наришон бўлиб эрди.Туғлуқ Темурхонким, Эмил Хожа ўғли эрди ва Эмил Хожа Дувахоннинг ўғли эрди ва бу Дувахон[87] Чиғатой наслидин эрди, Жета вилоятида[88] подшоҳ эрди. Эл-улусини йиғиштуруб, рабиъ ас-соний ойида, торих етти юз олтмиш бирда, сичқон йилида (январ, 1360) Мовароуннаҳр вилоятининг паришонлигини эшитиб, черик тортиб Мовароуннаҳр сори юзланди. Тармаширин хондин бери ўттуз уч йил кечкон эрди ва бу ўттуз уч йилда саккиз хон Чиғатой улусида подшоҳлик қилдилар[89].

Туғлуқ Темур Чаноқ Булоқким, Хўжанд суйиға[90] яқин турур, Тошканд саҳросидин[91] чиқиб анди тушти. Анда беклари била кенғашти. Маслаҳат бу кўрдиларким, Улуғ Темурким, ўмоги кераит эрди, ва Ҳожибекким, ўмоги арканут эрди, ва Беккичикким, ўмоғи қанқли эрди, илғари юруғайлар[92]. Бу уч бек хон ёрлиғи била юридилар. Хўжанд суйидин кечиб эрдиларким, Боязид Жалойир эл-улуси билан аларга қўшулди ва иттифоқ билан Кеш вилояти сори юридилар. Амир Ҳожи Барлос Кеш ва Қарши черикини йиғиштуруб, урушур хаёлини қилди. Аммо ўзи билан ҳар нечаким фикр эттиким, бу келгон йаағини нечук дафъ қила олғай, билмади. Оқибат маслаҳат мундоқ кўрдиким, алар етқондин бурун эл-улуси билан Хуросон сори борғай. Эл-улусини ва киши-қаросини ва уруғ-қиёшини барчани кўчуруб Хуросон сори борди.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳожи Барлос билан кенгашиб, ва яна/ йўлдин айрилиб, Аму суйидин кечиб, Кеш вилояти сори келиб, Туғлуқ Темурхоннинг беклари билан мулоқот қилғони
11а

Ҳазрат Қодир нечун дунёда на ишким, ўз қудрати била амр қилғон турур, ҳар ишда бирор нимани сабаб қилғон турур. Ва ҳар мақсадким, ҳосил бўлса, биров жиҳатидин ҳосил турур. Ва подшоҳлик ишиким, барча ишлардин куллийроқ турур, икки жиҳатдин бандасиға иноят қилур. Бири улким, бу ишда ақл ва фаросати бўлса андоқким, агар қаронғулуқ куни воқиъ бўлса, ақл ва фаросат била ул қаронғу кунни йаруқ кун била мубаддал қилғай. Яна бири шижоат ва баҳодурлуқ туруркким, ғанимдин ҳеч андиша қилмағай, ўз ишига мардона бўлуб, ғаним ўтрувсида турғай. Шеър:

На ердаки бўлғай анга кор танг,
Кўнгул қўйуб, ул ерда қилғай даранг.

Аммо тадбир ва ақл ва раъй шижоатдин йахшироқ туруркким, қилич ҳар неча этанг бўлса, ояти фатҳ тадбирдин ўтрангай ва сўнгу нечаким шамъ киби майдон ичида йаруқ кўрунур, зафар шамъини тадбир нуридин йаруқ қилғай. Ва қиличнинг ҳукми агар тадбир била бирикса, душманнинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўйиға еткай ва ўқнунг хабари тадбир сўзи била бирикса, душманнинг кўнглига ер қилғай. Байт:

Чу тадбир эрур ҳам дам ва раъйи нек,
Эрур юз черикдин билинг йахшироқ.

Ва бу сўздин арз ул турурким, Ҳожи Барлосбек Жета черикидин қўрқуб, қадимдаки юртини қўйуб, Хуросон сори борди. Чун чўлдин ўтуб Аму суйиға етти, ҳазрат соҳибқирон, назм:

Жаҳон билгучи Темури номдор,
Ки бўлғай анга раҳмати кирдикор,

яқин билдиким, агар ул Ҳожи Барлосбек билан борса, Кешда қолғон уруғ-қиёши ва эл-улуси зоеъ бўлғуси турур. Анинг учунким, атоси Тарағай ўшул йилда раҳмати Ҳаққа бориб эрди[93]. Шеър:

Атоси ўлуб ғами ҳам ул замон,
Адув ваҳмидин қўрқуб ўлди равон.
11б /Мухолифдин эрди жаҳоне хароб,
Бу ўттин улус кўнгли эрди кабоб.

Бу маҳалдаким, Темур соҳибқироннинг ёши йигирми бешдин ўтмай эрди, кўз кавкаби кўнглида кечтиким, Ҳожи Барлосбек била кенгаш қилғайким, ҳадисда *«Ва шовирҳум фил-амри»* воқиъ турур. Темурбек кенгашиб Ҳожибекка айттиким, «Мамлакат агар ҳокимсиз қолса, ул мамлакатда юз паришонлиқ воқиъ бўлуб ва бўлғон эл-улус мухолифлардин хароб бўлғайлар. Маслаҳат ул турурким, сиз Хуросон сори борсангиз, мен Кеш вилояти сори ёнғаймен, ва эл-улусқа кўнгул бериб,келган беклар билан йарашиб, хон хизматиға борғайменким, вилоят хароб бўлмағай ва раъиятларким, ҳазрат Парвардигорнинг бандалари турурлар, заҳмат ва ташвишда тушмағайлар»[94].

Ҳожибек бу сўздинким, илҳомоти Раббонийдин натижа эрди, саодат ва иқбол иси бурниға тегиб, бу сўзни йахшилаб ижозат берди. Ҳазрат соҳибқирон андин айрилиб вилоятига борди ва Хузорга етконда Ҳожи Муҳаммадшоҳ Йасурийни кўрдиким, Жета черикини бошлаб келиб эдиким, ул вилоятни талағай. Ҳазрат соҳибқирон ани кўруб деди: «Анча таҳаммул қилким, мен бориб бекларни кўрайим, наким алар маслаҳат кўрсалар, андоқ қилгайсен». Чун ул ҳазратнинг сўзи давлат илҳомидин эрди, ҳеч нима дея олмай ўшул ерда турди. Ва ҳазрат соҳибқирон саодат ва давлат била Кеш вилоятиға бориб ва Жета беклари ҳам ул ерда етиб эдилар. Бас, бориб ул уч бек билан кўрушти. Беклар давлат ва саодат нишонасин анинг муборак юзига кўрдилар, ани азиз тутуб, йахши сўрдилар. Андин сўнг айттиларким, «Хонға мутиъ бўлмоқ керак». Ҳазрат соҳибқирон деди: «Мен
12а қуллуққа келибман, ҳар на буюрсангиз туруб /мен». Беклар Кеш вилоятининг даруғалиғини ва Қарочорбекнинг[96] вилоятини тавобиълари била анга бердилар ва анинг сабабидин қаҳр бало ўтиким, ул вилоятларға юзланиб эрди, анинг марҳамат булутидин ул ўт ўчти. Рубоъий:

Ғам бўлди анинг давлатидин йўқ ул дам,
Бўлди караму лутфида олам Ҳарам.
Эл ичида онча шодмонлик бўлди,
Ким, топмади нечаким, киши истади ғам.

Элга таҳқиқ бўлдиким, бу ишким, анинг сабабидин воқиъ бўлди, улуғ давлат туруркум, кўрунди. Аммо қазо минг тил била айтур эрдиким, байт:

Эшикни сабо жаҳонда фош этмайдур,
Турғилки, жаҳон ичинда бўлгайсен фош.

Ҳазрат соҳибқирон Жета беклари била мулоқот қилиб, алардин ижозат тилаб вилоятлари сори қайтти. Ва ул вилоятларни забт қилғондин сўнг

www.ziyouz.com kutubxonasi

черик йиғиштуруб, Кешдин Жайҳунгача оз фурсатда наким сипоҳий бор эрди барча йигилдилар. Ва андин қайтиб Ҳизр Йасурий билан бирикти. Ва бу маҳалда Жета беклари ичинда мухолифат пайдо бўлиб, ул ердин кўчуб қайтиб, Туғлуқ Темурхоннинг ўрдусиға бордилар. Ва Боязид Жалойир ўз киши-қароси[97] (била) ҳазрат соҳибқирон қошига келдилар.

Ҳусайнбекким, Қазағанбекнинг набираси эрди, Баён Сулдузбек бошиға черик тортиб келгони ва ҳазрат соҳибқирон била беклардин мадад тилагони

Ҳусайнбек, Қазаганбекнинг набираси, бу маҳалда Кобулдин черик тортиб, Баён Сулдузнинг бошиға келуриға ҳавас қилди. Ва элчи йибариб, ҳазрат соҳибқирондин ва амир Боязид Жалойирдин ва амир Ҳизр Йасурийдин кўмак тилади[98]. Эрса алар кенгашдин сўнг маслаҳат ул кўрдиларким, ҳазрат соҳибқирон била амир Ҳизр Йасурийни йибаргайлар ва Боязид Туғлуқ Темурхон /қошиға боргайларким, Жета беклари алардин шикоят
12б қилмагайлар. Амир Боязид бу кенгаш била амал қилиб, Хўжанд вилоятига етконда эшиттиким, Туғлуқ Темурхон черики била қайтиб турур, уруғи била ўшул ерда турди. Ва бу шарафдин ҳазрат соҳибқирон ва Хизрбек чериклари биланким, байт:

Ки ҳар бири Рустам киби номдор,
Уруш бобида ҳар бири Исфандиёр[99],

амир Ҳусайн кўмакига таважжуҳ айлаб Қаҳлағаким, ани Дарбанди Оҳанинг дерлар[100], андин ўтуб амир Ҳусайнбекка еттилар. Ва иттифоқ била Ҳисори Шодмон[101] сори бордилар. Баён Сулдузбек анда эрди ва анга ул миқдор қувват йўқ эрдиким, булар билан урушқай. Заруратдин андин чиқиб Бадахшон сори кетти. Ва булар анинг кейнига тушуб, Шоҳ Баҳоуддинким, Бадахшоннинг ҳокими эрди, вилоятини қўйуб қочди. Амир Ҳусайн ул вилоятда кириб забт қилгондин сўнг, Кайқубодким, Кайхусрав Хуттолонийнинг иниси эрди, ани ўлтурди. Ва Ҳусайннинг давлат саҳифасида ҳазрат соҳибқирон мадади билан ва амир Ҳизр Йасурий кўмакидин давлат нуқуши зоҳир бўлди. Ҳусайнбек буларни йахши сийлаб ва иззат ва ҳурматлар қилиб ва тўй тортиб, отлар миндуруб ижозат берди. Алар тақи ўз вилоятлари сори қайттилар ва саодат ва иқбол билан вилоятларига еттилар. Байт:

Зафар чокару бахт аларға ғулом,
Ватанлари сори қайттилар шодком.

Хизрбекнинг борур йўли ҳазрат соҳибқироннинг вилоятидин эрди. Ҳазратнинг кўнглида кечтиким, Ҳизрбекка меҳмондорлиқ қилғай. Кашм[102] Бадахшон мавзеидин илгари бўлуб, ўн беш кунлуқ йўлни тўрт кунда келиб, чоштгоҳ бўлғонда Улуғ Майдонким[103], Кешнинг йайлоқларидин турур, туши ва тўй тартибиға машғул бўлди. Ҳизрбек яқин етконда ҳазрат соҳибқи-
13а рон Расул алайҳиссаломнинг /ҳадиси ишорати билаким *Акриму ад-дайфа*[104] амал қилиб, меҳмонға ўтрув бериб, иззат ва ҳурматтин наким керак эрди, қилди. Меҳмонни юртиға келтуруб тушурти ва ўшул замон мажлис ораста қилиб ўлтурдилар. Байт:

Ўшул дам этиб мажлиси аржуманд,
Муҳайё эди ҳар на бўлса писанд.
Емак едилар, жом бўлди равон,
Муғанний кўтарди хурушу фиғон.

Тўйдин сўнг Хизрбек вилояти сори юзланди. Ва ҳазрат соҳибқирон ўз вилоятида ўлтурди ва марҳамат ва эҳсондин барча улуғ кичикка файз еткуруб, давлат маснади узра ўлтурди. Байт:

Йаруқ бўлди адлидин андоқ жаҳон,
Ки бермай турур ҳеч ким андоқ нишон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳусайнбек яна ҳазрат соҳибқиронға киши йибариб мадад тилагони

Бу маҳалда Туғлуқ Сулдуз Ҳусайнбек билан мухолифат қилди. Ва Ҳусайнбекка чун давлат орқаси ҳазрат соҳибқирон лутфидин иссиқ эрди, бир муътамид кишисини йибарди ва воқиъа бўлғон кайфиятни хабар берди. Ва Боязидбекка ва Ҳизрбекка тақи хабар йибарди. Ва ҳазрат соҳибқиронгаким, мурувват ва лутф тариқаси эрди, ўшул замон фармонладиким, черик йиғилсунлар. Кўрдиким, разм базми ва қилич дамини хубларнинг дудағитек билурлар эдилар.Ва камандниng нечу тобини Хўтан хубларининг зулфитек кўрур эдилар. Назм:

Бари баҳодур ва ўқ атқучи ва мард афкан,
Бариси найзадору тиғрон ва шершикор.
Йиғлади бариси дарё киби ҳама пуржўш,
Булут киби юридилар адув сори жаррор.

Ҳазрат соҳибқирон черики билан Ҳусайнбекнинг мададига юриди. Қаҳлаға мавзеида Ҳизрбек ҳазрат соҳибқиронға қўшулуб иттифоқ била йуридилар. Ва Ҳисор вилоятида Ҳусайнбекка қўшулдилар. Ва душманлар чибин кибиким, элдин қочқай ё битовсиз томиким, сел анга тегмай бузулғай, қочтилар. /Ҳусайнбек аларнинг мақдамини азиз тутуб, тўйлар қилиб азиз-
13б лади. Андин сўнг аларға ижозат бериб, ўз вилоятларига йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон Дарбанди Оҳаниндин ўтконда эшиттиким, амир Ҳожи Барлоским, Жета бекларидин қўрқуб Хуросонға бориб эрди, қайтиб Боязидбек билан мулоқот қилиб турурлар. Ва иттифоқ қилибтурларким, черик йиғиштуруб Ҳизр Йасурий бошига боргайлар. Ва Ҳожибек тегиш қайтадин келгони туруркум, ул ернинг черикининг йиғиштурғай. Ва чун бу хабарни эшитти черик билаким анинг қотида бор эрди саодат ва иқбол билан Кеш аёғидин ўтуб Ҳизрбек билан бирикти ва иттифоқ била Кеш сори юзландилар.

Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳизрбек Ҳожи Барлос билан урушқонлари ва Ҳожи Барлоснинг қочқони сўзи

Ҳожи Барлосбек эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон ва Ҳизр Йасурий черик йиғиштуруб булар сори юриди. Ва Оқйор мавзеида икки черик бир-бирига етиштилар. Байт:

Тўла бўлди кавс унидин мағзи миғ,
Йигитлар жони сори юзланди тиғ.
Уруштилар андоқ ул икки гуруҳ,
Кўрунмас эди гардидин дашту кўҳ.
Қилич зарбидин анча тўкулди қон,
Ки дарё киби бўлди ҳар су равон.

Икки черикнинг баҳодурлари анча ишладиларким, замона Рустам ва Исфандиёр сўзидин уётлиқ бўлди. Ва беклардин Ардавон Бахши талаф бўлди ва оқибатуламр зафар субҳи матлаъ анвори ҳазрат соҳибқирондин кўрунди. Ва Ҳожибек андин қочиб Самарқанд сори бориб Бойазидбекка қўшулди. Ҳазрат соҳибқирон Кеш черики билан ва Ҳизрбек Йасурийлар билан Самарқанд сори юзландилар. Ва бу маҳалдаким, йўлда кириб борурлар эдилар, черики саодат ва иқбол мартабани эликдин бериб, мухолифат
14а тариқасини тутуб, қочиб Ҳожибекка /қўшилдилар.

Жакубек ибн Муборак ибн Тўғон ибн Қодон ибн Шаръа ибн Қарочор нўёндин ўзга ҳеч киши ҳазрат соҳибқирон қошида қолмади. Ва Ҳизрбек бу маънони ўзгача тавр фаҳм қилиб қўрқунчлуғи тушуб, дўстлуқ ва муҳаббатким ҳазрат соҳибқирон била бор эрди бад гумон бўлиб,йамон элтур эрди ва сўзидин ва ишидин фаҳм бўлур эрди. Соҳибқирон ҳазратига яқин бўлдиким, Йасурий анинг била йамон бўлуб турур. Нечаким, оти Ҳизр била машҳур турур, аммо савоб йўлини қўйуб турур, андин айрилиб саллои раҳмни

www.ziyouz.com kutubxonasi

мулоҳиза қилиб, Жакубек билан бориб Ҳожи Барлосқа қўшулдилар. Ва иттифоқ била Боязидбек қотиға бордилар. Ва Боязидбек алар келгонидин хушҳол бўлуб, фахр раъятиқа куторди. Наким таъзим ва такрим вазоиф ва лавозими эрди, аларға еткурди. Байт:

Па хуш давлат ул кишигаки, бўлғай сенга ғулом,
Хуррам вилоятики, сен этсанг ани мақом.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳизр Йасурий билан урушқони

Ҳазрат соҳибқирон муддати эрдиким, Ҳизрбек билан мусоҳиблиқ қилур эрди ва анинг хотирини сақлар эрди. Бас, ул ҳазрат соҳибқирондин бад гумон бўлуб эрдиким, бу бад гумонлиқ ҳаргиз анинг муборак кўнглига кечмайдур эрди. Ҳазрат соҳиб қироннииг кўнгли андин қолиб, хотири асру озурда бўлди. Ва Бойазидбек ва Ҳожибек анинг била йамон эрдилар ва бу фикрда эрдиларким, анинг бошига черик тортиб боргайлар. Бу маҳалда иттифоқ қилиб черик йигиштуруб Ҳизрбек сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон, қитъа:

Улки, сўнгусидин жаводат чиқса,
Куйдирур бир замонда барча жаҳон.
Фатҳнинг авжидин эрур зоҳир,
Нусрат эрур анга мутиъ бажон,

илгари юриди. Кеш уқбасидин[105] ўтуб, Суруш мавзеъида икки черик бир-
146 бирига /еттилар. Ва амир Ҳизр билур эрдиким, давлат сарриштасини хато била эликдин бериб турур. Ва қайтқон рўзгори жонининг қулоғи айтур эрди, байт:

Умрлар жоми Жам эликда эди,
Билмадинг қадрини на қилса киши.

Аммо ҳеч фойда билмай, баҳодурлуқ изҳор қилиб, черик тартибини қилиб, ўтрув чиқиб турди. Икки тарафдин наққора ва нафир ва кавс чолиб, баҳодурлар бир-бириға чоптилар. Қитъа:

Чарх узра элитти ҳаво туфроқни,
Куйди сўнгу ўтидин бисёр жон.
Ўқ башоғи кўнгул ичра ишқдек,
Кирди ва хуш келди анга ул макон.
Маърака кушталари учун эди
Даҳр кўзи нола бирла хунфишон.

Марака ҳавоси синоҳ юзидин қоронғу бўлиб, уруш пири баҳодурларнинг қонидин лаълдек бўлди. Ҳизрбекка чун уруш тоқати йўқ эрди ва давлатидек орқасини бериб ва қайтқон бахтидек қочарға юзланди. Байт:

Паланг ар-чи бордур урушда далер,
Вале андин ортуқ эрур нарра шер.

Ва Боязидбек ҳазрат соҳибқирон давлатидин ҳукумат маснадида ўлтурди ва амир Ҳожи тақи ўз элига ҳоким бўлди. Байт:

Зафар гар истасанг муқбил сори бор,
Ки муқбиллардин ўлғайму киши мард.

Аммо йашура латоифким, тақдироти Илоҳийда турур ва ҳар кишининг ақли анга етмай турурким, на бўлғай. Бу маҳалда Боязидбек савоб кўзини юмуб ва ямон андиша кўнглида кечтуруб, хаёли маҳол қилиб, хотирига кечтиким, ҳазрат соҳибқиронга макр қилгай. Чун ҳазрат соҳибқироннинг кўнгли илҳомоти Раббонийдин йаруқ эрди суҳбатда ул макрин фаҳм қилиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

бир баҳона билан суҳбатдин чиқиб отланди ва от устида белига тиркаш боглаб, ҳазрат Ҳаққнинг иноятиға таваккал қилиб, саҳро сори юзланди. Ва аввал хавфлуқ ердин ўзини чиқориб юриди. Ул кишигаким, инояти Илоҳий муҳофизат қилса, ҳеч душмандин анға хатар текмагай. Ва давлат қушиким/ иноят куйидин учса, макр ва ҳийла қилғон сайёднинг домиға тушмагай. Байт: 15а

Агар бўлса олам тўла тиғу тир,
Чу тақдир эмас андин айирмас ғами.

Ва чун Ҳожи Барлосбек ҳазрат соҳибқироннинг кетганидин хабардор бўлди, кейнида киши чобтуруб, хабар йибардиким, «Абдуллоҳ Тайғу ва Зинда Чашм Муҳаммад Хожа Апардий ўғли черик йиғиштуруб, мухолифат ҳавасларида тушиб турурлар, сувдин ўтмасунлар ва чўлдаки черикни йиғиштурсун. Бу тарафдин тақи Чўғомни бир неча киши била кейинингда йиборгум турурким, аларнинг дафъини қилғайлар. Ва бу фитнанинг ўти юқори бўлмағай ва анинг иложини бурун қилмоқ керак». Ва Чўғомким, Элод ўғли эрди ва ул Учар ўғли эрди ва бу тақи Лола ўғли ва бу Лола Қарочор нўеннинг ўғли эрди, ҳазрат соҳибқирон сори мадад учун борди. Аммо ҳазрат соҳибқирон чун кайфият ҳолдин воқиф бўлди Чўғом келгонидин бурун чўл черики билан саодат юзини ул ишнинг дафъи учун қўйди. Ва Боязидбек Кеш бўлғасидин ёниб Хўжанд сори кетти.

Ҳазрат соҳибқирон Термизқа етти, шайх Али Жаржарий[106] аёғини ўз ҳаддидин ташқари босиб, черики билан илғари келди ва Ангор мавзеъида[107] икки черик бир-бирига етти. Ва мухолиф черики ҳазрат соҳибқирон черикини қаросин кўруб, турмай қочтилар. Ва зафарпаноҳ баҳодурлар аларнинг кейнида тушуб, Эски Термизқача[108] аларни қавладилар. Ва душманларни бир-бир қилиб, Эски Термизда туштилар.

Туғлуқ Темурхон Мовароуннаҳр сори иккинчи қатла черик тортиб келгони

Туғлуқ Темурхонга яна Мовароуннаҳрнинг салтанати ҳавоси бошига тушуб, ҳадсиз черик йиғиштуруб, жумоди аввал ойида, торих етти юз олтмиш иккида, уд (сигир) йилида (1361 март) Мовароуннаҳр вилоятиға юзланди.Хўжандқа етконда Бойазидбек Жалойир хои хизматиға борди.

Баён Сулдузбек ҳам хизматиға кетти ва Ҳожибек Барлос тақи хизматқа юзланди.Бовужуд улким, аввал хон келгонда мухолифат қилиб эрди,тавакқал қилиб хидматига келди. Бу маҳалда хон буюрдиким, Боязидбекни/ ясоққа еткургайлар[109]. Ҳожи Барлос бу ваҳимдин қўрқуб, хон мулозматидин 15б қочиб, Кеш вилоятига келди ва андағи эл-улусини кўчуруб Аму суйидин кечти.Ва Жета черики Ҳожибекнинг кейнида тушуб, бир-бирига етконда уруш бўлди.Ва Чўғом Барлос ул урушда шаҳид бўлди. Ва Ҳожибек Хуросон сори борди. Хурошаким, Сабзавор кентларидин бир кент эрди,Жувайн бўлукида бир жамоат фитналиқ кишилар амир Ҳожи (Барлос) ва иниси (Идику Барлос) икавунунг бошида хабарсиз тўкиб, икаласини ўлдурдилар[110].

Ҳазрат соҳибқирон Ҳуросонни олғонда ул кентдаги кишилардин кўп ўлдурди ва ул кентни Ҳожибекнинг ворисларига берди. Бу чоққача ул кент аларға тааллуқ турур[111].

Жета бекларидин Ҳамидбекким, ўмоғи кирликут эрди ва асру оқил ва доно киши эрди ва Туғлуқ Темурхон қошида йахши эрди ва ҳар сўзким давлатхоҳлиғидин айтур эрди, хон ул сўзи қабул қилур эрди. Бу маҳалда ҳазрат соҳибқиронни хонға таъриф қилиб, вилоятиким, атоларидин мерос эрди, барини тавобиъ ва лавоҳиқлари била ҳазрат соҳибқиронға берди. Хон соҳибқиронға киши йибариб тилади. Ва Ҳамидбек тақи хатлар битиб,хоннинг шафқатини айтиб йибарди. Ул ҳазрат хон хизматиға келиб, асру кўб иноят ва шафқат кўрди.Ул қиш хон Ҳусайнбек урушиға мутаважжиҳ бўлди. Ва Ҳусайнбек тақи черик йиғиштуруб, Вахш суйиғача келди. Хон Дарбанди Оҳаниндин ўтуб Ҳусайнбекка таъйин етти ва икки черик бир-бирининг қароларининг кўруб, жирга тортиб турдилар. Кайхусрав Хуттолоний киши-қаролари билан Ҳусайнбекдин йамонлаб, хон хизматиға келди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳусайнбек бу жиҳатдин тура олмади, қочди ва хон нусрат била анинг кейнида юруб, Қундузғача борди. Ва черики андағи эл ва улусни Ҳиндукуш уқбасиғача таладилар. Ва ул баҳор ва ёз ул вилоятда турди[112].

Туғлуқ Темур ўз вилоятиға қайтиб борғони

16а

Куз бўлғонда хон Самарқанд /сори мутаважжиҳ бўлди ва йўлда ёрлиқ қилиб, Баён Сулдузбекни ясоққа еткуздилар.Самарқандда етконда Мовароуннаҳр мамлакати томми хон тасарруфиға кирди. Бекляриким нўёниёндин эрдилар, иззаттин хон фармониға кирдилар. Хон ҳар кимдинким, кўнглида тараддуди бор эрди, ясоққа еткурди. Ва баъзиларғаким, иътамиди бор эрди, иноят ва тарбият қилиб, ўз ўғли Илёс Хожа Ўғлонни Мовароуннаҳр вилоятида подшоҳ этиб, Жета бекларидин кўп киши анга тобшурди. Ва барчадин ўлуғ бек Беккичикни қилиб, ўғлиға тобшурди. Ва ҳазрат соҳиб қиронни иноят ва шафқат этиб, ўғлиға тобшурди. Ва ул ҳазратдин давлат ва саодат зоҳир эрди, мамлакат забтини анга берди[113]. Ва ўзи азимат ва шавкат билан ўз вилоятига қайтти.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекнинг кейнида борғони сўз

Қола Аллоҳ таборак ва таоло: *Суннатуллоҳи ил-лати қад халат мии қабли ва лантажда ли-суниати-Ллаҳи табдилан*[114]. Ҳазрат Малик алломнинг суннати турурким, кўнгулни йаруқ қилғон лутф гулзори бағир куйгучи очиғ етконидин холи бўлмас ва анинг файзу инъоми йаруқлуғи меҳнат қаронғулуғидин йироқ эрмас. Ва танаъъуминнинг бийиклигиким, *Тувти-л-мулка*[115] турур, қуйи тушмакданким, *Ва танзаъу-л-мулка*[116] ўтрувсида турур.

Ҳар давлатқа бир фалокот кейнида бор ва ҳар меҳнатқа бир роҳати кейнида бўлур, бу сабабдинким суннати Аллоҳ бўлуб турур. Ҳазрат Изад таоло ва тақаддус ҳар бандасигаким, давлат ва саодат берур, ул ани бало ва машаққат била синаб, ранж ва ташвиш била парвариш берур. Нечунким Юсуф алайҳиссалом қудуқнунг бало ва меҳнатини кўрмагунча давлат ва шаҳриёрлиққа етмади[117]. Ва, Одам алайҳиссаломким, барчанинг атоси турур, йаланғочлиққим, тортмағунча лутф хилъатиғаким, *фа-жтабаҳу Раббу-ҳу*[118] мушарраф бўлмади. Ва ҳазрат *Хотим ал-анбиё афзалу-с-саловат ва акмалу-т-таҳиййот* ким, барча анбиёдин йахшироқ ул турур, ғурбат машаққатини ва ҳижрат заҳматини тортмағунча минг мартаба *Инна фаттаҳна лака фатҳан мубийн*[119] ға мушарраф/ бўлмади. *Ва йансурука-л-Лаҳу насран азиз*[120] давлатиға етмади. Байт:

16б

Висол агар тиласанг, эй кўнгул, жафо чеккил,
Ки гул тикансиз эмастур жаҳон ичинда бил.
Жаҳон ичинда агар сен мурод истарсанг,
Жафо ва жавринаким, келса сен, таҳаммул қил.

Ва мақсуд бу сўздин ҳазрат соҳибқироннинг воқиъоти турурким, чун Туғлуқ Темурхон Мовароуннаҳр мамлакатидин ўз вилоятиға қайтти ва Беккичикни барча беклардин улуғ этиб, мамлакат забтини ҳазрат соҳибқирон уҳдасида қилди ва Беккичик хон буйруғи била амал этмай, зулм ва жавр қила бошлади ва элу улус билан ўзға тариқа маош қилди[121]. Ҳазрат соҳибқирон бу тариқа ишларни андин кўруб, кўнгли йамон бўлди ва тақи хонға тааллуқ йасоқ қарори билан қолмади ва мамлакат бузилмоққа юзланди ва элу улус қолмади.Ҳазрат соҳибқирон анда турмоққа маслаҳат кўрмай, Ҳусайнбекни тиламакка жозим бўлуб, йўлға кирди. Ва чун билмас эрдиким, Ҳусайнбек қандадур чўлларда ва биёбонларда юрур эрди, чун Хивақ[122] чўлида Соғиж қудуғининг бошида анға етти. Ва бир-бирини кўруб,кўрушуб севиндилар. Андин Хивақ даруғасиғаким, оти Тўқалı эрди, қошига бордилар. Ва ул йамонфеълиқ бадбахтнинг кўнглида кечтиким,буларни тутуб беркитгай. Байт:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Сен йамондин йахшилиқ тутма умид,
Ақл озгина ҳам бор, қоч андин равон.

Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек анинг йамон хаёлидин воқиф бўлуб, ул ердин отланиб, олтмиш киши билан таваккал қилиб Пойоб сори юридилар[123]. Тўқал минг киши билан барча яроқлиқ аларнинг кейнида тушти. Аввали сабоҳ эрдиким, аларга етиб уруштилар, ва қиличнинг тили *Куллу ман ʻалайҳа фан*[124] жон қулоғига ўқур эрди ва ўқнунг уни *Куллу нафсин зайиқату-л-мавти*[125] яқин йироқдин еткурур эрди.Ва ҳазрат саҳибқироннинг
17а кишиси Тағай Буға Барлос ва Сайфуддинбек[126] асру кўб уруш /қилғон жиҳатидан отлари ишдин қолди. Ва иккаласи ул қумлоқда йайоқ қолдилар. Ва Элчи Буға Баҳодурнинг тақи оти ҳориб қолди. Аммо ул ғайратидин қайтмай туруб, урушур эрди. Учаласи йармоғ туруб, шер киби жўшу хурўшлар қилурлар эрдилар. Байт:

Учаласи ул ерда ҳам чун наҳанг,
Уруш қилдилар ҳам чун паланг.

Ҳазрат соҳибқиронғаким, муборак хотирларида заифларнинг ғами доим бор эрди, ул ҳолатни кўрди, деди: «Бу баҳодур йигитлар бу бадбахтларнинг эликларида зойиъ бўлмағайлар». Ва икки тарафдин анча уруштиларким, Тўқалнинг минг кишисидин эллик киши қолди. Ва бу тарафдинким, олтмиш киши эрди, етти киши қолди.Ҳусайнбек баҳодурлуқ эликини чиқоруб, Тўқал бошиға чопиб, ўзини туғига еткуруб, туғини чопиб тушурди. Байт:

Тўқал туғини икки қилди равон
Қилич бирла ул номвар паҳлавон.

Ва Тўқалнинг кишилари Ҳусайнбекнинг бошиға тўктилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ул ҳолатни кўруб, нусрат ва зафар тиғини тортиб, аларға чобти ва барчани бир-бир этиб, Ҳусайнбекни чиқорди ва йўлға кирдилар. Аммо ул будбахтлар яна жамъ бўлуб, аларнинг кейнида тушуб, урушурлар эрдилар ва Ҳусайнбекнинг отини ўқладилар[127]. Ҳусайнбек йайоқ қолди, хотуни Дилшод оғо[128] отидин тушуб, Ҳусайнбекни миндурди. Ва ҳазрат соҳибқирон душманлар била урушур эрди.Охирида ҳазрат соҳибқирон ўқ-ёйни эликида олди. Шеър:

Чу ўқ отти ул хусрави номдор,
Адув жонидин қилди ул ўқгузор.
Чу ўбти башоқ шоҳ бармағини,[129]
Йўқ этти ўшул дам ўқи йаағини.[130]
Чиқарди адув жонидин шоҳ ғард,
Фалак деди: «Аҳсанта, эй шери мард».

Ул ўққим отти, Тўқал бадбахтқа тегиб, от орқасидин тиқилди. Ва ўзгаларни ўқ саҳми билан бир-бир этиб, Ҳусайнбекни отландуруб чўлға кирдилар.

Фалак юлдузининг ададитек етти киши қолди[131]. Ва ул етти кишидин уч
17б киши нахси акбардин нахсроқ ва хуросонлиқ, /балки инсон суратида ғўли биёбоний эрдилар. Ул ҳолда аларнинг отларини олиб қочтилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ҳеч парво қилмай, ёронларға кўнгул берди ва Ўлжай Туркон оғоким, Ҳусайнбекнинг синглиси эрди ва ҳазрат соҳибқироннинг ҳарами эрди[132], алар била чўлға кирдилар ва чўлдин чиқиб Жўйиқийға еттилар ва анда бир бўлак турклар ўлтурур эрдилар[133]. Чун буларни кўруб, бир-бирини чорлаб йўлларини туттилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ғайрат ва ҳимматидин ўз ҳарамини бир ашлиқ қудуғиға солиб яшурди ва ҳазрат Жабборға тобшуруб, турклар сори бордилар. Ва қиличини белидин чиқориб юриди. Ул жамоатдин бир киши, Ҳожи Муҳаммад отлиқ, ҳазрат соҳибқиронни таниб, туркларни урушдин манъ қилиб, келиб ҳазрат соҳибқиронни кўруб, бир йахши от тортти[134]. Ва ул кеча аларни эвига тушуруб меҳмондорлиқ қилди. Ва турклар тақи йахши хизматлар қилдилар. Тонгласи ҳазрат соҳибқиронким, ҳимматда беназири олам эрди, байт:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Берур эрди ул шаҳриёри карим,
Агар бўлса эрди жаҳон пур зи сим,

ҳиммат эликини очиб ул туркмонларга маҳтоб бир лаълким, анинг қиймати хирожи олам эрди, аларга берди. Ва Ҳожи Муҳаммад яна уч от ва озуқ тартиб этиб, бир ғажирчи, Саруқ Қулончи отлиқ мулозиматига тобшурди[135]. Ва ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек қошига бориб, ани отлантуруб, Маҳмудийга[136] бордилар. Ва ул ерда бир қудуқ қаздилар ва ул ерда ўн икки кун турдилар.

Алибек Жониқурбонининг йамон ҳаракотлариким, Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқиронга қилуб турур

Ул вақтдаким, Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон Маҳмудий мавзеъида эрдилар,Алибек Арғуншоҳ Жониқурбони ўғли алардин хабар топиб, бас, тақдир қаламиким, *Жаффул-қалами би-ма ҳува каинун* ул бадкирдорнинг ҳолига юруб эрдиким, ул ният бўлғай. Ва анинг йамонлиғи аҳлу авлодига еткай ва барча хору зор талаф бўлғайлар. Ул жиҳатдин анинг хотирига
18а туштиким, ҳазрат соҳибқиронни тутқай. Олтмиш /кишини йароғлаб, аларнинг бошига йибарди. Ва алар бехабар эрдиларким, бошларига тўкуб, аларни тутуб Мохонга[137] элттилар. Ва бир қаронғу эвдаким, тўла бурга эди, солдилар ва ул даркаронамоя неча кун ул эвда гирифтор эрди. Муҳаммадбек, Алибекнинг иниси эрди, чун ул йамон ҳаракотидин хабар тобти яқин билдиким, бу ишдин аларга оқибат зарар еткуси турур. Байт:

Сўрсангиз ғар тоғдин кони жавоб,
Бермағай шохи хато мейваи савоб.

Тус жилгасидин[138] Ҳусайнбек учун ва ҳазрат соҳибқиронга туҳфалар йибариб, инисига маломат қилиб ва кўб муболиға қилдиким, «Менинг кишим сенга еткач аларни қўябергил ва узрхоҳлик қилгил ва аларнинг кўнгулларин олиб йахши сийлағил». Аммо Алибекка шақоват пардаси кўрар кўзини ёпиб эрди, ағоси насиҳат қилган сўзни эшитмади. Қитъа:

Насиҳат қилмағил нодон кишиға,
Ки нодондур жаҳонда зишту бадхў.
Чу турмас ел қафас ичинда ҳарғиз,
Ки ғарбол[139] ичинда турмайдурур сув.

Ва бадбахтлиғидин ул нималарким, ағоси йибариб эрди, ўзи олди ва олтмиш икки кундин сўнг аларни чиқориб, оруқ отлар ва тева бериб йибарди. Ул маҳалда Муборакшоҳ Санжарийга давлат мадад қилиб ва саодат рафиқ бўлуб, ўғлонлари билан ул ҳазрат қошиға келди ва узрлар қилуб, йахши отлар тортиб, хизматлар қилди[140]. Ул жиҳатдин минг мартабага улуғ мансабларга тегди. Ва ҳазрат соҳибқирон ул отларни Ҳусайнбекка тортти.

Ҳазрат соҳибқироннинг Ҳусайнбекдин айрилиб, Кеш вилоятиға борғони

Андин сўнг Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон бир-бири бирла кенгашиб, муборак кўнгулларига андоқ туштиким, Ҳусайнбек Гармсири Ҳирманд[141] сори борғай ва ҳазрат соҳибқирон ўз вилоятига мурожиъат қилғай ва ҳар қачонки бир-бирини тилагайлар, Гармсири Ҳирмандда тобқайлар ва Туман
18б қошиғаким, /ҳазора ва никударийнинг[142] улуғ беги эрди, боргайлар.

Ҳусайнбек Гармсири Ҳирманд сори борди ва ҳазрат соҳибқирон Кеш сори юзлаиди. Сувдин кечиб, Бухорзиндонким, Бухоро вилоятининг кентларидин эрди, етти. Маҳди исматпаноҳ Ўлжай Турконни ўшул кентда қўйди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ул жаҳатдинким, давлат ойи спеҳр салтанатида ҳануз ҳилол эрди,йашураборур эрди. Бас, андин йуруб вилоятнинг ўртасида эл ичинда кирди. Тамука Қавчин ул ҳазраттин хабардор бўлуб, ўн беш жаррор киши билан ҳизматқа етти.Ва ҳазрат соҳибқирон алар била Хузор[143] сори бориб, субҳ бўлғонда бир илқи отни суруб, намози дигарда Оқуйға еттилар. Ва сувдин ўтуб, чўлу қумлоққа ҳаво иссигидин боролмай, қайтиб, жангал ичида кириб, бир ойғача турдилар. Ва ул ерда маҳди улё Ўлжай Туркон Бухорзиндондин[144] келиб ҳазратга қўшулди. Ва бир ойдин сўнг йироқдин қаро кўруб, сувдин бари ўттилар. Назм:

Кириб от била сувға ул шаҳриёр
Саодат била қилди андин гузор.
Анинг кейнида маҳди исматпаноҳ,
Таваккал қилиб кирди ул ҳам чу моҳ.
Навкарлар тақи от солиб кечтилар,
Саодат майин анда худ ичтилар.
Бари қилдилар сувдин андоқ гузар,
Ки бир кишига тегмади бир зарар.
Янги бошдин берди мужда жаҳон,
Ким эрур бу шаҳаншоҳ соҳибқирон.
Чи ғам гар худо бўлса ёройи наку,
Агар бўлса олам тўла ўту сув.

Ва сувдин ўтуб, қўлларға кириб, неча кун турдиларким, эл-улус йайлоқдин қайтти ва ул ерлар холи қолди. Ҳазрат соҳибқирон йайлоқ сори бориб, бир ойгача анда турди. Ва андин Самарқанд сори таважжуҳ этиб, анда етконда Қутлуқ Туркон оғоким[145], ҳазрат соҳибқироннинг эгачиси эрди, эвида тушти ва қирқ саккиз кун анда турди. Баъзи кишилар анинг
19а келгонидин хабардор бўлуб, ҳар ерда айта бошладилар. /Чун ҳазрат билдиким, анинг келгонидин баъзи кишилар воқиф бўлубтурур, андин отланиб Кешнинг жилгасида кирди ва Ачиғи отлиқ кентда қутбдек турди[146] . Ва анда тақи қирқ саккиз кун турди.Андин тақи отланиб, ора қўнуб, сув йақосиға етти[147] ва ул ерда Темур Хожа Ўғлон ва Баҳром Жалойир келиб ҳазратнинг мулозиматиға мушарраф бўлуб, иттифоқ била Қандаҳор сори бордилар. Ва тақдир мувофиқ келиб, Ҳирмандда, Туман қошиғаким, ваъда бериб эрдилар, Ҳусайнбекка қўшулдилар. Ва Баҳром Жалойир қочиб Ҳиндустон сори кетти[148].

Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Сейистон сори борғонлари

Бу маҳалда Сейистон[149] даруғасида бир йамон ғаними бор эрдиким, анинг била уруша олмас эрди. Бу жиҳатдин Ҳусайнбекка ва ҳазрат соҳибқиронга киши йибариб тазарруъ ва ниёз била аҳволини арзадошт қилиб йибарди. Деб эрдиким, «Умид ул турурким, менинг фарёдимға етгайсиз». Чун буларға ҳиммaтлари доим заифлар сори эрди, бас, вожиб кўрдиларким, бориб анга мададкорлиқ қилғайлар. Минг киши биланким, ҳар бири уруш кунида шертек ё наҳангтек эрдилар, Сейистон сори бордилар. Ва Сейистон ҳокими ўтрув чиқиб, хизматкорлиқлар қилди ва шарт қилдиким, «Ҳар қачон анинг душмани бир тараф бўлғай жавоҳир ва қумошдин нечаким керак бўлса, шукрона учун берайин ва то тирик бўлсам, хизматкорлиқ қилғаймен». Алар ул душман сори йуруб, рўзгорини қилич зарби билан қаро ердек қилдилар. Сейистон даруғасиға ул миқдор журъат йўқ эрдиким, аҳдиға вафо қилғай ва ул нимаким, қабул қилиб эрди, беролғай. Бас, Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон анинг нимасига илтифот қилмай, андин ёндилар.
19б Қалин киши[150] Мекрондин[151] келиб, йўл бошида туруб беадаблиқ /қила бошладилар, уруш бўлди. Алар барча ҳазрат соҳибқирон бошиға тушуб, ўқ ота бошладилар. Ва ул ҳазратнинг муборак эликигаким, шоҳларнинг ўпар ери эрди, ўқ тегиб мажруҳ бўлди ва асру қаттиқ уруштилар. Мекрон сипоҳи таҳаммул қила олмай бир-бир бўлдилар. Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон

www.ziyouz.com kutubxonasi

Гармсир сори бордилар ва ул ҳазрат элики жиҳатидинким, муъолижа қилғай, Туманнинг чодирида тушуб турди[152]. Ва Ҳусайнбек тўқсон киши била Бақлон сори борди. Ул ерда етконда Ажуниким, Беккичикнинг иниси эрди, қалин черик билан йўлини тутти ва уруш бўлуб, ва Ҳусайнбекнинг кишиси оз эрди ва душман асру кўб, таҳаммул қила олмай қочтилар. Ва Ҳусайнбек ўн икки киши билаким, тўрт отлиқ ва саккиз йайоқ эрди, Шабарту сори мутаважжиҳ бўлди.

Ҳазрат соҳибқироннинг элиги йахши бўлғондин сўнг Арсаф[153] сори борғони

Чашми захмким, ҳазрат соҳибқироннинг эликига тегиб эрди, роҳатқа мубаддал бўлуб, ул ҳазрат Темур Хожа Ўглон била йигирми тўрт кишиким, мулозиматида бор эрди, Арсаф сори борди. Кўҳимардқа[154] етконда Ҳусайнбекнинг хабарин эшитиб, Севинч отлиқ навкарини анга йибарди, то сиҳҳат-саломатлиқ хабарин анга еткургай. Ва муқаррар қилгайким, Арсафда бир-бирини кўргайлар. Ва Арсаф сори борурда Арсаф ва Кўҳимарднинг ўртали-ғида Сиддиқ Барлоским, Қарочор нўённинг ўғлонларидин эрди[155], ўн бир киши била ҳазрат соҳибқирон қуллуғиға келди. Ва ул ҳазрат Сиддиқни Ҳусайнбекка йибардиким, ботроқ келсун ва ўзи анинг кейнида юриди. Бу маҳалда Арсаф соридин юзча отлиқнинг қароси кўрунди ва ҳазрат соҳиб қирон Баржаст Йаноқни алар сори йибардиким, бориб аҳволларини маълум
20а қилғай. /Ул Йаноқ бориб маълум қилдиким, Ҳусайн ўғли Қарончи эрурким, Ҳусайнбекнинг хабарин эшитиб эрдиким, Баглонға келиб турур, анга истай келиб турур. Ул борғон Йаноқ кайфиятин маълум қилиб, бир тена устида чиқиб, баро бурулди. Ҳазрат соҳибқирон камоли ақлидин фаҳм қилдиким, бу келур киши дўст эрур, душман эрмас. Бас, таъжил билан юриди. Қарончи ул тарафдин келиб ҳазрат соҳибқиронни кўруб, мулозиматиға юриди. Арсафға етконда бир неча кишини қаровуллуққа йибарди. Субҳ бўлғонда хабар келтурдиларким, йироқдин каро кўринур. Ҳазрат соҳибқирон отланиб, аларнинг кейнидин кириб сўрдиким, «Сизлар на кишиларсиз?» Жавоб бердиларким, «Биз фалон кишининг навкарларидин турурмиз», яъни ҳазрат соҳибқироннинг. Ул ҳазрат илгари бориб Туғлуқ Хожа Барлос ва Сайфуддинбек ва Отша ва Тутак ва яна бир неча кишиким барча ул ҳазратнинг мулозимлари эрдилар, ҳазратни кўруб, севиниб, ўз мақсудлариға етиб, отларидан тушуб, юзларини аёғиға суртгилар. Ва ўшул ерда туруб, кеча анда туруб, тонгласи отланадургонда йироқдин қаро кўрунди. Тафаҳҳус қилғондин сўнг Шер Баҳром эрдиким, ҳазрат соҳибқирон Туманнинг чодиридин чиққонда ул анда қолиб эрди, ҳазрат борғонидин сўнг пушаймон бўлуб, отланиб, ҳазратнинг кейнида тушуб, бу ерда ҳазратқа етти.

Сиддиқ ва Севинч ҳазрат соҳибқироннинг сиҳҳат ва саломатлиқ башоратини Ҳусайнбекка еткурдилар. Ҳусайнбекнинг давлат ниҳолидин саодат мева ғунчаси очилди ва амонлиқ чаманидин шодмонлиқ насими еткура бошлади. Ҳеч таваққуф қилмай отланиб юруберди. Ва анинг хизматида Улам ўғли юз ўттуз киши била ва Маҳмуд Гули юз эллик киши била йайоқ
20б ва отлиқ Арсафда/ ул ҳазратқа қўшулдилар. Ва бир-бири била кўрушуб, меҳру муҳаббат бисотида ўлтурдилар ва ҳар кимгаким, бу муддатда рўзгордин не нимаким тегиб эрди, ҳикоят қилдилар. Хабар топтиларким, Мангли Буға Сулдуз Алачу қалъасида ўлтуруб, кўнглини адоватқа боғлаб турур. Ул ҳисор сори юридилар. Шер Баҳромни Мангли Буға била дўстлуғи бор жиҳатидин қабул қилдиким, «Бориб ани насиҳат қилиб, олиб келайин». Ҳазрат соҳибқирон Шер Баҳром сўзини эшитиб Мангли Буға сори йибарди. Ул анинг келгонидин хабар топиб, қалъадин чиқиб қочти. Ва яна бу маҳалда уч юз киши дўлон жовун қавмидинким, Ҳулм[156] ҳазорасидин эрдилар, қадимдин бери ҳазрат соҳибқироннинг давлатхоҳларидин эрдилар, келиб қўшулдилар. Ва ҳазрат соҳибқиронға шавкат ва азимат ва давлати кунда ортурур эрди.

Ул ердин отланиб, Суф дарасида[157] туштилар. Ва Туман ўғли Амлос икки юз киши била келиб эрдиким, Балх теграсидаги отларни чобқай. Ҳазрат соҳибқирондин ва Ҳусайнбекдин хабар тобти, келиб аларға қўшулди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ул ҳазрат Тамукани уч юз киши била Қаҳлаға сори йибардиким, хабар билиб келгай. Ул Термиз гузоридин ўтуб, Қаҳлағаға етти.Кўрдиким Жета черики вилоятни талаб қайтиб турурлар.Ва Тамука қазодин уз уруқи қошиға учраб, алар билан кўрушуб, ўғлонларидин хабар сўрди. Алар дедиларким, «Ўғлон-ушоғинг барча саломат турурлар ва Ушмунда яқин ерда тушуб турурлар. Бориб аларни кўрса бўлур».Ва кўб муболаға қилдиларким, «Бир соат бориб ўғлонларингни кўргил». Ул муҳибби содиқ қабул қилмай дедиким, «Чун бизнинг валийнеъматимиз эвидин йироқ турур, бизга раво йўқ турурким, эвимизга боргайбиз». Байт:

Мундоқ керак муҳаббат ва хизмати тариқат,
21а /Раҳмат анғаки, хизматини қилса ушбу тавр.

Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон Суф дарасидин кўчуб, Дараигизда[158] кирдилар ва Элчи Буға майдонида туштилар. Ва ул ерда эшиттиларким Сулаймон Барлос ва Мусабек ва Жаку Барлос ва Жалолиддин Барлос ва Ҳиндука Барлос[159] бир жамоат киши билан ҳазрат соҳибқироннинг хабарин эшитиб, Жета черики била мухолифат қилиб, аларнинг ўртасидин чиқиб, Термизқа келиб, тушуб турурлар. Ҳазрат бу хабарни эшитиб, Тўлон Буғани чобтурдиким, сувдин ўтуб, аларни кўруб, кент ҳолидин хабардор қилғай. Ва андин кўчуб Балх жилгасида кирдилар. Таянғу ўғли Абу Саъид ва Мангли Буға Сулдуз ва Ҳайдар Андхудий учаласи[160] бирикиб, олти минг киши билан адоват камарини белларига боглаб, субҳ эрдиким, ҳазрат соҳибқиронға етиб, Қаросувғаким[161] ўртада эрди, тушти ва икки тарафдин ўтар йўлларини тутуб, бир-бирига камин қилиб ўлтурдилар.

Ҳазрат соҳибқирон ўзи отланиб келди ва алар била сўзлашиб,кўб насиҳатлар қилди. Ва алар насиҳат сўзларини эшитиб, ул жўшу хурушдин бир нима таскин тобтилар. Байт:

Оқил ишини сўз ила андоқ қиладур туз,
Ким юз черик ила киши андоқ қилаолмас.

Душман черики Дараиғиз суйини ёқалаб борур эрди. Ва нусратшиъор черики қувват ариғининг йақосида юрур эрдилар. Икки тарафдин ўтар йўлии тобмай борур эрдилар, то Балх ўтрусида етиштилар.

Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон Абу Саъид била ва Мангли Буға ва Ҳайдар била уруш қилғони

Икки тарафдин черик Балх муқобиласида етишиб, Абдуллоҳ ариғини[162] ўртада олиб, йасол туздилар ва урушқа юзландилар. Бу маҳалда бекларким,
21б Термизда/ келиб эрдилар, ҳазрат соҳибқиронға еттилар, ва Тамука илгари келиб алардин на сўзким эшитиб эрди, арзға еткурди. Ул кун намози пешиндин оқшомғача уруштилар. Икки тарифдин бир-бирига ўқ отиб шайба тўкдилар.

Чу ёйдин чиқор эрди ўқ ул замон,
Жудо жон бўлур эрди тандин равон.

Ва Тамука ул кун ўқ еб захмдор бўлди. Назм:

Кириб тоғ пардасида офтоб,
Йаруқ кун бошин қўйди ул дам ба хоб.
Тушуб икки ёндин ул икки сипоҳ,
Алар ваҳмидин қўрқубон меҳру моҳ.

Тонгласиким, шоҳи фирузаи спеҳр уфқдин тулуъ этиб, сайёра сипоҳини қочуруб, оламни жамолидин йаруқ қилди, икки тарафдаги черик яна жўшу хуруш қилиб, кавс ва наққора ва нафир унидин фалак ичра зилзила тушти. Ул кун ҳазрат соҳибқирон худони иноятиға сиғиниб, таваккал этиб душман

www.ziyouz.com kutubxonasi

сори юриди. Кўпрукдин ўтуб, қаҳругина юзини ул черик сори қилди. Ҳар нечаким, алар юлдуз киби ҳисобсиз эрдилар ва урушда ҳар бири арислон ва пилдек эрдилар, аммо ҳазратнинг ҳамласиға тоқат қила олмай, қочмоқдин ўзға чора кўрмадилар. Байт:

Юлдуз агар-чи бордур сонсиз дар замона,
Кун чиқса кўрмас андин киши дигар нишона.

Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон бу фатҳ бўлғонидин сўнг ўз кишисини сонини кўриб, минг отлиқ йигилғон эрди, ҳазрат соҳиб қнрон бир пора киши билан илғари тушуб юриди. Жайҳунға етконда Термиз ғузоридин ўттилар ва Қаҳлаға сори қаровул йибардиларким, хабар билиб ёнғай.Ва булар сувдин ўтуб, йақода туштилар ва борғон қаровуллар ҳорғон учун йўлда тушуб йўқладилар. Ажуни черикиким, Беккичикнинг иниси эрди, сттилар ва қаровулдин ўтуб, ҳазрат соҳибқирон сори бордилар.

22а /Ва ҳазрат соҳибқирон қаровулларга иътамид қилиб, фароғат била ўлтурур эрди. Ва ҳар киши ўз хаймасида ғофил ётиб эрдиларким, душман черики қаровул билан бийла етти. Назм:

Шаҳаншоҳ чу қилғай қаровул равон,
Тиласун жаҳондиду кордон.
Ки бўлғай ўз ишида бусту далер,
Адув хайлидин қўрқмағай ҳамчу шер.
Сўзи чин, иши туз, ўзи бовафо,
Иши бобида қилмағай ул хато.

Черикка фурсат бўлмадиким, иш қила олғайлар. Заруратгин кемаларига кириб, чодирларини қўйуб, сувдин нари ўттилар. Ва ҳазрат соҳибқирон неча киши билан бир жазира ичида кириб, аларнинг дафъиға машғул бўлуб, анча турдиким, черик барчаси сувдин ўттилар. Андин сўнг ўзи тақи ўтуб, бир ойғача сув йақосида ўлтурди. Ва душмаи черики тақи бери ўлтуруб эрди, бир ойдии сўнг ҳазрат соҳибқирон кемаларни куйдуруб, андин кўчуб, Ҳулм сори мутаважжиҳ бўлдиким, Балхқа тааллуқ турур. Анда Ҳусайнбек қолғон черики билан етти.

Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Тайхон[163] ва Бадахшон[164] сори борғонлари

Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон иттифоқ била Қундуз сори мутаважжиҳ бўлдилар ва ўл ерда Бурулдай элини йиғиштуруб,Бадахшон сори юридилар. Ва Тайхонға етконда Бадахшон шоҳлари сулҳ эшикидин кириб, ваҳшат ва мухолифат аччиқиии сулҳ тўнг шарбати билан чучук қилдилар. Ва мундин Арҳанг сори қайттилар. Ва сувдин ўтуб, Соли Сарой сори юзланиб, Хутталон сори бордилар. Чўлға кириб, Дашти Кўланкда[165] кеча билан туштилар ва ҳар киши ўз ерида роҳат сори майл этиб ётти. Ҳазрат соҳибқирон тақи тўн ва этик чиқориб, ётурға майл қилур эрдиким, Ҳусайнбекдин киши келиб, ул ҳазратни чорлади. Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек

22б сори /бориб, мажлисида кириб ўлтурди. Ҳозирлардин Пўлод Буға ва Шер Баҳром эрди, Ҳусайнбек Шер Баҳромдин шикоят қила бошлади. Дедиким: «Бу маҳалдаким, душманға яқин етиб биз, ул айтадурким, «Ўз уйим ва элим сори борурмен». Мурувват ва вафо аёғи била мувофиқат тариқида юрумайдур». Соҳибқирон тақи ани кўб насиҳат қилди. Аммо ул эшитмай айтур эрди. Шеър:

«Насиҳат сўзунг менга йўқтур қабул».

Ҳусайнбекнинг аччиғи келур эрди. Аммо замона иқтизоси учун таҳаммулни йахшироқ кўрди. Байт:

Эр кишига нечаким қувват ва қудрат бўлғай,
Йўқ турур анга таҳаммул ишидин йахшироқ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Охируламр, Шер Баҳром Балжувон[166] сори кетти. Бу маҳалда хабар келдиким, Туғлуқ Сулдуз ва Кайхусрав Жета черикини бошлаб беклари билан илгари келиб турурлар. Ва Йумкон ўғли Темур ва Сариқ ва Шингум ва Туғлуқ Хожа — Ҳожибекнинг иниси ва Беккичик ўғли Темур ва ўзга ҳазора беклари ва қўшун беклари йигирми минг киши билан Чала Бошидин Тошкўфруккача ўлтуруб турурлар. Ва ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек кишиси олти минг киши эрди. Аммо ҳазрат соҳибқирони пок эътиқодқа бу оятнинг мазмунидинким: *Кам мин фиъатин қалилатин ғалабат фиъатан касиратан би-изни-Ллаҳи*[167] сидқ ва ихлос қулоғи била ҳотиф тавфиқидин нусрат хабарини эшитур эрди. Ва давлати рўзафзун кўзгусида фатҳ ва зафар йаруғлуғин куруб яқин билур эрдиким, байт:

Ки гар олам ўлғай бариси наҳанг,
Ва гар кўҳу саҳро эрур пур наланг,
Кишигаки, ёр ўлса бахти баланд,
Ки тегмас анинг бир тукига газанд.

Соҳибқирон икки минг киши билан таваккал юзини душман сори қилиб, илгари юрув берди ва Тошкўпрукнунг бошида икки черик бир-бирига етиб
23а чоштдин бериким раъият салтанат донгини кўтариб /эрди, то ул вақтқачаким: *Вал-лайли иза саҗо*[168] парчамини тарақ урдилар. Урушнунг қуввати забону нору ҳошиядин ҳикоят қилур эрди ва ер йайақ ва отлиқдин *Иза зулзилат-л-арду зилзалаҳа*[169] тафсирин айтур эрди ва ўқнунг уни *фата ва таммат ат-тақата*[170] жон қулогиға солур эрди. Ва сўнгунунг бору ғалваси *Йукаду-л-барқу йахтафу абсараҳум*[171] бурҳону қотиъидин баён қилур эрди.

Алқисса, ул кун оқшомғача баҳодурлар икки тарафдин кўпрук бошида анча уруштиларким, ўзга ҳеч диловарнинг бағрида тоқат қолмади. Кеча бўлғондин сўнг қайтиб туштилар. Мухолиф черики кўб эркон жиҳатидин ҳазрат соҳибқирон давлат илҳомидин яқин билдиким, бу черикка раъй ва тадбирини илгари солиб иш ишламак керак. Шижоат ва баҳодурлуқ бу ерда фойда қилмас. Шижоат қиличини раъй ва тадбир сайқали бирла йаруқ қилмағунча зафар юзини анда кўрса бўлмас. Ва жалодат ўқи тадбир шастидин чиқмагунча нусрат унини эшитса бўлмас. Хотирини бу ишнинг дафъиға қуйуб, тадбир қалами бирла лавҳ замирида мундоқ нақш чекти.

Ҳазрат соҳибқирон Тошкўпрукдин ўтуб, Жета черикини қочурғони

Ҳазрат соҳибқирон Мусабек билан Муъаййид Арлот ва Уч Қаро Баҳодурни[172] бош юз киши биланким, ҳар бири минг кишидин қайтмас эрди, Тушкўфрукда душман муқобиласида қўйди ва ўзи минг бош юз отлиқ биланким, разм майдоннинг гардини кўзларига орзу сурмасидек тортарлар эди, иқбол замонида саодат юзлариии сувнунг юқори сори қўйуб, Асин
23б майдони сориға еттилар. Ва андин йарим кеча сувдин /ўтуб, тог сори бордилар. Тонгласи йаағининг қаровуллари от изидин маълум қилдиларким, черик сувдин ўтуб турур. Ул жиҳатдин аларнинг кўнгулларига ваҳм тушуб қўрқтилар. Байт:

Чў кийди қаро тўн яна бу спеҳр,
Юзини йашурди фалак ичра меҳр.

Кешвар очқучи соҳибқирони комкор фармон бердиким, «Бийик тоғлар устида чиқиб, кўб ўт ёндурунглар!» Бас, фармони била амал қилиб, ҳар бир киши ўн ерда ўт ёндурди. Мухолиф черики кечада ул ўтни кўруб, кўнгулларига ваҳм тушуб, туролмай, бузулуб кеттилар. Ва Тенгрининг иноятини кўрунгким андоқ черикким, ҳар бир киши муқобиласида ўн йароқлиқ киши бор эди, уруш қилмай бузулдилар: *Вал-Лоҳу йуъаййиду бинасриҳи ман йашаъу*[173]. Ажаб нику тадбириким, ўтнунг йаруғлуғиниким, йироқтин кўрсатти, мухолифларнинг такаббур ва ғурур хирманини куйдурди. Ва на ажаб бўлғай мундоқ ишлар ангаким, Ҳақк таборак ва таоло

www.ziyouz.com kutubxonasi

лутфи мадад қилгай. Худонинг лутфи мадад бўлгондин сўнг муқаррар турурким, душман зору хор бўлғуси турур. Байт:

Бу шоҳға завол ҳар ки қилгай хаёл,
Анга ўқ тегар, бил, жаҳонда завол.

Душманлар қўрқуб, қочурға юз қўйдилар. Ҳазрат соҳибқирон пилтек тоғ устидии жўшу хуруш этиб тушти ва душман кейнида шертек чопиб, Гужарот майдониғача аларни қовлаб, кўб кишини тушуруб ўлдурдилар[174]. Байт:

Ўшул срда анча адув ўлдиму,
Ўлуклардин пушталар бўлдиму?

Ва адув тушкон юртида юз шодмонлиқлар билан туштилар.Ва Ҳусайинбек тақи қолғон черик билан етгилар. Ва бу фатҳнинг насимидин иқбол шохи тик бўлуб, давлат ва саодатлари кучланди ва шоҳу черикнинг шавкату журъатларин бири мииг бўлди.

Ҳазрат соҳибқиронга бу фатҳ ва нусрат муяссар бўлғон жиҳатидин икки минг киши билан илғари юруберди. Қаҳлагага етконда Кеш вилоятининг йигитлари/ бўлак-бўлак қочиб келурлар эди ва саодатманд мулозимларига қўшулур эдилар. 24а

Ул ҳазратнинг икки минг кишисиким бор эрди, аидин уч юз киши олиб саодат ва иқбол юзини Кеш сори қўйуб, ўзгаларни ўшул срда турғузди. Ва ул уч юз кишидин юз киши Сулаймон Барлос билан Жаку Барлос ва Баҳром Жалойир ва Жалолиддин Барлос ва Сайфуддинбек ва Йўл Темурға қўшулуб, Кеш сори йибарди ва буюрдиким, «Тўрт бўлак бўлунгуз. Ва ҳар бир отлиқ икки улуғ боғ шох олиб, отнинг икки ёнида боғласунким, ул шох жиҳатидин гарду-ғубор бўлғай ва андағи даруғалар ул гардни кўруб, туролмай қочқайлар». Алар наким, ҳазрат буюриб эрди амал қилиб, бу тадбир тақдирға мувофиқ тушуб, Кеш жилгасида кирдилар. Ва андағи даруғалар ул гардни кўруб, қўрқуб қочтилар. Ва булар Кешға кириб, забтқа машғул бўлдилар. Тенгрининг иноятини кўрунгким, бу шоҳи соҳибқиронға на турлук мададлар қилурким, тадбир юзидин бир ўтиким ёндурди, неча минг черик қочти. Ва яна гурдидинким, ул ҳам тадбирдин эрди, мулки мусаххар бўлди. Шеър:

Бандага ҳазрат Ҳаққдии бу турур лутфу карам.

Ва ул маҳалда Илёс Хожахон Тош аригида[175] ким, Кешдин тўрт йагач йироқ турур, ўлтурур эрди авжи азимат била. Ва Туғлуқ Темурхон вафот бўлуб, Ҳамидбек келиб эрдиким, Илёс Хожахонни элтиб, андағи эл-улусқа хон қилғай ва юртида ўлтургай. Ҳазрат соҳибқирон юз отлиқ била тун қайтиб, Хузорға тушти ва андағи эл-улус анинг келгонидин хабар топиб, мулозиматға келдилар. Бас, ёрлиқ эттиким, «Ҳузор ва Кеш черики йиғилсун!» Ул черик Хожа Салбарида йиғилдилар. Ҳазрат соҳибқирон яна Чекдалик[176] сори қайтти. Анда етконда Баён Сулдуз ўғли Шайх Муҳаммад етти қўшун черик билан келиб ул ҳазратқа қўшулди[177]./ Ва ул срда етти кун тавақкуф қилдиким, Ҳусайинбек черики билан етти. Ва Шер Баҳромким, Дашти Кўлашдин айрилиб, эли сори бориб эрди, қирқ уч кундин сўнг Хутталон черики била келди. 24б

Ҳусайинбек ва ҳазрат соҳибқирон бўлғон черик билан кўчуб, Хузорға келдилар ва ул срда мазори мутабаррук Хожа Шамс[178] *таба сирруҳуға* кириб, тавоф қилиб ва анинг руҳидин ҳиммат ва мадад тилаб, яна икки бошдин аҳд қилдилар ва дўстлуқ ва ихлос тариқасини бирикитиб, иттифоқ қилдилар. Шеър:

Жаҳонни олса бўлур, орс, иттифақ била.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон туш кўргони ва ул тушдин севунуб, Илёс Хожахон сори черик тортқони

Қола ан-набиййу, алайҳис-салом: Ар-руъйа ас-солиҳа жузъун мин ситтатин ва арбаъина жузъан мина-н-нубуввати[179]. Қадимдин эр ўтиким, Ҳакимул Алим бир соҳибдавлат бандасига иноят қилса, анинг саодат ва иқбол бўйинни ўз хизонасидинким: *Инна жаъалиака халифатан фил-арди*[180] лутф хилъати била ороста қилур ва анинг кўз кавкабини замирини тавфиқ сайқалидин таҳқиқ нури билан мунаввар қилур, то ғайбдин келур нима анда юзини кўрсаткай. Ва на нимаким, воқиъ бўлғуси турур,воқиъ бўлмоқдин бурун анга маълум бўлғай. Нечукким Юсуф алайҳиссаломга кўрундилар: *Ва рафаа абавайҳи 'ала-л-арши ва харру- лаҳу сужжадан*[181] андин хабар берурким, неча йилдин бурун анга келган ҳолатларни кўрсаттилар. Ва яна расул алайҳиссаломгаким, Макка фатҳини кўрсаттиларким: *Лақад садақа Аллоҳу расулаҳу ар-руъйа бил-ҳаққи*[182] анинг баёнида турур. Ва ул Пайгамбарларнинг Султони, *алайҳи афзалус-салавот ва акмалут-таҳиййот-ғаким,* салотинлар банда ва фармонбардор бўлди.

Ҳазрат соҳибқиронга тақи бу давлат кўрундилар ва ул ҳолдаким мушкул иш анга воқиъ бўлур эрди, анинг учунким, кишиси оз ва душман асру кўп эрди ва алар билан уруш қилмағунча муяссар бўлмас эрди. Бир кун
25а камарда[183] эрдиким, на /қилғай ва на чора бўлғай. Чошт эрди. Бу андишада анга уйқу тутуб, йуқлади. Ул уйқуда бировниинг унини эшиттиким, биров айттиким, «Ғам сма ва кўнглунгни хуш тутким, нусрат ва фирузи худойи таоло сенга берди». Ул уйқудин уйгониб, теградаги киши-қарони чорлаб, сўрдиким, «Сиз ҳеч сўз дедингизларму?» Алар дедилар: «Йўқ».

Бас, анга яқин бўлдиким, бу ун ҳотифи ғайбдин эрдиким, анинг қулогига етти. Ва ул башорат ели лутфи илоҳий гулшаиидин эрур. Бас, эътимодини ҳазрат Ҳаққа биркитиб, шодлиқ билан Ҳусайнбек қошига борди ва сурати воқиъани анга айтти. Ҳар ким бу сўзни эшитти, севунуб, барча хушҳол бўлдилар.

Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Жета черики билан урушуб, музаффар ва мансур бўлғонлари

Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон ҳазрат Ҳаққнинг шукр ва сипосидин сўнг саодат ва давлат билан отланиб, икки қўл тартиб эттилар: Ҳусайибек ўнг қўл сори бўлди ва ҳазрат соҳибқирон сўл қўл бўлуб юридилар. Ва душман черикиким, Тош аригида эрди, ул тақи икки қўл бўлуб, ўнг қўлда Илёс Хожахон ва Ҳамидбек турдилар. Ва сўл қўлда Туғ Темур ва Беккичик турди. Ва икки тарафдин йасол боғлаб, бир-бири сори юридилар. Назм:

Чу тебранди ул икки черик равои,
Дединғким, йиқилғусидур бу жаҳон.
Чу чиқти фалак узра гарди сипоҳ,
Кўрунмади ул гарддин меҳру моҳ.
Ул икки черик андоқ этти фиғон,
Ки бўлди қиёмат жаҳонда аён.

Қуббаи метин[184] мавзеъида икки сипоҳ бир-бирига стиб, кавсу каврга ва нақкораю нафира упидин, диловарлар фигонидинким фалак узра чиқиб эрди, хаёл қилур эрдингки, фалак йиқилғуси турур.

25б Ул ҳазрат соҳибқирон ўтрусида муолифларнинг ҳировуликим, ўзларининг кўбраки /жиҳатидин ғурур бошларида бор эрди, от солдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон еридин тебранмай ўз давлатининг асоситек берк бўлуб турди. Ва нусрат элигини ўқ-ёй сори элтиб, сўл қўлини алифтек ва ўнг қўлини долтек қилиб, ўқ ота бошладилар[185]. [Ҳозир] бўлғон йигитлар ва баҳодурлар ҳазрат била мувофиқат қилиб, душман сори ўқ ота бошладилар. Ва андоқ ўқ тўктиларким, душман черикининг баҳодурлариким, ел киби келурлар эди, йамғур киби туфроққа туштилар ва ҳаёт сувини туфроққа бериб, аёқдин

www.ziyouz.com kutubxonasi

туштилар. Ва ул урушда икки улуғ бекким, баҳрин қавмидин эрдилар, ва алартек баҳодур йўқ эрди, бири Туғ Темур ва бири Беккичикнинг иниси Давлатшаҳ ва икки шаҳзодаким, ҳар бири бир черикнинг боши эрдилар, талаф бўлдилар. Назм:

Кишиларда йўқ эрди анда қарор,
Магар хаста ё ўлубон зору хор.

Икки тарафдин икки черик бариси бир-бирига чобишиб андоқ уруштиларким, ул уруш жиҳатидин замона мухолифлар ғами учун зарра киби минг кўздин қон тўкар эрди. Назм:

Чу бир-бирига тегди икки гуруҳ,
Дединг, урди бир-бирига икки куҳ.
Ёзи қиб-қизил бўлди қон жўшидин,
Чиқиб лола тутти бари ер юзин.

Баҳодурлар бир-бирини қовлаб урушур эрдилар ва бало баҳри мавж уруб эрдиким, мубашшири айний ваъда бергон учун ҳазрат соҳибқиронга ва авлиёларнинг руҳи мадад қилиб, *ал-ҳамду ли-Ллаҳи-л-лази садақано ваъдаҳу*[186] ҳазрат соҳибқирон рўзгориға шомил бўлуб, душманларким, асру азамати бор эрди, *«паллав ʻала адбариҳим»* мудаббирин[187] аларнинг сурат ҳолларига келиб, андоқ черикким, йамғур қатратидин ва йагоч йафроқидин кўбрак эдилар, мутафарриқ бўлуб қочтилар: *Ва ма ан-насру илла мин ʻинди-Ллоҳи* [188].

26а Илёс Хожахон ва Беккичикбек ва Искандар /Ўғлон ва Ҳамидбек ва Юсуф Хожабек эликка туштилар. Аммо хонни бир жамоат ҳаводорлари ва кишиларким, ани тушуруб эдилар, таниб, беклардин хабар бўлғондин бурун Беккичик билан хонни отландуруб йибара бердилар. Ва ўзгаларни боғлаб беркиттилар. Ва ўшул кеча ҳазрат соҳибқирон тун қайтиб Йом суйигача[189] юриди ва анда душманлардин кўб кишини ўлтурди. Жакубек ва Сайфуддинбек Самарқанд сори кеттилар. Ва бу фатҳ торихи етти юз олтмиш бешда, Лу йилнинг мувофиқида (1364) бўлди[190].

Ҳазрат соҳибқироннинг бийик ҳиммати — ҳар ишнинг охиригача еткурмагунча ўлтурмас эрди. Ҳусайнбек кенгаши билан Шер Баҳром била илғор қилиб душман кейнида юридилар ва Хўжанд суйидин кечиб, Тошкандда туштилар. Ва ул ерда ҳазрат соҳибқиронға андак марази воқиъ бўлди. Ва Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло шифохонасидинким: *Ва нуназзилу минал-Қуръони ма ҳува шифаъун ва раҳматун лил-мўъминин*[191] турур, сиҳҳат тобтилар.

Ва маҳди улё Ўлжай Туркон ого саодат ва комронлиқ била Гармсир тарафидин келди. Шеър:

Билқис келди, кўр, бу Сулаймон сори яна[192].

Ва ҳазрат соҳибқирон андин ёниб, Хўжанд суйидин бери кечиб, овға машғул булди. Ва Хусайнбек тақи Дизақда[193] келиб ов солиб, ишрат била туруб, неча кун ўзини ғанимат билиб, айш ва танаъум била ўткордилар. Ва андин отланиб, Самарқанд сори қайттилар ва ул мамлакатни ойин боғлаб, шаҳардағи раъиятнинг умид кўзлари губор давлатидин йаруқ бўлди ва заҳматиким, Жета элидин кўруб эдилар, анинг шарбати истимолатидин тавиялиқ аччиғи чучуклук била мубаддал бўлди. *Ал-ҳамду ли-Ллоҳи ʻала инʻомиҳи. Қад ражаʻа ал-Ҳаққу ила мақомиҳи.*

26б /Ҳазрат соҳибқирон Хусайнбек била қурултой қилғонлари ва Кобулшоҳ Ўғлонни хон кўтаргонлари

Моваройуннаҳр мамлакати Жета қавмининг эликидин чиқиб, давлат ва саодат яна бурунғи ерига келди. Хусайнбек била ҳазрат соҳибқирон кенгашиб, дедилар: «Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло бизга фатҳ ва нусрат каромат

www.ziyouz.com kutubxonasi

қилди ва вилоят бизга таиллуқ бўлди. Аммо бизга бир бош керак турур. Аромизда бош бўлмаса, ишимизда саранжом бўлмағуси турур». Байт:

Жаҳонда жаҳонбои агар бўлмағай,
Эрур жисмиким, анда жон бўлмағай.

Бу жиҳаттин кенгашлаб, бўлған нўёнлар жамь бўлуб, қурултой қилиб, хонлиқ Кобулшоҳ Ўғлонким, Дуржи ибн Элчикдай ибн Дувахон ўғлонларидин эрди, хон кўтардилар. Ва бу Кобулшоҳ замона жиҳатидин дарвешларнинг либосиға кириб юрур эрди. Иқбол ва саодат анга юз қўйуб, вилоятда хон бўлди. Назм:

Яки суҳбати қилдилар барча соз,
Ки бордур анинг васфи асру дароз.
Бари ер юзи бўлди андоқ латиф,
Ки қолмади даҳр ичра ўзга касиф.
Чу ўзларига қилдилар ани хон,
Юкунди тўқуз қатла хурду калон.

Ҳайдар Андхудийким, бандда эрди, Зиида Чашмға[194] тобшурдилар ва ўшул кеча анинг ишини охир қилди.

Бу вилоят қадимдин бери ҳазрат соҳибқироннинг ато-атоларига тааллуқ эрди ва мерос юзидин ҳазратқа тегар эрди. Ул жиҳатдин ҳазрат тўй қилиб, Ҳусайнбека тўққузлар тортиб, вилоятни тилаб олди.

Ҳамидбекнинг атоси ҳазрат соҳибқироннинг атоси била дўстлуқ бор эркан эрмиш. Ул тўйда Ўлжайту Апардий билан ҳазрат соҳиб қирон Ҳамидбек билан Искандар Ўғлоннинг гуноҳини тиладилар. Аларниинг хотирлари жиҳатидин гуноҳидин кечиб аларга бағишлади. Аммо аларга *Ва'даҳу ли-кулли ажалин китобун*[195] яқин етиб эрди, бекларнинг дархост қилғонлари
27а фойда қилмади. Чун Ҳусайнбек қадимдаги юрти сориким,/ Соли Сарой эрди, мутаважжиҳ бўлди, ҳазрат соҳибқирон Довудбек билан Сайфуддинбекни йибардиким, бориб Ҳамидбекни банддин чиқориб, иззат ва ҳурмат билан келтургайлар. Боязид билан Эминким, Ҳамидбек аларга тутқун эрди, келгон бекларни йироқдин кўруб, хаёл қилдиларким, булар Ҳамидбекни ўлдургали келурлар. Булар югуруб, бири кистон била ва бири қилич била уруб, Ҳамидбекни ўлдурдилар. Байт:

Ҳаёт ариғидин чунки сувни боғладилар,
Хизр жомида яна кўрмағай магар хумори мамот.

Ва Ҳусайнбек бу ҳолдин воқиф бўлиб дедиким: «Навкарнинг иши бекидин йахшироқ воқиъ бўлди». Киши чобтуруб, Искандар Ўғлонни келтуруб, йасоққа еткурди. Ва ул қишда Хусайнбек ўз юртида ва ҳазрат соҳибқирон ўз вилоятида айшу ишрат била ўлтурдилар. *Вал-ҳамду ли-Ллоҳи-л-мунъим ал-муфзал.*

Лой урушининг шарҳи

Ҳазрат Малики алломдин бандасиға давлат берса, ул аввал бандани жафо ва накбат[196] била азоб қилур. Ва агар ҳамъият ва хузур берса, яна ани паришонлиқ ва номуродлиқ ичида солур. Басе, давлатким, анда бор меҳнат, хорлуққим анда бор — иззат. Ва бу сўз ҳазрат соҳибқироннинг шаънида турурким, чун ул қиш ўтуб, баҳор мавсумиким, оламни яна жаннатдек қилди, назм:

Тортти сабо черик қилибон азми корзор,
Тузди курунг йасоланай бар атрофи жўйбор.
Пайкони эрди ғунчадину қалқони з-гул,
Сувдин зарра қилиб ўзига сўнгу қилди хор.

Бу мавсумда хабар келдиким, Жета черики яна бу сори азимат қилиб турур[197]. Ҳазрат соҳибқирон черик йиғиштурмакка машғул бўлуб, Ҳусайн-

www.ziyouz.com kutubxonasi

бекка киши йибарди ва кайфияти аҳволдин хабар йибарди. Хусайнбек бу
27б хабарпи эшиткондин сўнг Пўлод Буға ва Зинда Чашм ва Малик /Баҳодурни дедиким, «Черикингизни жамъ этиб, ўзунгузни ҳазрат соҳибқиронға бот еткурунг». Алар черикларини йиғиштуруб, илғор солиб, ҳазрат соҳибқиронға келиб қўшулдилар. Иттифоқ била таважжуқ юзларини душман сори қўйуб, Ақар мавзеъида[198] етконда неча кун анда турдиларким, гала-қаро жол топқай[199]. Ва андип кўчуб, Хўжанд суйидин кечиб туштилар. Ва Ҳусайнбек тақи қалин киши йиғиштуруб келур эрди.

Мухолиф черики яқин етиб эрди ва ҳазрат соҳибқирон душман сори кўчуб, Чинос ва Тошканднинг ўртасида, сув йақосида туштилар. Ва черикка фармонладиким, ўз аҳволларидин гофил бўлмагайлар ва ўз ишларини эҳтиёт қилсуилар. Ва Ҳусайнбек черики билан сувдин ўтуб, бўржалиға[200] тушти. Ва ул тарафдин мухолиф тақи Кандибодом суйининг[201] йақосида стиб туштилар. Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон ул ердин кўчуб юрубердилар. Икки тарафдаги қаровуллар бир-бирини кўруб, черик тартибиға машғул бўлуб, йасол боғладилар. Ўнг қўлда Ҳусайнбек азимат била турди. Ҳировулида Ўлжайту Апардий ва Шер Баҳром ва Пўлод Буға ва Фарҳод ва Малик Баҳодур ва ўзга баҳодурлар бўлуб эрдилар.

Ва ҳазрат соҳибқирон сўл қўлда бўлуб, ҳировули Темур Хожа Ўғлон бўлди. Ва Жакубек ва Сайфуддинбек ва Мурод Барлос ва Аббос Баҳодур ва ўзга баҳодурни қанбулда турғузди. Ва бу тартиб билан юруб, душман била урушитилар. Ва Жета черики кўрдиларким, бу черик била уруша олмаслар, йада тоши била хийла ва макр қилдилар. Назм:

Йўқ эрди Жета элига тоби жанг,
Йада тош била қилдилар реву ранг.
Йада тоши била солдилар ул гуруҳ,
Жаҳои ичра ел бирла йамғур сутуҳ.
Булут бўлди пайдо ва қубти афғон,
Тўла бўлди раъд унидин бу жаҳон.

Бовужуд улким, жавзо мавсуми эрди[202], анча йамғур тўкдиким, олам
28а тўла сув бўлди ва андоқ балчиқ бўлдиким,/ от еридин тебрана олмай ва отлиқу йаёққа мажоли ҳаракат йўқ эрди. Ва ўз ерларига ҳайрон бўлуб, йамғур жиҳатидин бошларига капанак тортиб туруб эдиларким, мухолиф черики аларга етти, капанакларини бошларидин ташлаб, уруш қилдилар. Шеър:

Ул икки черикдии яна қўпди жўш,
Жаҳон ичра тўлди фиғону хурўш.

Ҳазрат соҳибқирон худойнинг инояти билан майсарадин чопиб, мухолифларниким, аларнинг улуғи Шингум нўйон, Ҳамидбекнинг иниси эрди, қочти ва Илёс Хожахон бу ҳолни кўруб, ул тақи қочти. Аммо мухолиф соридин сўл қўлда турғон Шировул била Ҳожибек эди, ўнг қўл сори чопиб, Тилончи ва Зинда Чашмни қочуруб, Хусайнбекка еткурдилар. Ва қўл бир-бир бўлуб, мутафарриқ бўлдилар. Шер Баҳром ва Пўлод Буға мардона туруб, йахши ишлар қилдилар. Ва Ҳожибекким, бу тарафдаги майманани суруб юрур эрдилар, ул ҳолни кўруб, мутаҳаййир турдилар. Ва душман соридии Шамсуддинбек кўб киши билан мардоналиқ кўрсатур эрди. Ва ҳазрат соҳибқирон бу ҳолни кўруб, гайрат ўти бошиға букуруб, қиличини белидин чиқориб юруберди. Назм:

Чиқартти қилич белидин ҳамчу об,
Ки бўлди хира аксидин офтоб.
Равон чобти душман сори ҳамчу шер,
Жаҳон ичра ул аждаҳойи далер.

Ўн етти қўшун киши билан алар сори чобти ва ул ҳамла елидин қўрқунч ўти аларнинг кўнгулларига тушуб, Шамсуддинбек тура олмай қочти. Ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳусайбек бу зафарни кўруб шод бўлди, қайтқоп черикини йигиштуруб, бир ерга турди. Байт:

Чу ул фатҳ қилди шери комрон,
Спеҳрга яна кирди тан ичра жон.

Ҳазрат соҳибқирон Тобон Баҳодурким, ўз навкари эрди, Хусайинбек
28б қошига йибардиким: «Маслаҳат мундоқ кўринурким, бек, илгари /келиб, иттифоқ била душманға юругайбиз». Ва бас, ҳазрат соҳибқироннинг саъодат ва иқбол голиъидин Ҳусайнбекнинг иқбол кавкаби қайтиб, давлат куни нақбат шомиға яқин етиб эрди, бу маҳалда табъи ўзгача бўлуб эрди ва йамон ҳаракот андин зоҳир бўлур эрди. Тобон Баҳодур анга етконда ани сўкуб андоқ урдиким, ул йиқилди. Яна ҳазрат соҳибқирон (Ҳусайнбекнинг) ўз кишилариким, Малик ва Ҳамди эрди, йибариб айттиким: «Албатта бек илгари келсунларким, фурсат фавт бўлмағай». Аларни тақи уруб, сўкуб йибардиким: «Мен магар қочибменким, мени илғари чорлайдур. Агар сизлар душманға голиб бўлсангиз, гумон элтмағайсизким, меининг иитиқомимдин жон илингайсиз».

Малик ва Ҳамди бу сўзни эшитиб, озурда хотир бўлуб қайттилар, ва ҳазрат соҳибқирон қошига келиб жиловиға ёпиниб дедиларким: «Бу ишга саъйи қилмангиз ва мундин ортуқ эҳтимом қилмангиз». Ул ҳазрат аларнинг сўзидин чиқмай, эҳтимом элигини тортти. Ва икки черик бир-биридин айрилиб, ўз юртларига бориб туштилар. Назм:

Жаҳонжўй тушти чу от устидин,
Черики тақи туштилар бир-бирин.
Черикнинг чу осойиш ўлди иши,
Тонг отқунча тебранмади бир киши.

Ва ул кеча Ҳусайнбек неча қатла киши йибардиким, ҳазрат соҳиб қирон келгай. Аммо ҳазрат соҳибқироннинг кўнгли анинг бу ҳаракотидин қолиб эрди, бормади. Шеър:

Яна кунга чиқти фалак узра Хур,
Мунаввар этиб даҳрни сарбасар.
Равон бўлди икки черик тоғдек,
Аламлари ранго-ранг гули боғдек.
Жаҳон ичра қўбти фиғону хуруш,
Кишига жаҳон ичра қолмади ҳуш.

Баҳодурлар икки тарафдин бир-бирига чопишиб уруштилар, Жета черики туролмай қочтилар. Ва ҳазрат соҳибқироннинг баҳодурлари ва Ҳусайн-
29а бекнинг йигитлари душманнинг кейнида тушуб, чопиб юрур /эрдилар. Бу маҳалда Шамсуддинбек черикдин айрилиб, туғи била бориб бир сори турди. Қочқон черик ул туғни кўруб йиғилдилар ва яна андин от солиб уруштилар. Назм:

Яна чобти ул душмани пур з-кин,
Қилич, ўқ била тўктилар қонларин.
Башоқдин бари худ бўлди зарра,
Синон кўзу кўнгулда бўлди карра.

Замонанинг бевафолигидин раъиятиким, давлат кўториб эрди, нақбат елидин тушуб, душман голиб бўлуб, булар қочтилар. Байт:

Спеҳри зиштқа мундоқ эрур киш,
Ки роҳати кўрсатур, берур яна ниш.

Бисёр киши балчиқда қолди ва забун бўлғон душманлар кучланиб, муродлари била қилич уруб, ўн минг киши анда талаф бўлди. Ва бу воқеъа рамазоннинг аввалида, торих етти юз олтмиш олтида, йилон йилда воқиъ бўлди (1365, 22 май).

www.ziyouz.com kutubxonasi

Беклар урушдин қайтиб Кешка туштилар ва беклар эл-улусни сувдин ўткармакка жозим бўлдилар. Ҳусайнбек ҳазрат соҳибқироиға айтти: «Эвларимиз била эл-улусни сувдин ўткарсак, йахши бўлгай турур». Ул ҳазрат жавоб бердиким: «Ҳар ким борса борсун. Менға ҳиммат қўймаским, қуйғайменким ётлар вилоятқа кириб, элға жафо қилғай. Яна бир қатла черик йиғиштуруб, мухолифлар билан урушурмен».

Ҳусайнбек Соли Сарой сори мутаважжиҳ бўлди ва анда етконда ўзиға тааллуқли кишиларни кўчуруб, пушта ва уқбалардин ўтқариб, Шабарту мавзеида тушди ва кишилар қўйдиким, Жета черикидин хабардор бўлсунлар. Агар Жета черики бу сори майл қилса, ул Ҳиндустон сори кеткай.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек борғондин сўнг черик йиғиштуруб, ўн беш қўшун қилди ва Темур Хожа Ўғлон ва Жовурчи ва Аббос Баҳодурни етти қўшун била илгари Самарқанд сори йибарди. Ва ул йўлда Жовурчи ва Аббос ғайрда кайфият пайдо қилиб, Довудшоҳ ва Ҳинду Хожани қўрқуттиким, «Ҳазрат соҳибқироннинг кўнглида борким, сизларни тутуб Ҳусайнбекка /йибаргай, ва Ҳусайнбек сизларни тирик қўймас». Алар қўрқуб душман
29б сори қочтилар. Кўкнак мавзеида[203] етконда Жета черикидин Кўпшак Темур Улуғ Туғ Темур ўғли ва Шировул, Ўнгаржоқ Ҳожибек ўғли илгари келиб эрдилар, бу борғон кишилар аларға ғажирчи бўлуб, Темур Хожа Ўғлон ва Жовурчи ва Аббос бошиға келтурдилар. Ва алар тура олмай қочтилар. Ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин воқиф бўлди, билдиким, давлат ишида ҳануз таъллили бор, ва саъй ва жаҳд фойда қилмас.

Аму суйидин ўтуб, Балхқа борди ва эл-улусиким, мутафарриқ бўлиб эдилар, Кўшакхонниш туманини ва Элчи Буғай Сулдуз туманини жамь этиб, сув йақосиға йибардиким, анда туруб душмандии хабардор бўлғайлар. Ва Темур Хожа Ўғлонким, урушда тақсир этиб эрди, сиёсат қилдурди ва андин сўнг фароғатқа машғул бўлуб, айш била кун кечирур эрди[204].

Жета черики Самарқанд шаҳрини қамал қилғонлари

Жета черики Самарқандға еттилар. Ва ул маҳалда Самарқандниng қалъаси йўқ эрди. Мавлонозода Самарқандий ва Хўрдак Бухорий ва Абу Бакр Калавий Паддоф[205] шаҳар элига дедиларким, кўчабанд ва муҳофизатқа машғул бўлдилар. Ва муддати ул шаҳарнинг раъиятлари бовужуд улким, алар ичида ҳокими йўқ эрди, андоғ уруштиларким, малак фалакда аларга махтади. Ва Жета черикини қўймадиларким, шаҳарнинг яқинида келгайлар. Қамал асру узун бўлғон жиҳатидин ожиз бўлуб, худойға ёлбордилар. Аларнинг дуолари мустажоб бўлуб, ҳазрат Ҳаққнинг лутфи фарёдларига етиб, насими руҳбахш *Фа-инна маъа-л-ъусри йусран инна маъал-усри йусро*[205а] раҳмати Илоҳийдин келиб, Жета черикининг отлари ичида вабо тушуб, анча от ўлдиким, тўрт киши орасида бир от қолмади. Ва бу жиҳатдин барча паришон бўлуб қайттилар. Кўпи эгарларини орқаларига солиб, тиркашларини қўлтуқларига тутуб кеттилар. Бу фатҳ ва нусрат
30а шаҳарнинг элига муяссар бўлди. Раъиятлар /бир-бирига зулм қила бошладилар. Ҳар кимдаким куч-қувват бор эрди, ғурур ели бошида пайдо бўлуб, аёғини ўз ҳаддидин юқори қўяр эрди, жавр элигини узотиб, фасод қилур эрди. Қитъа:

Ё Рабб, апдоқ этмаким, бўлғай гадога эътибор.

Ул вақтдаким, Жета черики қайтурға юз қўйуб эрди, ҳазрат соҳибқирон Аббос Баҳодурни Қаҳлаға сори йибариб эрдиким, Самарқанддин хабар олғай. Аббос Қаҳлағаға етконда хабарларни таҳқиқ қилиб, ҳазрат соҳибқирон қошиға келиб, иа-нимаким эшитиб эрди, арз қилди. Ҳазрат соҳибқирон бу хабарлардин суюнуб, Ҳусайнбекка киши чобтуруб, хабарларни анга айтиб йибарди. Ва дедиким: «Бу хабар етгач бери мутаважжиҳ бўлунгуз, анда турмоқ маслаҳат йўқ турур». Ҳусайнбек тақи бу хабарлардин суюнуб, Шабартудин кўчуб, Соли Саройға келдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон элини кўчуруб, сувдин ўткориб, қадимдаги юртларига йибарди. Ва Ҳусайнбекка ўтрув бормоқ учун отланди ва Бағлон жилғасида бир-бири била

www.ziyouz.com kutubxonasi

мулоқот қилдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекдин ижозат тилаб қайтти ва Аму суйидин ўтуб, Қаршиға туштн. Ва Қарши анинг учун дерларким, Кўппакхон Насафдин икки йағоч йўл йироқ бир қасри ясаб эрди ва мўғул тилида «қаср»ни «қарши» дерлар. Ул жиҳатдин «Қарши» билан машҳур бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон ул қиш анда қишлади ва Қаршининг қалъа иморатиға машғул эрди. Ўшул қишда қалъа иморатини тугаттилар.

Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори борғонлари

Ул баҳордаким, Жамшид гардунсарир Ҳуршид шараф буржидин чиқиб, оламда давлат кўланкасини солиб ва заҳҳок фирузалиқ тахт, яъни гул сабза ва раёҳиндин боғ ичида давлат бисотини солдуруб мақом қилди. Назм:

Чаман ичинда тушуб лашкари баҳор яна,
30б /Чаманда қилди йана жилва юз нигор яна,
Сабо очилди, ниқобики гул юзида эрди,
Булут кўзлариии қилди, насим борди.

Ҳусайнбек келиб ҳазрат соҳибқирон била Самарқанд сори юридилар, давлат ва шавкат била шаҳарнинг яқинига келиб туштилар. Аввал ул кишиларким, алардин йамон ҳаракатлар воқиъ бўлуб эрди, аларни тутқали фармон бўлди. Ва ҳазрат соҳибқирон Мавлонозодапинг гуноҳини Ҳусайнбекдин тилаб, ўзгаларни Конигилда сиёсат қилдилар.

Қазодин мундоқ муқаррар бўлғон турурким, Ҳусайнбек маъдум бўлмағунча ҳазрат соҳибқироннинг давлат куни тулуъ қилмағай. Бу маҳалда накбат асбоби Ҳусайнбекка ҳар кун артуқ бўлуб, бир ҳаракат қилур эрдиким, давлатига муносиб йўқ эрди. Ул ҳаракатлардин бири бу турурким, хасис бўлуб, мол йиғиштурмоққа ҳирс пайдо қилиб эрдиким, бу тариқ салотинларға муносиб йўқ турур. Ва тамъаи анча бўлуб эрдиким, ҳазрат соҳибқиронға тааллуқ мулозимларининг молларига кўз қаратиб тамаъ қилди. Жакубек ва Сайфуддин ва Оқ Буға ва Элчи Баҳодур ва Давлатшоҳ Бахшиға буларға ҳар бириға маблағ рақам қилди ва муҳассал қўйдиким, рақам бўлгон молни тушурғай. Ул яқинда бу баҳодурлар мол ва яроқларини лой урушида олдуруб эдилар, рақам бўлғон молнинг уҳдасидин чиқа олмадилар, келиб ҳазрат соҳибқиронға арз қилдилар. Ҳазратнинг ҳиммати андоқ буюрдиким, алар учун не-нимасиким бор турур, берғай. Ул жумладин икки исиргаким, маҳди улё Ўлжай Турконнинг эрди, Ҳусайнбекка йибарди. Ва Ҳусайнбек ани кўруб билдиким, синглининг турур. Аммо ҳирси аидоқ бўлуб эрдиким, синглининг ҳаққини кўрмай, аларни олди. Байт:

Рост келмасму бу ҳиммат бирла сарварлиқ иши,
Мундоқ ар бўлса, жаҳонда ҳиммати бўлмас киши.

31а Ва ул рақам бўлғон ярмоқдин уч минг олтун /эксук бўлди. Ҳазрат соҳибқирон ул важҳ учун хосса отларини йибарди. Ҳусайнбек билдиким, ҳазратнинг хосса отлари турур, қабул қилмади ва узрхоҳлуқ қилиб деди: «Мен Соли Саройға борурмен ва ниятим бу турурким, бу ярмоқдин маблаги Ҳусайн Суфийға йибарғайманким, қизини ўғлумға бергай. Агар дўстлуқ этиб мен борғондин сўнг бу ярмоқни менинг кейнимда йибарсангиз, асру вужуб бўлғуси турур». Етиб, отланиб Соли Саройға борди ва ҳазрат соҳибқирон Кеш вилоятиким, анинг юрт мақоми эрди, анда бориб ўлтурди. Ул ярмоқни нақд этиб Ҳусайнбекка йибариб, ўзи овға чиқиб юриди.

Ҳусайнбек билан ҳазрат соҳибқирон аросида мухолифат пайдо бўлғонининг сўзи

Ул найрангдин сўнг рўзгор ўзга тарҳиники бошдин солди ва макр маҳрасини тазвир арзасида солди. Анинг учунким, элнинг кўнгуллари

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳусайнбекнинг йамон ҳаракотидин мутанаффир бўлуб, барча анинг била кийна тутуб, йамон бўлдилар ва билурлар эрдиларким, то ҳазрат соҳибқирон аниng била муттафиқ бор, ҳеч ким анга иш қила олмас. Ул жиҳаттин фасод бунёд эттилар. Мусабекким, Бойазид Жалойир ўғли эрди ва Али Дарвешким, қайин ағоси эрди, иккаласи иттифоқ қилиб, макр ҳуққасин бошин очтуруб, Ўрда Хотун билан машварат қилиб, йалғон хати битиб, Ҳусайнбекка йибардилар. Ва бу Ўрда Хотун Тармаширинхоннинг хотуни эрди ва анинг қизиким, Ҳусайнбекнинг никоҳида эрди, хатни анга йибардилар. Мазмуни улким, «Фалон киши, яъни ҳазрат соҳибқирон, хон била ва сенинг била мухолифат андишаси бор ва сенинг ишингдин ва сўзингдин асру кўп хотири озурда бўлуб турур. Азм этибтурким, сенинг била разм қилғай ва уруш тартиби била машғул турур».

Ул хотун хатни Ҳусайнбекка кўрсатти. Ҳусайнбек ул воқеани хонга айтти ва хон ёрлиғи бўлдиким, ҳазрат соҳибқирон била ул жамъиким, бу
316 сўзни/ айтиб йибариб турурлар, Самарқандда бориб Ўрда Хотун қошига йиғилсунлар ва бу сўзни йахши тафаххус қилсунлар. Ҳазрат соҳибқироннинг кўнглида ҳеч йамонлиқ йўқ эрди, андиша қилмай бетаваққуф Самарқанд сори юриди. Мусабек ва Али Дарвеш эшиттиларким, ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори таважжуҳ этиб турур, қўрқунчдинким расво бўлмағайлар, Хўжанд сори кеттилар. Байт:

На ердаки, юланса чин сўлари,
Эмас ҳеч йалғончиға эътибор.

Бу сўзким, Ҳусайнбек эшитиб эрди, таҳқиқ бўлмай қолди. Ҳазрат соҳибқиронким, давлат илҳоми махфий сирлардин анга хабар берур эрди, анинг учунким, ҳар кишигаким, бировдин кўнглига малолати бордур, агарчи аии зоҳир этмас. Аммо ҳаракотидин зоҳир бўлур. Ҳазрат соҳибқирон билдиким, Ҳусайнбекнинг хотирида губори пайдо бўлуб турур ва бурунғидек маош қилмайдур. Ҳазрат соҳибқирон ани ўзгача кўруб билдиким, анга ўзга эътамид қилса бўлмас. Ва бу андишада доим ўзи била фикр этар эди. Шер Баҳром ва Баҳром Жалойирким, алар Ҳусайнбек билан йамон эрдилар ва доим бу фикрда эрдиларким, нечук иш қилғайларким Ҳусайнбек билан соҳибқирон орасида мухолифат воқиъ бўлгай, билмаслар эрди. Бир кун ҳазрат соҳибқирон аларни чорлаб бу сўзни айтти. Аларким, бу сўзни эшиттилар муродларига етиб дедиларким: «Ҳусайнбек ҳеч қайсимиз билан йахши эрмас. Савоб улдурким, ҳар неча анинг ишини ботроқ қилсақ йахши ўқ бўлғуси турур, андин бурунким ул фикрини қилғон бўлгай. Ва ул ишни қилғондин сўнг пушаймонлиқ фойда қилмас». Байт:

Ризо қулоғи била ҳар ким ул эшитти панд,
Адув соридин анга тегмагай зарар ҳаргиз.

Алар беҳад бўлуб, муболаға қилдилар. Ва дағдағаким, ҳазрат соҳибқироннинг муборак кўнглида тушуб эрди, кўбрак бўлуб, алар билан Ҳусайнбекнинг мухолифатиға иттифоқ қилиб аҳд қилдилар. Қарор мундоқ бўлдиким, Шер Баҳром Хутталон сори боргайким, анинг асл юрти ул эрди, анда бориб черик жамъ қилғай ва/ ҳазрат соҳибқирон бу тарафдин черик
32а йиғиштуртурмоққа машғул бўлди. Ва Шер Баҳром борурда ҳазрат соҳибқирон навкарларидин Одил отлиқ кишини ўзи билан элтти. Ва ўз навкаридин Той Хожа отлиқ бировни ҳазрат қошида қўйдиким, ҳар қачон Одил келмаса Той Хожа борғай, бу икки черикнинг аҳволидин хабар билгайлар. Шер Баҳром Хутталопга етиб, черикини жамъ этиб йайлоқ Бастарк[206] устида тушти ва анда Ҳусайнбек билан изҳор мухолифат қилди. Ҳусайнбек анинг мухолифатини билиб, макр тариқасини ўтрув тутуб, ани аҳд билаким давлат асосидин сустроқ эрди, Шер Баҳромни тушуруб, ўзига мутиъ қилди.

Ҳазрат соҳибқирон ул маънидин хабар тониб, Шер Баҳромга хат битиб йибардиким: «Мухолифат бунёдини сен қилдинг ва эмди анинг билан бирикиб, ўзингни анга йахши кўрсатурсен. Бот бўлғайким, сенинг жазонгни ўшул ўқ бергай ва пушаймонлиқ фойда қилмагай», ва ўшандоқ бўлди. Бу тарафдин ҳазрат соҳибқирон Баҳром Жалойир била Жакубекка ва Аббос

www.ziyouz.com kutubxonasi

Баҳодурға черик бериб Хўжанд сори йибарди, то жалойир элини забт қилғайлар. Ва Мусабек ва Боязид ўғли Али Дарвешким, бу мухолифатқа алар сабаб бўлуб эрди, аларни тутқайлар. Ва алар бу маънидин хабар билиб қочтилар. Баҳром Жалойир улусини йиғиштуруб, вилоятиға ҳоким булди ва бу қўрқуичдинким, хон ва Ҳусайнбекнинг мухолифати уҳдасидин чиқмоқ мушкил турур, ҳазрат соҳибқирондин вуқуфсиз бир жамоат билаким, анинг била якжиҳат эрдилар, отланиб Али Дарвешга тааллуқ элни қатл қилди ва ўз эли билан Жета сори борди.

Ҳазрат соҳибқирон черик йиғиштурмак учун Самарқандка борғони

Ҳазрат соҳибқирони зафарқарин Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлдиким, андағи черикни жамъ қилғай. Бу маҳалда Сулаймонбек ва Жовурчиким, Ҳусайнбекнинг мухолифатиға /алар тақи сабаб эрдилар, қочиб Ху-
32б сайнбек қошиға бордилар.

Хизр Йасурий вафот бўлуб эрди, иниси Али ва Илёс ва Ҳожи Маҳмудшоҳ Йасурийлар била итоат камарини жон белларига боғлаб, ҳазрат соҳибқирон хизматида келдилар. Ва ҳазрат Қаро Ҳиндука Барлосни Самарқаид ичида даруға қўйуб қайтти. Ва Ҳиндука йамон бахтидин қочар хаёлин қилиб, Ҳусайнбек қошиға борди ва қаро забт ва иасақдин ожиз эрди, ўзини телбалиққа солди.

Ҳазрат соҳибқирон черик йиғиштурмак учун давлатхонасидин азм қилиб борур хаёлин қилиб эрдиким, маҳди улё Ўлжай Туркон отоға марази воқиъ бўлди. Ҳазрат отланур эрдиким, анинг нозанин жони мувофиқат қилиб, нозанин танидин чиқиб, Парвардигор ҳамиятига борди[207]. Ва замона анинг васфи ҳолидин юз тил била айтур эрди, байт:

Жой улдурки, жаҳон ичра биҳишт ҳурларин,
Бошида барча тўкулгай қаро бодомларин.
Чунки тобут ичинда ани кўргайлар зор,
Сунбул зулф кесиб, барча бўлурлар ғамгин.

Ҳазрат соҳибқироннинг бузруквор хотири андуҳкин бўлуб, бағоят паришон бўлди ва кўзлари дарё киби бўлуб, эликидек гавҳар соча бошлади. Байт:

Кўз ёшидин бу воқеъа сабъ учун кўрунг,
Ҳар сори бўлди сел чу дарё яна равон.

Ва чун бу воқеъадин тадбир элиги қисқа турур ва ҳеч чораси бўлмас. Сабр элигин хайли матин, *Инно лиЪЛоҳи ва инно илайҳи рожиъун*[208] ға бирикти. Байт:

Ҳар ишда эрур чораи худ бидид,
Магар маргким, йўқ турур чораси.

Ва ҳазрат соҳибқироннинг Султонбахт бегим отлиқ қизи андин эрди[209]. Байт:

Ки бўлсун мақоми биҳиштбарин,
Биҳишт ичра ҳурлар анга ҳамнишии.

Ҳусайнбек бу хабарни эшитиб, меҳру муҳаббатким, жиҳатидинким қардошларда бўлур, ғамгин бўлуб, мотамда ўлтурди. Яна улким, ҳазрат соҳибқирон била қардошлиғи бор эрди, бартараф бўлди ва паришон аҳволи
33а /ҳасрат тили била айтур эрди, қитъа:

Туфроққа борди синглим ва ёр ўлди ўзга тавр,
Бу ғуссадин кўнгул яна асру фигордур.
Ул кишиким, қариндош ва ёр эрди менга кўр,
Бегона бўлди мандин ва жон хору зордур.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекнинг устига черик тортиб борғони

Торих етти юз олтмиш еттида, от йилининг мувофиқида (1366) ҳазрат соҳибқирон қалин черик йиғиштуруб, Ҳусайнбек урушига отланди ва Сайфуддинбекни кўп киши билан илгари йибарди. Ҳусайнбек Шер Баҳромни макру ҳийла била домиға мутиъ қилиб эрди, хаёл эттиким ҳазрат соҳибқирон билан ушандоқ ҳийла қила олғай. Ҳайҳот, ҳайҳот раво бўлғайким, андоқ шоҳ душман макрини билмагай. Байт:

Шаҳаншоҳи дин, хусрави некном,
Ўйин бирла худ кирмагай ул ба дом.

Бу маҳалда Ибодуллоҳ Баҳодур била Малик Баҳодурни аҳдономалар билан ҳазрат соҳибқирон қошиға йибарди. Ва анда фиребомиз сўзлар сўзлаб эдиким: «Бу чоққача бир-биримиз билан иттифоқ бор эрди ва иттифоқ билан иш ишладук ва давлатқа еттук. Эмди ҳам йўлимиз таваққуъ ўлтурурким, бурунғи дастурни ўзга қилмай ва ўшул дастур билан бир-биримизга йарлиқ қилиб, йамон ниятни кўнглимиздин чиқарғаймиз. Ва бу аҳдономаға эътамид қилғайсен ва ҳеч тарафдин дағдаға хотирингда йўл бермагайсен».

Мансур черики Қаҳлағадин ўтуб, Бойсунда тушуб эрдиким, Малик ва Ибодуллоҳ етиштилар. Ва Ҳусайнбек сўзини ва аҳдономасиии арзадошт қилдилар ва муболаға қилиб дедиларким, «Албатта керакким, йараш қилғайсиз». Соҳибқирон ғайб илҳомидин билдиким, анинг аҳдиға эътимод қилса бўлмас, қабул қилмади. Аммо Йасурийлар ул қўрқунчдинким шояд булар сулҳ қилғайлар, қўрқуб мухталиф бўлдилар.

Ул маҳалда Жакубек ва Аббос Баҳодурким Баҳром, Жалойир билан
33б Хўжанд сори бориб эдилар, еттилар. Ва иттифоқ билан маслаҳат мундоқ/ кўрдиларким, Йасурийларнинг улуғлариниким, мухолифат андишаси кўнгулларида бор турур, тутуб беркитгайлар. Аммо ҳазрат соҳибқирон бу маънига рози бўлмай манъ қилди ва давлат тилини очиб дедиким, «Агар мундоқ иш қилсак мундин нори аларға бир нек соридин эътимодлари бўлмағай ва бизга зарар теккай. Давлат эвимиз йахшилиқ била бино бўлса анга ҳеч киши зарар еткура олмағай. Ва ул йағочким адл ва эҳсондин сув ичса комронлиқ мевасин бергай».

Бу сўздин сўнг Йасурийларни йахши сийлаб ижозат бериб, ўз юртларига қайтурди. Ва ўзга черикни тақи ижозат бериб, ўзи қайтиб Қаршиға тушти. Ва Ҳусайнбек қалин черик йиғиштуруб Шер Баҳром била ҳазрат соҳибқирон сори мутаважжиҳ бўлди. Муборакшоҳ ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдузнунг ўгликим, ҳазрат соҳибқирон сори кўб майллари бор эрди, аммо Ҳусайнбек бор жиҳатидин зарурат бўлуб анга қўшулдилар.

Ҳусайнбекнинг макру ҳийла қилғонлари ва Хизр Хазиначини сулҳ учун соҳибқиронга йибаргони

Ҳусайнбекнинг макру ҳийла қилиб, Хизр Хазиначини, бир Мусҳаф билаким анинг била онт ичиб эрди, ҳазрат соҳиб қирои қошиға йибардиким», «Бир-биримиз била агар мухолифат қилсақ, вилоят бузулур ва раъият хароб бўлур ва яқин билурменким, сен мусулмонларнинг некхоҳисен ва марҳамат ва лутф сенинг ишинг турур. Мундоқ ишға дахл қилмасанг, йахшироқ бўлғай. Эмди андоқ салоҳ кўрдумким, менинг чериким Чағониёнда[210] туруб, сенинг черикинг Хузорда туруб,мен юз киши билан ва сен тақи юз киши билан Чакчакка[211] келгил, анда бир-биримизни кўруб, янги бошдин шарт ва аҳд қилайликким ҳеч, арз айтқучига сўз деяолмағай. Бир-биримизни кўрмагунча қарор топмас».

Соҳибқирон яқин билдиким, мунда макр ва тадбири бор, кўнгли ризолиқ бермади. Байт:

Йилон тил чиқарур, агарчи аён,
Вале тишида оғу бордур ниҳон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

34а Аммо беклари барча сулҳқа рози бўлуб, дедиларким, «Маслаҳат /бу турурким, яраш қилғайсиз». Аларнинг хотиридин чиқа олмай, черикини Хузорга қўйуб, уч юз йахши киши билан бари йароқлиқ ва отлари қўшлук ўзи била олиб бордиким, икки юз кишини Янгикентда[212] қўйуб, юз киши билан борғай. Бу ният қилиб, отланур хаёлида эрдиким, хабар келдиким, Ҳусайнбек Нундакда[213] Шер Баҳромни ўлтурди. Наким ҳазрат соҳибқирон айтиб эрди, ўшандоқ бўлди. Байт:

Аҳли давлатқа наким келса алар тилларида,
Бўлмагай ўзга алар сўзи, ўшандоқ бўлғай.

Ҳусайнбек уч минг кишини ҳазрат соҳибқирон сори йибарди. Ул ҳазратнинг қулларидин бир тожик қул алар ичида бор эрди, алардин қочиб, кечакундуз тинмай юрур эрдиким, ул хабарни ҳазратқа еткургай. Ул ҳазрат Янгикентда тушуб эрдиким, ул қул намозшомға таъйин ҳазратнинг эшикига етти. Ул кеча Баҳром отлиқ бир навкариким ақл ва фаросати анча йўқ эрди, келиб ул хабарни анга айтти. Ул ақлсиз хаёл қилдиким, агар бу сўзни арзқа еткургай, яна мухолифат бўлғай ва бекларни кўрар эрдиким, барчанинг ярашқа майллари бор. Ул жиҳаттин ул сўзни арзға еткурмай, келгон кишини уруб қовлади. Ҳусайнбекнинг кишиси саҳар эрдиким, селдек еттилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон ваъда қилғон ерда алардин бурун отланиб бориб эрди, чун маълум қилдиким, Ҳусайнбекнинг кишиси етти, илгари боруб тор ердин ул кишисини ўткориб, душманнинг йўлини туттилар ва уруш бўлди. Назм:

Фалак узра чиқти хуруши нафир,
Ки йамғур киби тўкти зубин ва тир.
Қизил бўлди қон жўшидин тиғи шоҳ,
Бўлуб лоладек қиб-қизил хоки роҳ.

Ва қилич зарби била адувни турғузуб, уруша-уруша Қатлашким[214], Чекдаликнинг икки суви анда бир-бирига етарди, етти. Ва мухолифларға ул тоқат қолмадиким, илгари келгай. Ва бу хабар Хузорға етканда черикким, анда бор эрди, барчаси мутафарриқ бўлуб кеттилар. Байт:

Бу чарх ситамғарға билмам недур,
34б /Ки ҳар лаҳза бир ўзгача эврулур?
Бировга гоҳи кўрсатур юз жафо,
Яна қилур анга ўшул дам жафо.

Ҳазрат соҳибқирон оз киши биланким аининг қошиға туруб эрдилар, Хузордин ўтуб, Қаршиға туштилар, ва беклар била кенгашиб, маслаҳат андоқ кўрдиларким, номус ва ҳамият учун кўчларини Мохон[215] сори Санжарийларға йибаргайларким, алар ҳазрат соҳибқиронининг давлатхоҳлари эрдилар ва алар била эътимодлари бор эрди. Кўч борғондин сўнг фароғат юзидин душманнинг фикриға машгул бўлғайлар. Бу кенгаш билан барча муттафиқ бўлуб, Исҳақ қудуғида[216] жамъ бўлурға ваъда бериб, ҳар киши ўз эли сори бориб, кўчларини келтуриб, ўшул кеча юрубердилар. Тонгласи Ҳусайнбекнинг чериги Қаршиға етиб, Мусабек ва Ҳиндушоҳбек ҳисорға кириб ўлтирдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Исҳақ қудуғиға келиб анча тавақкуф қилдиким, навкарлари кўчларини олиб келдилар. Барча жамъ бўлгондин сўнг андин кўчуб Мохон сори бордилар ва Аму суйидин кечиб чўлға кирдилар. Ҳазрат соҳибқирон Ҳирот бекларига ва Муҳаммадбеқ Жониқурбониға элчи йибардиким, алардин хабар билгайким, на ишда турурлар. Элчи бориб келгунча икки ой ярим[217] Шўроб қудуғида[218] турдилар. Ва бу муддатда ҳар карвонким, Хуросон соридин келиб, Мовароуннаҳр сори борурға хаёли бор эрди, аларни манъ этиб, сақлар эрди. Элчи келгонда овоза солдиким, Ҳирот маликлари бизни чорлаб турур. Карвонийларға ижозат берди ва ўзи Хуросон йўлиға кирди. Бозургонлар Қаршига етконда хабар бердиларким, ҳазрат соҳибқирон Хуросонға кетти. Малик ва Мусабек бу хабарни эшитиб, эътимод қилди, Қарши қалъасидин чиқиб, черик йиғиштуруб, етти минг

www.ziyouz.com kutubxonasi

отлиқ била Баймароғ мавзеъида[219] тушти. Ва хаёли бор эрдиким, Ўзганд[220] сори борғай. Ва Малик Баҳодур тақи қўшун беклари била беш минг отлиқким, қароулоғ элидин эрдилар, Ҳусайинбек қошидин келиб эрдилар, Хузордин ўтуб, Қўрғошун тўба Валвалий /кендида ултурди[221].

35а

Ҳазрат соҳибқирон Қаршиға келгони

Аллоҳ таборак ва таоло айтғай: *Ва ман йатаваккалу алал-Лаҳи фа-ҳува ҳасбуҳу, инна-л-Лаҳа балиғу амриҳи, қад жаʻалал-Лаҳу ли-кулли шайъин қадира*[222]. Олам ичида паким воқиъ булур йахши-йамондин ул нима ҳазрат Ҳақ таборак ва таолонинг тақдиридин турур. Шеър:

Агар кучда елсенг ва гар заъфда мўр,
Худодин эрур барчага заъфу зўр.
Чу тақдир қилса худованди пок,
Қилур мўрча шери нарни ҳалок.

Ҳар муродинг гули гулзор, аммо неда иноятн раббоний насимидин очилса, ўзга асбоб ўртада баҳона. Ва нусрат ва зафар қилмай ҳар бандаси рақам урсаким: *Йансуру ман йашаъу ва ҳува-л-азизур-р-роҳийм*[223], черикнинг азмати ва шавкати бу даргоҳда фасод турур. Ҳар кимгаким басират кўзи тавфиқ сирасидин йааруқ бўлса, ҳар ишдаким юз қўйса ва ҳар муҳимиким анга воқиъ бўлгай, ул муҳиммнинг кифоят анга юз кўрсатур. Ва жабали матинга элик уруб, таваккалда барака бўлғай. Мисраъ:

Худо бирла бўлғай умиди анинг.

Ҳар мурод эшикини орзу ҳалқасин тебратса, тавакқуфсиз очилғай ва умид юзини ҳар сориким қилса, мақсуди анга ўтру келғай. Байт:

Таваккал отиким, бўлди сувор,
Анга бўлди бас сайди давлат шикор.

Бу сўздин гараз ул турурким, ҳазрат соҳибқиронга воқиъ бўлубтурким, чўлда корвонийларни сақлаб яна ижозат берди ва алар қошига Хуросон сори отланди. Ва карвон борғондин сўнг яна қайтиб ўшул ерда анча тавакқуф қилдиким, карвон Қаршига борди, андин сўнг душман сори юз қўйуб борурға ният қилди. Ул маҳалда мулозимлардин икки юз қирқ уч кишидин артуқ киниси йуқ эрди. Бу ишорат билаким: *фа-иза ʻазимта фа-таваккал ʻала-л-Лаҳ*[224] камоли ихлосидин худойига таваккал қилиб, ул оз киши билан Қарши сори борди. Ва Қаршида ўн икки минг киши отлиқ ва йароғлиқ неча бек билан ўлтурур эдилар. Тун қайтиб Аму суйиға етиб, кечада қирқ кини /била ўзини сувға солиб, от билан кечтилар. Ва Хусор кентини[225] ўртада олдиким, киши андин чиқа олмағай. Ва андин кемалар олиб нари юзға йибардиким, қолғон кишилар кема билан ўтуб келдилар. Ва хосе кишиларким, ул юрушда мулозиматда эрди: Суюрғатмиш Ўғлон ва Довудбекким, ўмоғи дуғлат эрди ва ҳазрат соҳибқиронинг сингиси Қутлуқ Туркон оғо[226] аниинг никоҳида эрди, ва Жаку Барлос ва Муайиид Арлотким, мунда тақи ҳазратнинг яна сингиси Ширинбек оғо[227] анинг никоҳида эрди, Сари Буға Жалойир ва Ҳусайн Баҳодур ва Сайфутдинбекким, Нукуздин[228] эрди ва Аббос Баҳодур Қипчоқ ва Оқ Буға Баҳодур Наймон ва Маҳмудшоҳ Бухорий эрди.

35б

Андин юруб, кеча Бурдалиққа еттилар. Мусабекнинг элчилари анда эрди, аларни туттилар ва ул кеча анда туруб, тонгласи отланиб йўлға кириб, кеча Фарди Кўҳна мавзеъида тушгилар. Тонгласи йўлларини забт этиб, ҳар кимки суиға келур эрди ани тутуб қўймадилар. Кеча анда отланиб, саодат била Шаҳрикантда тушгилар[230]. Жакубек анда айттиким: «Маслаҳат бу турурким, таваккал этиб, Мусабек бошиға шабихун[231] элткайбиз-ким, агар у эликка тушса муродимизга старбиз». Ҳазрат соҳибқирон дедиким: «Бизнинг кишимиз оз турур. Паузу биллоҳ, агар чашм раҳми воқиъ бўлса, ўзга жамъ бўлмоқ мушкил турур. Сизлар мунда турунг, мен Қаршига

www.ziyouz.com kutubxonasi

бориб кирар ва чиқар йўлларини эҳтиёт қилиб келайим».Филҳол саодат ва иқбол била отланиб Қаршиға борди. Ва қалъанинг хандақиға етиб тушти ва хандаққа сув солиб эрдилар отларни Мубашширға тобшуруб, тарнов йўлидинким, андин шаҳар ичинда сув кирар эрди, ул ердин тизиғача сувға кириб хокрезға чиқти. Ва Абдуллоҳ анинг кейнида эрди. Чун дарвозаға еттиларким, Хузор сори эрди, соҳибқирон дарвозаға элик уруб маълум қилдиким, дарвоза кейнида туфроқ солиб турурлар. Андин ёниб, барча ерини эҳтиёт
36а қилиб, бир паст ерини кўруб деди: «Бу ерда шоту қўйса бўлур». Ва Абдуллоҳға кўрсатти ва андин /отға миниб, черики сори йуриди. Ва алар била ўшул кечада Қаршиға келди, қирқ уч кишини от сақламоққа қўйди ва юз кишини шотулар билаким, Бурдалиғдан келтуруб эдилар, ўшул ердинким ўтуб эрдилар, аларни ўткориб йибарди. Ва юз киши била дарвозада турди.

Ул диловарлар хокрезға чиқиб, ул ерниким, Аблуллоҳға кўрсотиб эрди, етиб шотулар қўйуб, қалъанинг устида чиқиб, дарвозаға келдилар ва ҳар кимниким, дарвоза ичинда тобтилар, ўлтурдилар. Ва Дарвешбўкка банд дарвозани болту била синдурди. Ва ҳазрат соҳибқирон фармонладиким, нафир торттилар. Байт:

Буюрдиким, тортқайлар алар нафир,
Ларға деб «Аҳсанта»[232] бу чархи пир.

Тавақкуф қилмай қалъа ичида чониб кирдилар ва Қаршининг эли нафир унини эшитиб, уйқудин уйғониб, ҳайрон қолдилар. Ҳазрат соҳибқироннинг тадбир ўқи зафар нишоиасиға туз келиб, қалъани олдилар. Забтиға машғул бўлуб, Мусабекнинг хотуни, ўғлон-ушоқи эликка тушти, эларни зиндонға солдилар. Ва Мусабекнинг ўғли Муҳаммадбекким, кичик эрди, эликка тушуб эрди, ҳазрат буюрдиким ани қўйсунларким, атосиға борғай, ани кўрсалар черики бузулур. Муҳаммадбек ўшул кеча атосиға етиб воқеъани деди. Аммо аларға ҳеч тараддуд бўлмади. Ва Мусабек ўшул замон Малик Баҳодур қошиға киши йибариб, бу ҳолдин огоҳ қилди ва ул келиб, бирбири била бирикиб, черикларини йиғиштуруб, иттифоқ била юруб, туш эрдиким, келиб қалъани ўртада олдилар, ўн икки минг киши билан. Мусабекким, ўмоғи тайжиют эрди, шаҳар дарвозасиға ўтирув келиб туштилар ва Малик Баҳодур қароунос черики била Хузор дарвозасиға туштилар.

Ҳазрат соҳибқирон ўз муборак нафаси билан шаҳар дарвозасиға ўлтурди ва Сари Буғабек мулозиматида эрди. Ва Довудбек ва Муъаййидбек ва
36б Сайфуддинбекни Хузор дарвозасиға /йибардиким, ул дарвозани забт қилғайлар. Суйурғатмиш Ўғлон ва Аббосбек ва Ҳусайн Баҳодур ва Оқ Буға ва ўзга бекларни мўлжарларға йибарди ва буржларни аларға тобшурди. Ва Муаййидбек ўттуз киши билан дарвозадин чиқиб, ўзини аларға уруб, ишлар қилдиким, Рустам ва Исфандиёр қилмай турур ва олтмиш от тутуб, ҳисор ичида кийурди. Байт:

Шаҳаншоҳ давлатидин чиқти Муъаййидбек даҳр ичра,
Тушурди кўб киши ва отлар кийурди шаҳр ичра.

Бу маҳалда Дуррака Баҳодур давлаттек мухолифлардин юз эвуруб, шаҳарға кирди ва бисёр иноят ва шафқат кўрди. Соҳибқирон азм қилдиким, ўшул кун чиқиб душман била урушқай. Аммо Сайфуддинбекким, нужум илмидин хабардор эрди, арзадошт қилдиким, «Букун таҳаммул қилсангиз йахши турур. Тонгла чоштда соат бағоят йахши булғуси турур».Бас, ул сўзни эшитиб, таҳаммул қилди.

Душман соридин Тезакчи Баҳодур икки юз киши билан барча қалқонлари бошларига тортиб, дарвозанинг яқинига келиб, ул кеча анда турди. Субҳ эрдиким, Оқ Буға Баҳодур ва Оқ Темур Баҳодур дарвозанинг кўфрукини солиб, эллик киши билан шаҳардин чиқиб, хабарсиз аларнинг бошларида тўктилар ва кўб киши ўлтуруб, қон дарё киби юриди. Байт:

Етти фалакка ханжар уни етти ул замон,
Қон бўлди Қаршидин яна Жайҳун сори равон.

Ҳазрат соҳибқирон фармони била Алишоҳ ва Дарвешак Бурғучи йигирми отлиқ киши билан йайоқларнинг кўмакиға қалъадин чиқиб чобтилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Тағай Буға Баҳадур қилич тортиб келди. Оқ Темур Баҳодур йўлиии тутуб, бир зарб била аии аёғидии тушурти.

Ва Мусабекнинг черикида бир ўзбек йигит бор эрдиким, баҳодурлуқда машҳур эрди, илгари келиб, асру йамои урушти. Қазон Буға илгари бориб, (анинг) икки элигини тутуб, андоқ бирик туттиким, у тебрана олмади, биров келиб бир қилич уруб ани ўлтурди. Байт:

/Кишиким, ўз-ўзига мағрур эрур,
37а Хирад ул кишидин, басе, дур эрур.

Сари Буға ва Элчи Баҳодур ёйларини эликларига олиб, дарвоза устидии ўқ отарлар эдилар ва аларнинг ўқи юқоридин келиб қуйи тургон мухолифларнинг жонин олиб, юқори оламиға элтурур эрди. Душманлар қўрқунчдин тирларини ташлаб, қўйнакларни бошларига чирмаб хандақ сориким, ўзлари учун қазиб эдилар, кириб турдилар. Мансур черики аларни ул ердин қовлаб хаймаларидин чиқориб, шаҳар кўчаларида бир-бир эттилар. Ва яна душман соридин Тўкал юз киши билан келиб урушиб, юзларини қайтарди. Соҳибқирон комкор ул беш отлиқ билан қалъадин чиқиб чобти. Баҳодурларким ани кўрдилар, аларға куч-қувват пайдо бўлуб, Элчи Буға ва Баҳром Тўкал сори юридилар. Ул бир томии ўзига пана қилиб ўлтуруб эрди, Элчи Буға томдин анга қилич била ҳамла қилиб, ул мундин қочиб борурда бир хуросоний йигит қилич била ани уруб ўлтурди. Мусабекким, етти минг киши билан туруб урушур эрди, ҳазрат соҳибқиронинг урушиға тоқат қила олмай, тек ва помусни қўйуб қочти. Малик Баҳодур беш минг киши билан қароулос элидинким, Хузор дарвозасиға туруб урушур эрди, ҳазрат соҳибқирон олтмиш киши билан шижоат юзини ул сори қилди. Малик чун билдиким, ул ҳазрат анинг сори мутаважжиҳ бўлди, тура олмай юрти сори қочти. Ва ҳазрат соҳибқирон кейнида тушуб,Малик ҳазратнинг қаросини кўруб, юртида тура олмай андин таки бир-бир бўлуб қочтилар.

Иноятн илоҳийни кўрунгким, бир кишигаким иноятидин ани хосс қилса, анга андоқ журъат берурким, икки юз қирқ уч киши билан ўн икки минг киши билан урушуб босқай ва икки кунда аларнинг шаҳар ва ҳисорини олгай ва аҳл /аёлларин асир қилиб, молларини олгай. Ва бу сўз
37б йалғон эрмас, аниг учунким, ул маъракада бўлғон кишилардин эшитиб ва кўрғонлардин таҳқиқ қилиб битдук. Душманлариинг азимат ва шавкатлари бир тараф бўлуб, ҳар бири бир сори қочтилар. Ва ҳазрат соҳибқирон кун кибиким, йалғуз ўзини йулдуз черикига уруб, аларни йўқ эткай, ё шериким, печаси билан авайлаб шикори кейнида тушкай, ганим кейнида тушуб ва Довудбек зафар киби илгари юруб, адувни қовлаб юрур эрди. Душман тарафидин юз кишиким, черик кейнида черик сақлагали туруб эрдилар, икки қўшун бўлуб, бири ўзини Элчи Буға Баҳодурға урди ва бири ҳазрат соҳибқирон сори чоптилар. Ҳазрат соҳибқирон қилич тортиб, алар сори чопиб, ел кибиким, хашакни сурғай, алпни ўшандоқ суруб бир-бир этти. Ўзгаларким, ул ҳамлаии кўрдилар, алар таки турмай қочтилар ва аларнинг кўтал отларини олдилар. Байт:

Па ердаки юз қўйди ул шаҳриёр,
Зафар чокари эрдиву бахт ёр.

Ва Орзу Малик оғоким, Бойазид Жалойирнинг қизи эрди ва Мусабекнинг хотуни эрди, Малик Баҳодурнинг черики билан қўшулуб қочиб юрур эрди, ҳазрат соҳибқирон алар кейнида тушуб, Маликни чорлаб дедиким: «Сенинг қайиингдин кечтим. Хотунлар аросидин чиққил». Малик бу муждаии эшитиб хотунлардин айрилиб, елтек кетти. Ва хотунлар таки чопиб борурлар эрдилар ва ҳазрат соҳибқирон хуршидтек йалгуз аларнинг кейнида тушуб борур эрди. Ва алар била Ошиқ отлиқ бир навкар бор эрди ва ўқёй эликида олиб, чопиб борур эрди. Агарчи ул ишда анинг сўзи йўқ эрди, аммо ул ҳазрат андина этар эрдиким, бу киши йахши отқучи бўлмагай деб, аларға гаиирмас эрди. Бу киши ўқ отиб бир заҳмати воқиъ бўлгай ва эл дегайким, хотун /тамаъига бўлуб ўқ еди.

38а Бу маҳалда қазодин ҳазрат соҳибқироиинг отиға арпа тутуб, ерида турди, Давлатшоҳ Бахши стиб, қалқон бошида тортиб хотунларнинг кейни-

www.ziyouz.com kutubxonasi

да чопти ва ул кишидаким, эликида ўқ- ёй эрди, заруратгии бир ўқ отти, ва ямби маълум бўлуб, хотунлар била қочти. Ва Давлатшоҳ ҳар нечаким, аларнинг кейнида чобти, аларға етмади. Ва ул маҳалда Орзу Малик оғо ҳомила эрди ва тўққуз ойлиқ Туман оғо бўйнида эрди, фарзанди саодатманднинг саодати эрдиким, таарруз элиги аларға тегмади, чи азалда ул давлатманд қизнинг ақдини ҳазрат соҳибқирон била боғлаб эрдилар. Нечукким анинг шарҳи келгуси турур.

Ул ҳазрат Ақубидинким, Қизилқоққа[233] яқин турур, қайтиб черикига қўшулди. Ва Жакубек ва Сайфуддинбек Чекдаликғача душмаининг кейнида чобтилар ва жалойир ҳазорасиниким, қочиб эрдилар, қайтардилар. Байт:

Ҳар сори кўз солса, эрур жилваи зафар,
Ҳар ёнга боқса, давлат анга берадур хабар.

Ҳазрат соҳибқирон ул қиш саодат ва иқбол билан Қаршида турди ва лутфу эҳсон била андаги улуғ, кичик, фақир, мискин раъиятларға шафқат кўзи била боқиб, зироатқа ва иморатқа саъйи қилди. Ва Маҳмудшоҳни Бухороға йибарди, то ул вилоятии забт қилғай ва мол хирожидин наким тушса, хазина қилиб йибаргай. Ва Бекишоҳким, Хуросонда хароб аҳвол юрур эрди, нишон йибариб чорлади ва Амуйани тавобиъи билан анга берди ва ҳазратнинг давлатидин ўз юрт ва мақомиға ҳоким бўлди. Ва Али Йасурийким, Йасурийлар билан саргардон юрур эрди, Маҳмудшоҳким анинг куёви эрди, келиб қўшулди. Ва ҳазрат неча қатла аларға киши йибариб, лутфлар қилиб чорлади, алар бу саодатқа мушарраф бўлмадилар.
38б Ва Муаййидбек ўз хараминиким, Ширинбек оғо турур, Мохон сори йибарди. /Гармачи Бахши таки ўз кўчини алар билан йибарди ва булар йўлни йитуруб, кўб от-улоғлари талаф бўлди. Бир кишиким йўлни билур эрди, аларии бошлаб Мохонда ҳазрат соҳибқирон ўғруқида еткурди.

Ҳусайнбек ҳазрат соҳибқирон сори черик тортқони

Мусабек ҳазрат соҳибқиронидин қочиб Ҳусайнбекка борди ва бўлғон воқиъотни арз қилди. Ҳусайнбек ул воқеъадин ҳайрон қолиб қўрқти ва андин сўнг черик йиғиштуруб, Соли Саройдин ҳазрат соҳибқирон сори мутаважжиҳ бўлди. Амир Ўлжайту Анардий ва Тайғу ўғли Жаҳоншоҳ ва Пўлод Буға ва ўн минғ киши қароуносдин Мусабек билан илғари юридилар. Ва алар Қаҳлағадин ўтуб, Чакчакнинг торлиғида туштилар, ва уруш тартибиға машғул бўлуб турдилар. Ҳазрат соҳибқиронга хабар бўлди, шабихун урмоқ учун алар сори мутаважжиҳ бўлди ва Йалғузбоғ йўлидин юриди. Ва неча кишини юқори йўлдин тил олмоқ учун йибардиким, аҳволдин хабар келтургайлар. Алар йигирми киши йаагидин олиб келтурдилар. Алардин хабар таҳқиқ қилғоидин сўнг маълум бўлдиким, алар кечада Чакчакнинг торлиғидин кечиб турурлар. Яна ҳазрат соҳибқирон хабар учун киши йибарди. Борғон киши хабар келтурдиким, Мусабек ва Ўлжайту Анардий ва ўзга беклар ўн минг отлиқ била мукаммал Оққиё устида туруб турурлар. Ҳазрат соҳибқиронда икки юз кишидин артуқ киши йўқ эрди. Бовужуд улким, кишиси оз эрди, таваккал қилиб йасол тортиб, душман сори юриди. Бир-бирига етконда сурон солиб турдилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон ғайб илҳомидин андиша қилиб дедиким: «Мундоқ фатҳиким, ҳазрат
39а Жаббор сенга бердиким, олам бўлғунча бу сўз бўлғуси турур. Ул фатҳға шукур қилиб, бу урушда далиллиқ қилмамак керак». /Ҳазрат кўрдиким, душман ўз ишига берк турур ва шабихун урса бўлмас. Қайтғонин йаҳшироқ кўруб, Кўрданг йўлидин юриди. Мухолиф черики ул азимат ва шавкат била муояна кўрдиларким, бу келган киши оз турур. Аммо ҳеч кишига мажол бўлмадиким, алар кейнида тушуб бир иш қила олғай, ерларидин тебрана олмай турдилар. Ҳазрат соҳибқирон Қарши сори борди ва андин Бухороға кетти, Али Йасурий ва Маҳмудшоҳ ўтрув чиқиб, хизматкорлиқ қилдилар ва Бухорода туштилар. Аммо Жаку Барлосқа тараддуд бўлуб, Маҳмудшоҳдин йамон элтти. Анинг учунким, мундин бурун Маҳмудшоҳни от қуйруғига боғлаб югуртуб эди ва йамон тайоғлаб эди. Анга эътимод этмай давлатхоҳ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лиқ юзидин ҳазрат соҳибқиронга дедиким: «Маслаҳат йўқ турурким, мунда турғайбиз ва Хуросон сори борсак йахшироқ турур». Аммо ҳазрат анинг сўзига қулоқ солмас эди.

Жакубек ва Сайфуддин ва Аббос Баҳодур иттифоқ қилиб, ижозатсиз Хуросон сори Мохонга бордилар. Неча кундин сўнг хабар келдиким, Ҳусайинбек кишиси ва Ўлжайту қалин киши билан яқин еттилар. Ҳазрат соҳибқирон Али Йасурий ва Маҳмудшоҳга дедиким: «Давлатнинг маслаҳати учун маслаҳат бу турурким, чиқиб, аларга шабихун урғайбиз». Байт:

Ки шаҳрдин черик бирла чиқсақ равон,
Уролинг шабихун аларға ниҳон.

Чунким аларға бу қувват йўқ эрдиким, шаҳардин чиқа олғайлар.Қабул қилмай дедиларким: «Бизларға маслаҳат бу турурким, шаҳримизни сақлағайбиз. Қачон душман яқин келса дафъии қила олғайбиз». Соҳибқирон аларнинг тузини ўзға кўрди, билдиким, буларға эътимод қилса бўлмас. Андин чиқиб, Хуросон сори борди. Аму суйиға етконда кема учун маҳтал бўлуб туруб эрдиким, кўрди неча кема сув юқорисидин кела турур. Буюрди-
39б ким, ул кемаларни бери келтурдилар. Ҳазрат/ кема била сувдин ўтуб, чўлға кириб Марвға борди. Ва андин Мохонға етиб, саодат била ўғруққа қотилди.

Ҳусайинбек Бухороға бориб қамал қилғони

Ҳусайинбек черики била Бухороға етти. Али ва Муҳаммадшоҳ Бухоронинг арбоблари била иттифоқ қилиб, шаҳарни беркиттилар. Ҳусайинбек черики шаҳарға яқин келиб уруш солдилар. Ва шаҳар аҳли Калобод дарвозасидин[231] чиқиб уруштилар. Ҳусайинбек макр қилиб, шайхул олам шайх Сайфуддин Бохарзий мазориғача қайтиб кетти. Тожик эли тасаввур қилдиларким, мағар, булар қочтилар, аларнинг кейнида тушуб ўқ-ёй ва қилич ва фалохуи била уруштилар. Черик қайтиб от солиб, чиққон элни дарвозағача сурдилар ва кўб киши от аёғиға қолиб шаҳарға кирдилар. Шеър:

Ҳар кишиким, ўз ҳаддини билмағай,
Даҳрдин еткай анға юз дарду ғам.

Андин сўнг ҳар неча жаҳд қилдиларким, элни йиғиштуруб шаҳарни сақлағайлар. Ҳеч киши аларнинг сўзини эшитмади, зарураттин шаҳардин чиқиб, Мохон йўлини туттилар. Ҳусайинбек аларнинг (кейнидин) киши йибариб, сув йақосигача чопиб, кўброки навкарларини тушуруб,молу жиҳозотларини олдирди. Али била Маҳмудшоҳ бир неча киши билан йайоғ қолиб, юз машаққат била жон элттилар. Ва сувдин ўтуб, чўлға кириб, Марвға етиб ва андин Мохонға бориб, ҳазрат соҳибқирон хизматиға етиштилар ва тафсирларидин шарманда эрдилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон ўз лутфи била аларни йахши сўруб, умидвор қилди ва от, тўн бериб сийлади. Ва андин ов сори чиқиб, давлат билан ов солиб юрур эрди.

Аммо Ҳусайинбекка чун Бухоро мусаххар бўлди, неча (кун) анда турди. Андин Халилбек билан неча бекни вилоятнинг муҳофизати учун қўйуб, ўзи Соли Саройға /қайтиб борди.

40а Ҳазрат соҳибқирон Мохонда фармонладиким, бўлғон ишлиқларни ўт уруб куйдурди. Чун янги бошдин яна кўкарди отларни ани билан семиртгилар.

Ҳазрат соҳибқирон Аму суйидин ўтуб, Қарши черикининг устига келгони баёни

Ҳазрат соҳибқирон Мохонда хабар тобтиким, Бекишоҳким, ҳазратнинг бандаларидин эрди, Ҳусайинбекка тобъ бўлуб Аму йақосидаки кентларга ва элларга даруға бўлуб келиб, сув йақосида ҳукумат тушакида ўлтуруб турур

www.ziyouz.com kutubxonasi

ва аёғини итоат тариқасидин ташқари қўйуб, исён ва туғён йўлида кириб турур. Даҳр кишиниким билурким, бу тараф ҳазратқа бандалик учун борадур, ани туруб беркитур. Соҳибқирон бу сўзни эшитиб ғазаб ўти бошида югуруб, Тўрткўл йўлидин олти юз киши билан бир кечада сув йақосида келиб тушти. Ва ул маҳалда сувнинг туғёни эрди ва бағоят ва танд тез эрди. Ул ҳазрат ўз муборак нафаси билан ўтар йўлини истаб, ҳар сори юруб боқти. Бурдалиғнинг аёгидин ўтар ерни топиб, бекларига буюрдиким: «Тўрт юз киши билан сизлар қуйи боринглар» ва ўзи икки юз киши билан чоштгоҳ эрдиким, ўзини сувға солиб, намози пешин эрдиким, ул сори ўтти. Андин тун қайтиб, саҳар эрдиким, Бекишоҳнинг бошиға стиб, тўрт ёпини туттилар. Ул паҳлавон киши эрди ва йахши отқучи: ўқ-ёйини олиб чиқти, аммо Ҳаққ неъматни сақлатғон учун ул ўқ отарда ёйнинг чала узди ва ўқи Хитойи Баҳодурнинг қалқониға тегди. Дуррака билан Хитойи Баҳодур стиб ани тутуб беркиттилар.

Ҳазрат соҳибқирон фармонладиким: «Кемаларни нари юзига элтсунларким, анда қолғон беклар бери ўткайлар!». Беклар бери ўтуб хизматқа / 40б келдилар. Ҳазрат соҳибқирон эшиттиким, қароунас черики Бухоро тегарасида ўлтуруб турурлар. Ҳазратнинг олий ҳиммати анга мундоқ буюрдиким, бориб ул черикниким жамъ ўлтуруб турурлар, тафарруқа ели била бир- бир эткай. Андин тун қайтиб Бермас[233] мавзеъида аларға стиб, икки черик бир-бири билан андоқ уруштиларким, андин қаттиқроқ олам ичра бўлмағай. Назм:

Ул икки черик андоқ айлади жўш,
Ки етти фалак узра стти хурўш.
Зи бас, қонки тўкди дар он корзор,
Жаҳон бўлди қон рангидин лолазор.

Нусрат насими ва фатҳ сели инояти илоҳийдин ҳазрат соҳибқирон сори бўлуб, Халилбекким, барчадин улуғ эрди, қочти ва черики бир-бир бўлди. Байт:

Давлати кўб мундоқ ишлар, ишлади ва ишлағай,
Ким бу ишлар давлати бир памудори эрур.

Ул ҳазрат зафар ва нусрат тобқондин сўнг саодат билан қайтиб Аму суйидин ўтуб, бир ойғача қаровулнинг қудуғлари бошида ўлтурдилар ва андин Мохон сори бориб, Бекишоҳни ўзга оламға йибардилар.

Ҳазрат соҳибқирон Жакубекни Ҳирот вилоятиға, Малик Ҳусайн Курт [236] қошиға йибаргони

Ҳазрат соҳибқирон Мохонда ўлтурғонда Жакубекни элчиликка Малик Ҳусайнгаким, Ҳирот вилоятиға подшоҳ эрди, йибарди. Дўстлуқ ва муҳаббатни изҳор этиб деди: «Мен Сарахсқа келурмен. Агар ҳазрат Малик ул тарафдин келсаларким бир-биримизни кўруб, аҳду шарт аромизда бўлғай, асру хуб бўлғай турур». Малик Жакубекни йахши кўруб, қайтариб йибарди. Ва Жакубек ҳазрат қошиға келиб, Маликдин сўзларинким, эшитиб эрди, арз қилди. Ва ҳазрат мундин бурун Ҳожи Барлос маслаҳатида Ҳиротқа бориб эрди ва анинг ҳаракотидии билиб эрдиким, ул нечук киши турур. Билур эрдиким, анинг сўзига эътимод йўқ турур, кўнгли қабул/ қилмади. Аммо зарураттин фарзаиди аржуманди мирзо Жаҳонгир била 41а Муборакшоҳ Санжарийни қўшулуб йибарди. Дедиким: «Бизга маълум турурким, ҳазрат Маликнииг муборак кўнгулларига йахшилиқдии ўзга нима йироқ турур: анинг учун ўғлумни мулозиматқа йибардим. Биз бу вилоятда туролмасбиз. Ниятимиз борким, юрт ва манзилимизға (қайта) биз. Аммо биз борғонда бир неча кун эв-элимизни бу вилоятта қўлрбиз. Сиздин умидимиз ул турурким, қолғон кишиларимиздин хабардор бўлуб, иноят ва шафқатингизни кам қилмағайсиз, вассалом».

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон Мовароуннаҳр сори бориб, Ҳусайнбек черикини сиққони

Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолодин ҳазрат соҳибқиронға азалда шоҳи ва шаҳриёрлиқ каромат бўлғон турурким: ***Ва жаʿалнокум халоифа филарди*** ға[237] мушарраф бўлғай. Ул ҳазратнинг ҳиммати қўймас эрдиким, бир ерда қаноат қилиб ўлтурғай. Бовужуд улким, барча нима муяссар бўлур эрди. Бу маҳалдаким, Мовароуннаҳр вилояти мухолифлар эликида эрди ва ҳар ерда душмандин бўлак-бўлак ўлтуруб эрди ва ўз еридин хабардор эрди, соҳибқирони комкор Мовароуннаҳр сори азм этиб, Тенгри иноятиға сиғиниб, олти юз киши билан тун қайтиб, саҳар эрдиким, Аму суйидин ўтуб, бир қишлоқда еттилар. Ва анда бир эски чаҳор боғи бор эрди, анда кириб тушгилар ва отлар осойиш топқондин сўнг отланиб, Жўйбари мавзеъидин[238] ўтуб, Хузордин кечиб, Қаршини ўртада туттилар. Ва Мусабекнинг бир пора кишиси аида эрди, ани тутуб беркиттилар. Атончук ва Кўдаҳ ва Довудшоҳ ўз эли билан қочтилар. Ва Дуррака ва Шайх Али Баҳодур бозургонлар била урушуб, аларни босиб, икки тева юки камхо ҳазрат соҳибқирон қошиға
41б келтурди[239]. Ҳазрат билдиким, бозургон моли турур, буюрдиким эйаларига берсунлар, ва ҳеч бир андин тасарруф қилмади. Ва қароунас элидин /беш минг киши Қўзи Мундоқда ўлтуруб эрдилар. Ва Сулаймонбек Йасурий аларға қотилиб ва Барот Хожа ва Ҳиндушоҳ тақи чериклари билан аларга қўшулдилар. Атоичук ва Кўдаҳ Хузордин ўтиб бориб аларға қўшулдилар.

Ҳазрат соҳибқиронға бу ҳолдин хабар йўқ эрди. Кун ўлтурғон маҳалда Қаршидин саодат била, йарим кеча Навқатқа[240] етти ва анда эшиттиким қароунас черики йиғилиб, жамъиятлари бор турур. Ўшул замон кент ичидин ташқари чиқиб, йозида тушти[241]. Байт:

Яна кунга бу гумбази ложувард,
Жаҳон ичра кўрсатти ёқути зард.

Ҳазрат соҳибқирон саодат била юриди. Бу маҳалда Жакубек отдин тушуб, йамон хаста бўлди. Ҳазрат соҳибқирон ўттуз киши анга қўшулуб, Мохон сори йибарди ва ҳиммат юзини ғаним сори қилди. Беклар ва баҳодурларнинг, барчанинг кўнгли бир эрди. Аммо Али Йасурий бу урушқа маслаҳат кўрмас эрди. Баъзи уруғлари бу маънини ҳазрат соҳибқиронға арз қилдилар ва соҳибқирон ани кўч била отландурди. Ва Шайх Али Баҳодур ва Оқ Буға Баҳодур олтмиш киши билан илгари бордилар. Ва душман соридии Ҳиндушоҳ уч юз отлиқ билан илгари келиб эрди, икки тарафдаки баҳодурлар бир-бирига етиб чобтилар ва қилич зарби била маърака туфроғини қон била бўйадилар. Назм:

Булут ва ҳаво киби қотилдилар,
Чу йамғур киби қонларин тўктилар.
Черик гардидин бўлди олам қаро,
Жаҳон ичра тўлди ғиреву садо.

Ҳазрат Ҳаққ таолодин фатҳ ва фирузлуқ каромат бўлуб, Ёвмурд, улким ҳазрат соҳибқиронниг кишиси эрди ва душман кўб, ҳазратнинг баҳодурлари душманни суруб қўлига ткурди ва андин қайтиб келдилар. Ҳазрат оттин тушуб, бир дам осойиш қилди. Ва ҳазрат билур эрдиким, душман асру кўп турур ва булар оз. Аммо лутфу карам сўзлари билан барчаға кўнгул бериб, ваъда /билан умидвор қилиб дедиким: «Бугун эрларнинг куни турур, мардона
42а бўлмоқ керак».

Эр кишининг базм ери арсаи майдон эрур,
Бодаси душман қони ва жоми зар қалқон эрур.

Довудбек ва Сари Буғабек ва Ҳусайн Барлос ва Сайфуддинбек ва Аббос Баҳодур ва Оқ Буға Баҳодур ва Ҳинду ва Элчи Дуррака ва Шайх Али Баҳодур ва Али Йасурий ва Маҳмудшоҳни буларни қўл этиб турғузди. Ўзи муборак нафаси билан қаровул бўлуб, илгари бориб турди. Ва йааги таъйин

www.ziyouz.com kutubxonasi

етконда баҳодурларға буюрди: «Уч тўп бўлуб урушунглар!». Икки тарафдин сипоҳ бир-бирига етконда Мавлоно Бадриддин уғли била қочти ва Али Йасурий икки навкари билан ул тақи қочти. Аммо ҳазрат соҳибқирон худойи таборак ва таолоға таваккал қилиб, ҳамла қилди. Назм:

Юриди адув сори ул комкор,
Чу шерики, қилғай жаҳонда шикор.
Қиличи йаруқ бўлди хуршидтек,
Адув сори юзланди Жамшидтек.
Ўшандоқ черикни чу бахт эрди ёр,
Жаҳон ичра қилди паришону хор.
Кишигаки, Ҳаққ бўлди дамсоз анга,
На ғам черики эрур оз анга.

Ўшандоқ азимат черик бир дам тура олмай, соҳибқироннинг бир ҳамласини тоқат келтура олмай қочтилар. Зафарпаноҳ черики аларнинг кейнида тушуб, Чекдаликкача чобтилар, ва аларнинг улуғини тутуб, кўб мол ва от ва тева ва қумош[242] аларға тушуб, олиб ёндилар. Байт:

Чу қочти яна ул гуруҳи дани,
Басе, элдин бўлди барча гани.

Ул черикдин Ўлжайту Тайанхони ва Пўлодким, ҳазрат соҳибқирон била бурун дўстлуғу бор эрди, эмди мухолифлар бийлан бирла эрдилар. Ҳазрат соҳибқироннинг баҳодурлари аларни тутуб, бошларини кесиб, ҳазрат соҳибқирон қошиға келтурдилар. Бу ҳолатдин ҳазрат соҳибқироннинг кўнгли озурда бўлди, бовужуд улким, алар душман била бир — як эрдилар. 42б
Аммо қадимдаки мусоҳабат ҳаққини ёд айлади /ва бу фатҳ бўлғондин сўнг ул ҳазратнинг ҳиммати мундоқ азм қилдиким, душманни Ҳисорғача қовлағай ва анда черик жамъ этиб, Ҳусайнбекнинг урушиға борғай. Беклар бу кенгашга рози бўлмай, иттифоқ била дедиларким: «Бу бандалар маслаҳати мундоқ кўруб турурларким, Ҳисорга бормағайсен, Самарқанд сори борсақ, йахшироқ турур».

Ҳазрат соҳибқирон алар сўзи била амал қилиб ризо берди[243].

Ҳазрат соҳибқирон саодат ва иқбол била Самарқанд сори борғони

Соҳибқирони комкор Кеш черикини жамъ этиб, Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлдилар. Тармочуқ Уйғур ва Тағайшоҳни Кеш вилоятида даруға қуйуб, ўзи давлат билан Самарқанд сори юзланди. Самарқандқа яқин етконда Уч Қаро Баҳодур Мусабекнинг черики билан шаҳардин чиқиб, Раҳматобининг[244] йақосида йасол тортиб турди. Ҳазрат соҳибқирон алар сори юруб, бир ҳамла била барчани бир-бир этти. Ва Оқ Темур Баҳодур Уч Қаро Баҳодурнинг кейнида чопиб, анга етиб бир қилич солдиким, садақиға[245] тегиб, тамом ўқларини икки кесилди. Ва Уч Қаро эгар устида ўзини тўлгаб бир қилич солди. Ул қилич Оқ Темур Баҳодурнинг оти бошиға тегиб, отга йиқилди ва ул йаёқ қолди. Уч Қаро қочиб шаҳарға кирди. Соҳибқирон саодатқарин Ревтан мавзеъида[246] тушти. Ва Уч Қаро яна минг беш юз киши отландуруб урушқа чиқди. Ва сипоҳ нусратпаноҳ шер кибиким ов сори юз қўйса, алар сори чоптилар. Ва алар қўрқунчдин туролмай урушдин бурун, қочтилар. Қочқон черик шаҳар маҳалласида киргонда кўчаларни тор қилиб эдилар. Отларни эгарини олмай тор кўчаларга кирганда барчанинг эгарлари синди ва юз накбат билан шаҳарга кирдилар. Андин ҳазрат соҳибқирон 43а
саодат ва иқбол била саъд сори /Фаринкент ва Соғарж мавзеъида[247] бориб, неча кун ўлтурди.Бу маҳалда хабар келдиким, Ўлжайту ва Пўлот Буға қароунас черикин жамъ этиб бери келатурурлар. Бу хабардин сунг Тағайшоҳ Кешдин қочиб келди ва дедиким: «Бир пора киши хабарсиз Тармочуқ бошига келиб, ани тутуб ўлтуруб турурлар». Ва ҳазрат соҳибқирон бу хабарни эшитиб отланиб, Йомға тушти[248] ва Арғуншоҳ Будалиғийким,

www.ziyouz.com kutubxonasi

хабар билгали бориб эрди, келиб бир киши ўзи била олиб келтурди. Ул кишидин хабар сўрдилар, йукунуб жавоб бердиким, «Ўлжайту ва Пўлод Буға Тўм суйига[240] етиб турурлар ва Ҳусайнбек черик билан Қаршиға тушти. Ҳазрат соҳибқироннинг савоб раъйиким тафриқ сайқалидин йаруқ бўлғон эрди, маслаҳатни андоқ кўрдиким, *ал-умур марҳунатун би авқотиҳа*[230] неча кун рўзгор била чиқишмоқ керак, то маҳал еткайким душманларни ўз муроди била эликка кийургай. *Ва мо залика ала-Ллоҳил-азизин*[231]. Байт:

Ёқут бўлди сабр ила тошдин бурун,
Сабр қилғонидин ўлди анинг қиймати фузун.

Бу сабабдин ҳар черикким, Кеш вилоятидин жамъ этиб эрди, ижозат берди ва олти юз киши биланким, Хуросон вилоятидин анинг била келиб эрди, Самарқанднинг сув қуйи сори борди. Ва Ҳусайнбек Мусабекка айтиб йибариб эрдиким, ҳазрат соҳибқироннинг йўлини тутуб кеткали қўймағай. Мусабек ва Уч Қаро Баҳодур черикларн билан Кўкалдара Очиғида тушуб эрдилар ва урушқа тайёр туруб эрдилар, ул ҳазрат аларга етконда ҳамла қилиб, пашшадекким елдин қочқай, тура олмай қочиб Самарқандга кеттилар. Ва ҳазрат соҳиб қирон андин тун қайтиб, Согаржда тушти ва отларни
43б қўйдиким осойиш қилгай. Саҳарда отланиб намоз /шомға яқин Қўрчуққа тушти[232] ва анда бир соат ором топиб, андин тақи кўчуб, субҳ эрдиким, Тева Бўйнида тушти[233]. Ва андин чоштгоҳ бўлғонда отланиб кеча Кўкнак[234] ичида еттилар ва Хўжанд суйидин ўтуб, анда тушти. Ва Кайхусрав ва Баҳром Жалойирким, жеталарнинг хони сори бориб эрдилар, ул хондин кўмак учун Темур ва Шировулни бошлаб етти. Минг киши Жета черикидин келтуруб, Тошкандда ўлтуруб эрдилар. Яна хондин ҳукм келтуруб эрдиким, ул вилоятдаги черик билан эл-улус Баҳром қошига йиғилсунлар. Ул ҳукм жиҳатидин ул вилоятқа ҳукумат қилур эрди. Ҳазрат соҳибқирон аларни эшитиб, Тошканд сори борди. Ва Баҳром ҳазрат била бурун дўстлуғи бор эрди ва аҳд қилиб эрдиким: «Сенинг била Ҳусайнбекнинг муҳиммини бир сори қилғайбиз». Бу жиҳатдин ҳазрат соҳибқирон анинг қошиға борди. Аммо ул аҳд қилғонидин ҳеч ёд этмади ва ул ҳазратқа тақи ҳизматиким лойиқ бўлғай, қилмади. Ва ҳар ерким, ҳазрат соҳибқиронға тааллуқ эрди, дедиким: «Молини хонға забт қилурмен» ва ул ерларни тасарруф қилди. Байт:

Умидим бор эди сендинки, бўлғайсен ҳаводорим,
Сен ўқ бўлдунг жаҳон ичра адуви жонафкорим.

Ложурма[235], ҳазрат соҳибқирон гайраттин анга деди:

«Мен сени ёр мувофиқ деб, хон била ва Ҳусайнбек била мухолифат қилдим ва бу жиҳаттин мамлакатда, басе, ташвиш етти. Ва сени дўст деб ул ҳолдин бу давлатқа еткурдим ва сени мухолифларға мусаллут қилдурдим. Ва букунким сенга андак қуввати бор, мурувватда бирлик бу турурким, менинг била мундоқ маош қилғайсен. Умидим худойи Жаббордин бу турурким, сени яна бир қатла ўз эшигимда муҳтож кутгаймен». Ва бот ўқ ўшандоқ бўлди.
44а Кайхусрав ҳазрат соҳибқирон келгонидин суйунуб, ул ҳазрат /эвиға элтиб тўйлар тортти. Ва анчаким ҳавохоҳлуқдин ва хизматтин керак эрди, қилди.

Кайхусравбек ул вақтдаким, Туғлуқ Темурхон қошига бориб эрди ва Йасун Темурхоннинг қизини анга бериб эрди. Ва ул хотундин Кайхусравбекка бир йахши чиройлик қизи бор эрди ва оти Руқия Хоника эрди, ҳазрат соҳибқирон ул қизни шаҳзодаи аржуманд Жаҳонгир мирзоким, ҳазрат соҳибқироннинг саодатманд фарзанди эрди, анинг учун тилади. Ул тақи қабул қилди ва бир ойғача айшу ишрат била ўткардилар.

Ҳазрат соҳибқирон сори Ҳусайнбек черик йибаргони ва черики бузулуб қочқони

Ҳусайнбек хон била қароунас черики била Шаҳрисабздин[236] ўтуб, Солор Булоққа тушти ва улуғ беклардин Мусабек ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз, Ўлжайту Апардий ва ўзга баҳодурларни йигирми минг киши билан

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳазрат соҳибқирон сори уруш учун илгари йибарди. Алар Самарқанддин ўтуб, Булунғур суйининг[257] канорида туштилар. Мусабек ва ўзга баҳодурлар неча қатла ҳазрат соҳибқирон била урушуб, анинг баҳодурлуғин билур эрдилар, ва ҳазратнинг сиёсати аларнинг кўнглида бор эрди. Уч бўлак черик илгари йибариб, дедиларким: «Бориб йўлларни тутуб ўлтургайлар». Бири Малик Баҳодур эрдиким, уч минг киши билан Сўзангарон мавзеъида бориб ўлтурди ва ул йўлни сақлаб эрди. Ва Жаҳоншоҳбек бир минг беш юз киши билан Работи Маликда[258] келиб ўлтурди. Ва Хирман минг киши билан Дизақда ўлтуруб эрди ва Етти қудуқ[259] йўлини сақлаб эрди.

Соҳибқирони комкор иноятн Жабборга таваккал қилиб, душман черики ҳар неча кўб бўлса эрди, анга ҳеч тараддуд бўлмас эди .Назм:

Кишигаки, ёр ўлса Яздони пок,
Агар бўлса душман кўб, анга на бок.

44б /Ул ҳазрат бу хабарни эшитиб, Кайхусравбек иттифоқ қилиб, икки минг киши Жетадин олиб, мухолифлар сори юридилар[260]. Ва ул ҳазрат беш юз киши билан илгари юриди ва Ховос мавзеъидин чиқиб,Хўжанд суйидин ўтуб, тун қайтиб, Жаҳоншоҳ сипоҳини шабихун элтиб, ани бир-бир қилди. Ва ўшул кун Дизаққа бориб Хирманни қочуруб, тамом молини олиб, ул ерда бир дам тавақкуф эттиким, отлари тинди. Олғон молларини Жета черикига тобшуруб, ўшул ерда аларни қўйуб, таваккал этиб, икки юз киши билан Малик сори борди. Ва ўттуз йахши киши илгари йибарди[261] ва икки киши ўнг қўлга ва икки кишини сўл қўлга қаровуллуққа йибарди. Ўзи эрса муборак нафаси билан юз олтмиш олти киши билан отланиб, аларнинг кейнида юриди. Мухолифлар ул ўттуз кишини кўрдиларким, андешасиз келадурлар, аларга ваҳм бўлдиким, мўғул черики келди ва аларнинг кейнида қалин киши бор. Маликнинг черики тура олмай, бир-бир бўлуб қочтилар. Ва ҳазрат соҳибқироннинг киписи аларнинг кейнида тушуб, кўб кишини тушурдилар. Қочқонлар Мусабек ва Шайх Муҳаммад ва Ўлжайтуга етиб, қиссани шарҳ қилдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ваҳми аларнинг кўнглида бор эрди, эмди кўброқ бўлди. Бовужуд улким, йигирми минг киши барча яроқлиқ эрдилар, хавф аларга ғолиб бўлуб, ўшул кеча тавақкуф қилмай отландилар: *Йавма йафирру ал-маръу мин ахихи*[262] ҳолати аларнинг шаънида бўлуб, бир-бирига боқмай Ҳусайнбек сори бордилар.

Бу маҳалда Кайхусравбек ҳазрат соҳибқироннинг кейнида киши йибариб, хабар қилдиким: «Жета черики мусулмонларни асир этиб ва талаб Дизақдин қайттилар. Мен юз киши билан Работи Маликда сизга мунтазир ўлтурубмен». Бу хабар келгон жиҳатидин ҳазрат соҳибқироннинг муборак
45а хотири малул бўлуб, / филҳол қайтуб Кайхусравбекка қўшулди ва дедиким: «Мусулмонларни кофирлар эликида қўйса бўлмас. Аларни қутқармоқ фикрин қилмоқ керак»[263] деб кўнглида туттиким, олтмиш кишини тоғ соридин йибаргайким, тогдин ўзларини Жета черикига кўрсатгайлар. Бўлгайким, алар қўрқуб қочқайлар ва асир бўлгон мусулмонлар халос бўлгайлар. Бу тадбир мувофиқи тақдир тушуб, ул кишилар тоғ сори бориб, ўзларини Жета черикига кўрсаттилар. Жета черики аларни кўруб, асирлар била молни қўйуб қочтилар. Мансур черики асирларни моли билан заҳматсиз эликка тушуруб қайттилар ва ул йахши тадбир билан мусулмонлар кофирлардин халос бўлдилар. Байт:

Ҳар кишигаки, эрур давлат анга ёру рафиқ,
Ҳарна тадбир қилур барча мувофиқ бўлгай.

Ҳазрат соҳибқирон андин қайтиб, Сайҳун суйидин ўтиб, Хумрак мавзеъида[264] тушти. Ҳусайнбекнинг черики қочиб ва отлари ҳориб ва молларини олдуруб, юз расволиқ билан еттилар. Ҳусайнбекнинг аччиги келиб, келгон кишиларни гуноҳкор қилиб, кўб изза қилдурди ва ўзи қаҳру ғазабдин хон билан отланиб юруберди.Оқ Кўталға етконда ўн минг кишиким, ҳар бири ўзини Рустам ва Исфандиёрдин артуқ кўрар эрди, аларни сийлаб, кўб ваъдалар қилиб дедиким: «Хўжанд суйиға етконда турмай бот ўтунглар». Назм:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Дедиким: «Қилинг барча мардоналиқ,
Туруб қилмангиз анда девоналиқ.
Уруш куни барча кўнгул бир қилинг,
Ганимни йўқ этмакка тадбир қилинг».

Ҳусайнбекнинг черики ҳазрат соҳибқирон қўрқунчидин қочқони ва Ҳусайнбек қайтқони

Ҳазрат соҳибқирон эшиттиким, Ҳусайнбекнинг черики келадур. Ва кечадаким, олам кун қаросида саҳоб парда тортқон учун андоқ қаронғу эрдиким, фалак моҳу шамс била йўлни кўрмас эрди/ ва булут саховатлук кишининг эликидек кумиш сочар эрди. Байт:

45б

Ҳавода булут эрди ва ерда қор,
Қаронғу эрди олам аидоқки ғор.
Ўшул ҳолда ул хусрави комкор
Тилаб от ва бўлди ҳамул дам сувор.

Кайхусравбек давлат киби анга мададкор бўлуб, иттифоқ била беш юз киши билан таваккал юзини душман сори қилиб, йарим кечада Барсин гузарига[265] етиб, ўзга гузарларни тутуб, буюрдиким, нафир торттилар. Ҳаққ таоло соҳибқироннинг салобатини кўнгуллар ичида солиб эрди, андоқ черик ул азимат ва шавкат била ваҳший Рамадек[266] нафир унини эшитиб, бир-бир бўлуб, ўшул кечада сув йақосидин тун қайтиб қайттилар ва Ҳусайнбек қошиға бордилар. Байт:

Сипаҳ бўлди барча ишидин хижил,
Сипаҳдор ўз бахтидин мунфаъил.

Ва бу маҳалда Баҳром Жалойир ҳазрат соҳибқирондин ижозатсиз (Тошкентдин) Жета черики била қайтиб, Сайрам сори кетти. Ҳазрат соҳибқироннинг ўғруқи ва Кайхусравбекнинг ўғруқи Баҳром била эрди, ўғруқлари жиҳатидин қайтиб, Сайрам[267] сори бориб, Чаманкентда[268] ўғруққа етиштилар ва Баҳром ҳазрат соҳибқирондин бурун ул ердин кетиб эрди. Ул ҳазрат Сари Буға ва Оқ Буға Баҳодурни Жета сори Шамсуддинбек ва Ҳожибекка кўмак учун йибарди. Ўзи қишлоқ учун Кайхусрав билан кенгаш этиб, Кайхусрав Ўтрорга[269] борди. Ҳазрат соҳибқирон олти юз хосса киши билан Тошкандда қишлай борди; ва Тошкандни Фирдавсий «Шоҳнома»да Ҳаштканд деб турур ва Чоч ва Шош тақи айтурлар[270].

Тақи Ҳусайнбек ва хон ҳар неча саъйи қилдиларким, муродқа етиб ҳазрат соҳибқиронни ародин кўтарғайлар, муяссар бўлмади. Қиш келғонда заруратдин қайттилар. Ва йўлда Пўлод Бугани бир неча бек била Самарқандда қўйуб, ўзлари Арҳангу Сарой сори қайттилар[271].

Ҳусайнбек ҳазрат соҳибқирон била яраш қилғонлари

/Қиш мавсуми кетиб, сабо ва шамол расуллари баҳор черикин етишконидин олам ичра хабар солдилар. Ва насиҳат этгучилар Қумрий ва (Ҳазор) сулҳ сўзиниким айткон била умуман йарашқайлар, сулҳ сўзини айттилар.

46а

Сари Буға ва Оқ Буға Баҳодурким, ҳазрат соҳибқирон аларни Жета сори йибариб эрди, келдилар. Ва хабар келтурдиларким, Жетадин сонсиз черик кўмак учун келадур. Ва чун ул ҳазрат ҳақиқат билан соҳибқирон эрди ва *муаййадун мин инди Аллоҳ*[272] ҳар вақтда андак киши билан қалин черикни босар эрди ва улуғ ишларни оз киши билан қилур эрди. Ва давлатидин ғаройиб ишлар олам ичра зоҳир бўлур эрди. Ҳусайнбек бу жиҳаттин доим тараддуд қилур эрди ва ҳар нечаким фикр этар эрди, йарашдин ўзга ҳеч ишни йахши кўрмас. Ва тақи эшиттиким, қалин черик Жетадин ҳазрат саҳибқиронга кўмак учун келадур ва ул ҳазрат буён келгуси турур. Ҳусайнбек ўзи билан фикр этиб дедиким: «Агар Жета черики келиб анга қўшулса, олам агар тўла черик бўлса, анинг уҳдасидин чиқа олмагайлар. Андаким киши оз эрди на ишларким қилмади, киши кўб бўлгондин сўнг ҳеч ким тирик қолғусидур». Сипоҳ андоқ кўрдиким, уламо ва машойихки, Хўжанд ва Тошкандда эрди, ҳар бирига хатлар битиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

йибардиким, «Керак аларға саъйи қилиб, андоқ қилсунларким, мусулмонларнинг маслаҳати учун аромизда кина ва адоватиким бор, барт тараф бўлғай. Ва мундин нори бурунғидек бир-биримизга ағо-ини бўлуб, Ислом қиличин чобқайбиз. Ва ҳар ердин Ислом душмани бўлса ани йўқ этгайбиз ва кинаким аромизда бор, меҳру муҳаббат била мубаддал бўлғай. Ва илло насиҳат зилоли била кинанинг ўтиким, аромизда турур, ўлтурғай».

Андағи уламо ва машойих, зуҳду тасаввуф арбоби ояти Қуръон иқтизоси
46б биланким: */Ва ин тоифатони минал муъминин ақта-талу фааслиҳу байнаҳумо*[273] мувофиқат тўнини кийиб, йенгдин сулҳ элигини чиқориб ва ихлос аёги билан ҳазрат соҳибқирон қошиға бордилар. Ҳазратни кўриб, дуодин сўнг арзадошт қилдиларким, «Чун ҳазрат соҳибқироннинг ҳиммати доим ултурурким, мусулмонлар рафоҳиятда бўлғайлар, бизлар бу умид билан келиббизким, бу тариқа сиздин зоҳир бўлғай ва сиз Ҳусайнбек билан йарашқайсиз. Ва сизларнинг мухолиф бўлғонингиздин мусулмонларнинг паришонлиғидин ўзга нима ҳосил бўлмас. Умидимиз ул турурким, бу дарвешларнинг сўзин эшитиб, сулҳ қилғайсизким: *Ас-сулҳу хайрун*[274] турур. Ва аронгизда ғубор кудуратиким воқиъ турур, сулҳ сайқали билан йааруқ бўлғай».

Ҳазрат соҳибқирон бу сўзларни эшитиб, қазодин ул яқинда бир кеча ҳазрат соҳибқирон тушида кўрдиким, Хўжанд суйида ҳар соридин сел кирор эрди. Ва ул бир йиғоч устида ўлтуруб, ҳазрат Ҳаққ таолоға сажда қилур эрди. Ва ул сувдин нажот тилаб, ўзидин кеткон эрмиш. Кўзин очса, ўзин сув йақосида кўрар эрди. Ва Хўжанд суйи ўшандоқ қайнаб юрур. Яна ўзини Самарқандда кўрар эрди, ул сувлардин халос бўлубтурур.

Ҳазрат соҳибқирон ул уйқудин уйғониб, давлат илҳомидин мундоқ таъбир қилдиким, ул сув ва сел черик турур ва билдиким, анга агар давлати ва фатҳи етса, Самарқанддин бўлғуси турур. Жета черикидин умидин кести.

Бу маҳалда уламо ва зуҳҳод келиб, сулҳ сўзин арода солдилар. Ҳазрат яқин билдиким, бу йараш маслаҳати турур. Аларға дедиким: «Агар Ҳусайнбек соридин киши келгунча ўлтурсак, узун-узоқ бўлғай. Ўзум Ҳусайнбек қошиға бориб ҳарна сўзким бор, айтиб эшиткай». Бу андиша қилиб, Панжшанба отлиқ навкарини Ҳусайнбек қошиға йибарди ва ўзи муборак
47а нафаси билан /сафо Каъбаси сори юз қўйуб, ҳеч даҳшат қилмай Сайҳун суйидин кечиб, Самарқанд борди. Ва офтоб жамолидин Самарқандни мунаввар қилди. Кун чиққонда келдиким, шаҳарға киргай. Бир киши шаҳардин чиқиб ўтурук[275] хабар дедиким: «Ҳусайнбек вафот бўлуб турур». Ҳазрат ул хабарни эшиткондин сўнг шаҳарға кирмакка маслаҳат кўрмай, Шодмон (қалъаси) сори кетти. Ва Шодмонға етконда неча қўшун черикким, Ҳусайнбекка тааллуқ эрди, келур эрдилар. Чун ҳазратнинг хабарин эшитгач, қасд қилдиларким, ҳазратни олғайлар. Соҳибқирон аларға бир ҳамла этиб қочурди. Андин Йомға бориб тушти ва анда бир замон осойиш этиб, кўч қилиб, Ниёзий мавзеъида[276] бориб тушти. Мусабек ҳазораи ғанчиким, анга тааллуқ эрди, ҳазратнинг хабарин эшитиб, черик йиғиштуруб, ҳазрат сори юриди. Соҳибқироннинг баҳодурлари Мусабекка киши йибардиларким, ҳазрат йараш учун келиб турурким, Ҳусайнбек билан йарашқай. Ва ҳарнаким бурун кечкан турур узр қилғай. Аммо Мусабек бу сўзни эшитмай ўз кишисига ғурра бўлуб, йўлини тутуб турди, бовужуд улким, неча қатла ҳазратдин таёқ еб эрди, ани унутуб, яна уруш ҳавасин қилди. Ҳазрат соҳибқирон Сайфуддин ва Хитой Баҳодурни эллик киши билан йибардиким: «Аларнинг кейнидин кириб, ҳамла қилинглар!» Ва ўзи етмиш киши билан аларға ўтрув туруб турди. Бас, алар кўрдиларким, илгаридин ва кейинларидин черик кирди ва булардин неча қатла кўтак (*чамаси, калтак ёхуд зарба маъносида* — Масъ. муҳ.) еб эдилар, филҳол қочтилар. Мансур черики аларнинг кейнида тушуб, кўб кишини тушурдилар.

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Арғуншоҳ Бурдалиғийни бўлак билан
47б Мохонға йибарди. Ва бу маҳалда хабар келдиким, Ҳусайнбекнинг черики етти. Ҳазрат отланиб, олти /юз кишиси билан бир тепа устида чиқиб турди. Ва қароунас черики ўттуз қўшун киши келиб йасол тортиб турдилар ва икки тарафдин йасол тортиб сурон солдилар. Байт:

Икки соридин чиқти андоқ хуруш,
Фалак ичра борди малойик з-ҳуш.

Ҳазрат бир замони турдиким, келгон кишилардин келиб уруш қилғайлар. Ҳеч киши майдон сори аёқ босмади. Ул ҳазрат Кўҳак сори юриди ва Кўҳак

www.ziyouz.com kutubxonasi

суйидин[277] ўтуб Қинор Шақшорда[278] тушти. Ва Панжшанба отлиқ навкариким, Ҳусайнбек сори йараш учун бориб эрдиким, Ҳусайнбекни кўриб келгай. Панжшанба бориб Ҳусайнбекни кўруб, йараш сўзин айтиб, Ҳусайнбек бу сўздип севунуб, онтлар ичиб, Туроншоҳ отлиқ навкарини Панжшанбага қайтиб йибарди. Туроншоҳ ва Панжшанба келиб, Ҳусайнбекнинг сўзларини айттилар. Ҳазрат соҳибқирон Аббос Баҳодурни Туроншоҳ била Хусайнбекка йибарди, ва Хусайнбек Аббос Баҳодурни йахши кўруб, яна бошдин онтлар ичиб ва аҳдлар қилиб, Мусабек билан Ўлжайтубекни ўн минг киши била йибарди. Ва аларга муболига қилдиким: «Албатта фалон кишининг хотирин, яъни ҳазрат соҳибқироннинг, кўнглин олиб, йарашинглар ва саъйи этиб, андоқ қилингларким, бир-биримизни кўргайбиз». Алар Қаҳлага ва Кешдин ўтуб, Самарқанднинг қуйи сори Кумишкент кентидаким, мазори мутабаррук Али ота, қаддаса сирруҳу, анда турур, туштилар ва ҳазрат соҳибқирон Алиободга[279] тушти. Алар ҳазрат соҳибқиронга йараш учун киши йибардилар. Ул киши ҳазрат қошига келиб, бекларнинг сўзини арзадошт қилди. Ҳазрат мундоқ қарор бердиким: «Беклар юз киши билан ва мен юз киши билан келиб, бир-биримизни кўруб йараш қилали».

Бу сўз бекларга етиб, ўшул замон юз киши билан отландилар, ва ҳазрат
48а соҳибқирон икки юз киши /билан отланиб келиб, бир-бирига яқин келдилар. Ҳазратнинг мулозимлари дедиларким, «Хусайнбекнинг йахши беклари булар турур, ўз аёқлари билан келиб турурлар. Агар буларни тутсак, Хусайнбекка ўзга куч-қувват қолмагай, фурсат ганимат турур. Ва фалак ажойиб иш қилиб турур. Агар бу ишни қилсақ давлатқа лойиқ иш турур». Ҳазрат дедиким: «Эрлик ишида аҳдни синдурмоқ раво йўқтур ва аҳдни синдургон кишини эр деса бўлмас». Байт:

Ҳар ки қилмас аҳдиға билгил вафо,
Эр деса бўлмас ани бу даҳр аро.

Ўлжайтубек ва Мусабек ҳазрат соҳибқиронга етиб, отларидин тушуб, кўруштилар ва дўстлуқ тариқасини йанги бошдин қилиб, меҳру муҳаббат ирод бўлди. Ва черикларин ижозат бериб, неча кун тўйлар қилиб, суҳбатлар туттилар. Ҳазрат соҳибқирон Мусабекнинг эвига тушуб, бурунғидин йахшироқ бўлдилар ва аидин сўнг беклар эвлариға қайттилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Кешга бориб, бурунғи юртиға тушуб, андағи эл-улуснунг улуғ-кичиклари ва вилоятнинг содот ва қози ва уламо ва машойихлари, барча келиб, ҳазратни кўруб, севунуб, дуо қилди. Ҳазрат таки аларни йахши сўруб, сарафроз қилди. Байт:

Яна ерига келди соҳибқирон,
Анинг келгонидин жаҳон шодмон.

Ҳусайнбекнинг Бадахшонга черик тортиб борғони

Аввал вақтда Бадахшон шоҳлари хон ва Ҳусайнбек билан йаағи бўлуб эрдилар. Ҳусайнбек черик тортиб аларнинг бошиға борди ва Бадахшон шоҳлари черик жамъ этиб, ўтрув келдилар. Ва икки тарафдаги черик бир-бирига яқин ўлтурдилар. Малик Ҳусайнким, Ҳирот подшоҳи эрди, шоҳларнинг мухолифатидин хабар топиб, эшиттиким, Ҳусайнбек алар сори борғон турур.
48б Қалин кишисини Балҳқа йибардиким, андағи /эл-улусни чобқайлар. Ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин хабардор бўлуб, Кешдин черики била отланиб, Термиздин ўтиб, Балх сори кетти. Хуросонийлар эшитгач ёндилар[280]. Ҳазрат соҳибқирои билдиким, хуросонийлар қайтиб бориб турурлар, хон ва Ҳусайнбек сори юриди. Ҳусайнбек эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон келадур, Бадахшон шоҳлари била йарашуб, Қундузға келиб, анда бир-бирини кўрдилар. Ҳар кудуратиким арода бор эрди, барча бартараф бўлди ва неча кун тўйлар бериб, айшу-ишрат қилдилар. Андин Ишкамиш[281] йайлоқи сори бордилар. Ҳазрат соҳибқирон Мохонга киши йибардиким, шаҳзода Жаҳонгир билан ўғруқ Кешга келгайлар.

Ҳазрат соҳибқирон била Ҳусайнбек Кобулистонга[282] черик тортиб борғонлари

Ул маҳалда Пўлод билан Оқ Буға Йасурий мухолифат орқаларини Кобул ҳисориға қўйуб, аёғларини инқиёд тариқасидин ташқари қўйуб турур

www.ziyouz.com kutubxonasi

эрдилар. Ҳазрат соҳибқироп ва Ҳусайнбек черик жамъ этиб, Кобул сори таважжуҳ қилдилар. Ҳиндукуш уқбасидин ўтуб[283], Кобулга еттилар. Пўлод билан Оқ Буға черикларини йиғиштуруб, қалъани беркиттилар[284]. Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек шаҳарға йақин келиб, уруш солдилар. Назм:

Ҳисор устидин қилдилар азми жанг,
Чу йамғур киби тўкти тири хадаиг.
Дединғким, булуттур магар ул ҳисор,
Ки қилди хуруш андарон корзор.

Ҳазрат соҳибқирон қалъаға йақин келиб, баҳодурлариким, Хитой Баҳодур ва Шайх Ли Баҳодур ва ўзга баҳодур бор эрди, ул кун баҳодурлуқ кўрсатиб, кўкраги ўқ еб, заҳмлиқ бўлдилар.Мухолифлар кўрдиларким, соҳибқирон ўзи илгари тушуб урушадур. Ул ваҳмдин қўрқуб, ҳар сори қоча бошладилар. Нусратшиъор черики урушуб, қалъани бир бетини тушуруб, ҳисорға кириб, Пўлод билан Оқ Буғани туттилар. Шеър:

49а /Чу соҳибқирони — шоҳи нусратшиъор,
Ўзи қилди Рустам киби корзор.
Чу ҳиммат била боғлади ул камар,
Худо берди ул шоҳға фатҳу зафар.

Ҳисор олғондин сўнг Ҳусайнбек соҳибқиронға дедиким: «Хаёлим борким, ўлтурур ерим Балх бўлғай ва Ҳиндувон қалъасинким, бузулуб турур, иморат қилайим». Ҳазрат соҳибқирон дедиким: «Абдуллоҳким, сизнинг амак бўлур эрди ва Қазағанбекнинг воқиъасидин сўнг ният қилдиким, «Самарқандда бориб ўлтурурмен». Беклариким давлатхоҳлари эрдилар, дедиларким: «Ўз еринғизни қўйиб, ёт ерга бормоқ маслаҳат йўқтурур. Анинг учунким, агар воқеъа бўлгай, бегона киши ҳаргиз кишиға йарамағуси турур». Абдуллоҳ аларнинг насиҳат сўзларини эшитмай, оқибат етти ангаким, кўрди. Ва бу фикрким сиз қилибсиз, анга ўхшар».

Ҳусайнбек анинг сўзини йахшиладиким: «Бу сўзларким, сен дединг, шафқат юзидин турур». Аммо тавфиқ рафиқи бўлмай, Балхга келиб, ул ишга машғул бўлди. Анга накбат ва машаққатким тегди, жиҳати бу бўлди.

Кобулдин қайтқаида муқаррар андоқ эрдиким, ҳазрат соҳибқирон вилояти сори қайтқай. Аммо соҳибқирон вилоятиға бормай, анинг била ҳамроҳ бўлиб, Балхқа келди ва Ҳиндувон ҳисорига соҳибқирон тақи ўз кишисини солиб ишлади ва оз фурсатда ул қалъа туганиб, Балхнинг риъоят ва арбоб ва улуғларини кўчуруб анда келтурдилар ва [эски] Балх қалъаси хароб бўлди.Бу воқеъанинг тарихи етти юз олтмиш тўққузда эрди, сичен йилида (1368).

Бу маҳалда Самарқанд соридии хабар келдиким, Жета черики яна ул сори мутаважжиҳ бўлғон турур. Ҳусайнбек билдиким, маслаҳат турурким, ҳазрат соҳибқиронға ижозат бериб, Самарқандқа йибаргай, зарураттин соҳибқиронға ижозат бериб йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон Жета сори борғони

49б /Жета черикининг (уруши) таҳқиқ бўлди. Ҳазрат соҳибқирон Мусабек билан Жайҳундин ўтуб, Мовароуннаҳр сори душман дафъи учун бордилар, Жета черики Тошкентга етиб эрди. Қиш жиҳатидин ўшул ерда турдилар. Ҳазрат соҳибқирон Мусабек билан Самарқанддин ўтуб, Қарода қишлоқ қилдилар. Ҳусайнбек тақи черики билан келиб, Кешда тушти. Ул маҳалда давлат мадад қилиб, Жета беклари ичида ихтилоф воқиъ бўлиб, Қамариддинким, ўмоғи дуглат эрди ва Кўппак Темур Шировул баъзи черики билан Ҳожибек Арканутка қасд қилдилар. Ва Ҳожибек мундин хабар топиб, аларнинг урушиға отланди ва алар тақи отланиб, чун бир-бирига яқин етиб, сўзлашиб қайттилар, Қамариддин ва Кўппак Темур макр этиб, ўз кишиси била қочти. Ва Ҳожибек Шировул ўғли бориб, аларни тутуб, ўлтурди. Ва бу жиҳаттин Жета черики бузулуб, бир-бир бўлуб қайттилар. Ва ҳазрат

www.ziyouz.com kutubxonasi

соҳибқирон давлатидин андоқ қаттиқ йааги заҳматсиз, уруш бўлмай кифоят бўлди. Байт:

Чу душман черикида тушгай хилоф,
Чиқарма қиличингни сен аз ғилоф.

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон ва Мусабек хон ва Ҳусайнбекка киши йибардиларким, «Жета черики бузулуб кеттилар. Маслаҳат ул турурким, аларнинг кейнида юругайбиз».

Аммо Бадахшон шоҳлари ул киш вилоятни чопиб эдилар ва Қундузни талаб эдилар. Ҳусайнбек Бадахшонға боргонин йахшироқ кўруб, ҳазратқа мониъ бўлиб айтиб йибардиким, байт:

Чу ўз кешваримизда бордур аду,
Недин борали ётға, эй некхў.

«Маслаҳат бу турурким, келиб Балахшонға иттифоқ қилиб боргайбиз».

Ҳазрат соҳибқирон Бадахшонға черик тортиб, Ҳусайнбек била боргони

50а Давлат юзидин /Жета черикидин фароғат бўлди. Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон йанги бошдин (черик) йигиштуруб, Бадахшонға мутаважжиҳ бўлдилар. Жайҳундин ўтуб, Таллиқондин Кашмким[285], Бадахшонға тааллуқ турур, туштилар. Ҳазрат соҳибқирон илгари бўлуб юриди, Ҳусайнбекнинг ўғли Жаҳонмалик анга қўшулди, ва ўзи хон била Кашмда ўлтурди. Ва ул тарафдин бадахшонийлар Каркас уқбасин тутуб йайоғ бўлуб турдиларким, ҳеч киши андин ўта олмағай. Аммо ҳазрат соҳибқироннинг қаросини кўруб, қочтилар. Шеър:

Анинг гардини ҳар ким кўрса,
Туролмас ул агарчи бўлса фағфур.

Андин қочиб Жарм уқбасида[286] турдилар. Ҳазрат соҳибқироннинг раъияти анда ҳам тура олмай қочтилар ва Жарм суйидин[287] ўтуб, гузарларини тутуб турдилар. Ҳазрат соҳибқирон ўзга ердин гузар топиб, ўз кишисини ёндира, ўткариб йибарди. Ва аларга черик ўтаридин хабар бўлғач андин қочиб, Бадахшоннинг юқориси сори қочтилар. Ва Дараи Артинчким[288], бағоят тор ер турур ва икки улуғ сув анда бир-бирига қўшулур, Бадахшон шоҳлари барча анда турдилар.

Ҳазрат соҳибқирон нусратшиъор черики билан анда еттилар. Андин тақи қочиб, Қўнғуз аланг[289] сори кеттилар. Жайҳун суйининг бошидин ўтиб, ўтар йўлларини тутуб турдилар. Нусратқарин черики аларнинг кейнида юруб, анда урушуб, ул саргашталарни чопиб, Шайх Али Бадахшоний эликка тушти ва отлар ва қўйларини тутуб, муфассал ҳазрат соҳибқиронға арз қилдилар. Бир жамоат бадахшонийлар қочиб, дараға кириб эдилар, ул ҳазрат Жаҳонмаликни қалин киши билан йибарди. Алар бориб ул элни талаб
50а қайтиб келур эдиларким, бадахшонийлар/ бир тор йўлин тутуб, алар била уруштилар. Ва ул урушда Жаҳонмалик қочти ва мухолифлар ҳар нимаким черик олиб эди, барчани олиб баъзи кишини ўлтурдилар ва олти юз ўттуз отлиқни тушуруб, от ва жайбаларини[290] олдилар. Қочқон киши келиб бу воқеани ҳазрат соҳибқиронға арз қилди. Соҳибқиронға ғайрат ўти бошиға йугуриб, филҳол отланиб, тоғ устида чиқди. Ва бу хабар жиҳатидин аксари черик бузулуб қочтилар. Соҳибқирони комкор ўн уч киши билан аларнинг ўтар йўлини тутуб, шижоат эликини чиқориб, андоқ иш ишладиларким, фалакда Миррих таажжуб бармоғини оғзига тутуб турди. Ва соҳибқирон айтур эрдиким: «Мунча урушларким қилдуқ, мундоқ қаттиқ уруш йўқ эрди». Яна душман соридин эллик йайоқ қалқонлар бошлариға тортиб, ул ҳазрат сори юридилар ва икки юз киши аларға кўмак келди. Ул маҳалда Элчи Буға отдин тушуб, йайоқ аларнинг ичинда кириб, бир-иккини таскин

www.ziyouz.com kutubxonasi

уруб, чучук тил билан аларға дедиким: «Ул кишиким турур, ҳазрат соҳибқирон турур ва сизларнинг асирларингизни черик эликидин қутқориб келиб турким, сизларга топшурғай, сизларни учун урушур. Сиз агар ўлсангиз ё асир бўлсангиз, гуноҳ сизнинг бўйнунгузга бўлғуси турур». Йайоғлар чун ҳазрат соҳибқироннинг отини эшиттилар, урушдин элик тортиб, бошларини ерга қўйуб дуо қилдилар. Икки киши алардин илгари келиб, тазарруъ ва зори билан амон тиладилар.

Соҳибқирон дедиким: «Жайба ва отларким, бизнинг кишимиздин олибсиз, барчани жамъ этиб келтурунгуз, то сизларнинг асирларингизни бергайбиз». Қабул қилиб қайттилар. Байт:

Ки биз бандабиз сенга, фармон сенинг,
Бошимиз сенингдур, балки жон сенинг.

51а

Ҳазрат соҳибқирон /зафар ва нусрат била черикига тушти. Байт:

Фатҳ анга чун мулозим ва бахт анга ҳамчу ёр,
Борди ва тушти ерига ул шоҳи комкор.

Бадахшонийлар ҳар нимаким, черикдин олиб эдилар, барчани ўз нуфузлари билан келиб ҳазратқа қайтардилар. Ҳазрат тақи лутф этиб асирларни қайтариб берди: олти юз ўттуз киши барча йароглиқ сипоҳий йигитлар аларға асир бўлиб эрдилар. Соҳибқирон ўн уч киши билан аларға музаффар бўлди. Назм:

Қилолмам анинг ишларини баён,
Ки ҳаддин бурундур иши дар жаҳон.
Саодат анга ҳамдам ва бахт ёр,
Рафиқи анинг лутфи Парвардигор.
Черикидин эмас мунча фатҳу зафар,
Ки бор ўзга ердин анга бу назар.

Андин сўнг фатҳ ва ферузлуқ била қайтиб, Бадахшон шаҳриға тушти. Ва Туркчи Жалойир ва ўзга кишиларким, қочиб эдилар, анда етконда аларга утоб хитоб қилди. Умаро дедиларким: «Аларнинг йарғуси мавқуф бўлсун. Қайтқондин сўнг сўрғайсиз». Аммо ул соҳибқиронға ғайрат қўймай буюрдиким, аларни ҳозир қилдилар. Барчани йасоқ-таёқ урди.

Соҳибқирон Бадахшонда эрдиким, Ҳусайнбек киши йибардиким: «Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав черикларини йиғиштуруб, мухолифат қилурға хаёллари бор турур[201]. Алар келмасдин бурун жаҳд қилиб, аларға ўзунгни еткургил». Ҳусайнбек ўзи хон била Соли Саройға кетти.

Ҳазрат соҳибқирон Бадахшон вилоятидин қайтқони

Ҳазрат соҳибқиронға чун хабар келдиким, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав мутобиъат йўлидин чиқиб, ўзга тариқ билан сулук этарлар, давлат билан қайтти. Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав эшиттиларким, соҳибқирон Бадахшондин чиқиб келиб турур, алар тақи умид эликларини ҳазрат соҳибқироннинг этагини уруб, арзадоштлар қилиб (хат) йибардилар. Мазмуни улким, «Тавқиъ ишидин ул турурким, бизнинг сори бўлиб, бизга мадад қилгайсен ва Минкамари вилоятни бергайсен. Сўнг ҳарнаким сенинг хотиринг тиласа, андоқ қилғумиз турур»[202]. Ул хат Ҳусайн-
51б бекнинг эликига тушти. /Ҳазрат соҳибқиронға ул хатдин хабардор қилдилар. Ва Арҳангда еттилар ва бир-бирини кўрдилар. Ҳусайнбек шодмонлиқ изҳор этиб, ҳазратни кўб таъзим этти. Аммо ҳазрат соҳибқиронға муборак кўнглига кечар эдиким: «Чун аромизда Ҳусайнбек била мунча дўстлуғумиз бор турур, керакким ул хатни кўрсаткай ва йашурмағай ва дўстлуқ нишонаси ул турурким, агар ҳар нима йамон ва йахшидин бўлса бир-биридин йашурмағайлар». Байт:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Дўст улдурким, йашурмағай ғамини дўстдин,
Ҳарнаким кўнглида бўлғай, ул баён қилғай анга.

Ҳусайнбек ул хатдин мутлақ сўзламади. Соҳибқиронга бу жиҳатдин кўнглига йамон (фикр) келди. Ва тун қайтиб Муборак манзилига тушти, уч киши кириб иттифоқ била айттиларким, «Ҳусайнбек сизнинг била араз қилғали хаёл қилиб турур ва сизни тутуб беркитгай ҳоҳиши бор». Ҳазратнинг кўнгли бу хабардин асру йамон бўлди. Аммо таҳаммул этиб, ўзига келтурмади ва андин сўнг бир киши келиб бир хат келтурдиким, Одил Султонким, ул маҳалда хон эрди, ҳазратқа айтиб йибардиким: «Ҳусайнбек бу хаёл қилиб турурким, фурсат сақлаб сизни тутқайлар». Ул сўзни эшитиб, анда ҳам ҳазрат таҳаммул этиб, ҳеч нима демай, деди, байт:

«Тулки нечук қилур бу жаҳон ичра шери нар шикор,
Йалғон эрур бу сўз, билинг, эй аҳли рўзгор».

Ҳазрат отланиб Ҳусайнбек қошиға бордиким, анинг йўсунидин маълум қилғай ва ҳижобсиз андин сўраб, бу дағдағадин кўнглини жамъ қилғай.

Ҳусайнбекка етканда Ҳусайнбек ҳам отланиб, сув йақосида туруб эди. Ҳазрат еткон замонда бир кема сувнинг нариги юзидин келиб, бир киши андин чиқиб, Ҳусайнбек қошиға югуриб бордиким: «На турубсизким, йаағи мунга етти». Ҳусайнбек бу сўзни эшитгач билдиким, ҳазрат соҳибқиронни йибармакдин ўзга чора йўқ турур. Ва ул ҳазратқа деди ва айттиким:
52а «Турмамак керак, бот кишингни йиғиштуруб, сувдин ўтуб, /душман дафъиға машғул бўлғил ва Зинда Чашм ва ўзга бекларким, бориб турурлар, аларнинг уҳдасидин чиқа олмаслар».

Соҳибқирон сувдин ўтиб Зинда Чашмға етти. Алар билан бирикиб, душман сори юридилар. Келган йаағилар ҳазрат соҳибқирондин хабар эшитиб, турмай қочтилар. Кайхусрав Қора Текин ва Олой сори борди ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз Хўжанд сори қочти. Ва ҳазрат соҳибқирон анинг кейнида тушуб, Хўжандқача сурди ва Сайҳундин ўтуб, Тошканд ва Ўтрор сори кетти. Ҳазрат соҳибқирон фатҳ ва нусрат била қайтиб, Кешда тушти ва давлат била ўз ерига ўлтурди. Шеър:

Умиди йанги ва давлати қавий ва бахти жавон,
Муроди ҳосил ва душмани жаҳонда саргардон.

Ҳусайнбек ҳазрат соҳибқирон давлатидин душмандин халос бўлуб, Арҳангдин Балхда келиб, Ҳисори Ҳиндувонда[293] ўлтурди.

Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек иккинчи қатла бир-бирига мухолифат қилғонлари

Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло бандасигаким, давлат ва нусрат бергуси турур, анга бир нимани сабаб қилурким, то ул сабабдин ул давлатқа еткай. Мақсуд бу сўздин бу турурким, чун ҳазрат соҳибқиронга Ҳаққ таборак ва таоло азалда мундоқ тақдир эткон турурким, ер юзининг подшоҳи бўлғай. Ва подшоҳлиқ асбоби ҳар навъ била анга юз кўрсатур эрдиким, ақл анга ҳайрон ва саргардон эрди.

Ас-султон зилл Аллоҳ фил-арди воқиъ бўлуб турур, яъни подшоҳлар Ҳаққнинг кўланкаси турурлар. *Ва ло илоҳа илло Аллоҳу, ваҳдуҳу, ло шарика лаҳу* турур. Ва муҳунг маъниси андоқтур: салтанат амрида шарик бўлмоқ маҳол турур, нечукким айтиб турурлар. Назм:

Бир шаҳар икки шоҳ мақоми эмас,
Икки қилич ери қиёми эмас.
Танг эрур мамлакате бар ду шоҳ,
Кўрдиму киши фалак ичра ду моҳ?

Суннатуллоҳ воқиъ бўлуб турурким, чун ҳазрат Файз жалла ва ала, вақти буюрсаким: *Инна маканно лаҳу фил-арди* ким, соҳиб давлати илмини

www.ziyouz.com kutubxonasi

52б шоҳлиқ авжида бош чиқарса /ва ер юзидаги майдони анинг жавлонгоҳи бўлгай. Анинг замонида ҳар бошдаким савдои маҳол бўлғай, фано қиличи билан ани кўтаргайлар. Ва ҳар кимгаким, ширкат хаёли хотирида киргай, тирик қолмағай.

Ҳазрат соҳибқирон замонида даъвойи салтанат қилғувчи ва азимат ва шавкатлиқ киши Ҳусайнбек эрди. Ложурма, анга завол келур асбоби афъолидин ва ахлоқидин кўрунабошлади. Бири аввал улким, ҳирси мол бағоят камоли анинг мизожига ғолиб бўлуб эрди. Ва яна феъли йамон бўлуб эрдиким, кишига қаттиг сўзлар эди. Ва бу жиҳаттин элнинг хотири ва кўнгли озурда бўлуб эрди. Байт:

Кишиким, анинг феъли бўлди йамон,
Ани ўзга севмас киши дар жаҳон.

Ҳазрат соҳибқирон анинг била мувофиқ эканда эл ҳам заруратдин анга фармонбардорлиқ қилур эрдилар. Ва агар кишига мухолифат даъвоси бўлса эрди, ҳазратнинг қўрқунчидин иш қила олмай тек ўлтурур эрдилар. Ва ҳазрат анинг мулозиматида ва мувофиқат тариқасида бор эрди. Ул ғоятқаким, Одил Султонхон Ҳусайнбекдин мутаваҳҳим бўлуб қочиб борур эрди, Кеш вилоятидин ўтарда ҳазрат соҳибқирон анинг кейнида бориб, анинг била урушуб ани тутуб, Ҳусайнбекка йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекни ато-аго ўрнида кўрар эрди, анинг учунким, бир-бирига қариндош эрдилар. Аммо Ҳусайнбекнинг кўнглида доим йамонлиқ фикри бор эрди ва хотирида бу андиша бор эрдиким, ҳазратқа на қилғайким, йўқ бўлгай. Бовужуд улким, ҳазрат била бир қатла мухолифат қилиб, юз меҳнат ва таниниш анга еткарди ва бисер саъйи эттиким, яна арода дўстлуқ пайдо бўлди. Яна ўз йамонлигиға бас кела олмай, Пўлод Буғаким, анга қариндош эрди, анинг жиҳатидин ва Халилбек саъйидии яна адовват ва мухолифат қилабошлади. Кеш вилоятиға киши йибардиким, андағи элулусни кўчуруб, Балхқа келтургай. Муъаййидбек жогир ичарда Жовурчи-
53а бекнинг ўғлини ўлтуруб эрди ва андин /қочиб бориб эрди, Ҳусайнбек киши йибариб эрдиким, анинг ҳарамини келтургайлар. Ва анинг ҳарами ҳазрат соҳибқироннинг синглиси эрди. Ва амирзода Жаҳонгирким, ул ҳазратнинг ўғли эрди ва Ҳусайнбек қошида турар эрди, ҳазратқа йибардиким, «Мусабекни кўчи билан бизнинг сори йибаргил».

Ҳазрат соҳибқироннинг муборак хотирида Ҳусайнбекнинг қасд қилғонин ва Кайхуреравнинг хатини йашургон жиҳатидин озурда эрди.

Бу ишлар бўлғонда ҳазрат соҳибқироиға таҳқиқ бўлдиким, Хусайнбекнинг хаёли ўзга турур ва анинг ишини саҳл тутмамақ керак ва ғофил бўлмамақ керак. Назм:

Бу даҳр ичра сен ётмагил бечиз,
Ки қилғай сени сел зеру забар.
Чу тобсанг бориб ерга ётқил далер,
Ки анда бора олмағай нари шер.

Суннат сиййами била амал этиб, Мусабек билан ва хосс маҳрамлари била машварат қилиб дедиким: «Ҳусайнбек мухолифат қила бошлабтур. Ва андоқ маълум бўлурким, ўзга тавр хаёллари бор. Андин ғофил бўлмоқ ақлдин эрмас». Ҳозирлар бу сўзни эшитиб, Мусабек ва ўзга беклар, мисли Довудбек ва Сари Буғабек ва Жакубек ва Муъаййидбек ва Сайфуддинбек ва Аббос Баҳодур ва Оқ Буға Баҳодур ва Элчи Буға Баҳодур ва Шайх Али Баҳодур ва Давлатшоҳ Бахшийким, уйғурдин эрди, барча иттифоқ била дедиларким, «Ҳусайнбекнинг аҳдига эътимоди йўқтурур ва доим сизнинг қасдингизда турур. Андоқ қилмангизким, фурсат фавт бўлғай ва анинг тадоруки мушкил бўлғай ва пушаймонлиқ фойда қилмағай. Анинг мухолифатига якжиҳат бўлмоқ керак. Ва жаҳд қилмоқ керакким, анинг иши бир сори бўлғай». Шеър:

Бари беклари оттилар тилларин.
Дедиларки: «Эй шоҳи рўйи замин,
Чу душман бўлубтур сенга кийнахоҳ.
Равон, эй шаҳаншоҳ, қил ани табоҳ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Раъийат анинг зулмидин дар фиғон,
Бўлубтур жаҳон ичра халқи жаҳон.
Чиқорғил анга зуд шамшири кин,
Жаҳонни халос эт анинг шаридин».

Ва Жакубек ва Давлатшоҳ асру кўб муболаға қилдилар. /Ҳазрат
53б соҳибқирон аларнинг сўзини қабул этиб, Мусабек ул ҳазрат билан йанги бошидин яна аҳд этиб, барча беклар якжиҳат бўлуб, Ҳусайнбекнинг мухолифатиға кўнгул қўйдилар. Хизр Йасурийнинг ўғли Али отлиқни йасоққа еткурдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек била урушуб, зафар тобқонлари

Ҳусайнбекнинг иши ва феълидин таҳқиқ бўлдиким, аҳд ва онтни синдуруб, ҳазрат соҳибқиронға қасд қилғон турур. Ҳазратқа вожиб бўлдиким, анинг дафъини қилғай. Ҳазрат Ҳаққға таваккал қилиб, дафъиға жозим бўлуб, Ҳусайнбек сори юриди ва мухолифатни зоҳир қилди. Ва черик йиғиштурмоққа машғул бўлиб, Шайх Муҳаммад Баён Сулдузким, қочиб Сайҳундин ўтуб Ўтрорға бориб эрди, Ҳинду Қарқара Қипчоқни анга йибарди. Ҳазрат соҳибқиронпинг черики йиғилғондин сўнг Мусабекни қўлиғўл этиб, муборак пафаси билан фархунда соатда Кешдин чиқиб, баҳодурлар билан илгари юриди. Қитъа:

Зафар рафиқи, фалак чокари, малак йўлдоши,
Умиди йанги, давлати қавий ва бахти жавон.
Кейнида юриди фатҳ ва саъд бўлди бисёр,
Спеҳр бўлди жиловида ҳамчу пайки равон.

Хузорға стконда Мусабек ваҳм этиб, аҳду паймонни синдуруб, Самарқанд сори қочти. Ҳазрат соҳибқирон анинг борғонидин ҳеч андиша қилмай, «Боргонидип қайтмасун» деб, Суюрғатмиш Ўғлон била Муъаййидбек ва Ҳусайн Барлосни бир неча баҳодурлар билан илгари йибарди. Ва ғўлда ўзи туруб юридилар.

Илгари борғон баҳодурлар Қаҳлағадин ўтуб, Термизқа еттилар. Ҳусайн-
54а бекнинг тақи бери келгон кишилари Ҳиндушоҳ ва Халил Апардий ҳазрат соҳибқиронпинг кишисипи йироқдин қароларин кўруб қочтилар ва Аму суйидин ўтуб, Балхқа кеттилар. Ҳазрат соҳибқирон Бева мавзеъидаким, Термиздин уч йагоч бери эрди, тушти[294]. Ул ерда ҳазрат олийжаноб, нақобаттоб, муртазои аъзам, акрам, Саййид Баракаким[295], Маккапинг шарифларидин эрди, ва ул маҳалда ери юзининг содотлариға акрам ва ашрафи эрди, ул ерда ҳазрат соҳибқирон қошиға табла ва аламким, салтанатнинг аломати турур, ўзи била келтуруб, пешкаш қилди ва муборак тилини очиб шаҳаншоҳлик муждасин берди. Назм:

Ки шоҳо, сенга Ҳаққ нигоҳбон эрур,
Жаҳон сенга чун бандафармон эрур.
Мусаллам сенга бўлди шаҳаншаҳи,
Жаҳон ичра берди сенга Ҳаққ маҳи.

Ва бу башорат бергондин сўнг арода ҳеч нохайр бўлмай ўшандоқ бўлди. Шеър:

Чу хайма уруб шоҳи дин дар по,
Қазо давлатиға дедиким, биё.
Келиб давлатда нидо урди рақам,
Кўтармагай ул остондин қадам.
Муборак юзин кўрди давлат равон,
Севинди ва бўлди йакдаст ул замон.
На давлатдин ул шаҳ эди аржуманд,
Ки давлат оти андин ўлди баланд.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқиронга ул воқеъаи ғароибдин давлати рўзафзун фотиҳаси юз кўрсатиб, наво элининг давлат аъломиниг этакида урдиким: *Иннама юриду-л-Лаҳу ли-йузҳиба анкум ур-ржса аҳла-л-байти ва йутаҳҳи-ракум татҳиран*[296]. Муқаддам шариф саййидни бағоят азиз тутуб, анчаким шарт таъзим турур, сидқ ва ихлосдин бажой келдурди. Ул ҳазрат соҳибқирон била дўстлуқ қилиб андоқ бўлдиким, муддати ҳаётида давлат белгиси андин айрилмади ва вафот бўлғондин сўнг иккаласи бир ерда ётгилар. Ҳазрат соҳибқиронга анча эътиқодиким, аҳли байтда эрмиш, Шамс киби жаҳон ичра равшан турур, муҳтожи шарҳ эмас ва ул йахши хислатнинг осори эрдиким, зулматдин чиқиб давлат нурига етти.

Ҳазрат соҳибқирон Бевадин отланиб Чағониён сори юриди ва Чағониёнда етконда Жакубекни черик йигиштурмакка фармонлади. Ул бу амрга машғул бўлуб, мутаважжиҳ бўлди ва ул ердаги черикни жамъ этиб, ўрду сори йибарди. Ва ўзи Хутталон сори бордиким, ул ердаги черикни хам саранжом қилғай.

Раъийати нусратшиъор Авзач гузарида[297] етти, Шайх Муҳаммад Баён
54б Сулдуз /Ҳиндуий Қарқара билан келиб ҳазрат соҳибқиронни кўруб сарафроз бўлди. Ва Жайҳун суйидин ўтуб Хулм мавзеъида туштилар. Ул ернинг ҳазораси келиб соҳибқирон черикига қўшулди. Ва Ўлжайтубекким, Ҳусайнбек ани Қундузда қўйуб эрди ва Шоҳ Муҳаммадким, Бадахшоннинг ҳокими эрди, ҳазрат аларға киши йибариб эрди, чериклари билан етгилар. Аларни йахши сийлади. Барчанинг Ҳусайнбекдин кўнгуллари колиб эрди, эшиттиларким, ҳазрат соҳибқирон анинг била мухолифат қилиб турур, барча севунуб, дуо била дедилар, Байт:

Адувунгдин бўлубтур бари халқ сер,
Лёқ қўй адув сори, эй шаҳи далер.

Ва Кайхусравким, анинг вилояти Хутталон эрди, Ҳусайнбек ваҳмидин вилоятни қўйуб, Олойға қочиб эрди, соҳибқирондин хабар топиб, севунуб, хизматқа келди. Ва Жакубек тақи Хутталон черики билан етти.

Нўёниёндин ҳар ердаким, бир бек бор эрди, барча ҳазрат соҳибқирон хизматида келиб, бандалик камарини жон белларига боғладилар ва иттифоқ била Ҳусайнбек сори юридилар.

Ҳазрат соҳибқирон бир неча баҳодурни илгари йибарди ва Ҳусайнбекдин тақи бир жамоати келиб эрди, Шайх Али Баҳодурким, аларни кўрди, қилич тортиб алар сори чобти. Шеър:

Анингдек адув сори чобти равон,
Ки душманда қолмади тобу тавон.

Ва Хитойи Баҳодур Арҳанг соридин чобиб, мухолифларни бир-бир қилиб сурдилар. Ва Шайх Али Баҳодур Чўпон Сарбадорни тутуб келтурди. Нусратшиъор раъяти кўчуб, черики бўлак-бўлак (қилиб) Шодиён тоғининг[298] этагидин шодмон келур эрдилар. Келиб Дараигиз суйининг йақосида
55а туштилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Суюргатмиш Ўғлонни хон кўтариб, черик тартиб этиб, саодат ва феруълуқ билаи Балх сори юриди. Ва Зинда Чашмким, Муҳаммад Хожа Анардийнинг ўғли эрди, /анардий черики билан Шибиргондин келиб, ҳазрат соҳибқиронга қўшулди. Ҳазрат соҳибқирон шаҳарнинг тўрт (тарафидин) қалъасиға кириб туштилар. Ва бу қалъа Ҳиндувон била машҳур турур. Байт:

Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирои,
Қабал этти чун қалъаи Ҳиндувон.
Черик эрди сонсиз, бари номвар.
Бариси мусаллаҳ бо тиғу табар.
Анингдек сурон солдилар ул гуруҳ,
Ки тебранди ул ваҳмдин дашту кўҳ.

Ва қалъадин тақи отлиқ ва йайоқ кўп киши чиқиб, уруш бўлди. Назм:

Урушуб эл икки сипоҳи далер,
Қилиб ҳамла бир-бирига чун нарра шер.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Алар гардидин бўлди олам сиёҳ,
Уруш ваҳмидин титради меҳру моҳ.
Мунаққаш этиб қон била ер юзин,
Қилиб ҳар ки жон олмоқ учун камин.

Ўшул кунда шаҳзода Умаршайхким, ёши ўн олтида эрди, майдон ичра кириб, шижоат ва паҳлавонлиқ кўрсаттилар. Аммо қазодин бир ўқ келиб аёғига тегдиким, ул юзидин бу юзиға ўтти. Бир жарроҳ келиб шишни қизартиб, ўшул ўқ теккан ерни доғлади. Ва ул шамс монанд андоғ доғладиким, аёғидин бир юзидин яна бир юзиға ўтти. Ул шаҳзодаи олиймиқдор, бовужуд улким, кичик ёшлиқ эрди, таҳаммул этиб, ўзга асло кетурмади ва яна тонгласи икки тарафдин уруш бўлуб, Ҳусайнбекнинг баҳодурлари шаҳардин чиқиб уруштилар.

Аммо нусратшиъор черикидин баҳодурлари алар сори чопиб, бир ҳамла билан аларни қочуруб, кўб кишини олиб ўлтурдилар. Ҳусайнбек қалъа устидин бу ҳолатни кўруб, бисёр малул бўлди. Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекка кишии йибариб айттиким: «Ўз жонингга раҳм қил ва шаҳардин чиқиб келиб бизга мутиъ бўлғил. Ҳар нечукким кўнглунг тиласа, андоқ қилурмен». Ҳусайнбек кўрдиким, иш ўзгача турур ва шаҳарни қабул қилиб ўлтурмоқ била муяссар бўлмас. Улуғ ўғликим, ани хон кўтариб эрди, шаҳардин чиқартиб, ҳазрат соҳибқирон қошиға йибарди ва дедиким: «Итоат
55б /камарини белимизга боғларбиз. Илтимос ултурурким, қонимиздин кечкайсен. Давлат мендин қайтиб сенга мусаллам турур. Эмди сендин шафқат ва ҳурмат биларга тегса йамон бўлмағуси турур.

Сенга бўлди мусаллам давлату бахт,
Ишимга тутмағил мундин нари сахт.

Мулк ва молдин кўнгул кўтардим. Сендин умидим ултурурким, менга йўл бергайсенким, Каъбага борсам ва анда туруб ибодат била қолғон умрумни кечурсам».

Ҳазрат соҳибқирон (анинг) сўзини эшитиб қабул қилди. Ҳукм эттиким, «Ҳеч киши анга музоҳим бўлмасун, ҳар ердаким хотири тиласун, борсун». Ва мундоқ муқаррар қилиб аҳд қилдилар ва муқаррар бўлдиким, тонгла чиқиб кетғай.

Ҳусайнбекнинг хотирида доим эгрилик бор эрди ва сўзи сўз эмас эрди, ўзгаларни ҳам ўзидек хаёл қилиб, ҳазрат соҳибқироннинг сўзига эътимод қилмай, қўрқунчдин ўшул кеча қалъадин чиқиб, ваҳмдин билмадиким, қайси сори бормоқ керак, субҳғача борди. Кўрдиким, тонг яқин бўлди ва кун чиқиб, қўрқунчдинким, киши ани кўруб танимағай деб, эски шаҳарға кириб манориким, масжиди жомиъида эрди, анда чиқиб йашунди. Иттифоқо, бировнинг оти йўқ бўлуб, ҳар неча истади топмади. Ўзи билан дедиким: «Манора устида чиқайим ва ҳар сори кўз солайим. Бўлғайким, отимни кўргаймен». Бу ният билан манора устида чиқди. Ҳусайнбекни кўруб, таниди. Ҳусайнбекким, ҳаргиз кишига бир қаро пул бермас эрди, қўрқунчдин бир авуч инжу анга берди. Ва қабул қилдиким: «Агар бу балодин қутулсам, сени йахши тарбият қилайим». Ва зори қилиб анга онт бердиким, «Кишига айтмагайсен» . Ул киши аҳд қилиб, манорадин тушуб, югуруб ҳазрат соҳибқирон қошиға бориб, сурати воқеани айтти ва дедиким: «Менга кўб зори қилди ва онт берди. Аммо менга ул қувват йўқ/
56а эрдиким, мундоқ ишни йашурғаймен». Ҳазрат била беклар бу сўзни эшитиб, чериктин йайоқ ва отлиқ манора сори юридилар. Ҳусайнбек манора устидин кўрдиким, қалин эл бери келадур, манорадин тушуб, масжид ичида бир тешикка кириб йашунди ва йамон бахтидин ул тешукка киргонда тўнидин бир бурчи ташқари қолди. Ани истаған кишилар истамакка жаҳд этиб тобтилар, ва эликларини боғлаб, ҳазрат соҳибқирон қошиға кетурдилар. Давлати сано тили билан айтур, байт:

Кишики, тортар эди сендин ул бўйун, кўргил,
Ки даҳр ани нечук зору хор қилди сенга.

Соҳибқироннинг кўнгли бўлмадиким, анга зарар еткургай. Бекларға айттиким: «Мен анинг қонидин кечибмен». Аммо Кайхусрав Хутталоний

www.ziyouz.com kutubxonasi

тазаллум тилини очиб дедиким: «Ул менинг ағомни ўлтуруб турур. Эмди керакким, ани менга тошбурғайсизким, шаръ йусуни билан амал қилайим». Ҳазрат соҳибқирон анга таскин бериб дедиким: «Сен анинг қонидин кечгилким, ағонгнинг қони ани қўймағуси турур». Бу маҳалда ҳазрат соҳибқиронға Ҳусайнбекнинг бурунғи дўстлуқ ва мусоҳибатлиқ қилғонлари кўнглига тушуб андоқ малул бўлдиким, йиғлади. Ўлжайтубек мундин ҳолни кўруб ўзи билан дедиким: «Андоқ бўлмағайким, Ҳусайнбек мундин халос бўлғай ва яна олам ўзга тавр бўлуб, пушаймонлиқ фойда қилмағай». Йашура Кайхусравбек билан Муъаййидбекка ишорат қилди. Алар мажлисдин чиқиб, ҳазратдин ижозатсиз отланиб бориб, Ҳусайнбек ишини ясадилар. Анинг жонини танидин ва ўз жонларини анинг андишасидин халос қилдилар. Ул қасос шаръ ҳукми билан анга раво эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг ҳимояти анга фойда қилмади ва ул қиссани эшитиб деди, шеър:

56б /«Менга йўқ эди анга майли жафо,
Хаёлим эди қилсам анга вафо.
Ва лекин қилди кўнгул ўзга тавр,
Фалак сткурур анга даҳр ичра жавр».

Ва Ҳусайнбекни Хожа Акоша кендида[299] кўмдилар. Ва мансур черики Ҳундувон қалъасида кириб, ани забт қилдилар ва Ҳусайнбекнинг икки ўғли Хон Саъид ва Турур Султонни атоси қошиға йибардилар[300]. Ва яна икки ўғли Жаҳонмалик ва Халил Султон қочиб, Ҳиндустонға бориб, ўшул ерда йўқ бўлдилар. Ва хониким, Ҳусайнбек ани хон қилиб эрди, ани тақи ўлтурдилар. Ҳусайнбекнинг хотунлари била молляриниким, жамъ этиб эрди, ҳазрат соҳибқирон қошиға келтурдилар. Ҳазрат Ҳусайнбекнинг хотунларидин Сарой Мулк хонимни, Қазон султонхоннинг қизи эрди ва Улус оғоким, Баён Сулдузнинг қизи эрди, ва Ислом оғоким, Хизр Йасурийнинг қизи эрди, ва Тағай Туркон хотун — буларни хосс ҳарамиға йибарди; ва Севинч Қутлуқ оғоким, Тармаширинхоннинг қизи эрди ва Ҳусайнбекнинг улуғ хотуни эрди, Баҳром Жалойирға берди, ва Дилшод оғони Зинда Чашмға берди ва Одил Маликким, Кайқубод Хутталонийнинг қизи эрди, Жакубекка берди. Ва ўзга хотунларини ҳар бирини бир кишига берди. Ҳусайнбекнинг қизини Элчи Буғаким, Тобон Баҳодурнунг иниси эрди, (анга) берди. Ва фармон бўлди шаҳр элигаким, яна эски шаҳарға борсунлар ва иморат ва зироатға машғул бўлсунлар. Ва қалъани туб-туб қилиб, Ҳусайнбек солғон иморатлари буздилар.

Бу фатҳ бўлғондин сўнг барча бекларким, Чиғатой улусидин эрдилар, анда жамъ бўлдилар, мисли Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав Хутталоний ва Ўлжайту Апардий ва Муъаййид Арлот ва Довуд Дуғлат ва Сари Буға Жалойир ва Жаку Барлос ва Зинда Чашм Апардий ва Шоҳ Муҳаммад Бадахшон шаҳи ва Ҳусайн Баҳодур ва ўзга беклар рўзгор содотлари била мисли Саййид Барака ва Термизнинг хонзодалари,мисли хонзода Абулмаолий ва ағоси хонзода Али Акбар барча якдил иттифоқ қилиб, ҳазратни шоҳлиққа муносиб /кўриб, барча анга тобиъ бўлуб, ул
57а ҳазрат била байъат қилиб, дуо ва сано била тилларин очиб дедилар: назм,

Ки эй шоҳи диндори никушиъор,
Сени доимо сақлагай кирдикор.
Сенгадур мусаллам кулоҳу камар,
Сенга бахтдур чокару қул зафар.
Кунун шод ўлтурғил, эй шаҳриёр,
Ки тобти жаҳон давлатингдин қарор.

Қиш ўтуб жаҳон яна биҳиштдек гул ва лоладин тўлуб, чаманлар хўб рухсоралартек юзлари зебо бўлди. Мундоқ мавсимда беклар барча йиғилиб, нечукким дастурлари бор эрди, келиб юкунуб, шоҳлиқ учун муборакбод дедилар.

Ва ул маҳалда ҳазрат соҳибқироннинг ёши ўттуз тўртда эрди ва бу иттифоқ чаҳоршанба кунида, рамазон ойининг ўн иккисида, торих етти юз етмиш бирда, ит йилда (9.04.1370) бўлди. Шеър:

www.ziyou2.com kutubxonasi

Етти юз етмиш бир эрдики, даҳр
Жаҳон ичра тобти Темурбек баҳр.
Жаҳонким бор эрди жафодин хароб,
Йаруқ этти оламни ул офтоб.
Ойиким кўрунур эди Кешдин,
Бўлуб кун тутти бари ер юзин.
Темур Тарағай шаҳи шермард
Киби қилди даҳр ичра разму набард.
Фалак ичра бисёр кўрди азоб,
Ки бўлди жаҳон ичра чун офтоб.

Давлат билан салтанат тахтида ўлтурғонда адлу дод қилиб, халойиқ барча хурраму шод бўлуб, даҳр ичра ғам оти йўқ бўлди ва айшу ишратдин ўзга эл ичида иш йўқ эрди.

Ҳазрат соҳибқирон салтаиат тахтида ўлтирғонда буюрдиким, хазойинларни очиб, ганж ва молдин ҳар нимаким бор эрди, чиқориб, ҳазрат қошида келтурдилар. Ул кун улуғ тўй этиб, барча беклар жамъ бўлуб ўлтурдилар. Ул ганж ва молни бекларга улаштуруб, ҳар кимга анинг жойиға яраша берди. Андин сўнг бекларига навозишлар қилиб, ҳар кимга ҳар ердин келиб эрди, ўз вилоятларига ижозат бериб йибарди. Беклар хуррам ва хушҳол ўз вилоятларига чопиб бордилар[301].

Ҳазрат соҳибқирон Балхдин Самарқандқа келгонин баёни

57б /Ҳазрат соҳибқирон Чўғом Барлос ўғли Муродни Балхқа қўйди ва ўзи давлат, саодат била Кеш сори юриди. Жайҳун суйига кўприк боғлаб ўтуб[302], Кеш жилгасида Хушмиш мурғзорида тушти. Ул вилоятдаги элинг улуғ-кичиги барчасин севунуб, кўзлари муборак жамолидин йаруқ бўлди. Ва икки ой анда ўлтурди. Ва анда ўлтурғанда бекларим, юқорида мазкур бўлуб эрди, барчасин сийлаб ҳар қайсиға бир вилоят ва мансаб берди: Довудбекка Самарқандни берди ва девон мансабини ҳам берди. Жакубек ва Сайфуддинбек ва Аббосбек ва Искандар ва Олий Шайх ва Алқа Қавчин ва Ардашер Қавчин ва Қиморий Иноқ, Тамука Қавчин иниси, буларни черикнинг беклари қилди. Ва Сари Буғабек ва Ҳусайн Барлос ва Оқ Буғабек ва Ҳожи Маҳмудшоҳ ва Элчи Буға Баҳодур ва Давлатшоҳ Бахшиға — буларнинг девон беклари қилди. Ва Хитойи Баҳодур ва Шайх Али Баҳодур ва Оқ Темур Баҳодур ва Тобон Баҳодур ва Дакна Қавчин ва Бахтишоҳ ва Қаро Ҳинду ва Тагнак ва Апачи Калта (ва Қирон Буға Арислон), бас, буларни ҳировул қилиб, ҳар бириға бир саф берди. Ва Хитойи (Баҳодур) билан Шайх Али Баҳодурни барча баҳодурлариинг улуғи қилди. Ва бу тариқ билан ҳар кишига бир мансаби муқаррар қилдурди. Андин сўнг саодат ва хайрулуқ билан Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлуб, ул шаҳрким, биҳиштбариннинг рашки эрди, пойитахт қилиб ўлтурди. Ва ҳисору қалъа бино қилдурди ва кўшклару қасрлар солдурди. Ва ҳар бир бекни бир саркор устида муҳассил қўйди. Мундин бурун ул шаҳарга кўб жафо тегиб эрди ва хароб бўлуб эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг давлатидии андоқ бўлдиким, ер юзидаги шаҳарларнинг рашки бўлди ва оламда анинг овозаси тўлди.

58а Мусабекким, Балхға борғонда ҳазрат соҳибқирондин қочиб эрди, чун ҳазратнинг фатҳ хабарини эшитти, қочиб Туркистонға кетиб эрди, /ҳазрат анга Жанги Қавчинни йибарди. Анга етконда Мусабек анинг била урушти. Жанги Қавчин ани босиб, ул қочиб Танги Балоға борди ва ул тоғлар ичида саргашта ва ҳайрон юрур эрди. Яна ҳазрат соҳибқирон Қаралғочбек — Ҳусайнбекнинг инисини йибарди. Ул отланиб, Мусабекка яқин келди. Мусабек буларнинг қаросин кўруб, қочти. Амир Қаралғоч анинг кейнида тушти. Ҳар неча суруб жаҳд қилди, анга етишолмади. Мусабек икки хотуни билан Жайҳундин ўтуб, Шибирғонға, Зинда Чашм қошиға борди ва анда оғози фитна ва фасод қилди, ва анинг асаридин Зинда Чашм тирик қолмай, чашми ўзгаларга бўлди[303].

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат ва иқбол била қуруллтой қилғони

Ушбу йилнинг кузида[304] ҳазрат соҳибқирон фармонладиким, анга таалуқ вилоятлардин ва туманлардин ва ҳазоралардин, ҳар кимки бор — даруға ва арбоб ва мингбеги ва юзбеги, барча даргоҳи олийда йиғилсунлар[305]. Ҳар ердаким бу хабар борди, ул ердаги даруға билан эл улуғлари йиғилиб келдилар ва анинг олий даргоҳида жамъ бўлдилар. Шеър:

На ердаки бор эрди бир шаҳриёр,
Равон бўлди жон бирла ул номдор.
Бари жон била келдилар,ул замон,
Ба даргоҳи султони соҳибқирон.

Муҳаммад Хожа Апардий ўғликим, оти Зинда Чашм эрди, ул келмади, Андин ўзга барча келдилар. Ул бедавлатдин саодат қочиб ва накбат юзланиб эрди,келмади. Ҳазрат анга киши йибардиким, «Мундоқ қилмагил. Исёндин қўрқуб, йамон феълдин тавба қилғил ва бизнинг сори келгил». Элчи анга бориб дедиким: «Албатта сенга бормоқ керак. Агар бормасанг, ҳазратнинг кўнгли сендин қолур, ва сени йааги булди деб сенга черик йибаргуси турур». Ул дедиким, «Мен ҳазратнинг камина бандасимен, менга не ҳаддким йааги бўлгайман».

58б /Ва элчини сийлаб йибарди ва дедиким: «Сен борғил, мен келурмен». Аммо ул сўзи билан амал қилмади. Ва андин биров келиб дедиким: «Зинда Чашм, таққиқ, сизнинг била йааги турур».

Ўшул маҳалда Бек Пиримшоҳ Арлот ва ўғли Тилончиким, Ҳусайнбек билан йааги эрдилар, ҳазрат соҳибқироннинг фатҳ хабарин эшитиб, шодмон бўлуб, Хуросон соридин итоат учун ҳазратқа боруб эрдилар. Зинда Чашм алардин хабар билиб макр қилиб, соврин ва пешкаклар ва жогир ва ҳар не ишратқа керактур, ўзи билан шаҳардин олиб чиқти. Ва аларға ўтруб бориб, Далба Йайлоқ мавзеъида аларға учраб, анда тушуруб тўй берди. Алар маст бўлғонда ато ўғулни тутуб беркитиб инисиға тобшурди ва эл ичида дедиким: «Буларни соҳибқирон қошиға элтгил» ва яшура инисиғаким, оти Пир Муҳаммад эрди, дедиким: «Буларни ўлтурғил». Пир Муҳаммад йарим кунчилиқ йўл борди ва кечада аларнинг ишини қилиб қайтти, ағоси қошиға келди. Ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин хабар билиб, Ўлжайтубекка буюрдиким: «Борғил, қардошингни насиҳат қилиб келтургилким, ниҳоли ҳаёти сар-сар қаҳримиздин пинжидин чиқмағай». Ва бу иш билгучи бир жаҳондида узр тили била дедиким: «Мундин қўрқарамким, менинг насиҳатимни эшитмагай, ва мен ўртада уятлиқ бўлғаймен. Агар ҳазрат қабул қилса, ўғлум Хожа Юсуфни йибарайим». Ҳазрат анинг узрин эшитиб, Тобон Баҳодур билан Хожа Юсуфни йибардиким, Зинда Чашмни насиҳат қилиб келтургайлар. Ул худрай беоқибат аларни тутуб банд қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Шибурғонға черик тортиб борғони

Ҳазрати соҳибйамин амир Темур Гурагон Зинда Чашмнинг йамои ҳаракатидин хабар топиб, қаҳр ўти ичида тушуб, бўлғон черики билан анга мутаважжиҳ бўлди. Аму суйидин ўтуб Шибурғонға етти. Зинда Чашм андин
59а қочиб Анжо қалъасигаки, «Шоҳнома»да /Сафиддиз айтиб турур, анда бориб кирди. Нусратшиъор черики қалъаға етиб, кавс ва наққора чалдилар. Ва Зинда Чашм ул черикни кўруб кўнглида ваҳм тушуб, чора мундин ўзга кўрмадиким, йамон феълидин қайтиб гуноҳидин тавба қилғай. Ўлжайтубекка киши йибариб дедиким: «Менинг гуноҳимни ҳазрат соҳибқирондин тилагил». Ўлжайтубек ҳазрат қошиға келиб анинг арзадоштини ҳазратқа арз қилди ва йиглаб дедиким: «Анинг гуноҳини ўз караминг била бу қари қулунға башғишлағил ва ул нодонлиғидин ва йамои феълидин тавба қилди». Ҳазрат соҳибқирон Ўлжайтубекнинг хотири учун гуноҳидин кечиб бағишлади. Ва Зинда Чашм Мусабекниким, бу фасодқа ул сабаб эрди, қалъадин чиқариб иниси билан ҳазрат қошиға йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон черикини ижозат бериб, ўзи қайтиб Кеш вилоятиға тушти ва Мусабекнинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

гуноҳидин кечиб, лутфу карам била сийлаб тўйлар қилиб, отлар ва қатор тевалар ва хачирлар ва ола боргоҳлар бериб, ул элким анга бурун тааллуқ эрди, яна анга берди. Байт:

Токи бордур олам ва оламда бордур подшоҳ,
Шоҳлардин афв хушдур, банда гар қилса гуноҳ.

Ҳазрат соҳибқирон Балх ва Термиз сори черик йибаргони

Қазодин Зинда Чашмнинг давлат саҳифасида накбат рақами тортиб эрдилар, бовужуд улким, ҳазрат соҳибқирон андоқ лутф ва марҳамат анинг ҳаққида қилди.Яна анинг кўнглида васваса солиб ва ғурур деви ани мувофиқат йўлидин чиқориб мутобиъат тариқидин бадбахтлик аёғини ташқари қўйуб, йамон ҳаваслар кўнглига тушти. Ва ажиб бу турурким, хонзода Абулмаоли анинг била мувофиқ бўлди ва фалак юз тил билан айтур эрди. Байт:

Йўқ турур бу ишдин охир ғайри нодонлиқ сенга,
Оқибат бўлғай бу ишлардин пушаймонлиқ сенга.

/Иккаласи иттифоқ қилиб, Балх ва Термизда ўлтургон улусларни
59б таладилар. Ва бу ишдин ҳазрат соҳибқирон хабар билиб, Хитойи Баҳодур билан Арғуншоҳким, Бурдалиғдин эрди, черик билан алар сори йибардиким, аларнинг шарр ва фасодларини дафъ қилгайлар. Нусратпаноҳ черики Термизқа еттилар. Андағи эл сувға кўпрук боғлаб, мухолиф элидин бир неча киши кечада қочиб, кўпрукдин ўтуб, бир бошини бузулуб эдилар. Қолғон мухолифлар нусратшиъор черикнинг қаросин кўруб, қўрқунчдин қочиб, кўпрукнунг бузулғонидин ғофил келиб, кўффрукка кирдилар. Ул бошиға етканда кўрдуларким, кема бузулғон эрмиш, ҳайрон қолиб турдилар. Мансур черикининг баҳодурлари аларнинг кейнидин чопиб аларни ўққа туттилар. Қитъа:

Кейнида ўқ ва олдида бўлди сув,
Ьари турдилар анда ҳайрону зор.
Агар қайтсалар, ўқ турур бедариғ,
Ва гар қочсалар, йўқтур андин канор.

Кўб киши анда ўқ билан талаф бўлди ва баъзилар ўзларини сувга солиб, ўзга канорға чиқмадилар. Келган мухолифдин ўн кишидин бир киши юз меҳнат ва машаққат билан жон элтти. Ва Зинда Чашм қочиб Шибурғонға кириб, ул қалъани беркитиб ўлтурди.

Ҳазрат соҳибқирон Жакубекни Шибурғонға йибаргони

Ҳазрат соҳибқирон эшиттиким, Зинда Чашм Шибурғон қалъасини беркитиб, ўлтуруб турур, Жакубекни йибарди. Жакубек черики билан сувдин ўтуб, Шибурғонға келиб, қалъани ўртада олиб тушти, ва ул қиш анда қишлади. Ва Зинда Чашм ўлук кишитек тешукда қолиб, бош чиқара олмас эрди, ул дўстлуққа умид қилиб, қалъадин чиқиб, анинг қошиға келиб тавба
60а ва тазарруъ билан дедиким: «Сендин умидим ул туруркким, менинг / гуноҳимни ҳазрат соҳибқирондин тилагайсен». Жакубек ҳазрат соҳибқироннинг марҳамат ва лутфидин умидвор қилдуруб, ўзи билан олиб юриди. Беклар бу хабардин вуқуф топиб, ҳазрат аълоға арз қилдилар. Зинда Чашм яқин етконда барча беклар анга ўтрув бериб, иззат ва ҳурмат қилдилар. Жакубек беклар била иттифоқ қилиб, Зинда Чашмни ҳазрат аъло қошиға келтурдилар ва ҳазратдин гуноҳин тиладилар. Ва ҳазрат гуноҳидин кечиб, кўп насиҳатлар қилди ва дедиким: «Мундоқ ҳаваслрни бошингдин чиқаргил. Давлат, салтанат ҳар кишига лойиқ эрмас. Давлат бир тўни туруркким, *Йахтассу би-раҳматиҳи ман йашаъу*[306] турур. Ҳар кимгаки лойиқ кўргайлар, ул тўнни анга кийдургайлар. Ҳар кишиға саъйи кушеш билан элиги бутуннунг этаги етмас». Шеър:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Гар азалдин бўлмағандур давлат анга ҳамнишин,
Чун кушеш бирла кирмастур эликига, бил, яқин.

Насиҳат қилгондин сўнг риъоят зийиат айлаб олтун камар ва табучоқ от, эгар ва югани била ва қатор тевалар ва хачирлар ва сонсиз қуй анга инъом қилди. Ул тақи хизматкорлиқ камарин белига боглаб, бандалиққа машғул бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон (Жета) сори борғони

Тўнғуз йилда, торих етти юз етмиш иккида (1371) ҳазрат соҳибқирон Жета сори черик тортиб борди. Шеър:

Бир сипоҳики, тўлди жумла жаҳон,
Ки юз сипоҳ этди соз Яздон.
Чун саодат юзи қўйди ба роҳ,
Анга йўлдош бўлди фазли Илоҳ.

Сайҳундин ўтуб тушти, Кумаз ва Ўрнак Темур эл бўлуб, бандалиқ ҳалқасини жон қулогиға солдилар ва итоат камарини белларига боғладилар. Ул эл улус ҳазрат тасарруфида бўлди. Ҳазрат Кўппак Темурни аларнинг забтига қўйди ва андин кўчуб, ўзга ерга бориб тушти. Хабар келдиким,
60б Кўппак Темур итоат йўлидин чиқиб, ўзга хаёл бошида /тушкан турур. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб, Баҳром Жалойир билан Аббосбек ва Хитойи Баҳодур ва Шайх Али Баҳодурни Кўппак Темур бошиға йибардиким, ул кофирнеъматнинг ишини бир сори қилсунлар. Алар ҳукм билан амал этиб, Кўппак Темур бошиға юридилар. Йаағига етиб муқобиласинда йасол тортиб турдилар. Баҳром Жалойир эли юзбеғи биланким, оти Тезгичи эрди, ва Баҳром билан ҳусумати бор эрди, иттифоқ қилдиларким, Баҳромни тутқайлар. Баҳром бу ҳолдин хабар билиб, бекларға айтти ва ўз ишига эҳтиёт қилди. Аларнинг хаёли фосид бўлуб, ҳеч иш қила олмадилар ва икки черик бир-бирининг муқобиласида турғонда Хитойи Баҳодур Шайх Али Баҳодур била уруш маслаҳати учун сўзладилар. Шайх Али Баҳодур ани эшитмади. Хитойи Баҳодур дедиким: «Магар Шайх Али Баҳодур хаёл қилдиким, мен душмандин қўрқубмеи». Газаб ўти бошиға чиқиб, Ойша хотун[307] суйидин кечиб, йалғуз ўзини душманларға урушти ва неча кишини алардин тушурди. Алар кўб эрди, Шайх Али Баҳодур анинг кейнидин бориб, ул тақи душманларға ўзини уруб урушти ва Хитойи Баҳодурни кўб такаллуф қилиб қайтарди ва иккаласи саломат чиқиб, черикларига қўшулдилар.

Мундоқ ишларким ажойиб турур, барча соҳибқироннииг давлатидин турур. Андин сўнг беклар сулҳ қилиб, йарашиб ёндилар. Ва борурда жалойир элиниким, Баҳром била йамон андиша қилиб эдилар, барчани йасоққа еткурдилар ва соҳибқирон қошиға бордилар. Ҳазрат бекларға сулҳ қилғон учун аччиқланди.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Жета сори черик тортиб борғони

Ҳазрат соҳибқироннинг ҳиммати ҳар ишгаким юз қўйса эрди, ул ишни тамом қилмағунча кўнгли тинмас эрди. Бекларким, адув била ярашиб қайтиб келиб эдилар /ҳазратқа ул иш ёқмай, ложурма, муборак нафаси билан яна душман сори озим бўлди. Ҳукм қилдиким, черик жамъ бўлсун. Ҳар ердаким,
61а черик бор эрди, ул соҳибқирони комкор эшигида йиғилдилар. Назм:

Чу шоҳ эшикида йиғилди сипоҳ,
Бари паҳлавон ва бари кийнахоҳ.
Биёбондаги қумдин афзун эди,
Тамур ичра гўёки Жайҳун эди.

Ул ҳазрат нусратшиъор черики била Сайрам ва Янгидин[308] ўтти. Мухолифлар эшитиб, бир-бир бўлди ва ҳар бири бир сори кеттилар. Ва ҳазрат саккиз йагочғача борди ва черикка мол ва асир кўб тушти. Давлат ва саодат

www.ziyouz.com kutubxonasi

била қайттилар[309] ва Одун кўзи мавзеъида Мусабек ва Зинда Чашм бовужуд мунча алтоф ва карамким, ҳазрат соҳибқирон аларға қилди, яна ул бадбахтларнинг кўнгилларида мухолифат тушуб, Мусабек Хизр Йасурий ўғли Исҳақ била бу иш учун кенгаштилар. Онтлар ичиб аҳд қилдиларки, Қаро Самои мавзеъида[310] етконда ҳазрат соҳибқирон овға чиққанда анга иш қилғайлар. Биров ул ҳолдин соҳибвуқуф бўлуб, келиб ҳазратқа арз қилди. Ҳазрат бу ҳолдин хабардор бўлуб, ҳукм қилдиким, булар ҳозир бўлсунлар. Ва барча ҳозир бўлуб алардин бу сўзни сўрди ва сўргондин сўнг маълум бўлдиким, бу сўз чин эрмиш[311].

Маҳди улё Сарой Мулк хоним, Мусабекнинг эгачисининг қизи эрди ва маҳзараи тиниқисмат Ака Бегини[312] анинг ўғлиға номзод қилиб эдилар. Ҳазрат соҳибқирон Мусабекка дедиким: «Ҳар неча улуг ёзуқ чиндин зоҳир бўлуб турур. Аммо аромизда қариндошлиқ бўлғон учун бу ёзуқни афв қилдим, ва тақи сақолини оқи ҳурматидин кечтим». Ва хонзодага дедиким: «Меи аҳли байтға муҳибби давлатхоҳ турурмен. Бас, бу жиҳатдинким сен саййидсен, гуноҳингдин кечтим. Аммо бу вилоятта турмағайсен». Ва Шайх
61б Абуллайсни Каъба сори йибарди ва Хизр Йасурий Сайфуддинбекнинг/ қайии иниси бўлур эрди, Сайфуддинбек гуноҳини тилади. Ҳукм бўлдиким, Зинда Чашмни банд қилиб, Самарқандда элтсунлар. Ани ул ерға элттиларким, андин ўзга чиқмоқ мушкил турур.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқандда бориб саодат ва иқбол била тушти. Ва Шибурғон вилоятиким, Зинда Чашмда эрди, Оқ Буғанинг ўғли Баён Темурға берди.

Ҳазрат соҳибқирон Хоразм валийсиға элчи йибаргони

Ҳазрат соҳибқирон Мовароуннаҳр вилоятини мухолифларнинг эликларидин чиқарди ва Чиғатой дастури билан забт қилди. Аммо беш-олти йил эрдиким, (Кот ва) Хевақ вилоятининг закотини Ҳусайн Сўфийким, Тўғдай ўғли эрди ва ўмоғи қўнғирот эрди ва Хоразм вилоятида ҳоким эрди, закотдин ҳосил бўлғон йармоқни олур эрди. Ҳазратнинг олий ҳиммати ул ҳолдин воқиф бўлуб, Алфа Тавочини бир жамоат киши билан элчиликка Ҳусайн Сўфийға йибарди ва дедиким: «Хевақ (ва Кот) закоти Чиғатой улусиға тааллуқ турур ва эйаси йўқ жиҳатидин сен олур эрдинг. Дахл қилмағайсен ва бизга тааллуқ кишига тобшурғайсенким, дўстлуқ аромизда бўлғай»[313].

Алфа Тавочи Хоразмға бориб, ҳазрат соҳибқирон айтқон сўзларни анга айтти ва анга кўб муболаға қилдиким: «Албатта бу ишда дахл қилмағайсен». Аммо Ҳусайи Сўфий неча маҳал эрмишким, ўз муроди била ҳукумат суруб, ҳар на хотири тилагандур, андоқ қилиб турур ва ҳеч киши анга монъ бўлмай турур. Бу жиҳаттин йахши жавоб бермади ва дедиким: «Мен бу вилоятни қилич била олибмен, яна қилич била мендин олғайлар»[314]. Борғон Тавочи қайтиб анинг айтқон сўзини арзга еткурди. Ҳазратга ғайрат бўлуб, Хоразмға мутаважжиҳ бўлди.

Аммо мавлоно Жалолиддин Кешийким, асру солиҳ ва обид киши эрди
62а ва доим ҳазрат соҳибқироннинг мулозиматида /эрди, ул дедиким: «Сиз агар борсангиз, мусулмонлар ташвишда бўлурлар. Мен бориб анга насиҳат қилайим ва андоқ қилайимким, сизга мутеъ бўлғай». Ҳазрат ул дегон сўзни қабул қилиб, ижозат берди ва мавлоно Жалолиддин мусулмонларнинг некхоҳлуғи учун Хоразмға борди. Ва Ҳусайн Сўфийни кўруб, насиҳатлар ва пандлар анга деди ва ойоти Қуръондин ва ҳадисдин анга йахши сўзлар деди. Аммо ул бу давлатқа лойиқ бўлмағон жиҳатидин қабул қилмади ва буюрдиким, ул азизни беркитиб қалъада солди. Ҳазрат соҳибқирон бу хабарни эшитгач черик йигилмоққа фармонлади. Мисраъ:

Буюрдики, то жамъ бўлғай синоҳ.

Ҳазрат соҳибқирон Хоразмға борғони

Баҳордаким, торих етти юз етмиш уч эрди, сичқон йилда (1372, баҳор) ҳазратнинг черики йиғилиб, черикка улуфа[315] улаштирди. Назм:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Очилди дурру ганж ва қилди нидо,
Черик ичра ҳар кимки, бор бенаво.
Равон манга келсунким, зар берайим,
На зарким, барига гуҳар берайим.
Келиб олур эрди черик симу зар,
Бири зар олиб, бири лаълу гуҳар.

Ва Самарқанддин отланиб, Қарши ёзида[316] ов солиб, Қуббаи Метин мавзеъида тушти. Анда Малик Ғиёсуддинким, Муъизуддиннинг ўғли эрди ва атоси ўлгондин сўнг Ҳирот мамлакатида подшоҳ бўлуб эрди ва Ғўру Қўҳистон анга тааллуқ эрди, Ҳожи Вазир отлиқ навкарини кўб бўлаклар[317] билан ва отлар ва қатор хачирлару тевалар ва қумошдин беҳадд ҳазратқа йибарди. Ва ул йибаргон пешкашларнинг ичида бир бўз от бор эрди, оти Ханг Ағлақ, олтун эгари билан. Шеър:

Қавий филдек ҳайбати чун ҳизабр,
Юрунда чу ел ва бийик ҳамчу абр.
Хаёлдин эди тезроқ юриши,
Анинг киби от кўрмайдур киши.

Бу пешкашлар билан Ҳожи Вазир келиб соҳибқирон дийдориға мушарраф бўлди, ва келтурган бўлакларни тортти. Ва Малик тилидин давлатхоҳлуқ ва ҳавохоҳлуқ сўзларини арз қилди. Ул соҳибқирон давлатманд/ 62б келгон Вазирга кўб нима инъом, Маликка хатлар битиб, пешкашлар билан бир муътамид кишисин[318] келгон киши била қўшулуб, Ҳиротқа Малик қошига йибарди. Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Жаку Барлосни Қундуз ва Баглон ва Кобулға ул тарафдағи вилоятларға ҳоким бўлгай (деб йибарди). Ва кўб киши черикидин анга қўшулуб йибарди. Ва «буралди» элиниким, аларнинг юрти анда эрди, ани тақи берди[319]. Ва Сайфуддинбекни Самарқандда қўйди ва ўзи давлат билан Хоразм сори мутаважжиҳ бўлди. Шеър:

Юрур эрди ул йўлда елдек равон,
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирон.
Зафар чокару бахт анга ҳамнишин,
Ғажирчи анга эрди фатҳи мубин.

Бухородин ўтуб, Жайҳуннинг йақосида Сеноя мавзеъида[320] етти, душманнинг қаровули илгари келиб эрди, мансур черикининг қаровули аларга учраб, урушуб, душманнинг қаровулиға зафар тобтилар ва аларни тутуб келтурдилар. «Шу кунга йахши» деб, барчани ўлтурдилар ва андин ўтуб, Кот[321] қалъасига етконда Пирим йасовул ва Шайх Муҳаммад Муъаййидким, Ҳусайн Сўфийнинг беклари эрдилар ва бири даруға ва бири қози эрди, иттифоқ билан ҳисор дарвозасини беркиттилар ва забт ва муҳофизатқа машғул бўлдилар.

Ҳазрат мансур черики билан Котға келиб, қалъани ўртада олиб туштилар. Назм:

Чу икки тарафдин уруш бўлди танг,
Йараш эшигин боғладилар чу санг.
Равон эттилар ўқ ва тош қалъадин,
Ўқ ва тош била тўлди рўйи замин.
Ва лекин бироқ қилмади ҳеч кор,
Буён эрди чун лутфи Парвардигор.

Ҳазрат ғайратидин дедиким: «Раво бўлғайким, Ҳусайн Сўфийнинг қўлининг кундузи кечага еткай ва ул эликига тушмагай». Буюрдиким, барча хас ва хашак келтуруб, хандақни тўлдурсунлар, ва муборак нафаси билан 63а хандаққа яқин бориб, /тўлдургондин сўнг ишорат қилдиким, Кўча Малик хандаққа кириб борсун. Кўча Малик кирмай, ваҳмдин илгари бора олмади, Хумори ясовулға ишорат қилди. Ул югуруб хандаққа кирди. Байт:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Диловар киши қилур ул корзор,
Кўнгулсиз киши қилмас ул ҳеч кор.

Ва Мубашшир ва Той Хожа тақи сунгида кириб бордилар. Черик эли бу суратни куруб, барча хандаққа кириб, қалъа томиға[322] ёпуштилар. Барчадин бурун Шайх Али Баҳодур томға ёпуштиким, чиққай. Мубашшир аёғини туттиким, ул тақи чиққай: биров юқоридин найза билан эликига урди. Жаҳон Паҳлавон анинг найзасин тутиб синдурди ва анинг бошиға қилич урди. Черик ҳар соридин ёпушуб, ҳар соридин йўл қилдилар ва шаҳарға кириб, улугларин тутуб ўлтурдилар ва кўб кишини (йарадор) қилдилар.

Тонгласи ҳазрат соҳибқирон асирларни куймакка фармонлади, ва андин кўчуб, Хоразм сори мутаважжиҳ бўлди. Ва Кўча Маликниким, — хандақ ичинда кирмайдур эди, йасоқ таёқи уруб, эшак қуйруғига боғлаб, Самарқандга йибарди. Ва Ғиёсиддин Тархонким, Қишлиқ наслидин эрди ва Чингизхон атоларини тархон қилиб эрди ва Улжайту угли Хожа Юсуф Ўлжайту иккаласини баҳодурлар билан илгари йибардилар ва алар Керай ариғиға аёғи соридин, Дакалак отлиқ, бир бўлак киши билан ўтуруб эрдилар. Жумла этиб, от солдилар. Аммо ҳазрат соҳибқироннинг баҳодурлари аларга ғолиб бўлуб, қочурдилар ва андин юруб, Хоразмнинг теграсидаги вилоятларни таладилар.

Ҳусайн Сўфийнинг ул миқдор қуввати ва журъати йўқ эрдиким, туруб уруша қай. Ҳисор ичида кириб, шаҳарни беркитти ва киши чиқариб зори ва
63б тазарруъ билан амон тилади. Аммо ҳазрат соҳибқирон /анинг гуноҳидин лутф карам била кечариға хаёл эттилар, вале Кайхусрав Хутталюнийким, ҳазрат соҳибқирон адовати кўнглида бор эрди ва заруратдин ул ҳазратқа мулозимат қилур эрди, йашура бир кишини Ҳусайн Сўфийға йибардиким, «Зинҳор Темурбекнинг сўзиға эътамид қилмағайсен ва черикингни тайёр этиб, шаҳардин чиқиб тургил. Мен ўз элим била келиб сенга қўшулурмен»[323]. Ҳусайн Сўфий анинг сўзиға кириб, шаҳардин сипоҳий ва раъият билан чиқиб, наққора ва нафир чалдуруб, сурон солдурди. Ва Қовун ариғиким, шаҳардин икки йағоч йироқ эрди, анда келиб, йасол тузуб турди. Ва ул маҳалда черикнинг кўбраки ҳар сори чопқунға бориб эрди, ҳазрат соҳибқирон қолғон кишилари била Ҳусайн Сўфий сори юриди. Байт:

Чу бир-бирига икки черик тортти саф,
Дудоғлариға келтуруб барча каф.
Чу қилдилар ороста майсара,
Бари сув сори тортти бору бара.

Аначи Калта била Пашойи ва Шунқор Жирғату сув ичида от билан кириб, кемадек ул отлар сув ичида юруб, ул сори чиқтилар.

Ва йааги черикка ҳамла этиб уруштилар. Ва Шайх Али Баҳодур беш киши билан сувдин ўтуб, Хожа Шайхзодаға ҳамла қилдилар ва ани қочурдилар. Муъаййидбек ва Хитойи Баҳодур ва Оқ Темур Баҳодур сувдин ўттилар ва Элчи Баҳодур ўтарда умри туганғани учун сувға кетти.

Ҳазрат тақи майл эттиким, сувдин ўткай, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз қўймади ва деди: Байт:

Ки мундин нари йўқ раво сенга разм,
Сенга тахт эрур лойиқ ва мулк ва базм.

Ва ўзи отини сувға солиб, ул сори саломат ўтти. Термиз хонзодаларидин Абулмаоли анинг кейнидин кечти. Сувдин кечкон диловарлар душманға юруб урушуб, бостилар ва дарвозағача сурдилар. Ва алар ҳисор ичида
64а кириб дарвозаларни беркиттилар. Ва /нусратқарин черики фатҳ ва феруслуқ билан шаҳарнинг йақинига туштилар.

Ва чопқунға борғон черик моли олам билан келдилар ва шаҳарни қамал этиб ўлтурдилар. Ҳусайн Сўфий қалъа ичида ўз ишидин пушаймон ўлуб андоқ ғам едиким, вафот бўлди. Назм:

Ўшул ғамда андоқ забун бўлди ул,
Ки ул ғусса ва дарддин ўлди ул.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳусайн Сўфий ўлуб, Юсуф Сўфий анинг ерига ўлтурғони ва ул ҳазрат билан йараш қилғони ва ҳазрат Хонзодани шаҳзода Жаҳонгир учун тилагонининг сўзи

Ҳусайн Сўфий ўлгонидин (сўнг) иниси Юсуф Сўфий анинг ериға ўлтурди ва арода киши солиб йараш сўзин айтурди. Юсуф Сўфийдин соҳибқиронга ҳеч навъ йамонлиқ келмайдур эрди. Ҳазрат анинг бирла йарашти. Ва анинг иниси Оқ Сўфий хон қизи Шакарбекани олиб эрди ва ул хотундин бир қиз бор эрди, оти Севинбека, аммо «Хонзода» билан машҳур бўлуб эрди. Назм:

Малоҳатда бир бўстони эди,
Жаҳон ичра бир дилситони эди.
Паридек юзи, хўйи-фсъли малак,
Лаби шакар ва ўзи кони намак.

Ҳазратнинг муборак кўнглида туштиким, ул пари пайкарии шаҳзода Жаҳонгир учун олгай[321]. Келгон кишилар била йахши сўзлашиб, бу сўзни аларга деди ва бу кишилар хушҳол бўлуб ёниб, Юсуф Сўфийга дедилар. Ул тақи миннат тутуб қабул этти ва дедиким: «Бу моҳпайкарнинг йароғи[323] тайёр йўқтурур. Алар давлат билан қайтсунлар, мен йарогини қилиб, саранжомким маслаҳат кўрсалар йибарайим».Ва қазиййа мунунг била қарор тапиб, соҳибқирон қайтти ва Хос[325] жилгасида тушконда буюрдиким, Кайхусрав Хутталонийни келтуруб, беклар анинг йаргусини сўрсунлар. Кайхусрав ҳозир бўлғонидин сўнг беклар сўруб билдиларким, Ҳусайн / Сўфийга киши йибариб, мухолифат ҳавасин қилгон эмиш. Бу сўз таҳқиқ
64б бўлғондин сўнг ани беркитиб, Самарқанд сори йибардилар ва Ҳусайнбекнинг навкарларига тобшурдилар. Ул Ҳусайнбекни ўлтурғони учун Ҳусайнбекнинг навкарлари Кайхусравни ўлтурдилар. Ва Хутталонни ҳазрат соҳибқирон Шер Баҳром ўғли Муҳаммад Миракким, Кайхусравға ҳам уруғ бўлур эрди, берди. Ва соҳибқирон ул қишни давлат ва саодат билан ўткарди.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Хоразмға борғони

Ул маҳалдаким, Кайхусрав Хутталонийни туттилар, Муҳамадбек анинг ўғли эрди ва Хизр Йасурийнинг ўғли Исҳақ ва Маҳмудшоҳ Бухорий учаласи қочиб, Хоразмга бордилар. Юсуф Сўфийга анда борғонда дедиларким: «Темурбекнинг сўзига эътимод қилмағайсен» ва анча сўзладиларким, анинг кўнглини ҳазрат соҳибқирон дўстлуғидин чиқардилар. Ва аларнинг сўзига кириб, мухолифат қилабошлади ва аҳду шартни бузуб, келиб Котни хароб қилди ва андағи кишиларни бир-бир қилди. Аммо рўзгор таажжуб тили била қулоғиға айтур эрди: «Мундоқ қилмаким, бу ишдин пушаймон бўлғунгдур».

Чун қишнинг золим черики ўтуб, муаддалатшиъор султон — баҳор изҳори шавкат қилди, ҳазрат соҳибқирон рамазон ойида торих етти юз етмиш тўртда, ут йилда (1373,январ) Қаршиға бориб тушти. Ва ҳар ердаги черик, барча жамъ бўлди. Назм:

Йиғилди черик анда ҳаддин берун,
Биёбондаги қумлардин фузун.
Бариси баҳодур, бари комрон.
Саодат била барчаси шодмон.

Черик йиғилғондин сўнг ҳазрат соҳибқирон саодат юзини Хоразм сори қилиб, қумлоқдин Хоразмға етти. Юсуф Сўфий ўз ишидин пушаймон
65а бўлуб, тазарруъ ва нийоз билан[326] амон тилади ва қабул қилдиким,/ Хонзодани йароғи билан нечукким, муносиб бўлса, йибарайим. Ҳазрат ўз карами ва лутфа била гуноҳидин кечиб, қайтти. Ва Самарқандким, анинг дорусеалтанати эрди, давлат ва иқбол била бориб ва тўй йарогини қилиб, асбобиға машғул бўлди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон бекларини Хоразмга Хонзода хоним учун йибаргони

Шаввол ойида, торих етти юз етмиш бешда, барс йилида (1374, март) аввал баҳорда соҳибқирони комкор фармонладиким, Ёдгор Барлос бинни Лолаким, Қарочор нўённинг ўғлонларидин эрди ва Довудбек ва Ўлжайтубекни подшоҳона бўлаклар билан Хоразмга йибардиким, маҳди улё Хонзодани келтургайлар. Беклар Хоразмга бориб, Юсуф Сўфий аларни азиз тутуб, тўйлар берди. Ва алар таки ўзлари била келтургон бўлакларни анга торттилар. Назм:

Ким эрди бари лаъл ва мушку абир,
Қумошлари зарбофт ва хаззу ҳарир.
Хитойи қумошлар, хачирлар қатор,
Тўбучоқ отлар бари раҳвор.
Додакларки, ҳар бири эрди қамар,
Яна қул баччалар мурассаъ камар.

Бўлакларни олгондин сўнг Юсуф йахши тўй тортиб, Хонзодани йибарди, йахши йароқ биланким, подшоҳларга муносиб бўлгай. Беклар бировни Самарқандга чобтурдилар ва келгонлардин хабар йибардилар. Бекларнииг келгонидин ҳазрат соҳибқирон хабар топиб, Қўртуқа хотунким, Қайдухоннинг[327] ўғлининг хотуни эрди, бўлғон бекларнинг хотунлари ўтрув йибарди. Алардин сўнг шаҳарнинг содот ва қазот ва уламо ва машойиху арбоблари Котқача ўтрув бордилар. Ва юз тумон таъзим ва такрим билан Хонзодани Самарқандда кетурдилар. Андин сўнг тўй тартибига машғул бўлдилар ва
65б шаҳарни ойин боғлаб, анвоъ такаллуф била ороста қилдилар. Ва эл ичида/ андоқ айшу ҳузур ва шодмонлиқ пайдо бўлдиким, ғам оти жаҳондин йўқ бўлди. Назм:

Бари шаҳр эрди тўла айшу сур,
Раъиятлар ичинда завқу ҳузур.
Йўқ эрди жаҳон ичра андуҳу ғам,
Кўнгулларда бир зарра дарду алам.

Ақд бўлғонда анча олтун ва кумуш ва лаълу жавоҳир сочтиларким, кўб киши остида қолди[328].

Шаҳзода Жаҳонгир Хонзода хоним билан зифоф [329] қилғони

Беклар тўй тартибига машғул бўлуб, анча чодир ва шомийона ва оқ уй тикдиларким, фалакнинг юлдузларидин кўбрак. Ва хосса учун бир оқ уй кўк киби тикдиларким, ичи-да таши лаълу жавҳар билан мурассаъ эрди.

Висоқи шаҳаншоҳ учун тиктилар,
Ким эрди мурассаъ ба лаълу гуҳар.
Ичинда қўйуб тахти гавҳарнигор,
Анинг устида ўлтуруб шаҳриёр.
Ёнин ётиб ул хусрави комёб,
Фалак устидадур магар офтоб,
Йиғилиб эшикда маҳону каҳон,
Бариға кўнгул хурраму шодмон.
Бари ер юзи тўлди шаҳду шакар,
Жаҳон то жаҳон тўла бўлди самар.

Моҳ юзлук соқийларнинг карашмалари аччиқ жоғирнинг нашъаси билан бир бўлуб, ошиқларнинг ақлу ҳушларини талаб элтур эрдилар. Ва мутрибларнинг нағмалари наво оҳанги билан ошиқларни беҳуш этар эрдилар. Уламоу фузало соатда ул ҳазратнинг мажлисида шаръи мутаҳҳара

www.ziyouz.com kutubxonasi

йўсуни билан ул ойни шаҳзода билан ақд боғладилар. Ва ҳар соридин «Муборакбод» деб, дуою сано унини кўкка еткуздилар. Бас, анжумани хусравий хилват эвиға кирди ва олам қаро бурунчак бошиға борди. Назм:

Дема кечаким, ул шаби қадр эди,
Бари юлдузу ҳар бири бадр эди.
Саодатнарвар эрди ул дам спеҳр
Юрур эрди маҳ хизматида ба меҳр.

Зифоф хилватхонасиким, файзи Илоҳийдин ороста эрди, маҳалли ижтимоъи спеҳр салтанати ва буржи муқарина саъддин бўлди ва бу тўй етти
66а юз етмиш бешда бўлди[330]. *Вал-ҳамду ли-л Лоҳи Раббил-оламийн, вас-салом/ вас-салот ала саййидил-мурсалин ва хотами-н-набиййин.*

Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Жета сори черик тортиб борғони

Панжшанба куни шаъбон ойи аввалида, торих етти юз етмиш олтида (1375,5-январ) ҳазрат соҳибқирон черик жамъ этиб[331], Жета сори мутаважжиҳ бўлди, Қатағон работида[332] тушти. Ҳаво булут бўлуб, қор билан йамғур тўкабошлади ва андоқ совуқ бўлдиким, ҳеч ким элик чиқараолмас эрди. Ва от-улоғлариға самон қаламоқ учун ожиз бўлдилар. Ва бу совуқ жиҳатидин кўб киши талаф бўлди. Ҳазрат соҳибқиронға раҳм келиб, дедиким: «Қайтиб Самарқандда бориб икки ой анда турали, совуқ бир сори бўлғунча». Қайтиб Самарқандда тушгилар ва анча таҳаммул қилдиларким, совуқ бир тараф бўлуб, ҳаво йахши бўлди. Ва яна душанбаи шавволда (20.03.1375) Жета сори мутаважжиҳ бўлдилар.

Шаҳзода Жаҳонгир илгари бўлди ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Одилшоҳ Баҳром Жалойир ўғликим, атоси ўлганда жалойир элини соҳибқирон анга бериб эрди, шаҳзодаға қўшулди.

Сайрамдин ўтконда Чорун мавзеъида[333] еттилар, Жетадин бир киши тутуб келтурдилар. Ҳазрат ул кишидин аҳвол сўрди. (Ул) дедиким: «Қамариддинким, ўмоги дуғлат турур ва Жета эли анга тааллуқ турур, сиздин хабари йўқ турур[334]. Аммо черикини йиғиштуриб, Ҳожибекка муъаттал ўлтуруб турур». Соҳибқирон бу хабарни эшиткач фармонладиким, «Илгари бўлғон киши тавақкуф қилмай юрсунлар». Ва ўзи тақи таъжил билан юриди. Қамариддин (тарафидин) хабар топтиким, нусратшиъор черики етти, (ул ерида) тура олмай Барака Ғўриён[335] дегон ерга бориб кирди. Ва ул ерда уч дара бор эрди, асру чуқур ва уч улуғ сувдин чиқиб борур эрди. Қамариддин черики билан икки сувдин ўтуб, у черики дарага тушти ва йўлларни беркитиб, киши қўйдуруб ўлтурди.

Шаҳзода Жаҳонгир анинг бошиға юруб, наққора ва нафир унини
66б фалак ичида солдуруб, баҳодурлар/ илгари юридилар ва душманга етиб, бир-бировга ўқ оттилар. Андин сўнг алар муқобиласида тушгилар. Кеча бўлғонда Қамариддин Жета черики билан қочти. Баҳодурлар алардин хабар топиб, кейинларида тушуб, кўб кишини ул кофирлардин олиб ўлтурдилар.

Тонг отқонда соҳибқирон авжи азамат билан етти ва Жета аҳволин билиб, Довудбек ва Ҳусайнбек ва Уч Қаро Баҳодурни Жета (черики) кейнида йибарди. Алар ҳукм йўсини била амал қилиб, Ила суйининг[336] қуйиси сори юридилар. Ва Ҳусайнбек сувга тушуб вафот бўлди ва узга беклар йаагига етиб, таладилар. Сонсиз от ва тева тушти. Ва баъзи ҳазоралар буларға кириб, эл бўлди[337]. Аларнинг кўчуруб, куран[338] қилдуруб, Самарқанд сори йибардилар. Ва соҳибқирон душман кейнида Пойтоғ мавзеъиғача[339] буюрдиким, «Борсунлар!» Ва шаҳзода Жаҳонгирни баҳодурлар билан қўшуб дедиким: «Жаҳд қилингким, Қамариддин эликка тушкай». Шаҳзода баҳодурлар билан ва ҳазораларким, Жетаға тааллуқ эрди ва Учқармон мавзеъида[340] ўлтурур эрдилар, таладилар. Ва Қамариддиннинг хабарин эшиттиларким, тоғ ичида турур, тоғ сори юрилиб, эл-улусидин чиқиб, қочти. Баҳодурлар анга таллуқ эл-улусни чобтилар. Шамсуддинбекнинг хотуни Буён ого ва қизи Дилшод ого эликка тушти. Ва шаҳзода

www.ziyouz.com kutubxonasi

соҳибқирон қошиға киши чобтуруб, бўлғон аҳволни арзадошт қилдилар. Соҳибқирон хабарларни эшитиб, кўчуб, Қаро Қисмоқ устида чиқиб тушти. Ва шаҳзода Жаҳонгир саодат билан қайтиб, ҳазрат қошиға келиб, сонсиз мол тортиб, Дилшод оғони тортти. Кичик ёшидин мундоқ улуғ иш эликидии келди.

Соҳибқирон андин қайтиб, Отбошиға келиб, андин Арпа ёзида[341] тушти ва неча кун айшу ишрат билан ўлтурди. Буюрдиким, Муборакшоҳ Макрит-
67а ким, ҳазора бекларидин эрди ва соҳибқироннинг эртаги /давлатхоҳи эрди, «Тўй йароғини қилсун!» Тўй этиб, йахши тўққузлар тортиб, хизмат қилди. Ва соҳибқирон ани махтаб, тарбият ва иноят кўзи билан боқти. Ва Ҳусайнбек бу сафарда охират сори сафар қилиб эрди, анинг мансабини ўғлиғаким, оти Худойдод эрди, берди.

Ҳазрат соҳибқирон Дилшод оғо билан зифоф қилғони

Қола Аллоҳу таборак ва таоло: *Фа-анкиҳу мо таба лакум минан-нисоъи масна ва сулоса ва рубоъа*[342]. Ҳазрат Аллоҳ файзи мундоғ воқиъ бўлуб турурким, тўрт хотун олинглар, соҳибқирони жувонбахтқа ул саҳройи дилкушода майл бўлдиким, Дилшод оғони олғай, тўй асбобиға ҳукм қилди. Байт:

Буюрди ўшул ерда ул шаҳриёр,
Ки қилғайлар асбоби тўй ошкор.

Ҳазрат давлатидин хоссу омм барча шодком ва айшу ишрат била машғул бўлдилар. Ва ишрат асбобидин наким хаёлда кечар эрди, барчаси муҳайё ва тайёр эрди.

Ва ҳар сориким, кўрар эрдинг бир гули тоза баҳордек, эликида олтун пиёла тўла шароби арғувонидин олиб тутар эрди. Ва ҳар тарафким, қулоқ солур эрдинг, бир тарафи ўлтуруб, суруд садосин олам ичра солиб, йахши уни билан айтур ашула. Байт:

Ки соҳибқирон шод бўлсун мудом,
Мамолики хушу давлати мустадом.

Тўйдин сўнг кўчуб, Йасси Дабондин[342а] ўтуб, Ўзгандда тушдилар. Ва маҳди улё Қутлуқ Туркон бекларнинг хотунлари била Самарқандин келиб, барча соҳибқиронға муборакбод дедилар. Ўзгандин ўтуб, Хўжандда етдилар[343], Баҳром Жалойир ўғли Одилшоҳ хизмат камарини белиға боғлаб, ҳазратқа тўй тортиб, отлар пешкаш қилди. Аммо кўнглида бу хаёл эрдиким, соҳибқиронға ул тўйда макр қилғай. Аммо соҳибқиронға ҳазрат Ҳаққнинг
67б инояти сақлар эрди, давлат илҳомидин қулоғи еткурдиким, «Мунда турмағил» ва Одилшоҳнинг ишидин/ соҳибқироннинг муборак кўнглида кечтиким, мунда ўлтурмоқ маслаҳат йўқтурур: филҳол, ул мажлисдин қўпуб отланди ва ўрдуға бориб тушти. Ва ул вақтдаким, соҳибқирон Қамариддин сори борур эрди, Шайх Муҳаммад Сулдуз ва Одилшоҳ Жалойир ва Туркон Арлот учаласи аҳд қилиб эрдиларким, агар фурсат топсалар, ҳазратни тутқайлар ва мунда тушканда хаёллар қилдилар. Аммо ул ҳазратни инояти Раббоний сақлар эрди, ҳеч иш қила олмадилар.

Соҳибқирон андин кўп черикни ижозат берди, ўзи давлат билан Занжир Саройғаким[344], Қаршидин икки манзил йироқ турур, бориб қишлоқ солди.

Ва ушбу қишда Одилшоҳ хизматда келиб, соҳибқиронға кўрунуш қилиб, ул андишаи фосидким, қилиб эрдилар, ўз тили билан ҳазратқа деди. Соҳибқирон ул сўзни эшитиб, ўзига келтурмай ҳеч нима демади ва Одишоҳни йахши сийлади.

Қиш ўтуб ёз бўлғонда йарлиғ бўлдиким, «Черик йиғилсунким, Хоразм сори борурмен!» Ҳар тарафдин черик йиғилиб келди. Ҳазрат соҳибқирон Шайх Муҳаммад Баён Сулдузни туттурди. Бас, таҳқиқ қилғондин гуноҳи зоҳир бўлди. Мири Маликким, инисини бу Шайх Муҳаммад ўлтуруб эрди, анга тобшурди, то андин инисининг қонини тилагай. Мири Малик ани

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўлтурди ва Боязид Жалойирнинг икки ўғлипи: Али Дарвеш ва Муҳаммад Дарвешни ўлтурди. Ва сулдуз туманини Оқ Темур Баҳодурға берди.

Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Хоразмға борғони зикри ва Сари Буға билан Одилшоҳ йаағи бўлғон учун йўлдин қайтқони

Аввал баҳорда, торих етти юз етмиш еттида (1376, март) табиъат султонининг фармонидин сабза черики ҳар соридин тебраиди. Шикуфанинг сардори шаҳар ва ҳисор боғларини муҳофизат қилмоқ учун муқаррар
68а бўлди. Ва сабза черики ферузлуқ билан /саҳроға юзин қўйди. Байт:

Сабза черикиға ҳукм этти чу султони баҳор,
Борди саҳро сори ҳушҳол ҳумоюносор.

Соҳибқирон давлат ва иқбол билан Хоразм сори юз қўйуб, борурға жозим бўлди. Оқ Буғани Самарқандда қўйди ва Сари Буға билан Одилшоҳ Жалойирни ва Хитойи Баҳодур ва Элчи Баҳодурни ўзга беклар била ўттуз минг киши қўшуб, Жета сори йибарди ва фармон қилдиким, Қамариддин бошиға бориб жаҳд қилсунларким, ул адм бўлғай[345]. Байт:

Ўттуз минг киши, барчаси номдор,
Йибарди Жета сори ул шаҳриёр.

Ва ўзи нусрат ва саодат била Хоразм сори мутаважжиҳ бўлди. Ва сув йақосида Сепоя мавзеъида давлат била тушти. Туркон Арлот сувнинг ул юзидин мутаважжиҳ ўлуб эрдиким, ҳазрат қошиға келгай. Яна йамон андиша хотириға кечиб андии бориб, Гурзувон[346] сориким, анинг қадимий юрти эрди, борди. Ҳазрат соҳибқирон Пўлодни бир жамоат киши билан анинг кейнида йибардилар ва алар кеча-кундуз суруб, Андхуд суйидин ўтуб, Форёб суйининг[347] йақосида анга еттилар. Туркон билан иниси ўз черикла-ри билан сув йақосини тутуб уруштилар: бир ҳамлаға тоқат қилаолмай бариси наришон бўлуб қочтилар. Зафарқарин черики аларнинг кейнида тушуб, Пўлод йалғуз Турконга етти ва Турконнинг оти ҳориб эрди, филҳол оттин тушуб Пўлоднинг отини ўқлади ва Пулод аниинг била йиқилди ва қўпарди. Туркон анга бир уқ отти, ул ўқ дубулғасига тегиб, анга ҳеч зарар етмади. Ва Пўлод анинг сори югуруб, анга ёпушти ва Турконни кўтариб ерга уруб, бошини кесди. Байт:

Адув бошини ул ели номдор
Танидин жудо айлади хору зор.

Ва Амон Сарбадол Турконнинг инисини тушуруб ўлтурди ва икки бошни соҳибқирон қошиға келтурдилар.

Бекларким, ҳазрат соҳибқирон аларни Жета сори йибариб эрди, Сари Буға билан Одилшоҳ вилоятни холи кўруб, бир-бири била йамон андиша этиб, Хитойи Баҳодур билан /Элчи Буға Баҳодурни туттилар. Ва Ҳамди-
68б киим, ҳазрат ани Андижон вилоятининг даруғаси қилиб эрди, алар билан иттифоқ қилди. Ва алар эллари билаким, жалойир ва қипчоқ эрди, барчани йиғиштуруб, Самарқанд устида юридилар. Ва келиб шаҳарни қабол этиб туштилар. Ва шаҳар эли ўқ захми била қўймадиларким, шаҳарнинг йақинида келгайлар. Ва Оқ Буғаким, шаҳарда ҳоким эрди, сурат соқеъани арзадошт этиб, ҳазратқа йибарди. Ҳазрат олий Котдин ўтуб Хосға[348] етиб эрдиким, бу хабар етти. Андин қайтиб, амирзода Жаҳонгирни ўзидин илгари йибарди ва ўзи кейнида юриди. Ва Бухорога етканда андин ўтуб, Работ Маликка туштилар. Шаҳзода Кармина мавзеъида[349] душманларға етиб, икки тарафдин сафлар тузатиб, уруш эттилар. Амирзода Жаҳонгир Тенгри иноятидин мухолифларға нусрат топиб, душманлар қочтилар ва Дашти Қипчоққа бориб, Ўрусхонға сиғиндилар. Ва ҳазрат соҳибқирон музаффар ва мансур келиб Самарқандда тушти. Жалойир улусини бекларга

www.ziyouz.com kutubxonasi

улаштиким, мутафарриқ бўлдилар. Ва амирзода Умаршайхни Андижонға йибарди ва Одилшоҳ ва Сари Буға Ўрусхоннинг мулозиматиға турдилар. Анда тақи аларнинг йамон феъли зоҳир бўлуб, Ўрусхон йайлоқ борғанда андин қочиб, Жета улусиға Қамариддин қошиға бордилар ва ани фитна ва фасодға далолат эттилар.

Тўртинчи қатла ҳазрат соҳибқирон Жета сори борғони

Сари Буға билан Одилшоҳ Қамариддин қошиға келдилар. Ҳар лаҳза ани шарру фасодға далолат қилур эрдилар. Ва Қамариддин аларниг сўзи билан амал этиб, Андижон вилоятиға кирдилар. Қазоқ ҳазораси[350] амирзода Умаршайхдин қочиб Қамариддинға кирдилар ва шаҳзода тоғқа кириб мутаҳассин бўлди, донишманд ақлли бир кишини ҳазрат соҳибқирон қошиға йибарди ва воқеъани арзадошт килдиким. «Йаағи осурд кўб келиб, Андижон вилоятини
69а хароб /қилди». Ул ҳазрат бу хабарни эшиткач филҳол отланиб, таъжил билан Самарқанддин чиқиб, Андижонға юриди.

Қамариддин ул ҳазратдин хабар топғач, туролмай қайтти ва Отбоши мавзеъидин эл ва уйини қочтуруб, ўзи тўрт минг киши билан бир камин ерни тутуб ўлтурди. Ҳазрат соҳибқирон ул мавзеъда етконда Қамариддиндин ғофил эрди ва бекларни тамом черики билан душман кейнида йибарди. Ва номдорлардин беш минг киши Муъаййидбек, ва Хитойи Баҳодур, ва Шайх Али Баҳодур қолиб эдилар, аларни тақи черики билан душман кейнида йибарди. Ва ҳазрат қошида икки юз кишидин ортиқ киши қолмади. Бу маҳалда тўрт минг киши билан Қамариддин камин қилғон еридин чиқиб, соҳибқирон устида тўкти. Ва ул ҳазратнинг кўнглида ҳеч ваҳм ва тараддуд бўлмай, ўз кишиларига кўнгул бериб, зафар қиличин белидин чиқориб, душманлар сори чобти. Ва муборак нафаси билан андоқ кушеш эттиким, ақл ва фаҳм ани ишида ҳайрон эрди. Ва муқаррар турурким, бу кўнгул ва ҳиммат ҳазрат Ҳаққнинг лутфидин эрди. Йўқ эрса, кимга мажол турурким, мундоқ маҳалда туруб душман била туриб уруш қилғай? Анинг била бўлғон йигитлар андоқ уруштиларким, таъриф қилса бўлмас. Ва икки юз киши билан тўрт минг кишини қочурдилар.

Ул фатҳ бўлғондин сўнг бир кеча шайх Бурҳониддин Қилични[351], раҳматуллоҳ, тушида кўруб, шайхдин илтимос қилдиким, «Ўғлум Жаҳонгир Самарқанд ичида хаста эрди. Анга дуо қилғил». Шайх дедиларким, «Худойи била бўлгил», ва ўзга сўз демади. Тушдин уйғониб билдиким, шаҳзоданинг иши мушкил турур. Кўнгли паришон бўлғон учун Йўл Қутлуқким, хосс кишиси эрди, Самарқанд сори йибардиким, шаҳзодадин хабар таҳқиқ келтургай. Ул борғонда яна паришон туш кўруб, хотири бисер мулул бўлди. Бекларға дедиким, «Гумон элтурменким, фарзандимдин айрилурмен». Ва
69б бекларға (яна) дедиким, /«Ҳарнаким воқиъ бўлубтур мендин йашурманглар». Юкунуб онт ичтиларким, «Бизларға бу маънидин асло хабар йўқ турур». Андин кўчуб, саккиз йағочда яна Қамариддинға еттилар ва уруш бўлди ва яна Қамариддин қочиб, Уч Қаробек анинг кейнида тушуб, бир неча сурди. Қамариддин саккиз киши билан қайтиб урушти ва кўб заҳмлар еб, чиқиб қочти. Пўлод Баҳодурнинг эликида йамон ўқ тегиб эрди, қайтиб бир ерда тушканда анда ўт тушти. Ўзи қунуб саъйи эттиким, ўтни ўчурғай. Ул жиҳатдан жароҳати тоза бўлуб, вафот бўлди.

Амирзода Жаҳонгирнинг вафот бўлғони зикри

Ҳазрат соҳибқирон Отақумдин қайтиб[352], Сайҳундин ўтуб, Самарқандда йақин еттилар. Самарқандаки бузурглар ва донишмандлар барча ўтирув чиқиб, қаро тўнлар кийиб, ҳазрат қошига келиб, байт:

Бариси қаро тўн кийиб келдилар,
Дуо тилларин барча очилдилар,

ҳазратни кўргонда барча дедилар, байт:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Дариоғо, ул шаҳаншоҳи бо дину дод,
Ки бўлди йигитликда гулдек ба бод,

ва хурущу фиғон била келдилар. Ҳазратким аларни андоқ кўрди, билдики туши чин бўлубтурур ва ўз ишини фалак қилиб турур. Назм:

Чу ул ҳолдин бўлди огоҳ амир,
Чиқиб жонидин нола ҳамчун нафир.
Икки кўзидин бўлди ёш ошкор,
Чу селики келгай ба вақти баҳор.
Бас, ўлтурди мотамда бари синоҳ,
Кийиб тўнлар ул дам кабуду сиёҳ.
Бари анжуман зору гирён бўлуб,
Ул ўт сўзидин барча бирён бўлуб.

Ҳазрат соҳибқирон бу воқеадин бағоят андуҳнок бўлди. Аммо ул шоҳнинг кўнгли дар ҳадик эрди ва йақин билур эрдиким, ҳар нимаким жаҳонда бақоси бор, фано офати анинг кейнида турур. Ва ҳар тандаким ҳаёт бор, мамот анга еткуси турур: *Ас-собирина ал-лазина иза асобатҳум мусибату, қолу инно ли-Ллоҳи ва инно илайҳи рожиъуна*»[33].

Ул жароҳатқа марҳам қилди ва шоҳзоданинг руҳиға ҳайрот қилиб ва
70а садақот берди /ва таъомлар фуқаро ва масокинға ва мустаҳаққларға берди ва анинг муборак жисмини Кешға элтиб кўмдилар ва иморати бағоят зебо солдурди.

Шаҳзоданинг ёши йигирмада эрди ва андин икки ўғул қолди, амирзода Муҳаммад Султон, Хонзодадин туғуб эрди ва амирзода Пир Муҳаммад, Бахт Малик оғоким, Илёс Йасурийнинг қизи эрди, андин туғуб эрди. Шаҳзода ўлгандин сўнг қирқ кун ўтуб эрдиким, мутаваллуд бўлди. Шаҳзоданинг вафот бўлғон торихи етти юз етмиш еттида лу йилда эрди (1376).

Ва Сайфуддинбек бу жиҳатдин барча ишдин эликини ювуб, дунё билан ҳеч эътиқоди қолмай, ижозат тилаб, Каъбаға борди.

Ҳазрат соҳибқирон Қамариддин бошиға яна черик йибаргони

Ҳазрат соҳиб қирон фарзанди жиҳатидин дунёдин безътиқод бўлуб, мамлакат забтидин ҳеч парво қилмади ва айтар эрди, байт:

Гирйа қилмас эрмиш бу дунёи дун,
Ки бўлғай киши анинг учун забун.
Чу биздин жаҳон қолғусидур недин,
Егайбиз жаҳон ичра мардум ғамин?

бу жиҳатдин беклар барча йиғилиб соҳиб қирон қошиға келиб, юкунуб, дуо билан тилларини очиб дедилар: «Ҳазрат Ҳақк, таборак ва таоло, оламнинг тузуклугуни подшоҳларнинг вужуди билан қилиб турур. Домин ва амонлиқким, Одам ичида турурким офаринашдин мақсуд бу эрмиш, подшоҳларнинг адолат ва сиёсати билан турур. Байт:

Эрур подшоҳ сояи Зул-жалол,
Ки андин топар барча олам камол.

Агар ҳазрат соҳибқироннинг хотирида парвардигорнинг ризоси турур, мунга ҳеч ғам емамак керак ва доду адлға машғул бўлмоқ керак, ва раъият ва фақиру мискиннинг аҳволларидин воқиф бўлмақ керакким, *Ҳазрат Саййиди олам, салл-Аллоҳу алайҳи ва саллам, айтиб турурким: «шоҳларнинг умридин бир соатким, адл ва дод билан кечгай, олтмиш ё етмиш*
70б *йиллиқ/ибодаттин йахшироқ турур»*.

Ҳазрат соҳибқирон бекларнинг насиҳат йузидин деган сўзлари таъсир этиб, ҳиммат юзини яна мамлакат маслаҳатиға қўйди ва черик жамъ қилмоққа машғул бўлди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бу маҳалда хабар келдиким, Одилшоҳ Жалойир неча киши билан Қорачуқ тоғида[354] саргашта юридур. Соҳибқирон Барот Хожа Кўкалтош ва Элчи Буғани ўн беш киши билан анга йибарди. Ва алар Самарқанддин тун қайтиб, Ўтрорға етконда, андин киши олиб тоғ ичида кирдилар. Ва анда истаб юрур эрдиларким, Оқсув мавзеъида[355] топиб йасоққа еткурдилар. Ва Оқсув бир ҳисор турурким, тоғнинг бурнида йасаб турурларким, анда қаровул ултурғай, Дашти Қипчоқ соридин ҳар ким пайдо бўлса, алар хабардор бўлғайлар.

Ва Сари Буғаким, йаағи бўлуб қочиб эрди, икки йилдин сўнг яна ул ҳазрат қошиға келди. Соҳибқирон ўз лутфу карамидин гуноҳидин кечиб, анга тааллуқ улусни берди. Андин сўнг оламоро раъйи билан амирзода Умаршайх ва Оқ Буға ва Хитойи Баҳодур ва ўзга бекларга фармонладиким, «Қамариддин бошиға борғайлар. Ва жаҳд қилсунларким, ани эликка тушургайлар!» Алар ҳукм йўсуни билан юруб, Қора Тўба мавзеъида[356] Қамариддинға еттилар. Ва соҳибқирон давлатидин анинг билан урушуб, Қамариддинни бостилар ва эл-улусини талаб қайттилар.

Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Жета сори борғони

Нусратшиъор черики ўлжа ва асир билан Жетадин қайтиб, соҳибқирон мулозиматида келдилар. Ҳазрат яна ўшул йилда Жета сори азимат этиб, Муҳаммадбекким, Мусабекнинг ўғли эрди ва соҳибқирон хизматида эрди, Аббос ва Оқ Темур Баҳодур билан илгари йибарди. Ва алар ҳукм йўсуни билан кеча-кундуз турмай Буғом Ойкўлда[357] Қамариддинға еттилар ва урушуб, ани қочурдилар ва элини талаб ва асир эттилар.

71а Ҳазрат соҳибқирон муборак нафаси билан /Қўчқор мвзеъиғача[358] борди ва ул ерда эшиттиким, Тўқтамиш Ўғлон Ўрусхондин қўрқуб, қочиб хизматқа келгуси турур[359]. Ҳазрат соҳибқирон Туманбек (Темурким), ўзбек бекларидин эрди, ўтрув йибарди ва буюрдиким, ани иззат ва ҳурмат билан келтургайлар. Ўзи саодат билан Йабағу[360] йўлидин қайтиб, Ўзганда[361] тушти. Ва андин кўчуб Самарқанд сори бориб тушти.

Туманбек (Темур) Тўқтамиш Ўғлонни келтурди ва беклар барча анга ўтрув бориб, соҳибқирон қошиға келтурдилар. Ул ҳазрат анинг мақдамини азиз тутуб, таъаззум ва иноятлар қилди ва тўй бериб, хайма-ҳиргоҳ ва наққора ва нафир ва қатор тевалар ва отлар ва яна нимаким, подшоҳлиғда керак турур, барчани йасаб берди ва ани ўғул ўқуди[362].

Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамиш Ўғлонни Ўтрор ва Сабронға йибарғони

Соҳибқирони олийҳиммат Саброн ва Сиғнақ[363] вилоятини Тўқтамиш Ўғлонға берди. Тўқтамиш анда бориб ўлтурди. Қутлуғ Буға Ўрусхоннинг ўғли қалин черик билан анинг бошиға келди. Аларнинг аросида уруш воқиъ бўлуб, бовужуд улким, Қутлуғ Буға ул урушда ўқ еб ўлди; Тўқтамиш туролмай қочти ва андаги элни таладилар. Тўқтамиш қочиб, соҳибқирон қошиға келди. Ҳазрат ани аввал келгонидин йахшироқ иззат тутуб, яна йарағини қилиб, вилоятиға ендурди. У Сабронға етконида Ўрусхоннинг улуғ ўғли Тўхта Қия, неча султонзодаларким, Жўчихон наслидин эрдилар ва Алибек ва ўзга беклар қалин черик билан Тўқтамиш бошида юридилар. Байт:

Черикдин тўла бўлди саҳни жаҳон,
Бари Тўқтамиш сори бўлди равон.

Тўқтамиш ҳам черикини йигиб, аларнинг ўтрувсида борди; уруш бўлғонда яна Тўқтамишхон туролмай, қочти. Ва Сайҳун суйиға етконда қўрқунчдин тўнин чиқариб. ўзини сувға солди. Қазончи Баҳодур анинг кейнида келиб. ани сув ичида кўруб, уқ отиб, эликини захмлиқ қилди. Тўқтамиш юз ташвиш била /сувдин кечиб, жанғал ичида кириб, хас ва хашак устида
71б йиқилиб ётти.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ва ғаройиби рўзғордин бу турурким, ҳазрат соҳибқирон Идику Барлосни анга йибариб эрдиким, анга насиҳат қилғай ва эш-кучига мардона бўлғай. Қазодин Идику Барлоснинг йўли ул жангал ичида тушти. Жангал ичида кириб борғонда қулогиға бировнинг уни келдиким, ингранадур. Тафаххус қилғонидин сўнг Тўқтамишхонни кўрди: йаланғоч ва ўзидин кетиб, хас ва хашак устида йиқилиб ётиб турур. Ул отдин тушуб, ани ул ердин кўториб, чодир уруб, чодирға кийурди; шарбат ва таом бериб, жароҳатиға марҳам қўйди ва бош-аёқ кийдурди ва андин кўчуб, соҳибқирон сори ёнди.

Ул маҳалда соҳибқирон Бухорода ўлтуруб эрди, Тўқтамишнинг ҳолатидин хабар билиб, яна анга шафқат қилиб, барча йароғини қилди.

Идикуким, ўмоғи мангқит эрди[364] ва Ўрусхоннинг бекларидин эрди, андин қочиб соҳибқирон мулозаматиға келди. Ва дедиким: «Ўрусхон черик жамъ этиб, бу сори мутаважжиҳ бўлди».

Ўшул замонда Ўрусхондин икки элчи келди; бири Кўппак Мангқит ва бири Тўлужон. Келиб, Ўрусхондин ҳазрат қошида сўзлар дедилар: «Мақсуд буким, Тўқтамиш менинг ўғлумни ўлтуруб, сенга қочуб борғон турур. Ани менга йибаргил ва агар бермасанг, уруш ерини айтиб йибаргил».

Ҳазрат соҳибқирон ҳиммат тилини очиб, жавоб бердиким: «Ул бизга сигиниб келиб турур. Мен ани ҳеч кимга бермасмен. Аммо уруш десангиз тайёр турубтурбиз». Байт:

Дедиким: «Борғил, ва мендин баён қил,
Ўрусхон қошиға мундоқ аён қил.
Ким мен сўқушай менга не парво,
Агар бўлгай йаари ер юзи дарё.
Сипоҳимнинг ишидур кинаю жанг,
Ҳунарсиз кишидин буларга юрт танг».

Ҳазрат соҳибқирон Ўрусхон урушиға черик тортиб борғони

72а Соҳибқирон Ўрусхоннинг элчиларини йибаргондин сўнг ҳукм қилдиким: «Черик йиғилсун!» ва /Жаку Барлосни Самарқандда қўйди ва Чиғатой улусини йигиштуруб, лу йилда (1376) черик тортиб, Ўрусхонға мутаважжиҳ бўлди. Назм:

Чу жамъ ўлди ул лашкари бекарон,
Ки ер кўк киби тебради у замон.
Черик тузи чун чиқти олам аро,
Ки кун бўлди тундек яна қап-қаро.

Сайҳундин ўтуб Ўтрор саҳросида туштилар. Ул тарафдин Ўрусхон Жўчихонға тааллуқ улусни йиғиштуруб, Сигнақда келиб тушти. Ва Ўтрордин Сиғнаққача йигирми тўрт йағоч турур[365].

Ул маҳалда анча йамғур ва қор ёғдиким, таъриф қилса бўлмас ва андоқ совуқ бўлдиким, ҳеч киши элик чиқара олмади. Ва уч ой ўшандоқ совуқ эрди ва қор ёғар эрди. Ва бу икки черик ерларида ўлтуруб эрдилар, ҳазрат соҳибқирон Йаруқ Темур ва Хитойи Баҳодур ва Муҳаммад Султоншоҳким, Ҳирот маликидин қочиб келиб эрди, буюрдиким, «Таъжил этиб, душманға шабихун элтинглар!» Бас, булар беш юз киши билан юридилар ва кечада Ўрусхоннинг ўғли Темур Малик Ўғлонға учрадилар. Ва алар уч минг киши бор эрди. Ўшул кечада тонгга йақин уруштилар ва мансур черики ғолиб бўлуб, душманлар қочти. Элчи Буға ва Темур Маликка ўқ тегиб, захмлиқ бўлдилар. Ва ул урушда Йаруқ Темур билан Хитойи Баҳодур иккаласи шаҳид бўлдилар. Мансур черики фатҳ ва нусрат билан қайттилар. Яна соҳибқирондин ҳукм бўлдиким, «Муҳаммад Султоншоҳ душман сори тил олмоққа борсун!» Ва ул ҳукм йўсуни била амал қилиб, бориб бировни келтурдилар. Андин маълум қилдиларким, душман черикидин икки баҳодурким, бирини Улуғ Сотқин, яна бирини Кичик Сотқин дер эрдилар, юз киши билан тил олмоққа келиб турур. Ва бу маҳалда Оқ Темур Баҳодур ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

Аллоҳдод Ўтрор шаҳрида бориб черикка озуқ берур эрдилар. Алар шаҳардин чиқиб, ўрду сори келур эрдиларким; йаағиға учрадилар. Ва бу йаағи ул киши эрмишким, тил олмоққа келгон эрмишлар ва Оқ Темур билан ўн беш киши эрмиш.

72б /Соҳибқироннинг давлатиға сиғиниб, мухолифлар билан уруштилар ва мухолифларни фириб бермак учун қочтилар. Ва йааги аларнинг кейнида тушконда қайтиб қиличларин чиқариб, икки кишини тушурдилар. Душман чериклари қочти ва ўзларини жарларда ва ариқларда солдилар. Ва Кўппакчи Юртчиким, Оқ Темурнинг иниси эрди, Кичик Сотқунни ўлтурди. Улуғ Сотқунни Ҳиндушоҳ тутти; ҳазрат соҳибқирон қошиға келтурдилар ва маълум бўлдиким, Ўрусхон қайтқон эрмиш ва Қаро Кўппакни ўз ўрнида қўйиб турур.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳиндушоҳға кўп иноятлар қилди ва соҳибқирон муборак нафаси билан душман сори юриди. Қаро Кўппак таки турмай кетган эрмиш ва мухолифлардин киши қолмаған жиҳатидин давлат ва иқбол билан қайтиб, Кеш жилгасига бориб, ҳумойун ўрдусида тушти ва саккиз кун анда турди.

Ҳазрат соҳибқирон Ўрусхоннинг улусини чобқони

Саккиз кундин сўнг яна соҳибқирон Ўрусхон сори мутаважжиҳ бўлуб юриди ва Тўқтамишхон ғажирчи[366] бўлуб юриди. Кеча-кундуз суруб, ўн беш кундин сўнг душанба кечасининг субҳи эрдиким, Жайрон Қамишқа еттилар. Душман эли чизсиз ўлтуруб эрдиким, ҳазратнинг черики аларни таладилар: қўйу от ва тева сонсиз тушти. Ҳазратнинг давлатидин Ўрусхон ўшул яқинда ўлуб, улуғ ўғли Тўхта Қия хон ўлуб, ато ерида ўлтуруб эрди. Ва ул таки атосининг кейнида борди ва ҳазрат Тўқтамишни Дашти Қипчоқда хон қилди. Ул ерни бўлғон эл-улуси биланким, Жўчихоннинг улуси эрди, (анга) берди. Ва бир отким, оти Ханг Ўғлақ эрди ва оламда андоқ от йўқ эрди, берди. Шеър:

Бир отким, эди барқдин тезтар,
Қила олмас эди ел андин гузар.
Юрурда фалакдин эди тезроқ,
Анинг гардиға етмас эрди Буроқ.

73а Дедиким: «Бу отни йахши сақлағайсен». Андин қайтиб, /Самарқандда келиб тушти. Йилон йилнинг аввалида, торих етти юз етмиш секкизда (1377, март) келиб, давлат ва саодат билан манзилига қарор топти.

Ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқдин ёнгондин сўнг Ўрусхон ўғли Темур Малик Ўғлон[367] хон бўлди ва черик тортиб, Тўқтамиш бошиға келди ва уруш қилғондин сўнг Тўқтамиш черики бузулди. Ва Туқтамиш ул (от)никим, ҳазрат соҳибқирон бериб эрди, миниб қочти ва кўб машаққат кўргондин сўнг ҳазратқа етти. Соҳибқироннинг ҳиммати анинг аҳволига тушуб, анинг йарогини қилиб, улуғ беклардин Туман Темур Ўзбек ва Бахти Хожа ва Гиёсиддин Тархон ва Йанғи Қавчин, буларни Тўқтамиш билан Сиғноққа йибардиким, ани ул вилоятда хон қилғайлар[368]. Беклар анинг билан Сиғноққа бориб, Тўқтамишни хонлиқ тахтиға ўлтурғуздилар ва наким расм турур эрди, қилдилар.

Ҳазрат соҳибқиронға саодатманд ўғул бўлғони зикри

Йилон йилнинг аввалида, рабиъ ал-охир ойининг ўн тўртида, торих етти юз етмиш тўққузда (20.08.1377) ҳазрат соҳибқироннинг давлат кўзи файзу фазли Раббонийдин йаруқ бўлуб, Самарқанд шаҳрида давлат ва иқболдин бир муборак юзлук фарзанд ғайб пардасидин юз кўрсатти. Назм:

Чу бўлди ано қорнидин ул жудо,
Хабар тобти ул ойдин подишо.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Кетурди ва қўйнида олди равон,
Анинг юзидин бўлди бас шодмон.
Буюрди анга доялар шаҳрийор,
Ки қилгай ани парвариш дар канор.
Кишиким, тутуб эрди ани йар,
Тўла эрди бошдин аёги ба зар.

Давлат ва саодат юзидин кун киби зоҳир эрдиким, ер юзининг подшоҳи бўлғуси турур ва оламдаки подшоҳлар анга божу хирож бергайлар. Ва бу шаҳриёрнинг ҳолати иккинчи мақолада келгуси турур. Ва мунда мақсуд мутаваллуд бўлгон зикриким, маълум бўлгайким, қачон таваллуд бўлуб эрди ва йили ва тарихи маълум бўлғай[369].

73б

/Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишхонни йана йарағини қилиб, Темур Малик бошиға йибаргони ва Темур Малик била урушуб зафар тобқони[370]

Аввалдаким, Тўқтамиш Ўғлон Ўрусхондин қочиб, ҳазрат қошида келиб эрди, Ўрунг Темур анинг била келиб эрди. Ва ҳазрат ани йахши сийлаб эрди, ва йанаким, Тўқтамиш Темур Маликдин қочиб келди, Ўрунг Темур эликка тушуб эрди ва ани Темур Малик қошиға элттилар. Темур Малик қонини бағишлаб қўябердиким, аларнинг ичида фалокат била юруғай. Бир кун Темур Маликка юкунуб дедиким, «Менга тааллуқ элимни иноят қилғил». Темур Малик анинг сўзини эшитмай дедиким, «Кўнглунг тиласа турғил. Агар тура олмасанг, ҳар қаёнким хотиринг тиласа, борғил». Ва Ўрунг Темур ўшул қишда қочиб, ҳазрат соҳибқирон қошига борди. Ва ҳазрат анга кўп иноятлар қилди ва Темур Маликхоннинг аҳволини сўрди. Ул дедиким, «Кеча ва кундуз ичадур ва чоштгача юқлайдур. Ва агар юз муҳим бўлса, ҳеч кишига ул мажол йўқ турурким, ани уйғотғай. Ва бу жиҳатдин эл андии ноумид бўлуб турурлар. Ва Жўчихоннинг улуси Тўқтамишни тиларлар».

Соҳибқирон буюрдиким, Тўқтамиш Темур Малик бошиға юрусун. Ва Темур Малик ул қишда Қаро Толда қишлоқ қилиб эрди. Тўқтамишхон черик йигиштуруб, Темур Малик бошиға борди ва анда етконда асру қаттиқ уруш бўлди. Ва соҳибқирон давлатидин Тўқтамишқа зафар ҳамдам бўлуб, Темур Маликни бости ва Қипчоқ Даштида атолари ўрнида шоҳлиқ тахтида ўлтурди. Ўрус Хожани чобтуруб, ҳазрат аъло қошиға йибарди ва фатҳ муждасин еткурди.

Ҳазрат ул хабардин севунуб, неча кун айшу ишрат била ўлтурди ва бу жиҳатдин зиндондаги бандиларни озод қилди ва Ўрус Хожани кўб иноят ва шафқат қилди. Байт:

Йибаргон кишига бериб тожу зар,
Эгар бирла от ва мурассаъ камар.

74а /Ани ижозат бериб қайтарди. Ва Тўқтамишхон Сиғноқда келиб қишлади. Баҳор бўлғонда Тўқтамишхон қалин киши йиғиштуруб Сарой мамлакатиға бориб, Мамоқ элини мусаххар қилди ва анинг азимати ҳар кунда соҳибқирон давлатидин ортар эрди. Ва Жўчихон улуси барча анга мутиъ бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Хоразмға элчи йибарғони

Ул йилдаким, ҳазрат соҳибқирон қишда Ўрусхон муқобаласида ўлтуруб эрди, Юсуф Сўфий ҳеч андиша этмай фурсат топиб киши йибардиким, Бухорони чобтилар ва ҳар нимаким тобтилар, элттилар. Ҳазрат соҳибқирон Жаловатийни элчилиққа Юсуф Сўфий қошиға йибарди ва дедиким, «Қариндош бўлғондин мухолифат қилмоқ яна не жиҳаттин турур?» Юсуф Сўфий элчини тутуб беркитти[371]. Ҳазрат соҳибқирон ул йамон ҳаракатидин воқиф бўлуб, назм:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ва парҳезпарвари некном,
Тилади шаҳаншоҳи боэҳтиром.
Буюрдики, сочқил гуҳар хомадин,
Баён қил чу дур сўзларим номадин.
Сари нома қилғил номи худой,
Ки гумроҳларға эрур раҳнамой.
Кишиники, ул қилди ферузбахт,
Анга қолгусидур жаҳон ичра тахт.
Кишиники, ул қилди хору нажанд,
Анга тегмагай офтоби баланд.

Йахши хат битди. Хатнинг мазмуни бу эрдиким: «Подшоҳлардин раво эрмаским, элчини банд қилғай, анинг учунким, аларда гуноҳ булмас. Агар сенинг сўзунг бўлса сенинг била турур, элчи била не ишинг? Борғон элчини йибаргил ва мундоқ ишлар қилмағилким, пушаймон бўлғунг турур» битиб, хатни муҳрлаб Юсуф Сўфийға йибарди. Ул нодон беоқибат, ноандиша бу борған кишини ҳам банд қилдурди ва шарру фасод эликини очиб, Туй Буға уғрини йибардиким, Бухоро вилоятини теграсидаги ўлтурғон туркларнинг теваларини суруб, элттилар.

Бу маҳалда Ҳожи Сайфуддинбек Ҳижоз сафаридин қайтиб, ҳазрат соҳибқирон қошида келди ва Эрон мамлакатида бўлғон подшоҳларнинг/ аҳволларини арзадошт қилди. Ва ўшул йилда ҳазрат соҳибқирон маҳди
74б аъло Туман оғоким, Мусабекнинг қизи эрди, шариъат тариқаси билан никоҳида кийурди[372]. Ва ҳазратнинг хотири шарифида кечтиким, бу хотун учун бир ери солгай. Ҳукм эттиким, Самарқанднинг кун ботар сорисида фалак буружининг ададича ўн икки боғ солдилар ва барчани бир қилдилар. Ва бир боғ ичида бир кўшки солди ва бу боғнинг оти «Боғи давоздаҳ бурж» бўлди. Ва ҳазрат ул қишни Занжир Саройда қишлади.

Ҳазрат соҳибқирон тўртинчи қатла Хоразмға бориб, фатҳ қилғони

Юсуф Сўфий жаррот аёғин тариқатдин ташқари қўйди ва ғурурдин элик чиқариб, вилоятларга узатти ва мусулмонларнинг молларига тамаъ қилди. Шаввол ойида, торих етти юз саксонда, қўй йилдаким, кун Ҳут буржида борди (19-20.02.1379); ҳазрат нусратшиъор черикини йиғиштуруб, Хоразм сори мутаважжиҳ бўлди. Эски Ўкуздин[373] ўтуб, Хоразм қалъасини[371] ўртада олди ва эҳтиёт учун буюрдиким, яна ҳисори солғайлар. Ва барча йўлларни маҳкам қилдурди ва ҳар кеча-кундуз сурон солиб, олам ичида зилзила тушар эрди.

Ҳазрат соҳибқирон зафарпаноҳ черикини ҳар сори йибирдиким, алар чопиб мол келтурдилар. Бу маҳалда Юсуф Сўфий бир хат ҳазрат қошиға йибардиким, «Неча эл азобда бўлғай биз, икки киши жиҳатидин? Вазифа улким, иккаламиз майдонға чиқиб урушқайбиз». Назм:

Таваккал қилиб икимиз Ҳаққ била,
Худованди сабуру мутлақ била,
Кўралики, будур гардуни сипеҳр,
Кима жавр кўрсаткай ва кимга меҳр.
Ки майдон ичинда бўлур сарбаланд,
Ки бўлур жаҳон ичра хору нажанд.

Ҳазрат соҳибқиронға бу сўз хуш келиб дедиким, «Мен худойдин ушбуни тилар эрдим» ва тавақкуф қилмай, уруш асбобини кийиб, ўзини мукаммал қилиб, ҳисори сори юриди. Беклар илгари келиб дедиларким, «Бу бормоқ
75а маслаҳат /йўқ турур». Аммо соҳибқирон аларнинг сўзларига илтифот қилмай, юруди. Ҳожи Сайфуддинбек беихтиёр бўлуб, жиловини тутуб, давлатхоҳлуқ тили билан арзадошт қилди ва дедиким, «Бандалар тирик туруб раво эрмаским, сиз урушқали борғайсиз». Соҳибқироннинг аччиги келиб, ани

www.ziyouz.com kutubxonasi

сўкуб, йалғуз қалъа сори юриди. Хандақка етконда чорлаб дедиким, «Юсуф Сўфийга айтингизким, биз сенинг сўзунг била келдук. Сен ҳам керакким, ваъдага вафо қилғайсен, шаҳардин чиқиб келгайсенким, кўрали, Худой кимга нусрат берур». Юсуф Сўфий қўрқуб, сўзидин пушаймон бўлуб, жавоб бермади. Ҳазрат яна чорлаб деди ким, «Ҳар кимки қавлига вафо қилмас, ўлмак анинг тириклигидин йахшироқ турур». Ҳар нечаким мундоқ сўзлар деди, ул ҳеч унамади ва соҳибқирон кўб туруб кўрдиким, ҳеч киинци чиқмади, ёниб борди. Барча эл анинг журъатидии таажжубқа қолдилар. Байт:

Бари дедилар анга «Юз офарин,
Ки сенсиз дами бўлмағай ер юзин».

Бу маҳалла Термиздин йанги қовун[375] ҳазратқа келтурдилар. Ҳазрат дедиким, «Юсуф Сўфий бизга ўтрув ўлтуруб турур. Бу янги мевадин олтун табақ ичра солиб йибарали». Беклар дедиларким, «Олтун табақ не ҳожат турур, йагоч табақ етар». Ҳазрат деди: «Бизнинг ҳимматимизда қусур турур». Олтун табақ ичра қовунни қўюб, хандақка йақин элтиб дедиларким, «Йанги қовун турурким, соҳибқирон Юсуф Сўфий учун йибариб турур». Қовунни анда қўюб қайттилар. Алар қалъадин тушуб, қовуини олиб Юсуф Сўфийга элттилар. Ул бадбахт йамонлиғидин буюрдиким, қовунни хандақ ичида ташладилар ва табақни дарбошиға берди[376]. Андин сўнг қалъа ичидин бир бек, Ҳожи отлиқ, куп киши билан урушқали чиқти. Амирзода
75б Умаршайх баҳодурлари қиличлар тортиб анга чобтилар, уруштилар /ва икки тарафдин кўб киши захмлиқ бўлуб, Хоразмдин чиққан кишилар қочтилар. Ул ишда Элчи Буға билан Навширвон йахши ишлар қилдилар ва иккаласи захмдор бўлдилар. Аларни ўрдуга келтуруб, муолажа қилиб, Элчи Буға йахши бўлуб, Навширвон вафот бўлди. Андин сўнг асокири нусратшиъор фармон йўсуни била манжаниқ тартиб этиб, тош зарби билан Юсуф Сўфийнинг қасрини буздилар. Ва Юсуф Сўфий бу ҳолатни кўруб, қўрқуб ўзга ерга бориб ўлтурди. Уч ойу ўн олти кунгача шаҳар қамал эрди. Аммо ҳар кунда фатҳ осори ва аломати мансур черикида зоҳир эрди ва Юсуф Сўфийнинг жойинда гам ва андуҳ кўбрак бўлур эрди, токим бу ғаму андуҳда ўлди.

Ҳазратнинг давлатидин мундоқ воқиъ бўлдиким, ул кунким хазрат йалғуз қалъаға йақин бориб эрдиким, Юсуф Сўфий билан урушқай ва Юсуф Сўфий чиқмади, муборак тилига бордиким, «Ҳар кимки ўз сўзиға вафо қилмағай, марг андоқ кишига йахшироқ турур». Ва неча кундин сўнг Юсуф Сўфийнинг ҳаёт куни мамот шомиға мубаддал бўлди.

Ва мансур черикининг баҳодурлари чаҳоршанба кунида шижоат юзларини ҳисорға қўйуб, ҳар соридин рахналар қилиб, урушуб шаҳарға кирдилар. Ва ул шаҳарни тоб-тоз қилиб, анда бўлғон донишмандлар ва ҳаффоз ва ҳунармандлар барчасини кўчуруб, Кешга элттилар. Ва бу фатҳ қўй йилида, торих етти юз сексан бирда бўлди[377].

Соҳибқирон фатҳ ва давлат билан қайтиб ул қиш Занжир Саройда қишлади. Байт:

Давлатдин ўлди ҳосил анвоъи комрони,
Бўлди анга муҳайё асбоби шодмони.

Соҳибқирони саодатманд Кеш қалъасини солиб, Оқсарой иморатини буюрғони

Баъзи китобда манқул турурким, Кеш шаҳри бурун уламои Исломнинг ери эрмиш ва бузругвор муҳаддислардин уч имом анда ватан қилгон турурлар: бири Абу Муҳаммад (Абдуллоҳ ибн Абдулҳамид ибн) Наср (ибн
76а Ҳумайд) ал-Кашший[378] /ва яна бири (Абу Муҳаммад) Абдуллоҳ ибн Абдурраҳмон ад-Дорамий ас-Самарқандий[379] ва Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий[380], разийаллоҳи анҳум. Ул маҳалда олам аҳли масъала ва масоили диний учун атроф оламдин Кеш вилоятиға келур эрмишлар. Ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

ул жумладин Абу-л-Ҳусайн Муслим ибн Ҳажжож ал-Қушайрий ан-Нишопурий[381] келиб Абдурраҳмон ибн Ҳумайд ал-Каший қошиға истифода қилғон турур ва кўб аимма ва афозил анда бўлғон эрмишлар ва барчанинг дарслари бор эрмиш. Бу жиҳатдин Кешни «Қуббатул илм вал адаб» лақаби бўлуб турур. Баҳор вақти ул шаҳарнинг тому тоши кўм-кўк бўлур ва кўк кўрунғон жиҳатидин анга Шаҳрисабз от бўлуб турур. Сичен[382] йилда, торих етти юз сексан бирда (1380, март) ул шаҳарға қалъа солдурди ва жаҳдлаб тамом қилдурди. Ва андоқ шаҳри бўлдиким, гардун Муҳандиси мунча ёши билан оламни кезиб, ҳеч бир ерда мундоқ шаҳар ва кўшк кўрмаган турур.

Соҳибқирони зафарқарин Ҳожи Сайфуддинбекни Малик Ғиёсуддинға, Ҳирот вилоятиға йибаргони

Ҳазрат соҳибқирон қишлоқдин Ҳирот вилоятиға Малик Ғиёсуддинға элчи йибардиким, «Аввал баҳорда бекларким, нўёниёндин турурлар, барча жамъ бўлуб қурултой қилгумиз турур. Малик керакким, бу қурултойда ҳозир бўлғай». Борғон элчи Малик қошида бориб сўзни дегонда Малик элчини йахши сийлаб қайтариб йибарди. Ва жавоб мундоқ дедиким, «Агар Ҳожи Сайфуддинбек бу сори келса, мен анинг била хизматқа борғум турур». Зоҳири била мундоқ, аммо ботинида қўрқар эрди.

Ҳазрат соҳибқирон бу сўзни эшитгач, Ҳожи Сайфуддинбекни йибарди. Бек Ҳиротқа етконда Малик анинг мақдамини азиз тутуб, муддати бекни сақлади, бу баҳона биланким, «Пешкашларим тайёр бўлмағон турур», вале ҳисорға устлиқ кийирур эрди. Ва мундин бурун бир қалъа солиб эрдиким,
76б анинг давраси икки йағоч эрди; ул қалъани жаҳд қилур эрди, /тамом бўлғай. Ва маҳаллот ва боғотким, шаҳардин ташқари эрди, кўброки шаҳар ичида кириб эрди. Бу умид билаким, агар ғаним пайдо бўлса, анда кира олмағай. Ҳожи Сайфуддинбек Маликнинг афъолидин фаҳм қилдиким, ўзга хаёли бор. Андин ижозат тиламай, шаҳардин чиқиб, Самарқанд йўлига кириб, мулозиматқа етти ва Маликнинг афъоли ва кирдорини шарҳ қилди.

Бу маҳалда Алибек ибн Арғуншоҳ Жониқурбони соҳибқирон мулозиматиға келди: бовужуд улким, андин ғуноҳлар зоҳир бўлуб эрди, ҳазрат ул ҳаракотларни хотириға келтурмай, иноят в шафқат анинг ҳаққида қилди. Ва анинг қизини амирзода Муҳаммад Султон учун қалинлиқ қилди ва неча кун тўйлар тортиб, аиға отлар миндуруб, хилъатлар кийдурди. Хуросон бормоқ учун анинг била кенгашти ва муқаррар мундоқ бўлдиким, аввал баҳорда ҳозир бўлғай, то иттифоқ била Хуросонға борғайлар. Алибек бу маънини қабул этиб, ҳазрат яна анга иноятлар қилиб ижозат берди. Байт:

Чу бўлди сарафроз шаҳ лутфидин,
Ёниб, қўйди ўз юрти сори юзин.

Ҳазрат соҳибқирон шаҳзода Мироншоҳни Хуросонға йибаргони

Ҳазрат соҳибқироннинг ҳиммати раво кўрмас эрдиким, олам ичинда андин ўзга киши мамолик амрида дахл қилғай, ё «Вилоят менга тегар» деб даъво қилғай. Доим муборак тилида кечар эрдиким, «Дунё андоқ ер йўқ турурким, икки киши анда дахл қилғай ва дунёни йасаған Парвардигор бир турур. Дунёда ҳам подшоҳ бир керак».

Ул маҳалда Эрон вилоятида ҳар мамлакатда бир жамоат бош чиқариб, подшоҳлиқ қилур эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон Турон вилоятини мусаххар қилғондин сўнг муборак хотириға туштиким, Эрон вилоятини забт қилғай. Эрон сори мутаважжиҳ бўлуб, сичен йилда фарзанди аржуманди мирзо
77а Мироншоҳким, ўн тўрт ёшида эрди, Хуросон вилоятининг /ҳукуматиға муқаррар бўлди. Ҳожи Барлосбек билан Ҳожи Сайфуддинбек ва Оқ Буғабек ва Усмонбек ва Муҳаммад Султон ва Хумори, Тамуканунг иниси ва Тобон Баҳодур ва Ўрус Буға, Сари Буғанинг иниси ва Пир Ҳусайн Барлос, Мусабек ўғли Ҳамза ва Муҳаммад (Қузағон) ва Сариқ Атка, Уч Қаронинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўғли Музаффар ва ўзга беклар эллик қўшун черики била отланиб, ҳазрат шаҳзоданинг мулозиматида барчани Хуросон вилоятиға йибарди[383]. Шаҳзода ҳукм йўсуни била амал қилиб, қалин черик билан ҳазрат Изад таоло паноҳида сигиниб, Эрон сори мутаважжиҳ бўлдилар. Шеър:

Чу Турондин Эрон сори шаҳриёр,
Йибарди ўғулни шаҳи номдор.
Амунунг йақосида қилди мақарр,
Буюрдики, жамъ ўлсун аҳли ҳунар.
Йасасунлар анда кемадин равон,
Сув устида кўфрукким, ўтсам аён,
Ҳунарвар равон қилди бино ва кор,
Мураттаб қилиб, кўфрук устувор.
Ки ўттилар андин черики равон,
На қўрқунч эди анда, на ваҳми жон.

Сувдин ўтуб ул қиш Балхда ўлтурди. Қишнинг охирида Бадғисда[384] черик йибариб, чобтилар ва бисёр мол олиб ёндилар. Ҳутнинг ўн бешида Алибек Жониқурбони ҳазрат қошида элчи йибардиким, «Агар ҳазрат ўзи мутаважжиҳ бўлуб, бери келурлар (эрса) банда хизматда бел боғлаб, ғажирчи бўлурмен».

Ҳазрат соҳибқирон Эрон вилоятиға черик тортиб борғони

Товуқ йилда, торих етти юз сексон иккида аввал фасли баҳордаким, (1381, феврал) олам маҳбубларнинг юзидек гуллардин ороста бўлуб эрди, ҳазрат соҳибқирон Эрон вилоятиға таважжуҳ этиб, фармон қилдиким, «Черик жамъ бўлсун!» Атроф ва жавонибдин анча киши йиғилдиким, тамом саҳро чодир ва оқ уй ва шомиёнадин тўлди. Ҳазрат соҳибқирон авжи азимат ва давлат билан сувдин ўтуб, Андхудқа етти[386]. Ва ғоят сидқ ва ихлосдин Бобо Сангуким, авлиёлардин эрди, тавофиға борди. Ва Бобо Сангу, жазаба ва ҳолатиким, анда бор эрди, бир қўйнунг тўшини ҳазрат қошиға ташлади.
77б Ул ҳазрат /шу куп тутуб, тўшни олиб дедиким, «Хуросонким, ер юзининг тўши турур, бизга Тангри бергуси турур». Ва ўшандоқ бўлди ва андин саодат ва иқбол билан юриди.

Малик Муҳаммадким, Малик Ғиёсуддиннинг иниси эрди ва Сарахс қалъасида эрди, ҳазратнинг келгонидии хабар билиб, мулозиматқа келди, ва ҳазратнинг иноят ва шафқати сарафроз бўлди.

Марваруддинким, машҳури Мурғоб[387] била турур, андии ўтуб, Чекдаликким, Ҳиротнинг ўн бир йағочида турур, туштилар. Ва Алибекка киши йибардиким, «Черикингни жамъ этиб, бизга бот етишакўргил!» Алибек аҳд юзини бевафолиқ тирноғи билан бузуб, келурға тааллул қилди ва аёқини ғурурдин ташқари қўйуб, борғон кишини ҳам йибармади.

Малик Ғиёсуддин ул йақинда Нишопурни сарбадоллардин олиб, черикининг кўпи анда эрди. Ҳазрат соҳибқирон Кусуй ва Жом сори равон бўлдиким, андағи черик Маликка қўшулмағай. Кусуйға етконда Паҳлавон Маҳдийким, ул ернинг улуғи эрди, ўтрув чиқиб, саврин била келиб ҳазратни кўрди. Ва ҳазрат ани йахши кўруб, андағи элга ҳеч зарар тегмади.

Ҳазрат соҳибқирони покэътиқод мавлоно Зайниддин Абу Бакр Тайободийга[388] бориб, ул ягонаи даҳрнинг суҳбатиға мушарраф бўлди. Ва ул олим дипнарвар йахши насиҳатлар деб, бир-бирини дуо қилиб, Ҳирот сори мутаважжиҳ бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон Фушанж қалъасини мусаххар қилғони

Ҳазратнинг фотиҳ раъияти Фушанж қалъасиға[389] етти. Нусратшиъор черики ул қалъани ўртада олиб туштилар, хандақида суви кўп жиҳатидин уч кун таваққуф бўлди, ва уч кун қалъанинг олмоқиға ва уруш асбобиға машғул эрдилар. Тўртинчи кунда отланиб келиб уруш солди. Назм:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Чу тўртинчи кундаки, султони меҳр,
Ки тожи эрур нур ва тахти спеҳр.
Юриди шаҳаншоҳи олийтабор,
78а /Ким ул қалъани олғай ул шаҳриёр.

Йарлиқ бўлдиким, «Ҳар киши тўш-тўшидин уруш солсун!» Ҳар тарафдин ҳисорға юз қўйуб урушладилар. Баҳодурлар синочлар билан ва йағочлар билан ел киби ул сувдин утуб, ҳисорнинг хокризиға чиқтилар. Ва ҳазрат соҳибқирон жайбасиз бир диккалай била қалъа тегарасида юруб, баҳодурларға кўнгул берур эрди. Баҳодурлар ани кўруб, аларға куч-қувват бўлуб, урушқа юридилар. Ҳисор устидин тош ва ўқ йамғур киби келур эрди, андоқким, икки ўқ ҳазратнинг қалқониға тегди. Амирзода Аликим, Муъаййидбекнинг ўғли эрди ва ҳазратнинг синглисидин туғуб, ҳазрат анга тағоси бўлур эрди ва Ийгу Темур Билгут ва Умар Аббос ўғли ва Мубашширлар ва ўзга баҳодурлар илгари бориб, фасилға еттилар. Ва элик уруб, фасилдин юқори чиқтилар. Ҳар нечаким душманлар ўқ ва тош оттилар, қайтмадилар ва шижоат пешасининг шери Шайх Али Баҳодур ва кичик иниси Султон ва Элчи Буғанинг ўғли Мирак қиличларин чиқариб, баҳодурлуқ била ҳамла қилиб, дарвозаға юридилар ва хандақдин ўтуб, дарвозаға бориб, душманлар била урушуб, аларни қочуруб, дарвозани олиб очтилар. Ва мансур черики ҳар тарафдин қалъаға ёпушди, рахналар қилиб, қалъаға кирдилар ва ичидаги душманларни барчани ўлтурдилар ва ғорат ва торож эликини чиқариб, ҳар нимаким топтилар, таладилар.

Бу фатҳ оқил ва зийракларнинг қошида ишорати азим эрди; Эрон вилоятида аввал ериким фатҳ бўлди, бу эрди. Ва бу қалъа бағоят берк қалъа эрди ва Хуросон вилоятида андоқ мазбут қалъа йўқ эрди. Хандақи асру чуқур ва тўла сув ва ичида эли кўб. Мундоқ қалъани мусаххар қилмоқ асру улуғ иш турур ва мундин маълум бўлдиким, Эрон мамлакати тамом фатҳ бўлғуси турур. Ва бу урушда йамон кўзнинг дафъи учун Илёс билан баъзи кишилар хандақнинг суви ичида талаф бўлдилар.

/Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон Ҳирот сори бориб, ани тақи фатҳ қилғони

786

Ҳазратнинг муборак хотири Фушанж қалъасидин жамъ бўлуб, азимат инонини Ҳирот сори қилди. Малик Ғиёсуддинға ғурури ва ҳисорининг берклигига ва кишисининг кўплигига мағрур бўлуб, уруш асбобини тайёр этиб, қалъани беркитти. Чаҳоршанба куни соҳибқирон мансур черики била анда стиб, ташқаридаги богларни бузуб, томларини йиқиб, хандақ қазиб туштилар. Ва ҳазрат ўзи муборак нафаси билан шаҳарии (атрофини) бир эврулуб, тушар ва кирар йўлларини кўзалади. Мухолифлар кийна камарларини белларига боғлаб, дарвозаларни очиб, ғўрийлардин бир жамоат киши чиқиб, уруштилар. Номдор беклардин ва баҳодурлардин, алалхусус, Қиморшоҳ Барлос ул кун йахши ишлар қилдилар ва душманларни дарвозағача суруб, шаҳарға кийурдилар ва андип ёниб, ҳар киши ўз ерига тушуб, фароғат қилдилар. Тонгласи нусратпаноҳ черики отланиб, йасол тортиб, қалъанинг ўтрусида келиб турдилар. Охшомғача ул кун уруш солмадилар. Тонгласиким, жумъа куни эрди, чоштгоҳ бўлғонда зафар черики оҳанги уруш қилиб, қалъа сори юридилар. Ўрус Буға билан Мубашшир бир пора баҳодурлар билан ҳисор тубида келиб турдилар ва саъйи қилур эрдиларким, юқори чиққайлар. Душманлар ҳисор устидин мардоналиқ кўрсатиб, ҳисорни сақлар эрдилар.

Саодат ва иқбол билаи ҳазрат соҳибқирон ҳар сори юруб кўрар эрдиким, баҳодурлар нечук иш қилурлар, ва ҳар ердаким стар эрди, турғон баҳодурларға кўнгул бериб ўтар эрди. Аларға бир кўнгул минг бўлуб, ишлариға жадди ва жаҳд қилур эрдилар.

Фармон бўлдиким, «Бари соридин султоний уруш солиб юрусунлар!» Ийгу Темур ва Мубашшир ва Севинчак илгари бориб, ҳисор тубиға кирди-
79а лар. Ва ҳар нечаким ўқ /ва тош ҳисор устидин отар эрдилар, қалқонлари билан олиб илгари бордилар ва шотулар қалъаға қўйуб, юқори чиқтилар. Ва яна диловар Мамарри Ғаний кўшкидин, андинким Ижал суйи шаҳарга

www.ziyouz.com kutubxonasi

кирар эрди, кирдилар. Шаҳар улуғ эркан жиҳатидин эл бир-биридип хабардор эмас эрдилар. Ва ул кун Малик Ғиёсуддин ул дарвозадаким, Ижал суйининг кўфруки устида эрди, туруб уруш қилур эрди. Аммо ул иш ҳеч фойда қилмади ва мансур черикидин аввал кишиким қалъаға чиқти, Халил Ясовул эрди. Ҳар соридин беклар ва баҳодурлар юруб, қалъаға чиқтилар ва баҳодурлар дарвозаларни душманларнинг кўнглидек синдуруб, ичкари кирдилар. Ва хазон елидекким, йағоч устидин йафроқни тўкулгай, мухолифларни тепадин ўшандоқ ташладилар.

Малик Ғиёсуддин қочиб ичкари қалъаға кирди. Мансур черик Малик кишиларидин икки минг киши тутуб ҳазрат қошига келтурдилар. Ҳазрат соҳибқирон аларнинг гуноҳларидин кечиб буюрдиким, «Хатлар битиб, булар билан шаҳар ичида йибаринг!» Хатнинг мазмуни бу эрдиким, «Ҳар кишиким ўз ерида ўлтуруб фасил устида чиқмағай, амонда бўлғай турур. Ва ҳар ким чиқиб урушса гуноҳи ўз бўйнида». Ва мундоқ хат битиб, бу олғон кишиларга бериб, шаҳар ичида йибардилар ва дедиким, «Элга кўрсатгайсиз!» Шаҳар эли бу хатларни кўруб, ҳар киши ўз уйига кириб ўлтурди. Малик ичкари ҳисорға кириб хаёл эттиким, қалъани беркитиб сақлағай. Ҳар нечаким элни чорлади, ҳеч киши эвидин чиқмади ва сўзини ҳеч киши эшитмади. Билдиким, қалъани сақласа бўлмас, ҳазрат соҳибқиронға бўйун қўйуб, таслим бўлмоқ керак. Аносиниким, оти Султон Хотун эрди ва Тағай Темурхоннинг қизи эрди ва улуғ ўғли Пир Муҳаммадни, Искандар Шайхийким, Бижан наслидин эрди, аносига қўшулуб, ҳазрат соҳибқирон қошига йибарди.

/Ҳазрат соҳибқироннинг хулқ ва карами қўймай, келгон кишиларни
79б йахши кўруб, иноят ва шафқат қилди ва маликзодаға хилъат ва олтун камар била сарафроз қилди. Ва аларни яна қайтариб йибарди ва дедиким, «Маликка айтингиз: шаҳардин чиқиб келиб, бизни кўрсун ва агар на уруш билан шаҳарни олсак, кўб киши талаф бўлур ва мусулмонларнинг моли ва аҳл-аёли талаф бўлур. Ва аларнинг ёзуқи анинг бўйнида бўлғуси турур». Ва Искандар Шайхийни сақлаб, йибармади ва шаҳарнинг аҳвол ва авзоъини сўруб, барчасидин соҳибвуқуф бўлди. Ва Боғи Зоғон кўшкида келиб тушти. Малик Ғиёсуддин чиқмоқ йарогига машғул бўлуб, якшанба куни ҳисордин чиқиб келиб, соҳибқирон дийдориға мушарраф бўлди. Ва юкунуб ҳазрат била кўрушти ва тақсир бўлғон ишларидин узр қилди. Шеър:

Йамон кишига иши чун бўлса сахт,
Қочар ул йамон кишидин фатҳу бахт.
Чу кўргайки бўлмас муяссар зафар,
Ки кун-кундин аҳволи бўлур баттар.
Тилин очса анга тазарруъ била,
Дегай ишидин узру зори қила.

Ҳазрат анга амон бериб, хосса хилъатлар билан ва олтун камар билан сарафроз қилиб, шаҳарға йибарди. Тонгласи шаҳарнинг содот ва қазот ва машойих ва донишманд ва акобирлари чиқиб, ҳазратнинг мулозиматиға келдилар. Ва ҳазратни кўруб, кўб навозишлар топиб хушвақт бўлуб, севиндилар.

Бу фатҳ муҳаррам ойида, товуқ йилда, торих етти юз сексон учда бўлди (1381, апрел).

Раъият нусратшиъор андин кўчуб, Ҳиротнинг кун чиқари сори Кўҳдистонда тушти ва неча кун туруб, Ғўр маликларининг жамъ қилғон моллари-ни бу чоққачаким, йиғиштуруб хазоин қилиб эрдилар, барчани келтурмакка фармон бўлди. Шеър:

Буюрди шаҳаншоҳи никушиъор,
Хазина ичинда на-нимаки бор:
Агар бўлса тож ва агар рахт,
Ва ҳам олтун камар била рахт,
Қаторлаб барини менга келтурунг,
Равон келтурунг менга, тезроқ юрунг[390].

www.ziyouz.com kutubxonasi

Хазинадин бўлғон молни чиқариб келтургондин сўнг фармон бўлдиким, «Ташқи қалъани бузулсунлар!» Шеър:

80а

/Чу олди хазоин молини тамом,
Буюрди ҳамул дам шаҳи некном.
Ҳисор томини ер била тенг қилинг.
Бу ишга равон, барча оҳанг қилинг.

Ва моли амон шаҳарға солиб, тўрт кунда олдилар. Мавлоно Низомуддин ўғли мавлоно Қутбуддин аъламу уламо эрди, икки юз йахши кадхудолар била муқаррар бўлдиким, Шаҳрисабзға боргайлар. Термиз даруғаси, Темуртош Оқ Буганинг иниси эрди, буларға муҳассил қўйдиким, буларни кўчуруб, Шаҳрисабзға элткай. Шаҳардағи дарвозаларким, темурдин эрди ва барчаси наққошлиқ аларни тақи ҳукм бўлдиким, «Кешга элтсунлар!» Ва Маликка тааллуқ бир ҳисор бор эрдиким, ани Ишкалча дер эдилар ва Амонқўҳ тақи айтурлар, кичик ўғликим, оти Амир Ғўрий эрди ва бисёр диловар ва паҳлавон эрди, ул қалъада эрди. Соҳибқирон Маликка деди: «Ўғлунгга киши йибаргилким, келиб бизни кўргай ва агар келмаса сен тақи ўғлунг қошиға боргил!» Малик ҳукм била амал қилиб, Ишкалча қалъасиға бориб, ўғлини юз айтмоқ ва эшитмоқ била тушуруб, ҳазрат қошиға келтурди. Ва ҳазрат ани тақи йахши кўруб, хилъат ва камар била сарафроз қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Тус ва Калот сори таважжуҳ қилиб борғони

Соҳибқирон Ҳирот забтидин кўнгул жамъ қилиб, амир Жаҳоншоҳ Жакуни черик билан Нишопур сори йибарди ва Алибек жиҳатидин ўзи Калот[391] ва Тус[392] сори таважжуҳ қилди. Ва йўлда Абу Муслим[393] алайҳирраҳмат мазориға етти, камоли сидқи ва ихлосидин тушуб зиёрат қилди ва анинг руҳидин ҳиммат ва мадад тилаб, тиланди.

Алибек (Жониқурбони) эшиттиким, ул ҳазрат фатҳ ва нусрат билан келадур, қўрқунч ва изтироб куткалида тушуб, заруратдин ҳеч чора топмай, ҳазрат қошиға келди. Ҳазрат ўз лутф ва карамидин анга ҳеч нима демай, йахши сўрди.

Хожа Али Муъаййид Сарбадол Сабзаворда хабар билиб, ул тақи хизмат ва мулозиматда келиб, лутф ва инъом /била сарафроз бўлди. Шеър: 80б

Икковини карам бирла қилди карам,
Аларни қилиб лутфидин муҳташам.
Камар берди ва тўн ва шамшири хос,
Яна топтилар иккиси ихтисос.

Ва андин отланиб саодат била Исфароинға[394] юриди: Валибекнинг кишилари анда эрди. Ва Исфароинға стканда черик ҳануз тушмайдур эрдиким, ҳукм бўлдиким, «Қалъа ишига машғул бўлсунлар!» Черик тушмай, қалқонлар олиб, ҳисор сори юридилар. Ва ҳисорға етконда филҳол ёпушуб, томини тушуруб кирдилар ва кўб кишини ўлтуруб, бўлғон иморатини ер била тенг қилдилар.

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Мозандаронға Валибекка элчи йибардиким, «Агар келиб бизни кўрарсенмиким, мақсудунг бўлса ўшандоқ бўлғуси турур. Ва агар тааллул қилиб келмасанг, бало ва меҳнат эшикини ўзунгга ўзунг ачқунг турур». Элчи Валибек қошиға борди. Элчини йахши кўруб, иззат қилди ва ҳазратнинг йибаргон хатини кўруб, ўпуб, бошиға қўйуб дедиким, «Мен ҳазратқа дўст ва давлатхоҳмен. Ҳазратнинг хизматида боргумдур». Яна элчиға дедиким, «Мендин ҳазратқа дегин, назм:

Ўпуб ер ва мендин дегасен шоҳға,
Шаҳаншоҳи диндору огоҳға.
Ки жон бирла бандамен эй шаҳриёр,
Сенга эй шаҳаншоҳи олийтабор».

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат Исфароиндин отланиб Ўғулчату йайлоқида чиқиб неча кун анда ултурдиким, хориғон отлар ўзига келгунча.

Бу маҳалда аҳолийи Хурошаким, мундин бурун мазкур бўлуб эрдиким[395], амир Ҳожи Барлос била Идику Барлосни ўлдуруб эрдилар, ул элни тутуб ўлдурдилар. Ва ул мавзеъни Идику Барлоснинг ўғли Муҳаммад Дарвешқа ва Ҳожи Барлоснинг набираси Али Дарвешга берди ва бу чоққача аларга тааллуқ кишиларда турур.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтқони

81а /Ҳазрат соҳибқирон андин қайтиб, Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди. Ва Хуросон вилоятиким, мусаххар бўлуб эрди, вилоятнинг забти учун Ҳирот маликини ва ўзга вилоятларнинг даруғаларини ҳар бирини ўз вилоятларига йибарди. Ва амир Шайх Сабзаворийким, Хуросон фатҳидин бурун қочиб ҳазрат қошига келиб эрди, ани Сабзаворда пешво қилди. Ва Тобон Баҳодурни даруға қўйди ва таважжуҳ юзини салтанат тахти сори қўйди. Ва спеҳр юз тил била айтур эрди, назм:

Етишти хусрави соҳибқирони жамъкирдор,
Зафарқарин ва саодатанис ва давлатйор.
Жамолидин яна Турон бўлуб биҳиштбарин,
Ва висолидин яна тобти ҳаёт аҳли диёр.

Юз азимат ва шодкомлиқ (била) Самарқандда кириб, ул диёрнинг улуғ-кичикининг кўзлари жамолидин йаруқ бўлди. Ҳазрат тақи ул элга иноятлар қилиб, ҳеч киши қолмадиким, андин ул кишига файз теғмаган бўлғай. Ва қиш бўлгонда Бухорога бориб, ул қиш анда қишлоқ солиб, давлат била ўлтурди. Ва Мироншоҳ мирзо ҳукм билаким Сарахсқа бориб эрди, Малик Ғиёсуддиннинг инисини Самарқандқа йибариб, ўзи анда қишлади.

Ака Бегининг вафот бўлғони зикри

Замонаи бадмеҳру бадкирдор, давлат гулшанини тароват била ороста кўруб, ҳасаддин ўзга бўлди ва дунёнинг иши мундоқ турурким, агар бировни кўнглуни шод кўрса, ул шодлиқ кейнида юз ғам келтурур. Ва агар суруре кўрсатса, яна анинг кейнида мониъ туруб турур. Мақсуд улким, хотири фархундафол ҳазрат соҳибқиронийким, айни шодмонлиқ ва комронийда эрди, меҳнат ва ғам бирла озурда қилди.

Ҳазратнинг исмат пардасининг кейнида бир қизи бор эрди. Тағайшоҳ отлиқким, ани севгон жиҳатидин Ака Беги дер эдилар ва Мусабекнинг ўғли
81б Муҳаммадбекка бериб эдилар[396]./ Ул бонуйи никужамолким, анингдек замонада яна бири йўқ эрди ва ҳазрат ани кўб севар эрди, ул гул боғи салтанатқа малолати пайдо бўлуб, марази анга ориз бўлди. Ҳар нечук табиблар саъйи эттилар, ҳеч фойда қилмади ва жони шарифини топшурди: *Инно ли-Ллоҳи ва инно илайҳи рожиъуна*[397]. Андин бир ўғул қолди, Султон Хусайн отлиқ.

Ҳазрат бу вокеадин андоқ мутааллам бўлдиким, дунёнинг иши ва кучидин тамом эликини ювди ва оламни бу аламдин барча багирлари чок ва бошларига нола ва зори била доду фарёд қилур эрдилар. Марсия:

Қон тўкти фалак кўзлари бу мотам учун,
Кийди қаро даҳр кечада бу ғам учун,
Ой юзини йиртти, Зуҳра кести сочин,
Кўк кийди бу даҳр ул шаҳи олам учун.

Ва шаръи мутаҳҳара йўсуни била кафанини тартиб этиб, тобутқа қўйуб, Кешга элтиб қўйдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон анинг руҳи учун таъзият очиб, фуқаро ва масокинларга таомлар бериб, тасаддуқ ва хайру эҳсон қилди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бу маҳалда хабар келдиким, Алибек амир Вали билан муттафиқ бўлуб, Валибекни андоқ этиб турурким, черик тортиб Сабзаворға келиб, Али Муъаййидни муҳосара қилиб турур. Ҳазрат фарзанд воқиъасидин андоқ бўлуб эрдиким, олам кўзига кўрунмас эди. Ул хабарларни эшитиб ҳеч парво қилмади. Аммо ҳазратнинг эгачиси Қутлуқ Туркон оғо[398] кириб ҳазратқа
82а шафқат юзидин деди: «Агар мундоқ бепарволиқ қилсанг, олам бир-бир бўлуб бузулғай. Худойнинг хотиға ҳеч чора йўқ турур. То олам бор эрмиш, ушбу тариқ эмиш. Ғам емак фойда қилмас. Агар мундоқ бўлсанг раъият ва мамолик паришон бўлуб, худойнинг бандалари бехонумон бўлғай. Нечук бир жамоат бебоклар Мозандарондин чиқиб, бисёр мусулмонларни бехонумон қилиб турурлар? Тариқа /бу туруркум, алар дафъи учун отланиб, андоқ гушмол бергайсенким, ўзга ҳеч кишига мундоқ ҳаво ва ҳавас бўлмағай». Бу калимотким, айни некхоҳлуқдин эрди, ҳазрат соҳибқироннинг кўнглига асари Хуросон сори азимат қилди.

Ҳазрат соҳибқирони зафарқарин Хуросон сори таважжуҳ қилғони

Соҳибқирон қишнинг ўртасида фармон қилдиким, «Черик йиғилсун!» Черик жамъ бўлғондин сўнг саодат юзини Хуросон сори қилиб, Бухородин отланди ва фатҳ ва зафарининг овозаси олам ичра тўлди. Байт:

Яна чиқти Турон соридин хурўш,
Яна бўлди бу олам ичинда жўш.

Мохон йўлидан ўтуб, Калотқа яқин тушти. Амирзода Мироншоҳким, Сарахсда эрди, келиб ҳазратқа қўшулди. Ва Малик Ғиёсуддин черики била Ҳиротдин келди ва Алибек[399] ҳазратнинг келгонидин бурун аҳли ва аёлини ва гала-қаросини Калот ҳисориға кийуруб эрди. Соҳибқирон қариндошлиқ ҳаққини сақлаб андоқ этмадиким, анинг вилояти хароб бўлғай. Анга киши йибардиким, «Мендин қўрқуб қалъага кириб турур. Эмди тараддуд қилмай бизнинг сори келгил. Ва агар келмасанг, ҳар наким бўлғай, гуноҳи ўз бўйнунгга бўлгуси турур». Алибекка азалдин анга накбат насиб бўлғон эрди. Ул насиҳат анга иссиқ қилмади ва Калотнинг берклигига мағрур бўлуб, ҳазрат қошида келмади. Соҳибқирон Гаранким, Абивардга[400] тааллуқ турур, бориб анда тушти. Ва черикка жар еткурдиким, «Валибекнинг бошиға борурсиз!» ва овоза солиб хабарсиз Калот сори юриди. Алибек ва анга тобеъ бўлғон кишилар хотирларини жамъ этиб, дедиларким: «Соҳибқирон Мозандаронға кетти» ва бўлғон қўй ва от ва теваларни ҳисордин чиқариб, ўтлоққа
82б қўйдиларким, нусратшиъор черики келиб барча молни суруб элтти. /Ва ҳазрат келиб Калот дарвозасиғаким, Чаҳордаҳ жиҳати билан машҳур турур, тушти. Хайма ва ҳиргоҳ уруб ўлтурди. Амирзода Мироншоҳ дарвоза Даҳчаға тушти ва амирзода Аликим, Муъаййидбекнинг ўғли эрди, Баҳра гузарида тушти ва амир Ҳожи Сайфуддин Дарбанди Арғуншоҳда[401] тушти ва амирзода Умаршайх яна бир дарвозада тушти. Алибек бу черикни кўруб, қўрқуб узру ниёз ва тазарруъ билан арзадошт қилиб, йибардиким, «Йамон ҳаракатдин тавба қилдим ва ишимдин ўётлиқ бўлубтурмен. Ҳазрат лутф қилиб, дарвозаға яқин келиб турсунлар, то мен чиқиб аларнинг аёғин ўпуб, кўзумга суртайим». Ҳазрат соҳибқирон камоли марҳаматидин сўзини қабул қилиб, беш киши била ҳисор эшикида борди. Ва ул ҳисорнинг бир йўли бор эрди, асру тор ва иничка. Алибек маълум қилдиким, соҳибқирон оз киши билан келиб турур, яна бадбахтлиғи ва шайтоннинг васвасаси кўнглига тушуб, хотириға кечтиким, макри қилғай. Бир жамоат бадкирдорни каминларда қўйдиким, маҳал тобқанда ишлағайлар ва ўзи аҳдиға вафо қилмай ҳисордин чиқмади. Ва бу маънидин ғофилким, байт:

Ангаким, эрур ҳифзи Илоҳий йовар,
Йўқтур ғам, агар жумла жаҳон бўлса адув.

Ҳазрат соҳибқирон бу адувгоҳда келиб, кўб туруб кўрдиким, Алибек сўзига вафо қилмади, ёнди. Ва ҳазрат Ҳаққ иноятидинким: *Ва жаъално*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мин байни айдиҳим саддав ва мин халфиҳим саддан фа-ағшайнаҳум фаҳум ля йубсирун[102]: барча бадандишалар кўр ва кар бўлуб, ҳеч кимга ул мажол бўлмадиким борурда ва келурда элик чиқора олғай. Ложурма, ул ҳазрат саломат ва саодат андин чиқиб ерига келди. Ва Алибекнинг макр қилғонин маълум қилиб, ғазаб ўти бошиға тугашиб, буюрдиким, «Уруш солсунлар!» Ҳар киши ўз турғон жойидин илгари бориб уруш солдилар. Бир жамоат макритдин ва бадахшонийлардин, алар тоғ /ичида ўсган кишилар эрдилар
83а ва ҳар бири юрурда какликдин ўзар эрдилар, аларға ҳукм бўлдиким, «Тоғ устида чиқсунлар!» Ул гуруҳ тоғ сори юруб, кечада чиқтилар ва наққора уруб ва нафир чалдуруб, сурон солдилар. Яна ҳазрат бир жамоат баҳодурлардин аларнинг кейнида йибарди, мисли Оқ Темур ва Ийгу Темур, Баҳра йўлидин тоғ камаридин чиқтилар. Ва Оқ Темур анда турғон душманлари суруб қалъаға чиқтиким, мухолифларға мушарраф эрди. Ва Ийгу Темур анда сунгу еткурди[103] ва ўзга баҳодурлар ҳар киши ҳар соридин чиқиб душманларни қовлаб, тоғ устида чиқтилар. Ва Умар Аббос ва Мубашшир неча киши билан илгари бориб, тоғ камарида чиқиб турдилар ва душманлар бу ҳолни кўруб қўрқуб амон тиладилар. Алибек яна зори ва тазарруъ қилиб, ҳазрат қошиға киши йибариб дедиким, «Лутф қилиб тоғқа чиққан кишиларни қайтарсунлар. Мен тонгласи бандалиққа келайим». Онтлар ичиб бекларидин Некрўзбек ва Муҳаммадшайх Ҳожини йибарди ва ўз қизиниким, амирзода Султон Муҳаммаднинг[104] қалинлиғи эрди, йибарди. Алар келиб, адаб била юкунуб, Алибекнинг сўзини арзадошт қилдилар. Яна ҳазратнинг лутфу карами қўймай буюрдиким, «Черик қайтсун!» Барча беклар ва баҳодурлар қайтиб хизматда келдилар. Тонгласиким, байт:

Чу чиқти яна шоҳи зарринкулоҳ,
Қаро тўнини ташлади яна моҳ,

ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат била отланиб, Калот дарвозасиға борди. Алибек заруратдан чиқиб келди ва ҳазратнинг аёғини ўпуб, гуноҳидин узр қилди. Ҳазрат гуноҳидин кечиб, узрини қабул этти. Ул узр билан дедиким, «Бугун мулозиматдин мени муъаф тутсунлар. Тонгла мулозиматда келайим». Соҳибқирон анинг сўзини қабул этиб, ани ижозат бериб, ўзи қайтиб
83б юртида /хуршидтек келиб тушти.

Алибекнинг завол куни ахшомиға етиб эрди ва бахт андин қайтиб эрди, ани қўймадиким, туз йўлида борғай[105]: яна йамон андиша кўнглига тушуб, ул ерлардинким, черик чиқиб эрди, барчани беркитти ва аҳдни синдуруб йаағи бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон ўн тўрт кундин сўнг Қаҳқа ҳисориға, Бовард ва Калот ўртасида турур ва хароб эрди, иморат қилмоққа фармон бўлди[106]. Ва зафарпаноҳ сипоҳийни икки кунда маъмур эттилар. Ва Ҳожи Хожани бир жамоат баҳодурлар билан анда қўйдурди. Суюрғатмишхон ва амирзода Али ва Шайх Али Баҳодурни ўзга йўлдин Калот муҳофазасиға таъйин қилдурдиким, қалъаға киши киролмағай ва чиқолмағайлар[107]. Йўлларни беркитиб андоқ эттиларким, ҳеч киши анда боролмас эрди.

Ҳазрат соҳибқирон Туршиз сори бориб, қалъасини фатҳ қилғони

Ҳазрат соҳибқирон чун Калот қалъасини мазбут қилиб, ўзи давлат ва саодат била Туршиз сори юриди[108]. Ва Ясси Дабондин ўтуб, Хабушонға кирди[109]. Ва Маҳди улё Дилшод оғоға марази пайдо бўлуб, Самарқанд сори йибардилар ва ўзи нусрат ва саодат била юруб, Туршиз вилоятиға кирди ва қалъаға яқин келиб тушти. Ул қалъа асру берк эрди ва ичида Амир Али Садидий садидийлар била ўлтуруб эрди: садидийлар Ғўр вилоятидин эрдилар ва алардек қалъа сақламоқда ва баҳодурлуқда ул замон киши йўқ эрди ва Малик Ғиёсуддин аларға эътимод қилиб, тобшуруб эрди. Ҳазрат Малик Ғиёсуддинға айттиким, «Булар сенинг навкарларинг турур ва бу қалъани сен буларға берибсен. Сен бизга мутиъ бўлубсен. Не учун булар ҳисорни

www.ziyouz.com kutubxonasi

сақлайлар?» Малик деди: «Ақлсизлиқдин». Малик ҳисор тубига бориб ҳар нечаким насиҳат қилди, анинг сўзини эшитмадилар. Соҳибқирон буюрди-
84а ким, қалъани/ ўртада олиб, урушқа машғул бўлдилар. Ҳазрат соҳибқирон отланиб, қалъа теғарасида юруб, чиқар тушар срини кўзлади ва манжаниқ буюрди. Ва хандақка нақаб[410] солиб сувини чиқардилар ва ҳисорнинг тубида нагамлар солдилар[411]. Қалъа эли юқоридин ўқ ва тош отар эрдилар. Шеър:

Гард этар эрди анда кўзни кўр,
Кавс уни ҳам қулоғларни кар.
Тир саҳмидин эрди халқи зор,
Қиб-қизил юзлари эрди нилуфар.

Манжаниқ тоши била бурж ва борани йиқиттилар. Садидийлар паришонҳол бўлуб, кўрдиларким қалъапи сақласа бўлмас, тазарруъ ва зори била амон тиладилар. Ҳазрат аларга амон бериб, қалъадин чиқтилар, келиб ҳазратпинг дийдориға мушарраф бўлдилар ва аларға лутфидин йахши кўруб, инъомлар қилди ва Туркистон сори йибариб, андаги қалъаларни аларга топшурдиким, анда бориб, ул қалъаларни муҳофизат қилғайлар.

Форс вилоятининг подшоҳидинким, Шоҳ Шужоъ эрди, элчи келгони

Шоҳ Шужоъким, Шероз вилоятининг подшоҳи эрди ва Оли Музаффар эрди[412]. Ул замонда анингдек улуғ подшоҳ йўқ эрди ва асру оқил ва фозил ва доно киши эрди. Соҳибқирондин хабарлар эшитти, яқин билдиким, соҳибқирон баҳр ва бир олам бўлғуси турур. Умаршоҳким, анинг бекларидин эрди, ҳазратқа элчилиққа йибариб, дўстлуқ ва давлатхоҳлуғини изҳор қилдуруб, арзадошт йибарди. Арзадоштнинг мазмуни улким, «Муҳаббат йўлидин сенга киши йибариб, бизнинг вилоятдин йахши нималарким ҳосил бўлур, пешкаш учун борган киши била йибардим. Ва отларким, эгар, юганлари олтундин турур ва бардаъий хачирлар ва ракиб хачири била ва қатор тевалар юклари барча қумош саропарда, сикарлот ва оқ уй ва ола боргоҳлар ва шомийопалар йибардим. Ва барчадин ғараз дўстлуқдин ўзга ғараз йўқтурур».

Умаршоҳ айтқон нешкашлар била даргоҳи олийга келиб, кўрунуш
84б қилиб, келтурган нималарни тортти. Ҳазрат тақи Умаршоҳни /йахши кўруб, отлар миндуруб, тўнлар кийдуруб, сонсиз йармоқ берди. Ва келтургон хатнинг жавобини битиб, ўз кишисини қўшуб, йахши туҳфалар била йибарди ва қизини Жаҳонгир мирзонинг ўғли мирзо Пир Муҳаммад учун тиладиким, «Чун аромизда дўстлуқ бўлгон турур, эмди керакким, қариндошлиқ воқиъ бўлғайким, бир-биримизга меҳру муҳаббат артуқ бўлғай» деб, элчини ижозат бериб, ўз кишисини қўшуб Шерозға йибарди.

Соҳибқирон Мозандаронға боргони

Туршиз ҳисорини олгондин сўнг Мозандарон[413] сори мутаважжиҳ бўлди ва Руғд йўлидин Кабуджома ва Шосмон[414] мавзеъида тушти. Мозандаронинг ҳокими Валибек чун эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон етти, қўрқуб Ҳожибек билан ўзга бекларни йахши пешкашлар била ҳазратнинг мулозиматиға йибарди ва тазарруъ тили била айтиб эрдиким, «Ҳазрат давлат била қайтсунлар. Мен фароғат нуридин йахши туҳфалар тартиб этиб, хизмат камарини белимга боғлаб келғаймен». Мозандарон беклари пешкашлар била ҳазратнинг даргоҳи олийда келиб, дийдориға мушарраф бўлуб, Валибекнинг арзадоштини арз қилдилар. Ҳазрат буларни йахши кўруб, ижозат бериб, Мозандаронға йибарди.

Ўшул маҳалда хабар келдиким, Шайх Али Баҳодур тоғ йўлларини йахши таҳқиқ қилиб, бир кеча ўз навкарлари била Калот ҳисориға чиқиб турур. Ул кеча қаронғулуқ жиҳатидин йўлни ғалат қилиб, бир бек камарға чиқиб турғон эрмиш. Душманлар воқиф бўлуб, йўлларни тутуб урушуб

www.ziyouz.com kutubxonasi

турурлар. Ва анда урушуб турурларким, баҳодурнунг кишиларига тиркашларида ўқ қолмаган турур ва йигитлардин кўб киши талаф бўлуб турур. Аммо ўзга баҳодурлар хабар билиб келиб, ул ердин қолғои йигитларни чиқариб турурлар. Аммо Алибек била Шайх Али Баҳодур бир-бирини кўруб, аҳд қилиб, йарашиб турурлар. Ва Алибек Шайх Али Баҳодурни /
85а тушуруб йахши хизмат қилған турур ва ҳоло кеча-кундуз бир-бирига мусоҳиб турур. Ва Алибекнинг умиди ултурурким, ҳазрат гуноҳидин кечкай.

Ҳазрат бу хабарни билиб, Мозандарон ҳокими била йарашиб, ёнди. Шумулқон ва Жармиқон йўлидин ўтуб, Радкон[415] мургзорида тушти. Ул ерда Шайх Али Баҳодур Алибекни қилич ва кафап била келтуруб, қонини тилади[416]. Ҳазрат яна марҳамат ва лутф қилиб, гуноҳидин кечти, ва лутфу иноят анинг ҳаққида қилди ва Радконни анга суюрғал берди ва Сабзаворни Али Муъайид Сарбадолға берди ва фармон бўлдиким, «Малик Ғиёсуддинни ўғлон-ушоғи била ва Алибек таки ўғлон-ушоғи била Самарқанд сори борсунлар» ва Жониқурбон элини бекларига улаштурди ва барчани хона-кўч (била) Самарқандга йибарди[417].

Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори борғони

Хуросон мамолики мухолифларнинг дағдағасидин қутулди. Амирзода Мироншоҳнинг кишиларини ул вилоятларда даруға ва ҳоким қуйдилар. Ва ҳазрат давлат ва иқбол била Самарқанд сори таважжуҳ этиб фатҳ ва нусрат била бориб, ул биҳишттек вилоятқа тушти. Ва андағи эл-улуснунг умид кўзлари жамолидин йаруқ бўлди. Ва тахтда ўлтуруб Алибек била Ғўрийбекким, Малик Ғиёсуддиннинг ўғли эрди, ва ағоси Муҳаммадни банд қилиб Андижонға йибарди, Умаршайх мирзо қошида. Ва Жониқурбониларни Тошкандга йибарди ва Малик Ғиёсуддинни ўғли Пир Муҳаммад била Самарқандда сақлади.

Ул қишда тақдири Илоҳийдин Ҳирот вилоятида ажойиб иш воқиъ бўлди ва баёни андоқ турурким, Малик Фахруддиннинг ўғлонлари Пир Муҳаммад била ағоси Ҳиротда эрдилар. Ва Малик Ғиёсуддин аларни эътибор қилмайдур эрди ва ғоят фалокат кун кечуруб юрур эрдилар. Чун ҳазрат соҳибқирон Хуросонни олғонидин сўнг алар ҳазрат қошида арз қилдиларким, «Бизлар Малик Ғиёсуддин била аға-ини ўғлонлари бўлурбиз ва /
85б бизнинг атоларимиздин қолғон ер-сувимизни олиб, бу бечораларни зору-хор қилибтур». Ҳазрат аларға шафқат қилиб, Ғўрнунг ҳукуматини улуғиким, оти Пир Муҳаммад эрди, иноят қилди. Ва ўшул маҳалда Абу Саъид Испаҳбадким, Ғўрий бача эрди ва Малик Ғиёсуддин ани банд қилиб, ўн йил мундин кечиб эрди. Ҳазрат лутфидин ул банддин халос бўлуб эрди. Ва амирзода Мироншоҳ беклари Мурғобда Пандеҳ[418] мавзеъида қишлоқ этиб эрди, Малик Пир Муҳаммад Абу Саъид Испаҳбад бир неча нодон ғўрийлар била мухолифат қилиб, Ҳирот сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва Ҳиротқа яқин етиб шаҳардаки авбош стимлар алар била муттафиқ бўлуб, даруға билан муҳассилларким, ҳар бири бир муҳим (иш) учун беклар йибаргон эрдилар, бу ҳолдин хабардор бўлуб, Ихтиёриддин қалъасиға кирдилар. Ул бадбахтлар шаҳарга кириб, зулм эликларини узаттилар ва мусулмонларнинг жафоларига машғул бўлдилар ва қалъа эшикиға келиб, дарвозаға ўт қўйдилар. Ичидаки турклар қўрқуб, ўзларини қалъадин ташладиларким, жонлари саломат қолғай. Аммо ул золимлар аларни тирик қўймас эрдилар. Ва хабар амирзода Мироншоҳға етти. Амир Ҳожи Сайфуддин ва Оқ Буғабек таъжил билан Ҳиротқа юридилар ва амирзода Мироншоҳ таки аларнинг кейнида черики билан юриди. Беклар Ҳиротқа етканда ғўрийлар шаҳардин чиқиб, Хиёбон кўчасида уруштилар ва мухолифларни босиб, кўб киши алардин ўлтурдилар ва қолғони шаҳар ичида қочиб кирдилар. Ва бўлғонда ҳар бири бир сори қочти. Амирзода Мироншоҳ стиб, нусратпаноҳ черики қилич чиқариб, ул бадбахтлардин кўб кишини ўлтуруб, бошларидин миноралар қўпордилар. Ва бу хабар Самарқандда стиб, ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин огоҳ бўлуб, Малик Ғиёсуддинким арк ичида маҳбус эрди ва иниси
86а Малик Муҳаммад ва кичик /ўғли Амир Ғўрий ва Алибек Жониқурбониким, Андижонда эрди — буларни барчасини ўзга оламға йибарди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Дилшод оғо ва Қутлуғ Туркон оғонинг вафот бўлғони зикри

Тўнғуз йилида, етти юз сексон бешда (1383, ёзи) ҳазрат соҳибқиронниng ҳарам муҳтарами Дилшод оғо вафот булди. Ва неча кундин сўнг ул ҳазратнинг эгачиси Қутлуғ Туркон оғоким, анвоъи хайр андин воқиъ бўлуб эрди ва мадрасалар ва хонақоҳлар йасаб, мискину фақирлар анинг хайротидин кеча-кундуз файз топар эрдилар, ул тақи жаннати аъло сори борди ва анинг қабрини шаҳзода Қусам ибн ал-Аббоснинг[119] мазориға яқин қаздилар ва қўйдилар. Ва ҳазрат соҳибқиронға бу икки ҳодисадин муборак кўнгли бисёр малул бўлди ва таъзият тутуб, анча ош ва садақа бердиким, ҳисобини Тангридин ўзға билмас эрди.

Ҳазратнинг муборак кўнгли дунёдин совуқ бўлуб, дунё муҳиммотиға ҳеч парвоси қолмадиким, подшоҳлиқ ва салтанат оламда борму ё йўқ. Уламо ва машойих ва содот ва сулаҳо, мисли Саййид Баракадек ва Хожа Абдулмалик ва Шайхзода Соғаржи иттифоқ қилиб ҳазрат қошиға кириб ўлтурдилар ва давлатхоҳлиқ юзидин ваъз ва насиҳат била тилларин очиб, оёт ва аҳодис била хотирини тасалли бериб, дедиларким, «Фақир ва мискин ва раъоё ғамини есангиз афзал турур, барча нимадин ва адл ва дод била машғул бўлунгким, ғам емак била ҳеч ҳосил булмас». Анча сўзлар ва ҳикоятлар дедиларким, ул ҳазратнинг муборак кўнгли яна фақиру мискин ва раъоё ва черикка майл қилиб, мамлакат забтига машғул бўлди.

Соҳибқирон Жета сори черик йибаргони

Ҳазрат соҳибқирон ўшул йилда (1383) амирзода Алини черик билан Жета сориким, кўбраки иймонсиз ва кофир эрдилар, йибарди[120]. Ва Қамариддин аларнинг улуғи эрди ва баҳрин қавмидин эрди ва фитна дарёсининг паҳанги эрди, камин этиб Алибекнинг ўғруқини талади. Ул ёниб келди. Ул
86б ҳазрат Шайх Али Баҳодур ва Хожи Сайфуддин ўғли /Сайфулмулук ва Аталмиш ва Арғуншоҳ Ахтачини черик била Жета сори йибарди. Булар кеч қолған жиҳатидин амир Жаҳоншоҳ Жаку ва Элчи Буғани ва Шамсуддин Уч Қаро ва Сайин Темур Баҳодурни ўн минг киши билан аларнинг кейнида йибарди. Отақумға етконда бекларким, илгари бориб эрдилар, баҳрин элини топиб, кўб киши алардин ўлтурдилар ва уғлон-ушоқларини асир этиб ёндилар. Аммо амир Жаҳоншоҳға ҳукм бўлуб эрдиким, Қамариддин бошига бориб, жаҳд қилиб, ани эликка кийургай. Енгон беклар барча иттифоқ била Қамариддин бошиға бориб, Иссы Кўлдин ўтуб, Кўктўбағача бордилар[121] ва ҳар неча Қамариддинни тиладилар, топмадилар. Андин ёниб, Самарқандда тушуб, ҳазрат хизматида келдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Мозандарон сори мутаважжиҳ бўлуб, йўлдин Сейистонға борғони

Соҳибқирон ўшул йилда (1383) Мозандарон сори мутаважжиҳ бўлди ва ҳиммат юзини ул вилоятнинг тасхириға қўйуб, сонсиз черик жамъ этиб юриди. Ва Самарқандин отланиб, Термиз гузарида кўпрук боғлаб ўтти ва андин Мурғоб йақосида давлат била тушти. Жакубекким, Кобулистон вилоятиниг ҳокими бўлуб эрди, келиб ҳазратни кўруб, муборак дийдориға мушарраф бўлди ва баъзи муҳиммотеким мамлакати учун эрди, арз қилиб, барчани саранжом қилиб, Кобулға қайтти.

Бу маҳалда хабар келтурдиларким, Никударийлар йаағи бўлуб, вилоятға ташвиш берурлар ва тақи Шайх Довуд Сабзаворийким, ҳазратнинг иноятидин Сабзаворнинг пешвоси бўлуб эрди, мухолифат қилиб, Тобон Баҳодурким, ул ернинг даруғаси эрди, ўлтуруб турурлар. Ва мирзо Мироншоҳ бу ҳолдин хабар билиб, Оқ Буғабекни Ҳиротдин йибариб турур ва Ҳожи Сайфуддин тақи бориб, Сабзаворни қамал этиб, урушуб турурлар ва Сабзаворни уруш била олиб кўб кишини ўлдургон турурлар. Ва Шайх
87а Довуд андин қочиб, Бадробод қалъасиға /етиб, ул қалъани беркитиб турур.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ва ул қалъа бир тоғ устида турур, асру берк ер турур. Ҳожи Сайфуддинбек ва Оқ Буғабек ул қалъа сори бориб, қалъаии ўртада олиб, ўлтуруб турурлар. Бу хабарларни ҳазрат соҳибқирон эшиткондин сўнг ва Сеистон эли тақи мухолиф эрдилар, Шайх Али Баҳодур ва Уч Қаро Баҳодурни кўб киши била Валибек сори йибардиким, анда бориб сарҳадда ўлтуруб вилоятдин хабардор бўлсунлар. Ва ўзи давлат билан Сеистон сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ҳазрат аввали рамазонда (1383, 29-30 октябр) Ҳиротда бориб тушти ва шаҳардағи кишиларни ғурийлар била иттифоқ қилгон жиҳатидин аларга моли амон солиб олди. Ва андин отланиб, Сабзаворға бориб тушти ва ҳукм бўлдиким, «Ул қалъаға нағам солсунлар!» Ва Шайх Йаҳё Хуросонийни нағамчилар бошиға муҳассил қўйдурди ва ул қалъани занбурхонадек тамоми таҳини ковак қилдилар. Ул қалъа йиқилди, ҳар ким анда эрди, ҳалок бўлди. Ва Шайх Йаҳё бир том остида қолди ва Сабзавор элидин икки минг кишини тирик бир-бири устида қўйуб, гириҳ ва балчиқ билан биркитиб, миноралар қўпордилар, то олам эли бу қаҳрдин воқиф бўлуб, мундоқ ишлар қилмағайлар[422]. Ва андии сўнг (Сеистон) сори борди. Шеър:

Кўчуб чалди ул шоҳдин таблу кўс,
Жаҳон гардидин бўлди чун обунус.
Борур эрди ул черики номдор,
Ким отлиқ ичинда эди юз ҳазор.

Шоҳ Жалолиддинким, Фароҳнинг[423] ҳокими эрди, бандалиқ камарин белиға боғлаб, қалъадин чиқиб, пешкашлар била келиб ҳазратни кўрди. Ул ҳазрат тақи ани йахши кўруб, андин Оқ Темур Баҳодур билан бир жамоат қўшун йигитларни йибардиким, Сейистонни чобқайлар. Ҳукм бўлғондин сўнг Сейистоннинг дарвозасиға чобтилар ва кўб мол олдилар. Нусратшиъор черики Риза[424] қалъасиға еттилар. Ўшул замон уруш солиб қалъани олдилар. Азим жанг бўлди ва қалъадин чиққон беш минг киши, алардин кўпраги/талаф бўлди. Ва ўлган кишиларнинг бошларидин миноралар қўпордилар[425]. 87б

Сейистон қалъасини қамал қилғонлари

Ҳазрат соҳибқирон Риза қалъасидин черики билан йасол тортиб юриди ва бир жамоат хосса кишилар била илгари юруб, шаҳарга яқин стконда бир қавм устида чиқиб турди. Шоҳшоҳон Тожуддин Сейистоний Шоҳ Қутбуддин қошидин келиб, ул ерда ҳазратни кўрди ва зори ва тазарруъ била хирожу мол қабул қилди. Ва ҳазрат аларнинг сўзига қулоқ солмай туруб эрдиким, шаҳардин душманлар йароглари била мукаммал чиқиб уруш солдилар. Ҳазрат соҳибқирон икки минг кишини бир камин ерда қўйди ва Муҳаммад Султоншоҳға буюрдиким, «Оз киши билан илгари юрусун ва душманлар била урушуб, ўнг қўл сори қочсун!» Ва Муҳаммад Султоншоҳ ҳукм йўсуни била амал қилиб, оз киши била юруб душманға ўтрув келдилар. Душманлар буларни кўруб от солдилар. Булар қочиб, ўнг қўл сори кеттилар. Душманлар аларнинг кейнида тушуб, чопар эрдиларким, каминда турғон баҳодурлар чиқиб, аларни қилич остида тутуб, асру азим уруш бўлди. Мухолифлар кўпраги йайоғ эрдилар, ханжар захми била кўб кишини мажруҳ қилдилар ва аларнинг кўпраги қилич зарби билан кеттилар ва дарвозағача суруб, мухолифлардин ўлтурдилар. Байт:

Чу туфроқ бўяди қизил қон била,
Зафар тобтилар тиғи буррон била.
Кўрунмади қон жўшидин майдона,
Ичида бош эрди бари бстана.
Жаҳон бўлди қондин чу дарёйи Об[426],
Ки бошлар ичинда эди чун беҳисоб.

Кеч бўлғон жиҳатидин қайттилар ва ул қалъани ўртада олиб туштилар. Ва ул кеча ўн минг киши билан шаҳардин[427] чиқиб шабихун солдилар. Ва булар Шамсуддин Аббос ва Барот Хожаға учрадилар. Алар анча таҳаммул

www.ziyouz.com kutubxonasi

қилдиларким, хандақдин ўтуб, чодирларға яқин еттилар ва бир неча от ва
88а тевани ханжар била талаф қилдилар. Андин сўнг ҳар ердин ўқ отиб, кўб киши алардин /ўлди ва қолғонлари қалъаға қочиб кирдилар. Яна тонгласиким спеҳрнинг Жамшиди[128] оламни сеҳр қилғон учун забаржад ҳисориға нурдин олам кўтарди ва жаҳонни юлдуз черикидин қутқорди. Шеър:

Чиқарди каминдин яна тиғи меҳр.
Халос этти зи анжум паёмин спеҳр.
Буюрди шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Ки бўлсун черикдин жаҳон то жаҳон.

Черикдин бўлгои йигитлар ва баҳодурлар отланиб, юзларини шаҳар сори қилдилар ва шаҳарға етиб бир тарафдин уруш солдилар. Амирзода Али[129] беш юз отлиқ била уруш солиб, ул дарвозаким аларнинг ўтрувсида эрди, чопиб дарвозаға еттилар ва ҳар бир йигит Рустами Достондек ишлади ва дарвозаға кирдилар. Мухолифлар урушуб, дарвозани тутуб, алар дарвоза ичида қолдилар.

Ўшул маҳалда Оқ Темур Баҳодур минг киши биланким, ҳар бири Рустам ва Исфандиёрдин ўзларини ортуқ кўрар эрдилар, чопиб қилич зарби билан дарвозани олгон душманларни қочуруб кирдилар. Ул жамоат йигитларким, дарвоза ичида қолиб эрдилар, амирзода Али билан саломат чиқиб, музаффар ва мансур ҳумоюн черикка қўшулдилар. Шоҳ Қутбуддин билдиким, бу соҳибқирон била урушса бўлмас, ниёз ва тазарруъ элидин кирди ва қалъадин чиқиб, ҳазрат қошиға кирди. Келиб юзини аёғиға суртти. Ҳазрат гуноҳидин кечиб, лутф ва марҳамат кўзи била анга назар солдилар. Ҳазрат диккалай келиб жайбасиз ўн беш киши билан черикдек тафаххус қилгали учун бориб эрдиким, Сеистон жоҳилларидин йигирми минг киши, бовужуд улким, аларнинг подшоҳи мулозиматқа келгон турур, ўқ-ёйлари била қалъа устидип тушуб, пусратшиъор черики сори юридилар. Соҳибқирон аларни
88б кўруб, ғўл сори чопиб ҳирнинг[130] забтиға машғул бўлди. Жоҳиллар ўқ отиб, ҳазратнинг отиға ўқ тегиб, мажруҳ бўлди. Аммо соҳибқирон ғўлға /етконда буюрдиким, Қутбуддинни беркиттилар ва черикни мураттаб қилиб, муборак пафаси била урушқали юриди. Беклар юкунуб дедиларким, «Йиллар турурким, сенинг давлатингда айшу ишрат ва фароғат асбоби бизга муҳайё турур. Ва юз шодмонлиқ ва танаъум била умр кечирурбиз. Эмди бизлардин бир киши тирик бўлгунча раво кўрмасбизким, сен урушқа киргайсен. Байт:

«Гар бўлса бизга минг жон, эй шаҳриёри олам,
Барча эрур туфайлинг, эй фахри жумла одам».

Ҳазрат бекларнинг сўзин қабул этиб, ерига турди. Беклар ҳар соридин юруб, ўқ ва қилич била ул бадбахтлардин димор чиқортилар[431] ва кўбрағи от остида қолиб ўлди ва қолғонлари юз машаққат била қочиб, ҳисорға кирдилар ва дарвозани беркиттилар. Ва сипоҳи зафарпаноҳ яна ҳамла этиб, хандақдин ўтуб қалъа томига ёпушуб, раҳналар қилиб чиқтилар ва шаҳарни олиб қалъани бузулдилар. Шаҳар ичида сипоҳийлардин ҳар ким қолиб эрди, ўлтурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон буюрдиким, «Шоҳларнинг молини шаҳардин чиқарсунлар!» Шеър:

Чу достони Сом еридин шаҳриёр,
Буюрди чиқоринг яна нимаки бор.
Кумиш бирла олтун, мурассаъ камар,
Яна тахти зар била ҳам тожи зар.
Зи мисрий қилич, жайбалар бешумор,
Қизил била оқ тангалар бешумор.
Тўбучоқ отлар, хачирлар қатор,
Теванинг қатори эди бешумор.

Молни чиқариб ҳазрат қошида келтурдилар ва ҳар наким шаҳар ичида бор эрди, талонга кетти. Ва талон ўти ул шаҳарнинг ичида тушуб, ҳўлу-қуруқ барча куйди: на синоҳий ва на раъиятдин анда киши қолмади. Бу фатҳ шаввол ойида, торих етти юз сексон бешда, тўнғуз йилда воқиъ бўлди ва Офтоб жадий буржида эрди (1383, 22-25 декабри).

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шоҳ Қутбуддин била ул ернинг улуғларини Самарқандда йибардилар, уламо ва сулаҳони кўчуруб, Фароҳ ҳисориға йибарди. Ва баҳодурлар
89а тиғлари чашмасидин ва фатҳ фирузидин сероб бўлуб, /соҳибқирон иноятидин сарафроз бўлдилар. Шеър:

Талади чу Сеистонни ул шаҳриёр,
Бериб нусрат ва фатҳ анга кирдикор.
Кишиларким, анда қилиб эрди кор,
Қилиб бариға лутф ул номдор.

Ва Сеистон ҳукуматини Шоҳшоҳонға берди[432].

Ҳазрат соҳибқирон Бўст сори боргони

Ҳазрат соҳибқирон Сеистон фатҳидин сўнг Бўст[433] сори мутаважжиҳ бўлди ва йўлда борувда нусратшиъор черики Қалъайи Тоқни[434] мусаххар қилиб буздилар ва Ҳирманд суйининг[435] йақосида туштилар. Ва андин Бўст қалъасиға бориб, ани ҳам олдилар ва ани бузуб андоқ қилдиларким, андин ҳеч асар қолмади. Ва андин Кўка Қалъа[436] йўлидин юридилар ва анда хабар топтиларким, Туман Никударий Кач ва Мекрон[437] йўлини тутуб, ҳеч карвонни қўймаским, бери келгай. Соҳибқирон мирзо Мироншоҳниким, ўн етти ёшида эрди, Туман Никударий устида йибарди[438]. Ва Шер Баҳром ўғли амир Муҳаммадким, соҳибқироннинг била кўб назари бор эрди ва Шайх Али Арғун Барлос ва Севинчак Баҳодур ва ўзга бекларни шаҳзодаға қўшулуб йибарди. Булар илғор қилиб, кеча-кундуз суруб, чўлдин ўтуб, Қарн жилгасида кирдилар. Туман Никударий ҳашами била ул саҳрода ўлтуруб эрдилар. Черикдин хабар топиб, урушқали отландилар. Амир Сайфуддин Ҳожини анинг била бурун дўстлуғи бор жиҳатидин ва яна улким улуғ ёшлиқ эрди, дўстлуқ ҳаққини мулоҳаза қилиб, киши йибариб, ани ҳурмат била сўрди ва некхоҳлик юзидин айттиким, «Ҳеч даҳшат қилмай ва мухолифат қилманг. Мен сени соҳибқирон қошида элтиб, наким муродинг бўлса, андоқ қилайим». Аммо Туманнинг умри йамондин тўлуб эрди, ул насиҳатни қабул қилмай, уруш солди. Булар тақи урушуб, ани бостилар ва Туманни тушуруб, бошини кесиб, ҳазратқа йибардилар.

Ва соҳибқирон мансур черики билан Ҳирманд суйининг юқорисидин юриди. Ва Парвардигори олам иноятидин бири ул эрдиким, ҳар ким бир кун /йамонлиқ қилиб эрди, ул киши зору хор бўлуб, даргоҳида келур эрди.
89б Мамақтувким,[439] Ҳусайнбек ва соҳибқирон Сеистондин қайтиб келур эрдилар йўлни тутуб, урушуб, соҳибқирон эликига ўқ уруб эрди, бу маҳалда пешкашлар била ҳазрат қошида келди. Ва соҳибқироннинг муборак кўзи анга тушуб, таниди ва мажлисдин чиққанда ҳазратнинг ишорати била ани ўқлатиб ўлтурдилар. Мамақтувға тааллуқ қалъалар мусаххар бўлди.

Ҳазорбаро қалъасида тўқайи садасидин туман элидин уч минг киши жамъ бўлуб, йўлларни тутуб эрдилар ва барча иймонсиз ва кофир эрдилар, ва фасод эликларини чиқариб, мусулмонларға зарар ва заҳмат берур эрдилар. Нусратшиъор черики анда етканда ул қалъани ўртада олиб, уруш солдилар ва баҳодурлар мардлиқ кўрсатиб андоқ берк қалъани бир замонда олдилар. Ва кофирларким анда эрди, баъзисини тоғ устидин ташлаб, баъзини қилич била ўлтурдилар ва бошлардин миноралар қўпордилар.

Андин Даҳна қалъасиға бориб, тағочи эли анда эрди, ул қалъаға стиб, уруш солиб олдилар. Ичидаги элни қатл қилиб, бошларидин миноралар қўпордиларким, анда иқбол муқарриси чиқиб, фатҳ ва ферузлуқ овозасини олам ичида солгай.

Авғонийлар била уруш қилғонлари

Мундин бурун авғонийлар Сулаймон тоғидин киши йибариб, даруға тилаб эрдилар[440]. Аммо бу маҳалда хабар келдиким, авғонийлар йаағи бўлуб, тобиъат йўлидин чиқиб турурлар ва йаағи бўлуб турурлар. Нусрат-

www.ziyouz.com kutubxonasi

шиъор туғи алар сори юзланиб юриди. Ва ўшул кунким, мансур черики анда етти, уруш солдилар, асру қаттиқ уруш бўлди. Амирзода Али ва Ийгу Темур ва жамоати черикдин захмлиқ бўлдилар. Муборакшоҳ ўғли Йангишоҳ шаҳид бўлди. Оқ Темур Баҳодур бу ҳолатни кўруб ғайрат ўти бошиға
90а йутурди ва ҳазрат қошида келиб юкунуб, ижозат тиладиким, «Бу йўлда/ ҳазрат учун жонимни фидо қилурмен». Ҳазрат анинг гайратини билур эрди, қўймади ва деди: «Хайф бўлғайким, сендек киши зоеъ бўлғай». Ва қўшун бекларидин кўб киши ерларини бўш қўйуб қайттилар, магар Рамазон Хожаким ерида туруб эрди.

Ҳазрат соҳибқирон Бахт Хожа Ўзбек билан Шамсуддин Аббосқа ишорат қилдиким, ҳамла қилсунлар. Ва Ийд Хожа бир тош кейнида камин этиб туруб эрди, душманлар анинг қошидин ўтарда (алардин) бировни сочидин тутуб, ерга урди ва бошини кесиб ҳазрат қошида йибарди. Кичик ёшида мундоқ иш қилди. Ва баҳодурлар яна ҳар соридин уруш келтуруб, ҳазратнинг давлатидин қалъага ёнушуб олдилар ва ичидаги бўлгон ўғлонларни тутуб, қалъадин тушурдилар. Ва ҳазорижот ва қўшунотқа улаштурдиларким, барчани ўлтурдилар. Шеър:

Ўшул ўғрилардин шаҳи комрон
Бировни тирик қўймади дар жаҳон.

Андин отланиб, ҳазрат Жаббор наноҳида Қандаҳор[441] сори юриди ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва Мубашшир ва Искандар Шайхийни сийлаб, киши билан илгари йибарди. Ва алар анда етконда қалъани ўртада олиб туштилар. Уруш солиб ҳазрат давлатидин Қандаҳорни олдилар ва анинг даруғасини тутуб ҳазратқа йибардилар. Ҳазрат ишорати била ани дорға осиб ўлтурдилар ва ҳазрат соҳибқирон Қандаҳорға бориб тушти.

Жаҳоншоҳ Жакуни кўб мақтаб, лутфлар қилди ва ани черик била Калот[442] ҳисориға йибарди. Ва Жаҳоншоҳ ул қалъаға бориб уруш солиб, ани тақи мусаххар қилди ва музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат қошида келди.

Бу маҳалда амирзода Мироншоҳ Хустор йўлидин Султон Маҳмуд Работидин[443] ўтуб, ҳазрат қошида келди. Шеър:

Ва боргон черик ёнди аз ҳар диёр,
Зафар бирла ҳамдам, саодатқа ёр.
90б /Тегиб бахту давлатдии онларға баҳр,
Мусаххар бўлубтур чи қалъа, чи шаҳр.

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлғони зикри

Сеистон ва Зобулистон вилояти мусаххар бўлғонидип сўнг мухолифлардин ҳеч киши ул вилоятларда қолмади. Кўнгли жамъ бўлуб, Қандаҳор вилоятини Сайфал Барлосқа берди ва Туманнинг элини Сайфал Никударийға берди. Ул қиш Жакубек раҳмати Ҳаққа бориб эрди, анинг ерини Жаҳоншоҳким, Жакубекнинг ўғли эрди, (анга берди). Ва черикни ижозат бериб, ўзи саодат ва иқбол била кечаю-кундуз суруб, ўн тўрт кунда Самарқандда тушти. Самарқанднинг акобиру ашрофлари ўтрув чиқиб, пешкашлар била ҳазрат дийдориға мушарраф бўлуб, шукроналар бердилар. Бу маҳалда ҳазрат Жаббор иноятидин соҳибқиронға ўғул бўлуб, севинди ва ул ўғулни Султон Иброҳим от қўйдилар ва улуғ тўйлар қилиб, айшу ишрат қилдилар. Ва уч ой Самарқандда ўлтуруб, фароғат ва комронлиқ била ўткурди. Уч ойдин сўнг соҳибқироннинг муборак кўнглида Мозандарон вилоятининг фатҳи тушуб, черик йигилмакка фармон қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Мозандаронға мутаважжиҳ бўлғонининг сўзи

Сичқон йилида, торих етти юз сексон олтида (1384, баҳор) ҳазрат соҳибқирон Мозандарон сори черик тортиб, мутаважжиҳ бўлди. Назм:

www.ziyouz.com kutubxonasi

На ергаки борди шаҳи некном,
Ўшул ер анга бўлди жондин ғулом.
Юрур эрди коми била бу фалак,
Ҳавохоҳи эрди жаҳонда малак.
Чу Термизқа етти шаҳи мўътабар,
Тилади ўшул ерда аҳли ҳунар.
Йасағай суви устида кўфруки равон,
Ким ўткайлар андин черики аён.

Шаҳриёри соҳибқирон черик била кўфрукдин ўтуб, Балхда тушти. Неча кун анда таваққуф қилдиким, черик йиғилғай.

91а /Бурун мазкур бўлуб эрдиким, Форс подшоҳи Жалолиддин Шужоъдин қизини амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир учун тилаб эрди ва кишилар йибариб эрди. Торих етти юз сексон бешда (1383) боргон кишиларким, — Узун Улжайту ва Ҳожи Хожа эрди, бу йилда алар ул қизни юз тажаммул билан даргоҳи олийда келтурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон бу келгонларнинг аёгини шавкун тутуб, бисёр хушҳол бўлди. Маҳди улё (Сарой Мулк) хоним ва Тумон оғо ва ўзга оголар келгон қизга ўтрув бериб, мақдамини азиз тутуб, иззатлар била ани кўруб, сочиқлар бошиға сочтилар. Ва анинг била келиб, ўрдуға тушти ва тўй анғизи бўлуб, тўй ярағига машғул бўлдилар. Назм:

Йасадилар анда саропардалар,
Ки бўлди жаҳон богдек сар басар.
Сароҳи йамин ва заррин қадаҳ,
Тилади шаҳаншоҳ ва қилди фараҳ.
Чиқарди муғанний суруду наво,
Фалак ичра солди хуруши садо.
Йўқ эрди ғам ул дамда билгил аён,
Танаъъум била била эрди пиру жавон.

Ҳожи Хожа ул сафарда аёгини ўз ҳаддидин ташқари қўйуб, йахши маош қилмас эрди, ҳазратқа арз қилдилар. Ҳазрат анинг афъолини сўруб, тафаҳҳус қилгондин сўнг ғуноҳи зоҳир бўлуб, ани ўлдурдилар[445].

Черик атроф ва жавонибдин жамъ бўлғондин сўнг ҳазрат саодат ва иқбол билан юриди. Мурғоб суйиға етконда мирзо Мироншоҳнинг ҳарамиким, оти Хонзода эрди, Ҳиротдин чиқиб ўтрув келди ва амирзода Халил Султон икки ойлиқ эрди[446]. Маҳди улё Сарой Мулк хоним Хонзодага тўйлар бериб, амирзода Халил Султонни сақлагали тилади. Соҳибқирон маҳди иффатмоб Туман оғони ўрдуда қўйуб, Сарой Мулк хоним ва ўзга хотунларини Самарқанд сори йибарди. Ва ул йўлдин кўчуб, /Баракатош йўлидин Сарахсқа борди ва Сарахсдин ўтуб, Абивардқа етиб, андин ўтуб, Насойға[447] етти. Маълум қилдиким, Валибекнинг кутвали Дурун қалъасини беркитиб турур. Шайх Али Баҳодур ва Севинчак Баҳодур ва Мубашширким, черикдин илгари юрур эрдилар, Гов Куш мавзеъида Валибекнинг қаровулиға етти ва саф тортиб уруштилар. Мубашшир баҳодурлуқ кўрсатиб, душманларға чопти ва оғзиға ўқ тегиб, икки тиши бўғзиға борди. Ул баҳодур андоқ захм билан қайтмай, яна душманға чопти ва ўқ отқон кишини бир қилич била чопиб солди ва ўзга душманлар қочиб кеттилар. Соҳибқирон анинг баҳодурлуғидин ва ишидин хабар билиб Гов Куш мавзеъини анга ҳудбур суюргал берди.

91б

Андин юруб Дурун қалъасиға еттилар ва ани ўртада олиб, уруш солдилар. Ва филҳол мусаххар қилиб, кутвали билан андағи черикни ўлдурдилар. ва ҳазрат андин юруб, Деҳистон[448] Жиловунидин ўтуб, Журжон суйидин[449] ўтуб, Шоҳонға туштилар, байт:

Чу Мозандарон даштиға еттилар,
Шаҳаншаҳ саропардасин тиктилар.

Ва фармон бўлдиким, «Ҳазора ва қўшун беклари черикларидин айрилмасунлар ва ижозатсиз ҳеч қаён бормагайлар ва ҳар ким ижозатсиз черикидин чиқса, боши — ўлумлук, моли — девоний!» деб жарладилар. Ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

яна фармон бўлдиким, «Ариғларда ва сувларда кўфрук йиғласунлар!» Ва ҳар кунда йари йағоч йўл кўчар эрди ва жангалнинг йағочларини кесиб, йўл йасаб юрур эрди. Назм:

Черикнинг йўли эрди чун бешавор,
Бари эрдилар йўлдин андешавор.
Буюрди черикни соҳибқирон,
Ки йўл очмоққа боғласунлар мийон.
Чу ул бешада шердек кирдилар,
92а /Йағочлар кесиб йўллар очилдилар.

Қаровуллар бир-бирига етиб, нусратшиъор черикининг қаровули душман қаровули била урушуб, кўп кишини тушуруб, ўлтурдилар. Ва ул урушда Ҳожи Маҳмудшоҳ Йасурий йахши ишлар қилди ва ҳар қачонким от солса эрди, киши тушурмағунча ёнмас эрди. Йигирми кунғача ўшмундоқ ҳар кун уруш эрди. Йигирми биринчи кунда ҳазрат соҳибқирон Дарвеш кўпрукидин ўтуб, туштилар. Аммо Валибек ғайрат этиб, илгари келиб эрди, урушуб йахши турди. Аммо кўрдиким, турса бўлмас, шаҳар сори ёнди ва мансур черики анинг кейнида чопиб, баҳодурлардин кўп кишини тушуруб ўлдурдилар.

Валибек шабихун келтургони

Нусратпаноҳ сипоҳи Валибекнинг урушидин қайтиб туштилар. Соҳибқирондин ҳукм бўлдиким, «Туман беклари ва қўшун беклари хабардор бўлуб ғофил бўлмасунлар. Ва иҳтиёт қилиб, хандақ қазиб, хандақнинг нари юзида йағочдин ва хасу хашакдин томдек нима йасасунлар ва ул томда шишлар беркитсунлар!» Беклар ёрлиқ била наким ҳукм бўлуб эрди, қилдилар. Ахшом бўлғонда яна соҳибқирон (ҳукм) қилдиким, «Черикдин ўттуз қўшун киши бир каминда йароғлари била ўлтўрсунлар!» Ўттуз қўшун киши йароғлари била бир камин ерда бориб ўлтуруб эдилар, кеча бўлғонда Валибек Мозандарондин кўп киши била шабихун урғали чиқиб, нусратшиъор черики сори юриди. Черикка етконда ўнг қўл сориким, мирзо Мироншоҳ анда эрди, етиб сурон солдилар ва хандаққа етконда шишларким, ул томда беркитиб эрдилар, қилич ва сунгу била бузуб, андин ўтуб, хандақ ичида туштилар. Амирзода Мироншоҳ ўз нафаси била ҳамла қилиб буюрдиким, шайба тўксунлар. Черик баҳодурлари шайбани қўйуб кўб кишини ўқ била тушуртилар. Бу
92б маҳалда ўттуз қўшун кишиким, каминда ўлтуруб эрди, каминдин чиқиб, душман бошиға чоптилар. /Валибек буюруб эрдиким, йўлда қудуқлар қазиб ичида шишлар қувалаб, оғзини ёпсунларким, соҳибқирон черики андин ўтконда ул қудуқларға тушкайлар. Камин қилғон беклар каминдин чиқиб, бошиға чоптилар. Валибек туролмай, шаҳар сори қайтиб қочти ва ул қазиғон қудуқлариға ўзлари тушуб, кўп киши анда талаф бўлди.

Ҳазрат Ийгу Темурбекни тилади, дедиларким, йўқтур. Сўруб тафаххус қилиб билдиларким, душман кейнида борғон эрмиш. Тонгласиким, шеър:

Шаҳаншоҳи ховар чу чекти алам,
Жаҳон ичидин кетти зангу зулам.
Очилди қанотин чу товус меҳр,
Фалак узра чиқти шаҳи ин спеҳр.

Нусратшиъор черики отланиб, Астробод[451] шаҳриға етиб туштилар. Валибек бу черикни кўруб қўрқуб, кеча бўлғонда хотунлари била ўғлон-ушоғини олиб, ўзга йўл била Домғонға[452] борди. Хотун ва ўғлон-ушоғини Гардкўҳ қалъасида[453] қўйуб, ўзи Райға[454] борди.

Ҳазрат соҳибқирон Худодод Ҳусайний ва Шайх Али Баҳодур ва Умар Аббос ва Қиморий Иноқ ва ўзга баҳодурларни анинг кейнида йибарди. Ва алар таъжил била суруб, Райда анга етиштилар. Ва ул жон қўрқунчидин ўзини Рустамдор вилоятида[455] солдиким, жангал жиҳатидин ел андин ўта олмас эрди ва қалъалари тоғ устида эрди. Валибек ўзини анда солиб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

мансур черикидин қутулди ва бу Валибек Шайх Али Бесуднунг ўғли эрди ва Тағай Темурхоннинг бекларидин эрди. Ул маҳалдаким, сарбадоллар Тағай Темурхонни ўлдурдилар, Вали анда ўлтуруб эрди, қочиб Насоға борди ва атосини ўшул ерда ўлдурдилар. Ва Вали Насода борғонда куч-қувват пайдо қилиб, Астрободда келиб олди ва Луқмон подшоҳким, Тағай Темурхоннинг ўғли эрди, Валибек қўрқунчидин саргашта юрур эрди ҳазрат соҳибқиронни
93а эшитиб, мулозиматқа келди ва ҳазрат анга кўп иноят / ва шафқат қилди. Бу маҳалдаким Астробод шаҳри мусаххар бўлди, бу шаҳарнинг ҳокимлигини анга берди.

Ҳазрат соҳибқирон Темур Гурагон Ироқ сори таважжуҳ қилғонининг зикри

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Оқ Буғабек билан Уч Қаробекни ўғруқ устида қўйуб муқаррар қилдиким, Астрободни қишлоқ қилғайлар ва черикдин ҳар ўн кишидин уч йахши кишини муқаррар қилдиким, ўзи бирла олиб боргай. Саодат ва иқбол била отланиб, Рай сори мутаважжиҳ бўлди. Рай жилгасида етконда Султон Шайх Аҳмад Увайс Жалойир[456] Султонияда[457] эрди. Соҳибқироннинг келганин эшитиб, қалъани бир жамоат муътамид кишилари била ўғлиға топшуруб, ўзи қочиб Табризға борди. Ва Умар Аббос олтмиш отлиқ била, бовужуд улким, қор ёғиб ва совуқ эрди, Султонияға еттилар. Аларни кўруб билдиларким, қалъани сақламоқ била иш муяссар бўлмас. Оқ Буғани олиб Табризға[458] кеттилар. Ҳануз алар қалъадин йахши чиқмайдур эрдиларким, Умар Аббос олтмиш киши билан етиб қалъаға кирди ва забт ва муҳофизасиға машғул бўлди. Ва Бармоқчи отлиқ навкарини Рай сори йибардиким, фатҳ хабарини соҳибқиронға арз қилди. Ҳазрат бу хабарни эшитиб ул қиш фароғат била Райда ўлтурди.

Ҳазрат соҳибқирон Султонияға борғони

Ҳазрат соҳибқирон ёз бўлғонда Султония сори юриди. Ул маҳалда Сариқ Одилким, Шайх Увайснинг улуғ бекларидин эрди ва мундин бурун Шоҳ Шужоъ ани Султониядин ўзи қошида элтиб эрди, ул ўлгондин сўнг Султон Зайналобидинға мулозим эрди. Ҳазрат соҳибқирон анга киши йибардиким, «Келиб бизни кўргил. Наким хотиринг тиласа, ўшандоқ бўлғуси турур». Сариқ Одилға киши борғонидин сўнг мулозимат камарини белига боғлаб,
93б Шероздин /чиқиб, хизматқа мутаважжиҳ бўлуб, ҳазрат қошида келиб, дийдорига мушарраф бўлди. Ва ҳазрат анга кўп иноят ва шафқатлар қилиб, Султония била андағи вилоятларни анга берди ва Султоншоҳ ўғли Муҳаммадни черик билан анда қўйдиким, боқмағон вилоятларни юруб боқтуруб, забтиға машғул бўлғай. Ҳазрат Султониядин саодат ва иқбол била етти юз сексон еттида (1385) музаффар ва мансур қайтиб, Рустамдор тоғлари ичида кирди.

Ул вилоятларнинг мулуклари кўрдиларким, уруш қила олмаслар ва эътимодлари ҳам йўқ эрдиким, ҳазрат аларға шафқат қилғай ё қилмағай, заруратдин қочиб кеттилар. Ул вилоятлар ташвишсиз фатҳ бўлди ва андағи элни таладилар ва кўб мол олдилар. Валибек андин тақи қочти.

Соҳибқирон Омул[459] ва Сорига[460] мутаважжиҳ бўлди ва тоғ соридин ул вилоятларға кирди. Ул вилоятларнинг ҳокимлари Саййид Камолиддин ва Саййид Разиуддинким, анда ҳоким эрдилар, йараш эшикидин кириб, нойибларини пешкашлар била ҳазрат қошида йибардилар ва сикка ва хутба отиға ўқудилар. Ҳазрат аларға буюрдиким, «Луқмон подшоҳғаким, Астрободқа ҳоким эрди, анга тобиъ бўлсунлар ва анинг сўзидин чиқмасунлар.

Ҳазрат соҳибқирон Темурбек яна Самарқанд сори қайтғони

Мазондарон вилояти ва Рай ва Рустамдор ва Султония мусаххар бўлғонидин сўнг соҳибқирон давлат ва нусрат била қайтиб, Жайҳундин ўтуб, доруссалтана Самарқандда тушти. Ва ул шаҳарнинг акобиру ашрофларини-

www.ziyouz.com kutubxonasi

нг кўзлари муборак жамоли била йаруқ бўлуб, пешкашлар била ул ҳазратни кутуб севиндилар. Ва ул ёз соҳибқирон айшу ишрат била анда ўлтурди. Қиш бўлғонда Занжир Саройда бориб, ул қиш анда қишлади.

/Ул қишда Тўқтамишхон тўққуз туман черик била ўн икки ўғлонким,
94а бари Жўчихоннинг наслидин эрдилар ва аларнинг боши Бек Пўлод ва беклардин Исабек ва Йағлибой ва Қарончи ва ўзга нўёнёндинким, кўбраги иймонсиз ва кофир эрдилар, Дарбанд йўлидин ўтуб, Табризға келиб тушдилар ва Ширвондин ўтуб, Озарбайжонға келиб тушдилар. Ва шаҳарнинг эли, аҳли, раъияти учун Валибекким, ҳазраттин қочиб эрди, иттифоқ қилиб, Маҳмуд Халхолий билан шаҳарни беркитиб, кейин дафъиға машғул бўлдилар. Ва бир ҳафтагача урушуб шаҳарни сақладилар. Маҳмуд билан Валибек қочиб, Халхол[461] вилоятиға борди. Ул кофирлар шаҳарға кириб, бедодлиқ элигини чиқориб, зулм ва фасод ва ҳар бадбахтлиқким, эликларидин чиқар эрди, қилдилар. Ва ҳар молким, шаҳар ичида раъият ва сипоҳийда эрди, барчани олиб, икки кеча-кундуз талаб, шаҳардин чиқиб, келгон йўлларига кириб қайтиб кеттилар.

Бу хабар ҳазрат соҳибқиронға етти, мусулмонлар учун кўнгли асру малул бўлди ва бу жиҳатдин Эрон вилоятининг забтиға хотирин қўйуб вожиб кўрдиким, ул вилоятларни забт қилғайким, мундин нари анда йаағи кирмагай. Анинг учунким, Эрон вилоятида андоқ подшоҳким, Эрон вилоятини забт қилғай, йўқ. Ва бир неча подшоҳиким бор эрди, барчаси бир-бириға йаағи эрдилар, бир-биридин қўрқуб, вилоятларидин чиқа олмас эдилар. Анинг учун мундоқ балолар раъият ва фақиру мискинға теғар эрди[462]. Шеър:

Бўлса чун шоҳға адув бисёр,
Мулкида бўлмағай тинчлиқ ҳеч.
Бир-бири бирла гар урушса чўнон,
Емагил, қўй ғамин, андин кеч.

Ҳазрат соҳибқирон уч йиллик йароғи билан Эрон сори борғони

/Барс йилда, торих етти юз сексон секкизда (1386) соҳибқирони гитиси-
94б тон Турондин Эрон сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ҳукм бўлдиким, «Тавочилар вилоятларға бориб черикка жар еткурсун!». Бу ҳукм бўлғондин сўнг тавочилар юруб, черикни жамъ этиб, даргоҳи олийда келтурдилар. Ул ҳазрат черик жамъ бўлғондин сўнг Сулаймоншоҳбекким, Довудбекнинг ўғли эрди ва Аббосбекни Мовароуннаҳр вилоятларини забти учун қўйдиким, вилоятдин хабардор бўлғайлар. Ва ўзи давлат била саодат юзини Эрон сори қилиб отланди. Назм:

Яна ул шаҳаншоҳи олийтабор,
Черик тортиб бўлди отқа сувор.
Турондин Эрон сори бўлди равон,
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирон.

Жайҳундин ўтуб, манзилдин манзилга юруб, саодат ва ферузлуқ била Ферузкўҳға етти[463]. Саййид Камолуддинким, Сорининг ҳокими эрди, ўғли Саййид Ғиёсуддинни черик билан ҳазратнинг мулозиматига йибарди. Ва ҳазрат вилоятлардин сўруб, ҳар ернинг ҳокимини сўруб, андин йахши йамон ишларини билур эрди. Ва бу ҳикояталр ичида биров Малик Иззуддиннинг йамон ҳаракатидин ҳикоят қилди. Ва бу Малик Иззуддин Лури Кучекнинг[464] ҳокими эрди ва мундин бурун Махозға[465] борғон карвонни уруб, молларини олиб эрди. Бу сўзларниким, ҳазрат соҳибқирон эшитти, човук хотирида кечтиким, ул бадбахтлардин ҳажжожларнинг интиқомини тортқай. Ҳукм бўлдиким, «Черикдин ҳар ўн киши йароги била даргоҳда ҳозир бўлгай!» Черик жамъ бўлғондин сўнг ўғруқни қўйуб, ҳиммат юзини аларнинг дафъиға қўйуб, Луристон сори мутаважжиҳ бўлди. Ва анда етконда буюрдиким, теграсидаги кентларни талалилар. Ва Хуррамоболким.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ул ўғриларнинг ўлтурур ери эрди, бузулдилар. Ва ул ўғрилардин кошол /
95а олиб, тоғ устидин ташладилар. Ва бу маҳалда Оқ Темур Баҳодур ва Умар Аббос (ва Муҳаммад Султоншоҳ ўғли) бу дунейи фонийдин кечиб, бақо дунёсиға бордилар. Ва Хожа Али Муъаййидқа бу юрушда ўқ тегиб эрди, ул таки умрини ҳазрат соҳибқиронға бағишлаб, кетти. Ва ҳазрат соҳибқирон Лури Кучекни тасхир қилғандин сўнг хотирини ул ўғрилардин жамъ қилиб, аидин кўчуб, Неҳованд[160] жилгасида ўғруқдаким кейинда ақарин келур эрди, давлаттек қўшулди.

Ҳазрат соҳибқирон Озарбайжон сори мутаважжиҳ бўлғони

Ул маҳалда ҳазратқа арз қилдиларким, Султон Аҳмад Жалойир черик йиғиштуруб Бағдоддин Табризға келиб турур. Ҳазрат соҳибқирон ўғруқни черик била Шайх Али Баҳодурға тобшуруб, саодат била отланиб, баҳодур йигитлари била илғор солиб, Табризға мутаважжиҳ бўлди. Султон Аҳмад ҳазрат соҳибқирондин хабар топиб, пашша кибиким, ел қатида туролмағай, Табриздин қочиб, Бағдодқа борди. Соҳибқирон анинг қочқонин билиб, Ҳожи Сайфуддинбек била бир жамоат йигитларни қўшуб, кейинида йибарди ва алар Султон Аҳмад кейиниға суруб еттилар. Султон Аҳмад кўрдиким, ғаним кейнида етти, бўлғон партолини от ва тева ва хачирлариға солиб, оту қамчин била ўз бошин олиб кетти. Зафарпаноҳ черики ул мол ва партолини олғондин сўнг яна кейнида тушуб юридилар. Шайх Али Баҳодурнунг ўғли Илёс Хожа оз киши била Нахчивондин ўтуб, Намакзор мавзеъида Султон Аҳмадқа етти. Ва анинг била кўб киши эрди қайтиб, Илёс Хожа била урушти ва асру қаттиқ урушуб, кўб киши анда захмлиқ бўлдилар. Ва Илёс Хожаға захми тегдиким, қулоғи эшитмас бўлди. Бу сабабдин Султон Аҳмад қутулуб, ул маъракадин жонин олиб чиқди. Ва Илёс Хожа ул захмдин кўб жафо тортиб, охируламр сиҳҳат тобти. Байт:

Мараз қавий ва хатариок эди, вале охир,
Зи юмни давлати соҳибқирон шифо тобти.

95б Ва ул воқиъада /Нахчивонда[167] кўб кишини ўлдурдилар. Қиморий Иноқ Зиёулмулк[168] кандида беш юз кишини тутун била ўлдурди. Ва ҳазрат соҳибқирон Озарбайжон мамлакатини мусаххар қилиб, Шанби Ғазонда[169] бориб тушти. Табриз вилоятининг акобиру ашрофлари, мисли Саййид Ризоуддин ва Хожа Ҳожи Муҳаммад Бандгири Хаттот ва Қози Ғиёсуддин ва Қози Абдуллатиф ва ғайруҳу барча бандалиқ камарин белларига боғлаб, мулозиматда келдилар. Ва моли амонни Табризға солиб, муҳассиллар қўйуб олдилар.

Ҳазрат ул ёзда Табризда эрди, фармон бўлдиким, «Сариқ Одилни ўлдургайлар!»: ани бир том устида қўйуб ўлдурдилар. Ва Табриз шаҳрида ҳунармандлардин ҳар кимки машҳур эрди, хона-кўч била Самарқандқа йибарди.

Ул маҳалда Валибек жонидин қўрқуб, саросима ва саргашта юрур эрди, Халхол вилоятида бориб, Маҳмуд Халхолий ани тутуб, Қиморий Иноққа тобшурди ва Қиморий ани ўлдуруб, бошини даргоҳи олампаноҳға йибарди. Куз бўлғонда Табриз вилоятининг забтини Муҳаммад Султоншоҳға берди. Ва соҳибқирон Нахчивон сори юриди, Маранд ва Дараизардин ўтуб, Арас суйидин[170] Ғаффорулмулк кўфрукидин[171] ўтуб тушти. Ва ул кўфрукни андоқ йасаб турурларким, олам ичида ҳеч киши андоқни кўрмай турур, ва барчани тош била қўпориб турурлар. Кўфрукнунг икки бошида икки дарвоза йасаб турурлар ва бу кўфрукда икки тоқ боғлаб турурлар: ҳар бирининг кенглиги олтмиш қари турур[172]. Ҳазрат ул кўфрукни тафарруж этиб, Гарни ҳисориға еттилар ва уруш қилиб ул ҳисорни олдилар. Ва Шайх Ҳасанким, ҳисорнинг ҳокими эрди, ани тутуб, бўйнини боғлаб, ҳазрат қошида келтурдилар. Ва андин ўтуб, Сармолуқа ҳисориғаким, Арас суйининг йақосида воқиъ бўлуб турур, еттилар ва тўрт ёнини тутуб, уруш солдилар. Ва ул қалъани таки олиб бузулдилар. Ва Туман Туркманким, ул
96а ернинг даруғаси эрди, тутуб ҳазрат қошида /келтурдилар. Ва андин кўчуб Қарс қалъасиға[173] еттилар ва ул қалъа асру берк эрди ва томи тошдин

www.ziyouz.com kutubxonasi

эрди[474] ва Фирузбахт отлиқ киши анда ҳоким эрди, қалъанинг берклигиға мағрур бўлуб, қалъани беркитти. Фармон бўлдиким, «Черик уруш асбобин тайёр қилсунлар!» Тўрт ёнидин кириб, наққора ва нафир чалдуруб, сурон солдилар. Фирузбахтнинг кўнглида ваҳм тушуб кўрдиким, қалъани олурлар, Ажзу Маскант йўлидин кириб хизматда келди. Ул ҳисорни олиб таладилар ва томларини ер била тенг қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон сори борғони

Хитоби мустатоб ҳазрат Зулжалол воқиъ бўлуб турурким: *Йа аййуҳа-н-набийу, ҳарриз ал-мўъминин, алал-қитали*[475]. Ва бу далил турур урушнунг фазилатигаким, дин душманлари била урушқайлар[476]. Бу маъни жиҳатидин доим ҳазрати муборак кўнглида бор эрдиким, кофирлар била ғазо қилғай. Бу маҳалдаким, гуржи кофирларға йақин етиб эрди, ҳиммат юзини ул сори қилиб, Қарс қалъасидин кўчуб, Оқ Буғра мавзеъида тушти. Ва ул маҳалда асру совуқ қаттиқ эрди ва кеча-кундуз қор ёғар эрди. Андоқ маҳалда нусратшиъор черики Кету — Тифлис[477] йўлидин бориб, гуржи кофирларига еттилар. Гуржилар қалъага кириб, беркитиб ўлтуруб, уруш асбобин тайёр қилдилар. Ва ул қалъа [Тифлис] асру берк эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг қулоғига илҳом еттиким*: Қотилуҳум йуаззиббуҳумуЛлаҳ би айдикум ва йуҳзиҳум ва йансуркум алайҳим*[478] урушқа фармон қилди. Беклар ва баҳодурлар ҳукм била уруш асбобин муҳайё қилиб, ҳисорни ўртада олиб, такбир ва салавот деб ҳисорға ёпушти ва наққора ва нафир чалиб, сурон солиб, қалқонлар ва туралар бошлариға олиб, уруш солдилар. Назм:

Хусрави диндор ва шаҳи номвар
Боғлади чун белига ул дам камар,
Тортти зафар тигини ул шаҳриёр.
Чиқди адув жонидин ул дам димор.

96б Ислом черикининг диловарлари жадду жаҳд этиб, /мардоналиқ кўрсатиб, куффор қалъасини фатҳ қилдилар. Ва соҳибқироннинг ишорати била: *Фа-қтулуҳум хайсу сақифтумуҳум*[479] андағи кофирлиғин хокисорни қилич зарби била ўт ичидаким: *Маъвоҳум жаҳаннаму ва биъсал миҳад*[480] йибардилар ва аларнинг улуғи малик Буқротни асир этиб, ҳазрат қошида келтурдилар. Хукм қилдиким, «Ани беркитиб, сақласунлар!» Бу фатҳ бўлғондин сўнг соҳибқирон кўчуб, Тифлисдин ўтуб, кўнглида туштиким, бир ов солғай. Ёрлиқ қилдиким: «Беклар овға чиқсунлар!» Беклар овға чиқиб, икки ёндин жирга солиб, ул дашт ва тоғни тутуб, неча кундин сўнг жирга бир-бирига етти. Анча кийик ва сўғун ва қулон ва товушқон ва шер ва паланг ва тулки ва бўри, ҳар жонивордин ёғилдиким, ҳисобини ҳазрат парвардигордин ўзга киши билмас эрди: *Ва иза-л-вуҳушу ҳушират*[482] анда зоҳир бўлуб кўрдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон била шаҳзодалар жирга ичида кириб, неча сайдни отқондин сўнг ўзга ҳар кимки бор эрди, сайд олур эрди. Ул кун сайд олмаған киши қолмади. Ва черикнинг кўплигидин андоқ бўлдиким, саъо-йайоқлар эликлари била олиб, орутини қўйуб, семизини ўлдурур эрдилар. Ва азбаским, сайд кўп тушти, юклагали ер топмас эдилар[483].

Ҳазрат соҳибқирон Қаробоғ[484] сори ёниб борғони

Ҳазрат андин кўчуб, саодат ва давлат била йўлга кириб, ҳар ердаким, кофирларға тааллуқ қалъаларким бор эрди, нусратшиъор черики қилич зарби била мусаххар қилдилар; қалъаларини бузуб, молларини олиб, ҳазратқа қўшулдилар ва келиб Шеки вилоятида[485] туштилар. Ҳазрат соҳибқирон куффордин хотирин жамъ этиб, нусратшиъор черикини жамоат-жамоат ҳар сори йибарди. Амир Жаҳоншоҳ баъзи беклар била лакаларни[486] чопиб, талади ва кўб киши алардин ўлтурдилар. Ва амир /Муҳаммад Дарвеш 97а Барлос бир жамоат била Шеки тоғиға кириб, кўб киши ўлдуруб, молларини

www.ziyouz.com kutubxonasi

таладилар. Арғуншоҳ Ахтачи ва Рамазон Ҳожа бир жамоат била Тангғут вилоятиға[487] етиб, кўб кишини ўлдуруб, асир қилиб таладилар.

Ҳазрат соҳибқирон муборак нафаси била Албурз кўҳи[488] этакида юриди ва бекларким, куффор устига ҳар сори кетиб эдилар, куффорларни олиб ўлдуруб, молларини ўлжа қилиб, нусрат ва ферузлуқ била келиб, Қабала[489] мавзеъида ҳумоюн ўрдуға қўшулдилар. Ҳазрат соҳибқирон чериклар ёнғондин сўнг асокири нусратшиъор кўчуб, таважжуҳ юзини Қаробоғ сори қилиб, келиб, Кур суйининг[490] йақосида тушти. Ва фармон қилдиким, «Қамиш ва хокдин наволалар йасаб, сув ичида солиб, кўфрук боғласунлар!» Соҳибқирони ғозий мансур черики билан сувдин ўтуб, Бардаъ[491] сори мутаважжиҳ бўлди ва ул вилоятнинг эли тамом тобиъ бўлдилар. Шеър:

На ергаки борди шаҳи комрон,
Анга бўлди ул ер мусаххар равон.
Худо анинг учун анга берди руҳ,
Ки бўлғай бари олам анга футуҳ.

Қаробоғда, Буқрот Тифлисийким ҳазрат ани ҳукм этиб эдиким, ани беркитиб сақласунлар, бас, [эмди] буюрдиким Буқротни ҳозир қилдилар: *Уд'у ила сабили Раббика бил-ҳикмати-л-мав'иззати-л-ҳасанати*[492] ояти била амал қилиб, муборак тилин очиб, ваъз ва насиҳат деб, ани Исломға далолат қилдилар. Ҳазратнинг сўзлари кўнглига асар қилиб Буқрот мусулмон бўлди, куфр ва зулмат йўлидин чиқиб, аҳли дини Ислом жиргасига кирди ва ҳазрат ани беклар жиргасига кийуруб, кўб иноят ва шафқат қилди ва ҳисориким, анга тааллуқ эрди, яна анга ўқ берди. Ва ижозат бериб, вилоятиға йибарди. Анда ани эли барча Ислом саодати била мушарраф бўлуб, иймон келтурдилар.

Ул маҳалда Ширвон вилоятининг[493] ҳокими амир Шайх Иброҳим келиб,
97б бандалик камарини белига боғлаб, /мулозим бўлди ва пешкашлар тортиб, ҳазрат дийдориға мушарраф бўлди. Ва ҳазрат тақи ани йахши кўруб, шафқатлар қилиб, Ширвон вилоятини тавобиълари била анга берди. Ва Гилонот[494] мулукиким, ҳисорлари берклиги жиҳатидин ва жангалларининг мустаҳкамлиги учун ҳеч подшоҳға тобиъ эмас эрдилар, чун ҳазрат соҳибқироннинг овозасин эшитиб, итоат йўлидин кириб, пешкашлар йибардилар ва моли хирож қабул қилдилар.

Бу маҳалда Шайх Али Баҳодурким, ҳазрат ўғруқни анга тобшуруб эрди, ўрду ва ўғруқ била Ардабил[495] йўлидин Қаробоғқа етти. Ҳазрат давлат ва иқбол била Арас суйининг йақосида қишлоқ солдурди.

Ҳазрат соҳибқирон Бардаъа сори бориб, Дашти Қипчоқдин Тўқтамишхоннинг черики келгонин зикри

Чун қиш ўтуб баҳор етти,
Фасли гул ва лолазор етти.

Товушқон йилида, торих етти юз сексон тўққузда (1387) нусратшиъор раъияти Бардаъ сори юриди. Бу маҳалда хабар келдиким, Тўқтамишхон итоат йўлидин чиқиб, мухолифат йўлиға кириб турур ва Дарбанд йўлидин[496] черик йибариб турур.

Мунунг қиссаси мундоқ турурким, Алибек Қўнғирот, Ўрунг Темур ва Оқ Буға Баҳринким, Жўчихон авлодининг улуғ беклари эрдилар ва булардин улуғроқ ва оқил ва дони киши ул улусда йўқ эрди ва Тўқтамишнинг йахши йўлға тутуб насиҳат қилур эрдиларким, «Зинҳор ҳазрат била мухолифат қилмағайсен ва анинг ҳукмидин чиқмағайсенким, бу давлатким сенга тегди, анинг ҳимматидин ва давлатидин эрди. Ва бу йахшилиқким, сенга ҳазрат Темурбек қилди, бил, агар анга бандалиқ қилсанг ҳануз оздур. Доим керакким, йахши пешкашлар йибаргайсен ва анинг ҳаққини унутмағайсен. Ва агар, наъузу биллоҳ, агар сенга йана воқиъа тушса, ул ҳазратнинг ҳиммати сенга бўлса ҳеч ғам йўқтурур»[497].

98а Бу йахши беклар жиҳатидин ҳар кунда Тўқтамишхоннинг /давлати ортар эрди. Бу маҳалда Ўрунг Темур ва Оқ Буға вафот бўлдилар ва бир

www.ziyouz.com kutubxonasi

жамоат номаъқул ва ақлсиз кишилар Тўқтамишхон қошида нойиб бўлдилар. Ва Қарончиким, ўз атосини ўлдуруб эрди, Тўқтамишхоннинг улуғ беги бўлди ва Алибекка ихтиёр қолмади ва Тўқтамишхон ёт кишиларнинг сўзларига кириб, мутобиъат йўлидин чиқиб, мухолифат тариқасига кирди. Ва ҳазрат била йааги бўлуб, қалин киши йиғиштуруб, Озарбайжон вилоятига йибарди.

Ҳазрат аларнинг келганин эшитиб, маълум қилдиким, йааги кишиси сувнунг нари юзига келгон турур. Ҳазрат Шайх Али Баҳодур ва Ийгу Темур ва Усмон Аббос ва ўзга бекларини кўб киши била йибариб дедиким, «Кур суйидин ўтуб таққиқ қилинглар. Агар ул келгон киши Тўқтамишнинг кишиси бўлса урушмангиз». Алар ҳукм бўлғондин сўнг йўлға кириб юридилар. Яна ҳазрат илҳомдин фаҳм бўлуб, мирзо Мироншоҳ ва амир Ҳожи Сайфуддинни бир жамоат киши била борғон бекларнинг кейнида йибарди. Бурун борғон беклар Кур суйидин ўтуб, йаагиға еттилар. Яқин билдиларким, Тўқтамишнинг черики турур, алар била урушмай қайттилар, чун ҳазратнинг ёрлиғи мундоқ эрдиким, урушмағайлар. Ул бадбахтлар хаёл эттиларким, булар қўрқуб қайттилар, хайра бўлуб, беклар сори чопиб, ўқ ота бошладилар. Булар ҳам қайтиб, уруш бўлди. Шеър:

Чу ҳар соридин чиқди ул дам сипоҳ,
Булуттек, ки кўк узра чиқса сиёҳ,
Анинг йамғури эрди шамширу тир,
Қаро бўлди олам чу дарёйи қир.

Бекларнинг урушмоқ ҳукми бўлмаған жиҳатидин жангал ва сув ичида кириб эрди ва от чопмоққа ер йўқ эрди, ул жиҳатдин қирқ киши алардин талаф бўлди. Ва баҳодурларким, ҳаргиз қочмоқ аларға одати йўқ эрди, ул
98б ердин қочиб қайттилар /ва қочқонда мирзо Мироншоҳга учраб севиндилар. Ва амирзода била қайтиб, душманға етиб, ҳар тарафдин кириб, душманларни қилич остида олиб, кўб киши тушуруб, ўлдурдилар. Йаағилар қочиб, мансур черики аларнинг кейнида тушуб, Дарбанднинг тор ериғача қовладилар ва кўб киши алардин тутуб, ҳазрат қошиға йибардилар. Ва Мубашширнинг ағоси ул урушда вафот бўлди.

Мирзо Мироншоҳ музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат қошида келди. Тушкон бандиларни келтурдилар. Соҳибқирон марҳамат қилиб, гуноҳларидин кечиб, йахши сўрди. Ва Тўқтамишхоннинг аҳволин сўруб дедиким: «Анинг ва бизнинг аромизда ато — ўғул ҳаққи турур. Не жиҳатидин мундоқ йамон ҳаракат андин воқиъ бўлди? Ва бу жиҳатдин неча минг мусулмон талаф бўлди. Эмди мундин сўнг мундоқ ишлар қилмасун ва бурунғу аҳд ва мувофиқат тариқасини ўзга қилмасун», деб буларға айтти. Ва дедиким: «Сизларни қўярбиз. Бориб анга бу сўзларни дегайсиз». У тутқунлар барчаси бошларини ерга қўйуб, дедиларким, «Миннат тутурарбиз!». Аларға от ва тўн ва озуқ бериб йибарди. Байт:

Дўстларни қачон қилур маҳрум,
Улки душманлариға айлар лутф?

Андин сўнг ўрду андин чиқиб, Кўкча тенгиз[498] сори мутаважжиҳ бўлди.

Сарой Мулк хоним шоҳзодалар била Самарқанддин келгони

Ҳумоюн мавкиби Кўкча тенгизга етконда хабар келдиким, маҳди аъло Сарой Мулк хоним амирзода Шоҳрух[499] ва амирзода Халил[500] била Самарқанддин кела турурлар. Ул ҳазрат бу хабардин хушҳол бўлуб, черикни Кўкча тенгизда қўйуб, ўзи саодат ва иқбол била келгон шаҳзодаларға ўтрув берди ва Шамоҳа Маранд[501] мавзеъида бир-бирининг висолларига мушар-
99а раф бўлдилар ва анча пешкашлар тортиб ва сочиқлар /сочтиларким, спеҳрнинг кўзи хайра бўлди.

Ва ҳазрат андин қайтиб, кўчуб, Аланчуқ[502] қалъасиға яқин туштилар. Султон Аҳмаднинг навкарлари анинг ичида эрди, уч кун анда ўлтуруб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

тўртинчи кунда ҳукм қилдиким, «Баҳодурлар кеча билан тоғ устиға чиқсунлар!» Баҳодурлар кеча билан тоғқа чиқиб, тонгласи уруш солиб, қуйидағи қалъани олдилар ва ер била тенг қилдилар. Андағи синоҳийлар қочиб, юқори қалъаға чиқтилар ва қалъанинг эли сувсизлиқ жиҳатидин зори ва тазарруъқа кириб, аҳд ва шарт қилиб, «Қалъадин тушарбиз» деб киши йибардилар. Қалъадин тушар хаёлида эрдиларким, булут пайдо бўлуб, анча йамғур ёғдиким, қалъадаги ҳавзлар тўла сув бўлди. Сув бўлғондин сўнг яна аҳдни синдуруб, аҳд қилгон сўзларига амал қилмадилар.

Ҳазрат соҳибқирон Муҳаммад Миракким, Шер Баҳромнинг ўғли эрди, ва Уч Қаро Баҳодурни таъйин этиб буюрдиким, «Қамал этиб, қалъа тегарасида ўлтурунглар!» ва ўзи давлат билан қайтиб, ўрдуға бориб тушти. Ва андин бурун Шайх Али Баҳодурни Боязид[503] қалъасига йибариб эрди. Андин сўнг амир Ҳожи Сайфуддин ва Ийгу Темурбекни черик била Шайх Али Баҳодурнунг мадади учун йибарди. Ва алар келиб, иттифоқ била қалъани ўртада олиб туштилар ва қалъаға нақбатлар солиб, сувини ўғурлаб, тўрт ёндин уруш солиб, оз фурсатда мусаххар қилдилар ва қалъа даруғасини тутуб, ҳазрат қошиға келтурдилар.

Ҳазрат соҳибқирон туркманларнинг дафъи учун черик тортиб борғони

Бу маҳалда арз қилдиларким, туркманлар зулм ва фасод эликларини узатиб, мусулмонларға ташвиш берурлар ва Ҳижоз[504] карвониға мутаарриз бўлурлар ва ҳеч кишини ул йўлдин ўтгали қўймаслар. Ҳазрат аларнинг
99б қиссасин эшитиб, дафъ қилмоқ учун Нахчивон /жилгасидин отланиб, алар сори мутаважжиҳ бўлди ва ҳукм қилдиким, «Муҳаммад Миракким, Аланчуқ қалъасини муҳосара қилиб ўлтуруб турур, андин қайтиб, ўрдуға келсун!» Ва ўзи муборак нафаси била таважжуҳ этиб, ҳукм қилдиким, «Ўрду Олатоққа[505] борсунлар ва биз келгунча таваққуф қилсунлар!» деб юриди. Ва Боязид қалъасиким, ани Қалъаи Ойдин ҳам айтурлар ва андин улусидин ҳаркимки анда қолиб эрди, барчани таладилар. Андин ўтуб, Авник қалъасиға[506] еттиким, Қаро Муҳаммад ўғли Миср отлиқ киши анда ҳоким эрди. Ва андағи туркманларкнм, ёзида ва тоғда эрди, барчани таладилар. Ва андин ўтуб Арзирумға[507] етти ва анинг қалъасини ўшул кунда олдилар, ва Чиёчур суйи[508]нинг йақосида тушти ва Арзинжонға[509] элчи йибарди. Таҳуртанким,[510] ул ернинг ҳокими эрди, ҳазратнинг элчисини йахши кўруб, сийлаб кўп нима берди ва итоат йўлидин кириб, божу хирож қабул этиб, элчи била кўп пешкашлар ҳазратқа йибарди. Ҳазрат мансур черикидин уч бўлак кишини сайлаб, фармон қилдиким, «Қаро Муҳаммадким, Қаро Юсуф Туркманнинг атоси эрди[511], истагали борсунлар!» Ҳукм била аввал амирзода Мироншоҳ черики билаким, бариси баҳодур ва диловар эрдилар, мутаважжиҳ бўлуб, ул бадкирдорнинг эли ва хашамиға кириб, бўлғон мол ва таворини таладилар ва анча от ва тева ва қўй ва бурда олдиларким, ниҳояти йўқ эрди ва кўб қиз ва хотун ўлжа олиб қайттилар ва ҳумоюн ўрдуға қўшулдилар. Ва Муҳаммад Мирак яна бир жамоат баҳодурлар била юриди. Анинг йўли бир тоғ ичида воқиъ бўлуб эрдиким, даралар ва тор йўллар эрди ва душманлар воқиф бўлуб, йўлларни туттилар ва урушлар воқиъ бўлуб, охирида соҳибқирон давлатидин ул тор йўллардин саломат чиқиб ўрдуға қўшулди. Ва яна Шайх Али Баҳодур Арғун Барлоснинг ўғли
100а ва Оқёлшоҳ /Бўрғучи ўғли ва Тилак Қўрчи бир жамоат номдорлар била Қаро Муҳаммад устига юридиларким, ани топқайлар. Тоғ ичида анга еттилар ва кўб уруштилар ва Лола Хожа ул урушда ўлди ва душманлар тоғ устида чиқиб эдилар ва урушмоқ ҳеч фойда қилмас эди, қайтиб мансур черикига қўшулдилар.

Соҳибқирони комкор яна Жаҳоншоҳ Баҳодурни қалин киши билан туркманларға йибарди. Ва ул бориб туркманларға етиб, талаб, молларини олдилар ва қайтиб келдилар. Шеър:

Зи баским черик эликига тушти мол,
Қилаолмас эди мол ҳисобин хаёл.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ва Шоҳ Малик Барлос, Ғиёсуддин Барлоснинг ўғли эрди, ҳазратдин ижозатсиз бир сори кетиб эрди, анинг ўлукини бир ёзида топиб келтурдилар.

Ва ҳазрат соҳибқирон андин Муш саҳроси[512] сори мутаважжиҳ бўлди ва андағи эл-улусни талаб, Ахлот[513] шаҳрига етти ва ул вилоятдаги улуғ-кичикни мутиъ қилдуруб, забт қилди. Андин ўтуб, Одилжавоз шаҳрига[514] етти ва ул вилоятдаги улуғ-кичикни мутиъ қилдуруб забт қилди ва даруғаси келиб ҳазратни кўрди ва пешкашлар тортти. Ва ҳазрат шафқат ва иноятлар қилиб, ул вилоятни эл-улуси ва тавобиълари била анга ўқ берди. Ва андин ўтуб, кўлни йақолаб, тамом черики била Дарбанд моҳидин ўтуб, Абақа Сарой мурғзорида ўғруққа қўшулди[515].

Ҳазрат соҳибқирон Ван ва Вастон сори мутаважжиҳ бўлғони

Нусратшиъор черики андин кўчуб, Ван ва Вастон[516] сори мутаважжиҳ бўлди. Малик Иззуддин Шерозий хабар эшитиб, Ван қалъасиға кирди. Ван ҳисори асру берк бир тоғ устида бўлуб эрди ва бир ёнида сув эрди. Мансур черики анда етконда ул қалъани олмоқ учун ул сори юридилар ва қўруқ ёнида келиб туштилар ва уруш асбобиға машғул бўлдилар. Малик Иззуддин
100б икки кундин сўнг /ҳисордин чиқиб ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлуб, мулозиматда турди. Аммо қалъанинг эли ғоят бадбахтлиғидин қалъанинг берклигига ғурра бўлуб[517], йаағи бўлуб, ҳисор йўлини беркиттилар ва урушмоққа машғул бўлдилар. Байт:

Зи васвоси шайтон ва жаҳлу ғурур,
Саодат йўлидин тушуб барча дур.
Кишиким, қаро бўлди анинг куни,
Бўлур ул киши зешту зор ва дани.

Мансур черики ҳукм била санчиқлар солиб уруш солдилар ва ҳазратнинг давлатидин ул қалъаники, ҳаргиз ҳеч подшоҳ ва салотин анга мусаххар қилмағон турур, йигирми кунда ани мусаххар қилдилар. Ва ул бадкирдорлардин бирини тирик қўймай, кўбрагини қалъа устидин ташладилар. Бу маҳалда Таҳуртандинким, Озарбайжонда эрди, элчи келиб, кўб пешкашлар ва туҳфалар келтурдилар, ва мазмуни ул эрдиким, «Банда ва хизматкор ва давлатхоҳи ҳазрат соҳибқирондурмен». Назм:

Ки соҳибқиронға камина, бандамен,
Қулунгмен жаҳон ичра то зиндамен,
Ки хизматдин ўзга ишим йўқ турур,
Сўзум чин ва Ҳаққ мунга тануқ турур.

Ҳазрат соҳибқирон кўб махтаб, раҳматлар деди ва ул вилоятнинг ҳокимлиғини бурунғи дастури била анга мусаллам тутти ва келгон элчи била анга хосса хилъат ва ҳукумат нишонини йибарди. Назм:

Ҳар ким анга бўлди жаҳонда мутиъ,
Қадри улуғ бўлди, бўлди рафиъ.
Кимки, йибарди анга тожу хирож,
Бўлди мусаллам анга тахту тож.
Кимки, ани ўзига билмади шоҳ,
Кетди қаламдек боши, юзи сиёҳ.

Фармон бўлдиким, «Ван қалъасини бузулсунлар!» Ва ул қалъани бино қилғон Шаддоди Од[518] эрдиким, тоғ устида тош ва ганч била қўпориб эрдилар. Ва ҳар бир тоши бир тоғдек ва андоғ берк эрдиким, Ёдгор Андхудийким, туман бекларидин эрди ва ўзга беклар навкарлари била /ҳар
101а неча қилдиларким, бир тош андин қўпора олгайлар, ул қалъадин бир тошни қўпора олмадилар.

Ҳазрат андин саодат била қайтиб, Салмосға[519] етти ва Малик Иззуддинға

www.ziyouz.com kutubxonasi

иноятн била сарафроз қилиб, Курдистон вилоятини анга мусаллам тутти. Ва андин юруб, йўлда Урмия туркининг ҳокими[520] келиб, ҳазратнинг мулозиматида мушарраф бўлуб, мулозим бўлди ва ҳазрат лутф этиб, Урмия вилоятини анга мусаллам гутуб берди ва бир йахши соҳибжамол канизак инъом қилди. Шеър:

Юзи рашкидин эрди хуршид зард,
Субҳнунг бўлди дами меҳрида сард.
Зулфи остида юзи чун офтоб,
Бу жиҳаттин бўлди анга печу тоб.
Лаълида зоҳир эди оби наввот,
Топар эрди мурда ул сувдин ҳаёт.

Соҳибқирон Мароғадин кўчуб, Гилонға[521] тушти. Неча кун анда таваққуф қилди ва мундин бурун ўз карам ва лутфи била Шероз вилоятининг шоҳиғаким, Зайналобидин эрдиким, Шоҳ Шужоънинг[522] ўғли эрди ва анга киши йибариб эрди: «Эмди бизнинг ҳимматимиз ул турурким, асари андин зоҳир бўлғайким, барча олам йироқ ва йақиндин эшитгай ва билгайларким, дўстлуқни нечук қилмоқ керак ва сенга йақин келиб, тушуб туриббиз. Таваққуф қилмай бот келгил, то иноят ва шафқатларимизни кўруб қайтқайсенким, дўстлар шод бўлуб, душманлар ғамгин бўлғайлар».

Ва Шоҳ Шужоънинг сипориш хатиким, соҳибқиронға йибариб эрди, мазмуни бу турур:

«Олий ҳазрат, гардунбастат, мамлакатпаноҳ, маъадалатшиъор, макрамат, осор, навин, бузурги комкор, иътизоди салотини гардун, иқтидори аъдали акобири замину замон, ал-манзур би анзори иноят, /ал-маликуддаййён, қутбул Ҳаққ вад-Дунё вад-Дин, амир Теймур Гурагон, халлада Аллоҳ мулкуҳу ва султонуҳу, Ҳаққу жалла ва ъало. Ул ягона замонға дину дунё мақосидидин би-аъло мадориж ва муродот ва ақсо маротиби мароматға еткургай, би-миннатил қадим ва тулуҳум амим. 101б

Таблиғ иддаъиййадин сўнг василаи мухлисони ҳақиқий турурким, изҳор этарлар.

Раъйи арбоби албобда равшан турурким, дори дунё маҳалли ҳаводис ва макони савориф турур ва оқиллар анга илтифот қилмай турурлар. Ва неъмати боқийни бу жаҳони фонийдин рожиҳ тутуб турурлар ва ҳақиқат била билиб турурларким, ҳар нимаким дунё ичида мавжуд турур, анга фоний бўлмоқ вожиб турур. Ва ҳар махлуққаким, ҳазрат Парвардигор неча кун бақо бериб, анга ўз карами била аршона ва азми султона маншур берур: *Ти'иззу ва ман ташаъ*[523] мавқиъи ба тавқиъ *Тути-л-мулка ман ташаъ*[524] иноят қилиб, бир жамоат бандаларнинг ихтиёрини ҳазрат иззат бу бандаи заифга бериб эрди. Ва анчаким куч ва қувват бор эрди, дин илмиға ва шаръ йўли била саъйи ва жаҳд қилдуқ ва раъоё ва зуъафо аҳволидин ҳазрат Ҳаққ иноятидин хабардор бўлуб, эл била йахши маош қилдуқ, шоядким ишларимиз муборак самълариға еткон бўлғай. Ул ҳазратнинг адл ва инсофини ва лутфу карамини эшитиб, жон била муътақад ва давлатхоҳи бўлуб ва доимо кўнглумизда бу турурким, шеър:

Элтайим тонгла қиёматда сенинг аҳдингни,
То кун, ул кун демагайсенким, вафоинг йўқ эди.

Ва тақи ул ҳазратдин шафқатлар маълум қилиб, бу маънини мавжиб мубоҳот билиб, кибриё боргоҳидин даъват *Ва-Ллоҳу йад'у ила дорус-салами*[525] жон мушомиға етиб ва мутақози, *Ва ла тажиду ли-суннатино таҳвилан*[526] талаб халқасини кўнгул эшикига уруб дерлар, байт:

Йеринг эрур аршда, деёлмассанким,
Келгайсен ва туфроққа ватан қилғайсен.

Вал ҳамду ли-Ллоҳи таолоким, ҳеч армоним қолмай турур ва бовужуд анвоъи зиллат ва тақсир ва ажроми ҳар орзуким /хиёлимда кечар эрди, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло эҳсонидин муяссар бўлдиким: *Фа ло та'аламу нафсун ма ухфия лаҳум мин қуррати а'йунин*[527] бу эллик уч 102а

www.ziyouz.com kutubxonasi

йилдаким туфроқ ичида манзил қилиб эрдук, ҳар муродким тиладук, берди. Аммо нидойи: *Иржиʻй ила Раббики разийатан марзийатан*[528] муждаси тегиб, шеър:

Бу муждаға жон бермак осон эрур,
Ки бу мужда осойиши жон эрур.

Ҳазрат даргоҳига юз қўйдук. Ва ҳар наким ҳазрат Ҳаққдин тегса, агарчи заҳмат бўлса, ани марҳамат билурбиз.

Ҳазрат соҳибқироннинг умрига бақо бўлсун. Эмди ул ҳазрат била сидқу муҳаббат бор жиҳатидин вожиб кўруб, фарзанди дилбандни — Зайналобидинни, *Таввал Аллоҳу ʻумруҳу фи зилли иноятикум*[529], сенга тобшурдум. Ва ўзга ўғлонлар ёш турурлар ва аға-инимни сипориш қилмоқ ҳожат йўқ турур, чи ҳақиқат била ул ҳазратнинг лутф ва карамини сийлабмен. Ул ҳазратнинг лутфидин нечук лойиқ турур, қилғучи турур ва аҳволларидин хабардор бўлғайлар ва мазмун *инна ҳуснул — ʻаҳду минал-иймани*[530] бажой келтуруб, буларни барчани ўзига махсус қилиб, шафқат ва марҳамат кўланкаларини булар устида солиб андоқ қилсунларким, улуғ-кичик рўзгор ичида бу маънини билиб, қарилардин сўнг этқайлар ва ҳосидларким йиллар бу куннинг орзусида эрдилар, мажол топмагайларким, элик чиқаролғайлар ва бу ишни мавжиби зикр жамилда чизи жазил билғайлар. Ва бу дўсти махсуским, дўстлуқ ва аҳд тавфиқин тониб турур, фотиҳа ва дуо била ёд қилсунлар, то ул соҳибдавлатнинг ҳимматидинким, мазмуни оят—*Йа лайта қавмй йаʻламуна би ма ғафара лй Раббй ва жаʻаланй минал-мукрамийн*[531]дин маҳрум қилмағай: *«Ҳаза ма ваʻадона илайҳи вал-ʻаҳдати фид-дарайни ʻалайҳи*[532] доим муродот ва мақсудоти
1026б боргоҳ ва *умбил — ʻатиййот*дин муяссар бўлгай ва қолгон умрига баракот бергай /бин-набий ва Илоҳил-амжод».

Ҳазрат соҳибқирон Ироқ[533] ва Форс сори таважжуҳ қилғони

Зайналобидиннинг давлат куни завол шомиға етиб эрди, ҳазрат қошиға келмакка таъаллул қилиб келмади ва боргон элчини сақлаб йибармади ва хотирида йамон андишалар қилди. Ҳазрат анинг афъолидин воқиф бўлуб, аччиғи келиб, Форс сори мутаважжиҳ бўлди. Товушқон йилида, торих етти юз сексон тўққизида (1387 кузида) ҳазрат соҳибқирон Форс тасхириға юриди. Фармон бердиким, «Ўғруқ Рай сори Сариққамишда[534] қишлоқ қилсунлар!» Амирзода Мироншоҳ ва Амир Ҳожи Сайфуддин ва Шайх Али Баҳодурни ўғруқнунг муҳофизоти учун қўйди ва қолғон черики била Форс сори азм этти. Шеър:

Равон бўлди ул шоҳи нусратқарин,
Черики била барчаси покдин.
Хужаста саманди эди зери рон,
Анга фатҳ ҳамдам зафар ҳаминон.
Рикобида Турон диловарлари,
Бири қул анга, бириси чокари.
Жаҳон ул сипоҳ гардидин қиргун.
Ким эрди сипоҳи чу аз ҳадд бурун.
Юрур эрди бу навъ соҳибқирон,
Нигаҳбони эрди худойи жаҳон.

Ҳамадон вилоятидин ўтуб, Жарбодиқонға[535] етти. Лашкарнинг тартибиға фармонлади ва Исфаҳон шаҳрида йақин етиб тушти. Саййид Музаффар Кошийким, Зайналобидинға тағойи бўлур эрди ва анинг соридин Исфаҳоннинг даруғаси эрди, Хожа Рукниддин Соъид ва ўзга содотлар ва акобиру ашроф шаҳардин чиқиб, ҳазратнинг хизматида келдилар ва ҳазратнинг лутфу карамидин ҳушвақт бўлуб, подшоҳона инъомлар била сарафроз бўлдилар. Ашроф келгонидин сўнг ҳазрат алар била шаҳар сори тафарруж қилмоқ учун борди ва Табарак қалъасини[536] эҳтиёт қилиб, Ийгу Темурбек-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ни забт учун қалъаға йибарди ва ўзи давлат била қайтиб, манзилида тушуб
103а фармонладиким, «Ҳар дарвозада бир-бир /жамоат кишини қўйдурсунлар ва шаҳар ичида от ва тева ва аслаҳадин ҳар на бўлса келтуруб, девонға тобшурсунлар!» Шаҳарнинг арбоблари ҳазратқа «Тақа баҳоси» деб моли амон қабул қилдилар ва бу йармоқ учун муҳассил тиладилар. Фармон бўлдиким, «Маҳаллотни бекларға улаштурсунлар ва ҳар бек ўз тарафидин киши йибарсун!» Ва мол забти учун Нур Мулк Барлос ва Муҳаммад Султоншоҳ ва Баён Темур, Оқ Буғанинг ўғли муқаррар бўлдилар ва Исфаҳон акобирини ўрду ичида сақладилар ва муҳассиллар шаҳар ичида кириб, мол еткармакка машғул бўлдилар. Ҳазрат Жабборнинг тақдири бўлғон эрмишким, ул вилоят хароб бўлғай: *Иза арада Ллаҳу шайъан ҳаййаъа асбабаҳу*[537]. Ул маҳалда бир неча жоҳиллардин бир кишиким, оти Али Кўчапо дер эдилар[538], дахл уруб, бир жамоат фитналиқ киши жамъ бўлуб, бебоклик эликларини чиқориб, маҳаллотдаги муҳассилларни ўлтурдилар, магар неча муҳассилким аларға, филжумла ақли бор эрди, ўзларини сақлаб қочтилар. Ва кўб киши шаҳарға баъзи муҳими учун ўрдудин келиб эрди, талаф бўлдилар. Ва амир Баён Темур ва Муҳаммад Хитойи Баҳодурнунг ўғлини анда ўлтурдилар. Ул кеча уч минг киши черикдин зойиъ бўлди. Ул ақлсиз қавм қатл қилгондин сўнг дарвозаларға бориб, сақлағон кишиларни қовлаб, мазбут қилдилар. Ул кеча дахл уни ўрдуға бориб эрди ва тонгласи воқеа бўлғон ҳолатни ҳазрат соҳибқиронға арз қилдилар. Ҳазратнинг газаб ўти туташиб, черикка фармон бўлдиким, «Шаҳарнинг тасхирига юрусунлар!» Черик барча аччиғлари била юзларини шаҳар сори қўйдилар ва шаҳарнинг ичидаги кишилар бу қисса воқиъ бўлғони учун заруратдин жон
103б қўрқунчидин уруштилар ва Баён Темур Оқ Буға ул урушда ўлди. Черик уруш /солиб, бир замонда шаҳарни олдилар ва шаҳар мусаххар бўлғондин сўнг ҳазрат соҳибқирон бир жамоат кишини йибардиларким, «Кўча Маволи Тарка ва Хожа Имомиддин Воизнинг эвини сақласунлар!», агарчи бир йил бор эрдиким, ул вафот бўлуб эрди. Булардин ўзга қатли омм ҳукм бўлди. Шеър:

Чу ҳукм этти ул шоҳи олиймақом,
Ки қилсун черик шаҳрни қатли омм.
Мўғуллар чу шаҳар ичида кирдилар,
Басе элни қаҳр ила қирдилар.

Ва баъзи оқил элким, черик элидин ё муҳассилларидин киши сақлагон эрдилар, аларнинг эви саломат қолди ва кўб киши йахшилиқ қилгон жиҳатидин ул балодин қутулдилар.

Ёрлиғ бўлдиким, «Тумонотларға ва элларға бориб қатл қилсунлар!» Ва андоқ қатл бўлдиким, айтурлар баъзи кишилар йасоқийлардин одам бошини сотқун олиб келтуруб, девонға кўрсатур эдилар. Ва аввал ҳолда бир бош йигирми олтин кўпшаки эрмиш ва охирда ҳар кимки, ўз ҳиссасини келтурди, бир бош йарим динор бўлди ва ҳеч киши олмас эрди.

Ва ҳазрат иззат таоло ва тақаддус тақдиридин улким, бир жамоат киши ул кун қиличдин қутулиб, бир ерда йашунгон эрмишлар, кеча бўлғонда ул ердин чиқиб, қочарға хаёл қилибтурлар ва қочиб борғонда қор ёғибтур ва аларнинг изи қорда қолғон турур. Тонгласи черикдин бир жамоат киши ул ерни кўруб бориб аларни топиб, ўлдурғон эрмишлар: *Ли йақзийа Аллоҳу амран кона маф'улан*[539]. Ва қатл бўлғон кишини санаб етмиш минг бош Исфаҳонда жамъ бўлди. Ва ул бошлардин маноралар қўпордилар.

Ҳақиқат бу турурким, ул жоҳиллар беоқибат, подшоҳ амриға бўйун қўймай, уч минг мусулмон кишини ноҳақ ўлтурдилар. Ул жиҳатдин бу ҳолат аларға тегди ва мундоқ воқеъа Исфаҳонда ҳаргиз воқиъ бўлмағон турур[540]. Ва бу воқеъа душанба куни, зулқаъда ойининг олтисида бўлуб турур (15.11.1387).

Ҳазрат соҳибқирон Исфаҳондин Шерозға борғони

104а Соҳибқирони комёбнинг /хотири Исфаҳон вилоятидин жамъ бўлуб, Амир Ҳожибекким, Сари Буғанинг ўғли эрди ва Туманшоҳни Исфаҳонда

www.ziyouz.com kutubxonasi

қўйди ва узи давлат ва саодат билан Шероз сори юриди. Шероз подшоҳиким, ани Зайналобидин дер эрдилар, хабар эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон келадур, Шероздин чиқиб қочти ва анинг аммакисининг ўғли Шоҳ Мансурким, Тустар вилоятида ҳоким ва Зайналобидин била йамон эрди, анга борди. Ва ғофил андинким, ҳар ким душманга иътамид қилса ва андин андиша қилмагай, саодат эликидан чиққай ва маломат эшикини ўзига очқай. Дуданга суйининг йақосиға етконда Шоҳ Мансур анинг бекларини сўз бериб ўзига тортти ва Зайналобидиннинг кишиси бевафолиқ қилиб, андин айрилиб, Шоҳ Мансурға бордилар ва Зайналобидин оз киши била қолди. Шоҳ Мансур киши йибариб, Зайналобидини тутуб, шаҳарга кийурди ва банд қилди. Ва ул кишиларким, Зайналобидинға бевафолиқ қилиб эрди, барчани тутуб беркитти.

Ҳазрат соҳибқироннинг давлат алами[541] зулҳижжа ойининг аввалида, торих етти юз сексан тўққузда (13.12.1387) фатҳ ва ферузлуқ била шаҳарнинг йақинида Тахти Қарочада[542] тушти. Шаҳарнинг барча улуғлари ва калавиён мулозиматқа келиб ҳазратнинг дийдориға мушарраф бўлдилар ва андин сўнг минг туман кўппаки қабул қилдиларким, хизонаға тушургайлар ва бу молға Аббос ўғли Усмонбек шаҳарға кирди ва қабул қилғон йармоқни олиб, хазинаға тобшурди ва ийд куни ҳазрат ийдгоҳ сори отланиб, ул ҳазратнинг отиға хутба ўқудилар ва ийд намозини ўқуб, юртиға тушти. Йаздшоҳ Йаҳёким, Шоҳ Шужъанинг ағосининг ўғли эрди ва куёв ҳам бўлур эрди, улуғ ўғли Султон Муҳаммад била келиб, ҳазратни подшоҳона пешкашлар била кўрди. Кермон[543] ҳокими Султон Аҳмадким, Шоҳ Шужъанинг иниси бўлур эрди ва Абу Исҳоқким, Шоҳ Шужъанинг набираси эрди, Сиржондин[544] келди ва барча атроф /ва жавонибдин
104б вилоятларнинг ҳоким ва отабекларикам, Гургин Милоднинг наслидин эрдилар, бандалик камарин белларига боғлаб, барча келиб ҳазрат дийдориға мушарраф бўлдилар ва подшоҳона пешкашлар тортиб, иноят ва шафқат била сарафроз бўлдилар. Ҳазратнинг черики ҳукм била баъзи вилоятларки, боқмайдур эди, бориб чобтилар.

Форс вилояти тавобиълари била мусаххар бўлди. Муншийларға ва бахшиларға ҳукм бўлдиким, «Фатҳномалар битсунлар!» Фатҳномалар битиб, Хуросон вилоятиға ва Самарқанд мамлакатиға ва ҳазратқа тааллуқ барча вилоятларға йибардилар. Назм:

Битилди равон муншийи пурҳунар,
Чу бўлди муяссар бу фатҳу зафар.
Рақам урди бу достони шариф,
Хати ва сўзи бир-биридин зариф.
Чу бўлди бари хатлар ул дам тамом,
Барисиға муҳр урди ул некном.
Чу етти хабарлар ба ҳар кешваре,
Чиқиб ўқудилар ба ҳар минбаре.
Жаҳон тўлди барча карон то карон,
Бо овозайи фатҳи соҳибқирон.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтиб борғони

Бу фатҳ бўлғондин сўнг Мовароуннаҳр соридин чопар элчи ўн етти кунда етиб, хабар бердиким, Тўқтамишхон яна аҳдини синдуруб, қалин кишини Мовароуннаҳр сори йибариб турур. Ва мунунг кайфияти бу турурким, дашт черикиким, улуғи Бек Ёруқ ва Илиғмиш Ўғлон ва Алибек ва Сотқин ва ўзга беклар Сиғнақдин ўтуб, Сабронға етиб, қамал қилдилар. Оқ Буға ўғли Темур Хожаким, Сабронниng ҳокими эрди, аларнинг дафъиға машғул бўлиб, йахши ишлар қилди ва ташқари ўлтурғон йаағилар ҳар неча саъйи қилдиларким қалъани олғайлар, ололмадилар. Ожиз бўлуб, андин кўчуб, ўзга ерларни чобтилар. Шаҳзода Умаршайхким, Андигонда[545] эрди, андағи черикни йиғиштуруб, аларнинг дафъиға юриди ва Сулаймонбек ва Аббосбек тақи Самарқанд черикини жамъ этиб, Лаълбекким, Тағай Буға Барлоснинг иниси эрди ва Шайх Темурким, Оқ Темурнунг ўғли эрди,

www.ziyouz.com kutubxonasi

105а Самарқандда қўйуб, ўзи мутаважжиҳ бўлди. Ва келиб амирзода Умаршайхқа қўшулдилар ва иттифоқ билан Сайҳундин ўтуб, Чукалаккаким, Ўтрорнинг беш йағочида турур, кун чиқар сорида эрди, икки черик бир-бирига еттилар ва йасоллар тортиб, ўнг қўл ва сўл қўл тузулғондин (сўнг) бир-бирига чопиштилар ва кечағача ўлдирушти. Амирзода Умаршайх баҳодурлиғидин ўзини душманларнинг ғўлида уруб, нари ўта чиқти ва черикдин айрилди[546]. Черик эли чун ани кўрмадилар, мутаваҳҳим бўлуб, бузулдилар ва Аббосбекка ўқ тегиб, захмлиқ бўлди. Шаҳзода Умаршайх давлат билан душманларнинг ичидин саломат чиқиб, Андижонға кетти ва яна черик жамъ этиб, душманлар сори борур эдиким, хабар келди: Жета соридин Анка Тўраким, Ҳожибек Арканутнунг ағосининг ўғли эрди, ҳазрат соҳибқироннинг шафқатларини унутуб, аҳдни синдуруб, қалин черик билан Мўғулистондин Сайрам ва Тошканд устига келиб, мусулмонларнинг молларини талади. Амирзода Умаршайх бу ҳолатдин хабар билиб, Ўзганд черикини йиғиштуруб, Хўжандда келиб, анда маълум қилдиким, душманлар Сағимиш[547] йўлидин Андижонға мутаважжиҳ бўлуб турурлар. Ўшул замон отландиким, аларнинг йўлларини тутқай. Ахсикат[548] сувиким, ани Сайҳун дерлар, ани йақолаб борур эрдиким, душманлар сувнунг нари юзидин кўрунди. Амирзода Умаршайх сувнунг бери юзида ва алар нари юзида, сувни йақолаб юридилар, гузар топиб бир-бирига иш қилгайлар. Бир кеча Анка Тўра макр этиб, тушканда минг кишини анда тушуруб, буюрдиким, «Ҳар ерда-ҳар ерда кўб ўт ёндурунг» ва ўзи черики билан сув юқорисида бориб, гузар топиб ўтти ва тонгласи черикини тартиб этиб, амирзода
105б Умаршайх устида келди. Амирзода андин хабардор бўлуб, / отланди ва душманға етиб уруш солдилар ва амирзода Умаршайх йахши ишлар қилди. Аммо душман черики асру кўб эрди, Андижон сори бориб, қалъаға кирди. Ва Анка Тўра черики билан шаҳзоданинг кейнида тушуб, шаҳарға йақин келиб тушти ва тонгласи хаёл эттиким, келиб шаҳарни қабаб ўлтургай. Аммо шаҳзода Умаршайхнинг ғайрати қўймай шаҳардин чиқиб, душманлар била урушти. Байт:

Черик элидин чиқти андоқ хуруш,
Ки кетти фалак жопидин тобу ҳуш.

Жета черики кўп эрди ва шаҳзоданинг кишиси оз эрди, аммо ғоят шижоат ва баҳодурлуғидин душман ичида кириб қилич чопар эрди. Тўкал Баҳодур ўзини шаҳзодаға еткуруб, жиловини тутуб, душманларнинг ичидин чиқарди. Андин сўнг Анка Тўра туролмай ёниб, Кофуристон[549] сори кетти. Амирзода Умаршайхнинг черики анинг сўнгидин тушуб, уч йағочғача бориб, кўб киши Жета черикидин тушуруб ўлдурдилар.

Сулаймоншоҳбек ва Аббосбек ва қушун бекларидин Темуртош ва Барот Хожа ва Севинч Темур Дашт черикининг урушидинким, Чукалак мавзеъида[550] воқиъ бўлуб эрди, андин бузулуб келиб, Самарқанд шаҳрида келиб, шаҳарнинг муҳофазатиға машғул бўлдилар. Ва ташқари ўлтурғон элни қалъаға кийурдилар ва Темуртошни Термизға йибардиларким, ул ерни беркитиб сақлағай. Аммо мухолифлар вилоятға кириб, кентларни таладилар ва элни ўлтурдилар. Ва бир пора киши мухолифдин айрилиб, Бухороға мутаважжиҳ бўлдилар. Аммо Тўқтамишнинг қалин кишиси Хоразм йўлидин Бухороға келиб эдилар ва анда етконда аларға бу ҳавас бўлдиким, Бухорони олғайлар; шаҳарға йақин келиб ўлтурдилар. Аталмиш Қавчин ва Дурбой Қавчин қалъани беркитиб, урушқа машғул бўлдилар. Мухолифлар
106а неча кун /урушуб, кўрдиларким, шаҳарни олса бўлмас, заруратдин кўчуб, Мовароуннаҳр вилоятини бузулмоққа машғул бўлдилар ва Занжир Саройни ўт уруб куйдурдилар. Ва аларнинг ғажирчиси Султон Маҳмудким, Кайхусрав Хутталонийнинг ўғли эрди, аларға қўшулиб, ғажирчи бўлуб эрди. Душманлар Қарши ва Хузордин ўтуб, Кўйитан[551] ва Аму суйиғача чобтилар. Ва ўшул маҳалда Аббосбек Чукалак урушида ўқ еб, ул захмдин вафот бўлди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон Ироқ ва Форс вилоятини мусаххар қилиб, ҳукуматини Оли Музаффарға бериб, ўзи давлат ва саодат била қайтиб, Самарқанд вилоятиға келгони

Бу мазкур бўлғон қиссаларнинг хабари Шероз вилоятида ҳазрат соҳибқиронға етишти. Амир Усмон\Аббосни ўттуз киши биланким, барчаси баҳодур ва диловар эрди, таъжил била Йазд йўлидин Самарқандга йибарди ва Шерознинг ҳукуматини Шоҳ Йаҳёким, Шоҳ Шужоънинг ағосининг ўғли эрди, иноят қилди ва Исфаҳонни Султон Муҳаммадким, улуғ ўғли эрди, берди ва Кермонни Султон Аҳмадким, Шоҳ Шужоънинг иниси эрди, берди ва Сиржонни қалъаси билаким, анинг сўзи келгуси турур, Султон Абу Исҳоқким, Шоҳ Шужоънинг набираси эрди, шафқат қилди. Ва барчаға ҳукумат нишони бериб, Ол тамғаси била муҳр этиб берди. Ва ҳукм бўлдиким, «Жаноби ифодатмаоб, қудватул муҳаққиқин ва афзалул мутааҳҳирин Саййид Шариф Журжоний[552], қаддаса сирруҳу, Самарқанд вилоятиға борсунлар!» Ва Шоҳ Шужоъ бекларидин амир Аловуддин Иноқни кўчи била ва киши-қароси билан Самарқандга йибарди. Ва ҳунармандлардин бир жамоат кишини кўчлари била Самарқандга йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон муҳаррам ойининг охирида, етти юз тўқсонда (9.02.1388) Ироқ вилоятидин Самарқанд сори юриди. Банди Амирға[553] етконда Паҳлавон Муҳаззаб Хуросонийким, Абаркўҳнунг[554] ҳокими эрди, киши йибариб арзадошт қилдиким, «Шаҳарни даруғасиз қўйуб /борғали маслаҳат кўрмайдурмен. Агар бир киши келса, мен
100б хизматда борғум турур». Ҳазрат соҳибқирон Тўкал Бавурчини йибарди ва Паҳлавон Муҳаззаб ҳазратнинг хизматига келиб, пешкашлар тортиб, дийдориға мушарраф бўлди. Ҳазрат ани йахши кўруб, Абаркўҳни анга берди. Ва андин таъжил билан Исфаҳон йўлиға кириб юриди. Шеър:

Ворур эрди ул шоҳи соҳибқирон,
Саодат рафиқ ва зафар ҳаминон.
Сипаҳ гардидин даҳр эди мушкранг,
Кеча-кундуз ул гарддин тепа-танг.

Ҳазрат соҳибқирон кеча-кундуз суруб Жайҳун суйиға йақин етиб тушти. Низомиддин Конғарийким, ҳазрат Эрон сори мутаважжиҳ бўлғонда ани Табғурхонким, Хитой подшоҳи эрди, элчиликка йибариб эрди, келди ва кўб тансуқ нималар пешкаш қилди ва Хитой аҳволини арз қилди[555].

Ҳазратнинг келурининг овозаси Мовароуннаҳр вилоятиға тушти, душманлар ҳар бири бир сори кетти; баъзиси Хоразм сори борди ва баъзи Дашти Қипчоқ сори кеттилар. Соҳибқирон Жайҳундин ўтуб, Самарқанд вилоятида тушти. Худододи Ҳусайний ва Шайх Али Баҳодур ва Умар Тобон ва ўзга бекларни мухолифларнинг кейнида йибарди ва алар кеча-кундуз суруб, Йилон мавзеъиғача сурдилар, кўб киши мухолифлардин олиб ўлдурдилар ва музаффару мансур қайтиб келдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқандда қўйғон бекларини ғазаб қилғони

Соҳибқироннинг черикига ҳеч маҳал андоқ воқиъ бўлмағон эрмишким, душмандин қочқайлар. Соҳибқирон давлатидин ҳар ергаким, бориб турурлар, душманға зафар топиб, мансур қайтиб турурлар. Чукалак қиссасини ҳазрат эшитиб, муборак кўнглига асру қаттиқ келиб, бекларким, ул урушда бўлғон эрмиш, барчани чорлаб, қошида турғузди ва урушнунг кайфиятини сўрди. Ҳар кимки ул кун номардлиқ қилиб қочқондур, бир турлук
107а изза қилди. Барот Хожа Кўкалтошким, анинг /баҳодурлуғи машҳур эрди, аммо ул маъракада иш қилмай иҳмол қилғон эрмиш, бу жиҳатдин соҳибқирон буюрдиким, сақолини қирқиб, юзига упа ва йанглик суртуб, шаҳарни кездурди. Ва Кўча Малик ул кун йахши иш ишлаб баҳодурлуқ кўрсатиб эрди ва ўн уч киши била Нахчол мавзеъидаким, Хўжандқа йақиндур, уч юз кофирнинг бошиға шабихун айлаб аларни бости ва Хўжанд вилоя-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тидин тушкан асирларни қутқариб эрди. Бу жиҳатдин ҳазрат соҳибқирон ани йахши сийлаб, суюрғаллар бериб, тархон қилди. Ва шаҳзода Умаршайх ул кун баҳодурлуқ қилғон учун ани кўб иноятлар била сарафроз қилди.

Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Хоразмға борғони

Лу йилда, торих етти юз тўқсонда (1388, март-апрел) ҳазрат соҳибқирон Хоразм сори мутаважжиҳ бўлуб, Эгри ёр мавзеъида тушти. Ва Кунча Ўғлон ва Темур Қутлуқ Ўғлонким, Тўқтамишдин йамонлаб ҳазратнинг хизматига келиб эдилар, Шайх Али Баҳодур ва Шайх Темур Баҳодур била буларни қўшуб, манглай тарзида илгари йибарди. Булар Бағдодак ариғидин ўтуб, Ийд Хожани қаровуллуққа йибардилар. Ийд Хожа юруб, Илиғмиш Ўғлоннинг илқичиларидин бировни тутуб келтурди ва мухолифларнинг аҳволин сўруб, ани соҳибқиронға йибарди. Ҳазрат душманнинг хабарин андин билиб, юруберди. Жадрис ариғида етиб ва андин ўтуб эрдиким, душман соридин биров қочиб келдиким, Илиғмиш Ўғлон ва Сулаймон Сўфий Хоразмдин чиқиб қочтилар, Ҳазрат соҳибқирон мирзо Мироншоҳ ва Муҳаммад Султоншоҳ ва Шамсуддин Аббос ва Уч Қаро Баҳодур ва Ийгу Темур ва Севинчак Баҳодурни аларнинг кейиида йибардиким, «Қумкент ва Қира йўлидин юруб, жаҳд қилсунларким, мухолифға еткайлар». Булар елдин чустроқ ва раъддин тезрак суруб, мухолифға еттилар ва кўб киши алардин тутуб ўлдурдилар ва моли бениҳоят эликларига тушуб, музаффар ва мансур қайтиб, мансур черикка қўшулдилар.

107б Соҳибқирон неча кун Хоразмда /туруб ҳукм эттиким, «Хоразм элини кўчуруб[556], Самарқандга йибаринг!» Шаҳарда бўлғон барча элни кўчуруб, Самарқанд сори йибардилар ва Хоразмни бузуб, ичида арпа эктилар. Байт:

Чу Хоразмға келди соҳибқирон,
Туролмай адув қочти андин равон.
Мусаххар этиб шаҳарни шаҳриёр,
Буюрдики, «Бу шаҳарда ҳар ки бор,
Самарқандга элтинг барини тамом,
Ки қилсунлар эмди ўшанда мақом».

Соҳибқирон Хоразмни олғондин сўнг Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди ва саодату иқбол била келиб, манзилига тушти. Ва соҳибқиронким, баъзи вилоятларни олиб бузар эрди ва баъзини тузуб, иморат қилур эрди, ул подшоҳлиқ маслаҳати учун эрдиким, подшоҳ сиёсат қилмаганча вилоят тузалмас. Уч йил Хоразмнинг бузулғонидин кечти, яна ҳазратнинг иноят ва марҳамату лутфи ул шаҳарнинг аҳволига тушуб, Дашти Қипчоқ юрушидин қайтқонда Мусикаким, Ханки Қавчиннинг ўғли эрди, Хоразмға йибардиким, бориб иморат қилғай. Ул бориб қалъанинг йасади ва ҳозир ўшул иморат турурким, соҳибқирон давлатидин бўлғон турур.

Зикри баъзи қиссаларким, соҳибқирон Хоразм борғонда воқиъ бўлиб турур

Ҳазрат соҳибқирон Хоразм сори мутаважжиҳ бўлғонда Абулфатҳким, Муҳаммад Миракнинг иниси эрди, ҳазратнинг черикидин қочиб, ўзини чўлға солди. Баҳодур Қавчин андин хабарда бўлуб, кейнида тушуб, Ҳисорак мавзеъида анга етти. Ва ул бир йағочнинг кўланкасида ётиб эрдиким, Баҳодур Қавчин анга етти ва андин сўрдиким, «Не жиҳатдин мундоқ ҳаракат қилдинг?» Ул дедиким: «Ағом Мирак йаағи бўлуб, менга киши йибариб эрди. Бу жиҳатдин анга борур эрдим». Лолам Баҳодур ани боғлаб, отиға миндуруб Бухороғаким, Умаршайх мирзо анда тушуб эрди, келдилар ва сурати воқеани шаҳзодаға арз қилдилар. Буларни соҳибқирон қошига йибариб, ўзи таъжил этиб, Самарқандга борди. Ва анда
108а етконда бу сўз таҳқиқ бўлдиким,/ Муҳаммад Мирак соҳибқироннинг куё-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ви эрди ва маҳду улё Султонбахт бегим анинг никоҳида эрди ва ҳазрат соҳибқирон анга тарбият ва иноят қилиб, Хутталон вилоятини дуруст анга бериб эрди. Аммо ул ба ҳукми: *Инна-л-инсана ла-йатғо ан роъаҳу истағна*[557] ғурури шавкат ва ҳашамат ани йўлдин чиқориб, маҳол савдоси бошида тушуб, мухолифат қилмаққа хаёл қилди. Аммо рўзгор минг тил била айтур эрди, байт:

Сен, эй ақлсиз, қилма мундоқ хаёл,
Хаёлинг эрур даҳр аро чун маҳол.

Аммо шақоват ва бадбахтлиқ этагини тутуб эрди, мухолифатқа юз қўйди ва черики биланким Самарқанд йақиниға етиб, йаағи бўлуб қайтти ва Қаҳлагадин ўтуб Термизқа етиб, Хутталон черики эликларин узатиб, андаги элни таладилар. Ва Термиз даруғасиким, оти Темуртош эрди ва Апачи Сўфийнинг ўғли эрди ва Оқ Буғанинг иниси эрди, Термиз шаҳрини беркитти ва кўчабандлар солиб, қўймадиким, мухолифлардин бир киши йақин келгай, ва алар шарридин мусулмонларни сақлади. Аммо амирзода Умаршайхқа кайфияти аҳвол равшан бўлгондин сўнг Самарқанддин отланиб, Йалғуз Йағочда тушти ва черикини жамъ этиб, Миракнинг кейнида тушти. Ва Мирак Ҳисорға келиб, Малик Барлос ва Оқ Темур Баҳодурким, Ҳисор аларға тааллуқ эрди, аларға етиб, Ҳисорға кирди ва андаги элни талаб, Ҳисордаги жайбахонани очиб, етим-есир ва бозорчопонийларға жайба улаштирди ва оту тўн бериб, черик йиғиштуруб урушмоққа жозим бўлди. Амирзода Умаршайх йақин етконда соҳиб давлатидин Муҳаммад Миракнинг черики туролмай, бир-бир бўлуб қочтилар. Мирак қочиб, Вахш суйидин ўтуб, Хутталонға борди. Шаҳзода Умаршайх анинг кейнида суруб борур эрди. Аммо Мирак давлатдин юз қайтариб, Жалолиддинким, Дара[558] ва Дарвознинг[559] ҳокими эрди, анга паноҳ элтти.

Ҳазрат соҳибқиронга Ҳаққ таборак ва таоло азиз ва муҳтарам қилиб эрди, ҳар кимки йамон хаёл қилиб, анга мухолифат қилса эрди, албатта
108б хору зор бўлуб, несту нисор бўлур эрди./ Муҳаммад Мирак ишидин пушаймон бўлуб, юз турлук фалокат билан Жалолиддинға борди. Шоҳ Жалолиддин ани вилоятиға йўл бермади, балким киши йибариб, вилоятдин ани қовладилар. Мирак чун кўрдиким, Шоҳ Жалолиддин анга ҳимоят бўлмади, ноумид андин қайтти ва анинг била борғон навкарлари ҳар бири бир сори қочти. Шаҳзода Умаршайх киши йибардиким, Миракни топиб келтурсунлар. Бир неча ўғлонлар кезиб юридилар ва андин хабар топмай ёндилар. Шаҳзода Умаршайх Хутталонға келиб, Қифчоқ Дароқ Саройдаким[560], Миракнинг кўшки эрди, тушти ва фароғат била машғул бўлуб, кўз тутар эрдиким, соҳибқироннинг давлати бир иш қилғуси турур. Қазодин, Усмонким, Оруғ Умарнинг ўғли эрди, неча навкари била Самарқанд борур эрди. Уқбаи Бутадин[561] ўтуб, бир булоққа етконда отнинг изини кўрди. Анинг кўнглида кечтиким, бу отларнинг изи холи аз маъни бўлмағуси турур. Бас, отнинг изини тутуб борди. Бир неча пушталардин ўтуб эрди, Муҳаммад Миракни кўрдиким, тўрт киши била ўлтуруб турур ва отларини ўтқа қўйуб турур. Филҳол, чопиб аларнинг тўрт ёнини туттилар ва ул отларни олдилар. Андин сўнг аларни тутуб, беркиттилар ва шаҳзода Умаршайх мирзоға хабар йибарди ва буларни отлариға солиб Умаршайх мирзога бордилар. Душанба куни шаҳзодадин хабар билиб, йўлда аларни йасоққа еткурди. Ва Самарқандда Абулфатҳким, Муҳаммад Миракнинг иниси эрди, ўлтурдилар. Ва барча оламға панд бўлдиким, ҳеч киши валинеъмати била мухолифат қилмағай ва неъмат ҳаққини сақлағай. Шаҳзода Умаршайх бу дағдағадин фароғат топиб, фатҳ ва нусрат била Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди ва анда ҳазратнинг дийдориға мушарраф бўлди.

Ўшул маҳалдаким, Муҳаммад Мирак йаағи бўлуб эрди, амир Жаҳоншоҳ ҳукм билан буролдай ва таллиқон ва апардий черики билан Қундуздин ҳазрати нусратшиъор сори мутаважжиҳ бўлдилар. Балхда етканда амир
109а Ёдгор Барлос Балх черики била келиб /аларға қўшулди. Йўлда борурда буролдай эли йаағи бўлуб, қайттилар. Жаҳоншоҳбек бу воқеъадин арзадошт қилиб йибарди ва Хожа Йусуф Улжайту ва Жунайдким, Буролдайнинг ағосининг ўғли эрди, буларға қайтиб буролдай элининг кейнида тушуб бордилар ва Бағлонда аларға еттилар ва аларнинг элини таладилар. Бу

www.ziyouz.com kutubxonasi

маҳалда Жаҳоншоҳбек хабар билдиким, Муҳаммад Мирак йааги бўлуб турур ва черик йиғиштуруб Ҳисорда ўлтуруб турур. Жаҳоншоҳбек черик йиғиштуруб анинг сори мутаважжиҳ бўлди. Ва Хожа Йусуф ўз черики учун Арҳанг сори кетти. Ва Али Тоз Балҳқа бордиким, андағи черикни келтургай ва муқаррар қилдиларким, Аму суйининг йақосида бир-бирига қўшулгайлар. Неча кундин сўнг барча йигилиб, сув йақосига келиб, сол боғлаб ўттилар ва сувнунг бери юзида тушуб ўлтурдилар. Кеча бўлғонда Буролдай ва иниси Боязид йааги бўлуб, Жаҳоншоҳ бошиға шабихун келтурдилар. Буролдай ва Боязиднинг черики уч минг киши эрди ва Жаҳоншоҳбек қошида олтмиш киши эрди. Соҳибқирон давлатиға сиғиниб, тараддуд қилмай, худойға таваккал қилиб, орқаларини сув сори қилиб ва қалқонларни бошлариға тортиб уруштилар. Бу маҳалда Хожа Йусуф бир навкарини сувдин синож била кечтуруб, Жаҳоншоҳбек қошиға йибардиким, «Мардона бўлунгларким, Мунк черики билан етайим». Жаҳоншоҳбек ва анга тааллуқ йигитларким, душман ўтрусида туруб урушур эрдилар, бу хабарни эшитиб, қувватлари бир юз бўлуб, урушабошладилар. Хожа Йусуф ва Пир Али Тоз юз йароқли киши билан сувдин ўтуб еттилар ва иттифоқ била ҳамла этиб, йахши ишлар қилдилар. Тонг отқонда ҳазрат соҳибқирон давлатидин душман черикиниким, бовужуд улким, қалин киши эрди ва ҳар бир кишининг муқобиласида йигирми киши бор эрди, туролмай қочтилар, ва сувдин ўтуб
109б Боғлонға еттилар: *Фа ин йакун минкум миатун собиратун йағлибу миатайни*'[62] зоҳир бўлуб нусратшиъор черики аларнинг кейнида тушуб, кўб киши алардин тушуруб ўлтурдилар. Ва Жаҳоншоҳбек черик билан Қундузда ўлтурди, Буролдай эли Ҳиндукуш тоғидин ўтуб, Кобулға бордилар. Абу Саъид Бисуд буларнинг йааги бўлғонларини эшитиб, йамон табиъати ва ноқис ақли анга мундоқ йўл кўрсаттиларким, «Сен ҳам булар билан иттифоқ қилгил»; бовужуд улким, ҳазратдин юз турлук шафқат ва иноят кўруб эди. Ва бу маҳалда Оқ Буға Бисудки, Абу Саъиднинг душмани эрди ва ҳазрат соҳибқирон ани тутуб Мўғулистон ва Олтой сори йибариб эрди, ул маҳалда Мўғулистондин қочиб келур эрди. Ани йўлда тутуб ҳазрат соҳибқирон қошиға Хоразмға элттилар.

Бу маҳалда ҳазрат эшиттиким, Абу Саъид йааги бўлуб, Буролдай эли била бирикиб турур. Ҳазрат Оқ Буғани чорлаб, банддин чиқариб, Бисуд элини анға иноят қилди ва Жаҳоншоҳбек қошиға йибарди. Ва ҳазрат Хоразмдин қайтиб, давлат билан манзилиға тушти. Рамазон Хожани ўзға беклар била қўшулуб, неча қўшун черик била амир Жаҳоншоҳға кўмак йибарди ва фармон бердиким, «Ҳар ердаким, душман борса, сизлар ҳам борғайсиз!» Ҳукм йўсуни била Жаҳоншоҳбек ва Хожа Йусуф Қундуз ва Боғлондин отланиб, душман кейнида туштилар. Ва Ҳиндукуш ва Кобулдин ўтуб, Лагмон мавзеъида Жунайд ва Абу Саъидға етиб, эл-улусини таладилар ва бўлғон элни олиб ёнди. Абу Саъид билан Жунайд юз машаққат била бошларини олиб, Синдға қочиб кеттилар. Оқ Буғабек бу қиссадин хабар топиб, Ҳирот вилоятидин отланиб, алар сори қасд этти. Ва Сайфалбек Қандаҳорда бу хабардин воқиф бўлуб, черик жамъ этиб, йўлда Оқ Буғабекка келиб қўшулди ва иттифоқ била жангаллардин ва тоғлардин ўтуб, аларға
110а /еттилар ва йўлларини туттилар. Заруратдин жон қўрқунчида уруштилар ва кўб кишилари талаф бўлуб, оз киши билан Жунайд ва Боязид ва Абу Саъид бошларини олиб Ҳиндустон сори Деҳли мамлакатиға кеттилар. Ва мансур черики саломат қайтиб, ўз вилоятлариға туштилар.

Ул маҳалдаким, ҳазрат соҳибқирон Хоразм сори борур эрди, Суйурғатмишхон Бухоро вилоятида хаста бўлди. Неча кундин сўнг вафот бўлди ва анинг сўнгакини Кеш вилоятида Қўпқан Йағоч мавзеъида бир гунбаз ичида кўмдиларким, ул гунбаз анинг иморати эрди. Ва Султон Маҳмудким, Суйурғатмишхоннинг ўғли эрди, атосининг ерини анга иноят қилди.

Андин сўнг соҳибқироннинг муборак кўнглига кечтидиким, шаҳзодаларким, бўйи етилиб турурлар, аларни эвландургай. Тўй асбобиға машғул бўлуб, шаҳарни ойин боғладилар. Амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Пир Муҳаммадким, иккаласи аго-ини эрдилар ва амирзода Шоҳрухни ҳар бирига бир ҳури нажод қизни шаръи мутаҳҳара йўсуни била берди ва Боғи биҳиштда тўй қилди[564]. Ва бу туй бир сори бўлғондин сўнг ҳазрат соҳибқирон черикни ижозат бердиким, «Ҳар киши ўз вилоятлариға бориб бир неча кун фароғат бўлсунлар».

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мирзо Мироншоҳ Хуросонға борди ва амирзода Умаршайх Андижонға борди ва ҳазрат ўзи давлат ва саодат била ул қиш Самарқандда қишлади.

Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамиш сори черик тортиб борғони ва музаффар ва мансур қайтқони

Тўқтамишхонға ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу азалда нақбат ва фалокат ёзғон эрмиш. Ул сабабдин ҳазрат соҳибқироннинг ҳаққ неъматини унутуб, Жўчихоннинг улусини йиғиштуруб йаағилиқ ангиз этти. Торих етти юз тўқсонда соҳибқирон сори мутаважжиҳ бўлди[565]. Ҳазрат анинг келгонидин хабар билиб, Самарқанд ва Кеш черики била шаҳардин чиқиб Соғарчда[566] /тушти
110б ва тавачиларни ҳар сори чобтуруб, черик йигиштурмакка машғул бўлди. Қазодин ул қиш андоқ совуқ бўлдиким, ҳаргиз ҳеч киши андоқ совуқ кўрмайдур эрди. Ва ҳаво муттасил булут ва қор ёғар эрди. Бу маҳалдин хабар келдиким, Тўқтамишхоннинг черикидин Илиғмиш Ўғлон бир пора киши била илгари келиб, Хўжанд суйидин ўтуб, Ачук Зарнуқда[567] келиб ўлтуруб турур. Ҳазрат филҳол от тиладиким, отланғай. Беклар юкунуб дедилар: «Анча таҳаммул қилингким, черик йиғилғай, ўзга давлат била отланғайсиз». Аммо бу сўз ҳазратқа ёқмади, анинг учунким: *«Ат-таъхиру фил-афат»* воқиъ турур[568]. Черик йиғилгунча турмади. Ва бовужуд улким, йўлда андоқ қор эрдиким, отнинг қорниға тегар эрди, таваккал қилиб, бир неча хосса кишилари билаи душман сори мутаважжиҳ бўлуб, тун қайтиб, юриди. Назм:

Равон бўлди ул хусрави номвар,
Саодат анга йўлда чун роҳбар.
Зафар йўлдоши, нусрати ҳам аён,
Малойиклар анга бари харзхон.

Умаршайх мирзо Андижондин черики била Хўжанд суйининг йақосида ҳазратнинг мулозиматида етти. Соҳибқирон Кунча Ўғлон ва Темур Қутлуғ Ўғлон ва Шайх Али Баҳодурни бир пора киши била йибардиким, душманларнинг қочар ерларини тутқайлар. Кейинги кун бурнида Анбор тепа устида чиқиб, йаагиға еттилар ва сурон тортиб уруш солдилар. Душман билдиким, ҳазрат соҳибқирон ўзи турур, туролмай қочтилар. Кўп киши алардин от остида қолиб ўлдилар ва баъзилари ўзини Хўжанд суйиға солиб, сувға кеттилар ва баъзилари қочиб юрур эрдиларким, бурун борғон нусратшиъор черики йўлларини тутуб туруб эдиларким, йааги аларға етти. Булар ўтрувдин чиқиб, ўт ва қилич зарбидин кўб кишини ўлдурдилар. Ва Иди Берди Бахшийни тушурдилар, бошини кесарда отини айтти[569]. Ани тониб ўлдур-
111а май сақладилар /ва соҳибқирон қошиға элттилар. Ҳазрат Тўқтамишнинг аҳволидин сўруб, гуноҳидин кечиб, марҳамат ва шафқат қилиб, ўзи қошида сақлади. Андин кўчуб, сафар ойида етти юз тўқсон бирда (1389, феврал) Ақарда бориб тушти ва анда анча таҳаммул қилдиким, ёз бўлуб йана олам гулистондек бўлди. Атроф ва жавонибдин черик йиғилди ва амирзода Мироншоҳ Хуросон черики била келди ва Балх ва Қундуз ва Бадахшон ва Ҳисор ва ўзга вилоятларнинг черики барча йиғилди. Байт:

Сипоҳ гардидин бўлди олам сиёҳ,
На хуршид кўрунди ўзга, на моҳ.

Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Амирзода Умаршайх ва амир Ҳожи Сайфуддин ва Ийгу Темур бориб Хўжанд суйига кўфрук боғласунлар!» Алар хукм била келиб, неча ерда кўфрук боғладилар ва хабар йибардиларким, «Кўфрук тайёр бўлди!» Ҳазрат соҳибқирон рабиъ ал аввал ойида, торих етти юз тўқсон бирда, йилон йилда (1389 март) андин кўчуб юрубердилар. Ва кўфрукдин ўтуб Темур Қутлуғ Ўғлон ва Севинч Баҳодур ва Усмон Баҳодурни илгари йибарди. Ва алар бориб душманнинг қаровулини кўруб ёндилар ва бекларға хабар қилдилар. Беклар каминда туруб, ўзларини душманға кўрсатмадилар ва мухолифлар чун кишини кўрмади-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар, бир ерда тушуб, қаро бахтларидек уйқуда бордилар. Нусратшиъор черики отланиб, алар бошиға шабихун элттилар ва аларнинг устига тўкуб, кўб кишини ўлдурдилар ва оз киши алардин юз меҳнат била қутулуб қочтилар ва Арж суйидин[570] ўтуб Тўқтамишхонға еттилар. Тўқтамишнинг черики Сабронни қамал қилиб ўлтуруб эрди. Саброн ичида Жангирча ва Лоду Қушчи шаҳарни беркитиб, ҳар кунда чиқиб мухолифлар била урушур эрдилар. Тўқтамиш ожиз бўлуб, Саброндин кўчуб Йассиға[571] бориб, ул ерни
111б талаб, ёзида ўлтуруб эрдиким, хабар келдиким, ҳазрат соҳибқирон кела турур, /қўрқунчдин туролмай, андоқ қалин черик билан даштқа чиқиб қочти. Байт:

Адув чун эшиттиким, соҳибқирон
Келадур, туролмади аз бими жон,
Қаросини кўрмай қочиб ҳамчу бод,
Равон кетти ул мудбири бадниҳод.

Соҳибқирон билдиким, душманлар қочиб кетиб турурлар, амир Ҳожи Сайфуддинни ўгруқ билан Самарқандқа йибарди ва ўзи муборак нафаси билан илғор этиб душман кейнида юриди. Хожа Шайх Қавчин ва Тўплақ Қавчин ва Қароқон Баҳодур ва Омоншоҳ Баҳодур ва Давлатшоҳ Жайбачини қирқ киши билан, барчаси қўш, душманнинг кейнида тил олмоқ учун йибарди. Алар Сариқ Ўзан[572] мавзеъида етиб, душман қаровулиға етти. Урушуб музаффар бўлдилар ва душман қаровули қочиб кетти. Булар қайтиб, ўшул саҳрода Қибта Дархон юз эвлук киши қароси билан ўлтуруб эрди, булар анга учраб, Қибта Дархон урушти. Бас, баҳодурлар ани босиб олдилар ва Қибта Дархонни элини моли билан кўчуруб, Оқсув[573] мавзеъида ҳазратқа еттилар. Ва ҳазрат андин кўчуб, Ўранг Чақал йўлидин юруб, чўлдин ўтуб, Билан мавзеъида еттилар. Ва андин тақи ўзуб, Сариқ Ўзан ва Кўрчундин ўтуб, Ол Қўшунга туштилар[574].

Ҳазрат соҳибқирон амирзода Мироншоҳни Хуросонға йибаргони

Ол Қўшун мавзеъида хабар келдиким, сарбадоллар ва Ҳожибек Жониқурбони Калот ва Тус черикларини йигиштуруб йааги бўлуб турурлар. Соҳибқирон амирзода Мироншоҳни Хуросон сори йибардиким, андаги пайдо бўлғон фитналарни ўлтургузгай. Амирзода ижозатдин сўнг отланиб, кеча-кундуз суруб, Самарқандда тушти ва Хуросон маликларидин Малик Ғиёсуддин ўғли ва Пир Муҳаммаднинг икки ўғлини — Зайналобидин ва Муҳаммадким, Самарқандда эрдилар, барчани ўлдурдилар ва мулуки Курт наслидин киши қолмади. Андин сўнг шаҳзода жувонбахт /мирзо Мироншоҳ Самарқанддин отланиб, таъжил била Хуросон сори юриди ва Баҳро-
112а бод саҳросида[575] етконда сарбадол мулуки фидойилартек жонларидин кечиб, илгари келиб уруштилар. Ҳазрат шаҳзода аларни ўртада олиб, ўқ билан кўбракини тушуруб, ўлдурдилар. Маликлар юз машаққат билан ўзларини андин чиқориб, бир жамоат кишилар биланким, кўбраки заҳмлиқ эрдилар, Ироқ сори қочиб кеттилар. Ва Оқ Буғабек Ҳиротдии чиқиб, ул фитнанинг дафъи учун юруб, Тусни қабаб[576] ўлтурди ва неча кундин сўнг Тусни олди. Ҳожибек Жониқурбоним, Алибекнинг иниси эрди, қалъадин қочиб Ироққа кетти ва Семнонға[577] еткоида Ҳазорагирининг саййидлари ани тутуб йибардилар. Бас, ани сиёсат қиличи била ўлтурдилар. Шаҳзода Мироншоҳ мухолифлар шарридин вилоятни қутқариб, давлат ва нусрат била қайтиб, Ҳирот мулкида тушти ва айшу ишрат била машғул бўлди.

Аммо ҳазрат соҳибқироннинг хаёли бор эрдиким, Тўқтамишхоннинг кейнида борғай. Аммо беклар барча иттифоқ қилиб, юкунуб дедиларким: «Давлатқа лойиқ бу турурким, аввал Хизр Хожа Ўғлонким, Туғлуқ Темурхоннинг ўғли турур ва мўғул қавмининг хони турур ва бир улуғ душманимиз ул турур, анинг бошиға борали ва андин кўнгул жамъ этиб, фароғат билан ўзга душман Тўқтамишхон устига борали». Бу сўзни ва бу кенгашни ҳазрат соҳибқирон қабул қилди ва андин қайтти.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Мўғулистонға, Хизр Хожа Ўғлон ва Анка Тўра бошиға борғони

Ўшул йилдаким, етти юз тўқсон бир эрди (1389), ҳазрат соҳибқирон Мўғулистон сори мутаважжиҳ бўлди ва Ол Қўшун мавзеъидин кўчуб,
112б қайтиб, Бўрибош йўлидин черики билан юриди. Қирқ Тўбаликдин ўтуб, Ўртоқ уқбасида чиқтилар: черикнинг отлари асру оруқ /ва хароб эрди. Бу жиҳатдин ҳар ўн кишидин уч кишини Самарқанд сори қайтарди. Аларнинг отларини бу етти кишиға улаштурди ва черикни қўшот қилиб, саодат ва иқбол билан мўғул сори юруберди; Айқан Сури (суйи)га еттилар, анда сув йўқ эрди. Черик сувсаб асру заҳматда бўлдилар ва ҳар ерда қудуқлар қазиб, сув пайдо этиб юрур эрдилар. Иноятн Ҳаққдин, ёз чилласида бир ўтлоқ ерга етиб, анда қор ва муз тобтилар, андоқким, барча черик от улоғлари била сув ичиб тўйдилар. Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолоға шукрлар деб юруб, Тўғра Ўтлағ мавзеъида туштилар, ва ул ерда ов солиб, Айғир ёли саҳросидин юруб анча қулан ва кийик ва тавушқон ва ўзга нималар олдиларким, сони йуқ эрди, ва андоқ бўлдиким, оруғини қўйуб, семизини олур эрдилар. Ва Ўлан Жарлиг мавзеъида Чинор Айғирда етиб туштилар. Анка Тўра черикидин, Ўлан Буға ва Инкачак кишиларидин минг киши келиб ул ёзида баҳрин элини тилаб юрур эрдиларким, Мирак Элчи ва Мир Али Тоз мансур черикининг ўнг қўлунунг қаровули эрдилар, аларға учраб уруштилар. Мухолифлар туролмай қочтилар. Алар бир киши тутуб, соҳибқирон қошиға келтурдилар ва ул кишидин аҳвол сўруб маълум қилдиким, Анка Тўра Ўрунг мавзеъида ўлтуруб турур. Ҳазрат филҳол Шайх Али Баҳодур билан Ийгу Темурни бир жамоат черик билан анинг бошига йибарди ва буюрдиким, «Турмай, тез сурунглар ва жаҳд қилингким, ўзунгузни анга еткурол ғайсиз ва йўлда «ўт ёндурма» қилмағайсиз!»[578] Бу баҳодурлар илгор этиб юридилар ва ҳазрат тақи аларнинг кейнида тун қайтиб юриди. Ва кун чиққанда маълум бўлдиким, ғажирчи йўлни ғалат қилиб, ўзга йўлга тушкан турур. Ул куни Қуёп Қори йўлидин юруб, ақшомда Соли Кўлида туштилар.
113а Тонгласи йўлни топиб, Ой Ўкурга еттилар ва анда етконда соҳибқирон/ шаҳзодалар била ва беклар била кенгашиб дедиким, «Биз уч кун йўлни ғалат этиб, ўзга йўлға туштук ва душманлар биздин хабар тобқон бўлгайлар. Маслаҳат бу турурким, икки соридин аларға юругайбиз». Бу кенгашдин сўнг черикни икки бўлди: бирини Умаршайх мирзоға қўшулуб, Ҳамидбекнинг ўғли Жалолиддинни аларға ғажирчи қилди; ва ўзи муборак нафаси билан қолғон черики била Шаровушиё ва Тув Қуйи Марог ва Қароған Буйурлағудин ўтуб, Қароғучур мавзеъидин чиқти. Ва амирзода Умаршайх нусратшиъор черики билан тоғларда ва ёзиларда юруб, бир ердаки душманларға еттилар, алар била урушуб, ўлдуруб, талар эрдилар, то Қўбоқ мавзеъида Анка Тўраға еттилар. Ва икки тарафдин сурон солиб уруштилар. Шеър:

Баҳодурлари била ул шаҳриёр
Чиқариб элик, қилдилар коризор.

Ул кофирлардин кўб кишини ўлдуруб, Анка Тўрани қочурдилар ва ани қавлаб, Қоқма[579] мавзеъидин ўткориб ёндилар ва мол бисёр ва йахши юзлук қизлар ўлжа олдилар. Қайтиб Ахтадек тур мавзеъида ҳазрат соҳибқиронға еттилар. Ва муддати кечиб эрдиким Шайх Али Баҳодур ва Ийгу Темур илғорға бориб эрдилар ва алардин ҳеч хабар келмайдур эрди. Ҳукм бўлдиким, «Амирзода Умаршайх бекларнинг кейнида бориб, алардин хабар билсун!» Шаҳзода ҳукм билан отланиб юриди ва неча кундин сўнг беклар ўзга йўл билан келиб, ҳазратқа қўшулдилар. Амирзода Умаршайх Ит Ичмас ёзида Олакўлда[580] етти. Ногоҳ душманлардин саккиз юз кишиким, аларнинг улуғи Баён Темур эрди, еттилар. Ва ул маҳалда шаҳзода билан эллик киши эрди: Оқ Буға ва Ҳожи Муҳаммадшоҳ Йасурий ва Пир Ҳожи Арлот ва мундоқ кишилар душманни куруб, таваккал этиб, соҳибқироннинг давлатиға сигиниб, ҳеч андиша этмай аларға чоптилар. Шаҳзода ул кун андоқ иш
113б қилдиким, кўк ва ер анга офарин ўқудилар. Тиланчи /ўғли Пир Ҳожиким, номдор баҳодурлардин эрди, ул кун анда йахши ишлар қилди. Қазодин анга ўқ тегиб, ўлди: *Ва қаталу ва қаттилу ла- куффанна аиҳум сайаътиҳум*[581]

www.ziyouz.com kutubxonasi

давлатидин баҳраманд бўлди. Охирда саодат ваъдасидинким: *Ва инна жундано лаҳуму-л-ғалибуна*[582] нусрат кавкаби фатҳ кўкидин зоҳир бўлуб, душманларга зафар тобтилар ва кўб киши алардин ўлдуруб, молларини олдилар ва ёниб ҳазрат қошиға келдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Қароғучур[583] мавзеъида етиб тушти ва ҳар моликим, ўлжа тушуб эрди, барчани черикка улаштурди. Ва ул ерда неча кун ўлтурдиким, оруқ отлар семиз бўлдилар. Йарлуқ бўлдиким, «амир Жаҳоншоҳ ва Уч Қаро Баҳодур ва ўзга беклар ўттуз минг киши билан отланиб Иртишқа[584] душманларни истагали борсунлар!» Алар ҳукм била отланиб юридилар, кеча-кундуз суруб, Иртиш суйиға еттилар ва черикнинг йарми сувдин нари ўтуб, мухолифларни истаб, сув йақосида юридилар. Ва ҳар ердаким, душмандин киши топар эрдилар, ўлдуруб, талар эрдилар[585]. Ва бу тариқ Мўғулистоннинг элларини бир-бир этиб, моли бисёр ва ўлжаи бешумор ва қизлар асир этиб, музаффар ва мансур қайтиб келиб, ҳазратқа қўшулдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Мўғулистондаки эл-улусиким, эликига тушуб эрди, барчани бир ерда йиғиштуруб, куран қилиб, Лаълбекким, Тағай Буға Барлоснинг иниси эрди, ва Темур Буға ва ўзга бекларга куран бўлғонларни тобшуруб, Самарқандқа йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон Чурка[586] мавзеъидин ўтуб, кеча-кундуз суруб Эмил Ғучур[587] мавзеъиға етиб, Урдум Саройда тушди.

Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилиб, яна баҳодур ва бекларни Мўғулистонға йибаргониким, ҳар ерда мўғул қолғон бўлса, мусаххар қилиб келсунлар

Ҳазрат соҳибқирон ҳар ишгаким юз қўяр эрди, ул ишни камолиға еткурмағунча ул ишдин элик тортмас эрди. Бу юрушда бовужуд улким,
114а черики ҳар ердаки борди, нусрат ва саодат /била қайттилар. Яна муборак кўнглида туштиким, ишни мундин мазбутроқ қилмоқ керак. Шаҳзодалар ва беклар била кенгаш қилиб ҳукм эттиким, «Беклар бўлак-бўлак ёзида кириб юрусунлар. Ҳар ердаким, билгайларким мўғулдин киши бор, анда бориб мўғулдин бир кишини тирик қўймасунлар ва қайтиб Йулдузда[588] жамъ бўлсунлар!» Ҳукм йўсуни била шаҳзодалар ва беклар ғажирчи олиб, аввал шаҳзода Умаршайх Андижон черики билан ғажирчиси Бурҳон Ўғлон ва Баён Темур Беккичикким, Жетадин эрдилар, ҳозир бўлдилар ва ул сорики муқаррар эрди, бордилар. Ва атроф ва жавонибни кезиб ҳар ердаки, мўғул эли учради, ўлдурдилар. Дубшин Йулдуз уқбасидин[589] ўтуб, Қаро Хожа қасабасида[590] етиб, таладилар. Йана бир жамоат Усмонбек ва Аббосбек йигирми минг киши билан амир Жалол Ҳамидни ғажирчи қилиб Сағизғон йўлидин Суғулғонлиғ ва Кўкёрга[591] бориб, ҳар кимки душманлардин учради, ўлдуруб таладилар[592]. Ва йана бир жамоат Худойдоди Ҳусайний ва Мубашшир Баҳодур йигирми минг киши билан Қимор Тақувни ғажирчи қилиб, Аружикур йўлидин йуруб, Ёбқут мавзеъида еттилар, булғачи элига етиб уруш қилдилар. Бир кеча-кундуз урушуб, охируламр, нусрат топиб, мухолифларни ўлдурдилар ва молларини таладилар ва музаффар ва мансур қайтиб ҳазратқа қўшулдилар. Ва соҳибқирон муборак нафаси била қўл черики билан Калан Дучинни ғажирчи қилиб, Улуғ Кўл йўлида юруб, Сичқон Дабондин чиқиб, булғачиким, беклардин қочиб эрдилар, ҳазратқа учрадилар, барчани олиб ўлдурдилар ва молларини олдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишқа мутаважжиҳ бўлғонида Ёдгор Барлос ва Сулаймоншоҳ ва Шамсуддин Аббос ва Ғиёсуддин тархонни Туркистонда қўйуб эрди. Тўқтамишхонни босқанда, Мўғулистонға мутаважжиҳ бўлғонда бу бекларға киши йибариб эрдиким, «Сизлар тақи Мўғулистонға киринглар. Ҳар ердаким, мўғул учраса ўлдурунг ва молларини таланглар!» Алар ҳукмдин сўнг
114б Мўғулистонға кириб, Тўй Буға/ Шайхни ул сарҳадда қўйдиларким, зироат била машғул бўлғай. Бу беклар Мўғулистонга кириб, Урдиёндин ўтуб, Ила суйидин кечиб, Суткўл[593] ва Чечакликка еттилар. Андағи эл-улусни талаб, кўб мол олдилар ва андин Қоз устида бориб, ҳар ердаким мухолифлардин топар эрдилар, ўлдуруб, молларини олиб юрур эрдилар. Ва булғачи ва салучи

www.ziyouz.com kutubxonasi

элини ул ёзида истар эрдилар, Мулзуддин ўтуб Хизр Хожа Ўғлонким, Мўғулистоннинг хони эрди, аларға учради ва алар била черик кўб эрди, анинг била урушмоқни маслаҳат кўрмадилар, ва қайтмоқни ҳам маслаҳат кўрмадилар. Заруратдин отлардин тушуб, жиловни белларига биркитиб, душман ўтрувсида ўтуруб, ўқ отабошладилар. Ва икки кеча-кундуз урушуб аларни қўймадиларким, илгари кела олғайлар. Ҳар нечаким кўплик эрдилар ва ўзга бекларким, Жета беклари эрди, бу баҳодурларға ҳамла қилиб уруштилар, ҳеч иш қилаолмадилар. Беклар Хизр Хожа Ўғлон билан онт ичиб йараштилар. Ва Йулдуз мавзиъи сориким, ҳазрат соҳибқироннинг муқаррар қилғон бўлжар ери ул эрди, бордилар. Шоҳ Малик Тархон ул урушдин қочиб, ўзини биёбонға солиб Кайтув мавзеъида[594] ҳазратқа етти ва бекларнинг қиссасини ва Хизр Хожа Ўғлонға учрағонларини арз қилди. Ҳазрат бу сўзни эшитиб, елдек ул сори мутаважжиҳ бўлди ва Султон Маҳмудхоннинг тумониға етиб, Кўнгуздин ўтуб, Йулдуз мавзеъида етти. Амир Ёдгор Барлос ва Сулаймоншоҳ ва Шамсуддин Аббос ва Ғиёсуддин Тархонки, Хизр Хожа Ўғлон (била) йарашиб, қайтиб, қочиб келур эрдилар, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлдилар. Ҳазрат андағи черикдин йахши ободон йигитларни олиб, қолғон черик билан ўтруқни анда қўйуб, илғор қилиб юриди. Ало Қиё кечукидин сувдин ўтуб, Хизр Хожа кейнида тушти. Ва ул ёзидаким, на боши бор эрди ва на аёғи, юрур эрди, Қаро Булоқ мавзеъида етти ва андин ўтуб Тертошға етиб, Қўшун
115а Қояда душманнинг қаросини кўрди./ Кеча ўшул ерда қўнақ тушти. Мухолифлар ҳазратнинг келганин билиб, қўрқуб, ўшул кечада ҳар бири бир сори бошларини олиб кеттилар. Қўрқунчдин бир жамоат мўғул қочиб, билмадиларким қаён борғайлар, ул соридинким ҳазрат келур эрди, юридилар. Амирзода Умаршайхқа учраб, шаҳзоданинг черики аларни ўлдуруб, молларини таладилар. Шеър:

Кишидинки қайтти жаҳон ичра бахт,
Ўзи зор бўлур, иши барча сахт.
Агар қочса ҳар сори елдек, қазо
Анга еткурур жавру дарду бало.

Ҳазрат соҳибқирон Нойри Кўталидин ўтуб Қаротошғача[596] душманнинг кейнида сурди. Хизр Хожа мулк ва молдин кўнгул узуб, жонин олиб кетти. Назм:

Хизр Хожаким, Жетада эрди хон,
Қочиб кетти аз бими соҳибқирон.
Бўлуб зор ва ўз еридин кетти пок,
Кўзи тўла қон, кўнгли андуҳнок.
На лашкар, на мулк анда эрди, на мол,
Жони ичра бу ғуссадин юз малол.
Черики бўлуб барчаси дастгир,
Ўғил-қизлари бари бўлди асир.
Улус бўлди бир йўли зеру забар,
Жаҳон ичра қолмай алардин асар.

Соҳибқироннинг черики мухолифлардин ул саҳро ва тоғларда ҳар ким бор эрди, Қулон кўталиғача бориб талади. Ва сонсиз мол отдин, тевадин, қўйдин ва соҳибжамол қизлар ва хотун ўлжа эттилар, музаффар ва мансур қайтиб жайшқа келди ва ул молниким, сонини ҳеч киши билмас эрди, барчани черикига улаштурди. Ва андин саодат ва иқбол билан Қажиртудин ва Баложардин ўтуб, Йулдуз мавзеъида тушти. Ва бекларким, ҳар сори бориб эрдилар, сонсиз мол ва ўлжа билан келиб, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва ул ери асру латиф ва ҳавоси хуш ва йахши булоқлар ва ўтлоқлар ва турлук гуллар анда бор эрди. Назм:

Булоқлари кўп эрди, бари босафо,
Ани Йулдуз от қўйди аҳли вафо.
Ки йулдуз маъниси ахтар эрур,
Булоқлари асру мунаввар эрур.
Ўтининг кучини на қилсам баён,
Ким андоқ этибтур худойи жаҳон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Оруқ от агар анда ўтни кун мудом
Йуруб еса ул ўтдин субҳу шом,
115б /Бўлур тоғдек оруқ от бегазанд,
Семизу тавоно, ва ҳам зўрманд.

Ва андин Самарқандқача карвоннинг икки ойлиқ йўли эрди. Ҳазрат соҳибқирон Умаршайх мирзоға киши йибардиким, «Қаҳлаға йўлидин юруб, мухолифдин ҳарким учраса тирик қўймасун!» Шаҳзода ҳукм билан Қаҳлағадин ўтуб, йўлда Кўплакбекким, Жета бекларидин эрди, учради ва асру қаттиқ уруш бўлди[597]. Охируламр, шаҳзодаи аржуманд нусрат топиб, Кўплакни тутуб ўлтурдилар ва анга тааллуқ улусни таладилар. Сонсиз от ва қўй тушти. Ва ул мол билан Куран мавзеъидин ва Учқармондин ўтуб, Кошғарға кирди[598]. Ва андин кўчуб, саъд толиъи билан Андижон бориб, ўз манзил ва юртиға тушти.

Ҳазрат соҳибқирон Жета юрушидин нусрат ва фатҳ билан қайтиб, Самарқандда келгони

Темурбекнинг кўнгли Жета элидин фароғат тобти. Шеър:

Чу аъдоға бўлди музаффар амир,
Черик элиға тушти молу асир.
Бадандиш мулкини ул номвар
Бориб тиғ била қилди зеру забар.

Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлуб, Кичик Йўлдуздин отланиб Улуғ Йулдузға[599] келди ва анда тушуб йахши тўй этти ва барча бекларға тўнлар била олтун камар ханжарлар инъом қилди. Шеър:

Ўшул дашту саҳрода парда сарой,
Бари эрди зарбафт қилди ба пой.
Хайма ичида қўйдилар тахти зар,
Мурассаъ қилибон ба лаълу гуҳар.
Анинг устида шоҳи Турону сипоҳ
Саодат била ўлтуруб ҳамчу моҳ.

Тўйдин сўнг амир Жаҳоншоҳни ўгруқда қўйуб, шаъбон ойининг ўн бешида, йакшанба кунида, торих етти юз тўқсон бирда (9.08.1389) Самарқанд сори давлат ва саодат билан келиб тушти[600]. Олам бари анинг фатҳидин хурраму шод бўлуб, йахши пешкашлар келтуруб торттилар. Ул куз Самарқандда туруб, айшу ишрат қилди. Қиш бўлғонда Бухороға бориб, Фаркати Кўлида[601] қишлоқ солди. Ул кўл ичида ҳар турлук қушдин кўб эрди, барчадин кув қуши кўбрак эрдиким, тожиклар[602] ул қушни урж дерлар ва қуш / солмоқ учун бисёр йахши ер эрди. Ул жиҳатдин анда
116а қишлоқ солдурди. Ва кунда отланиб ул кўлларда қушни солиб, фароғат қилур эрди. «Жаҳонгушои тарих»да[603] айтиб турурким, худойнинг инояти била ул кўлда андоқ қуш келдиким, Чиғатой ва Ўкдай шаҳзодалари ҳар ҳафта эллик тева қуш олдуруб ҳазратқа ширилға келтурур эрдилар[604].

Ул қишдин чиққунча[605] Сулаймонбекка Султонбахт бегимни бердилар[606] ва амирзода Мироншоҳ Хуросон вилоятини забт қилиб, мухолифлардин кўнглини жамъ этиб, соҳибқироннинг мулозиматиға Бухоро вилоятида келди. Назм:

Келиб кўрди шаҳзодаи мўътабар
Атосини, бўлди басе мўътабар.
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирон,
Ўғулни кўруб бўлди бас шодмон.
Суруб қиссасини шоҳи комрон,
Деди: «Эй, таним ичра сен ҳамчу жон!
На бўлди, на қилдинг бу даврон аро?
Фалак гардишидин на кўрдунг жафо?»

www.ziyouz.com kutubxonasi

Тилин очти шаҳзодаи номдор,
Дуо бирла дедиким: «Эй шаҳриёр!
Худодин дурур сенга бу тожу тахт,
Азалдин қилибтур сени некбахт.
Сенинг ҳимматинг кимгаким бўлса ёр,
Ўшул киши бўлмас жаҳон ичра хор».

Ул қиш амирзода Або Бакрким, мирзо Мироншоҳнинг ўғли эрди, амир Ҳожи Сайфуддин қизини бу шаҳзодаға қалинлиқ қилдилар. Маҳди улё Хонзода бегим тўй қилиб, сочиқлар сочтилар. Аммо рўзгорнинг одати бу турурким, ҳар шодлиқ кейни бир гами берур ва ҳар сурнунг сўнгида бир мотами еткурур. Маҳди аъло Қадоқ Хотунким, соҳибқирон отаси Тарагайбекнинг ҳарами муҳтарами эрди, бу жаҳон фонийдин саройи боқий сори кетти[607]. Бу аламдин ҳазратнинг муборак хотири асру мутааллам бўлди. Ани Кешга элтиб дафн этти. Бас, ош-сув бериб, фақир-мискинларға кўб нима анинг руҳи учун берди. Қиш чиққанда ҳазрат Бухородин отланиб Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди. Йўлда ов солиб юруб, Қаршидин ўтуб Кеш вилоятиға етиб, Хашка суйига[608] таъйин Оқёр мавзеъида тушти.

Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилғони

Ҳазрат соҳибқирон давлатидин турк элининг азимат ва шавкатлари / аъло мартабага етиб эрди, алалхусус, Чигатой улусиким, аларнинг давлати
116б магриб оламдин машриққа тўлуб эрди ва аларнинг мол жиҳатларини ҳеч ким санаолмас эрди. Ва йасоқиларига анча мол ва азимат бўлуб эрдиким, ўзга ернинг бекларидин эрдилар. Ҳазратнинг муборак хотириға кечтиким, черикни керак бурунғидин кўбрак қилғай. Бас, қурултой қилмоқ фармон қилди[609] ва «Ҳар вилоятдин ва тумонот ва ҳазорижотнинг беклари ва вилоятларнинг даруғалари ҳозир бўлсун!», деб ҳукм қилди. Вилоят даруғалари ва тумонот ва ҳазорижот беклари андоқ азимат ва шавкат билан ва асос била келдиларким, Фаридун ва Афросиёб андоқ асос кўрмагандурлар. Ишорати олий бўлди: «Ҳар бекка не миқдор киши тааллуқ турур ва черик куни неча кинш отландурур, барчани эҳтиёт қилиб, муфассал қилинглар!» Бахшилар ва тавачилар юруб беклардин муфассаллар олиб, тавачиларға тобшурдиларким, тонгласи черик ҳар кимки қабул қилғон кишисини отландурмағай, гуноҳкор бўлғай. Мундоқ муқаррар қилиб забт қилдилар. Андин сўнг Ҳожи Сайфуддинбек ва амир Жаҳоншоҳ Жаку ва амир Шамсуддин Аббос ул кун подшоҳона пешкашлар торттилар ва тўйлар бердилар. Ҳазратнинг кўнглида туштиким, бекларнинг ҳарамларини тафарруж қилғай. Ҳар бекнингким, эвига кирдиким, хотунлари тахтларда ўлтуруб, бошларида олтун буқтоқ лаъл ва гавҳар била мурассаъ ва зарбофт тўнлар кийиб, анвоъи тажаммул била ўлтуруб турурлар, ҳазрат кўруб шоду хуррам бўлуб андин чиқар эрди.

Ҳазрат ўз қизиниким, оти Султонбахт бегим эрди, Сулаймоншоҳбекка берди. Тўйлар бир сори бўлғондин сўнг мирзо Мироншоҳ Хуросон вилоятиға борди. Ва ҳазрат неча кундин сўнг Самарқанд сори кетти ва Йалғуз Йағочда келиб тушти.

Ҳазрат соҳибқирон Жета сори яна черик йибаргони

Ҳазрат соҳибқирон /ўшул йилда (1390) Сулаймоншоҳбек била Худойдо-
117а ди Хусайний ва Шамсуддин Аббос ва (унинг) иниси амир Усмон ва қўшун бекларидин Сиддиқ Тобон ва Султон Санжар — Ҳожи Сайфуддинбек ўғли ва Ҳасан Жондор ва Тилак Қавчин ва Ийд Хожа ва Нусрат Қиморий ва Тўкал Бавурчини[610] йигирми минг киши билан Жета сори йибарди. Алар Сайҳун суйидин кечиб, Тошканддин ўтуб, Исси Кўлға еттилар. Ва амирзода Умаршайх тақи амир Малаш Апардий ва бунинг ўғли Такаш ва отаси Садр Туркмонни беш минг киши билан йибарди. Алар Андигондин келиб, бу бекларга қўшулдилар ва Кўктўбаға[611] етиб, неча кун анда таваққуф қилдилар. Ва аъдоларнинг аҳволини суруштуруб, отларининг изин топиб, Ар-

www.ziyouz.com kutubxonasi

чатав тоғининг йўлидин юруб, ҳарким душмандин учради, ўлдурдилар ва бу тариқ била ўзида юрур эрдилар. Бас Алмалиғдин[612] ўтуб, Ила суйидин кечиб, Қаро Толға[613] еттилар, Ҳожибек Жета ва Анка Тўранинг юрти эрди. Анда хабар топтиларким, Элчи Буға Мажалкачи тўрт юз киши билан илгари бориб эрдиким, душманлардин хабар тобқайлар, йўлда ов солиб, овға машғул эрмишларким, Қамариддин Жетаға[614] учраб турурлар. Қаттиғ уруш этиб, икки тарафдии кўб киши талаф бўлуб турур. Ва хабарнинг таҳқиқи учун Ҳасан Жондор ва Малаш ва Такашни йибардилар. Булар юруб, ул ердаким, уруш воқиъ бўлуб эрди, еттилар ва ўлгонларни кўруб, тафаххус этиб, ўлукларнинг ичида бир захмлиқ кишиии тобтиларким, ҳануз тирик эрди. Ва қирқ кун эрмишким, ўт билан кун кечургон эрмиш. Ани таом ва ош-сув бериб, беклар қошиға келтурдилар. Ва андин аҳвол сўруб, дедиким: «Қамариддинға учраб уруштук ва кўб киши ҳам биздин ва ҳам алардин ўлди ва бизнинг киши қочти. Қамариддин Ичин Йувсин саҳроға[615] кириб борди». Беклар бу сўзни эшитиб, тавақкуф қилмай Қамариддиннинг кейнида тушуб, Ичин Йувсиндин ўтуб, Ўгар Кечтиға[616] еттилар. Ўғруқни анда қўйуб, илғор солиб, Иртиш /суйиға еттилар. Ва Қамариддин
117б сувдин кечиб, Тўласқаким[617], саммур ва қоқум[618] анда бўлур, борди. Беклар сувға етиб, соллар ва амдларким, Қамариддин киписи сувдин ўткан турур, (кўрдилар). Пек йахши баҳодур йигитларини сувдин нари ўтказиб, андаги (санавбари олий) йағочларда тамғаларини торттилар. Шеър:

Токи душман юртида қолгай бу беклардии нишон,
Қилдилар тамғоларини ул йағочларида аён.
Бир қариш ер қолмади душман еридаким, булар,
Бормамиш бўлғай сипоҳи ҳазрат соҳибқирон.

Бу беклар юриши олти ойғача тортти ва озуқлари қолмади. Ва ул срда кийик эти билан неча кунлар авқот кечурдилар ва қиш йақин етиб ҳаво совуқ бўлуб эрди, бу жиҳатлардин фатҳ ва нусрат билан қайтиб, Олтун Кўрка йўлидин юруб, кеча-кундуз суруб, Самарқандда етиб, ҳазрат соҳибқирон хизматида келиб, муборак дийдорига мушарраф бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқ сори мутаважжиҳ бўлғони сўзи

Етти юз тўқсон иккида[619] соҳибқирони гитиситон Дашти Қипчоқ сори мутаважжиҳ бўлуб, черик йиғилмоққа фармон этти. Шеър:

Буюрди шаҳаншоҳи гитиситон,
Ким илқидаги отларини равон
Барини суруб менга бот келтурунг,
Равонроқ бориб мунда турмай юрунг.
Кетурди чу отларини илқибон,
Кўруб отларини шаҳи комрон,
Кишиким сипоҳийдин эрди йайоқ,
Анга берди ул шоҳ оу йароқ.

Самарқанддин хужаста толиъи ва саодат кунида отланиб, Хўжанд суйиға етти, Порсин[620] ва Чинос (орасида Тошканд)да қишлоқ буюрди. Ва ўшул маҳалда кечтиким, Хўжандда бориб, Шайх Маслаҳат Хўжандий *қаддаса сирруҳунунг* мазорини тавоф қилғай. Давлат билан отланиб, ул бузургвор мазорини зиёрат қилиб, ўн минг олтун кўпнакий андағи фақиру мискинға садақа қилди. Ва андин қайтиб қишлоқ қилгон юртида тушти. Ва ул ерда ҳазратқа андак марази пайда бўлуб, қирқ кунғача беҳузур бўлуб
118а ётти. Бекларнинг /кўнгуллари бу жиҳатдин бисёр паришон бўлди. Шеър:

Ҳазрат ғамидин барча жаҳон титрар эди.
Танларда кўнгуллар била жои титрар эди.
Ул жону жаҳон эрди анинг ваҳмидин,
Айтмоққа оғизларда забон титрар эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Аммо барча ҳалойиқ дуо била тилларини очиб, ҳазрат Жаббордин анинг сиҳҳатини тилаб айтур эрдилар. Рубоъий:

Тиги агар ўртадии дамс кам бўлғай,
Бир лаҳзадин ўзга барча олам бўлғай.
Тўнак маразики душманинг еридур,
Вадхоҳларинта ул дамо-дам бўлгай.

Элнинг дуолари мустажоб бўлуб, *ма ҳува шифаун ва раҳматун лил-муъминин*[621] дорухонасидин шифойи куллий каромат бўлуб, сиҳҳат тобти ва барча олам шодмон бўлуб, ҳар киши ўз ҳолиға йараша шукрона ва садақа бердилар. Кун Ҳут буржида борғонда[622] амирзода Мироншоҳ Хуросондин чериги била келди ва ҳазратнинг муборак дийдориға мушарраф бўлди. Ул ҳазратқа қувват киргондин сўнг ҳукм бўлдиким, «Черикка озуқ ва йароқ берсунлар!» Черикка озуқ бергондин сўнг ҳар бекка бир ғажирчи муқаррар қилдурди. Ва ҳазратнинг ғажирчиси Қутлуқ Темур Ўғлон — Темур Маликхоннинг ўғли ва Кунча Ўғлон ва Идику Ўзбек бўлди.

Панжшанба кунида сафар ойининг ўн иккисида, торих етти юз тўқсон учда (19.01.1391), офтоб Далвнинг олти даражасида бўлғонида давлат ва саодат билан Тўқтамишхон устига юриди. Амирзода (Пир Муҳаммад) Жаҳонгир ва амирзода Шоҳрухни мамлакат забти учун вилоятда қўйди ва Лаълбек ва Малакатбекни шаҳзодалар хизматида қўйди ва бегимлар ва оғоларни[623] барчасини қайтарди. Ҳожибек Жета қизиниким[624], мўғул юришида ҳазратқа тушуб эрди, ани ўзи била олиб юриди. Вилоят беклари ва туман беклари ва қўшун беклари ҳар бири ўз жиргасида туруб, йўлга кириб юридилар. Қаро Самон мавзеъида[625] келиб туштилар; анда тушканда Тўқта-
118б мишхоннинг элчилари келдилар. Беклар элчиларни йахши ерда тушуруб,/ меҳмондорлиқ қилдилар ва йамғур жиҳатидин неча кун анда турдилар.

Тўқтамишхон элчи йибаргонини ҳазрат эшитти, фармон қилдиким, «Келгон элчиларни келтурунг!» Беклар элчиларни келтурдилар ва Тўқтамишхон йибаргон тўққуз от ва бир шунқорни торттилар. Ҳазрат ул шунқорни эликига олиб бировға берди ва элчилар юкунуб, Тўқтамишхоннинг сўзини узр тиллари била арзадошт қилдилар ва дедиларким, «Тўқтамишхон айтадурким, «Ул ҳазрат менинг била ато-ўғулдек эрди ва валинеъмат турур. Ва бу шафқатларким, менинг ҳаққимда алар қилиб турурлар, ҳеч ато ўғулға қилмас. Агар йиллар шукур десам ҳануз айтмамиш бўлгаймен, мендин хабарсиз бир неча йамон бадбахтлар беадаблиқ қилғон турур ва ул воқиъалардин хабарим йўқ турур. Эмди умид ултурурким, ул ҳазрат лутфу карам била бу ёзуқлардин кечиб, афв қилғайлар».

Ҳазрат дедиким: «Ул андаким захм еб, бизга келиб эрди, барча оламга маълум турурким, ани фарзанд деб риъоят қилиб, йароғлар бериб, черик тортиб, ул қишда ани миқдори от ва тева зойиъким, бериб, Уруехондин элини олиб, анга бериб подшоҳлиқ тахтида ани ўлтургузуб, Жўчихон услусида хон қилдурдум. Агарчи Худойи таоло анга берди, аммо мен сабаб бўлдум. Ва ул менга ўғулдек эрди ва мен анга атодек. Эмдиким, давлатқа етти ва азимат ва шавкат найдо қилди, ул ҳақларни унутуб, биз Эрон вилоятиға борғанда келиб бизнинг вилоятимизни чопиб, мусулмонларни ташвиш бериб турур. Бу қилиғини ўзумга келтурмадим ва дедим, «Бу иш подонлиқдин қилмиш бўлғай, ёниб тавба қилғай». Аммо ул давлатқа андоқ магрур бўлгон эрмишким, бу ишдин анга ҳеч парво қилмай, вилоятимизға қасд қилғон эрмиш. Ва киши йибариб эрдиким, биз Эрондин вилоятимизға келдук, келгон кишиси бизнинг хабаримизни топғач қочтилар. Эмдиким билиб /турурким, биз анинг сори борурбиз, ажзу ниёз йўлидин кириб,
119а узрхоҳлуқ қиладур. Бас, андин неча қатла йамон ишлар воқиъ бўлди. Эмди анинг сўзига инонса бўлмас ва бу юрушдин қайтмасбиз ва анинг сори борурбиз. Кўргайбизким: Тангри таборак ва таоло кимга нусрат берур. Ва агар сўзи чиндур ва ярашғали кунгли бор бўлса, Алибекни бизга йибарсун, то ул келиб, беклар била кенғашиб, ҳар на маслаҳат кўрсалар, андоқ қилгайбиз».

Бу сўзлардин сўнг ош тортиб, элчиларға зарбофт тўнлар кийдурди ва аларға турғали ер таъйин қилиб, буюрдиким: «Элчиларни йахши сийласунлар!»

www.ziyouz.com kutubxonasi

Чаҳоршанба кунида, рабиъ ал-аввал ойининг ўн олтисида (21.02.1391) қуруултойда шаҳзодалар ва беклар барча йиғилиб, кенгашиб, Тўқтамишхондин келгон элчилари билан ва тамоми черик билан отланиб йўлға кириб, Тўқтамиш сори юридилар. Қарочуқ ва Саброндин ўтуб, уч ҳафта чўлға кириб юридилар ва сув йўқлуғи жиҳатидин, басе, заҳмат кўрдилар ва кўб от ҳориб қолди.

Панжшанба рабиъ ал-охир бошида (14.03.1391) Сариқ Ўзан мавзеъида[626] етиб от-улоғларини суғордилар ва анда сел келиб сув асру улуғ эрди; неча кун андин кўчмай турдилар. Кўч наққорасин чалиб кўчтилар ва ул сувдин ўтуб юридилар. Ул кеча Идику Ўзбекнинг[627] икки кишиси қочиб, чўлга кириб, Тўқтамишхон сори кеттилар. Аларнинг кейнида киши чониб ета олмадилар. Нусратшиьор черики чуқурларда сув топиб ичиб юрур эрдилар, чоршанба кунида ойнинг йигирми бирида (28.03.1391) бир тоғқа еттиларким, ани Кичик Тоғ дер эдилар. Анда тушуб бир кун қўнуб, тонгласи кўчуб Улуғ Тоғқа еттилар. Ва соҳибқирон Улуғ Тоға устига чиқиб, саҳроға кўз солиб, барча оламни кўм-кўк кўрди. /Анда туруб ҳукм қилдиким, «Черик мунда тош келтурсунлар, то мунда бир нишона қилаликим,
119б биздин едгор қолғай!» Черик тош келтуруб, устакорлар ул тошлар билан анда бир минора қўпордилар[628]. Андин сўнг кўчуб ов солиб юриди, то Йиланчуқ суйиға[629] етти ва у сувдин ўтуб саккиз кундин сўнг Атоқабриғўй[630] мавзеъида етти. Ва тўрт ой эрдиким, черик ёзида[631] юрур эрди, черик элида завқ қолмай қаттиқлиқ бўлди ва андоқ қаҳат бўлдиким, бир қўйнунг боши юз олтун кўпакий бўлди ва бир ботмон улуғ тош биланким, ҳар ботмони ўн олти ботмон шариий бўлғай, йуз олтун кўпакий бўлди ва топмас эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Туман беклари ва қўшун беклари кумоч ва буғра йашурмасунлар. Барча бўлмоқ била қаноат қилсунлар!» Беклар эҳтиёт қилдилар, бир ботмон улуғ тош билан олтмиш аёқ балмоқ бўлди ва муқаррар қилдилар: черик киши ҳар кун бир аёғ била қаноат қилсунлар ва кўб киши бор эрдиким, ани Батм тош дер эрдилар. Ва саҳроларда юруб товуқ юмуртқасини ва ўтларким еса бўлур эрди, пайдо қилиб, ер эдилар. Шанба куни жумада ал-охир ойи аввалида[632] соҳибқирон ҳукм қилдиким: «Черикка жар еткурсунларким, ов солурбиз!» Тавачилар юруб жар еткурди. Беклар барчаси отланиб ов солғали юридилар. Ҳар ердаким жоиувор эрди, суруб икки кундин сўнг черикка бирбирига етти. Ҳазрат соҳибқирон давлатидин анча қулон ва кийик ва товушқон ва ўзга жонуворлардин анча йиғилдиким, анинг сонини Тангридин ўзга киши билмас эрди. Эл андин анча олдиларким, бовужуд улким, эл ичида андоқ қаҳат воқиь эрди, эл ул сайдлардин семизини олиб, оруғини
120а қўяберур эрдилар. Ва ул саҳрода кийиклар тобтиларким, /говмешдин улуғроқ эрдиким, ҳаргиз ҳеч киши андоқ кийик кўрмаған эрди. Мўғуллар ани қундғай дерлар ва дашт эли бэлан дер эдилар ва кўб кунлар черикнинг озуғи андин эрди.

Соҳибқирон черикнинг йароғини кўргони

Ов қилғондин сўнг ҳазрат соҳибқироннинг муборак кўнглида туштиким, черикнинг йарогини кўргай ва тафаххус қилгайким, черикнинг йароги нечук турур. Ҳукм қилдиким, «Черик йароғ кўрсаткай!» Ҳукм бўлғондин сўнг шаҳзодалар ва беклар, барча йароғлари била отландилар. Ва ул тузда бўлак-бўлак барча йароғлари туздилар, андоқким, ул дашт юзи тўла черик бўлди. Шеър:

Чу сонсиз эди черики шаҳриёр,
Бариси баҳодур, бари номдор.
Уруш кунида барча чун пили маст,
Бариси тутуб тиғу тир ба даст.

Баҳодурлар ва беклар ҳар ким ўз жиргасида ва ўз мурчилида бориб турдилар. Назм:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бу дастур бирла чу турди сипоҳ,
Йуруб, отланиб шоҳи гитинаноҳ.
Қўиуб бошида ул шоҳи иомвар,
Мурассаъи ёқут ила тожи зар.

Черик барча ҳар ким ўз ерида тургондин сўнг соҳибқирон қўшун беклари сори юриди. Худойдоди Хусайний тумонига етиб кўрдиким, асру ораста ва йароглиг йигитлар отланиб турурлар. Шеър:

Йигитлар бари сафдару размжўй,
Бариси баҳодур, бари нскхўй.

Худойдод кўрдики, ҳазрат анинг сори мутаважжиҳ бўлуб келадур, ўтрув келиб, оттин тушуб, йукунуб от тортти ва дуо тилини очиб деди, шеър:

Ким, эй шоҳи диндор, гитинаноҳ,
Ҳамиша сенинг ёринг ўлсун Илоҳ.
Фалак чокару бахт ёвар сенга,
Камина қулунг ўлсун охир сенга.

Шаҳаншоҳ ани таки кўб махтади, ани йахшилаб, офаринлар деди.
120б Андин сўнг Оқ Темур ўгли Шайх Темур ҳазорасига борди./ Ул сулдуз ҳазоралари била йасол тортиб туруб эрди, кўрдиким, ҳазрат анинг сори мутаважжиҳ бўлуб келадур, отдин тушуб, ўтрув йугурди ва йукунуб от тортиб, дуо қилиб деди, шеър:

Илоҳо, ки то бўлгай арзу само,
Жаҳонда сенга бўлсун, эй шаҳлиқо.
Сенга бўлсун, эй шаҳ, замину замон.
Сенинг ҳукмунг остинда бўлсун жаҳон.
Басе, шаҳ ани ҳам кўруб, бўлди шод,
Деди анга: раҳмат, шаҳи некзод!

Ул жамоатни кўруб, шаҳзода Умаршайх сори юриди. Ул шаҳзода йасоллар тортиб, туғ-аламлар кўтартиб бир таъжил била туруб эрдиким, сифат қилса бўлмас[633]. Шаҳзода кўрдиким, ҳазрат соҳибқирон анинг сори келадур, йақин етконда шаҳзода илгари бориб, оттин тушуб пешкашлар тортиб, дуо била деди, назм:

Ки эй мулки жаҳон феруз сендин,
Жаҳонда толиъу баҳравар сендин.
Демаким, бахтдиндур аржуманди,
Ки бахт сендин тоиибтур сар баланди.

Ҳазрат соҳибқирон анинг йароғини кўруб, ҳушвақт бўлуб, қилди байт:

Тилин очиб дуо қилди шаҳи дин,
Ани махтадийу кўб қилди таҳсин.

Андин сўнг Султон Маҳмудхон сори юриди ва Сулаймоншоҳ туманиким, анга тааллуқ эрди, тамоми саҳрони тутуб туруб эрдилар. Анда етконда хон[634] таки ўтрув келиб, беклари йайоғ бўлуб, пешкашлар торттилар ва дуо тилларини очиб дедилар, шеър:

Дедиларки, эй шоҳи рўйи замин,
Ки сенсиз дами бўлмагай мулку дин.
Худо ёринг бўлсун жаҳонда мудом.
Сиҳҳат била бўлгай танинг мустадом.
Аларни таки мақтади шаҳриёр,
Шаҳаншоҳи дин, мири некушиъор.

Андин сўнг шаҳзодаи жувонбахт мирзо Муҳаммад Султон Баҳодур[633] сори юриди ва ул шаҳзода юз азимат ва тажаммул била йасолларини йасаб

www.ziyouz.com kutubxonasi

121а туруб эрдилар. Чун ҳазрат анга йақин етконда /шаҳзода оттин тушуб, ўтруб келиб, йукунуб пешкашлар тортти ва дуо била тилини очиб деди, шеър:

Ким, эй султои, барча офариниш,
Дуочинг жон биладур аҳли биниш.
Ўтубтур зи ахтару анжум каломинг,
Бўлубтур машриқу мағриб синоҳинг.
Сенга бўлсун ҳаёти жовидона,
Ки сенсиз бўлмасун бар дам замона.

Ҳазрат анинг йароғини тафарруж қилиб дуо деди:

Ки бархўрдор бўлгайсен жаҳонда,
Йамонлиқ кўрмагайсен сен замонда.

Ва андин ҳазрат мирзо Мироншоҳ сори юриди. Шаҳзодаи аржуманд саодат ва давлат ва юз азимат ва тажаммул била туруб эрдиким, ҳазрат пайдо бўлди. Шаҳзода илгари бориб оттин тушти ва пешкашлар тортиб, дуо тилин очиб деди, шеър:

Аё Хусрави дин, шаҳи нокрой,
Сенга йовар ўлсун ҳаминша худой.
Худойи жаҳон то йасади жаҳон,
Сенингдек шаҳи келмамишдур аён.
Сенга берди оламии Йаздон пок,
Ки амрингда бўлди бари рўйи хок.
Адувсуз бўлсун қиличинг мудом,
Жаҳон ичра шаҳлар сенга чун ғулом.

Соҳибқирон анинг йарогини кўруб, дуоларини эшитуб, шодмон бўлди. назм:

Шаҳаншоҳи диндори соҳибқирон,
Йароғин кўруб бўлди, бас, шодмон.
Черики била анга юз офарин,
Деди ул шаҳаншоҳи бо доду дин.

Ушбу дастур била соҳибқирон ўнг қўл ва сўл қўлда юриди ва бекларнинг йароғини тафарруж қилиб, улуғ беклар сориким: Муҳаммад Султоншоҳ ва амир Ҳожи Сайфуддин ва Жаҳоншоҳ Жаку ва ўзга бекларининг йароғларини тафарруж қилиб ҳушвақт бўлур эрди. Агар барчани бир-бир баён қилсак, узун-узоқ бўлур.

Икки кунгача ҳазрат сабоҳ эрта отланур эрди ва ақшом тушар эрди ва ҳар бир бек ва шаҳзодага етар эрди. Алар ўтрув келиб, пешкашлар тортиб, дуо қилур эрдилар. Йароғи кўрдиким, ҳаргиз ҳеч подшоҳ кўрмагон турур.
121б Беклар нечукким Кеш вилоятида /Оқёр мавзеъида муқаррар қилғондин ортуқ эрди. Андин сўнг наққоралар ва нафирларни чалдуруб, сурон солиб тушти.

Ҳазрат соҳибқирон Мирзо Муҳаммад Султонни ҳировул этиб илгари йибаргони

Ҳазрат бекларнинг йароғин кўруб, ҳар бирига бир турлук лутф этиб, инъомлар қилди. Бу маҳалла амирзода Муҳаммад Султон Баҳодур юкунуб илтимос қилдиким, «Бу юрушда, керак, манглай мен бўлғаймен». Ҳазратқа бу сўз асру хуш келиб, анга дуо қилиб мақтади ва илтимосин қабул этиб, жумъа куни, жумада ал-охир ойининг еттисида (12.05.1391) шаҳзода манглай бўлуб юриди. Беклардин кўб киши анга қўшулди ва бу чоққача душмандин хабар тонмайдур эрдилар. Шаҳзода ва беклар икки кун юруб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

бир ерга еттилар, кўрдиларким, тўрт, беш ерда ўт ёндуруб эрдилар ва ўт ҳануз ўчмайдур эрди. Бу хабарни ҳазратқа йибардилар. Ҳазрат аларға айтиб йибардиким, «Ғофил бўлмасунлар ва ғажирчиларға буюрсунларким, эҳтиёт қилсун, бу кишилар қаён борғон бўлғайлар ва ўзларидин хабардор бўлсунлар!» Шеър:

Ўз ўғлиға ҳукм этти ул подшоҳ,
Ки бўлсун хабардори ҳоли сипоҳ.
Ғофил бўлмағай йаағидин ҳар нафас,
Ки қолмасун анда фароғат ҳавас.

Ҳазратнинг ёрлиғи шаҳзода ва бекларға етти, ишлариға эҳтиёт қилиб, кеча-кундуз юруб, Тўбал суйиға[636] етиб, ўттилар. Қаровуллар хабар келтурдиларким, «Етмиш ерда ўт кўрдук, аммо ҳар неча эҳтиёт қилдук, ҳеч кишидин хабар топмадук». Бу хабарни тақи ҳазратқа йибардилар. Ҳазрат бу хабарни эшитиб, кўчуб юриди. Тўбал суйиға етконда ҳукм бўлдиким, «Черик хас ва хашак келтуруб, кечук йасасунлар!» Черик хас ва хашак
122а келтуруб гузар йасадилар. Ҳазрат била барча черик ул сувдин /ўтуб, манғлай тарзида юридилар. Ул дашти бепоёнда ҳар тарафка кўз ташлар эрдилар, аммо душмандин асар йўқ эрди; ҳеч киши хабар топмай ёниб келдилар.

Соҳибқирон Шайх Довуд Туркмонни неча баҳодурлар била қўшулуб, хабар олмоқ учун йибарди. Бу Шайх Довуд асру доно ва оқил киши эрди ва ёзиларда ва қумлоқларда ўскан киши эрди. Чўлға кириб юриди, икки кеча-кундуз юруб, учунчи кунда йироқдин бир неча алачуқ кўрдилар. Йақин келиб бир тепа кейнида йашундилар[637]. Ноғоҳ ул алачуқлардин бир киши чиқиб, муҳимми учун борур эрди. Булар неча сабр қилдиларким, бу киши алардин ўтти. Булар анинг кейнида тушуб, ани тутуб ҳазрат қошида элттилар. Ҳазрат Шайх Довудни кўб нима инъом қилди, олтун камар ва хосса тўн берди ва келтурган кишидан хабар сўрдилар. Ул киши дедиким: «Бир ой борким, биз андин чиқиб мунда келиббиз, Тўқтамишхондин хабаримиз йўқ турур. Аммо неча кун борким, ўн жайбалиқ киши бизга таъйин бир жангалда турурлар. Билмасбизким, не кишилар турурлар». Ҳазрат соҳибқирон Ийд Хожани ўттуз киши била йибардиким, «Ул алачуқдаги кишиларни кўчуруб келтургил!» Ва Ийд Хожа бориб ул элни кўчтуруб келтурди. Ва Қиморий Йасовулға ҳукм бўлдиким, «Йигирми киши билан бориб ул ўн кишиким, ул жангалда эрмишлар, аларни жаҳд килиб эликка тушургай!» Қиморий ҳукм била юруб аларға етиб урушти, баъзини ўлдуруб, баъзини тирик тутуб келтурдилар. Тўқтамишнинг хабарини алардин таҳқиқ билиб кўчтилар. Душанба куни, жумада ал-охир ойининг йигирми тўртида Йайиқ суйиға еттилар[638]. Ғажирчи арз қилдиким, «Бу сувнунг уч срида кечуки бор. Бирини Айгир ёли дерлар ва иккинчини Бўри кечик ва
122б учинчиким, баридин кичик турур, Чапма кечик дерлар». Соҳибқирон дедиким, /«Бу кечукларидин маслаҳат йўқ турурким, кечкайбиз, шоядким, душман камин қилиб турғон бўлғай. Маслаҳат ул турурким, сувнунг юқори сори бориб, таваккал қилиб барчамиз бир йўли бир йўли сувдин кечкайбиз» деб, кўчуб, сув юқори сори борди. Йайоқ ва отлиғ ўзини сувға солиб ўттилар[639]. Икки кунда барча черик саломат ул сувдин кечдилар. Ва андин кўчуб, олти кун юридилар. Мансур черикининг қаровули илгари бориб эрди, душманларнинг унин эшитиб, бу хабарни ҳазратқа йибардилар.

Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон мухолиф черикидин бировни тутуб келтурдилар. Андин хабар сўрдилар. Дедиким, «Мунда қалин киши бор эрди. Сиздин хабар билиб, бари кўчуб кеттилар». Ҳазрат душмандин таҳқиқ хабар билгандин сўнг ҳукм эттиким: «Ҳеч киши ҳазорасидин ва қўшунидин айрилмасун ва кечада ўт ёндирмасунлар!» деб эҳтиёт била юридилар. Шеър:

Адувдин чу билди хабар подшоҳ,
Равон бўлди машғули забти сипоҳ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Йасади черикни ойин била,
Юриди адув сори юз кийн била.

Ийик суйиға[610] етиб, туштилар. Ҳазрат соҳибқирон ражаб ойининг аввалида, душанба кунида (5.06.1391) саодат ва иқбол била отланиб, кўфрук бошига келиб турди ва фармон бердиким, «Черик кўфрукдин ўтсун!» Ва анча турдиким, қўл тамом ўтти. Андин сўнг ўзи давлат билан кўфрукдин ўтуб юруберди.

Бу маҳалда қаровуллар уч киши душмандин тутуб келтурдилар. Соҳибқирон алардин хабар сўрди. Алар дедиларким, «Тўқтамишхонға сизнинг келганингиздин хабари йўқ эрди, Идикунинг навкарлари сиздин қочиб, хабар келтурдилар. Туқтамиш бу хабарни эшитиб, черикига киши йибариб турур». Ҳазрат бу хабарларни эшитиб, буюрдиким, «Туралар/ тайёр 123а қилиб турсунлар!» ва буюрдиким, «Черик теграсида хандақ қазиб ўлтурсунлар ва ўзларидин хабардор бўлуб, ғофил бўлмасунлар!» деб, тушуб қўнди. Байт:

Яна кунға бу хусрави ховари,
Ёруқ этти бу кохи нилуфари.

Андин кўчуб барча бекларига жайба улаштурди ва тўнлар кийдуруб, кўнгул бериб, ваъдалар қилди. Шеър:

Чу баҳри иноят йана этти жўш,
Синоҳ қилдилар жоми иттиҳом нўш.
Барига бериб хилъати хосс шоҳ,
Шаҳаншоҳдин бўлди хушдил синоҳ.

Ҳазрат соҳибқирон уруш асбобини тартиб этиб юриди, йўлда бир йамон балчиққа учраб, кўб заҳмат била андин ўтиб, туштилар. Ва ул кун қаровуллар киши йибардиларким, «Душмандин уч қўшун киши кўрунди». Ва яна хабар йибардиларким, «Яна кўб киши кўрунди». Ҳазрат ўзи отланиб, илгари борди ва черикка буюрдиким, «Йасолларни тузуб турсунлар!»

Бу маҳалда қаровуллар бировни тутуб келтурдилар. Андин хабар сўруб, ўлдурдилар ва Севинч Баҳодур ва Арғуншоҳни йибардиким, «Хабар келтурсунлар!» Алар ҳукм била бориб кўрдиларким, ул кишиларким, илгари барча келиб эрдилар, барча қайтиб, бир киши алардин қолмай турур. Ҳар нечаким юруб саъйи эттилар, мухолифдин хабар билмадилар, қайтиб ҳазрат қошида келдилар. Ҳазрат Мубашширни йибарди, «Душмандин хабар билмагунча ёнмасунлар!» Мубашшир неча киши билан отланиб юриди, бир жангалга етиб, кўрдиларким, бу жангал ичидин тутун чиқадур. Йахши эҳтиёт қилдилар, киши унин эшиттилар. Бировни йибардиларким, «Бориб эҳтиёт қилғилким, не миқдор киши турур». Бориб кўрдиким, оз киши турур. Келиб урушиб туттилар, ҳазрат қошиға келтурдилар. Ҳазрат Мубашширни кўб иноят қилди. Анинг била борғон кишиларға ҳам иноят 123б қилди. Келтургон кишилардин /Тўқтамишхондин хабар сўрдилар. Дедиларким, «Черикка ҳукм бўлуб эрдиким, Қирқ Кўлда йигилғайлар. Бизлар анда бориб, Тўқтамишхонни топмадук. Ул жиҳатдин биёбонларда ва жангалларда юрур эрдукким, баҳодурларға учрадук». Аларнинг сўзин билиб, буюрдиким, «Ўлдурсунлар!»

Бу маҳалла Мамоқнинг[641] ўғлини захмлиқ келтурдилар. Ҳазрат андин хабар сўрди. У деди: «Саройдин хон қошига борур эрдим. Ул ердаким, бўлжар қилиб эрдилар, бориб топмадук». Ҳазрат соҳибқирон Ҳамидбекниг ўғли Жалални ва Антила Тархон ва Мавло ва Сайин Темурни бир неча баҳодурлар билан қаровуллуққа муқаррар этти ва дедиким, «Агар душманға етсангиз ва кўрсангизким, кўб киши турур, ўзунгузни кўрсатиб, қочиб келгайсиз ва ҳар нимаким воқиъ бўлса бизга хабар йибаргайсиз!». Ва беклар ва баҳодурлар ҳукмдин сўнг юридилар. Сувлардин ва балчиқлардин ўтуб ва душманнинг қаросини кўрдилар. Ва алардин ўн беш киши илгари келдилар. Ва бу тарафдин Сайин Темур илгари бориб, алар билан сўзлашиб, қайтти ва Мавлони ҳазратқа йибардилар, то воқиъани арзға еткургай. Ул елдин тезроқ келиб қиссани арз қилди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қаровуллар урушуб, Ийгу Темурбек шаҳид бўлғони зикри

Соҳибқирон на сўз бўлғон хабарни эшитиб ҳукм бўлдиким, «Ийгу Темурбек илгари бориб душманни таҳқиқ қилиб билсунким, не миқдор киши турур ва ўзидин ғофил бўлмасун!» Ул бек ҳукмдин сўнг ошуқуб отланди ва сувлардин ва балчиқлардии ўтуб, қаровулға борғон бекларға қўшулди. Ва алардин ўтуб, илгари бориб, душман черикидин бир нора кишини кўруб,йигитларидин бир неча ободон кишини алар сори йибарди. Бу йигитлар алар сори мутаважжих бўлуб, алар қайтиб кетти. Булар бир
124а тепа устида чиқиб кўрдиларким, /ўттуз қўшун киши, барча жайбалик ва отлиқ бир чуқурлуқда йасол тортиб турубтурлар. Буларни кўруб Ийгу Темурга хабар йибардилар. У бу хабарни эшитиб келиб, тепа устида чиқти ва душманнинг кишисини эҳтиёт қилиб кўрдиким, кўб киши турур, урушмоқни маслаҳат кўрмай, қайтти ва дедиким, «Сувлардин ва балчиқлардин ўтмак керак». Кишисини йибариб, ўзи оз кишиси билан черикнинг кейнида турди. Душман билдиким, келгон киши қайтти ва аларнинг кўмаки йироқ турур, Ийгу Темур сори юридилар. Ва ул камоли шижоат ва баҳодурлуғидин ёнмай, ўқ зарби билан неча қўшун кишиии тургузди. Анча уруштиким, черик барча балчиқдин ва сувдин ўттилар. Бу маҳалда отиға ўқ тегиб йиқилди ва ўзига тақи ўқ тегиб, захмлиқ бўлди. Бовужуд улким, захмлиқ бўлди сувлардин ўтуб оти йиқилди, яна от торттиларким, мингай, қазо шаштидин бир ўқ отқа тегиб, ул от ҳам ўлди. Басе, фурсат бўлмадиким, яна отқа мингай. Ва душманлар бошиға тўкуб, урушуб мардоналиклар қилди. Мухолифлар ани таниб шаҳид қилдилар. *Инно ли-Ллаҳи ва инно илайҳи рожиʻуна*[612]. Марсия:

Жаҳон маргидинким, қутулмади жон.
Ки бордур бу иш ғлам ичра аён.
Жаҳон қилмади дўстлуқ бо каси,
Эмас анда худ меҳрбонийси.

Ўшул маҳалда Ҳарай Маликким, Ёдгор Барлоснинг ўғли эрди, ва Рамазон Қорача Арлотни шаҳид қилдиларким, ҳазрат соҳибқирон оз киши билан етиб, сувларга еттилар. Ва амир Ҳожи Сайфуддин ва Жаҳоншоҳбек мулозиматда эрдилар, ишорат бўлдиким, «Йайоқ бўлуб сувдин ўтсунлар!» Беклар сувдин ўтуб, ўқ ва қилич зарби билан йаағини сурдилар. Байт:

Йигитлар камонларидин ёғди тир,
Адув жонидин чиқти ул дам нафир.

Ва ул урушда Жалол Ҳамид йахши ишлар қилиб, ўттуз киши билан уч
124б қўшун киши билан урушуб, баҳодурлуқ /кўрсатти. Боязид Олтибармоқлиқ ҳам йахши ишлар берди.

Ва ҳазрат андин қайтиб черики сори борди. Ва ул жамоатким, ул ерда бориб йахши ишлар қилиб эрдилар, барчани сийлаб, от, тўн берди ва тархонлиқ нишонлари берди ва ҳукм эттиким, «Ҳар маҳалдаким, булар кўрунушға кирсалар, йасовуллар монъ бўлмағай. Ва тўққуз ёзуқ булардин ва ўғлон-ушоқларидин бўлмағунча киши сўрмағай!» Ва Ийгу Темурнунг уруғларини иноятлар қилди. Ва ул маҳалдин Шоҳ Маликким, Қилич-қайнинг ўғли эрди, ани бек қилди ва Ийгу Темурнунг ерини анға берди ва улуғ муҳр била кичик муҳрни анға берди.

Олти ой эрдиким, черик ул даштда кириб юрур эрдилар ва (бир) ерга етгиларким, намозшом бўлмай шафақ туруб эрдиким, кун чиқар эрди ва намози хуфтан ул ерда шаръ фатвоси билан вожиб йўқ эди[643].

Ҳазрат соҳибқирон андин юруб келиб, кеча бир тепа устида етти ва андин кўчуб юриди. Аммо Тўқтамиш бир ерда тўқтамас эрди ва ҳар кун қаровуллари ўзларини кўрсатиб, яна кетар эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон беклари била кенгашиб, амирзода Умаршайхни йигирми минг киши билан отландуруб дедиким, «Тез суруб ўзунгни Тўқтамишқа еткургил, то анга зарурат бўлуб, тургай». Беклардин Севинчакбек ва Султои Санжар ва Усмон ва Ҳасан Жондор — бу бекларни ҳам шаҳзодага қўшулди. Булар

www.ziyouz.com kutubxonasi

отланиб, шаҳзода билан душман кейнида юриди. Тонгласи Тўқтамишга етиб, соҳибқиронга хабар йибардилар. Соҳибқирои бу хабарни эшитиб, саъд толиъи, йахши соатда отланиб, душман сори юруберди. Назм:

Равон бўлди душман сори подшоҳ,
Анинг йўлдоши — лутфу фазли Илоҳ.
Ҳаво тийра эрди, булут ашкрез,
Қазо айлабон ханжари фитнатез.

Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишхон била урушқони

125а Ражаб ойининг ўн бешида, душанба куни, торих етти юз тўқсон учда, қўй йилида (18.06.1391)/ Қундузча[641] мавзеъида Тўқтамишхонга етиб, черикини ороста қилиб, душман сори мутаважжиҳ бўлди. Аммо ҳазрат ўзи юруб, черикни етти қўл тартиб эттиким, ҳеч подшоҳ андоқ қилмайдур эрди ва эшитмайдур эрди. Ва бу етти ададида хосият кўб турур ва кўб сир анда бор эрдиким, андин саб'ул-масанининг[643] воқифлари андин хабардор эрдилар.

Бир қўл Султон Маҳмудхон бўлди. Барча баҳодурлар билаким: бари жангжўй ва бари номдор. Ва амир Сулаймоншоҳни бошламиш этти. Ва улуғ қўл тартиб этиб, шаҳзода Муҳаммад Султонга топшурди ва икки ёнида баҳодурларни турғузди. Шеър:

Урушқа бари боғлаб эрди миёи,
Тутубон эликларда гурзу синон,
Бари қон била сув бериб тиғни,
Синон учи билан тикиб миғни.

Ва йигирми қўшун баҳодурларни улуғ қўлнунг кейнида турғуздиким, уруш кўйинда агар кўмак керак бўлса, булар кўмак бўлғайлар. Ва яна ўнг қўлда бир йасол турғуздиким, шеър:

Бариси эрди шермарду далер,
Уруш кўйида ҳар бири нарра шер.
Бари паҳлавон, барча корозмой,
Бариси адувбану кешваргушой.
Адув кўзига ҳар бири сафдари,
Алардин нурдўз адув лашкари.

Ва амирзода Мироншоҳ бош бўлуб турди. Ва Муҳаммад Султоншоҳ, анинг олдида туралар тутуб турди. Ва яна бир йасол амир Ҳожи Сайфуддин черики била жавонғорда турди. Ва бир йасол баронғорда шаҳзода Умаршайхни қилиб, Бердибек Сари Буға ва Худойдоди Хусайнийни бирбўлар муборизлар била турғузди. Ва ўнг қўл ва сўл қўл беклари ва туман беклари ва қўшун беклари, ҳар бирини ўз срида турғузуб, йасоллар туздилар. Ва йайоқлар туралар тутуб турдилар. Назм:

Йасади чу ул черики беҳисоб,
Ки ёбтурди чанги рухи офтоб.
Урушда эди ҳар бири Рустаме,
Алардин нурдўз оламе.
Синоҳки, бўлди қаро меҳру моҳ.
125б /Зи баским, эди тиғу худу кўлоҳ.

Ул тарафдин душман қаровули найдо бўлуб, Тўқтамишхон Жўчихон наслидин бўлғон шаҳзодаларни илгари, йасол туз этиб келдилар, мисли Тош Темур Ўғлон ва Бек Ёруқ Ўғлон ва Йилғамиш Ўғлон ва Бек Пўлод Ўғлон ва Али Ўғлон ва беклардин Алибек ва Ҳасанбек ва Сулаймонбек ва Сўфи Қўнғғирот ва Оқбўта ва Ўрус Ҳақ Қиёт ва Исабек ва Сарой ва Кўк Буға ва Қийғурбек ва ўзга беклар ва сардорларким, Жўчихоннинг улусидин эрдилар, йасоллар тартиб эттилар. Шеър:

Синоҳ етди ул срда чун фавж-фавж,
Чун дарёки ургай жаҳон ичра мавж.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Даштдаги мухолифлардин анча черик еттиким, оқиллар анинг ҳисобидин ожиз эрдилар.

Ҳазрат соҳибқироиким, ҳиммат ва шижоат анинг тариқаси эрди, шижоат ва диловарлиқ анинг тариқаси эрди, буюрдиким, барча черик тушуб, чодирлар тикиб туштилар. Тўқтамиш бу ҳолдин таажжубқа қолиб, дедиким: «Мундоқ маҳалда ул биздин ҳеч андиша қилмай тушти». Аммо ҳазрат бир замон тушуб, яна отланди ва яна ўшул дастур билан йасоллар била тартиб этиб отланди. Душман черики неча қўшун била ҳазрат черикидин ортуқ эрди. Ҳазрат ҳаргиз черик билан эътимод қилиб кўнгул қўймас эрди, анинг умиди ҳазрат Жаббордин эрди ва одати бу эрдиким, ҳар урушдаким ганим била муқобила бўлуб эрди, тушуб икки ракъат намоз ихлос била ўқуб, тазарруъ ва зори била ҳазрат Ҳаққдин нусрат тилар эрди. Ҳазрат соҳибқирон ўшул одат била намоз ўқуб, Ҳаққ субҳонаҳудин фатҳ ва нусрат тилаб отланди. Ва салавот ва такбир деб, ғулғула бу чарх ичра аламларини кўтартиб, наққора ва нафирни чалдуруб, сурон солдилар. Шеър:

Жаҳон ичра чиқти хуруши нафир,
Уруш сори борди сағиру кабир.
126а /Ул ики хашм бўлди чун рўбарў.
Бари наҳлавону бари жангжў.
На кун эрди пайдо, на тун ваҳмдин,
Ниҳон бўлди хуршид ул ваҳмдин.

Бу маҳалда ашрафи дудмони ҳазрат нубувват *салл Аллоҳу алайҳи ва саллам* ғаний Саййид Барака, қаддаса сирруҳу ки, доим давлат киби ҳазрат соҳибқирон била ҳамдам эрди эликини дуо била чиқариб, ҳазрат иззатдин фатҳ ва нусрат тилади ва ҳазрат соҳибқиронға деди: *Таважжаҳ ҳайсу шиъта фа-иннака мансурун*[616]. Бас, сипоҳнинг кўнгуллук йигитлари уруш сори йуруб, икки черик бир-бирига чопишиб, урушмоққа машғул бўлдилар. Амир Ҳожи Сайфуддин ҳазратнинг давлатидин барчадин бурун қилич тортиб, душманга чобти ва душманнинг сўл қўлдаги кишиларини кўтариб, бир-бир қилди. Ул неча қўшун кишиким, душман черикида ортуқ эди, юридиларким, Ҳожи Сайфуддинбекнинг кейнидин киргайлар. Жаҳоншоҳ бу ҳолни кўруб, черики билан аларнинг отини тутуб, қилич зарби била аларни қайтарди. Ва Қўлинчоқ Баҳодур таки ҳамла этиб, мухолифлардин бир қўшун кишисини қайтарди. Ва амирзода Мироншоҳ таки ўтрувсида турғон мухолифларға чопиб урушуб, кўп мардоналиқлар кўрсатиб, душманни суруб қайттилар. Ва Усмон Баҳодур қипчоқ қўшуни била илгари суруб, душманнинг уч қўшун кишиси билан урушуб, баҳодурлуқ кўрсатур эрдиким, отдин йиқилиб айрилди ва яна ҳазрат соҳибқирон давлатидини филҳол отға минди ва душман сори чопиб, бир-бир этти. Ва Шайх Али Баҳодурким, баҳодурларнинг сурури эрди, йахши ишлар қилди. Ва амирзода Муҳаммад Султон ғўлдин илгари душман ғўлиға чопиб, йахши ишлар қилди. Ва амирзода Умаршайх таки ул кун ишлар қилдиким, Рустам қилмайдур эрди. У ўтрувсидаги душманларни қочурди. Ва Бердибек ва Худойдод иккаласи иттифоқ била душманға чопиб душманнинг ўнг қўлдаги турғон черикини
126б сурдилар /ва маърака туфрогини қон била бўядилар.

Тўқтамишхон кўрдиким, черикида қувват ва куч қолмади ва турмоқ, урушмоққа маслаҳат кўрмади. Соҳибқирон муқобаласидин Умаршайх мирзо сори юриди ва анда етиб, ул черикни мазбут кўрди, юзини Шайх Темур Сулдуз ҳазорасиға чобти. Алар урушуб, ҳар нечаким аларни ўқладилар, алар фидойилартек жонларидин кечиб, қайтмадилар ва сулдуз ҳазорасидин кўб кишини талаф қилдилар ва аларнинг ичидин ўтуб, мансур черикининг кейнида йасол тортиб турдилар. Амирзода Умаршайх бу ҳолни кўруб, Тўқтамишнинг ўтрувсиға бориб, қалқонлар ва туралар бошлариға тортиб, урушға машғул бўлдилар.

Ул маҳалда ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишнинг қочқон кишисининг кейнида борур эрдиким, Жаку Тавачи келиб ҳазратқа хабар бердиким, Тўқтамишхон неча қўшун черики билан мансур черикидин ўтуб, черикнинг кейнида йасоли била туруботур. Ул ҳазрат бул сўзни эшитиб, таҳаммулда эрдиким, шаҳзода Умаршайхдин киши келиб ушбу хабарни деди. Ҳазрат соҳибқирони зафарқарин баҳодурлари била қайтиб Тўқтамиш сори юриди. Тўқтамиш

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳазратнинг асабасини кўруб, тўқта олмай қочти ва тожу-тахтдии эликин ювуб ва мамлакатдин кўнгул кўтариб, жон қўрқунчидин саросима ва паришон бўлуб, отининг жиловини қўйуб қочти ва ҳазратнинг неъмат ҳаққи ани тутти, шеър:

Валинеъмат била ҳар кимки қилди
Йамонлиқ, топмади ул умридин баҳра,
Чучук кўрди агарчи анга ул иш,
Валс жонига бўлди оқибат заҳра.

Бу оятнинг мазмуниким: *Ва лаин кафартум инна ʿазаби ла шадидун*[647] зоҳир бўлуб, шеър:

Жўчи улуси тамом бир-бир бўлди.

Тўқтамишхонга ва анга тааллуқ қишиларига бу оятнинг мазмуниким: *Фа-зақат вабала амриҳа ва кана ақибату амриҳа хусран*[648], аларнинг холига воқиъ бўлди.

127а Ҳазрат соҳибқирон фатҳ ва фирузлуқ била тушуб, /ҳазрат Молик алмулк таоло ва тақаддусга шукрлар деди. Назм:

Худойики қудратдин этти фалак,
Ануқ ваҳдатига жаҳон якба-як.
Бировга берур лутф ила тожу тахт,
Бировни қилур мудаббир ва тийрабахт.

Беклар ва шаҳзодалар барча жамъ бўлуб келиб йукунуб, бу фатҳ учун муборакбод дедилар. Ва ҳазрат бир-бирини чорлаб кўрушур эрди ва махтаб дуо қилур эрди ва барчани иноятлар била сарафроз қилди. Ва черикдин ҳар ўн кишидин етти кишини душман кейнида йибарди. Баҳодурлар отланиб, душман кейнида тушуб, ул бадкирдорларга еттилар. Ва аларнинг ўтрувлариға Атил суйи[649] эрди ва кейнида этик қилич, на қочар ерлари бор эрди ва на турғали ер топар эрдилар. Шеър:

На ул кучки қилғайлар анда ситез,
На турмоққа тоқат, на роҳи гурез.
На ул ерки тобқайлар анда амон,
На ёроки борғайлар андин равон.

Ўтрувлариға Атил суйи эрди, асру чуқур ва кенг дарё турурким, анда кирса бўлмас эрди. Ва кейнида соҳибқироннинг черики этик қиличлар била, ложурма, икки бало ичида қолиб, кўпраги фано баҳриға ғарқ бўлдилар ва оз киши андин қутулди. Ўғлон-ушоқлари ва хотун ва қизлари, барча эликка тушти ва молларини олдилар. Ва Жўчихон наслидин икки шаҳзодаким, Тўқтамишхон била йамон эрдилар, қочиб ҳазрат қошида келдилар. Соҳибқирон аларга кўб иноят ва шафқат қилди, олтун камар ва хосса тўн кийдурди ва йахши отлар миндурди.

Бу маҳалдаким, Тўқтамишхон юз меҳнат била жонин олиб кетти ва улуси тамом бир-бир бўлди, бу икки келгон шаҳзодалар ҳазрат қошида келиб, юкунуб дедиларким, «Агар ҳазратнинг ёрлиги бўлса, бизлар бориб эл-улусга истимолат бериб келтурали». Ҳазрат аларнинг сўзини қабул қилиб нишонлар бердиким, ҳеч офарида буларга мазоҳим бўлмагай ва алар билан келган кишига ташвиш бермагай. Алар нишон олиб, хушҳол улусларига бордилар.

Ҳазратнинг черикиким, душманнинг сўнгида бориб эрдилар, аларнинг кейнида йўлга кириб юриди ва Атил суйига етиб, сув йақосида саҳройи бор
127б эрди, асру зебо ва ўтлоқ ер Ўр Тўба[650] отлиқ, ул ерда туштилар ва саропардалар ва чодирлар ва шомиёналар тикиб, айш била машғул бўлдилар. Ва Темур Қутлуқ Ўғлонким, элини истагали бориб эрди, элини топиб йиғиштурди, бошига хонлиқ ҳаваси тушуб, ҳазратнинг риъоят ва шафқат ҳаққини унутуб, аҳдига вафа қилмай, эли била саҳроға чиқиб кетти. Ва Идику тақи элига етиб, кўп киши анга йиғилди. Ул тақи аҳдига вафо қилмай, бир сори кетти. Шеър:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Адув бўлмағай ҳеч гаҳ дўстдор,
Тиканда киши кўрмағандур анор.
Адувдии вафо истамас ҳушманд,
Ки бермас гулу лола тухми сипанд.
Чу бўлмас найи буриёда шакар,
Ки толнинг йағочида бўлмас самар.

Кунча Ўглон бориб баъзи элини топиб йиғиштуруб, ваъдага вафо (қилиб), ҳазратнинг хизматида келди.

Черикларким, ҳукм била ҳар сори бориб эдилар, барча музаффар ва мансур моллар билан келдилар: от ва тева ва қўй анча тушуб эрдиким, сони йўқ эрди. Мухолифлардин ҳар ким ҳар ерда бориб йашунуб эрди, барчани топиб асир этиб, баъзини ўлдуруб, баъзини тирик келтурдилар. Ул фатҳда анча мол туштиким, анинг сонини худойдин ўзга билмас эрди. Ва анча қўй ва тева ва от туштиким, қайтқанда баъзи кишилар ожиз бўлиб, молни ташладилар.

Зурафодин бировким, анда ҳозир эрмиш, назмда мундоқ айтиб турур. Байт:

Қолса гар ҳаётимиз боқи,
Бизга ҳам тегса турк тўқмоқи[651].

Анча ҳурдек мўғул қизлари тушуб эрдиким, ҳазратқа йиғилгони беш мингдин ортуқча эрди. Қизлари барча ойтек ва ўғлонлари офтобтек, шеър:

Паридек ориқ барчаси чун гуҳар,
Юзи ҳамчу моҳ, лаблари чун шакар.
128а /Хиромон бари сарву шамшодтек,
Алар бўйлари сарви арродтек.

Ул юртким, беҳиштгек ер эрди, айш билан машғул бўлуб суҳбат ангиз қилди. Шеър:

Ўшул ерда бир мажлиси этти шоҳ,
Ки боғи эрам бўлди ул базмгоҳ.
Шаҳаншоҳи дин давлатидин томм,
Ўшул ерда барча черик шодком.

Ҳазрат соҳибқирон давлат ва комронлиқ била Жўчи тахтгоҳида тахт устида ўлтуруб айш қилди ва ғаму андуҳ черики қочиб, душман соридин ҳеч ғам қолмай, мутриблар наволар чекиб, фараҳ ва шодлиқ овозасин олам ичида солиб айтур эдилар. Шеър:

Ки жовид бўлсун бу соҳибқирон,
Анинг ҳукмида бари мулки жаҳон.
Жаҳон офариндин анга офарин,
Саодат анга ёр ва давлат қарин.
Чу гулшан бўлубтур жаҳон тахтидин,
Йаруқ бўлди олам яна бахтидин.
Фалак банда ва йулдуз ёр анга,
Худованди гити нигаҳдор анга.

Йигирми олти кун ул ерда ўлтуруб, айшу ишрат қилди. *Валил-Лоҳул-ҳамду вал-миннa.*

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Қипчоқ даштидин фатҳ ва ферузлуқ билан ёниб, Самарқанд борғони

Ҳазрат Ҳақк таборак ва таоло фазл ва карамидин андоқ фатҳ муяссар бўлди ва ул ерда мухолифлардин ҳеч киши қолмади; саодат ва иқбол билан Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди. Тамом саҳрони нусратшиъор черики

www.ziyouz.com kutubxonasi

тутуб, саодат билан юридилар, айш ва комронлиқ била манзил баманзил борур эрдилар. Ва соҳибқамол маҳбублар билан моллари била (айш) қилур эрди. Ул элнинг ҳиргоҳи андоқ бўлурким, бир-биридин ажилмас[652]. Ҳар қачонким кўчар бўлсалар ани кўтариб, ароба устида солур эрдилар ва ҳар қачонким тушса эдилар, ани кўтариб ерда қўйар эрдилар. Ва андоқ ҳиргоҳлар черикда бисёр тушуб эрди. Андоқ ҳиргоҳлар ичида парирухлар била фарогат қилур эрдилар. Ва андоқ қалин черик бўлуб эрдиким, агар киши ўтағини йитурурса эрди, бир ойда, икки ойда топмас эрди[653].

128б /Йайиқ суйига етконда Кунча Ўғлон даштдин кўнгул узолмай, ҳазратдин қочти. Йайиқ суйидин кечиб, неча манзил боргондин сўнг Ҳожи Сайфуддин ва ўзга бекларни ўғруқда қўйиб, ўзи таъжил билан юриди. Ва ҳазрат Ҳаққнинг паноҳида йўлда кириб, ул хатарлиқ чўлларда кириб зулқаъда ойида торих етти юз тўқсон учда (1391 октябри) Саброндин ўтуб, Ўтрорга еттилар. Ва андин саодат ва давлат билан кўчуб, Сайҳун суйидин кечиб, Самарқанд вилоятида тушти. Ва андағи шаҳзодалар ва оғолар, барча ўтрув чиқиб, пешкашлар ва садақалар келтуруб, соҳибқирон дийдориға мушарраф бўлуб, пешкашларини тортиб, садақаларини фуқароларға улаштурдилар ва тўйлар тортиб, фароғат била машғул бўлдилар. Шеър:

Яна ул шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Ясаб базми анда чу боғи жинон.
Муҳайё бари анда асбоби айш,
Саодат ариғида равон оби айш.
Равон этти соқий симин узор,
Ким олтун қадаҳда майи хушквор.
Муғаннилар анда чалиб созини,
Чиқариб дуо бирла овозини.
Ки бордур сенинг давлатинг баркамол,
Бу давлатқа, ё Рабб, еткурма завол.

Неча кун шодмонлиқ била айш ва фароғат қилдилар. Амирзода Мироншоҳ ижозат тилаб Хуросон сори юриди. Соҳибқирон Тошкандда бордиким, анда қишлоқ қилғай ва муҳаррам ойида етти юз тўқсон тўртда (1391, декабр) амир Ҳожи Сайфуддин ўғруқни Тошкандда келтурди. Бу юруш ўн бир ойғача тортти.

Андин сўнг соҳибқирон карам элигини очиб, шаҳзодалар била оғоларға ва шаҳар акобирлариға моҳ юзлук канизаклар ва офтобдек қуллар ва қўйдин ва отдин ва тевадин ҳар кишига миқдориғача берди. Ва ул қишни анда ўткариб, аввали ёзким, офтоб Ҳамал буржида келди (1392, 21 март), ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, Самарқанд сори борди. Ва Хўжанд суйидин ўтконда муборак кўнглида туштиким ов солғай, беклар била ов солиб кўб сайд олдилар.

/Ҳазрат соҳибқирон Зобулистон ва Кобулистон вилоятини амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирға бергони

129а

Ақар саҳросида тушканда ҳазрат соҳибқирон Султон Маҳмуд Ғозий, анора Аллоҳ бурҳонаҳунунг вилоятини Ғазнин ва Кобул ва Зобулистонни то Ҳинд ҳаддиғача ва Қандаҳор ва ул вилояту авоҳийларни то Синд суйиғача амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирға помзод қилиб берди ва беклардин амир Сулаймоншоҳ Қутбуддин ва Али Ғончи — амир Муса ўғли ва Баҳлул Муҳаммад — Дарвеш Барлос ўғли ва Ислом — Элчи Хожа ўғли ва Темур Хожа — Оқ Буға ўғли ва Барот Хожа Кўкалтош ва Ҳубби Хожа — Аббосбекнинг қариндоши ва Иқболшоҳ Барғужи ва Шамсуддин Уч Қаро ва Севинч Темур Телба — бу жамоатким бек ўғлонлари эрдилар, барчани шаҳзодаға бериб тобшурди[655]. Ва буларни кўчлари била ул вилоят сори йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон етти юз тўқсоп тўртда, сичен йилида (1392) Самарқандда тушти ва неча кундин сўнг муборак хотириға кечтиким, набираларим, ҳар бири сарви боғи жиноятек бўйун тортиб эдилар ва булуғ ҳаддиға етиб эдилар, бу фарзандларини эвлантирғай. Шаҳардин чиқиб, Конигилда

www.ziyouz.com kutubxonasi

бориб ўлтурди ва фармонладиким, «Тўй тартибиға машғул бўлғайлар!» Ул латиф ерда ранго-ранг чодирлар ва оқ уйлар ва шомиёналар тикиб, биҳиштек ороста бўлди. Ва шаҳардаги устодлар ҳар жамоат бир турлук ҳунар кўрсатиб, таъбиялар йасадиларким, ақл ҳайрон эди. Шеър:

Яна бир базмгоҳи соз этти,
Ки фирдавс эшикини боз этти.
Шаҳаншоҳ ўлтуруб бар маснади ноз,
Фароғат бирла бўлди ганжпардоз.
Йўқ эрди давлатидин даҳр аро ғам,
Жаҳони эрди ул кун шоду хуррам.
Туруб ҳар беги — бир афросиёби,
Азимат кўкида чун офтоби.
Барида эрди айшу комрони,
Ба даври давлати соҳибқирони.
Замона айшу ишрат соз этиб,
Фалак давлат эшигин боз этиб.
Чекиб мутриблари чун Зуҳра оҳанг,
Эликларида даф бирла най ва чанг.
Наво эткучилар барча навосоз,
Чиқариб нағма бирла барча овоз.
Соқийлар ҳар бири хуршиди анвар,
129б /Тутуб эликларида соғари зар.
Зи баским, айш эди ва шодимони,
Жаҳои тутти яна расми жавони.

Ҳазрат соҳибқирон айшу шод коми била амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва амирзода Рустамким, иниси эрди, Ғиёсуддин Тархоннинг икки қизини буларға берди. Ва амирзода Або Бакрким, мирзо Мироншоҳнинг ўғли эрди, амир Сайфуддиннинг қизини шаръи мутаҳҳара йўсуни билан бердилар. Бари еру кўк муборакбод деб, шодлиқ қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон беш йиллиқ йароғи билан Эрон сори мутаважжиҳ бўлғони

Жалолат курсиси тахтинда ўлтургон подшоҳидинким: *Ва ма арсалнака илла кафффатан лии-нас*[656] ва Рисолатпаноҳ боргоҳида фармон бергучи суруриким: *Фа-ттаби'уни йуҳбибкуму-Ллаҳу*[657] шоҳсувори мизмор *Ана-ан-набийус сайфу, алайҳи мин-ас-саловоти мин-аш таҳиййоти*[658] айтиб турурким, «биҳишт қиличнинг кўланкаси остида турур». Ва бу маънида мундоқ маълум бўлурким, иқбол ва давлат равзаси қилич суйидин равнақ топар эрмиш. Ва ниҳоли омол ва омони қилич суйи бўлмагунча пирузлуқ меваси бермас эрмиш. Амин ва омони биҳишти подшоҳларнинг қиличларидин зеб ва равнақ топар эрмиш. Бу маънода фирдавсбарин адл қилғучи подшоҳларнинг қиличи эрмиш. Қилич бўлмағунча ҳашамат ва комкорлиқ маснадида қарор топмас эрмишлар. Ва ул подшоҳ ҳашамат ва давлат тахтида қарор топарким, меҳнат ва ранж ва балодин андиша қилмагай. Жаҳондорлик ва подшоҳи ул кишига лойиқ турурким, бийик ҳиммати уруш машаққатидин ҳеч андишаси бўлмағай. Ва ул хусравға умид кўзи, мурод жамолидин ёруқ бўлғайким, давлат кўзига маърака ғуборини кўзига сурмадек билгай. Ва ул комкор мамлакат арусининг бўйнига орзу элигини солурким, сарвдек сўнгу билан ишқбозлиқ қилғай. Байт:

130а /Киши солур эликини мурод бўйнигаким,
Ўзини тутса бало ўқиға чу қалқон ул.

Тахтнинг бийиклиғи ва пойдор бўлгони сўнгунуш бўйнидин эрмиш. Шеър:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ниҳоли эрур ул зафар богида,
Ки фатҳ ариғидин эрур анга сув.
Уруш мавсумида ангадур баҳор,
Анинг меваси бўлди жони адув.

Давлат — юзи очуқ ёй, эгрилигидин бўлур кериш, тили ўқ, огизға кириб, бу маънони баён қилур. Байт:

Арқомки, эрур хизмати Ислом учун эгри,
Бу эгрилик учун зафар орқаси бўлур туз.

Чаҳорбош давлатқа маҳаллий қарор топқайким, бир ерда ўлтурмай, душманлар сори йуруғай. Ва азимат учида анда еткайким, қаттиқ ишларға юруб, кўнгул қўйгай ва давлат куни азимат кўкидин анда кўрунгайким, кеча-кундуз демай юругай. Рубоъий:

Хуррам кишидурки, ғам ила ёр ўлди,
Ком тобти кишики, даҳр аро кор этти,
Ой кеча била йаращти, бўлди анга нур,
Ис тобти гул чу ҳамдами хор ўлди.

Мақсуд бу сўзлардин ғараз ул турурким, ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқ юришидин қайтиб, дорулмулкида қарор тобти. Аммо олий ҳиммати иқтизо қилдиким, Эрон мамлакатиким, мусаххар бўлуб эрди, яна ул сори бориб, баъзи ерлардаким, йамон кишилар бор эрур, бориб аларнинг фикрини қилгай. Ва баъзи бадбахтлар бош кўтариб, кўб ерларни хароб этиб эдилар ва ишларига мағрур бўлуб эдилар. Байт:

Кўрунгай ёруқ ой ул дамки, кун
Юзини йашургай, дами бўлса тун.

Тавачиларға фармон бўлдиким, «Атроф ва жавонибға бориб черикка жар еткургайким, беш йиллиқ йарогларини (тайёр) қилиб, ҳозир бўлгайлар!» Ражаб ойининг ўн бешида, торих етти юз тўқсон тўртда, сичен йилда (7.06.1392) ҳазрат соҳибқирон ёз палласида /Бухоро сори мутаважжиҳ бўлди. Ва анда етиб, йакшанба кунида аввали шаъбонда (23.06.1392) ҳазратнинг муборак мизожи тағаййур топиб, марази воқиъ бўлди. Ва анга илтифот қилмай кўчуб, Жўйи Зарким[659], Бухоро вилоятидин турур, анда бориб, давлат била тушти. Ва марази кўбрак бўлуб, хотунларини ва ўғлонушоғиким, Самарқандда эрди, чорлағали киши йибарди. Маҳди улё Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва Султон Бахт бегим фарзандлари била Самарқандин чиқиб келдилар. Фармон бўлдиким, «Амирзода Муҳаммад Султонким, Жайҳун суйидин ўтуб, ҳировул бўлуб борур эрди, ҳар ерда еткон бўлса, черикни анда қўйуб, ўзи тўрт-беш киши билан келсун!»

130б

Ажаб ҳолати саломатиким, олам анинг саломатида саломат турур, сиҳҳат тўнидин чиқиб, маразга гирифтор бўлди. Ва вужудиким, низоми силсилайи вужуд анинг адл вужудидин низом топти, эътидолидин чиқиб, зор бўлди. Атиббоъи ҳозиқ турк ва тожикдин жамъ бўлуб, амир Ҳожи Сайфуддин аларнинг бошиға туруб, дору-дармонға машғул бўлдилар. Аммо хотунлари била фарзандлари билур эрдиларким, ҳазрат соҳибқироннинг эътиқоди ҳазрат Жабборда турур ва анбиё ва авлиёдин ўзга ҳеч нимага эътиқоди йўқ турур. Ихлос ва сидқ билан мазороти шарифга ва мавзиъи мутабаррукларға кўп ҳадиялар йибардилар. Ва фуқаро ва сулаҳо ва масокинларға кўб йармоқ бердилар, ва отлар ва қўйлар садақа этиб, фақирмискинға улаштирдилар. Аларнинг дуои баракотидин йакшанба куниким, шаъбон ойининг ўн беши эрди (7.07.1392) ва ул кечани барот дерлар, ул ҳазратқа бароти сиҳҳат ва мазиди ҳаёт ҳазрат Жаббордин каромат бўлди. Халойиқ бу хабарни билиб, барча севунуб, Халлоқи безаволға шукрлар қилдилар. Байт:

Шукрким, тобти сиҳҳат ул хусрави ғитишаноҳ,
Йанги бошдин кийди сиҳҳат тўни аз фазли Илоҳ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

/Муборак мизожи ўз ҳолиға келиб, ишорати алайҳи бўлдиким, «Амирзода Муҳаммад Султон черик забти учун борсун!» Ойнинг йигирми бешида,
131а чаҳоршанба куни (17.07.1392) давлат била отланди ва рўзгорнинг кўзи анинг саломатлиғини кўруб, йаруқ бўлди. Ва улуғ-кичикнинг кўнгли анинг сиҳҳатидин шод бўлди. *Вал-ҳамду лилЛаҳи Раббил-оламин.*

Ҳазрат соҳибқирон сиҳҳат тобқондин сўнг Жўйи Зардин отланиб Эрон сори борғони

Рамазон ойининг аввалида, душанба кунида (22.07.1392) сафар асбобига машғул бўлуб, ойнинг олтисида сешанба куни (27.07.1392) отланур наққорасини чалдуруб, саъд толиъида кўчуб, Эрон сори мутаважжиҳ бўлди. Амир Ҳожи Сайфуддинни Самарқандқа йибарди ва чаҳоршанба куни (30.07.1392) Аму суйиға йақин етиб, ҳарамларини — Сарой Мулк хоним ва Туман оғони ўзга оғолар била Самарқандда йибарди ва ўзи саодат била Жайҳундин ўтуб тушти. Ва шаҳзодаи жувонбахт Шоҳрух мирзони ҳам Самарқандда йибарди. Шсър:

Йана чорлади шоҳи соҳибқирон,
Киромн уғулни чу бўлди равон.
Ўпуб қучти ани шаҳи некзод.
Деди лутф ила шаҳ ани: «Хайр бод!»
Чу лутфи била қилди хушнуд ани,
Ижозат бериб қилди падруд ани.

Жумъа кунида (1.08.1392) шаҳзода Самарқанд сори кетти. Ҳазрат чўлға кириб юруб, Мохондин ўтуб, Абивардқа борди ва андин кўчуб, Йасси Дабондин ўтуб, чаҳоршанба кунидаким, ийд куни[660] эрди, ул ерда намози ийд ўқуб, ниёз юзини туфроққа суртуб, анда ийд қилди. Ва андин кўчуб, душанба куни Йалғуз Йағочда Хабушон[661] мавзеъида амирзода Муҳаммад Султонким, анда бориб тушуб туруб эрди, келиб ҳазратқа қўшулди. Ва амирзода Пир Муҳаммод Жаҳонгир ва амир Жаҳоншоҳ Қундуз ва Бағлондин келиб, ҳазратқа қўшулдилар. Ва ҳазрат андин кўчуб, душанба куни,/
131б шаввол ойининг йигирмисида (19.09.1392) Астрободқа етиб, Журжон суйининг йақосида тушти. Ўшул кун жаноби сиёдатмаоб Саййид Барака Саййид Ғиёсуддинким, Саййид Камолуддиннинг ўғли эрди, пешкашлар била келтурди ва ҳазратқа кўрсатиб, сўзини арз қилди. Байт:

Деди сўзини ул шаҳаншоҳга,
Шаҳоншоҳи дин, шоҳи огоҳга.

Ва сўзи буким, Саййид Камолуддин итоат ва хизматкорлиқ устида турур ва молу хирож қабул қилур. Ҳазрат Саййид Ғиёсуддинни йахши кўруб, кўп иноятлар қилди. Астрободқа етканда Пир Пошшоким, Луқмон Пошшонинг ўғли эрди, Астроболдин чиқиб, йахши пешкашлар била ўтрув келиб, соҳибқиронни кўрди.

Ҳазрат соҳибқирон Омул ва Сори ва Қалъаи Моҳонани мусаххар қилғони

Ҳазрат соҳибқирон Астроболдин уч кўч илгари бориб, бир улуғ жангал учради ва андоқ қалин йағочи бор эрдиким, ўткали ер йўқ эрди. Ҳазрат ҳукм қилдиким, «Черик жангалға кириб, йағочларни кесиб, йўл қилсунлар!» Ёрлиқ бўлғондин сўнг уч йўл очтилар. Ҳар бир йўлнинг кенглиги бир ўқ отқунча борур эрди[663]. Ва ушбу дастур билан йўл очиб борур эрдилар токим, Сориға сттилар. Саййид Камолуддин ақлсизлиғидин қочиб, Саййид Ризоуддинким, Моҳонада эрди, анда борди. Ва Моҳона Сер кенти

www.ziyouz.com kutubxonasi

турур, Омулнунг тўрт йағочида дарё йақосида эрди[661]. Ва бир қалъа анда йасаб эдиларким, бир ёни дарё била туташ эрди ва яна бир ёнини хандақ қазиб, дарёдин анда сув кирар эрди. Ва бу хандақнинг кенглиғи бир мил бор эрди. Ва бу қалъанинг тегарасида йағочлар тикиб эрдилар, бир-бирининг ёнида. Ва йағочлар улуғ бўлуб, бир-бирига ёпушуб, томдек бўлуб
132а эрди, ва йана бир қалъа бу йағочлар бўлуб эрди. Ул вақтда Сорининг ҳокими ва Омулнунг барча уруғ-қиёш ва мулозимлари /ва чериклари билан анда эрдилар. Соҳибқирон алардин хабар билиб ул сори юриди. Уч кунда йақин келиб тушти ва ҳукм бўлдиким, «Саййид Ғиёсуддин бориб атосини насиҳат қилғай!» Аммо аларнинг йамон феъллари ҳаддин ўтуб эрди. Ҳазрат Ҳаққнинг тақдири бўлуб эрдиким, аларға завол бўлғай. Саййидзоданинг тилига кечтиким, буларнинг мазҳаби йамон турур ва сунната била амал қилмаслар, балким фарзни ҳам. Ва бонги намоз анда йўқ турур. Агар киши бонги намоз деса изза қилурлар, балким ўлтурурлар[665]. Ва анда жумъа намози ва жамоат йўқтурур. Саййидзода бу сўзни дегонидин сўнг ҳазрат ҳукм эттиким, «Черик жангалдин йағоч кесиб, ҳар ердаким балчиқ бўлса, анда солсунлар!» Черик йағоч кесиб балчиқларга солиб, йўл қилур эрди. Ҳар кунда бир йағоч йўлгача мундоқ йасаб кўчар эрдилар. Душанба куни, зул-қаъда ойининг олтисида (24.09.1392) қаровуллар бир-бирига етиб уруштилар. Шайх Али Баҳодурнунг ўғли Ҳуббий Хожа анда йахши ишлар қилди, ва ул урушда захм еб вафот бўлди. Уч кундин сўнг Саййид Камолуддин Дароз ва Мавлоно Имодуддин қўрғондин чиқиб ҳазрат қошиға келиб, узрхоҳлуқ била ва ниёз била тилларини очиб, амон тиладилар. Соҳибқирон дедиким: «Сизнинг сўзунгузни қабул қилурмен, бу шарт биланким, бу ердаги саййидлар ўғлонларини моллари била бизга йибарсунларким, бизнинг қошимизда турғайлар, то алар билан эътимодимиз бўлғай ва алар фарогат била ерларига ўлтурғайлар!» Бул сўзни ул ақлсизлар эшитиб, қабул қилмадилар ва ўзга ботил хаёллар қилдилар ва наққора чалиб мухолифат эттилар. Ҳазрат соҳибқирондин «Пир Пошшо била Арғуншоҳ Бурдалигийни ва Нодиршоҳ Қарокўлий ва Шайх Али
132б Мусани Жайҳундаги кемачилар билан ва раъд отқучилар[666] била Қулзум сори йўлидин юруб, мухолифларнинг кемаларини олиб, /Моҳона қалъасининг тасхириға жаҳд қилсунлар!»[667] Ёрлиқ бўлғондин сўнг бу баҳодурларниким, дедук, Қулзум дарёсига[668] кириб, соҳибқирон давлатидин мухолифларға тааллуқ кемаларни олдилар ва турмай, кемаларға кириб, наққора ва нафир била қалъа сори юридилар. Ва қалъаға етиб, андоқ уруш бўлдиким, ҳеч офарида андоғ уруш кўрмагон турур. Соҳибқирон давлатидин баҳодурлар душманларни суруб, ташқи қалъани олдилар ва мухолифлар жон қўрқунчидин ичкаридаги қўрғонга кирдилар. Шанба куни, зулҳижжа ойининг аввалида (19.10.1392) ҳазрат Парвардигор иноятидин соҳибқирони гитиситон қалъа сори мутаважжиҳ бўлди. Душманлар соҳибқирон салобатидин қўрқуб, заруратдин бўлак-бўлак қўрғондин чиқиб, ҳазрат қошида тазарруъ ва зори билан келдилар. Соҳибқирон аввалда аларға қаҳр ва газаб билан боқти. Аммо охир саййидлиғлари жиҳатидин йана лутф ва марҳамат кўзи билан аларга боқиб, шафқат ва инъомлар қилди ва аларға дедиким: «Йамон мазҳаблар негизидин қайтинглар!» Алар бурунги мазҳабларидин қайтиб, суннат ва жамоат мазҳабига кирдилар. Буларни Сориға йибарди ва Омул қалъасидин соҳибқирон черикига сонсиз мол тушти. Ва анча мол туштиким, ҳазрат соҳибқирон ул молни кема билан бекларига улаштурди. Ва андин сўнг қалъани бузулдилар. Ва ҳазрат қулоғига еткурдиларким, бу вилоятда бадмазҳаб кишилар кўб турур ва андоқ бадбахтлар борким, агар бировнунг қўлиға бир парча қоғоз кўрсалар ани фақиҳ ва толиб илм деб ўлтурурлар. Ҳазрат муни эшитиб ҳукм қилдиким, «Ҳар кимки саййид бўлғай, сипоҳий ва раъийат ичида ани элдин чиқарсунлар ва саййидлардин бошқа ўзга сипоҳий ва раъийатни
133а ўлдурсунлар!». Ҳукм бўлғондин ул элдин кўб кишини ўлдурдилар. Хоссап, Шайх/ Али Баҳодурким, ўғли Ҳуббий Хожани алар ўлдуруб эдилар, анча киши ўлдурдиким, сони йўқ эрди.

Андин сўнг ҳукм бўлдиким, «Саййид Камолуддинни ўғлон-ушоқи ва хотунлари била кемага ўлтурғузуб, Хоразмға элтсунлар[669]. Ва Саййид Муртазо ва Саййид Абдуллоҳни ўғлонлари била Самарқанддин ўткариб, Тошкандка йибарсунлар!»

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон фатҳномалар Самарқандга йибариб, ҳарамларини ва саодатманд ўғлонларини тилагони

Мазондарон вилояти барча мусаххар бўлғондин сўнг соҳибқирон фатҳномалар биттуруб, йахши бўлак билан ўғлонларига йибарди. Ва ўғли амирзода Шоҳрух билан набираларим, амирзода Халил ва амирзода Рустам[670] ва Султон Ҳусайнким, ҳазратнинг қизидин эрди, ва мирзо Мироншоҳнинг қизини ва маҳди аъло Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва ўзга оғоларни келтургали киши йибарди. Ва муҳаррам ойида, торих етти юз тўқсон бешда (1392, ноябр-декабр) Журжон вилоятида Шосмон мавзеъида[671] бир иморати олий солдурди. Ва Сорининг даруғалиғини Жамшид Қорунға бердиким, Қайини Қўҳистонидин[672] эрди. Андағи саййидлар Искандар Шайхийнинг атоси билон ағосининг ўлдуруб эрдилар ва Омулни алардин олиб, Искандар қочиб ҳазрат хизматида келиб юрур эрди, бу маҳалда ҳазратнинг иноят ва шафқат кўзи анга тушуб, Омулни анга берди. Ўзи саодат ва иқбол билан юруб, Шосмон мавзеъида солғон иморатида тушти. Ва тавачилар йибардиким, «Черик ҳарён борғон бўлса, қайтиб барча бир ерда йиғилсунлар!» Байт:

Чу ҳар сори борғон черик бўлди жамъ,
Йиғилди чу парвонадек назди шамъ.

Фатҳнома ва бўлакларким, хотунлари била ўғлонларига ҳазрат соҳибқирон йибариб эрди (торих етти юз тўқсон тўртда), зулҳижжа ойининг ўн
133б саккизида сешанба кунида (5.11.1392) Самарқанд вилоятида /етти. Ул хабардин барча суйунуб, борғон элчиға анча нима бердилар, ниҳояти йўқ эрди. Ва анча садақа фақиру мискинларға бердиларким, хожаларил тенг бўлдилар.

Маҳди аъло Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва ўзга оғолар шаҳзодалар билан душанба куни, зулҳижжа ойининг йигирми тўртида (9.11.1392) дорусалтана Самарқанддин отланиб, Тутак мавзеъида[673] туштилар. Шанба куни (14.11.1392) қор тушуб, кўб ёғди ва совуқ бўлуб, ул кун оғолар ва шаҳзодалар Шодмон[674] мавзеъида келиб том уйларга туштилар. Ва чаҳоршанба куни (18.11.1392) кўчуб, Дамашқ мавзеъида хоиақоҳиким, ҳазрат соҳибқирон солиб эрди, анда туштилар. Уч кун анда туруб, ҳаво очилғандин сўнг отланиб, Қаршиға еттилар (21.11.1392). Анда етконда соҳибқирон қошидин киши келиб, нишон келтурдиким, «Оғолар ўғруқни қўйуб, шаҳзодалар билан илгари тез келсунлар!»

Ул маҳалда шаҳзода Шоҳрухким, барчанинг кўрар кўзи эрди, муборак кўзларига оғриқ пайдо бўлди, таъжил қила олмадилар. Ақарин-ақарин йўлга кириб борур эрдилар, муҳаррам ойининг ўн олтисида, шанба (2.12.1392) кунида Аму суйиға еттилар ва сувдин нари ўтуб туштилар. Ва андин сўнг кеча-кундуз суруб, Марвдин ўтуб, Мохонда еттилар, ва шаҳзодаи жувонбахтнинг кўзи йахши бўлди. Маҳди аъло Сарой Мулк хоним арзадошти соҳибқиронға йибарди, мазмуни улким; «Фарзандлар барча саломат ва саодат турурлар. Ва ёрлиғиким, ул ҳазраттин келиб эрди, ўпуб кўзларимизга суртуб, бошларимизға қўйдук. Ва ўшул замон отланиб, Қаршиға етконда яна муборак ёрлигингиз келдиким, «Ўғруқни қўйуб, бот келинглар!» Аммо қудратулайн шаҳзода Шоҳрухнунг муборак кўзига андак марази пайдо бўлди. Ул жиҳатдин тез юролмадук. Эмди *би-ҳамдил-Лоҳ* ул заҳмат бикулли
134а дафъ бўлди ва таъжил билан келурбиз» /деб арзадошт йибарилди. Ва Мохондин кўчуб, уч кеча-кундуз суруб, Жиловун мавзеъида[675] етиб туштилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ғояти муҳаббатидин аларға ўтрув келиб, бирбирига етиб кўруштилар ва ўғлон-ушоқларининг кўзлари муборак жамолидин ёруқ бўлди. Оғолар ва шаҳзодалар садақалар бошидин эврулуб, фақиру мискинга бердилар ва келтургон пешкашларини торттилар. Ва андин кўчуб Шосмонға бордилар ва айшу-ишрат асбоби барча муҳайё эрди, фароғат била ўлтурдилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Ироқ ва Форс сори таважжуҳ қилиб борғони

Соҳибқиронинг ҳиммати қўймас эрдиким, авқоти айшу-ишрат била кечгай. Қишнинг охиридаким, офтоб Жадий буржи охирида эрди[676], Ироқ ва Форс сори азимат қилди ва амирзода Муҳаммад Султон ва иниси Пир Муҳаммад мирзони илгари черик билан йибарди. Ва Шайх Али Баҳодур ва Севинч Баҳодур ва Темур Хожа Оқ Буға ва Мубашшир ва ўзга бекларни шаҳзодаларга қўшулди. Ва черикдин ҳар ўн кишидин уч киши сайлаб отландурди.

Сафар ойининг йигирми тўртида, ианжшанба куни, торих етти юз тўқсон бешда (9.01.1393) Мозардарондин юридилар. Байт:

Магарким, черики эди осмон,
Ки типмас эди даҳр аро бир замон.

Ёдгор Барлос ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва Шамсуддин Аббос ва Ҳожи Маҳмудшоҳ ва Уч Қаро бекларни ўғруқ забти учун қуйдиким, кейнида ақарин[677] келгайлар. Ва ҳарамлардин Сарой Мулк хоним ва Туман оғони ўғруқда қўйди. (Чўлпон) Мулк оғо ва Дур Султон оғо ва Нигор оғони[678] ўзи билан олиб юриди ва шоҳзода Шоҳрухни илгари йибарди. Вали йайлогидин ўтуб, Домғон ва Семнон ва Рай ва Шаҳриёрдин[679] черикка озуқ бериб юрур
134б эрди. Ва /амирзода Муҳаммад Султон ва мирзо Пир Муҳаммадким, илгари бориб эдилар, Қазвинда[680] еттилар. Шайх Шахсуворким, ул ернинг даруғаси эрди, урушти. Шаҳзодаларинг мулозимлари ани босиб, тушуруб, шаҳзодалар қошида келтурдилар. Ва шаҳзодалар андин Султония сори мутаважжиҳ бўлдилар. Вали Оқчакийким, Султониянинг ҳокими эрди, вафот бўлғон эрди. Ва Нақашоҳким, анинг навкари эрди, анинг ерида ўлтуруб, даруғалиқ қилур эрди.

Мансур черики анда етконда, қалъадин чиқиб қочти. Шаҳзодалар бир ҳафта анда турдилар ва черикка озуқ бериб, қалъани забт қилиб, Бағдод сори мутаважжиҳ бўлдилар. Курдистонға етканда ҳазрат соҳибқирондин элчи келдиким, «Алар ба иттифоқ Жимжимол[681] йўлидин юрсунлар!» Ҳукм йўсўни билан Бағдод йўлидин қайтиб, Сонғур[682] қалъасига еттилар ва ошлиғини едуруб, молларини таладилар. Назм:

Чу эли эди барча бедодгар,
Худо қаҳридин бўлди зеру забар.
Экинларини еди ғала-қаро,
Ўшул ерда қолмай боғу саро.

Ва субҳдаким, кўч маҳали эрди, яна ҳазратдин киши келди: «Курт эли била андағи даруғаларини ўзларига мутиъ қилсунлар ва ҳар ким мухолифат қилса, ани ўлдуруб, молини таласунлар. Ва андағи тоғдағи ва ёзидағи муфсидларини чопиб, алардин йўлларини эмин қилсунлар!» Ҳукм йўсуни билан юруб, Жимжимол ва Бисутун[683] тоғида стиб, Севинчак Баҳодур ва Темур Хожа Оқ Буға ва Мубашшир Баҳодур илғор қилиб Курдистонга кириб бордилар. Ва шаҳзодалар Боши Хотун дарбандиға бордилар ва анда етконда андағи сардорлардин биров бу тамъ биланким, вилоятни эликка кийургайлар,қочиб шаҳзодаларға келди ва арзадошт қилдиким, «Бу йўл-
135а ларни мендин киши йахшироқ билмас. /Агар ҳукм бўлса, ғажирчи бўлуб, йўлларни кўрсата борайим». Амирзода Муҳаммад Султон ани махтаб, хосса тўн ва олтун камар берди ва бир қилич бердиким, барча банду бори олтун эрди ва Шайх Али Баҳодурни бу ғажирчи билан қўшулуб илгари йибарди. Иброҳимшоҳким, Курдистоннинг улуғ бекларидин эрди ва Курдистонда ҳоким эрди, мутобиъат йўлидин кириб, Султоншоҳ отлиқ ўғлини пешкашлар билан шоҳзодаларға йибарди. Келиб шоҳзодаларни кўруб пешкашларини торти. Ва Шайх Али Баҳодур учун йахши туҳфалар келтуруб эрди, шаҳзода киши йибариб, баҳодурни қайтарди.

Жаҳон Паҳлавон мурожаат этиб, йўлда келурда бир ерда туштиким, нима егай. Ул ғажирчи бадбахтким, йўлдош бўлуб эди, умидидин ноумид бўлғон жиҳатидин ул паҳлавони диловарға бечиз келиб, пичоқ урди. Ул

www.ziyouz.com kutubxonasi

доим қилич ва ўқ ичида кириб, мардоналиқ кўрсатиб, саломат чиқар эди. Чун *ваъдан ла йастаъхируна саʻатан ва ла йастақдамуна*[684] етти, бир захми пичоқ билан кетти. Байт:

Ўшандоқ эрур бу жаҳони ҳавас,
Ки жовид турмас анга ҳеч кас.

Ўшул замон ғажирчини тутуб, парча-парча ва сон-сон қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Луристон ва Хузистонға[685] илғор йибаргони

Соҳибқирони комкор Шаҳриёр мавзеъидин черикдин йахши кишисини сайлаб, амирзода Мироншоҳни ўрдуға қўюб, дедиким: «Анча таваққуф қилингларким, уғруқ Астрободдин келғай!» ва ўзи сайлаған кишилари билан Буружирд[686] сори мутаважжиҳ бўлди, таъжил билан суруб борди. Ва амирзода Умаршайх сўл қўлнунг кишилари билан Ава[687] йўлиға кириб юриди ва Кўшки Чўпон мавзеидин[688] ўтуб, Аваға еттилар. Ва андин ўтуб, Кив қалъасиға етиб, уруш солиб, бир замонда олдилар. Ва Муҳаммад Қуммийким, қалъанинг кутвали эрди, ани туттилар. Байт:

135б /Черик бирла шаҳзодаи номдор
Етиб олдилар ўртада ул ҳисор.
Наққора уруб, чалди кавсу нафир,
Олиб шаҳр ва кутвали бўлди асир.

Ул кеча анда туруб, Марун мавзеъиға борди. Музаффар Фароҳонийким, Муҳаммад Қуммий соридин ул қалъада даруға эрди, шаҳзодадин хабар билиб, қалъадин пешкашлар билан чиқиб келиб, шаҳзода дийдориға мушарраф бўлди. Ва андин кўчуб Гармрудқа еттилар. Исфандиёр ажзу ниёз билан келиб шаҳзодани кўрди. Шаҳзода Муҳаммад Қуммий билан Исфандиёрни ҳазрат соҳибқиронға йибарди. Ва ҳазрат жумъа куни рабиъ ал-охир муборак ойи бошида саъд толиъида давлату саодат билан Бўружирдда тушуб эрди. Амирзода Умаршайх Тарундин ўтуб, ул ерда келиб, ҳазратқа қўшулди. Соҳибқирон Сайфуддин Қўлдошни Бўружирд қалъасида кутвол қўйди ва Шайх Микойилни Наҳованд қалъасида кутвол қўйди. Ва андин кучуб, уч кун юруб Хуррамободқа[689] етти. Ул ернинг даруғаси Иззуддин туролмай қочиб кетти. Ҳазрат анда бир кеча туруб, тонгласи бир жамоат кишини қалъа сори йибарди ва амирзода Умаршайхни Иззуддиннинг кейинида йибарди. Ўзга ҳар ердаким душманлардин хабар тобти, алар сори черик йибарди ва муборак нафаси билан Хуррамоболдин кўчуб, Тустар[690] сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ҳар ердаким, тушар эрди, йахши кишиларни ва баҳодурларни каминларда қўйуб, кўчар эрдиким, агар кейнидин ўғри, ҳароми келса, аларни тутуб ўлдурғайлар. Ўн бир кўчда Зол суйининг[691] кўфрукида еттилар. Ва амирзода Умаршайхким, Иззудиннинг кейнида бориб эрди, Манкара ҳисориғача борди ва тоғларда юруб кўб истадилар, андин ҳеч хабар топмади. Андин қайтиб, Зол суйида келиб, мансур черикка қўшулди.

Амирзода Мироншоҳким, ўғруқда эрди, бир жамоат киши билан илғор этиб Кошонға борди. Ва Кошонда сарбадол машкларидинким, соҳибқирон-
136а дин қочиб, /Ироққа Шоҳ Мансурға бориб эрди, Шоҳ Мансур Кошонни аларға бериб эди ва алар анда даруға бўлуб ўлтуруб эдилар, эшиттиларким. шоҳзода черики билан келди, ажзу ниёз билан киши йибариб омон тиладилар. Шаҳзода аларға омон берди. Алар пешкашлар билан қалъадин чиқиб келиб, мулозим бўлдилар. Шаҳзода саодат ва иқбол билан қайтиб, ўғруқда келиб тушти.

Тақи ҳазрат соҳибқирон амирзода Умаршайхни черики билан ўнг қўл сори йибардиким, «Ҳар ерда душмандин киши учраса қилич зарби била аларни йўқ эткай!»

Ҳувайзаға[692] етиб, даруғаси Ислом отлиқким, Шоҳ Мансурнинг навкари

www.ziyouz.com kutubxonasi

эрди, жонидин қўрқуб қочти ва амирзода Умаршайх Ҳувайзани забт қилди.

Ҳазрат соҳибқирон шанба кечаси, ойнинг ўн олтисида (1.03.1393) давлат билан отланиб, чошт бўлғонда кўфрукдин ўтуб, Дизфулнунг ичида тушди[693]. Ва оламда машҳур турурким, ул кўфрукни Шопур Зул Актоф иморат қилғон турур ва анда йигирми секкиз тоқ боғлағон турурлар[694].

Алқисса, чун соҳибқирон Дизфулни муборак қадами била масарри жомиъи саодат ва иқбол қилди, Шамсуддин Деҳдор йигирми харвор кумиш пешкаш қилди. Ва ҳазратнинг мулозимлари ҳар от ва хачирким, анда бор эрди, барчани олдилар. Ва намози пешинда кўчуб, Тустар сори мутаважжиҳ бўлди. Бориб бир тепа устида тушуб, отларни ўтқа қўйдилар. Андин тун қайтиб, саҳар вақтида Тустарға еттилар ва Чаҳор Доиға суйининг[695] йақосида туштилар. Али кутвал ва Исфандиёрким, Шоҳ Мансур соридан ул ерда даруға эрдилар, хабар эшитиб, қочиб Шерозға кетиб эдилар. Тустарнинг акобиру ашрофлари бандалиқ йўлидин кириб, инқиёд ва итоат қилиб,
136б шаҳардин чиқтилар ва сувдин ўтуб, даргоҳи олампаноҳға /келдилар. Беклар ва мансур черики тамоми атроф ва акнофни ғорат қилиб, кўб от ва тевалар келтурдилар. Соҳибқирони дарёнавол ул моллар мажмуъини черикка улашти.

Чаҳоршанба куни, ойнинг йигирмасинда (5.03.1393) Чаҳор Донга суйидин кечиб, шаҳар йақинида келдилар. Амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода (Пир) Муҳаммаднинг Боши Хотун йўлидин кўчуб, Мурчил сори кеттилар ва сувлар ва кечиклардин ўтуб, Курдистон ва Луристон вилоятларининг тамоми дашт ва тоғларини бир-бир мусаххар қилдилар. Ва ул тарафдаги душманлар ишини қилиб, яна саодат ва иқбол била нусрат ва зафарпаноҳ ҳузурига келдилар.

Форс ва Ироқ ҳокимлари ҳаққиндаги баъзи хабарлар зикри

Ҳазрат соҳибқирони гитиситоннинг уч йиллик йурушдин мурожиат этгони хусусида айтилғон эрдиким, ул ҳазрат доруссалтана Самарқандқа Шероздин муовидат этмакка жазм қилғонида Оли Музаффарийнинг аксарияти ул ҳазратқа ҳамроҳ бўлуб, даргоҳи олампаноҳга келгон ва камарбанд бўлуб, саодат била мулозиматда бўлғон эрдилар. Подшоҳона отифат ила Шероз ҳукуматини Шоҳ Йаҳёга бергон эрди, чунки ўшул вақтда ул ҳазрат ани кўб сийлар эрди. Йазд ҳам анга берилғон эрди. Ва Исфаҳон Султон Муҳаммадким, анинг улуғ ўғли эрди, анга мусаллам этилиб эди. Ва Кермон[696] Султон Аҳмадким, Шоҳ Шужоънинг акаси эрди, анга мусаллам бўлуб эрди. Ва Султон Абу Исҳоқ ибн Увайс ибн Шоҳ Шужоъни Сиржон қалъаси ва тобиъларида сарафроз этиб эрди. Ва Паҳлавон Муҳаззаб Хуросонийким, Шоҳ Шужоънинг бекларидин эди ва андин бир муддат бурун ва анинг вафотидин сўнг ўғли Султон Зайналобидин томонидан Абаркўҳнинг ҳокими бўлуб турур эрди, анинг ҳокимлиги йахши бўлгонидин ўз ўрнида забти муқаррар бўлуб эрди. Ул маҳалда Шоҳ Мансурким, Шоҳ Йаҳёнинг иниси эрди, Тустарнинг ҳокими эрди.

137а Султон Зайналобидин, Шоҳ Шужоънинг ўғли, /мансур черикининг таважжуҳидин қўрқуб, Шероздин қочиб, Тустарға келди ва Шоҳ Мансур ани тутуб, банд қилди.

Чун ҳазрат соҳибқирон Йаздоннинг ҳифзи ва таъйиди остида Туронға қайтқонида, ҳижрий етти юз тўқсон йилданким (1388), ул қисса торихи эрди, то етти юз тўқсон беш йилиғачаким (1392), соҳибқирони комкор Мозандарондин Форс ва Ироққа яна мутаважжиҳ бўлуб эрди, ул вилоятлар Оли Музаффар қўлида эрди, ва баъзи воқеалар воқиъ бўлуб эрди. Ул жумладин Султон Зайналобидин Шоҳ Мансур бандини халос бўлуб, Исфаҳонға борғон эрди. Исфаҳон сардорлари анинг тарафига майл билдургонларида Султон Муҳаммад тура олмай, Шерозға атоси олдига борди. Султон Зайналобидин Исфаҳон вилоятини тасарруфига олиб, тасхир айлади. Ва бу аҳвол асносида Шоҳ Мансур Тустардин черик тортиб, Шероз дарвозасиға келди. Шаҳар ичидаги Шероз содотларидин бир жамоат анга иттифоқ

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўлуб, тобеълик ва тарафдорлик изҳор эттилар ва Салим дарвозасин очиб, ани шаҳарға кийурдилар. Шоҳ Йаҳё Шоҳ Шужоънунг айвонига ўлтуруб эрди, ул йақин келгонида отланиб, Саодат дарвозасидин ташқари чиқиб, Йаздқа кетти ва Шоҳ Мансур келиб, ул айвонда тушти ва акасиға асло эътироз билдирмади.

Чун Шероз салтанатини Шоҳ Мансур ўз эликига олди, черики била ўшул вилоятдағи қалъаларға Марвист[697] ҳисорини ва ўзга қалъаларни фатҳ қилди ва Абаркўҳқа келди. Ул маҳалда аининг валийси Паҳлавон Муҳаззаб эрди. Шоҳ Мансур ани қамал қилмади ва Шерозқа қайтти.

Султон Зайналобидин Исфаҳонда черик йиғиштуруб, Шоҳ Мансурнунг амирлариким, анинг атоси Шоҳ Шужоънунг тарбиятида бўлуб эрдилар, ҳуқуқи вожибқа риъоят қилиб, анга мойил бўлгайлар, хаёли бирла Шерозға мутаважжиҳ бўлди. Ва Шоҳ Мансур Шероздин алар била мудофаа ва муқобила урушиға чиқти ва Истаҳр қалъаси[698] остида Талоқи Фатин янги кўфрукида учраштилар. Ва Султон Зайналобидин калака бўлиб, ўз
137б хаёли сурати била дуохоҳлуқда қараб тура берди. Шоҳ / Мансур черики ўзларини сувға солиб, нари ўтуб уруштилар ва Зайналобидинни бостилар. Зайналобидин қочиб, Исфаҳонға кетти. Ва Паҳлавон Муҳаззаб Шоҳ Мансурдин қўрқуб, Шоҳ Йаҳё била дўстлуқ қилди. Ул маҳалдаким, Шоҳ Йаҳё Йазд тоғларидин Абаркўҳға бориб эрди, Паҳлавон Муҳаззаб қалъадин чиқиб, Шоҳ Йаҳёни кўруб, аҳд ва шарт қилиб, ани қалъаға кийурди ва ўзи қасриға тушти. Ва Шоҳ Йаҳё қалъаға киргондин сўнг бир жамоат фитналиқ кишиларнинг сўзларига кириб, Паҳлавон Муҳаззабни тутуб беркиттилар, Малус қалъасиғаким, Йазд қалъаларидин эрди, анда йибарди. Ва анда Шоҳ Йаҳё ишорати билан Паҳлавонни ўлдурдилар. Ва Шоҳ Йаҳё Абаркўҳни забт қилиб, Муҳаммад Қўрчиким, бекларидин эрди, қалъани анга тобшурди ва ўзи Йазд сори қайтиб борди. Ва Шоҳ Мансур Шероздин черик тортиб, Абаркўҳға келди ва ташқаридаги шаҳрини олди. Шоҳ Йаҳёнинг навкари ичкари қалъаға қочиб кирди. Ва Шоҳ Мансур бир жамоат кишини анда қўйуб, ўзи Йазд сори борди. Шоҳ Йаҳё бу ҳолдин хабар билиб, Муҳаммад Қўрчиға киши йибардиким, «Қалъани тобшурсун! Бу шарт биланким, алар Йазд сори келмагайлар». Шоҳ Мансур йўлдин қайтиб, қалъани анга бердилар, ва забт қилғондин сўнг Исфаҳон сори мутаважжиҳ бўлди ва ошлигини едуруб, Шерозға ёниб борди. Ва йана йил черик тортиб Исфаҳонға борди, ва бултургидек хароблиқ қилиб, ёнди. Ва Султон Зайналобидин анинг ҳаракотидин бажон келиб, уруғ-қиёшиға киши йибариб, алардин кўмак тилади. Султон Аҳмад (ва иниси) Султон Боязид Кермондин ва Султон Абу Исҳоқ Сиржондин[699] черикларн билан кўмакка келдилар. Шоҳ Йаҳё тақи ваъда бериб, Йазддин чиқти, аммо аларға қўшулмади. Ва ўзга Музаффарийлар барча йигилиб, иттифоқ би-
138а лан қишда / Шероз сори мутаважжиҳ бўлдилар, ва вилоятларни хароб эттилар, хоссатан Гирболни. Ва Шоҳ Мансур черикини йиғиштуруб, шаҳардин чиқти. Алар Гирболдин Гармсир сори бордилар. Шоҳ Мансур бу хабарни эшитиб, алар сори борди. Алар ҳам андин хабар билиб, Фасо[700] жилгасида Ҳарур мавзеъида уруштилар. Шоҳ Мансур аларға музаффар бўлуб, алар қочтилар ва ҳар бири бир сори кетти. Баҳор ўлгонда Шоҳ Мансур йана Исфаҳон сори черик тортти ва шаҳарға таъйин етконда Хожа Азудиддин Саидийким, Луристоннинг ҳокими эрди, анча киши йибариб, чорлади. Ул келиб Шоҳ Мансурға қўшқлди. Исфаҳонийлар муни эшитиб, шаҳарни тобшурдилар, ва Зайналобидин қочиб, Рай ва Варомин[701] сори борди. Ва Шаҳриёрда етконда Муса Чавкар ани тутуб, Шоҳ Мансур қошида йибарди. Ва Шоҳ Мансур анинг кўзига мил торттуруб, кўзларини зоеъ қилдурди: *Ман ла йарҳам, ла йурҳам*дин андиша қилмади[702]. Андин сўнг икки қатла черик Йазд эшикига элтти ва иккинчи қатлада Шоҳ Йаҳёнинг аноси анга ҳам ано бўлур эрди, икки ўғли билан чиқиб, Шоҳ Мансур қошиға келди. Ва анга насиҳат қилди, дедиким: «Шоҳ Йаҳёким, сендин ёши улуғ турур, икки ўғли билан бу вилоят била қониъ, Ироқ ва Форсни сенга мусаллам тутуб турур. Сен агар бу вилоят учун анга таъарруз қилсанг, камоли бемурувватлик турур ва эл сенга не дегайлар». Шоҳ Мансур бу сўзни эшитиб, жавоб беролмай Йазд эшикидин кўчуб, Шерозға кетти. Ва бу тўрт-беш йилда Музаффарийлар ичида дойим уруш ва талаш бор эрди. Шеър:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Адув эрдилар бир-бирига мудом,
Хароб ўлди ул мамлакатлар тамом.
Алардин танг эрди худи салтанат,
Ким ўн подшоҳ эрди бар мамлакат.

138б Чун аларнинг торихида воқиъалари мазкур турур/ мундин ортуқ баён қилмадук.

Ул маҳалдаким, соҳибқирони комкор Тустарнинг йақинида хайма ва баргоҳ уруб тушти, Шероз, Исфаҳон ва Абаркўҳ Шоҳ Мансурда эрди ва ўзи Шерозда ўлтурур эрди. Ва Йазд вилоятида Шоҳ Йаҳё эрди икки ўғли била. Ва Кермонда Султон Аҳмад эрди ва Сиржонда — Султон Абу Исҳоқ.

Соҳибқирон Шероз сори таважжуҳ қилғони

Амирзода Муҳаммад Султон ва иниси мирзо Пир Муҳаммад Боши Ҳотун дарбандидин музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат соҳибқирон ўрдусиға келиб қўшулдилар. Соҳибқирон Севинчак Баҳодурни Ҳувайзаға йибардиким, Умаршайх мирзони келтургай, ва Хожа Масъуд Сабзаворийким, Али Муъаййиднинг хоҳарзодаси эрди, Тустарға ҳукм қилди ва Сабзавор черикини анга тобшурди ва ўзи черик билан илғор қилиб, рабиъ алохирнинг йигирми бешида, душанба куни таҳақу йилда, торих етти юз тўқсон бешда (10.03.1393) давлат ва саодат билан Шероз сори мутаважжиҳ бўлди[703].

Амирзода Умаршайх Ҳувайзани олиб, ул вилоятларни забт қилиб, пешкашлар билан келур эрдиким, ҳазратдин анга киши бориб, анға хабар бердиким, соҳибқирон Шероз сори кетти ва «Сенга ҳукме бўлдиким, ўғруқни бошлаб кейиндин келгайсен!» Соҳибқирон ойнинг йигирми еттисида, чаҳоршанба куни (12.03.1393) Дудонга суйидин кечиб, жумъа куни йигирма тўққузида (14.03.1393) Шўрхон канда суйиға етиб тушти. Ва шанба куни, жумада ал-аввал ойининг бошида (15.03.1393) Ром Ҳурмузда[704] тушти. Отабек Пир Аҳмадким, Лури Бузургнунг ҳокими эрди, пешкашлар билан олампаноҳ даргоҳида келиб, бекларни кўруб, беклар ани пешкашлари била соҳибқиронга кўрсаттилар ва ҳазратға мулозим бўлди.

Соҳибқирон ўшул куннунг намози пешинида отланиб, йакшанба куни (16.03.1393) Ром Ҳурмуз суйиға[705] етиб тушти. Ва душанба куни
139а (17.03.1393) андин /кўчуб, Заҳра саҳросида тушти ва сешанба куни (18.03.1393) Курдистонда Арғун суйидин ўтуб, Меҳонда тушти. Ва чаҳоршанба куни (20.03.1393) Ширин суйидин ўтуб, Тустар саҳросида тушти[706]. Панжшанба куни (21.03.1393) Кач Ҳусдин ўтуб, Саробхон Бидакда тушти ва одина куни (22.03.1393) Чўлаҳа кентида тушти, йакшанба куни (24.03.1393) Жовидон суйидин ўтуб, Қалъаи Сафид ҳақида сўраб, Навбинжон[707] саҳросида тушти. Душанба куни (25.03.1393) черикини йасаб, Навбинжондин юруб, қалъага еттилар. Саодат отлиқ бесаодат анда Шоҳ Мансур соридин ҳоким эрди. Назм:

Йаки қалъаким, оти эрди Сафид,
Эрон шоҳлариға ул эрди умид.
Бутон зулфидек печ-печу дароз,
Йўли асру тору ўзи сарафроз.
Анинг кенглиги бир йиғоч бор эди,
Ичи тўла сув бирла ашжор эди.
Йағочлари пурмеваи киштзор,
Булоғи ичида суйи хушквор.
Ўшул қалъа бўлғон бери ҳеч шоҳ
Ани олмагондур ба амри Илоҳ.
Уруш бирла олғони маҳол эрди ул,
Ичи ва таши тўла мол эрди ул.

Ул қалъанинг таърифини ва берклигини шарҳ қилса бўлмас эрди ва бир тоғ устида эрди. Андағи тоғлардин баландроқ эрди ва манжаниқ ва раъд

www.ziyouz.com kutubxonasi

анга ҳеч иш қила олмас эрди ва йўли андоғ тор эрдиким, агар уч киши анда турса эрди, ҳама олам тўла душман бўлса эрди, ул йўлдин чиқа олмас эдилар. Ва андоқ берк ерни эҳтиёт учун баъзи ерларини тош ва ганч билан биркитиб эдилар. Ва анинг ичида неча қўш зироат бўлур эрдикнм, андағи элга фарогат била озуқ бўлур ва аларга озуқ эҳтиёжи йўқ эрди; ва қўйлари ва галалари анинг ичида юрур эрди. Ва кийик ва сўғун ва ҳар жонувордин анда асру кўб эрдиким,алар доим ов солиб, жонуворлардин олур эрдилар. Алқисса, ҳеч нимага эҳтиёжлари йўқ эрди. Мундоқ ерни агар саодатманд икки кунда /олса, таажжуб ери турур. Ва оқиллар билгайким, бу кишида ўзга ҳолати бор ва худойи таолонинг лутфи ва карами бу кишида йўлдош турур, баҳодурлуқдин ва черикнинг ишидин эрмас.

139б Алқисса, ҳазрат соҳибқирон Сафид қалъасига етиб, неча киши бир неча киши билан қалъа сори бориб, дарвозасиға еттилар. Ва черик ҳар соридин келиб сурон солдилар ва соҳибқироннинг чодирини ва шомиёнасини тоғ устида чиқориб, тиктилар. Ва ҳазрат чодирига тушуб, ҳукм эттиким, «Черик тавақкуф қилмай, қалъанинг тасхириға машғул бўлсунлар!» Черикка ҳукм бўлғондин сўнг мўру малахдек йайоғ ва отлиқ ҳисорга мутаважжиҳ бўлдилар. Амирзода Муҳаммад Султон ўнг қўлдин уруш солдурди. Ва амирзода Пир Муҳаммад ва амирзода Шоҳрух қалъа сори юруб, уруш солдилар. Ва сипоҳийлар йайоғ бўлуб, андоғ уруштиларким, Баҳром бешинчи кўкда[708] таажжуб бармоғини тишида қўюб, ҳайрон бўлуб, назора қилур эрди. Шеър:

Зи баским, уруш этти ул дам сипоҳ,
Қочиб кетти кун, ниҳон бўлди моҳ.

Кеча бўлгон жиҳатидин диловарлар қайтиб, манзилларига келиб туштилар. Тонгласи яна ҳукм билан шаҳзодалар ва беклар ва баҳодурлар қалъаға уруш солдилар. Ва мухолифлар қалъа устидин йамғурдек ўқ ва тош ёгдурур эрдилар. Ва мансур черикининг баҳодурлари жонларини хашар айлаб Фарҳодтек тоғ устида чиқтилар. Шайх Муҳаммад, Ийгу Темурнунг навкари Оқ Буға отлиқ, ҳазрат соҳибқирон давлатидин бир ердин чиқтиким, ҳеч кишининг гумонида йўқ эрди, салавот йибариб, алар сори ҳамла қилди. Қалъа эликим, бу ҳолатни кўрдилар, кўнгуллари бузулуб, эликлари сустайиб, уруш қила олмай ҳайрон қолдилар.

140а /Амирзода Пир Муҳаммаднинг кишиси дарвоза йўлидин йуқори чиқтилар, душманларни қовлаб, қалъани олдилар. Ва сипоҳий элидин ҳар кимки, анда бор эрди, барчани тоғдин ташладилар. Ва Муҳаммад Озод Меҳтар Саодат кутволни олиб, соҳибқирон қошиға элтиб ўлдурди. Ва Зайналобидинким, Шоҳ Мансур анинг кўзига мил тортиб зоеъ қилиб эрди, бу қалъа ичида бандда эрди. Ани қалъадин чиқариб, соҳибқирон хизматида келтурдилар. Соҳибқирон ани йахши сўруб, кўб иноят ва шафқатлар қилди ва дедиким, «Мен сенинг додингни худой инояти била Шоҳ Мансурдин олайим». Ва хотунларким, ул қалъадин асир этиб эдилар, барчани озод эттилар. Ва Малик Муҳаммад Авбаҳийни ул қалъада кутвол қўйдурди ва саодат ва иқбол билан қайтиб, ойнинг ўн бирида, сешанба куни (25.03.1393) Навбинжонда тушти. Ва Оқ Буғаким, барчадин бурун қалъа устида чиқиб эрди, анга иноят ва шафқат қилиб, анга хайма ва ҳиргоҳ ва бовурчи хона ва қатор тевалар ва хачирлар ва йахши от ва қумошлар ва олтун камар ва йахши қиз берди. Ва анча нима анга инъом эттиким, сони йўқ эрди. Ул кун анга бир от бор эрди, сўнгги кун анча йароги бўлдиким, ўз-ўзи била дер эрдиким, «Бу давлатким кўрурмен, ё Рабб! уйқудаму турур ё бедорлуқда?» ҳайрон қолиб эрди.

Чаҳоршанба куни (26.031393) ҳазрат соҳибқирон саъд толиъи билан юруб, Бавон дарасидин ўтуб, Пири Мардонға тушти ва панжшанба куни (27.03.1393) андин кўчуб, Жаржанда тушти[709] ва жумъа кунида Жавимға етти. Ва анда ҳар неча Шоҳ Мансурдин хабар сўрар эрди, айтурлар эдиларким, «Аёғини накбад қилиб, сиздин йана бир хабар эшитгач қочар».

Маъқули ҳам бу эрди, қатрани на мажолким дарё билан тенглик талаш қилғай ва ё сағу қарчиғай билан урушқай?

www.ziyouz.com kutubxonasi

140б

/Ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Мансур билан урушуб, Шоҳ Мансур ўлгони ҳикояти

Соҳибқирон Шоҳ Мансурдин ҳеч ҳисоб тутмас эрди, ўшул кунда андоқ азамат черикидин икки қўл киши айрилди. Бир қўл кишини ўзига муқаррар қилди ва йана бир қўл амирзода Муҳаммад Султонға муқаррар бўлди ва ўнг қўлда амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирни турғузди. Ва Темур Хожа ва Оқ Буғани ҳировул қилди ва Муҳаммад Султон мирзони сўлда қўйдурди. Амирзода Шоҳрухни зафардек ўзи қошида турғузди ва Усмон Аббосни қаровул қилдурди.

Бу тариқа билан черикини йасаб, Шероз сори юруберди. Усмонбек душман қаровулини боглар ичида кўруб, бир чуқурда йашунуб турди, то алар ўттилар. Ва Сайин Темур ва Тамука ва Мавло ва Қаро Муҳаммад ва Баҳром Йасурий каминдин чиқиб, душман қаровулининг кейнида тушуб, Баҳром Баҳодур қилич тортиб, аларга етти ва бировни чопиб тушурди, ва ҳазрат соҳибқирон қошига еткурдилар. Ҳазрат андин Шоҳ Мансурдин хабар сўрди ва таҳқиқ билгондин сўнг юруберди. Ва бир йағоч йўл бориб душман соридин боғот ичидин уч-тўрт минг киши барча жайбалик ва отларини кечим куйдуруб[710] чиқтилар. Шоҳ Мансур аларнинг ичида мухолифат қиличини тортиб келур эрди ва Потила ерида[711] жумъа куни намози вақтида ҳазрат соҳибқироннинг ўттуз минг кишисига ўзини урди ва черик ўртасидин ўтуб, кўтал отларким, черикнинг кейнида туруб эрди, анда етиб, йана қайтиб, соҳибқирон черикига ҳамла қилди. Соҳибқирон анинг баҳодурлуғиға тафарруж қилиб туруб эрдиким, Шоҳ Мансур ҳазрат соҳибқиронға
141а мутаважжиҳ бўлуб, от солди ва анда /турғон баҳодур йигитларни бир-бир этти. Соҳибқирон сўнгсини тиладиким, Шоҳ Мансурнунг ишини йасағай. Аммо ул жуҳраким сўнгу анга тааллуқ эрди, қочиб эрди. Ва соҳибқирон бовужуд улким, қошида ўн беш кишидан ортуқ киши қолмайдур эди, таваккал қилиб, аёгини биркитиб, еридин тебранмади. Ва Шоҳ Мансур икки қатла соҳибқиронга қилич еткурди ва ҳазрат Илоҳ иноятидин ҳеч навъ зарар етмади. Ва Одил офтобачи[712] ул ҳазратнинг боши узра қалқонини тутуб турди ва Қиморий Йасовул анда йахши ишлар қилди ва эликига қилич тегиб, мажруҳ бўлди. Ва Маҳмудшоҳ ва Тўкал Бовурчи ва Амоншоҳ ва Муҳаммад Озод душманлар ичида кириб, йахши ишлар қилдилар. Ва Шоҳ Мансур андин қайтиб, ғўлға чобти. Ва амирзода Муҳаммад Султон душманнинг ўнг қўлдаги кишисини қочурди. Байт:

Бари маймана бўлди тўб-тўла қон,
Адувнинг аламлари бўлди ниҳон.

Мубашшир Баҳодур ва ўзга беклар амирзода билан душманнинг кейнида сурдилар. Ва амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир йаағининг сўл қўлдаги турғон кишисини кўтариб қовлаб йуриди. Ва шаҳзода Шоҳрух туруб урушуб эрди. Ҳазратнинг қочқон черики йана қайтиб жамъ бўлдилар. Жалол Ҳамид ва Пирим Суфий, Юсуф Суфийнинг ўғли ва Ғиёсуддин Тархоннинг ўғлонлари ҳазрат қошида баҳодурлуқ кўрсатур эрдилар ва йааги черикини ўқ зарби билан қайтарур эрдилар. Ва Аллоҳдод[713] қўшуниким, вафо била машҳур эдилар ва Шайх Нуриддин қўшуни ва қўшун бўйи ҳазораи хоссаким, аларни қавчин дер эдилар ва алар ғўл эдилар; йана жамъ
141б бўлуб, ғўлни йасаб/ турдилар[714]. Ва Баҳромнинг қўшуни эрлик кўрсатиб ерлардин тебранмадилар. Ва амирзода Шоҳрух ўн етти ешида эрдиким, ул уруш воқиъ бўлди ва шаҳзода кичик ёши била Шоҳ Мансур билан урушуб, ани суруб, Шоҳ Мансурни тушурдилар ва бошини кесиб, шаҳзода Шоҳрух ҳазрат соҳибқиронға келтуруб юкунуб, бошни ташлади ва фатҳ бўлғон учун муборакбод деди. Ва муборак тилини дуо билан очиб деди, қитъа:

Душманингнинг бошидур, эй сарфароз,
Ким адувга бўлмасун дунёда бош.
Кимки, тортса қуллуғунгдин бошини,
Доимо ёғсун ўшул бош узра тош.

Шоҳ Мансурни ўлдурғондин сўнг анга тааллуқ кишилардин ному нишон қолмади. Соҳибқирон музаффар ва мансур бир тена устида чиқиб, шоҳзода-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ларни бир-бир чорлаб, ўпуб қучти ва ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолога шукур қилдилар. Ва беклар барча йукунуб, муборакбод дедилар ва мўғул дастури билан чирладилар ва юкунуб аёғ туттилар[715].

Бу маҳалда душманлардин йана бир жамоат пайдо бўлди, барчаси мукаммал ва ороста. Соҳибқирон кишиси ўт ва сувдек алар сори чоптилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ва шоҳзода Шоҳрух тақи алар сори юридилар ва сурон солиб чобтилар. Душманлар салобатидин қўрқуб, туролмай, қочтилар ва ўзларини Қалот Сурх тоғи ичида солдилар. Соҳибқирон бекларидин неча кишини аларнинг кейнида йибарди, алар барча йўқ бўлуб кеттилар.

Соҳибқирони комрон давлат ва нусрат билан тушуб, тонгласиким, кун чиқиб оламни ўз ҳолидин ёруқ этти, /Шерозға мутаважжиҳ бўлди ва келиб Салим дарвозасига тушти. Ва черик шаҳарнинг тўрт ёнида туштилар.
142а Фармон бўлдиким, «Салим дарвозадин бошқа ўзга саккиз дарвозаким, шаҳарда турур, боғлаб очмасунлар!» Ва беклардин неча кишини йибариб, шаҳардин ва маҳаллотдаги улуғлардин, калавиёнлардин мажалка олдиким, Шоҳ Мансурға тааллуқ хазоин ва қумош ва от ва хачир ва тева ва гайруҳу, ҳар неким бор эрди, шаҳардин чиқариб, ўрдуға келтурдилар. Соҳибқирон бўлғон молни бекларға ва баҳодурларға улаштурди. Ва амирзода Муҳаммад Султонни Исфаҳонға йибардиким, ул мамлакатни забт қилғай. Андин сўнг муншийларни чорлаб, фатҳномалар биттириб, Самарқандқа йибарди. Ва амирзода Умаршайхким, кейин қолиб, ўғруқни бошлаб келур эрди ва ҳар ердаким, мухолифлардин хабар эшитса эрди, ул сори бориб кўнгли тилагантек мухолифнинг ишини йасар эрди. Навбинжондин ўтуб, Козерунга[716] етиб эрдиким, ҳазратдин киши келдиким, «Ўшанда туруб андаги эл-улусни, давлатларни забт қилсун!»

Ҳукм келгондин сўнг шоҳзодаи комкор ул ернинг забтиға машғул бўлди ва хотири тилагандек ишни йасади. Йана неча кундин сўнг йана ҳукм келдиким, «Бизнинг сори мутаважжиҳ бўлуб келгил!» Шоҳзода соҳибқирон сори мутаважжиҳ бўлуб, Шероз шаҳриға мулозиматиға мушарраф бўлди.

Оли Музаффар Шоҳ Мансур қиссасини эшитиб, барча ҳайрон бўлуб, ҳеч сори боролмай, заруратдин соҳибқирон мулозиматиға юз қўйуб келдилар. Шоҳ Йаҳё ўғлонлари била Йазднин келди ва Султон Аҳмад Кермондин пешкашлар била келдилар. Ва Шоҳ Шужоъ ўғли /Султон Маҳдий ва Шоҳ
142б Мансур ўғли Султон Ғазанфар Шероз ичида эрдилар.

Соҳибқирон шоҳзодалар била ва беклар била Боғи Майдонда[717] тушуб, бир ой айшу ишрат била машғул бўлди. Шеър:

Фиғони арғанун ва иолаи чанг
Солиб эрди жаҳон ичра оҳанг.
Соқийлар ҳар бири моҳи мунаввар,
Тутуб эликларида соғари зар.

Ва Султон Абу Исҳоқким, Шоҳ Шужоънинг ўғлининг ўғли эрди, Сиржондин келди ва пешкашлар тортиб, ҳазратни кўрди. Соҳибқирони одил мамлакат аҳволиға лутф ва марҳамат назарини солиб, адл ва дод эшигини очиб, раъойо ва фақиру бечораларни сўрайбошлади ва Форс мамлакатини шаҳзода Умаршайхқа берди. Ва шоҳзода тўй тартибиға машғул бўлуб, соҳибқиронға йахши тўй бериб, юкунуб, тўққузлар тортти.

Соҳибқирон Оли Музаффарни тушуруб, вилоятларни ўз бекларига бергони

Муҳаммад Музаффарнинг авлоди муддати эрдиким, бу вилоятларда подшоҳлиқ қилур эрдилар ва ҳар бири бир шаҳарда ҳоким эрдилар. Ва хутба ва сиккани ўз отлариға ўқур эрдилар. Ва ҳар бирига даъвои ул эрдиким, «Вилоятлар барча менга тааллуқ бўлғай». Ва бовужуд улким, бир-бирига қариндош эрдилар, доим бир-бирига қасд этиб, душман эрдилар. Ва агар бириким, бировнинг эликига тушса эрди, ани ё ўлдуруб, ё кўр қилур

www.ziyouz.com kutubxonasi

эрдилар; ато ўғул ва ўғул ато билан ўшул тариқ эдилар ва аларнинг жиҳатидин раъоят заҳматда эрди.

Бу маҳалдаким, вилоят соҳибқирон тасарруфида бўлди, барча вилоят-
143а ларнинг содот ва қазот /ва арбоблари келиб, бу воқеъаларни арз қилди ва дедиларким, «Умидимиз сиздин ултурурким, бу вилоятларда йана Оли Музаффарни қўймағайсиз. Ва агар йана буларға бу вилоятларда дахл берсангиз, вилоят бузулур ва фақиру мискин хароб бўлур». Бу жиҳатдин соҳибқирони динпарвардин душанба куни, жумада ал-охир ойининг йигирми учида (6.03.1393) ҳукм бўлдиким, «Оли Музаффарни тутуб, беркитсунлар!» Аларни тутуб молларини таладилар. Ва Усмонбек киши йибардиким, Султон Аҳмаднинг хазинасиким, Кермонда эрди, келтурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Форс вилоятини шаҳзода Умаршайх мирзога берди. Ва амир Бердибек Сари Буға ва амир Зийрак Жаку ва Севинчак Баҳодурни шаҳзода Умаршайх қошида қўйдиким, бир йилгача шаҳзода қошида турғайлар. Ва шаҳзоданинг хосс беклари Беккичик Жетанинг ўғли Баён Темур ва Тўкал Ҳинду Қарқара ва Малаш Апардий ва Давлат Хожа ва ўзгалар мулозиматда эрдилар. Ва Ғиёсуддин Барлоснинг ўғли Идикуни Кермон вилоятида даруға қўйди. Ғиёсуддинким, Жакубекнинг иниси эрди[718], Йаздни анга берди ва Лолам Қўрчини Абаркўҳда ҳоким қилурди ва бир неча кишини Сиржонга йибарди. Ва ул қалъада Султон Абу Исҳоққа тааллуқ Гударз отлиқ бир киши кутвал эрди. Бу қиссани эшитиб, қалъанинг берклигига эътимод қилиб, қалъани беркитти.

Соҳибқирон Шоҳ Шужоъ ўғлонлариким, кўзларини зоеъ қилиб эдилар, бири Султон Шибли ва бири Зайналобидин эрди, аларни Самарқандда йибарди. Булар Самарқандда бориб, фарогат била ўлтурдилар. Ва Форс
143б вилоятидин йахши ҳунармандларни эв-эли билан кўчуруб, Самарқандда йибарди. Отабек Пир Аҳмадни /иноят кўзи билан боқиб, Луристонни анға берди. Ва Пир Аҳмад ҳазрат соҳибқирон иноятидин икки минг эвлук киши биланким, Шоҳ Мансур аларни талаб кўчуруб, Шерозға келтуруб эрди, йана ўз юртлариға ёниб бордилар.

Соҳибқирон Ироқ сори мутаважжиҳ бўлғони

Жумада ал-охир ойининг йигирми еттисида, жумъа куни (10.05.1393) соҳибқирон Шероздин кўчуб, саодат ва иқбол билан Исфаҳон сори юриди ва ишрат ва шодмонлиқ билан йўлда ов солиб борур эрди. Ва ўн икки кўч била Қумишада[719] ражаб ойининг саккизида (20.05.1393) давлат билан тушти ва ҳукм бўлдиким, «Оли Музаффарни тирик қўймасунлар!» Улуғ-кичикни ўлдурдилар. Ва ҳар вилоятдаким, алардин киши бор эрди, анда боргон даруғалар аларни ўлдурдилар. Байт:

Кўнгул қўйма дунёғаким, бу жаҳон
Эрур бевафо, балки номеҳрибон.

Соҳибқирон андин кўчуб, панжшанба куни, ойнинг ўнида (22.05.1393) Исфаҳонға етти. Амирзода Муҳаммад Султон ўтрув чиқиб келди ва ҳазратни кўруб, тўйлар тортти. Соҳибқирон беш кун Исфаҳон шаҳрида, нақши жаҳонда ўлтурди. Сешанба куни, ражаб ойининг ўн бешида (27.05.1393) кўчуб, амирзода Шоҳрухни илгари йибарди, ва Деҳи Улвий йўлидин маҳди аъло Сарой Мулк хоним сори мутаважжиҳ бўлди. Ва соҳибқирон тақи Исфаҳондин кўчуб, икки кунда (29.05.1393) Жарбодиқонда етти ва андин аро қунуб Ангувон қарйасида туштилар. Ва анда бир жамоат малхазлар бор эрдиким йааги бўлуб, нагамлар ичида кириб эдилар. Ҳукм бўлди, «Бийик ердин ариқ қазиб, ул нагамларга сувни келтурсунлар!»
144а Ҳукм билан черик ариқ қазиб, сувни ул нагамларда /келтуруб қуйабердилар. Ул бадбахтлар сув йўлидин дўзах ўтига бордилар. Ва соҳибқирон кеча анда туруб, тонгласи йакшанба куни (2.06.1393) кўчуб, Бурҳон саҳросида тушти. Ва андин кўчуб, ул саҳрода ов солиб, кўп нима ҳар турлук жониворлардин олдилар. Ҳазрати исматмаоб Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва шаҳзодаларнинг ҳарамлари ўгруқдин илгари бўлуб, бу ерда етиб, соҳибқирон дийдорига мушарраф бўлдилар ва пешкашлар ва сочиқлар ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

садақалар торттилар. Ҳазрат соҳибқирон чаҳоршанба куни (6.06.1393) андин кўчуб, Фулхур Дара мурғзорида тушти. Уч кун анда туруб, тўртинчи (10.06.1393) кун андин кўчуб, Ҳамадонга таъйин тушти. Ва анда чодирлар ва оқ уйлар тикиб ўлтурди. Панжшанба куни (12.06.1393) ул юртда
144а шаъбон ойини кўрдилар. Ва амирзода Мироншоҳ ўғруқдин илгари бўлуб, соҳибқирон хизматида етиб келди. Ва амир Шамсуддин Аббос ва Ҳожи Маҳмудшоҳ ва Уч Қаро Баҳодурким, ўғруқда қолиб эдилар, Султония йўлидин чериклари била соҳибқирон хизматида еттилар ва соҳибқироннинг муборак дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонким, Исфаҳонда туруб эрди, ул вилоятнинг элини забт этиб, ҳазрат қошида келди. Ва келгон хонимлар ва оғолар Сарой Мулк хоним ва Туман оғо бошлиқ соҳибқиронга тўй бердилар.

Соҳибқирони саодатнишон Ҳулогухон тахтини амирзода Мироншоҳга бергони

Соҳибқирон Озарбайжон мамоликини (ва Рай) ва Дарбанди Боку[720] ва Ширвонот ва Гилонотни тавобиъ ва лавоҳиқлари била Румгача амирзода
144б Мироншоҳга иноят қилди[721]. Ва шаҳзодаи жувонбахт /Табриз ва Султония ва ўзга вилоятлардин нешкашлар келтуруб, соҳибқиронни Ҳамадон вилоятида тўй бериб, пешкашларини тортти ва неча кун анда айшу ишрат қилдилар. Ва сешанба куни, ойнинг ўн учида (24.06.1393) андин кўчуб, амирзода Мироншоҳни Қулоғи сори йибарди ва ўзи ов солиб Илма Қуруқ мурғзорида тушти. Тонгласи нусроатшиъор черики тамоми саҳро кезини тутуб, Тумон Тур мавзеъида еттилар ва беш кун анда ўлтуруб олтинчи кун андин кўчуб, йана ов солиб, ўнг қўл ва сўл қўл бекларини жирга била юруб, Беш Бармоқ саҳросида етиб, жиргалар бир-бирига қўшулуб, кўб жониворлардин олиб, Кулбуча ўтлогига келиб туштилар. Ва андин кўчуб, Ганбузак жилгасида етиб туштилар ва анда шакки қилиб, тўйлар қилдилар. Ва душанба куни (30.06.1393) андин кўчуб, тўрт йағоч йўл бориб туштилар.

Амирзода Мироншоҳки,м илгари бориб эди, Қулоғи саҳросидин киши йибардиким, Сариқ Муҳаммад Туркмон тоглар ичида кириб ўлтуруб турур ва кўчини тоғда берк ерларда қўюб, қалин черик йиғиштуруб, мухолифатдин дам урар эрмиш.

Соҳибқирон Сариқ Туркмоннинг элини чобқонлари

Соҳибқирон бу хабарларни эшитиб, Сафосун қалъасининг йўлидин юруб, уқбадин кечиб, икки кеча-кундуз юруб, Қулоғи мавзеъида етти ва
145а Дашти Жаҳода ҳукм эттиким, «Душманларнинг йўлларини ва кориаларини сақласунлар!». Ва душманларға бир қалъа бор эрдиким, ани Ҳабаший дер эдилар ва ўзга даралар ва берк ерлари тоғ ичида бор эрдиким, йўллари асру қаттиқ эрди. Ул қалъада ва дараларда кириб, йўлларни беркиттилар. Мансур черикининг баҳодурлари ул тоғлар устида чиқиб, қуйлар ва отлар тушурдилар. Ва Барот Хожа Кўкалтош анда йахши ишлар қилди. Аммо қазо ўқи тегиб, вафот бўлди. Ва Шайх Ҳожиким, Қиморийнинг ўғли эрди, ул тақи тоғ устида чиқиб, шеру мардлиқ кўрсатти. Анга тақи ўқ тегиб, бақо оламиға кетти.

Туркмап мансур черикининг баҳодурлуғларини кўруб, аввали Рамазонда (11.07.1393) кечасида ҳар нималариким, бор эди, қўйиб қочтилар. Ва Армон тогининг уқбаларидин ўтуб кеттилар. Ва мансур черики аларнинг кейнида от ва тева ва хачирлар олдилар. Ва Шайх Темур Баҳодур туркманлар кейнида суруб, кўб киши олиб ўлдурди ва ўзга қолғонлари захмдор бўлуб, юз меҳнат била қочтилар ва Гармсирдин ўтуб кеттилар. Анда бир қалъа бор эрдикнм, кофирлар ва габрлар анда турар эрдилар. Соҳибқирон алардин хабар билиб ҳукм қилдиким, «Ул қалъанинг тасхириға машғул бўлсунлар!» Ҳаққ Черик ул қалъани ўртада олиб, ҳар соридин уруш солдилар ва ҳазрат ҳаққидин нусрат бўлуб, қалъани олдилар ва қалъадаги элни қириб, ер била тенг қилднлар. Ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

соҳибқирон шоҳзодалар ва беклар била қайтиб, Қулоғи даштида тушти. Рамазон ойининг ўнида, йакшанба куни (21.07.1393) андин кўчуб, аро қўнуб, Оқсойда[722] келиб, ўрдуға қўшулдилар. Андин кўчуб, ҳар ердаким мухолифлардин хабар эшитур эрдилар, ул сори бориб, душманларнинг ишини бир сори қилмағунча андин кўчмас эрдилар.

145б Мирзо Мироншоҳни Сариқ Қўрғонига ва Уч Қаро Баҳодурни Курдтуға йибарди. /Алар бориб ул қалъаларни фатҳ қилиб қайттилар. Ва ул ерда Хонзода хоним тўй йароғи қилиб, соҳибқиронни тўй берур хаёли бор эрди. Соҳибқирон амирзода Муҳаммад Султонни Курдистон дарбандиға йибардиким, андағи ўғри ва йўл урғучиларни тутуб ўлдурғай, то йўллар эмин бўлуб, мусулмонлар фароғат била бориб келгайлар. Шаҳзода тўйға турмай алар сори юриди ва Хонзода ул юртда улуғ тўй қилиб, соҳибқиронға тўй берди. Андин кўчуб, Оқ Булоққа[723] тушди ва рамазон ойини анда ўткариб, йакшанба куниким, ийд куни эрди (10.08.1393), ийд намозини ўқуб, ийд қилди. Ўшул кун шайхулислом Нуруддин Абдурраҳмон Исфароиний, *алайҳирраҳмат вар-ризвонким,* рўзгори машойихлариинг акобири эрди, Бағдоддин Султон Аҳмад Жалойир қошидин элчиликка соҳибқирон хизматиға келди. Соҳибқирон ул азизни кўб иззат тутуб, йахши сўрди. Ва шайхулислом Султон Аҳмаднинг сўзини арз қилди. Сўзнинг мазмуни буким, «Соҳибқиронға тобиъ ва хизматкоримен. Аммо ҳазратдин қўрқиб, мулозиматиға бора олмам!» Ва тўққуз-тўққузлару пешкашларким, йибариб эрди, барчани тортти. Ҳазрат аларға боқмади ва Шайх Нуруддинга илми жиҳатидин иззат, хосса тўн ва от ва йармоқ бериб, кўп шафқатлар қилиб, ижозат берди.

Соҳибқирони гитиситон Бағдод сори мутаважжиҳ бўлғони

Соҳибқирон Султон Аҳмад Жалойирнинг элчисини ёндургондин сўнг Бағдод сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир ўғруқни бошлаб Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва ўзга
146а оғолар била Султонияға бориб ўлтурсунлар!»/ Бекларға ҳукм бўлдиким, «Черикка жар еткурсунларким, киши бошиға икки саноч ўзи билан олиб туруғайким, тонгла сувдин ўтарда керак бўлгай турур». Одина куни, шаввол ойининг ўн учида, торих етти юз тўқсон бешда, товуқ йилида (220.08.1393) саодат ва иқбол била отланиб, Бағдод сори мутаважжиҳ бўлуб, Ён Булоқ мавзеъида тушти. Ва андин кўчуб, кеча-кундуз суруб, тоглардин ўтуб тушти ва андин кўчуб, соҳибқирон ўзи қаровул бўлуб илгари юриди ва Қўра Қўрғонға[724] етиб, Муҳаммад Туркмонни қочурди ва ҳукм қилдиким, «Черикким кейиндин келур Шаҳризурдақи туркманларға[725] тааллуқ эл-улусларини таласунлар!» Ва анда туруб черикидин бир неча киши олиб, илғор қилиб йўлға кирди. Ва ул йўл асру қаттиқ йўл, тоғлар ва уқбалар эрди ва тор йўллар эрдиким, кўб ташвиш билан киши андин ўтар эрди. Соҳибқирон кечада муҳаффада кириб ўтқонда машъал била ўтар эрди. Ва черики бўлак-бўлак сўнгидин келур эдилар, токим ҳазрат Иброҳим Йаҳё, *қаддаса Аллоҳ сирруҳу,* мазориға еттилар ва ани Қуббаи Иброҳим Молик дерлар. Андағи элдин соҳибқирон сўрдиким, «Бағдодқа кўкарчин[726] йибардингиз?» Алар дедилар: «Бале, йибардук!». Ҳазрат буюрдиким, «Йана кўкарчин йибаринг! Ва хат битингларким, ул курдким кўрдук, черик эрмас эрмиш, туркманлар эмишларким, эв ва эли била қочиб, буён келадурлар». Мундоқ хат битиб, кўкарчиннинг аёғиға боғлаб йибардилар. Ул кўкарчин Бағдодқа бориб, Султон Аҳмад хатни ўқуб, хотири жамъ бўлди. Аммо эътимод қилмай, аввал
146б боргон кўкарчиннинг хабаридин молини сувдин ўткарди. Соҳибқирон /андағи мазорни тавоф қилиб, руҳи покидин ҳиммат тилаб, ҳазрат Ҳаққдин нусрат тилади ва мазорининг шовурлариға кўб йармоқ берди.

Андин отланиб, Усмон Баҳодурни қаровул қилиб, илгари йибарди. Ва андин Бағдодқача йигирми етти йағоч шаръий йўл турур. Соҳибқирон йўлға кириб, шанба куни, ойнинг йигирми бирида (12.09.1393) Бағдодқа етти. Султон Аҳмад Жалойир Дажла суйидин ўтуб, кўфрукни бузуб, йасол тортиб туруб эрди. Черикнинг қаросини кўруб, нафир унини эшитиб, тавақкуф қилмай қочти, Ҳилла[727] сори борди. Черик Бағдоднинг икки тарафидин икки йағоч йўлғача ўзларини сувға наҳангдек солиб, қушдек ўттилар. Ва Муҳаммад Озод сувдин кечиб, Султон Аҳмаднинг хосса

www.ziyouz.com kutubxonasi

кемасиким, анга Шамс от қўйуб эрдилар, топиб, бери келтурди. Соҳибқирон ул кема била сувдин ўтти ва шоҳзода Мироншоҳ черики билан Багдоднинг қуйи ёнидин Қарйатул Уқоб[728] мавзеъидин сувдин ўтти. Ва Бағдод эли черикнинг ўтарини кўруб, ҳайрон қолиб эдилар. Соҳибқирон шоҳзодалар била Султон Аҳмаднинг кейнида елдек сурдилар ва Канбатуда еттилар. Анда Ийбож Ўғлон била беклар юкунуб, соҳибқиронга дедилар: «Сиз давлат била қайтиб Бағдодқа боринг, бизлар Султон Аҳмад кейнида борали». Ҳазрат билдиким, бу сўз давлатхоҳлуқдин эрур, қабул қилиб, қайтиб Бағдод шаҳрида келиб тушти ва ҳар нимаким, Султон Аҳмаддин қолиб эрди, тасарруф қилди. Султон Аҳмад кейнига борғон беклар ул кун юруб, кеча тун қайтиб субҳ эрдиким, Фирот суйиға еттилар. Ва Султон
147а Аҳмад йарим кечада сувдин ўтуб, кўфрукни бузуб кетиб эрди, /Карбало[729] йўлидин Дамашқ сори кетиб юриди. Усмон Баҳодур мундин хабар билиб, бекларға дедиким, «Ўзумизни сувға солиб ўтали ва жаҳд қилиб, душманға еткай». Аммо беклар дедилар: «Сувни йақолаб борали. Ҳар ердинким, гузар тобсақ, андин ўткай». Беклар иттифоқ қилиб юридилар, тўрт кема тобтилар, ул кемалар билан ўтуб, душман кейинларида сурдилар. Душманлар йўлда борурда чодирларини баъзи ортуқ оғир юкларини ташлаб юрур эрдилар. Беклар ул ташлаған чодирларға ва сандуқларға етиб олдилар ва амирзода Мироншоҳ Ҳиллага бориб, анда турди ва Султон Аҳмад кейнида черик йибарди. Ийбож Ўғлон[730] ва Жалол Ҳамид ва Усмон Баҳодур ва Шайх Арислон ва Саййид Хожа ва Шайх Али Баҳодур ва ўзга тумон беклари ва баҳодурлари юруб қирқ беш киши йакшанба куни, ойнинг йигирми иккисида (13.09.1393) Карбало даштида[731] Султон Аҳмадқа еттилар ва ул қирқ беш киши барча бек ва баҳодур эрдилар ва отлари ҳориб эрди. Султон Аҳмад била икки минг киши эрди, алардин икки юз киши қайтиб, булар била урушти. Беклар отларидин тушуб, ўқ-ёйни эликларига олиб, ўқ зарби била душманларни ёндуруб, отланиб, алар кейнида сурдилар. Йана алар тақи қайтиб чобтилар. Йана беклар отдин тушуб, ўқ зарбн билан қочуруб, отландилар. Учунчи қатла ёниб, андоқ илдам чобтиларким, бекларга фурсат бўлмадиким, отлардин тушкайлар. От устидин бир-бирига жапишиб андоқ-андоқ уруштиларким, ҳаргиз мундоқ уруш киши кўрмагон
147б эрди. Усмон Аббос анда йахши қишлар илди. /Аммо эликиға қилич тегиб захмлиқ бўлди. Аммо соҳибқирон давлатидин баҳодурлар душманларни босиб, қочурдилар ва кўб мол алардин олдилар. Ва ул кун ҳаво асру иссиқ эрди ва сув йироқ. Барча баҳодурлар сувсадилар. Ийбож Ўғлон ва Жалол Ҳамид неча кишиларини сувға йибардилар, алар боруб кўб жаҳд қилиб, озғина сув топиб келтурдилар. Ийбож Ўғлон ул сувдин йаримини ичти, ҳеч сувсағани таскин топмади. Жалол Ҳамидқа дедиким, «Бу сув била ҳеч нима бўлмадим, ва ҳалок бўлурмен, агар эй Ҳамнд, ул сувким, сенга тааллуқ турур, агар менга берсанг ажаб карам қилурсен ва мундин йахши иш бўлмас». Жалол жавобида дедиким: «Соҳибқирондин эшитибманким, айтиб деди: «Бир кун бир араб ва бир ажам бир йўлда кириб, йўлдош бўлуб турурлар ва бир ёзида кириб, борурлар эрмишлар. Арабда сув бор эрмиш ва ажам сувини ичиб туганган эрмиш. Ажам сувсаб арабға этиб турур: «Араб эли жувонмардлиқ била ва карам била машҳур турурлар. На бўлғай, агар менға бир дам сув карам қилсанг?» Араб деди: «Агар мен сенга бу сувни берсам, таҳқиқ билурманким, ўлармен. Аммо агар мен ўлсам йахшироқким, арабнинг карам ва муруввати ҳеч кам бўлмағай ва араб элини номовозаси кам бўлмағай». Араб сувини ажамға берди. Андин бу сўз ёдгор қолди». Жалолбек бу сўзни деб, дедиким, «Мен ул арабдек букун иш қилурмен, то чиғатой элининг карами оламда ёд қолгай ва билгайларким, чиғатой элида не миқдор карам бор эрмиш. Аммо бу шарт биланким, су қошида борғонда арз қилғайсанким, тарих ичида эткайлар». Ийбож Ўғлон қабул қилди. Жалолбек сувини анга берди. Ийбож Ўғлон сувни ичиб юриди. Ва Жалолбекни ҳам ҳазрат Ҳаққ карами жиҳатидин халос қилди ва
148а кун қайтиб, /саломат ва саодат билан ул чўлдин чиқиб амир ал-мўъминин Ҳусайн ибн Али мазори машҳадиға еттилар, ва ул мутабаррук мазорни тавоф қилиб, музаффар ва мансур қайттилар. Ва Султон Аҳмаднинг ўғли Алоуддавла ва хотунлари барча эликка тушти. Султон Аҳмад ўғлон-ушоғидин кўнгул узуб, бир неча киши била бошини олиб кетти. Беклар асирлар била ва моллар била қайтиб, ҳазратнинг хизматида келдилар. Ва Ийбож

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ўғлон Жалолбекнинг қиссасини ҳазрат қошида арз қилди. Соҳибқирон Жалолбекни кўб махтаб дедиким: «Сенинг йахшилигинг бизга кўб тегиб турур. Аммо бу йахшилиқки Ийбож Ўғлонға қилғонсен, барчадин йахшироқ турур», деб Жалолбекга кўб иноятлар қилди.

Ва бу ҳикоятни анинг учун бу китобда баён қилдуқким, оқил кишилар билгайларким, мурувват ва карам ҳам Холиқ қошида ва ҳам халойиқ қошида йахши иш турур. *Валлоҳул муваффақ ва илайҳи туржаъул умур*[732].

Амирзода Муҳаммад Султон йўл урғувчиларнинг ишини бир сори қилиб қайтқони

Амирзода Муҳаммад Султон Бағдод юришидин илгари Курдистоиға бориб эрди, то андағи ўғри, ҳаромиларнинг ишларини бир сори қилғай. Анда бориб, аларға тааллуқ тоғларга кириб, ул муфсидлардин кўб кишилар ўлдурдилар ва баъзини мутиъ қолдурди. Ва алардин етти юз кишиким, Шомиҳдаги тоғ ичидаги қалъасида бориб туруб, ул қалъани беркитиб ўлтуруб эрдилар, алар сори бориб, ул қалъаға етиб, урушуб, фатҳ эттилар ва андаги кишиларни тоғ устидин ташладилар. Ва ул йўллардинким, юз, уч
148б юз киши йароқлиқ ўта олмас эрди, андоқ бўлдиким, икки киши, /уч киши фароғат билан юрур эрди. Ва шаҳзодаи жувонбахт аларнинг ишларидин фароғат топиб, Боши Хотун дарбандидин ўтуб, Бағдод сори мутаважжиҳ бўлуб, Бағдодда соҳибқирон хизматиға келиб, анинг дийдорига мушарраф бўлди. Ва неча кундин сўнг соҳибқирон шаҳзодани Восит[733] шаҳриға забт қилгали йибарди. Ва амирзода Мироншоҳға киши йибардиким, «Ҳилладин Басраға бориб, ул ерларни забт қилсун!» Соҳибқирон фармонладиким, «Султон Аҳмаднинг ўғлонларини ва хотинларини ва Бағдод шаҳридин йахши ҳунарманд кишиларни кўчлари била Самарқандда элтиб борсунлар!»

Ва Хожа Абдулқодирким, мусиқий илмида оламда машҳур ва нодир-ул аср эрди, ани тақи Самарқанд йибарди. Ва фатҳномалар Самарқанд ва Хоразм ва Озарбайжон ва Форс ва Ироқ ва Хуросон ва Зобулистон ва Мозандарон ва Табаристон ва ўзга вилоятларга битиб туруб йибардилар. Ва соҳибқирон икки ой Бағдодда айшу ишрат қилди. Эшиттиким, Бағдод вилоятида асру жоғир кўб турур, ҳукм бўлдиким, «Ҳар ердаким, жоғир тобсалар барчани Шатт суйига[734] тўксунлар!» Сувчилар юруб, ҳар ердаким жоғир тобтилар, дарёға тўктилар. Ва Бағдод аҳли моли омон қабул этиб, муҳассиллар ул молни тушурдилар.

Соҳибқирон Миср вилоятининг подшоҳиғаким, оти Барқуқ эрди, элчи йибаргони

Соҳибқироннинг ҳиммати ул эрдиким, йўллар анинг аййоми давлатида эмин бўлғай ва худой бандалари ҳар сориким борсалар, аларга ташвиш ва тараддуд бўлмагай, фароғат била бориб келгайлар. Мунга куб саъий қилур эрди. Бу жиҳатдин Шайх Содаким, машҳури рўзгор эрди, соҳибқирон ани
149а элчиликка Миср вилоятиға Барқуқ[735] шаҳриёр қошида/ туҳфалар била йибарди. Ва сўзи бу эрдиким, «Мундин бурун подшоҳларким, Чингизхон наслидин эрди, алар била мухолифат қилур эрмишлар. Бу жиҳатдин Шом элига ва андағи вилоятларга ташвиш тегар эрмиш. Охирда аларнинг ароларида йараш бўлуб, вилойатлар амон бўлғон эрмиш. Ва подшоҳ Саъид Абу Саъидхон, *анара Аллоҳ бурҳонуҳу,* раҳмати Ҳаққа кетиб, Чингизхон наслидин Эрон вилоятида подшоҳи қолмади. Ва ҳар мамлакатда бир киши бош чиқариб, эл-улус ва вилоятлар хароб бўлуб эрди. Бу маҳалда ҳазрат Ҳаққ иноятидин Турон ва Эрон мамлакати Ироқи Арабғача бизга мусаххар бўлди.

Эмди мусулмонларнинг некхоҳилиғи бу турурким, ҳамсойалиқ ҳаққини риъоят, аромизда бориш-келиш бўлғай ва икки тарафдин доим элчи бориш-келиш қилғай. Ва бир-биримиздин хабардор бўлғайбиз, то йўллар омон бўлуб, мусулмонлар фароғат билан бориб келгайлар ва эл ичида осойиш ва фароғат бўлғай. *Вассалому аъло ман-ит таба'ал ҳудо. Вал ҳамду ли-Ллаҳи Раббил 'алямин*».

www.ziyouz.com kutubxonasi

азрат со иб ирон Тикрит736 алъаси а бориб, фат цил они сўзи

Андин сўнгким, Багдод ша рини олдилар, бозургонлар ва мусофирлар азрат ошида келиб, арз илдиларким, «Бу йацинда алъа турурким, ани Тикрит дерлар, асру берк ер турур. Ва бир жамоат ўгрилар анда йигилиб, мусулмонларнинг йўлларини боглаб турурлар ва еч киши андин саломат ўта олмас. Ва доим Миср ва Шомдин келгон ва бор он карвонлар а музо им бўлурлар ва неча йиллар турлжим, алар ул ерни ма ом илиб турурлар ва еч подшо бориб ул алъани олмайдур. Бу жи атдин кўб мусулмонлар ташви!лда турурлар».

азрат со иб ирон бу сўзни эшитиб дедиким, «Бизнинг имматимиз ва
1496 мп судимиз бу юрумоцдин/ бу турурким, мундоц нималарни мусулмонларнинг бошидан кетарсак737. Эмди бизга фарз бўлдиким, бу ишнинг фикрини ил айбиз». укм эттиким, «Бур он Ў лон ва Иати Сўфий ва амир Жалол амид ва Шо Малик ва Саййид Хожа ва Шайх Али Ба одур отланиб олъа сори юруб, амалга маш ул бўлсуилар!» Алар укм била отланиб, турмай, кеча-кундуз суруб, етиб амал илиб ўлтурдилар. Со ибцирон Ба доддин тушкон молни бекларга улаштурди. Ва амир Усмон Аббоским, Карбалода захм еб эрди, ани ў ру била Ба додда цўйди. Ва анга «мар ам ба о» деб, ар кунда минг олтун кўпнакий му аррар илдурдиким, ша ардин бергайлар.

Андин сўнг давлат била отланиб, шанба кунида, зул ижжа ойининг йигирми тўртида (31.10.1393) кўчуб, Шайх Ба лул мазорига тупгги. Ул мазорни тавоф илиб, ру и покидин иммат тилаб, амирзода Шо рухни ман лай этиб отландурди ва йакшанба куни (2.11.1393) Дажла суйининг ю орисидин таважжу этиб отланиб, бир ерда тушди738. Ва душанба куни (3.11.1393) бир улу кўл йа осида тушти730 ва андин кўчуб, Она а тушти ва чи оршанби куни (5.11.1393) Ба рияда тушди ва панжпшнба куни (6.11.1393), етти юз тў сон о;тинчи йил му аррам бошида арбия ишлоида тушти ва жумъа куни (7.11.1393) кўчуб, Банди Асор а келдц. Кеча анда туруб, тонгласи (8.11.1393) бир юл унлу ерда ўнди. Ул ерда бир киши шер кўруб, со иб иронга хабар келтурди. Со иб ирон шерни олмоц учун отлинди. Ул ердин беш шер чи ти, ба одурлар ар беш шерни ў била ўлдурдилар. Ва андин ўтуб, йакшанба куни (9.11.1393) Тикрит цалъасига еттилар, ва на ора ва кавс ва бур у чалиб, сурон солиб, азрат учун алъа ўтрувсида о уй ва чодирлар тиктилар.

150a /Со иб ирон давлат билан келиб тушти. Бу ма алда Мосул741 окими Ёр Али ва Ирбилнинг даругаси Шайх Али Ўйрот тў цузлар ва пешкашлар била келиб, азратни кўрдилар. азрат аларни йахши кўруб сийлади. Андин сўнг буюрдиким, «Черик алъа уруши а маш ул бўлсун!» Бу алъа бир тог устида во иъ бўлуб, бир ёнидин Дажла суйи борур эрди ва бу алъа бино бўлгонидин бсри еч подшо ани мусаххар цилма он эрмиш. Ва ичида асаи отлиц киши оким эрди. Ва бу кишининг иши бу эрдиким, доим йўлларни тутуб, карвоиларни уруб, молларини олиб, алъага кийуруб ўлтурур эрди. Ва еч подшо а бош индурмас эрди, ва мол ва хирож бермас эрди, ўзи уруб, ўзи сурар эрди.

Ал исоа, со иб ироннинг хабарини эшитиб, кўнглида ва м тушуб иниси пешкашлар била ва ниёз ва тазарруъ била со иб ирон хизматида йибарди. азрат ани йахши кўруб, от ва тўн бериб, а оси а йибардиким, «Бориб асан а мандин дегилким, еч тараддуд илмасун ва ўр масун ва бот бизга кўра келсун!» Иниси айтиб, азратнинг шаф атдин дегон сўаларини анга деди. Аммо ул бедавлат цўр унчдин алъадин чи мади ва мухолифатда кўнгул ўйўб, уруш а машгул бўлдилар. Ва мансур черики этакларини белларига уруб, исор а мутаважжи бўлуб юридилар. Ва манжани лар йасаб, тош захми била аларнинг эвларини бузулдилар. Сешанба куни (11.11.1393) асан аносини цалъадин чи ориб, со иб иронга йибарди, неча от ва пешкашлар била ва ажзу зори била арзадошт илдиким, «Бизга ул
1506 адд йў турурким, алар била уруш Дилгайбиз. Ва ул ми дор цудрат ам йўц турурким, чи иб аларнинг дийдори а мушарраф бўл айбиз. Агар со ибцирон гуно имдин кечиб, шаф ат илсалар ў лум била инимни мулозиматлари а уллу илмо учун йибарайим». Со иб ирон аносини йахши кўруб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

дедиким, «Гуноҳини сенга бағишладим. Бориб ўғлунгни йибаргил. Гар келмаса неча мусулмоннинг қони анинг бўйнида бўлғуси турур». Бу хотун ул сўзлардин андишанок бўлуб, қайтиб қалъаға кириб, ўғлиға соҳибқирон дегон сўзларни деди. Ул қалъадин чиқмай, заруратдин уруш қилмоққа машгул бўлди. Ва соҳибқирон черики қалъаға нағам солмоқ била машғул бўлди. Ва Шайх Али Баҳодур (ўғли Саййид Хожа бошқа баҳодурлар била) нағам солиб, бир буржға етиб, ул буржнунг губини бўшади ва кечада ул буржни бўшадилар ва буржни тушуруб, қилич зарби била душманларни қовлаб, ташқи қалъани олдилар. Алар жон қўрқунчидин ички ҳисорга қочиб кирдилар, ва амир Ҳасанға қўрқунчлуғи ортиб, беркка кўнгул қўйуб, қалъани беркитти. Ҳукм бўлдиким, «Бу қалъаға тақи нағамлар солсунлар!» Ва ҳар кишига беклардин бир ер муқаррар қилдурди ва баҳодурлар ишлариға машғул бўлдилар. Ва нагам солиб, ўзга қалъа таъйин битиб, тошға еттилар[743]. Ҳазрат давлатидин ўттуз беш қари тошға етиб, ул тошда нағамлар солиб, гори пилдек тешуклар қаздилар. Ҳасан бу ҳолатни кўруб ҳайрон қолди, киши йибардиким, гуноҳини тилаб, амон тилагай. Соҳибқирон дедиким, «Ул чиқмағунча амон йўқ турур». Тонгласи йана зори ва тазарруъ қилиб,
151а шоҳзода Шоҳрух қошида киши йибарди. Ва айтиб йибардиким, «Шаҳзодадин умидим ул туруркм, гуноҳимни / соҳибқирондин тилагайсиз!» Шаҳзода жувонбахт лутф ва карамидин келиб соҳибқиронга Ҳасанбекнинг сўзини арз қилди[744]. Соҳибқирон деди: «Ўзи чиқиб келмагунча ва ўғрилиқ ва қарочилиқдин тавба қилмағунча узри қабул бўлмас. Ва агар чиқиб келса, ҳар аврлукким, анинг хотири тиласа, ўшандоқ бўлғуси турур». Ва инисини шоҳзодаға йибариб эрди, ҳазрат инисиға этти: «Бориб бу сўзларни анга дегил: агар чиқиб келмаса сен ҳам анинг қошида ўтурғил». Иниси анга бориб соҳибқирон деган сўзларни деди. Ул дедиким: «Биз бу ерда муддати туруркм, ато-атоларимиз бу ерда ҳукумат қилғон турурлар. Ҳаргиз ҳеч подшоҳға мутиъ бўлмағондурлар ва ўз боши билан ҳар неким, кўнгуллари тилаган турур, қилибтурлар. Ва ҳоло, агар биз чиқсак, ул кишиларким аларнинг молларини олиб, бизда тилагуси турурлар. Соҳибқирондин ҳукм бўлғусидуркм, ҳар нимаким олиббиз, ёндурабергайбиз ва анинг уҳдасидинким чиқа олғай ва бизларни кўб азоблар қилғуси дурурлар. Ҳеч нима мундин йахшироқ йўқ турурким, то бизда жонимиз бўлгунча урушқайбиз». Ўғрилар барча йакжиҳат бўлуб, уруш наққорасини чалдилар.

Соҳибқирон аларнинг наққора унини эшитиб, ғазаб ўти бошиға туташиб, фармон бўлдиким, наққора ва нафирларни чалдилар, андоққим олам ичра зилзила тушиб, тоғлар ваҳмдин титраб, *ал-қори'ату ма ал-қори'а*[743] йақин эрдиким, *иҳнил-манфуш* дек[746] фано елига боргай. Шеър:

Чу солди сурон анда отлиғ, йайоғ,
Алар ваҳмидин титради дашту тоғ.

Ва соҳибқирон бир баланд ерга чиқиб, тафарруж қилур эрди. Қалъаға
151б еткургон нағамлар ичида йагочлар қўйуб эрдилар ва ўтун била тўлдуруб / эрдилар андин бурунким, ўт қўйсалар қалъанинг бир ёни йиқилди. Қалъадаги эл фидоийлартек, раҳна бўлғон ерда туруб урушур эрдилар. Ҳукм бўлдиким, «Черик барча урушқа мутаважжиҳ бўлсунлар ва нагамлар ичидаки йағоч ва ўтунға ўт қўйсунлар!» Баҳодурлар қалъаға мутаважжиҳ бўлуб, нағамларға ўт қўйдилар. Нағамдаги йағоч куйуб, қалъанинг томи йиқилди ва ул бурждаким, Йатиқ Сўфий нағам солиб эрди, ул бурж йиқилди. Йигирми беш киши душмандин қуйи тушти, қалъа эли бу ҳолатни кўруб зори ва тазарруъ била бекларга киши йибардилар, то аларнинг гуноҳларини соҳибқирондин тилагайлар. Беклар келиб ҳазратқа арз қилдилар. Соҳибқирон эшитмай, черик қалъаға ёпушуб, олди ва Ҳасанбек била ҳар кимки, ул қалъада эрди, барчани тутуб бўйинларини боғлаб, ҳазрат қошида келтурдилар. Фармон бўлдиким, «Раъийатни сипоҳийдин ажратиб, раъийатқа нима демасунлар ва сипоҳийларни ўлдурсунлар!» Ҳукм била ул ўғриларни барчани ўлдурдилар ва тавачилар бошларидин миноралар қўпордилар. Ва бу муборак фатҳи душанба куни, ойнинг йигирми олтисида (1.12.1393) муяссар бўлди. Ва ул қалъадин бир томни қўйдиларким, эл кўруб билгайким, бу қалъа нечук йаралмиш ва нечук муни мусаххар қилиб турурлар. Ўзга бўлғон томни ер била тенг қилдилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Соҳибқирон қайтиб борғонда кейнида борғон шаҳзодалар келиб қўшулғонлари сўзи

Шаиба куни, сафар ойининг аввалида (6.12.1393) қайтиб борурда йўлда ушалди ва шаҳзодаларким, душман кейнида бориб эрдилар, Ироқи Араб вилоятида ҳар тарафдин ёндилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонким, Воситқа бориб эрди ва амирзода Мироншоҳким, Ҳилладин Басраға бориб эрди ва беклар барча юруб, дарёлардин кечиб, саҳроларда юруб бениҳоят мол олиб ёндилар. Ва йўлдаги /арабларким, йўлларни тутуб, қароқчилик қилур эрдилар ва Басра ва Восит шаҳрини забт қилиб мол ва хирож бўйунларига қўйдилар. Ва ҳар кимки, мутиъ бўлмай мухолифат қилди, бошини кесдилар. Амирзода Мироншоҳ сарбадол мулукларидин бировни Басрада қўйуб, Шатт ал-Арабдин ўтуб, амирзода Муҳаммад Султонға қўшулди, ва барча беклар ва баҳодурлар келиб қўшулдилар. Ва андин юруб, Ҳарбия мавзеъида етиб, соҳибқиронға келиб, муборак дийдориға мушарраф бўлдилар. 152а

Бағдод мамлакати ва Ироқи Араб мусаххар бўлғонидин сўнг бу вилоятларни Қаро Қўйлуқ ва Оқ Қўйлуқ туркманларининг улуғларига берди. Бу шарт билаким: «Бу чоққача вилойат эйясиз эрди; ҳар кимнинг кўнгли не тилар эрди, қилур эрдилар. Эмди итоат аёғларини хизмат йўлига қўймак керак ва мусулмонларға мазоҳим бўлмамак керак; ва корвонларға зарар-заҳмат бермамак керак, то худой бандалари йўлларда фароғат била бориб келғайлар. Бу тариқ била амал қилсангиз, наким хотирингиз тиласа, ўшандоқ бўлғуси турур. Йўқ эрса ҳар не кўрсангиз ўзунгуздин кўргунгуз турур». Бундоқ насиҳатлар қилиб ҳар бирига бир вилоятқа йибарди.

Бу маҳалда амир Усмон Аббос ўтруқ била Бағдоддин келиб, соҳибқирон ўрдусиға қўшулди. *Вал ҳамду ли-Ллоҳи Раббил оламин.*

Соҳибқирон Диёрбакр[747] сори борғони

Соҳибқирони никушиъор Ироқи Араб тасхиридин сўнг Диёрбакр сори мутаважжиҳ бўлди. Хожа Масъуд Сабзаворийни Бағдоднинг муҳофизатиға йибарди ва буюрдиким, «Раъойо ва фақиру мискин аҳволларидин хабардор бўлғайсен ва содот ва уламони йахши иззат тутқайсен!»[748] деб, ани Бағдод сори йибарди. Ўзи Диёрбакр сори мутаважжиҳ бўлди ва амирзода Мироншоҳни беклар билан Бағдод суйининг юқориси сори йибарди ва сувга кўфрук боғлаб,/ овоза солдиким, «Қайтарбиз!», то ҳар ердаким, мухолиф бўлса, муни эшитиб, хотири жамъ бўлғай[749]. Ва черикидин ўн кишидин бир киши олиб, ўзгаларни ўғруқда қўйуб, амирзода Муҳаммад Султон ва Ғиёсуддин Тархон ва Уч Қаро Баҳодурни ўрду муҳофизати учун ўрдуда қўйдурдиким, ақарин келғайлар. Ва нусратшиъор черики таъжил била сув юқорисида юруб, Тавқдин[750] ўтуб, Киркўк[751] қалъасиға еттилар. Қалъа эли итоат йўлидин илгари келиб, соврин тортиб, соҳибқироннинг муборак дийдориға мушарраф бўлдилар. Соҳибқирон ул қалъани амир Али Мосулийға суюрғал берди. Бу маҳалда Қизил Мир Али Уйрот ва Пир Али ва Жаҳонгир олампаноҳ дарғоҳида келиб, давлат мулозиматқа мушарраф бўлдилар. Ва ҳар ердаким, даруға ва кутвол бор эрди, барча келиб бандалиқ камарини белларига боғладилар. Ҳазрат соҳибқирон ҳар бирини бир навъ иноят ва шафқат қилиб сўрди. Барчаға зарбофт тўнлар била олтун камарлар берди ва аларнинг ўғлонлари била хотунларига қумошлар ва олтун ва жавоҳир иноят қилди, то ўғлонларига қаралғайлар ва қизларига жаҳиз йасағайлар. Ва андин давлат ва иқбол била юруб, (чаҳоршанба куни) Ирбил мавзеъиға етишти. Ул ернинг ҳокими (Шайх Али) йахши пешкашлар тортиб, тўй берди. Соҳибқирон анда бир кун туруб, тонгласи Катта Зоб суйиға[752] келиб тушти. Жумъа куни сувдин ўтуб, Мосул суйиға етиб тушти, Жиржис пайғамбар ва Юнус алайҳиссаломнинг мазориға бориб тавоф қилди ва ҳар мазорға ўн минг олтун кўппакий бердиким, қабрлари устида гунбаалар йасағайлар. Ва фақиру мискинға кўб садақалар берди. Ва амирзода Мироншоҳ ҳукм била андағи эллар устида бориб мусаххар қилмоқ учун элларни боқтуруб, ёниб келиб, соҳибқиронға қўшулди. 152б

www.ziyouz.com kutubxonasi

153а

/Соҳибқирон Руҳа[753] сори таважжуҳ қилғони

Ҳазрат соҳибқирон, Ғр Аликим, Мосул даруғаси эрди, ани ғажирчи қилиб, тун қайтиб, Руҳа сори мутаважжиҳ бўлди, ва туман беклари черик тартибини қилиб, бўлак-бўлак юридилар.

Борурда Султон Аликим, Мардиннинг[754] ҳокими эрди, мутобиъат йўлидин кириб, ўтрув кишисини изҳори муҳаббат ва ихлос қилди. Соҳибқирон сафар ойининг охирида (3.01.1394) Мардинга етиб, киши йибардиким, «Биз Миср ва Шом сори мутаважжиҳ бўлдук. Сен бизнинг сўнгимизда бот келгайсен!» Ва андин ўтуб Раъсалъайнға[755] тушти ва барча черикини юртовул йибарди. Черик бориб Ҳусайн[756] вилоятини ва Қаро Қўйлуқни талаб, от ва тева ва қўй сонсиз олдилар ва қайтиб ўрдуға қўшулдилар. Андин кўчуб Руҳаға еттилар: Кузак отлиқ биров ул қалъанинг даруғаси эрди. Баъзи раъийатлар била қалъадин чиқиб, бир бийик тоғда бордилар. Соҳибқирон бир неча бек черик билан аларға йибарди. Беклар бориб барчани талаб, асир қилдилар.

Ҳазрат шаҳзодалар била ва беклар била шаҳарға кирдилар. Ва шаҳардаги иморат барча тошдин эрди. Ва айтурлар ул шаҳарни Нимруд[757] йасаған турур, ва Иброҳим Халилни, алайҳиссалот вассаломки, анда ўтқа солғондур ва ул ўт нишонаси зоҳир бор турур.

Соҳибқирон ул ерда бориб, тафарруж қилиб, чашмада ғусул қилди. Ўн тўққуз кун анда турдилар. Ва суҳбатлар тутуб, баъзи кишиларга иноят ва шафқатлар қилди ва туркманлардин кўб киши келиб мулозим бўлди. Ва Ҳисн Кайф[758] даруғаси анда келиб, йахши хизматкорлиқ қилди. Ҳазрат таки ани йахши кўруб, иноятлар қилди.

153б Мардин ҳокими аҳду шартиға вафо қилмай, мухолифат тариқаси андин зоҳир бўлди. Ҳазрат деди: «Раво /бўлмас буким, йаағини вилоят ичида қўйуб, ўзга сори борғайбиз». Бу жиҳатдин панжшанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг йигирми олтисида (29.01.1394) давлат ва саодат била отланиб Мардинға мутаважжиҳ бўлди. Бу маҳалда Арзин[759] ҳокими Султон Али келиб, пешкашлар тортиб, соҳибқиронни кўрди. Ва Ботмон[760] даруғаси ҳам келиб хизмат давлатиға мушарраф бўлди.

Маҳди аъло Чўлпон Мулк оғо ва Дилшод оғо ўттуз беш кун эрдиким, соҳибқирондин айрилиб, ўғруқда қолиб эдилар, илгари келиб бир тепа устида ҳазрат соҳибқирон дийдориға мушарраф бўлдилар. Ва ўғруқ таки Мардиндин ўтуб келиб, ҳазратқа қўшулдилар. Ва соҳибқирон черикни тартиб этиб Мардинға юриди, етти йағочға етканда Чимликда тушти. Малик Иззуддинким, Жазира ҳокими эрди, ҳазрат қошида мулозимат учун келди. Пешкашлар тортиб, моли хирож қабул қилиб, ижозат тилаб қайтти. Иса ҳазратнинг келуридин хабар топиб, хизматқа келди ва кўб пешкашлар тортти, йахши отлар ва хачирлар ва тевалар тортиб, ҳазратнинг дийдориға мушарраф бўлди. Ҳазрат сўрдиким, «Не жиҳатдин кеч келдинг?» Узрлар била ниёз ва тазарруъ қилиб, деди: «Баъзи нималар воқиъ бўлгон жиҳатидин келурга тақсир бўлди». Ҳазрат лутф ва карамидин ўзга ҳеч нима демай, тўн кийдуруб, от миндурди ва андин кўчуб, Мардинға йақин бир тоғ этагида бориб тушти.

Амирзода Умаршайх шаҳид бўлғони сўзи

Шаҳзода Умаршайхким, асру оқил ва доно ва баҳодур эрди, соҳибқирон ани Форс вилоятида қўйуб эрди. Бир йилғача Форс вилоятида мухолифлардаги қалъаларни фатҳ қилди. Чун Истаҳр қалъасини ва Фадак қалъаси ва Гармсирда Шаҳриёр қалъасини, буларни барчасини олди ва Сиржон қалъасиниким, баъзи беклар ани қамал қилиб, ҳануз олмайдур эдилар, шаҳзода / 154а анда бориб эрди. Соҳибқирон ул вақтда Миср ва Шом сори мутаважжиҳ эрди ва Диёрбакр сори борғонда шаҳзодаи мушори илайҳиға киши йибариб эрдиким ва ул киши ул маҳалда еттиким, шоҳзода ул қалъани қамал қилиб ўлтуруб эрди. Шоҳзода соҳибқирондин хабар билиб, Идику Барлос ва Шоҳшоҳонким, Сейистон даруғаси эрди ва Пир Али Сулдузни ул қалъаға қўйуб, ўзи Шероз сори мутаважжиҳ бўлуб, анда бориб, йарағини қилди. Ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

Севинчакбекни Форс мамлакатининг забти учун қўйуб, ўзи ҳазрат соҳибқирон сори мутаважжиҳ бўлди. Ва Севинчак Қўҳандиз қалъасиниким, Шоҳ Шужоъ бузуб эрди, иморатига машғул бўлди. Ва шаҳзода черики билан Шулистон йўлидин юруб, Курдистондин ўтуб, йўлда бир қалъада еттиким, ани Хурматур дер эдилар ва оз киши анда бор эрди. Шаҳзода тафарруж қилмоқ учун ул қалъаға йақин келди ва бир нодон бадбахте қалъадин ўқ отиб, қазодин ул ўқ шаҳзоданинг шуркига тегиб шаҳид бўлди. Фарзанди аржуманди шаҳзода Пир Муҳаммад ва беклари ҳайрон қолиб, ҳеч чора тонмадилар. Ва бу воқеъа қиш ўртасида, рабиъ ал-аввал ойида, етти юз тўқсон олтида, товуқ йилда (январ, 1394) воқиъ бўлди. Ва шаҳзода қирқ йил йашаб эрди. Черик йигламоқ ва ун тортмоқ ва фарёд била машгул бўлуб, ул қалъани ер била тенг қилдилар ва ҳеч кишини анда тирик қўймадилар.

Бу хабар ўрдуға етти, беклар ҳайрон қолиб, на ул қувватким, ҳазрат соҳибқиронга арз қилгайлар ва на тоқат улким, йашургайлар. Барча иттифоқ қилиб, бир хилватда арз қилдилар. Соҳибқирон бу сўзни эшитиб,
154б *ва ма сабрака илло би-Ллоҳи*[762] /йўсуни била таҳаммул қилиб, қазоға ризо бериб, муборак тилини бу оят билаким: *Инна ли-Ллоҳи ва инна илайҳи ражиъуна*[763] очиб, йигламай ва хуруж қилмай тик турди. Ва Форс вилоятини тавобиълари била шаҳзода аржуманд Пир Муҳаммадқа бердиким, Умаршайх мирзонинг ўғли эрди, ва амирзода ўн ёшида эрди. Нишон битиб, Уч Қаро Баҳодурга ҳукм бўлдиким, «Нишонни олиб бот юруб, шаҳзодани олиб қайтиб Форс вилоятига борсун!» Уч Қаро Баҳодур таъжил била юруб Жирбатуға аларға етти, нишонни кўрсатиб амир Бердибек ва амир Зийрак Жаку бир неча киши билан ўрдуға бордилар. Ва шоҳзода Пир Муҳаммад атосининг беклари била ва Уч Қаро била Шероз сори етиб борди. Ва шаҳзоданинг сўнгагини Шерозға элтиб амонат қўйдилар ва неча кундин сўнг хотунлари Севинч Қутлуқ оғо ва Бек оғо ва Малик оғо ва ўғли амирзода Искандарким, кичик ва ҳануз сут эмар эрди, тобутни Шероздин Кешга элттилар. Анда соҳибқирон йасағон бақъада қўйдилар. Ва ҳазрат соҳибқиронғаким, ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло давлат каромат қилиб эрди, ул ҳазрат айёми давлатида Кешда бир олий иморат солди, Шайх Шамсуддин Кулорнинг (ва падари бузруквори амир Тарағай) йақинида. Ва ул ҳазратқа муваффиқат қилиб, алар тақи анда иморатлар солдиларким, агар ажал етса, аларни анда қўйғайлар.

Алқисса, Султон Исаким, Мардиннинг ҳокими эрди, келиб ҳазратни кўрди. Ҳазрат черики сотиқ-савдо учун шаҳарға кирдилар. Шаҳардаки бир жамоат жоҳиллар бедин ғавғо қилдилар. Соҳибқирон андин хабар билиб, ўшул замон Султон Исани чорлаб андин сўрдиким, «Не жиҳатдин сенинг элинг бизнинг кишимизни қўймайдурларким, шаҳарға кирғайлар?» Ва
155а ҳазрат /соҳибқирон анинг сўзидин андоқ маълум қилдиким, ул чиққанда иниларига айтқон турурким, «Зинҳор черикни шаҳарға қўймағайсизким, киргайлар. Ва агар ман минг хат йибарсам, зинҳор хатға инонмагайсизким, мен жонимни сизлар учун фидо қилурмен». Бу маъно жиҳатидин ҳукм бўлдиким, ани тутуб банд қилдилар. Черикнинг кўблиги жиҳатидин ва қишнинг охири эрди ва анда ўт йўқ эрдиким, гала-қаро егай. Бу жиҳатлардин маслаҳат кўрмадиларким, қўрғонни қамал қилиб ўлтургайлар, андин кўчуб, тоғлар сори юридилар ва даралардин ўтуб туштилар. Ва андин кўчуб, Асих сори мутаважжиҳ бўлдилар. Рабиъ ал-охир ойининг ўн бирида, жумъа кунида (13.02.1394) ҳаво булут бўлуб, йамғур ва қор ёғабошлади ва ҳаво асру совуқ бўлди. Ва ул ерда балчиқ бўлуб, асру кўб ташвиш торттилар ва от, тева кўб зоеъ бўлди. Чодирлар тикиб ўлтурдилар. Ва йамғур ёғар эрди андоқким, баъзи эл чодирларини қўйуб йайоғ йўлға кирдилар. Ва соҳибқирон ғўл черики била балчиқдин чиқиб, бир ўтлогда тушти, ва шаҳзодалар учун киши қайтарди. Шоҳзодалар ва беклар чодирларини ва қизилжа такйа, намадларини балчиқ устига солиб ўттилар. Ва
155б андин кўчуб Эски Мосул[764] сори юридилар. Ва ҳазрат соҳибқирон бировни кўб пешкашлар била фарзандлариға Султонияға йибариб эрди, ва Шайх отлиқ, Чимлик мавзеъида Малик Иззуддин била келиб, ҳазратни кўруб эрди. Ва ҳазрат ани йахши кўруб, сийлаб йибариб эди. Бу бедавлат эшиттиким, мунча мол йўлдин ўтуб борадур, тамъаи ҳаракатда келиб, отланиб, /ул молни олиб, Жазираға кирди. Ва Малик Иззуддин тақи анинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

била мувофиқат қилиб, соҳибқирон била йаағи бўлдилар. Ҳазрат соҳибқирон бу воқеъадин хабар билиб, икки қатла анга киши йибариб, насиҳатлар қилди ва дедиким: «Шайхни бизга йибаргил, то сенинг гуноҳингдин кечкайбиз. Йўқ эрса сенинг Жазира ва еринги бир-бир қилғумиз турур». Малик Иззуддинга накбат босиб эрди, эшитмади, қалъасига ва Шатт суйиға иътамид қилиб, ўз ерини беркитиб ўлтурди.

Соҳибқирон Жазира сори борғони

Чунким, Малик Иззуддин соҳибқирон сўзини қабул қилмади, душанба куни, жумада ал-аввал ойининг аввалида (4.03.1394) ўғруқни қўйуб, черики била отланиб, Дажла суйидин ўтуб, тун қайтиб, саҳар вақтидаким, ул бедавлатлар уйқуда эрдиларким, аларнинг бошлариға тўктилар. Ва андағи элни талаб, икки-уч қалъани олдилар ва асру беҳад мол тушти. Ва Малик Иззуддин бировнинг қўлига тушуб, ани танимай, қийнаб кўб мол олиб, қўйаберди. Йарим жони била қочиб, юз меҳнат ва машаққат била кетти. Ва ҳазрат соҳибқирон андин қайтиб ҳукм қилдиким, «Ўлжа тушкан қўйларни Мосулға элтсунлар!» Қирқ кема ўн кеча ва кундуз молни кечтуруб, ўрдуға элттилар.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Мардинға борғони

Соҳибқирони гитиситон аввали ёздаким[765], олам гул ва лоладин йана биҳиштгек хуррам бўлди, Мардинга йана мутаважжиҳ бўлди. Жумада алохир ойида, жумъа кунида (3.04.1394) фармон бўлдиким, «Черик йароғ қилиб отлансунлар!» Амирзода Мироншоҳ ҳукм била илгари бўлуб юриди ва
156а андағи эл-улуским, /тоғларида ва ёзиларида ўлтуруб эрдилар, барчани чопиб, таладилар ва йана шанба куни, жумада ал-охир ойининг ўн-иккисида (16.04.1394) Мардинға етиб, шаҳарни ўртада олиб ўлтурдилар. Тонгласиким, кун оламни нуру жамолидин йаруқ қилди, соҳибқирон била шаҳзодалар ва беклар отланиб, наққора ва нафир чалдуруб, қалъага мутаважжиҳ бўлдилар. Уруш солиб барчадин бурун ғўлнунғ киши қалқонлар бошларига тортиб юридилар. Ва черик тўрт ёнидин сурон солиб, бари бир йўла ҳамла қилиб, қалъаға етишиб, шотулар қўйуб, қалъа устига чиқиб, анда турғон мухолифларни сурдилар, шаҳарға кириб шаҳарни олдилар. Ва мухолифлар қочиб, жон қўрқунчидин ўзларини тоғдаки қўрғонға солдилар. Черик аларнинг кейинларига тушуб, қўрғоннинг дарвозасиғача чобтилар, кўб кишини тушуруб ўлдурдилар ва ўғлон-ушоқлари от аёғи остида қолди ва бениҳоят мол олдилар. Ва андин сўнг қалъаға йақин келиб, урушқа машғул бўлдилар. Ва ул қалъа асру берк ер эрди, бир парча тоғ устида тушуб, йўли бир соридин, ўзга ҳеч соридин йўли йўқ эрди. Ва бир тегирмон сув ичидин чиқар эрди ва анинг отини Шуҳабо дер эрдилар.

Алқисса, черик ул ахшомғача уруштилар ва кеча бўлғонда черик қалъанинг тубида туштилар. Тонгласиким, олам йана нуроний бўлди, баҳодурлар қалъа сори юридилар. Ва баъзи элким, қалъаға кирмай, тоғнинг камарларига кириб ўлтуруб эрдилар, баҳодурлар ул тоғ устига чиқиб ул кишиларни тушурдилар. Қалъа эли мундоқ ишни кўруб қўрқтилар, барча тазарруъ ва зори қилиб, ниёз йўлидин кириб, пешкашлар чиқариб, мол ва хирож қабул этиб, тобиъ бўлдилар.

156б Бу маҳалда Султониядин хабар келдиким, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу /ва таоло Шоҳрух мирзоға фарзанд каромат қилди. Соҳибқирон шодмон бўлуб, қалъадаки элининг гуноҳларини бағишлади ва аларга ҳеч зарар-заҳмат бермадилар, лутф ва марҳамат қилиб қайтти.

Улуғбек мирзо мутаваллуд бўлғонининг зикри

Жумада ал-аввал ойи ўн тўққузида, йакшаиба кунида тарих етти юз тўқсон олтида, ит йилида (22.03.1394), Султония қалъасида Шоҳрух

www.ziyouz.com kutubxonasi

мирзонинг хотунидин кун киби бир ўғул туғди. Мунажжимлар ва донолар йиғилиб, толиъ мавлудини эҳтиёт қилиб кўрдилар. Шеър:

Асад толиъи ва ўзи чун офтоб,
Бўлур салтанат амрида комёб.
Топубтур шараф офтоб аз Ҳамал,
Анға илм бўлғай насиб ва амал[766].

Бу хабарниким, ҳазрат соҳибқирон эшитти, асру кўн севунуб, қаҳр ва ғазабидин таскин тобти. Шукрона учун Мардин қалъасидаки элни бағишлаб ғуноҳларидин кечти. Ва ул вилоятни Султон Исанинг иниси Султон Солиҳқа берди; нишон битиб, ол тамға босиб берди. Шанба кунида (28.03.1394) кўч наққорасини чалдуруб, саъд толиъи била кўчуб, Басари сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Ҳар бир жамоат бир йўлға кириб боргайлар!» Амирзода Муҳаммад Султон черики била Майдон[767] йўлиға кириб борди ва соҳибқирон Савур йўлидин ва Шоҳрух мирзо била эрди ва амирзода Мироншоҳ черики билан Жасуқ йўлидин ва тумон беклари ҳар бири бир йўлға кириб бордилар. Соҳибқирон Савур йўлидин Шатт суйиға етти ва
157а амирзода Мироншоҳни ул навоҳининг забти учун/юқори сори илғор йибарди ва ўзи муборак нафаси била сувдин ўтуб, бир ўтлоқ ерда тушти. Ул кун анда таваққуф қилиб, муборак хотириға андоқ кечтиким, Ола Тоғ сори боргайким, амирзода Мироншоҳ ва Муҳаммад Султон мирзодин хабар келди: Қарача Қаро ҳисорики, Омид шаҳри турур ва Ҳомид[768] била машҳур бўлубтур, эли қалъанинг мустаҳкамлиғиға мағрур бўлуб, итоат қилмай, йаағи бўлдилар.

Соҳибқирони комкор Ҳомид қалъасиға бориб, фатҳ қилғонининг зикри

Соҳибқирон Ҳомид қалъасининг элидин мухолифат қилғонларидин хабар тоиибб, Жаҳоншоҳбекни илғор йибарди. Душанба куни, жумада ал-охир ойининг йиғирми учида (25.04.1394) барча черики билан Ҳомид сори мутаважжиҳ бўлдилар. Аро қўнуб, ҳисорға еттилар. Дажла суйидин ўтуб, наққора ва нафир чалиб, сурон солиб, ҳисорни ўртада олдилар. Ва ул ҳисор андоқ берк эрдиким, оламда ҳеч киши андоқ мустаҳкам ер кўрмайдур. Ва қалъа томини тош ва ганч оҳак била қўпориб эрдилар. Ва қалинлиғи андоғ эрдиким, икки отлиғ ёндоша анинг устида юрур эрди. Ва ҳисор ичида икки улуғ булоғ бор эрдиким, анинг суйидин шаҳар ичида боғлар ва бўстонлар йасаб эдилар. Айтурлар эдиким тўрт минг йил ва уч юз йил эрмишким, ул қалъаии йасаб турурлар. Ва бу чоққача ҳеч подшоҳ ани мусаххар қилмағон турур, магар улким, Исломнинг аввалида Холид ибн Валид, *рази Аллоҳ анҳу,* Ислом черики била қамал қилиб, неча маҳалдин сўнг сув кирар йўлидин йашура кириб, шаҳарни фатҳ қилғон турур.

Алқисса, ҳазрат соҳибқирон Ҳомид ҳисориға етиб тушти. Тонгласи отланиб, черикни фармонладиким, уруш солғайлар. Баҳодурлар қалқонлар
157б /ва туралар бошлариға тортиб, ҳар соридин қалъаға юридилар. Ва қалъа устидин ҳар нечаким ўқ ва тош аларнинг бошиға тўктилар, ёнмай Қаро Усмон Баҳодур илгари бориб, бир буржқа нағам солди. Ва Арғуншоҳ йана бир буржқа нағам солиб, барчадин бурун бурж устиға чиқиб йахши ишлар қилди. Андин сўнг баҳодурлар бир-бир ҳар соридин ҳисор устиға чиқиб, андоқ ҳисориким, уч тўрт минг йилдин бери ҳеч киши ани олмағон эрди, давлат ва саодат била икки-уч кунда фатҳ бўлди. Ва черик ҳисор ичида кириб, шаҳарни таладилар ва уйларға ўт қўйдилар ва андағи сипоҳийлар барча нағамлар ичиға кириб йашундиларким, ҳеч киши аларни топмади. Ва йасоқийлар болтулар ва метинлар била ҳисорға чиқиб, бузмоққа машғул бўлдилар. Аммо ул қалъа андоқ берк эрдиким, кўб заҳмат чекмак керак эрдиким, бор барча тошни еридин қўпара олғайлар. Баъзи юфқа ерларини йиқиб туштилар ва соҳибқирон фатҳдин сўнг кўчуб юриди. Жумада ал-охир ойида, жумъа кунида (29.04.1394) ўзбек элидин биров келиб, ҳазратқа дедиким, «Йатиқ Суфий[769] йаағи бўлуб, қочарға хаёли бор». Ўшул замон

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳукм бўлдиким, то ани тутқайлар. Ани тутуб, ҳазрат қошида келтурдилар. Андин сўруди, ҳеч тонмай деди: «Чиндур. Мундақ хаёлим бор эрди», ва ул жамоатким, анинг била иттифоқ қилиб эрдилар, барчани деди. Соҳибқирон неча қатла андин бу ҳаракат кўруб, гуноҳидин кечиб эрди ва анга тумон бериб, шафқат қилиб эрди ва хонлар наслидин андин улуғроқ киши йўқ эрди. Аммо бу қатла соҳибқирон буюрдиким, ани ўғли била банд қилдилар. Ва ул кишиларким, анинг била иттифоқ қилиб эрдилар, барчани йасоққа еткурдилар.

158а Ҳазрат соҳибқирон /Ола Тоқ сори қайтиб борғони

Соҳибқирони нусратшиъор Ола Тоқ сори мутаважжиҳ бўлуб, Меҳрварон навоҳийсига етканда андағи қалъаларнинг ва вилоятларнинг даруғалари барча келиб ҳазратнинг мулозиматига мушарраф бўлдилар. Ва соҳибқирон Миёфориқин[770] ва Ботмандин ўтуб, шаҳзодаларға ва бекларға, ҳар қайсисига бир йўл муқаррар қилди. Амирзода Муҳаммад Султон беклар билан Чиёчур (суви) йўлидин юридилар. Ва соҳибқирон ўзи Сивасур йўлидин мутаважжиҳ бўлди ва Шоҳрух мирзо соҳибқирон била эрди. Ва ул йўлда бийик тоғлар ва баланд уқбалар бор эрди, бовужуд улким, баҳор эрди. Қор жиҳатидин кўб от-улоғ йўлда қолди. Шанба куни, ражаб ойининг ўн бешида (16.05.1394) ул уқбалардин ўтуб, Саҳройи Мушда[771] тушти. Ва амирзода Мироншоҳ ўнг қўлнунг беклари била келиб, ўрдуға қўшулди. Ва андағи вилоятларнинг даруғалари барча келиб, пешкашлар келтуруб, ҳазратни кўрдилар. Ва ул пешкашлар ичида бир юз от бор эрдиким, андағи даруғаларнинг отлари била Саҳройи Мушда чобтуруб, барча отлардин ўзуб эрди, ҳазратқа торттилар. Ва соҳибқирон аларни йахши кўруб, ул мамлакатларни аларға ўқ берди ва хосса тўнлар ва камарлар, барча олтун била мурассаъ берди. Ва Йатиқ Суфийни анда тобшурдиким, бар қалъада ани беркитиб сақлағайлар.

Соҳибқирон черикини боқмағон қалъаларға ва тобиъ бўлмағон элларға йибаргони

Соҳибқирон ул вилоятқа киргонда боқмағон қалъаларға ва элларға черик йибарди. Муҳаммад Дарвеш Барлосни Аланчуқ қалъасиға[772] қалин
158б черик била йибарди. Қаро Юсуф Туркмон ва ўзга туркман /соҳибқирондин хабар эшитиб, қочиб бориб эдилар, ҳазрат тақи аларнинг келгонидин хабар билиб, шаҳзодалар ва беклар била кенгашиб, мунга қарор бердиларким, туркманларнинг кейнида киши йибаргайлар. Бурҳон Ўғлонни қалин киши била ва Ийбож Ўғлон ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва ўзга бекларни анга қўшуб Муш саҳросидан илғор йибарди. Ва ҳукм қилдиким, «Душманлар ҳар ерда бўлса, бориб аларнинг дафъиға саъйи қилишлар!» Ва ўзи давлат била неча кун анда ўлтурди. Ва тобиъ бўлмағон элларға мирзо Мироншоҳни йибарди, дедиким: «Ҳар кимки тобиъ бўлса, амон беринглар, тобиъ бўлмағонларни ўлдуруб, молларини таланглар ва андин Аланчуқ қалъасиға бориб қамал қилсунлар!» Ва тавочиларға фармон бердиким, «Озарбайжондин ва Курдистондин черик йиғиштурсунлар!» Ва ўзи давлат ва саодат била Ола Тоққа борди. Ва маҳди улё Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва ўзга оғоларким, Султонияда қишлаб эдилар, аввал баҳорда андин кўчуб, соҳибқирон сори мутаважжиҳ бўлдилар. Табриздин ўтуб келур эрдилар, ҳазрат соҳибқирон шоҳзода Шоҳрухни сешанба куни, ражаб ойининг йигирми бешида (26.05.1394) хонимларға ва оғоларға ўтрув йибарди. Шоҳзода тўрт кеча-кундуз юруб, Маранд ва Хўйнинг[773] ўртасида аларға етти.

Соҳибқирон Ахлотда тушконда, Хоқон ҳокими Одил Жузким, ҳазратнинг давлатхоҳларидин эрди, мулозиматқа келди. Ва ҳазратни кўрунуш қилиб, йахши пешкашлар тортиб, муборак дийдорига мушарраф бўлди. Соҳибқирон тақи ани йахши кўруб, иноят ва шафқат қилди ва андағи элни анга суйурғол берди. Сешанба куни шаъбон ойининг иккисида (02.06.1394) ов солдурди. Кўб сайд олдуруб, қайтиб тушти.

www.ziyouz.com kutubxonasi

159а /Аммо ўн бир ой эрдиким, шаҳзодалар ўғруқда Султонияда соҳибқирондин айрилиб, қолиб эдилар. Соҳибқироннинг муборак кўнглида фарзандларининг муҳаббати пайдо бўлуб, черикни анда қўйуб, оз киши билан илғор қилиб, ўғлонларига ўтрув бордилар. Жумъа куни (08.06.1394) аввал сабоҳда бир-бирига етиб, барчанинг кўзлари муборак дийдоридин йаруқ бўлди. Амирзода Муҳаммад Султон Жаҳонгир ва оғолар сочиқлар сочтилар. Ул ерда шоҳзода Умаршайхдин сўз чиқиб, эски жароҳат тоза бўлди[774] ва оголар таъзият очиб ош-сув бердилар. Соҳибқирон муборак тилини сабр сўзи била очиб, барчага насиҳатлар қилди. Андин сўнг Темур Хожаи Оқ Буға черик билан Муҳаммад Дарвеш Барлосқаким, Аланчуқ қалъасига бориб эрди, аларга мадад учун йибарди. Душанба куни (11.06.1394) соҳибқирони динпарвар кўчуб, Ойдин қалъасига[775] борди. Анда етконда қалъадаки улуғлари барча тобиъ бўлдилар ва пешкашлар, отлар ва тевалар ва қўй ва қумошлар йибариб, тазарруъ ва зори била амон тиладилар. Соҳибқирон лутф ва карамидин аларга амон бериб, андин кўчуб, аро қўнуб, Уч Килисада[776] тушти.

Бу маҳалда Арзинжон[777] шаҳридинким, Рум вилоятининг сарҳади турур, Таҳуртан мулозиматқа келди ва йахши пешкашлар тортиб, кўрунуш қилди. Соҳибқирон тақи ани йахши кўруб, иноятлар қилди.

Авник[778] қалъасининг фатҳ қилғони сўзи

Мисрким, Қаро Муҳаммаднинг ўғли эрди, ва Авник қалъасининг ҳокими эрди ва соҳибқиронға тобиъ бўлмайдур эди. Соҳибқироннинг кўнглида туштиким, анда бориб, ул қалъани мусаххар қилгай. Амирзода Муҳаммад Султонни қалин киши била Авник сори йибарди. Ўзи тақи сешанба куни, шаъбон ойининг ўн олтисида (16.06.1394) кўчуб, Алиш жилгасининг/
159б ўтлоғиға тушти. Андин кўчуб Кўсатогдин[779] ўтуб, панжшанба куни, ойнинг ўн саккизида (18.06.1394) шоҳзодадин илгари Авникға етти ва наққора ва нафир унидин ва баҳодурларнинг суронидин олам ичра зилзила тушти. Ҳукм қилдиким, «Қалъаға уруш солсунлар!» Қалъанинг тўрт ёнидин кириб, уруш солдилар ва бир замонда қалъани олиб, ер била тенг қилдилар. Ва Миср киши қароси билан қочиб, тог устида воқиъ бўлуб эрди. Ва ҳар еридаким, эҳтимол бор эрдиким, йайог андин чиқа олғай, ул ерни тош ва ганч била беркитиб эрдилар, то андин йайог киши бора олмағай. Ва ҳар ёнида том қўпориб, дарвоза ўлтурғузуб эдилар. Туркманлар андин урушқа машғул бўлдилар. Ва соҳибқироннинг баҳодурлари ва тумон беклари йайог бўлуб, тоққа чиқиб, дарвозага йақин бордилар, уруш солиб йахши ишлар қилдилар. Ойнинг ўн тўққизида (19.06.1394) Миср ўғлини пешкашлар била қалъадин чиқариб, соҳибқиронға йибарди ва арзадошт қилдиким, «Бандаға ул тоқат йўқ турурким, ҳазратнинг йигитлари била муқобила бўлғай. Ва ул миқдор қувватим йўқ турурким, хизматқа кела олгаймен. Бу қатла бандаға амон бериб, давлат била қайтсунлар, то хотири жамъ била бандаликка борғаймен». Соҳибқирон Мисрнинг ўғлини йахши сийлаб, олтун камар ва хосса тўн берди ва гуноҳидин кечиб дедиким, «Атонг қўрқмасун, келиб бизпи кўрсун!» Миср ўғли қайтиб, ҳазрат деган сўзларни деди. Аммо анга бахт-саодат мадад қилмади ва ул сўзни қабул қилмай қалъадин чиқмади ва урушмоққа машғул бўлди. Тонгласи Таҳуртанбек илгари бориб насиҳат қилди: «Мундоқ қилма ва қалъаға иътамид қилмағилким, бу
160а соҳибқироннинг, ўзгача турур. /Келиб соҳибқиронни кўргил, агар давлат истареен. Йўқ эрса кўб ташвиш ва заҳмат кўргунгдур ва бу подшоҳ ўзгаларға ўхшамас». Шеър:

Шоҳедурки, шоҳони рўйи замин,
Анга бердилар барча тожу нигин.
Анга юз чу Рустам бўлубтур ғулом,
Анинг эшигида қилибтур мақом.
Фаридун ва Жамшид, хоқони Чин,
Анга барчаси бандаи гузин.
Сенга бу турур маслаҳатким равон,
Бу тоғдин чиқиб, тилагайсен амон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Миср бу сўзларни эшитиб, қўрқунчлиғи ортиб, йана ўғлини Сатилмиш биланким, анга йақин уруғ бўлур эрди, йибарди. Йахши отлар ва пешкашлар била ва тазарруъу зори қилиб, сўзи ўшул бурунғи сўз эрди. Ҳазрат билдиким, ул қалъадин чиқмағусидур. Ҳукм қилдиким, «Келгон кишиларни беркитсунлар!» Йакшанба куни, ойнинг йигирми бирида (21.06.1394) амирзода Муҳаммад Султон черики била келиб, ҳазратқа қўшулди ва кечада мансур черики тоғқа чиқиб, урушқа машғул бўлдилар. Тонг откунча урштилар ва тонг отқонда қалъа ичидин бир ўққим, анда хат битиб эрди, оттилар. Ул ўқни соҳибқирон қошиға келтурдилар. Мазмуни бу эрдиким, «Сатилмишким, аларға бориб турур, Мисрнинг ҳосили боқийси ул турур ва андин баҳодурроқ кишиси йўқтурур. Агар ани банд қилсалар, Мисрнинг кўнгли бузулғуси турур». Ҳазрат худ илгари бу ишни қилиб эрди. Мисрнинг ўғлини келтурдилар. Ул олти ёшда эрди. Ҳазрат қошига келгач ниёз юзини ерга қўйуб, ҳазратнинг муборак аёғини ўпуб, атосининг гуноҳини тилади ва деди: «Агар ҳазрат анинг қонини багишласа, мен бориб ани келтурайим». Ҳазрат дедиким, «Атонгнинг қонини сенга бағишладим. Бу шарт билаким, келиб бизни кўргай». Анга олтун ҳамойил бўйниға осиб, истимолатнома
160б била атосиға / йибарди. Ани ул тажаммул била шаҳарға кийурдилар. Қалъа эли барча соҳибқиронға дуо қилдилар ва ҳазратнинг мулозимлариким, ул ўғлон била ичкари кириб эрдилар, барчани азиз ва мукаррам тутуб, тўнлар кийдуруб ёндурдилар. Аммо Миср қўрқунчдин ҳайрон қолиб эрди, ҳар неча хаёл қилдиким, чиқиб соҳибқироннинг мулозиматиға келгай. Аммо қўрқунчдин чиқа олмади. Ҳазрат билдиким, ул чиқмағусидур. Буюрдиким, «Беклар ҳар киши ўз бўлжаридин[780] уруш солсунлар!» Наққора ва нафирларни чалиб, сурон солиб, қалъаға мутаважжиҳ бўлдилар. Ва манжаниқ тоши билан кўб ерларни буздилар.

Бу маҳалда Мисрнинг аноси қалъадин тушти ва соҳибқирон қошида келиб, ниёз ва тазарруъ билан ўғлининг гуноҳини тилади ва дедиким, «Анга не ҳадким, сизга муқобила бўлуб тура олғай. Агар шер бўлса, анинг заҳраси ёрилур. Агар ул қўрқунчдин чиқа олмағай, ҳеч ажаб эрмас». Соҳибқирон ул хотунни йахши кўруб, дедиким: «Агар ўғлунг тиларким жони амонда бўлғай, қалъадин чиқиб келмак керак». Соҳибқироннинг ҳарамлари Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва ўзга оғолар барча ул хотунға бош-аёғлар кийдурдилар. Тонгласи анга ижозат бериб, қалъаға бориб, ўғлиға сурати воқеъани деди. Ул бедавлат қабул қилмай, мухолифат тариқасидин чиқмади. Йана соҳибқирон фармонладиким, «Черик барча бориб ҳар ердаким йағоч бўлса, кестуруб келтурсунлар!» Йағочлар келтуруб, бир-бири устида қўйуб, тош ва балчиқ била биркитур эрди. Андоқ баланд қилдиларким, қалъадин бийикроқ бўлди. Анинг устида ман-
161а жаниқларни чиқариб, анга тош тўка бошладиларким, хаёл қилур /эрдингким кўкдин тош ёғадур. Рамазон ойидин ўн беш кун кечди (14.07.1394), душманларнинг аҳволи асру хароб бўлди ва сувлари туганди. Бу жиҳатдин раъийатни қалъадин чиқордилар ва Миср ўзига тааллуқ кишилари била қолди ва жон қўрқунчидин элик-аёғ урар эрдилар. Мансур черики манжаниқ тоши била аларнинг эвларини буздилар. Миср асру ожиз бўлуб йана бир йахши кишисини йибардиким, шаҳзода Муҳаммад Султон анинг гуноҳини соҳибқирондин тилагай. Мисрнинг кишиси келиб, амирзодаға сўзини арз қилди. Шоҳзода ул кишини соҳибқирон қошиға келтурди ва сўзини арзадошт қилди. Ҳазрат деди: «Ул қалъадин чиқиб келиб бизни кўрмагунча амон йўқ турур!» Ва келгон кишига тўн кийдуруб, Миср олдиға йибардилар. Борғон киши Мисрға бориб, соҳибқироннинг сўзини деди. Аммо Мисрнинг қўрқунчлиғи андин артуқ эрдиким, бу сўзлар била таскин топқай. Ўшул дастур била урушур эрди. Бир жамоъат баҳодурлар тоғнинг камариға чиқиб эрдилар, кеча бўлғонда Хожа Шоҳин етти киши била тоғ устига чиқиб, бир бийик камарға туруб ўт ёқтиким, черик ани кўргай. Арғуншоҳ Ахтачи ва Амоншоҳ Хазиначи ул ўтни кўруб, неча баҳодурлар била юқори чиқти ва бир тор ерга етиб эдиларким, мухолифлар воқиф бўлуб уруштилар. Ул урушда Амоншоҳ захм еб қайтти. Ва Арғуншоҳ ва ўзга баҳодурлар бир камарға чиқтиларким, уч юз қаридин бийикроқ эрди ва томға етиб, болту ва метинлар била тештилар. Қалъа тубиға келиб, нағам солдилар. Миср кишиси бир-бир ўзини қалъадин ташлаб келдилар ва қалъадаки, кишилари барча уруш асбобини ташлаб қалъадин чиқабош-

www.ziyouz.com kutubxonasi

161б ладилар./ Миср бу жиҳатдин асру ожиз бўлуб, одина куниким, ийд куни эрди (31.07.1394), йана аносини ўғли била қалъадин чиқориб, ҳазрат қошиға йибарди. Алар соҳибқирон қошиға келиб, юзларини туфроққа қўйуб, Мисрнинг гуноҳини соҳибқирондин тиладилар. Ҳазрат деди: «Биз анинг гуноҳидин кечарбиз, агар ушбу замон келиб бизни кўрар бўлса. Ва агар келмаса, гуноҳи ўз бўйниға. Биз худ худойнинг инояти била қалъани олурбиз ва неча элнинг қони анинг бўйнида бўлғуси турур».

Мисрнинг аноси ҳайрон ва саргашта бўлуб, йана қайтиб ўғлиға борди ва ҳар нимаким, соҳибқирондин эшитиб эрди, анга деди. Миср аввал чиқмади ва қолғон навкарлари ўзларини қалъадин ташладилар. Миср кўрдиким, қошида киши қолмади ва қолғонлар ҳам кетғуси турурлар, заруратдин бўйниға кафаи ва қиличини олиб, шанба куни, ийднинг иккинчисида (1.08.1394) тушуб, амирзода Муҳаммад Султон мирзоға келди. Юзини ерға суртуб, зори била дедиким, «Менинг қонимни ҳазратдин тилаб, гуноҳимни дархост қилинг. Мундин иари то тирик бўлсам, хизматдин ўзга иш қилмағаймен». Шоҳзода анга кўнгул бериб дедиким: «Ғам ема ва қўрқмағилким, соҳибқирон сенга шафқат қилғуси турур».

Шоҳзода Мисрни ўзи била соҳибқирон қошида келтуруб, сўзини арз қилди. Андин сўнг шоҳзода юкунуб, қонини тилади. Ҳазрат соҳибқирон лутф ва карамидин гуноҳини амирзодаға багишлади ва қалъада бўлғон от ва аслаҳаларни тушурдилар. Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Миср била Султон Исаким, Мардин қалъасининг ҳокими эрди, Султонияға элтсунлар ва Мисрни андин Самарқанда элтсунлар!» Ҳукм йўсуни била амал қилиб,
162а аларни Султонияға элттилар./ Андин сўнг баҳодурларким, бу қалъа урушида йахши ишлар қилиб эдилар, барчани соҳибқирон сийлаб иноятлар қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Авник қалъасидин қайтқони

Ҳазрат соҳибқирон Авник қалъасини Аталмишбекка берди ва бир жамоат кишини анга тобшурдиким, қалъа забтига машғул бўлғайлар. Соҳибқирон беш кун анда туруб, панжшанба куни, шаввол ойининг еттисида (5.08.1394) саодат ва давлат била кўчуб юруберди ва одина кунида (6.08.1394) Ҳожи Сайфуддинбек Самарқанддин келиб, нешкашлар била соҳибқиронни кўруб, ҳазрат бекни кўруб, севунуб йахши сўруб, вилоятлардин хабарлар сўрди. Сайфуддинбек дедиким, «Давлатгирда ҳеч кишига ҳадд йўқ турурким, вилоятларға тик боқа олғай. Барча эл, турку тожик ва раъйийат, сипоҳий рафоҳийат ва ҳузурда турурлар ва кеча-кундуз дуодин ўзга ишлари йўқ турур». Соҳибқирон Ҳожи Сайфуддинбек била ҳикоят қилиб юрур эрдиким, бир йахши ўтлоғ ерға етиб тушти. Неча кун анда ўлтуруб, фароғат қилиб, улуғ тўй ангиз қилди. Шеър:

Бу ердаким, эрди чу хулд барин,
Буюрди шаҳаншоҳи рўйи замин:
Ки шоҳона тўй қилинглар асос,
Ки бўлғай сифоти берун аз қиёс.

Бу маҳалда соҳибқирон Таҳуртанбекни чорлаб, вилоят маслаҳати учун насиҳатлар қилди ва Арзинжон вилоятини анга шафқат қилиб, нишон иноят қилиб, ол тамға бостурди ва подшоҳона тўнлар кийдуруб, ижозат бериб, вилоятга йибарди.

Амир Зийрак Жаку бир жамоат киши била кундин бурун соҳибқирон ҳукми била Ойдин қалъасиға бориб эрдилар ва ул қалъани қамал қилиб,
162б кўб йахши ишлар қилиб эрдилар. Ва амир /Бойазидким, қалъанинг дарўғаси эрди, йақин билдиким, бу баҳодурлар қалъани олғусидурлар, амон тилаб аҳд қилдиким, «Сизлар ҳисордин кўчуб, нари тушунглар. Мен қалъадин чиқиб сизни кўрайим». Амир Зийрак анинг сўзи била амал қилиб, кўчуб нари бориб туштилар. Боязид кечада қалъадин чиқиб, Зийрак бекни кўрмай, ҳазрат соҳибқиронға бориб, нешкашлар тортиб, кўрунуш қилди. Соҳибқирон ани йахши кўруб, иноятлар қилди ва йана вилоятини анга багишлади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон ғазо нияти била Гуржистон вилоятиға борғони

Ғозийларнинг мартабалари ва аълаа шонлари ойоти Қуръоний ва ҳадиси ҳабиби ҳазрат Субҳона била муқаррар ва муаййан бўлуб турур: Байон қилмоққа ҳожат эрмас: *Инна Аллоҳу йуҳиббу-л-лазина йуқотилуна фи сабилиҳи саффа каъаннаҳум бунйанун марсусун*[781]. Ложурма, соҳибқирони гитиситон дойим ҳиммати ул эрдиким, бу давлатдин маҳрум қилмағай ва бу саодатқа мушарраф бўлғай. Бу жиҳатдин муборак кўнглига туштиким, бориб кофирлар била ғазо қилғай ё черик йибаргай.

Алқисса, бу маҳалда ғазо нияти учун Бурҳон Ўғлон ва Ҳожи Сайфуддинбекни ва Жаҳоншоҳбекни ва Усмон Баҳодурни қалин киши била Гуржистонға йибарди. Ва ўзи муборак нафаси билан Ола Тоқ жангалистон йўлидин Гуржистон сори Ақусқага[782] мутаважжиҳ бўлди. Байт:

Ранон бўлди ул шоҳи нусратшиъор,
Анинг йўлдоши лутфи Парвардигор.

Ҳукм бўлдиким, «Ҳар кимки, бу йўлда бизга йаағи бўлғай, барчани талансунлар!» Ва соҳибқирон ул саҳрода ов солиб, кўб сайд олдилар ва овдин сўнг манзилба-манзил юрур эрди. Ва нусратшиъор черикига ҳар
163а ердаким кофирлардин киши учрар эрди,/ аларни ўлдуруб, молларини талар эрдилар. Бу юруш ҳазратнинг мақсуди ғазо эрди. Ва дини Исломнинг равнақи ул жиҳатдин ҳар ердаким етар эрди, ул ерни фатҳ қилур эрдилар. Ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло инояти била мансур бўлур эрди, то Қарс шаҳриға йақин бир ўтлоғ ерда давлат ва саодат била тушти.

Шаҳзода Иброҳим Султон мутаваллуд бўлғони зикри

Шаввол ойининг йигирми олтисида, торих етти юз тўқсон олтида (14.08.1394) амирзода Шоҳрух мирзога ҳазрат Парвардигор бир саодатманд ўғул берди[783]. Маҳди аъло Сарой Мулк хоним соҳибқирои қошиға киши йибариб, севинчи тилади. Темурбек бу хабарни эшитиб севунуб, кўб нима севинчи берди ва буюрдиким, «Суҳбат асбобини муҳайё қилсунлар!» Барча тайёр бўлгондин сўнг бир суҳбати туттиларким, ҳаргиз ҳеч кўз кўрмайдур эрди. Хазина эшигини ачтуруб, кўб йармог элга берди. Ва бу жиҳаттин барча вилоятларким, анга тааллуқ эрди, бир йиллиқ молин ва хирожини бағишлади. Ва буюрдиким, мунажжимлар толиъ мавлудини кўрсунлар. Мавлоно Абдуллоҳ Лисонким, нужум илмида бемисли рўзгор, ўзга донишмандлар била толиъи мавлудини кўруб дедиларким, «Бу шаҳзодаи олийтабор, оламда подшоҳ ва комкор бўлғуси ва хат бобида беназири олам бўлғай. Ва ҳукумат бобида Луқмони вақт бўлғай».

Ҳазрат соҳибқирон бу сўзларни эшитиб шодмон бўлуб, донишмандларға кўб иноятлар ва шавқат қилди.

Ҳазрат соҳибқирон йанги шаҳзода учун тўй қилғони

Соҳибқирон айшу ишрат ва комрони била Қарс мурғзоридин отланиб Мингкўл даштида[784] тушди. Ва бекларким, ғазо учун Гуржистонға бориб
163б эрдилар, қалъалар очиб ва вилоятлар мусаххар қилиб, кўб мол /била музаффар ва мансур ёниб келдилар, ва ҳазратнинг дийдориға мушарраф бўлуб, пешкашлар тортдилар. Ва шаҳзоданинг мутаваллуд бўлғонини эшитиб, сочиқлар сочтилар. Шеър:

Сочиқ сочтилар чун барча беклар,
Бари олтун эди ва лаълу гавҳар.
Нисор айлаб дуолар қилдилар соз,
Дедилар: к-эй шаҳаншоҳи сарафроз.
Бу йанги шаҳ муборак бўлсун, эй шоҳ.
Анинг амриға бўлсун меҳр ила моҳ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Соҳибқирон беклар муборакбод деганларидин сўнг тўй тартибиға ҳукм қилдиким, «Ҳар неким керак бўлса, муҳайё қилсунлар!» Саропардалар била боргоҳлар тиктуруб, тўйға машғул бўлдилар. Шеър:

Уруб шоҳ учун хайма ва соябон,
Жаҳон ичра бўлди фароғат аён.
Тикиб ҳар сори хайма чун фалак,
Ичиида гуруҳи чу ҳуру малак.
Аларниг ичинда йак боргоҳ —
Ким эрди қуббалари меҳр ила моҳ.
Ичинда йки тахти заррин қўйуб,
Аниғ устида шоҳи дин ўлтуруб.
Санамлар туруб ҳар сории нозанин,
Латофатда ҳар бири чун ҳури ъийн.

Комкор шаҳзодалар ва олиймиқдор беклар ва улуғ-кичик мулозимлар барча хуррам ва шодмон айшу ишрат била машғул эдилар. Ва вилоятлардин келгон содот ва уламо ва машойихларға лутф ва инъом била сарафроз бўлдилар. Дуо била тилларини очиб, ҳазрат соҳибқиронға сано дедилар. Шаҳзодани маҳди аъло Туман оғоким, Билқиси замон эрди, анга тобшурдиларким, андин хабардор бўлуб, муҳофизат қилғай. Ул маликаи олам хушвақт бўлуб, тўйлар бериб, шоҳзоданинг муҳофизатиға машғул бўлди. Ва амир Усмон Аббосни отабек қилдилар ва хотуни Сотқин оғоким, соҳибқиронға уруғ бўлур эрди, энагалиққа муқаррар бўлди. Алар таҳи бу давлат жиҳатидин тўйлар торттилар.

Тўйлар бир сории бўлғондин сўнг соҳибқирон сешанба куни, зулқаъда ойининг ўн саккизида (14.09.1394) Мингкўлдин кўчуб, бир уқба устиға чиқиб, давлат била тушти.

164а

/Ҳазрат соҳибқирон Шоҳрух мирзони Самарқанднинг забти учун йибаргони

Зулқаъда ойининг йигирми бирида (17.09.1394) соҳибқирони комкор шаҳзода Шоҳрух мирзони Самарқандда йибардиким, анда бориб забтиға машғул бўлғай ва дод адли била машғул бўлуб, раъойо, фуқаро ва масокин аҳволларидин ғофил бўлмағай деб, шаҳзодаға кўб панд сўзлар ва насиҳатлар қилди. Ва аввал насиҳат сўзи бу эрдиким, «Анда борсанг, ўзунгдин ғофил бўлмағил ва раъийат аҳволидин хабардор бўлгил. Иккинчи улким, тоат ва ибодатда комиллиқ қилғайсен. Ҳар вилоятдаким, девон ва зобит ва даруға қўйсанг, мўмин ва мусулмон кишини қўйгил ва андоқ кишини қўймағилким, мусулмонларға зулм қилғай. Агар билсанг зулм қилиб турур, ул золимни тирик қўйма». Шаҳзода бу насиҳатларни қабул қилиб, Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва ўзға оғолар ва хотунлар ўғруқ била шоҳзодага йўлдош бўлуб, Султонияғача шоҳзода била борсунлар!» Оғолар ва хонимлар шаҳзода Шоҳрух била Султонияға бориб туштилар. Ва шаҳзодаи жувонбахт алардин айрилиб, манозил ва мароҳилни қатъ этиб юрур эрди, токим Жайҳун суйидин ўтуб тушди. Моваруннаҳр вилоятининг содот ва қазот ва даруғалари барча ўтрув келиб, шаҳзодаға кўрунуш этиб, пешкашлар тортиб, сочиқлар сочтилар. Шаҳзода юруб Кеш вилоятиға тушди. Сулаймоншоҳбек Самарқандин пешкашлар билан ўтрув чиқиб, шаҳарни ойна боғладилар. Ва ҳунармандлар ажойиб ва ғаройиб нималар йасаб, юз таъжил била шаҳзода шаҳарға кириб, салтанат тахтида ўлтурди ва доди адл била машғул бўлуб, Самарқанд шаҳрини фирдавс бариндек
164б ороста қилди.

Шоҳзода ҳукм қилдиким, шаҳарда муноди[785] қилсунларким, ҳар ердаким додхоҳ бўлғай, барча эшикига келсун, то додини тобқай. Ҳар кимгаким, зулм ва жафо тегиб эрди, бориб додини топиб, хотири тилагандек иши кифоят бўлур эрди. Ва олам эли бу жиҳатдин хушҳол бўлдилар ва андоқ шодмон ва хуш бўлдиларким, сифат қилса бўлмас.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон кофирлари била ғазо қилғони

Соҳибқирони гитиситонға йана ҳавас бўлдиким, Гуржистон кофирлари била ғазо қилғай ва бу давлатқа мушарраф бўлғайким: *Ва-л-йужоҳидуна фи сабили-Ллаҳи би-амваликум ва анфусикум заликум хайрун лакум*[786]. Ҳиммат этагини тутуб куффор сори мутаважжиҳ бўлди. Ул ўлтирғон ютидин кўчуб, ов солди. Овлаб юруб Гуржистонға кирди ва андаги гуржиларни ўлдуруб, молларини талаб, ўзга гуржилар сориким, аларни «қаро қалқонлиқ» дер эдилар, юриди. Алар мансур черикидин хабар билиб, қалъалар ва ўтоғларда ўзларини беркиттилар. Бу ваъда биланким, *Ва инна жундано лаҳуму-л-ғолибуна*[787] барча кофирларға мусулмонлар ғолиб бўлуб, қатл ва торож қилдилар. Ва музаффар, мансур Ислом черики тоғлардин қайтиб, жилгаларда юруб, ов солдилар. Ва овлаб юруб, Тифлис шаҳригаким, гуржиларнинг пойтахти турур, бордилар ва ул шаҳарни чопиб, Шеки жилгасида кириб туштилар. Ва неча кун анда туруб фароғат қилдиларким, гала-қора жол олди.

Соҳибқирон Баштоз вилоятининг тасхири учун амир Ҳожи Сайфуддин ва Жаҳоншоҳ Баҳодурни бир жамоат беклар билаким, барча баҳодур ва номдор эрди, илғор йибарди. Алар ҳукм била бориб, Баштоз вилоятини тоғ
165а ва даштиии талаб, эл-улусини куран қилиб суруб, оламианоҳ /даргоҳида келтурдилар.

Соҳибқирон Шайх Нуриддин Сари Буғани қалин киши била Қўҳистон сори йибарди. Ул Қўҳистонға киргонда Саййид Али Шеки Арлот жонидин қўрқуб, мулк ва молидин кечиб, қочти. Шайх Нуриддин анинг эвларини бузуб, ўт солиб куйдурди. Молини талаб, музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат қошиға келди.

Бу маҳалда хабар келдиким, Тўқтамишхоннинг черикиким, аларнинг улуғи Али Ўғлон ва Илёс Ўғлон ва Исабек ва Йағлибий ва ўзга беклар турур, Дарбанддин ўтуб, Ширвонға тааллуқ вилоятларни чобтилар. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб, нусратшиъор черики била аларға таважжуҳ қилиб юруберди. Шоҳзода ва беклар барчаси фатҳ ва зафар киби соҳибқироннинг мулозиматида бўлак-бўлак равон бўлдилар. Тўқтамишхоннинг черики Темурбекдин хабар билиб, тураолмай қочтилар. Соҳибқирон аларнинг қочқонидин хабар билиб, Кур суйиға етти ва сувни йақолаб юриди. Ҳукм бўлдиким, «Юртчилар юруб қишлоқ учун юрт хушласунлар!» Юртчилар юруб, Маҳмудобод ўтлоғини қишлоқ учун муносиб кўрдилар. Келиб арз қилғондин сўнг ҳазарт отланиб, Фахробод кентиға йақин қалин кандлар бор эрди, анда тушти. Ва барча шаҳзодалар ва беклариға юрт муқаррар қилдурди. Бориб ҳар киши ўз юртлариға туштилар. Аммо ҳазратнинг кўнғли ўғлонлари сори ва ҳарамлари сори бўлди. Султонияға киши йибариб, аларни ўғруқ билан келтурдилар. Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва Чўлпон Мулк ва ўзга хотунлар фарзандлари била ва ўғруқ била келиб
165б қўшулдилар. Ва амирзода Мироншоҳ /Аланчуқдин келиб ўғруқға қўшулди. Ва анға худойи таоло бир ўғул каромат қилди. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб асру шодмон ва хуррам бўлди. Ул ўғулни Ийжал от қўйди. Ва амирзода Пир Муҳаммад ҳукм билан Севинчакбекни ва Ҳасан Чағдовулни ва Алибек ва Исобекни Шерозда қўйуб, ўзи черики била келиб, соҳибқирон мулозиматиға мушарраф бўлди. Ва ул қишни айшу ишрат била ўткардилар.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Тўқтамишхон устига черик тортиб борғони

Қишнинг охиридаким, офтоб Ҳут буржиға бориб эрди ва олам йана хазартек йашил тўн кийиб эрди, соҳибқирони гитиситоннинг муборак кўнглида туштиким, Тўқтамишхон сори бориб, анга йана бир гўшмоли бергайким, ўзга мухолифат ҳавасини қилмағай. Бас, буюрдиким, «Черик йарогиға машғул бўлсунлар!» ва ҳукм эттиким, «Ўгруқ Султонияға бориб, анда ўлтурғайлар. Ва Сарой Мулк хоним ва Туман оғо шаҳзодалар била Самарқандқа борсунлар. Ва Чўлпон Мулк оғо ва баъзи хотунлар ўгруқ била

www.ziyouz.com kutubxonasi

Султонияға бориб турсунлар!» Ва Мусабек ва Камолбекни оғоларнинг мулозиматиға қўйди. Ва Ахишоҳким, Султониянинг кутволи эрди, анинг иттифоқи била Султониядин хабардор бўлуб, забтиға машғул бўлғайлар. Оғолар била беклар ва ўғруқ бари Султонияға бордилар. Ҳазрат соҳибқирон жумада ал-аввал ойининг еттисида, йакшанба куни, торих етти юз тўқсон еттида (28.02.1395) саодат ва иқбол била андин отланиб, Дашт сори мутаважжиҳ бўлди. Ва нусратшиъор черики йароглари била тумон-тумон ва қўшун-қўшун шимол сори мутаважжиҳ бўлуб,/ андаги вилоятларни барчани мусаххар қилғай ва ҳар ердаким, эл-улус бўлса, аларни мутиъ қилғай.
166а Бу ният била Жўчихонға тааллуқ эл-улусларига мутаважжиҳ бўлуб юридилар. Ва ўнг қўл ва сўл қўлнунг кишисини нечукким, дастурлари бор эрди, тартиб била юридилар. Соҳибқирон қишлоқда ўлтурғонда Тўқтамишхонға мактуби битиб йибарди. Назм:

Ким, эрди бари сўзлари дилфиреб,
Эшитганға йўқ эрди сабру шикеб.
Ки ҳам заҳр эди анда ва ҳам шакар,
Урушу йарашдин дер эрди хабар.
Сўзида икки маъно эрди аён,
Бири сулҳ ва бири эрди бими жон.

Шамсуддин Алмолиғийни ул хат била элчиликка Тўқтамишхонға йибарди. Бас, бу Шамсуддин доно ва иш билғучи ва оқил ва зийрак киши эрди. Ва турани йахши билур эрди, оғзи юмшоқ ва сўзи чучук киши эрди. Соҳибқирон биткон мактубни олиб, Дарбанд йўлидин ўтуб, Дашти Қипчоққа бориб, Тўқтамишхонға борди. Бас, анда етконда Тўқтамишни кўруб, ҳазрат соҳибқироннинг мактубини бериб, ҳазрат дегон сўзларни чучук тили била анга деди. Тўқтамишнинг кўнглида ул сўзлар таъсир қилиб, хушвақт бўлуб, йарашмоққа майл қилди ва хаёл қилдиким, узр била тилини очиб, эътиқод била мутиъ бўлғай. Ва андоқ қилғайким, ародин мухолифат қулуб, дўстлуқ бўлгай. Аммо беклари жаҳл ва нодонлигиларидин ани қўймадиларким, мутиъ бўлғай, ани йўлдин чиқордилар. Тўқтамишхон ул бедавлатларнинг сўзларига кириб, савоб йўлидин хато йўлиға кириб, соҳибқирон хатиға «йўқ» жавоб битиб, Шамсуддинға берди. Байт:

Шаҳаншоҳ хатиға битти жавоб,
Ким эрди бари муҳмал ва носавоб.

166б /Бас, Шамсуддин (Алмолиғийға) тўн кийдуруб, қайтарди. Мушори илайҳи Тўқтамишхон қошидин кеча-кундуз суруб, Самур суйининг[788] йақосида соҳибқиронға етиб, мулозимат қилди. Тўқтамишхон биткан жавобни кўрсатти. Ҳазрат асру ошифта бўлуб, черик йарогиға машғул бўлди.

Соҳибқирон черикнинг йароғини кўргони

Соҳибқирон фармон қилди: «Черик отланиб, йароқ кўрсатсунлар!» Ва Самур суйи Элбурзкўҳнинг этагида[789] воқиъ бўлиб турур ва андин (Дарёйи) Қулзумгача беш йағоч йўл турур. Ҳукм била барча черик йароғлари била отланиб, йасол тортгилар; андоғким, йасолнинг бир боши Элбурзкўҳ этагида эрди ва бир боши Дарёйи Қулзумда[790]. Ва андоғ черик Чингизхондин бери ҳеч киши кўрмагон эрди ва анингдек ороста ва мукаммал черик қисасда Ажам мамлакатида[791] подшоҳ бўлғон шоҳларға ҳам зикр қилмагон турурлар. Байт:

Черикики, йўқ эрди анга ҳисоб,
Бари паҳлавон ва бари комёб.

Бас, соҳибқирон черикнинг йарогини кўргали учун отланиб, ўзи юруб, ҳар кишининг йароғини мулоҳаза қилур эрди. Аввал ўнг қўл сори юруб, ҳар бек қошиғаким етар эрди, ул бек баҳодурлари отдин тушуб, юкунуб дуо қилур эрдилар. Байт:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ки сендин эрур мулки фархундафол,
Сенга бўлмағай то қиёмат завол.

Бас, от тортар эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон аларни мақтаб, ваъдалар қилиб, кўнгулларини шод қилур эрди. Ушбу тариқа била черикнинг йароғини куруб, қайтиб гўлга келиб турди. Бўлғон наққоралар ва кавслар ва иафирларни чалдурдилар. Ва қиличларини йаланғоч қилиб, душман сори ҳамла /қилиб сурон солдилар. Андин сўнг шаҳзодалар ва беклар ҳар бири
167а ўз кишилари била бўлук-бўлук йўлға кириб, Дабанддин ўтуб, Элбурзкўҳ этагида[792] бир жамоат кишиким, Тўқтамишхоннинг ҳаводорлари эрдилар ва аларни қайтоғ[793] дер эдилар, тобтилар. Бас, ҳазрат шу кун тутуб буюрдиким, «Алар сори борсунлар!» Мансур черики хабарсиз бошларига тўкуб, тўрт ённи тутуб, бир киши алардин қутула олмади ва барчани талаб уйлариға ўт солиб куйдурдилар.

Тўқтамишхон Ўртоқ отлиқ бировни элчиликка соҳибқиронға йибариб эрди. Бу маҳалда ҳазратнинг черикига етиб, черикнинг ғалабалиғини кўруб ва азимат ва шавкатларидин соҳибвуқуф бўлуб, қўрқуб, соҳибқиронни кўрмай қайтти ва кеча-кундуз суруб Тўқтамишхонға етти ва дедиким, «Темурбек андоқ қалин черик била Дарбанддин ўтуб келадурким, таъриф қилса бўлмас». Тўқтамишхон бу сўзни эшитиб, ҳайрон қолиб, Қазончини ҳировул қилиб, кўб киши била соҳибқирон сори йибарди. Бас, соҳибқирон черики билан Тарқи[794] мавзеъида етиб тушуб эрдиким, хабар келдиким, «Қазончи бошлиқ кўб киши била Тўқтамишхон черикидин илгори келиб, Хўй суйининг[795] йақосида тушуб турур». Ҳазрат соҳибқирон муборак нафаси била йахши ободон йигитлар ва баҳодурларни сайлаб, тун қайтиб юриди. Субҳ вақтида елдек сувдин ўтуб аларнинг бошларига келиб чобтилар ва қилич зарба била алардин тутун чиқардилар. Ва ул саҳро ва дашт душман қонидин лолазордек бўлди.

Соҳибқирон андин юруб Севинч суйининг[796] /йақосида тушти. Ва Тўқта-
167б мишхон Тарак суйининг[797] йақосида йиғиштуруб ўлтурди ва ўлтурғон ерида хандақ қазиб, туралар била беркитиб, урушмоққа тайёр бўлуб туруб эрди. Бас, соҳибқирон ороста черики йақин етиб тушти. Тўқтамишнинг черики ул азимат ва шавкатни кўруб, туролмай, қайтиб Қурай суйиға[798] борди ва йана черик йигиштурмакка машғул бўлди. Ва ҳар ерда келмагон кишиларга киши чобтурди. Аммо соҳибқирон Тарак суйидин кечук топиб, кечти ва бўлгон черики барча сувдин кечиб туштилар. Аммо соҳибқироннинг черикида озуқ туганиб қаҳат бўлди. Соҳибқирон бундин хабардор бўлуб, сув йақолаб, Чўлот вилоятиға[799] мутаважжиҳ бўлдиким, анда бориб черикка озуқ топиб фароғат билан ўзга душман сори борғай. Бир кўчуб бориб эрдиким, хабар келдиким, Тўқтамишхон қалин киши йиғиштуруб келадур. Бас, соҳибқирон ўнг қўл ва сўл қўлни тартиб этиб ёнди ва бир-бириға йақип стконда сешанба куни, жумада ал-охир ойининг йигирми иккисида, торих етти юз тўқсон еттида, тўнғуз йилида (14.04.1395) икки черик бир-бирига йақин туштилар. Ва тавачиларға ҳукм бўлдиким, «Жар еткурсунларким, черик хандақ қазмоққа машғул бўлсунлар!» Черик хандақ қазмоққа машғул бўлуб, хандақ қазидилар ва туралар била хандақнинг теграсида томдек беркиттилар. Фармон бўлдиким, «Кеча бўлғонда ҳеч киши ўз еридин тебранмагай ва ундашмасунлар ва шабихундин воқиф бўлсунлар (ўт ёқмасунлар)!» Ҳукм йўсуни била барча черик ҳозир воқиф манзилларига туштилар. Кечада бир пас ўтуб эрдиким, Тўқтамишхон шабихун /келтурди.
168а Соҳибқирон черики йақин стиб, наққора ва нафирларини чалдуруб, сурон солди. Нусратшиъор черики ҳукм билан дам урмай тек турдилар. Тўқтамишнинг келгон киши кўрдиларким, Темурбекнинг киши еридин тебранмай, дам урмадилар. Черикка киролмай, қўрқуб, ёниб манзилиға борди.

Соҳибқирони гитиситон Темур Гурагон Тўқтамишхон била уруш қилғони

Тонгласиким, фалакнинг шаҳаншоҳи тахти узра чиқиб, оламни жамоли била йаруқ қилди, чаҳоршанба кунида (15.04.1395) икки черик жўшухурўшқа келиб отландилар. Наққора ва нафир ва кавс ва кўрагаларини

www.ziyouz.com kutubxonasi

чалиб, бир-бирига юридилар. Соҳибқирони саодатманд давлат ва иқбол била отланиб, черик тартибиға машғул бўлуб, етти қўл кишисини тартиб этти. Ва баҳодирлару диловарларни илгари турғузди. Ва черикнинг йаёғи туралар тутуб, илгари юруб турдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонни улуғ ғўлда турғузди ва икки ёнида баҳодурларни қўйдурди.

Ва мухолифларнинг черики ҳам сафлар тортиб аламлар кўтариб турдилар. Бас, бу маҳалда хабар келдиким, мухолифлар тарафидин Кунча Ўғлон ва Бек Ёруқ Ўғлон ва Довуд Сўфийким, Тўқтамишнинг кибори туррулар, кўб киши билан сўл қўл сори келдилар. Соҳибқирон алар сори мутаважжиҳ бўлуб, қўшун беклари ва баҳодурлари била аларга от солдилар. Мухолифлар мансур черикининг салобатини кўруб қочтилар. Ва йигирми етти қўшунким, соҳибқирон била юруб иш қилур эрдилар, бир қўшун киши мухолифларни ғўлларигача суруб қайттилар. Аммо мухолифлар ғўлға етиб, йана қайтиб, соҳибқироннинг /кишиларига чобтилар ва
168б аларни суруб, ҳазратқа еткурдилар ва кўб кишини тушуриб ўлдурдилар ва баъзилари ҳар сори қочти. Бу жиҳатдин қўшунлар бир-бир бўлди ва мухолиф далер бўлуб, илгари келиб, соҳибқиронға йақин етиштилар. Шайх Нуриддинбек жонини фидо қилиб, ҳазрат Ҳаққ жалла ва аълоға таваккал қилиб, оттин тушти. Ва анинг била эллик киши мувофиқат қилиб отларидин тушуб, ўқ-ёйларини эликларига олиб, ўқ зарби била аларни гурғуздилар. Ва Муҳаммад Озод ва Алишоҳ (унинг иниси), ва Тўкал Бовурчи ҳар бириси мухолифлардин бир ароба тутуб келтурдилар. Соҳибқирон аробаларнинг кейнида турди. Бу маҳалда Аллоҳдод Вафодор[800] қўшуни била кўмакка етти. Ва ул тақи Шайх Нуриддинбек қошида бориб, йайоғ бўлуб турди. Ва Ҳусайн Малик Қавчин тагмалар била еттилар, йайоғ бўлуб алар тақи урушқа машғул бўлдилар. Ва амир Зийрак Жаку тақи қўшуни била келиб қўшулди. Ҳар нечаким душманлар ҳамла қилиб от солдилар, йайоғ бўлғон баҳодурлар аларни қўймадиларким, илгари келгайлар. Ва Худойдоди Ҳусайний сўл қўлда, қанбулда эрди мухолифларнинг кейнидин кириб (соҳибқирон муқобилида аларни) шабихун этти. Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон хосса қўшунлари била ороста ва мукаммал етиб, соҳибқироннинг сўл қўлидин кириб, душманлар била урушқа машғул бўлди. Баҳодурлар барча иттифоқ қилиб, барча бир йўли ўзларини мухолифларға уруб, қилич зарби била душманнинг ўнг қўлдаги кишиларини кўтариб сурдилар.

Ва Ҳожи Сайфуддинбекким, аввал ғўлда илгари туруб эрди, мухолиф черикидин Исабий ва Бахти Хожа кўб киши била юруб, Ҳожи Сайфуддин-
169а бек жонидин кўнгул /узуб, тумони била отларидин тушуб, қалқонларини эликларига олиб, тоғдек аёғларини ерга биркитиб уруштилар. Ҳар нечаким, мухолиф черики аларға ҳамла қилиб, от солур эрдилар, алар ўқ зарби била аларни қайтариб, илгари келгани қўймадилар. Ва Жаҳоншоҳ Баҳодур тумони била бир ёндин келиб душманларға ҳамла қилди ва асру азим қаттиқ уруш бўлди. Бу икки соҳибдавлат бек бир-бири била иттифоқ қилиб, мухолифнинг сўл қўлини қочурдилар. Ва Темур Хожа Оқ Буға тақи анда йахши ишлар қилди. Ва амирзода Рустам Умаршайх мулозимлари била барқдек душманларға чобти ва йахши ишлар қилиб, муқобиласида турғон аъдони қочурди. Бовужуд улким, кичик ёшлиқ эди, атосининг отини еткурди[801]. Ва Йағлибийким, баҳриндин эрди ва Тўқтамишхоннинг (йақинларидин ва ўзбек лашкарининг) баҳодурларидин эрди, черики билан илгари юруб деди, назм:

Ўзин махтабон дедиким: «Эй сипоҳ!
Ки мен Йағлибиймен, бил, кийнахоҳ.
Паланг йиртарам куч била тоғ аро,
Чопармен агар бўлса шер боғ аро».

Бас, ун кўтариб, фарёд қилиб Усмон Баҳодурни тилаб дедиким, «Қайдадур Усмонким, бу кун эранларнинг куч-қувватин кўргай»[802]. Усмон Баҳодур анинг унин эшитиб, гайрат ўти бошиға югурур, тавақкуф қилмай, анга мутаважжиҳ бўлди. Шеър:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Чу тоғдек равон бўлди ул пурнар,
Адув сори ул пурдили номвар,
Чиқариб қиличнию қилди хуруш,
Ким элдин анинг саҳмидин кетти ҳуш.

Усмон Баҳодур қўшуни била душман сори мутаважжиҳ бўлуб, бир-бирига чопишиб, уқ ва қилич зарби била андоқ уруштиларким, таъриф қилса бўлмас. Охируламр, соҳибқирон давлатидин Усмон Баҳодур мухолифларни қочурди. Ва ўзга беклар ҳам ул кун йахши ишлар /қилиб, мухолифларни қочурдилар ва аъдодин кўб киши тушуруб, (аларни мутафарриқ ва паришон қилдилар. Тўқтамишхон Жучи наслидин подшоҳзодалар кўксини гурезларға қаратиб қочтилар. Алардин кўб кишини) ўлдурдилар. Шеър: 169б

Худо берди нусрат шаҳаншоҳни,
Ки бости йана қавми бадхоҳни.
Адувдин, басе, қавмни ўлдуруб,
Алар кейнида борди ул кун суруб.
Чу тобти зафар Хусрави комкор,
Ки душманлари бўлдилар зору хор.
Равон тушти отдин шаҳи некном,
Чу ул дам муродини кўрди ҳамком.
Деди: Шукрлар холиқи покға
Ким, андин эрур фатҳ бу хокға.
Чу деди сано довари хешға,
Басе, симу зар берди дарвешға.

Шаҳзодалар ва беклар ва баҳодурлар барча келиб юкунуб, бу фатҳ учун муборакбод дедилар ва сочиқлар сочиб, садақалар бердилар. Соҳибқирон таки бир эрни чорлаб кўрушуб, лутф била махтаб, дуолар қилур эрди. Ва андин фатҳ ва нусрат била Қурай суйиға келиб тушти. Ва ҳазратнинг ҳиммати андоқ тақозо қилдиким, (жангда жонини фидо қилған Шайх Нуриддинга ва) ҳар кимки, бу урушда мардоналиқ кўрсатиб иш қилиб эрди, барчаға инойатлар қилғай. Иш кўрсатган шаҳзодалар ва беклар ва баҳодурларини йахши сийлаб, зарбофт тўн ва мурассаъ камар ва отэгарким, олтундин бўлғай, берди. Ва нақд хирмонидин ҳар бирига юз минг олтун (динор) кўппакий инъом қилди. Ва баъзиларига вилоятлар ва тумонлар ва ўлкалар берди.

Тўқтамишхоннинг кейнида Темурбек илғор этиб борғони

Соҳибқирон Тўқтамишхонни қочтуруб, сонсиз мол олди ва ул молни ўгруқда қўйдурди. Амирзода Мироншоҳким, урушдин бурун отдин йиқилиб, элиги чиққон эрди, соҳибқирон амирзода билан Ёдгор Барлос ва Ҳожи Сайфуддинбекни ўрду била ўгруқда қўйуб, ўзи муборак нафаси билан йахши йигитларни черикидин сайлаб, Тўқтамишхоннинг кейнида тушиб, кеча-кундуз демай юрур эрди, то Атил суйиға етиб, бир гузариға еттиким, ани Туратур /гузари дерлар. 170а

Соҳибқирон Ўрусхоннинг ўғликим, оти Қўйричақ Ўғул эрди ва ҳазратнинг мулозиматида эрди ва ўзбек йигитлариким, алар таки мулозим эрдилар, анга қўшулуб, подшоҳона йарог бериб, олтун била тиккон жарқоп ва олтун камар бериб, Жўчихоннинг улусини ашга берди ва ани хон қилиб Атил суйидин кечуруб, улус сори йибарди. Бу шаҳзадаи Жўчинажод ҳукм билан юруб, паришон бўлғон эл-улусни йиғиштурмаққа машғул бўлди. Ва соҳибқирон давлат ва нусрат била Тўқтамишниинг кейнида суруб юрур эрди, Ўкак мавзеъида душманларға етиб, кўб кишини тушуриб ўлдурдилар.[803] Ул бедавлатларға бир тарафларида Атил суйи ва бир соридин соҳибқироннинг мансур черики: икки балонинг ичида ҳайрон ва саргардон қолиб, кўб киши алардин талаф бўлди. Баъзилари ўзларини Атил суйиға солиб, нари ўттилар. Тўқтамишхон бўлғон хотунлари била ўғлон-ушоғини ва молини ташлаб, Булар жангалиға[804] кириб қочти. Ва ул ер зулматқа йақин турур.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бас, нусратпаноҳ черики бу навбат Дашти Қипчоқда бўлғон эл-улусни таладилар[805]. Ва амирзода Мироншоҳким, Қурай суйининг йақосида ўғруқ била қолиб эрди ва ақарин келур эрди, Йўлуқлуқ Азуқлуқ[806] мавзеъида келиб, соҳибқиронға қўшулди. Ул сафарда аксари шаҳзодалар мулозиматда эрдилар, муборак хотириға кечтиким, ҳарамлар сори киши қайтарғай. Бас, ҳукм эттиким, амирзода (Пир) Муҳаммад Умаршайх олти минг кейни киши била Шерозға қайтиб борғай. Ва амир Шамсуддин Аббос уч минг киши билан ва Ғиёсуддин Тархонким, (анинг тумонида эрди), Самарқандқа борсунлар.

170б Ҳукм бўлғондин/сўнг ўшул замон отланиб, йўлға кирдилар. Кеча-кундуз суруб Дарбандин ўтуб, Ардабилға еттилар. Табриздин хабар келдиким, Қаро Юсуф Туркмон қалин туркмонларни йиғиштуруб, Ола Тоғда келиб, Хўй сори таважжуҳ қилиб турур. Шамсуддин Аббос ва Ғиёсуддин Тархон шаҳзодадин айрилиб, Самарқанд сори кеттилар. Ва шаҳзода Пир Муҳаммад беклари билаким, Абу Саъид Барлос (ва Бекиш) ва Давлат Хожа ва Таваккал Баҳодур Табризға келдилар ва андағи черикни йиғиштуруб, мухолифлар сори юридилар. Хўйға етконда хабар келдиким, Қаро Юсуфнинг қаровули Қародарада[807] турур. Шаҳзодаи жувонбахт илғор солиб Қародараға етконда Қаро Юсуфнунг қаровули қочти. Қаро Юсуфға бориб шаҳзодадин хабар дедилар. Қаро Юсуф бу хабарни эшитгач туролмай қочти. Ва амирзода Пир Муҳаммад анинг кейнида суруб, Банди Моҳиғача[808] сурди. Ва Малик Иззуддин Курт шаҳзодадин хабар эшитгач келиб шаҳзодага қўшулди. Ва шаҳзода ўз черикини Қаро Юсуфнунг кейнида йибариб, ўзи тақи уч кўч бориб тушти. Шаҳзоданинг беклари ва баҳодурлари Қаро Юсуфнунг кейнида Авникғача бориб, ани топмай қайттилар. Шаҳзода Пир Муҳаммад андин қайтиб, Табриздин ўтуб, Султонияға келди. Андағи хонимлар ва оғолар анга тўй бериб, тўнлар кийдуруб отлар миндуруб, Шероз сори йибардилар.

Соҳибқирон Жўчихоннинг улусини мусаххар қилиб, Рус вилоятиға борғони

Ҳазрат соҳибқирон ҳар ишгаким юз қўйса эрди, ул ишни камолиға еткурмагунча қўймас эрди. Бас, Тўқтамишхон қочқондин сўнг муборак кўнглида кечтиким, /андағи мамолик ва вилоётларни барчани мусаххар
171а қилғай ва ҳар ердаким, эл-улус бўлса, аларни мутиъ қилғай. Бу ният била Жўчихонға тааллуқ эл-улусларига мутаважжиҳ бўлди. Дашт ва саҳроларға кириб юрур эди, Усмонбекни қаровул қилди. Ва Усмонбек ғажирчи олиб, йўлға кириб юриди. Бас, Ўзи суйиға[809] етконда, Минкерман мавзеъидаким[810], Бек Ёруқ Ўғлон ва баъзи ўзбекларнинг уйи-эли анда эрди, аларни чониб, кўбраки тобиъ бўлдилар[811].

Тош Темур Ўғлон ва Оқтов қочиб, Ўзи суйидин ўтуб, Сарамдай ўмоғиға[812] бордилар: ул улус буларға душман эрдилар. Бас, буларнинг ҳоли таламоқ ва асир бўлмоқдин йамонроқ бўлди ва андин қочиб, Румға бориб Исрайқа саҳросида[813] турдилар ва бу чоққача анда турурлар.

Ва ҳазрат соҳибқирон Ўзи суйидин қайтиб, Рус сори мутаважжиҳ бўлди. Ва мансур черики Бек Ёруққа Тана суйида[814] учраб, чирмашиб, йана бир бор кишисини тушуруб олдилар. Ва Қаросувки[815], Рус шаҳарларидин турур, етиб, ичи ва ташини таладилар. Бек Ёруқ Ўғлон асру ожиз ва бечора бўлуб, заруратдин ўғлон ва ушоғини ва хотунларини Абла жангалида қўйуб, бир ўғли била қочиб кетти. Ва зафарпаноҳ баҳодурлари анинг ўғлонлари била хотунларини тутуб, соҳибқирон қошиға келтурдилар. Ва соҳибқирон алар учун хайма ва ҳиргоҳ тиктуруб, кўб марҳамат ва шафқат қилди ва отлару тевалар ва рахту қумош бериб, Бек Ёруқ Ўғлоннинг кейнида йибарди. Ва мирзо Мироншоҳ ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва ўзга беклар қайтиб, йана Жўчихоннинг сўл қўлдағи улусиға[816] чобқали бордилар. Ва анда етиб, Бек
171б Хожа Хожабек ва ўзга бекларни бўлғон /эл-улуслари била олиб, баъзиларни ўлдуруб, баъзиларни асир қилиб, Сарой шаҳрини (ва Ўрус) ва Ўрусжуқни таладилар ва андағи бўлғон эл-улусларини мусаххар қилдилар[817]. Ва сонсиз от ва тева ва қўй ва ўзга нималарни ва соҳибжамол қизлар ва хотунлар ўлжа олиб қайттилар. Назм:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шаҳаншоҳи замон, султони офоқ,
Мусаххар чун ки қилди Дашти Қибчоқ,
Наридек қизлар олди барча раъно.
Бариси дилрабо ва саруболо.

Соҳибқирон Маскавға сориким, Руснунг шаҳарларидин эрди, таважжуҳ қилди. Анда етконда нусратшиъор черики ул вилоятни (шаҳар ва атрофини) чобтилар ва андағи ҳокимларни тобеъ қилди[818]. Ва черикнинг эликларига сонсиз мол тушти: олтуну кумиш ва қумошу кабш ва ҳатану қоқам ва каттону қаро самур ва қиличлар, йахши отлар тушти. Ва таҳи амирзода Муҳаммад Султон кўб элларни талади, мисли қавми кўр буқа ва парлон ва йуркун ва калжиким, соҳибқирон черикидин қочиб ёзиларда сарғашта ва ҳайрон юрур эрдилар, бас, сўнг амирзода Муҳаммад Султонға учраб, (ул) барчани талади ва хотунларини ва ўғлонларини асир қилиб, қайтиб соҳибқиронға қўшулди. Соҳибқирон андаги элдин ғажирчи олиб Болчимкин[819] сори мутаважжиҳ айлади. Азоқ ҳисориға[820] етконда амирзода Мироншоҳ черики била Тана суйиға етиб, ҳазратнинг ҳумоюн ўрдусиға келиб қўшулди. Бас, ҳукм бўлди, «Мусулмонларни қўяберіб, кофирларни ўлдурсунлар!» Бас, мусулмонларни қўйуб, кофирларни ўлдуруб, эвлариға ўт солдилар.

Соҳибқирони динпарвар Черкас сори борғони

Соҳибқирони саодатёр, нусратшиъор андин кўчуб, Қубон сори мута-
172а важжиҳ бўлди ва черкасларнинг /юртлариким, Азоқ ва Қубон ўртасида эрди черкаслар ани куйдуруб эрдилар[821]. Бу жиҳатдин от-улоғ ўт топмай кўб зойиъ бўлди. Ва етти-саккиз кун бориб, ҳеч ерда ўт топмадилар, ва балчиқлардин ва сувлардин ўтуб, Қубонға еттилар. Неча кун анда туруб турдилар. Соҳибқирон амирзода Муҳаммад Султон[822] ва амирзода Мироншоҳ ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга бекларни Черкас сори йибариб муболаға қилдиким, «Жаҳд қилиб тез юрунглар. Ҳар нечаким, ботроқ бориб ул ерни мусаххар қилсангиз, йахшироқ бўлғуси турур».

Шаҳзодалар ҳукм йўсуни била илғор қилиб, черкасларнинг эл-улусларига еттилар ва бўлғон элни талаб, сонсиз мол олиб, андин саломат ва саодат била қайтиб, соҳибқироннинг мулозиматига келдилар.

Соҳибқирон Элбурзкўҳ сори борғони

Соҳибқироннинг муборак хотири Рус ва Черкасдин фарогат тобқондин сўнг Элбурзкўҳ сори қайтти. Ва бу маҳалда ғаразгўй сўзи била амир Усмон Аббос ҳаққида туҳмат воқиъ бўлуб, ҳукм қилдиким, «Аии ўлдурсунлар!» Бас, андоқ баҳодур бек ғаразгўй сўзи била талаф бўлди.

Соҳибқирони саодатманд ғазо нияти била Бўриберди ва Бароқан сори мутаважжиҳ бўлдиким, ос қавмиға[823] ҳоким эрдилар. Бас, ул йўлда жаигаллар бор эрди, йағочларни кестуруб, йўл этиб борур эрдилар. Ҳожи Сайфуддинбекни ўғруқда қўйуб, Элбурзкўҳ сори юриди. Ва андағи қалъаларким, тоғда эрди ва берк дараларда кириб аъдолар била урушти. Ва барча урушда соҳибқироннинг черики мансур бўлуб, кофирлардин кўб киши ўлдурдилар ва қалъаларини бузуб, сонсиз мол олиб қайтиб ўрдуға келиб туштилар.

172б / Бас, ўрдуға тушкондин сўнг (амир Ҳожи Сайфуддинким, ўғруқда қолиб эрди), тўй тартибиға машғул бўлди. Соҳибқирон учун бир чодире тиктиларким, сўруғи олтун эрди, лаъл ва жавоҳир била мурассаъ қилиб эрдилар; таноблари ипак ва қозуқлари кумиш эрди. Ва бу чодир ичида олтундин сартахти қўйуб, жавоҳирлар била мурассаъ (қилдилар). Соҳибқирон тахт устига чиқиб ўлтурди. Беклар ва шаҳзодалар барча хизматда турдилар. Бир ҳафта анда туруб, айш ва ишрат қилди. Иккинчи ҳафтада ҳукм бўлдиким, «Кўч қилсунлар!»

www.ziyouz.com kutubxonasi

Соҳибқирони саодатшиъор Темурбек Кула ва Товус қалъалари сори борғони

Соҳибқирон йана ўғруқни қўйуб, Кула ва Товус қалъаларига мутаважжиҳ бўлди. Ва бу қалъалар Элбурзкўҳда эрди ва анда бир қалъа бор эрди тоғ устида, асру маҳкам ва йўли қаттиқ эрди ва баланд ерда эрди. Ва Товус қалъаси бир тоғ устида эрди ва баланд ва берк эрди. Анда на ўқ ва па раъд тоши[824] етар эрди. Ақл анинг тасхирига ҳайрон эрди. Соҳибқирон мекрит элидинким, мансур черики била бирга юрур эрдилар ва тоғда андоқ юрур эрдиларким, ел аларнинг юрумакларидин ҳасад элтур эрди, бас, аларни чорлаб буюрдиким, «Бориб тоғ устида чиқиб, йўлларни тафаҳҳус қилинглар: кўрунгким, ҳеч андоқ ер бормуким, киши анда боролгай». Алар ҳукм била тоғда чиқиб, ҳар нечаким, кириб юридилар, андоқ йўлким, ул қалъага борса бўлғай, топмадилар. Бас, ёниб келиб соҳибқиронға арз қилдилар. Соҳибқироннинг муборак хотириға бир йахши хаёл тушуб, буюрдиким, узун шотулар йасаб, бир-бири била боғлаб, тоғнинг аввал камариға қўйдилар. Бир жамоат баҳодурлар юқори чиқиб, аввал камарда турдилар
173а ва йана / шотуни тортиб иккинчи камарда қўйдилар. Ва юқори чиқиб, шотуни тортиб, учунчи камарда қўйдиларким, қалъа анда эрди. Ва ул шери мардлар жонларидин кўнгул узуб, бир-бирининг кейнидин шотуға чиқтилар. Ва йана бир жамоат тақи жонларидин кечиб, иплар солиб, юқори чиқтилар ва қалъанинг муқобиласида келиб турдилар. Ва икки жамоат иттифоқ қилиб, бири қуйидин ва бири юқоридин ҳамла қилдилар. Ҳар нечаким қалъадин ўқ ва тош оттилар, баҳодурлар қайтмади, соҳибқирон давлатига сиғиниб қалъа сори юрубердилар. Ва кўб киши анда баҳодурлардин шаҳид бўлди, аммо қайтмай қалъаға еттилар. Қалъа эли бу ҳолни кўруб, саросима бўлуб, элик-аёғлари сустайиб, қочабошладилар. Бас, баҳодурлар қалъаға кириб, мусаххар қилдилар ва аркудан элидин кўб кишини ўлдурдилар. Ва Кула ва Товуским, қалъа элининг сардори эрдилар, тутуб ўлдурдилар. Ва соҳибқирон андин қайтиб, Булод қалъасиға мутаважжиҳ бўлди. Ўтургуким, Жўчи улусининг улуғ бекларидин эрди, соҳибқирондин қочиб анда бориб эрди. Бас, соҳибқирон йўлда борурда Йалғон мавзеъида келиб тушти. Бу мавзеъда неча бол (бор) эрди, черик эли ҳар нечаким кўнгуллари тилар юруди, бол кўтардилар. Бир кун туруб, тонгласи кўчуб, саодат ва иқбол била юруди. Ва Булодға хат битиб йибардиким ва хатнинг мазмуни буким, «Ўтиргу сенга бориб турур. Ани бизга йибаргил. Йўқ эрса черик билан борғумдур». Бас, бу хат Булодға етиб, ўқуб мазмунидин соҳибвуқуф бўлди.
173б Қалъасига эътимод қилиб дедиким: «Менинг / қалъам берк турур ва уруш асбоби барча муҳайё турур. Ўтургу менга эътимод қилиб келиб турур. Ани нечук душман эликига берайим? То таним ичра жоним бор, ани кишига бермагумдур». Бас, бу жавоб соҳибқиронға етти, соҳибқироннинг аччиғи келиб, анинг сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ул йўлда қалин жангал эрди. Ҳукм қилдиким, «Черик эли йағоч кесиб йўл очсунлар!» Уч йагоч йўлни йағочларини кесиб, йўл йасадилар. Ва жангалдин чиқиб қалъага еттилар. Ва ул қалъанинг йўли бир дара ичида эрди, асру қаттиқ йўл эрди. Ва қалъанинг эли йўлни тутуб туруб эрдилар. Бас, нусратнаноҳ черики алар била урушуб, зафар тобтилар. Қалъани мусаххар қилиб, кўб киши ул кофирлардин ўлдурдилар.

Ўтургу андин қочиб Элбурзкўҳнинг дараларига борди. Ва мансур черики аларнинг эварини талаб, ўт солдилар ва сонсиз мол олдилар. Бу маҳалда биров хабар келтурдиким, «Уч бўлак киши барча кофирлар қочиб, бир тоғнинг камарига чиқиб туруб турурлар». Соҳибқирон алар сори мутаважжиҳ бўлуб, етиб уруштилар, аларни тутуб ўлдурдилар. Йана бу маҳалда амирзода Мироншоҳдин биров хабар келтурдиким, «Ўтургуни қавлаббиз, ул биздин қочиб Элбурзкўҳ тоғига кириб, Абаса мавзеъида кириб турур».

Соҳибқирон отланиб, уқбалардин ва даралардин ўтуб, Абасада тушти. Ўшул замон Ўтургуни тутуб, боғлаб соҳибқирон қошида келтурдилар. Фармон бўлдиким, «Ани банд қилиб сақласунлар!» Ва андағи элни талаб, нусрат ва саодат била қайтиб, ўрду сори қайтти. Бас, неча кун Беш Тоқда ўлтуруб, айш ва ишрат қилди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

174а / Соҳибқирони комкор Симсим[825] сори мутаважжиҳ бўлғони зикри

Ҳазрат соҳибқирон давлат ва нусрат била илғор қилиб, Симсим сори мутаважжиҳ бўлди. Саодат ва иқбол била анда етиб, андағи эл-улусни мусаххар қилди. Ва Ғайурхоннинг ўғли Муҳаммад мутиъ бўлуб, эли била мулозиматда келди. Ва йана бир жамоат эли қочиб, тоғлар ичида кириб эрдилар. Ва андоқ маҳкам ерларда кириб эрдиларким, йайоғ киши анда ташвиш била борур эрди. Соҳибқирон ўзи муборак нафаси била алар сори мутаважжиҳ бўлди ва ул тоғларға чиқиб уруштилар ва анда қочқон элни мусаххар қилдилар. Ва ҳар ердаким қалъалар бор эрди, олдилар ва андоғ баланд ерларға чиқиб элларни тушурдиларким, ақл ҳайрон эрди. Баъзи ерлардин тушаолмай, ўзларини андин қуйи қўйабердиларким, юмаланиб-юмаланиб қуйи тушар эрдилар. Андоқ ерларға бориб, давлат била қалъаларни мусаххар қилди ва икки кун анда туруб, аччиғидин кўб киши ўлдурдилар. Ва андағи бутхоналарни буздуруб, бутларни куйдурди. Ул тоғлардин қуйи тушуб, Аҳрор тоғи сори мутаважжиҳ бўлуб, андағи эл-улусни чопиб, кўб мол олдилар. Ва андин қайтиб Бешкентда борди ва андағи вилоятларни мусаххар қилиб, адл ва дод била ороста этти. Аҳли мавзеъки, мундин олдин келиб эдилар, суюниб ҳазрат соҳибқироннинг иноятларидин тиладилар. Бас, соҳибқирон элнинг улуғларини иноятлар ва шафқатлар қилиб, ҳукм қилдиким, черик аларға мазоҳим бўлмасун, зарар-заҳмат бермасунлар. Бас, мундин маълум бўлдиким, ҳар кишигаким, йахши, йамон тегар — ўз феълидин тегар. Нечукким, мундин маълум бўлдиким: *Ман ʿамала солиҳан фа-ли нафсиҳи, ва ман асаъа-фаʿалайҳа*[826] воқиъ бўлуб турур.

Соҳибқирон андин ўтуб, Чўтур Қазоқ[827] вилоятини чобти. Ва зафаршиъор черики андағи гумраҳларким, қочиб баланд / тоғларға чиқиб, 174б камарларға бориб эрдилар, барчани ул ерлардин тушуруб ўлдурдилар ва Чўтур Қазоқ элини талаб, кўб мол олдилар. Ва андин кўчуб Бўғозқум мавзеъиға[828] еттилар ва анда қишлоқ солиб ўлтурдилар. Мамақту ва Қози Қумуқ[829] вилоятининг улуғ-кичик эли тобиъ бўлуб, ҳазратнинг мулозиматиға келдилар. Соҳибқирон аларни йахши кўруб, иноятлар қилди, тўнлар кийдуруб, отлар миндурди. Ва жазираларда кўи ерлар бор эрдиким, андағи эл сувға иътамид қилиб, анда бориб туриб эрдилар[830]. Ва мутобиъат йўлидин чиқиб, мухолифат эрдилар ва аларни балиғчи эли дер эдилар. Бас, соҳибқирон аларға киши йибариб насиҳат қилди, эшитмадилар. Оқибат бир жамоат баҳодур йигитларни йибарди. Алар илғор солиб, алар сори мутаважжиҳ бўлдилар. Қиш мавсуми эрди ва дарё музлаб эрди. Борғон баҳодурлар муз устидин юруб, ул жазираларии чобтилар, молларини талаб, ўзларини асир қилиб қайттилар.

Соҳибқирон Ҳожи Тархон ва Саройни чопқонлари[831]

Умар Тобонким, ҳазратнинг бандаларидин эрди ва ҳукм била Ҳожи Тархоннинг забтиға бориб машғул эрди, Муҳаммадийким, андағи элнинг улуғи эрди, аниинг тарафидин мухолифат иши фаҳм қилиб, сурати воқиъани арзадошт қилиб йибарди. Соҳибқирон андин хабар билиб, ул сори мутаважжиҳ бўлди. Амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Мироншоҳ ва Ҳожи Сайфуддинбекни ўғруқда қўйуб, ўзи давлат ва саодат била илғор этиб, қиш мавсумидаким, муттасил қор ёғар эрди ва ҳаво асру совуқ эрди, совуқ ва қордин ҳеч андиша қилмай юриди. Ва Ҳожи Тархон Атил суйининг 175а йақосида / эрур ва ул шаҳарнинг бир ёни сув турурким, томи йўқ эрмиш. Ва совуқ андоқ қаттиқ бўлурким, дарё ва ер тенна-тенг бўлур. Бас, ул маҳалдаким, дарё муз боғлар эрмиш, шаҳарнинг ул ёниким, сув соритур, муздин том қўпар эрмишлар. Ва муз устиға сув сепар эрмишларким, барча музлар бир бўлур эрмиш. Сўнг анга буржлар ва кунгуралар йасаб, дарвоза қўйар эрмиш. Қиш чиққунча ул шаҳарнинг бир ёнида мундоғ том қилур эрмиш. Ажойиб жиҳатидин муни зикр қилдик.

Алқисса, ҳазрат соҳибқирон Ҳожи Тархонға мутаважжиҳ бўлуб, субҳ эрдиким, йақин етишиб тушдилар. Муҳаммадийким, ҳокими эрди, соҳибқирондин хабар билиб, заруратдин чиқиб келиб, пешкашлар тортиб соҳибқи-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ронни кўрди. Бас, соҳибқирон ани амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир ила (амир Жаҳоншоҳ) ва Шайх Нуриддин ва Темур Хожа Оқ Буға билан Сарой сори йибарди. Ва соҳибқирон Хожи Тархонға кириб, элга моли амон солиб олди. Моли амондин сўнг шаҳарни таладилар ва шаҳзода беклар била Атил суйидин муз устидин ўтуб, Муҳаммадийни музнинг остида йибардилар[832]. Ва зафарианоҳ черики Саройға етиб, Саройни олдилар, шаҳарға ўт солиб куйдурдилар ва эл-улусини таладилар ва асир этиб келтурдилар. Бу элга бу жазо андин булдиким, соҳибқирон Ироқ ва Форсқа боргонида алар келиб, Мовароуннаҳр вилоятини бунг тониб, чобтилар. Ва Қазон Султонхон йасағон саройким, Занжир Сарой била машҳур турур, ул ерни хароб қилиб эдилар. Анинг учун бу шаҳри Сарой ҳам хароб бўлди. Бас, Хожи Тархоннинг шаҳрида бўлғон элни кўчтуруб, шаҳарға ўт солдилар. Ва андин
175б қайтиб, ўрду сори мутаважжиҳ бўлдилар. / Аммо совуқ ва қор жиҳатидин от-улоқ кўб зойиъ бўлди, гала-қаро ўт тонмай бисёр талаф бўлди ва ғалла эл ичида қолмай қаҳат пайдо бўлди. Бир ботмон тариқ етмиш олтун кўшакий бўлди ва ани ҳам киши тонмас эрди.

Соҳибқирон Хожи Тархон шаҳридин келтургон молни черикка улаштурди. Ва ҳар кимки йайоғ эрди, анга от бердилар ва черикда йайоғ киши қолмади. Барча соҳибқирон давлатидин от миндилар.

Ҳазрат соҳибқирони нусратшиъор Дашти Қипчоқ ва шимолдаги вилоятлардин қайтқони

Соҳибқирони саодатнишон Дашти Қипчоқдаги вилоятларни (ва Дашти Хазар мамоликини) ва Жўчихонға тааллуқ ўнг қўл ва сўл қўлдаги эл-улусини ва шимолдаги вилоятларни мусаххар қилди (ва тасарруфиға олди. Нусратшиъор черики ул ўлкалар ва мавзеълардаги қутр ва навоҳийлардин) Ўкак ва Пан ва Можар ва Рус ва Черкас ва Бошқирд ва Макас (ва Болчимкин) ва Қрим ва Азоқ ва Қубон ва Аллон — бу вилоятларни тавобиълари била чопиб, баъзини мусаххар қилиб, инояг ва шафқат қилди[833]. Ва баъзи ерликим, эли мухолифат қилди, ул ерни бузуб, хароб қилди. Ва тирик қолғон, қочқон душманлари ёзиларда саргашта ва аломон ва бехонумон бўлуб юрур эрдилар.

Соҳибқирон аввал баҳорда, горих етти юз тўқсон саккизда, сичқон йилда (март, 1396) Бўғозқум қишлоғидин саодат ва иқбол билан қайтиб, Дарбанд сори ва Озарбайжон[834] сори мутаважжиҳ бўлди. Тарак суйидин муз устидин ўтуб, Тарқи мавзеъига еттилар. Соҳибқирон ўгруқни анда қўйуб, ғазо ният қилиб, (черикни тартиб қилиб), Ашкужа[835] сори мутаважжиҳ бўлди. Анда етиб, Ашкужани ўртада олиб туштилар, черик ҳар сори бориб талонға машғул бўлдилар. Бу маҳалда Шайқал Қози қумуқдин
176а уч минг киши била Ашкужа элининг кўмакига келур эрди. Ўнг/қўлнинг қаровули алардин хабар билиб, соҳибқиронга кетти, чобтуруб хабардор қилдилар. Соҳибқирон муни эшитиб, беш юз йароқлиқ киши билан отланиб, аларға ўтрув борди. Ва алар бир тепа кейнида тушуб эрдилар ва отларини ўтқа қўйуб эрдилар. Соҳибқирон йақин етконда ўзи йалғуз илгари юруб, бир тепа устига чиқиб, аларни эҳтиёт қилиб, тепадин тушуб, беш юз киши била аларға от солиб чоптилар. Ва алар бир-бир бўлуб, кўб киши алардин олиб ўлдурдилар. Мубашшир Баҳодур Шавқалға етиб, ул жон қўрқунчидин йайоғ бўлуб, тоғқа чиқти. Ул паҳлавон ани бир ўқ уруб ишини кифоят қилди, бошини кесиб, соҳибқирон қошиға келтурди.

Соҳибқирон тирик қолғон кишилардин сўрдиким, «Сизлар мундин бурун доим кофирлар била урушур эрдингиз. Эмди не бўлдиким, аларға кўмак учун келур эрдингиз?» Алар ҳеч жавоб беролмай, гиналарини бўйунларига олиб, узр ва истиғфор била тилларини очтилар. Ҳазрат аларнинг ёзуқларидин кечиб, лутф ва марҳамат қилиб, барчаға тўн кийдуруб, ижозат берди ва деди: «Бориб андағи эл улусларига хабар қилингким, соҳибқирон айтадур: «Агар динни Исломға мувофиқсиз, тавоққуф қилмай келинглар ва йамон феълингиздин тавба қилинглар, то барчангиз инояг ва шафқат била сарафроз бўлғай ва вилоятни сизлар мусаллам тутқайсиз». Аларни йибариб, соҳибқирон қайтиб, черикига қайтиб тушти. Ва мансур черики Ашкужани мусаххар қилдилар ва андағи кофирларни ўлдурдилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бу маҳалда Қози Қумуқнинг ва Лвҳарнунг[836] қози ва акобирлари ва
176б улуғлари соҳибқироннинг мулозиматиға/келдилар. Бас, ҳазрат аларни йахши кўруб, барчаға тунлар кийдуруб, олтун камарлар ва зарбофт тўнлар ва (зарбанд қиличлар) ва арабий отлар шафқат қилди. Андин сўнг насиҳатлар қилдиким, «Бурунғидек кофирлар била ғазо қилинглар ва дини Ислом учун қилич урунглар». Насиҳатлар қилгондин сўнг вилоятларини аларға мусаллам тутуб, нишонлар бериб, вилоятлариға йибарди. Ва андин саодат ва иқбол била қайтиб, Нарғис қалъаси сори таважжуҳ этти ва анда етиб, аии тақи уруш била олдилар ва андағи кофирларни ўлдурдилар. Қалъани талаб, ер била тенг қилдилар. Ва кофирлардин кўб киши қочиб, тоғларнинг камарларига бориб, ғорлар ва тешикларға кириб, йашундилар. Бас, соҳибқирон аларға сори юруб, тоғларға чиқтилар ва баҳодурларни сандуқлар ичида кийуруб, сандуқларни занжирлар била боғлаб, юқоридин йибарабердилар. Баҳодурларнинг сандуқлари камарларға етиб, ғорларға ва тешукларға ўқ зарби билан ва сўнгу саҳми била барчани ўлдурди ва молларини олиб туштилар. Андин сўнг Мика қалъасини ва Болу ва Дараклу қалъасини олиб ер била тенг қилдилар. Ва андин фатҳ ва нусрат билан қайтиб ўрдуға келиб тушти.

Элбурзкўҳнинг орқасидаги вилоятларким, шимол сори эрди, ҳазрат Ҳаққ иноятидин мусаххар бўлди ва кофирлардин ул ерларни аритиб, фатҳ ва нусрат била йўлға кириб, Эрон сори мутаважжиҳ бўлди. Назм:

Миниб отиға шоҳи гитинавард,
Ки ердин йана кўкка еткурди гард.
Теванинг дароз уни етти ба моҳ.
Черик кирди ул лаҳза бари ба роҳ.
Аламлар кўтариб бариси зангор,
Алардин бўлуб ер юзи чун баҳор.

Бас, черик барча хуррам ва шодмон: ҳар бирига йигирми, ўттуз[837] соҳиб-
177а (жамол) қизлар тушуб,/сонсиз мол ва аробалар била борур эрдилар. Йўлда зириҳгирларнинг[838] улуғ-кичиклари барча ўтрув келиб, кўҳалар ва жавшанлар келтуруб, соҳибқиронға пешкаш торттилар. Ҳазрат тақи аларни йахши кўруб, иноятлар қилди. Ва қайтоғ эли ҳам амон тилаб, тобиъ бўлдилар.

Соҳибқирони гитиситон ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло иноятидин Дарбанди Бокудин ўтуб, анда бир қалъа солдурди. Неча кун анда туруб, қалъа тамом бўлғондин сўнг юруберди. Ва ҳазратнинг хайриким, саломат ва саодат қайтиб келадур, оламда тушти. Ва Ширвонотнинг ҳокими Шайх Иброҳимки, ҳазрат соҳибқирон била бу юрушда бирга эрди, ижозат тилади, деди: «Агар фармон бўлса, мен илгари бориб, соврин йароғиға машғул бўлайим». Ижозат била келиб, соврин йароғиға машғул бўлуб эрди. Соҳибқирон Ширвонотға кирди; Шайх Иброҳим ўтрув келиб, кўб пешкашлар ва совринлар тортти. Соҳибқирон андин кўчуб, Шамохидин ўтуб, Кур суйининг йақосида тушти. Ва ул ерда Шайх Иброҳим соҳибқиронға тўй бериб, йахши пешкашлар тортти. Соҳибқирон анга хосса тўни зарбофт кийдуруб, олтун камар, ханжар бериб, Ширвонотни бўлгон тавобиъи била анга иноят қилди. Дедиким: «Дарбандни йахши сақлаб, аидин хабардор бўлғил».

Соҳибқирон анда неча кун айш ва фароғат қилиб, андин кўчуб, Кур суйидин кечиб, Оқтом мавзеъида тушти.

Соҳибқирони саодатнишон шаҳзода Мироншоҳни Озарбайжон забтиға ва қалъаи Аланчуқни қамал қилмоқ учун йибаргони

Темурбек Озарбайжон тахтини ва ул мамлакатнинг ҳукуматини Дарбанди Бокудин Бағдодқача ва Ҳамадондин Румғача амирзода Мироншоҳға
177б берди ва андин/бурун ҳукм қилиб эрдики, «Шаҳзодаға тааллуқ мулозимлариким, Хуросонда эрдилар, кўчлари била Озарбайжонға келсунлар!» Бас, шаҳзодаи жувонбахт ҳукм бўлғондин сўнг мутаважжиҳ бўлди. Келиб соҳиб-

www.ziyouz.com kutubxonasi

қирондин ижозат тилади. Ҳазрат шаҳзода билан кўрушуб, юзига ўпуб, ижозат берди ва амирзода Рустам[839] ва Жаҳоншоҳ Баҳодурни (лашкар била) анга қўшулди. Буюрдиким, «Аланчуқ қалъасини мусаххар қилғайлар!» Неча кундин сўнг шаҳзоданинг ҳарамлари ва бекларнинг хотунлари барча келиб қўшулдилар. Ва ўнг қўлдаги киши ва черики Қаробоғ ва Нахчивон ва Авникгача юртлар тутуб ўлтурдилар. Ва сўл қўлдаги черики Совуқ Булоқ ва Даргизиндин то Ҳамадонгача ов олиб туштилар.

Сиржон фатҳининг қиссаси ва Йазд воқиъаси ва Баҳлул Неҳовандда мухолифат қилғонининг сўзи

Ул маҳалдаким, соҳибқирони гитиситон Дашти Қипчоқда эрди, Сиржон қалъасиниким, уч йил эрдиким, соҳибқироннинг мулозимлари ани қамал қилиб олаолмайдур эрдилар. Хоссатан Шоҳшоҳонким, Сеистон черики била қамал қилиб ўлтуруб эрди ва ичидаки мухолифларнинг аҳволи андоқ хароб бўлдиким, Гударз кутволда олти кишидин ўзга тирик киши қолмади; заруратдин қалъани тобшурдилар ва Гударзни ўлдурдилар.

Ул юрушда Тамука Қавчинким, соҳибқирон Йазднинг даруғалигини анга бериб эрди, ўзи мулозиматда эрди, навкарларидин бировни ўз ўрнида
178а даруға қўйуб эрди. Соҳибқироннинг /бу юруши узун-узоқ бўлғон жиҳатидин Султон Муҳаммадки, Абу Саъид Табасийнинг ўғли эрди, бир жамоат хуросонийлар билаким, Музаффарийларнинг черикларидин Йаздда қолиб эдилар, хаёли фосид ва савдойи маҳол бошларига тушуб, шайтон васвасасидин ва нодонлигларидин иттифоқ этиб, йааги бўлдилар. Ва Тамуканинг қўйғон навкарини ўлдурдилар. Ва ул маҳалда вилоятнинг икки йиллиқ моли нақд бўлуб, (амволи девоний) қобиз эвида эрди. Ва (маҳди аъло) Сарой Мулк хоним учун неча харвор қумош сотқун олиб қўйуб эрдилар. Ул жоҳиллар ул нақд бўлгон молни қумошлар била олиб шаҳардаги дўзиларни йиғиштуруб, тўнлар тиктурдилар ва андак фурсатда кўб киши арозил ва авбошдин ва ўғри ҳаромзодалардин йиғилдилар ва амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх бу хабарни эшитиб, черик йиғиштуруб, Шероздин ул фитна дафъи учун Йазд сори мутаважжиҳ бўлди. Бас, даруғалар Исфаҳондин ва Кермондин ва Қўҳистондин ва ўзга ерлардин барча черикларини била Йаздға мутаважжиҳ бўлдилар. Ва Йазд вилоятига кўб киши келиб, шаҳарни қамал қилиб ўлтурдилар. Бу хабар соҳибқиронга етиб ҳукм бўлдиким, «Амирзодаи Пир Муҳаммад Жаҳонгир Темур Хожа билан ва ўзга беклар черики била Йазд сори борғайлар!» Бас, анда етконда Йазд теграсида андоқ ўт йўқ эрдиким, гала-қаронинг куни кечгай. Бу жиҳатдин черик эли от-улоғларини Кўшкизар йайлогида ва Исфаҳон вилоятига йибариб, ўзлари йайог қолиб, Йазд эшигига бориб шаҳарни ўртада олиб, ҳар кунда икки навбат уруш
178б қилур эрдилар. Ва ўшул маҳалдаким,/соҳибқирони саодатманд Дашти Қипчоқда эрди, амир Мазид Барлоским, асл ва насабда назири йўқ эрди ва ўзи оқил ва доно киши эрди ва Неҳовандни соҳибқирон анга бериб эрди, ва бу Мазидбекнинг бир навкари бор эрди, Баҳлул отлиқ, йамон ва ҳароми ва бадбахт киши эрди, макр ва ҳийла била бекни тутуб ўлдурди ва Неҳовандни олиб, мухолифат бунёд қилди. Ҳазрат соҳибқирон давлат иқболи била Ардабилға етти, Шайх Нуриддинбекни Форс вилоятиға мол забти учун Шерозға йибарди. Ул Шерозға етконда Севинчакбек Шероздин ҳазрат аъло сори мутаважжиҳ бўлди ва ҳумоюн черики Ардабилдин кўчуб, Султонияға тушти. Ва ҳазратнинг иноят ва шафқат кўзи Султон Исаким, Мардиннинг ҳокими эрди, анга тушти. Уч йил эрдиким, бу Султон Иса бандда эрди. Ани банддин чиқариб, иноятлар қилиб, Мардинни йана анга берди ва нишон бериб, ол тамга била муҳр қилди. Ва Султон Иса беклар била аҳду шарт қилдиким, «То тирик бўлсам ҳаргиз мутобиъат ва инқиёд йўлидин чиқмағаймен ва ҳар сориким, ҳазрат юрур бўлса, мулозиматдин айрилмагаймен». Бу бобда онт ичти. Ва, басе, Мардин сори ижозат била мутаважжиҳ бўлуб кетти. Ул кеткондин сўнг ҳукм бўлдиким, «Амирзода Султон Ҳусайн ва Худододи Ҳусайний ўзга беклар била илгор этиб, Неҳованд сори борсунлар ва ул ерни муҳосира қилиб, Баҳлул бадбахтни жазосини берсунлар!» Ҳукмдин сўнг амирзода Султон Ҳусайн беклар била илғор солиб бордилар. Ва соҳибқирон Султониядин Ҳамадон сори мутаважжиҳ бўлди. Амирзода

www.ziyouz.com kutubxonasi

Султон Ҳусайн ва Худододи Ҳусайний ва ўзга беклар Неҳовандға еттилар;
179а наққора чалиб ва нафир уруб, келиб,/қалъани ўртада олиб, уруш солдилар. Кўб урушқондин сўнг қалъани олиб, мухолифларни ўлдурдилар ва Баҳлул кофирни тутуб, ўтқа куйдурдилар. Бу фатҳ хабари соҳибқиронға етти, соҳибқирондин ҳукм бўлдиким, «Неҳованддаги беклар Тустар сори мутаважжиҳ бўлсунлар ва Курдистондаги йўл урғучиларни истаб, тутуб, ўлдурсунлар. Ва андин сув йақолаб Ҳурмузғача[840] бориб, забт қилсунлар!» Алар ҳукм йўсуни била амал қилиб, Неҳованддин юридилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон ҳазрат Субҳон иноятидин Ҳамадонға етти ва анда тушуб, рамазон ойини тоат ва ибодат била ўткариб, ийдни анда қилди.

Соҳибқирони саодатманд фарзанди аржуманди амирзода Муҳаммад Султонни Ҳурмуз вилоятининг забти учун йибаргони

Ийд куни соҳибқирони динпарвар намози ийд ўқуб, фақиру мискинларға садақалар бериб, тўйлар қилди ва амирзода Муҳаммад Султонни Шероз сори йибарди. Амир Ҳожи Сайфуддин ва амир Жалол Ҳамид ва амир Шоҳ Малик ва Арғуншоҳ Ахтачи ва ўзга бекларни анга қўшуб йибарди, то андағи вилоятларни забт қилиб Ҳурмузға борғайлар ва Ҳурмуздаги вилоятларни ҳам забт қилғайлар.

Барча ҳукм билан отланиб юридилар. Бу маҳалла хабар келдиким, «Йазд шаҳри фатҳ бўлди». Ва анинг воқиъаси андоқ эрмишким, Йаздда боргон черик кўб ўлтуруб, қамал қилиб турурлар. Ва шаҳар ичида озуқ қолмай, шаҳар эли асру хароб бўлуб, ит, пишакни ебтурлар ва очлиқ жиҳатидин ўттуз минг киши ўлган эрмиш. Ва ул бадбахтлардаким, мухолифат қилиб эдилар, аларда куч ва қувват қолмағон эрмиш. Бас, шаҳар
179б ичидин нағамлар уруб,/чиқиб қочтилар. Нусратшиъор черики алардин хабар билиб, аларнинг кейинларига тушуб юридилар. Абу Саъид Табасийнинг ўғликим, мухолифларнинг улуғи эрди, мансур черики Маҳрижирд мавзеъида анга етиб, тутуб ўлдурдилар ва анинг била бўлғон кишиларни ҳам ўлдурдилар. Ва ҳазрат соҳибқиронға маълум эрдики, шаҳар элиға гуноҳ йўқ турур ва раъиятда не гуноҳ бўлғай? Ҳукм бўлдиким, «Шаҳар мусаххар бўлғондин сўнг ҳеч киши раъиятқа нима демагай ва таламағай ва моли амон тиламасунлар!»

Ҳукм келгондин сўнг шаҳар фатҳ бўлғонда беклар дарвозаларға туруб ҳеч кишини қўймадиларким, фақиру мискинларга зарар-заҳмат еткургайлар. Тамука Қавчинким, Йазднинг даруғаси эрди, навкарлари била шаҳарга кирди ва ўзга черик элидин ҳеч одамни киргали қўймадилар.

Соҳибқирони динпарвар шафқатидин ҳеч киши ул шаҳар элига музоҳим бўлмади ва фақиру мискинға заҳмат тегмади. Аммо ул бадбахтлар зулмидин шаҳар асру хароб бўлуб эрдиким, ҳеч (бир) дўконда эшик қолмайдур эрди. Аммо фатҳ бўлғондин сўнг оз фурсатда йана андоқ бўлдиким, бурунгидин йахшироқ ва маъмур, обод бўлди.

Бу фатҳ хабари соҳибқиронға еткондин сўнг ҳукм бўлдиким, «Шаҳзодалар вилоятларига борсунлар ва черик эли эвларига ёниб борсунлар!» Ҳукм бўлғондин сўнг амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир Хуросон йўлидин Қундуз ва Бағлон сори мутаважжиҳ бўлди. Ўзга ҳар киши ўз эвлари сори бориб тушуб, айшу фароғат била машғул бўлдилар.

Соҳибқирони комкор беш йиллиқ юришдин қайтиб, Самарқанд бориб тушкони

Соҳибқирони гитиситон ёз маҳалида, сичқон йилда, шаввол ойининг ўн
180а бирида,/торих етти юз тўқсон саккизда[841] (18.07.1396) саодат ва иқбол била Ҳамадон вилоятидин Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди. Ва бир йахши ўтлоқ ерда тушуб киши йибардиким, «Жаҳоншоҳбек Аланчуқ қалъасининг ишини Султон Санжар ва Ҳожи Сайфуддинбекка ва мирзо Мироншоҳнинг мулозимларига тобшуруб, ўзи амирзода Муҳаммад Султоннинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

кейинда Форс вилоятиға борсун!», соҳибқирон ўшул кун ов солиб, андағи саҳрода жирға солиб, тамом саҳрони туттилар. Тонгласи жирға бир-бирига етиб, соҳибқирон отланиб, жирға ичига кириб, ҳар турлук жонворлардин кўб отқулаб, йиқиб олди. Ов қилғондин сўнг Абдулмалик Қарохонким, Аланчуқ қалъасидин келиб эрди, ани йибардиким, мирзо Рустамни келтургай. Султонияға етконда амирзодаи мушори илайҳи Аланчуқ қалъасидин қайтиб анда тушуб эрдиким, Абдулмалик етти. Чун шаҳзода билдиким, соҳибқирон ани тилабтур, таваққуф қилмай юруберди. Бас, ҳазрат соҳибқирон черикка ижозат бериб, ўтруқдин илгари бўлуб, саодат била йўлға кириб уч манзил ва тўрт манзилни бир қилиб тез юрур эрди, токим Варомин мавзеъида етиб тушти. Амирзода Рустам анда етиб, ҳазратнинг муборак дийдориға мушарраф бўлди. Ва андин ижозат бердиким, «Шерозға бориб амирзода Муҳаммад Султон била турсун!»

Соҳибқирон ул маҳалдаким, Дашти Қипчоқдин ёниб келур эрди, Сакизак Тавочини Самарқандға Шоҳрух мирзоға йибариб эрдиким, «Амирзода Або Бакрким, анда эрди ва анда қолғон беклар била бизга йибарсун!» Соҳибқирон Бистомға етконда амирзода Або Бакр келиб ҳазратнинг дийдориға мушарраф бўлди. Соҳибқирон/шаҳзодани йахши кўруб, юз минг олтун
180б кўнпакий инъом қилди. Ва Таҳуртан тортқон кумайт отиниким, андоқ от оламда йўқ эрди, анга берди ва анинг била келгон навкарларига инъомлар қилиб, Табриз вилоятиға атоси мирзо Мироншоҳ қошига йибарди. Ва ўзи давлат била юруб ҳар ердаким, етар эрди, андағи беклар ва арбоблар ўтрув чиқиб, ҳазратнинг муборак дийдориға мушарраф бўлуб, пешкашлар ва совринлар тортар эрдилар. Ва соҳибқирон тақи ҳар вилоятғаким, етиб тушар эрди, ўзи девонда ўлтуруб, риъоят ва фақиру мискинларнинг аҳволин сўруб ўтар эрди. Аллоҳдодбекни Хуросон вилоятида қўйуб, ўзи Мовароуннаҳр сори юриди. Аму суйига етиб, кема била ўтуб, Хузор вилоятида келиб тушди. Ҳарамлари Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва ўзга оғолар, олиё Султонбахт бегим ва шаҳзода Шоҳрух била ўтрув чиқиб келиб, давлати дийдориға мушарраф бўлдилар. Ва барчанинг умид кўзлари муборак дийдоридин йааруқ бўлуб, ғамгин кўнгуллари шод бўлуб, хуррам бўлдилар. Ва андин ҳазрат соҳибқирон кўчуб, Кеш вилоятиға келиб, ўзи солғон кўшкда тушти. Ва тонгласи отланиб, мутабаррук мазорларнинг тавофиға борди. Аввал Шайх Шамсуддин Кулор мазориға бориб тавоф қилди ва андин сўнг ўзга азизлариинг мазорларига бориб тавоф қилди ва андаги мужовирлари била фақиру мискинларга кўб садақалар берди. Андин атоси Тарағайбекнинг мазориға ва ўғли мирзо Жаҳонгир ва қариндошлари-
181а ининг мазорларига бориб тавоф қилди. Ҳофизлар Қуръон ўқуб, дуо ва такбир дедилар. Ҳофизларға кўб нималар шафқат қилди. Ва ҳар ердинким, уламолар ва фузалолар келиб эрди, барчани лутфу инъом била хушвақт қилди. Подшоҳзодалар ва беклар барча Оқсаройда тўй этиб, айшу ишратқа машғул бўлдилар. Ва андин саодат ва иқбол била кўчуб, Кеш уқбасидин ўтуб, Самарқанд шаҳриға бориб тушти. Шаҳар эли ойин боғлаб, ҳар ажойиб ва ғаройибким, шаҳарда ва оламда бор эрди, анда зоҳир бўлуб эрди. Ва йахши созандалар ва хонандалар ҳар ерда туруб, соз чалиб, нағма ўқуб, соҳибқироннинг келгонидин шодмонлиқ қилур эрдилар.

Соҳибқирон аввал авлиёларнинг мазорларига тавоф қилди ва фуқаро ва масокинларга кўб садақалар берди. Тавофдин сўнг келиб давлат тахтида ўлтурди ва тўй тартибиға машғул бўлуб, айшу ишрат қилабошлади. Ва мурассаъ оқ уйлар тикиб ва шомиёна чодирлар уруб ўлтурди. Соҳибжамол соқийлар олтун пиёлалар эликларига олиб, «нушбод» ва «хушбод» уни кўкка чиқти. Ва муғаннийлар арғанун ва уд ва қонун ва (қўбуз ва) ҳар турлук соз чалмакка машғул бўлдилар[842].

Неча кун айш-ишрат қилғондин сўнг ўзга вилоятнинг тафаҳҳусиға ва раъойо аҳволиға машғул бўлуб, йахши-йамондин сўрай бошлади. Ва содот ва уламо ва машойих ва сулаҳоким, мамлакатларда бор эрдилар, барчани чорлаб, инъом ва лутф қилди. Ва алардин фақиру мискиннинг аҳволларини суруб, йахши тафаххус қилди. Ва ҳар кишига золимлардин зулм тегиб эрди, ул мазлумнунг додини золимлардин олди. Зулмдорлар ва мутағаллибларни
181б банд қилиб, аёғлариға кунда солиб, бўюнларига душоха солиб,/йахши иззалар қилди. Ва баъзини ўлдуруб, хонумонини талон қилдурди ва уч йиллик молу харжини раъойоға бағишлади. Ва ҳар вилоятда бир йахши

www.ziyouz.com kutubxonasi

кишини йибардиким, «Раъойо аҳволидии хабардор булғай ва ҳар вилоятдаким, фақиру мискин ва дарвешу мустаҳаққ бўлса йиғиштуруб, йиллиқ озуқ ва тўн ва кунгалак танабон ва кафш ва этук ва фўта ва дастор берсунлар ва қишлиқ ва ёзлиқ тўнлар берсунлар!»[813] Бас, барча вилоятларнинг акобиру ашрофлари ва раойо ва фақиру мискинлари анинг давлатидин хуррам ва хушҳол бўлуб, дуо била айтур эдилар, шеър:

Ки, ё Рабб! Бу султони соҳибқирон,
Ки тобти жаҳон мулки андин амон.
Анинг умрига бергил анча бақо,
Ки бўлгай жаҳон ичра арзу само.
Муродиға еткурсин, эй Бирубор,
Фалак ичра, ё Рабб, ани қилма зор.

Бас, соҳибқирон ул қиш Самарқанднинг арки ичинда Кўксаройда давлат била ўлтуруб, адлу дод била машғул бўлди. Ва амирзода Пир Муҳаммад Умаршайхким, Форс вилоятидин кўрунушға келиб эрди, ижозат бериб, йана Шерозға йибарди. Ва бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султонға Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло бир ўғул каромат қилди. Отини Муҳаммад Жаҳонгир қўйдилар ва тўйлар қилиб, неча кун йана айшқа машғул бўлдилар. Ва бу хабарни Тўра Малик Қавчин шаҳзодагаким, Форс вилоятида эрди, элтти.

Боғи Шимол тилло қасрини соҳибқирои иморат солғони

Бас, аввал баҳордаким, офтоби оламтоб Ҳамал буржида келди, устакорлар йахши соатда Боғи Шимол тарҳини солдилар. Ва шаҳарнинг шимоли сорида эрди. Ул жиҳатдин ани Боғи Шимол от қўйдилар. Анинг ичида бир
182а кўшк солдурди, бағоят/такаллуфлуқ ва зебо ва ҳар ердаким, устокорларни соҳибқирон вилоятлардин — Ироқ ва Форс ва Бағдод ва Шероздин йибариб эрди, барча мунда жамъ бўлуб, ишга машғул бўлдилар. Жумада ал-охир ойида, торих етти юз тўқсон тўққузда, ут (сигир) йилда (март 1397) фархунда соатда иморат ишига машғул бўлдилар. Ва тўрт ҳисса қилиб, ҳар бир ҳисса устига бир жамомат устакорларни маиғул қилдурди ва алар устиға бир бекни муҳассил қўйди. Беклар иҳтимом қилиб, кеча-кундуз ишлатур эрдилар. Соҳибқирон бир ой йарим ўзи туруб жаҳд этар эрдилар. Андоқ иморати олий солдурдиларким, бийиклик жиҳатидин кўк била ҳамроз бўлуб эрди. Ва ҳар буржида мармар тошидинким, Табриздин келтуруб эрдилар, сутунлар қўйдурдилар ва томларини олтун ва ложувард била нақш қилдилар, ва фарши (саҳни) тамом мармар тошидин солдурди. Алқисса, йари бўлдиким, жаннатбарин ва журалъайн андин рашк элтур эрди. Ва тамом бўлғондин сўнг йахши тўй бериб, беклар ва шаҳзодалар била неча кун кўшкда суҳбатлар тутуб, фароғатлар қилди.

Соҳибқирони динпарвар Хуросон вилоятини Шоҳрух мирзоға бергони

Соҳибқирони мамоликситонға бовужуд улким, ўғлон-ушоқлари кўб эрди ва ҳар бири бир вилоятда подшоҳ эрди. Аммо ҳазрат соҳибқирон давлат нишонасини шаҳзода Шоҳрухдин зоҳир кўрар эрди. Ложурма, бу жиҳатдин раъйи мамлакаторойи андоқ иқтизо қилдиким, Хуросон вилоятиким, тўртинчи иқлим турур ва маъмура оламнинг ўртаси ул турур ва ҳолоким тирик
182б турур, бу вилоятни шаҳзодаға/бергай. Ул маҳалдаким, Боғи Шимолда тўйлар қилиб, фароғат била ўлтуруб эрди, Хуросон ва Сеистон ва Мозандарон ва Рай Ферузкўҳғача шаҳзодаи некбахт шаҳзода Шоҳрухқа берди. Ва улуғ беклардин Сулаймоншоҳбек ва амир Мизроб Жаку ва Саййид Хожа Шайх Али Баҳодур ва Абдуссамад Ҳожи Сайфуддин ва (Ҳасан Жондор ва Малакат ва бунинг ўғли Жаҳонмалик ва Пир Муҳаммад Фўлод ва Ғиёсуддин Тархоннинг ўғулларидин Али Тархон ва) Ҳасан Сўфий ва қавчинлардин Тўплоқ ва Кепакчи (Юртчи) ва Тағай Мерган ва Ўлжа

www.ziyouz.com kutubxonasi

Буғаи Мажалкачи на Шайх Али на Мирак ва ғайруҳум. Бу бекларни хона кўчлари била шаҳзодаға тобшурди. Ва ўзга беклардин ҳар биридин ё ўғлини, ё инисини шаҳзодаиниг мулозиматиға тобшурди. (Ҳазрат соҳибқирон ёрлиғ била) Хуросон вилоятининг пишонини (анга) иноят қилиб, ижозат берди. Назм:

Агарчи ижозат анга сахт эди,
Вале лойиқи шоҳий ва тахт эди.
Ани чорлатиб қучти ул шаҳриёр,
Ўпуб юзига деди ул комкор:
«Ки Тенгриға тобшурдим, эй жон, сени,
Мудом асрағай лутфи Йаздон сени».
Чу шаҳзода тобти ижозат равон,
Равон бўлди ул хусрави комрон.
Синоҳий аниинг бирла эрди қарин,
Ки ҳар бири эрди чу шер барин.

Бас, саодат ва иқбол била йўлға кириб Аму суйиға етти. Шаъбон ойида, етти юз тўқсон тўққузда (май, 1397) барча черик била сувдин ўтуб Андхудға етти. Ва андин кўчуб, кеча-кундуз суруб, Чечактуға етиб тушти. Оқ Буғабек билан содот ва уламо ва фузало Ҳирот шаҳридин чиқиб, шаҳзодаға ўтрув келиб, пешкашлар тортиб, кўрунуш қилдилар. Бас, шаҳзода била Ҳирот сори мутаважжиҳ бўлдилар. Шаъбон ойининг аёғида
183а (28.06.1397) Саъд толиъи била ва йахши соатда/Қўҳдистон (мурғзорида) тушти ва ул мамлакатни адл ва иҳсон била музаййан ва ороста қилди. Рамазон ойи анда туруб, фароиз ва суннат қиём қилиб, Рамазон ойини кечурди ва Кўҳдистондин шаҳарга кириб, Боғи зоғонда ўлтурди. Бас, Хуросон вилоятининг даруғалари ва ҳокимлари ва Мозандарон ва Сеистон вилоятининг даруғалари барча пешкашлар била келиб, шаҳзодани кўрдилар. Ва ҳар вилоятдаким, шаҳзодалар бор эрди, барча муборакбод учун кишиларини пешкаш била йибардилар. Ушбу йилнинг охирида, зулҳижжа ойининг йигирми бирида, (жумъа кечаси) тарих етти юз тўқсон тўққузда, ут йилда (15.09.1397) шаҳзодаға худойи таборак ва таоло бир ўғул каромат қилди. Ва бу хабарни соҳибқиронға йибарди. Ҳазрат ани Бойсунғур от қўйди.

Соҳибқирони динпарвар Кеш вилоятиға борғони ва амирзода Муҳаммад Султон Форс (юришидин) келгони

Шаъбон ойида, мазкур бўлғон йилда отланиб, Йом работининг йўлидин юруб, Кеш жилғасиға тушуб, оқ уй ва чодирлар тиктуруб ўлтурди ва айшу ишрат била неча кун фароғат қилди. Ва андин кўчуб шаҳарға бориб, (Оқсаройда тушти ва муборак Рамазонни анда ўткарди. Ва саодат билан андин кўчуб), Султон Артуч йайлоғида тушти. Бу маҳалда беш йиллик юрушдинким, айтиб эрдук ва амирзода Муҳаммад Султон ҳукм била Ҳурмузға бориб эрди, аларнинг қиссаси мундоқ турур. Чун шаҳзода Шероздин отланур хаёли қилғонда беклар била кенгашти ва ҳар бирига бир йўл муқаррар қилдурди. Ўзи Доробгирд[814] йўлидин ва Торимдин[815] юриди. Ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар шаҳзоданинг мулозиматида эрдилар. Ва Ҳожи Сайфуддинбекка марази воқиъ бўлуб эрди, бу жиҳатдин Гирболда ўғруқда қўйдурди./Ва амирзода Рустам Ўмаршайхким, баронғорда эрди, Шоҳ Ма-
183б ликбек билан Козерун йўлидин дарёни йақолаб юридилар. Ва амир Жалол Ҳамид ва Арғуншоҳ Ахтачи ва Баён Темур Беккичик Жета Жаҳрум ва Лор[816] йўлидин мутаважжиҳ бўлдилар. Ва сўл қўлдин Идику Барлос Кермондин юруб, Кач, Мекронни чониб, кўп мол олдилар. Ва бу тартиб била ҳар бек бир йўлда юруб, ҳар вилоятқаким еттилар ва ул вилоятнинг даруғаси мутиъ бўлуб, ниёз йўлидин кирар эрди, ул вилоят амон қолур эрди. Ва тобиъ бўлмағонларни мулк ва молларини бир-бир этар эдилар, токим Эски Ҳурмузға[817] еттилар. Ва анда етти қалъани мусаххар қилдилар. Аввал қалъаи Таш Зиндонни олдилар ва ани бузуб, Кўшкакка бордилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ани тақи бузуб, Шомил қалъасиға бордилар. Ва ани тақи бузуб, Эски Ҳурмузға бориб, Мина қалъасини олдилар. Ва ул қалъаға ўт солиб, куйдурдилар. Ва Манужон ва Тазрак ва Тозиён қалъаларини тақи олдилар[848]. Ва Ҳурмуз даруғаси Муҳаммад Шоҳ Малик дарёға балиғдек кириб, Жарун жазирасида борди ва андин киши йибариб, амон тилади ва кўб туҳфалар йибариб, молу хирож қабул қилди. Ва ул ернинг хирожи уч юз минг олтун кўппакий эрди. Ва тўрт йил эрдиким, ул киши нима бермайдур эрди. Бас, ул тўрт йиллиқ молни ҳам қабул қилди ва бирор нима инжудин ва рахт ва қумош йибарди. Ва қолғонини қабул қилдиким, «Йибаргаймен!»

Бас, амирзода Муҳаммад Султон андин кўчуб, давлат ва иқбол била қайтти. Ва Нурмалик Барлоским, Идику Барлоснинг қардоши эрди, йибардиким, ул қишда Жируфтда туруб, мухолифлардин ҳар ким бош чиқарса
184а ани тутуб ўлдурсун. Ва ул баҳорда Шерозға ёниб/келсун. Ўзи давлат ва саодат била Шероз сори қайтти ва таваққуф қилмай Хузистон сори юриди. Ва амир Ҳожи Сайфуддин Йазд йўлидин соҳибқирон мулозиматиға озим бўлди. Ва шаҳзода Хузистон (ва Луристон ва аларға) таъаллуқ барча ерларни мусаххар қилди. Ва анда юруғонда бир кун шаҳзода отланиб туруб эрди Жамолиддин Ферузкўҳий йайоғ шаҳзоданинг жиловида туруб эрди. Ул бадбахтқа ажал етиб, *«ла йастаъхируна сa'атан ва ла йастақдимуна»*[849] мундин хабар берурким, ул бадбахтнинг кўнглида кечтиким, ғофилда шаҳзодаға пичоқ урғай. Шаҳзода ғофил туруб эрдиким, пичоқ солди. Ва ул пичоқдин андак жароҳати шаҳзоданинг муборак вужудиға тегди. Ва ўзи қўрқунчдин тоғ сори қочти, тоғдин бош тубан йиқилиб ўлди. Ва шаҳзоданинг баъзи мулозимлари анинг кейнида югурдилар. Ани бир дара ичида тобтиларким, ўлуб ётиб эрди. Бас, бошини кесиб келтурдилар. Шаҳзода андин музаффар ва мансур қайтиб, Буружирд ва Ҳамадон йўлидин Самарқанд сори таважжуҳ айлади. Ва Султон Артуч йайлогида келиб соҳибқироннинг дийдориға мушарраф бўлди ва пешкашлар тортиб, ҳар неким воқеъ бўлуб эрди, арз қилди. Ҳазрат соҳибқирон шаҳзоданинг дийдоридин суйунуб, огоз айшу ишрат қилиб, суҳбатлар тутуб, фароғатлар қилди. Бас, ул йайлоқдин кўчуб, йана Самарқанд борди.

Ва маҳди аъло Хонзода Табриздин соҳибқирон мулозиматига келди, Бас, Самарқандқа йақин етконда фарзанди аржуманди Муҳаммад Султон мирзо ўтрув чиқиб, аносини кўрди. Ва у хотуннунг кўзи фарзанд жамолидин йааруқ бўлди. Ва соҳибқирон дийдоридин ҳам йааруқ бўлуб, *«нуран*
184б *'ала нуран»* анга муйассар бўлди ва кўб пешкашлар, зардўзлуқ тўнлар/ва эгар-югани олтун отлар соҳибқиронға тортти. Ва бўлгон шаҳзодаларға ҳам ушбу тариқ отлар миндуруб, тўнлар кийдурди.

Соҳибқирон Хизр Хожахоннинг[850] қизини ўзига тилагони ва шаҳзода Искандар[851] учун Бекиси Султонни[852] олғони

Ҳазрат соҳибқиронға кадхудолиқ била кўб майли бор эрди ва йана шаҳзодаларга ҳам майли бу эрдиким, аларни мужаррад қўймағай. Бас, Шамъи Жаҳонким, Хизр Хожахоннинг ўғли эрди, подшоҳона хилъатлар кийдуруб Самарқанддин атоси қошиғаким, Мўғулистонда эрди, йибарди, то ҳазрат соҳибқирон учун синглини атосидин тилаб йибаргай. Ва Ғиёсуддин Тархонни ҳам бу муҳим (иш) учун кўб пешкашлар била рахт ва қумош ва отлар подшоҳона йароғ била Шамъи Жаҳонға қўшуб йибарди ва ўзи Конигил мурғзорида ўлтурди. Ва ул маҳалда маҳди аъло Маликат оғо[853] Хиротдин келди ва кўб пешкашлар келтуруб тортти.

Ва ҳазрати олий тўй тартибиға ишорат (қилди). Шаҳзодалар ва беклар барча йароғларини шаҳардин чиқариб, хайма ва хиргоҳ ва саропардалар тикти. Чодирлари ва оқ уйлари барча зарбофт қумошлардин эрди. Бас, шодмонлиқ дастурхонини тортиб, комронлиқ ширасини торттилар. Уд ва анбар куйдуруб, димоглар муаттар бўлур эрди. Ва лаълдек бодалар ва олтун, кумиш сароҳийлар териб, муғаннийлар нағмалар татиб, созандалар соз чалиб, «Хушбод ва нушбод!» уни фалак узра чиқти. Комкор шаҳзодалар била номдор салотинлар ва олиймиқдор бузруглар, акобиру ашрофким, ҳар

www.ziyouz.com kutubxonasi

соридин келиб эдилар, ҳар киши ўз ерига ўлтурди. Ва йасовуллар эгарюгани олтун отларга миниб, эликларига олтундин гурзилар олиб, йасавуллуқ қилур эрдилар. Ва соҳибқироннинг/ҳарамлариким, ҳар бири бир Билқиси замон эрди, бошлариға мурассаъ тағтоқлар ва олтун била тиккон тўнлар кийиб, хуршидтек тахтлари устида ўлтурур эрдилар. Ва ойдек қизлар ва хизматкорлар хизматда туруб эрдилар. Ва жонпарвар сувчилар ва дилнавоз соқийлар барча карашма ва ноз била туруб, созандалар ва хонандалар барча ишларига машғул бўлдилар. Ва аларнинг ичида Хожа Абдулқодирким, нодирул-аср ва йагонаи замона эрди, уд оҳангини тузуб, Довудтек нағма этиб, бу дуони дер эди. Назм:

185а

Жавод давлати шоҳи соҳибқирон,
Жаҳони эрур хурраму шодумон.
Ҳамиша жаҳонда эрур хуррами,
Бари халқ ичадур майи бегами.
Хуш ул шоҳеки, адл этти ва дод ҳам,
Жаҳондин кетардир тариқи ситам.
Гулу лолага токи бўлгайму ранг,
Жаҳонға саботу заминда даранг.
Ҳаминша анинг юзи чун офтоб,
Йааруқ бўлғай ва даҳрда комёб.

Бу тариқ била уч ойғача айшу ишрат қилди ва Бекиси Султон бегимни шаръи мутаҳҳара йўсуни била Искандар Мирзога берди. Ва андин сўнг Хонзода бегим ижозат тилаб, Бухоро йўлидин Табризға борди.

Ҳазрат соҳибқирон Дилкушойи боғини ва кўшкларини иморат солғони

Етти юз тўқсон тўққузда (1397) (куз бошида) соҳибқирон фармонладиким, «Конигилнинг бир ёнида боги тарҳ солсунлар!» Бас, ҳунармандлар ва муҳандислар соат ихтиёр қилиб, йахши соатда ҳукм йўсуни била боғнинг тарҳига машғул бўлдилар. Мураббаъ тарҳи солдиларким, ҳар ёни минг беш юз қари эрди[854] ва ҳар бир томида бир дарвоза қўйдилар ва олий тоқилар
185б боғладилар ва кошин/била зебу зийнат бердилар. Ва ҳар буржида бир кабутархона кошинкорлиқ йасадилар. Ва боғ ичида ҳар турлук мевалиқ йағочлар тикдилар. Ва майдонлар ва гулистонлар тарҳ қилиб, майдонларнинг тегараларида терак йағочлар тарҳ била тикдилар. Ғоят такаллуфидин ани Дилкушойи от қўйдилар. Ва анинг ичида бир кўшки солди, уч тоқ била. Ул тамом бўлғондин сўнг ул богни Тўкал Хонимким, Хизр Хожахоннинг қизи эрди ва соҳибқирон аниинг учун киши йибариб эрди, богни анга номзод қилдиким, ҳар қачон келса, бу богни анга бергай.

Бас, Дилкушойи богининг иморати тугангандин сўнг соҳибқирони динпарвар Тошканд сори мутаважжиҳ бўлди ва Сайҳун суйидин ўтуб, Оҳангаронда, Чинос қарйаси йақинида тушти ва анда қишлоқ солдурди. Ва соҳибқирон Йассиға бориб, Шайх Аҳмад Йассавий мазорига бориб тавоф қилди. Деди: «Бу азиз Муҳаммад Ҳанифа ўғлонларидин турур», алайҳи ва ала олиҳи вассалом. Буюрдиким, ул мазориға устига иморати олий солдилар ва бир улуғ тоқ боғладиларким, кўк била сўзлашур эрди. Ва бир гунбади мураббаъ, бир ёни ўттуз қари боғладилар, ва ўзга ҳужралар солдилар. Ва фармон бўлдиким, томларини рангин кошин била музаййан қилсунлар. Ва Хожанинг қабрини оқ тош била йасадилар. Ва Мавлоно Убайдуллоҳ садрни ул иморат устига қўйдурдиким, иҳтимом қилгай. Икки йилдин сўнг ул иморат туганди. Ул иморат туганганидин сўнг андаги фақиру мискинларга кўб садақалар бердилар. Ва андин қайтиб, ўрду сори кетти[855].

Анда хабар келдиким, Тўкал Хонимни келтурурлар. Бас, барча оғолар ва бегимлар ҳукм била ўтрув бориб, ўн беш кунчилиқ йўл ўтрув/бориб,
186б аларга етиштилар. Қумошлар ва йахши отлар пешкаш торттилар. Ва қайтиб келурда ҳар ердаким, тушар эрдилар, тўйлар берур эрдилар. Панжшанба куни, рабиъ аввал ойининг ғуррасида, торих саккиз юзда (22.11.1397)

www.ziyouz.com kutubxonasi

юз ойин ва такаллуф) била ул хонзодани ҳазрат соҳибқироннинг боргоҳига келтурдилар. Бас, фармон бўлди: «Улуғ тўй тартиб этсунлар!» Шайхулислом ва қуззот ва уламоларни ҳозир қилиб, ул хонлиқ гавҳариии (шаръи мутаҳҳара интизоми била) соҳибқирон ақдига киюрдилар. Ва оғолар ва шоҳзодалар барча «Мубораксод!» деб, сочиқлар сочтилар. Ва анча сочиқ сочиб эрдиларким, ер юзи кўринмас эрди ва кўб андағи мулозимларким, ул сочиқдин олиб эрдилар, айшлар ва фароғатлар қилдилар. Ва бекларнинг хотунларига кўб инъомлар қилди. Ва элчиларким, Хитой мамлакатининг (тўнғиз) хонидин келиб пешкашлар келтуруб эрдилар, беклар элчиларни соҳибқиронга кўрсаттилар ва сўзларини арз қилдилар.

Офтоб Ҳут буржида етконда (19 феврал) соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Амирзода Муҳаммад Султон Мўғулистон сарҳадига бориб, забтга машғул бўлсунлар!» ва Ашпарада қалъа солиб, зироат қилдурғай. Ва Бердибек Сари Буға ва амир Ҳожи Сайфуддин ва Худододи Ҳусайний ва амир Шамсуддин Аббос ва ўзга бекларни қирқ миш киши била шаҳзоданинг мулозиматида қўйди. Бас, алар юруб, Қулон уқбасидин ўтуб, Аиипараға етиб, анда туштилар ва иморат ва зироатқа машғул бўлдилар.

Кун Ҳамал буржида етконда (21 март, 1398) соҳибқирони динпарвар қишлоқдин Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлдилар ва Хўжанд суйидин
186б ўтуб, Самарқандда келиб тушти./Амирзода Шоҳрух Ҳиротдин келиб, ҳазрат соҳибқироннинг дийдориға мушарраф бўлди. Соҳибқирон шаҳзода била кўрушуб, кўб сўрди ва шоҳзода таки келтурғон пешкашларини тортиб, дуолар деди[857].

Неча кундин сўнг кўчуб, Кеш сори мутаважжиҳ бўлди. Ва йўлда бир тоғи воқиъ турурким, ул тоғдин Самарқандгача етти йағоч йўл турур ва ул тоғнинг оғзида оқар сув чиқиб борур эрди. Соҳибқирон ул тоғқа чиқиб кўрдиким, иморатқа лойиқ ер турур. Ва ҳар ердаким, ўшандоқ (иморатқа) қобил ер кўрса эрди, ул ерда албатта бир иморат солур эрди. Мунда етконда ҳукм қилдиким, «Боғи солсунларким, бу сув анда борғай, ва ул боғнинг ичида қасри солсунлар!» Бас, ҳукм била анда боғи солиб, туганғандин сўнг ани Тахти Қароча от қўйдилар. Ва ҳазрат икки кун анда туруб кўчуб, тоғ этагидин Йом работға бориб тушти ва андин кўчуб, Кешда стиб, турмай Элчи Балиғқа бориб туштилар. Ва неча кун анда туруб, айшу фароғат била ўткарди.

Соҳибқирони олиймакон Ҳиндустонға таважжуҳ қилғонининг сабаби

Соҳибқирон Қундуз ва Бағлон ва Кобул ва Ғазнин ва Қандаҳорни тавобиъ ва лавоҳиқлари била Ҳиндғача шаҳзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирға бериб эрди. Бас, ул мамлакатларни шаҳзода забт қилиб, доду адл била ороста қилди ва андин юруб, ўзга вилоятлар сори мутаважжиҳ бўлди. Ва беклари Сайфул Қандаҳорий ва амир Қутбуддин, (амир Сулаймоншоҳ амакисининг ўғли) ва Бадахшон шоҳлари (Шоҳ Лашкаршоҳ) ва Шоҳ Баҳовуддин ва Баҳлул ва Муҳаммад Дарвеш Барлос ва Қиморий Иноқ ва Темур Хожаи Оқ Буға ва Сайфул Никударий ва Ҳасан Жондор на Маҳмуд
187а Барот Хожа ва ўзга беклар/юруб, Кўҳи Сулаймондағи[858] авғонийларни чобтилар ва Синд суйидин ўтуб, Уч[859] шаҳрини уруш била олдилар. Ва андин юруб Мўлтонға[860] еттилар ва Мўлтон шаҳрини қамал қилдилар. Ва Мўлтоннинг ҳокими Саранғким, Маллунинг улуғ ағоси эрди ва Султон Ферузшоҳ ўлгондин сўнг бу икки аға-ини мамоликни олиб эрдилар ва Султон Маҳмудким, Ферузшоҳнинг набираси эрди, ани подшоҳ кўтариб, Ҳиндустон ҳукуматини бу икки ага-ини қилур эрдилар. Ва Маллу Султон Маҳмуд била Деҳлида эрди ва Саранг — Мўлтонда. Бас, мансур черики келиб Мўлтонни қамал қилиб, кунда икки қатла уруш солур эрдилар. Ва Темур Хожа Оқ Буға кўб саъйи қилур эрди. Ва бу хабар ҳазрат соҳибқиронға етти ва соҳибқирон ул маҳалда азимат қилиб эрдиким, Хитой кофирларига юругай. Ва беклар барча йиғилиб, соҳибқиронға арзадошт қилдиларким, Ҳиндустон мамлакатида, бовужуд улким, баъзи вилоятида аъломи дини Муҳаммадий алайҳиссалом, анда кўтариб эрдилар, мисли Деҳли

www.ziyouz.com kutubxonasi

вилоятида ва гайруҳу, аммо баъзи вилоятларким, йақиида турур, кофир ва бутпараст турурлар. Соҳибқироннинг нияти доим ул эрдиким, кофирлар била ғазот қилғай. Бас, бу жиҳатдин черик йиғиштуруб, Ҳиндустон вилоятиға бормоқ учун озим бўлди[861].

Соҳибқирони гитиситон Ҳиндустон сори мутаважжиҳ бўлғони[862]

Ражаб ойида, торих саккиз юзда, барс йилда (март-апрел, 1398) соҳибқирони саодатмаид ғазо нияти қилиб, Ҳиндустон сори мутаважжиҳ бўлди. Ва бу йахши ният учун *Насрун мин Аллоҳи ва фатҳун қарибун*[863] анга ҳазрат Иззатдин зоҳир бўлди: *Лақад насаракуму-Ллоҳ би-Бадрин*[864] анга рафиқ бўлуб, мадад қилди. Ва сонсиз черик била аввал баҳорда/ул вилоят-
187б лар сори мутаважжиҳ бўлди. Ва шаҳзода Умарким, мирзо Мироншоҳнииг ўғли эрди, Самарқандниинг забтиға ани Самарқандда қўйди. Соҳибқирони комкор Термиз вилоятиға етиб, Хулмдин ўтуб, Ғазни ва Самангон йўлидин юриди, Бағлон уқбаларидин ўтуб, Андаробда тушти.

Соҳибқирон Катур[866] сори мутаважжиҳ бўлғони

Соҳибқирон Андаробға тушти. Ул ернинг улуғ-кичиклари келиб, ҳазратни кўруб, Катур (ва сиёҳпўш) кофирларинипг зулмидин дод тиладилар ва дедилар: «Биз бир жамоат мусулмонлар, бизким бу ерда ватан қилиббиз, Катур кофирлари ҳар йил биздин кўб мол олурлар. Ва агар бермасак, эранларимизни[865] ўлдуруб, хотунлар ва ўғлонларимизни асир қилурлар». Соҳибқирон бу сўзни эшиткондин сўнг ғайрати келиб, деди: «Бизга вожиб бўлдиким, аввал бу кофирларни йўқ этиб, ўзга сори борғайбиз». Бас, таважжуҳ юзини Катур кофирлари сори қилиб, черикидин ҳар ўн кишидин уч йахши йигитни олиб, давлат ва саодат била отланди. Ва амирзода Шоҳрухни қолғон черики била Ғунон ва Йактур йайлоғида (ўтруқда) қўйуб юруберди[867]. Купда икки қатла кўчуб юрур эрди, Парийон мавзеида етиб тушти. Амирзода Рустам ва Бурҳон Ўғлонни (ўзга амирлар била Катури Бузург ва сиёҳпўшлар тарафиға), ўн минг кишини сўл қўлдағи кофирлар сори йибарди. Ва ўзи муборак нафаси била отланиб юрур эрди, токим Ховакка етти[868]. Анда бир бузуқ қўрғон бор эрди, буюрдиким, ани иморат қилғайлар. Ва беклар ва черик эли кўпроги анда отларини қўйуб, йайоғ бўлуб, тоғларға чиқтилар. Ва анда бир тоғ (бор) эрди, асру баланд ва ани Кабутархона дер эрдилар. Ва бовужуд улким, арпа пишар маҳали эрди ва ҳаво иссиқ. Аммо ул тоғда қор анча эрдиким, от юролмас эрди.

188а /Бас, кечадаким, қор музлар эрди, анинг устидин юрур эрдилар. Ва кундузким, йана муз очилур эрди, кийизларини ва зилжаларини ва ғиламларини қорнинг юзида солиб, отларини бу тариқ била ўткарур эрдилар, токим йана бир баланд тоққа еттилар. Баъзи бекларким от келтуруб эдилар, отларини ёндуруб, йайоғ бўлдилар. Ва ул тоғнинг йўли асру тор эрди ва қор тутуб эрди, қорда нағам уруб ўттилар, ва кофирлар даралар ичида ўлтуруб эрдилар. Бас, черикнинг ўнг қўл ва сўл қўлдаги беклар ва баҳодурлар тоғ устидии иплар била туштилар. Ва баъзилар қор устида ўзларини қўйаберур эрдилар, юқоридин юмаланиб, фурсатдин сўнг қуйи ерга етар эрдилар.

Ва соҳибқирон учун йағочдин нима йасаб, ҳалқалар анда биркитгилар ва узун иплар билан, ҳар ип юз эллик қари эрди[869], ул ҳалқаларда боғлаб, соҳибқирон пок эътиқоди била анда ўлтуруб, неча киши ул ипларни тутуб, юқоридин қуйи йибарур эрдилар. Ва ҳар ердаким, ип етар эрди, икки киши бел ва каланд била анда ер йасар эрдилар, токим, соҳибқирон анда тураолур эрди. Соҳибқирон анда туруб, юқоридаги кишилар андин тушуб, соҳибқирон қошиға келур эрдилар. Ва андин йана соҳибқиронни қуйи иплар била йибараберур эрдилар. Бу тариқа билан уч-тўрт қатлағача соҳибқирои қуйи етти. Бас, ҳазрат соҳибқиронким, сарафрозлиғида айогини афлок устига қўйар эрди, анда йайоғ бўлуб, бир йағоч йўл юриди. Нияти

www.ziyouz.com kutubxonasi

хайр қилғони жиҳатидин ҳазрат Ҳақ таоло ўз лутфу карами била ҳар неча
188б қаттиқ иш бўлса эрди, анга осон қилур эрди. Хосса отларидин /бир неча отға бўйунлариға ва аёғлариға иплар боғлаб, тоғдин қуйи солди. Ва баъзи отни сақлолмай тоғдин учуб ўлди, икки от саломат тушуб, ҳазратқа еткурдилар. Соҳибқирон давлат била отланиб, беклар ва баҳодурлар ва черик эли барча йайоғ жиловида туштилар. Ва ул ерларнинг кофирлари барча оддий ва қавий ҳайкал (киши) турурлар ва кўброки йаланғоч эрдилар. Ва аларнинг улуғини «ғудо» ва «ғудошув» дер эрдилар. Ва аларнинг ўзга тили бор эрди, туркий ва форсийдин (ва ҳиндийдин) бошқа. Ва аларнинг кўбраки ўз тилидин ўзга тилни билмас эрдилар ва ҳеч киши ҳам аларнинг тилини билмас эрди, магар ул кишиким, ўзга ердин келиб, алар ичида тургон бўлғай ва аларнинг тилини билғон бўлғай. Ва аларға бир қалъа бор эрди ва улуғ сув анинг этакидин ўтар эрди ва сувнунг нари йузида бир улуғ, асру баланд тог бор эрди. Ва ул кофирлар бир кеча-кундуз бурун соҳибқирон черикидин хабар топиб ерларидин кўчуб, моллари била ул тоғ устида чиқиб эрдилар, бу умид билаким, ҳеч киши анда чиқаолмас.

Бас, Ислом черики еттилар, ҳеч кишини топмадилар; андак кўй топиб олдилар ва ул кофирларнинг уйлариға ўт уруб, куйдурдилар ва ул сувдин елдек ўттилар. Бас, ҳукм бўлдиким, «Черик ҳар тарафдин ул тоғ устига чиқсун!» Баҳодурлар такбир ва таҳлил деб, тоғ устига чиқабошладилар. Шайх Арислон Кўпнакхон тумани била (жавонғорнинг қанбулида) чиқиб, барчадин бурун кофирни суруб, тоғ устига чиқти. Али Султон Тавачи йана бир соридин (чиқиб, кофирларни жойидин сурди). Ва Шер Малик (жанғу жадал вақтида кўб саъилар қилиб), тоғдин тушуб шаҳид бўлди. Ва Мубашшир Баҳодур йахши уруш қилди ва мардоналиқлар кўрсатти. (Ва Менгли Хожа ўз қўшунининг барча баҳодурлари била илгари юруб, тоғ устига чиқти). Ва Севинчак Баҳодур таки ўз эли била борди ва йахши мардоналиқлар кўрсатти. Ва Шайх Али/Солбар кишисидин бурун (тоғ устида чиқиб),
189а кофирларнинг турғон ерини олди. Ва Мула ва Камол ва Ҳусайн Малик Қавчин ва амир Ҳусайн Қўрчи йахши ишлар қилдилар (ва мардоналик ва баҳодурлуқ кўрсаттилар).

Бас, черик беклари ва қўшин ва ҳазоралар барча ҳамла қилиб, кўб киши кофирлардин ўлдурдилар. Ва ғозийлардин ўн тўрт киши тоғдин учуб, шаҳид бўлдилар. Уч кеча-кундуз уруш эрди, кофирлар ожиз бўлуб, амон тиладилар. Соҳибқирон Оқ Султон деғон кишини[870] аларға йибарди. Дедиким: «Бориб аларға дегин: агар алар тобеъ бўлуб мусулмон бўлурлар, мен бу вилоятларни аларға бериб, қайтиб вилоятимға борурмен. Йўқ эрса, бир кишини алардин тирик қўймағумдур!» Оқ Султон бориб бу сўзларни аларға деди. Алар ожиз бўлуб, чоралари йўқ эрди, изҳор қилдиларким, «Мусулмон бўлурбиз». Бас, Оқ Султон била бир неча улуғ кишилари соҳибқирон қошиға келдилар ва аларнинг сўзларини арз қилдилар. Соҳибқирон лутфу карамидин аларға тўнлар кийдуруб, ёндурди. Кеча бўлғонда ул бадбахтлар Шоҳ Маликбек устига шабихун келтурдилар. Шоҳ Маликбек алар била урушуб, кўб кишини дўзахқа йибарди ва юз эллик кишини тирик туттилар, ва барчани боғлаб сувға ташладилар. Ва Ислом черики тоғ устига чиқиб, қолғон кофирларни ўлдурдилар ва хотунларини ва қизларини ва ўғлонларини асир эттилар ва кофирларнинг бошларидин миноралар қўпордилар. Ва бу фатҳ муборак рамазон ойида торих саккиз
189б юзда (май-июн, 1398) бўлди. Ва бу торихни анда тошларда нақш била ёздилар, то рўзгори халойиқи ани ўқуб билгайларким, ҳеч замонда ҳеч подшоҳға мундоқ фатҳ муяссар бўлмағон турур, ҳатто Искандар Зулқарнайн ҳам бу ишни қилаолмагондур.

Ҳазрат соҳибқирони динпарвар Муҳаммад Озодни Рустам Мирзоға ва Бурҳон Ўғлонға йибаргони ва ўзи Катурдин қайтқони

Амирзода Рустам ва Бурҳон Ўғлонким, қаротўнлуқ[871] кофирларға бориб эрдилар ва алардин ҳеч хабар келмайдур эрди, соҳибқирон катурийлардин бировни ғажирчи қилиб, Муҳаммад Озод ва Давлатшоҳ ва Шайх Али ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

Идику Жақра Уйғур ва Шайх Муҳаммад ва Алини тўрт юз киши билаким, юз киши турк ва уч юз киши тожик эдилар, Муҳаммад Озодқа тобшуруб, алар сори йибардиким, хабар билғайлар. Ва Муҳаммад Озод ҳукм била тўрт юз кишини бошлаб юриди. Тор йўллардин заҳмат била ўтуб, баланд тоғлар устига чиқиб юрур эрдилар. Ва йигирми ерда қор жиҳатидин юруолмай, ўзлариии юқоридин қуяберіб, қуйи етгунча юмаланиб борур эрдилар. Бас, бу тариқа билан юруб, қаротўнлуқ кофирлар қалъаларига етиштилар. Ҳар неча кездилар, киши топмадилар (ва сасини эшитмадилар). Аммо кўб из кўрдиларким, бир дараға кириб боріб турлар. Ва ул сиёҳпўшларнинг изи эрмишким, мансур черикидин хабар билиб, ўтрув бориб, бир тор йўлни тутуб эрдилар. Бас, Бурҳон Ўғлон ва амирзода Рустам ва қўшун бекларидин Исмоил ва Аллоҳдод ва Севинч Темур ва Йаҳё ва Одина ва Шайх Ҳусайн Сувчи ва Сайин Темур ва Шамсуддин ва Қуртуқа ва Ўрдушоҳ ва Давлатшоҳ Жабачи ва Сарой Малик Тавачи черіклари била ул тор ерда етиб, баъзи ўтуб, баъзи ўтмай ғофил ўлтуруб, отларини ўтқа қўйаберіб эрдиларким, сиёҳпўшлар каминдин чиқиб, аларнинг бошларига тўктилар. Бурҳон Ўғлон жайбаларини ташлаб қочиб эрди, бу жиҳатдип черик бир-бир бўлуб
190а эрди./Ва сиёҳпўшилар кўрдиларким, Ислом черики қочти, алар далер бўлуб, черикнинг кейнида суруб, кўб кишини болталари била ва матин била шаҳид қилдилар. Ва беклардин Шайх Ҳусайн Сувчи ва Давлатшоҳ Жабачи ва Одина туруб кўб уруштилар. Аммо сиёҳпўшлар кўмак этиб, ул икки баҳодурни шаҳид қилдилар.

Алқисса, Муҳаммад Озод аларнинг изларини тутуб юрур эрди. Бас, ул дараға еттиким, урушуб эрдилар, сиёҳпўшларға учраб уруштилар ва кофирлардин кўб кишини ўлдурдилар, жайбалар ва отларким, мансур черикидин олиб эдилар, барчани олдилар. Музаффар ва мансур Бурҳон Ўғлон ва қочқон черикка етиб қўшулдилар ва черик элидин ҳар кимки отини ва жайбасини таниди, олди.

Бас, Бурҳон Ўғлонға дедилар: «Бу кеча мунда турмоқ керак». Ул турмай, бир уқба устига чиқиб кетти. Ва черик таки турмай, анинг кейнида уқбаға чиқтилар. Ва бу беномуслуқким Бурҳон Ўғлонға бу юрушда воқиъ бўлди, Чингизхондин бери қиёт қавмида ҳеч кишига воқиъ бўлмайдур эрди ва ўзбек урушида ҳам мундақ иш қилиб эрди. Бас, ҳазрат соҳибқирон (подшоҳона аҳлоқ карематидин ани афв этиб), бу юрушда ани анинг учун йибариб эрдиким, шояд мунда бир иш қилиб обрўй пайдо қилғай. Аммо ул ҳеч нима қилаолмай кўбрак беномус бўлди.

Ҳазрат соҳибқирони динпарвар Катур фатҳидин қайтиб, Али Сеистоний ва Жалол ал-Исломни бир жамоат киши била йибардиким, чиқар йўлларини иҳтиёт қилсунлар. Ва ҳукм эттиким, кофирларнинг зироатлариким, ҳануз кўк эрди, тубидин қазиб буздилар. Жалол ал-Ислом ва Али ҳукм била илгари юруб, чиқар ерларини пайдо қилиб, баъзи ерларни қор тутуб эрди,
190б қорларда /нағамлар солиб йўл эттилар ва уқбалардин ва тоғлардин ўтуб, Ховакка туштилар. Ва анда қўйғон отлариға етиб, ўн саккиз кун йайоғ юруғон беклар ва сипоҳийлар отландилар. Ва андин кўчуб, фатҳ ва ферузлуқ билан ўғруққа келиб қўшулдилар.

Бурҳон Ўғлон ва Муҳаммад Озод черіклари била еттилар. Ҳазрат соҳибқирон алардин хабар билиб, Бурҳон Ўғлонғаким, (жанг асносида кофирлар олдидин қочиб эрди), анга кўруниш бермади ва иноят кўзидин солди (ва ани ҳумоюн мажлисга йўл бермадилар). Ва Муҳаммад Озодким, тўрт юз кишиси била урушуб, кофирлардин кўб кишини ўлдуруб эрди, ани инойат ва шафқат била сарафроз қилди. Ва ул кишиларким, анинг била йаккжиҳатлиқ қилиб урушуб эдилар, барчани инъомлар қилди.

Соҳибқирон шоҳзода Шоҳрухни Ҳиротқа йибаргони

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд фарзанди аржуманди шоҳзода Шоҳрухниким, (ул маҳалда салтанат ва подшоҳлиқ кўзининг қорачиги эрди), ижозат бердиким, Хуросонға борғай. Бас, алвидо маҳалида шоҳзодаға кўб насиҳат қилди ва саодат қулоғини насиҳат жавҳари била ороста қилиб, қучуб, юзига ўпуб ижозат берди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шоҳзода боргондин сўнг соҳибқирои тақи андин кўчуб, Кобул сори мутаважжиҳ бўлди. Ва Роҳи Талдин Ҳиндукуш тоғиға чиқиб, Панжҳирдин[872] ўтуб, Борон жилгасига тушти; ва андин Кобулгача беш йағоч йўл турур. Бас, соҳибқирон анда етконда муборак хотирида кечтиким, бу сувким мунда бор турур, андин ариқ чиқарса бўлур. Бас, черикка фармон қилдиким, бир улуғ ариқ қаздурди, узунлуғи беш йағоч йўл ва ани Жўйи Моҳигир от қўйдилар. Ва (ул сувдин) неча маъмур кент анда пайдо бўлди. Ариқ тугангандин сўнг юруб, Кобулға етиб, Дурин мурғзорида тушти.

Қалмоқ хонидинким, Тайзи Ўғлон эрди, элчи келгони ва Шайх Нуриддин Форсдин келгони

191а /Соҳибқирон Кобул шаҳрида Дурин мурғзорида давлат била тушуб ўлтуруб эрдиким, Дашт соридин Темур Қутлуқ Ўғлон ва Идикунунг кишиси келдилар. Ва Жетадин Хизр Хожа Ўғлоннинг элчиси келди. Беклар келгон элчиларни ҳазрат қошида келтурдилар. Соҳибқиронни кўруб дуодин сўнг сўзларини арз қилдилар. Ва барчанинг сўзи бу эрдиким: «Биз банда ва хизматкор турурбиз. Мундин бурун агарчи биздин беадаблиқ воқиъ бўлди, эмди барчадин ёниб, хизматдин ўзга андишаларимиз йўқтурур. Эмди умидимиз ул соҳибқирондин ултурурким, ҳар неким биздин воқеъ бўлди, муборак хотиридин чиқартиб, шафқат ва иноят била соғинғайлар».

Ва Тайзи Ўғлон Улуғ Юртда[873] қаон била мухолифат қилиб, қалмоқдин қочиб, соҳибқироннинг мулозиматиға келди. Соҳибқирон анинг била кўрушуб, кўб иззат тутуб, йахши суруштурди, зардўзалуқ тўн ва олтун камар, оқ уй ва ала боргоҳ ва отлар ва хачирлар ва қатор тевалар ва ҳар неким подшоҳларга керак турур, берди. Ва Тайзи Ўғлон соҳибқиронға мулозим бўлуб турди.

Ушбу маҳалда Шайх Нуриддин Сари Буғанинг ўғли эрди ва беш йиллиқ юрушдин ҳукм била Форс вилоятиға бориб эрдиким, андағи молни забт қилгай. Бас, молни забт қилиб, Шероздин хизматға етишти. Туҳфалар келтуруб, отлар ва вуҳушлар ва тевалар ва хачирлар ва рахту қумош ва олтун тикишлик тўнлар ва жарқоплар ва мурассаъ камарлар ва жайбалар ва саропардалар ва хайма ва хиргоҳлар ва сиқарлоту мухаммал чодирлар ва шомиёналар анча нима келтурдиким, ақл ҳайрон бўлуб эрди. Ва ул келтур-
191б гон молни девонлар/уч кеча-кундуз ўлтуруб, муфассал қилдилар ва муфассални беклар соҳибқиронға кўрсатиб, арз қилдилар. Ва Шайх Нуриддинбек келиб, юкунуб турди. Ул сабоҳдаким, кун эмди зоҳир бўлуб эрди, молни келтуруб арз қилур эрдилар ва қатор-қатор юклук тевалар ва хачирларни ўткарур эрдилар, наҳори дигарғача ўтти. Тайзи Ўғлон ва Даштдин келгон элчилар ани кўруб, ҳайрон қолиб эдилар. Ва ҳаргиз алар андоқ ғаройиб ва ажойиб ва латиф нималар кўрмағон эдилар ва ҳам эшитмайдур эдилар. Соҳибқирон лутфидин аларға ул молдин кўб нима инъом қилди. Ва Шайх Нуриддиннинг хидмати мақбул бўлди.

Андин сўнг соҳибқирон комкор Жетадин келгон ва Ўзбекдин[871] келгон элчиларға олтун камарлар ва зардўзалуқ тўнлар кийдуруб, кўб нешкашлар била барчани қайтариб хонлариға йибарди. Шайх Нуриддин юкунуб, Бурҳон Ўғлон ва ул кишиларким, анинг била эрдилар, гуноҳларини тилади. Соҳибқирон барчани бағишлади. Ва ул маҳалда Султон Маҳмудхон сўл қўлнунг черики била ва амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Рустам ва Жаҳоншоҳбек ва Ғиёсуддин Тархон ва Ҳамза Тағай Буға Барлос ва амир Шайх Арислон ва Севинчак Баҳодур ва Мубашшир ва ўзга беклар ҳукм била Ҳиндустон сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва мундин бурун Малик Муҳаммад Авғоний бир жамоат била келиб дод тилаб эдиким, «Малик Муса Авғонийким, каркан қабиласининг улуғи турур, оғомким, ҳазратнинг бандаларидии эрди, ўлдуруб, Эрёб қалъасини бузуб, бизнинг ҳазорани талаб, амлок ва асбобларимизни олиб турур. Ва ўғрилиқ ва йўл урмоққа машгул
192а турур. Ҳеч киши ул /йўлдин саломат ўтолмас. Ва мен андин қўрқуб Ғазнинға борибмен. Эмдиким, эшиттимки ҳазрат давлат била келадурлар, мулозиматқа келдим. Ҳар неким ёрлиқ бўлса, андоқ қилурмен».

Соҳибқирон бу сўзларни эшитиб, ғазаб ва қаҳри келиб, аларнинг

www.ziyo.com kutubxonasi

дафъиға машғул бўлди. Аммо ҳазрат соҳибқирон анга дедиким: «Сен ўзунгни кўрсатмагил. Мен анга киши йибариб чорлатайим. Агар келса, сенинг додингни андин олайим ва агар келмаса, сенга черик берайим, то бориб ағонгнинг қонини андин олгайсен». Бас, ўшул замон нишон битиб Мусога йибардиким, «Андоқ эшиттукким, сен Эрёб қалъасини бузуб хароб қилғон эрмишсен. Ва ул қалъа Ҳиндустон йўлининг бошида турур. Муносиб йўқ эрдиким, ул қалъа хароб бўлгай. Бу нишон етгач келиб бизни кўргил. Ва ул вилоятни сенга берайим, то ани иморат қилгайсен». Бу нишон Мусаға еткондин сўнг ўшул замон пешкашлар била ҳазрат соҳибқиронға келди ва кўрунуш қилди. Аммо ҳазратнинг муборак кўнглида кечтиким, ани тобиъларн била йўқ этгай, токи ўзга андин фитна ва фасод бўлмағай. Бу фикр қилгондин сўнг ҳазрат ани йахши кўруб, зардўзлуқ тўн ва олтун камар била кўнглини олиб, хотирини жамъ қилди ва дедиким, «Сенинг била киши қўшуб юборайим, то бориб Эрёб қалъасини иморатиға машғул бўлғай. Сен кишиларинг била илгари бориб, қалъа ишига машғул бўлғил биз келгунча. Ва жаҳд қилғилким, биз борғондин бурун қалъани йасағайсен. Ва агар бўлмаса, қолғон ишини биз борғондин сўнг йасағайбиз. Сени анда қўйуб Ҳиндустонға боргайбиз». Ва Муса Камолни уч минг киши била анга
192б қўшулди, ижозат бериб йибарди. Муса Эрёбға/етконда киши-қароси била иморатқа машғул бўлди ва ҳар кун икки юз ва уч юз киши ишлар эдилар.

Эрёб қалъасини иморат қилғондин сўнг андағи ўғри (авғонийларни) ўлдургони

Ҳазрат соҳибқирони гитиситон маҳди аъло Сарой Мулк хоним ва амирзода Улуғбекким, бирга эдилар, Дурин мургзоридин ижозат бериб, Самарқандқа йибарди. Ва чаҳоршанба куни, зулҳижжа ойининг олтисида, тарих саккиз юзда (21.08.1398) Кобулдин отланиб юруб Эрёбға етти. Ва черики бўлак-бўлак кетиб, ҳар киши ўз ерига тушти. Ва Муса киши-қароси била иморатқа машғул эрди. Бас, ҳукм бўлдиким, «Черик эли ҳам қалъа ишига машғул бўлсунлар!» Ва ул шаҳри эрдиким, ичида масжиди жумъа ва ўзга масжидлар бор эрди.Бас, ҳукм бўлдиким, «Шоҳ Маликбек ва Жалол ал-Ислом масжидларнинг иморатиға машғул бўлсунлар!» Ишга машғул бўлуб, андоқ қалъа ўн тўрт кунда тамом бўлди. Соҳибқирон тавачиларға дедиким, «Черикка жар еткурсунларким, Муса киши-қароси била қалъадин чиққали қўймасунлар!» Ва алар мундин фаҳм қилиб эрдилар. Соҳибқирои ойининг ўн еттисида, жумъа куни (31.08.1398) бир бўз отға миниб, қалъанинг тафарружига келди. Ва беклар барча йайоғ жиловида юрур эрдилар. Ва Муса кишиларидин етти киши дарвоза устида туруб ишлар эрдилар. Соҳибқирон анда етконда дарвоза устида болохона бор эрди, болохонанинг дарчасидин ҳазрат қасдиға ўқ оттилар. От ўқнунг унини эшитиб, ҳурукти. Ҳазрат Ҳаққ соҳибқиронни сақлаб, анга ҳеч зарар тегмади. Бас, соҳибқироннинг аччиғи келиб, ўзга дарвозадин шаҳарға кириб, ҳукм эттиким, «Мусани мулозимлари била тутсунлар!» Бир замонда барчани тутуб келтурдилар. Ва ул етти
193а кишиким, дарвоза устидин ўқ отиб эрдилар, жонларидин қўрқуб уруштилар ва неча кишини заҳмдор қилдилар. Охир Калаки Сеистоний шоту қўйуб анда чиқти ва аларни ўлдурди. Ва ўшул куннунг чоштгоҳида Мусани икки юз киши билаким, тутуб эрдилар, Малик Муҳаммадқа тобшурдиларким, ул аларни қасос этти ва аларнинг бошларидин минора қўпордилар. Ва фармон бўлдиким, «Буларға тааллуқ эл ва хишамларини чобсунлар!» Бас, бориб барчани чопиб, улуғларини ўлдурдилар ва Эрёб қалъасини Малик Муҳаммадқа бердилар. Ва ул йўллар барча эмин бўлди.

Соҳибқирон Шанузон сори мутаважжиҳ бўлуб, Пурниённинг кофирлари устига борғони

Ҳазрат соҳибқирон Эрёб қалъасини иморат қилғондин сўнг шанба кунида, зулҳижжа ойининг ўн саккизида, торих саккиз юзда (01.09.1398) Шанузон сори мутаважжиҳ бўлди, тоглар ва жангаллардин ўтуб, ул шаҳар-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ға етиб туштилар. Тонгласи аида туруб ҳукм булдиким, шоҳзодаи жувонбахт Халил Султон бир жамоат беклар била ўгруқни бошлаб, Қапчиғай йўлидан Бону[875] сори равон бўлсунлар!» Ва ўзи давлат била неча минг киши била Нағар қалъаси сори юриди. Ва сешанба куни ойнинг йигирми бирида (04.09.1398) анда етти. Ва мундин бурун Кобулдин Сулаймоншоҳбек ва ўзга беклар ҳукм билан Хуросон черики била келиб, Нағар қалъасини иморат қилиб йасаб эдилар. Бас, ҳазрат соҳибқирон анда етконда арз қилдиларким, Пурниённи эли авғонийлардин турурлар, аларни мутиъ қилмак керак. Соҳибқирон аларға киши йибарди, тобеъ бўлмадилар. Йана улким, ул маҳалдаким, шоҳзода Пир Муҳаммад Ҳинд мулкини чониб мол ва бурда келтурур эрди, алар келиб ул молдин бирор нима олиб кетиб
193б эрдилар./Жангалларда ва тоғларда молларини беркитиб, ўгрилиққа машғул эрдилар. Бас, бу хабарларни соҳибқирон эшитиб, аччиғи келиб, ўшул кунда отланиб, алар сори юриди ва уч кундин сўнг аларға етиб, ҳукм бўлдиким, «Черик йайоғ бўлуб, жангалларға кириб, тоғларға чиқсунлар!» Ҳукм йўсуни била амал қилиб, кўб киши ул бадбахтлардин олиб ўлдурдилар ва авғонийларни асир эттилар. Шеър:

Кишиким, шаҳаншоҳдин тортса бош,
Ажаб эрмас бошиға ёғса тош.
Кишиким, ризосиға қўймас қадам,
Юзидур қаро доимо чун қалам.

Соҳибқирон ҳукм қилди: «Ул тоғда юрсунлар. Ҳар ердаким, ул бадбахтлардин киши учраса, тирик қўймасунлар!» Бу маҳалда ул қавмнинг улуғиким, оти Авбал эрди, ихлос йўлидин кириб, соҳибқироннинг хидматиға келди ва тавба ва истиғфор қилди. Соҳибқирон билдиким, сидқу ихлосдин йамонлиғидин қайтиб турур, гуноҳидин кечиб, кўб нима иноят қилди. Тақи Сулаймоншоҳбек Нағар қалъасини йасағанда калотийларнинг ҳашамига ва боқут элига киши йибариб эрдиким, келиб қалъа ишига мадад бергайлар. Алар сўзни эшитмай келмайдур эрдилар. Бас, қалъа тамом бўлғондин сўнг Сўлаймоншоҳбекнинг кўнглиға туштиким, соҳибқироннинг келгонидин (сўнг) аларнинг бошиға боргай. Бўлғон черики била ул ҳашамлар устиға бориб эрди, бовужуд улким, алар кушлук ва кўб эл эрди, барчани босиб, хароб қилиб эрди ва баъзини ўлдуруб, баъзини асир қилиб, молларини талаб, музаффар ва мансур қайтиб ҳазрат қошида келди. Соҳибқирон ани махтаб, кўб нима иноят қилди ва жумъа куни, муҳаррам ойининг аввалида, торих
194а саккиз юз бирда (13.09.1398) Пурниён қалъасидин қайтиб, Нағар қалъасиға тушти. Ва Сулаймоншоҳбекни черик билан Мўлтонға амирзода Пир Муҳаммад қошида йибарди ва Шоҳ Али Фароҳийни беш юз киши била Нағар қалъасида қўйди ва андин кўчуб Бону мавзеъида тушти. Ва Пир Али Сулдуз ва амир Ҳусайн Қўрчини бир жамоат киши била анда қўйди. Ва Бонудин кўчуб, жумъа куни ойнинг саккизинда (20.09.1398) Синд суйиға етиб тушти. Ва ўшул ердаким, Султон Жалолиддин Хоразмшоҳ Чингиздин қочиб ўзини сувға ташлаб эрди, Чингизхон сувдин ўтмай қайтти, соҳибқироннинг чодирини анда тиктилар[876]. Ва ҳукм бўлдиким, «Синд суйиға кўфрук боғласунлар!» Ҳукм била соҳибқироннинг черики икки кунда кўфрук боғладилар. Ва бу ерда баъзи элчиларким, келиб эрди, ижозат берди, мисли Саййид Муҳаммад Маданийким, ҳарамайн шарифайн Макка ва Мадина, шарафаҳумо Аллоҳ таоло, андин келиб эрди, андаги содотлардин арзадоштлар келтуруб эрдиким, барчанинг кўзлари йўлда турур ва умидвор турурларким, муборак қадамлари ул ерларни мушарраф қилғай.

Кашмир элчисиким, Искандаршоҳдин келиб эрди ва изҳори итоат қилиб эрди. Бас, бу элчиларға кўб нима бериб, ижозат (берди). Ва Искандаршоҳким, Кашмирнинг подшоҳи эрди, анга айтиб йибардиким,. «Дайбалпур[877] шаҳрида (ўз черики била) келиб бизни кўрсун!»

Ҳазрат соҳибқирон Синд суйидин ўтгони сўзи

Муҳаррам ойининг ўн иккисида, шанба кунида, торих саккиз юз бирда, барс йилда (24.09.1398) (Офтоб кузги эътидол нуқтасидин тўққуз даража

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўтконда) Синд суйидин ўтуб, черик барча сув кўтариб, Жару чўлиға[878] етиб туштилар. Ва ул чўл асру йироқ чўл турур ва ани Жалолий чўли дерлар, ул сабабдинким, Султон Жалолиддин Хоразмшоҳ Чингизхондин қочиб, сувдин кечиб, бу чўлға кириб халос бўлди./Бас, соҳибқирон бу чўлға етконда 194б Кўҳижудидаги[879] райилари келиб, ҳазратқа мутиъ бўлдилар. Ва мундин бурун неча ой Рустам Тагай Буға Барлос черики била Мўлтон сори бориб эрди ва андин Кўҳижуди сори мутаважжиҳ бўлуб эрди ва анда етиб, неча кун таваққуф қилиб эрди ва райилар анга пешкашлар йибариб эрдилар. Бу жиҳатдин соҳибқирон аларни йахши кўруб, бош-айоглар кийдуруб, яна юртлариға қайтариб йибарди.

Шаҳобуддин Муборакшоҳнинг қиссасиким, аввал мутобиъат йўлидин кириб, сўнг мухолифат қилди

Шаҳобуддин Муборакшоҳ бир жазиранинг ҳокими эрдиким, ул жазира Жамула суйининг[880] йақосида турур, ва черики ва ҳашами кўб. Ва мундин бурун ул маҳалдаким, амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир Мўлтонға бориб тушуб эрди, бу Шаҳобуддин тобиъ бўлуб, келиб амирзодани кўруб эди. Шоҳзода ани йахши кўруб, неча вақт мулозиматида сақлади. Шоҳзода анга ижозат бериб, вилоятиға йибарди. Ўз мақомида етконда ғурур деви анга йўл уруб, еринииг маҳкамлиғига ғурра бўлуб, мухолифат ҳаваси қилди.

Бас, соҳибқирон чўлдин ўтуб, Жамула суйиға тушти, анинг мухолифатидин воқиф бўлди. Панжанба куни, муҳаррам ойининг ўн тўртида (26.09.1398) ҳукм қилдиким, «Амир Шайх Нуриддин тумони била ул жазира сори мутаважжиҳ бўлсун ва ҳар навъким билса жаҳд қилиб, ул ерни мусаххар қилсун!» Шайх Нуриддин ҳукм била юруб, ул жазираға етти ва Шаҳобуддин қалъасини йасаб, хандақини чуқур қаздуруб, сув тўлдуруб эрди. Черик анда етиб, қалъанинг бир ёнида улуғ сув бор эрди. Мансур черики сувға кириб, қалъаға йақин бориб, андоғ уруш воқиъ бўлдиким, 195а сифат қилса бўлмас. Кеча бўлғонда черик қайтиб/тушти. Аммо Шаҳобуддин ўн минг киши била қалъадин чиқиб шабихун этти. Шайх Нуриддин воқиф бўлуб, ул кечада йахши ишлар қилди, ва Шаҳобуддиннинг черикини босиб қочурди. Ул бадбахтлардин кўб киши сувға кетти. Ул кеча ҳазратнинг хосса хоназодлари мисли Мансур ва Бураж Чеҳра ва инилари йахши ишлар қилдилар. Ўшул маҳалда соҳибқирон таъжил била суруб, ул жазираға етиб тушти. Шаҳобуддин хабар билиб қайтти, икки юз кема йиғиштуруб эрди; ўшул кечада эв-эли била кемаларда ўлтуруб, қочиб Уча сориким, Ҳинд вилоятиға тааллуқ турур, Жамула суйиға кириб қуйи борур эрди. Шайх Нуриддин мансур черики била аларнинг кейнида сувни йақолаб, урушауруша борур эрдилар. Неча манзил бориб, қайтиб соҳибқироннинг мулозиматиға келди. Ул кеча Шаҳобуддин била йахши урушқон учун ҳазрат анга кўб иноятлар қилди. Шаҳобуддиннинг кемалари Мўлтонға йақин етти. Амирзода Пир Муҳаммаднинг черики ва амир Сулаймоншоҳким, Шоҳрух мирзонинг черикини бошлаб эрди, алардин хабар билиб йўлларини туттилар ва аларни дарё ичида тутуб ўлдурдилар. Ва Шаҳобуддин хотуни била ўтлонларини сувға ташлаб, ўзи юз меҳнат била қочиб кетти.

Бас, ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Маликбекни жангаллар сори йибардиким, мухолифлардин ҳар ким анда қочиб кирган бўлса, аларни топиб ўлдургай. Бас, Шоҳ Маликбек жангалларға кириб, мухолифлардин кўб киши тониб ўлдурдилар ва сонсиз мол ва бурда ва галла ва ганимат неъмат олдилар. Беш-олти кун сувни йақолаб юридилар. Бас, Шаҳобуддин бўлғон кишиси билан/йўқ бўлуб, андин ўзга ҳеч киши хабар бермади. 195б

Мансур черики кўчуб, якшанба куни, ойнинг йигирми тўртида (05.09.1398) Чиноба суйининг йақосида бир қалъа ўтрусида келиб туштиларким, анда Жамула суйи ва Чиноба суйи бир-бирига қўшилур эрди[881]. Ҳукм бўлдиким, «Анда кўфрук боғлағайлар». Ва зафарпаноҳ черики ҳукм била кўфрук боғламоққа машғул бўлдилар. Чаҳоршанба куни, ойнинг йигирми еттисида (08.09.1398) кўфрук богладилар ва ҳаргиз ул сувда ҳеч бир подшоҳ кўфрук боғламағондур. Ва Тармаширинхон[882] кўфрук боғламай сувдин кечиб турур. Аммо соҳибқирон давлатидин осонлиқ била кўфрук боғладилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Соҳибқирони саодатнишон Таламба[883] қалъасиға борғони

Ҳазрат соҳибқирон (черик била) сувдин ўтуб, ул юзида тушти ва андин тонгласи кўчуб Таламба суйиға етиб, шаҳарнинг ўтрусида келиб тушти. Ва Таламбадин Мўлтонғача ўтуз пешгирда турур. Бас, райилар ва маликлар ва шаҳарнинг уламо ва содотлари чиқиб, соҳибқироннинг мулозиматиға келдилар. Ва ҳар бири ўз аҳволиға йараша пешкашлар келтуруб торттилар. Соҳибқирон барчани йахши кўруб, ўшул кун сувдин ўтуб тушти. Шанба куни, сафар ойининг бошида саккиз юз биринчи йилда (23.10.1398), Таламбанинг йақинида бир саҳройи бор эрди, анда бориб тушти. Ва Таламба шаҳрида моли амон солиб, содот ва уламони муъоф қилиб, ўзга элдин олдилар. Соҳибқироннинг эътиқоди бу икки тоифаким, содот ва уламо бўлғай, бениҳоят эрди ва буларни бисёр азиз тутар эрди. Ва ҳар вилоятким, анга мусаххар бўлур эрди, буларға риоят қилиб, кўб нима берур эрди. Бу ерда ҳам ўшандоқ, барча содот ва уламоларни хушвақт қилди.
190а Аммо моли амонким, шаҳарда солиб эрди, баъзи ҳосил бўлуб,/баъзи бўлмайдур эрдиким, ҳукм бўлдиким, «Ҳар ерда ошлик тобсалар, олсунлар!» Бу ҳукм бўлғондин сўнг черик эли шаҳар сори мутаважжиҳ бўлуб, шаҳарға кириб, ҳар нимаким тобтилар, олдилар. Ва ҳарчанд манъ қилдилар, бас келаолмадилар, содот ва уламодин ўзга ҳеч киши ул балодин қутулмади.

Ҳазрат соҳибқиронға дедиларким, бир жамоат шаҳарнинг улуғлариким, Таламбанинг навоҳийсида турурлар, мундин бурун шаҳзода Пир Муҳаммадқа кириб эрдилар ва андин сўнг йана йааги бўлуб, мухолифат қилғон турурлар. Бу сўзни ҳазрат соҳибқирон эшитиб ҳукм қилдиким, «Шоҳ Маликбек ва Шайх Муҳаммад Ийгу Темур тумонлари била ул навоҳийларға бориб чопсунлар ва ул кишиларким, мутобиъат йўлидин чиқиб мухолифат қилғон турурлар, аларға гўшмоли берсунларким, ўзгаларға панд бўлғай!» Алар ҳукм била ул мудаббирлар сори юридилар. Жангалларға кириб, икки минг ҳиндуни ўлдурдилар, хотунлари ва ўғлонларини асир этиб, қайтиб ўрдуға келдилар. Сафар ойининг саккизида (20.10.1398) Таламбадин кўчуб, Жолға етиб туштилар. Бу Жол Биёҳ суйининг йақосида воқиъ турур, Шоҳнавознинг ўтрусида турур[884].

Соҳибқирон Кўкари сори таважжуҳ қилғони

Бу ерда ҳазрат соҳибқиронға арз қилдиларким, Шайха Кўкарининг иниси, Нусрат отлиқ, ўн минг киши била Жол суйини қалъа этиб ўлтуруб турур. Ва ул сув асру улуғ ва чуқур сув турур. Соҳибқирон муни эшитиб, ўшул замон отланиб, ўғруқни анда қўйуб, черики била сув йақосида тушти. Ва черикнинг ўнг қўл ва сўл қўлини тартиб бериб, ўнг қўлда Шайх
196б Нуриддин ва амир Аллоҳдод/турди. Сўл қўлда амир Шоҳ Малик ва Шайх Муҳаммад Ийгу Темур турди. Ғўлдин илгари Али Султон Тавачи хуросоний пиёдалар била гурди. Ҳиндулар минг киши била кўл йақосида мансур черикининг муқобиласида келиб турдилар. Али Султон пиёдалар била ул сув ва балчиқ ичида кириб уруш солди. Ва анда йахши ишлар қилиб, Али Султон неча киши била захмдор бўлди. Ва Шайх Нуриддинбек ва Аллоҳдод аларнинг кейнидин сув ва балчиқ ичида кириб, қилич зарби била ҳиндуларнинг жонларидин димор чиқардилар. Ва Нусрат отлиқ накбатда кириб, маълум бўлмадиким, ул анда ўлди ё қочти. Бас, ҳиндулардин кўб киши ўлдурдилар, ва черик фатҳ ва нусрат била ҳиндуларнинг молларини талаб, от ва қўй кўб олиб, ул кўлдин ўтуб, Шоҳнавоз мавзеъида туштилар. Ва бу Шоҳнавоз улуғ кент эрди ва эли кўб ва анда ғалла анборлари кўб эрди, андоқким, черик эли ҳар нечаким, керак эрди, ошлиқ олдилар ва ҳануз неча омбор ўшандоқ туруб эрди. Ва андин баъзи беклар ҳукм била юруб, сувдин ўтуб, ҳар кимки қочиб эрди, чобтилар ва ҳар кимниким тобтилар, таладилар, кўб мол келтурдилар.

Соҳибқирон икки кун анда туруб ҳукм қилдиким, «Қолғон ғаллаким, анборда турур, куйдурсунлар, то кофирларға андин файз бўлмағай». Анборларни куйдуруб, панжшанба куни ойнинг ўн учида (25.10.1398) ҳазрат соҳибқирон Шоҳнавоздин кўчуб, Биёҳ суйининг йақосида Жанжон кентида-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ким, барча ўғруқ анда эрди, келиб тушти. Ҳукм бўлдиким, «Черик сувдин ўтсун!» Ўшул кунда Ҳаримулк отлиқ Шоҳрух мирзонинг мулозимларидин Ҳиротдин келиб, саломатлиқ хабарини келтурди.

/Шаҳзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир Мўлтондин келиб соҳибқиронға қўшулғони сўзи

197а Мундин бурун Ҳиндустон юрушининг жиҳатида баёи қилиб эрдукким, амирзода Пир Муҳаммад Мўлтон шаҳриға бориб, олти ой қамал қилди. Ва шаҳарнинг ичидаки эли очлиқдин чидайолмай ит ва пишакни едилар. Ва Сарангким, шаҳарнинг ҳокими эрди, заруратдин ажз йўлидин кириб, шаҳардин чиқиб, шаҳзода қошиға келди ва Мўлтон шаҳри фатҳ бўлди. Ва киши йибардиларким, соҳибқиронға бу фатҳдин хабар қилғай. Шаҳзодаға тааллуқ отлари ва черикининг отлариким, Пашшаколда ўтка қўйуб эрдилар, барчаси зойиъ бўлуб ўлди. Шаҳзода бу жиҳатдин шаҳар ичида кириб ўлтурди. Даруғалар ва ҳокимларким, Ҳиндустон вилоятидин шаҳзодаға эл бўлуб кириб эрдилар, барча йааги бўлуб, шаҳзода тарафидин боргон даруғаларни баъзи ерларда тутуб ўлдурдилар. Ва андоқ маҳалдаким, шаҳзоданинг черики йайоқ қолиб эрдилар, мухолифлар ҳар соридин бош чиқариб, кечалар шаҳар эшикигача келур эрдилар. Ва шаҳзода бу жиҳатдин асру гамгин эрдиким, хабар бўлдиким, ҳазрат соҳибқирон мунга етушти. Душманлар барча бу хабарни эшитиб, саргашта ва паришон бўлдилар. Шаҳзода шодмон ва хуррам бўлуб, ҳазрат сори мутаважжиҳ бўлди. Сафар ойининг ўн тўртида (26.10.1398) Биёҳ суйи буйида келиб, соҳибқироннинг дийдориға мушарраф бўлди. Ҳазрат ани қучуб йахши сўрди. Жунайд Бурулдай ва ағоси Бойазид ва Муҳаммад Дарвеш Тайхонийким, Хоразм юришида Жаҳоншоҳбекдин қочиб, кўб заҳмат била Ҳиндустонға кириб эдилар, шаҳзода Пир Муҳаммад Мўлтонни фатҳ қилгондин сўнг алар Ҳинд
197б соридин шаҳзодаға келиб эрдилар, шаҳзода аларни ўзи / била келтуруб эрди. Шаҳзода аларни ҳазрат соҳибқиронға кўрсатиб, гуноҳларини тилади. Соҳибқирон лутфу карамидин ёзуқлардин кечиб, қонларини шаҳзодага багишлади, йасоқ таёқи уруб қўйдилар. Шанба куни, ойнинг ўн бешида (27.10.1398) Биёҳ суйидин ўтуб, Жанжон мавзеъида бориб тушти: андин Мўлтонғача қирқ куруҳ турур. Ва бу уч кунда барча черик баъзи кема била ва баъзи наҳангтек ўаларинии сувга солиб, ул дарёдин кечтилар. Соҳибқирон давлатидин ҳеч кишига зарар тегмади. Байт:

Худодин чу бўлғай кишиға карам,
Анга ўзга ўт бирла сувдин не ғам.

Вас, тўрт кунғача Жанжонда турдилар. Сешанба куни, ойнинг ўн саккизида (30.10.1398) шаҳзода Пир Муҳаммад тўй бериб, кўб пешкашлар тортти[885]. Ҳазрат соҳибқирон ул нималарни барчасини беклари (вазирлари ва мулозимлариға) бағишлади. Соҳибқирон билдиким, шаҳзоданинг отлари Пашшаколда зойиъ бўлуб турур ва черики кўпи йайоғ турур, ўттуз минг от шаҳзодаға инъом қилди (ва барчаии отқа миндурди). Андин сўнг соҳибқирон Жанжондин кўчуб, Саҳвол[886] кентига бориб тушти. Одина куни (01.11.1398) андин кўчуб, ойнинг йигирми бирисида (02.11.1398) Асволда тушти ва бир кун анда туруб, тонгласи кўчуб, Жаҳволда тушти[887]. Дайбалпурнинг эли мундин бурун шаҳзода Пир Муҳаммадқа кириб эрдилар. Ва шаҳзода Мусофир Кобулийни минг киши била анда даруғалиққа йибариб эрди ва шаҳзоданинг отлари Пашшаколда талаф бўлгон жиҳатидин булар
198а йааги бўлуб, Султон Феруэшоҳнинг қуллари била/иттифоқ қилиб Мусофирни боргон минг киши била ўлдуруб эрдилар. Басе, соҳибқирон овозасини эшитиб, барча қочиб, Батнир ҳисорига кириб эрдилар. Бу маҳалдаким, соҳибқирон Жаҳволда етти, Шоҳ Маликбек била Давлат Темур Тавачини ўғруқда қўйуб ҳукм қилдиким, «Ўғруқни черик била Дайбалпур йўлидин отласунлар ва Деҳлиға йақин Сомона мавзеъида[888] бориб турсунлар, биз келгунча!» Бас, соҳибқирон ўғруқни йибариб, ўзи душанба куни, ойнинг йигирми тўртида (05.11.1398) ўн минг киши била илғор этиб, Ажудан сори

www.ziyouz.com kutubxonasi

мутаважжиҳ бўлди. Шанба куни (10.11.1398) Ажуданга етиб, Шайх Мунаввар ва Шайх Саъд андаги элни мувофиқат йўлидин чиқориб, ўзлари била мушфиқ қилиб эрдилар. Алар барча Батнирга келиб эрдилар ва баъзи эл Шайх Мунаввар била Деҳлиға бориб эрдилар, вале содот ва уламолар алар била муттафиқ бўлмай, ҳазратнинг иноят карамидин хабар билиб, ўз ерларига ўлтурдилар. Бас, ҳазрат анда йақин етконда барча ўтрув келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ҳазрат аларни йахши кўруб, сўруб истади. Ва соҳибқирон мавлоно Насируддин Умар ва Хожа Маҳмудшоҳнинг ўғли (Шаҳоб) Муҳаммадни анда даруға қўйдиким, ҳеч киши аларга мазоҳим бўлмагай ва қўймагайларким, черик кишиси андаги элни заҳмат бергай.

Соҳибқирон Батнир қалъасини фатҳ қилгони

Батнир қалъаси асру мустаҳкам ер эрди ва йўлдин йироқ ўнг қўл сори тушуб эрди. Ва тўрт ёни чўл эрди. Ва аларнинг суйи бир улуғ кўлдин эрдиким, ул кўл шаҳарнинг йақинида эрди ва суйи Пашшаколдин келур эрди. Ва ҳаргиз анда ёт черик бормайдур эрди. Ва ҳинд подшоҳларидин ҳам анда ҳеч подшоҳ бормайдур эрди. Дайбалпур ва Ажудан ва ўзга ерлардин
198б эли соҳибқирондин қочиб, бу қалъаға /келиб эдилар ва кўб киши анда йиғилиб эди, андоққим, ул қалъада сиғмас эрдилар. Бас, соҳибқирон сешанба куни ойнинг йигирми бешида (06.11.1398) Ажуданга кириб, сидқу эътиқоди била Шайх Фарид Шакарганжни, *қаддаса сирруҳу,* мазорига бориб тавоф қилди. Ул азизнинг руҳидин ҳиммат тилаб, андаги фуқаро ва масокинга кўб нима берди ва андин чиқиб Батнир сори мутаважжиҳ бўлди ва бир кўталга етиб тушти. Ва андин Ажуданга ўн куруҳ турур ва Батнирга-ча эллик куруҳ бор эрди: ва уч куруҳ бир шаръий йағоч турур[889]. Ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, ул кеча тонг отқунча юруб, тонг отқонда қаровулларким, илгари бориб эрдилар, душман қаровулини қочуруб, икки кишини тушуруб келтурдилар. Чаҳоршанба куни, ойнинг йигирми олтисида (07.11.1398) чоштгоҳда соҳибқирон Батнир қалъасиға етиб, наққора ва нафир чалиб, (сурон) солиб урушти. Ва ҳар нимаким, қалъадин ташқари эрди, олди ва қалъанинг даруғасиким, ани Рову Дўлчин дер эдилар ва ҳинд луғати била рову (райи) «баҳодур»ни дерлар, ва кўб кишиси бор эрди. Ва андаги эл-улус тамом анга тобиъ эрди ва келур ва борур кишидин бож олур эрди ва бозургонлар андин қутула олмас эрди. Соҳибқирон анда етконда ул бедавлат кишисига ва қалъасига мағрур бўлуб, тобеъ бўлмай мухолифат қилди. Ва мансур черики ўнг қўлдин кириб, Сулаймоншоҳ ва Шайх Нуриддинбек ва Аллоҳдодбек, сўл қўлдин мирзо Халил Султон ва Шайх Муҳаммад Ийгу Темур ва ўзга беклар тавақкуф қилмай, шаҳарга юз қўйдилар. Ва
199а аввал ҳамлада шаҳарбандни олиб, ҳиндлардин кўб кишини ўлдурдилар. Ва ўшул кун туман беклари ва/қўшун беклари қалъанинг теграсида кириб, кўб қамал қилиб ўлтурдилар. Ва Рову Дўлчин ҳинд баҳодурлари била қалъа эшикида туруб урушур эрдилар. Ва шаҳзода Шоҳрухнунг беклари Сулаймоншоҳбек ва Саййид Хожа ва Жаҳон Малик ҳамла қилиб, Саййид Хожа қилич еткурди. Ва Жаҳон Малик тақи йахши ишлар қилди. Ва мансур черики ҳар соридин юруб йақин бўлдиким, қалъани олғайлар. Рову Дўлчин қўрқуб, ажзу ниёз йўлидин кириб, бир саййидни ҳазрат қошига йибардиким, букун анга амон берсунлар, то тонгласи шаҳардин чиқиб, хидматқа келгай. Бас, соҳибқирон анинг сўзини эшитиб, лутф ва марҳаматидин келгон саййиднинг сўзини қабул қилиб, черикни урушдин манъ қилди, шаҳарбанддин ташқари чиқиб тушти. Тонгласи Дўлчин аҳдиға (вафо) қилмай, чиқмади. Соҳибқироннинг аччиғи келиб фармон бердиким, «Беклар ҳар киши ўз бўлжаридин нагам солсун!» Ҳукм била нағамға машғул бўлдилар. Ҳар нечаким, қалъа устидин тош ва ўқ оттилар ва ўт солдилар, ул баҳодурларға ҳеч тафовут қилмай уруш қилур эрдилар. Дўлчин ва шаҳарнинг улуғлари бу ҳолни кўруб, аларға ваҳм тушуб, қўрқуб, йана тазарруъ ва зориға кирдилар. Ва арзадошт қилдиларким, «Ўз ҳаддимизни билдук. Эмди сидқ ва ихлосдин хидматкорлиққа юз қўйдук. Бизнинг ёзуғумузни бағишласунлар». Соҳибқирон йана лутфидин афв қилиб бағишлади. Ва Рову Дўлчин ўғлини қўш отлар била шаҳардин чиқариб, соҳибқиронға йибарди. Ҳазрат соҳибқирон анинг ўғлини йахши кўруб, хосса зарбофт тўн

www.ziyouz.com kutubxonasi

кийдуруб ва олтун камар бериб йибарди. Жумъа куни, ойнинг йигирми саккизида (0.11.1398) Рову Дўлчин шаҳардин ташқари чиқиб ва Шайх Саъдиддин Ажуданий анинг била бирга эрди. Соҳибқиронни кўруб, кўб
1996 пешкашлар /тортти, уч тўққуз отким, барчанинг эгар юганлари олтун эрди, йахши жонуворлар келтурди ва пешкашлар тортти. Ва ҳазрат соҳибқирон таки анга зардўзлуқ тўн кийдуруб ва мурассаъ камар бериб, йахши кўруб сўрди. Ва ул қалин элким, Ажудандин ва Дайбалпурдин келиб ул қалъаға кириб эрдилар, ҳукм бўлдиким, «Сулаймоншоҳбек ва Аллоҳдодбек дарвозаларни сақласунлар!» Шанба куни, ойнинг йигирми тўққузида (10.11.1398) ҳар ердин келгон элким/анда йигилиб эрди, барчани шаҳардин чиқариб, ўрдуға келтуруб, бекларға тобшурдилар ва уч юз йахши от қалъадин чиқардилар. Ва ҳазрат ул отларни баҳодурларға улаштурди.

Бас, Дайбалпур эликим, /Мусофир Кобулийни минг киши била ўлдуруб эдилар, беш юз киши алардин ўлдурдилар. Ва Ажудан элидин ҳам баъзиларни ўлдурдилар ва молларини таладилар. Ва соҳибқироннинг ҳазрат Парвардигор иноятидин андоқ толиъ каромат бўлуб эрдиким, ҳар киши анга тобиъ бўлмай хилофат қилса эрди ё соҳибқирондин қочиб ўзга сори борса эрди, албатта ул киши зору хор бўлуб, эликига тушар эрди.

Алқисса, Камолиддин Рову Дўлчиннинг иниси эрди, соҳибқирондин қўрқуб, бовужуд улким, ағоси соҳибқироннинг мулозиматида эрди, ҳеч андиша қилмай дарвозаларни бойлаб, оғози мухолифат қилди. Ва Рову Дўлчинни бу жиҳатдин тутуб беркиттилар. Ва соҳибқирон ғазаби кўб бўлуб, назм:

Буюрди ҳамул дам шаҳи номдор,
Ки черик элидин сиғору кибор.
Ёпушсун бари қалъаға аўр этиб,
Адув кўзини ўқ била кўр этиб,
Қизил қон била қалъани ранг этинг.
Бузуб ани туфроқ била тенг этинг.

200а Бас, мансур черики йана нагамларға машғул бўлуб,/қалъа элиға йақин бўлдиким, бу черик била урушса бўлмас ва қалъани олғондин сўнг бир кишини тирик қўймағуси турурлар. Дўлчиннинг ўғли ва иниси қалъадин чиқиб, юзларини туфроққа қўйиб, дарвозаларнинг калидларини тобшурдилар.

Душанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг аввалида (11.11.1398) Шайх Нуриддинбек ва Аллоҳдод қалъаға моли амон учун кирдилар ва андаги райилар мол қабул қилмай ва аларнинг ичида кофирлар кўп эрди, алар мухолифат қилабошладилар. Басе, бу хабар соҳибқиронға етти, ҳазратнинг аччиғи келиб, ҳукм бўлдиким, «Ул бадбахтларни қилич зарби била ўлдурсунлар!» Зафарпаноҳ черики бир замонда ул кофирлардин димор чиқордилар. Тонгласи черик барча ердин қалъаға иплар била чиқиб, ҳисор ичида кирдилар ва ҳисор ичидаки бўлғон габрлар ўғлонларини ва хотунларини ўтқа ёндурдилар. Ва мусулмонлари хотунларини ва ўғлонларини қўйдек бошларини кестилар. Ва бу икки эл: бири габр ва бири мусулмон иттифоқ (била) уруштилар. Байт:

Бари тунду саркаш, бари тезжанг,
Ки, ҳар бириси эрди ҳам чун наҳанг.

Бас, нусратшиъор черик ҳукм била шаҳарға кириб, қаттиқ уруш бўлди ва мансур черикидин кўб киши шаҳид бўлди ва баъзилар заҳмдор бўлдилар. Шайх Нуриддин йайоғ бўлуб урушур эрди, алардин бир баҳодур габрни чобти. Ва бир жамоат габрлар қиличлари била Шайх Нуриддинбекни ўртада олиб йақин эрдиким, ани олғайлар, Узун Мазид Бағдодий ва Феруз Сеистоний иттифоқ била ҳамла қилиб, неча киши ул габрлардин тушуруб, Шайх Нуриддинбекни андин чиқордилар. Охири нусрат ели ғозийлар сори/
200б бўлуб, фатҳ ва зафар Ислом черикига мадад қилиб, ҳиндуларни босиб, ўн минг киши ўлдурдилар. Ва ул қалъанинг тому тошини қон била қин-қизил бўйадилар. Габрларнинг эвларига ўт солиб куйдурдилар, қалъани ва шаҳарни ер била тенг қилдилар. Ва андоқ бўлдиким, магар ҳаргиз анда, қалъада

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳеч мутанаффис киши йуқ эрди. Ва ҳар нимаким, олтуну кумиш ва рахту қумошдин бор эрди, барчани олдилар. Ва соҳибқирон ул молни черикка бағишлади ва захм егон кишиларга иноятлар қилди. Ва Узун Мазид ва Феруз Сеистонийким, Шайх Нуриддинга кўмак қилиб габрларнинг ичидин чиқориб эрдилар, аларга йахши иноятлар бўлди.

Соҳибқирон Батнирдин Сарасати ва Фатҳобод ва Амаруни сори мутаважжиҳ бўлғони

Ул шаҳар бузулғондин сўнг соҳибқирон чаҳоршанба кечаси, ойнинг учида (13.11.1398) андин кўчуб, Канораи ҳавзи об мавзеъида тушти. Ва ул кун анда туруб, панжшанба куни, ойнинг тўртида (14.11.1398) (Феруза қалъасида[890] ферузлуқ била етиб ва андин кўчуб, ўшул) кунда Сарасати[891] шаҳриға етти. Ва ул шаҳарнинг эли кофир эрди ва тўнғузнунг этини еб эрдилар. Соҳибқирондин хабар билиб, шаҳарни қўйуб, барча қочтилар. Ва мансур черики аларнинг кейнидин юруб, кўб киши ул кофирлардин ўлдурдилар. Ва ҳар наким аларда бор эрди: от ва тева ва қўй, барчани олдилар. Ва анда Одил Фаррош шаҳид бўлди.

Соҳибқирон бир кун Сарасатида туруб, тонгласи давлат била отланиб, андин ўн саккиз куруҳ йўл юруб, Фатҳободқа[892] етиб, ҳиндулардин кўб киши ўлдурдилар. Ва Фатҳоболдин йакшанба куни (17.11.1398) юруб Ражабпур қалъасидин ўтуб, Амаруни қалъасиға[893] келиб туштилар. Анда
201а ҳеч оқил киши йўқ эрдиким, ўтрув келиб ҳазратнинг/ аёғидаги туфроқни кўзига суртгай. Бас, бу ҳиҳатдин андаги элни ўлдурди ва иморатларини куйдурдилар. Ва душанба куни, ойнинг саккизида (18.11.1398) Амаруни қалъасидин кўчуб, Туҳна саҳросида[894] тушти ва анда бир жамоат эл бор эрдиким, аларни жат дер эдилар ва қадимдан бери анда ватан қилиб, ўғрилиқ қилур эрдилар. Ва корвонларга мазоҳим бўлуб, зарар-заҳмат берур эрдилар ва саломат ўткали қўймас эрдилар. Соҳибқирон анда етконда алар қочиб жангалларга кирдилар. Ва ул жангаллар кўбраки нишгар эрди, фармон бўлдиким, «Черикдин бир қўшун кишини Тўкал Ҳинду Қарқара ва Мавлоно Носируддин Умар бориб ул ерларни чобсунлар!» Алар бориб анда икки юз кишини топиб ўлдурдилар ва от-улоғларини олиб, бир жамоатни асир қилиб келтурдилар.

Соҳибқирони комкор жатларга тааллуқ қалъаларига ва ўлтурурларига борғони

Соҳибқироннинг ҳиммати ул эрдиким, ҳар ердаким золими ва муфсиди бўлғай, анда бориб ул золимни мусулмонларнинг бошидин кетаргай ва йўллар эмин бўлғай. Бас, рабиъ ал-аввал ойининг тўққузида, сешанба куни (19.11.1398) Туҳнадин отланиб, ўғруқ била молни амир Сулаймоншоҳға тобшуруб, Шодмона сори йибарди ва ўзи Мунк қалъасидин ўтуб тушти. Ҳазрат соҳибқирон жатларким, жангалларда қочиб юрур эрдилар, аларга мутаважжиҳ бўлди. Ва ул кун жатларға етиб, икки мингча киши алардин ўлдурдилар ва хотунларини ва ўғлонларини асир қилдилар ва аларнинг шаррини андин кўтардилар. Ва ул йўллар эмин бўлуб, мусулмонларга фароғат бўлди. Шеър:

Шаҳаншоҳ давлатидин бўлди ул йўллар амон андоқ,
Ким, анда ҳеч киши ёд этмасди фитнаю шаррдин.

201б /Бас, ул йақинларда бир жамоат саййидлар бир кентда ўлтурур эрдилар. Соҳибқирондин хабар билиб, барча келиб ҳазратни кўрдилар. Ҳазрат таки аларни иноят кўзи била кўруб, йахши сўрди ва барчани бош-аёғлар кийдурди. Ва аларга бировни даруға қўйдиким, аларга киши мазоҳим бўлмағай, зарар-заҳмат бермагай.

Чаҳоршанба куни, ойнинг ўнида (20.11.1398) Сулаймоншоҳбек била Мункдин Сомона шаҳри йақин бориб тушти. Ва ул кеча анда туруб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

панжшанба куни (21.11.1398) Каҳкар суйиға[895] еттилар. Соҳибқирон тақи жатлардин фароғат топиб, келиб ўрдуға қўшулди. Тўрт кун анда турдиким, черик эли тамом йиғилдилар. Душанба куни, ойнинг ўн бешида (25.11.1398) андин кўчуб, Кўпла кўфрукига етиб тушти. Ўнг қўлнунг черики Султон Маҳмудхон ва амирзода Султон Хусайн ва амир Рустам ва амир Жаҳоншоҳ ва Ғиёсуддин Тархон ва Ҳамза Тағай Буға Барлос ва Шайх Арислон ва Севинчак Баҳодур ва Мубашшир ва ўзга бекларким, Кобул йўлидин ҳукм била ўзга соридин Ҳиндустон вилоятиға кириб эдилар, ҳар ердаким, шаҳар ва қалъаға етиб эрдилар, барчани фатҳ қилиб, бу ерга етиб, ҳазрат соҳибқироннинг дийдориға мушарраф бўлдилар. Ва сешанба куни, ойнинг ўн олтисида (26.11.1398) кўчуб, Кўпла кўфрукидин кечиб туштилар. Ва улуғ ўрдуким, Дайбалпур йўлидин амир Шоҳ Малик бошлаб келур эрди, ул тақи келиб қўшулди. Ва бир кун анда туруб, панжшанба куни, ойнинг ўн саккизида (28.11.1398) Кўпла кўфрукидин кўчуб, беш куруҳ йўл йуруб, Бакрон кўфрукига етиб тушти. Ва жумъа куни (29.11.1398) андин кўчуб, Кайтал кентиға[896] еттилар. Ва мундин Сомонагача ўн етти куруҳ турурким,
202а беш йағоч шаръий йўл /бўлғай. (Ва шанба куни (30.11.1398) Сомонаға еттилар).

Соҳибқирон черикини йасол била отландуруб борғони

Шаҳзодалар ва бекларким, ҳукм била ҳар қайсиси бир йўлға бориб шаҳарлар ва қалъалар фатҳ қилиб, барча келиб ҳазратқа қўшилғон эрдилар, барчаға ҳукм бўлдиким, «Шаҳзодалар ва беклар, ўнг қўл ва сўл қўлдаги беклар барча йасол била ва йарағлари била отланиб юрусунлар!» Амирзода Пир Муҳаммад ва амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ва Ёдгор Барлос ва Шайх Нуриддинбек ва амир Мизроб ва Қиморий ва Темур Хожа Оқ Буға ва ўзга беклар ўнг қўлдин йасол туздилар. Султон Маҳмудхон ва амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Ҳусайн ва Жаҳоншоҳбек ва Шоҳ Маликбек ва Шайх Арислон ва Шайх Муҳаммад Ийгу Темур ва Севинчак Баҳодур (ва ўзга беклар сўл қўлда) йасол туздилар. (Ва қўлда сонсиз тумон ва буюк тумон ва амир Аллоҳдод ва Али Султон Тавачи ва ўзга тумонот ва қўшун беклари турдилар). Бўлғон беклар барча тартиб билан отланиб юридилар. Черик йасол қилиб борғони олти йағоч йўлни гутуб борур эрдилар. Ва бу дастур билан йигирма куруҳким, олти йағочи шаръий бўлғай, йасол била Деҳли сори мутаважжиҳ бўлуб юридилар. Назм:

Черик эрдиким, йўқ эрди анга сон,
Мунунгтек черик кўрмай эрди жаҳон.
Фиғон айлади кавс ва қилди хурўш,
Алар ваҳмидин тушти даҳр ичра жўш.

Душанба куни, ойнинг йигирми иккисида (02.12.1398) Асанди қалъасиға еттилар. Ва Кайталдин Асандиғача етти куруҳ турур. Ва Сомона ва Кайтал ва Асандининг эли барчанинг дини маъжусий эрди. Бас, ул эллар уйларини куйдуруб, Деҳлиға бориб эдилар. Соҳибқирон сешанба куни, ойнинг йигирми учида (03.12.1398) Асанди ҳисоридин кўчуб, олти куруҳ юруб, Туғлуғпур қалъасиға еттилар[897]. Ва ул қалъанинг эли саиавийа
202б кофирларидин/ эрдиларким, алар коинот ва ҳаводисни икки мабдаъ дерлар: бирини — Йаздон ва бирини — Аҳриман[898]. Ва зулмат ва нурни андин таъбир қилурлар. Ва ҳар неким, йахши нима турур Йаздондин билурлар ва йамон ишларни — Аҳримандин.

Алқисса, ул эл Ислом черикидин хабардор бўлуб, барча қочтилар. Мансур черики аларнинг эвларини куйдурдилар ва чаҳоршанба куни, ойнинг йигирми тўртида (04.12.1398) Панипат шаҳриға[899] еттилар. Ва Туғлуғпурдин Панипатғача ўн икки куруҳ турур. Андаги эл ҳам қочуб эдилар. Ва қалъа ичида бир анбор ошлиқким, ўн минг ботмон ошлиқ бор эрди, тобтилар. Черик элига ани улаштурдилар. Панжшанба куни, ойнинг йигирми бешида (05.12.1398) олти куруҳ йўл юруб, Панипат суйиға[900] еттилар. Ва жумъа куни, ойнинг йигирми олтисида (06.12.1398) ўнг қўл ва сўл қўл беклари черики жайба кийиб, урушмоққа тайёр бўлуб юриди-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар. Шанба куни (07.12.1398) ҳукм бўлдиким, ўнг қўлнунг беклари Жаҳоннамой мавзеъигачаким, ул иморатни султон Ферузшоҳ тогнинг этакида солиб эрди ва андин Деҳлиғача икки йағоч йўл турур ва анда бир улуғ сув бор эрди. Ҳукм била ул ерларни чобтилар ва анда ўлтурғон хишамларни таладилар, ва асир қилдилар, музаффар ва мансур қайттилар. Душанба куни (09.12.1398) соҳибқирон Пулла кентининг муқобиласидин ўтуб, сувдин кечиб, Луни ҳисори сори таважжуҳ қилдиким, ул ер ўтлоғ эрди[901]. Луни ҳисориға етиб туштилар. Ва бу Луни қалъаси икки сувнинг ўртасида воқиъ турур: бири — Жавн суйи[902] турур ва бири Милан, ва улуғ ариқлар эрдиким, султон Ферузшоҳ Калин суйидин чиқориб эрди. Ва Шоҳ Малик-
203а бек ва Аллоҳдодбек ҳукм била қалъаға бордилар. Маймун Мишумким,/ қалъанинг даруғаси эрди ва андағи элда саодат дониши йўқ эрди, ўтрув чиқиб келмадилар, уруштилар. Ва соҳибқирон анда тушконда қалъада бир шайх киши бор эрди, ул чиқиб ҳазрат қошиға келди. Ва ўзга кишиларким, қалъада эрдилар, барча габр эрдилар ва Маллухоннинг навкарлари эрдилар. Бас, соҳибқироннинг мансур черики қалъа сори юридилар. Қалъаға йақин келиб нағамлар солиб, намози пешиндин намози дигарғача урушуб, қалъани олдилар. Ва қалъадаги габрлар хотунларини ва ўғлонларини куйдуруб эдилар. Қалъани олиб, кофирларни қириб, қалъани бузуб қайттилар.

Соҳибқирон ул кеча қалъанинг тошида туруб, сешанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг аеғида (10.12.1398) қалъадин отланиб, Жавн суйидин ўтуб, Жаҳоннамойнинг ўтрувсида келиб тушти. Ва сувнунг гузорларини эҳтиёт қилиб тушти. Бас, Деҳли йақин эрди, шаҳзодалар била ва беклар била кенгаш қилиб дедиким, «Деҳлиға қамал қилмоқ керак». Кенгашдин сўнг соҳибқироннинг муборак кўнглида туштиким, Жаҳоннамой иморатини тафарруж қилғай. Бас, етти юз киши била барча жайбалик ва йароғлик, Ажудан суйидин ўтуб, Жаҳоннамойга борди. Ани тафарруж қилғондин сўнг кўнглига тушти, «Урушмоқ учун қайси ер муносиб бўлғай?» Бу фикрда эрдиким, Али Султон Тавачи ва Жунайд Буралдайким, иккаласи қаровуллуққа бориб эрдилар, Муҳаммад Салафни Али Султон тутуб келтурди. Ва
203б Жунайд йана бирини келтурди. /Хабарлар сўрғондин сўнг Муҳаммад Салафни ўлдурдилар. Бу маҳалда Маллухон тўрт минг киши билан отлиқ ва йигирма беш минг йайоқ (ва йигирми етти фил) билан йагочлар ва боғлар ичидин чиқти ва Жаҳоннамойға йақин келдилар. Ҳазрат соҳибқирон сувдин черикига йақин етиб эрди ва мансур черикининг қаровули Саййид Хожа ва Мубашшир уч юз киши била аларға муқобиласида боруб туруб урушдилар. Уруша-уруша сувға йақин еттилар. Соҳибқирон Севинчак Баҳодурни ва Аллоҳдодни ҳукм эттиким, «Саййид Хожаға кўмак еткурсунлар!» Бас, аларға ҳукм била елдек сувдин ўтуб, Саййид Хожаға кўмак бўлдилар. Иттифоқ била ҳамла қилиб, ўқ отабошладилар. Бас, соҳибқироннинг черикининг баҳодурларининг ишларини кўруб, туролмай қочтилар. Деҳлига кетиб бордилар. Саййид Хожа аларнинг кейинлариға тушуб кўб кишини тушуруб олди. Ва аларнинг бир йахши урушчи пили югуруб борғонда йиқилиб ўлди. Бас, бу воқиъадин шу кун тутуб, нусрат ва фатҳ мундин зоҳир кўрунди.

Соҳибқирон Луни қалъасидин кўчуб, ўрдуға йиғилғон ҳиндуларни ўлдурғони

Жумъа куни, рабиъ ал-охир ойининг учида (13.12.1398) Жаҳонгушой ўтрувсидин кўчуб, Луни қалъасининг кун чиқари сори бориб тушти. Ва ул юртда шаҳзодалар ва бекларким, ҳар сори чопқали бориб эрдилар, барча қайтиб кўб мол била келиб туштилар. Соҳибқирон қошиға келиб кўрунуш қилдилар. Соҳибқирон аларға боқиб, муборак тилини очиб дедиким, «Ганимға йақин келиббиз, ва уруш куни йақин турур. Керакким, барчамиз мардона бўлуб, ўз ишларидин ҳозир бўлгайсиз». Ҳар бирига бир навъ лутф
204а этиб кўнгул берди. Шаҳзодалар ва беклар /барча хушвақт бўлуб, ҳар бирининг бир кўнгли минг бўлди.

Ўшул кунда Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар арз қилдиларким, «Бу ерғача ҳар вилоятдин бизнинг ўрду ичида ҳиндулар кўб йиғилгон турур, юз

www.ziyouz.com kutubxonasi

мингдин кўбрак турурлар ва барча бизнинг била душман турурлар. Ва булар била эътимод йуқ турур. Эҳтимол борким, уруш куни булар алар сори қочиб боргайлар. Йана ул кунким, Маллухон қочиб шаҳардин чиқиб Жаҳонгушойға йақин келиб урушти, ҳиндуларда ул кун бисёр шодмонлиқ бор эрмиш». Бас, бу сўзларни арз қилғондин сўнг ҳукм бўлдиким, «Черик ичида бўлғон ҳиндуларни ўлдурсунлар. Ва ҳар ким ўлдурмаса, йашуруб сақласа, ул кишини ҳам ўлдурсунлар!»[903]

Ҳукм бўлгондин сўнг ул кун юз минг ҳиндуни, кўбрак, ўлдурдилар. Ва Мавлоно Носируддин Умарким, донишманд киши эрди ва ҳаргиз бир товуқни ўлдурмаған эрди, ўн беш ҳинду анинг мулозиматида эрди, ҳукм бўлғондин сўнг барчани ўзи ўлдурди[904]. Ҳиндуларнинг ўтлон-ушоқ ва хотунларини, барчани йиғиштуруб, ҳукм бўлдиким, «Черикдин ҳар ўн кишидин бир киши туруб булардин хабардор бўлуб, сақласунлар!»

Соҳибқирон андин шаҳар сори мутаважжиҳ бўлди. Мунажжимлар келиб арз қилдилар. «Бу маҳалда соат йахши эрмас». Соҳибқирон алар сўзиға қулоқ солмай, таваккал қилиб, тонгласи эрта намозини ўқуб, Мусҳаф тилаб, тафоъул учун Каломуллоҳни очти. Бу оят чиқтиким, Юнус сурасида турур: *Иннама масалул-ҳайатид-дунйа камаин анзалнаҳу мина-с-самаи фахталата биҳи набатул-арди мимма йа'кулу-н-насу ва-л-ан'аму ҳатта иза ахазати-л-арду зухруфаҳа ва-ззаййанат ва занна аҳлуҳа аннаҳум/ қадируна ʿалайҳа атаҳа амруна лайлан ав наҳаран фа-жаалнаҳа хасидан каалламтағна бил-амси казалика нуфассилу-л-айати ли-қавмин йатафаккаруна*[905].

204б Бу оятнинг таржимаси бу турурким, «Бу жаҳоннинг тириклиги йамғур суйига ўхшарки, ул сувдин сабзалар ва наботлар ҳосил бўлур. Ва эл гумон элтгайким, андин мейва ва галла ҳосил бўлғуси турур. Токи бир нима воқиъ бўлғайким, ул нималар барча зойиъ бўлғай». Бу фол шаҳар ва мухолифлар учун эрди. Бу оят далил бўлдиким, ангаким, душманларға завол бўлғуси турур.

Бас, ҳазрат соҳибқирон бу фолдин хушвақт булуб, йакшанба куни ойнинг бошида (15.12.1398) Жавн суйидин кечуб, сувдин ўтуб тушти. Ва черик анда тушконда эҳтиёт учун хандақ қазиб, йағоч ва хасу хашакдин ҳисортек хандақдин бири йасадилар ва говмешларни бир-бири била боғлаб анда турғуздилар.

Соҳибқирон Маҳмуд Султонким, Ҳиндустон вилоятининг подшоҳи эрди, урушқони зикри

Соҳибқирони динпарвар ҳиммат юзини Ҳиндустон сори қўйуб, ҳар ергаким етти, фатҳ қилди, нечукким юқори зикр қилдуқ. Рабиъ ал-охир ойининг еттисида (17.12.1398) саодат ва иқбол била отланиб, ўнг қўл ва сўл қўлдаги шаҳзодалар ва беклар барча отланиб, йасол тортиб, ер юзини черик тутуб, душманға таважжуҳ қилиб юридилар.

Душман соридин тақи Султон Маҳмудким, Ферузшоҳнинг набираси эрди, Маллухон, Тагайхон ва амир Али ҳинд сардорлари била ўн минг отлиқ ва қирқ минг йайоғ била барча мукаммал, мусаллаҳ шаҳардин чиқиб йасол тортиб турдилар. Ва аларнинг эътимодлари (юз йигирми) филлари била эрди.

205а Ва пилларни жайба кийдуруб ороста қилдилар. /Пиллар устида тахтлар қўйуб, устида беш-олти товак ва тахиш отқучилар туруб эрдилар. Ва раъд отқучилар пилларнинг ёнларида туруб эрдилар. Агарчи бу сипоҳ соҳибқироннинг черики қошида ҳеч нима кўрунмас эрди. Аммо пилнинг салобатидин баъзи кўнгулсиз кишилар қўрқуб эдилар. Фозиллар ва донишмандларким, доим ҳазрат қошида мулозиматда эрдилар, мисли Хожа Фазл ва шайхулислом Саъд Жалол ал-Ҳаққ ва-д-дин Кашший ва Мавлоно Абдулжаббор ва Мавлоно Нуъмониддин Хоразмий, бас, соҳибқирон булардин шафқат юзидин сўрдиким: «Сизлар қайда турарсизлар?» Алар пил ваҳмидин дедиларким: «Андаким, хотунларни турғузурсиз!» Соҳибқирон билдиким, булар қўрқубтурлар.

Соҳибқирон буюрдиким, «Черикнинг ўтрувсига йагоч ва қамишдин ҳисори йасасунлар ва бари юзида хандақ қазисунлар ва хандақ йақосида

www.ziyouz.com kutubxonasi

говмешларни йиғалаб турғузсунлар!» Соҳибқирон буюруб эрдиким, «Темурдин тиканлар йасасунлар!» Ва муқаррар қилиб эрдиким, «Ул тиканларни йайоғларға берсунларким, алар сақлаб, уруш кўйинда ҳар қачонким пилларни қўйабергайлар, ул тиканларни йўлларда сочқайлар!» Аммо соҳибқироннинг давлати андин ортуқ эрдиким, мундоқ нималарга анга эҳтиёж бўлғай.

Алқисса, икки тарафдаги черик бир-бирига йақин етиб, соҳибқирон бир пушға устидаким, ани Баҳоли дер эдилар, чиқиб мухолиф черикини мулоҳиза қилиб, андин тушуб, эътиқоди била намозга машғул бўлуб, икки ракъат памоз ўқуб, ҳазрат Иззатдин фатҳ ва нусрат ва зафар тилади. Шеър:

Шаҳи покдин қўйди рўйи ниёз
Ба даргоҳи Ҳаққ — Холиқи бениёз.
/Деди: эй Худованди кулли башар,
Ки сендин эрур менга фатҳу зафар.
Демамким, чериким эрур бекарон,
Тилармен зафар сендин, эй Ҳаққ, ба жон.

Ул кун ажойиб нимаким, воқиъ бўлди, бу эрди. Соҳибқирон намоз ва ниёзда машғул эрдиким, баъзи бекларким, ҳировул эрдилар, мисли Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва Аллоҳдодбек, бас, буларнинг кўнгулларига кечтиким, агар ҳазрат соҳибқирон ғўл кишисидин бизларға мадад берса, албатта бу душманга зафар тонқумиз турур. Ул ҳазрат намоздин сўнг отланиб, черикка кириб ҳукм қилдиким, «Али Султон Тавачи ва Рустам Тағай Буғаким, ғўлда туруб эрдилар, Олтун Бахший ва Башарий ва Муса ва Камол қўшунлари била ҳировулларға кўмак берсунлар!» Бас, аларға кўмак борғондин сўнг барчанинг кўнгуллари хуш бўлуб, мухолиф сори юридилар. Ва мансур черикининг қаровуллари Саъид Хожа Баҳодур ва Севинчак Баҳодур ва Аллоҳдод ва Қиморий ва Сайин Темур Баҳодур ва Муҳаммад Дарвеш ва ўзга диловарлар мухолиф черикини кўруб, камин қилиб турдилар. Мухолифнинг қаровули буларға етиб ўтти. Булар каминдин шертек чиқиб, аларнинг бошларига тўкулдилар. Беш-олти юз киши душмандин тушуруб ўлдурдилар. Ва шоҳзода Пир Муҳаммад ўнг қўлдин аъдоға ҳамла қилди ва Сулаймоншоҳбек тақи душманларға чобти. Ва шаҳзода Пир Муҳаммад чопиб пилга қилич текурди. Ва баҳодурлар ўнг қўлдин ва сўл қўлдин барча от солиб, Тағайхонни қочурдилар. Ва амирзода Султон Ҳусайн ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва Ғиёсуддин Тархон ва ўзга беклар қилич зарби била Малик Муайййиниддин ва Малик Ҳотийни қочурдилар. Дарвозағача аъдони қовладилар. Байт:

205б

206а

/Чу қочти адув, кейнида чобтилар,
Худо лутфидин бу зафар тобтилар.

Аммо душманнинг ғўлида турғон баҳодурлари пиллари билан ҳамла қилдилар. Амирзода Рустам ва амир Шайх Нуриддин ва Шоҳ Маликбек аларнинг ўтирувлариға бориб йахши ишлар қилдилар. Ва Шайх Нуриддинбек қилич еткурди ва Шоҳ Маликбек тақи йахшилар борди. Давлат Темур Тавачи ва Мангли Хожа ва қўшун беклари ўзларини пилларға уруб, ҳиндуларким, пиллар устида туруб эрдилар, барчани ўқ зарби била тушурдилар, ва пилларга (ва хартумлариға) қилич ва ўқ била захмлар урдилар.

Ҳиндустон диловарлари туруб мардоналиқ кўрсатур эрдилар. Аммо чибиннинг на тоқати бўлғайким, пил қошида турғай, ё кийик шерға муқобила бўлғай.

Алқисса, ҳиндулар барча туролмай қочтилар. Ва бу сураким: *А лам таро кайфа фа'ала Раббука би-асҳаби-л-фил*[906] алар шаънида бўлуб, Султон Маҳмуд ва Маллухон қочиб шаҳарга кирдилар ва дарвозаларни боғладилар.

Амирзода Халил Султон пиллардин бир пилни (ҳайдовчисини несту нобуд қилиб), олдида солиб, утидек[907] ҳайдаб соҳибқирон қошида келтурди. Соҳибқирон зафар ва нусрат била намози пешинда Деҳли шаҳриға келиб, дарвозаға йақин тушти. Ва шаҳарни йахши эҳтиёт қилиб. ҳавзи хоссға бориб тушти. Ва ул ҳавзни Султон Ферузшоҳ йасаб эди, ва андоқ улуғ ҳавз эрдиким, бу юзидин ул юзиғача анинг суйидин шаҳар эли ичар эрдилар. Ул

www.ziyouz.com kutubxonasi

сув Деҳли шаҳрининг элига етиб ортар эди. Ва Султон Ферузшоҳнинг мазори анинг ёнида турур.

206б Бас, соҳибқирон /анда етконда барча шаҳзодалар ва беклар йиғилиб келдилар. Байт:

Бари қилдилар шаҳға ул дам дуо,
Очиб тилларини дедилар сано.
Бу давлат бериб Ҳаққ таборак сенга,
Ки, бу фатҳ бўлсун муборак сенга.

Ҳар кишиким, ул кун на иш қилиб эрди соҳибқирон қошиға ҳикоят қилу эрди. Соҳибқирон шаҳзодаларни ва бекларни, барчани саломат кўруб, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолоға шукр деб, барчаға дуолар қилди.

Султон Маҳмудхон ва Маллухон Деҳли шаҳридин чиқиб қочқонлари ва соҳибқирон аларнинг кейнида илғор йибаргони

Соҳибқирон Султон Маҳмудхон била Маллухонни бости, алар қочиб шаҳарға кирдилар ва уруш қилғонидин пушаймон бўлуб, шаҳарға кириб ўлтурдилар. Чаҳоршанба кечасида (ойнинг саккизида) (18.12.1398) йарим кечада Султон Маҳмудхон Ҳавдорон дарвозасидин ва Маллухон Барака дарвозасидин чиқиб қочтилар ва жангалларда ва биёбонларда саргашта аломон ва алохон бўлуб юрур эрдилар. Бас, соҳибқирон хабар тобтиким, Султон Маҳмудхон ва Маллухон қочиб турурлар, Амир Саъид ва Темур Хожа Оқ Буға ва Ҳоваид Саъид Султуз ва Олтун Бахшийни (ва ғайруҳуни) аларнинг кейнида йибарди. Ва алар таъжил била юруб, қочқонларга етиб, куб кишини тушуруб олдилар. Маллухоннинг икки ўғли: бири Сайфхонким, ани Шарафуддин дер эдилар ва бири — Худодод, иккаласини тутуб қайттилар.

Ўшул кеча Аллоҳдодбек ва ўзга бекларға фармон бўлдиким, «Шаҳарнинг дарвозаларини муҳофизат қилиб сақласунларким, шаҳардин киши чиқмағай!» Чаҳоршанба куни, ойнинг саккизида (18.12.1398) соҳибқирон
207а отланиб, Майдон дарвозасиға келиб тушти. Шаҳардин содот /ва қуззот ва акобиру ашроф барча чиқиб мулозиматда келдилар. Ва Фазлуллоҳ Балхийким, Маллухоннинг нойиби эрди, барча девонийлар била келиб соҳибқиронни кўрди. Машойихлар шаҳзодаларни ўртада солиб гуноҳларини тиладилар. Шаҳзодалар ва беклар барча юкунуб соҳибқирондин аларнинг гуноҳларини тиладилар. Ҳазрат лутфу карам била бағишлади ва буюрдиким, «Туғ ва наққораларни дарвоза устига чиқориб шодиёна чалсунлар!»

Шаҳардин бўлғон пиллар била каркидонларни чиқардилар: юз йигирми иил чиқти ва филлардин шаҳзодаларға улаштурди ва баъзини Самарқандға йибарди. Ва икки пилни Табризға йибарди ва бирини Шерозға ва беш пилни Ҳиротқа ва бирини Ширвонға ва йана бирини Озарбайжонға йибарди.

Одина куни (19.12.1398) ҳукм бўлдиким, «Мавлоно Носируддин акобир ва ашроф била шаҳарға кириб, хутба ўқугайлар!» Ва ул шаҳарда андоқ расм эрдиким, хутбани Ферузшоҳ отиға ва ўзга кечкон шоҳларнинг отларига ўқур эрдилар. Соҳибқирон ул қоидани бартараф қилиб, ҳумоюн отиға хутба ўқуттурди. Андин сўнг муншийлар ва дабирларға ҳукм бўлдиким, «Мушкафшон қаламлари била бу фатҳни иншо қилиб, вилоятларға фатҳномалар битиб йибарсунлар!» Фатҳномаларни муншийлар битиб, барча оламға йибардилар. Андин сўнг девонларға ва битикларға ҳукм бўлдиким, «Шаҳарға кириб, моли амон солсунлар!» Ва ўзи давлат била суҳбат ангиз қилиб, шаҳзодалар ва беклар барча йиғилиб, айшу фароғатда ўлтурдилар. Соҳибқирон барчаға иноятлар қилди.

Панжшанба куни, ойнинг ўн олтисида черикдин бир жамоат киши шаҳарға бориб элға зарар-заҳмат берур эрдилар. Соҳибқирон муни эшитиб,
207б бир неча бекни йибардиким, аларни манъ қилғайлар./ Аммо азалда ҳазрат Ҳаққнинг тақдири бўлғон эрмишким, бу шаҳар хароб бўлғай. Ул манъ ҳеч фойда қилмай нималар воқиъ бўлди, бир йамон ҳаракат бўлдиким, соҳибқироннинг ҳарами Чўлпон оғо Сутун мазориға тафарруж учун бориб

www.ziyouz.com kutubxonasi

эрдилар. Ва ул иморатни Малик Жўна шаҳар ичида Жаҳонпаноҳда солиб эрди. Девонлар ва битикчилар дарвозаларда ўлтуруб, моли амони солиб, элдин олур эрдилар. Ва ул маҳалда неча минг кишиким, ғалла ва қанд олиш учун баротлари бор эрди, алар тақи ўрдудин келиб эрдилар. Ва йана ҳукм бўлуб эрдиким, «Баъзи кишиларким, шаҳарда турурлар ва алардин мухолифат тариқаси фаҳм бўлур, беклар аларни тутсунлар!» Кўб киши черикдин шаҳарга кириб эрди. Ва баъзи ҳиндулар Эски Деҳлидин чиқиб ва Жаҳоннаиоҳға бориб урушабошладилар. Ва ул кофирлар ўтлон-ушоқларини ўтқа куйдуруб, ўзлари урушқа (машғул бўлдилар). Ислом черикидин ўн беш минг киши шаҳар ичида кириб эрди, ул кеча тонг отқунча шаҳарни таладилар. Тонгласи черик барча шаҳарга кириб, одина куни, ойнинг ўн еттисида (27.12.1398) шаҳарни таладилар. Ва черик элига ўн кишига йигирми-ўттуз қизу хотун ўлжа тушуб эрди. Ва қизларнинг бошларидин аёғлариғача олтунда эрдилар. Йакшанба куни (ойнинг ўн тўққузида) Эски Деҳлиға бориб, анда бир неча ҳинду қочиб кириб эрди ва масжиди жумъада йигилиб эрдилар. Шоҳ Маликбек ва Али Султон Тавачи беш юз мукаммал киши била анда бориб, ул кофирларни тутуб ўлтурдилар. Ул кун Деҳлини ғорат қилиб, бўлғон элини асир қилдилар. Ва ҳунарманд ҳиндулар кўб эрди. Бас, ҳукм бўлдиким, «Ул ҳунарманд ҳиндуларни шаҳзодаларға ва оголарга улаштурсунлар!» Ва ҳазратнинг муборак кўнглида эрдиким, Самарқандда масжиди жумъа солғай. Бас, ҳукм бўлдиким, «Ҳар ҳиндуким, сангтарош
208а турур, /ани хосса учун сақласунлар!»

Соҳибқирон Деҳлидин қайтиб ўзга вилоятларға борғони

Соҳибқирони диниарвар ўн беш кун Деҳлида ўлтурди. Деҳли асру хароб бўлди. Ҳукм бўлдиким, «Содот ва қуззот ва уламойи машойих Жаҳонпаноҳнинг масжиди жомиъйсиға йиғилсунлар!» Ва бир хосса кишисини даруға қуйдиким, аларға черикдин ҳеч киши музоҳим бўлмағай. Чаҳоршанба куни, рабиъ ал-охир ойининг йигирми иккисида, торих саккиз юз бирда (01.01.1399) Жаҳонпаноҳдин кўч қилиб, Ферузободқа бориб тушгиким, шаҳардин анга-ча уч куруҳ турур. Ва бир соат ул ерни тафарруж қилди. Ва анда бир масжид Жавн суйининг йақосида солиб эрдилар, барча тошдин, асру зебо ва латиф эрди. Ҳазрат ул масжидга кириб икки ракъат намоз ўқиди. Ва Ферузобод дарвозасидин чиқиб, Саййид Шамсуддиниким, Термиз саййидларидин эрди ва Алоуддинким, Шайх Кавкарийнинг ноиби эрди, Кутла шаҳриға элчилиққа бориб эрдилар, келдилар. Ва арзадошт қилдиларким, «Баҳодур Наҳодким, ул ернинг ҳокими турур, тобиъ бўлди. Жумъа куни мулозиматда келгуси турур. Ва икки оқ тўтиким, элчи била Баҳодур Наҳод йибариб эрди, келтуруб торттилар. Ва ул тўтилар султон Туғлуқшоҳ замонидин бери қолиб эрдилар, ва кўб йиллар подшоҳларнинг суҳбатларида сўз айтур эрмишлар. Ҳазрат аларни кўруб, шу кун тутуб ҳуш ҳол бўлди.

Деҳлидин Вазирободқача олти куруҳ турур. Панжшанба куни (02.01.1399) Вазирободин кўчуб, Жавн суйидин утуб, олти куруҳ юруб, Мудула мавзеъида тушти. Одина куни, ойнинг йигирми тўртида (03.01.1399) Мудуладин юруб, (олти куруҳ ўтуб), Гата мавзеъида тушти. Ва ул кун Баҳодур Наҳод ва ўғли Қалтош пешкашлар билан ва йахши туҳфалар била
208б келиб, соҳибқиронни /кўрдилар. Ва соҳибқирон аларни йахши кўруб, кўб иималар иноят қилди.

Шанба[908] куни, ойнинг йигирми бешида (04.01.1399) Гата мавзеъидин кўчуб, Боғабатқа келиб тушти. Ва йакшанба куни ойнинг йигирми олтисида (05.01.1399) андин кўчуб, беш куруҳ йўл юруб, Ишор мавзеъидаким, икки сувнинг ўртасида турур, келиб тушти.

Мират қалъасини[909] фатҳ қилғони

Ҳинд вилоятида машҳур қалъалардин бири Мнрат турур. Ҳазрат соҳибқирон йакшанба куни, рабиъ ал-охир ойининг йигирми олтисида (05.01.1399) Рустам Тағай Буға ва Шоҳ Маликбек ва Аллоҳдодбекни Ишор мавзеъидин

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мират қалъасиға йибарди. Алар (сешанба куни, ойнинг йигирми саккизида (07.01.1393)) анда бориб хабар йибардиларким, Илёс Авгоний ва Мавлоно Аҳмаднинг ўғли бир жамоат габрлар билан Мират қалъасиға кириб тахассун қилмишлар, эл бўлмаслар ва урушурлар. Ва айтурларким, «Подшоҳ Тармаширин бу қалъаға келиб ола олмасдур эрди. Сизлар худни дерсизлар». Бу сўз соҳибқироннинг хотирига йамон келиб, филҳол муборак нафаси била қаҳр ва интиқом юзини ул сори қилиб, бир ора қўнуб, йигирми куруҳ йўл юруб, ойнинг йигирми тўққузида (08.01.1399) Мират қалъасига келиб тушти. Ўшул замон ҳукм қилдиким, «Қўшун беклари ва тумон беклари ҳар киши ўз мўлжоридин нагам солсунлар!» Кеча бўлгунча ўн беш қари ерни қаздилар. Габрлар ани кўруб ҳайрон қолдилар ва эликлари сабт бўлуб, ишларидин қолдилар. Тонгласи Аллоҳдодбекнинг қўшуниким, вафодорлик билан машҳур турурлар ва қавчинлардин эрдилар, қалъанинг дарвозасиға бориб такбир ва салот йибардилар. Ва Аллоҳдодбекнинг навкарларидин Сарой отлиқ Қаландарнинг ўғликим шершижоат эрди, барчадин бурун қалъанинг кунгурасига каманд солиб. қалъа устига чиқти. Ва андин сўнг
209а ўзга баҳодурлар ва беклар бетавақкуф чиқтилар. /Рустам Барлоским, Рустами Достон анинг қошида Золи эрди, Илёс Авгонийнинг сардорларини тутуб, иттек бўюнларини боғлаб, исломнаноҳ даргоҳида келтурдилар. Ва Васфий Габрким, барча габрларнинг улуғи эрди, урушда ўлди. Панжшанба куни, жумада ал-аввал ойининг аввалида (09.01.1399) Ислом баҳодурлари газо қиличларини тортиб кофирларким, қалъа ичида эрдилар, ўлдурдилар. Ва уғлон-ушоқларини. хотунларини асир эттилар. Нағамларда ўт қўйуб, бурж-бораси ер била тенг бўлди. Қитъа:

Берур ҳар нафас ҳазрат Ҳақк анго,
Карам бирла фатҳу зафар даҳр аро.
Бале, ҳар кишига Ҳақк қилса лутф,
Эрур икки дунёда ул подшо.

Агарчи, бу иш соҳибқирон ишларидин жузъий иш эрди. Аммо бу жиҳатдинким, габрлар соҳибқиронни Тармаширин чоғлиқ билмадилар. Ва ҳазрат муни билиб, ғайрати келиб келди, бир замонда қалъани олиб, ул бсадабларни ер юзидин кўтарди. Ва ул қалъаниким, подшо Тармаширин ола олмаған эрмиш, оз киши била бориб олди.

Соҳибқирон Ганг дарёсида бир жамоат габрлар била уруш қилғони

Қалъайи Мират фатҳ бўлғондин сўнг фармон бўлдиким, «Жаҳоншоҳбек сўл қўлнунг кишиси била ғазо сори мутаважжиҳ бўлсун. Жавн суйининг юқорисида бориб чобқайлар ва ҳар ердаким, габрлардин учраса, ғазо қилғайлар!» Бас, ҳукм йўсуни била амал қилиб юриди. Ва соҳибқирон ўғруқни Шайх Нуриддинга тобшуруб, ўзи Ганг дарёси сори юриди. Мират қалъасидин Ганг дарёсиғача ўн тўрт куруҳ турур. Йўлда Сулаймоншоҳбек келиб қўшулди. Соҳибқироннинг ҳиммати олий осори майл қилиб, одина
209б куни, ойнинг иккисида (10.01.1399) ҳазрат Ҳаққдин нусрат /тилаб, Ганг дарёси сори юриди. Офтоб чиққонда Феруэпур мавзеъиға еттилар ва гузар истадиларким, сувдин ўткайлар. Уч куруҳ сувни йақолаб юридилар, бир гузарга етиб туштилар. Аммо чун чуқур ер эрди, ҳар киши андин кеча олмай, баъзи сув билгучилар нари ўттилар.

Соҳибқирон майл қилдиким, сувдин ўткай. Беклар юкунуб арз қилдиларким, амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек ўнг қўлнунг кишиси била Феруэпурдин сувдин кечиб турурлар. Агар ҳазрат бу кун тавақкуф қилсалар йахши бўлғуси турур. Бас, соҳибқирон бекларнинг сўзини қабул қилиб ҳукм бўлдиким, «Баъзи баҳодурлар сувдин ўтсунлар!» Амирзода Шоҳрух тумонидин Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур ва Жаҳон Малик Малакатнинг ўғли ва ўзга баҳодурлар сувдин кечиб, Туғлуғпур мавзеъиғача йигирми куруҳ эрди, ўн беш куруҳ юруб ҳазратқа хабар йибардиларким, Ганг дарёсининг қуйи сори бир жамоат габрлар йиғилған турурлар. Бас,

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳазрат муни эшитиб ҳукм қилдиким, «Тумон бекларидин Мубашширбек ва Султон Али Тавачи қўшун бекларидин беш минг киши била отланиб ул сори юрусунлар!» Бас, алар боргондин сўнг соҳибқирон тақи отланиб алар сори юриди. Йўлда соҳибқиронга андак малолати воқиъ бўлуб, бир эликига оғриқ тегди. Ва мулозиматда юруғон донолар муолажаға машғул бўлуб, дорулар қилдилар. Ул маҳалда хабар келдиким,габрлардин қалин киши қирқ (саккиз) кемага кириб, сув ичида келурлар. Бу хабарким, ҳазратқа етти, соҳибқирон севинганидин тамом оғриги ўтуб бўлуб, азбаским ғазо била майли бор эрди, ул мараз муборак эликидин тамом кетти. Тавақкуф қилмай, минг хосса кишиси била отланиб дарё сори юриди. Дарёға /йақин
210а етиб, баҳодурлар габрлар сори чопиб, ўқ отабошладилар. Ва баъзи диловарлар ўзларини сувға солиб, наҳангдек сув юзида юруб, габрларнинг кемаларига етиб, уруштилар. Соҳибқирон давлатидин кемаларга кириб, кофирларни ўлдуруб, сув йўлидин дўзах ўтиға йибардилар. Ўғлон-ушоқларини асир қилиб келтурдилар. Бас, ул кемаларниким, габрлардин олиб эрдилар, йана бир жамоат баҳодурлар ул кемаларға кириб, қолғон габрлар сори юридилар. Ва аларда ўн кема қолиб эрди. Аммо ул жоҳиллар қалқонлар бошларига тортиб урушур эрдилар. Охир зафарпаноҳ черики аларға зафар била пора қилдилар.

Соҳибқирон бир кунда уч қатла кофирлар била уруш қилғони

Соҳибқирон Ганг дарёсининг урушидин қайтиб, ўшул замон кўчуб Туғлуқпур мавзеъи сори юруб, анда етиб тушти. Йакшанба кечаси, ойнинг тўртида (12.01.1399) йарим кечада Аллоҳдодбекдин ва Боязид Қавчин ва Олтун Бахшийдинким, булар қаровуллуққа бориб эрдилар, икки киши келиб арз қилдиларким, «Пек йахши гузар топиб, сувдин ўтуб дарёнинг нари юзида қалин киши габрлардин барча от ва йароғ била кўрдилар. Таҳқиқ қилиб билдиларким, Муборакхон туруркум, қалин киши жамъ қилиб, урушмоққа тайёр туруб турлар». Соҳибқирон муни эшитиб, саҳар вақтида ғазо нияти қилиб отланди. Субҳдин бурун минг киши била Ганг дарёсидин ўтуб, бир куруҳ йўл юруб, намоз вақти бўлди. Йўлда тушуб намоз ўқуб авродини адо қилди. Черики барча жайба кийиб ғазо ниятиға
210б отландилар, юруб душманға еттилар. Муборакхон ўн минг киши йаёғ / ва отлиқ тайёр туруб эди. Соҳибқироннинг муборак хотириға кечтиким, «Ҳиндулар кўб киши турур, ва бизнинг киши оз. Ва ўнг қўл ва сўл қўл кишиси биздин йироқ турур. Эмди худойға таваккал қилмоқ керак». Бу андишада эрдиларким, беш минг киши амирзода Шоҳрух тумонидинким, мундин бурун Саййид Хожа ва Жаҳон Малик била сувдин кечиб чобқали бориб эрдилар, еттилар. Андоқким, агар ваъда қилғон бўлса эрдилар, мундоқ маҳалда етишмас маҳал эрди. Бас, бу давлат ҳазрат Ҳаққнинг камоли лутфидин турур. Шеър:

Йори Ҳаққдин тилаки, Ҳақк лутфи
Барча мушкилни ул қилур осон.
Тила андин неким тилар бўлсанг,
Ким эрур ул Карим ва ҳам Раҳмон.

Соҳибқирон ул черик келгонидин севунуб, ҳазрат Ҳаққ, таборак ва таолоға шукрлар қилиб фармон қилдиким, «Шоҳ Маликбек ва Алоҳдодбек минг киши била душманлар сори юрусунлар». Ва аларни кўб киши деб кўнгулларига ваҳм ва ҳирос тушуб, ҳар неча қилиб тура олмай қочтилар. Мансур черики аларнинг кейнида тушуб, кўб киши ул кофирлардин тушу-
211а руб ўлдурдилар. Ва ўғлон-ушоқларини ўлжа қилдилар, сонсиз мол олдилар. Анча уди ва энак[910] туштиким, сони йўқ эрди. Соҳибқирон бир замон анда тушуб эрдиким, Дараи Кублаким, Ганг дарёсининг йақосида турур, анда габрлардин кўб киши йиғилиб эрди. Ўшул замон беш юз киши била отланиб, Кубла сори мутаважжиҳ бўлди. Ва черикнинг ўзгаси мол олмоққа машғул эрдилар. Соҳибқирон Дараға йақин етконда, бовужуд /улким, душман кўб эрди ва соҳибқироннинг кишиси оз, таваккал қилиб, беклардин Шоҳ Маликбек ва Али Султон Тавачи ва ўзга беклар ва баҳодурлар такбир

www.ziyouz.com kutubxonasi

деб, салавот йибариб, алар сори чобтилар. Қилич зарби била ул кофирлардин тутун чиқордилар. Андин ҳам сонсиз мол тушти. Ва черик мол олмоққа машғул эрди ва соҳибқирон қошиға юз кишидин ортуқ киши йўқ эрди. Бу маҳалда бир кофирким, оти Малик Шайх эрди, икки юз киши била отлиқ ва йайоқ фидоийлартек ўзини соҳибқиронға урди. Ҳазрат соҳибқирон ҳеч андиша қилмай ул габрлар сори юриди. Ва бир-бирига йақин етконда бир киши илгари келиб арз қилдиким, бу Шайх Кўкари турурким, зафарпаноҳ черикида мулозиматда турур. Ҳазрат соҳибқирон бу жиҳатдин анинг сори юриди. Ва Шайх габр баъзи кишиларга Ислом черикидин қилич еткуруб эрди. Ҳазрат ул ҳолни кўруб, анинг сори чобти. Бир уқ қорниға уриб, қилич била бошиға чопиб отидин тушурди. Ани боғлаб, соҳибқирон андин сўз сўруб, ул жавоб бермай жон берди.

Ўшул соат йана хабар келдиким, Кубла дарасида мундин анғача беш куруҳ йўл турур, габрлардин кўб киши анда йиғилиб турур. Аммо йўлда андоқ чангал турурким, андин ел ўтолмас эрди. Аммо кўброки қалин эрди ва андоқ азаматким, ағар икки киши ани қучоқласа эрди, қўллари бир-бирига етмас эрди. Ва соҳибқирон ул кун икки навбат ғазо қилиб, ва маҳалли ул эрдиким, фароғат қилғай, бу хабар келди. Соҳибқирон газони фарогатдин йахшироқ кўруб, ўшул замон бир неча хосса кишиси била Дара сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва йўлда жангаллар кўб эрди ва кофирлар ҳам кўб киши эрди. Ва соҳибқирон қошида киши оз эрди. Муборак хотириға
211б кечтиким, «Агар бу маҳалда фарзанд Нир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек / етсалар эрди (Парвардигорнинг латоиф санъларидин) ва асру дар маҳал турур эрди». Ва ҳали улким, мундин бурун уч кун аларни йироқ ерга чобқали учун йибариб эрди ва ҳеч кишининг гумонида йўқ эрдиким, бу маҳалда алар ҳозир бўлғайлар. Йакшанба куни намози дигар вақтида неким ҳазратнинг хотирида кечиб эрди, амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек келиб соҳибқиронға қўшулдилар. Иттифоқ била габрлар сори юруб, аларға етиб, такбир ва салавот йибариб чобтилар ва қилич зарби била ул габрлардин кўбракини ўлдурдилар. Ва мол бисёр ва сонсиз қумош Ислом черикига тушти. Ва анча уди ва энак ва қўй ва тева туштиким, сони йўқ эрди. Ва бир кунда соҳибқирон уч қатла газо қилди.

Оқшом бўлғонда ул ерда андоқ ер йўқ эрдиким, тушкайлар, қайтиб иккинчи ердаким, ғазо қилиб эрдилар, анда бориб туштилар. Замона юз тили билан соҳибқиронни дуо қилиб айтур эрди, байт:

Сенга бўлгай, эй шоҳи Йаздонпаноҳ,
Мутиъинг бари еру хуршиду моҳ:
Жаҳон офарин сендин ўлсун ризо,
Ки бўлғай сенинг сақлағучунг худо.
Нигаҳдоринг ўлсун худойи жаҳон,
Жаҳон ичра тутсун сени жовидои.

Ҳазрат соҳибқирон Кубла дарасига борғони ва анда бир тош кўрдиким, ўкуздек эрди, кофирлар ани иззат тутар эрдилар, соҳибқирон анда бориб, тафарруж қилғони

Дараи Кубла бир тоғ этагида турурким, Ганг дарёси андин ўтар. Ўн беш куруҳ йўл юқорида бир тош бор эрди ўкузтек, ва дарётек сув андин чиқар эрди. Ва ҳинд гумроҳлари ул тошни пурситоиш қилур эрдилар. Андоқким, бир йиллиқ йўлдин анга келур эрдилар. Ва габрлар ўлукларини куйдуруб,
212а кулларини келтуруб ул сувға тўкар /эрдилар. Ул ишни йахши иш билиб, олтун ва кумушни борғон габрлар анда сочар эрдилар ва сувға кириб, бошлариға сув қуюб, соқолларини қирқар эрдилар.

Абу Наср Утбий, раҳимаҳу Аллоҳ, ҳинд куффорининг ҳикоятлариким, аларнинг бу сув билан нечук эътиқодлари бор эрмиш, «Китоби Йаминий»да келтуруб турур. Ул маҳалдаким, Носируддин Сабуктекин ва ўғли Султон Маҳмуд йиллар Ҳиндустонда кириб ғазо қилур эрдилар ва қалъалар ва мамлакатларни олдилар, охирдаким, Султон Маҳмуд Ҳинд вилоятиға кириб Ислом черикини мунда еткурди.

Аммо ҳазрат соҳибқирон аввалидаким Ҳинд вилоятиға кириб, шоҳзода-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар ва бекларни ҳар бирини бир йўлда йибариб, ул йўлда шаҳар ва қалъа ва эл-улус бор эрди, барчани мусаххар қилиб Деҳлиға еттилар. Деҳлини ҳам мусаххар қилдилар, нечукким, шарҳи юқори кечти. Деҳлини фатҳ қилғондин сўнг Ганг суйидин кечиб, бу ердаким, анинг васфини баён қилурбиз, еттилар.

Алқисса, ул дарада бир жамоат габрлардин қолиб эрдилар, моллари кўб. Душанба куни, жумада-ал аввал ойининг бешида (13.01.1399) Купла дараси сори мутаважжиҳ бўлди. Андағи габрлар хабар билиб, ўзларига мағрур бўлуб, ўшанда турдилар. Ислом черики йасол тартибида ул дарага еттилар. Ўнг қулда амирзода Пир Муҳаммад ва амир Султоншоҳ турди ва сўл қўлда бир жамоат беклар турдилар. Ва ғўлдин илгари Шоҳ Маликбек ва ўзга беклар такбир ва салавот деб сурон солдилар. Ул кофирлар бу ғавғони эшитиб, баҳодурларни кўруб, барча қўрқуб қочтилар. Ва Ислом черики аларнинг кейинларидин суруб, кўб киши тушуруб ўлдурди. Андин
2126 ҳам сонсиз мол тушти. Ва ул /мухолифлар шарридин ул ер пок бўлди.

Ўшул кун соҳибқирон қайтиб Ганг дарёсидин кечиб тушти. Намози пешинда ҳазрат Парвардигорға шукр деб, намоз ўқуди. Ва андин кўчуб беш куруҳ йўл юруб, Ганг дарёсининг қуйи сори келиб тушти.

Соҳибқирони мамоликситон Ҳиндустон мамлакатидин қайтқони

Ҳазрат Парвардигор соҳибқирони диндорға тавфиқ рафиқ қилди ва соҳибқиронни Ҳиндустон сори ғазо учун йибарди. Бу ҳазратқа нусрат ва зафар йўлдош бўлуб, Ҳиндустон вилоятиға кириб ўғлонларини ва бекларни ҳар қайсисини бир йўлдин йибардиким, ҳар ерда дин аъдоси бўлса, аларни ўлдуруб, қалъа ва ҳисорларини мусаххар қилғайлар. Булар Ҳиндға кириб, Деҳлиғачакким, Ҳиндустон вилоятининг пойтахти эрди, мусаххар қилдилар. Ва ҳар ердаким, кофирлар бор эрди, ул срни ул кофирларнинг зулмларидин пок этиб, Ислом нури била ёруқ эттилар, нечук, шарҳ қилдуқ.

Андин сўнг соҳибқирон азм эттиким, қайтиб ўз вилоятиға борғай. Сешанба куни, жумада ал-аввал ойининг олтисида (14.01.1399) саодат ва иқбол била Ганг дарёсининг йақосидин қайтиб, ўгруқ сори мутаважжиҳ бўлди. Беклар ва сардорлар йўлға кириб, тартиб била юридилар. Чаҳоршанба куни, ойнинг еттисида (15.01.1399) олти куруҳ йўл юруб тушти. Анда
213а хабар келдиким, Сувалак тоғининг дараларидаким, ул ерни бир лак ва данги Ҳиндустон вилоятидин тутарлар, габрлардин кўб киши анда йигилиб турур. Муни соҳибқирон эшитиб ҳукм бўлдиким, «Черик эли кўчуб, ул тоғнинг йўлиға кириб борсунлар!» Ўзи ўгруқдин илгари бўлуб, /баҳодирлари била илғор солиб, беш куруҳ (Сувалак) тоғқа қолиб эрдиким, бир ерда келиб тушгилар. (Ул ерда) амирзода Халил Султон ва амир Шайх Нуриддин ўгруқдин келиб соҳибқиронға қўшулдилар. Сулаймоншоҳбек ва ўзга беклар арзадошт қилдиларким, «Соҳибқирон давлат ва саодат била қайтиб, фаогат била ўлтурсунлар. Биз бандалар бориб ул габрларнинг ишларини кифоят қилурбиз». Соҳибқирони динпарвар жавоб бердиким, «Газо қилмоқ фарз турур ва борғон кишида икки фойда турур бири улким — охиратда савоби бўлғай ва бири улким — мол тушкай ва кофирларнинг моли ҳалол турур. Бизга ҳиммат ул турурким, охират савобидин баҳраманд бўлғайбиз. Ва агар мол тушса, Ислом черикига йибарғай. Ва ҳар кимдаким, йарог бўлмағай — йароғ бергай. Бизким, подшоҳларға вожиб турурким, зуъафо ва масокинлардин хабардор бўлғайбиз».

Ўшул кун ҳукм бўлдиким, «Жаҳоншоҳбекким, мундин бурун Жавн суйининг йақосидаги элларга чобқали бориб эрди, ёниб урдуға келсун, то ғазо давлатидин баҳраманд бўлғай!» Жаҳоншоҳбек ҳукм била олампаноҳ даргоҳига келиб қўшулди.

Сувалак тоғини чобқонлари

Ҳазрат соҳибқирон шанба куни, жумада ал-аввал ойининг ўнида (18.01.1399) отланиб, Сувалак тоғи сори юриди. Ва ул дарада бир киши

www.ziyouz.com kutubxonasi

бор эрди, Баҳроз отлиқ. Ул лаъин кўб киши йиғиштуруб, тоғнинг берклигига мағрур бўлуб ўлтуруб эрди. Нусратшиъор черики тоғ сори мутаважжиҳ бўлуб, ўнг қўлдин амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек ва сўл қўлдин амирзода Султон Ҳусайн ва Жаҳоншоҳбек ҳировул Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва ўзга беклар тартиб била юруб дараға
213б кирдилар. Ва такбир била тилларини очиб, (такбир ва салавот айтиб), кофирлар сори чобтилар. Қилич зарби била ул тоғу тошни кофирларнинг қонлари била бўядилар. Кўб қаттиқ урушуб, охируламр зафар тавфиқ бўлуб, Ислом черики кофирларни бостилар, кўбракини ўлдуруб, моллорини таладилар. Ва анча ўкуз ва энак туштиким, сони йўқ эрди. Ҳар ўн кишига тўрт юз-беш юз энак-ўкуз тушуб эрди. Ва черик элидин ҳеч киши маҳрум қолмади.

Йакшанба кечаси (19.01.1399) соҳибқирон амирзода Пир Муҳаммаднинг эвига бориб тушти. Тонгласи қайтиб, давлат ва саодат била ўрдуға бориб тушти ва андин кўчуб, Баҳраға бориб туштиким, тааллуқ Бакариға эрди. Ва ани Майопур ҳам дерлар. Ва андин душанба куни, ойнинг ўн иккисида (20.01.1399) Баҳрадин кўчуб тўрт куруҳ юруб, Сова мавзеъида етиб тушти. Черик ичида амал асру кўб жиҳатидин йақин-йақин кўчуб, оҳиста юрур эрдилар. Ҳар кунда уч куруҳ, тўрт куруҳдин ортуқ бормас эрдилар. Сешанба куни ойнинг ўн учида (21.01.1399) Гандарға бориб тушдилар.

Сувалак тоғиға тааллуқ жангалларға бориб ғазо қилғонлари

Жумада ал-аввал ойининг ўн тўртида, чаҳоршанба куни (22.01.1399) соҳибқирон Гандардин кўчуб, Жавн суйидин ўтуб, Сувалак тоғининг ўзга ёнида бориб тушти. Ва анда эшиттиким, Ратан отлиқ райлардин биров кўб киши йиғиштуруб, баланд тоғларда ва берк жангалларға кириб мухолифат даъвоси бор ва андоқ жангаллар борким, Мозандарон жангалларидин ҳам йағочи қалинроқ турур. Ва ул йагочларни кесмагунча юруса бўлмас. Ҳазрат муни эшитиб таҳаммул қилмадиким, тонг отқай. Ўшул кечада машъаллар ёндуруб, черикни йасаб юруберди. Ва ҳукм эттиким, «Жангалда кириб, йағочларни кесиб, йўл очсунлар!» /Черик жангалға кириб, йағоч кесиб йўл
214а очилдилар. Паижшанба куни, ойнинг ўн бешида (23.01.1399) эрта сабоҳ Сувалак тоғиға еттилар. Ва Ратан соҳибқирондин хабар билиб, черикини йигиштуруб, мукаммал ва мусаллаҳ туруб эрди. Аммо соҳибқироннинг черикининг қаросини кўруб, туролмай қочтилар. Мансур черикининг тумон беклари ва қўшун беклари габрларнинг кейинларидин суруб, кўпрогини тушуруб ўлдурдилар. Ва ғозийларға йана андин анча мол туштиким, сони йўқ эрди. Ва йана бир кишига юз ва икки юз ўкуз ва энак тушти. Ўн бош ва йигирми бош бурда[911] тушти. Амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек ўзга дараларға бориб ғазо қилиб, кўб киши кофирлардин ўлдуруб, сонсиз мол олиб ёндилар. Ва Жаҳоншоҳбек тақи йана бурдаға бориб, ул тақи ҳиндулардин кўб киши ўлдуруб, сонсиз мол олиб ёнди.

Одина кечаси Ислом черики барча бир ерда йиғилиб, икки тоғнинг ўртасида туштилар. Одина куни (24.01.1399) андин кўчуб йана Сувалак тоғиға кириб, андин Каркарат вилоятигача ўн беш йағоч йўл эрди, ва ул тоғ ичи тамом жангал эрди, ва анда ҳиндулар ва райилар кўб эрди, соҳибқирон алар сори мутаважжиҳ бўлди. Жаҳоншоҳбек Хуросон черики била илгари юрур эрди ва Сайин Темур қаровул эрди. Чоштгоҳ эрдиким қайтиб соҳибқиронға арз қилдиким, «Бу ерларда габрлар асру кўб турур ва ўзга ерларга ўхшамас». Соҳибқирон гуруб Хуросон черикига ҳукм қилдиким, «Юруб чобсунлар!» Ул баҳодурлар кофирлар сори юруб, чопиб урушгилар. Кофирлардин кўб киши ўлдуруб, сонсиз мол олдилар. Ва ўшул кун намози пешинда Шайх Нуриддин қўшунидин /ва Али Султон Тавачидин
214б киши келдиким, «Сўл қўл сори тоғ ичида бир дара бор ва анда габрлардин асру бениҳоят кўрунур». Соҳибқирон муни эшитиб ўшул замон ул дара сори мутаважжиҳ бўлди. Фармонладиким, «Шайх Нуриддинбек ва Али Султон Тавачи ул габрлар сори юрусунлар!» Алар ҳукм била юруб ул бадбахтлар билан уруштилар. Ва ҳазрат соҳибқирон тақи етишиб келди. Ислом черикининг баҳодурлари йайоғ бўлуб, тоғларға чиқиб, кофирлар била урушуб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўб киши ўлдурдилар. Ва қолғонлари бир-бир бўлуб ҳар сори қочтилар. Мансур черики кўб мол олиб ёндилар. Ва анча мол туштиким сони йўқ эрди. Ҳазрат ул кун охшомғача анда турди, то Ислом черики фароғат била молларни олдилар. Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Ҳар кишигаким, мол тегмаган бўлса, мол олғон кишилар аларға нима берсунлар!» Мол олғонлар олмағонларға анча мол бердиларким, барча тенг бўлдилар. Ул кеча ўшул дарада маймун асру кўб эрди; кеча келиб, черик ичида кириб нима олиб қочар эрдилар.

Соҳибқирон бир ойда (жумада ал-аввалнинг ўн олтисидан (24.01.1399) то жумада ал-охирнинг ўн олтисининг (23.02.1399) ниҳоятигача) икки тоғнинг орасидаким, Сувалак ва Карака тоғи эрди, бўлғон габрларни ва бутпарастларни мусаххар қилди ва етти улуғ қалъани олди. Ва ул қалъалардин бири Шайхун қалъаси эрдиким, Малик Шайха Кўкарийнинг ичуруғлари анда эрдилар ва мусулмон эрди. Ҳазратқа тобиъ бўлғони учун аларға ҳеч зарар-заҳмат тегмади. Аммо алардин нифоқ зоҳир бўлур эрди. Соҳибқирон мулозимларидин бир оқил киши фикр эттиким, «Булар ичида ҳар неким силоҳ бўлса, моли амонийға ҳисоб қилиб олмак керак». Алар
215а ичида ҳар неким, /силоҳ моли амонийға ҳисоб қилиб олдилар. Ва йана нимаким, бир олтун арзимас эрди, ўн олтунға ҳисоб қилиб олур эрдилар. Бу жиҳатдин қалъанинг эли ҳар неким, силоҳдин аларда бор эрди, чиқариб бердилар. Андоққким, алар ичида аслаҳадин ҳеч нима қолмади. Ҳукм бўлдиким, «Қирқ бош ҳиндуким, Ҳиндушоҳ Хозинға тааллуқ турур, қалъаға кирсунлар!» Ул ҳиндулар қалъаға кириб, мухолифат қилиб, баъзи мусулмонларни ўлдурдилар. Бу жиҳатдин Ислом черикига вожиб бўлдиким, ул кофирларни ўлдургай. Қалъаға кириб икки минг габрни ўлдурдилар. Ул ер кофирлардин нок бўлуб, Ислом нури била музаййан бўлди. *Вал ҳамду лиллаҳи аъла тавотиру нуʻмоиҳи ав-заҳира вал-ботина.*

Ҳазрат соҳибқирон Жамму ливосига бориб ғазо қилғони

Соҳибқирони динпарвар Сувалак тоғининг кофирларидин хотирини жамъ қилиб, йакшанба куни, жумада ал-охир ойининг ўн олтисида (23.02.1399) Мунсор мавзеъидин қайтиб олти куруҳ йўл юруб, Байла қарйасига туштиким, бу кент Жаммуға тааллуқ эрди. Ўшул кун Шайх Муҳаммад Ийгу Темур ва Мубашшир ва амирзода Халил Султон тумонидин Исмоил Барлос Байла сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва ул ернинг эли барча диловар ва баҳодур эрдилар ва жангаллари асру берк ер эрди. Алар ўзлариға мағрур бўлуб, исён йўлиға кириб уруш қилдилар. Ислом черики ҳам уруш асбобиға машғул бўлуб, алар сори таважжуҳ қилиб борур эрдиларким, соҳибқирон қошидин биров келиб ҳукм келтурдиким, «Букун алар била урушмасунлар ва таваққуф қилсунлар, биз келгунча!» Бас, душанба куни, ойнинг ўн еттисида (24.02.1399) соҳибқирон давлат била отланиб, йасол бирла юруб, такбир ва салавот йибариб, ғулғулаларини етти кўкга еткуру
215б руб, еттилар./Кофирлар бу азимат ва шавкат ва ҳайбатни кўруб туролмай, кентдин жангаллар сори қочтилар. Баҳодурлар чопиб, чангалдаги йўлларига бориб турдилар, то черик фароғат била ул кентға кириб, таладилар ва ошлиқ ва озуқ бисёр олдилар. Андин кўчуб тўрт куруҳ юруб, туштилар.

Ўшул кун Ўлжа Темур ва Фўлод ва Муътамид Зайнуддинким, Деҳлидин Кашмир вилоятига элчиликка бориб эрдилар, Шоҳ Искандарнинг элчилари била ўрдуға келиб, соҳибқиронға кўрунуш қилиб, арзадошт қилдиларким, Шоҳ Искандар тобеъ бўлуб мулозиматқа келур эрди. Жаҳон мавзеъида етиб эрдиким, Мавлоно Зайнуддинким, анинг кишиси турур, элчиликка келиб, қайтиб борурда Шоҳ Искандарға етиб дедиким, «Девонийлардин ҳукм бўлдиким, «Ўттуз минг от ва юз минг олтун тангаким, ҳар танга икки йарим мисқол бўлғай, Кашмир вилоятидин саранжом қилиб келтурсунлар». Шоҳ Искандар бу сўзни эшитиб, деди: «Мен ўзум ёнмағунча бу сўз саранжом бўлмас». Ёниб бордиким, бу нималарни саранжом қилиб мулозиматқа келгай. Соҳибқирон бу сўзни эшитиб, дедиким, «Девонийлар Султон Искандарға зулм қилиб турурлар. Вилоятиға муносиб нима солмағондурлар».

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бас, элчилар ҳазрат соҳибқиронға таъриф қилдиларким, «Султон Искандар асру йахши давлатхоҳлардин турур ва сидқу эътиқод била қуллуққа бўйун қўйуб турур». Соҳибқирон лутф этиб, йана киши йибардиким, «Султон Искандар девонийлар солғон молға муъаттал бўлмаеун, ул мол ҳосил бўлса. Ва агар ҳосил бўлмаса, ўзи келиб бизни кўрсун!»

Сешанба куни, ойнинг ўн саккизида (25.02.1399) Султон Искандарнинг элчилари била Муътамид Зайнуддинни Султон Искандарға йибарди ва
216а қарор қилдилар: «Йигирми саккиз кунда / Синд суйининг йақосида еткайсиз». Бас, аларни йибаргондин сўнг бу ерда тог этагида бир кенте бор эрди, Ислом черики ул кент сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва андаги ҳиндулар хону-монларидин кечиб, кентда ўт солиб куйдуруб, ўзлари қочтилар. Ислом черики ул кентда кириб, озуқ олдилар. Ўшул кун йана икки кентким, аларға йақин эрди, намоз пешин эрдиким, анда бориб чобтилар, мол ва ошлиқ кўб олдилар. Аро Темурким, соҳибқироннинг бандаларидин эрди, ўқ еб захмлиқ бўлди.

Чаҳоршанба куни, ойнинг ўн тўққизида (26.02.1399) андин кўчуб, Жамму кентининг йақинида бориб тушти. Ва андин Жаммуғача тўрт куруҳ эрди ва мундин Жаммуғача борар (йўл) зироат эрди. Панжшанба куни (27.02.1399) Жамму сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва ул дарадаким, Жаммунунг суйи андин чиқар эрди, кирдилар. Ва тоғнинг этагида сўл қўл сори Жаммунунг кенти эрди ва ўнг қўл сори Манур кенти эрди. Ва бу икки кентда ҳиндулар бор эрди, барчаси қавий ҳайкал ва баҳодур ва асру берк жангаллар бор эрдиким, анда кирмак мушкил эрди. Ул бадбахтлар ўғлонушоқларини тоғларға йибариб, ўзлари турдилар. Соҳибқирон ўз тадбиридин фикр қилдиким, ул ҳиндулардин черикка ташвиш тегмай, барчаси эликка тушгай. Ҳукм қилдиким, «Аларға бориб ташвиш бермасунлар ва Манур сори бориб чобсунлар!» Ислом черики ҳукм била Манур кентини талаб, қайтқонда Жаммуға кириб ошлиқ олдилар. Соҳибқирон буюрдиким, «Неча минг киши каминларда ўлтурсунлар!» Ва ўзи қайтиб, Жамму суйидин ўтуб, тўрт куруҳ йўл юруб, Чиноба суйиға[912] етиб туштилар. Ва анда тўрт йағоч
216б йўл юруб, барча зироат эрди ва ўт бениҳоят эрди, анда тушуб ўлтурдилар. / Аммо ҳиндуларким, қочиб жангалларға кириб эрдилар, ҳиндулар хаёл эттиларким, черик ёниб борди. Тулкидек жангалдин чиқтилар ва каминда турғон шерлардин ғофил эрдиларким, ногоҳ ул баҳодурлар каминлардин чиқиб, ул кофирлар устига тўкулдилар. Кўб киши ул кофирлардин ўлдурдилар. Ва (амир) Шайх Нуриддин тумонидин Давлат Темур Тавачи ва Ҳусайн Малик Қавчин Жаммунунг райини эллик габр била тирик тутуб, соҳибқирон қошиға келтурди. Ҳазрат худойға шукр деб, эллик кишини банд қилдилар. Ва Жаммунунг райи урушда захм еб эрди, андин мол ҳосил бўлғай деб, захмини муъолажа қилдилар. Ва ваъда ва насиҳатлар била Ислом давлатиға мушарраф бўлди ва ути этиким, алар ичида ҳаром эрди, еди. Ҳазрат анга кўб иноят ва шафқат қилди ва анда бир кун турди. Бу жиҳатдинким, Ислом черикидин бир жамоат киши Лаҳовар вилоятиға бориб эрди, ул борғон кишилар ёниб келдилар.

Лаҳовар шаҳрининг[913] қиссаси ва Шайха Кўкарининг зикри

Ўшул кун хабар келдиким, шаҳзодаларким, ҳукм била Лаҳовар шаҳриға бориб эрдилар, шаҳарни мусаххар қилиб, моли амон тилайдурлар ва Шайха Кўкарини тутубтурлар. Шайха Кўкарининг зикрини бурун баён қилиб эрдукким, соҳибқирон Ҳиндустон вилоятига киргонда келиб ҳазратни кўруб эрди. Ва ҳазрат ани йахши кўруб андоқ сийладиким, андин йахшироқ бўлмағай. Ва ҳар ердаким етиб, ул ернинг ҳиндулари дедиларким, «Биз Шайха Кўкарининг кишисибиз», ҳазрат аларга музоҳим бўлмади. Ва икки сувнунг аросида бири Ганг дарёси ва бири Жавн суйида Шайха Кўкари ижозат тилаб, вилоятига бориб, соврин ва пешкаш йасаб, Паноҳ суйида-
217а ким, ани Лаҳовар суйи[914] ҳам дерлар, анда келиб қўшулгай. Ҳазрат ани/ ижозат бериб, ўз вилоятиға бориб, айшу ишратқа машғул бўлди ва ҳар нимаким, муқаррар қилиб эрди, барчани унутуб, мухолифат йўлига кириб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

соҳибқирондин мулозимлари, Мовароуннаҳр вилоятидин келур эрдилар, мисли Мавлоно Убайдуллоҳ Садр ва Ҳиндушоҳ Хозин анда еттилар, Шайха Кўкари буларға ҳеч (илтифот) қилмади. Бу жиҳатдин ҳукм бўлдиким, «Анинг вилоятини талаб, ўзини тутуб келтурсунлар!» Душанба куни ойнинг йигирми тўртида (03.03.1399) нусратпаноҳ черики Чинова суйидин кечиб, беш куруҳ йўл юруб, туштилар.

Ул кун амирзода Мироншоҳнинг навкарлари Табриздин келиб, шаҳзоданинг саломатлиқ хабарини келтурдилар[915]. Ва Бағдод ва Миср ва Шом ва Рум ва Дашти Қипчоқ ва Қалъайи Аланчуқнинг хабарларини арз қилдилар. Ва ўшул кун Ҳиндушоҳ Хозинни Самарқанд сори йибардиким, то хабар вусули соҳибқиронни анда элтгай. Ва ўшул кун амирзода Пир Муҳаммад Умаршайхнинг навкарлари Форсдин келиб, саломатлиқ хабарини келтурдилар. Ва пешкашлар кўб келтуруб эрдилар, барчани торттилар.

Чаҳоршанба куни, ойнинг йигирми олтисида (05.03.1399) Чинова суйидин кечиб, олти куруҳ юруб, бир ёзида тушти. Ва ўшул кун Табриздин келгон элчилардин бировни Самарқандга йибардиким, «Мундаки биз Ҳиндустон вилоятидин қайтиб келурбиз, андағи ўғлонлар ўтрув келсунлар!» Панжшанба куни, ойнииг йигирми еттисида (06.03.1399) олти куруҳ йўл юруб, бир жангалға йақин етиб, бир тепа устида ҳазрат соҳибқирон тушти. Ўшул кун жангал ичида бир шер пайдо бўлуб, Ислом черикининг баҳодурлари ул шер сори чобтилар. Барчадин бурун Шайх Нуриддин шерға етиб ҳамла қилиб, қилич била шерни чобти. Бу маҳалда амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳ Баҳодур ва амир Жаҳоншоҳ Лаҳовар шаҳридин
217б қайтиб, /ўрдуға келиб, пешкашлар била соҳибқиронни кўрунуш эттилар. Ҳазрат барча бекларға бағишлади. Аммо ул маҳалда иноят назари Муҳаммад Озодқа тушуб, хосса зарбофт тўн ва олтун камар ханжар бериб, уруғқиёши ичида ани сарафроз қилдурди. Ўшул кун ҳукм бўлдиким, «Ўнг қўл ва сўл қўлдағи беклар ва тумон беклари ва қўшун беклари, ҳар киши ўз юртиға қайтиб борсунлар!» Шаҳзодаларға ва бекларға ҳар бирига лойиқ тўнлар кийдуруб, отлар миндуруб, шафқат ва иноят била сарафроз қилди. Ва Ҳиндустондаги вилоятларнинг шоҳлариким, мутиъ бўлуб, хизматда келиб юрур эрдилар, барчаға иноятлар қилиб, нишонлар бериб, вилоятларига йибардилар. Ва Хизрхонким, Саранг ани тутуб қалъада банд қилиб эрди, ул аидин қочиб, Деҳли вилоятида Ажудан қошидаким, подшоҳи мусулмон эрди, бориб эрди, ҳазрат анда борғонда хизматқа келиб эрди. Бу маҳалда соҳибқироннинг иноят кўзи анга тушуб, Мўлтон вилоятини анга берди.

Ҳазрат соҳибқирон бу ердаким, тушуб эрди, ов қилмоққа асру муносиб эрди: ажойиб ва ғаройиб жонуворлардин бениҳоят эрди — шеру бабр ва каркидону кўтапой ва ола кийик ва кўк сўғун ва товусу тўти ва ўзга ажойиб қушлар кўб эрди. Соҳибқироннинг муборак кўнглига туштиким, ов солғай. Назм:

Буюрди шаҳаншоҳи иусратшиъор,
Ки, солғайлар анда черики шикор.
Юруб солдилар ов сипоҳи далер,
Ўшул ерда на бабр қолди, на шер.
На товус қолди, на тўти, даррож,
На лаклак била анда на қалдивож.

Ва анча жонивор олдиларким, сони йўқ эрди, каркидон кўб олдилар. Ва бу каркидон андоқ кушлук булурким, мункузи била отни/ уруб кўтарур. Ва
218а анинг терисига ўқ ва қилич ҳеч нима иш қилмас. Ул кун анда зубун бўлуб, кўб андин ўлдурдилар.

Одина куни (07.03.1399) овдин фориғ бўлуб, саккиз куруҳ йўл юруб, бир мавзеъким, ани Жаҳон дерлар ва Кашмирнинг йўлида эрди, анда келиб тушти.

Кашмир вилоятининг сифати

Кашмир вилояти оламдаги маъмур вилоятлардин эрур ва машҳур турур. Ва анинг вазъи асру ажойиб тушуб турур. Ва андаким, киши бораолур ва бу Кашмир тўртинчи иқлимнинг ўртасида, тўртинчи иқлимға тааллуқ

www.ziyouz.com kutubxonasi

турур, арзи ўттуз уч даража турур ва ўттуз етти дақиқа. Ва тавили юз даража турур. Ва ул вилоят тавилоний тушуб турур, тўрт ёни тоғ турур. Жанубидаги тоғи Деҳлиға таалluқ турур ва ғарби сoридаги тоғи авғонийларға таалluқ турур ва шарқи сори Туббатқа[916] таалluқ турур. Ва шарқидин ғарбиғача қирқ йағоч турур ва арзи шимолдин жанубғача саккиз йағоч турур. Тоғ ичида Ҳамавор дашти турур. Ўн минг маъмур кенти борким, барча оқар сувлар ва сабзалар ва боғлар ва зироат ва иморат турур. Ва ўн минг ерким, кентға ва зироатқа лойиқ ёлбас ерлари бор. Ул ернинг эли асру соҳибжамол ва латиф турур, нечукким аларнинг хублуғи оламда машҳур турур. Ва анда турлук-турлук гуллар ва йагочлар ва мейвалар асру кўб турур. Аммо совуғи асру кўб ва қаттиқ бўлур, қор ва йамғур кўб бўлур. Бу жиҳатдин анда хурмо ва норанж ва лиму бўлмас. Ўзга мейвалардин барча бўлур. Шаҳри ўртада тушуб турурким, ҳар ёни йигирми йагоч турур. Ва бу шаҳарнинг оти Нагара[917] турурким, пойтахт турур ва подшоҳ анда турур. Ва Бағдод шаҳритек бу шаҳарнинг ўртасидин улуғ сув борадур. Ва бу улуғ сув бир булоғдин чиқар ва ани Дайр булоғи дерлар. Ва бу сув Кашмирдин чиқиб Ҳиндустонға/ борур. Анда ани Дандона суйи ва
218б Чинова суйи ва Жамму суйи дерлар. Йана тўрт улуғ дарё Синд суйидек ва Биёҳ суйидек бир бўлуб, Мўлтондин юқори чиқиб, Чинова суйиға қўшулур. Ва бу сувлар Мўлтондин ўтуб Рова суйига[918] қўшулур. Ва андин сўнг Биёҳ суйи аларға қўшуб, Татта[919] еридин Уммон дарёсиға[920] тўкар. Ва бу шаҳарнинг қўрғони худой қудратидин тошдин тушуб турур, андоғким устакорлар ани йасаб турур деб хаёл қилғайсен. Бу қўрғон ҳаргиз ҳеч ери бузулмас ва ани киши иморат қилмас. Ва андаги эл анинг иморатидин ва йасамоғидин ҳеч фикрлари йўқ турур ва ҳеч киши ани уруш била ололмас. Ва эл йамғурдин ҳеч андишалари йўқ турур.

Кашмирнинг йўли уч сoридин турур: бир йўли Мўлтон сoридин эрур. Ва ул йўл андоқ турурким, аидин от ва эшак юраолмас. Ва кишиким, ул йўлдин борур эрмиш, сувни ва озуқини ўзи кўтариб борур эрмиш. Ва Ҳиндустон сори йўли ҳам ўшмундоқ турур. Ва ул йўлким, Туббат сoридин турур, ул бу икки йўлдин осонроқ турур. Аммо ул йўлда неча кунлуқ йўли андоқ турурким, анда бир ўтким, ердин чиқиб турур, ул ўт оғутек турур. Ҳар галаким андин еса филҳол ўлур эрмиш. Ва от ва эшак ул йўлдин келаолмас.

Алқисса, ҳазрат соҳибқирон шанба куни, ойнинг йигирми тўққузида (08.03.1399) Жаҳон мавзеъида кўчуб, тўрт куруҳ юруб, Дандона суйиға етиб тушти. Бас, ул сувға кўфрук боғлаштурди. Ҳукм қилдиким, «Черикдаги йайоғлари, турку-тожик ул кўфрукдин ўтсунлар!» Шоҳ Маликбек ва Жалол ал-Исломбек туруб, элни кўфрукдин ўткардилар.

Соҳибқирон давлат ва иқбол била Мовароуннаҳр сори мутаважжиҳ бўлғони

219а Жумада ал-охир ойининг охирида, йакшанба куни (08.03.1399) аввал сабоҳда ҳазрат соҳибқирон/ черикдин бурун отланиб, Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди. Илғор этиб, йиғирми куруҳ йўл юруб, тушти, Дандона суйининг қуйи сори Сомнат мавзеъидаким, Худ тоғиға таалluқ турур. Бас, андин душанба куни, ражаб ойининг аввалида (09.03. 1399) Сомнат мавзеъидин отланиб, қалъага етиб туштилар. Ва ўшул кун намози пешинда намоз уқуб, Жалолий йўлиға кириб суруб, тамоми шомда чўлдин чиқиб, Шаҳгон суйига етиб тушти. Ва бир жамоат бекларким, анда ўлтуруб, йўлларни ва қалъаларни сақлар эрдилар, мисли Пир Али Сулдуз ва ўзга беклар ҳукм билан Синд суйига кўфрук боғлаб эрдилар. Соҳибқирон келиб кўфрукдин ўтуб, тушгача анда тушуб ўлтурди. Аллоҳдодбекни кўфрук бошида қўйдиким, кейиндин келгон черикни кўфрукдин ўткаргай.

Соҳибқирон намози пешинни ўқуб саодат ва давлат била отланиб, икки куруҳ йўл юруб тушти. Чоҳоршанба куни, ойнинг учида (11.03.1399) андин кўчуб, Бону марҳаласида келиб тушти. Пир Али Тоз ва амир Ҳусайн Қавчин ва ўзга бекларким, авғонийларнинг дафъи учун анда туруб эдилар

www.ziyouz.com kutubxonasi

ва етти ой эрдиким, соҳибқирон мулозиматидин йироқ тушуб эрдилар, бу ерда барчанинг кўзлари муборак жамолидин йаруқ бўлди ва бир тўққуз от ва минг говмиш торттилар. Соҳибқирон отларни аларға уқ берди ва говмишларни кўруб дедиким, «Буларни бир ердин талаб олғон турурлар. Анда элтиб, эйаларига берсунлар. Ва Пир Али бўлғон кишиси била анда турсунким, черик барча ўткунча». Панжшанба куни, ойнинг тўртидаким, (фарвардинмоҳи жалолийнинг аввали) (12.03.1399) наврўз куни эрди ҳазрат Ҳаққ иноятидин отланиб Нағар қалъаси сори мутаважжиҳ бўлди.
219б Одина куни (13.03.1399) қалъаға етиб тушти. Ва ул кун ул юртдин шоҳзода Мироншоҳ (навкариға) /ижозат бериб, Озарбайжон мамлакати сори йибарди. Ва ўшул кун Маҳмуд Барот Хожа ва Ҳиндушоҳ Кобулийни Кобулгача йибардиким, андаги черикни йиғиштуруб, авғонийларнинг дафъи учун келтургай. Ва айтиб йибардиким, Сулаймоншоҳбекни ул маҳалдаким, Ҳиндустонға мутаважжиҳ бўлуб эрди, ҳукм қилиб эрдиким, Нағар қалъасини иморат қилғай. Ул ҳукм билан бориб, ул қалъани иморат қилиб эрди. Аммо қалъадин ташқари бир улуғ булоғ воқиъ бўлуб эрди, суйи асру зебо ва латиф эрди. Бу маҳалдаким, соҳибқирон мунда етиб кўрдиким, сув қалъадин ташқари турур, муборак хотирига кечтиким, бу булоғ қалъа ичида бўлғай. Бовужуд улким, фарзандларининг иштиёқи бор эрди, анда тушуб ултурди. Аммо маълум йўқ эрдиким, черик элидин не миқдор киши келгон турур. Бу маҳалда ахтачилар арз еткурдиларким, неча харвор тақа қолиб турур, ани не қилали? Ҳазрат муни эшитиб буюрдиким, «Ҳар каски черикдин ҳозир турур, аларга беринглар!» Бас, эл тақа ҳаваси учун ҳар бек келиб кишисини кўб этиб тақа олур эрди. Андин сўнг ҳукм қилдиким, «Қалъани улуғроқ қилсунлар, андоқким, булоғ қалъа ичида киргай!» Ва ҳар кимнинг беклардин кишисини кўб этиб тақа олиб эрди, ўшул дастур билан алардин киши тилаб ишга солдилар.

Шанба куни, ойнинг олтисида (14.03.1399) ул ишга машғул бўлуб яна душанба кунида (16.03.1399) намози дигарда ул қалъа тамом бўлди. Ва андоқ жаҳд қилдиким, беклар ўзлари хишт[921] ва балчиқ ташидилар. Ул қалъа тугангандин сўнг амирзода Пир Муҳаммаднинг навкарларидин (Нусрат) Қиморийни уч юз киши (ўз қўшунидин) ва уч ўғлонким, Жўчихон наслидин эрдилар, барчадин улуғи Йаруқ Ўғлон эрди, тўрт юз эвлук ўзбек
220а била анда қўйдурди. Ва Эрёб қалъасини ва Шанузон қалъасини/ Шайх Нуриддинбекнинг амакисининг ўғли Шайх Ҳасан Сахт Камонға берди. Ва андин кўчуб, Канди Шайх Муборакшоҳ сори равон бўлди, анда етиб тушти.

Сешанба куни, ойнинг тўққузида (17.03.1399) андин кўчуб, Кирмоқ йўлиға кириб юриди. Шайх Аҳмад Хожа Авғоний келиб ул дарада соҳибқиронни кўрди. Ўшул кун Асика мавзеъида етиб Шайх Аҳмад Абдал эвига тушти. Анчаким эликидин келди, хизмат қилди. Чаҳоршанба куни (18.03.1399) Асика мавзеъидин кўчуб, Оромак даҳонасида кирди. Ул кун Мавлоно Неъматни Шоҳрух мирзога Ҳиротқа йибарди. Панжшанба куни (19.03.1399) Сурхоб кентиға келиб тушти. Чоштда андин кўчуб, Кобулға келиб тушди. Ва анда Чўлпон Мулк оғо ва баъзи оғоларким, отлари ҳориб эрди ва баъзи беклар ва тева қатор ва хачирлар ҳам бориб эрди, Мубашширни қуйдиким, аларни бошлаб ақарин келгайлар. Ва ўзи андин отланиб, намозшомга йақин Жўйи Навға келиб тушти. Ва ул ариғе эрдиким, ҳазрат ўзи чиқориб эрди ва ани Жўйи Моҳигир от қўйуб эрди.

Жума куни (20.03.1399) андин кўчуб, Арабон мавзеъида келиб тушти. Ва ҳукм қидиким, «Анда работи солғайлар!» Андин отланиб, Шабарту ва Йангидарадин ўтуб, уқбадин икки йағоч йўл бери тушти. Ва ул кун ҳазратнинг элик-аёғига ташвиши вақиъ бўлди, андоқким, отқа минаолмади, муҳаффаға кирди. Ва ул ердаким, ҳазратқа бу алам пайдо бўлди, ул ерни Нохушак дедилар. Ўшул кун кечга йақин шаҳзода Шоҳрухнунг навкари Ҳиротдин келиб соғлиқ ва саломатлиқ хабарини келтурди. Ул ҳазрат алами жиҳатидин отлана олмай, ул кун анда турди. Ва йана тонгласи муҳаффада
220б кириб юриди. Бас, хосса мулозимлари муҳаффанинг пойаларини бўйунлариға олиб, дараға кириб /борур эрдилар. Ва ул йўл асру тор йўл турур. Ва анда бир уқба борким, ани Сиёҳпаж дерлар. Дарадин ангача йигирми олти қатла сувдин ўтмак керак. Ва уқбадин нари дарадин чиққунча йигирми икки қатла сувдин ўтмак керак.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Душанба куни (23.03.1399) маҳди аъло Сарой Мулк хонимнинг мулозимлари ва Тумаи ого ва ўзга оғоларнинг ва шаҳзодаларнинг навкарлари Самарқанддин келиб, пешкарлар тортиб, саломатлиқ хабарини арзға еткурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон алардин неча кишини ва Туман оғонунг навкари Темур Қутлуғни йибардиким, пилларни ўғруқдин (таъжил била) илгари суруб келтурсунлар. Аммо ҳазратнинг алами жиҳатидин барча мулозимларнинг кўнгуллари паришон эрди.

Чоршанба куни, ойнинг ўн еттисида (25.03.1399) ҳазрат Ҳаққ иноятидин ҳазрат соҳибқироннинг ул алами таскин топиб, мулозимлари барча севунуб шукр дедилар. Панжшанба куни (26.03.1399) Сароб мавзеъидин муҳаффада ўлтуруб, Бағлон сори мутаважжиҳ бўлди. Ахроз кентиға келиб тушти. Анда таом ва шароб ичиб, йана отланиб, Қаро Булоқ мавзеъида тушти.

Амирзода Пир Муҳаммаднинг ҳарамлари ва Жаҳоншоҳбекнинг ҳарамлари ва Бағлоннинг улуғ арбоблари совринлар келтурдилар. Одина куни, ойнинг ўн тўққизида (27.03.1399) андин кўчуб, Самангон мавзеъида тушти. Ва ўшул кун андин кўчуб, шанба куни, ойнинг йигирмисида (28.03.1399) Хулм мавзеъида келиб тушти. Ва туш маҳалида андин кўчуб, йарим кечағача юруб, Жайҳун суйиға йақин келиб тушти.

Соҳибқирон Жайҳун суйидин ўтконда хотунлари била ўғлонлари келгони

Йакшанба куни, ойнинг йигирми бирида (29.03.1399) чоштгоҳда соҳибқирон кема билан Жайҳун суйидин кечиб тушти. Ул тушкон ерда амирзода Улуғбек ва амирзода Иброҳим мирзо ва хазри муалло Бекиси Султон ва
221а муҳаззароти тиииқисмат ва жалолат /Сарой Мулк хоним ва Тўкал хоним ва Туман оғо ва ўзга шоҳзодалар била Самарқард акобирлари барча ўтрув келиб, муборак дийдориға мушарраф бўлуб, барча дуо қилдилар. Ва анча кумиш ва олтун сочиқлар сочтиларким, дарё йақоси тўла кумуш ва олтун бўлди. Душанба куни (30.03.1399) Термизга келиб турди. Хонзода Алоал-Мулкким насаби шарифи ҳазрат Расолатқа, салл Аллоҳу алайҳи васалламға тегар эрди, ул кун ҳазратқа тўй берди ва йахши пешкашлар тортти. Сешанба куни (31.03.1399) Термиздин кечиб, Жаҳоншоҳ қишлогида тушти ва андин кўчуб, Турки Гармобада тушти. Панжшанба куни (02.04.1399) қалъадин утуб, Оби Борйакда тушти, жума куни (03.04.1399) Чекдаликда тушди. Шанба куни (04.04.1399) Қўзи Мундоқда келиб тушти, ва йакшанба куни (05.04.1399) Дилбарчинға еттилар. Ва бу манзилда шоҳзода Шоҳрух Ҳиротдин келиб атосининг муборак дийдоридин кўзини равшан қилди. Шеър:

Ато бошиға келди ул шаҳриёр,
Қилиб анда кўб дурру гавҳар нисор.
Кўрушуб ато бирла ул нурҳунар,
Юкуиуб дуо қилди ул номвар.

Ўшул манзилда Мироншоҳнинг ўғли амирзода Умар Самарқандин келиб ҳазратни кўрди. Ҳиндустон борғонда соҳибқирон ани Самарқандда қўйуб эрди. Ул эл била йахши чиқиб, адл қилиб эрди. Соҳибқирон муни эшитиб, ани йахши кўруб сўрди. Душанба куни (06.04.1399) андин кўчуб, бир ариғ йақосида тушти. Сешанба куни (07.04.1399) Кеш вилоятиға кириб, Шайх Шамсуддин Кулор мазориға бориб тавоф қилди. Андин чиқиб ўзга машойихларнинг мазориға бориб тавоф қилди. Андин сўнг атосининг мазорига бориб тавоф қилди, кўб садақалар бериб фақиру мискинларға иноятлар қилди. Ва ўн беш кун Оқсаройда ўлтуруб, айшу фароғат қилди.
221б Шаъбон ойининг /ўн тўртида (21.04.1399) Кеш шаҳридин кўчуб, Рудак суйиға бориб тушти. (Чаҳоршанба куни, ойнинг бешида Чинор мавзеъида бориб тушти). Ойнинг ўн олтисида (панжшанба куни) (23.04.1399) уқбадин ўтуб, Қутлуғ юртда бориб тушуб, андин кўчуб,(одина куни ойнинг ўн еттисида) (24.04.1399) Тахти Қарочаға бориб тушти. Шанба куни, ўн

www.ziyouz.com kutubxonasi

саккизда (25.04.1399) Қаро Тепа боғида Жаҳоннамой кўшкида бориб тушти. Ва йакшанба куни, ўн тўққизда (26.04.1399) Давлатобод боғида бориб тушти. Душанба куни, ойнинг йигирмасида чоштгоҳда ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат била Боғи Дилкушо кўшкиға бориб тушти. Ва ул иморатни йанги тугатиб эрдилар. Анда тушканда подшоҳона суҳбати тутуб, барча шаҳзодалар ва оғолар ва беклар анда келиб ҳазратни кўрдилар ва сочиқлар сочиб, совриилар тортиб, муборакбод қилдилар.

Сешанба куни, ойнинг йигирми бирида (28.04.1399) давлат била Жаҳонгушойдин отланиб, Самарқанд шаҳриға кириб, ул шаҳарда Қусам ибн ал-Аббоснинг мазориға бориб тавоф қилди. Андағи мужовирларға кўб нималар бериб, намози пешинда Боғи Чинори нақши жаҳонға бориб тушти. Ва бу маҳалда пиллар етишти. Ва Самарқанд эликим, ҳаргиз пилни кўрмагон эрдилар, барча халқ тафарружқа чиқиб, Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло санъиға ҳайрон бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон барча шаҳзодаларга ва шаҳарнинг бузургларига тансуқ нималарким, Ҳиндустондин келтуруб эрди, кишига лойиқ савғотлар берди. Ва Сарангким, Маллухоннинг ағоси эрди, икки пил билан амирзода Султон Муҳаммадқа йибарди. Ва шаҳзода Шоҳрух ижозат тилаб Ҳиротқа борди. *Вал-ҳамду ли-Ллаҳи Раббил оламин, вас-салом ала хайри халқиҳи Муҳаммадин ва олиҳи ажмаъин.*

Ҳазрат соҳибқирон масжиди жумъа иморатини Самарқандда бунёд қилғони

Соҳибқирони гитиситон Ҳиндустон вилоятиға киргонда кофирлар била урушуб, бутларни синдуруб, оташкадаларни бузуб юрур эрди. Ул маҳалда ният қилдиким, «Мундин саломат қайтиб Самарқандқа борсам, анда масжи-
222а ди жумъа солғаймен». Бас, чун/ нусрат ва саодат била қайтиб Самарқандда тушти, ҳукм қилдиким, масжиди жумъани бунёд қилдилар.

Йакшанба куни, рамазон ойининг тўртида, тарих саккиз юз бирда, тавушқон йилда (10.05.1399) йахши соатда устодлар тарҳ солдилар. Сангтарошлар Форс ва Озарбайжон ва Ҳиндустондин келтуруб эрдилар, икки юз устодлар ишга машғул бўлуб, беш юз киши тоғқа бориб тош кесмакка машғул бўлдилар. Ҳар ердаким, меъморлар ва ҳунармандлар бор эрди, барча анда келиб ишга машгул бўлдилар. Тош келтурмак учун тўқсон беш занжир пилким, Ҳиндустондин Самарқанға келтуруб эрдилар, ишга машғул қилдиларким, тоғдин тош келтурур эрдилар. Ва ҳар иш бошида бир шаҳзода била бир бекни муҳассил қўйди.

Ва бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султонким, мўғул сарҳадида ўлтуруб эрди, етишти. Туман оғонинг хонақоҳида соҳибқиронни кўрунуш қилиб, муборак жамолидин кўзини йааруқ этти. Ҳазрат шаҳзода билан кўрушуб, йахши сўруб, марҳаматлар қилди.

Соҳибқирон ғоят иҳтимомидинким, масжид ишида таъаллул бўлмағай, ўзи ҳар кун келиб ишлагонлар бошиға туруб, иҳтимом қилур эрди. Ва сўрур эрди. Масжиди жумъада тўрт юз саксон устун тошдин йасаб, ҳар бирининг узунлиғи етти қари эрди, қўйуб йасадилар. Ва сақфини тошдин йасадилар ва тўрт ёнида тўрт минора йасадилар. Масжид тугангандин сўнг Дилкушо боғиға бориб тўйлар берди. Устакорларға гўнлар кийдуруб, отлар миндурди. *Вал-ҳамду ли-Ллаҳи Раббил-оламин.*

Ҳазрат соҳибқирон йана Эрон сори етти йиллиқ йуруш йароғи қилиб борғонининг сабаби

Худой тақдиридин амирзода Мироншоҳ (етти юз тўқсон саккизинчи йил кузиким, сичқон йилға мувофиқ турур), Хўйға йақин Пир Умар Нахчирбон мазорида ов солиб, ҳар ён чопиб /юрур эрди. Бир кийикни кўруб кўнглида
222б кечтиким, ул кийикни тирик олғай. Отидин йиқилиб, ўзидин кетиб, беҳуш бўлуб ётти. Фурсатдин сўнг филжумла ўзига келиб кўзини очти. Беклар ва мулозимлари бу жиҳатдин барчанинг кўнгуллари беҳузур бўлди. Шаҳзода уч кеча-кундуз ўшандоқ гоҳи ўзига келур эрди ва гаҳи ўзидин кетар эрди. Алқисса (муолижада хато бўлгани сабабидин) димогида халали воқеъ

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўлдиким, баъзи номуносиб ишлар андин зоҳир бўлур эрди. Ёз маҳалида Бағдод сори мутаважжиҳ бўлуб, черик тортиб борди ва ҳар кунда икки кўч қилиб борур эрди. Ва хаёлида бу эрдиким, Султон Аҳмад андин хабар эшитгач турмағуси турур. Шаҳзода Иброҳим Малик мазорига етти, Табриздин хабар келдиким, бир жамоат фитначи бадбахтлар иттифоқ қилиб, шарту аҳд қилиб турурким, бир фитна қилғайлар. Бас, бу сўзга ҳеч парво қилмай Бағдод сори юриди. Султон Аҳмад билур эрдиким, бу маҳалда Бағдодни киши қамал қилиб ўлтураолмас, шаҳарни беркитиб ўлтурди. Аммо Табриздин бир-бирининг кейнида элчи келиб, душманлардин хабарлар келтурдилар. Шаҳзода икки кундин сўнг отланиб, Бағдоддин Табриз сори мутаважжиҳ бўлди. Ва бир куни икки қатла кўч этар эрди. Табризга етконда ул жамоатким, йамон андишалар қилиб эрдилар, барчани тутуб ўлтурди.

Ушбу йилда Саййид Али Шакий Арлотдин мухолифати фаҳм қилиб, таҳқиқ қилмай, бориб вилоятни чобти. Шаҳзоданинг айшу ишрат қилгони вилоятларда машҳур бўлди. Ҳар ердаким, мухолифи бор эрди, далер бўлуб, мухолифат қила бошладилар. Бас, ул маҳалдаким соҳибқирон Ҳиндустонда эрди, Султон Тоҳирким, Султон Аҳмад Жалойирнинг ўғли эрди, бир жамоат кишиси билан Аланчуқ қалъасида эрди. Султон Санжар Ҳожи Сайфуддин ҳукм билан эртадин бери ул қалъани /қабаб ўлтуруб эрди, андоқким ҳеч киши қалъадин чиқаолмас эрди, аҳволлари асру хароб бўлуб
223а эрди. Ул фурсатда гуржилардин кўб киши жамъ бўлуб, Саййид Али Шакий билан иттифоқ қилиб, Султон Тоҳирни қамалдин халос қилғайбиз, деб Аланчуқ сори мутуважжиҳ бўлуб, Озарбайжон вилоятиға кириб чобтилар. Кўб ерни бузуб, мусулмонларни таладилар. Султон Санжар алардин хабар билиб, қалъа эшигидин қўпуб Табризға борди. Воқиъ бўлғон қиссани мирзо Мироншоҳға арз қилди. Шаҳзода ўғли Або Бакр мирзони неча бек билан, мисли Султон Санжар ва Ҳожи Абдуллоҳ Аббос ва Муҳаммад Фиръавн ва Шайх Муҳаммад Тавачи — бу беклар била Аланчуқ сори йибарди. Аммо гуржилар қалъаға еттилар. Султон Тоҳир қалъадин чиқиб аларға қўшулди ва қалъани Ҳожи Солиҳ ва Саййид Аҳмад Ўғилшоҳий ва гуржилардин ҳам уч киши аларға топшурдилар. Бас, аларнинг мақсуди ул эрдиким, Султон Тоҳирни қамалдин халос қилғайлар. Султон Тоҳирни халос қилғондин сўнг қайттилар. Ўшул ерда Табриз черики аларға етишти. Икки черик йасоллар ва сафлар тортиб уруштилар. Ва гуржилар асру кўб эрдилар, ўнг қўл ва сўл қўлдаги баҳодурларни сурдилар. Саййид Али Шакий ғўлға чопиб, Або Бакр мирзоға етти. Бовужуд улким, шаҳзода ўн саккиз ёшида эрди, ўқ-ёй эликига олиб, бир ўқ Саййид Алиға оттиким, ул ўқ бўйнига тегиб, отдин йиқилиб ётти. Аммо гуржилар ғолиб бўлуб, Табриз черикини суруб эрдилар. Шаҳзода саломат Табризға қайтиб борди. Ва гуржилар таки ўз вилоятларига бордилар. Аммо шаҳзоданинг димоғида ҳалал пайдо бўлғон учун доим жогир ичар эрди ва нард ўйнар эрди. Бир кун хотунимиким, Хонзода эрди, йамон сўкуб урушти. Хонзода қаҳр қилиб Самарқанд борди. Соҳибқирон Ҳиндустондин қайтиб Самарқандда келиб тушти: арзига еткурдиларким, / Табриз вилоятида фитналар пайдо бўлуб турур. Бу маҳалда Хонзода Табриздин келиб ҳазратни кўрди ва шаҳзоданинг аҳволини тамом арз қилди ва
223б дедиким: «Агар соҳибқирон анинг фикрини қилмаса, ул йаағилиқ қилур. Моликим, ҳазратқа тааллуқ эрди, тасарруф қилиб, барчани бекларига улаштурди». Соҳибқирон бу хабарларни билиб. Эрон сори йана мутаважжиҳ бўлуб, йарогиға машғул бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон етти йиллиқ йароғ қилиб, Эрон сори борғони

Назм: Эрур подшоҳ сойайи Ҳаққ баҳақ,
Аларнинг иши бўлди ўзга насақ.
Киши ишига ўхшамас кори шоҳ,
Кишиға на нисбат ба зилли Илоҳ.
Бировнингким, эрур анинг олами,
Ғофил бўлғали йахши эрмас дами.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон (бир йиллик) Ҳиндустон юрушидин қайтиб, ҳануз сафар заҳмати андин кетмай эрдиким, йана Эрон сори мутаважжиҳ бўлди. Тавачиларни ҳар сори чоптуруб, черикка жар еткурдиларким[922], «Етти йиллиқ йарогларини қилиб ҳозир бўлғайлар!»

Ҳазрат соҳибқирон Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур ва Жаҳон Малик Мулкат ва Пир Муҳаммад Пўлодким, шаҳзода Шоҳрухнинг беклари эрдилар, Ҳиротқа йибардиким, «Бориб шаҳзодани Озарбайжон сори йибаргайлар, ва Сулаймоншоҳбек илгари Табризға борғай!» Беклар Ҳиротқа келиб шаҳзода Шоҳрухқа соҳибқироннинг ҳукмини арз қилдилар. Ўшул замон шаҳзода буюрдиким, «Черик йиғилсун!» Ва Сулаймоншоҳбек Саййид Хожа билан Табризға мутаважжиҳ бўлдилар. Шаҳзода тақи черики йиғилғондин сўнг саодат ва иқлол билан отланиб, Домғон ва Бистом йўлидин юриди. Жажармға етконда (бу маҳал Жайҳундин кечаётган) соҳибқирондин Тўкал Қарқара келиб ҳукм келтурдиким, «Хуросон черики Шосмон ва Астробод ва Сори йўлидин юрусунларким, улуғ ўрду Бистом ва Домғон йўлидин борғусидур!» Шаҳзода ҳукм била Шосмон йўлиға кириб юрур эрди. Ул йўлда от-улоғ кўб зойиъ бўлди. Басе, ташвиш кўрдиларким, то Ферузкўҳға еттилар.

224а Соҳибқирон амирзода Муҳаммад Султонни /Туронзаминнинг забти учун салтанат сарири Самарқандда қўйди. Бердибек Сари Буға ва амир Ҳожи Сайфуддин ва Худододи Ҳусайний ва амир Шамсуддин Аббос ва Сиддиқ Тобон ва Арғуншоҳ Ахтачи ва Илёс Хожа ва Шайх Али Баҳодур ва ўзга бекларким, булар мўғул сарҳадининг забтиға машғул эрдилар, аларни ўшанда қўйди. Ва амирзода Искандар ибн Умаршайхни (Андигон тарафиға) ул вилоят (сарҳадининг забти учун) йибарди.

Соҳибқирон чаҳоршанба куни, муҳаррам ойининг саккизида,торих саккиз юз икки, тавушқон йилда (10.09.1399) отланиб, Қаро Тепа богида тушти. Ва андин кўчуб, уқбадин ўтуб Кешда тушти. Шайх Шамсуддин (Кулор) мазориға бориб тавоф қилди: хоссатан Хожа Муҳаммад ал-Ҳаким Термизийни ва Шайхи бузруквор Абу Бакр Варроқни ва ўзга машойихи киборни, *қаддаса Аллоҳу асроруҳум ажмаъин,* тавоф қилиб, фақиру мискинларға кўб садақалар берди. Жайҳун суйидин ўтуб, Балхқа бориб Ҳисори Ҳиндувонда тушти. Анда тақи ҳар ердаким, бир азиз бор эрди, тавоф қилди. Хоссатан Хожа Акоша ва Хожа Замон ва Султон Аҳмад Ҳазравиййа ва Фазл Айёз ва Суфён Сурий, *навввара Аллоҳ мазжаъиҳим*, барчаға бориб тавоф қилди.

Амир Ёдгор Барлоским, Балхнинг даруғаси эрди, кўб пешкашлар тортиб, хизмат қилди. Андин кўчуб Сариққамишда келиб тушти. Шаҳзода Шоҳрухнунг ҳарамлари Ҳиротдин келиб бу ерда соҳибқиронни кўрдилар. Ва амирзода Суюрғатмишким, (бу горихдин тўрт ой бурун панжшанба, куни рамазон ойининг саккизида, саккиз юз биринчи йилдаким (14.05.1399), уч юз йигирми биринчи жалолий йилининг учунчи хурдодмоҳиға мувофиқдур), Маликат оғодин туғуб эрди, ҳазрат қошида келтурдилар. Ҳазрат соҳибқирон ани кўруб севинди.

Оқ Буғабек тақи ўшул маҳалда Ҳиротдин келиб соҳибқиронни кўрди.

Андин кўчуб, Жомға бориб тушти, Зинда Пил Аҳмад Жомнинг мазориға бориб тавоф қилди. Амирзода Рустамни Шерозға ағоси қошига — Пир Муҳаммад мирзоға йибардиким, иккаласи иттифоқ билан Бағдодқа мутаважжиҳ бўлғайлар. Ва Севинчакбекни икки минг киши била анга
224б қўшди. Ҳазрат / соҳибқирон Харжирд ва Фароҳ саҳросида ов солдурди[923]. Икки кундин сўнг (черик давра йасаб), жирга бир-бирига етиб қўшулдилар. Соҳибқирон жиргага кириб, ҳар турлук жониворлардин кўб отиб йўлидин юруб, Райға бориб, Айвонак кентида туштилар. Шаҳзода Шоҳрухким, Мозандарон йўлидин борур эрди, бу ерда келиб соҳибқиронға қўшулди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Сулаймоншоҳбекнинг қиссасиким, ҳукм била илгари келиб эрди

Сулаймоншоҳким, ҳукм била илгари келиб эрди, Табризға мутаважжиҳ бўлуб борурда Райға етиб тушти. Рай даруғаси Баёи Қавчин келиб Сулаймоншоҳбекни кўруб,шаҳзоданинг димоғи ҳалал топқонини андин эшитти. Бас, Табризға бормоқ маслаҳат кўрмай, андин Ҳамадонға бориб турди. Амирзода Або Бакр амирзода Мироншоҳнинг беклари била кенгашиб, иттифоқ била хат битиб Сулаймоншоҳбекка йибардиларким «Албатта бу сори келсун!» Сулаймоншоҳбек Табризға бориб тушти. Икки кундин сўнг амирзода Мироншоҳни ҳазрат соҳибқиронға ўтрув йибардилар. Ва амирзода Або Бакрни ва Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодурни тўй бериб, от миндуруб, тўнлар кийдуруб, Қаробоғ сори йибардилар.

Соҳибқирон Рай ва Шаҳриёрдин ўтуб эрдиким, амирзода Мироншоҳ келди. Ул кун ҳазрат анга кўрунуш бермади. Ўшул кун Амон отлиқ, амирзода Пир Муҳаммад Умаршайхнинг навкари Шероздин пешкашлар билаким, амирзода йибариб эрди, келиб кўрунуш этиб, пешкашларни тортти. Тонгласи амирзода Мироншоҳга кўрунуш бериб, амирзода юкунуб, қалин пешкашлар тортти. Аммо соҳибқирон анга ҳеч илтифот қилмади, ул жиҳатдинким андин йамон ҳаракатлар зоҳир бўлуб эрди. Ва Темур Хожаи Оқ Буға ва Жалол ал-Ислом ҳукм билан Табризға бордиларким шаҳзоданинг аҳволини сўруб,таҳқиқ қилғайлар. (Алар тезда) Табризга бориб ноибларини ва омилларини тутуб банд қилдилар ва девоний дафтарларни тилаб,
225а /(неча йиллиқ) «ду данга» молким, девони аълои хоссага тааллуқ эрди, шаҳзода ани олиб харж қилиб эрди, барчани ҳавола қилдилар. Ҳазрат эшиттиким, шаҳзодаға айшу ишратиға боис бир жамоат созандалар бўлғон эрмишлар, алар жиҳатидин шаҳзода ишратқа машғул эрмиш. Бу жиҳатдин вилоятқа ташвишлар пайдо бўлғон турур. Ҳукм бўлуб эрдиким, аларни тутуб йасоққа стқургайлар. Шаҳзоданинг нойиблари Мавлоно Муҳаммад Кўҳистонийким, барча илмда беназир олим эрди ва Устод Қутбуддин Найий ва Ҳабиб Удий ва Абдулмўмин Гўяндаким, булар мусиқий фанида ягонаи рўзгор эрдилар,тутуб пойи дорға келтурдилар. Мавлоно Муҳаммад ҳазил била дедиким: «Хизмати Устод Қутбуддинким, барчадин пешво ва муқаддам эрур, керак бу ерда алардин илгари дорға мушарраф бўлғайлар». Жаллод аввал Қутбуддин Найийни дорга ости. Мавлоно Муҳаммадқа навбат етконда бу икки байтни назм қилиб ўқуди ва қазо ҳукмини ўз ҳукми била айтти, байт:

Поёни кор ва охир дур аст мулҳидо,
Гар боядат ва гар на ба даст ихтийор нист.
Мансурвор гар ба рандат ба нойи дор,
Мардона пой дор, жаҳон пойдор нист[924].

Ва аларнинг мусоҳибларини тақи дорға остилар.

Ҳазрат соҳибқирон Султонияға етконда Музаффар Назарий Исфаҳондин келиб, ҳазратни кўрди ва йахши тансуқ пешкашлар тортти. Соҳибқирон Қародара ва Ардабил йўлидин Қаробоғ сори мутаважжиҳ бўлди. Ва Муғон ва Оқтом саҳросида ов солиб Арас суйиға етиб тушти. Ва ул сувдин кемадин кўфрук боғлаб, саломат ва саодат била кечтилар. Ва ўрдуи аъло Қўтур кентиким, Умар Тобоннинг юрти эрди, анда қишлоқ қилдилар. Амирзода Або Бакр ва Сулаймоншоҳбек ул юртда келиб соҳибқироннинг мулозиматиға мушарраф бўлдилар. Ва амирзода Мироншоҳнинг беклари
225б ҳар бири ўзиға лойиқ пешкашлар келтуруб торттилар. Мундин бурун Шаки вилоятининг даруғаси Саййид Али Арлот гуржилар била иттифоқ қилиб, Аланчуқ қалъасиға /бориб, ул муҳимда жонини бериб эрди, нечукким бурун шарҳ қилдуқ. Анинг ўғликим оти Саййид Аҳмад эрди, атоси ўрнида ўлтуруб эрди, атоси қилгон йазуқдин қўрқуб, Ширвонға амир Шайх Иброҳимға борди. Ва соҳибқирои Шайх Иброҳим била асру йахши эрди. Шайх Иброҳим соҳибқироннинг лутфу карамига эътимод қилиб, ани ҳазрат қошиға келтурди ва гуноҳини соҳибқирондин тилади. Соҳибқирон лутфу карамидин йазуғидин кечиб, Шайх Иброҳимға бағишлаб, анга иноят-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар ҳам қилди ва атосининг вилоятини анга берди. Шайх Иброҳим кўб пешкашлар тортиб, тўй тартибига машгул бўлди ва анча қўй ўлтурдиким, баковуллар анинг улаштурмоғиға ожиз бўлди. Ва ўзга суҳбат асбоби ҳам анга лойиқ эрди, тўйдин сўнг йана пешкашлар, қумошлар ва тевалар ва хачирлар ва соҳибжамол канизаклар била қуллар тортти. Булардин бошқа олти минг от пешкаш қилди.

Соҳибқиронға ҳар соридин йахши хабарлар келгони

Бу маҳалда соҳибқиронға ҳар соридин йахши хабарлар келди[925].

Бири хабар улким, Темур Қутлуғ Ўғлонким, соҳибқирон Тўқтамишхонни босқонда Жўчихон улусида ани хон қилиб эрди, бу ҳукмдинким: *Инна-л-инсана ла-йатға ан раъаҳу истағна*[926] куфрони неъмат қилиб, мухолифатдин дам урар эрди, бу маҳалда вафот бўлди. Ва ул улус бир-бир бўлғондур. Йана бири улким, Малик аз-Зоҳир Барқуқким, мамолики Миср ва Шом анга тааллуқ эрди, ул тақи ўлуб, беклари аросида мухолифат бўлғон турур ва бир-бири била урушуб, кўб киши беклардин ўлғондурлар. Ва Фаражким, анинг ўғли турур, ҳеч ихтиёри йўқ турур ва Миср Шомда ғавғолар бўлубтур[927]. Ва йана Хитой вилоятида Тўнғузхонким, ул вилоятнинг подшоҳи эрди ва кофир эрди, ул тақи ўлуб эрди ва анда тақи ғавғо бўлуб турур. (Йана бири улким) Хизр Хожа Ўғлонким, Жета элининг хони эрди,
226а ул тақи вафот бўлгон турур. Ва Шамъи Жаҳон Ўғлон ва Муҳаммад Ўғлон / ва Шер Али Ўғлон ва Шоҳ Жаҳон ўғлонким, (анинг ўғуллари эрди), бир-бири билан мухолиф бўлуб турурлар. Ва амирзода Искандар Умаршайх беклари била (Андиғондин черик тўплаб) ул сори мутаважжиҳ бўлуб турур. (Ва соҳибқирон давлатидин Муғулистон душманларидин ғолиб бўлуб, аларға мақҳур ва манқуб бўлуб турур).

Бу хабарлар барча бир кунда ҳазратқа келди[928]. *Ал-ҳамду ли-Ллоҳи Ваҳидил-Қаҳҳор*[928].

Амирзода Искандарнинг қиссаси

Мундоқ эрмишким, чун Жета улусининг подшоҳи Хизр Хожа Ўғлон вафот бўлди, ўғлонлари бир-бири била мухолиф бўлуб, эл-улуси паришон бўлуб эрди, амирзода Искандар бу хабарни эшитиб, фурсат ғанимат билиб, бовужуд улким, ўн беш ёшида эрди, Андижон черикини йиғиштуруб, беклари билаким, мулозиматида эрди, мисли Пир Муҳаммад Тағай Буғай Барлос ва Нурак Барлос ва Баён Темур Беккичик Жета ва Пир Ҳожи Малаш ва Шерматким, Баҳман Жониқурбонининг ўғли эрди, Мўғулистонға мутаважжиҳ бўлдилар. Ва ул бекларким, ҳукм била Жета сарҳадида ўлтуруб эдилар, мисли (Бердибек) ва Пир Муҳаммадбек ва Худойдоди Ҳусайний ва Шамсуддин Аббос ва Довуд Малик Барлос ва Сиддиқ Тобон ва ғайруҳум барча шаҳзодадин хабар билиб, мутаважжиҳ бўлдилар. Шаҳзода Кошғарға етконда беклар келиб қўшулдилар ва иттифоқ била Мўғулистон сори юрубердилар. Ва бориб Ёркентни чоптилар. Ва андин ўтуб, Сариққамиш ва Калпин ва Алакўл ва Ёрқўрғон ва Чаҳортоқ ва Куюкбоғ барчани чобтилар[930]. Учда етконда[931] андағи баъзи эл-улуским, бор эрди, баъзилари тобиъ бўлуб, баъзиларини кўчуруб Оқсув[932] йўлидин элттилар. Ва Учда бир маҳкам қалъа бор эрди, анда келиб кўб урушуб фатҳ қилдилар. Ва Оқсувда уч қалъа бор эрдиким, барчанинг йўли бир эрди. Ва андоқ берк қалъалар эрдиким, таъриф қилса бўлмас. Ул қалъаларға эътимод қилиб, баъзи эл анда кириб эрди, амирзодаи мушори илайҳи беклар била Оқсувға бордилар. Анда етконда уруш асбобиға машгул бўлдилар. Қирқ кунғача уруш қилдилар. Охир қалъадағи эли ожиз бўлуб,
226б пешкашлар /чиқариб амон тиладилар. Ва шаҳзода аларға амон бериб, андин Бой[933] ва Кусин сори чобқун йибардилар. Ва Бой йайлоқ эрди ва Кусин[934] — қишлоқ. Амирзоданинг черики Бой ва Кусинни чопиб, Хизршоҳбекнинг ҳарами Малик оғо ва қизи Иҳсан Маликни асир эттилар. Ва Торимни[935] тақи чопиб, кўб кишини андин кўчуруб келтурдилар. Ва ул

www.ziyouz.com kutubxonasi

фатҳдин сўнг амирзода Искандар Оқсувдин Хўтан[936] сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва Хўтандин Хон Балиқким[937], Хитой вилоятининг пойитахти турур, сув ва ободонлиқ йўлидин юз олтмиш бир манзил турур[938]. Ва андин Қаро Хожағача[939] ўттуз беш манзил турур ва Қаро Хожадин Татқовулғачаким, Хитой сарҳади турур ва тоғдин йана тоғқача том уруб, дарвоза қўйуб турурлар[940] ва уйлар ва ёмоналар йасаб турурларким, доим анда бир жамоат туруб сарҳадни муҳофазат қилурлар, ўттуз бир манзил турур. Андин (Ганжанфуғачаким, Хитой шаҳарларидин турур, эллик беш манзил ва андин Ханамнайгача қирқ манзил ва андин) Хон Балиғқача қирқ манзил турур[941]. Ва йана бир йўл бор эрмишким, Хўтандин Хитойгача қирқ кунда борса бўлур эмиш. Аммо анда ободонлиқ йўғ эрмиш ва қумлақ эрмиш. Ва ул йўлда қудуқ қазарлар, ҳар қачонким сувга эҳтиёж бўлса. Агарчи суйи бот чиқар эрмиш, аммо ул сувдин ҳеч ичса бўлмас эрмиш. (Ажиби улким, аролари узоқ бўлмағон икки қудуқ қазисалар, бирининг суйи ҳолокатлик ва бирининг суйи ҳаётбахш эрмиш).

Хўтандин Кошғарғча ўн беш кунчалик йўл турур. Ва Кошғардин Самарқандғача йигирми беш манзил турур. Ва Хўтанда икки рудхона турурким, аларни Арангқош ва Қароқош дерлар. Ва ул сувлар ичида бўлғон тош йашм турур. Ва андин йашм тошини ўзга мамоликларға элтарлар. Ва бу рудхоналарнинг суйи Қаронғутоғдин келур[942].

Алқисса, амирзода Искандар Хўтанға етти, андағи эл пешкашлар билан чиқиб, тобиъ бўлдилар. Ва андағи қалъалар барча мусаххар бўлди. Ва амирзода Қаронғутоғ сори борди ва андин қайтиб, ул қиш Кошғарда ўлтурди. Мўғул кизларидин икки тўққуз ҳурдек қизлар Шайх Йасовул била
227а соҳибқиронға /йибарди. Ул Шом юришидаким, қиссаси келгуси турур, ул маҳалда соҳибқиронға борди. Ва бир туққуз қиз ва бир тўққуз от амирзода Муҳаммад Султонға йибарди. Ва ул черики била Самарқандин Туркистонға келиб эрдиким, Жетаға борғай. Аммо амирзода Искандар Жетаға борди: бу жиҳатдин анинг кўнгли қолди ва шаҳзода Искандар йибаргон отларини олмай, Самарқандға ёниб борди. Ва баҳор бўлғонда амирзода Искандар Андижонға келди ва андин амирзода Муҳаммад Султонни кўргали Самарқандқа мутаважжиҳ бўлди. Оқ Кўталға етконда шоҳзода Искандарға дедиларким, «Шаҳзода Муҳаммад Султон сенинг билан йамон бўлуб турур ва сен борғач сени тутур». Бас, муни эшитиб қўрқуб, Андижонға ёниб борди ва қалъаға кириб ўлтурди. Беклари Пир Муҳаммад Тағай Буға Барлос ва Пир Ҳожи Малаш бу маънони мухолифатқа таҳаммул қилиб, Андижон черикини жамъ қилиб, қалъани ўртада олдилар. Амирзода Искандар алар билан сўзлашиб, қалъадин чиқиб, Гулистонға тушти. Ва ул боғи турурким, амирзода Умаршайх йасаб эрди. Ва алар амирзоданинг хосса навкарларини тута банд қилдилар. Ва шаҳзода Муҳаммад Султонға киши йибардиларким, «Шаҳзоданиниг мухолифат хаёли бор эрди, қалъада кириб эрди. Биз анга тааллуқ навкарларини тутуб, ҳар неким маслаҳат бўлса андоқ қилурбиз». Шаҳзода Муҳаммад Султон муни эшитиб киши чобтурдиким, «Шаҳзода Искандарни мулозимлари била Самарқандқа келтурсунлар!» Амирзода Искандарни навкарлари била Самарқандқа элттилар. Кўҳак суйига етконда, амирзода Муҳаммад Султон анда ўлтуруб эрди, шоҳзода Искандарни анинг қошиға келтурдилар. Шаҳзода Искандарни банд қилиб, Баён Темур Беккичикким, отабеги эрди, йигирми олти киши билаким, барча шаҳзода Искандарнинг мулозимлари эрди, ўлтурди.

Соҳибқирон Дараи Хамша гуржи кофирларига борғони

227б Бу оятнинг муқтазоси биланким: *Йа аййуҳа-н-набиййу харриз ал-мўъминина ала-л-қитал*[943] соҳибқирони комкорнинг доим муборак кўнглида /бу эрдиким, кофирлар била ғазо қилғай. Бу жиҳатдин қишда торих саккиз юз иккида (1399-1400 йил қиши) давлат билан Қаробоғда қишлоқ солиб эрдиким, ғазо нияти қилиб Гуржи сори мутаважжиҳ бўлди. Ва Шайх Иброҳим била Сайди Аҳмадни тўн кийдуруб, йахши сийлаб ижозат берди. Андин сўнг ҳукм қилдиким, «Черикдин ҳар ўн кишидин уч киши яроғлари била ўн кунчилик озуқи билан. Ўзга қолғон черик билан ўтруқ ўшул ерда турсун!» Соҳибқирон нусратшиъор беклари била ва шаҳзодалар билан илғор

www.ziyouz.com kutubxonasi

солиб, гуржиларнинг вилояти сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Кемалар келтуруб, сувға кўфрук боғласунлар!» Кур суйиға кўфрук боғлаб ўттилар. Шайх Иброҳим Ширвон черики билан келиб қўшулди. Сайди Аҳмад тақи мулозиматқа келди. Андин кўчуб, Шакидин ўтуб, Хамша дарасидаким, кофирларнинг ватан ва масканлари эрди, юриди. Ва ул даранинг ичи жангал эрди, андоқким, андин ута олмас эрди. Ҳукм бўлдиким, «Черик жангалдаги йагочларни кесиб, йўл қилсунлар!» Черик эли ўн кун болту ва дамра ва арра билан йағочларни кесиб йўл йасаб юрур эрдилар. Андоқ энлик йўл йасадиларким, черик беш олти қўшун бир-бирларининг ёнларида йасал билан юрур эрди[944]. Ул маҳалда йигирми кунгача муттасил қор ёғар эрди. Ислом черики кофирларнинг юрт ва манзилларига етиб, ғозиёна такбир солиб, қиличларини тортиб, кофирларға кириб чопабошладилар. Ва ҳар кишини чоптилар, тирик қўймадилар. Хамшаким, аларнинг улуғи эрди, қочти. Мансур черики анинг кейнида Оқсув дарасиғача қовлади ва кўб қўй ва ути ва тева олдилар.

Ҳамша қочқондин сўнг черик эли кофирларнинг уйларини куйдурдилар. Ва бу кофирларга жоғир билан асру майллари бор эрди. Андоққим, агар алар ичида биров ўлса эрди, ани жоғир билан ювар эдилар. Бу
228а жиҳатдин ҳукм бўлдиким, «Андағи бўлғон боғларни бузуб, токларни / тубидан чиқориб ташласунлар!».

Соҳибқироннинг давлатини кўрунгким, ўтгон қиш Ҳиндустон вилояти Деҳли шаҳрида Ганг дарёсининг йақосида бўлғон бутхоналарни бузуб хароб қилди ва бу қишким, ҳануз арода бир йил кечмайдур, Гуржистон вилоятиға кириб бутхоналарни ва калисоларни буздилар.

Соҳибқирон Дараи Хамшадин қайтиб борғони

Соҳибқирон мансур черики бир ойғача юруб, Гуржистон вилоятида ҳар ердаким кофирлардин тобтилар, ўлдурдилар. Ва Хамшаким аларнинг улуғи эрди, овора бўлуб қочти. Ва анда совуқ асру қаттиқ эрди ва йўллар қордин богланиб эрди. Бу жиҳатдин черикка озуқ қолмай ва отлари кўб зойиъ бўлуб, талаф бўлди. Бу жиҳатдин соҳибқирон қайтиб Кур суйидин кечиб, Қаробоғда келиб қишлоқда давлат билан тушти. Ва ул юртда амирзода Халил Султонға худойи таоло бир ўғул каромат қилди. Ва ани Баргул от қўйдилар ва неча кун тўйлар қилиб, айшу фарогат қилдилар.

Бу маҳалда фармон бўлдиким, «Мирзо Мироншоҳнинг бекларинким, гуржиларнинг урушида тақсир қилиб турурлар, сўрсунлар!» Шаҳзода Шоҳрух ва беклар ўлтуруб сўруб таҳқиқ қилиб, наким воқиъ бўлғон эрди, арзға еткурдилар. Ҳукм бўлдиким, «Ҳожи Абдуллоҳ Аббос билан Муҳаммад Қазағонни олдиларига ва кейинларида йасоқ таёғи урсунлар. Ва Йамин Ҳамза Апардийким, барчадин бурун қочиб эрди, ани ўлдурсунлар!» Аммо шаҳзодалар анинг гуноҳини тилаб,ул қутулди,аммо йасоқ таёғи урулди. Ва ҳар биридин жаримона, деб уч юз от олдилар. Ва соҳибқирон амирзода Або Бакрким, ул урушда журъат кўрсатиб, бир ўқ билан Саййид Али Шакийни ўлдуруб эрди, анга кўб сийлади. Бу маҳалда Бурҳон Ўғлонким, доим йамон
228б ҳаракат андин зоҳир бўлур /эрди, йана бир йамон ҳаракат зоҳир бўлди. Бу жиҳатдин ани ўлдурдилар ва ўғлини ҳам ўлдурдилар. Навкарлари била қўшунини Рустам Фулодқа бердилар.

Амирзода Рустамким, Жомдин Шерозға мутаважжиҳ бўлуб эрди ва ағоси амирзода Пир Муҳаммаддин йазуқ воқиъ бўлғони зикри

Юқори айтиб эрдукким, амирзода Рустам ҳукм билан Жомдин Шерозға мутаважжиҳ бўлди ва Севинчакбек икки минг киши билан анга қўшуб, бирга юридилар. Алар Йазд йўлидин ва Абаркўҳ йўлидин Шерозға етти, амирзода Пир Муҳаммад Қаробоғда буларга тўй бериб, отлар миндуруб, тўнлар кийдуруб, амирзода Рустам ва Севинчакбек ва Ҳасан Жондор ва Ҳусайн Чигдовулким, бу икки бек Шерозда эрди, амирзода Рустам билан

www.ziyouz.com kutubxonasi

Беҳбеҳон[943] ва Тустар йўлидин Бағдод сори мутавжжиҳ бўлдилар. Ва амир Саъид Барлос ва Алибек Исаким, Аббосбекнинг қариндошлари эрдилар, забт учун Шерозда турдилар, ва соҳибқирондин ҳукм ўшандоқ келиб эрди, Амирзода Пир Муҳаммадқаким, ҳукм эрдиким, бу черикни бошлаб Бағдодқа борғай.

Амирзода Рустамнинг сўнгида отланиб юриди, икки-уч манзил юруб ўзини хасталиққа баҳони қилиб, Навбинжони Шулистондин[946] қайтти. Амирзода Рустам мазкур бўлгон беклар била Ром Ҳурмуздаги Лури Астаркни[947] чопиб, сонсиз мол олдилар. Андин илғор солиб Дизфулдин ўтуб, Дубандар мавзеъида сокин ва ҳашамнишинларни таладилар. Ва андин юруб, Бадра ва Баксани талаб асир қилдилар. Ва андин ўтуб бир ерга еттиларким, амир Али Қаландарким, Султон Аҳмаднинг навкари эрди, анда даруға эрди, уруш оҳангини қилди. Мансур черики бир ҳамла била ани босиб, ўн бир киши алардин асир қилиб, барчани ўлдуруб Мандалини[948]
229а таладилар. Аммо амирзода Пир Муҳаммадким, ёниб Шерозға келди, /бир жамоат бадфеъл тожикким, анинг хизматида эрдилар, ани йамон йўлға тутуб, йааги бўлдилар. Ва навкарларидин биров келиб, бу ҳол ҳусусинда амир Саъид Барлосқа оғоҳ қилиб деди. Бу айтқонлар тафтиш ва таҳқиқ бўлғондин сўнг шаҳзодани тутуб, Кўҳандиз қалъасида беркитти ва ўзи анинг муҳофизати учун қалъада туруб, Алибек Исани Шерозда қўйди. Соҳибқиронга бу воқиъалардин хабар йибарди. Соҳибқирон эшитқондин сўнг ҳукм бўлдиким, «Аллоҳдодбек Шерозга бориб, ул кишиларким, шаҳзодани бу йўлда тутуб турурлар, аларни ўлдургай. Ва амирзода Рустамни акасини анинг ўрнида Шерозда қўйуб, амирзода Пир Муҳаммадни банд қилиб, банд келтургай!» Аллоҳдодбек ҳукм била юруб Шерозга еттилар. Ул йамон кишилардин бири Мавлоно Муҳаммад Халифа ва Саййид Жарроҳ ва Рустам Хуросоний эрдилар, аларни ўшул кун йасоққа еткурдилар ва Муставий Қушчининг элик-аёғини кестилар. Ва Муборак Хожа ва Муҳибб Шарбатдор ва Шайхзода Фаридни банд қилди. Ва соҳибқироннинг нишонини Ироқи Арабқа амирзода Рустамга йибарди. Ва Мандалида амир Али Қаландарни босқонда нишонни шаҳзодаға келтурдилар. Амирзода мушори илайҳи мазмуни нишондин воқиф бўлуб, таваққуф қилмай Шерозга ёнди.

Ва Севинчакбек Жимжамол йўлидин Қаробоғ сори юриди. Амир Али Қаландарким, мансур черикидин қочиб эрди, Бағдодқа бориб сурат ҳолини Султон Аҳмадқа деди. Кўнглида ажойиб қисса воқиъ бўлғондур. Мундоқ эрдиким, соҳибқирон Хузистон забтини Ширвонға бериб эрди. Ул анда бориб мол йиғиштурмоққа машғул бўлуб, элга зулм қилуб, кўб мол олди. Ва Жувайзада баъзи кишини ўлтуруб, минг киши билан Султон Аҳмад қошига борди. Султон Аҳмад ани азиз тутуб, нима иноят қилди. Аммо ул йашура
229б Султон Аҳмаднинг мулозимлариға /ва бекларига кўб йармоқ берди — баъзиға ўн минг олтун ва баъзига йигирми-ўттуз минг олтун берди. Қазодин йигирми бергон йармоқининг муфассали Султон Аҳмаднинг бир навкарининг эликига тушти. Ул маҳалдаким, Султон Аҳмад мансур черикидин хабар билиб қўрқуб дарвозаларни боғлаб эрди, муфассални анга кўрсаттилар. Бир ваҳми минг бўлуб, Рофиъ деган бир навкариниким, анга ўн минг олтун бергон эрмиш ва оти муфассалда эрди, Султон Аҳмад ани ўз элики била чобти. Ва ул маҳалда Ширвонни бир жамоат билан мисли Қутб Ҳайдарий ва Мансур билан Ўйротқа йибариб эрдиким, чобқайлар. Ёдгор Ахтачини йибардиким, андаги бекларга айтқайким, Ширвонни тутуб ўлдургайлар ва бошини Бағдодқа йибарсунлар. Беклар ани ўлдуруб, бошини Бағдодқа йибардилар. Ва Султон Аҳмад бир ҳафтада ўз кишисидин икки минг кишини ўлтурди. Ва Вафо Хотунким, аноси ўрнида эрди ва кичикидин анга сут бериб парвариш қилғон эрди, Воситқа йибариб, оғзига ёстиқ қўйуб ўлдурди. Ўзга хотунлари ва хизматкорлариким, ҳарамида эрди, кўбракини ўз элики билан ўлдуруб, Дажлада ташлаттурди. Ва андин сўнг эшикини қоқиб, ошини бериб қайтар эрдилар. Неча кундин сўнг маҳрамларидин олти кишини чорлаб буюрдиким, Тавиладин етти кушлук от олиб, Дажладин нари элттилар. Ва бир кеча кема билан сувдин ўтуб, олти киши билан отланиб, Қаро Йусуф Туркмон элига мутаважжиҳ бўлди. Ва неча кун бовурчилар таом келтуруб хизматкорларға бериб кетар эрдилар. Ва элни андин ҳеч хабари йўқ эрди. Султон Аҳмад Қаро
230а Йўсуф Туркмонға дедиким, «Бориб Бағдодни талангизлар». Қаро Йусуф / навкарлари била Бағдодқа келиб, сувға йақин етиб турдилар. Султон Аҳмад

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бағдодқа кириб, туркманларни киргали қўймай, кўб нима аларға берди. Туркманлар қайтиб бордилар.

Аммо Султон Аҳмадқа соҳибқирон черикидин асру хавфи бор эрди, доим жосуслар йибариб хабар тутур эрди. Торих саккиз юз икки охирида Султон Аҳмадқа (1401 июл) хабар келдиким, нусратшиъор черики Сивос сори келдилар. Ўзи билан фикр қилдиким, агар соҳибқирон Шом ва Румға кирса, қочар ери қолмас. Фараж отлиқ навкарини шаҳарда қўйуб, ўғулушоғини олиб, Қаро Йусуф билан Бағдоддин юруб, Фурот суйидин кечиб, Рум сори қочиб бордилар. Ҳалабқа етконда Ҳалабнинг ҳокими Темуртош черики билан шаҳардин чиқиб, йўлини тутуб уруштилар. Булар Ҳалаб черикини босиб, андин саломат ўтуб, Румға бордилар. Йўлда борурда нусратшиъор черикидин бир жамоат киши аларға учраб, урушуб аларни хароб қилдилар. Нечукким бу қисса келгуси турур.

Соҳибқирон қурултой қилиб, Гуржистонға борғони

Қиш келгонда, аввал баҳордаким, олам гулу райҳондин биҳиштбаринdек музаййан ва ороста бўлди, соҳибқирони комкор қурултойға фармон қилди. Шеър:

Чу қиш кетти ва келди фасли баҳор,
Қурултойға ҳукм этти ул шаҳриёр.
Йиғилди бари беку шаҳзодалар.
Улуғдин кичик миру мирзодалар.
Улуғ тўй тортти шаҳи бохирад
Йиғилди ўшул ерда ҳам неку бад.
Чу тўй ўлди охир шаҳи некном,
Кенгашти ўшул ерда бо хоссу омм.

Соҳибқирони комкор қурултой қилиб, тўй тортқондин сўнг барча бекларга иноятлар қилди ва черикда йайоғларини отландурди ва дедиким: «Барчадин фарз бизга кофирлар уруши турур. Кофирларнинг ишини бир сори қилали. Сўнг ҳар сориким, маслаҳат бўлса /юругайбиз».

230б Барча бу сўзга иттифоқ қилиб, Гуржистонга мутаважжиҳ бўлдилар. Ҳазрат Ҳаққ таборак ва таолоға таваккал қилиб, Қаробоғдин отланиб, гуржиларнинг подшоҳи малик Гурген сори мутаважжиҳ бўлди. Бардаъа саҳросида етиб тушти. Таҳуртанким, мундин бурун ҳазратнинг хизматида келиб эрди, пешкашлар билан келиб, соҳибқиронни кўрди. Соҳибқирон ани йахши кўруб, зарбофт тўн ва олтун камар, ханжар ва туғ ва наққора бериб ижозат берди ва ишорат қилдиким, ўз вилоятининг муҳофизатиға машғул бўлғай ва ғофил бўлмагай ва Рум черикидин хабардор бўлғай. Соҳибқирон андин кўчуб, ов солиб юрур эрди, Гуржистонға йақин келиб тушти. Ва бир киши малик Гургенға йибардиким, «Тоҳирким, Султон Аҳмад Жалойирнинг ўғли турур, сенинг қошингда эрмиш, бизга йибаргил!» Элчи анга бориб соҳибқирон дегон сўзни дедилар. Бас, ул бадбахт ғоят бадбахтлиғидин жавоб бермадиким, давлатиға лойиқ бўлғай. Назм:

Кишидаки, йўқдур саодат насиб,
Агар ақли бўлмаса, эрмас ажиб.
Агар тили қилғай кишига хитоб,
Дегай сўз, вале, барчаси носавоб.

Элчи қайтиб сурат ҳолни арзадошт қилди. Соҳибқироннинг аччиғи келиб, ўгруқдин илгари бўлуб, таъжил билан юриди. Гуржи вилоятлариға кириб, такбир ва таҳлил овозасини солиб, жалодат эликларини очиб, ширку куфр элини ўлдуруб, юртларини ва уйларини буздилар. Мевадор йағочларини ва боғларини тубидин қуритиб буздилар ва ошлиқларини ер била тенг қилдилар. Ва гуржилар қўрқунчдин баланд тоғларға чиқиб қочтилар. Ва беркларким, анда бормоқ маҳал эрди, қалъалар йасаб эрдилар, анда ғорларда кирдилар. Ислом черикининг баҳодурлари андиша қилмай қалъалар сори

231а юридилар. Ва баъзи диловарлар/ жонларидин кечиб, сандуқлар ичига

www.ziyouz.com kutubxonasi

кириб, занжирлар била боғлаб, юқоридин қуйи солдуруб, қалъаларга ва ғорларға етиб, сандуқ ичидин чиқиб кофирлар била уруштилар. Ўқ ва найза билан димор чиқардилар. Ва баъзи ерлардаким, ўқ ва найза тегмас эрди, ўт ва нафт билан ул бадбахтларни куйдурур эрдилар. Ҳар нечаки кофирлар кўб эрди, аммо ҳазрат Хаққ иноятидин нусрат ва фатҳ Ислом черикида эрди. Бу тариқ била ўн беш машҳур қалъани фатҳ қилдилар. Ва ҳар ким тилини калимаи шаҳодат била очиб Ислом давлатиға кирар эрди, ул амон топар эрди. Ва ҳар кишиким, жаҳл ва залолат йўлидин чиқмас эрди, сувлуқ қилич билан дўзах ўтиға борур эрди. Соҳибқирон Тифлис муҳофазати учун Хуросон черикидин бир жамоат номдорлардин йайоғлар била қўйди. Ўзи давлат билан Дашти Муқронда келиб тушти. Гурген бадбахт Ислом черикининг мусибатини кўруб тулкидек қочти. Гуржи вилоятидин улуғлари тазарруъ ва зори била амон тиладилар, соҳибқирон хизматиға пешкашлар била келдилар. Ҳазрат буюрдиким, андағи калисо ва дауракаким, аларнинг ибодат ерлари турур ва кўб йиллар эрдиким алар анда бутларини ибодат этар эрдилар, барчани буздилар. Ва ул ерларда масжидлар солиб, муаззин ва имом муқаррар қилиб, фарзу суннатнинг одобиға машғул бўлдилар. Ва дини ислом била соҳибқирон давлатидин зебу зийнат тобти. *Ал-ҳамду ли-Ллаҳи Раббил-оламийн.*

Соҳибқирон Жонибек Гуржи сори мутаважжиҳ бўлғони

Малик Гурген Гуржининг вилоятини олғондин сўнг йана Гуржистонға тааллуқ ўзга вилоятлариға мутаважжиҳ бўлди. Ўғруқни Дашти Муқронда қўйуб, Жонибек Гуржи ўлтурғон дараға мутаважжиҳ бўлди. Шеър:

Чу тахт устидин қилди ул сарафроз,
Мақомин от устида чун сарвиноз.
231б /Анинг эликида черики бешумор,
Бари сафдару гуруҳи ханжаргузор.

Ислом черики дарадин чиқиб, Жонибек Гуржининг ерини аёғ остида олиб, наққора ва нафир чолиб, зилзила ул тоғда солиб, барча вилоятни чобтилар. Жонибек жонидин қўрқуб, юз қўрқунч билан итоат йўлиға кириб, ҳисордин чиқиб, калъасини тобшурди. Ислом черики қиличларини кофирлар қонидин суғориб кўб кишини жаҳаннамға йибардилар, ва юртларини куйдурдилар. Андин қайтиб ўрдуға келиб тушдилар. Соҳибқирон амирзода Шоҳрух билан Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодурни Самава йўлиға чобқали йибарди. Ва Жаҳоншаҳбекни ўнг қўлнунг киши билан даранинг даҳонасиға илгари йибарди. Ва соҳибқирон мансур черики билан Самава йўлидин юриди. Ҳар сориким, баҳодурлар чобқали бориб эрдилар, барча музаффар ва мансур кўб мол билан ёниб ўрдуға келдилар. Ва даранинг бошида бир қалъа бор эрди, Пил отлиқ, асру маҳкам ер эрди. Соҳибқирон анда етконда ҳукм бўлдиким, «Қалъаға уруш солсунлар!» Бас, ўшул кун қалъани олдилар ва андин кўчўб, Гуржи саҳросида тушти. Ҳазрат соҳибқирон Жаҳоншоҳбек била ўзга бекларни йибардиким, малик Гургенни истаб тобқайлар. Ул бадбахт шамолдек жангалларда, дараларда саргашта юрур эрди. Мансур черики бўлак-бўлак ани истаб юрур эрдилар, неча хосса кишисини тобтилар, аммо ани топмадилар. Ва андин тақи кўб мол олиб, ёниб ўрдуға келиб тушти. Соҳибқирон андин кўчуб, Кур суйидин ўтуб, давлат ва саодат била тушти.

Қалъаи Зарит ва ҳисори Сванетни фатҳ қилғонлари[950]

232а Бу маҳалда ҳазрат соҳибқиронға арз қилдиларким, /гуржи элидин бир жамоат киши Қалъаи Заритқа кириб, ул ерни беркитиб ўлтуруб турурлар. Ул ер асру берк ер турур ва ҳаргиз тарихда киши эшитмайдурким, ул қалъани олғон бўлғай. Соҳибқирон илғор қилиб. ул қалъа сори юриди, анда етиб тушти ва қалъа урушининг асбобиға машғул бўлди. Манжаниқ ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

арроda ва ўзга нималар йасаб туруб, етти кундин сўнг фармон бўлдиким, «Жанги султоний солиб, ҳар тарафдин юрусунлар!» Баҳодурлар ҳар сориdин юруб, уруш солиб, қалъани олиб, ер била тенг қилдилар. Ва андаги гуржиларни ғазо қиличи била ўлдурдилар. Ва черик эли ҳар сори чониб, ҳар ердаким, гуржи кофирлардин тобтилар, ўлдурдилар. Бу маҳалда таҳқиқ бўлдиким, Гурген лаъин Сванет мавзеъида ўлтуруб турур. Соҳибқирон ул йўлларга кишилар йибариб, ҳар сориким, черик эли чобқали бориб эрди, барча ҳукм била йиғилдилар. Черикнинг йарымини уғруқда қўйуб, йарими билан илғор этиб, Сванет сори борди. Шеър:

Равон бўлди ул шоҳи бо доду дин,
Ғазо азмиға шоҳи рўйи замин.
Черик гардидин бўлди кўк қоп-қаро,
Юриди адув сори ул подишо.

Гурген Ислом черикидин хабар билиб, Сванетдин чиқиб овора бўлди ва Абхаз сори қочти. Соҳибқирон черики Сванет қалъасига етконда бир ҳамла билан олдилар. Ва Гургеннинг кейнида тушуб, анга тааллуқ кишиларига еттилар. Гурген Инғур суйидин[951] ўтуб қочти. Ва чун билдиким, Тоҳирни сақлайолмас, ани атоси қошида Румга йибарди ва тазарруъ зори била Гурген Исмойилни соҳибқиронға йибарди, узрхоҳлиқ қилди ва дедиким, «Мандин ҳар йамон ишким, воқиъ бўлуб эрди, жазосиға еттим. Агар ҳазрат
232б гуноҳимдин кечса, лутфу карамидин йироқ бўлмағусидур. Ва мундин нари / шарт қилурменким, ҳаргиз итоат ва бандалик йўлидин чиқмағаймен ва моли хирож қабул қилиб, ҳар йил хазинаға йибаргаймен».

Соҳибқирон Иван Гуржи сори таважжуҳ қилғони

Малик Гурген бечоралик йўлиға кириб, гуноҳиға бўйун қўйуб, Исмойилни соҳибқиронға йибарди. Ҳазрат анинг гуноҳидин кечиб, Иван Гуржиким, гуржилар ичида бир улуғ бек эрди, анинг вилояти сори таважжуҳ этиб борди. Бас, зафаршиъор черики ул вилоятда кириб, барчани чобтилар ва ҳар ерданим, қалъа бор эрди, мусаххар қилдилар. Ва андин давлат ва нусрат билан тоғнинг этагидин юридилар ва таважжуҳ юзларини Қароқалқонлиқ вилоятиға қўйдилар[952]. Ва ул ернинг эли сипоҳий ва отқучи эрдилар. Аммо нусратшиъор черики ул вилоятда кириб, ҳар ердаким қалъа бор эрди, барчани мусаххар қилдилар, ва ғазаб ўти била юртларини куйдурдилар. Соҳибқирон давлатидин андаги гуржиларни таладилар ва кўб киши алардин ўлдурдилар.

Соҳибқирони гитиситон Гуржистондин қайтқони

Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон ғазосидин фароғат топиб, андаги вилоятларни бир-бир қилиб, кўб киши кофирлардин ўлдурди. Музаффар ва мансур ва давлату саодат била қайтиб, йайлоқи Минкўлда келиб тушди. Анда тушконда арз қилдиларким, бир жамоат киши гуржилардин Хушкурд мавзеъида ўлтуруб турурлар. Соҳибқирон муни эшитиб ҳукм қилдиким, «Шайх Нуриддинбек черики билан илғор қилиб, алар сори юрусун!» Аммо соҳибқироннинг ҳиммати ул эрдиким, аксари ишиким, анда хайру савоби бўлғай, ўзи юруб ул ишни саранжом қилғай. Бу жиҳатдин неча кундин сўнг ўғруқни қўйуб, ўзи черик билан аларнинг кейнида юриди. Анда етконда беш
233а кунда /етти қалъани олди. Ва андаги кофирларни ўлдуруб, қалъаларни буздилар. Мансур черики фатҳу нусрат била андин қайтиб, Минкўлда келиб ўрдуға қўшилдилар. Ва ул ерда неча кун фатҳу нусрат била ўлтуруб, айшу ишрат қилдилар.

Бу маҳалда Фарангдин элчилар келиб, Муродбекнинг ўғликим[953], Румнинг қайсарларидин эрди ва фаранг эли ани асир қилиб эрдилар, ани келтурдилар. Беклар элчиларни соҳибқиронға кўрсатди, ҳазрат аларни йахши кўрди, тўнлар кийдуруб ёндурди. Ва алар Тарабзун йўлидин қайтиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

бордилар. Ва соҳибқирон Минкўлда икки ой ўлтурди; йахши ўтлоқ ва ҳавоси латиф ер эрди. Озуқ, от-улоғлар ўзига келди ва ҳар сори борғон жамъ бўлди. Ва ҳар ердаким, ҳокими ва даруғаси бор эрди, барча тобиъ бўлдилар. *Вал-ҳамду ли-Лаҳи зул-жалол, вал-акром.*

Соҳибқирони гитиситон Сивос сори таважжуҳ қилғонининг сабаби

Соҳибқироннинг Сивос сори борғонининг жиҳати бу бўлдиким, Йилдирим Боязидким, ул маҳалда Румда подшоҳ эрди ва азимат ва шавкати бурун кечкон қайсарлардин кўб эрди. Ва Румда кўб вилоят бор эрдиким, атолари ани олмайдур эрдилар, барчани ул мусаххар қилиб эрди, мисли Ойдин ва Ментеша ва Кирмиён ва Қарамон[954]. Ва Фаранг диёридин тўрт ойлиқ йўлни ўзига тобиъ қилиб, андин сўнг Қаро Усмон Қози Бурҳонуддинким, Сивосни олди. ва Малатияким, Ҳалабға туташ турур, ани тақи мусаххар қилди. Ва Сивосда бир йигитиким, оти Мустафо эрди, даруға қўйди. Ва Малатияда, Мустафонинг ўғлини ҳоким қўйди. Ва андин музаффар ва мансур қайтиб, Рум вилоятига борди. Ва азимати ва шавкати андоқ
233б бўлдиким, /ўн икки минг от сақлағучиси бор эрди ва черикининг сонини билмас эрди. Ложурма, бу жиҳатдин ғурур пайдо қилиб, йамон андишалар кўнглида тушуб, Таҳуртанға элчи йибардиким, «Сен мундин бурун бизга тааллуқ эрдинг. Ҳолоким, керак бизга тобиъ бўлгайсен. Ва Арзинжон ва Арзирумнунг хирожини бизга йибаргил». Таҳуртан сурати ҳолни арзадошт қилиб, ҳазрати аълоға йибарди. Соҳибқирон билдиким, қайсари Румға ғурур деви йўлаб йўлдин чиқориб турур. Бу жиҳатдин соҳибқирон қайсари Румға нома йибарди.

Соҳибқирони саодатнишон қайсари Румға элчи била нома йибаргони

Соҳибқирони жаҳонгир мунший равшанзамирни чорлаб ҳукм қилди: «Насиҳатномаким, Йилдирим Боязидға лойиқ бўлғай, иншо қилсун!» Дабири балоғатшиор Мавлоно Шамсуддин мунший қаламдек фармонига бош қўюб, номанинг бошида ҳамду сипос худой ва таҳиййат ва дуруду сурурға ниййот била мувашшаҳ қилди. Назм:

Сари нома қилди ба номи худой,
Ким улдур ёри банда ва раҳномой.
Худойи замину худойи замон,
Эрур ғарқи эҳсони барча жаҳон.

Мазмуни буким, «Худой бандаға раҳмат қилурким, ўзининг қадру мартабасини билгай. Ва ўзи ҳаддидин аёғини узолмағай.

Букун биҳамди Аллоҳ таоло рубъи маскун мамолики бизнинг тахти тасарруфимизда турур. Ва оламнинг салотинлари бизга мутиъ турурлар. Ва офоқнинг сардорлари бизнинг амру наҳйимизда кириб турурлар. Ва жаҳоннинг гарданкашлари барча бизнинг бўсағамизда бош қўйуб турурлар. Назм:

Ки ер юзи барча сипоҳим эрур,
Кўк устидаги Хур кулоҳим эрур.
Жаҳон шоҳлари бандаи фармон менга.
Камина қулидур бу даврон менга.

Ва сенинг аслу насабинг кемачи туркмонларга етар ва бу бизга равшан турур, муҳтожи баён эмас. Ғурурни бошингдин чиқорғил. Бу чоққачаким
234а сенинг /вилоятингға таъарруз қилмадук, жиҳати бу эрдиким, эшитур эрдукким, сен фаранг кофирлари била газога машғулсен. Ва агар биз ул сори борсак, мусулмонлар ташвишда бўлурлар ва кофирлар шодмон бўлғайлар. Зинҳор-зинҳорким атоларингнинг тариқаларини сақлағил ва аёғингни ўз ҳаддингдин узотмағил, ўзунга мағрур бўлмағил. Вассалом».

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мактуб тамом бўлғондин сўнг бир жамоат доно кишилар била Йилдирим Боязидқа йибарди. Ва алар барқдек юруб, Рум сори бордилар. Румға етконда мактубни бердилар. Савдойи маҳол қайсари Рум бошида андоқ тушмайдур эрдиким, нома ва насиҳат билан таскин тобқай. Жавоблар бердиким, барчаси каззоб ва носавоб эрди ва дедиким, «Муддати турурким, кўнглумда турурким анинг била урушқайбиз. Эмди баҳадд бўлдумким, чериким била анга боргаймен. Ва агар ул бери келмаса, Табриз ва Султонияғача боргаймен». Байт:

Кўралики бу чархи нопойдор,
Кими ул аъиз айлару, кими хор.

Соҳибқирон Сивос тасхириға таважжуҳ қилғони

Элчиларким, Румға бориб эрдилар, ёниб соҳибқирон хизматида келдилар. Ва Йилдирим Боязид дегон жавоби носавобни арз қилдилар. Ҳазратинг аччиғи келиб тушти. Аллоҳдодбекким, ҳукм билан бориб эрдиким, Шероздин амирзода Пир Муҳаммадни келтургай, бу маҳалда хизматқа келиб, амирзодани банд қилиб келтурди. Ҳукм бўлдиким. «Улуғ девонда амирзода Пир Муҳаммадни келтуруб, йарғу сўрсунлар!» Ани келтуруб сўруб йасоқ тайогиға еткурдилар ва бандини кўтардилар. Ва йамон йўлда тутқучилар Шайхзода Фарид ва Муборак Хожаким, ҳануз бандда эрдилар, йасоққа еткурдилар.

234б Ҳазрат соҳибқирон ҳарамларини Сарой Мулк хоним ва/ Хонзода ва шоҳзодалар ҳарамларини ва шоҳзода Улуғбек, амирзода Умар ва улуғ агосини Аллоҳдодбекнинг уҳдасида қилиб, Мавлоно Қутбуддин била Султонияға йибарди ва ўзи черики билан кўчуб йўлға кириб бордилар. Арзирумға етконда тушти. Таҳуртан ўтрув келиб соҳибқиронни кўрди. Ва икки кундин сўнг кўч қилиб, Арзинжондин ўтуб, (торих саккиз юз учда муҳаррам бошида (22.08.1400) илгор қилиб), Сивос сори юриди. Йўлда эшиттиким, Йилдирим Боязид ўғлиниким, оти Курашчи турур ва Темуртошким, Румнинг улуғ бекларидин турур ва ўзга беклар била Сивосқа йибариб турур ва соҳибқирондин хабар билиб йана Рум сори қайтиб турур. Бу хабарни соҳибқирон эшитиб, Рум сори мутаважжиҳ бўлди. Ҳукм қилдиким, «Сулаймоншоҳбек ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддинбек ва Севинчак ва Саййид Хожайи Шайх Али Баҳодур ва Дона Хожа ва ўзга беклар илғор қилиб, аларнинг кейнидин кириб, чобсунлар!» Бу беклар бориб, Қайсарийадин ўтуб, аларни чобтилар ва сонсиз мол олиб қайтиб мансур черикка келиб қўшулдилар ва Сивосға йақин келиб туштилар. Сивос шаҳри асру берк ва томлари барча тошдин эрди. Ва ҳар тош икки қари ва уч қари эрди ва тошнинг қалинлиги бир қари ва қалъанинг томини қалинлиғи ўн бир қари ва бийиклиги йигирми қари ва етти дарвозаси бор эрди. Ва ул қалъа Аловуддин Кайқубод Салжуқийнинг[955] иморатларидин эрди. Ва шимоли сори ва жануби соридаги хандақи асру чуқур эрди, андоққим нағам солса бўлмас эрди. Аммо ғарб соридаким, соҳибқирон тушуб эрди, нағам солса бўлур эрди. Ва шаҳар ичида Мустафоким, қайсари Рум соридин анда даруға эрди, тўрт минг кишиси бор эрди, қалъа ичида ўз ишига машғул эрди. Аммо соҳибқирон буюрдиким, «Нағамчилар ишларига машғул бўлсунлар!» Ва икки тарафдин уруш солдилар. Ўн етти
235а кундин сўнг нағамлар /тамом бўлуб, буржларнинг олтида етиб, йағочлар қўйдилар. Ҳукм бўлдиким: «Нағамларда ўт солсунлар!» Ўт солиб, нағамда қўйғон йағочлар куйуб, қалъанинг буржлари йиқилди. Ва шаҳардаги эл саросима ва ҳайрон бўлуб, йақин бўлдиким, мансур черик шаҳарға киргайлар. Мустафо даруға ажзу зори била чиқиб, содот ва акобир ва ашроф ва уламоу машойих барча шаҳардин чиқиб ҳазратни кўрдилар. Фармон бўлдиким, «Мусулмонларга амон бериб, моли амоний олсунлар ва насроний ва арманиларни асир қилсунлар!». Йилдирим Боязидқа тааллуқ сипоҳийлар кўбраки арманий эрди. Тўрт минг арманийни черикка улаштурди. Сиёсат учун барчани тирикча чоҳларға солиб тупроқ тўлдурдилар. Ҳукм қилдиким, «Сивос қалъасини бузсунлар!» Бир замонда андоқ қалъани ер била тенг қилдилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бу маҳалда ҳазратқа дедиларким, Султон Аҳмад ва Қаро Йусуф Бағдоддин қочиб, Рум сори борадурлар. Ҳукм қилдиким, «Мансур черикидин бир жамоат баҳодурлар алар сори боресулар!» Ҳукм билаи бир жамоат баҳодурлар юруб Султон Аҳмаднинг ўғруқига етиб, улуғ эгачиси Султон Дилшодни ва хотунини ва қизини асир қилдилар. Ўзи қочиб Йилдирим Боязидқа борди.

Соҳибқирон Обулистонға[956] борғони

Ул маҳалдаким, соҳибқирон Сивос қалъасини қамал қилиб ўлтуруб эрди, бир жамоат ўғрилар Обулистондин келиб мансур черикининг отларини ўғирлаб элттилар. Соҳибқироннинг хотири қалъа соридин фориғ бўлди, Обулистон сори мутаважжиҳ бўлди. Ва амирзода Шоҳрух манглай бўлди. Сулаймоншоҳбек ва неча беклар шаҳзода била юридилар. Шаҳзода ва беклар илғор қилиб Обулистонға еттилар. Туркмонлар бу хабарни эшитиб, шаҳардин чиқиб, тоғлар сори ва биёбонлар сори бориб, /саргашта юрур
235б эрди. Шаҳзодаи шижоатшиъор аларнинг кейнида таъжил билан сурди ва аларға етти. Ва алар жон қўрқунчидин урушқа турдилар. Бир ҳамла билан аларни босиб, кўб киши алардин ўлдурдилар, ва от ва хачир ва тева ва қўй сонсиз олиб, ўниб соҳибқиронға қўшулдилар. Ҳазрат соҳибқирон лутф ва ҳурмат билан туркмонларға киши йибариб, истиолатнома Малатийага йибарди. Ва Мустафонинг ўғликим, алпрда даруға эрди, жоҳил ва нодонлиғидинким, туркмонларда бордур ва Рум эли кўброки ўшандоқ турурлар, борғон элчини тутуб, банд қилди. Бу хабар соҳибқиронға келиб, ҳазрат алар сори юриди. Ул бадбахтлар хабар тониб, кечада қочтилар. Ва соҳибқирон Малатийага стиб, ўшул замон ани мусаххар қилди ва гуржилар ва арманиларни асир қилиб, мусулмонларға амон бериб, моли амоний олдилар. Ҳазрат соҳибқирон Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклпрга ҳукм қилдиким, «Илғор қилиб боресулар!» Алар илғор қилиб Кохта қалъасиғача чобтилар. Ва ҳар срда эл ва хишамнишин учрадилар ва Малатийадин Кохтагача мусаххар бўлди. Ул вилоятни талиб, кўб мол била қайтиб ўрдуға келиб туштилар. Соҳибқирон Малатийани тавачи била Қаро Усмон Туркмонға берди ва парвардигор инояти билан оз фурсатда Рум сарҳади ва Шом сарҳади мусаххар бўлди.

Соҳибқирон Шом сори таважжуҳ қилғонининг сабаби

Мунпийи қазо бурун рақам урғон эрмишким, Шом вилояти баъзи ноқисулақллардин қутулғай. Ва ўзлариға мағрур бўлғонлардин маъзур бўлғай. Соҳибқирон стти юз тўқсон бешда (1393) Бағдодқа келиб фатҳ қилғонда Совадин бир доно кишини Миср — Барқуққа йибарди. Ва Барқуқ ғоят ақлсизлиғидин ва Султон Аҳмаднинг ҳаводорлиғи /учун ул элчиларни ўлдурди. Ва йана бири улким, чун соҳибқирон Озарбайжон ва
236а Ироқи Арабни мусаххар қилди ва андин Дашти Қипчоқ ва Черкас сори борди, Аталмиш Қавчинниким, Авник қалъасида қўйуб эрди, Қаро Йусуф Туркмон келиб анинг била урушиб, қазо тақдиридин Аталмиш Қавчин Қаро Йусуфнинг эликига тушуб эрди. Қаро Йусуф ани банд қилиб, сақлаб эрди. Ва йана бу маҳалдаким, соҳибқирон Гардун Гуломни, Малатийа ҳудудидин Фараж қошидаким, Барқуқнунг ўғли эрди ва Барқуқ ўлгондин сўнг бу Фараж Миср ва Шомнинг подшоҳи бўлуб эрди, элчи йибариб эрди хатлар била. Ва хатнинг мазмуни бу эрдиким, «Атонгдин йамон ҳаракатлар кўб воқиъ бўлди. Бири улким, элчиларимизни ўлдурдиким, ҳаргиз ҳеч подшоҳ бу ишни қилмас ва элчи ўлдурмак раво бўлмас. Ва Аталмиш Қавчинким, бизнинг навкарларимиздин эрди, банд қилиб турур. Анинг иши қиёматқа тушти. Эмди сен керакким ўзунгга ва вилоятингга раҳм қилиб, Аталмиш Қавчинни бизга йибаргайсен. То сен фароғат билан Миср ва Шомда подшоҳлиқ қилгайсен. Ва агар хилоф қилиб, атонгтек ишлар қилсанг, ҳар не келса ўзунгдин билгайсен. Ва мусулмонларнинг қони сенинг бўйнунгга бўлгуси турур». Элчилар Ҳалабқа еттилар. Аларни анда сақлаб, Фаражқа хабар йибардилар. Фараж бефаржом атосидек амал қилиб, киши йибариб, элчиларни банд қилди. Бу хабар соҳибқиронга стиб, ғазаби келиб, ул

www.ziyouz.com kutubxonasi

вилоятларга озим бўлди. Тақи соҳибқирон келиб Рум сарҳадини олди. Йилдирим Боязид илгари келмай, ҳеч дам урмади[957]. Соҳибқирон Рум сарҳадидин қайтиб, Миср Шом сори мутаважжиҳ булди.

236б Соҳибқирони гардуналам/ Миср Шом сори таважжуҳ қилғони

Ҳазрат соҳибқирон чун эшиттиким, Миср Шом подшоҳи йибаргон элчиларни тутуб банд қилиб турур, ҳазратнинг аччиғи келиб, Миср Шом сори мутаважжиҳ бўлди. Аммо беклар барча юкунуб арз қилдиларким, «Черик неча маҳал сенинг давлатингда Ҳиндустон вилоятиға бориб, ул вилоят фатҳ бўлди. Ва андин қайтиб, ҳануз оро топмайдур эдиларким, йана давлат билан отланиб Эронға келиб, Гуржистон вилоятиға кириб, ул тақи фатҳ бўлди. Ва ул вилоятда бир кун бир ерда тушуб ором топмадилар. Ва Гуржистондин тақи Рум сори мутаважжиҳ бўлуб, Рум ва Миср сарҳади ҳам мусаххар бўлуб, мунда ҳам черик бир дам оройиш қилмадилар. Эмди Миср Шом сори мутаважжиҳ бўлубсиз. Бу юруш бағоят мушкил турур. Ва ул элнинг тажаммули ва йароги оламда машҳур турур. Агар соҳибқирон карам қилиб, черикни бир неча кун ижозат берса, то ўз эвлариға бориб неча кун фароғат қилғайлар. Ва андин сўнг тоза йарог қилиб келсалар, йахшироқ бўлғуси турур ва давлатқа лойиқ иш кўрунур».

Ҳазрат соҳибқирон бекларнинг жавобиға деди: «Бу фатҳ ва нусрат атийа турурки, ҳазрат Ҳаққдин келур ва черикнинг азимати ва шавкатида ҳеч бад занн йўқ турур. Ва доим кўрубсизким, ҳазрат Ҳаққнинг инояти на ишлар қилиб турур ва қаттиқ ишларни бизга осон қилиб турур ва эмди душманларни забун қилиб турур. Ҳимматни баланд тутмак керак ва кўнгулни худойға бағишламоқ керак, то ҳазрати Аллоҳ ҳар ишда мададкор бўлғай». Барча беклар тилларини дуо билан очиб, дуо дедилар ва Миср Шом сори бормоққа йакжиҳат бўлдилар. Ва соҳибқироннинг лутфу иноят
237а кўзи черик элига тушуб, барчаға иноятлар /қилди. Ва шоҳзодалар ва беклар бўлак-бўлак дастур билан йўлға кирдилар.

Биҳишти ва Айнтоб қалъасини фатҳ қилғонлари

Соҳибқироннинг мансур черики Миср Шом йўлиға кирдилар. Фармон бўлдиким: «Амирзода Шоҳрух илғор йўсуни била бир жамоат беклар била илгари борсунлар!» Шоҳзода Шоҳрух илғор бўлуб, Биҳишти қалъасиға етиб тушти. Ва соҳибқирон тақи келиб тушти ва қалъа дара ичида эрди ва асру мустаҳкам. Ва ташқари бўлғон элни таладилар. Ва ул қалъа ичида Муқбил отлиқ бир номақбул даруға бор эрди ва ғуруридин қалъани беркитиб ўлтурди. Ва ул маҳалдаким, соҳибқирон қалъанинг йақинида келиб, бир баланд ерда чодир тиктуруб ўлтурди, қалъа ичидин манжаниқ тоши отиб, хаймага отти. Соҳибқирон бу жиҳатдин газаби келиб, ҳукм қилдиким, «Қалъа урушининг асбобиға баҳодурлар машғул бўлсунлар!» Черик қалъага келиб, ўртада олиб, урушқа машғул бўлдилар. Йигирми манжаниқ йасадилар. Бир манжаниқни ул манжаниқким, қалъа ичидин соҳибқиронға тош отиб эдилар, анинг ўтрувсиға ўлтурғузуб тош оттилар. Аввал тошким оттилар, соҳибқирон давлатидин ул тош аларнинг манжаниғиға тегиб порапора қилди.

Бу маҳалда амирзода Рустам Форс черики билан келиб ҳазратни кўруб, йахши пешкашлар бериб, дуолар деди. Соҳибқирон шаҳзодани йахши сўруб кўрушди. Аммо черикнинг баҳодурлари уруш солиб, нағамчилар нағам солиб, ҳисорни томининг тубини ковак солдилар ва манжаниқ тоши билан қалъада рахналар солдилар. Муқбил ул ҳолатни кўруб, қўрқуб, тазарруъ ва
237б ниёз била ҳазратқа арзадошт йибарди ва дедиким, «Қўрқунчдин /чиқаолмам. Таваққуъим ул турурким, бу бандани озод қилиб, қонимдин кечгайлар». Соҳибқирон деди: «Қалъани олғондин сўнг ани озод қилурбиз. Агар бу қалъа эшикидин қўбсак, эл хаёл қилғайким, қалъани ола олмай қўбтук».

Бас, шанба куни, сафар ойининг оттисида, тарих саккиз юз учда

www.ziyouz.com kutubxonasi

(27.09.1400) фармон бўлдиким, «Нағамларда ўт солсунлар!» Ўт солғондин сўнг буржлар йиқила бошлади. Қалъанинг ичидагилар ул ҳолатни кўруб, қўрқуб, Муқбилға тааллуқ навкарлари ҳар бири бир сори кетти. Ушул замон содоту қазот ва қалъанинг улуғ арбоблари пешкашлар чиқориб, шаҳзода Шоҳрухни ўзларига шафиъ қилиб арзадошт қилдиларким, «Муқбил бир камина банда турур. Агар лутфу карамларидин ани амон берсалар, айни марҳамат турур». Соҳибқирон Муқбилнинг гуноҳини шоҳзодаға бағишлади ва келганлар барча дуъо деб, ҳисорға қайтиб, хутба ва сикка соҳибқирон отиға ўқудилар.

Андин кўчуб Айнтоб[958] сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ул шаҳарнинг қалъаси асру берк эрди ва қалъанинг томи ва тоши оқ тошдин эрди. Ва хандақи бор эрди, йассилиғи ўттуз қари ва чуқурлуғи етмиш қари ва хокрези тошдин эрди. Ул қалъаға еттилар, қалъадаги бузурглар барча қочиб эрди ва бир жамоат раъийат ичида қолиб эрди. Черик анда етконда шаҳарни тобшурдилар ва бу шаҳар ҳам фатҳ бўлди. Ва бу шаҳарда неъмат ва даъват асру кўб эрди. Черик эли барча маъмур бўлдилар.

Соҳибқирон Ҳалаб сори бориб, Ҳалабни фатҳ қилғони

Соҳибқирон Айнтоб ва Биҳишти қалъаларини фатҳ қилди. Бу хабарлар Темуртошқа еттиким, Ҳалабнинг ҳокими эрди. Темуртош воқиъ бўлғон
238а ишни эшитиб, Мисрга киши йибарди. Миср подшоҳи хабардор булуб ҳукм қилдиким, «Шомдаги вилоятларнинг/ ҳокимлари ва даруғалари Ҳалаб сори мутаважжиҳ бўлсунлар!» Миср ва Шомдин черик келиб Ҳалабға йиғилдилар. Барча йароғ ва тажаммул била Шадунким, Дамашқ вилоятида беклар беги эрди, азимат ва тажаммул била Ҳалабға келди. Ҳўмс ва Ҳама ва Антакийа ва Тарабулус ва Набулус ва Баъалбакк ва Канъон ва Ғазза ва Рамла ва Қуддус ва Карак ва Қалъатуррум[960] барча вилоятлардин беклари ва номдорлари чериклари билан Ҳалаб сори мутаважжиҳ бўлди. Ва оз фурсатда сонсиз черик жамъ бўлди. Назм:

Йиғилди Ҳалабда чу беҳадд сипоҳ,
Ки бўлди қаро гардидин меҳру моҳ.
Сипоҳий йиғилдики ҳеч сони йўқ,
Барининг йароғи қилич бирла ўқ.

Черик йиғилғондин сўнг Темуртошким, беклар беги эрди, беклар билан кенгашиб деди: «Бу ишни саҳл тутса бўлмас, анинг учунким, бу кишиким бизга мутаважжиҳ бўлуб келадур, асру давлатлиқ киши турур. Ва бу чоққача ҳар сориким борғондур, ҳар шаҳардаги қалъалар барчасини мусаххар қилибдур. Ва ҳар ким анинг била мухолифат қилиб турур, албатта анинг эликида зору хор бўлуб турур. Ва оламдаги вилоятларнинг кўбрагини мусаххар килиб турур. Туркистону Хоразм ва Хуросону Зобулистон ва Ҳиндустону Табаристон ва Ироқайн ва Хузистону Гуржистон ва Озарбайжон ва Диёрбакар — барчани мусаххар қилиб турур. Ва андағи подшоҳларни аз фурсатда мутиъ қилиб, вилоятларини тасарруф қилғон турур. Ва Эрону Турондаги кишиларда маҳол йўқ турурким, анга тааллуқ вилоятларға тик боқа олғай. Менинг хотиримда андоқ келадурким, анинг била сулҳ қилғайбиз ва хутба ва сикка анинг отиға ўқуғайбиз. Ва содоту қазот ва уламоу машойихни ўртаға солиб эликимиздин келгунча лойиқ пешкашлар ва тансуқот била бир тойифа уламоу машойихни анга ўтрув йиборайимким,
238б бу жиҳатдин у тарафқа етиб/ боргайлар ва бу мамлакат андин саломат қолғай».

Темуртош бу сўзларни деди, баъзи кишилардаким ақл ва фаросат бор эрди, бу андишани йахшилади. Аммо баъзидаким, ақлу фаросат йўқ эрди ва ўзларига мағрур эрдилар, хоссатан, Шадунким, Дамашқ ҳокими эрди ва ғурур ва такаббур бошида бор эрди, бу кенгашни қабул қилмай тилини лоф била очиб, каззоб сўзлар деди. Ва айттиким, «Ҳар кимни кўнгли қўрқар, муродидин маҳрум қолур. Ва бизнинг бу мамлакат ўзга мамлакатга ўхшамас. Андағи вилоятларнинг қалъалари балчиқ ва хом кирпучдин[961] турур.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ва бизнинг қалъалар барча қора тошдин турур. Ва агар бир қалъаға келиб урушсалар, бир йил керакким ани мусаххар қилғайлар. Бу не қўрқунч турурким, кўнглунгизда тушуб турур? Ва агар аларнинг уруш асбоби кўб турур, бизнинг қиличларимиз мисрий турур ва ёйларимиз дамашқий ва найзаларимиз арабий ва қалқонларимиз ҳалабий турур. Ва бу мамлакат улуғ шаҳарлардин бошқа олтмиш минг маъмур кент турурким, муфассалда турур. Агар ҳар кентдин ўн киши чиқса не миқдор киши йигилгай? Анча киши жамъ бўлғайким, оламда сиғмағай».

Алқисса, мундоқ лофлар урди. Ҳар нечаким, Темуртош ва ўзга доно кишилар муболага қилдилар, ҳеч ерга етмади ва урушқа муттафиқ бўлдилар.

Ва бу тарафдин соҳибқирон Айнтобдин кўчуб, оҳиста-оҳиста келур эрди ва ҳар кун йарим йағоч йўл бориб тушар эрди. Ва ҳар ердаким тушар эрди, хандақ қазиб, хандақнинг йақосида туралардин қўрғондек йасаб ўлтурур эрди. Соҳибқироннинг секин келгони жиҳатидин душманларнинг кўнгулларида кечтиким, «Қўрқуб тез кела олмас, ва аларда анча қувват йўқ турурким илгари келгайлар». Бу жиҳатдин далер бўлдилар ва шаҳардин чиқиб, хайма ва ҳиргоҳ уруб ўлтурдилар.

239а /Панжшанба куни, рабиъ ал аввал ойининг тўққузида, Лу йилда (28.10.1400) Ҳалабқа йақин келиб тушти. Амирзода Султон Ҳусайн бир неча хосса навкарлари била душманларнинг қаровулиға етти. Бовужуд улким, душман қаровули асру ғулба эрди, андиша қилмай аларға чобти. Ва ул ҳамлада бир отлиқни найза билан тушурди ва ани боғлаб маъракадин чиқарди. Ва навкарлари тақи икки кишини тушурдилар. Ва черикнинг ўзгалари ул мардоналиқни кўруб қочтилар. Анинг учунким, ҳаргиз мундоқ уруш кўрмагон эрдилар.

Ва ўшул кун амирзода Або Бакр олтмиш киши билан илгари бориб душманнинг қалин кишисига йўлуқуб уруштилар, ва асру йахши урушуб, қайтиб ўрдуға ёниб келди. Тонгласи мансур черикидин баъзи баҳодурлар отланиб, душман муқобиласида бориб турдилар. Ва душман соридин бир киши илгари келмади. Ул кун ахшомгача туруб турдилар. Ҳеч киши аъдодин тебранмас жиҳатидин ёниб туштилар.

Учунчи кун соҳибқирон фармонладиким, «Черик дастури била ўнг қўл ва сўл қўлни тартиб бериб, йасол била отлансунлар!» Ўнг қўлда амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шоҳрух ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Шоҳ Маликбек турдилар. Ва сўл қўлда Султон Маҳмудхон ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар турдилар. Ва ғўлда ҳазрат соҳибқирон турди. Сурон солиб ва наққораю нафирлар чолиб, олам ичида зилзила тушти. Амирзода Або Бакр ўнг қўлдин чопиб, ўзини душманларға уруб, йахши ишлар қилди. Ва сўл қўлдин Султон Ҳусайн ва Жаҳоншоҳбек чопиб, душманни бир-бир қилдилар. Ва ғўлдаги баҳодурлар ҳам баҳодурлуқ кўрсаттилар. Шадун ва Темуртош мундоқ ишларни кўруб ҳайрон бўлуб, бот туролмай, шаҳар сори қочтилар. Ва душман черики ул саҳрода паришон бўлуб, кўбраги
239б Дамашқ/ сори қочиб борди. Мансур черики аларнинг кейнида бориб кўб кишини тушурдилар ва баъзини ўлдурдилар ва баъзини от-йароғини олиб қўябердилар. Андоқ черикдин бир киши чиқиб Дамашққа хабар элтти. Ўзга черик эли барча эликка тушуб асир бўлдилар. Ҳалаб черики қочиб шаҳарға кирдилар. Мансур черики аларнинг кейнида чопиб, ҳар кимгаким етар эрди, чопар эрдилар. Анча киши хандақ ичида туштиким, хандақ тўлди ва кўб киши анда ўлди. Ва йўлда ҳам анча киши ўлуб ётиб эрдиким, отлиқлар ўлук устида юрур эрди. Ва баҳодурлардин бир жамоат киши шаҳарнинг тасхириға юридилар. Ва ўшул шанба куни, рабиъ ал аввал ойининг ўн бирида, торих саккиз юз учда (30.10.1400) Ҳалабнинг шаҳрини фатҳ қилдилар.

Ҳалабнинг қалъасини урушуб фатҳ қилғонлари

Шадун ва Темуртош мансур черикидин қочиб қалъаға кирдилар. Ва ул қалъа эмас эрди, балким бир тоғи эрди. Ва хандақини андоқ қазиб эрдиларким, сувға етиб эрди. Ва хокрездин хандаққача юз қари бор эрди ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

андоқ эрдиким, йайоғ анда чиқа олмас эрди. Бас, Шадун ва Темуртош қалъаға эътимод қилиб, йана мухолифат қилдилар. Ва буржу боруни мазбут қилиб урушқа машғул бўлдилар. Нафт ва раъд андозлар[962] ҳар соридин ишлариға машғул бўлдилар.

Соҳибқирон шаҳарға кириб қалъанинг муқобиласида тушти. Ҳукм эттиким, «Черик хандаққа йақин тушсунлар!». Ва нағамчилар ишлариға машғул бўлуб, ҳар ерда нағамлар солиб, қалъанинг тўрт ёнини ғори пилдек қилдилар[963]. Қалъа ичидаги баҳодурлардин беш киши иттифоқ қилиб дарвозадин чиқиб, нағамчилар сори келдилар. Ва мансур черикнинг баҳодурлариким нағамчилар қошида туруб эрдилар, нағамдин чиқиб ул беш кишини ўқ зарби билан адам сори йибардилар[964]. Қалъа эли муни кўруб барча қўрқти-
240а лар. /Андин сўнг ўзга ҳеч киши қалъадин чиқмади.

Соҳибқирон қалъа элига раҳми келиб, бировни аларга йибарди. Сўзи буким, «Бизнинг ишимиз черик билан ва азимат ва ҳашамат била эрмас. Балким ҳазрати Ҳаққ таборак ва таолодин турур. Қалъа ва тоғ ва дарё бизнинг қошимизда саҳл турур. Энди сизлар бу қалъаға магрур бўлмангиз ва чандин ҳазор мусулмонларнинг қониға кирмангиз. Барча тобеъ бўлуб, чиқиб келинглар. Йўқ эрса мусулмонларнинг қони бўйнунгузга бўлур ва аҳлу аёлингиз асир бўлғуси турур». Қалъа эли муни эшитиб билдиларким, ҳеч чора йўқ турур. Заруратдин Шадун ва Темуртош содот ва қазот билан мамлакат калидини ва хазина калидларини олиб, дарвоза калидини очиб чиқдилар. Ва ниёзу тазарруъ билан соҳибқирон қошига келдилар. Ҳукм бўлдиким, «Шадун билан Темуртош бўлғон навкарларини тутуб банд қилсунлар!». Ва қалъанинг баъзи буржу борасини буздилар. Андин сўнг соҳибқирон Мисрға — Барқуқ ўғлиға киши йибардиким, «Шадун ва Темуртошни тутуб банд қилибмиз ва Ҳалаб шаҳри мусаххар бўлди. Агар Аталмишни[965] бизга йибарсанг, биз ҳам буларни сенга йибарурбиз. Аталмишни бизга тез йибаргил!»

Андин сўнг соҳибқирон тафарруж учун Ҳалаб қалъасиға кириб, икки кун турди, (сўнг) қалъадин чиқти. Жаҳоншоҳбекни қалъаға йибардиким, забт қилғай: қалъа ичи тўла мол эрди ва бурунғи подшоҳларнинг моли анда кўб эрди. Анча мол туштиким, ниҳояти йўқ эрди. Барча черик анда хушвақт бўлдилар.

Соҳибқирон андин тушкон молни ва ўғруқни Ҳалаб қалъасида қўйуб, Саййид Иззуддин ва Малик Ҳазоргирий ва Шоҳшоҳонким, Сейистон ҳокими эрди ва Муса Тўй Буға ва Султон Маҳмуд ва Баён Темур Оқ Буға ўғли
240б ва Султон /Малик ва Мурод Қавчин ва Пойандайи Чеҳра ва Шайх Умар Тавачи — буларни ўғруқда муҳофизат учун қўйди. Ва ўн беш кун анда туруб, отланиб Шомға тааллуқ ўзга вилоятларга мутаважжиҳ бўлуб юриди.

Ҳама шаҳрини ва Ҳўмс қалъасини фатҳ қилғонининг зикри

Ҳазрат соҳибқирон, ул маҳалдаким, Ҳалабда йақин ўлтуруб эрди, амирзода Пир Муҳаммад, Шайх ва амирзода Або Бакр ва амир Сулаймоншоҳ ва Севинчакбек ва ўзга бекларни Ҳама сори илғор йибарди. Алар анда бориб соҳибқирон давлатидин ташқаридаги шаҳарни олдилар. Аммо ичкаридаги қалъаси асру берк эрди, ани ололмай ўлтурдилар. Аммо чун соҳибқирон Ҳалаб ишидин фориғ бўлуб Ҳама сори мутаважжиҳ бўлди, йўлда уч-тўрт қалъани фатҳ қилди ва Ҳамаға етиб тушти. Қалъадаги эшиттиларким, соҳибқирон ўзи давлат ва саодат била келди — тазарруъ ва ниёз йўлидин кириб, пешкашлар чиқориб, шаҳзодаларни ўртада солиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ҳазрат аларнинг ёзуқларидин кечиб, аларни шаҳзодаларга бағишлади. Ва йигирми кун ул срда таваққуф этиб ўлтурдиким, черик элининг отлари осойиш қилғай. Ҳазрат анда ўлтурғонда шаҳзодалар била беклар иттифоқ қилиб, барча кўрунушқа келиб ўлтуруб арз қилдиларким, «Икки йил бўлдиким бизиинг черикимиз отдин тушмай, кеча-кундуз юруб турурлар. Ва душманларнинг отлари семиз ва ўзлари осуда турурлар. Агар маслаҳат бўлса, бу қиш Тарабулус дарёсининг йақосида қишласак, то черик осойиш қилғай ва от-улоғлари ўзига келгай. Аввал баҳорда душман

www.ziyouz.com kutubxonasi

сори мутаважжиҳ бўлсак йахшироқ кўрунур», деб арза қилдилар. Соҳибқирон бу сўзга ҳеч илтифот қилмай Ҳўмс сори таважжуҳ қилди. /Беклардин бир улуғ бек илгари бориб Ҳўмсга етиб, ул элга иасиҳат қилди. Ва
241а ҳазратнинг лутфу шафқатидин аларға умидвор қилиб, барча шодмон бўлдилар. Чун соҳибқирон Ҳўмсға етиб тушти, шаҳар эли барча мутиъ бўлуб, пешкашлар билан чиқиб ҳазратни кўрдилар ва кўб ипоят ва лутфи бениҳоят кўрдилар. Ва Али Акбарни анда даруға қўйди.

Соҳибқирон Баъалбакк шаҳрини фатҳ қилғони

Соҳибқирон Ҳўмс қалъасидин мансур черики била Баъалбакк шаҳриға мутаважжиҳ бўлди. Ва бир манзил юруб, бир тузлақда келиб тушти. Ва анда ҳукм бўлдиким, «Мансур черикдин бир жамоат киши Сайда ва Байрут сори борсунлар!» Черикдин бир жамоат баҳодурлар отланиб, ул сори юридилар. Ва соҳибқирон ўзи давлат ва саодат билан Баъалбакка етиб тушти. Ва ул шаҳарни кўруб, таъажжубқа қолдилар. Анинг учунким ул қалъа тамом тошдин эрди ва асру улуғ тошлардин йасаб эрдилар. Ва ҳар буржида тошларким қўйуб (эрдилар); узунлиғи йигирми саккиз қари эрди ва йассилиғи ўн олти қари ва қалинлиги етти қари[966]. Ва Баъалбакк анинг учун дер эдиларким, ул бу оламда бир ажойиб ўзгача эрди. Ва эл ичида андоқ машҳур турурким, ани Сулаймон пайғамбар йасаб турур (дерлар). Валлоҳу аълам. Ва мундоқ қалъа соҳибқирон давлатидин ҳеч танвиш ва заҳмат кўрмай мусаххар бўлди. Ва аида анча ғалла ва неъмат бор эрдиким, черикда кўб рафоҳият бўлди. Ул ернинг неъмат ва даъватидин барча ҳузур қилди ва хотирлари тилаганча озуқ кўтардилар.

Андин ҳазрат соҳибқирон Шайх Нурйддин ва Севинчакбек ва Шоҳ Маликбекнинг уттуз минг киши била Дамашқ сори йибарди.

241б Соҳибқирони саодатнишон Дамашқ сори мутаважжиҳ /бўлғони

Баъалбакк тоғқа йақин эрди ва ул маҳалда қиш кириб, ҳаво совуқ бўлуб эрди ва қору йамғур келур эрди. Соҳибқирон анда турмай, йакшанба куни, жумада ал-аввал ойининг учида (22.12.1400) (Қуеш) жадийда (олтинчи даражада киргонда) андин кўчуб, Нуҳ набий алайҳиссалоту вассалом зиёратиға бориб тушти. Зиёрати саодатиға мушарраф бўлуб, Дамашқ сори мутаважжиҳ бўлди. Ул ерда жамоатиким, Сайда ва Байрутқа бориб эрдилар, ул ерларни чониб, музаффар ва мансур қайтиб қелдилар. Ва Шомдағи беклар Миср подшоҳиғаким, оти Фараж эрди ва Барқуқнинг ўғли эрди, Барқуқ ўлуб ул тахтда ўлтуруб эрди, соҳибқирондин хабарлар анга йибардиларким, «Мунга Темурбек келиб фалон қалъа ва фалон шаҳарни олди. Эмди Дамашққа мутаважжиҳ бўлуб турур. Эмди агар сенга Дамашқ кераклик турур, фикрини қилғил». Фараж Мисрдаги черикни йиғиштуруб, азимат ва шавкат билан Дамашқ сори мутаважжиҳ бўлди. Назм:

Равон чун ки бўлди шоҳи Миср у Шом,
Ки тортқай йаағилардин интиқом.
Сипоҳий йиғиштурди, бас, бешумор,
Бу умид илаким, қилай кору зор.

Бас, Дамашққа етиб, шаҳарға кириб, мазбут қилиб ўлтурди. Анда ўлтурғонда кўнглида бир фикри тушуб, бир ҳаромзодани дарвешлартек суратини таъбир бериб ва йана бир жоҳил фидоийни анинг била қўшуб, ҳар бирига бир заҳаролуд ханжар бериб соҳибқиронға йибардиким, «Агар фурсат топсангиз иш қилғайсиз». Ул ҳаромзодалар Дамашқдин чиқиб, соҳибқирон Дамашққа йақин етконда келиб кўрунуш қилиб, кўб илтифот тобтилар ва ҳазрат қошида кеча-кундуз мулозиматда эрдилар. Бовужуд улким, неча қатла фурсат тобтилар, аммо ҳазрати Ҳаққ ул соҳибқироннинг ҳофизи ва
242а носири эрди, ҳеч иш қила олмадилар. Ва Хожа /Масъуд Семнонийким,

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳазратнинг улуғ девони эрди, ул бадбахтларнинг макридин хабар топиб, аларни туттилар. Аларни тутуб ковладилар, заҳаролуд ханжарлари зоҳир бўлди, этукларидин чиқти. Алардин сўрдилар воқиъани, тамом шарҳ қилдилар. Соҳибқирон ҳазрат Ҳаққа шукр деб, фақиру мискинга кўб садақалар берди. Андин сўнг соҳибқирон деди: «Агарчи элчиға ўлум йўқ турур. Аммо бу ҳарамзодаким, ўзини дарвешлартек йасаб, дарвешларни бадном қилди, ани ўлдурмак керак!» Буюрдиким, ўшул заҳаролуд ханжар била ўлдуруб, мурдор жасадини ибрат учун куйдурдилар. Ва йана бирини қулоқ ва бурнини кесиб, Миср ҳокимиға йибардилар. Ёрлиғ бўлдиким, «Мутафаррик бўлғон черик барча жамъ бўлсунлар!» Ва ўзи давлат ва саодат била отланиб Дамашқ сори мутаважжиҳ бўлди. Ва бир нуштага еттиларким, ани Қарақба дерлар, анга келиб тушти. Ва эҳтиёт учун хандақ қаздурди. Соҳибқирон пушта устига чиқиб, йироқдин шаҳарни мулоҳиза қилди ва ҳукм қилдиким, «Қаровуллар бориб хабар келтурсунлар!» Севинчакбек қаровуллар била мутобиъат қилди. Сайин Темур Баҳодур ва Дона Хожаи Аначи ўғли ва Тўкал Бавурчи ва Олтун Бахший ва Тўкал Тамука Қавчин ўғли — булар барчаси қаровул билан илгари бориб, душманнинг қаровулиға учраб урушдилар. Ўнг қўл соридин Саййид Хожаи Шайх Али баҳодур ва сўл қўлдин амирзода Рустам чопиб кўб йахши ишлар қилдилар. Шом қаровуллари машриқ синоҳидин қочиб кеттилар. Мансур черики алардин кўб киши тушурди. Алардин нечани тирик тутуб, соҳибқирон қошиға келтурдилар. Анда Шадун била бир жамоат кишиниким, Ҳалабдин келтуруб эрдилар,
242б барчани ўлдурдилар. Аммо бу кечада фалак шаъбда кўрсатти[967] Амирзода Султон Ҳусайннинг кўнгли Жаҳоншоҳбекдин қолиб, хотир мулуллуқ бўлуб, бир жамоат муфсид тожиклар била иттифоқ қилиб, юзини давлатдин қайтариб қочиб, Дамашқ шаҳриға кирди[968]. Шомийларға ул ҳолатдин шодмонлиғ пайдо бўлуб, шаҳзодани юз тажаммул билан шаҳарға кийурдилар. Подшоҳ Фараж анинг келгонидин фараҳ қилиб, ўзига нусрат ва давлат билиб, шоҳзодани кўб иззат қилди. Амирзода Султон Ҳусайннинг навкарлари Барот Хожа ва Адук амир Шоҳ Маликка бу ҳолатдин хабардор қилдилар. Шоҳ Маликбек бу воқеъани соҳибқиронға арз қилди. Кун чиққонда мансур черик кўчуб, Дамашқнинг қибласи сориким, Миср ва Канъон йўли турурким, кенг ер эрди, бир йагоч йўл йуруб туштилар. Ҳукм бўлдиким, «Черик теграсида тошдин киши бўйидин баландроқ томи қўпорсунлар», ва хандақ қазиб ўлтурдилар. Тумонлардин ва ҳазоралардин киши чиқариб, жангдовуллуққа муқаррар қилди, то кеча черикдин воқиф бўлғайлар. Ҳазрат соҳибқирон икки кундин сўнг Бўрон Подшоҳни Миср подшоҳиға элчиликка йибарди. Сўзи буким, «Бизнинг тажаммул ва сабримизни ишларда билдингиз. Ва неча қатла Аталмишни тиладук, йибармадингиз. Ва андак иш учун анча таъаллул қилдингизким, бизга вожиб бўлдиким, бу вилоят сори келгайбиз. Бу жиҳатдин кўб хароблиқ вилоятларингизга бўлди. Эмди Аталмишни бизга йибаринг, то қолғон вилоятларингиз амонда бўлғай. Хутба ва сикка бизнинг отимизға ўқунглар. Ва агар мундоқ қилмасангиз, вилоятингизда ҳеч ер ободон қолмағуси турур!» Элчи аларға бориб, анга кўб таъзим қилдилар ва аларнинг ичида раъд ва милтиқ отқувчилари кўб эрди. Аларни келтуруб элчиға кўрсаттилар. Ва элчиға (йана) ўзга кўб нималар
243а бериб ёндурдилар. Ва бир жамоат улуғ кишиларини йибариб дедиким, / «Соҳибқиронға арз қилингким, беш кундин сўнг Аталмишни йибарабиз, то ул ҳазрат гуноҳимиздин кечгай. Ва мундин нари хизматда тақсир қилмағайбиз». Соҳибқиронға келиб сўзларини арз қилғондин сўнг келгон элчиларға тўнлар кийдуруб, сийлаб йибарди. Ва мамлакат эли ул сулҳ сўзидин асру шодмон бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Миср подшоҳи билан урушуб, зафар тобқонлари

Нусратшиъор черики ўшул юртда ўн кун таваққуф қилиб ўлтурди. Анда от-улоғларға ўт қолмади. Фармон бўлдиким, «Юртчилар юруб ўтлоғ ер пайдо қилсунлар, то анда кўчуб борғайбиз!». Юртчилар юруб Гута[969] ўтлоғиким, Шомнинг шарқи сори тутур, бориб ул ерни кўруб, келиб арзадошт

www.ziyouz.com kutubxonasi

қилдилар. Ҳукм бўлдиким, «Черик андин кўчуб юрусунлар!» Ўрду кўчуб Ғута сори мутаважжиҳ бўлди. Дамашқ эли нодонлигидин хаёл қилдиларким, ўрду ёниб борадур. Ва азалда ҳам мундоқ муқаррар бўлғон эрмишким, Дамашққа ташвиши теккай. Хаёли фосид қилиб, шаҳардин чиқиб Дамашқ саҳросини туттилар ва йайоқу отлиқдин ер юзи тўлди. Қаровуллар ул ҳолатдин хабардор бўлуб, келиб соҳибқиронға арз қилдилар. Ҳукм қилдиким, «Черик тушуб ўзларига тошдин паноҳи қилғайлар!» Филҳол, черик тушуб бир томи тошдин қўпордилар. Ва соҳибқирон эллик киши билан бир тена устига чиқиб, бурунғи одати билан икки ракъат намоз ўқуб, юзини туфроққа суртуб, ҳазрати Парвардигордин фатҳ ва нусрат тилади. Ва андин отланиб, наққора ва нафирларини чалдуруб сурон солдилар. Ўнг қўл черики, Шом черикиким, илгари келиб эрди, ҳамла қилдилар. Соҳибқирон
243б сўл қўлнунг/ кишисига киши чобтурдики, амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шоҳрух ва амирзода Або Бакр ва амир Сулаймоншоҳ ва ўзга тумон беклари барча келиб душман сори чобтилар. Ва икки черик бир-бирига етиб, урушқа машғул бўлдилар. Назм:

Икки соридин чопди икки сипоҳ,
Бариси диловар ва бари кийнахоҳ.
Тушар эрди ерга сари саркашон,
Чу йафроққа тушкай боду хазои.

Ўнг қўлда Султон Маҳмудхон ва амирзода Халил Султон ва амир Жаҳоншоҳ ва Ғиёсуддин Тархон ва амир Тўкал Ёдгор Барлос ва Шайх Арислон ва Туғлуқ Хожа Барлос ва Пир Али Сулдуз ва ўзга тумон ва ҳазора беклари зафарпаноҳ сипоҳи била сурон солиб урушқа кирдилар.

Севинчакбек ва Шоҳ Маликбек ва Саййид Хожайи Шайх Али Баҳодур қўл ҳировули бўлуб ва қўшун бекларидин Сайин Темур ва Муҳаммад Озод ва Тўкал Бавурчи ва Дарё ва ўзга баҳодурлар барча майдон ичида кириб ишлар кўрсаттилар.

Ва андоқ сурон ва гавғо қўбтиким, хаёл қилур эрдиларким, қиёмат куни ошкор бўлди. Байт:

Чиқарти йана кавс бонгу хурўш,
Муҳит била урди бир йўла жўш.

Оқибат феруздуқ субҳи матлаъдин мансур черикига юз кўрсатиб, Шом сипоҳини қочурдилар. Ва нусратшиъор черики андоқ қалин черикни суруб, иморатлари ичида кийурдилар. Ва кўб киши йайоғ ва отлиқдин қилич зарби била ўлдурдилар. Ва бу воқиъа торих саккиз юз учда, Лу йилда, сешанба куни, жумада ал-аввал ойининг ўн тўққузида (05.01.1401) воқиъ бўлди. Ва бу урушда Султон Ҳусайнким, ҳазратдин қочиб юмийларға бориб эрди, амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шоҳрухнунг муқобилаларига тушуб, Тўплоқ Қавчин Султон Ҳусайннинг жиловидин тутуб Шоҳрух мирзоға келтурди. Ўзи бориб соҳибқиронға хабар қилди. Ҳукм бўлдиким, «Ани банд қилсунлар!» Неча кундин сўнг шоҳзода Шоҳрух гуноҳини тилаб, йасоқ таёқи уруб қўйдилар. Аммо соҳибқирон қошиға кирмас эрди.

Дамашқдин Миср подшоҳи Фараж чиқиб чобқони

Тонгласи нусратшиъор черики андин кўчуб, андак йўл юруб, бир тепа этагига келиб туштилар. Ул кеча анда туруб, тонгласи фармон бўлдиким,
244а «Черик мукаммал бўлуб, йасол тортиб, жирға билан шаҳар сори /юрусунлар!» Ва черикнинг олдида пилларни йасаб, ҳар бири бир ғоғдек, юрур эрди. Ва черикнинг йасоли уч-тўрт йағоч йўлни тутуб, юз салобат била шаҳарга йақин келдилар. Шаҳар эликим, бу йароқ ва тажаммулни кўрдилар, барча жонларидин умид мунқатиъ қилдилар. Ва билмас эрдиларким, мансур черики мунча киши бор эрмиш. Шаҳарға йақин бир чуқур ариқға келиб туштиким, ул ариқ черикка хандақтек бўлди. Андин сўнг ҳукм бўлдиким, «Отлиқлар аригдин ўтуб, душман муқобиласида бориб, саф тортиб турсунлар!» Йигитлар ва баҳодурлар ариқдин нари ўтуб, саф тор-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тиб турдилар. Шаҳардаги сипоҳий ва йайоғи агарчи кўб эрди, аммо қўрқунчдин ҳадлари йўқ эрдиким, илгари келгайлар. Миср ҳокими улуғ беклари била мисли Наврўз Ҳофизий ва Йашбек ва Шадун Тоз ва Шайхий Хосакий ва бир жамоат муқарриб ва хоссалари била кенгаштиким, мундоқ қаттиқ воқсада, нима ишламоқ керак? Баъзи дедилар, «Агарчи бизга кўз тегиб элимиз қирилди. Аммо шаҳарда эл кўб турур. Ва қалъамиз берк турур. Не ғам егайбиз?» Ва баъзилар дедиларким, «Биз андоқ маҳалдаким, алар кўчуб борур эрдилар, мунча черик ва йарогимиз била ҳеч иш қила олмадук. Эмди худ алар била не иш қилғайбиз? Маслаҳат бу турурким, шаҳардин чиқиб, Мисрға кетиб борғайбиз. Ва шаҳарда эл қалин турур, ўз жонлари учун уруш қилиб шаҳарни сақларлар. Бари бизлар бу балодин қутулғайбиз».

Барчаға бу сўз маъқул тушуб, Миср подшоҳи Фараж пешкашлар била соҳибқиронға киши йибарди. Сўзи буким, «Ул беадаблиқким туну кун воқиъ бўлди, шаҳардин бир жамоат авбошидин ва ғавғойи оммдин воқиъ бўлди. Биз ўшул арз қилғон аҳд биландурбиз. Агар черик букун урушни муваффақ қилиб, саломатлиқ билап юртларига тушсалар, тонгласи ҳар неким фармон
244б бўлса /ўшандоқ қилурбиз».

Элчи соҳибқирон қошиға келиб сўзларини арзадошт қилди. Ўшул замон фармон бўлдиким, «Черик ёниб келсун!» Мансур черики ёниб, юрт ва манзилларига келиб туштилар. Миср шоҳи бўлғон беклари била йарим кечада, жумъа кечасида шаҳардин чиқиб қочтилар ва Миср сори бордилар. Чақмоқ отлиқ биров алардин қочиб амирзода Шоҳрух қошида келиб воқиъани арз қилди. Шаҳзодайи жувонбахт ани ҳазрати аъло қошида йибарди. Ҳазрат муни эшитиб фармон бўлдиким, «Амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек сўл қўлдин шаҳарға йақин бориб тушсунлар, то киши шаҳардин чиқаолмағай. Ва улуғ беклардин Севинчак ва Шайх Нуриддин ва Шоҳ Малик ва Аллоҳдод ва Бурундуқ ва Жаҳоншоҳ ва Али Султон ва ўзга беклар қочқонларнинг кейнидин борсунлар!» Булар бориб кўбракини тутуб ўлдурдилар ва от ва хачир ва тева — ҳар неким бор эрди, барчани ташлаб жонларини олиб қочтилар. Тонг отқонда соҳибқирони саодатнишон ҳукм қилдиким, «Шаҳарнинг теграсидаги эл-аймоқ ва кент-кечакларини чобсунлар!» Ўзи отланиб, богистонлардин ўтуб, шаҳарни ўртада олиб тушти. (Ва соҳибқироннинг ўзи Қасри Аблаққим, қалъаниинг ўтрувсида турур, тушти. Ва шаҳзодалар ва черик шаҳар теграсидаги иморатлар ичида туштилар ва ташқарида бўлғон маҳаллотни олдилар. Ва сонсиз мол, от ва йароғ, жайбау жўшн ва рахту қумош эликка тушти.

Ҳазрат соҳибқирон сидқу эътиқодидин Умм Салима ва Умм Ҳабиба ризвон Аллоҳи таоло мазорларига тавофға бориб, тавоф қилдиким, булар ҳазрат Рисолат салл Аллоҳу алайҳи васалламнинг ҳарамлари эрди. Ва
245а Билол Ҳабашийнинг мазори анда эрди, ани ҳам тавоф қилди. Қайтиб давлат ва саодат била ўрдуға тушти. Аммо Дамашқдин содот /ва қазот ва машойих ва сулаҳо дарвозани очиб, итоат била чиқтилар ва пешкашлар тортиб, моли амоний қабул қилдилар. Ва ҳукм бўлдиким, «Мол олгани муҳассиллар таъин қилсунлар!» Бас, Шайх Нуриддин ва Шоҳ Малик ва Аллоҳдод ва битикчилардин Хожа Масъуд ва Жалол ал-Ислом шаҳарға кирди ва ҳукм билан саккиз дарвозани ганч ва кирнуч била қўпордилар. Ва Боб ал-Фародисни очиб қуйдилар. Ва беклар ва нависандалар анда ўлтуруб, мол забтиға машғул бўлдилар. Ва жумъа куни масжиди Умаййада хутба ўқудилар.

Дамашқнинг аркини фатҳ қилғони сўзи

Бовужуд улким, шаҳарнинг мундоқ ҳоли бўлди, Диздор кутвол бир жамоат жундийларким анда эрдилар, хаёл қилдиларким, «Қалъамиз мустаҳкам ер турур». Ва бу ботил хаёл била ва қалъанинг берклигига ғурра бўлуб, мухолифат зоҳир қилдилар. Ва дарвоқиъ андоқ берк қалъа оламда йўқ эрди ва ичида захираси кўб эрди. Баҳодурлар аларнинг мухолифатидин воқиф бўлуб, қалъа сори юруб, урушабошладилар. Ва раъд ва тош зарбидин кишига мажол йўқ эрдиким, илгари борғай. Ҳукм бўлдиким, «Шаҳзодалар ва беклар барча юруб, қалъа ишига машғул бўлсунлар!». Ва нағамчилар нағам солуб хандақдаги сувни чиқордилар ва мўлжор йасаб, ишлариға

www.ziyouz.com kutubxonasi

машғул бўлдилар. Бу маҳалла ҳукм бўлдиким, «Шоҳзодалардин Шоҳрух мирзо ва Мироншоҳ мирзо ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар қишлоқни Канъонда солсунлар!» Ва алар ҳукм била Канъон сори юридилар.

Аммо нағамчилар қалъа тубида нағам солиб, жаҳд била иш қилур эрдилар. Буржу бора тубини ковлаб, йағочлар остида кийуруб, маҳкам қилдилар. Ва барчадин Буржи Тоҳирким, барча буржлардин баландроқ эрди ва Алтун Бахши анда туруб ишлар эрди, иши тайёр бўлди. Ҳукм
245б бўлдиким, «Нағамларда ўт қўйсунлар!»/ Ул буржда ўт қўйуб, йағочлари куйуб, бурж йиқилди ва улуғ йўл бўлди. Баҳодурлар қалқонлар бошларига тутуб юридиларким, шаҳарға киргайлар. Қалъанинг йана бир ери йиқилиб, Хуросон ва Сейистон ва ўзга виоятлардин етмиш-сексон киши том устида қолдилар. Ва баҳодурларким қалъа сори юрур эрдилар, ани кўруб турдилар. Қалъадаги кишилар ул йиқилғон ерни қўпордилар. Аммо асру кўб қўрқуб эдилар ва қўрқунчдин чиқаолмайдур эдилар, йана ҳукм бўлдиким, «Ўзга томларға ўт қўйсунлар!» Ўт қўйуб, қалъанинг йана бир буржи тушти. Диздор кутволким, қалъанинг улуғи эрди, заруратдин дарвозани очиб чиқти ва хазинанинг калитларини топшурди. Ва Диздор кутволни йасоққа еткурдилар ва сонсиз мол олдилар. Ва бу қалъа ичида анборлар бор эрдиким, анбори ҳарамайн маҳсулидин ҳосил бўлуб эрди. Ҳукм бўлдиким, «Ҳеч киши ул анборларға музоҳим бўлмағай. Чунончи тавачилардин Сарой Мулк отлиқ ўн анбордин юз ботмон шаръий тоши била арпа олиб эрди, ани ётқузуб, олдинӣ ва кетини таёқ урдурди ва баҳосини ҳавола қилиб олди ва ҳарамайн ходимларига берди. Ва анборларни аларға тобшуруб, кўб сийлаб, Қуддус сори йибарди. Ва жундийларким, барчалари қул эрдилар, кўбраки черкасдин, ҳабаший ва занги қулларни қалъадин чиқориб шаҳзодаларға улаштурди. Ва шаҳардаги ҳунармандларни асир қилиб, уй-эли била шаҳардин чиқориб Самарқанда йибарди. Ва табиблардин Мавлоно Жамолиддин ва Мавлоно Сулаймонни кўчлари била Самарқанда йибарди.

Бу маҳалда соҳибқирон Қасри Аблақдин Бутжосбекким, Шом вилоятининг улуғ бекларидин эрди, эвига тушти. Ва ул ерда бир иморат бор
246а эрдиким, асру зебо ва латиф. Ҳазрат ул иморатни кўруб муборак кўнглида туштиким, мундоқ/ зебо шаҳар ва иморатларким, бу йил солиб турур, ҳеч қайсининг кўнглида кечмай турурким, ҳазратнинг кўнгли хуррамлари бу вилоятда ёниб турурлар. Анда бир иморати солғайким, ҳеч ким бундай иморат солмагондурлар, ажиб ва мурувват ҳиммат эликини бермишлар. Соҳибқирон буюрдиким, у ердаки икки мазор устида икки гунбад солғайлар. Ва бу ишнинг иҳтимоми учун амирзода Або Бакр ва амирзода Халил Султон ва беклардин Шайх Нуриддин ва Али Султон ва Мангли Хожа барчани қўйуб, йигирми беш кунда икки олий гунбад оқ тошдин солдилар.

Ва ул вилоятда соҳибқирон отиға тангалар уруб келтурдилар: юз мисқоллиқ ва эллик мисқоллиқ ва ўн мисқоллиқ тангалар урдилар. Ва черик ичида кумиш анча эрдиким, ҳеч сони йўқ эрди. Ҳукм бўлдиким, «Эрону Туронға фатҳномалар битиб йибарсунлар!» Балоғатшиъор муншийлар эликларида қалам олиб, шакар сўзлари била кағозларни тўлдуруб ҳар сори йибардилар. Ва элчилар елдек вилоятларға фатҳ ва давлатдин хабар элттилар. Ва тангалардинким, Шом вилоятида ҳазратнинг отиға уруб эрдилар, ҳарамлариға ва ўғлон-ушоқлариға — Эрону Туронға йибарди.

Соҳибқирон Хожа Ҳасанни йибардиким, «Амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шоҳрух ва бекларким анда бориб турурлар, Дарёйи Афранжда[970] бориб Акка[971] шаҳриғача чобсунлар. Алар бориб андағи вилоятни тамом чобтилар ва моли бисёр олиб, Канъонға ёндилар. Ва бу маҳалда соҳибқиронға андак марази воқиъ бўлуб, кўб ташвиш тортти. Беклар киши йибариб, Канъонға боргон шаҳзодаларни келтурдилар. Алар келгонда йана ҳазрати Парвардигор дорухонасидин шифоҳи каромат тилаб, сиҳҳат тобти. Йана /ўшул маҳалда соҳибқиронға бир андиша муборак кўнглида кечти.
246б Шомнинг содот ва уламо ва аркони давлат барча ўлтуруб эрдиларким, ҳазрат соҳибқирон дедиким, «Доим биз эшитурбизким, ул маҳалдаким Марвонийлар аҳли байт била, хоссатан ҳазрат Мустафо салл Аллоҳу алайҳи ва салламнинг куёви ва писари амми била душманлиқ қилур эрмишлар. Ва эликларидин неким келур эркондур, урушмак ва ўлдурмак ва ғайруҳу

www.ziyouz.com kutubxonasi

аларнинг ҳаққида қилғондурлар, бизга бу сўзлар номаъқул кўрунур эрди. Анинг учунким, алар умматнинг йахшиси эрдилар ва зулмату куфрдин чиқиб, ислом нуриға мушарраф бўлғон дурурлар. Алар аҳли байт била мундоқ мухолифат нечук қилгайлар? Бас, бу амр эмди, бизга таҳқиқ бўлдиким, рост эрмиш. Агар мундоқ бўлмаса эрди, алар бу балоға учрамас эрдилар». Чаҳоршанба куни, шаъбон ойининг гуррасида, торих саккиз юз учда (17.03.1401) ҳукм бўлдиким, «Шаҳарни таласунлар!»[972] Байт:

Талаттурди ул шаҳрни шаҳриёр,
Асир этти ул элни хору зор.
Анингтек жаҳон ичра қўпди хуруш,
Ки кетти жаҳон аҳлидин ақлу ҳуш.

Дамашқ элини асир қилиб, моли бисёр олдилар ва анча мол туштиким, ҳар неча от ва тева ва хачирки, вилоятдин черик элига тушиб эрди, барчани юкладилар. Ва ҳануз кўб киши эрдиким, ерда қолиб эрди ва улоғ топмас эрдиким, юклагай ва мисрий ва қибрусий ва рудусий нафис кумушлардин ҳадсиз тушуб эрди[978]. Нақду жавҳарлар ва олтуну нуқралар ҳадсиз кўб эрди. Ва бу қиссани раъйулайн ўз кўзлари билан кўргон кўб кишилардин эшиттук.

Аммо Дамашқнинг иморати андоқ турурким, остиндаги табақаси тошдин ва ганчдин турур. Ва анинг устида бир табақа ва икки табақа ва баъзи ерда уч табақа йағочдин иморат солиб турурлар. Ва аксари иморати зангу рўғон бериб, наққошлиқ эрди. Бас, агар токи воқиъ бўлуб ўт тушса эрди,
247а асло ул ўтни ўчурса бўлмас эрди,/ анинг учунким қуруқ йағоч ва ёғ била зеб бериб турурлар. Бу маҳалда қазодин ҳеч қасд қилмай шаҳарға ўт тушти. Ва элнинг паришонлиғи жиҳатидин анга парво қилмадилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Маликбекни йибарди, то масжиди жомиъни ўтдин муҳофизат қилғай. Аммо худонинг газаби ул шаҳарға тушуб эрди, ҳар нечаким забт қилдилар, бўлмади. Ва андоқ йамон туташтиким, масжиднинг шарқи сори тошдин бир минора бор эрди, ул минора куйуб, тамоми кул бўлди. Ва Минораи Аруским, нубувват тили била ани Минораи Байзо[974] дерлар ва ваъдаи мундоқ турурким, ҳазрат Исо, *ала набиййуно ва алайҳиссалот вассалом,* ул минора устида тушгуси турур. Ва бовужуд улким, бунёди йағочдин эрди ва тошини ганч билан оқартиб эрдилар, анга ўт тегиб, ҳеч тафовут қилмади ва саломат қолди. Дамашқ тамом куйди ва ичидаги бўлғон молни таладилар. Ишорат бўлдиким, «Дамашқдин асир қилғон элни қўйабересунлар!» Ва Жалол ал-Исломға ҳукм бўлдиким, бу амрға иҳтимом қилгай. Барча асирларни йиғиштуруб, Дамашқ шаҳрига элттилар. Соҳибқирон Дамашқ шаҳридин кўчуб мурожиат қилди.

Соҳибқирон Шом вилоятидин қайтқони

Шанба куни, шаъбон ойининг тўртида, йилон йили аввалидаким, (20.03.1401), Офтоб ҳамал буржида келди, соҳибқирони гардунғулом Дамашқ шаҳридин кўчуб, Қаро Ваник йўлиға кириб юруберди, Ғутаға етиб тушти. Ва анда ҳукм бўлдиким, «Икки нишон этсунлар. Бир нишон амирзода Муҳаммад Султон отиғаким, мўғул сарҳадида ўлтуруб эрди ва ул йўлнунг забти Худойдоди Ҳусайний ва Бердибек Сари Буға ва ўзга бекларға тааллуқ эрди, барча Эрон сори мутаважжиҳ бўлсунларким, Ҳулогухоннинг тахтини анга бергум турур. Йана бир нишон улким, маҳди аъло Туман оғо
347б фарзандлар била бизнинг сори /мутаважжиҳ бўлуб келсун!» Бас, нишонлар тайёр бўлуб, Дона Хожаға бериб йибардилар. Ўрду Ғутадин кўчуб, Қаро Ваникдин ўтуб, Ҳўмсға келиб тушти. Ҳўмсдаги элидин ҳеч беадаб келмагон жиҳатидин ложурма саломат қолиб, зарар-заҳмат тегмади. Ҳукм бўлдиким, «Амирзода Рустам ва амирзода Або Бакр ва амир Сулаймоншоҳ ва Шайх Нуриддинбек ўн минг киши била Тадмур шаҳригаким, Сулаймон алайҳиссаломнинг иморатларидин эрди, бориб андаги ҳашамнишинларни чобсунлар. Ва сўл қўлдин амирзода Султон Хусайн ва амир Бурундуқ беш минг киши била отланиб Антакийа сори борсунлар. Ва ғўлдин амирзода Халил Султон ва Рустам Тағай Буға Барлос ва Темур Хожа Оқ Буға ва Али Султон

www.ziyouz.com kutubxonasi

Тавачи ва Давлат Темур ва Тўкал Қарқара ўн беш минг киши била кўппак туркманларким, Фирот суйининг йақосида ўлтурубтурлар, аларға борсунлар!» Барча ҳукм била юруб, элларни чобтилар. Аввал ўнг қўлнунг кишиси Тадмур шаҳриғача бориб чобтилар. Икки юз минг қўй ва кўб тева олдилар. Ва андағи эл барча от ва теваларда қочиб, Макка саҳроси сори кеттилар. Ва шаҳзодалар андин қайтиб, чўл йўлидин ўтуб, Фирот суйиға етиб туштилар. Ва андин сувни йақолаб юқори сори кеттилар.

Ва сўл қўлнунг черики Антакийаға бордилар. Ул эл Аси суйини[975] йақосида солиб эрдилар, барча саҳроға йақин бўлуб эрдилар. Аммо мансур черики анда етқондин сўнг ҳар нимаким тобтилар, олдилар. Ва Ҳалаб сори қайтиб келурда амирзода Халил Султонким, гўлдаги кишини бошлаб юрур эрди, учраб қўшулуб иттифоқ била Қалъатуррумга йақин туркмонларға еттилар. Алар жаҳлдин туруб уруштилар. Аммо мансур черик бир ҳамла била аларни бир-бир қилдилар. Шайх Ҳасанким, алар ичида улуғ эрди, ўлди. /Аға-инилари ҳар бири бир сори қочиб кеттилар. Ва алардин сонсиз от
248а ва тева ва қўйлар олдилар, андоқким черик эли от, тева ва қўй сурмакдин ожиз бўлуб эрдилар. Ва чун нусратшиъор черики Ҳамаға етти, андағи эл бадбахтлигларидин изҳори мухолифат қилдилар. Соҳибқирон солғон иморатларни барчани бузуб эдилар. Ва бу йамон ҳаракат жиҳатидин ҳар нимаким, ул шаҳарда бор эрди таладилар ва элни асир этиб, шаҳарни куйдурдилар. Ва ҳазрат андин юруб, Ҳалаб сори мутаважжиҳ бўлди. Ва Дамашқдин Ҳалабқача етмиш йағоч йўл турур. Анда етқонда Саййид Иззуддин Ҳазоргирий ва Шоҳшоҳон ва Муса Тўй Буға ва ўзга қўшун бекляриким, Ҳалаб қалъасида туруб эди, ҳукм била шаҳарни бузуб ўрдуға бориб қўшулдилар. Ва соҳибқирон андин тўрт кўч била Фирот суйининг йақосида келиб тушти. Бу маҳалда амирзода Рустам ва амирзода Або Бакр ва ўнг қўл бекляриким, сувнунг пастдаги тарафига илғор бориб эдилар ва амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Ҳусайн гўл ва сўл қўл бекляриким, сувнунг юқорисиға илғор бориб эдилар, барча келиб, пешкашлар тортиб, соҳибқироннинг муборак дийдориға мушарраф бўлдилар. Ва анча қўй йиғилдиким, бир қўй бир динор бўлди. Амирзода Султон Ҳусайн бу юрушда йахши ишлар қилиб эрди, соҳибқирон гуноҳидин кечиб, кўрунуш берди ва анга кўб иноятлар қилди.

Соҳибқирон Фирот суйидин ўтуб ов солғони

Шоҳзодалар ва бекларким, чобқун бориб эдилар, барча саломат ва саодат била қайтиб, сонсиз мол била келиб ўрдуға қўшулдилар. Фармони олий бўлдиким, «Черик Фирот суйидин нари ўтсунлар!» Ва ҳазрат учун икки кема Тарра[976] кентидинким, сув йақосида эрди, келтурдилар. Ва ўзга
248б шаҳзодалар ва беклар ва барча черик сувға отларини солиб, /сувдин ўтуб, қалъайи Тарраға етиб туштилар. Ул қалъанинг даруғаси пешкашлар била келиб кўрунуш қилди. Ҳазрат лутф этиб, ул қалъани анга берди ва андағи эл саломат қолди. Ва ўшул ерда Қаро Усмон келиб пешкашлар тортиб, соҳибқиронни кўрди. Ҳазрат тақи ани йахши кўруб сийлади. Бас, ҳазрат андин кўчуб юругонда муборак хотирида кечдиким, ов солғай. Шоҳзодалар ва беклар ўнг қўлдин ва сўл қўлдин жирга билан юруб, беш кунлук йўлни жирга солдилар. Назм:

Шаҳаншоҳ қилди чу майли шикор,
Кийик вақти эрди ва фасли баҳор.
Тўла эрди дашту кўҳ жоладин,
Ёқуттек қизил ер юзи лоладин.

Онча сайд қилдиларким, ниҳояти йўқ эрди. Андин кўчуб Руҳа шаҳрига келиб тушти. Шаҳарнинг акобирлари пешкашлар била келиб мулозимат қилдилар. Ва андин ўтуб, бир қалъаға еттиларким, арманийларнинг ери эрди. Ҳукм бўлдиким, «Ислом баҳодурлари аларнинг қалъасини чобқун қилсунлар!» Баҳодурлар юруб бир замонда ул қалъани олиб, ер билан тенг қилдилар.

Ва ул ерда Самарқанддин Хиндушоҳ Хазиначи келиб, соҳибқироннинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

дийдориға мушарраф бўлди. Ва ҳарамлардин Тўкал хоним ва Тумон оғо ва Сарой Мулк хонимнинг мулозимлари Султониядин пешкашлар била келиб, саломатлиқ хабарини келтурдилар. Булар барча Ҳиндушоҳ била келиб эдилар.

Соҳибқирон Мардин сори таважжуҳ қилғони

Соҳибқирони диннарвар мансур ва музаффар Мардин сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ул ерда Ҳиндушоҳ Хазиначи ва ҳарамлардин келгон мулозимлари келиб кўрунуш қилдилар. Ва Султон Ҳисн Кайфаки Ҳасан Кайф номи била машҳур турур ва Султон Арзин ва ўзга беклар ва сардорларким, анда / 249а эрдилар, барча пешкашлар била келиб соҳибқиронни кўрдилар.

Мардиннинг ҳокимиким, мундин бурун соҳибқироннинг эликида асир бўлуб эрди ва неча маҳал эрдиким бандда эрди, бу маҳалда соҳибқирон лутф ва карами била ғуноҳидин кечиб, шафқат этиб, йана вилоятини бериб эди. Ва ул аҳду шарт қилдиким, ҳаргиз соҳибқирон била мухолифат қилмағай ва то тирик бўлгай, банда ва хизматкор бўлғай. Аммо Шом юрушида не ўзи келди, не ўғлини йибарди. Эшиттиким, соҳибқирон фатҳ ва фирузлуқ била ёниб келадур, ўз ишидин пушаймон бўлуб, кўнглида кўб ваҳм тушти. Аммо соҳибқирон Мардинға йақин бориб тушти, лутфу иноятидин анга киши йибариб чорлади. Ул ҳазратдин қўрқуб келмади. Соҳибқирон ташқаридаги шаҳар ва бозорни куйдурди. Аммо ул ерда ўлтурса бўлмас эрди, чунки анинг атрофида от-улоғқа ўт йўқ эрди. Соҳибқирон Қаро Усмонга, анинг шаҳри ва мамлакати йақин эрди, чорлаб от-тўн бериб, кўб сийлаб ҳукм қилдиким, «Мардин қалъасини қамал қилиб ўлтурғил. Бу қалъани олмағунча қўймағайсен». Султон Соҳибқирон Ҳисн Кайфни ва Арзинжоннинг ҳокимини ва ўзга ерлардин келгон шаҳриёрлар ва бекларни тўнлар кийдуруб, отлар миндуруб, ижозат берди. Ва бу маҳалда ҳазрат соҳибқирон Аллоҳдодбекни Самарқанд йибардиким, андин Ашпараға бориб, мўғул сарҳадида ўлтуруб, забт қилғай.

Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон ва Бағдод сори илғор йибаргони

Мансур черики Мардин шаҳридин кўчуб, ҳукм қилдиким, «Амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва амирзода Або Бакр ва амир Жаҳоншоҳ ва амир Темур Хожаи Оқ Буға /ва Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур ва ўзга беклар Аланчуқ ва Гуржи диёри сори юрусун- 249б лар. Аввал Аланчуқ қалъасини фатҳ қилиб, андин сўнг Гуржистонға кирсунлар». Шаҳзодалар ҳукм била юрубердилар. Ўн йил эрдиким, Аланчуқ қамал эрди. Ва ҳазрат соҳибқирон Сивос ва Шом сори таважжуҳ қилғонда амирзода Мироншоҳнинг мулозимларидин Шайх Муҳаммад Даруға ва амирзода Шоҳрух навкарларидин Фирузшоҳ ҳукм била анда бориб қамал қилиб ўлтуруб эдилар. Ва қалъа ичида бўлғон кишилар асру ожиз ва хароб бўлуб, кўбраки ўлуб эрди. Оз киши анда қолиб эрди ва озуқлари йўқ жиҳатидин эски териларни қайнатиб ер эдилар. Ва ул ҳам қолмайдур эрди. Заруратдин қалъадин чиқтилар. Ва қалъанинг кутволи Саййид Аҳмад Алишоҳни банд қилиб соҳибқиронға йибардилар. Шаҳзодалар Авникка етиб эдиларким, Аланчуқ фатҳидин хабар топтилар. Гуржистон сори мутаважжиҳ бўлдилар, таъжил билан суруб еттилар ва ул вилоятни таламоққа машғул бўлдилар. Малик Гурген ул воқиъадин ҳайрон қолиб, ажзу ниёз билан киши йибариб дедиким, «Мен ҳазрат соҳибқироннинг камина қулидурмен. Соҳибқирон мунда етсалар, хизматда борғумдур». Шаҳзодалар киши чобтуруб, сурат воқиъани арзадошт қилдилар ва андин қайтиб бир йахши ўтлоқда бориб туштилар. Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Султон Маҳмудхон ва амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ва Музроб Жаку ва Рустам Тағай Буға ва Севинчак Баҳодур ва Тўкал Барлос ва ўзга туман ва қўшун беклари илғор била Бағдод сори юрусунлар!» Ҳукм билан юруб, Бағдодқа етиб, қибласи сори келиб туштилар. Фараж отлиқ Султон Аҳмад Жалойирнинг навкари эрди ва анинг қошида турклардин ва араблар элидин кўб киши йиғилиб эрди. Бу жиҳатдин ғурур пайдо қилиб, хаёли маҳол

www.ziyouz.com kutubxonasi

250а бошида тушти ва уруш асбобиға /машғул бўлуб, қалъани мазбут қилди. Нусратшиъор черикининг овозаси тушти. Амир Али Қаландар Мандалидин ва Жон Аҳмад Баъқубадин[978] чиқиб Мадоинға[979] йақин Дажладин ўтуб туштилар. Ва Фаражшоҳ таки Ҳилладин[980] ва Микойил Сибдин[981] келиб, бир-бирига қўшулуб, уч минг киши билан Бағдодқа мутаважжиҳ бўлуб, нусратшиъор черикиға юридилар.

Бу тарафдин амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ва ўзга беклар алардин хабар билиб отландилар. Дажланинг йиқосида амир Аҳмаднинг иморатида уруш воқиъ бўлуб, Жон Аҳмад кўб киши била ўлди. Ва йана бир жамоат ўзларини сувға солдилар ва кўбраки сувға бордилар. Бовужуд улким, мундоқ иш воқиъ бўлди, ақлсиз Фараж ҳеч андиша қилмай ва кўнгли бўлмас эрдиким, вилоятдин кетгай. Йалғон сўзлар деб айтур эрдиким, «Султон Аҳмад менга деб турурким, «Агар Темурбек ўзи келса, шаҳарни бермағайсен!». Ва мен анинг сўзидин чиқмасмен».

Алқисса, соҳибқироннинг ўрдуси Табриз сори мутаважжиҳ бўлуб юридилар. Йўлда борурда Насибин қалъасиға[982] етиб тушти. Ҳукм қилдиким, «Қалъани мусаххар қилсунлар!» Қалъадаги даруғаси била улуғ-кичиклари соҳибқирондин хабар билиб, пешкашлар била қалъадин чиқтилар. Келиб муборак дийдориға мушарраф бўлдилар. Соҳибқирон аларни йахши кўруб, ҳеч зарар-заҳмат ул элга тегмади. Андин кўчуб Мавсилға[983] етиб тушди. Ҳукм қилдиким, «Дажла суйига кўфрук боғласунлар!» Кемалар била кўфрук боғладилар. Бир ҳафтада барча черик ўтти.

Соҳибқирон Бағдодқа бориб фатҳ қилғони

Бекларким, ҳукм била Бағдод сори мутаважжиҳ бўлуб бориб эдилар, воқиъотни арзадошт қилиб, соҳибқиронға йибардилар. Соҳибқирон ул воқиъалардин хабардор бўлуб, муборак нафаси била бир жамоат баҳодурлари
250б била /илғор солиб, Бағдодқа мутаважжиҳ бўлди. Чўлпон Мулк оғони ўрдуда қўйуб, амирзода Шоҳрух ва Шоҳ Маликбекка ўгруқни тобшуруб, ҳукм қилдиким, «Хабарон йўлидин ва Қалоғидин[984] Табриз сори юрусунлар!» Ва нусратшиъор черики Олтун Кўпрук йўлидин Бағдод сори мутаважжиҳ бўлди. Бағдодқа етиб, Дажланинг йақосида Қуббатул уқоб[985] дарвозасининг ўтрувсида тушуб, хайма ва ҳирғоҳ уруб ўлтурди. Ва шаҳарнинг тўрт ёнида черик тушуб, чодирлар уруб ўлтурдилар. Ҳукм бўлдиким, «Нағамчилар ишлариға машғул бўлсунлар!» Ва шаҳзодалардин амирзода Мироншоҳ ва амирзода Рустам ва амирзода Халил Султон ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Шайх Нуриддин ва Бурундуқ ва Жаҳоншоҳ ва Рустам Тағай Буға ва Али Султон ва ўзга беклар нағамчиларнинг бошларида туруб ишга машғул бўлдилар.

Фаражи бедавлат тафаҳҳуси аҳвол учун бировни элчилик баҳонаси била ташқари йибарди, соҳибқироннинг ич кучидин соҳиби вуқуф бўлғай. Элчи соҳибқирон қошига келди. Ҳазрат лутфу карамидин дедиким, «Бориб Фаражға дегинким, қўрқмасун, шаҳардин чиқиб бизни кўрсун. Ҳар неким анинг хотири тиласа, ўшандоқ бўлғуси турур». Ва элчиға тўн кийдуруб йибарди. Элчи келиб неким соҳибқирондин эшитиб эрди, Фаражқа деди. Фараж билдиким, ул сўзлар чин турур. Аммо жаҳли ва бадбахтлиғидин дедиким, «Бу сўзлар йалғондур. То тирикдурмен анинг била урушурмен». Ва бу маҳалда Хожа Масъуд Семноний ва Менғли Хожаким, мўлжарда туруб эдилар, қазо маштидин аларға ўқ тегиб ўлдилар. Соҳибқирон бу жиҳатдин ошуфта бўлуб, Луқмон Тавачини йибардиким, «Шоҳзода Шоҳрух ўгруқ била бери мутаважжиҳ бўлсун!». Луқмон Қалоғи мавзеъида[986]
251а етиб, шаҳзода ҳукм била қайтиб Бағдодқа келди. Бағдод эли ул /черикни кўруб ҳайрон қолдилар. Дарёнинг нари юзида ҳам, бери юзида ҳам черик тушти. Ҳукм бўлдиким «Қуббатул уқобнинг қуйисида кўфрук боғласунлар!» Кўфрук боғлаб, йахши отқучи йигитларни кўфрук бошида қўйдурдиким, кўфрукдин ўтуб, шаҳарни ўртада олиб туштилар. Бу маҳалда Саййид Аҳмад Алишоҳким, Аланчуқ қалъасининг ҳокими эрди, ани келтурдилар. Соҳибқирон буюрдиким, «Ўлдурсунлар!» Ва нишон йибардиким, «Аланчуқ қалъасини Муҳаммад Авбаҳийға тобшурсунлар!» Ва ул кишиким, Саййид Аҳмадни келтуруб эрди, нишонлар била ёндурди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ушбу маҳалда Мусабек Мовароуннаҳр вилоятидин амирзода Муҳаммад Султон қошидин келиб, саломатлиқ хабарлар келтурди. Ва бир лаълким, юз йигирми мисқол эрди ва Бадахшон конидин ҳосил бўлуб эрди, соҳибқиронға тортти.

Алқисса, Фаражи бедавлатким, Бағдод шаҳрида эрди, телбалардек ё фидойилартек жонидин кечиб, урушур эрди. Мансур черики ҳар қачонким, бир нағамда ўт солиб, буржни ёқар эрдилар, алар филҳол ул ерни қўпорур эрдилар. Ва ёз маҳали эрди ва Бағдод ҳавоси асру иссиқ бўлур ва мансур черики андоқ ҳавода жайбалар кийиб мўлжарларда туруб эрдилар. Ва неча қатла шоҳзодалар ва беклар юкунуб дедиларким, «Ижозат берингким биз бир йўла ҳамла қилиб, шаҳарға ёпушқайбиз». Ҳазрат деди: «Ашуқмангиз, шояд бу ишдин пушаймон бўлғайлар ва Фараж мутиъ бўлғай». Аммо азалда тақдири бўлуб эрдиким, ул шаҳар хароб бўлғай ва элига ташвиш еткай. Ул ақлсиз элга кунда жаҳллари ортиб, урушур эрдилар. Қирқ кунгача соҳибқирон таҳаммул қилди ва шаҳар ичида қаҳат бўлди. Қирқ кундин сўнг
251б йакшанба куни зулқаъда ойининг йигирми еттисида (09.07.1401)) /туш маҳалида шаҳардаги эл қалъа устидин иссиқлиқ жиҳатидин туролмай, эварига бориб эдилар, ва қалъа устида ҳеч киши йўқ эрди, шаҳзодалардин амирзода Халил Султон ва беклардин Шайх Нуриддин ва Рустам Тағай Буға шаҳар сори юруб, қалъанинг томиға шотулар қўйуб, аввал Шайх Нуриддинбек чиқти. Ва андин сўнг баҳодурлар ва Халил Султоннинг мулозимлари ва Рустам Тағай Буға қалъа устида чиқтилар. Ва нафир солиб, наққора уруб, сурон солдилар. Ва сувнунг юқори соридин амирзода Рустам ва Шоҳ Маликбек ва Бурундуқ ва Али Султон ва ўзга беклар бир йўла ҳамла қилиб қалъанинг томини тушурдилар. Мансур черик тўрт ёндин кириб, ҳисор эли ҳар сори қочабошладилар. Ҳар сориким қочиб борса эрдилар, анда ўқ ва қилич эрди. Фаражи бедавлат қизи била кемага кириб, сувнунг юқори сори қочиб борур эрди. Ва черик эли аларга ўқ отар эрди. Ўқ заҳмидин ўзларини сувға солиб, балиғ таъмаси бўлдилар. Ва маллоҳлар ҳукм била сувға кириб, Фаражнинг жасадини чиқордилар. Ҳукм бўлдиким, «Черик эли ҳар киши бир бош келтурсун?». Черик эли бу ҳукмни эшитиб, бош келтурмак учун юридилар. Ва сиёсат бозори андоқ иссиқ бўлдиким, *аҳли жаллоди сексон ёшлиқ пирни секкиз ёшлиқ тифл*[987] била тенг кўрар эрди. Назм:

Зи баским, йиқилди ўлук хору зор,
Қилиб бўлмас эрди аларни шумор.
Бало бўлди ўз ишидин, бас, малул,
Зи баским, талаф бўлди хайли жуҳул.

Тавачилар юруб бошларни йиғиштуруб, маноралар қўпордилар. Ва бу ишдин олам элига ибрат бўлдиким, ўзга каҳтарлар-маҳтарлар билан густоҳлиқ қилмағайлар ва ўз ҳаддини билгайлар.

252а Алқисса, бир жамоат уламоу машойихлар /ўзларини даргоҳи олийға солиб, саломат қолдилар. Соҳибқирон аларға лутф қилиб, барчаға тўн ва от берди ва ўзга элни тамом қирдилар. Ва қалъа томини ер билан тенг қилдилар.

Соҳибқирон Бағдоддин Табриз сори борғони

Бағдод ҳавоси асру иссиқ эрди ва ўлуклар исланиб, киши анда туролмас эрди. Соҳибқирони саодатнишон зулҳижжа ойининг биринчи ўнида (22.07.1401) саодат ва иқбол била бир йағоч йўл сувнунг юқори сори бориб, мазори мутаббаррук имоми аъзам Абу Ҳанифа[988], разий Аллоҳу анҳуға бориб тавоф қилиб, ҳиммат тилаб, ўшул ерда тушти.

Ва Мусабекким, Мовароуннаҳрдин келиб эрди нишонлар била қайтарди. Ва Намдакким, Хевақ даруғаси эрди, анинг йибардиким, то Мусабек амирзода Муҳаммад Султон ҳузуридин Хоразмга келгунча Хоразмни забт қилғай. Ҳукм бўлдиким, «Султон Маҳмудхон ва амирзода Халил Султон ва Сулаймоншоҳбек ва Бурундуқ ва Али Султон илғор била юрсунлар!» Алар ҳукм била Ҳилладин ўтуб, Нажафғача[989] бордилар. Ул ерни азиз ва мукаррам тутуб, ҳеч навъ таъарруз қилмадилар. Ва зафарнамо черики Ҳилла ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

Восит ва андаги навоҳиларни барчани чопиб, кўб мол олиб, қайтиб урдуға келиб туштилар. Ва соҳибқирон Шаҳразур ва Қалоғи йўлидин Табриз сори мутаважжиҳ бўлди ва ўғруқни улуғ бекларга тобшуруб дедиким: «Сизлар ақарин келинглар ва ҳар киши тумондин ва қўшунидин айрилмасун!» Ўзи муборак нафаси билан илғор этиб, жувонбахт шаҳзодалар амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шоҳрух ва амирзода Халил Султон бахту иқбол ва саодаттек мулозиматда юридилар. Ва курдлар ул йўлда кейин қолғон кишиларға мутаъарриз бўлуб, ташвиш берур эрдилар. Бу маънодин соҳибқирон хабардор бўлуб ишорат қилдикким, «Бир жамоат диловарлар камин
252б қилиб турсунлар!» Бас, каминда /туруб эрдиларким, ул муфсидлар паналардин чиқиб йўл бошида келиб туруб эдиларким, каминда турғон баҳодурлар ўттузча кишини тутуб, иплар билан бўғузларидин дарахтларға остилар. Соҳибқирон Жағату суйининг[990] йақосида етиб тушти. Ҳазрати олия Сарой Мулк хоним ва Хонзода ва ўзга хонимлар ва шаҳзодаларнинг ҳарамлари фарзандлари била амирзода Улуғбек барча ўтрув келиб Сина мавзеъида[991] соҳибқиронни кўрдилар ва кўб сочиқлар сочиб, садақалар бердилар. Ва андин давлат билан кўчуб Оқ йайлоқда тушти. Содот ва уламо ва акобиру аъёни мамолики Эрон, хоссатан Табризнинг, барча ўтрув келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ва умид кўзлари муборак жамолидин йаруқ бўлди, Соҳибқирон аларни йахши сўруб, хилъатлар каромат қилди. Йигирми кунғача анда тавақкуф қилди ва кейиндин ўғруқ бўлак-бўлак ва жамоат-жамоат келур эрди. Бу йигирми кунғача уламолар била суҳбат, масала ва масоил сўрар эрди. Ва мундин амирзода Рустамға ижозат бердиким, Шерозға борғай. Шаҳзода борғондин сўнг Ҳисни Жондор ва Ҳисни Жағдовулға[993] ўрду сори мутаважжиҳ бўлди.

Соҳибқирон амирзода Шоҳрухни Арзинжон сори йибаргони

Ул маҳалдаким, соҳибқирои Шомда эрди, Йилдирим Боязид Султон Аҳмад Жалойир ва Қаро Йусуф Туркмон сўзлариға кириб, Арзинжонға келиб, Таҳуртан била урушуб, шаҳарни олдилар. Ва Таҳуртан Қаро Йусуфнунг навкарлариға асир бўлди. Ва Арзинжон эли амон тилаб, Султон Аҳмад ва Йилдирим Боязиддин Таҳуртаннинг гуноҳини тилаб, Арзинжонни йана анга берди. Аммо ўғлон-ушоғини навоҳаи Бурсаға йибарди. Ўзи қайтиб Румға борди.

Бу маҳалдаким ҳазрат соҳибқирон Оқ Йайлоқдин /кўчуб Ужон[994] сори
253а мутаважжиҳ бўлди, Хаштруд мавзеъида етиб тушти. Анда хабар келдиким, кайсари Рум Йилдирим Боязид бери мутаважжиҳ бўлуб турур. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб ҳукм қилдиким, «Амирзода Шоҳрух баъзи беклар била қайсари Рум сори мутаважжиҳ бўлсун!» Сулаймоншоҳбек ва Шоҳ Маликбек ва ўзга беклар шаҳзоданинг мулозиматида юридилар. Ва Мнзроббекни Гуржистонға борғон шаҳзодаларға йибардиким, «Барча келиб шаҳзода Шоҳрух била иттифоқ қилсунлар!» Алар келиб, йўлда Мингкўл мавзеъида шаҳзодаға қўшулдилар. Шаҳзода Авникдин ўтуб Навин мавзеъида етиб тушуб эрдиким, Таҳуртаннинг хоҳарзодаси Шайх Али келиб дедиким, «Боязид қўрқуб Таҳуртанға киши йибариб турурким, «Мени соҳибқирон била йараштургил». Ва айтиб турурким, «Агар мени соҳибқирон била йараштурсанг, мен сенинг ўғлон-ушоғингниким навоҳаи Бурсаға йибарибмен, сенга йибарайим. Албатта андоқ қилғилким, ароларимизда дўстлуқ бўлуб, бориш-келиш бўлғай, то мусулмонларға ташвиш бўлмағай». Шаҳзодаи жувонбахт Шайх Али била киши қўшуб соҳибқиронға йибарди ва воқиъотни арзадошт қилди ва ўзи ўшул ерда турдиким, ҳукмни булғай. Аммо ҳазрат соҳибқирон Хаштруд мавзеъидин кўчуб Ужонға етти ва неча кун Кўшки Арғунда фароғат қилди.

Тумон оғо билан шаҳзодалар Самарқанддин келгонлари

Мундин бурун айтиб эрдукким, соҳибқирон Дамашқ вилоятидин қайтқонда Самарқандқа нишон йибариб эрдиким, «Туман оғо фарзандлар била келсун!». Нишон аларға борғондин сўнг тавақкуф қилмай Самарқанддин

www.ziyouz.com kutubxonasi

отланиб, соҳибқирон сори мутаважжиҳ бўлдилар. Келурда Бухороға етиб, андағи мутабаррук мазорларини тавоф қилиб, ҳиммат тилаб йўлға кирдилар. /Аму суйидин ўтуб чўлға кириб, Мохонға келдилар ва Тажан йўлидин
253б Машҳаду Тусға бордилар ва андағи мазорларни тавоф қилиб, назрлар бериб, йўлға кирдилар. Султониядин ўтуб, Ужонға еттилар. Соҳибқирон алардин хабар билиб, камоли меҳру муҳаббатидин ўтрув бориб, аларға етиб, тушти. Амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Саъд Ваққосни чорлаб кўрди. Ва маҳди аъло Туман оғонинг қизи Беки Султон бегим ва Сотқин оғоким, соҳибқироннинг уруғи бўлур эрди, барча келиб йукунуб ҳазрат била кўруштилар. Ва анча кун Ужонда туруб, йана андин кўчуб Табриз сори мутаважжиҳ бўлди, давлат ва саодат била давлатхонаға келиб тушти. Ва келгонларға барчани йахши сўруб, иноятлар қилди. Ул маҳалда Хожа Али Семнoний Ҳиротдин ва Хожа Сайфуддин Лурий Сабзавордин келиб пешкашлар торттилар. Хожа Масъуд Семнонийким, Бағдод эшикида вафот бўлуб, соҳибқироннинг иноят кўзи буларға тушуб, иккаласини девон қилди. Ва бир жамоат Хожа Масъуднунг мулозимлари ангиз қилиб, Жалол ал-Исломға тақрир қилдилар. Ва хожаларким, йанги девон бўлуб эрдилар, бу сурат воқиъани ҳазрат олийга арз қилдилар. Фармон бўлдиким, «Ани азал қилиб, банд этиб, муҳассилларға топшурсунлар!» Андин кўб нима ҳосил бўлди. Ва ул муҳассил азобидин ўзига пичоқ урди. Аммо ул захм кори йўқ эрди, йана икки-уч кунда йахши бўлди.

Соҳибқирон Гуржистон сори таважжуҳ қилиб, Қаробоғи Арронға борғони

Неча кунким соҳибқирон Табризда турди, адл била машғул бўлуб, вилоят иши асру йахши бўлди ва мусулмонлар рафоҳиятда бўлдилар. Соҳибқирон Гуржиситон сори мутаважжиҳ бўлуб отланди. Қумтепа мавзеъиға етиб тушти ва анда Хожа /Исмойил Хавофийни ибрат учун дорға
254а остурди. Андин кўчуб, Арас суйидин кечиб Нахчивонға тушти. Ва соҳибқирон ўғлонлари ва хотунлари ва жамиъи хосс мулозиматлари била қалъа устига чиқиб, тафарруж қилиб, андин ёниб ўрдуға келиб тушти. Бу маҳалда Таҳуртан келиб ҳазратни кўрди ва Йилдирим Боязиднинг сўзларини арзадошт қилди. Соҳибқирон бу сўзларни эшитиб, қаҳр ва ғазабидин таскин топиб, неча кун анда ўлтурди. Гуржистонға малик Гургенга киши йибариб, моли хирож тилади. Амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва Султон Ҳусайн ва амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва Темур Хожабек Оқ Бута ва ўзга беклар ҳукм била Мингкўлдин кўчуб, амирзода Шоҳрух қошида келиб эдилар. Барча соҳибқирон қошида келдилар.

Соҳибқирон Нахчивондин кўчуб, Шоҳбуз дарасига тушти. Тоғ ичида кириб юриди. Кўкча Тешгизға етиб, ов солдуруб, кўб сайд олдилар. Ва андин юруб Шамкур мавзеъида тушти. Идикуким, Ғиёсуддин Тархоннинг ўғли эрди, Кермондин келиб пешкашлар тортиб, кўрунуш қилди. Ул муҳассилларким, Гуржистонға бориб эдилар, малик Гургеннинг иниси била келиб, кўб мол келтурди. Қушлар ва отлар ва қумош бениҳоят келтурди.

Малик Гургеннинг иниси соҳибқироннинг дийдориға мушарраф бўлуб, агосининг сўзини арз қилди. Дедиким: «Лағом сизга бир камина қул турур ва бурунғи жаҳл ва нодонлиғидин пушаймон турур. Эмди тавқиъи ул турурким, гуноҳидин кечиб, марҳамат ва лутф била ани сўрғайсиз. Мундин нари то тирик турур, хизматдин ўзга иш қилмағусидур. Ва ҳар йил молу хирож хизонаға тобшурғуси турур. Ва черикдин не миқдорким, муқаррар бўлса, йибаргуси турур». Соҳибқирон/ бу сўзларни эшитиб лутфу карамидин
254б гуноҳини кечиб, малик Гургеннинг инисини йахши кўруб, тўн кийдуруб, ижозат бериб, ағосиға йибарди. Дедиким, «Малик Гургенға дегинки, соҳибқирон айтадурким, «Сенинг гуноҳингдин кечтим. Вилоятингдин қайтиб борурмен. Аммо бу шарт билаким, мундин нари ўз ҳаддингни билгайсен ва мусулмонларни иззат тутқайсен. Аларға ҳеч жиҳатдин зарар-заҳмат бермагайсен ва бизга черик йибаргайсен» деб малик Гургеннинг инисини ижозат берди. Ўшул ердин ҳазрат соҳибқирон Темур Хожа Оқ Бутани Самарқанд йибардиким, амирзода Умарнинг мулозиматида тургай. Ва неча кундин сўнг

www.ziyouz.com kutubxonasi

андин кўчуб, Қаровултепаға келиб тушти. Бу ерда хабар келдиким, амирзода Муҳаммад Султон Самарқанддин бери келур ва Нишопурға стконда анинг мулозимида бўлғон Ҳожи Сайфуддинбек хаста бўлуб, раҳмати Ҳаққа восил бўлуб турур. Ҳазрат бу хабарни эшитиб кўнгли бисёр мулул бўлди. Анинг жиҳатидинким, Ҳожи Сайфуддинбек қадимий мулозими эрди ва кўб куч бериб эрди. Ҳазрат йиғлаб деди: *«Инно ли-Ллоҳи ва инно илайҳи рожиъуна»*[996].

Соҳибқирон Қаробоғда қишлоқ буюрғони ва амирзода Муҳаммад Султон Самарқанддин келгони

Қаровултепада бир ой ўлтурғондин сўнг ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, Ганжа ва Бардаъадин ўтуб, Қаробоғда келиб тушти. Хайма, ҳиргоҳ уруб ўлтурди. Муқаррар бўлдиким, аввал баҳорда Дашти Қипчоқ сори мутаважжиҳ бўлғайлар. Ҳар киши ўз жойида бўлуб, Дарбанд сори хайма уруб қишлоқ солдилар. Ҳазрат соҳибқирон черикка озуқ бердурди.

Ўшул маҳалда Дашти Қипчоқдин элчилар келиб соҳибқиронни кўрдилар ва хон тилидин дуолар дедилар ва мутобиъат ва инқиёд изҳор эттилар. Ҳазрат қаҳру ғазабидин таскин тобти. Бу маҳалда хабар келдиким, амирзода /Муҳаммад Султон ҳукм йўсуни била Самарқанддин черики ила Ардабил-
255а дин ўтуб, Оқтомға етиб турур. Барча шаҳзодалар, амирзода Шоҳрух ва беклар Сулаймоншоҳбек ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Малик ва ўзга беклар барча ўтрув чиқиб бордилар. Ва Арас кўфрукидин ўтуб, Ағлоқ суйининг йақосида шаҳзодалар келиб бир-бирини кўрдилар. Ва ҳар киши ўзиға лойиқ пешкашлар торттилар ва бир-бирини кўруб, севунуб, барча соҳибқирон мулозиматиға келдилар. Шоҳзода Муҳаммад Султон йукунуб ҳазрат била кўрушти. Назм:

Кўрушти шаҳаншоҳ фарзанд ила,
Кўзин йаруқ этти жигарбанд ила.
Басе, сўрди шаҳзодани шаҳриёр,
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи олийтабор.

Шаҳзода пешкашларким, келтуруб эрди, барчани тортти. Ва беклар-ким, шоҳзода била эрдилар, мисли Шамсуддин Аббос ва ўзга беклар, барча ҳазратнинг муборак дийдориға мушарраф бўлдилар. Ва алар таки юкунуб пешкашлар торттилар. Ҳазрат соҳибқирон таки фарзандидин шодмон бўлуб, кўб нима берди. Ва ул қиш ҳамма қиш суҳбат ва айшу фароғат била машғул бўлди. Ва амирзода Муҳаммад Султонға асру кўб иноят қилди. Жумла иноятидин бири ул турурким, тўққуз-тўққуз тибичоқ отким, барчанинг эгар-югани олтундин эрди, берди. Ва олтун тож ва олтун камар ва зарбофт хилъат берди.

Бу тўй ва суҳбатлардин сўнг вилоят ишиға ва забтиға машғул бўлди. Амирзода Искандарким, гуноҳи учун шаҳзода Муҳаммад Султон ани банд қилиб ўзи била келтуруб эрди ва анинг қиссасини юқори шарҳ қилиб эрдук, ани соҳибқирон қошида келтуруб, улуғ девонда йарғу сўруб, йасоқ таёғи уруб, бандини кўтардилар.

Соҳибқирони саодатнишон ҳар сори илғор йибаргони
255б

Мундин бурун айтиб /эрдукким, Султон Аҳмад Жалойир соҳибқирондин қўрқуб Бағдоддин қочиб Румға келиб эрди ва Йилдирим Боязидға сиғиниб эрди. Соҳибқироннинг овозаси туштиким, Румға мутаважжиҳ бўлди, Султон Аҳмад Йилдирим Боязиддин айрилиб, Ироқи Араб сори кетти ва Қалъатуррум йўлидин Фирот суйини йақолаб Ҳитға[997] келди. Ва андин Бағдодқа борди. Бовужуд улким, Бағдодни харов қилиб эдилар, келиб иморатиға машғул бўлди. Ва ўзга мухолифларким, жон қўрқунчидин ҳар ён қочиб бориб эдилар, барча жамъ бўлдилар. Бу хабар ҳазрат соҳибқиронға етти.

www.ziyouz.com kutubxonasi

соҳибқирон дедиким, «Аидин бурунким, душманларға қуввати пайдо бўлғай, аларнинг фикрини қилмак керак». Шаҳзодалар ва бекларни чорлатиб, барчани жамъ қилиб кенгаштилар. Кенгашдин сўнг ҳукм қилдиким, «Тўрт бўлак киши черикдин ҳар бири бир йўлға кириб, адув сори юрусунлар. Бир йўлда амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва Сулаймоншоҳбек ва Жаҳон Малик ва Пир Али Тоз ва ўзга беклар Луристон ва Хузистон борсунлар. Ва амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар Бағдодқа борсунлар. Амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Халил Султон бир жамоат черик била жазираларға борсун!» Битиб ёрлиқ бўлди. Ва ҳукм бўлдиким, «Ҳар ердаким душмандин хабар тобсалар, аниинг ишини бир сори қилмағунча ором қилмасунлар!» Бовужуд улким, қиш маҳали эрди ва ҳаво асру совуқ эрди ва ул йўлларда андоқ қор эрдиким, қор устида кийиз солғунча ўтса бўлмас эрди. Шаҳзодалар ҳукм била отланиб, ҳар жамоат бир йўлдаким, муқаррар бўлуб эрди, юридилар. Ва Тоши Хотун навоҳиси-
256а даги курдлар қор жиҳатидин тоғлардин қуйи тушуб ўлтуруб / эдилар, аввал аларга етиб, талаб кўб киши ўлдурдилар. Ва бир жамоат тоғлар сори қочиб бордилар. Аммо қор жиҳатидин боролмай, ажзу ниёз билан амон тиладилар. Андин сўнг амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек Бағдод сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва андоқ хабарсиз Бағдодқа еттиларким, Султон Аҳмад кўнглакда ва иштонсиз қочиб ўзини кемага солиб сувдин ўтуб, ўғли Султон Тоҳир била тушуб Ҳилла сори қочти. Ва илғор келгон кишилар ул кеча Бағдодта таваққуф қилдилар. Ва сабоҳ бўлғонда эшиттиларким, Султон Аҳмад Ҳиллаға бориб турур. Жаҳоншоҳбек Ҳиллагача борди. Султон Аҳмад кўфрукни бузуб, Фирот суйининг қуйи сори — Холид ва Молик[999] жазирасиға борди. Жаҳоншоҳбек бу ердин кулли воқиъотдин арзадошти битиб, соҳибқиронға йибарди.

Амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Халил Султон Жамжол йўлидин кириб Мандалини таладилар. Қаландарбекким, Султон Аҳмаднинг навкари эрди, Шаттдин[1000] ўтуб, андағи элу хашамни йиғиштуруб, Дажла йақосида ўлтурди. Амирзода Халил Султон Жаҳонгир Барлоснинг ўғли Поянда Султонни беш юз киши билан сув йўқорисидин йибардиким, сувдин ўтуб аларнинг кейнидин киргайлар. Ва ўзи черики била муқобиладин келиб турди. Поянда Султон сувдин ўтуб, аларнинг кейинларини туттилар. Черикким, муқобилада туруб эрди, ўзларини сувға солиб елдек ўттилар ва ул бадбахтларға чопиб кўб кишини ўлдуруб, молларини таладилар.

Амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек Шакий ва Филий хашамини таладилар. Ва амирзода Рустамким, қишлоқ учун Шероздин Тустарға келиб эрди, ҳукм била келиб буларға қўшулди ва иттифоқ била Аббодон ва /Восит сори таважжуҳ қилдилар. Ва Шайх Увайс Курд ғажирчи
256б бўлуб эрди, Кўпсар била Дажладин ўтуб, тун қайтиб, Саййид Аҳмад Кабир мазориға етиб тавоф қилдилар. Ва андин икки кун юруб Аббодон арабларига етиб чобтилар, от ва тева кўб тушти. Ва андин қайтиб йана сувдин кечиб, Тустарға келдилар. Ва Сулаймоншоҳ Дўқумким, Тустарнинг даруғаси эрди ва Муҳаммад Ажаб Шерким, Дизфулнунг даруғаси эрди ва Темур Хожаким, Жувайзанинг даруғаси эрди ва Шамсуддин Деҳдорким, Хузистоннинг амалдори эрди, барчани тутуб кўб мол олдилар. Ва амирзода Рустам андин ҳукм билан Шероз сори мутаважжиҳ бўлди. Ва шаҳзодалар ва бекларким, Ироқи Араб сори чобқунга бориб эдилар, барча ул қиш анда турдилар ва мухолифларни чопиб, кўб мол олдилар. Ва аввал баҳорда ҳукм била соҳибқирон сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек ва ўзга беклар барча равон бўлдилар. Холис кўфрукиким, Жабал Ҳамроға йақин турур ва Бағдоддин ўн икки йагоч ер йироқ турур ва Қуббаи Иброҳим Моликдин тўрт йағоч бери турур, анда барча черик жамъ бўлуб, соҳибқирон хизматиға мутаважжиҳ бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Рум сори таважжуҳ қилғонин сабаби

Қаро Йусуф Туркмон мусулмонларнинг ичида кириб, муддати эрдиким зулм ва бедодлиқ қилур эрди. Ва йўлларни тутуб келгучи ва борғучиларни зарар-заҳмат берур эрди. Ва Ҳижоз қофиласига музоҳим бўлур эрди. Аммо,

www.ziyouz.com kutubxonasi

чун ҳазрат соҳибқирондин қочиб Румға борди, бу жиҳатдин соҳибқиронға доъийа булдиким, Румға мутаважжиҳ бўлғай. Ва бу овоза Румға борғондин сўнг қайсари Рум тақи ҳарб асбобиға машғул бўлди, черик йиғиштурмакка машғул бўлди. Аммо Рум вилоятининг акобиру аозим ва уламоу сулаҳо
257а барча Йилдирим Боязидқа келиб насиҳатлар қилдиларким ва /дедиларким, «Бу подшоҳким, бери мутаважжиҳ бўлуб турур, давлати асру қавий турур ва бу чоққача ҳар ким анинг била мухолифат қилиб турур, мақҳур бўлуб турур. Ва ҳар неча мушкил ишга юруб турур, давлатидин ул иш анга осон бўлуб турур. Ва ҳар шаҳар ва қалъа сориким борибтур, ул ерни оз таважжуҳ била олиб турур. Ва бу ишлар бир абас эрмас ва мундин ҳазрат Субҳоннинг инояти маълум турур. Мундоқ киши била мухолифат қилмак йахши бўлмас. Анинг била мухолифат қилмагил ва мувофиқ бўлмоқ керак, то вилоят амонда бўлғай». Йилдирим Боязидқа бу сўзлар маъқул тушуб, ўзи тақи қўрқуб эрди, Ислом қозиларидин ва бир беги била бир хатким битти, мазмуни итоат ва инқиёд турур, соҳибқиронға йибарди. Ва Қаробоғи Арронда олампапоҳ даргоҳида еттилар, юкунуб хатни бердилар. Ва хатнинг мазмуни бу эрдиким, «Чун инобати ҳазрат ҳаққ хизонасидинки, *тувта ал-мулка ман ташаъа*[1001], подшоҳлиқ хилъати била ул ҳазратнинг иқбол қоматини ороста қилиб турур. Биз ҳам тобиъ ва мутиъдурбиз. Агар мундин бурун хилофи қоъида биздин баъзи нималар воқиъ бўлди, эмди мундин нари итоат ва инқиёддин ўзга ишимиз бўлмағусидур».

Соҳибқирон дедиким, «Сизнинг подшоҳингиз доим фаранг кофирлари била газо қилур. Биз ҳам сизлар билан дўст турурбиз ва кўнглумизда ул андиша йўқ турурким, ул сори черик элитгайбиз ва Ислом вилояти хароб бўлғай, кофирлар мундин шод бўлғайлар. Аммо Қаро Йусуф Туркмонким, мусулмонлар ичида кириб турур, ё улдурким ани ўлдуруб мусулмонларнинг
257б хотирини андин жамъ этсун ё улким ани банд қилиб, бизга йибарсун. /Бу ишдин бирини қилса аромизда дўстлиқ бўлғуси турур».

Рум элчилари бу сўзни эшитиб, бари мулзам бўлдилар ва ҳеч жавоб бермадилар.

Неча кундин сўнг овға отланиб, Арас суйидин ўтуб, Оқтомда барча ходимлари ва мулозимлари била ул саҳро ва тоғларни иҳота қилдилар. Неча кундин сўнг жирға бир-бирига етиб, черик аҳли бир-бирининг эликларини тутуб келур эрдилар. Ҳайвонот навъи ва жонворлар синфининг кўплиғидин мислсиз кўб сайд оттилар. Ва овдин сўнг ҳазрат соҳибқирон Таҳуртанни ва Рум элчиларини ижозат берди. Ва элчилардин бир жамоат, мисли Муҳаммад Озод ва Тўкал Бавурчи жиргага кириб кўб сайд оттилар.

Овдин фориғ бўлғондин сўнг қайтиб ўрдуға тушуб, суҳбатангиз қилди. Ва ул суҳбатда Румдин келгон элчиларға тўнлар кийдуруб, олтун камарлар берди ва дедиким, «Биз бу қиш мунда турурбиз. Аввал баҳорда Румға йақин борурбиз, кўрарбизким қайсардин бизга не жавоб келур. Агар йахши жавоб келса, *фа ҳува ал-мурод*[1002], йўқ эрса кўрали, то не бўлғуси турур». Боязид Чимбой Элчикдайни бир жамоат билан келгон элчиларга қўшуб, хат била Румға йибарди. Хатнинг мазмуни буким, «Салом ва таҳиййатдин сўнг сўз улким, элчиларингиз келиб, йахши сўзларингиздин соҳиб вуқуф бўлдуқ. Агар бу сўзлар чин турур, керакким Қаро Йўсуф Туркмонни бизга йибаргайсиз, ё инак шаррини мусулмонларнинг бошларидин дафъ қилғайсиз. Ва бир улуғ бегини бизга йибарсангиз, то аромизда шарт ва аҳд бўлғай ва аромизда бориш-келиш бўлғай ва мусулмонлар фароғатда бўлғайлар. Ва агар бизнинг сўзимизга амал қилмасангиз, ҳар неким воқиъ бўлса, ўзунгуздин билгайсиз».

Наҳри Барлосни қаздурғони

Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолонинг раҳмати баҳрларини канораси йўқ турур. Ва қудрат ва илмини ниҳояти йўқ. Ҳазрат Малику Жаббор бандаваз баъзи бандаларига фазлу карамидин оламда меҳтару беҳтар қилур, то
258а андин жаҳон ичида /осори хайр қолғай, мисли шаҳарлар ва иморатлар ва масжидлар ва хонақоҳлар ва работлар йасағайлар ва рудхоналар чиқаргай, то андин худой бандаларига файз етгай. Ва андин бу хайр иши оламда ёдгор қолгай. Ул жумладин бири бу турурким, бурунги подшоҳлардин биров Арас

www.ziyouz.com kutubxonasi

суйидин улуғ ариқ чиқарғон эрмиш. Аммо замона воқиъотидин ул ариқ йана тўлуб адам бўлгон эрмиш. Ов солурда соҳибқироннинг ўзи ул эски ариққа тушуб, ҳиммати иқтизо бу қилдиким, ул ариқни қаздуруб, йана сувни анда жорий қилдурғай. Ҳукм бўлдиким, тавачилар «Ул ерни бекларға улаштурғайлар!» Тавачилар юруб ерни бекларға қисмат қилдилар. Бир ойда ариқни қазиб тайёр қилдилар. Ўн йағоч йўл суйи борур эрди. Ва андоқ чуқур қазиларким, анда кема юрутса бўлур эрди. Ва ул сувнунг оғзи Арас суйидин эрур, мавзиъким, ани Кўшк чекиши дерлар ва аёғи ул ер турурким, ани Сурхапул дерлар. Ва ул ариғни Наҳри Барлос от қўйдилар. Ул сув била кўб боғлар ва кентлар ва зироатлар маъмур бўлди.

Соҳибқироннинг бовужуд улким, доим иши юруш эрди ва бир ерда ўлтурмас эрди. Аммо андин анча иморат ва зироат ва бақаъоти хайр ҳар вилоятда ёдгор қолдиким, сони йўқ турур. *Ва ма ат-тавфиқ илла бил-Лаҳи ʻалайҳи-т-таклан ва минҳу ал-мустаʻан*[1003].

Соҳибқирон Қаробоғдин қайтиб, Шамкур саҳроси сори борғони

Чун Офтоб ҳутнунг етти даражасида еттиким, Зужасадайн буржи турур, соҳибқироннинг муборак кўнглида Рум ҳавоси тушти. Аммо бу жиҳатдинким алар доим узрға борурлар, соҳибқирон [ул] фикрда эрди. Аммо Румнунг подшоҳи соҳибқирон била йахши маош қилмас эрди. Бу жиҳатдин ҳазрат таъаммул қилур эрди ва билур эрдиким, Рум улуғ ер турур ва черики бисёр турур. Ва соҳибқироннинг черики уч йил эрдиким, бир ерда қарор /топ-
258б майдур эдилар ва доим ишлари юрмак ва чопмак эрди. Умаро бу маънидинким, соҳибқирон Румға борғуси турур, барча андиша қилур эрдилар. Шамсуддин Муҳаммад Алмолиғий ҳазрат қошида истимоъ эрди. Барча беклар анга дедиларким, «Йахши маҳал тобсанг ҳазратқа арз қилиб дегинким, беклар барча дерларким, Рум юруши учун йахши фикр қилсунлар. Бу юруш ўзга юрушларга ўхшамас. Тақи мунажжимлар айтиб турурларким, Чигатой черикини Рум юрушида осиби бўлғай». Шамсуддин бу сўзни ҳазратқа арз қилди. Ҳазрат бекларнинг дағдағаларининг дафъи учун Мавлоно Абдуллоҳ Лисонни чорлаб фалак авзоъидин нималар сўрди ва муболаға қилдиким, «Ҳар нимаким нужумда деб турурлар мандин йашурмағил». Мавлоно мушори илайҳи арзадошт қилдиким, «Бу йилнинг тақвимида битиб турурларким, сизнинг черикдаги баҳодурларнинг толиъи асру қувватлуқ турур. Ва мухолифларнинг толиъларида заъф воқиъ турур. Ва ўшул йилда Зу дувоба зоҳир бўлуб эрди, ҳамал буржида, андоқким кун ўлтурғонда зоҳир бўлур эрди. То шафақ кетгунча мағрибда кўрунур эрди. Неча кундин сўнг субҳ вақтида машриқ соридин пайдо бўлур эрди». Мавлоно Абдуллоҳ Мавлоно Муҳиддин Мағрибий нусхаларидин бир нусха ул мажлисда келтурди ва нақл қилдиким, «Чун Зу дувоба ҳамал буржида зоҳир бўлса, машриқ соридин черики келиб Рум вилоятини олғай ва Румнунг подшоҳи эликка тушкай».

Алқисса, панжшанба куни ражаб ойининг ўн учида, торих секкиз юз тўртда (16.02.1402) қишлоқдин кўчуб Қаробоғнинг бир ўтлоғ ерида тушти. Неча кун ўшул ерда ўлтурди. Тамоми қиш кетгонидин сўнг султони фалакким, етти иқлимнинг боғбони турур, қиш буржларидин чиқиб ҳамал буржидаким, аввал баҳорнунг буржи /турур, келди. Соҳибқирон йакшанба
259а куни, шаъбоннинг еттисида (12.03.1402), наврўзи жалолий бошида, от йилда саодат ва иқбол била отланиб, Қаробоги Аррондин Шамкур сори мутаважжиҳ бўлди. Ва амирзода Муҳаммад Султон ҳукм билан Кур суйидин ўтуб, сувни йақолаб юриди. Соҳибқирон Мавлоно Абдуллоҳ садрни Исфаҳоннинг моли учун йибарди ва Мавлоно Қутбуддин Қуммийки, ул ҳам садрлардин эрди, ани ҳам мол учун Шерозға йибарди. Ўзи Бардаъа ва Ганжадин ўтуб Шамкур саҳросида тушти ва неча кун анда туруб Олатоқ сори мутаважжиҳ бўлди. Гуржистон сарҳадига етиб Табдур суйининг йақосида тушти. Одина куни, Рамазон ойининг тўртида, торих секкиз юз тўртда (07.04.1402) амирзода Шоҳрухқа Ҳаққ таборак ва таоло бир ўғул берди. Соҳибқирон эшитиб бисёр шодмон бўлди. Ул ўғулни Муҳаммад Жўки от қўйдилар, ва ани Хонзодаға тобшурдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ким Кур суйидин ўтуб, нари юзидин юрур эрди, бир жамоат лакзларким, Элбурзкўҳда ўлтурур эрдилар, аларни чониб мол бисёр олди ва қайтиб соҳибқиронға қўшулди. Ҳазрат андин кўчуб Сарой Мулк хоним ва ўзга хотунлар ва шаҳзодаларнинг ҳарамларини ва кичик шаҳзодалар амирзода Улуғбек ва амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Муҳаммад Жаҳонгир ва амирзода Ижал ва амирзода Бойсунғар ва амирзода Суюрғатмиш — буларни барчани Султонийаға ёндурди. Одинабекким, Панжшанбанинг ағоси эрди, буларнинг мулозиматида қўйди. Булар Султонийаға кетиб бордилар. Ва ҳазрат дедиким, «Ёз Табризда турунг ва кузда Султонийаға боринглар». Булар, ёз эрдиким, Табризга еттилар, ул ёз Табризда туруб, куз бўлғонда
2596 Султонийаға бориб турдилар. Соҳибқирон андин кўчуб, Мингкўлга етти. Йана Йилдирим Боязидқа элчи йибарди, сўзи буким: «Сенинг била /шарт ва аҳдим ўшул туруркким, бурун айтиб йибариб эрдук. Агар сўзларимиз била амал қилмасанг ва Камох қалъасиким[1004], доим бу вилоятқа тааллуқ эрмиш, бизнинг гумаштимизга тобшурсанг, Рум мамлакатини сенга мусаллам тутарбиз ва ҳар нечаким сенга черик керак бўлса, мадад учун йибарурбиз. Байт:

Эшитсанг, наким санга беҳбуд эрур,
Қилурбиз, наким сапга мақсуд эрур».

Тартум қалъасини[1005] фатҳ қилғони ва шаҳзодаларким, қишда чобқунға бориб эдилар, қайтиб келгонлари

Ул ерда бир қалъа бор эрди, асру берк ер эрди ва ани Тартум дер эдилар. Икки юзча гуржи кофирларидин анда кириб, жузя бермас эрдилар ва мусулмонларға таъарруз қилур эрдилар. Ва келгучи ва боргучиларға музохим бўлуб, зарар-заҳмат берур эрдилар. Ва Тағиким, аларнинг улуғи эрди, кетиб ўз ўрнида Гуржик деган бировни қўйуб эрди.

Алқисса, соҳибқирон аларнинг қиссаларини эшитиб ҳукм эттиким, «Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва қўшун бекларидин Муса Тўй Буға ва Саодат Темуртош ва Темур Малик ва ғайруҳу ул кофирлар сори бориб, қалъани муеаххар қилсунлар!» Булар тезлатиб анда етконда киши йибардиларким, «Агар мутиъ бўлуб жузя берурсиз, сизнинг била ҳеч ишимиз йўқтурур». Ул бадбахтлар қалъанинг берклигига мағрур бўлуб, урушмоққа кўнгул қўйдилар. Ислом черики қалъа сори юруб уруш солдилар. Беш кунғача уруштилар. Олтинчи кунда қалъани олиб: андағи кофирларии ўлдурдилар ва қалъани ер била тенг қилдилар. Ва бу воқиъадин сўнг Тағиким, бу қалъанинг ҳокими эрди, ҳазрат соҳибқирон қошиға келди. Ҳазрат анинг гуноҳини бағишлаб, амон берди.

Соҳибқирон андин кўчуб, Авникда етиб, неча кун анда таваққуф қилди.
260а то Румға йибаргон элчилар келгай. /Бас, икки ой анда ўлтурди, ҳеч хабар элчилардин келмади. Соҳибқирон деди, «Ажаб ҳолати турур, ҳар нечаким Йилдирим Боязиднинг хотирини сақларбизким, бўлғайким, ул бизнинг била йахши маош қилғайким, анинг вилояти бизнинг черикимиздин солим қолғай. Ул андоқ иш қилурким, бизга лозим бўлурким, анинг сори борғайбиз. Бовужуд улким, анинг мулку молидин ҳеч тамаъимиз йўқтурур».

Маҳди аъло Туман оғони ва амирзода Саъд Ваққосиним, амирзода Муҳаммад Султоннинг ўғли эрди, бу ердин Султонийаға йибарди. Ва ўзи давлат била кўчуб Рум сори мутаважжиҳ бўлди. Арзирум мурғзорида келиб тушти. Шаҳзодаларким, қишда Қаробоғдин Ироқи Араб сори бориб эдилар, душманларни мақҳур қилиб, вилоятларини чопиб, талаб, аввал баҳорда кўб мол билан Қалоғи йўлидин йуруб, соҳибқирон сори мутаважжиҳ бўлуб, Олатоқ ва Авникдин ўтуб, бу маҳалда келиб ўрдуға қўшулдилар.

Камох қалъасини фатҳ қилғонда Рум элчилари келгони

Машҳур қалъаларким, оламда бор, бири Камох қалъаси турур. Ва бу қалъа бир тоғ устида воқиъ бўлубтурур, ва анинг теграсида бир қалъа тушубтур тўла боғу бўстон ва зироату иморат эрди. Ва ажойиблардин анда

www.ziyouzbekistan.com kutubxonasi

бири бу эрдиким, аввал баҳорда уч кун мутаволи чумчуқ боласи пишкон ва тайёр кўкдии анда тушар эрди. Андоққим, ул ер тўлар эрди. Алар чумчуқлардин тутуб, туз уруб, кўзаларда ё хумларда солур эрдилар. Ва ҳамма ёзу қиш андин ер эдилар.

Амирзода Муҳаммад Султон соҳибқирон қошида келиб йукунуб дедиким, «Бу қалъанинг тасхирини манга буюрунгуз». Соҳибқирон анинг илтимосини қабул қилиб, тумон беклари била ул сори йибарди. Шаҳзода қалъа
260б урушининг асбобиға машғул /бўлуб, йароғ қилур эрди. Соҳибқирон Арзинжонға етти. Амирзода Або Бакр ва амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Искандар ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддин ва Бурундуқбекни Муҳаммад Султон мирзоға — Камох қалъаси сори йибарди. Алар шаҳзодаға етиб, қалъанинг тўрт ёпини тутуб туштилар. Ўн кунғача уруш солур эрдилар. Ва сувиким, қалъа эли андин ичар эрдилар, ани олдилар. Ва шотулар ипдин йасаб, ўн биринчи кун кечасида камарбанд шермардлар юқори чиқиб, ипларни тошларға бирикиттилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон бир жамоат баҳодурларни буюрдиким, ул шотулардин юқори чиқтилар. Ҳисор эли воқиф бўлуб, урушабошладилар. Ва Алишерким, Бахтдавлатнинг ўғли ва амир Аббос амакининг ўғли эрди, неча киши билан шотудин тушуб вафот бўлди. Тонгласи мансур черик наққоралар чалиб уруш солдилар ва икки тарафдин раъд ва манжаниқ отабошладилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон тақи [жанг] қилур эрди, анинг мулозимлари барчадин бурун чиқтилар. Охируламр, мансур черики какликдек қалъаға чиқиб фатҳ қилдилар.

Бу фатҳ хабари соҳибқиронға етти, филҳол, андин кўчуб қалъаға келиб, қалъани мулоҳиза қилди. Арзинжондин ул қалъағача етти йағоч эрди. Қалъани Таҳуртанға бердиким, муҳофизат қилғай. Андин сўнг Рум тасхириға жозим бўлди. Аммо мухолифлардин кўб киши берк ерларда ва ғорлар ичида кириб эдилар. Шайх Нуриддинбек ва Али Султон Тавачи ва Давлат Темур Тавачи ҳукм била мухолифлар сори мутаважжиҳ бўлдилар. Мухолифлар мансур черикидин хабар билиб, қўрқуб барча мутиъ бўлдилар ва аларға ҳеч
261а ташвиш тегмади. Андин сўнг соҳибқирон Сивос жилгасида /етиб тушти. Анда хабар келдиким, Чимбой Элчикдайким, Румға элчиликка бориб эрди, Рум элчилари била келадур. Аммо қазодин муқаррар бўлғон эрмишким, Румни ҳазрат соҳибқирон мусаххар қилгай. Йилдирим Боязидни шайтон васваса қилиб, савоб йўлидин чиқордиким, инқиёд ва итоатдин сўнг йана мухолифат изҳорини қилди. Ва сўзларким, анга лойиқ эрмас эрди, айтиб йибарди ва Камох қалъаси учун номаъқул сўзлар айтиб йибариб эрди.

Алқисса, Румдин келгон элчилар пешкашлар била келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ўн қуш ва ўн от тортиб, юкуниб, сўзларини эшитиб, йибаргон пешкашларни қабул қилмай деди: «Кишигаким саодат ёри қилмағай, насиҳат ва некхоҳлуқ фойда қилмае. Ҳар неча дедимким, ул мамлакатда бизиинг черикдин ташвиш тегмагай. Аммо бўлмас ва Йилдирим Боязид ҳар кун бир сўзни айтиб йибарур ва бир сўз устида эрмас. Агар ул Қаро Йусуфни йибарса эрди ва Камох қалъасини бизга берса эрди, ўзи ва ҳам мамлакати саломат қолур эрди. Биҳамди-лЛоҳким, Камоҳ қалъаси миннатсиз муйассар бўлди. Эмди анга айтинг, чун сўзимизни эшитмадинг, урушмақ учун мардона бўлғил».

Соҳибқирони саодатнишон йароғ кўргони

Соҳибқирони гитиситон Румға таважжуҳ этиб ҳукм қилдиким, «Мансур черик Сивос саҳросида жайба ва йароқ кўрсатсунлар!» Соҳибқирон ўзи бир тепа устида шомиёна уруб ўлтурди. Мансур черики бўлак-бўлак барча мукаммал бошларидин отларининг туйноғича темур ичида ғарқ эдилар[1006]. Ва бўлакким, соҳибқиронға йақин етар эрдилар, ул бўлакнинг беги илгари келиб, отидин тушуб, юкунуб, от тортар эди, дуо ва сано этиб кетар эрди.
261б Соҳибқирон /тақи ул кишини махтаб, дуо қилур эрди. Ва ушбу тариқ била тумонлар ва ҳазоралар ва қўшунлар бир-бирининг кейнидин етиб, йароқларини кўрсатиб ўтар эрдилар, то навбат амирзода Муҳаммад Султоннинг черикига еттиким, булар Самарқанддин эмди келиб эдилар. Андоғ йароқ кўрсаттиларким, фалак мунча кўзлари била ҳаргиз мундоқ йароқ кўрмагон

www.ziyouz.com kutubxonasi

эрди. Ва черики неча бўлак эрди ва бир бўлак бир ранг йароқ қилиб эрди: бир бўлаги қизил ва бир бўлаги йашил ва бир бўлаги сариқ ва бир бўлаги оқ. Ушбу тариқ билан хил-хил йиғитларини йароқ билан кўрсатти. Ва шаҳзода ўзи илгари келиб, отидин тушуб, соҳибқиронга пешкашлар тортти ва дуо била тилини очиб деди. Назм:

Ки жовид бўлғай жаҳон сарбасар,
Сенинг амрингта, эй шоҳи баҳру бар.
Фалак токи бўлди адамдин падид,
Сенингтек шаҳаншоҳ ҳаргиз надид.
Жамолингдин ўлди жаҳон барча шод,
Ки йўқ сен киби шоҳ бо адлу дод.
Сенинг давлатингда қиличбиз ҳужум,
Ки бир-бир қилали бари мулки Рум.
Шаҳаншоҳ анинг сўзидин бўлди шод.
Деди: «К-эй кўзум ичра нури савод.
Йамон кўздин Ҳаққ сени асрасун,
Паноҳида доим сени сақласун».

Ул сабоҳдин намози пешинғача черик ўтти. Соҳибқирон намозға қўпуб ҳукм қилдиким, «Рум элчиларини отландуруб, черик аёғигача элтсунлар!». Ҳукм била элчиларни олиб юридилар ва черикнинг азимати ва шавкатини аларга кўрсатур эрдилар. Элчилар ул азимат ва шавкатни кўруб, кўнгулларига ваҳм тушуб титрайбошладилар. Тонгласи соҳибқирон элчиларни чорлатиб, тўн кийдуруб, ижозат берди ва дедиким, «Йилдирим Боязидқа айтингким, чун сенинг вилоятингта ғазо ва жиҳод расм турур, бизга қаттиқ келурким, ул вилоятда биздин ташвиш бўлғай. Бовужуд улким, сен маълум
262а йўлдин /чиқибсен. Ҳануз таҳаммул қилурмен, то Таҳуртаннинг кишиларини йибаргайсен ва ўғлонларингдин бирини бизға йибарғайсенким, биздин анча марҳамат ва шафқат кўрғайким, сенким атосисен, кўрмагон бўлғай. То мамлакати Рум сенға мусаллам бўлғай ва сен фароғат била тахт устида қарор тобқайсен ва андаги эл-улус фароғатда бўлғай, вассалом»[1007].

Ҳорук қалъасини фатҳ қилғони

Рум элчилари қайтиб борғонда соҳибқиронға арз қилдиларким, бу йақинда қалъа турурким, ани Ҳорук дерлар ва бир жамоа жатогилар анда кириб турурлар. Ҳукм бўлдиким, «Шайх Нуриддинбек ва Бурундуқбек ул қалъа сори мутаважжиҳ бўлсунлар!». Алар ҳукм билан черик тортиб юридилар. Қалъага етконда уруш солдилар ва нағамчилар ишлар [била] машғул бўлуб, бир замонда қалъани йиқдилар. Бас, нусратшиъор черики қалъага кириб, жатогиларни тутуб ўлдурдилар ва молларини талаб қайттилар.

Соҳибқирони динпарвар Қайсарийа[1008] ва Анкурийағa[1009] борғони

Сивосдин бир жамоат кишиларким, йўлларни йахши билур эрдилар, арз қилдиларким, Тўқат йўли жанғал турур ва йўллар тор ва Йилдирим Бойазид кўб киши билан Тўқатқа[1010] келиб сув бошини [тутуб] ва қаровуллар тақи ул жангални кўруб Қайсарийа сори юруб турурлар.

Соҳибқирон Али Султон Тавачини йибардиким, черикни қўймағайким, Қайсарийадин ўтғай. Соҳибқироп олти манзилда Сивосдин Қайсарийага етиб тушти. Анда етконда шаҳар элига амон бердилар. Ва бир жамоат бадбахтлар нағамларда ва тешукларда кириб эрдилар, нағам уруб барчани олдилар. Ул ернинг ошлиғи пишиб эрди, ҳукм бўлдиким, «Черик ўзлари
262б учун озуқ юкласунлар!». Ва соҳибқирон амирзода Або Бакр ва /Шайх Нуриддинбекни қаровуллуққа йибарди. Ва черики била жайба кийиб, йасол йиғлаб Қайсарийадин Анкурийага мутаважжиҳ бўлдилар. Ва уч

www.ziyouz.com kutubxonasi

манзил юруб Йулғун суйига[1011] келиб туштилар. Тўртинчи кун шаҳарга йақин келиб тушти. Анда хабар келдиким, Йилдирим Боязиднинг черикидин қаро кўрунди. Фармон бўлдиким, «Черик душман сори мутаважжиҳ бўлсунлар!» Ва ҳар ердаким, тушар эрдилар, хандақ қаздуруб ўлтурур эрди. Шоҳ Маликбекни минг киши била тил олмақ учун йибарди. Кечада отланиб, ўн йағоч йўл йуруб, субҳқа йақин Йилдирим Боязиднинг черикидин қаровуллар чиқиб борурда булар каминдин чиқиб қаттиқ уруштилар. Қайсар эшиттиким, бир жамоат киши соҳибқирон черикидин илгари келиб турурлар, кўнглида бисёр қаттиқ келиб, бекларини чорлаб, қаттиқ сўзлар деди. Ва тонг отқанда кўчуб, Қиршаҳр[1012] сори мутаважжиҳ бўлди. Шоҳ Маликбек соҳибқиронға киши чобтуруб, уруш қиссасини ва Илдирим Боязиднинг Қиршаҳр сори борғанини арзадошт қилди. Ул ҳазрат муни эшитиб, Илёс Хожаким, Шайх Али Баҳодурнинг ўғли эрди, ва Сайин Темур ва ағоси Мурод ва Дона Хожа ва амир Ҳусайн Қавчин ва Султон Малик Уч Қаронинг ўғли ва ўзга баҳодурларни олтмиш киши билан йана тил олмақ учун йибарди. Ва Шоҳ Маликбек қайтиб кеча бўлғонда ўрдуға етиб тушти. Тонг отқонда соҳибқирон шаҳзодаларга таълимлар бериб деди: «Бу ерда икки иш қилмак керак: бири улким, ушбу ерда тавақкуф қилгайбиз, то ул замонким мухолиф еткунча бизнинг гала-қаро дам урғай; ва яна бири улким, йаагининг мамлакати ичра кириб талаб юруғайбиз ва
263а /ҳар сори чабқун йибаргайбиз, то Йилдирим Боязид ботроқ келгай ва анинг черики кўбраки йайоғ эрмиш».

Бу сўзларким ҳазрат деди, барча сўнг дегон сўзини хушладилар. Ва андин кўчуб, давлат била юридилар. Ва амирзода Султон Ҳусайнни минг киши била юртда қўйди. Ҳукм бўлдиким, «Бурундуқбек ва ўзга беклар Анкурийаға борғайлар. Ва агар душмандин черик келса аларнинг йўлини тутқайлар. Ва йайоқ черики алар била бийла борсунлар. Ул икки манзилдаким сув йўқ турур, қудуқлар қазсунлар!» Беклар ҳукм била юридилар ва Абдурраҳмон Тавачи йайоғ черикини бошлаб, алар била борди. Баҳодурларким, бурун тил олмақ учун бариб эдилар, саҳар вақтида мухолифларға сттилар ва урушуб, икки киши алардин туттилар. Бирини ўлтуруб, бирини тирик келтурур эрдилар. Қайсари Румнунг[1013] ўғли минг киши била тил олмақ учун келиб эрди, кеча алардин хабар билмай бир дарада кириб эрдилар. Аммо мансур черикининг баҳодурлари тил олиб қайтиб барур эрдилар, аларға учраб, уруш бўлди. Бовужуд улким, олтмиш кишидин артуқ йўқ эрдилар, урушаборур эрдилар. Мухолифлар амирзода Султон Ҳусайннинг черикининг қаросини кўруб, ўшал ерда турдилар. Ва баҳодурлар саломат юруб, зафарқарин черикка қўшулди. Ва беклар ва йайоғлар Анкурийа сори юридилар. Ва баъзи беклар илгари юруб, андағи элу ҳашамнишинларни чопиб, кўб мол олдилар. Ва йайоғлар ул йўлда қудуқ қазмоққа машғул бўлдилар. Ва нусратпаноҳ черики уч манзилда Анкурийаға келиб тушти.

263б Қайсари Рум Йаъқуб отлиқ бировни Анкурийаға йибариб, /эрдиким, шаҳарни забт қилгай. Йаъқуб қалъани мазбут қилиб ўлтуруб эрди, тонгласи соҳибқирон тафарруж учун отланиб, калъани иҳтиёт қилди ва баҳодурларға ишорат бўлдиким, «Қалъанинг урушиға машғул бўлсунлар!» Баҳодурлар бетавақкуф ҳисор сори юруб, уруш солдилар ва нағамлар уруб, сувларини олдилар. Баҳодурлар ул буржким, сув сори эрди, анда чиқтилар. Ва йақин эрдиким, қалъа фатҳ бўлғай, ногоҳ қаровуллар хабар келтурдиларким, Қайсари Рум черики била йақин келди ва мундин ангача тўрт йағоч бўлғай. Соҳибқирон буюрдиким, «Баҳодурларким, қалъаға урушурлар, урушни қўйуб, келсунлар!» Баҳодурлар қалъадин қайтиб келиб, ўрдуға қўшулдилар. Соҳибқирон андин кўчуб, андак йўл сувни кейин қўйуб туштилар ва тушкон ерда хандақ қаздилар. Ва душман сори тоғ этакида бир кичик булоғ бор эрди. Ҳукм бўлдиким, «Бариб ул сувни кундакилар била тўлдурсунлар!» Соҳибқирон кеча бўлғонда хилватхонаға кириб, Ҳазрат Жабборға ниёз ва тазарруъ била юзини туфроққа қўйуб, нусрат тилаб деди: «Бор худоё, бу муддатдаким, менга фатҳ ва нусрат рўзи бўлди, барча сенинг карамингдин эрди. Йўқ эрса, мандин не келгай? Умидим борким, чун доим лутфу карамингни мандин кам қилмагансен. Ҳоло ҳам ўшул умидим сендин бор». Ушбу ниёз била кеча тонг отқунча тазарруъ ва зори қилди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирон черикини тартиб бергони

Соҳибқирон кеча тонг отқунча ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло даргоҳида ниёз ва тазарруъ қилди. Тонг отқонда отланиб, черикини тартиб берурга машғул бўлди./ Баҳодурлар хайл-хайл хаймаларидин чиқиб, майдон сори
264а мутаважжиҳ бўлдилар. Ва ҳар ким ўз ерига ва мўлжарига бориб саф тортиб турар эди. Ўнг қўлда амирзода Шоҳрух ва амирзода Халил Султон турди. Ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Ёдгор Андхудий ва Рустам Тағай Буға ва Севинчак Баҳодур ва Давлат Темур ва ўзга беклар шаҳзода била турдилар. [Аларнинг қанбулида Султон Ҳусайн бўлди ва Али Султон ва Муса Тўй Буға ва ўғли]. Ва сўл қўлда амирзода Мироншоҳ ва Шайх Нуриддинбек ва Бурундуқбек ва Али Қавчин ва Мубашшир ва Таҳуртан ва Ҳожи Абдуллоҳ Аббос ва Султон Санжар Ҳожи Сайфуддин ва Умар Тобон ва Шайх Иброҳим Ширвоний ва ғайруҳу турдилар. Ва булардин илгари [аларнинг қанбулида] амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва [Қаро] Усмон Туркмон[1014] ва Тўкал Барлос ва Пир Али Султуз турдилар.

Алқисса, черикий эрдиким, анинг сони ва ҳисоби йўқ эрди, барчаси диловар ва баҳодур.

Ғўлда ҳазрат соҳибқирон турди. Ғўлнунг ўнг қўлида Тош Темур Ўғлон ва [амирзода Аҳмад Умаршайх ва] Шаҳсувор [ва Сарой] ва Жалол Бавурчи ва Таптуқ ва Йусуф Мўғул ва Ҳожи Бобо Сувчи ва Искандар Ҳинду Буға ва Хожа Али Йусуф Апардий [ўғли] ва Давлат Темур ва Ҳусайн Барот Хожа ва Муҳаммад Қавчин ва [Сарой Хожа ва] Идрис Қавчин ва Шамсуддин Алмалигий ва Сарой Мулк Тавачи ва [Арғун Малик ва] Пир Муҳаммад ва Баҳовуддин ва Қаро Аҳмад ва Бек Валий Элчикдай ва Чақмоқ ва Давлат Хожаи Элчи Буға ва Абдуллоҳ ва Суфий ва Халил ва Муҳаммад Тавачи ва Асан Темур ва Шайх Муҳаммад ва Қараман ва Санжар ва [Ҳусайн ва Ҳасан ва] Умарбек Некрўз Жони Қурбони [ўғли ва Бердибек Қавчин ва Жаҳоншоҳ ва Аҳмадий ва Ажабшер ва Маҳмуд ва Баҳлул ва амир Зийрак Жаку ва] ўзга беклар турдилар[1015]. [Ғўлнунг сўл қўлида Жалол ал-Ислом ва Тўкал Қарқара ва Али ва Маҳмуд ва Шоҳ Валий Севинчак ва Жонибек ва Ёдгор ва Тангрибермиш ва Хожа ва Муҳаммад Халил Давлат Темур Тавачининг иниси ва Шайх Ҳусайн ва Мирак Элчи Малик ва Поянда Олтун Бахшийнинг иниси ва Луқмон Тавачи ва Султон Барлос ва Абдулкарим Ҳожи Сайфуддин ва Одил ва Қутбуддин ва Салим ва Жунайд Айон ва Жаҳон Мулк Милкат ва Тўплоқ Қавчин ва Абдус Самад Ҳожи Сайфуддин ва Пир Муҳаммад Шингум ва Шайх Арислон Кўппакхон ва Давлат Хожаи Барлос ва Илёс Кўппакхоний ва Йусуф Барлос ва Али Аббос ва Саййид Хожа ва Шайх Али Баҳодур ва Усмон Тавачи ва Искандар Шайхий ва Шоҳшоҳон Сеистоний ва Иброҳим Қуммий ва Шоҳ Турон Сеистоний ва Шеровул ва Подшоҳ ва Баврон ва ўзга сардорлар турдилар.

Ғўлнунг бошида моҳчаи қавқ амирзода Муҳаммад Султон зафар авждин келиб, солиси найийрайн бўлди ва айни шараф ва қудратда. Анинг иқболи соясида юлдузтек черик жамъ ва тартиб бўлди. Ул черик жамоатининг йасол интизоми амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва иниси амирзода Искандар ва номдор навбатийлардин амир Шамсуддин Аббос ва Шоҳ Маликбек ва Илёс Хожаи Шайх Али Баҳодур ва Айон ва ўзга бекларнинг иҳтимомларида самти истиқболда бўлди]. Назм:

Гуруҳики, ҳар бири ҳангоми кор,
Чиқарур эдилар адувдин димор.
Бариси далеру набарди озмой,
Фаридун киби барчаға ақлу раъй.

Қирқ қўшун кишини туғ қотида турғуздилар. Ва неча пилким ўрдуда эрди, бариға кечимлар кийдурдилар ва пиллар устида йахши отқувчи бекларни ўлтурғуздилар.

Йилдирим Боязид тақи черикини тартиб бериб, Рум /мамоликида бўл-
264б ғон номдорларни жамъ қилиб келтуруб эрди. Ул тақи черикини ороста килиб, сафларини йасаб эрди. Ул жумладин Лас Афранжийнинг ўгликим, Йилдирим Боязидқа қайин аға бўлур эрди, йигирми минг киши афран-

www.ziyouz.com kutubxonasi

жийлар била барча қаро тўнлар кийиб, бошларидин аёғлариғача [фўлод ва темурдин ўраниб — фақат кўзлари очиқ эрди], мукаммал ва мураттаб туруб эрдилар[1016]. Ва йана бир ёнида ўғли Мусулмон Чалабийни Рум черики била турғузуб эрди. Ва Йилдирим Боязид ўзи ғўлда турди ва уч ўғликим Муса ва Иса ва Мустафо эрди, буларни арқоси сори турғузди. Ва Муҳаммад Чалабийким, барча ўғлонларидин улуғ эрди, Рум сардорлари, мисли Бол Фараҳ подшо ва Ийдбек ва Темуртош ва Хожа Феруз ва Исабек ва Ҳасан подшо ва Халил ва Мурод подшо ва Али подшо ва Саружа ва Абарнус ва Йаъқуб ва Йусуф ва Эл Тармон ва Тенгрибермиш ва Балбон ва Довуд ва Бани[1017] ва Шаҳин [ва Йабанж Илдигуз ва Аҳмадий Тоҳир ўғли ва Муҳаммадий ва Муқбил ва Бошачуқ] ҳар бири ўз ерига турдилар. Қайсар бўлғон черики била майдонга келиб, чошт эрдиким икки черик мукаммал ва мусаллаҳ бир-бирига етиб, сафлар тортиб турдилар. Ва икки тарафдин наққора ва нафир чалдуруб, сурон солдилар.

Соҳибқирон Рум подшоҳи била урушуб, зафар тобқони

Икки соридин черикlар саф тортиб турдилар. Соҳибқирон ул маҳалда отдин тушуб, ниёз юзини ҳазрат Парвардигор сори қилиб икки ракъат намоз фатҳ ва нусрат учун ўқуди. Ва ҳар доимким, мундоқ уруш воқиоъ бўлса эрди, ҳазрат соҳибқирон ул намозни ўқур эрди. Бу жиҳатдин ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло анга нусрат ва фатҳ каромат қилур эрди. Бу ерда ҳам икки ракъат намозини ўқуб, сидқу ихлос била отланиб, майдон сори келиб ғўлда турди. Ва ҳукм билдиким, «Баҳодурлар илгари юруб, ишлариға
265а /машғул бўлсунлар!». Барчадин бурун ўнг қўлдин амирзода Або Бакр муборизат майдониға кириб, йигитлари била ўқ ёй эликларига олиб, мухолифлар сори юруб шайба тўкабошладилар, душманнинг сўл қўлини кўтариб бир-бир оттилар.

Жаҳоншоҳбек ва Қаро Усмонбек тақи от солиб, душманнинг сўл қўлдаги тургон черикини кўтариб урдилар.

Ва Курашчиким, қайсари Румнунг ўғлонларидин ул баҳодур ва паҳлавон эрди, туруб куб саъйи қилдиким черикини турғузаолгай. Турғуза олмай қочти. Ва соҳибқироннинг сўл қўлидин амирзода Султон Ҳусайн зафаршиъор черики билан от солиб, қилич ва найза зарби била душманлардин кўб кишини тушурдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонга ғайрат бўлуб, соҳибқирондин ижозат тилади. Соҳибқирон деди: «Сўл қўл сори юригил ва аларға кўмак бўлгил!» Ва Афранжнинг диловарлари туруб кўб ишлар қилдилар ва неча қатла бир-бирини сурдилар. Охируламр, нусратшиъор баҳодурлари Лас Афранжийнинг ўғлини черики била суруб қочурдилар. Ва йайоглари от аёғида қолиб, кўб киши ўлди.

Алқисса, румийлардин анча киши ўлдурдиларким, ул саҳронинг туфроғи алар қонидин балчиқ бўлди. Байт:

Зи румий сипаҳ онча ўлдурдилар,
Ки тўлди бари ер юзи, баҳру бар.

Амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва амирзода Искандар ва амир Шоҳ Малик баҳодурлар билан илгари юруб душманлардин кўб кишини тушурдилар. Шайх Нуриддинбек ва Бурундуқбек йахши ишлар қилдилар.

Соҳибқирон кўрдиким аъдо заиф бўлди, ҳукм қилдиким, «Бир йўла от солсунлар!» Амирзода Мироншоҳ беклари била бир тарафдин ва амирзода
265б Шоҳрух/ беклари била бир соридин, барча иттифоқ била ҳамла қилдилар. Қиёмат куни зоҳир бўлуб, бир сурон ва гавғо оламдин қўпдиким, ҳаргиз бу даҳрдин мундоқ кун кўрмайдур эди. Малаклар фалакларда таҳаййур бармоғларини тишлаб, назорат қилур эрдилар.

Йилдирим Боязид амирзода Муҳаммад Султон сори чопиб, аларни сурди ва бир тепа устига чиқиб кўрдиким, черики бир-бир бўлуб турур, ҳайрон қолиб турди. Ва бир неча отлиқ ва йайоғ анинг қошида йиғилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон шаҳзода Шоҳрух била қайсари Рум сори мутаважжиҳ бўлди. Ва амирзода Мироншоҳ ва амирзода Султон Ҳусайн тақи Йилдирим Боязидқа таважжуҳ эттилар. Қайсар ахшомгача туруб урушти.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ва намозшомға йақин ул тепадин тушуб, ўзини мансур черикига уруб, черик аларға йўл бериб, чиқиб қочтилар. Аммо алардин кўб кишини ўқ била отиб ўлдурдилар. Йилдирим Боязид юз меҳнат ва машаққат била ўртадин чиқиб кетти. Ва бир жамоат баҳодурлар анинг кейнида туштилар. Ва қочқонлар ҳаво иссиғидин сувсаб, кўб киши ўлди.

Насим фатҳ ва нусрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло иноятидин мансур черики сори бўлуб, душманни бостилар. Соҳибқирон ўрдуға тушти ва Ҳаққ таолоға шукру сипос беқиёс деди. Шаҳзодалар ва беклар барча йиғилиб, соҳибқирон қошиға келиб юкунуб, мубаракбод дедилар. Ва бу фатҳ жумъа куни, зул-ҳижжа ойининг ўн тўққузида, торих секкиз юз тўртта (20.07.1402) воқиъ бўлди[1018]. *Вал ҳамду ли-Ллоҳ вал минна.*

Мансур черики қайсари Румни тутуб, соҳибқирон қошиға келтургонлари

Ул жамоатким, Йилдирим Боязиднинг кейнида бориб эрдилар, Султон
266а Маҳмудхон Йилдирим Боязидқа етиб,/ ани тутуб келтурди. Намози хуфтан эрдиким, Йилдирим Боязидни даргоҳи олампаноҳда келтурдилар. Соҳибқирон фармонладиким, «Эликини ечиб, ҳурмат била кийурсунлар!» Бас, ани ҳазрат қошида иззат била кийуруб, ҳазрат ани кўруб, кўб иззат тутуб, ўз қошида ўлтургузди ва дедиким, «Ҳар нечаким, сенга насиҳат қилдуқ, эшитмадинг. Ва бу воқиъа ўзунгдин сенга келди. Ва менга сўзлар айтиб йибардингким, зарурат бўлуб сенга келдим. Йўқ эрса, сен мулозимат билан бизнинг била маош қилур эрдинг. Сенга мундоқ кун учрамас эрди. Ва мен мунчаким таҳаммул қилдимки, шояд сен инсоф йўлиға киргайсен ва мусулмонларға ташвиш бўлмағай. Ва агар сен менинг сўзумга кириб, йахши маош қилур эрдинг, мен сенга черик берур эрдимким, бариб ғазо қилур эрдинг. Ва черикдин бошқа нечаким сенга мол ва аслаҳа ва от ва йароғ керак бўлса эрди, мен йибарур эрдим. Азмойиш учун сендин Камох қалъасини тиладим ва дедимки, бир йахши кишингни йибаргил, то шарт ва аҳд қилгайбиз. Ҳеч қайси била амал қилмадинг ва сендин мухолифатдин ўзга иш зоҳир бўлмади. Бу жиҳатдин бу кунға учрадинг. Ва барчаға равшан турурким, агар бу қиссаким, сенга воқиъ бўлди, агар менга воқиъ бўлса эрди, сен менга ва черикимга нелар қилур эрдинг. Аммо бу жиҳатким, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло менга нусрат берди, сенга ва сенга тааллуқ кишиларга йахшиликдин ўзга иш қилмағумдур».

Йилдирим Боязид хижил ва мунфаъил бўлуб, гуноҳини бўйниға олиб деди: «Бали, мен хато қилдимки, соҳибқироннинг сўзини эшитмадим, бу
266б жиҳатдин ҳаромни топтим. Агар соҳибқирон афв қилиб, гуноҳимдин кечса, мен фарзандларим /била то тирик бўлсам хизматдин ўзга иш қилмағаймен».

Соҳибқирон лутфу карамидин анга подшоҳона тўн кийдурди ва йахши сўзлар била кўнглини олди. Қайсар бу лутфу карамни кўруб дуолар қилғондин сўнг арзадошт қилдиким, «Ўғлонларим Муса ва Мустафо урушда менинг била эрдилар. Ва кўнглум алар сори турур. Соҳибқирондин тавқиъ ул турурким, киши йибариб, алар аҳволидин хабар билсалар. Агар тирик ва агар ўлук бўлсалар менга хабар келтургайлар».

Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Тавачилар юруб алардин хабар келтурсунлар!» Ва неча кундин сўнг Мусани топиб, соҳибқирон қошига келтурдилар. Ва соҳибқирон анга хосса тўн кийдурди ва атоси қошиға йибарди. Йилдирим Боязид учун подшоҳона оқ уй тикиб эдилар. Соҳибқирон Йилдирим Боязидқа иноят ва шафқатлар қилиб, ҳар кун анга ўз қошида келтуруб, суҳбат тутуб, кўнгул берур эрди.

Соҳибқирон Рум мамлакатиға шаҳзодаларни ва бекларни йибаргони ва фатҳномалар Эрону Туронға йибаргони

Ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, Анкурийа мурғзорида келиб тушти ва Йаъқуб кутвол тазарруъ ва ниёз била қалъадин чиқиб, шаҳарни тобшурди. Ва ани Али Султон Тавачиға тобшурдилар. Ва уммол ва девон ҳукм билан

www.ziyouz.com kutubxonasi

моли амон учун Анкурийаға кирдилар ва ул молини тушуруб, хазиначиға тобшурдилар.

Соҳибқироннинг хотири қайсардин фароғат топиб, фармон эттиким, «Амирзода Муҳаммад Султон ўнг қўлдин Бурсаға борғайким, Румнунг пойтахти турур. Ва амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддинбек ва Севинчакбек анинг била бийла борсунлар». Ва дедиким, /«Шайх
267а Нуриддин Бурсаға кирыб хазинани забт қилғай. Ва шаҳзодалар ва беклар Асраиқа суйиким, Бўғози Искандар машҳур турур[1019], бориб андағи элулусни чобсунлар. Ва амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Искандар ва Сулаймоншоҳбек ва Рустам Тагай Буға ва Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур ва Пир Али Султуз ва ўзга беклар Қўнийа[1020] ва Оқшаҳр[1021] ва Қаро Ҳисор[1022] ва Аланийа[1023] ва Адалийаға[1024] борсунлар!» Андин сўнг ҳукм бўлдиким, «Муншийлар фатҳномалар Эрону Туронға битиб йибарсунлар!» Муншийлар мисли Мавлоно Шамсуддин Мунший ва ўзға муншийлар ўлтуруб фатҳномалар битиб, Эрону Туронға йибардилар. Ва бир фатҳнома Султонийаға — ҳарамларга йибардилар ва йана бир фатҳнома Самарқандқа йибарди ва йана бир [фатҳнома] Кобул ва Зобул ва Синдға йибардилар. Ва йана бирин Форс вилоятиға амирзода Рустамға йибардилар. Туркистон ва Кошғар ва Хўтан ва Бадахшон ва Хуросон ва Хоразм ва Мозандарон ва Табаристон ва Гилон ва Озарбайжон ва Ироқи Араб ва Ироқи Ажам ва Кач Мекрон ва Сейистон — барча вилоятларға фатҳномалар йибардилар. Ва фатҳномалардин бир фатҳнома Дорулибода Йаздқа етти. Хожа Ғиёсуддин Солор Семнонийким, ҳазрат соҳибқирон ани анда девон қўйуб эрди ва бозор ичида бир тим солиб, иморатқа машғул эрди. Бу хабар етконда ул тимни Дорулфатҳ от қўйди ва андоқ тим ер юзида йўқ турур.

Алқисса, ҳукм бўлдиким, «Амирзода Халил Султон черики билан Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлсун ва андин ўтуб Туркистон сарҳадиға бориб, андағи йўлларни муҳофизат қилсунлар. Ва беклардин Мубашширбек ва Давлат Темур Тавачи анинг била бийла борсунлар!». Амир Оқ Буға Ҳиротда раҳмати Ҳаққа восил бўлди. Ҳукм бўлдиким, «Мизроббек шаҳзода била Хуросонғача бийла борсун ва Хуросонға етиб, анда турсун».

267б Соҳибқирон Анкурийадин кўчуб, олти манзил /юруб, Сури ҳисориға келиб тушти. Ҳисор устига чиқиб барча ерни тафарруж қилди. Бу ердин амирзода Шоҳрухни ўн тумон киши била Кўлҳисор ва Астанус ва Кабтарға йибарди. Соҳибқирон андин кўчуб, икки кеча-кундуз юруб, Кутаҳийаға[1025] келиб тушти. Ва ул шаҳарнинг ҳавоси осурд йахши эрди ва мейваси кўб эрди. Бир ойғача анда ўлтурди. Андағи элға амон бериб, моли амоний солиб олдилар. Ва Темуртошким, бу ернинг ҳокими эрди, андин кўб мол ҳосил бўлди. Ва Кутаҳийаға тушконда Шоҳ Маликбек ва Абдулкарим Ҳожи Сайфуддин ва қўшун бекларидин Ийдхожа ва Шайх Али Силойи ва Шайх Али Ҳожи Султуз ва ўзға бекларни Гереда[1026] ва Хўжаэли[1027] ва Ментешаға йибарди. Румнунг бўлғон мамлакатиға Дарёйи Мағрибғача[1028] нусратшиъор черики тўлди. Ва қайсари Рум ўғлонлари била соҳибқирон қошида фароғат била ўлтурди.

Соҳибқироннинг муборак кўнглида кечдиким, неча кун фароғат қилғай. Шаҳзодалар ва беклар била ўлтуруб фароғат қилғай. Шеър:

Шоҳи Турону хусрави Эрон,
Чунки бўлди муйассар анға жаҳон.
Хоссаким, бўлди фатҳ мулкати Рум,
Бўлди тобиъ чи шаҳр, чи бару бум.
Чунки берди худой фатҳу зафар,
Элига адл қилди ул сарвар.
Адлдин сўнг фароғат айлади шоҳ,
Айшу ишрат била тамоми сипоҳ.

Сабоҳдин ахшомғача тонготқунча шаҳриёр соҳибқирон май чун арғувон офтобдек соқийлар эликидин нўш этар эрди. Ва муғаннийлар созлар чалиб, нағмалар қилиб, шаҳриёрға ситойиш қилур эрдилар.

Черикларким, вилоятлар сори бориб эрдилар, баъзилари ёниб, анча мол била келур эрдиларким, ҳеч сони йўқ эрди. Кишидаким, бир от йўқ эрди,
268а анга илқилар бўлди. Ва улким, анинг куни юз меҳнат била /кечар эрди,

www.ziyouz.com kutubxonasi

анга анча тажаммул бўлдиким, ниҳояти йўқ эрди. Ва ҳазрат соҳибқирон Темуртошдин олган молни бекларга улаштурди.

Амирзода Муҳаммад Султоннинг сўзиким, Бурса сори кетиб эрди

Амирзода Муҳаммад Султонким, ҳукм била Анкурийадин илғор қилиб Бурсаға бориб эрди, андоқ таъжил билан сурдиким, беш кунда Бурсаға етти ва ўттуз минг кишисидин тўрт минг киши анинг била бийла келди. Ўзгалар барча йўлда қолдилар. Шаҳзода Бурса шаҳриға етконда Йилдирим Боязиднинг ўғли Мусулмон Чалабий бурун келиб хазинадин анчаким эликига тушти, олиб кетиб эрди. Ва мамлакат улуғлари ҳар кимдаким куч-қувват бор эрди, аҳли аёлини олиб, баъзилар Кушеш тоғиға[1029] бориб эрдиларким, Бурса анинг этагида воқиъ турур; ва баъзи кишилар дарё йақосиға бориб эдилар. Мансур черики аларнинг кейнида тушуб, барчани тутуб банд қилдилар. Ул жумладин Шайх Шамсуддин Муҳаммад Жазарий Бурсанинг улуғлари била ва Саййид Муҳаммад Бухорий ва Мавлоно Шамсуддин Фанорий ва ўзга акобирлар ва маволийларким шаҳардин чиқиб эрдилар, Гиря саҳросида[1030] мансур черики аларға стиб талаб, барчани тутуб, Шайх Нуриддинбек қошида келтурдилар. Ва қайсарнинг хотуни ва [икки] қизи Йангишаҳрда[1031] бировнунг эвида йашунуб эдилар ва Султон Аҳмад Жалойирнинг қизиким, Йилдирим Боязид ўғли Мустафо учун қалинлиқ қилиб эрди, булар барча эликка туштилар. Ва айтиб эрдукким, Султон Аҳмад йана Бағдодқа боribдур ва анинг қиссаси юқори кечти.

Аммо Қаро Йусуф эшиттиким, зафарнаноҳ черики Қайсарийаға етти, Бурсадин қочиб Ҳиллаға ва Арабистонға кетти. Ва Бурсаким, пойитахт эрди, соҳибқиронға мусаллам бўлди.

268б Шайх Нуриддинбек қалъаға /кириб, Йилдирим Бойазиднинг хазинасиким, тўла жавоҳир ва қумош эрди, тасарруф қилдилар ва шаҳарни талаб, ғорат қилдилар.

Амирзода Муҳаммад Султон сув йақолаб борди. Ва амирзода Або Бакр ўн минг киши била ўнг қўлдин Изник[1032] сори бордиким, Румнунг улуғ вилоятларидин эрди ва анинг обу ҳавоси асру йахши эрди. Ва қалъаси тошдин эрди, асру баланд ва берк ер эрди ва бир дарвозасида бир дарёча тушуб юрур эрди[1033], суйи асру латиф ва зебо эрди ва Бўғози Искандарға йақин турур ва Истанбул ва Галата гузарига[1034] йақин турур.

Севинчакбекни черик била Катида сори дарё йақосиға йибарди ва алар ул ерларни чопиб, дарёғача бордилар. Ва амирзода Або Бакр тақи Изникка бориб, дарё йақиниғача чобти. Мусулмон Чалабий анда эрди, жетағийлардин кўб киши анға жамъ бўлуб эрдилар, чун эшиттиким, мансур черики пайдо бўлди, кемаға кириб қочтилар ва Асрақийаға[1033] бордилар, хотунлари асир бўлди.

Амирзода Або Бакр Изник фатҳ бўлғон хабарини амирзода Муҳаммад Султонға йибарди ва айтиб йибардиким, «Бу вилоятлар барча фатҳ бўлуб, Мусулмон Чалабий ўзини сувға солиб қочти». Шаҳзода Мухолиж мурғзорида[1036] ўлтуруб эрди. Бу хабар анга етконда юз йахши кишисини соҳибқиронға йибарди. Ва амирзода Або Бакр тақи Оқ Султонни бир шунқор била соҳибқиронға йибарди. Ва Бурса Кутаҳийадин икки марҳала йўл турурким, жанғал турур. Жетағийлардин[1037] кўб киши қочиб ул жангалда кириб эрдилар. Жангалдин чиқиб мансур черикнинг йўлини тутуб уруштилар. Аммо соҳибқирон давлатидин Муҳаммад Қурмиший Йасурий ва Иброҳим Аҳмад ва Фахриддин ва Муҳаммад Қаландар ва Хизр юз киши била туруб,

269а ул жамоат била андоқ уруштиларким, малак фалакда таҳсин қилур эрди. /Охируламр, жетағийлар туролмай қочтилар. Алар ул жангалдин ўтуб, соҳибқирон қошиға бориб хабарни арзадошт қилиб, пешкашларни торттилар.

Ва Шайх Нуриддинким, хазинани забт қилиб эрди, олтуну жавоҳирни Шамсуддин Муҳаммад Алмалиғийға тобшуруб, йахши кишиларини анга қўшуб соҳибқиронға йибарди. Ул ҳам Кутаҳийада мулозиматқа етти. Олтуну жавоҳирларни соҳибқиронға тортти. Ва амирзода Або Бакр тақи кўб мол била илғордин қайтиб, Бурсаға келиб, амирзода Муҳаммад Султонға қўшулди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ва Севинчакбек тақи дарё йақосидин қайтиб, буларға қўшулди. Ва амирзода Муҳаммад Султон черики билан кўчуб, Йангишаҳр ўтлоғиким, Бурсаға йақин эрди, тушти. Амирзода Або Бакр соҳибқирон ижозати била қайсарнинг улуғ қизини олди.

Амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбек қиссалариким, чобқунға бориб эрдилар

Амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбек бир жамоат беклар била сўл қўл сори чобқунға бориб эрдилар, кийикий туркмонларини таладилар ва Оқшаҳр ва Қароҳисорни олдилар. Ва Сулаймоншоҳбек вилоят забти учун ҳар ерда бировни даруға қўйди. Черкас Сувчини Оқшаҳрда қўйдилар. Вилоятларда моли амони солдилар ва Чуқур Балиг ва Қум Ҳамидни таладилар. Ва анча от ва тева ва қўй йигилдиким, черик анинг сурмагидин ожиз бўлди. Ва Моҳашаҳрни ва Оқсаройни олдилар ва бўлғон молни ўрдуға йибардилар[1038].

Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур Эл Ойдин вилоятига[1039] мутаважжиҳ бўлди ва аларни талаб, дарё йақосигача борди. Мухолифлардин ҳар кимни тобтилар, ўлдурдилар. Ва қайсарнинг хазинасини ва Бурсадинким, Шайх
269б Нуриддинбек забт қилиб эрди, қатор-қатор юклаб, Йилдирим /Бойазиднинг хотуни била қизларини келтуруб, соҳибқиронга арз қилди. Ҳазрат соҳибқирон Йилдирим Бойазиднинг хотунини ва қизларини киши-қаролари била Йилдирим Бойазидқа йибарди. Ва соҳибқирон давлатидин ул хотунким, бу чоққача кофир эрди, мусулмон бўлди[1040]. Ва Шайх Шамсуддин Муҳаммад Жазарийни ҳам келтуруб эрдилар, соҳибқирон ани йахши кўруб, мулозим қилди. Ва амир Муҳаммадким, Қараманнинг ўғли эрди ва ўн икки йил эрдиким, Йилдирим Бойазид ани банд қилиб эрди, соҳибқирон қошиға келтурдилар[1041]. Соҳибқирон ани йахши кўруб, тож ва камар олтун ва зарбофт хилъат бериб, Қараман вилоятини, Қўния ва Лоранда ва Оқсарой[1042] ва Анталия ва Аланияни бўлғон тавобиълари [била] анга иноят қилди ва Оқшаҳрни анға берди[1043]. Ва андин бери ул вилоятлар бу чоққача анинг фарзандлариға тааллуқ турур.

Ҳазрат соҳибқирон Кутаҳийадин кўчўб борғони

Ҳазрат соҳибқирон бир ойдин сўнгким, Кутаҳийа йайлоқидин узун умри била айшу ишрат била ўткарди, андин саодат ва иқбол била кўчуб борди. Йўлда амирзода Муҳаммад Султон ва Шамсуддин Аббоским, Йангишаҳрда ўғруқ забтиға туруб эрдилар, мулозиматқа келдилар. Ва амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва Севинчак Баҳодур барча келиб ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлуб, пешкашлар торттилар. Анда Сайин Темур била Муродни ва ағо-иниларинким, алардин йамон ҳаракат зоҳир бўлуб эрди, йасоққа еткурдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Або Бакр ва бекларким анинг била бийла эрдилар, ҳукм била қайтиб Бурсаға бордилар. Ва соҳибқирон Тўнғузлуғ[1044] сори мутаважжиҳ бўлди ва уқбадин ўтуб, Олтунтош жилғасига[1045] келиб тушти. Ва анда Хожа Ферузким, Асрақийа
270а анга тааллуқ эрди, ўлдурдилар. Ва йана ул ерда суҳбатқа /машғул бўлуб, моҳрўйлар ва офтоб талъатларнинг эликларидин бодалар тутуб ичабошладилар. Ва муғаннийлар йахши унлар била ва зурафо мавзун табълари била суҳбатни ораста қилдилар. Ва суҳбатда наким керак эрди, ҳаддин [зиёда] ва ғоятдин афзун эрди. Назм:

Мажлиси эрди равзадин хуштар,
Соқийси ҳуру бодаси гавҳар.
Ҳар неким, анда тилар эрди дил,
Барча эрди ўшул замон ҳосил.

Ул суҳбатда ҳазрат соҳибқирон Йилдирим Боязидни чорладиким, кўнглини олиб, ани хушҳол қилдургай. Йилдирим Боязид мажлисда кириб ўлтурди. Соҳибқирон ани иззат тутуб, кўб ваъдалар қилди ва ул жумладин

www.ziyouz.com kutubxonasi

бири бу эрдиким, Рум вилоятини бурунғидек йана анга бағишлади. Ва ул суҳбатда Йилдирим Боязидни асру хушҳол қилди. Ва андин соҳибқирон кўчуб, Тўнғузлуғқа борди.

Соҳибқиронға ҳар тарафдин элчилар келгонлари ва ҳазрат ўзи тақи ҳар сори элчилар йибаргонлари

Ҳазрат соҳибқирон Мавлоно Бадриддин Аҳмад ибн Шайх Шамсуддин Жазарийни элчиликка Мисрга йибарди. Ва сўзи буким, «Рум мамлакати барча бизга мусаххар бўлди. Керакким, Миср ва Шомда хутба ва сикка бизнинг отимиз билан музаййан бўлғай ва Аталмишни бизга йибарингиз. Ва агар андоқ қилмасангиз Румдин қайтиб, ул сори мутаважжиҳ бўлурбиз!», деб фатҳнома билан неча кишисини қўшуб, [ва торих жумъа куни, рабиъ ал-аввал ойининг бошида, саккиз юз бешда (29.09.1402)] Мисрға йибарди.

Ва Мавлоно Умар ҳукм била алар била Адалийага бориб, барчани кемага кийуруб, Искандарийа бандаридин ўтуб, Мисрға бордилар[1046]. Ва Мавлоно Умар қайтиб келди. Ул маҳалдаким, соҳибқирон Кутаҳийада ўлтуруб эрди, икки киши Қустантинийаким Истанбул била машҳур турур, мол ва бож учун Такур ҳузурига йибариб эрди ва ўзга икки киши Мусулмон Чалабийким, Асрақийага қочиб эрди ва Гўзал ҳисордаким, атоси Истанбул ўтрусида йасаб эрди, анда кириб ўлтуруб эрди, анга йибарди. Ва дедиким,
270б /«Бизга келгил ё мол йибаргил. Йўқ эрса сенга черик боргуси турур!». Бу маҳалда Истанбулга борғон элчилар келдилар. Ва Такур алар била кишисини қўшуб йибариб эрди. Сўзи буким, «Ҳар неким ҳазрат соҳибқирон деб турурлар, миннат жонимга хизматда турубмен. Молу бож йибарурмен». Ва элчилар била кўб қизил тангалар била қумошлар ва отлар йибариб эрди. Соҳибқирон анга жузя муқаррар бўлғон жузяни қабул қилдилар. Соҳибқирон аларға тўнлар кийдуруб, ижозат берди.

Соҳибқирон Булақ мавзеъида етконда, Мусулмонға борғон элчилар қайттилар. Ва ул Шайх Рамазон отлиқ кишини, атоси қошида садр ва қози эрди ва вазир ҳам бўлуб эрди, ҳазрат қошида йибарди. Кўб пешкашлар била жониворлар ва отлар ва қизил тангалар ва рахту қумош келтуруб торттилар. Ва сўзи буким, «Мен бир камина хизматкорларингиздинмен. Ул ҳазрат атомни багишлаб, ўз суҳбатида ўлтургузуб, лутфу карам қилурлар. Мен не учун хизматда тақсир қилғаймен. Ҳар маҳалким, ишорати алайҳи бўлғай, тавақкуф қилмай хизматда келгум турур». Соҳибқирон анинг сўзларидин хушҳол бўлуб, анга хат битди: «Ҳар неким воқиъ бўлуб эрди, бўлди. Биз барчадин кечтук. Эмди керакким ҳеч андиша қилмай бот келгайсен, то ародин шармандалиқ кеткай. Ва иноятү шафқатимиздин баҳраманд бўлғайсен». Шайх Рамазонни олтун камар ва зарбофт тўн била ва олтун тож била сарафроз қилиб, ижозат бериб, Мусулмонга йибарди. Ва Султон Маҳмудхонким, Шоҳ Маликбек билан чобқунға бориб эрди, хаста бўлуб Кичик Бурлағда[1047] вафот бўлди. Бу хабар соҳибқиронға етиб, басе, мутааллим бўлди. Ва Шоҳ Маликбек чериги била Кичик Бурлагда ва Оқ Тақа ва Адалийаким, дарёнинг йақосида турур, барчани чобти. Ва Адалийада /
271а Шайх Али Салой ва Шайх Ҳожи Султуз урушда ўлди. Шоҳ Малик андин тун қайтиб, дарёнинг йақосини чобтилар ва Ментеша вилоятини ва Така элини[1048] таладилар. Ва кўб мол била қайтиб, ўрдуға келиб қўшулдилар.

Ва Саййид Али Хожаи Шайх Али Баҳодурким, Ойдин элиға чобқунға бориб эрди, андин қайтиб Тўнғузлуққа бориб эрди, ул ернинг ҳавоси йамон эрди, черики анда хаста бўлуб, кўб кишиси вафот бўлди. Ва ўзи тақи мариз бўлди. Соҳибқирон анга сураборди. Ҳазрат мақдамидин анга шифойи бўлди. Ва ул ерда бир булоғи бор эрдиким, сув андин чиққач тош бўлур эрди. Черикидин ҳар ким билмай андин ичти, ўлди.

Соҳибқирон қишлоқ учун юрт муқаррар қилғони

Соҳибқирон шаҳзодалар била қишлоқ учун кенгашти ва шаҳзодалар била бекларға ҳар бирига бир шаҳар муқаррар бўлдиким, «Анда бориб қишласунлар». Амирзода Муҳаммад Султонға киши йибардиким, андағи элни Саруҳон элида шаҳри Магнисийада[1049] қишлоқ қилиб ўлтурсун!».

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шаҳзода Йангишаҳр ва Бурсадин кўчуб, Мухолиж[1050] сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ул ерда неча кун таваққуф қилиб, андин илғор этиб, Баликасирига[1051] борди. Ва ул шаҳар ва вилоятни талаб, бир ўтлоғда тушти. Йарим кечада Илёс Сувбоши жетағийлар билаким анда эрдилар, шаҳзодаға шабихун келтурдилар. Ва Вафодор жиғдавуллуққа[1052] чиқиб эрди, алардин хабар топиб, шаҳзодаға киши йибариб, воқиф қилдурди. Аммо мухолифлар ўрдуға тўктилар. Ва шаҳзоданинг кишиси чобқунға бориб эрдилар ва ул жамоатким, ўрдуда қолиб эрдилар, барча ғофил ётиб эрдилар. Аммо шаҳзода отланиб, ўрдудин чиқиб, Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар жамъ бўлуб, ул бадбахтларни ўлдуруб, қирдилар ва йана қайтиб ўрдуға кирдилар.
271б Ва шаҳзоданинг кейин қолгон бору бунаси етишти ва неча / кун ул ерда таваққуф қилди. Ва Жаҳоншоҳ ва Севинчакбекни Берғама[1053] сори йибарди ва алар ул шаҳар ва вилоятни таладилар. Шаҳзода савоҳилни чопиб, Мағнисийаға борди ва анда қишлоқ солди. Мағнисийа бир тоғ этакида воқиъ бўлуб турур ва суйи ва ҳавоси асру йахши турур ва қиши ёзидин ҳам йахшироқ.

Амирзода Шоҳрухни сўл қўл беклари била Кирмийан вилоятини[1054] қишлоқ учун муқаррар бўлди. Шаҳзода Улуғ Бурлағ ва Кичик Бурлағнинг йақинида қишлоқ солди. Ва соҳибқирон Тўнғузлуғға еттиким, ул бир шаҳри эрди тўла неъмат ва латиф мейвалари ва суйи ва ҳавоси асру зебо эрди. Андағи элни иноятлар қилиб, ҳеч ташвиш бермадилар. Соҳибқироннинг черики Мендурас суйидинким[1055], Темуртош аша кўфрук боғлаб эрди, ул кўфрукдин ўтуб туштилар. Ва бир ерда Ментешанинг ўғлонлари[1056] Амир Муҳаммад ва Исфандиёр хизматқа келдилар. Соҳибқирои аларни йахши кўруб, олтун тож ва камар берди. Исфандиёр мулозиматда туруб, Амир Муҳаммад қабул қилиб, муҳассиллар билаким, Илёс Қавчин ва Ферузшоҳ ва Некрўз Шарбатдор билан қайтиб вилоятиға борди. Ва ҳазрат соҳибқирон Гўзал ҳисорға етиб, неча кун анда таваққуф қилди. Ва анда бир тоғи эрдиким, ул тоғда икки юз киши жетағийлардин анда туруб эрди. Ва черикдин ҳар кишиким, ўт ва ўтин учун ул тоғқа борур эрди, алар ул кишини тутуб ўлдурур эрдилар. Соҳибқирои алардин хабар билиб буюрдиким, кечада бир жамоат киши бориб ул тоғни ўртада олдилар. Субҳда ул бадбахтларға етиб, барчани тутуб ўлдурдилар. Ва андин қайтиб ўрдуға қўшулдилар. Ва ул ерда Мавлоно Абдулжаббор Хоразмийким, беҳузур
272а эрди, вафот бўлди. Ва соҳибқирон /неча кундин сўнг Гўзал ҳисордин кўчуб, Айаслиқ шаҳриға келиб тушти ва неча кун анда туруб, андин моли амоний олиб, бировни анда даруға қўйди. Ва Насруллоҳ Тамғачини анда мол забти учун қўйди. Ва андин кўчуб Тираким[1057], Румда машҳур шаҳарларидин эрди, тушти. Ва анда таки муҳассиллар қўйуб, моли амоний олдилар. Ул жамоат кишиким, Амир Муҳаммад Ментеша билан мол учун бориб эрдилар, кўб мол билан ва пешкашларким Амир Муҳаммад йибариб эрди, келтурдилар. Ва бу ерда келиб, барчани арз қилиб торттилар.

Бу маҳалда ҳазратқа дедиларким, дарё йақосида бир қалъа турурким, тошдин қўпориб турурлар. Уч ёни дарё турур ва бир ёни қуруқ сори турур. Ва ул ёниким, ҳашаки сори турур, хандақи асру улуғ қазиб турурлар. Ва фаранг кофирларидин анда кўб киши жамъ бўлуб турур ва ул қалъани Измир дерлар[1058]. Ва ул ерни асру азиз тутарлар. Андоққим, ўзға вилоятлардин ҳар йил анга зиёрат учун келурлар ва назирлар ва садақалар берурлар. Ва анинг йақинида йана бир қалъа турур, ани таки Измир дерлар ва андаги эл мусулмон турурлар. Ва бу қалъа билан ул қалъа аросида доим уруш турур. Ва булар ҳаргиз ҳеч подшоҳға мол ва хирож бермайдурлар ва доим мусулмоиларға зарар-заҳмат берурлар. Ва Йилдирим Бойазиднинг атоси Мурод неча қатла черик тортиб боргон турур, ул ерни олмайдур. Ва Йилдирим Боязид етти йил қамал қилиб ололмағондур. Ва мусулмонлар ул ҳисордин кўб заҳматда турурлар.

Соҳибқирон Измир сори бориб, қалъани фатҳ қилғони

Измир кофирларининг қиссасини соҳибқирон эшитти, Ислом ғайрати
272б ҳаракатда келиб, аларнинг дафъини вожиб ва лозим билиб, ҳукм қилдиким, «Амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх /ва Шайх Нуриддинбек ва ўзга

www.ziyouz.com kutubxonasi

беклар ул қалъа сори мутаважжиҳ бўлсунлар. Ва суннат тариқаси била аввал аларға элчи йибариб, ҳазрат Расул алайҳи афзалус-саловат ва ажмалут-таҳиййот динига даъват қилсунлар. Ва агар қабул қилмагайлар, жузъя ва мол муқаррар қилдурсунлар. Ва агар давлат ва саодат аларға мадад қилиб, иймон ва Исломға киргайлар, аларни йахши сийлаб, таъарруз қилмасунлар ва қайтиб келсунлар!» Шаҳзода билан беклар қабул қилиб, отланиб, тавақкуф қилмай юридилар. Измирға йақин етиб элчи йибардилар ва андаги элға ваъда ва бимдин сўзлар деб йибардилар. Азалда ҳукм бўлуб эрдиким, аларға завол бўлғай. Насиҳат сўзлари аларға ҳеч фойда қилмади ва қаттиқ сўзлар жавоб деб йибардилар. Ва Маҳнуским[1059], қалъанинг ҳокими эрди, Фарангға тааллуқ вилоятларига, чун Рўман ва Галата ва Сантус ва Верден ва Хинжил ва Вируна ва Сирудамли ва Самдук ва Амрур ва Атина ва Дараклу[1060] ва тавобиъларига киши йибариб мадад тилади. Ва Фарангдин бир жамоат сардорлар ва баҳодурлар анда жамъ бўлуб эрди, ва захира ва аслаҳа анда кўб тартиб қилдилар.

Ислом черикининг боргон киши бу ҳолдин огоҳ бўлуб, келиб арзадошт қилди. Шаҳзода таки бу хабарларни арзадошт қилиб, соҳибқиронга йибарди. Бу хабарларни соҳибқирон эшитиб, ўзига фарз кўрдиким, ғазоға мутаважжиҳ бўлғай. Ўгруқни Шаҳри Тира тоғи этагида қўйуб, бовужуд улким, қиш эрди ва йамғур ва қор доим ёгар эрди, ғазо нийати қилиб отланди. Ва ҳазрат Ҳаққ иноятидин Измир сори мутаважжиҳ бўлди. Шанба куни, жумада ал-аввал ойининг (олтисида) торих саккиз юз бешда (02.12.1402) ғазоға Измир сори юриди. Ва шаҳзодаларға ва бекларға киши чобтурди. Амирзода Муҳаммад Султон Магнисийа қишлогидин ва амирзода Мироншоҳ
273а ва ўғли амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга/ бекларким, алар била бийла эрдилар, барчаси ҳазрат сори мутаважжиҳ бўлдилар ва Измир сори юридилар. Соҳибқирон зафарқарин ул қалъаға йақин етиб, жўшу хурўш фалак ичра солди ва ул сориким қуруқ эрди, анда келиб уруш солди. Манжаниқ ва аррода ва ғайруҳу қалъаға туздилар. Ва ҳисордаги эл ҳам урушмаққа машғул бўлдилар. Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Мироншоҳ келиб ҳазратқа қўшулди. Ва амирзода Муҳаммад Султоннинг йигитлари қалъа сори бориб йахши ишлар қилдилар.

Алқисса, икки тарафдин уруш эрди. Ва бир-бирига ўқ ва тахш ва раъдандоз отар эрдиларким, йамгурдек. Ва соҳибқирон ўзи илгари бориб, жадду жаҳд қилур эрдилар. Нағамчилар нағамлар солиб, тошларни чиқариб, ҳисорни буржларини йағочлар устида тутқондин сўнг ўт урдилар ва йағочлар куйгондин сўнг бурж-бора йиқилди ва кофирлардин кўб киши қалъа устига чиқиб турғонда чун буржлар йиқилди, алар таки бош батубан йиқилдилар ва жаҳаннамға бордилар. Ва ғозийлар юруб раҳналардин кирдилар ва кофирларни мақҳур этиб, қалъани мусаххар қилдилар. Ва ферузлуқ субҳи матлаъ наср мин Аллоҳи ва фатҳ қарибдин зоҳир бўлуб, мўминларнинг жонлари ва башарал-мўъминин хабаридин мунаввар бўлди. Ва ул фатҳ мусулмонларға улуғ ийд эрди. Кофирларни қирдилар ва Измир қалъасини буздилар ва аларнинг бошларидин миноралар қўпордилар. Ва Фаранг соридин мадад учун кофирлар йароғлари била улуғ кемалар билан келиб, Измирдин ном-нишон кўрмадилар, ҳайрон бўлуб дарё юзида турдилар. Соҳибқирон буюрдиким, кофирларнинг бошларини раъдқа қўйуб, алар сори ташладилар. Кофирлар бошларни кўруб, қўрқуб қочтилар. Соҳибқи-
273б рон /икки ҳафтаға қолмай Измирни тасхир қилдилар. Андаги элким, бу фатҳни эшиттилар, барча таажжубқа қолдилар. Хоссатан Йилдирим Боязидким, ҳайрон қолиб эрди ва барчаға маълум бўлдиким, соҳибқиронға бу иш ўзга ердин турур.

Йилдирим Бойазиднинг ўғлонларидин элчилар келгонлари

Шайх Рамазонким, Мусулмон Чалабийдин элчиликка келиб эрди, йана келди. Ва беклар ани соҳибқирон қошиға кийюрдилар. Ҳазратни кўруб пешкашлар тортти —отлару қушлар ва қизил танғалар ва рахту қумошлар. Арзадошт этиб йибариб эрдиким, «Чун соҳибқирон атом Йилдирим Боязидқа лутф ва марҳамат қилиб турурлар, барча ул ҳазратдин умидвор бўлуб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

жон била хизмат камарини боғлабтур. Ва ҳар неким амр бўлса жон била қабул қилурбиз». Келгон киши бу сўзни арзадошт қилди. Соҳибқирон лутфу карамидин қайсарзодаға шафқат қилиб Асрақийани бўлгон тавобиъи билан анга мусаллам тутуб, нишон битиб, ол тамға босиб, анга йибарди. Ва зарбофт тўн ва олтун камар ва эгар-югани олтунлуқ от ва мурассаъ тож йибарди. Ва элчисини ижозат берди. Ва иниси Иса Чалабийдин ҳам Қутбиддин отлиқ бир киши элчиликка келди. Ҳазратни кўруб пешкашларини тортиб арзадоштини ўқудилар. Анга тақи лутф ва марҳамат қилди.

Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Қалъаи Фавжаким[1061] бир кунчилиқ йўл Измирдин йироқ турур ва дарё йақосида эрди, амирзода Муҳаммад Султон ул сори борсун!» Ва бир жамоат франгийлар анда кириб эрдилар. Шаҳзодаға ҳукм бўлгондин сўнг ул қалъаға бориб тушти. Қалъа эли мансур черикининг келгонидин воқиф бўлуб, қўрқуб, барча тазарруъ ва ниёз била
274а қалъадин ўтрув бориб, шаҳзодани кўруб жузъя қабул қилдилар. Шаҳзода / алардин жузъя олиб, соҳибқиронға хабар йибарди. Ҳазратдин ҳукм бўлдиким, «Йана шаҳзода Мағнисийаға бориб қишлоғида ўлтурсун!» Ҳукм бўлгондин сўнг шаҳзода Мағнисийада келиб, ўғруқ турғон ерида келиб тушуб, фароғат била ўлтурди.

Соҳибқирон Измир қалъасидин қайтқони

Соҳибқирон Измирни мусаххар қилғондин сўнг йана Измир қалъасиким, анда мусулмонлар эрди[1062], мутаважжиҳ бўлди. Ва алар ҳазратдин хабар билиб, барча ўтрув келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ҳазрат аларга кўб шафқат қилиб, тўнлар кийдурди ва жайбалар ва ўқ ва ёй ва барча аслаҳадин аларға иноят қилдиким, ул сарҳадда ғазо қилғайлар ва қўймағайларким, кофирлар мусулмонларға ташвиш берғайлар. Мусулмонлар соҳибқирон давлатидин шодмон ва шукуфта бўлуб, хушҳол бўлдилар. Соҳибқирон андин кўчуб, ўғруқда келиб тушти. Ва андин кўчуб, давлат ва саодат била юруб, Аёзлиқ саҳросида[1063] келиб тушти.

Амир Сулаймоншоҳким, Анкурийадин чобқунға бориб эрди, Асвоқ йўлидин юруб, амирзода Мироншоҳға қўшулди ва ўзи неча киши билан соҳибқироннинг мулозиматиға мутаважжиҳ бўлди. Ва бу ерда келиб, ҳазратни кўруб, йана бот қайтиб шаҳзодаға қўшулди.

Ва Лфранж мулукларидин Субаҳ отлиқ, жазираи Сақзни[1064] мастаки андин ҳосил бўлур, анга тааллуқ эрди, соҳибқирондин хабарлар эшитиб, анга ваҳм бўлуб, кўб пешкашлар била бир кишисини йибарди. Ва дедиким, «Тобиъ ва фармонбардормен ва жузъя қабул қилурмен ва умидворменким, сўзум қабул бўлғай». Анинг элчиси ҳазрат қошиға келиб, пешкашларини тортиб, сўзларини арзадошт қилдилар. Соҳибқирон лутфу карамидин келгон элчини йахши сийлаб, жузъя муқаррар бўлғондин сўнг ижозат бериб,
274б йибарди ва ҳукм қилдиким, «Амирзода /Искандар Умаршайх ва Али Султон Тавачи ва ўзга беклар черик била илгор қилиб, Элбазамни[1065] чобсунлар!» Алар таваққуф қилмай бориб, ул навоҳийни чобтилар ва кўб мол олдилар. Ва андин музаффар ва мансур қайтиб, ўрдуға келди. Ва ҳазрат соҳибқирон Аёзлиқдин отланиб, Тўнғузлуқ жилгасида келиб тушти. Амирзода Муҳаммад Султонким қишлоқ Мағнисийадин чиқиб эрди, шаҳар йўлидин таважжуҳ қилиб, неча хосса кишилари била илғари суруб, ҳазрат қошида келди, сўнг ҳазратни кўрунуш қилди. Соҳибқирондин фармон бўлдиким, «Ўнг қўл ва сўл қўлнунг черики Анкурийаға мутаважжиҳ бўлсунлар. Ва Қайсарийаға бориб ўрдуға қўшулғайлар!». Ва шаҳзодалар Тўнғузлуқда турдиким, черики етишти. Ва соҳибқирон андин кўчуб, Султон ҳисориға[1066] бориб тушти. Ва бир жамоат жетағийларким, андағи тоғларда кириб эрди, ҳукм бўлдиким, «Барчани тутуб ўлдурсунлар!». Ва соҳибқироннинг лутфу карамидин Кутаҳийа ва Тўнғузлуқ ва Қиршаҳр[1067] ва Кирмиён улусини Йаъқуб Чалабийға бердиким, ул вилоятлар анга мерос эрди. Ва Йилдирим Бойазиддин қочиб Шомға бориб эрди. Шом фатҳ бўлғондин сўнг соҳибқироннинг мулозиматида эрди. Анга хилъат ва камар бериб, ул вилоятда қўйди. Ва ул вафот бўлуб, ўғлонларида турур.

Соҳибқирон Улуғ Бурлақ қалъаси йўлиға кириб борди. Амирзода Шоҳрух қишлогидин келиб, соҳибқиронға қўшулди. Ҳазрат қалъага етгондин

www.ziyouz.com kutubxonasi

сўнг ҳукм бўлди, «Қалъа тасхириға машғул бўлсунлар!» Мансур черики таваққуф қилмай қалъани олдилар. Жалол ал-Исломга анда ўқ тегиб, вафот бўлди. Бу жиҳатдин қалъани ер била тенг қилдилар.

Эгридир[1068] ва Насибин қалъаларини фатҳ қилғони

Ҳамид вилоятида[1069] буҳайра турур, улуғ ва узунлуғи йигирми йағоч ва йассилиғи тўрт йағоч ва неча рудхона/ суйини анда тўкар. Ва анинг теграсида боғлару бўстонлар ва зироатлари бениҳоя турур. Ва анда бир қалъа бор эрди, томи барча йўнган тошдин эрди ва тарихларда ани
275а Фарахобод дерлар. Ва ул қалъанинг уч ёни сувға туташ турур ва бир ёни тоғқа туташ турур. Ва ул буҳайра ичида икки жазира эрди, шаҳарға йақин эрди: бирини Гулистон дерлар ва йана бирини Насибин. Ва Насибин улуғроқ эрди. Анда қалъа йасаб, иморатлар ва боғлар ва зироатлари бор эрди. Ва бу маҳалда анда кўб киши йигилиб, сув жиҳатидин анга эътамид қилиб ўлтуруб эрдилар. Алардин ҳазрат соҳибқирон хабар топиб кўнглида туштиким, бу ерни мусаххар қилгай. Фармон эттиким, «Ўрду Оқшаҳрға[1070] борғай!». Йилдирим Боязид ул маҳалда мариз эрди. Соҳибқирон лутфидин неча табиби донони анга йибариб, муолижаға машғул эрдилар: мисли Мавлоно Изуддин Масъуд Шерозий ва Мавлоно Жамолиддин Араб. Илдирим Бойазидни ҳам ўғруқ била йибарди.

Улуғ юртдин илғор солиб, аро қўнуб, шанба куни ражаб ойининг ўн еттисида торих саккиз юз бешда (10.02.1403) Эгридирға етти. Тонгласи соҳибқироннинг ишорати била амирзода Шоҳрух ва амирзода Або Бакр ва амирзода Искандар ва Султон Ҳусайн ва Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва Али Султон Тавачи ва Севинчакбек ва ўзга беклар ва баҳодурлар ҳисорға мутаважжиҳ бўлдилар. Баъзи тоғ устига чиқтилар ва баъзи тоғ этагидин уруш солдилар. Асру қаттиқ урушуб, соҳибқирон давлатидин қалъани фатҳ қилиб, шаҳарға кириб, мухолифлардан кўб кишини ўлдурдилар. Ва баъзиким қолди, ўзларини кемага солиб, Насибинга қочиб
275б бордилар. Фармон бўлдиким, уди терисидин кемалар йасаб ва йағочлардин амдлар боғлаб, дарёға кирсунлар!» Амдлар ва кемалар тайёр /бўлғондин сўнг дарёға солиб, бўлғон шаҳзода кемаларға кириб, Насибин сори юриди. Ва ул ерни ўртада олиб, наққора ва нафирларини чалдуруб, сурон солиб, қалъаға мутаважжиҳ бўлдилар. Андағи элким, бу ҳолатни кўрдилар, барча саргашта ва ҳайрон бўлуб, Шайх Бобоким, анда ҳоким эрди, заруратдин қўрқуб, шаҳзодаларга кириб, амон тилади. Шаҳзодалар ани соҳибқирон қошига элттилар. Ҳазрат лутфу карамидин гуноҳидин кечиб ҳукм эттиким, «Ани уйи-эли била кўчурсунлар!»

Бас, мансур черики Насибинни мусаххар қилиб, молини ҳазратқа келтурдилар. Соҳибқирон барчани черикка улаштурди.

Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон қошидин Мубашшир ўғли Уммат Султон келиб хабар келтурдиким, шаҳзодага андак марази воқиъ бўлуб турур. Соҳибқирон бу хабардин бисёр мутаалам бўлуб, Амон тавачини чобтурдиким, «Билур кишисини йибарсинким, бизга таққиқ хабар келтургай!» Соҳибқирон андин кўчуб, Оқшаҳр сори мутаважжиҳ бўлди. Соҳибқироннинг йўли шаҳзода Шоҳрух ўлтурғон ерда тушти. Шаҳзода ҳазрат соҳибқиронни эвига тушуруб, меҳмондорлиқ қилиб, пешкашлар тортти. Ва амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбек тақи хизматлар қилдилар.

Ул маҳалда Амир Муҳаммад Қарамон Қўнийадин олампаноҳ даргоҳида келди ва кўб пешкашлар тортти. Соҳибқирон тақи ани йахши кўруб, сийлаб вилоятиға йибарди.

Йилдирим Боязид вафот бўлғони зикри ва шаҳзодаи олиймакон мирзо Муҳаммад Султон тақи вафот бўлғони

Панжшанба куни, шаъбон ойининг ўн тўртида, саккиз юз бешда (09.03.1403) хабар келдиким, Йилдирим Бойазид заййиқи нафас ва хуноқ марази била кетиб турур. Соҳибқироннинг муборак кўнгли бу жиҳатдин кўб

www.ziyouz.com kutubxonasi

мутаалам бўлди ва муборак кўзидин ёш чиқиб йиғлаб: ***Инна ли-Ллаҳи ва***
276а ***инна илайҳи рожиъуна,*** ўқуди. /Ҳазратнинг ҳимматида бу эрдиким, Рум мамоликини тамом забт қилғондин сўнг Йилдирим Бойазидқа бериб, йана ани тахти давлатқа ўлтурғузуб, қайтқай. Аммо тақдир хилоф этиб, Йилдирим Бойазидни ўзга оламга элтти.

Соҳибқирон Оқшаҳрга етконда амирзода Муҳаммад Султон қошидин Дона Хожа келиб арз қилдиким, Мавлоно Фараж табиб шаҳзодаға мусаҳҳал берди. Аммо ул мусаҳҳал иш қилмай, бухори димогига уруб, марази саръа пайдо бўлуб турур. Соҳибқирон муни эшитиб, асру мушаввиш бўлуб, Дона Хожани қўш от била чобтурдиким, «Бизга йана бот хабар келтургил!» Ва ўзи давлат ва саодат била Оқшаҳрға келиб ҳумоюн ўрдусиға тушти. Ва Йилдирим Бойазиднинг кишиларига азза эткуруб, йахши сўруб, тўнлар кийдурди. Ва ўғли Муса Чалабийни хосса тўн ва олтун камар берди ва юз от барчаси эгар-юганлик берди. Ва Бурсаким, Рум вилоятининг пойтахти турур, анга берди ва ижозат бериб, Бурсаға йибарди. Ва Йилдирим Бойазиднинг сўнгакини подшоҳлар тартиби билан Бурсаға элтиб, ўзи йасаған иморатиға қўйдилар.

Соҳибқирон ўрдуни Оқшаҳрида қўйуб, ўзи амирзода Муҳаммад Султон сори мутаважжиҳ бўлди. Йўлда бир жамоат туркмонларким, улуғлари Ҳизрбек ва Иброҳим эрди, итоат йўлидин чиқиб, бир тоғдаким, йўл анинг этагида эрди, кириб эдилар. Фармон бўлдиким, «Мансур черик аларнинг дафъи учун мутаважжиҳ бўлсунлар!» Кечада юруб, субҳ эрдиким, аларни ўртада олиб, туркмонлардин кўб кишини ўлдурдилар. Ва баъзилари қочтилар. Бўлғон от ва тева ва қўйларини таладилар ва ўғлон-ушоқларини асир қилдилар. Йўлда шанба куни, ойнинг ўн олтисида (11.03.1403) Давлат
276б Хожаи Элчи Буға келиб арзадошт қилдиким, шаҳзоданинг /марази кўброқ бўлуб турур. Ва андоқ бўлуб турурким, сўз деяолмас эрди. Ҳазрат бисёр ғамгин бўлуб, таъжил билан сурди. Ва анда етконда шаҳзода қошига кириб, боши устида ўлтурди. Кўрдиким, шаҳзоданинг ҳолати ўзга навъ турур, ани муҳаффада кийуруб, ўша кун кўчти. Қароҳисордин уч манзил ўтуб, бир ерда келиб тушти. Ул ерда шаҳзодаи олиймиқдор ба живори ҳазрат Парвардигор кетти. Бу воқеа душанба куни шаъбон ойининг ўн саккизида, торих саккиз юз бешда (13.03.1403) қўй йилида, Ҳутнунг охирида воқиъ бўлди. Шаҳзоданинг ёши йигирма тўққиз эрди. Қитъа:

Туфроқ узра тўкти гуликим фалак ани,
Юз ноз бирла парвариш айлар эди мудом.
Бўлди малул тахт анинг фирқатида кўб,
Давлат анинг фироқида саргашта субҳу шом.

Соҳибқирон шаҳзода учун азза очқони

Ҳазрат соҳибқиронга бу воқиъа учунким, йигит ўғли жавонликда саройи фонийдин олами боқийға кетти, асру малул ва паришон бўлуб, салтанат тахтидин тушуб, аза маснадиға ўлтурди. Ва дард билан йиғлаб, бу мазмунни адо қилур эрди. Рубоъий:

Ҳижрон ситамидин ўлди гамнок кўнгул,
Бу ғусса ва гамдин ўлди юз чок кўнгул.
Тўйғунча анинг юзини кўрмай кетти,
Бўлди бу бало ва ғуссадин хок кўнгул.

Шаҳзоданинг бўлғон беклари ва мулозимлари қаро кийиб, қон йиглар эрди. Ва қаро кийизлар бўйунларига осиб, бошларига туфроқ сочиб, фарёду фиғон қилур эрдилар. Соҳибқирон буюрдиким, «Шаҳзоданинг тобутини муҳаффада қўйуб, икки юз киши биланким, аларнинг улуғи Илёс Хожаи Шайх Али Баҳодур эрди ва Обонбек ва Дона Хожа ва Давлат Хожаи Элчи Буға ва Уммат Мубашшир (ўғли ва Дайсал ва Шировул Кўкалтош ва
277а Ўрдушоҳ) Султонияға элтиб, Қийдор найғамбарнинг /мазорида элтиб, амонат қўйсунларким, андин Самарқандқа йибаргумиз турур».

www.ziyouz.com kutubxonasi

Алар кетгондин сўнг соҳибқирон ўрдуси сори ёниб борди. Ва Оқшаҳрдин кўчуб юраберди. Аза жиҳатидан черик эли барча қаро кийиб эрдилар ва баъзилари отлариға минмай йайоқ борур эрдилар. Неча кундин сўнг беклар йукунуб дедилар: «Черик барчаси мотам учун қарода эрурлар ва бу ҳол давлатқа лойиқ эрмас».

Соҳибқирон бу сўзни эшитгондин сўнг ҳукм қилдиким, «Эл таъзият тўнини ташлаб, ўзга тўнлар кийсунлар!» Ҳукм бўлғондин сўнг барча мотамдин чиқиб, йанги тўнлар кийдилар.

Мисрдин элчи келгони (сўзи)

Соҳибқироннинг элчилари Мисрға еттилар. Барқуқнунг ўғли Малик Носирким, Миср ва Шомнинг подшоҳи (эрди), Рум фатҳининг хабарини эшитиб ва Йилдирим Боязиднинг қиссасини билиб, йақин билдиким, соҳибқирон била мухолифат қилмоқ йахши эрмас. Ва ҳар ким хаёл қилиб йамон андишалур қилса, албатта анга заволи бўлғусидур, бас. Аталмишни йибармагон жиҳати учун кўб пушаймон бўлуб, беклари била кенгашиб, Аталмишни банддин чиқориб, ўз қошида келтуруб кўб иззат тутуб дедиким: «Хутба ва сикка соҳибқирон отиға Мисрда ва Шомда ўқудилар». Аталмишқа дедиким: «Менинг ёзуқимни соҳибқирондин тилагил».

Икки йахши киши, бири Аҳмад ва бири Ақта Аталмиш била соҳибқиронға йибарди. Ва тақсирларидин узр деб, арзадошт йибарди. Қабул қилдиким, ҳар йилда мол ва хирож йибаргай. Пешкаш учун олтун ва кумуш ва жавоҳир ва сонсиз мисрий қумошлар ва отлар ва қатор тевалар ва хачирлар йибарди. Алар Рум вилоятиға киргонда Аталмиш алардин илгари бўлуб, ҳазратнинг мулозиматиға борди. Ва ҳазрат қошида келиб муборак дийдориға мушарраф бўлуб, Мисрнинг подшоҳидин дегон сўзлари арзадошт қилди.
277б Элчилар келиб, беклар аларии соҳибқирон қошиға кийуруб, Фаражнинг арзадоштини арза қилдилар, ва келтургон пешкашларни торттилар. Ҳазрат соҳибқирон марҳамат тилини очиб деди: «Ул атосидин кичик қолиб турур. Бизга вожиб турурким, анга марҳамат қилгайбиз». Келгон элчиларға зарбофт тўнлар кийдуруб, олтун камарлар берди. Ва Фараж учун тож ва мурассаъ (камар) ва олтун ва хосса тўн элчиларға тобшуруб, ижозат бериб, Мисрға йибарди.

Соҳибқирон (қаро) тотор элининг устига бориб, аларни кўчуруб Самарқанд йибаргони

Қаро тотор бир жамоати (турк) турурларким, ул маҳалдаким, Мангуқаон Ҳулогухонни Эронға йибариб эрди, аларни Ҳулогуға қўшуб йибариб эрди. Ҳулогухон Табриз тахтида ўлтуруб, аларни Рум ва Шом сарҳадиға кўчлари била йибарди. Ва Султон Абу Саъидхон ўлгондин сўнг Эрон вилоятида соҳибихтиер подшоҳ қолмади. Алар саркашлик қилиб, эллик икки бўлак бўлдилар ва ҳар бўлаги бир ерда юрт олдилар. Йилдирим Бойазидким, Сивос ва ул навоҳийни олди, аларни Рум черикига қўшулди ва ўз мамлакатида ер берди. Ул вилоят мол хирожи бўлмас жиҳатидин аларға оз фурсатда кўб мол бўлди. Соҳибқироннинг хаёлида кечтиким, буларни кўчуруб, Жета сарҳадига юрт бергай. Бу маҳалдаким, буларнинг улуғлари келиб соҳибқиронни кўрдилар, ҳазрат аларға зарбофт тўнлар ва олтун камарлар бериб, ваъдалар бериб эрди. Ва черикдин ҳеч киши аларға музоҳим бўлмайдур эрди. Алар ўз юртларида фароғат била ўлтуруб эрдилар.

Бу маҳалдаким, Мисрдин элчилар келиб эрди, уч кеча-кундуз ўлтуруб, шаҳзодалар била ва беклар била кенгашиб, маслаҳат бу кўрдиларким, қаро тоторни кўчуруб, Самарқанд элтгайлар. Ва алар ўттуз-қирқ минг эвлук киши эрдилар. Фармон бўлдиким, «Черик барча отланиб, ҳар жамоат бир
278а тарафдин юруб,/ аларни андоқ ўртада олсунларким, ҳеч киши алардин қоча олмағай ва аларға риоят қилиб, зарар-заҳмат бермасунлар!» Ҳукм била амирзода Муҳаммад Султоннинг беклари била Жаҳоншоҳбек ва ўнг қўлнунг беклари Тўқат ва Амасийа[1071] сори таважжуҳ қилдилар. Ва Сулаймон-

www.ziyouz.com kutubxonasi

шоҳбек сўл қўлнунг беклари била Қайсарийа ва Сивос сори юридилар. Андин сўиг ҳазрат соҳибқирон илғор этиб, Амасийа ва Қайсарийаким, аларнинг ўлтурур ери эрди, мутаважжиҳ бўлди. Ва амирзода Шоҳрух ва Султои Ҳусайнға ҳукм бўлдиким, «Қалин чериклари била йўлларни тутуб, ҳеч кишини кетгали қўймасунлар!»

Соҳибқирон йўлға кириб, Қарошаҳр[1072] суйининг кўфрукидин ўтуб аларға етти. Ва киши йибариб аларни улуғларини чорлади. Алардин икки улуғ киши, бирининг Мурувват ва бири Ахи Турк отлиқ соҳибқироннинг хизматиға келдилар. Аларни ҳазрат йахши кўруб, тўнлар кийдурди. Ва онт ичтиким, «Сизларга зарар-заҳмат тегмагусидир. Аммо муддати бўлуб турурким, бурунғи подшоҳларингиз ҳукми била вилоятингиздин чиқиб, бу вилоятларда келибсиз. Эмди худойиға юз шукрким, ул ердин мунғача барча бизники бўлуб турур. Бу маҳалдаким фурсат бор, сизлар керакким кўчларингиз била ва молу таворингиз била бурунғи юрт ва манзилларингизга борғайсиз». Алар дуо била дедиларким, «Биз ҳазратнинг қулидурбиз. Ҳар не ҳукм бўлса турубтурбиз. Ҳеч чорамиз йўқтурур. Ва бандаларға мундин йахшироқ не давлат бўлғайким, соҳибқироннинг паноҳида бўлғайбиз».

Ҳукм бўлдиким, «Аларни бўлак-бўлак қилиб, ҳар бўлакни бир бекка тобшурсуиларким, алар била кўчуб йурғай ва ҳеч киши аларнинг қўйлариға ва от-улоғлариға музоҳим бўлмасун. Ва алардин ғофил бўлмасунларким, қочиб кетмағайлар».

Соҳибқирон Рум вилоятидин қайтиб борғони

278б Ҳазратнинг хотири Рум вилоятидин / фароғат тобди ва барча мамлакати ва қалъалари мусаххар бўлуб, Румдин кўчуб юруберди. Фармон бўлдиким, «Ҳарамлар учун Султонийаға пишонлар йибарсунларким, Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва Чўлпон Мулк ого ва Хонзодаким, Муҳаммад Султон мирзонинг аноси эрди, барча оғолар фарзандлар била Султонийадин чиқиб Авник қалъасиға келсунлар!»

Соҳибқирон Қайсарийаға етти, андағи эли товонлиғидин қочиб, нағамларға кириб эрдилар, ҳукм эттиким, черикидин бир жамоат киши аларға йақин етконда алар жонларидин қўрқуб уруштилар. Али Султон Тавачи бир нағам бошида келиб боқар эрдиким, қазодин бир ўқ келиб бўйниға тегиб, филҳол ўлди. Ва черик эли ул жамоатни туттилар ва Муҳаммадким, Али Султоннинг иниси эрди, ул жамоатни ўлдурди. Мансур черики андин кўчуб юриди. Сивосдин ўтуб бир ерда тушти. Лутфу карамидин Қаро Усмонни сийлаб, вилоятиға йибарди ва ўзи давлат била кеча-кундуз юруб Арзинжонға етти. Таҳуртан хизматлар қилиб, пешкашлар тортти. Ва андин тақи кўчуб юриди. Икки кўчдин сўнг соҳибқирон лутфу-карамидин Таҳуртанға хосса тўн кийдуруб, олтун камар бериб, вилоятиға йибарди ва кишиларким, Султонийадин хабар келтуруб эрдиларким, ўрду келадур, аларни йана чобтурдиким, таъжил қилиб илгари келсунлар. Бас, Арзирумға етконда амирзода Улуғбек ва амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Муҳаммад Жаҳонгир ва амирзода Ийжал ва амирзода Саъд Ваққос келдилар. Соҳибқирон аларни қучуб, юзларига ўпуб лутф билан сўрди.

279а Амирзода Муҳаммад Султоннинг аноси Хонзода хоним ўтлининг вафот /бўлғонини эшитгони

Оғоларким, Табриздин соҳибқирон сори мутаважжиҳ бўлуб эрдилар, анда аза йарағини қилиб эдилар, Авник қалъасиға келиб туштилар. Соҳибқирон йақин етконда Хонзодаға ул воқиъадин хабардор қилдилар. Байт:

Эшитти хабарни чу ул нотавон,
Ўзидин кетиб, қолмади анда жон.

Барча оғолар қаро фўталар бошларига солиб, таважжуҳ ва зори қилур эрдилар. Соҳибқирон етконда йана йанғи бошдин аза очтилар. Ва Хонзода

www.ziyouz.com kutubxonasi

хоним андоқ нола ва зори қилур эрдиким, малойик кўкда йиғлар эрди. Йиғламоқ ва фарёд ҳаддин ошди. Соҳибқирон лутфу карамидин насиҳат қилиб, йиғламоқдин манъ қилди. Ва ош-сувға машғул бўлуб, фақиру мискинларға кўб нима бердилар. Ва ҳофизлар хатм қилиб, дуову такбир дедилар. Ва уламоу машойихким, Табриздин келиб эрдилар ва ҳар вилоятлардин келиб эдилар, ваъз ва насиҳат этиб, соҳибқиронни ғамдин чиқардилар. Ишорат булдиким, «Қаро кийгонлар қароларини ташласунлар!» Барчаға тўнлар бериб, қародин чиқардилар.

Соҳибқирон Гуржистон сори мутаважжиҳ бўлғони

Соҳибқирон ўтган йилда малик Гургенким, Гуржининг подшоҳи эрди, аҳду шарт қилиб эрдиким, «Соҳибқирон хизматиға келурмен». Соҳибқирон Румдин қайтиб мунда тушконда ул аҳдиға вафо қилмай келмади. Соҳибқироннинг ғайрати келиб, Гуржистон сори мутаважжиҳ бўлди. Ва Мардиннинг ҳокими Султон Иса соҳибқирондин хабар тобти. Келиб ҳазратии кўрмагон жиҳатидин пушаймон бўлуб, қўрқунчдин чора топмай, ҳазрат сори мутаважжиҳ бўлуб, шоҳзода Шоҳрух қошига келди. Ва тақсиридин узрлар айтиб шоҳзодани шамаъ этиб, шаҳзода ани ҳазрат қошига келтурди. Султон
279б Иса бошини йалангоч қилиб, гуноҳкорлартек /кириб, юкунуб дуолар қилди ва тақсир этконидин узрлар деди. Соҳибқирон лутфу карамидин гуноҳидин кечиб, анга иноятлар қилди, хосса тўн кийдуруб, олтун камар ва мурассаъ тож берди. Ва анинг қизини Або Бакр мирзо қалинлиқ қилди.

Бу маҳалда Оқ Буғаи Гуржининг ўғли кўб пешкашлар била келди. Беклар ани соҳибқирон қошига кийурдилар ва пешкашларини торттилар. Ўзга ҳар соридин ҳокимлар ва сардорлар келиб пешкашлар тортиб ҳазратни кўрар эрдилар ва лутфу марҳаматидин баҳраманд бўлур эрдилар. Ва ҳар кишига ҳар навъ лутфу иноят ва шафқат қилур эрди. Ва тожу камар ва тўн бериб вилоятиға йибарур эрди.

Шероз вилоятини амирзода Пир Муҳаммадқа иноят қилғони ва Исфаҳонни иниси амирзода Рустамға бергони

Мингкўлда тушконда соҳибқироннинг иноят ва шафқат кўзи амирзода Пир Муҳаммад Умаршайхқа тушуб, Шероз вилоятини йана анга берди. Мурассаъ тож ва олтун камар ва зарбофт тўн лутф қилиб, Лутфуллоҳ Баён Темур Оқ Буға ва Чўлпоншоҳ Барлосни анга мулозим қилиб, Шерозға амирзода Рустамга киши йибариб дедиким: «Бизнинг сори мутаважжиҳ бўлуб келсун». Ва амирзода Рустам Қасри Зард йайлоғида эрдиким, соҳибқироннинг элчиси келди. Ҳукмдин вуқуф тобқач, ҳазрат сори мутаважжиҳ бўлди. (Жарбодиқон аъмолларидин) Хонсорда[1073] етиб эрдиким, соҳибқирондин киши келдиким, «Исфаҳонни сенга бердук. Ўғруқунгни анда йибаргил ва ўзунг Ружардға[1074] бориб, Урмиён қалъасини иморат қилғил».

Амирзода Пир Муҳаммад Шерозға борди ва амирзода Рустам Исфаҳон забтиға киши йибарди. Ўзи Ружардқа бориб, иморатқа машғул бўлуб, ул ерни маъмур қилди.

Соҳибқирон амирзода Або Бакрни Бағдоднинг иморатиға йибаргони ва Ироқи Арабни забт қилғони

Соҳибқирон шаҳзодалар ва бекларни чорлаб суҳбат қурди ва аларға
280а дедиким: «Мундин бурунким Бағдод эли бизнинг била (мухолифат) қилиб / мутиъ бўлмадилар, ҳам ўзларини ва ҳам вилоятларини хароб қилдилар. Бағдод Ислом вилоятларидин эрур ва оламда бир машҳур шаҳар турур. Хайф бўлғайким, ул андоқ бузуқ қолғай. Хотиримиз андоқ тиларким, йана ул шаҳар ободон бўлғай ва ани иморат қилғайбиз».

Барча ҳозир ўлтурғонлар дуолар дедилар. Соҳибқирон ул ишни амирзода Або Бакрға буюрди. Ва Ироқи Араб вилоятини Воситғача ва Басра ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

Курдистон ва Мардин бўлғон тавобиълари била шаҳзодага иноят қилди. Ва бекларидин бир жамоат киши, мисли Пойанда Султон Барлос ва амир Ҳусайн Барлос ва Севинчакбек ва Султон Санжар Ҳожи Сайфуддин ва Давлат Хожа Иноқ ва ўзга бекларни анга мулозим қилди. Ва Ироқи Арабдаги бекларни мулозим қилдурди. Ва ҳукм қилдиким, «Диёрбакр йўлидин кириб, мухолифлардин ҳар кимни билсалар аларни дафъ қилғай. Куз бўлғондаким, ҳаво иътидол пайдо қилғонда Ироқи Арабға борғай. Аввал Қаро Йусуфнинг дафъини қилғай. Ул дафъ бўлғондин сўнг Бағдод иморатиға машғул бўлғай ва жаҳд қилиб, ботроқ ободон қилғайсен!»

Қаро Йусуфким, Ироқи Арабқа келгон турур, анинг келгонининг сабаби бу эрмишким, ул Рум вилоятида эрди. Мансур черикидин хабар билиб, андин қочиб Ироқи Арабға келди. Туркмонларни йиғиштуруб, Ҳитда[1075] келиб ўлтурди. Ва Султон Аҳмад Бағдоддин Ҳиллаға ўғли Султон Тоҳир қошиға келди. Ва Ағо Ферузким, Султон Тоҳирнинг улуғ кишиси эрди, туттурди. Султон Тоҳир андин қўрқуб, атосининг бекслари била мисли Муҳаммадбек ва Қаландарбек ва Микойил ва Фаррухшоҳким, алар тақи Султон Аҳмаддин қўрқар эрдилар, алар била кенгашиб, иттифоқ қилиб, Султон Аҳмад била йаағи бўлуб, кечада кўфрукдин ўтуб, сувдин бери ўлтурдилар. Султон Аҳмад мун-
280б дин хабар билиб, кўфрукни буздуруб, / сувнунг йақосида келиб ўғлиға ўтирув ўлтурди ва Қаро Йусуфға киши йибарди. Қаро Йусуф келиб анга қўшулди. Бас, иттифоқ била иккаласи черикларини сувдин ўтуб, ўғли била урушти. Ўғлини босиб қочурди. Ўғли қочиб борғонда бир ариққа еткондур. Ул ариқдан ўтай деб сувға тушуб ўлди.

Султон Тоҳир ўлғондин сўнг черики бир-бир бўлуб, ҳар сори кеттилар. Султон Аҳмад Қаро Йусуфдин қўрқуб Бағдодқа кетти. Қаро Йусуф Ҳилладин черик тортиб, Бағдодқа келди. Бағдодни олиб, Султон Аҳмад қочиб бир ерда йашунди. Қаро Ҳасан отлиқ бир киши ани кўруб, кечада келиб Султон Аҳмадни андин чиқориб, овчасиға кўтариб беш йағоч йўл юриди. Йўлда бир эвға учрадиларким, бир ўкузи бор эрди. Султон Аҳмад ўкузга миниб Тикритқа борди. Сариқ Умар Ўйрот қирқ от эгар-югани била ва аслаҳалар пешкаш қилди. Ва баъзи бекларким, мутафаррик бўлуб эрдилар, мисли (Шайх) Мақсуд ва Давлатёр ва Одил ва ғайруҳум анда келиб Султон Аҳмадқа қўшулдилар ва андин Шом сори кетти. Ироқи Арабни Қаро Йусуф Туркмон олди.

Соҳибқирони комкор амирзода Або Бакрни Бағдод сори йибарди ва йана бир кишини Ружардқа амирзода Рустамға йибардиким, «Бағдод сори мутаважжиҳ бўлуб, амирзода Або Бакр била қўшулуб, иттифоқ била Қаро Йусуф Туркмоннинг дафъиға борсунлар!» Ва ҳукм бўлди: «Тўкал Арас (Буға) Ҳамадондин ва Таман Сувчи Неҳованддин ва шаҳзода Рустам Бағдодқа борсунлар!»

Амирзода Або Бакр ҳукм била йуруб, Ардабилға етти. Абдуллоҳким, ул ернинг ҳокими эрди ва улуғларини тутуб банд қилди ва ҳазрат соҳибқиронға йибарди ва Оқ Султон била йахши отлар йибарди. Ва Поянда Султон Барлос анда вафот бўлди. Ва амирзода Або Бакр ўғруқни анда қўйуб, илғор
281а била Қаро Йусуфға мутаважжиҳ бўлди. Ва амирзода Рустам Ружарддин / азимат қилиб, Қуббайи Иброҳим Молик йўлидин юруб, Бағдоддин ўтуб, Ҳиллада амирзода Або Бакрға еттилар.

Соҳибқирон Гуржистон вилоятиға киргони

Соҳибқирони гитиситои Қарсдин кўчуб, саодат ва иқбол била юруб Гуржистонға кирди. Ва Ширвонот ҳокими Шайх Иброҳимким, кеча-кундуз хизматда эрди, ҳукм била илгари йуруб, Гуржистоннинг йўлларини забт қилди. Ва малик Гургенким, Гуржистоннинг подшоҳи эрди, соҳибқирондин хабар билиб, қўрқиб пешкашлар била элчи йибарди. Сўзи бу эрдиким: «Бандаға на ҳад улким, ҳазрат ўзлари бир келгайлар. Ва бу камина хизматда туруб турур. Ҳар неким фармон бўлса, жон била ул амрға машғул бўлурмен. Аммо бу маҳалда ул тоқатим йўқ турурким, мулозиматқа келгаймен. Агар соҳибқирон бу камина муҳлат берсаларким, неча куидин сўнгким хотирим ваҳмдин ором тобқай, хизматқа боргаймен».

Соҳибқирон анинг сўзларини эшитиб, қабул қилмади. Деди: «Анга

www.ziyouz.com kutubxonasi

айтингиз: Сенинг ишинг ўзгаларга ўхшамас. Агар тиларсангким, неча кун тирик бўлғайсен, бизга келгил. Агар Ҳаққ таоло сенга иноят қилса, иймон келтургил. Мусулмон бўлғондин сўнг сени андоқ иноят ва шафқат қилурбизким, олам аҳли андин ҳайрон қолғайлар. Ва агар сенга иймон насиб бўлмағон бўлса, жузъя қабул қилиб боргил, то вилоятинг амонда бўлғай ва сенга ўқ мусаллам бўлғай. Қустантанийанинг ҳокими сенингтек кофир эрди, чун бизга келди, марҳамат ва шафқатдин ўзга нима кўрмади. Эмди сен ҳам келгил. Агар келмасанг ва узр этсанг, узрунгни қабул қилмасбиз», деб келгон элчиларни тўнлар кийдуруб, ижозат берди.

Бу маҳалда Табризнинг даруғаси Баён Қавчин девонлар била нависандалар била Озарбайжондин олампаноҳ даргоҳида келдилар. Ва кўб пешкашлар келтуруб, /торттилар. Соҳибқирон барчани бекларга улаштурди, бас. 281б

Гуржистоннинг ошлиги пишар маҳали бўлди. Ҳазрат соҳибқирон раво кўрмадиким, алар ошлиқларини кўтариб, аларга куч-қувват пайдо бўлғай. Бу жиҳатдин ҳукм қилдиким, «Шайх Нуриддин ва ўзга беклар илғор этиб, кофирларнинг вилоятларига кириб, аларни мутафаррик қилиб, ошлиқларини олсунлар!»

Черик борғондин сўнг гуржилар барча қочтилар. Шайх Нуриддин анча ўлтурдиким, черик эли фароғат била галлаларни ўруб, йанчиб, алоғларига юклаб, ўрдуға элттилар.

Картин қалъасиким, Гуржистонда улуғ қалъалардин эрди, фатҳ қилғони

Гуржистонда икки чуқурлуқ аросида бир тоғе воқиъ бўлуб турур, тўрт ёни ҳамвор, магарким, устакорлар йўнуб турурлар. Бийиклиги юз эллик қари ва жануби сорида йана бир парча тоғ воқиъ бўлуб турур, андин баландроққким, анда ип билан ё шоту билан чиқмоқ керак. Ва ул тоғда бир йўлидин ўзга йўли йўқ эрди. Ва теграсида андоқ ер ҳам йўқ эрдики, черик анда ўлтура олгай. Бул жиҳатдин ул тоғни қалъа йасаб эрдилар. Ва ичида улуғ ҳавзлар қазиб эрдиларким, йамғур суйидин тўлдурур эрдилар. Ва анинг ҳокими Назол[1078] отлиқ бир киши эрдиким, гуржиларда улуғ кишилардин эрди. Ўттуз бек била ва қалин гуржилар била ул қалъада кириб эрди ва захираси кўб эрди. Ва гала-гала тўнғузлар ва қўйлари бор эрди ва жогирлари кўб эрди.

Соҳибқирон андин хабар билиб, анинг тасхириға озим бўлди. Аммо ани қамал қилиб ўлтуруб мушкул эрди ва оз кишини ҳам анда қўйса бўлмас эрди. Анинг учунким, Гуржистоннинг ўртаси эрди. Эл барча фикрда эрдиларким, нечук бўлғай./ Баъзи айтур эрдиларким, ҳазрат ўзи боргондин сўнг 282а гуржилар ҳазратни кўрсалар, шоядким итоат қилгайлар. Ва агар мундоқ бўлмаса мушкул турур. Ва черик эли бу фикрда эрдилар. Аммо андин ғофил эрдиларким, кўб азим ишлар борким, бир сабаб била осон бўлур.

Ҳазрат Ҳаққ иноятидин, алқисса, одина куни, муҳаррам ойининг тўртида, торих саккиз юз олтида (24.07.1403) Ислом черики қалъои Картинга еттилар. Қалъадин пешкашлар йибардилар, изҳори мутобиъат қилдилар. Билдиларким, ҳазрат ани олмағунча қайтмағуси турур, қалъани беркиттилар ва уруш асбобига машғул бўлуб, ўқ-тош отабошладилар. Соҳибқирон бекларга буюрдиким, қалъанинг тўрт ёнини тутуб туштилар. Ва дарвозани Шоҳ Маликбекка тобшурдилар. Фармон бўлдиким, «Қалъанинг ўтрувсида йана бир қалъа қўпорсунлар!» Шоҳ Маликбек уч кунда бир қалъа йасадиким, уч минг киши анда сиғар эрди. Соҳибқирон буюрдиким, «Қалъа ёнида бўлжарлар йасасунлар, андоқ берккким, қалъага мушарраф бўлғай». Бир ҳафта мундин кечиб эрдиким, бир кечада макрит қавмиким, алартек киши тоғларда юрмас эрди, Беккичик отлиқ биров одина кечасида (мазкур ойнинг йигирма бирида) ул тоғда чиқиб, ул бийик тош устида чиқиб, бир абажку олиб ўлдуруб, анда ўлтурғуздиким гуржиларға андин асло хабар бўлмади. Тонгласи Беккичик соҳибқирон қошиға (келиб), кечадаги қилғон ишини арз қилди. Соҳибқирон муни эшиткондин сўнг буюрдиким, «Ипакдин таноблар йасасунлар. Йағочлар анда йиғалаб шотудек қилсунлар. Макрит эли ул тоғда чиқиб бу шотуларни анда беркитсунлар, то баҳодурлардин бир жамоат анда чиқиб, қалъанинг тасхириға машғул бўлсунлар!»

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳукм била йакшанба кечаси, ойнинг йигирма учида (12.08.1403) Бе-
282б ккичик билан уч киши узун таноблар/ олиб, юқори чиқтилар ва андин таноблар қуйи солиб, йасагон шотуларни юқори тортиб, беркиттилар.

Соҳибқирон давлатидин ул тоғ устида бир улуғ дарахт чиқиб эрди. Танобларни ул дарахт боглаб беркиттилар. Ва Шоҳ Маликбек қуйи туруб эрди, эллик киши Хуросон диловарларидинким, отларини битиб турурлар, ул жумладин Ер Арғидақ турур. Булар бир-бир юқори чиқтилар ва худойи таоло гуржиларға ғафлат уйқуси бериб эрдиким, ҳеч воқиф бўлмадилар. Алассабоҳким, Хусрави хабар Парвиз тахти узра чиқти, Хуросон йигитларидинким, анда чиқиб эрдилар, биров беихтиёр фарёд қилиб такбир деди ва салот йибарди. Ва Муҳаммад нафирчиким, Шоҳрух мирзонинг нафирчиси эрди, нафир тортти. Гуржилар ул ҳолатдин хабардор бўлуб, заруратдин урушқа машғул бўлдилар.

Соҳибқирон отланиб, ул қалъаким, Шоҳ Маликбек дарвозанинг ўтрусида солиб эрди, анда кириб ўлтурди ва фармон бердиким, черик барча салавот ва такбир этиб, сурон солдилар. Қалъанинг йўли асру тор эрди, уч кишидин ортиқ киши юролмас эрди. Абдуллоҳ Сабзаворий илгари юруб, қилич била ул кофирларға ҳамла қилди ва кофирлардин димор чиқарди. Аммо ўн икки захм анга тегди. Заҳмлардин бетоқат бўлуб, ёнди. Андин сўнг Муҳаммад отлиқ, туркмонлардин эликида гурзи олиб, кофирларға ҳамла қилиб сурди. Ул эллик киши барча анинг кейнидин юруб, баъзилари дарвоза сори югурдилар. Қалъадин ташқори тургон баҳодурлар зўр келтуруб эрдилар, икки ёндин нусрат ва фатҳ юзини кўрсатиб, қалъани фатҳ қилдилар. Гуржиларким, бу ҳолатни кўрдилар, барча иймон била тилларини очтилар. Баҳодурлар бир неча кофирлардин томдин қуйи ташладилар. Ўзгаларини, улуғлари билаким,
283а /барчадин улуғи Назол эрди, бўйунларини боғлаб ҳазрат соҳибқирон қошиға келтурдилар. Ҳукм бўлдиким, муаззинлар юқори чиқиб бонги намоз дедилар ва кофирларни ўлдуруб, хотунларини ва қизларини асир қилдилар. Ва соҳибқирон Назолнинг хотунини Шайх Иброҳимбекка берди. Ва андин давлат ва иқбол била ёниб, ўрдуға тушти. Ва диловарларким, қалъаға чиқиб андоқ иш қилиб эрдилар, барчани сийлаб зарбофт тўн ва олтун камар ва вилоят берди ва хайма ва ҳиргоҳ ва бодирчихона ва қатор-қатор тевалар ва хачирлар ва соҳибжамол қизлар берди.

Ва ул қалъани Хуросон йигитларидин Муҳаммад Турон отлиқ кишиға берди. Ва бир жамоат хуросонийларни анга қўшулди. Ва андағи бўлғон кентларни ва элларни анга берди. Ва ул ер Ислом нури била ёруқ бўлуб, куфр зулмати андин кетти. Ва калисаларни масжидлар йасадилар. *Ал-ҳамду ли-Ллоҳи Раббил оламийн.*

Воқиъаларким, мундин бурун воқиъ бўлуб эрди, анинг зикри

Бу маҳалда мавлоно Қутбуддин Қуммий Шероздин бўлғон нависандалар билан ва девонийлар била олампаноҳ даргоҳида келдилар. Ва пешкашлар учун отлар ва тевалар ва хачирлар ва қумошлар ва олтин-кумуш ва хайма ва ҳиргоҳ келтуруб торттиларким, анингдек молу йароғ киши кўрмагон эрди.

Соҳибқирон ул молни шаҳзодалар ва черикларға улаштурди. Андин сўнг Кермондин Идику Барлос ва Аҳмад Довудким, мол забти учун бориб эрди ва Сайфулмулук Ҳожи Абдуллоҳким, муҳассили мол эрди, келдилар. Алар тақи пешкашлар торттилар. Ва Кермон акобирларидин Мавлоно Зиёуддин Сирож ва Шайх Садриддинким, иккаласи қози эрдилар ва Саййид Ҳамза ва Шайх Маҳмуд Зангий Ажам «Китоби жўшу хурўш» отлиқким, соҳибқирон-
283б нинг воқиъотини назм қилиб эрди ва булар била китобни олиб келур эрдиким, йўлда Шайх Маҳмуд мазкур Тифлис суйининг кўфрукидин ўтарда сувға тушуб вафот бўлди. Ўғли Шайх Қутбуддин /ул китобни келтуруб, соҳибқиронға тортти. Соҳибқирон ани йахши кўруб, кўб нима иноят қилди. Ва Йазддин Йусуф Халилким, даруға эрди, Ғиёсиддин Солор Семнонийи била келиб, пешкашлар келтуруб, ҳазратнинг дийдориға мушарраф бўлдилар. Ва ҳазрат аларни йахши сўруб, иноят ва шафқат қилди. *Ва ҳува ʻала кулли шайъин қадирун*[1077].

www.ziyouz.com kutubxonasi

Соҳибқирони сарафроз Абхаз сори таважжуҳ қилғони

Соҳибқироннинг ҳиммати доим ул эрдиким, аҳли куфр ва ширк оламда бўлмағай. Ва агар бўлса ҳам забун ва хору-зор бўлғайлар. Бас, Картиини забт қилғондин сўнг шаҳзодалар ва бекларни чорлатиб, қурултой этиб, кенгаштилар. Ва барчанинг раъйи мунга муқаррар бўлдиким, Абхазға борғайлар. Соҳибқирон ҳиммат эликини очиб, барча бекларга ва шаҳзодаларға инъомлар қилди. Ва Шоҳ Маликбек била Шайх Нуриддинбекни ўзга беклар била илгари йибарди. Фармон бўлдикнм, «Гуржистонни Абхазғача чобсунлар!» Йўлда жангаллар эрди, йағочларни кесиб йўл этиб борур эрдилар. Ва ғазо нияти била арманийларни ва гуржиларни чопиб, кофирларнинг вилоятларини бир-бир эттилар ва ҳеч ерда ободони қўймадилар. Ва неча кундин сўнг кофирларнинг вилоятлари ичида кириб, етти юз маъмур ва ободон кентни бузуб, хароб қилдилар. Ва ул кофирларнинг вилоятлари ичида кириб, ҳар кимки учради, ўлтурдилар. Ва баъзилари қочиб бориб, тоғларда бордилар. Ғозийлар алар сори бориб, шотулар била тоғ устига чиқиб, кофирларни тутуб ўлтурдилар. Ва баъзи ерлардаким, шоту била чиқиб бўлмас эрди, сандуқиларни занжирлар била боғлаб, ўзлари сандуқ ичида кириб, сандуқларни йуқоридин қуйи йибариб, кофирларға етконда
284а сандуқлардин чиқиб, урушуб, /ўлдурдилар. Ва хотунларини ва қизларини асир қилур эрдилар. Ва мундоқ ерлар анда кўб эрди, барчани ушбу тариқ била урушуб олдилар. Кофирларнинг ишларидин фароғат топиб, кентларига бориб, йағочларини ва боғларини қазиб буздилар. Чоршанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг ўнида (27.09.1403) беклар музаффар ва мансур қайтиб, соҳибқиронға қўшулдилар. Жума куни (29.09.1403) ов солиб, кўб жонивор олдилар. Ва Гуржистонда маъмур ер қолмади ва ҳар ердаким, гуржилардин тобтилар, ўлтурдилар.

Соҳибқирон Абхаздин қайтқони

Гуржи сардорлариким, мансур черикида асир эрдилар, мундин бурун Ғургенга хабар йибариб эрдиларким, «Агар соҳибқирон Абхазға борса, вилоятда киши қолмағусидур». Бу хабар анга етиб, бир муътамидини пешкашлар била соҳибқиронға йибарди. Гургеннинг элчилари соҳибқиронга келиб, бекларни шафиъ қилиб дедиларким, «Гурген бандалиқ мақомида турур. Ва ҳар неким буюррурсиз жон била қилур. Сиздардин таваққуъи ултурурким, андоқ қилсанғизким, соҳибқироннинг қаҳру газаби ором тобқай. Ва бу маҳалда анчаким эликидин чиқса хизматкорлиқ қилғай. Ўзга ҳар йил молу хирож йибаргай. Ва черикдин ие миқдорким ҳукм бўлса, йибаргай». Бекларга раҳм келиб, соҳибқирон қошига келиб, тақриб билан Гургеннинг сўзини арз қилдилар ва дедиларким, «Соҳибқироннинг ҳиммати улдурурким, ривожи шаръи Мустафовий, алаҳиссалоту вассалом бўлғай, алҳамду ли-Ллоҳ таолоким, сизнинг замонигизда Ислом андоқ қавий бўлуб туруркм, ҳаргиз мундоқ бўлмаган эрмиш ва мундин бурун подшоҳлар рози эрмишларким, алар бирор нима бериб мутиъ бўлғайлар. Ва бовужуди ул, кофирлар гоҳи мусулмонларға ташвиш берур эрдилар. Эмди сизнинг давлатингизда андоқ бўлдиларким, рози турурларким, ўз юртларига ўлтургайлар ва мусулмонлар аларға тасаллут ҳукмини ўтказарлар ва аларнинг дорулмулкларининг сарҳадига дохил бўла олғайлар ва алар устидин истиъло маошин дорутгайлар. Агар подшоҳона отифат бўлуб, аларға амон бахшида этсангиз, алар жузъя ва соврини бўйинларига олиб, ҳар не фармони олий
284б бўлса, жонлари била «Лаббайка!» деб, /итоаткорлик ва фармонбардорликни, бандалик ва хизматкорлик иқоматиии қиёмига еткургайлар».

Беклар ҳарчанд, шу тариқа муболаға қилиб эрдилар, ҳазрат соҳибқироннинг табиъатидаги дин ҳамияти ва мусулмоний асабияти бу маъпода розилик бермакка кўнмади. Ва навбатийлар бу қазиййани уламолар ва муфтийларга еткурдилар. Алар мажлиси ҳумоюнда иттифоқ қилишиб арзадошт қилдиларким, «Чун бу тоифа кофирлар жузъя қабул қилдилар ва мусулмонларга мутаъарриз эрмаслар, ҳукми шаръий улдуркм, аларга амон берилсун, қатлу торожнинг эликини алардин тортилсун».

Оқибат, ул ҳазрат уламоларнинг фатвоси ва бекларнинг шафоатига

www.ziyouz.com kutubxonasi

биноан Шайх Иброҳимким, ул ҳазратнинг шафиқларидин эрди, аларнинг илтимосини қабул этмакка ва элчилар аросидин хавфни кеткурмакка таъйин этти.

Ўшул навоҳида неча кун ишрат ва ов рўзгорига машғул бўлдилар.

Элчилар таъжил била ортлариға қайттилар. Илтифоти ҳумоюн била аларға минг танга олтун сикка берилди ва минг от ва нафис ақмишалар ва моллар ва олтун ва нуқра ва биллур ва бир қитъа лаъли хушрангким, вазни ўн саккиз мисқолким, бу навънинг бундоқ вазни кам бўлур. Алар эса жузъя ва хирожни адо этмакка аҳд илтизом қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирони динпарвар мурожиъатқа азм этти ва бир неча кўчдин сўнг Тифлисқа етти. Ул атроф ва акнофдағи дайр ва калисоларни хароб эттилар. Ва чин Кур суйидин кечтилар, азимат ҳумоюн хотирига кечтиким, кечик ерида Қаробоғқа қарата Байлақон иморатиға азм қилғай.

Байлақон шаҳрининг иморати, ҳисорининг биноси ва анинг хандақи қазилғони сўзи

Ҳазрат соҳибқироннинг олийҳимматида ул эрдиким, ҳар сафари асносида борғон ва бирор муддат иқомат бўлғон ерида мамоликка оройиш бермак ва хайрият пойдорининг рўзгори била машғул бўлур эрди. Ул жумладин Қаробогда қишлоқ қилғонда Жамшид фируза ҳиргоҳин қуруб, Хуршид партави вусул қилғонида, куз буржлари ўрталарида Офтоб раъйи ишроқ этуб, Байлақонни таъмир этмак доъийаси муборак хотиридин ўтди. Ул шаҳар муддати мадидким вайрон бўлуб, не бир иморати ва не бир жонивору ҳашорати бор эрди. Ул сарзаминда махсус ёрлиқ била хуш раво муҳандислар ва кордон меъморлар шаҳар тарҳиға машғул бўлдиларким, анинг хандақи ва ғўрт бозори ва бисёр эвлари ва ҳаммому карвонсаройи ва майдонию боғи ва ғайруҳуни асос этиб андоза қилдилар. Ва таноб тортиб
285а шаҳзодалару беклар/ ани тақсимладилар. Черик тамоми жадди бирла ишға машғул бўлдилар. Ул иморатларнинг барчаси пишиқ ғиштдин бир ой муддатида тамом этилди. Шаҳар боргоҳининг давраси буюк газ бирла икки минг тўрт юз газ ва деворининг арзи ўн бир газ ва баландлик миқдори қарийб ўн беш газ ва хандақининг эни ўттиз газ ва анинг чуқурлиғи қарийб йигирми газ эрди[1079]. Ва тўрт тарафидин ҳар бир тарафида эътиборли ҳисор буржи ва бошқа ерларида бошқа буржлар қўпордилар. Ва икки тарафида икки дарвоза ва ҳаммасида шарафа ва кунгура ва тош безаклари берилиб эрди. Бовужуд ҳақ улким, салотини комкор расо бир йилда итмомига еткарадиғон ишларга ҳаво совуқлуғи ва йамғурга қарамай фақат бир ой муддат сарф бўлди.

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон мамолик оро раъйи бирла Байлақон ва Бардаъа ва Ганжа ва тамоми Аррону Арманзамин ва Гуржистонни Тарабзун бирла амирзода Халил Султон номзодиға фармон қилди. Жалол Исломнинг акаси Баҳромшоҳни Байлақоннинг муҳофизатиға таъйин этти.

Чун шаҳар обод бўлуб, маскун бўлғон ва ҳайвоноту набототи бўлғондин сўнг подшоҳона ҳиммати раво кўрдиким, Арас суйидин Байлақонға бир ариқ ўтқариб, сув кетургай ва анинг маъмуру маскунлиғи камол топғай. Фармони қазожараён судур бўлдиким, аркони давлат бул муҳим ишға машғул бўлдилар. Тавочилар бутун ариқ масофасида асокирни тақсим этиб, наҳри равон қазиларким, миқдори олти йагоч ва эни ўн беш гази шаръий эрди. Бул иш ҳам бир ойда тамом бўлуб анжомига еткарилди.

Ҳазрат соҳибқирон раъийат аҳволини таҳқиқ қилмоқ ва адлу эҳсонни ўрнатмоқ учун атрофи мамоликка уламо ва умарони йибаргони

Ул муддатким, Байлақон ери маркази Ислом бўлғонда тамоми Эрону Туроннинг атрофу акнофидин акобиру аможид йиғилиб, боргоҳи олампаноҳда жамъ бўлдилар. Ҳазрат ҳумоюн хотиридин кечдиким, боргоҳда мажлиси оммда номдор уламолар ва фузалойи тақвошиъорларнинг улкан йиғи-

www.ziyouz.com kutubxonasi

нида масоили диийнинг муаззимоти ва фарзларнинг муҳиммоти ва исломий шуруъдин билгай. Мубоҳиси шариф бўлуб, ҳар масала хусусида фойдали ва латиф сўзлар бўлди. Жумладин фазл ва камол ҳамда адл ва иҳсон фазилатлари хусусида мубоҳисда ҳазрат соҳибқирон ҳиммати дин уламо ва фузалоға хитоб қилиб дедиким: «Уламо ҳар замонда иодшоҳларга буюк насиҳатлар қилғонлар ва хайрли ишларга тарғиб қилғонлар ва помуносиб ҳаракатни манъ этконлар. Бу асрда сизлар ҳеч иршод қилмайдурсизлар. Ва не қилмоқ ва не қилмамоқ хусусида менга ҳеч нимарса демайсизлар».

Алар узр тили бирла дедиларким, «Аллоҳ таолога ҳамдлар бўлсунким, ҳазратқа бандалиғимиз бизни йўл кўрсатиш ва насиҳатлар амсолидин халос қилур. Балки сизнинг барча қилғон ишларингиз ва дегон сўзларингиз шадид ва рашод йўлидадур».

Соҳибқирони дарёнавол бу сўзларға эътироз билдириб дедиким, «Сиз
285б менга /хушомад дерсизлар. Ва бу хушомад сўзларингиз менга хуш келмас. Ва бу сўзни сизларга анинг учун демадим, аҳл менга муътақид бўлғай ё менга андин фойда бўлғай. Худонинг иноятидин ишимиз андин ўтуб турурким, мундоқ нималар бизга эҳтиёж бўлғай. Менинг мақсудим бу турурким, сизлар ҳар бирингиз бир вилоятдин келгонсиз. Албатта ул вилоятнинг йахши-йамонидин хабардорсиз. Даруға ва девондин не нимаким воқиъ бўлубтурур, менга шарҳ қилинглар. Агар шарь била адл қилмайдурлар, баён қилинглар, то фикрини қилғаймен. Мутақаллиблар ва ситамкорларнинг эликларини ожизу фақир ва мискинлардин қисқа қилдурғаймен».

Уламо ва фузалоким бу сўзларни эшиттилар, барча иттифоқ била тилларини дуо била очтилар. Назм:

Анга ўқудилар бари офарин,
Дедиларким, «Эй шоҳи бо доду дин,
Жаҳон халқи сендин бари шод эрур,
Сенинг даврингда даҳр обод эрур».

Бас, ҳар кимнингким онча вуқуфи бор эрди, арз қилдилар.

Соҳибқирон ўшул мажлисда бир жамоат кишиким, илму тақво ва зуҳду фатво била машҳур эрдилар, ихтиёр қилиб, ҳар бирини бир вилоят сори девон била қўшуб, вилоятлар сори йибарди, то андағи раъойо ва фуқаро ва масокинларнинг аҳволидин хабардор бўлғайлар. Андин сўнг соҳибқирон деди: «Бу чоққача бизнинг ҳамиятимиз ул эрдиким, оламни очқайбиз. Шукур худойғаким, наким хотиримиз тилади, муяссар бўлди. Эмдидин сўнг ҳимматимиз улдурурким, халойиқ рафоҳият ва фарогатда бўлғайлар. Ва олам ободон ва маъмур бўлғай. Ғараз бу сўздин мақсуд бу турурким, эл мундин нори ҳар неким воқиъ бўлса арз қилғай. Лобудда, то анинг дафъини қилиб, неким беҳбуд турур, қилғайбиз».

Соҳибқирон бу сўзларни дегондин сўнг барча аҳл хушвақт ва шодмон бўлуб, дуо била дедилар. Назм:

Ё Рабб! Ин шаҳриёри одилға
286а Давлат ва умри жовидон бергил.
/Неки сендин тиласа бу Хусрав,
Караминг бирла сен равон бергил.
Бу жаҳон давлатини чун бердинг,
Давлату бахту ул жаҳон бергил.

Шаҳзодаларким, Ироқи Арабқа бориб эрдилар, аларнинг сўзи

Мундин бурун айтиб эрдукким, шаҳзодаларким, Ироқи Арабға бориб эрдилар, амирзода Рустам сўнг бориб Ҳиллада амирзода Або Бакрға стиб қўшулди. Ва шаҳзодалар Фирот суйидин ўтуб, қуйи сори Наҳрулғанам йақосидаким, Қарийайи Сибнинг муқобаласида воқиъ турур, Қаро Йусуф Туркмонға еттилар. Ва шаҳзодалар била уч минг киши бийла эрди, ўзгалар кейин қолиб эрдилар. Ва Қаро Йусуф қалин киши била ариғнинг нари

www.ziyouz.com kutubxonasi

юзида хандақ қазиб урушмоққа туруб эрди. Амирзода Рустамким, амирзода Або Бакрдин ёши улуғроқ эрди, одоб била дедиким, «Сиз ғўлда турунг. Мен илгари бориб урушайим». Амирзода Рустам жавобида дедиким, «Мен ҳукм била кўмакка келибмен. Икки ғўл бўлуб, ҳар биримиз бир тарафдин кирали». Мундоқ қарор бергондин сўнг тиғларини тортиб, амирзода Рустам ариғдин ўтуб, душманлар сори от солди. Ва уруш бўлуб, Қаро Йусуфнунг иниси Ёр Алини тушуруб, филҳол бошини кестилар. Ўзга мансур черики тамом ариғдин ўтуб йахши ишлар қилдилар. Мухолифлар бу ишни кўруб, туролмай қочтилар. Қаро Йусуф йамон аҳволи била бир неча киши била қочти ва бўлгон эл-улуси ўн беш минг эвлук кишиси эликка тушти. Ва сонсиз мол алардин олдилар: от ва тева ва қўй беҳад тушти. Ва Қаро Йусуфнунг хотунини асир қилдилар. Бўлгон уруғ-қиёши била Нуайз Арабким, саҳродаги арабларнинг даруғаси эрди, ва бу чоққача ҳеч кишиға бош эндурмас (эрди), ани таладилар. Ва ўзга элларни талаб, хароб қилдилар.

286а Соҳибқирон Байлақон/ шаҳрини иморатиға машғул эрдиким, амирзода Або Бакрнинг навкари Сариқ ва Қутлуқ Хожа ва амирзода Рустамнунг мулозими Оқ Берди Ўзбек келиб фатҳ хабарини келтурдилар. Ва Қаро Йусуфнунг инисининг бошини келтурдилар. Ва Ироқи Арабда мухолифлардин киши қолмади. Амирзода Або Бакр фароғат била қайтиб Бағдод вилоятиға келиб тушти. Ва элини истимолат бериб, Бағдоднинг иморатига машғул бўлди.

Амирзода Умар Самарқанддин келгони ва вақоиъиким, Байлақон шаҳрини йасағонда воқиъ бўлди

Шаҳзода Мироншоҳнинг ўғли амирзода Умарким, Самарқандда эрди, соҳибқирон ани чорлаб эди, Самарқанддин мулозиматқа келди. (Бу жумъа куни, жумада ал-аввал ойи бошида, торих саккиз юз олтида (16.11.1403) эрди). Ва ул маҳалда Туманнинг ўғли Черкас Неҳованддин келди. У Лури Кучекнинг ҳокими Малик Иззуддинким, ул муддат жаҳолат ва залолат дўст бўлмай мухолифат қилиб юрур эрди, бошини келтурди. Ва арз қилдиким, «Терисини самон тўлдуруб осиббиз, то ўзгаларга ибрат бўлғай».

Ушбу маҳалда соҳибқирон мавлоно Қутбуддин Қуммийким, Шероз вилоятида девон эрди ва эл била маош қилмайдур эрди, пешкаш деб уч юз минг олтун кўппакий раъойодин олиб эрди. Соҳибқирон бу ҳолдин хабар билиб, ҳукм бўлдиким, «Шайх Дарвеш Аллоҳий ани тутуб, аёғиға кунда солиб, Шерозға элтсун. Олгон йармогни андин олиб, раъойо ва мухтарифаға берсун. Ва анинг навкарлариким, элга зулм қилиб турурлар, бўғузларидин остурсун!» Ва Хожа Малик Семнонийни забт учун Шерозга йибарди ва ҳукм бўлдиким, «Мавлоно Соъидким, Шероздин келиб эрди, ёниб, ҳар нимаким раъоёдин артуқ олгон бўлсалар ёндураберсунлар!» Ҳукм бўлгондин сўнг бу жамоат Шерозга еттилар ва Арғун дегон девон навкарини бўғзидин остилар. Жумъа куниким (23.11.1403), барча эл жамъ бўлуб эрдилар, Мавлоно Қутбуддинни завола ва душоха билан келтурдилар. Ва Мавлоно
287а Соъид минбар устига чиқиб, ҳазратнинг/ ҳукмларини элга деди. Барча элдин фарёд чиқиб, дуо қилдилар. Уч юз минг олтун кўппакийни келтуруб, ҳар кимдинким, олиб эрдилар, ёндуруб бердилар. Ва бул иш ул ҳазратдин ёдгор қолди. Андин сўнг амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх Мавлоно Қутбуддинни банддин чиқориб, Самарқанд йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон Қаробоғда қишлоқ солғони

Соҳибқироннинг муборак хотири Байлақон шаҳридин фарогат тобти, андин Қаробоғ сори мутаважжиҳ бўлди. Ва мундин бурун ҳукм қилиб эрдиким, анда қишлоқ солгайлар. Қишлоқ учун юртлар тутуб, эвлар солиб эрдилар. Шаҳзодалар ва беклар ҳар киши ўз юртига бориб туштилар. Ва ҳукм бўлуб эрдиким, «Амирзода Рустам Ҳулогухонға тааллуқ улусни забти учун бўлсун!» Амирзода Рустам Қалоғи ва Синани йўлидин соҳибқирои хизматиға келди. Соҳибқирон эшитиб эрдиким, Искандар Шайхий Феруз-

www.ziyouz.com kutubxonasi

куҳ ва Демовандға[1080] борғон турур. Ва анинг ҳаракотидин мухолифат зоҳир бўлур. Ҳукм бўлдиким, «Сулаймонбек анинг сори борсун. Агар Искандар мухолифат йўлидин чиқиб мутиъ бўлса, анга музоҳим бўлмасунлар. Ва агар исён йўлидин чиқмай мухолифат қилса, Қумм ва Кошондаги йайоғини йиғиштуруб, ҳар ердаким бўлса анга бориб ишини йасасунлар!» Амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек таваққуф қилмай юридилар. Ва Шайх Иброҳимбекким Ширвонотнинг ҳокими эрди, кўб пешкашлар била келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ва минг от пешкаш тортиб, ул қиш ҳар ҳафтада бир баҳона билан тўйлар қилдилар, ва айшу фароғат додини бердилар.

Бу маҳалда Ироқи Арабдин Нуралвардким, Султон Аҳмад Жалойирнинг ўғли эрди ва ўн саккиз ёшида эрди, соҳибқиронға келтурдилар. Ани
287б ўлдурдилар. Ул маҳалда Саййид Барака, /алайҳирраҳма, соҳибқироннинг мулозиматиға келди. Соҳибқирони покэътиқод оқ уйдин ташқари чиқиб, Саййид била кўрушти ва Саййид шаҳзода Муҳаммад Султоннинг азасини еткурди. Ва дасторини бошдин кўтариб, зори ва нола қилди. Ҳазрат соҳибқирон Саййидни қучуб йиғладилар ва Мовароуннаҳр соридин Кеш ва Самарқанд ва Бухоро ва Термиз ва ўзга мавозиълардин содот ва акобир ва уламо ва машойихлари ва Термизнинг ховандзодалари Хожа Абдул Аввал ва Хожа Исомиддин ва Хожа Афзал Кашший ва Кашнинг шайхулисломининг ўғлонлари Абдул Ҳамид ва Абдур Раҳмон ва ўзга бузурглар барча келиб аза еткурдилар. Ва насойиҳ қилдилар ва ояту ҳадис билан ҳумоюн хотирини таскин бериб, насиҳатлар дедилар.

Соҳибқироннинг муборак кўнгли тасалли тобқондин сўнг уламолар била суҳбат тутуб, масала ва масойили диний баён қилур эрдилар.

Ва бу маҳалда Кермоннинг девонлариким, Идику жиҳатидин маблағи олиб эрдилар ва соҳибқирон ани эшитиб сўрди. Аммо ҳазратнинг қариндоши Баён Оғонинг қизи, Идикунунг хотуни эрди, анинг хотири жиҳатидин Идикунунг ишини юз туман кўппакий билан қарор бердилар. Ва Идику ани қабул қилдиким, хазинаға тобшургай. Кермонни йана анга бердилар. Ва ижозат бердиким, Кермонға борғай ва Султон Боязидким, анда эрди, анга ҳукм бўлдиким, «Ўрду сори мутаважжиҳ бўлсун!» Ва Навширвонким, Баён Оғанинг ўғли эрди, ани Озарбайжон ва Табризға йибарди, то андағи молни тушурғай. Ва Пир Муҳаммад Пўлодким, амирзода Шоҳрухнунг навкари эрди, Сорининг ҳукуматиға йибарди. Ва Бек Малик оғоким, амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирнинг ҳарами эрди, Газнин ва Қандаҳордин соҳибқирон мулозиматиға келди.

Шаҳзода Шоҳрух Гилон сори таважжуҳ қилиб борғони

Гилон мулуклари пешкашлар йибариб, ўзлари келмадилар. Соҳибқироннинг аччиғи келиб, ул сори таважжуҳ қилмоққа йароқ қилди. Аммо бурун
288а /қаровуллардин Дарё Қавчин ва Билол ва Муҳаммад ва Али Султон Тавачи ва Боязид Буралди ва Баҳлул Барлосни йибардиким, «Гилон вилоятиға кириб, жангаллар ичида қишлоқ қилиб ўлтурсунлар!» Ва амирзода Шоҳрухқа ҳукм бўлдиким, «Гилон сори мутаважжиҳ бўлуб, Қизил Йағочқа борсун. Ва фарзанди аржуманди амирзода Иброҳим Султон тумони била ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Иброҳим ва Рустам Тағай Буға ва Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур ва ўзга беклари била шаҳзода билан бийла юрусунлар!» Булар келиб Қизил Йағочқа еттилар. Гилоннинг ҳокимлари хабар тобтиларким, соҳибқироннинг черики бери мутаважжиҳ бўлуб турур. Киши йибариб, молу хирож қабул қилдилар. Шаҳзода бу қиссани арзадошт қилиб йибарди. Ва бир жамоатни Гилонға йибардиким, қабул қилғон молни келтургайлар. Ва Саййид Ризо Киёки, Даёлима[1081] ва Гилонот вилоятида сиёдат ва машҳур эрди ва фазилату илмда соҳибкамоли замон эрди ва амир Муҳаммад Рештийким улуғ ҳокимлардин эрди, йахши пешкашлар тартиб этиб, иттифоқ била мутаважжиҳ бўлдилар. Ва ўзга ҳокимлар ва доруғалар ҳар бири бир навъ пешкаш билан соҳибқироннинг даргоҳида бордилар пешкашларини тортиб, арзадошт қилдиларким, «Бизлар банда ва хизматкорбиз. Молу хирож ва ҳар нимаким дерсиз, жонимиз билан берурбиз. Ва ҳар неким буюрурсиз, туруббиз». Ҳазрат соҳибқирон аларни йахши кўруб, хилъатлар киюрди. Ва Ризо Киёнинг насаби соҳибқиронға зоҳир бўлуб, ани кўб таъзим

www.ziyouz.com kutubxonasi

этиб андоқ қилдиким, Гилон вилоятининг эли андин миннатдор бўлғайлар. Аларға муқаррар бўлғон ипак моликим, ўн минг ботмон эрди, йаримини анга бағишлади. Ва фармон бўлдиким, «Муҳассиллар бу важҳни алардин тиламасунлар!» Камох қалъасиниким, Рум сарҳадида турур, етмиш отлиқким, Аббосбекнинг уруғларидин эрди, анга берди. Ва ани бир жамоат била анда йибарди.

Ва бу маҳалда Қаробогда улуғ воқиъаларидин бири бу бўлдиким, Саййид Баракаға /марази воқиъ бўлуб, ҳар нечаким табиблар муолажа
288б қилдилар, мувофиқ бўлмади. Оқибат: *Иржа'й ила Раббики разийатан марзийатан*[1082]ни қабул қилиб, бу саройи фонийдин олами боқийға мутаважжиҳ бўлди. Ҳазрат соҳибқирон бу воқиъа жиҳатидин асру мутаалам бўлуб, йиғлади. Ҳукм бўлди: «Саййиднинг сўнгакини Андхудға элтиб, амонат қўйсунлар!»

Ул маҳалда соҳибқирон Ҳамадон ва Неҳованд ва Ружард ва Лури Кучекни бу вилоятларни бўлғон тавачи ва лавоҳиқи била амирзода Искандарға берди.

Мардин ва Вастондин ҳокимлари келгонлари ва амирзодаи марҳум Муҳаммад Султон Мирзоға ош бергонлари

Қиш кетгондин сўнг Мардинниг ҳокими Малик Иса кўп таҳаммул ва пешкашлар била даргоҳи олампаноҳда келди. Ва қизиким, амирзода Або Бакрға қалинлиқ бўлуб эрди, келтурди. Ва Малик Иззуддин тақи Вастондин пешкашлар била келди. Булар соҳибқирон қошиға кириб, юкунуб келтургон пешкашларини торттилар. Фармон бўлдиким, «Ҳулогухоннинг улусининг беклариким, Озарбайжон ва Ироқи Арабда турурлар ҳар бири ё ўғлини ё инисини кўчи билан Самарқандқа йибарсунлар!» Рамазон ойи бўлғонда (13.03.1404) шаҳзодаи саъид Муҳаммад Султоннинг фавтидин бир йил ўтуб эрди, аининг учун ҳукм бўлдиким, «Қўйлар ва отлар ўлдуруб, ош-сув қилсунлар!» Содот ва ашроф ва уламо ҳар кишига ўз ерига қарор тониб, ош торттилар. Ва ошдин сўнг хуш унлуқ ҳофизлар Қуръон тиловатиға машғул бўлдилар. Ва дуо ва такбирдин сўнг фуқаро ва масокинға кўб садақалар бердилар.

Андин сўнг маҳди аъло Хонзода ҳазрат соҳибқирондин ижозат тилаб Султонияға мутаважжиҳ бўлдиким, анда бориб шаҳзоданинг сўнгакини мазори бузруквор Қайдор пайгамбардин, алайҳисалоту вассалом, Самарқанд элткай. Ва ул маҳалда ҳазрат соҳибқироннинг муборак хотири ов солмоқ
289а тилади. / Соҳибқирон саодат ва иқбол била отланиб, Арас суйидин ўтуб, беклар Оқтомда жирға солдилар. Ва уч кеча-кундуздин сўнг жирға бирбирига стиб, анча жонивор йиғилдиким, сони йўқ эрди. Андин сўнг соҳибқирон овдин қайтиб, ўрдуға бориб тушти. Соҳибқирон Самарқанд ва Кеш ва Бухоро ва Мовароуннаҳрдин келгон содот ва уламони Рум ва Фаранг қумошларидин инъомлар қилди ва зарбофт хилъатлар ва йўрға отлар бериб, ижозат бердилар. Хуррам ва шокир бўлуб вилоятлариға қайттилар.

Соҳибқирони динпарвар етти йиллиқ юрушдин қайтқони

Бу юрушда Шом ва Рум мамлакати мусаххар бўлди, Мисрда сикка ва хутба отиға ўқудилар ва молу хирожни қабул қилдилар. Соҳибқироннинг муборак кўнглида туштиким, Хитой сори борғай ва андағи кофирларни дини Ислом йўлиға кетуруб, шаръ нури била музаййан ва ороста қилғай. Аввал баҳордаким, шаҳаншоҳи фалак қиш манзилидин чиқиб, ёз юртиға келди ва анинг мақдамидин олам йана гулу лола ва райҳондин музаййан бўлди, байт:

Баҳор бўлди ва бўлди йана жаҳон гулзор,
Чаманда булбули бечора чекди нолаи зор.

Соҳибқирони динпарвар Қаробоғ қишлогидин кўчуб, рамазон ойининг ўн тўртида, торих саккиз юз олтида, бичин йилда (26.03.1404) Самарқанд

www.ziyouz.com kutubxonasi

сори мутаважжиҳ бўлди. Ва Арас суйиға кўфрук боғлаб, давлат ва саодат била ўтти ва Араснинг йақосидаги ўтлоғда тушти, Неъматобод кентиға йақин ва Наҳри Барлоским, соҳибқирон чиқорғон ариглардин турур, анинг канорида тушти. Ва амирзода Шоҳрухким, ҳукм билан Қизил Йағочқа бориб эрди, қайтиб келди.

Соҳибқирони саодатнишон Ҳулогухоннинг улусини амирзода Умарға бергони

Ул юртда соҳибқирон буюрдиким, «Тўй асбобиға машғул бўлсунлар!» Улуғ тўй этиб, Ҳулогухонға тааллуқ улусни амирзода Умарға берди ва нишон бериб, ол тамға бости. «Озарбайжон вилояти, Рум ва Истанбулғача ва /Шому Мисрғача анинг ҳукму фармонида бўлғай. Ва шаҳзодаларким, 289б Ироқ ва Форсда турурлар, анинг сўзидин чиқмасунлар ва анинг қурултойида ҳозир бўлсунлар!»[1083] Ва амирзода Мироншоҳким, (анинг) атоси эрди, бекларидин ва навкарларини, бир жамоат кишини анга берди. Ва ул маҳалда амирзода Умарни ижозат берди. Ва амирзода Мироншоҳни неча бек билан, мисли Рустам, амир Муса ва Тўкал Едғор Барлос ва Жунайд Бурулдай ва ғайруҳу ўн минг йахши кишини йароғи билан анга берди. Ва ҳукм қилдиким, «Анинг сўзидин чиқмасунлар!». Ва шаҳзода Умарга дедиким, «Жаҳоншоҳбек сўзидин чиқмасун ва ҳар неким ул маслаҳат кўрса, анинг бирла амал қилғайсен!». Шаҳзодага тожу камар мурассаъ ва отким, эгар-югани олтун эрди, берди. Ва шаҳзодаға қучуб, юзига ўпуб, ижозат берди. Ва анинг била қолғон бекларға нималар инъом қилиб, йахши сўзлар деб, кўнгул бериб, ижозат берди. Жаҳоншоҳбек соҳибқироннинг ҳажрида кўб йиглаб, зори қилди. Андин сўнг соҳибқирон амир Шайх Иброҳим ва Мардиннинг ҳокими Султон Иса ва Малик Иззуддин ва Кўстандил Гуржи ва Тизак ва Жолиқ ва Бистом барчани хилъатлар бериб ва олтун камарлар инъом қилиб, барчани шаҳзода Умарға мулозим қилди. Ва шаҳзода Алатоғнинг йайлоғи сори мутаважжиҳ бўлди.

Ва ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, ов солиб, Оғлақ суйидин йақосида Балоравадқа келиб тушти ва анда неча кун туруб, рамазон ойи кечиб, ийд бўлди. Шанба куниким, ийд эрди (12.04.1404), намоз ўқуб, Мавлоно Низомуддин Шиблийким, уламолар ичида машҳур эрди, хутба ўқуди. Ва намоздин сўнг суҳбатлар тутуб, ийд қилдилар, даъватлар тортиб, мажлисдаги фозилларға иноятлар қилди.

Амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбекким, Рай сори кетиб эрдилар, аларнинг сўзлари

Бурун айтиб эрдукким, амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ҳукм 290а билан Искандар Шайхий сори /мутаважжиҳ бўлуб эрдилар. Райға стиб маълум қилдиларким, Искандар мутобиъат йўлидин чиқиб, мухолифатдин дам урар эрмиш ва Ферузкўҳ қалъасини беркитиб, ўғли билан анда қўйғон турур ва ўзи Жиловун ва Рустамдорнинг[1083] жангали ва тоғлари сори қочиб бориб турур. Шаҳзода билан Сулаймоншоҳбек йигирми кун Райда тавақкуф қилдилар ва Рай ва Қумм ва Кошон подаларини йиғиштуруб, Нур қалъасини қамал қилиб олиб буздилар. Ва анда Малик Кайумарс алар қошида келди. Ул Искандар Шайхий била душман эрди. Малик Кайумарсни тутуб, Искандар қошиға йибариб дедиларким, «Сенинг душманингни тутуб сенга йибардук. Эмди Шайх, тараддуд қилмай, бизга келгил. Соҳибқирон қошида нечукким бурун эрдинг, эмди андин йахшироқ бўлғунгдур». Аммо Искандар қўрқуб келмади ва Кайумарс била йарашиб, ани ҳам йўлдин чиқориб, ўзи била муттафиқ қилди. Иккаласи шарт ва аҳд қилиб, изҳори мухолифат қилдилар. Шаввол ойининг аввалидаким (12.04.1404), соҳибқирон Оғлақ суйининг йақосида тушуб эрди, Сулаймоншоҳбек қошида киши келиб, бўлғон воқиъотни арзадошт қилди. Ва ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, Хуросонға Мизроббекка киши йибардиким, «Андағи черик

www.ziyouz.com kutubxonasi

била Сори ва Омул йўлидин Искандар Шайхийга мутаважжиҳ бўлсун!» Жумъа куни, шаввол ойининг еттисида (18.04.1404) Мовароуннаҳрдин амирзода Халил Султоннинг мулозимларидин биров келиб ҳазратни кўруб, сиҳҳат ва саломат хабарларини арзадошт қилди.

Амирзода Искандар била Шоҳ Маликбекни Рай сори йибаргони

Соҳибқирон Ардабилга етти, Шоҳ Маликбек била амирзода Искандарни ва ҳазора бекларидин Пир Али Сулдузни бир жамоат била илгари Райга йибарди. Ҳукм қилдиким, «Халаж ва араб элляриким, Сова ва Қумм ва
290б Кошон ва Чаро ва Пароҳон ва Кўҳруд йўлиғача ўлтуруб турурлар, /алардин черик йиғиштуруб, бориб амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбекка қўшулсунлар!»[1084] Соҳибқирон Ардабил ва Миёнадин[1085] ўтуб, Саржамда[1086] тушти. Ва анда Дўкдайким, унинг қалъасида эрди, таъжил билан келиб соҳибқиронни кўрди. Ҳазрат анга хилъат ва камар бериб дедиким, «Ўзга маълум эрмаским бизни кўргайсен. Керакким, сен ул ерлардин хабардор бўлуб, ғофил бўлмағайсен, Аҳмад Жалойирнинг ул қудрати йўқ турурким, ўзга мухолифат қилғай. Аммо Қаро Йусуфдин ғофил бўлмағайсен!» Бу насиҳатлар қилиб, ани ёдурди.

Соҳибқирон андин кўчуб, панжшанба куни, шаввол ойининг йигирмисида (1.05.1404) Султонияга етти. Ва анда муҳассилларким, Гилонга бориб эрдилар, келдилар ва мол бисёр келтурдилар. Шанба куни, ойнинг йигирми иккисида (2.05.1404) Султониядин кўчуб, манозил ва мароҳилни суруб, Қазвиннинг саҳросида туштилар. Амирзода Або Бакр эшиттиким, соҳибқирон қайтиб келадур, қўш от била юруб, Гулшан йўлидин тўққуз кунда Қазвин саҳросига стиб, ҳазратнинг дийдориға мушарраф бўлди[1087]. Амир Ҳусайн Барлос ва Севинчакбек била эрди.

Сарой Мулк хоним ва Шайх Нуриддинбек дархост қилдиларким, шаҳзода атоси қошида бориб, Бағдодта бийла бўлғайлар. Ҳазрат аларнинг сўзини қабул қилиб, амирзодага ижозат бериб, тўрт юз минг олтун динор кўппакий ва юз бош от ва рахту қумош берди. Шаҳзода Султонияга қайтиб борди.

Соҳибқирон Қазвиндин кўчуб, Совуқ Булоққа етти[1088]. Анда амирзода Або Бакрға икки юз от ва юз жайба ва юз минг олтун кўппакий инъом қилиб, фармон қилдиким, «Сулаймоншоҳбекнинг кейнида бориб, Искандар Шайхийнинг дафъиға саъйи қилсунлар!» Шаҳзоданинг ҳарами Шоҳи Мулк-
291а ким Ҳожи Сайфуддин қизи эрди, Дужайлким[1089], Бағдодқа тааллуқ турур, анга / суюрғал берди. Ва ул ижозат тилаб, Султонияга қайтиб борди. Аммо, шаҳзода Талғун уқбасидин[1090] қор устидин ўтуб, Жакурда амирзода Рустам ва амирзода Искандар ва Сулаймоншоҳбекка қўшулди. Ва алар эҳтиёт учун хандақ қазиб ўлтурдилар. Ва анда етти кун ўлтурдиларким черик барча йигилди. Ва йана соҳибқирондин ҳукм келдиким, «Искандарнинг кейнида борсунлар!». Барча ҳукм била юруб, йўлда жангаллар эрди, йағочларни кестуруб, йўл қилур эрдилар. Ва йўлларким, тоғнинг камарларида бор эрди, аларни бузуб эрдилар. Ул йўлларни йағочлар била ва тахталар била йасаб юрур эрдилар. Ва мухолифлардин ҳар ким учраса эрди, ўлдурур эрдилар.

Соҳибқирон Савуқ Булоқдин кўчуб, Рай вилоятиға кирди ва (зулқаъда ойи бошида) (11.05.1404) Сариққамиш мурғзорида келиб тушти. Андин ҳазрат соҳибқирон артуқиси от-улоғларини Рай ва Хувор[1092] сори йибарди. Ва Бек Мулк оғоким, амирзода Пир Муҳаммаднинг ҳарами эрди, ижозат бериб, ўғлонлари бийла Газнин ва Қандаҳорға йибарди. Ва ҳукм бўлдиким, «Шамсуддин Аббос ва ўзга бекларким, тотор элини аларға топшуруб эрдилар, Хувор ва Семнон йўлидин борсунлар!» Ҳукм била бекларким, тотор элини кўчтуруб, ул элни суруб бордилар, ва Шоҳ Маликбек йиғиштурмак учун илгари келиб эрди, келиб ўрдуға қўшулди.

Соҳибқирон Сариққамишдин кўчуб, Гулихандон қалъасиким, Демованд тоғининг этагида воқиъ бўлғон турур ва бузуқ эрди, келиб анда тушти. Ул қалъани эҳтиёт қилғондин сўнг фармон қилдиким, «Бу қалъани ганч ва тош била иморат қилсунлар!»

Андин кўчуб ва Мованддин ўтуб, Фсрузкўҳ тоғида келиб тушти.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ферузкўҳ қалъасини фатҳ қилғони

291б Машҳур қалъаларким, мазид ва мўътабар ва анинг маҳкамлигини /ва анинг васфини китобларда битиб турурлар, Ферузкўҳ қалъаси турурким, бир улуғ тоғ устида йасаб эрдилар. Соҳибқирони гитиситон душанба куни, ойнинг тўққузида (19.05.1404) Ферузкўҳға тушти. Мансур черики қалъани ўртада олиб туштилар. Баҳодурлар бориб манжаниқлар ва арродалар тартиб қилдилар. Ва раъд отқучилар раъд отабошладилар. Ва қалъанинг бир бурни тоғнинг этагида эрди ва сувға йақин эрди ва қалъа эли андин сув олиб ичар эрдилар. Баҳодурлар илгари бориб, сувни ўзга сори солдилар. Ва ҳар сувким, анда қолди, ани гандалик била булғадилар. Ва қалъадағи эли урушур эрдилар. Кеча бўлғонда шаҳзода Иброҳим Султоннинг навкарларидин Муҳаммад Озод ва Шайх Баҳлул ва Баён Темур ва Оқ Буға ва неча баҳодурлар билан камарларға бир-бир чиқиб, қўрғоннинг тубига бордилар. Ҳисор эли андин хабар билиб уруштилар ва баҳодурлардин неча киши заҳмлиқ бўлди.

Тонг отқонда зафарпаноҳ черики нағора ва нафирларни чалдуруб, сурон солдилар ва ҳар соридин кемаларга чиқиб урушур эрдилар. Искандар Шайхийнинг ўғликим, қалъада эрди ва қалъадаги эли бу ҳолатни кўруб, барчаға изтироб бўлуб, қўрқуб, ҳазрат қошиға киши йибардиларким, «Биз хизматкор турурбиз. Бизга амон берсунлар». Соҳибқирон келгон кишига тўн кийдуруб, йахши сўруб йибарди. Ул киши йониб қалъаға кириб, ҳазратнинг лутфу карамидин аларга хабар берди. Искандарнинг ўғли ва ўзга кишиларким қалъада эрдилар, барча қалъадин чиқиб, соҳибқироннинг хизматига келиб, қалъани тобшурдилар. Мундоқ қалъаким, оламда машҳур турур, соҳибқирон давлатидин икки кунда фатҳ бўлди. Соҳибқирон Зангий Тунийни анда кутвол қўйди.

292а /Тонгласи чаҳоршанба куни, ойнинг ўн бирида (21.05.1404) кўчуб, йарим йағоч йўл бориб, бир ўтлоғда тушти. Ҳазрат олиёт Сарой Мулк хоним ва Туман оғони шаҳзодалар билаким, амирзода Улуғбек ва амирзода Ижал ва амирзода Саъд Ваққос, барчани Самарқанд сори йибарди. Булар барча ҳукм била Султон Майдон йўлидин бордилар. Ва ҳазрат соҳибқирон фатҳ ва зафар била Искандар Шайхийнинг дафъиға мутаважжиҳ бўлди. Бу маҳалда хабар келдиким, тотор эли йаағи бўлдилар. Ва мунунг қиссаси мундоқ эрмишким, бир кун тотор эликим, Хожа Тангрибермишнинг уҳдасида эрди, Дамғоннинг йақинида йааги бўлуб, ани заҳмлар уруб ташлаб, ўзлари қочтилар. Гурани даруғасиким, кейиндин келур эрди, Тангрибермишни бу ҳол била кўруб, таниб кўрдиким, тирик турур. Ани Дамғонға кийурдиким, муолижа қилгай. Ва бу хабар жиҳатидин ўзга куранлар ҳам азм қилдиларким, қочғайлар.

Аммо Шамсуддин Аббос ва Аталмиш ва Севинчак ўғли Шоҳ Вали ва ўзга бекларким, куранларда муҳассил эрдилар, ул ҳолдин хабар билиб, кўб киши алардин ўлдурдилар ва неча бўлук алардин Астробод жангалларига кириб қочтилар. Ва ўзгаларни Шамсуддинбек суруб, ўзи била элтти.

Соҳибқирон мундин хабар билиб, Баён Қавчин ва Фозил Сайфулмулук ва Дона Хожа ва Рустам Пўлод ва Қиморий Баҳодурни беш юз киши била қочқонларнинг кейнида йибардиким, «Ҳар ерда боргон бўлсалар аларға жаҳд қилиб етсунлар!». Ва андин сўнг амирзода Аҳмад Умаршайх ва Бурундуқбекни бир жамоат киши билан йибарди. Ва алар ҳукм била Дамғонгача сурдилар. Чун билдиларким, тотор элини Шамсуддин Аббос ва ўзга беклар алардин кўб киши ўлдуруб, ўзгаларни элтибтурлар, андин қайтиб ўрдуға келдилар.

292б /Ва Баён Қавчин ва ўзга бекларким, тотор элининг қочқонларининг кейнида бориб эрдилар, Бистомдин[1092] ўтуб, Лангарду уқбасидин[1094] кечиб, Мозандарон жангалига кирдилар. Қаронғон мавзеъида Қулзум дарёсининг йақосида тоторға еттилар. Алар била урушуб, мансур бўлуб, ўн икки минг эвлук тоторни олдилар ва минг киши алардин соҳибқирон сори мутаважжиҳ бўлди. Ва соҳибқироннинг ҳарамлариким, Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлуб эрдилар, Бистомға етиб, шаҳзода Шоҳрухнинг ўғруқи алардин айрилиб, Нишопур йўлиға кириб, Ҳирот сори мутаважжиҳ бўлдилар. Сарой Мулк хоним ва Туман оғо улуғ ўғруқ била Жажарм ва Исфароин йўлиға бордилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Соҳибқирон Жилов сори борғони[1095]

Соҳибқироннинг одати ул эрдиким, ҳар эш-кучким, воқиъ бўлса эрди, ўзи ани иҳтимом қилиб, ани қилмағунча ором топмас эрди. Бу маҳалда соҳибқироннинг муборак кўнглида кечтиким, Искандар Шайхийнинг муҳиммати учун борғай. Ул маҳалда амирзода Шоҳрухқа андак марази воқиъ бўлур эрди. Бас, ҳукм бўлдиким, «Шаҳзода Шоҳрух неча хосса кишиси била Ҳиротқа борсун ва черикини бизга қўшсун!» Шаҳзода ҳукм била черикини қўйуб, бир неча хосса киши била Хуросон сори мутаважжиҳ бўлди. Ва соҳибқирони комкор Жилов сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ул йўлда тоғлар ва даралар кўб эрди, анда кириб неча кун юруб, Жиловнинг тоғиға етиб, анинг устига чиқиб тушти. Искандари кофирнеъмат соҳибқирондин хабар билиб, андин қочиб, Санамдизга борди. Ва ҳазрат соҳибқирон жумъа куни, зулқаъда ойининг йигирмисида (30.05.1404) Жиловға етти. Ва андаги эл Искандар била қочиб кетиб эрдилар. Ҳазрат андин кўчуб, ул
293а йўлда бир дара бор эрдиким, анда / доим булут эрди ва доим қору йамғур ёғар эрди. Ва анда бир улуғ сув бор эрдиким, анинг тезлиги жиҳатидин ҳеч киши ўта олмас эрди, на отлиғ ва на йайоғ. Ва бу даранинг йамон қаттиқ жиҳатидин Жаҳаннам дара дер эрдилар. Ва кўфрукким, бу сувға боглаб эрдилар, Искандар Шайхий андин ўтуб, кўфрукни буздуруб эрди.

Соҳибқирон мунда етиб кўрдиким, сувдин ўтмак мушкил турур, ҳукм қилдиким, «Кўфрукни йасасунлар!»

Мансур черики учун йағочлар келтуруб, бир-бири билан боғлаб, кўфрукни йасадилар. Тайёр бўлғондин сўнг душанба куни, ойнинг йигирми учида (2.06.1404) қирқ киши баҳодурлардин беш юз киши била кўфрукдин ўтуб, қоровуллуққа бордилар. Ва аларнинг кейнида Йусуф Барлос борди ва Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур ва андин сўнг амирзода Султон Ҳусайн ва Шайх Нуриддинбек ўттилар. Ва тоғлар устида чиқиб ва жангалларни кесиб, йўл қилур эрдилар ва Искандар Шайхийнинг кейнида борур эрдилар.

Ҳазрат соҳибқирон кўфрукдин ўтуб, бир кунчилиқ йўл юруб, бир шатта устигаким, йағочи йўқ эрди, келиб тушти. Ва ул маҳалда муттасил йамгур ёғар эрди. Бу маҳалда Саййид Исмоилким, Кирисконда турур эрди ва бу Кирискон Термизнинг кентларидин эрди, келиб соҳибқиронни кўрди. Аммо ҳазрат бўлғон черикини йибардиким, «Жангалларда юруб, жаҳд этиб Искандарни тобсунлар!» Ва аларнинг ғажирчилари Мозандароннинг саййидлари эрдилар. Қаровулларким, илгари бориб эрдилар, мисли Дарё Қавчин ва Шоҳ Малик Барлос ва Баҳлул Барлос ва Ҳайдар Барлос ва Шайх Дарвеш Аллоҳий ва Шайх Муҳаммад Қавчин ва (Бек Темур Қавчин) ва Худододи Чура ва Вафодор булар барча панжшанба куни, ойнинг йигирми бешида (04.06.1404) жангал ичида Қулзум дарёсининг йақинида Искандарға етти-
293б лар. Ва Шайх Дарвеш Аллоҳий қўрқуб /қайтти бу баҳона билаким, «Йусуф Барлос черики била кейиндин келур эрди. Мен бориб ани тезроқ келтурайим». Ва Искандар икки юз йайоқ ва ўттуз отлиқким, барчаси уруқ-қиёши эрди, урушмоқ учун хаймасидин чиқтилар. Ва мансур черикининг қаровуллари йигирми кишидин артуқ йўқ эрдилар. Ва Искандарнинг баҳодурлуғини кўб кўруб, билур эрдиларким, ул шужоъ ва паҳлавон турур. Ва паҳлавонлиғ анга мерос эрди, анинг учунким, ул Бижан наслидин эрди[1096]. Ва атоси Кайу наслидин ва аноси Бону Гиштаспким, Рустамнинг қизи эрди, анинг наслидин эрди. Икки тарафдин паҳлавонзода эрди. Бовужуд ул қаровуллар соҳибқирон давлатидин, қўрқмай кўнгулларини маргга қўйуб турдилар ва дедилар: «Агар қазо еткон бўлса, мунда ўлсак йахшироқ турурким». Аммо соҳибқироннинг давлатиға сиғиниб, Искандардин ҳеч андеша қилмай турдилар. Искандар отлиқлари била неча қатла ҳамла келтурдилар. Алар ерларидин тебранмай шубҳа қилдилар. Чун Искандар кўрдиким, иши илгари бормайдур, булардин қочди. Бовужуд улким, киши-си бор эрди, туролмай кетти ва чодирларини қўйуб, жангалға кирди. Қаровуллар турғон ерларига туруб, билмадиларким, ул қайси (йўлдин) кетти. Йусуф Барлос ва Сайфулмулк Ҳожи Абдуллоҳ Аббос кейнидин еттилар ва иттифоқ била Искандарнинг чодирларига кириб, ҳар неким бор эрди, таладилар. От ва тева ва хачир ва рахт ва қумош ва олтун-кумиш кўб олдилар. Ва неча анда туруб, тонгласи Севинчакбек, амирзода Рустам ва амирзода Або Бакр ва Сулаймоншоҳбек илгари келиб эрдилар, буларга етиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

қўшулдилар. Севинчакбек тоғлар сори Искандарни истагали борди ва анинг аммзодаси Луҳраспға етиб, қавлаб Искандарнинг ўғлини ва хотунини ва қизини асир қилди.

Амирзода Султон Ҳусайн Искандар /била урушуб, Искандар ғойиб бўлғонининг зикри

294а

Амирзода Султон Ҳусайн ва Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур етмиш киши била қаровулларға етиб, алардин хабар билиб, иттифоқ била бу жангалларға кириб, Искандарни истагали бордилар. /Дарёнинг йақосида анга еттилар. Ва анинг била икки юз йайоғ ва эллик отлиқ бор эрди. Барча кўрдиларким, соҳибқироннинг кишиси етти, барча жон қўрқунчидин урушқа турдилар. Амирзода Султон Ҳусайн аларға чопиб, йана макр этиб, алардин қочти. Мухолифлар далер бўлуб, йайоқ-отлиқ жангалдин чиқтилар ва буларнинг кейнида юридилар. Амирзода филҳол ёниб, баҳодурлари била қиличларини тортиб, аларнинг бошиға тўктилар. Ва йайоғлардин кўброкини ўлдурдилар. Ва Вафодор ул урушда йахши ишлар қилди ва анинг юзига найза уруб эрдилар, бовужуд ул захм (сўнг) йахши бўлди.

Искандар йана жангалға қочиб, Гилон сори қочти. Андин сўнг ўзга киши хабар бермади ва таҳқиқ билмадиларким, апинг аҳволи не бўлди. Баъзи киши дедиким, дарвеш бўлуб кетти. Ва баъзи дедиларким, ўшул жангалда юз хорлуқ била ўлди. Ва амирзода Султон Ҳусайн икки киши тушуруб эрди, бирини тирик Қазон /Дарвеш била соҳибқиронға йибарди. Ва ҳазрат ўшул пуштадаким, бурун айтиб эрдук, анда эрдиким, Қазон Дарвеш ул кишини келтурди. Соҳибқирон андин хабар сўрди; тамом аҳволни шарҳ қилди.

Амирзода Султон Ҳусайн андин қайтиб Қулзум дарёсининг йақосида амирзода Рустамға келиб қўшулди. Ва иттифоқ била дарёнинг йақосида Гилон сори ўттуз йағоч йўл бориб, бир ерда тушти. Ва амир Музроб Жакуйким, ҳукм била Хуросон черики била Омул йўлидин Искандарға отланиб эрди, келиб шаҳзодаларға қўшулди. Ўзга бекларким, Искандар учун ҳар сори кетиб
294б эрдилар, /барча бу ерда жамъ бўлдилар.

Чун Искандар йалғуз юз машаққат била андоқ кеттиким, андин не хабар ва не асар бор эрди, шаҳзодалар ва беклар барча қайтиб соҳибқирон қошиға келдилар. Соҳибқирон бовужуд улким, ул баҳодурлар мунча юруб, ишлар қилиб эрдилар, аларға аччиғланиб, деди: «Не учун Искандарнинг кейнида бормадингиз?» Шоҳ Маликбекни аларға қўшуб, Искандарни истагали учун Гилон сори йибарди. Ва алар бир кеча-кундуз жангал ичида балчиқ ерлардаким, биринч эккон ерлар эрди, юруб ҳеч ерда тушгали ер топмай, отдии тушмай юридилар.

Бу маҳалда соҳибқирондин киши келдиким, «Ёнсунлар!» Барча ёниб келдилар. Соҳибқирон ул пуштадин кўчуб, Жаҳаннам дарадин ўтуб, Нур қалъасигаким, Рустамдорнинг қалъаларидин эрди, келиб тушти. Ва анда ҳазрат соҳибқирон Искандарнинг уруқ-қиёшиниким, тутуб келтуруб эрдилар, ҳазрат қошида келтурдилар. Соҳибқирон лутфу карами барчанинг гуноҳларини бағишлаб, озод қилиб қўяберди. Кечада амирзода Або Бакр ва амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбекдин хабар келдиким, «Жаҳаннамдара суйиға етиб, ўта олмайбиз ва бизда анча қувват йўқ турурким, кўфрук боғлағайбиз». Ҳукм бўлди: «Муҳаммад Озод ва Тўкал Бовурчи ўттуз кема билан бориб кўфрук боғласунлар!» Булар бориб кўфрук боғладилар. Шаҳзодалар ва беклар ўтуб, келиб ҳазратқа қўшулдилар. Кеча анда туруб, тонгласи Гилон сори юруб, Дашти Калора жилгасига келиб тушдилар. Ва неча кун анда тавақкуф қилиб ўлтурди. Бу маҳалда амир Ғиёсуддин Аликим, Саййид Камолуддиннинг ўғли эрди, ҳазратнинг шафқат ва иноят кўзи анга тушуб, Омул мамлакатини[1097] анга берди. Ва бу Искандар била қадимдин душман эрди.

/Соҳибқирони гитиситон илғор била Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлғонининг зикри

295а

Искандарким, кофирнеъматлик қилғон жиҳатидин ҳайвон суйидек нопадид бўлди[1098], ва анинг ўғлонлари била хотунлари ва уруғ-қиёши моллари била барча асир бўлдилар. Ва анга тааллуқ вилоят мусаххар бўлди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Соҳибқирони саодатманд Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди. Ва шаҳзодаларким, Ироқи Араб ва Ироқи Ажам аларга тааллуқ бўлуб эрди ва Саййид Иззуддин Ҳазоргирий ағо-инилари била ва Саййид Али Мозандаронийни тўй бериб, зарбофт тўнлар ва олтун камарлар бериб, ижозат бердиким, «Ҳар киши ўз вилоятиға қайтиб борсунлар!»

Ва амир Саъид Барлосни амирзода Рустамға тобшурди ва Севинчакбекни амирзода Або Бакрға берди. Ҳукм била амирзода Рустам Исфаҳон сори ва амирзода Искандар Ҳамадонға бордилар. Амир Иззуддин Ҳазоргирий ва Саййид Али Омулға бордилар.

Нусратшиъор раъйати Калора даштидин кўчуб, етти кўч этиб, Лор вилоятиға еттилар ва Мованд тоғининг этагидаким, подшоҳ Аргун анда кўшки иморат қилғоп турур ва эмди ани Кўшки Арғун дерлар, якшанба куни, зулҳижжа ойининг йигирмисида (29.06.1404) келиб анда тушти. Ва андин кўчуб, йигирми иккисида (01.07.1404) Ферузкўҳға бориб тушти. Ва анда Сулаймоншоҳбекка мурассаъ тож ва зарбофт тўн ва олтун камар берди, Рай ҳукуматиға йибарди. Ва андин кўчуб Султон Майдон йўлиға кириб, панжшанба куни, ойнинг йигирми тўртида (03.07.1404) Бистомға етти. Султон ал-Орифин Султон Боязид Бистомийнинг мазориға бориб тавоф қилди. Астробод ҳокими Пир Подшоҳким, бу юрушда кеча-кундуз мулозиматда эрди ва ҳазратнинг ижозати била илгари эрди, йана бу ерда келиб, кўб пешкашлар келтуруб тортти. Соҳибқирон анга тақи хосса тўн кийдуруб, тожу камар /бериб, вилоятиға йибарди. Ва ушбу ерда Дона
295б Хожаким, тоторларнинг кейнида бориб эрди, келиб ҳазратни кўруниш қилиб, бўлғон ҳолатни арз қилди. Ҳукм бўлдиким, «Аларнинг улуғларини банд қилиб, Самарқанд элтсунлар. Ва вилоётнинг даруғалари алар билан бийла бориб, Самарқандқа еткурсунлар!»

Соҳибқироии гитиситон ўшул кун Бистомдин кўчуб Жагар қарйасиға келиб тушти.

Ҳасан Суфий Тархон шаҳзода Шоҳрухдин келиб, таҳқиқ қилиб дедиким, «Шаҳзоданинг умиди улдурким, келиб муборак жамолингизни кўргай. Аммо билмайдурким, қайси йўл била келгай». Соҳибқирон анга бир йахши от бериб деди: «Бориб шаҳзодаға дегинким, Нишопур йўлиға келиб Жақжарон суйиға керак бир-биримизни кўргайбиз» деб ани чобтурди. Ва соҳибқирон ўзи тез юруберди. Муҳаррам ойининг аввалида, торих саккиз юз еттида (10.07.1404) Нишопурдин ўтуб, Ишқободқа бориб тушти[1099]. Ва андин ойнинг учида кўчуб, жумъа куни (12.07.1404) Жомға келиб тушти. Зиндапил Аҳмад мазориға бориб тавоф қилиб, андин юруб Жақжарон суйиға етиб тушти. Амирзода Шоҳрух Ҳирот шаҳридин чиқиб, мунда етиб, муборак дийдориға мушарраф бўлди, пешкашлар тортти. Ҳазрат ул нималарни бекларга улаштурди.

Ва Оқ Буға ва Қаро Буға Жониқурбоним, ҳазратнинг ғийбатида йамон андишалар қилиб эрдилар, Ҳиндушоҳ Шайх иккаласини бу маҳалда келтурди. Соҳибқироиининг ҳукми била иккаласини андағи работ эшикидин бўғузларидин остилар. Ва Хожа Аҳмад Тусийни Хуросон вилоятида забти мол учун таъйин қилди. Ул қирқ кунда икки юз тумон кўппакий уммоллардин ҳосил қилди. Соҳибқирон ўшул кун кўчуб, амирзода Шоҳрухни ижозат берди.

Курлонға еткода работқа етиб тушти. Темур Хожа Оқ Буғаким, /
296а Самарқанддин чиқиб ўтрув келиб эрди, мунда келиб тўққуз йўрға от пешкаш тортти.

Соҳибқирон андин отланиб, Мургоб суйига келиб тушти ва Чечакту эли, Абақ Телбаким, аларнинг даруғаси эрди, келиб шикоят қилдилар. Ўшул замон ҳукм бўлди: аёғларини тешиб, ип ўткариб, боши тубон[1100] остилар. Ва андин тез юруберди. Вилоятларнинг даруғалари ва аймоқотнинг юзбегилари ҳар соридин келиб отлар тортар эрдилар. Ва мулозимларинингким, отлари қолиб эрди ва отлари ҳориб эрди, отларини қўйуб, тоза отлар олиб минар эрдилар.

Соҳибқирон Шайхзода Боязид Лангарийға етти ва андин кўчуб, Андхуддин ўтуб, Дараигиз суйидин ўтуб, Алиободқа тушти. Ва андин кўчуб Одина масжид қарйасиға тушти. Балх бузурглари барча ўтрув келиб, соҳибқиронга кўрунуш қилиб, пешкашлар торттилар.

Андин кўчуб, Жайҳун суйидин кема билан ўтуб, Термизға бориб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

хонзода Алоалмулкнунг эвлда тушти. Ва хонзодаи мушори илайҳи ҳазратқа тўй бериб, пешкашлар тортти. Ва андин кўчуб, Қаҳлаға ва Чекдаликдин ўтуб, Дулбуржи мавзеъида[1101] тушти. Ва андин Кеш шаҳриға бориб Оқсаройда тушти. Ва анда ўлтурмай, Шайхи бузругвор Шайх Шамсуддин Кулор мазориға бориб тавоф қилди. Ва андин отаси Тарагайбекнинг мазориға келиб, зиёрат қилди. Анда хатм ва дуо қилиб, отланиб, уқбадин ўтуб, Тахти Қароча боғиға келиб тушти. Ва андин Қаротўпа боғиға бориб, Қасри Жаҳоннамода тушти. Анда Хожа Йусуф ва Арғуншоҳ ва амирзода Қайдуким, амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонғирнинг ўғли эрди, ўтрув келиб, соҳибқироннинг муборак жамолиға мушарраф бўлдилар ва пешкашлар
296б тортиб, дуо ва сано дедилар. /Маҳди аъло Тўкал хоним ўзга оғолар била ўтрув келиб, барча муборак дийдориға мушарраф бўлдилар ва хилъатлар ва тўққузлар торттилар.

Соҳибқирон андоқ тез келиб эрдиким, элнинг хабари асло йўқ эрдиким, ҳазрат мундоқ йақин келиб тушуб турур. Хабардор бўлғондин сўнг содот ва қазот ва акобир барча шаҳардин чиқиб, келиб соҳибқиронни кўрдилар.

Соҳибқирони саодатманд доруссалтана Самарқандға киргони

Соҳибқирони гитиситон Жаҳоннамо қасридин саодат ва иқбол била отланиб, муҳаррам ойида, торих саккиз юз еттида (июл 1404) Самарқандда Боғи Чинорда келиб тушти. Ва андин шаҳарға кириб, шаҳзодаи саъид Мирзо Муҳаммад Султон мадрасасиғаким, ани йанги йасаб эрдилар, ва ҳазрат ани кўрмайдур эрди, бориб зиёрат қилди. Ва андин йана Боғи Чинорға бориб, айшу ишрат била машғул бўлди.

Шаҳзодалар била ҳарамларким, Феруzкўҳдин илгари бўлуб йурур эрдилар, Мохон ва Марв йўлиға кириб келур эрдилар ва ҳануз Марвға етмайдур эрдиларким, соҳибқирон киши чобтурдиким, «Тез келсунлар!» Маҳди аъло Туман оғо Амуйа кентидин Жайҳун суйидин кечиб, Бухороға етиб тушуб эрдиким, соҳибқироннинг йибаргон элчиси келди. Сарой Мулк хоним кейин эрди, уч кун анда турдиким, барча оголар етиштилар. Андин оғолар ўғруқдин илгари бўлуб, таъжил била юридилар. Работи Маликдин ўтуб, Чаҳор Минораға келиб туштилар ва андин Тоткант ва Куча Маликка келиб туштилар. Ва андин Самарқанд бориб, ҳазратнинг дийдориға мушарраф бўлдилар. Ва Сарой Мулк хоним Боғи Чинорда тушти ва Туман оғо Боғи Биҳиштқа келиб ўлтурди.

Бу юришдаким, Шому Миср ва Рум фатҳ бўлуб эрди, ҳазрат дар гояти азимат ва шавкат келиб эрди.

297а /Бу маҳалда ҳазрат муборак жисмиға андак марази воқиъ бўлди. Ва бир ҳафтадин сўнг йана ғайб дорухонасидин шифойи каромат бўлуб, сиҳат тобти. Ва сиҳат бўлғондин сўнг Боғи Шимолға бориб, неча кун анда турди. Ва анда Бекиси оғодин фарзанди мутаваллуд бўлғон жиҳатидин тўйлар қилдилар. Ва андин сўнг Боғи Баландға борди ва неча кун анда туруб, шаҳарға кирди ва шаҳзодаи саъид Муҳаммад Султон мирзонинг мадрасасиға тушти. Фармон бўлдиким, «Мадрасанинг ёнида гунбази олий солсунлар!» Ҳукм била гунбази солдилар ва сардоба қилдилар. Ва анинг ёнида бир богча биҳиштгек йасадилар.

Соҳибқирони гитиситон раъойо ва хосс ва омм аҳволиға машғул бўлуб, фақиру мискинларға кўб садақалар бериб сийлади. Масжиди жумъаким, ҳазрат ўзи солиб эрди, бориб тафарруж қилиб кўрдиким, эшикини кичик солибтурлар. Буюрдиким, «Бузуб, улуғроқ қилсунлар!» Ва Хожа Маҳмуд Довудни туттурдиким, йахши мулоҳиза қилмағандур. Ва Сарой Мулк хоним солғон мадрасаким, масжиди жомиъ анинг муқобиласида турур, анда тушуб, девонлар ва амалдорларни туттурди. Ва сўрағондин сўнг ҳар кимдинким йамон ҳаракати воқиъ бўлуб эрди, ани йахши иззалар қилдилар. Ва ул жумладин Хожа Маҳмуд Довуд ва Муҳаммад Жалдким, нависандаларнинг улуглари эрдилар, ва бу чоққачаким, ҳазрат йурушда эрди, алар Самарқандда девонлиқ қилур эрдилар, иккаласини тўй кунидаким, Конигилда қилди, ул кун остурди. Ва соҳибқирон Хоним мадрасасидин Боғи Чинорга борди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ва Идикунунг элчиси Даштдин келиб, соҳибқиронға кўрунуш қилди. Ва шунқор ва ўзга пешкашларким, келтуруб эрди, тортти. Ва Идикунунг сўзиким, мазмуни изҳори итоат ва инқиёд эрди, арз қилди.

297б Ҳазрат соҳибқирон андин Боғи Дилкушоға борди ва неча кун анда айшу /ишрат қилди. Ва анда Фаранг вилоятининг подшоҳидин элчи келиб, кўб пешкашларким, барча тансуқ нималар эрди, келтуруб тортти. Ва мундин бурун фармон бўлуб эрдиким, «Боғи Шимолнинг жануби сорисида (бир боғи) йасасунларким, ҳар томининг узунлиги минг беш юз қари бўлғай ва ўртасида қасре солғайлар!» Бу маҳалда ул боғни тугатдилар[1102]. Ҳазрат соҳибқирон йахши соатда анда бориб, тўй тартибиға машғул бўлдилар. Ва шаҳзодалар ва оғолар барча сочиқлар бийла келиб, муборакбод дедилар. Ва ул тўйда Фарангдин келгон элчи ҳозир эрди.[1103]

Соҳибқирони дарёдил Конигилда улуғ тўй этиб, бўйға еткон шаҳзодаларни кадхудо қилғони

Ер юзидаги мамолик чр соҳибқироннинг назар ҳимматида ҳеч нима кўрунмас эрди. Ва ҳи мати ул эрдиким, оламда бўлгон вилоятларни мусаххар қилмағунча бир ерда ором тонмагай. Ложурма, бу маҳалдаким, Самарқандда келиб тушти, муборак хотириға келдиким, андин бурунким, кофирлар ва динсизлар сори борғай, яъни Хитой мамлакати сори. Буюрдиким, шаҳзодаларким булуғ ҳаддиға етиб турурлар, аларни эвландурғай. Қурултойға амр қилиб (деди): «Барча вилоятларнинг ҳокимлари била содот ва қазот ва акобиру машойихлари келсунлар!» Назм:

Буюрди шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Ки оламда ҳар кимки бордур аён
Йиғилсун бари токи қилсақ сурур,
Ки бўлди йана вақти айшу ҳузур.
Талаб қилди ашрофи айёмни,
Талаб қилди ҳам хоссу, ҳам оммни.

Чингизхон наслидин Тайзи Ўғлон[1101] ва Тош Темур Ўғлон арз қилдиларким, «Қурултой қилурсиз. Амирзода Шоҳрух Хуросондин ва амирзода Пир Муҳаммад Ғазниндин келсунлар!»

Соҳибқирон деди: «Пир Муҳаммад келсун. Аммо Шоҳруҳқа маслаҳат йўқтурурким, бери келгай. Анинг учунким, Ироқ ва Озарбайжонда ўлтурғонларнинг орқалари анинг била қавий турур». Амирзода Пир Муҳаммадқа
298а киши йибардилар. /Конигилда йакшанба кунида, рабиъ ал-аввал ойининг аввалида, торих саккиз юз еттида (07.09.1404) бориб тушти. Ва ул ер анинг мақламидин фирдавсбариндек ороста бўлди. Ҳазрат учун тўрт саройларда торттилар ва улуғ оқ уйларким, ўглари олтундин эрди ва жавҳар била мурассаъ қилиб эрдилар, тиктилар. Ва ун икки суруғлуқ чодирким, таши сиқарлотдин эрди ва ичи мухмал ва таноблари ипак ва суруқлари барча олтун била мунаққаш эрди. Фаррошлар бир ҳафтада ани саранжом қилиб урдиларким, анинг ичида ўн минг киши ўлтурур эрди.

Ўзга шаҳзодалар ва беклар ҳар қайсиси саронардалар ва боргоҳлар ва хайма ва ҳиргоҳ урдилар. Вилоятлардин ҳокимлари била содоту қуззот ва акобирлари барча келиб жамъ бўлдилар. Ва ул маҳалда Мангли Бугаи Ҳожибким, Барқуқшоҳнинг бекларидин эрди ва асру оқил ва фозил эрди ва Каломни ҳофизи эрди ва ўзга улумларда соҳибкамол эрди ва Малик Барқуқнинг ўғли Малик ан-Носир Фаражким, Миср тахтида подшоҳ эрди, анинг қошидин элчиликка келди. Ва кўб пешкашлар келтуруб ва ажойибу ғаройиб нималар бениҳоят келтуруб ва ул жумла ажойибдин бири заррофа эрдиким, Ҳаққ таоло санъатларидин турур, ва тўққуз шўтурмурғ[1100] келтуруб тортти.

Ва амирзода Халил Султонким, Луристонда эрди, келди. Ва ўзга беклардин Ёдгор Барлос ва Бердибек ва Худодод Ҳусайний ва Довуд Малик

www.ziyouz.com kutubxonasi

Барлос ва Саодат Темур Тош ва Давлат Темур Тавачи ва ғайруҳу барча келдилар. Пешкашлар тортиб, ҳазратнинг дийдориға мушарраф бўлдилар.

Ва амирзода Пир Муҳаммад (Султон) Ғазниндин келди. Ҳазрат анинг (бирла) кўрушуб, амирзода Муҳаммад Султонким, ағоси эрди, ёд қилиб
298б йиғладилар. Шаҳзода тақи пешкашлар тортти. Тонгласи соҳибқирон зарбофт тўн ва тожи мурассаъ ва олтун камар берди ва навкарларига тўнлар кийдурди. /Барча аза либосидин чиқтилар.

Ва бу маҳалда Хожа Муҳаммад Тусийким, ҳукм билан Хуросон вилоятида девон эрди, келди ва бениҳоят мол келтурди.

Ул маҳалда соҳибқироннинг муборак хотири айшу ишрат сори эрди. Барча ҳунармандларким шаҳарда эрдилар, ойинабандлиққа машғул бўлуб, ҳар ҳунарманд ўз ҳунарига лойиқ таъбиялар йасади. Ва бу тўйдин ғараз бу эрдиким, шаҳзодаларни кадхудо қилгай[1106]. Соҳибқироннинг муборак хотирида кечтиким, амирзода Улуғбек ва амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Ижал ибн шаҳзода Мироншоҳ ва шаҳзода Умаршайх фарзандларидин амирзода Аҳмад ва Сайди Аҳмад ва Бойқаро ҳар бирига бир қиз бергайлар. Муқаррар бўлғондин сўнг содоту қазот ва уламо жамъ бўлуб, Шайх Шамсуддин Муҳаммад Жазарий хутба ўқуб, никоҳ қилди. Ва қозийул қуззоти Самарқанд Мавлоно Жалолиддин ижобу қабул амрига қийом қилди ва шаҳзодаларни ҳанафий мазҳабида иқд боғладилар. Ва олам эли тилларини муборакбодқа очтилар. Байт:

Дирам анча сочтилар анда аён,
Ки бўлди ҳаво абри гавҳарфишон.

Соҳибқирон давлатидин барча фақиру мискин ғаний бўлди ва ҳазрат давлату саодат билан тахт устида чиқиб мажлисни ороста қилдилар. Ва хонимлар ва оғолар (ва келинлар) барча ўзларини йасаб, юз хашамат ва ноз била ўлтурдилар. Шаҳзодалар ва беклар ҳар бири ўз ерида ўлтурди. Ва элчиларким, етти иқлимнинг (тўрт тарафидин) келиб эрдилар, ўн икки поянинг кўланкасида ўлтурдилар. Йасовуллар зарбофт тўнлар кийиб, олтун камарлар боглаб ва мурассаъ эгар-юганлиқ отларга миниб, заррин чимоқлар эликларига олиб, ҳар сори чопиб, йасовуллуқ қилур эрдилар.

Ва филларни ороста қилиб эрди, мурассаъ ширалари олтун сароҳилар била тартиб бердилар. Ҳар сароҳи оғзида бир пиёла йашм тошидин ё биллурдинким, лаълу жавоҳир била мурассаъ эрди, қўйуб эрдилар. Бода ва қимиз ва бол ва мусаллас ва арақ ва (шарбаи муадд) барча тайёр қилиб
299а эрдилар[1107]. Шаҳзодалар навбат била аёғ тутуб ичабошладилар./ Таомдин турлук-турлук ошлар торттиларким, тил анинг шарҳида ожиз турур. Элким, ташқарида эрдилар, алар учун ширалар ва таомлар муҳайё қилдилар. Ва «Хушбоду нушбод!» уни олам ичида тушти. Ва офтобдек соқийлар олтун пиёлаларни тўлдуруб тутабошладилар. Йахши унлуқ муғанниийлар ун тортиб, ғазалу нақш айтур эрдилар. Ва турку, мўғулу, хитойу, арабу, ажамдин ҳарким ўз расми билан нима айтур эрди.

Ул жумладин Хожа Абдулқодирким, беназири олам эрди, қўбуз ва йатуғон ва удни шодлиқ мизроби била чала бошлади. Ул суҳбатда ҳар шоҳ ва шаҳзодага ва бекларга тўнлар кийдурдилар. Ва тожи мурассаъ ва олтун камар бердилар. Ва ҳар замон анча олтун танга ва кумуш тангадин анча сочар эрдилар, хазон мавсимида йағочдин йафроқ тўкулгандек.

Шаҳзодаларким, дамод эрдилар, ҳар бири ўз манзилига юруб, маъшуқнунг висолиға мушарраф бўлдилар. (Ул суруру ҳузур охиринда фармон бўлдиким, «Ҳар киши ўлтурғон ерида истагон нимани ўзи бирла олсун ва анга мониълиқ бўлмасун!»).

Тонгласи соҳибқирон шаҳзодаларнинг эвларига бориб, сочиқлар сочтилар. Беклар тақи сочиқлар келтурди.

Элчиларким, ҳар тарафдин келиб эрдилар, барчаға зарбофт тўнлар, олтун камарлар берди. Ва икки ойғача тўй баҳонаси била айшу ишрат қилдилар.

Тўйдин сўнг йана ҳазрат соҳибқирон вилоятнинг забтиға машғул бўлди. Ҳукм қилдиким, «Ўзга ҳеч киши ичмагай!» Ўзи ибодат ва тоатға машғул бўлди[1108]. *Вал ҳамду ли-Ллоҳи ʻала тародуфи ва ʻала тавофури*[1109]

www.ziyouz.com kutubxonasi

Соҳибқирони гитиситон Хитойға бормоқнинг асбобиға машғул бўлғони

Соҳибқирон аввал ҳолдаким, оламдаги вилоятларида ҳар бирида бир подшоҳ бор эрди, ва аларнинг мухолифат ва мунозиъатлари жиҳатидин мусулмонлар ичида кўб ташвиш бор эрди. Ва ҳеч ерда амин ва амонлиқ қолмайдур эрди. Ва йўллар ўғри ва қароқчи жиҳатидин боғланиб эрди. Ва
299б ҳеч мусулмон ҳеч сори /боролмас эрди.

Ва зоҳир турурким, инсон пайкариким, оламнинг нусхаси турур, чун мизож мухталиф бўлса, анга қавий мусҳили берурларким, ул мараз андин зойил бўлғай. Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолонинг тақдири била азалдин мундоқ муқаррар қилғон эрмишким, бу маҳалдаким оламнинг мижози эътидолдин ўтуб, мухталиф турур, ани соҳибқирони гитиситоннинг қаҳру ғазабидин эътидол тобқай. Ани ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло инсон ичидин кўтариб, давлат ва нусрат бериб кўнглига солдиким, бориб оламни олғай. Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло лутфидин юруб, оз фурсатда улуғ вилоятларни мусаххар қилди. Ва вилоятларни золимларнинг эликларидин қутқариб, адлу эҳсон била ороста қилди. Ва анинг адлидин андоқ бўлдиким, агар биров бир табақ олтун ё кумиш бошига қўйуб йалғуз саҳрода кириб бохтардин ховарғача[1110] борғай, ҳеч киши анга тик боқа олмас эрди. Аммо ул ҳолда кўб ерларни талаб асиру торож қилди зарурат жиҳатидинким, агар андоқ қилмаса эрди, олам низом топмас эрди.

Бу маҳалдаким, ҳазрат соҳибқироп Шому Рум ва Гуржистонда ва Эроннинг бўлғон вилоятини забт қилиб, йана қайтиб вилоятиға, яъни Самарқандқа давлат ва саодат била келиб тушти ва тўйлар қилиб, неча кун айшу фароғат қилғондин сўнг шаҳзодалар ва беклар била кенгашиб дедиким, «Ҳазрат Парвардигор бизга мундоқ давлат бердиким, оламни қилич зарби бирла олдук ва Ер юзидаги подшоҳларни мутиъ қилдуқ. *Вал ҳамду ли-Ллоҳ таолоким,* ул нимаким бизга муяссар бўлди, подшоҳлардин кам кишиға муяссар бўлғондур. Эмди хотиримизда андоқ кечарким, мундин пари кофирлар сори мутаважжиҳ бўлуб, ғазо қилғайбиз. Ва ул динсизларни
300а иноятн илоҳий била /иймон йўлиға кийургайбиз. Хитойу Чин сори юруғайбиз. Ва андағи бутхоналарни ва оташкадаларни буздурғайбиз ва аларнинг ўрнида масожид ва хонақоҳлар иморат қилғайбиз»[1111]. Шаҳзодалар ва беклар барча тилларини дуо билан очиб, ситойиш ва офарин қилдилар.

Андин сўнг ҳукм бўлдиким, «Тавачилар юруб, тумонлар била ҳазоралар ва вилоятлардаги черикни таҳқиқ қилиб, сонларини артуқ этсунлар!» Ҳукм била тавачилар юруб, ҳар ердаким, билдиларким артуқ қилса бўлур, сонларини артуқ эттилар ва дафтарларда биттирдилар. Андин сўнг ҳукм бўлдиким, «Барча улуснунг беклари ва вилоятларнинг ҳокимлари черик жамъ қилмоққа машғул бўлсунлар!» Ва тавачилар черик йиғиштирмоқ учун юридилар.

Соҳибқирон Конигилдин Сарой Мулк хонимнинг мадрасасиға келиб тушти. Ва амирзода Пир Муҳаммад жаҳонгирни тожу камар ва от бериб ижозат бердиким, Кобул ва Ғазнин сори борғай. Ва бўлғои мулозимларини тўн кийдурди. Ва амирзода Сайди Аҳмад Умарким, аноси шаҳзодаиинг никоҳида эрди, анга тобшурди ва шаҳзода Ҳирот йулидин Қандаҳор сори мутаважжиҳ бўлди.

Ва Мисрдин келгон элчиға хилъат ва камар била сарафроз қилиб, ижозат берди. Ва Мавлоно Абдуллоҳ Кашшийни бир жамоат киши била элчиликка Мисрдин келгон элчиға қўшуб йибарди, ва мактубиким, йассилиғи уч қари ва узунлиғи стмиш қари[1112], барчани олтун суйи била мавлоно Шайх Муҳаммад Хожа Ҳожий Муҳаммад Бандгири Табризлиққим, фазилати китобатда ва ҳусни хатда машҳури олам эрди, битди. Ва ул мактуби Мисрға (маликиға) йибарди. Ва ул мактубдаги сўзларидин биринииг (мазмуни) бу эрдиким, «Қаро Йусуф (Туркмон) ва Султон Аҳмаднинғ сўзларини арзадошт қилиб эрди. Ва айтуб эрдукким, Султон Аҳмад била Қаро
300б Йусуф / мансур черикдин қочиб, Мисрға бориб эрдилар. Ва Миср подшоҳи аларни тутуб сақлаб, соҳибқиронга арзадошт қилиб эрди. Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Султон Аҳмад Жалойирни банд қилиб ва Қаро Йусуфни бизга йибарсун!» Ва Миср подшоҳи учун кўп туҳфалар ва тожу

www.ziyouz.com kutubxonasi

камар ва хилъату рахт ва қумош элчилар била йибарди. Ва ўзга элчиларким, Фаранг (ва Дашт) ва Жетадин ва ўзга вилоётлардин келиб эрдилар, барчани сийлаб ижозат берди. Ва ҳазрат соҳибқирон (маҳди аъло Мамлакат оғоким, фармони бирла тўй маросимида ҳозир бўлуб эрди, Ҳиротқа ижозат берди) ва хазри муалло Бекиси Султонни абушқасиким[1113], Искандар Мирзо эрди ва Ҳамадонда эрди, анга йибарди. Ва ул Бухоро ва Марв ва Мохон йўлидин мутаважжиҳ бўлди.

Ва соҳибқирон Тошкент ва Сайрам ва Аспара ва Жета вилоятини Хитой сарҳадиғача амирзода Улуғбек мирзоға берди. Ва Андигон ва Ахсикат ва Тароз ва Кошғар ва Хўтанни амирзода Иброҳимға берди ва пишқлар бериб, ол тамға бостурди. Ва шаҳзодаларнинг бекларидин Пир Муҳаммад Тағай Буға ва Саодат Темур Тош ва Шайх Баҳлул Баён (Темур) Оқ Буға ва Муҳаммад Озодни йибардиларким, андағи черикни йиғиштуруб, Тошкандда келғайларким, (барча черик йиғилатурғон ер анда эрди).

Ва Темур Хожаи Оқ Буғаким, андин гуноҳи воқиъ бўлуб эрди, банд қилиб, Мўғулистонға, Исси Кўлға йибарди.

Соҳибқирони гитиситон Хитой сори таважжуҳ қилғони

Ҳазрат Расолат, саллаллоҳу алайҳи ва саллам башоратларидинким, *Ва башшар ал-мўʻминина би-ана лаҳум мин Аллоҳу фалан кабиран*[1114], *саллу алайҳи ва салламу таслиман* умматларига бериб турур, бири бу турурким, агар бир нима ният қилғайким, «Байтуллоҳ тавофиға борурмен» ва борғондин бурун ажал анга етса, бас, ҳазрат Ҳаққнинг караму лутфидин ҳар йилда анга ҳаж савоби каромат бўлғай. Йироқ бўлмағайким, /агар биров
301а ғазо нияти қилғайким, ҳаж ва ғазонинг машаққати ва ранжи сафар бир турур. Анга тақи ғазо савобидин ноумид қўймагай.

Мақсуд бу сўздин бу турурким, ҳазрат соҳибқирони комкор ғазо нияти қилиб, бовужуд улким қиш эрди ва қор ёгар эрди ва ҳаво совуқ эрди, совуққа ҳеч боқмай, бетаваққуф Хитой сори мутаважжиҳ бўлди. Ва Бурундуқбекни буюрдиким, черикнинг сонини олғайким, нс миқдор киши бу юрушда борғуси турур. Бурундуқбек (Конигилдаги ҳужжатларни) эҳтиёт била таҳқиқ қилиб, арзадошт қилдиким, Мовароуннаҳр ва Туркистон ва Хоразм ва Балх ва Бадахшон ва Хуросон ва Сеистон ва Мозандарон ва тотор қавмидинким, Румдин келтуруб эрдилар ва (Эронзамин ва Озарбайжон ва Ироқдин) икки юз минг отлиқ ва йайоғ жамъ бўлуб турур. Ҳукм бўлдиким, «Амирзода Халил Султон (ва амирзода Аҳмад Умаршайх) ва беклардин Худойдоди Хусайний ва Шамсуддин Аббос ва тумонот ва ҳазорижот бекларидин била Тошканд ва Шоҳрухия ва Сайрамда қишлоқ қилсунлар. Ва амирзода Султон Ҳусайн сўл қўлнунг беклари била Йасси[1115] ва Сабронда қишласунлар!» Ва Самарқандда Арғуншоҳбекни қўйди ва ганжу хазина муҳофизатини Шайх Чураға буюрди ва ўзи давлат билан панжшанба куни, жумада ал-аввал ойининг йиғирми учида, торих саккиз юз еттида (27.11.1404), Офтоб Қавс буржида эрдиким, Самарқандин чиқиб, Оқсулот қишлоғиға таважжуҳ қилди. Қаро Булоқ мавзеида бориб тушти. Шаҳзодалар ва беклар ҳар соридин йарогларини қилиб, чериклари била таважжуҳ бўлдилар. Ҳазрат Қаро Булоқдин кўчуб, Илон ўтти йўлиға кириб юриди ва Томлиққа келиб тушти. Ва анда тушконда улуғ қор тушти ва ҳаво асру совуқ бўлди. Ҳазрат андин кўчуб, Оқсулотқа бориб тушти ва бу ер қумлоқ эрди ва ўтуни кўб. Ушбу ерда қишлоқ солиб, эвлар йасаб ўлтурдилар[1116].
301б Шаҳзодалар /ва беклар ўзлари учун эвлар солиб эрдилар. Офтоб Жадий буржиға келгонда асру совуқ бўлди, андоқким сифат қилса бўлмас.

Оқсулотда ўлтурғонда баъзи воқиъаларким, воқиъ бўлди, анинг шарҳи

Ишқ ўтики, шери нар забундур андин,
Садғуна балоу ғам берундур андин.
Ки дўст бўлуб сенга вафолар қилғай,
Ки душман ўлуб, ҳосили хундур андин.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Амирзода Халил Султоннинг хотуни амирзода Алининг қизи эрди. Ва бу амирзода Али ҳазрат соҳибқироннинг хоҳарзодаси эрди. Қазодин амирзода Халил Султонға Шод Мулкким, амир Хожи Сайфуддинбекнинг тағмаларидин[1117] эрди, майли тушти ва анга андоқ ошиқ бўлдиким, ҳеч ихтиёри қолмади. Соҳибқирон Самарқанддин чиққонда амирзода ани никоҳ қилиб олди. Шаҳзоданинг хотуни мундин воқиф бўлуб, чидаолмай, ул қиссани соҳибқиронға арз қилди. Ҳукм бўлдиким, «Шод Мулкни ҳозир қилсунлар!» Шаҳзода ани қочурди. Соҳибқироннинг аччиги келиб ҳукм қилдиким, «Ани топиб ўлдурсунлар!» Аммо амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир гуноҳини тилади. Ва ул қисса неча кун таъхир бўлди[1118]. Ва йана Оқсулотда ҳазрат эшиттиким, шаҳзода ани йашура ўзи била кетуруб турур, ҳукм бўлдиким, «Ани келтурсунлар!» Баротбек бориб ани келтурди. Соҳибқирон буюрдиким, «Ани ўлдурсунлар!» Сарой Мулк хоним билур эрдиким, ҳазратни авлоди била асру шафқати бор турур, Шайх Нуриддинбекни ва Шоҳ Маликбекни чорлаб дедиким, «Соҳибқиронға арз қилингким, бу хотун шаҳзодадин ҳомила турур». Бу сўзни соҳибқирон эшитиб, ҳукм қилдиким, «Ани маҳди аъло Туман оғоға тобшурсунлар. Ўғлон келтургондин сўнг ўғлонни сақлаб, хотунни бир қулға берсунлар!» Бу ҳукм бўлғондин
302а буюрдиким, «Шаҳзодаларға /нишон битиб йибарингким, ҳар кишиким ўз ерида ўлтуруб турур, доди адл била машғул бўлуб, ҳалойиққа ташвиш бермагайлар. Ва девоналар ва муфсидларнинг сўзларига кирмасунлар. Ва раъйатларнинг аҳволидин хабардор бўлсунларким, қиёмат кунида шармандa бўлмағайлар!»

Нишонлар битиб шаҳзодаларға йибардилар. Амирзода Халил Султон Тошкандға борди ва амирзода Султон Ҳусайн Саброн ва Йассиға борди. Черик учун вилоятлардин аробалар била ошлиқ келтурур эрдилар.

Соҳибқирон Оқсулотда (қарийб) эллик кун ўлтурди. Ва бу маҳалда Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур Хуросондин Шоҳрух мирзо қошидин келиб, саломатлиқ хабарини келтурди. Соҳибқирон буюрдиким, «Тошканд сори бориб, андағи черикка озуқ улаштурсунлар!» Ва соҳибқироннинг беклари ва бузургларикким, черикда бор эрдилар, ҳар киши ўз ҳазорасидин ва қўшунидин воқиф бўлуб, андоқ ғамхўрлуқ қилсунларким, ҳеч кишига ҳеч нимадин эҳтиёж бўлмағай. Не емак ва не киймакдин ва от-улоғдин барчаға кераки муҳайё бўлғай. Ложурма, черикнинг асбоби андоқ тартиб бўлдиким, бир отлиқ киши андоқ йароқ қилиб эрдиким, ўн кишиға неча кунғача анинг уҳдасидин чиқар эрди. Бу тартиб била барча асбоб муҳайё бўлди. Аслаҳадин ўқ-ёй ва қилич-қалқон, ҳар неким сипоҳийға керак турур, барча тайёр бўлди. Ва йана неча минг харвор ғалла муқаррар қилдиларким, аробалар била черик ичида бийла юруғай ва йўлда зироат қилғайларким, ёнғонда йарағай. Ва неча минг теваким бўғуз эрди, ҳамроҳ элттиларким, аларнинг сутини ичкайлар.

Андоқ йароғ ва асбоб ва азимат ҳеч подшоҳда кўрмагон эрди. Конигилда
302б қилғон тўйни кўруб барча эл ҳайрон ва мутаъажжиб қолиб эрдилар, (дердиларким),/ мундоқ камолға йана заволи бўлмағай. Бу черикдаким, мундоқ азимат ва йарог кўрдилар, ваҳмлари кўбрак бўлуб, барча дуо била айтур эрдилар, назм:

Ки ё Рабб, бу шаҳға бериbсен камол,
Анга бермагайсен жаҳонда завол.
Йамон кўздин асрағил ани мудом,
Ба ҳаққи Муҳаммад алайҳиссалом.

Соҳибқирон Оқсулотдин кўч қилғони

Ул маҳалдаким, Офтоб ҳануз Жадийнинг охирида эрди ва андоқ совуқ эрдиким, кўб киши анда зоеъ бўлди ва отлар бисёр талаф бўлди ва кўб кишининг от-улоғлари талаф бўлиб, элик-аёғларини совуқ олди. Ва баъзи кишининг бурун, қулоқлари тушти. Ва муттасил ҳаво булут бўлуб, қор ёғар эрди. Аммо соҳибқироннинг муборак кўнглида ҳавойи ғазо ва жиҳод тушуб эрдиким, сабр қилмадиким, ҳаво эътидоли пайдо қилғай ва совуқлар бир сори бўлғай. Йўлларни сўруб, ўт ва сувини таҳқиқ қилиб, таваккал этиб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

мутанажжиҳ бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Амирзода Халил Султон ва амирзода Аҳмад ва Худойдоди Ҳусайний ва Ёдгоршоҳ Арлот ва Шамсуддин Аббос ва Бурундуқбек ва Муҳаммад Дарвеш Барлос ва Рустам Тағай Буға (Барлос ва ииниси Пир Муҳаммад ва Навшервон ибн Пўён Ако ва Абдулкарим Ҳожи Сайфуддин ва Пир Али Мангли Буға) Сулдуз ва Хованд Саъид Сулдуз ва Саодат Темур Тош ва ўзга бекларким, Тошканд ва Шоҳрухия ва Сайрамда қишлоқ қилиб эрдилар, Ҳутким йарим бўлса, барча кўчуб мутаважжиҳ бўлсунлар!» Ва амирзода Султон Ҳусайнким, Дашти Қипчоқ сори, Йасси ва Сабронда эрди, аига таки хабар қилдиким, «Баҳор бўлгонда таваққуф қилмай отлансун!»

Соҳибқирон Оқсулотдин кўчуб, кечаға йақин Узун Атоға тушти. Ва андин кўчуб, Йўл Хожа агоға бориб тушти ва андин кўчуб, Суткантда тушти. Ва андин кўчуб, Қиморшоҳ Атоға борди ва андин Султои Шайхға ва андин Зарнуқда тушти. Ва Сайҳун суйидин муз устидин утти. Ва дарё андоқ
303а музлаб эрдиким, уч-тўрт қари қазмак керак эрдиким, сувға еткай./ Ул қиш Ҳут маҳалида Сайҳун суйи андоқ музлаб эрдиким, карвонлар аробалари бийла ва от-улоғлари бийла муз устидин борур эрдилар.

Соҳибқирон Сайҳундин кўчуб, чаҳоршанба куни, ражаб ойининг ўн иккисида (14.01.1405) Ўтрорда келиб Бердибекнинг эвига тушти. Ва ғаройиби иттифоқотдин улким, ул уйдаким, соҳибқирон тушуб эрди, анда ўт тушди. Ул ўтни филҳол ўчурдилар. Аммо бу маъюю оқилларнинг хотирларига йамон келди ва ани шу куида йамон туттилар. Ва эл ҳам ул маҳалда кечаларда йамон тушлар кўрар эрдилар. Ва эл бу жиҳатдин йамон қўрқар эрдилар.

Аммо соҳибқирон Муса Камолни йибардиким, бориб тафаҳҳус қилғайким, йўллардин ўтса бўлур ё бўлмас. У бориб эҳтиёт қилиб, келиб арзадошт қилдиким, ул йўлдин асло ўтса бўлмайдур. Ва йана бир кишини Сайрам сори Уқба Қулоиға йибардиким, ул йўлни тафаҳҳус қилғай. Ул таки бориб келди ва арзадошт қилдиким, Уқбада икки найзанинг бўйи чоғлиқ қор бор.

Бу маҳалда Тўқтамишхондинким, (Дашти Қипчоқ) саҳроларида паришон ва бадҳол юрур эрди, Қаро Хожаким, байри кишиларидин эрди, келди. Ва андоқ маҳалла еттиким, соҳибқирон девонхонада ўлтуруб эрди. Ва Тайзи Ўғлонким, Ўқдай қаонниинг наслидин эрди ва Темур Тош Ўғлон ва Жакра Ўғлон Жўчихоннинг наслидин, ўнг қўл сори ўлтуруб эрдилар. Ва ўзга ёнда шаҳзодалар Улуғбек Мирзо ва Иброҳим Султон ва Ийжал ўлтуруб эрдиларким, Тўқтамишхоннинг элчисини пек олиб кийурдилар, ва Тўқтамишхоннинг арзадоштини ўқуб (берди). Анда битиб эрдиким, «Ҳар не йамонлиққим, қилдим, барча менга келди ва сазомни топтим. Агар ҳазрат тараҳҳум қилиб гуноҳимдин кечсалар, мундин сўнг ҳаргиз мундоқ ишлар
303б қилмағаймен. Ва то тирик /бўлсам, хизматдин ўзга иш қилмағаймен». Соҳибқирои келгон элчини йахши сўруб дедиким, «Ҳоло Хитой сори мутаважжиҳ бўлубтурбиз. Бу юришдин худой инояти била қайтсак, Жўчихоннинг улусини анга тобшурайим».

Соҳибқироннинг хотирида эрдиким, ўшул неча куида Ўтрордин отланиб, ҳарамларини шаҳзодалар била қайтарғай ва Қаро Хожани таки ижозат бериб, Тўқтамишхонга нималар билп йибарғай. Аммо тақдир қалами гайри улким, хотирида эрди, қилди. *Вал-ҳукму ли-Ллаҳил-алийул қадир.*

Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон, анара Аллоҳ бурҳонаҳунунг вафот бўлгони қиссаси

Эъзоз ва икром насимиким, Одам ўғлиға тегар ва кўб латойиф саодатмандларнинг жонларига еткурур. Ул жумладин бири улдурким, ҳазрат Ҳақ таоло дунёда бировни қадр ва манзилат берса, анинг қадри андин баландроқ турурким, ушбу оламда манзил қилиб турғай. Анинг учунким, бу жаҳон ғаштзори бўш эрмас. Мунда бир неча кун ишлаб, зироат қилса, анинг фойда ва самараси ул жаҳонда бўлгуси турур. Ва ҳазрат Парвардигор инсоннинг дорулхилофасини андоқ йасаб турурким, ҳар жамоат бир йўлдин

www.ziyouz.com kutubxonasi

ул хаттға киргайлар. Ва анда пурсиштан ва бандалиқ қилур. Ва бу жиҳатдинким, бу жисм тағаййур ва табдили тобур, ани марг дерлар. Аммо филҳақиқат ҳижоби абадий йўқ турур.

Ул маҳалдаким, ҳазрат соҳибқирони гитиситон етти йиллиқ юрушдаким, бориб оламни мусаххар қилди ва андин қайтиб доду адлға машғул бўлуб, оламни андоқ ороста қилдиким, хотири тилагандек. Ва андин сўнг ҳамиша хотирида бу эрдиким, эл била андоқ маош қилғайким, ҳеч киши андин мутааллам ва андуҳ бўлмағай. Бу ният билан келиб, Самарқанддаким
304а ватани аслий эрди, тушти. /Беш ой ҳануз ўтмайдур эрдиким, Хитойу Чин кофирлари сори азм қилди. Ва Ўторрға бордиким, андин Самарқандғача, етмиш олти йағоч йўл турур. Анда етконда шаъбон ойининг ўнида, чаҳоршанба куни (11.02.1405), лу ойида ҳазратнинг мизожи ўзга бўлиб, иситти. Ва ҳазрат соҳибқирон барча гуноҳидин тавба қилди. Аммо замон-замон марази ортар эрди. Ва Мавлоно Фазлуллоҳ Табризийким, анингдек табиби ҳозиқ оламда йўқ эрди ва алал хидом мулозиматда эрди, муолажаи мудавоға саъйи қилур эрди. Аммо кундин кунғача мараз кўбрак бўлур эрди ва ҳар замон ҳар иллати зоҳир бўлур эрдиким, бир-бирига мувофиқ эрмас эрди. Ва неча мухталиф маразлар воқиъ бўлдиким, агар бирини дафъ қилса эрди, йана бири кўбрак бўлур эрди. Аммо соҳибқироннинг ақлу ҳушида нуқсон йўқ эрди. Андоқ маразда черикнинг аҳволидин хабардор эрди. Аммо билдиким, бу иллатларға илож йўқ турур, қазоға ризо бериб, хотунлари била хосса улуғ бекларини чорлаб, васият қилмоққа машғул бўлуб дедиким, «Таҳқиқ билурменким, руҳнунг қуши бу қафас-қолипдин кетгуси турур, худойға паноҳ элттим ва сизларни худойға тошшурдум. Керакким, мен борғондин сўнг фарёду фиғон қилмағайсизким, ҳеч фойда қилмас. Ва мени худойдин омурзиш тилашгиз ва руҳимни фотиҳа ва дуо ва такбир билан шод қилғайсиз. Алҳамду ли-Ллоҳким, бутун Эрону Туронда кишига мажол йўқ турурким, мухолифат қилғай. Ва ҳазрат Ҳаққдин умидим борким, агарчи гуноҳим кўб турур, аммо бу жиҳатдин менга раҳмат қилғайким, золимларнинг эликларини мазлумлардин қисқа қилибдурмен. Ва қўймадимким, менинг давримда қавийдин заиф куч егай. Агарчи дунёға вутуъи ва саботи
304б йўқ турур, нечукким менга вафо қилмади, сизларга ҳам қилмағусидур. Бале, дунё ишини муҳмал қўймангизким, сабаби ошуб ва мусулмонлар ташвишда бўлғайлар. Анинг учунким, қиёмат кунида сўрарлар. Эмди Пир Муҳаммад Жаҳонгирким, валийаҳд қилибмен ва ўрнумға қойиммақом этибменким, Самарқанд вилояти аники бўлғай. Ва истиқлол ва тамкин била ўлтуруб, мамолик тадбиридин ва черик ва раъийат ҳолидин хабардор бўлғай. Сизлар, керакким, анга мутиъ бўлуб, иттифоқ била анинг ишига машғул бўлғайсиз, то олам бузулмағай ва мусулмонларга ташвиш ва заҳмат бўлмағай. Ва неча йиллиқ саъйи қилғоним зоеъ бўлмағай. Ва андоқ керакким, сизнинг иттифоқингизни билиб, эл йироқдин ҳисоб олғайлар ва ҳеч кишига ул қувват бўлмағайким, мухолифат қилаолғай».

Бу насиҳатлардин сўнг дедиким: «Беклар ва бузурглар барча ҳозир бўлуб, аҳд қилиб, онт ичсунларким, васият қилғон сўзумдин чиқмагайлар. Ва ўзга беклар ва сардорларким ғойиб турурлар, алар тақи ушбу дастур билан амал қилғайлар».

Беклар бу сўзни эшитиб изтиробға тушуб, йиғладилар. Ва Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек тилларини очиб дедиларким, «Жонимиз сенга садақа, кошки бизнинг жонларимизни олиб, сенинг жонингни бағишлагай».

Соҳибқирон деди: «Фойда йўқтурур, бормоқ керак. Аммо сизлар ишларингизга мардона бўлунглар!» Алар дедилар: «То жонимизда бир рамақ бўлғусидур, ҳазратнинг амру фармонидин чиқмағумузтур. Ва агар банда валийнеъмат сўзини эшитмай хилоф қилса, ҳаргиз ҳеч ишда бир хурдорлиқ тонмағуситурур. Бу чоққачаким биз бандалар хизматда эрдук, бандаликдин ўзга ҳеч ишимиз йўқ эрди. Ва то тирик бўлсак, ўшул тариқа билан амал қилғумиз турур». Ва бу сўзлари айтур эрдилар ва қон йиғлар эрдилар. Андин сўнг арзадошт қилдиларким, «Бўлса, амирзода Халил Султонға ва бекларким, Тошкандда турурлар, барча бери мутаважжиҳ бўлғайлар. Ҳар нечаким биз бандалар сизнинг васият қилғон сўзларингизни аларға айт-
305а қайбиз. Аммо улким, алар сизнинг муборак тилингиздин эшитсалар, /ўзга бўлғуси турур». Ул ҳазрат дедиким, «Вақт танг турур ва мундин артуққа мажол йўқтурур. Аларким, ғойиб турурлар ҳозир бўлаолмаслар ва дийдор

www.ziyouz.com kutubxonasi

қиёматқа қолди. Ва сизлар била тақи мулоқот ушбу турур. Би ҳамдиллоҳким диний муродотидин ҳеч нима кўнглумда орзу қолмайтурур. Магар фарзанд Шоҳрухниким, бу замонда ани кўрмадим».

Ва оғолар ва хотунлар ва баъзи шаҳзодаларким, ҳозир эрдилар, барча ҳозир бўлуб, ҳазрат қошида ўлтуруб, мутарсид эрдиларким[1119], ҳазратнинг ҳоли не бўлгай. Ва бу сўзларни эшитиб, барча бетаҳаммул бўлуб, жазаъу фазаъга машғул бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон фарзандлар сори боқиб, дедиким, «Ҳар неким мамлакат маслаҳати учун айттим, қулоғингизга тутунглар ва раъойо ва фуқароу мискин ҳолатидин ғофил бўлмағайсиз. Ва қиличнинг сонини маҳкам тутунгуз, то мендек подшоҳликдин бархурдор бўлғайсиз. Эрону Туронни мухолифлардин ҳалос қилғайсизлар. Нечукким мен адлу эҳсон била оламни обод этибмен. Агар менинг васиятим била амал қилиб, адлу дод қилсанггиз, кўб йиллар давлат ва мамлакат сизларда қолғуси турур. Ва агар сизлар аросида мухолифат бўлса, йахши бўлмағусидур».

Андин сўнг соҳибқироннинг марази кўбрак бўлуб, ташқарида ҳофизлар Қуръон ўқумоқ била машғул эрдилар. Ишорати алайҳи бўлдиким, Мавлоно Ҳайбатуллоҳким, Мавлоно Убайдуллоҳнинг ўғли эрди, «Ичкари кириб, соҳибқироннинг боши сори ўлтуруб, Қуръон хатмиға машғул бўлсун!»

Кеча бўлғонда, намозшом ва хуфтан аросида тавҳид калимасини неча қатла айтиб, жонини тобшурди. *Инна ли-Лаҳи ва инна илайҳи ражиʻуна*[1120]. Назм:

Дариғо, ул шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Шаҳи тожбахши мамоликситон.
Дариғо, улким андоқ йана шаҳриёр,
Жаҳон ичида кўрмагай рўзгор.
Дариғо, улким андоқ шаҳи покдин
Фалак кўрмагай, балки рўйи замин.
Дариғо, ул шаҳаншоҳи бо тахту тож,
Ки шаръ ила дин топди андин ривож.
Дариғо, улким андоқ йана бу спеҳр,
305б /Анингдек шаҳи кўрмагай моҳу меҳр.

Бу воқеъа чаҳоршанба куни, шаъбон ойининг ўн еттисида, торих саккиз юз еттида (18.02.1405) воқиъ бўлди. Ва ул ҳазратнинг муборак ёши етмиш бирда эрди, мувофиқ адади «алиф+лом+мим» ким, Қуръоннинг аъзам сураларидин турур. Ва подшоҳлиғи ўттуз олти эрди. Ва ҳазратнинг салтанатининг адади билан мувофиқ эрдиким, ул ҳазрат ўғлонлари ва набиралари ўттуз олти эрди.

Ва китобнинг охирида айтқумиз турур баъзи воқиъаларким, ҳазрат соҳибқирон, анара Аллоҳ бурҳонаҳу, вафотидин сўнг воқиъ бўлди

Не қилғаймен эмди бу сўзни баён,
Ки титрар бу сўздин замину замон.

Соҳибқирони саъид мағфур бу дори ғурурдин саройи сурурға борди, бу воқиъадин жаҳону жаҳониён ичинда изтироб тушти. Аммо ҳазрат Ҳаққнинг тақдири бу эрдиким, бу воқеъа бўлғай ва олам йаиа ўғлонларининг давлатидин ва адлларидин обод бўлғай. Ва жаҳон аҳли амну омонда бўлғайлар. Йўқ эрса бу ҳодисаким воқиъ бўлди, агар фалак зеру забар бўлса эрди, ҳеч ажаб эрмас эрди. Шаҳзодалар шоҳлиқ тожларини бошларидин ташлаб, сабр хилъатини қабо қилдилар. Ва оғолар ва хонимлар юзларини йиртиб, сочларини уздилар ва беклар барча йақоларини йиртиб туфроқ ва қон устида агонадилар.

Субҳда Ҳиндушоҳ Хазоначи соҳибқиронни ғусул бериб, Мавлоно Қутбуддин (васиятида айтқонларининг) таълими ва (сунна вожиботлари ва тиловати Қуръон) бирла машғул бўлди). Ва андин сўнг беклари, мисли

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бердибек Сари Буға ва Шайх Нуриддин ва Шоҳ Малик ва Хожа Йусуф ва ўзга хосса кишилар иттифоқ қилиб, аҳд қилдилар ва онт ичтиларким, бирбири бирла муттафиқ бўлғайлар ва соҳибқирон васияти билан амал қилғайлар ва ғазоға мутаважжиҳ бўлғайлар.

Соҳибқироннинг воқеъасини йашурдилар ва оғоларни йиғламоқ ва зори-
306а дин манъ қилдиларким, душманлар бошқа хабар топмағайлар.

Беклар/ оғолар қошида келиб кенгаштилар. Амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Ҳусайнға кини йибардиларким, «Ҳазрат соҳибқироннинг марази кўб бўлуб турур. Сизлар бир неча хосса кишиларингиз била жаҳд этиб, тез келинглар». Ва Хизр Қавчинни алар сори йибардилар. Амирзода Шир Муҳаммадқа хатлар битиб дедиларким, «Ҳазрат сени валийаҳд қилиб турур. Ва соҳибқироннинг иши ўзга бўлди. Жаҳд қилиб, Самарқандқа тез келгил». Ва соҳибқирон қилғон васият сўзларини ҳам битиб йибардиларким, подшоҳ бўлғондин сўнг эл била нечук маош қилғай ва адлу дод била маош қилғай. Ва андоқ қилмағайким, душманлари шодмон бўлғай. Ва Шайх Темур Қавчинни шаҳзода Шоҳрухқа Ҳирот сори чобтурдилар. Ва Али Дарвешким, машҳур ба Сагича эрди, Табризға амирзода Умарға йибардилар ва Аро Темурни Бағдодқа амирзода Мироншоҳ ва амирзода Або Бакрға йибардилар. Ва йана бировни Ироқ ва Форс сори йибардилар.

Соҳибқироннинг наъшини Ўтрордин чиқорғонлари

Шаҳзодалар ва оғоларким, Ўтрорда эрдилар, панжшанба кечаси, ойнинг ўн саккизида (19.02.1405) намози хуфтанда тобутни қумош-қумошлар била тутуб, муҳаффа ичида кийуруб, Ўтрордин чиқордилар ва Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва кеча Хўжанд суйидин муз устидин ўтуб, сувнунг йақосида жангал ичида кириб гуштилар. Ва Ўтрордин сувғача икки йағоч йўл турур. Субҳ бўлғонда соҳибқироннинг фирқат ўти андоқ туташтиким, мотамзада куйуб барча бетоқат бўлдилар ва таъзиятни йашура олмай,
306б эру хотун йиғламоқ била фарёду зори кўтардилар ва андоқ фиғону шўри оламда тушгиким, садоси гунбази афлокдин ўтти. Беклар ва қавчинлар дасторларини бошларидин ташлаб, ўзларини туфроққа солдилар. Ва оғолар сочларини узуб,/ юзларини йирттилар ва кулу туфроқ бошлариға сочиб, фарёд этар эрдилар. Йиғламоқ ва фарёддин сўнг беклар насиҳат қилдилар ва дедиларким, «Қазоға ҳеч чора йўқтурур. Заруратдин сабр қилмоқ керак. Садоқат ва ҳайрат ва ойоти Қуръон била ўлгон кишининг шод этмак керак». Ул насиҳатлар ҳеч фойда этмас эрди. Аммо беклар насиҳат била дедиларким, «Ҳазрат Расоллатнаноҳ, алайҳис салоту вассаламдин киши оламда азиз ва мукаррамроқ йўқ эрдиким, худойи таоло бу жаҳон ва ул жаҳонни анинг учун йаратқон турур. Маҳали етконда алар таслим бўлуб, бу оламдин ўзга олам сори кеттилар. Мундоқ киши боргондин сўнг ким қолғуси турур? Ҳар нечаким, бу воқеъа мушкул турур, аммо сабр ва ризодин ўзга ҳеч чора йўқтурур».

Беклар, шаҳзодалар ва оғолар била кенгашиб, Хитой юришиға мутаважжиҳ бўлғонлари

Оғолар ва шаҳзодаларға ҳазрат Расолат, *салла Аллоҳу алайҳи ва саллам,* вафотидин ҳикоятларидин айтиб, насиҳатлар бергондин сўнг барча филжумла ором қарори бўлуб, таскин тобтилар. Ва жазаъу фазаъни қўйуб сабр била машғул бўлдилар. Беклар оғолар қошида кириб кенгашиб, йиғлаб дедиларким, «Мундоқ сипоҳ ва азиматким, йиғлаб турурким, барча баҳодур ва паҳлавон турурлар. Ва бекларким, ҳар бири Исфандиёр ва Рустами замон турурлар. Ва мундоқ йароқким, бу черикда турур, Жамшид замонидин бери ҳеч киши кўрмайдур ва эшитмайдур. Ва мундин нари ҳам мундоқ черик мушкилким йиғилғай. Ва шак йўқ турурким, агар бу черик била мухолифларнинг устида борсак, тавақкуфсиз барчани мусаххар қилурбиз
307а ва куффору хоксордин димор чиқарурбиз. Ҳар нечаким, агар ҳазрат соҳибқироннинг хабари аларға етса, /биз мундоқ черик била борсақ, алар бу

www.ziyouz.com kutubxonasi

хабарни инонмағусидурлар. Ва дегайларким, агар соҳибқиронға нима воқиъ бўлса эрди, мундоқ черик бизга кела олмас эрди. Барча қўрқуб ё мутиъ бўлғайлар ё вилоятларини ташлаб, овора бўлурлар. Ва кўбрак бу турурким, Ислом черики қалмоқ (ва Хитой) кофирлариға музаффар ва мансур бўлурлар. Маслаҳат бу турурким, соҳибқироннинг руҳини шод қилиб ва худойға таваккал қилиб, Хитой сори борғайбиз ва кофирлар била урушуб, ғазо қилғайбиз. Ва андағи бутхоналарни куйдуруб, бутларни синдурғайбиз. Бу ишни кифоят қилғондин сўнг қайтиб вилоят *забтиға* машғул бўлғайбиз. Бу улуғ айб турурким, мундоқ черик йиғилиб ҳеч иш қилмай қайтқайбиз».

Оғолар ва шаҳзодалар барчаси бу кенгашни ҳушлаб муқаррар бўлдиким, беклар Иброҳим Султонким, соҳибқирон ани ўзи била Хитой (юришиға) элтур эрди, анинг била Хитой сори таважжуҳ қилғайлар. Ва амирзода Халил Султонким, Тошкандда эрди, ул келиб қўшулғай. Ва амирзода Халил Султон ул маҳалда йигирми бирда эрди ва ўзга шаҳзодаларким мунда, ҳозир эрдилар, барчадин ёши улуғ эрди. Бас, ани нодшоҳ кўтариб, беклар барча иттифоқ била Хитой сори борғайлар. Ва ул вилоятни олғондин сўнг қайтиб Самарқандға келғайлар. Ва анда барча шаҳзодалар ва беклар ва оғолар қурултой қилиб, соҳибқирон қилғон васиятлари била амал қилғайлар. *Ва мин Аллоҳил ʿавн ват-таъйид.*

Соҳибқироннинг наъшини Самарқанд сори йибаргонлари

Кенгашдин сўнг соҳибқироннинг наъшини Қаро Йусуф ва Али Қавчип ва неча хосса кишилар Самарқанд сори олиб бордилар ва дедиларким, «Тез юруғайсиз ва йўлда хабардор бўлғайсиз». Алар наъшни олиб, тез юруб,
307б душанба кечаси, шаъбон ойининг йигирми иккисида (23.02.1405) Самарқандқа кийурдилар. /Ва ўшул кеча шаръ йўсуни била гунбазға кийуруб, туфроққа тобшурдилар.

Соҳибқироннинг наъшини йибаргондин сўнг барчанинг жароҳатлари тоза бўлуб, кўзларидин қон тўктилар. Ва йана бу жиҳатдин барча олам нолау афғон била машғул бўлдилар.

Нола ва афғондин таскин топқондин сўнг беклар оғолар била кенгашиб дедиларким, «Соҳибқирон васият қилиб эрдиким, «Валийаҳд ва қоиммақом шаҳзода Пир Муҳаммадни қилғайсиз!» Аммо ул шаҳзода Газнин вилоятида турур. Шоядким, Ҳиндустонға борғон бўлғай ва биздин йироқ турур. Агар анинг учун турсак, ишимиз кечга қолур ва Хитойға боролмасбиз. Ва филвоқиъа соҳибқироннинг вориси шоҳзода Шоҳрух турур. Анинг учунким, ул фарзанди саъбий турур ва шаҳзода Пир Муҳаммад набира турур. Ва барчаға маълум турурким, соҳибқирон шаҳзода Шоҳрухни (ва анинг фарзандларини) барчадин кўбрак севар эрди ва ўзга андин подшоҳлиқ тури ва доду адлу мусулмонлиғи барча элға зоҳир турур. Ва бу хабар анга етуси турур. Ва ул хабар тобқандин сўнг барчадин бурун келгусидур. Ул келгондин сўнг мамлакатни анга тобшурмак керак, то ўзга киши фитна олмағай», деб кенгаш қилиб, оғолар ва хонимлар Сарой Мулк хоним ва Тўкал хоним ва Туман оғо ва ўзга хотунларни амирзода Улуғбек билан ва ўзга шаҳзодалар била соҳибқироннинг муҳаффаси кейнида Самарқандга йибардилар. Ва дедиларким, «Йахши эҳтиёт била юруб, ғофил бўлмангиз» деб оголарни отландуруб, Самарқанд сори йибардилар.

Ва оғолар борғонда йана фарёду фиғон қилдиларким, шарҳ қилса бўлмас. Ўшул кун чошт эрдиким, амирзода Иброҳим Султон ва беклар
308а Хитой сори мутаважжиҳ бўлдилар. Сайҳун суйидин ўтуб, бир йағоч йўл юруб, Ўтрорнинг кун чиқори сори /Уч аригда Қалдирама кўфрукида тушуб, хайма ва боргоҳ урдилар ва соҳибқироннинг наққорасини бурунгидек тузуб, чалдилар. Ва соҳибқироннинг Оқ уйини тикиб, шаҳзода Иброҳим Султон кириб ўлтурди. Андин амирзода Халил Султонға ва бекларким, Тошкандда эрдилар, аларға элчи йибардилар ва дедиларким, «Соҳибқироннинг наъшини Самарқандқа йибардук ва оғоларни ҳам наъшнинг кейнида йибардук. Ва бизлар Хитой сори мутаважжиҳ бўлдук». Ва амирзода Султон Ҳусайнға ҳам ушбу сўзни айтиб йибардилар ва дедиларким, «Черикларингиз била бери мутаважжиҳ бўлғайсиз. Барчамиз керакким, Чукалак мавзеъида йиғилиб,

бир-биримизни кўргайбиз ва васиятларким, ҳазрат соҳибқирон қилиб турур, анда сизга айтқайбиз ва йароқ қилиб, барчамиз иттифоқ била Хитой сори бориб, андағи кофирлар била ғазо қилғайбиз».

Ва Чукалакким, ваъдагоҳ ери эрди, бир кенти турур, Ўтрордин беш йағоч йўл йироқ ва кун чиқар сори эрди[1121].

Амирзода Султон Ҳусайн мухолифат қилғони

Азалда тақдир йўқ эрмишким, Ислом черики Хитой сори борғай. Ҳар неким тадбир эттилар, тақдирга ҳеч рост келмади. Бовужуд улким, беклар соҳибқирон воқиъасидин сўнг иттифоқ қилдиларким, соҳибқирон қилғон ниятни охириғача ткургайлар. Аммо бўлмади ва спеҳр йана бир найранг кўрсаттиким, ул ният ўзга тавр бўлди.

Ва бу қиссанинг шарҳи мундоқ эрурким, чун соҳибқироннинг вафот бўлғон хабарини амирзода Султон Ҳусайн эшитти ва амирзодаи мушори илайҳи асру шўх ва фитна эткучи эрди ва соҳибқироннинг тирикида неча қатла йамон ҳаракатлар қилиб эрди, хоссатан Шом юришидаким, соҳибқирондин қочиб, душманларға кириб борди, Дамашқда ва Барқуқнунг /ўғли қошида борди. Ва бу жиҳатдин йақин бўлдиким, соҳибқироннинг черикига чашм заҳми бўлғай. Аммо ҳазрат Ҳақҳ иноятидин соҳибқирон давлатида йана эликка тушти, нечукким юқори мазкур бўлғон турур[1122]. Йана бу маҳалдаким, бу хабарни эшитти, йамон андишалар кўнглига тушуб, баъзи бекляриким, сўл қўлнунг беклари эрдилар, аларга ижозат бериб, отларини олди. Икки минг киши била, барча қўш от, Хўжанд суйидин ўтуб, Қароқ йўлидин Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлдиким, макру ҳийла била Самарқанднинг бузургларини бози бериб, ани шаҳарга кийургайлар. Элчиким, аига бориб эрди, қайтиб бу хабарни келтурди. Барча бекларнинг кўнгулларига ваҳм тушти. Анинг учунким, маҳали йамон эрди.

308б

Амирзода Султон Ҳусайннинг мухолифатидин хабар билиб, беклар ҳар сори хабар йибаргонлари

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек Султон Хусайнинг ҳаракатидин хабардор бўлдилар, филҳол Арғуншоҳбекким, Самарқандда эрди, анга хат битиб, киши чобтурдилар ва дедиларким, «Султон Хусусайн йана телбалиқ қилиб, черикиким, анинг била бийла эрди, барчани мутафарриқ қилиб, икки минг киши била Самарқанд сори борғон турур. Арғуншоҳ керакким шаҳардин хабардор бўлуб, ғофил бўлмағай. Агар ул анда борса, албатта ани тутуб банд қилиб, йахши сақласунларким, анинг жиҳатидин фасоди воқиъ бўлмағайким, анинг сўзига эътимод йўқтурур».

Оғоларға тақи хат битиб йибардиларким, «Султон Ҳусайн мундоқ ҳаракат қилди. Алар ҳар ердаким еткон бўлсалар, ўшул ерда тавақҳуф қилсунлар, биз бандалар ткунча».

Ва Қарочаға хат битдиларким, «Миҳафидин хабардор бўлуб, жаҳд этиб шаҳарға ткурсунлар ва Султон Ҳусайндин воқиф бўлсунким, наъш баҳонаси била ўзини шаҳарға солмағай».

309а Ва амирзода Халил Султонға ва андағи /беклярға хатлар битиб, Султон Ҳусайн ҳаракатидин хабардор қилдилар ва дедиларким, «Ул фикрким, биз қилиб эрдук, бўлмади. Эмди маслаҳат ул турурким, эмди сизлар Ақарға, йахши ўтлоғи турур, анда қайтиб борғайсиз, то биз ҳам мундин сизга бориб, анда бир ерда ўлтуруб, соҳибқирон васияти била амал қилғайбиз. Ва ҳар неким маслаҳат бўлса, барча иттифоқ қилғайбиз».

Элчиларни йибаргондин сўнг шаҳзода Иброҳим Султон ва Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек Ўтрордин Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва Бердибек анда турди.

Султон Ҳусайн мухолифат бўлғон жиҳатидин барча черик жайбалар кийиб, йўлга кирдилар. Ва намозшом таъйин эрдиким, Сайҳун суйидин муз устидин ўтуб тушгилар. Ва ажойиб нималардин улким, шаҳзодалар била беклар ва черик барча ўткондин сўнг муз синди ва уч тева хазина тевалардин сандуқлар била сувға борди. Магар дегайсизким, муз анга муътал

www.ziyouz.com kutubxonasi

эрдиким, алар сувдин кечкайлар. Андин тун қайтиб, юруб саҳар вақти эрдиким хонимлар ва оғоларга еттилар. Ва ҳазрат илоҳи тақдиридин амирзода Халил Султон ва беклар, барча черик — турку тожикдии ва ироқий ва румийдин элчи келмакдин хабар топиб эрдиларким, Султон Хусайн черикни мутафарриқ қилиб, бир жамоат киши била Самарқанд сори борғон турур. Бас, бу хабар жиҳатидин алар ичида ваҳшати тушуб эрди, амирзода Аҳмад Умаршайх ва амир Худойдоди Ҳусайний ва амир Ёдгоршоҳ Арлот ва амир Шамсуддин Аббос ва Бурундуқбек ва ўзга бекларким анда эрдилар, барча иттифоқ қилиб оғолар била ва Шайх Нуриддинбек била ва Шоҳ Малибек била кенгаш қилмай, амирзода Халил Султонни подшоҳ кўтардилар, ва анинг била байъат қилдилар.

Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек Тошкентдаги бекларға мактуб йибаргонлари

309б /Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек хабар тобтиларким, Тошканддаги беклар барча иттифоқ қилиб, амирзода Халил Султонни подшоҳ қилиб кўтариб турурлар. Аларға хатлар битиб йибардилар, мазмуни буким, «Соҳибқирони саъид мағфур ўлар маҳалида васият қилиб муқаррар мундоқ қилдиким, валийаҳд ва қоиммақом амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир бўлғай. Ва бу жиҳатдин бизлардин аҳд олиб, онтлар бериб турурким, бу аҳду шартни ўзга қилмағайсиз. Ва бизлар ўшул аҳду шарт билабиз ва андин қайтмасбиз. Ва хаёлким, сизлар қилибсиз, ҳазратнинг васият қилғон сўзи била мувофиқ эрмас. Ва сизлардин ажаб турурким, валийнеъмат дегон сўздин чиқиб ўзга хаёл қилғайсиз ва сизлардин тамаъ бу эрдиким, агар ўзга киши мундоқ ишласа эрди, ани изза қилиб ўлдурғай эрдингиз. Билмадукким, сизлар мундоқ ҳаракат қилурсиз. Ва ҳар кимдаким ақл бор, билурким бу иш йахши эрмас, албатта. Албатта пушаймон бўлғусидур, зинҳорким хаёлоти фосид била амал қилмағайсиз. Ва ному номусунгузни ҳеч (поймол) қилмағайсизким, бу бадномлиқ оламда қолғуси турур».

Хат битиб, беклар барча муҳр этиб, Абука Чеҳра билан йибардилар. Беклар хатни ўқуб, мазмунини билдилар ва ўз ишларидин пушмон бўлдилар. Аммо ҳеч фойда қилмас эрдиким, ихтиёрлари эликларидин кетиб эрди.

Бурундуқбек Тошканддин келиб борғон хатнинг жавобини келтургони

Шаҳзодалар ва хонимлар ва беклар Оқсулотқа туштилар. Бурундуқ амир Жаҳоншоҳ ўғли Тошканддин келиб, хонимлар ва шаҳзодаларға кўрунуш қилиб, таъзият еткурди. Ва андин сўнг шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек била кенгашиб, хатларким, Худойдодбек ва Шамсуддин Аббос
310а битиб эрдилар, аларға кўрсатти. Ва хатнинг мазмуни улким, «Бу ишни бизлар давлат маслаҳати учун ва давлат забти учунким, /асру улуғ воқеъа бўлди, қўрқтукким, ғавғойи ва фитна бўлмағай, йахшилиқ жиҳатидин қилдуқким, аромизда бир боши бўлғай, то ҳар киши бош чиқара олмағай ва салтанат бу хонадонда қарор топқай ва олам бир-бир бўлмағай. Ва бизнинг гумонимизда ул эрдиким, сизлар тақи бу маслаҳатқа кириб, бизнинг била муттафиқ бўлғайсиз. Аммо соҳибқироннинг васияти ўзга эрмиш ва биз билмадук. Ул соҳибқироннинг ҳукми жонимиз устида турур ва то тирик бўлғайбиз, ҳаргиз хилоф қилмағайбиз. Ҳар неким маслаҳат кўрарсиз, биз анга тобиъ турурбиз».

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек бекларнинг сўзларидин воқиф бўлдилар. Бурундуққа дедиларким, «Бизлар барчамиз соҳибқирон қилғон васиятдин чиқмасбиз ва амирзода Халил Султонға тобиъ бўлмасбиз». Бурундуқбек ҳам аларнинг сўзини хушлаб, ул тақи шаҳзода била аҳд қилиб, онт ичтиким, «Соҳибқирон қилғон васиятини ўзга қилмағаймен». Ва мундин йана Худойдод Ҳусайнийға ва Ёдгоршоҳ Арлотқа ва Шамсуддин Аббосқа ва ўзга бекларға хатлар соҳибқирон қилғон васиятидин воқиф эттилар. Ва фосид хаёлларидин манъ этиб дедиларким, «Соҳибқироннинг ҳаққини ёд

www.ziyouz.com kutubxonasi

қилинг ва қиёмат кунида анинг юзидин шарманда бўлмангиз. Ва анинг сўзини ўзга қилмангизким, бу маънидин на худо рози турур ва на халойиқ. Зинҳорким ўзга хаёл қилмағайсиз, наким соҳибқирон васият қилиб турур, анинг била амал қилинг», деб хатлар битиб, Бурундуқбек била йибариб дедиларким, «Андағи бекларға айтингларким, зинҳор андоқ қилмасунларким, ул азизнинг руҳи ташвиш бўлғай. Барча амирзода Пир Муҳаммад била аҳд қилинглар. Ва андоқ қилингким, амирзода Халил Султон ҳам тобиъ бўлғай. Барчангиз бу жиҳатдин аҳдномалар битиб йибарингким, аҳдномаларингиз Самарқандқа бизга келгай, то барча аҳдномаларни шаҳзодаи валиаҳд Пир Муҳаммадқа йибаргайбиз».

310б

Бурундуқбек хатлар била қайтиб борди.

Хонимлар ва оғолар кўчуб, амирзода Улуғбек ва амир Шоҳ Малик била барча чериклари била мукаммал бўлуб, ўнг қўл сори юридилар. Ва Иброҳим Султон ва Шайх Нуриддинбек бир жамоат беклар била чериклари била мукаммал бўлуб, сўл қўл сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва барча Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлдиларким, ботроқ шаҳарға кириб, забтиға машғул бўлғайларким, ногоҳ халали ва фитна воқиъ бўлмағай.

Ул маҳалда шаҳзодалар иккаласи ўн бир ёшда эрдилар. Ва амирзода Улуғбек (тўрт ойу) йигирма (етти) кун Иброҳим Султондин улуғроқ эрди*.

Йўлда юруб Қўрчуқ мавзеъида еттилар. Шоҳ Маликбек барчадин бурун юриди. Аммо Арғуншоҳбек Самарқанднинг дарвозаларини боғлаб, шаҳарни мазбут қилиб эрди. Анинг учунким, амирзода Халил Султон анга хатлар битиб кўб ваъдалар қилиб эрди. Ва хатда битиб эрдиким, «Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбекким, Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлуб турурлар, аларни шаҳарға киргали қўймағайсен». Ва анга анча ваъдалар қилиб эрдиким, ани тамом ўзига тортиб эрди.

Шоҳ Маликбек илгари юруб, Самарқанд шаҳриға етти, дарвозаларни боглиқ кўрди. Шайхзода дарвозасидин Чаҳорроҳа дарвозасиға бордиким, Арғуншоҳбек ва Хожа Йусуф ул дарвозада ўлтуруб эрдилар. Аларға етиб сўзлашди. Аммо Арғуншоҳбек Шоҳ Маликбекни шаҳарға киргали қўймади. Ва сўзи бу эрдиким, «Соҳибқирон бу шаҳарни менга тобшуруб турур, то шаҳзода валиаҳд Пир Муҳаммад ва ўзга шаҳзодалар бир ерда йиғилмағунча, шаҳзода Пир Муҳаммадни подшоҳ кўтармагунча мен шаҳарни ҳеч кишига бермагум турур». Шоҳ Маликбек бу сўзни эшитиб билдиким, амирзода Халил

311а

Султонға ҳаводор эрур ва ҳаргиз /анга маъқул сўз деса, ул қабул қилмағусидур. Отининг жиловини қайтариб, йиғлаб-йиғлаб қайтти. Кўҳак суйидин ўтуб Алиободқаким, (Суғднинг улуғ кентларидин турур), бориб, анда (Қўрчуқ уқбасидин ўтиб, Алиободқа келгон) шаҳзодаларға ва оғоларға қўшулди ва воқиъ бўлғон кайфиятни аларға деди ва Арғуншоҳдин аларға хабар берди. Алар бу жиҳатдин ғамгин бўлуб, соҳибкирондин ёд қилиб, кўб йигладилар. Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва беклар кенгаш қилиб, маслаҳат андоқ кўрдиларким. Бухоро сори борғайлар. Оғолар дедиларки, Шайх Нуриддинбек Самарқанд бориб, андағи бекларға насиҳат қилғай, шоядким қабул қилғайлар. Барча бу маслаҳатни йахшилаб, Шайх Нуриддинбекни йибардилар. Сешанба куни, рамазон ойининг аввалида (03.03.1405) Шайх Нуриддинбек отланиб, Чаҳорроҳа дарвозасиға ичкаридаги бекларни чорлатиб, кўб насиҳатлар қилди. Алар эшитмай, жавоблари ўшул эрдиким, Шоҳ Маликбекка айтиб эрдилар. Шайх Нуриддинбек отдин тушуб, йайоғ бўлуб, кўфрукдин ўтуб дарвозаға етиб турди ва дедиким, «Бу иш ёрича эрмас. Мени йалғуз ичкари киргали қўйунглар, то бевалар била сўзлашиб, насиҳат қилиб чиқайимким, охир вақтда пушаймон бўлмағайлар». Ва ҳар нечаким муболиға қилди, ани шаҳарға кийурмадилар. Шайх Нуриддин кўрдиким, алар насиҳат эшитмаслар, заруратдин отланиб, Алиободқа борди ва шаҳзодаларға ва хонимларға воқиъа бўлғон сўзларини шарҳ қилди.

Бурундуқбекнинг сўзиким, Тошкандга бориб эрди

Айтиб эрдукким, (Шайх Нуриддинбек) ва Шоҳ Маликбек андағи бекларға хат битиб, соҳибқирон қилғон васиятдин аларға айтиб йибарди.

* Улуғбек 22.03.1394 да, Иброҳим Султон 14.08.1394 да, туғилган эди. Бу ерда ҳижрий ойлар назарда тутилаётир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бурундуқ Тошканд бориб, хатни андағи бекларға кўрсатти. Алар Халил Султон била байъат қилғонларидин пушаймон бўлуб, йибаргон хатни ўқуб,
311б барча сўзларни мусаллам тутуб, иттифоқ била дедиларким, /«Тожу тахт ул кишиға бўлурким, ани соҳибқирони саъид мағфур васиятида айтибдур. Биз баидалар анға тағйир ва табдил бўлмакка ризо эмасмиз». Алар ҳаммаси шу маънода паймон қилдилар ва ул мажлисда аҳднома битиб, барча ўз муҳрларини қўйдилар. Амирзода Халил Султон ҳам заруратдин ризолиқ берди. Ва аҳдномани хат ва муҳр бирла ва туҳфа ва ҳадялар бирла Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек олдиға элчи этиб Аталмишни йибардилар, ва ул ердин таъжил била шаҳзода валийаҳд олдиға борсун деб. Амирзода Халил Султон Аталмишға таважжуҳ бўлуб дедиким, «Биз амирзода Пир Муҳаммадқа ниёзмандбиз ва ихлос била арзадошт қилиб, ҳавохоҳдурбиз. Ва соҳибқирони саъид мағфурнунг васияти бирла сизни ул ҳазратнинг қоим мақоми деб билурбиз». Ул бу каби сўзлар била фириб бериб, дилларни мафтун этди ва баъзи бекларни ўзиға ҳамроҳ қилиб, тахт ва подшоҳликни эликига олмакка фурсатни ғанимат билиб, тавақкуфсиз салтанат сарири Самарқандқа азм қилди. Шаҳарға келиб, подшоҳлик тахтиға ўлтуруб, хосс ва оммни ўзининг чокари ва ғуломи қилдиким, *ал-инсон абийдул эҳсон*[1123] дебдурлар.

Чун шаҳзода истило тариқиға кирди, андин сўнг Тошканд ва Сайрамда анга ҳамфикр ва ҳамдил бўлғон беклар ва мулозимларға ҳазрат соҳибқирондин қолғон барча от ва хачир ва теваларни улаштурди. Аларға тақи нуқуд ва қумошлар ва рахтлар ва жайбалар ва черик асбобларини ҳам улаштурди. Сўнгра андин кўчуб, салтанат сарири Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди. Ва чун Сайҳун суйиға йақии келди муқаррар қилдиким, Бурундуқбекни черик бирла Сайҳун суйи бошиға, Шоҳрухиянинг юқорисиға йибаргай.
312а Аидин сўнг шаҳзода сувдин кечди. /Амирлар Худойдод Ҳусайний ва амир Шамсуддин Аббос ва ўзга беклар ул уқбадин равона бўлдилар. Амир Бурундуқ андин бурун Худойдодбек ва Шамсуддинбек била хуфиёна машварат қилиб, келишиб эрдиким, «Мен шаҳзодалар ва Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбекнинг аёқлари ортидин борайим ва аларға қўшулайимким, аҳд шул эрди». Беклар анга дедиларким, «Бизлар ҳам иодшоҳи саъиднинг васияти муқтазосини тажовуз этмакни истамайбиз ва ҳукумат амирзода Халил Султонға бўлмакини истамайбиз. Бизнинг мақсадимиз андин айрилиб, Очиқ Фаркат[1124] тарафига бормакдир». Бурундуқбек аларнинг раъйини тўғри топди ва дедиким, «Сизлар неча кун Тошканда яқинида тавақкуф қилурсизким, мен рўй берур воқеъани сизларға билдирурмен».

Бекларнинг амирзода Халил Султон била мухолифат қилғонлари сўзи

Чун Бурундуқбек ва Рустам Тағай Буға ва Абдулкарим Ҳожи Сайфуддин Сайҳун суйиға келиб кўрфукдин ўтдилар, Бурундуқбек кўфрукну буздиким, токи киши кўфрукдин ўтмасун деб. Ва кўфрукнунг олотлариким, мих ва таноб ва йағочлар ва ғайруҳу эрди, аларни пароканда ва паришон қилди ва юзини Самарқанд тарафига бурдики, шаҳзодалар сафига қўшулғай.

Ул тарафдин Худойдодбек ва Шамсуддинбек ўз черикларн била қайтиб, Очиқ Фаркат тарафига мутаважжиҳ бўлуб эрдилар. Амирзода Халил Султон бу ҳолдин хабар топиб, дарё канорига келди ва буюрдиким, кўфрукни йасасунлар, деб. Эртаси кун барча черики бирла кўфрукдин ўтди. Бурундуқбек икки сув аросиға етқонда Жалол Бавурчиким, Шоҳ Маликбек Самарқа-
312б ндин қайтқонида хонимлар ва шаҳзодалардин/ қочиб, аҳду шартидин кечиб амирзода Халил Султон ҳузуриға келур эрди, ул ерда анга дучор бўлди. Ва Рустам Тағай Буға андин айрилиб, Алиободқа бориб, шаҳзодалар била қўшулди ва Бурундуқнунг қайтқонини аларға деди. Аммо Бурундуқбек шарманда ва хижолатзада амирзода Халил Султонға етиб, узрхоҳлуқ била тилини очиб, йанғи бошдин шарт ва аҳд қилди. Ва онт ичти. Ва шаҳзоданинг бўлғон кишиси ул аҳдномаким, амирзода Пир Муҳаммад учун битиб эрдилар, андин қайттилар, ва салтанат қасдиға Самарқанд сори юридилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бу хабарни Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек эшитиб, оғоларға ва хонимларғқа дедиким, «Муфсидлар йана фасодқа юз тутуб, амирзода Халил Султон била байъат қилиб турурлар. Ва аҳдларидин қайтиб, иттифоқ била Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлуб турурлар». Бу сўзни эшитиб, оғолар ва хонимлар барчанинг кўнгуллари бузулуб, йиғлайбошладилар. Ва дедиларким, «Ҳануз соҳибқирон фавтидин кўб кун кечмай турур, мундоқ ишлар қилурлар. Ва ул соҳибқироннинг руҳидин уялмаслар ва анинг ҳаққини унуттилар. Аммо умид ултурурким, агарчи мундоқ ишлар қилурлар, жазоларини бот тобқайлар».

Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек дедиларким, «Мунда ҳеч шак эрмаским, алар расво бўлурлар. Худойдин умидимиз улдурким, бизларға тавфиқ берғайким, то тирик бўлсак валийнеъмат ҳаққини унутмағайбиз, валийнеъмат қилғон васиятидин чиқмағайбиз. Ва анинг пок руҳидин ҳиммат тилаб, шаҳзодаларнинг хизматиға жон била кушеш қилғайбиз. Ва эликимиздин келгунча бандалиқ қилғайбиз. *Ва мин Аллоҳил-авн ват-таъйид, иннаҳу Ҳамидун Мажидун*»[1125]

Беклар оғолар била кенгашиб, Бухороға борғонлари

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек бу сўзларни оғоларга арз қилиб дедиларким, «Қазиялар мундоқ бўлди, маслаҳат бу турурким, биз бандалар
313а шаҳзодалар била Бухороға борғайбиз, сизлар Самарқандға /борғайсиз. Ва бизлар Бухородин амирзода Пир Муҳаммад қошида борғайбиз ва соҳибқирон қилғон васият сўзларини анга дегайбиз. Агар Ҳаққ таоло мадад қилса, аҳдни бузулғонларини узрохоҳлик қилғайбиз».

Хонимлар ва оғолар барча бу сўзларни хушлаб, таҳсин қилдилар. Ва мундоқ қарор бўлғондин сўнг оғолар қошидин чиқиб, ўзга бекларким, анда ҳозир эрдилар, кенгаштилар ва дедиларким, «Барчаға маълум-турурким, андоқким, бизлар соҳибқиронға маҳрам эрдук, ўзгалар йўқ эрди. Ва анинг давлатида ҳузуримиз барчадин артуқ эрди. Агар бизлар ул валийнеъматни унутсак, азал ва абад малъунларидин бўлғайбиз. Агарчи ҳоло бизга ихтиёр қилмай турур. Аммо анинг фармонидин чиқмасбиз. Агар ўзгалар қиёмат кунини соғинмайдурлар, бизлар соғиниб қўрқарбиз. Эмди бизга ул доъия бўлуб турарким, амирзода Пир Муҳаммад қошиға борғайбиз ва анинг хизматида белимизни боғлаб хизмат қилғайбиз, анинг учунким, соҳибқироннинг васияти бу эрди. Агар бу ишда жонимиздин кечсак кечарбиз ва аҳду паймондин кечмасбиз. Сизлар тақи соҳибқироннииг йақин кишиларидинсиз. Эмди бу ишда не-нима дерсиз ва сизнинг хаёлингизда не-нима кечар?»

Алар барча йиғлаб, иттифоқ била дедилар: «Ҳар неким, соҳибқироннинг ҳукми воқиъ бўлуб турур, биз анинғ била амал қилурбиз. Ва мундин ўзга андишаларимиз йўқтурур. Мутобиъат камарини боғлаб, сизлар била мувофиқбиз. Ҳар неким эликимиздин келса, жон била қилурбиз».

Ул бекларким иттифоқ қилдилар, Аталмишбек ва Тўкал Қарқара ва Ҳасан Чиғдовул ва Арислон Тарҳон (ва Уставий) ва Шамсуддин Алмолиғий ва Муса ва Камол ва Бастарий Вафодор ва ўзга бекларким, барча соҳибқироннинг маҳрамлари ва хосса кишилари эрдиларким, иттифоқ қилдилар.

Шаҳзодалар била беклар Бухороға борғонлари

313б Рамазон ойининг учида (05.03.1405), /панжшанба куни (олиймакон шаҳзодалар) Улуғбек Мирзо ва амирзода Иброҳим Султонким, соҳибқироннинг ҳарамлари ва фарзандлари, балким кўрар кўзлари эрдилар, бегимлар ва оғолар ва хонимларни хайрбод қилиб, йана соҳибқироннинг мусибати тоза бўлуб барчадии фарёд ва зори чиқиб, нола қилдилар. Ва андоқ ҳолати воқиъ бўлдиким, шарҳ қилса бўлмас, хоссатан маҳди аъло Сарой Мулк хоним ва Туман оғо анча юзларига ва бошларига урдиларким, юзлари ва бошлари жароҳат бўлди ва қон юзларидин юра бошлади. Нолаю зоридин сўнг шаҳзодаларни қучуб, юзларига ўпуб ижозат бердилар.

Алар Алиободдии кўнгуллари афкор ва кўзлари хунбор отландилар. Ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек шаҳзодалар била Бухороға мутаважжиҳ бўлдилар. Ва соҳибқирон хазинасиким, лаълу жавоҳир, олтуну кумиш ва рахту қумош, ҳар неким бор эрди ўзлари била элттилар. Ва Рустам Тағай Буғани, илгари Бухороға йибардилар.

Соҳибқироннинг ҳарамлари Самарқандқа бориб, таъзият очқонлари

Соҳибқироннинг ҳарамлари баъзи кичик шаҳзодалар била, мисли Бойқаро ва Ийжал ва Саъд Ваққос ва Суйурғатмиш ва ғайруҳу бир жамоат хосса кишилари била Алиободдин кўчуб, соҳибқироннинг туғ ва наққораси била Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлдилар, ва таъзият тўнларини кийиб, нола ва фарёд била Чаҳорроҳа дарвозасиға еттилар. Ичкаридаги беклар йамон андишалар қилиб, аларни киргали қўймадилар. Ва ул кун алар шаҳзода Шоҳрухнунг боғиким, дарвозаға йақин эрди, анда бориб туштилар, ва ул кеча анда турдилар. Тонгласи ҳазрат олиёт ва шаҳзодаларким, мулозимат эрдилар, киши-қаролари била шаҳарға кирдилар ва Муҳаммад Султон мирзонинг мадрасасиға бордиларким, соҳибқиронни анда қўйуб эрдилар. Анда тушконда аза очиб, фарёд ва фиғонға машғул бўлдилар. Оғолар юзларини йиртиб, сочларини узуб, андоқ зори бирла йиғлар эрдиларким, шарҳ қилса бўлмас. Ва шаҳзодаларнинг хотунлариким, шаҳарда эрдилар ва бекларнинг хотунлари ва бузургларнинг хотунлари барча қаро кийиб, бўйунлариға қаро кийизлар солиб, барча келиб жамъ бўлуб, фарёд қилур эрдилар. Ва амирзода Муҳаммад Жаҳонгирким шаҳарда эрди ва ўзга шаҳзодалар ва беклар ва акобиру ашроф, мисли Хожа Абдул Аввал ва Хожа Асомиддин ва Саййид Шариф Журжоний ва Амирак Донишманд ва ғайруҳу барча либосларини тағаййур бориб, ҳозир бўлдилар. Ва самарқандийларнинг аҳли барча дўконларини боғлаб, нола ва фарёд қилур эрдилар. Ва ҳолати бўлдиким, шарҳ қилса бўлмас. Назм:

314а

Шаҳрнинг эру хотуни барча
Қилдилар бу алам учун афғон.
Йақоларини қилдилар юз чок,
Кўзлари эрди барчанинг гирён.
Қаро тўнлар ичинда кирдилар,
Ойдек кечадаки бўлса аён.
Бўлди эл оҳидин қаро бу фалак,
Оҳ, бу дарддин ҳазор афғон.

Йиғлағондин ва оҳу фиғон қилғондин сўнг сўрдиларким, сабрдин ўзга ҳеч чора йўқтурур. Ва барчаға охируламр ушбу кун келгусидур, қазоға ризо бериб, таҳаммул ва сабр била амал қилиб ўлтурдилар.

Шаҳзодалар ва бекларким, Бухороға бориб эрдилар, аларнинг қиссалари

Жувонбахт шаҳзодалар амирзода Улуғбек ва амирзода Иброҳим Султонким, Алиободдин Бухороға бориб эрдилар, жумъа куни, рамазон ойининг тўртида (06.03.1405) қалъа Дабусийға еттиларким, ул қалъа асру берк ва мустаҳкам эрур. Ва Самарқанд суйи[1126] анинг тубидин ўтар. Ул ерда Мангли Хожанинг иниси Баён Темур Хозин (Самарқанддин) келди ва Хожа Йусуф
314б ва /Арғуншоҳбекдин хатлар келтурди. Мазмуни буким, «Бизларким, шаҳар дарвозаларини сизларға очмадук, хаёл қилмағайсизким, йаағи бўлуб очмадук. Бизнинг мақсудимиз соҳибқироннинг васияти эрди ва ул васиятни биз ўзга қилмасбиз. Ва амирзода Халил Султон келгусидур, ани ҳам шаҳарға киргали қўймасбиз. Ва мунга мушфиқбизким, тахтғоҳни сақлағайбиз анга чаким, амирзода Пир Муҳаммад валийаҳд келгай. Ул келгондин сўнг шаҳарни анга тобшурурбиз. Сизларға хабар йибардук, то кўнглунгуз қолмағай ва биздин маъзур тутқайсиз». Ва хатнинг охирида онтлар ичиб эрдиларким, «Ўшундоқ қилурбиз ва ўзга қилмасбиз».

www.ziyouz.com kutubxonasi

Аммо беклар хатни ўқуб, аларнинг сўзларига иътамид қилмадилар. Аммо маслаҳат учун келгон киши била йана Самарқанддаги бекларга хат йибардиларким, «Раҳмат сизларга, фикриким қилибсиз, мундин йахшироқ фикр бўлмас. Ушбу фикрингиз била муттафиқ бўлунглар ва шаҳарни мазбут сақлангиз. Ва агар хилоф қилсангиз, кўб пушаймон бўлғунгуз турур. Агар сизлар бу сўзлар била мустаҳкам бўлуб, шаҳар сақласангиз, то шаҳзодаи валийаҳд келгунча ҳазрат соҳибқироннинг васияти била амал қилмиш бўлгайсиз. Ва сизлардин олам бўлғунча йахшилиқ дегайлар ва сизлардин бу йахши ишингиз оламда ёдгор қолғай. Шаҳзода бу тахт устида қарор тобса, сизларким, анинг учун тахтни сақлағансиз, муқаррар турурким, мартабаларингизни улуғ қилғусидур ва анинг давлатида сарафроз ва шодком бўлғунгуз турур. Ва агар йамон хаёл қилиб сўзунгуздии қайтсангиз ва ўзга андиша қилиб валийнеъмат аҳдиға вафо қилмағайсиз, бу бадномлиқ била оламда машҳур бўлгайсиз», деб хат битиб, Баён Темур Хозинға бердилар. Ўшул замон ул қайтиб Самарқандда кетти.

Амирзода Халил Султон била Самарқанддаги /беклар муттафиқ бўлғонлари

315а

Баён Темур Хазиначи Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди. Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек шаҳзодалар била Бухороға мутаважжиҳ бўлдилар. Ва икки-уч кундин сўнг хабар келдиким, амирзода Халил Султон беклар била ва черики била Тошканддин Самарқанд сори мутаважжиҳ булуб эрди, бу даъво билаким, мулкни олғай. Амир Хожа Йусуф пешкашлар била Самарқанддин чиқиб, Шероз[1127] борибким, андин шаҳарғача тўрт йағочи йўл турур, амирзода Халил Султонни анда кўруб, пешкашларини тортиб турур. Ва акобиру ашроф барча Самарқанддин чиқиб ўтрув борғондирлар ва Кўҳак суйиға стқонда Арғуншоҳ шаҳарнинг калидларини ва хазина калидларини олиб бориб, анда кўрунуш қилиб турур, ва барча бадаҳдлар иттифоқ била анга мулозим бўлдилар ва соҳибқирон (руҳидин) ҳеч андиша қилмадилар.

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва ўзга беклар бу хабарни эшиттилар, аларга лаънат деб, хатлар йибардилар ва ўзлари Бухороға бориб, шаҳарға етиб, Айюб пайғамбар алайҳиссаломнинг мазорини тавоф қилиб, мадад ва ҳиммат тилаб, шаҳарға кирдилар. Ва йана йанги бошдин шарт ва аҳд қилдилар ва шаҳарнинг иморатиға машғул бўлдилар. Ва шаҳарни икки бўлуб, ул сориким, иморат ва шаҳар бозори сори эрди, амир Шоҳ Малик ва амирзода Улуғбек сақлагайлар, ва ул ярмиким, ташқари сори турур, Иброҳим Султон ва амир Шайх Нуриддин сақлағайлар. Ва Рустам Барлос ва иниси Ҳамза ва Аталмиш ва Тўкал Қарқара ва ўзга беклар шаҳар ичида турсунлар. Ва ҳар бири бир дарвозани муҳофизат қилиб хабардор бўлгайлар. Ва бу тариқ била қарор қилиб, ҳар кишн ўз ишига машғул бўлди. Ва шаҳарнинг буржу борусини иморат қилдилар.

Амирзода Халил Султон Самарқанд тахтида ўлтуруб, подшоҳ бўлғонининг зикри

315б

/Мавлоно Бадриддин мунажжим ихтиёри била чаҳоршанба куни, рамазоннинг ўн олтисида торих саккиз юз еттида, товуқ йилида (18.03.1405) амирзода Халил Султон Самарқанд шаҳриға кириб, арк қалъасига кириб, хазиналарин мутасарриф бўлуб, тахтда ултурди. Шаҳзодалар ва беклар барча юкунуб, муборакбод дедилар. Ва маслаҳат учун амирзода Муҳаммад Жаҳонгирким, амирзода Муҳаммад Султоннинг ўгли эрди ва амирзода Пир Муҳаммад валийаҳднинг биродарзодаси бўлур эрди, ани хон қилди ва анинг ёши ул маҳалда тўққуз йил эрди. Ва ани иззат учун юқори ўлтургузди. Ва амирзода Халил Султон истиқлол била салтанат амриға машғул бўлди ва сикка ва хутба Моваройуннаҳрда анинг отиға ўқудилар. Икки кундин сўнг амирзода Муҳаммад Султоннинг мадрасасиға бориб, йана таъзият очтилар. Барча эл қаро тўплар кийиб, нолау зори қилабошладилар. Назм:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Йана тушти олам аро юз хурўш,
Йана урди ғам ўти даҳр ичра жўш.
Равон бўлди ул ғамда мардум берун,
Халойиқ кўзидин (бўлди) йана сел хун.

Ва андоқ нола ва фарёд ва жўшу хурўш элдин қўбтиким, шарҳ қилса бўлмас. Фарёду фиғондин сўнг қўйлар ва отлар ва утлар ўлдуруб, ош тартиб эттилар ва неча кун пайи ош бердилар. Ва андин сўнг соҳибқироннинг хосса наққорасини бир замони чорлаб, андин сўнг йирттилар.

Ҳазрат соҳибқирони покэътиқодқаким, асру ихлос ва сидқ ҳазрат Расолат, салл Аллоҳу, *алайҳи ва салламнинг* авлодиға бор эрди, доим хотирида ул эрдиким, ўлгондин сўнг Саййид Барака алайҳир раҳмат вар ризвоннинг аёғи сори бўлғай. Неча кундин сўнг Саййиди мушори илайҳининг муборак сўнгагиким, Андахудда амонат қўйуб эрдилар, аларни келтуруб ул гунбазким, соҳибқироннинг холи хатти букун учун йасаб эрди, келтуруб дафн
316а қилдилар. Ва ул /ҳазратни нечукким ният қилиб эрди, Саййид мушори илайҳининг аёғи сори кўмдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонни тақи анда (ул ҳазратнинг ёниға) қўйдилар. *Наввара Аллаҳ марақидиҳим би қанадил ил-мағфирати вал-ғуфрани ва "атараҳо би-насаим ал-унс мин ҳадаиқил жинони башарраҳум Раббуҳум би-раҳматиҳ минҳи вар ризван.* Самарқанднинг салтанати амирзода Халил Султонға қарор тобти. Хазина эшикин очиб, бекларига инъомлар қилди, эътидол сақламай олтуну кумушни буғдой тортқон тарозуси била улаштурди.

Амирзода Халил Султон подшоҳ бўлғонининг зикри ва йана завол тобқонининг сабаби

Ҳушманд, соҳибдил, доно подшоҳлиқ мартабасини ҳазрат Азза жалла жалолуҳунунг кўланкаси билур. Жаҳонбонлиқ ва фармон замонининг поясини ҳазрат Ҳаққ қудратидин билур. Ва бу иш ҳар кишига муяссар бўлмас, то киши бу амрга лойиқ бўлмағунча. Шоҳлиқ чатри ҳумоий турурким, хосса бандаларигаким: *Йахтассу би-раҳматиҳи ман йашаъу*[1129] саодат қанотини хосса бандаларининг бошлариға очиб, кўланка солур, то бу мартабаға еткайлар. Ва шоҳлиқ черикнинг кўпи била ё мол била муяссар бўлмас.

Мақсуд бу сўздин ул турурким, шавкат ва комкорлиқ асбобидинким, амирзода Халил Султонға муяссар бўлди, олам бино бўлғондин бери мушкилким, кишига мундоқ асбоб муяссар бўлмиш бўлғай. Ва насаб юзидин соҳибқироннинг набираси эрди. Ва соҳибқирон ўлгондин сўнг барча беклар ва черик Тошкантда анинг била эрдилар. Бу хабарни эшитиб, барча ҳайрон бўлуб эрдилар. Аммо соҳибқироннинг ҳозир ўғлонларидин андин улуғроқ киши йўқ эрдиким, ани подшоҳ кўтардилар. Ва бу ишни йахши иш билиб, Самарқанд келиб, Самарқанддаги беклар ва бузурглар барча бу маъни била муттафиқ бўлуб, рози бўлуб, ани подшоҳ кўтардилар. Ва молу хазинани
316б анга тобшурдилар. /Ва шаҳзода Халил Султон Самарқанд тахтида подшоҳ бўлуб, давлат била ўлтурди. Ул маҳалда Самарқанддек ер юзида маъмур шаҳар йўқ эрди. Ва атроф оламдаги фозиллар ва донишмандлар ва ҳунармандлар кўчлари била анда эрдилар. Ва хазиналарким, анда бор эрди — олтуну кумиш ва рахту қумош ва аслаҳа — ҳар нимадин хазиналар тўла эрди, андоққим, агар барча олам нависанда бўлуб, ҳисоб этса эрдилар, бир хазинанинг уҳдасидин чиқа олмас эрдилар. Ва хайма ва хиргоҳ ва саропарда ва соябон не худким шарҳ қила олур, анинг учунким, Эрону Турондаги подшоҳларнинг йиллар йиғилгон хазиналари, Қалмоқдин Румғача ва Ҳиндустондин Шомғача, Хоразмдин Дашти Қифчоққача, Рус ва Булғор ва Фаранг — бу барча вилоятлардин ҳар нимаким, олиб эрдилар, барчани мунда келтуруб, жамъ этиб эрдилар. Ва ўттуз олти йилким, ҳазрат соҳибқирон оламни мусаххар қилиб эрди ва вилоятларнинг молу хирожи мунда тушар эди, мундоқ хазина ва йароқ бу шаҳзоданинг эликига тушти, тўрт йилда андоқ қилдиким, ул молдин ҳеч асар қолмади. Ва анинг давлатиға заволи бўлғонининг сабаби бу эрдиким, нечукким бурун баён қилиб эрдукким, Шод Мулк отлиқ амир Ҳожи Сайфуддиннинг тағмаларидин эрди, анга ошиқ бўлуб, ҳазрат соҳибқирондин йашура ани никоҳ қилиб олиб эрди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Аммо қўрқунчдин анинг висолиға ета олмас эрди. Подшоҳ бўлғонда фароғат била анинг била айшу ишрат қилур эрди. Ва анинг сеҳридин асло чиқмас эрди. Ва ҳар неким, ул маслаҳат кўрса эрди, ўшандоқ қилур эрди ва ўз
317а ихтиёрини анга берди. Ва исроф эликини очиб, андоқ хазинани оз фурсатда талаф қилди. Ва андоқ кишиларни тарбият эттиким, вилоят алар жиҳатидин хароб бўлди. Ва бир жамоат/ ётларни ўзига муҳаррам қилиб, аларни бек этти. Ва ул нокасларнинг димоглари ҳайбат пайдо қилиб, басе, фасод қилур эрдилар. Ва йана бир йамон ҳаракат бу эрдиким, ул хотунким, анинг маҳбуби эрди, анга дедиким, «Соҳибқироннинг қамолари ва хотунлари кўб турур. Ҳар бирини бир бекка бермак керак, то бу беклар жолалари била давлатхоҳ ва ҳаводор бўлгайлар. Ва алар йакжиҳат бўлғонидин сўнг олам низом ва қарор тобқуси турур». Кўб васваса қилғондин сўнг ул шаҳзодаи ақлсиз бир жамоатиким, вожибул азм эрдилар ва анга барча анодек эрдилар, куч била ҳар бирини бир бекига берди. Ва дурларни ҳаромхўрлар билан бир ерда қўшди ва ёқут рамойини атиқ била тенг қилди. Шеър:

Бу иш қилди ва бўлмади шармисор,
На эл юзидин ул, на аз кирдикор.
Чу фориг эрур шаҳ зино, хушу бод,
Анинг мулки бот боргусидур барбод.

Бу ҳаракатидин барча черик ва раъийат андин кўнгул узуб, анинг била йамон бўлдилар. Ва бу барча йамон мусоҳибларнинг мусоҳибатидин бўлди. Ва ножинс кишилар била ҳамнўшин бўлгон жиҳатидин эрди.

Бу воқиъа бўлғондин сўнг барча эл билдиким, соҳибқиронким, бу хотунни ўлдургали буюруб эрди, бежиҳат эрмас эрмиш. Бали, ул кўнгулдаким, ал-ҳамомат зиёни бўлғай, ҳеч нима каззоф била бўлмас. Албатта, анда бир сирри борким, ўзгалар ани фаҳм қилмаслар.

ХОТИМА

Соҳибқирони нек, ул ҳолатиким, йалғуз эрди ва не-нималар анга воқиъ бўлди ва ўғулляриким, айёми давлатида бор эрди, киши эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг авсофи ва ахлоқи ҳамидаси, *анара Аллаҳ*
317б *бурҳонаҳу*,/ ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло тавфиқидин салтанат мартабасида етиб, жамъ қилиб эрди. Ва камоли муъаддалат ва диндорлиғидин, заръийатпарварлигидин *Инна Аллаҳу йаъмуру бил-ʻадл вал иҳсан*[130] била амал қилиб, барча фақиру мискиндин хабардор эрди, нечукким юқорида андак шарҳ қилдук. Мақсуд бу сўздин бир неча фазилати турурким, соҳибқироннинг хоссаси эрди. Ва ҳазрат соҳибқироннинг тўққузунчи атоси Туманахон эрди, Бузинжар наслидинким, қиёт қавмидин эрдиким, Қиёт Турк ибн Йофаснинг ўғли эрди. Ва Йофас Нуҳ алайҳиссаломнинг ўғли эрди.

Аммо соҳибқироннинг атоси амир Тарағай эрди ва анинг атоси амир Баргул. Аммо буларнинг шавкат ва салтанат била ҳушлари йўқ эрди. Мулку салтанатни уруғ-қиёшлариға тобшуруб, ўзлари дарвешлар ва сулаҳоларға мулозимат қилур эрдилар. Аммо подшоҳлиқ ва сурурлуқ ва ҳазратнинг аслида ёр экон жиҳатидин йигирми беш ёшида ҳиммат этагига элик уруб, тўққуз йил юруб, куб ишлар қилиб, салтанат амрига машғул бўлди. Барча ишни йалғуз қилиб, гаҳи раъй ва тадбир била, гаҳи қилич зарби била иш қилур эрди. Ва мундоқ ишларким, ул қилди, ҳаргиз ҳеч киши қилмағондур, нечук китобда шарҳ қилиббиз. Ва ўттуз беш ёшида салтанат тахтида ўлтурди ва мақоми аслини пойтахт қилди. Ва ўттуз олти йил юруб, оламни мусаххар қилди. Чиғатойхоннинг улусини ва Ҳулогухоннинг улусини ва ўзга улуғ мамлакатларни мусаххар қилди, нечукким, шарҳ қилибтурбиз. Ва салтанат ва подшоҳлиқни андоқ қилдиким, андин артуқ

www.ziyouz.com kutubxonasi

хаёл қилса бўлмас. Ва мундоқ салтанат ҳаргиз киши қилмаған турур. Анинг учунким, андин бурун ҳар подшоҳким оламни забт қилиб
318а турур, анинг учун ўзгалар бориб иш қилған турурлар. Ва баъзи / вилоятларға бормай биров-нима била сулҳ қилиб турурлар ва анинг била рози бўлғондурлар, нечукким тарихлари маълум турур. Аммо бу соҳибқирон ҳар ерким, йақин ва йироқ эрди, ул сори мутаважжиҳ бўлуб, андаги подшоҳни андин кўтариб, ўғлонларидин бировни анда қўйуб кетти. Ва ўзга подшоҳлардек оз нима билан қониъ бўлмади.

Ва йана соҳибқироннинг иши бу эрдиким, агарчи қурултой қилиб, беклари била ва шаҳзодалар била мамлакат иши учун кенгаш қилур эрди. Аммо ул кенгаш била амал қилмай, ҳар неким ўзи маслаҳат кўрса эрди ё кўнглида тушса эрди, анинг била амал қилур эрди[1131]. Ва ул тадбир давлати била мувофиқ тушуб, хотири тилагондек бўлур эрди. Ва нечукким кенгашда ўзи хаёл қилған иш била ишлар эрди. Ҳар ердаким, борур эрди, ўзи илгари юруб иш қилур эрди ва ўзгаларға буюрмас эрди.

Бу соҳибқироннинг майли иморат била ва хайру эҳсон била асру кўб эрди. Ва андин кўб иморатлар ва масжиду хонақоҳ ва работу кўфрук ва ғайруҳу оламда бисёр қолиб турур: Эрону Туронда ва борур-келур кишилар ва мусофирлар ва андин қайда ҳар қайда тобарлар.

Ва йана ҳазрат Ҳаққнинг иноятларидин улдурурким, соҳибқирон саодатмандқа Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло ўғлонлар каромат қилиб эрдиким, умид кўзи аларнинг жамолидин йаруқ эрди. Ва бу ўғлонлар ва набиралар ўттуз олти киши эрди.

Бу тафсил била Жаҳонгир мирзо наслидин ўн бир ўғул эрдиким, барча соҳибқирон замонида эрдилар.

Мирзо Муҳаммад Султондин уч ўғул: Муҳаммад Жаҳонгир тўққуз ёшида эрди; Саъд Ваққос олти ёшида эрди; Йаҳё беш ёшида эрди; ва амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир йигирми еттида эрди. Андин етти ўғул қолди, барчадин улуғ Қайду эрди, тўққуз ёшида, Холид (етти
318б ёшда) эрди; Бузанжир, / Саъд Ваққос, Санжар, Қайсар, Жаҳонгир.

Ва шаҳзода Умаршайхдин тўққуз ўғул ва набира эрди; Пир Муҳаммад йигирми олтисида эрди; бир ўғли Умаршайх етти ёшида эрди; ва Рустам ибн Умаршайх йигирми тўрт ёшида; икки ўғли — Усмон олтисида эрди ва Султон Али бир ёшида; ва Искандар ибн Умаршайх йигирми бир ёшида, Аҳмад ўн саккиз ёшида, Сайди Аҳмад — ўн беш ёшида, Бойқаро — ўн икки ёшида.

Ва шаҳзода Мироншоҳ ўттуз етти ёшида борди, етти ўғул ва набира андин қолди: Або Бакр — йигирми учда, икки ўғул била; Алангир — тўққуз ёшида, Усмон Чалабий — ўн тўрт ёшида; Умар ибн Мироншоҳ — йигирми иккида; ва Халил Султон — йигирми бир ёшида; ва Ийжал — ўн ёшида; Суйурғатмиш — олти ёшида.

Ва йана шаҳзодаи олий Мирзо Шоҳрух — йигирми саккизда, етти ўғул била: Улуғбек ва Иброҳим Султон — иккаласи ўн бир ёшида; Бойсунғур — саккиз ёшида; Суйурғатмиш — олти ёшида; Муҳаммад Жўки — уч ёшида; Жон ўғлон — икки ёшида; Йарди — бир ёшида.

Соҳибқирон наслидин бу ўттуз олти подшоҳ ва подшоҳзода эрдиларким, ул ҳазратнинг ҳаётида булар бор эрдилар.

Ва қизлари ўн етти эрди. Ва соҳибқирондин бир қиз эрди оти Султонбахт бегим; ва Умаршайх мирзодин уч қиз эрди; ва амирзода Муҳаммад Султондин уч қиз ва шаҳзода Мироншоҳдин тўрт қиз ва шаҳзода Шоҳрухдин бир қиз ва амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирдин уч қиз ва амирзода Або Бакрдин бир қиз ва Халил Султондин бир қиз ва амирзода Султон Ҳусайнким, соҳибқироннинг (қизининг)

www.ziyouz.com kutubxonasi

қизидан эрди ва Муҳаммадбек ибн Мусанинг ўғли эрди, ул маҳалда йигирми беш ёшда эрди.

Доъийайи азалда тақдир мундоқ бўлғон эрмишким, бу давлат ва саодат ва салтанат шаҳзода Шоҳрухда бўлғай. Соҳибқирондин (сўнг)
319а ул подшоҳ бўлуб, басе ишлар қилди/ ва анинг воқиъоти ва ҳолоти ўзга мақолада баён бўлғуси турур. *Валлоҳу аълам биссавоб.*

Хотима бир неча байтким биланким, ҳазрат соҳибқироннинг олий давлатидин воқиъ бўлди.

Тилинг тортғил, эй котиб, ва бўл хамуш,
Неча қисса ўқуб қилурсен хуруш.
Демаким, жаҳондин бўлубтур ниҳон,
Темур ул шаҳаншоҳи соҳибқирон.
Ки то бўлғусидур фалак ичра меҳр,
Жаҳон ичра будур гардунспеҳр.
Дегайлар анинг қиссасин ошикор,
Бари аҳли дониш ба лайлу наҳор,
Чу ул кетти, поянда бўлсун мудом,
Бу хоқони диндори олиймақом.
Шаҳаншоҳи динпарвару додгар,
Адлидин берди даври хабар.
Шаҳаншоҳи Эрону Туронзамин,
Анга шоҳлар бандаи камтарин.
Бу олам анинг ҳимматида жави,
Юзидин маҳу меҳр бир партави.
Анинг қасриға бу фалак поя,
Фаридун анга бир фурумоя.
Анинг адлидин оламе шодмон,
Жафоу ситам тиғидиндур ниҳон.
Анинг даврида бўлди кам дарду ғам,
Эшитмас киши эмди номи ситам.
Илоҳо, ки то бўлғусидур жаҳон,
Фалак узра хуршид бўлғай аён.
Паноҳингда тутғил сен эй кирдикор,
Ким асру эрур шоҳи никушиъор.
Бу хонким, эрур шоҳи оламтабор,
Ўзидек ўғуллари ҳам номдор.
Эрур ҳар бири сарви боғи биҳишт,
Атодек бари пок ва никусиришт.
Жавонбахт ва диндор ва покэътиқод,
Бари пок ва покиза ва покзод.
Бу шаҳзодаларни сен, эй кирдикор,
Йамон кўздин асрағил, эй Бирубор.

(Омийн ё Роббул оламийн!)

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИЗОҲЛАР

www.ziyouz.com kutubxonasi

www.ziyouz.com kutubxonasi

1. Китобнинг сарварағида у номланмаган ва сарлавҳа ҳам қўйилмаган. Бундан буён қавс ичида сўзлар биз томонимиздан келтирилади.
2. Қуръон. Ра'д сураси, 2-оят.
3. Матннинг шу ери ўта пикаст бўлиб, Қуръоннинг шундай бошланган оятини ўқиш насиб бўлмади.
4. Рустам — Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги афсонавий қаҳрамон.
5. Ҳотам — саховати ва сахийлиги билан донг таратган машҳур араб, у Арабистон яриморолининг шимолидаги Той қабиласидан бўлгани учун Ҳотам Тоий дейилган. Сахийлиги шу даражада бўлганки, меҳмон учун охирги туясини сўйган.
6. Кўчкунчихон — Шайбонийлар сулоласидан учинчи хон, Бухорода 1510—1531 йиллар ҳукм сурган.
7. Асарда келтирилган шеърларнинг аксариятини Муҳаммад Али таржима ва қайта ишлаш жараёнида форсчадан таржима қилган. Баъзан қофияни сақлаш мақсадида мисраларнинг кейинги ярмини таржимасиз қолдиради. Лекин у кўпинча мавзуга мослаштириб, муаллиф услубида асарга ўз шеърларини ҳам киритган. Ушбу шеър жумладан унинг ўзига мансуб.
8. Шарафуддин Али Яздий — «Зафарнома»нинг муаллифи, Шоҳрух саройида хизмат қилган ва асарни ҳижрий 828 мелодий 1424-25 йили тугатиб унга тақдим қилган (муфассалроқ кириш мақолага қаранг).
9. «Зафарнома»да соҳибқирон асосан «Амир Темур» деб аталган бўлса ҳам Муҳаммад Али унинг ўз даврида асли номи билан Темурбек деяпти.
10. Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али Бухорий ҳақида унинг Кўчкунчихон саройида хизмат қилгани ва унинг буйруғи билан Шарафуддин Али Яздий «Зафарнома»сини эски ўзбекчага ағдарганидан бошқа маълумот топилмади.
11. Қуръон. Ан-Нисо сураси, 59-оят.
12. Муҳаммад Алининг бу охирги сўзлари унинг феъли-атворини бироз ёритади ва унинг ўта камтар бўлганлигидан гувоҳлик беради.
13. Муҳаммад Али асарни ағдариш жараёнида Шарафуддин асаридаги мўғуллар ва Мовароуннаҳрнинг Амир Темургача тарихига алоқадор йирик Муқаддимани киритмаган.
14. Қуръон. Тоҳа сураси, 50-оят.
15. Пайғамбар ҳадисларини бундан буён изоҳсиз ва ҳаволасиз қолдирамиз.
Темурбекнинг отаси амир Тарағай ҳақида деярли маълумот сақланмаган. У ҳақда фақат Мовароуннаҳрнинг йирик ва бадавлат бекларидан бўлса ҳам сиёсат ва ҳарб ишларига аралашмай, кўпроқ диндор мусулмон бўлганлиги маълум.
16. Қуръон. Оли Имрон сураси, 37-оят.
17. Қазон султон деб муаллиф бу ерда Чигатой улусида 1343—1346 йиллар ҳукм сурган Қазонхонни назарда тутади. Лекин Темурбекнинг туғилиш тарихи қуйида кўрсатилишича, 25-шаъбон 736 ҳижрий йили бўлиб, бу мелодий 1336 йил 8 апрелга мос келади ва мазкур хон давридан анча илгаридир. Аммо бу тарих 1334—1338 йиллар ҳукм сурган Чиғатой хони Бўзонхон даврига тўғри келади. Афтидан, Шарафуддинни иккала хон исмининг ёзилишда ўхшашлиги чалкаштирган кўринади.
18. Каш — ҳозирги Шаҳрисабз. Бу ерда муаллиф шаҳар номини «дилкаш» сўзи билан қофияда мослаштириб шу кўринишда келтирган. Лекин муаллиф қуйида шаҳар номини асосан Кеш шаклида ёзади.
Шарафуддин ўз асарида Амир Темур туғилган жойни кўрсатишда «Каш вилоятида» дейиш билан чегараланиб, у туғилган шаҳар ё қишлоқни эслатмайди. Бироқ Амирнинг сиёсий душмани Ибн Арабшоҳ унинг туғилган жойи деб Хожа Илғор қишлоғини кўрсатган (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур. Тошкент — «Меҳнат», I-китоб, 1992, 68-бет).
19. Такина Хотун — Амир Темурнинг онаси. Амир Тарағайнинг бундан бошқа тағин бир хотини, Қадоқ Хотун бўлганлиги маълум. Бу ҳақда қуйида 116а-бетга қаранг.
20. Қуръон. Аз-Зуҳруф сураси, 52-оят.
21. Қуръон. Аш-Шўро сураси, 5-оят.
22. Қочули Баҳодур — Амир Темурнинг аждоди.
23. Туманайхон — Чингиз аждодларидан бири.
24. Ватад — астрология тушунчаси, том маъноси қозиқ демакдир. Эклиптиканинг осмон

www.ziyouz.com kutubxonasi

меридиани ва уфқ доираси билан кесишган тўрт нуқтасини ватадлар дейилган. Демак, ватадлар тўртта бўлган. Эклиптика чиқувчи даражасининг уфқ доираси билан кесишган нуқтасини биринчи ватад дейилган. Одатда тўртинчи ватад ўнинчи астрологик уйга (Муҳаммад Али уни ўғузчасига эв деган) тўғри келган (қаранг: Абу Райҳон Беруний, Танланган асарлар, V ж., Биринчи китоб, Қонуни Масъудий, 1-5-мақолалар. Тошкент, «Фан», 358-бет).

25. Бу ерда шеърий тарзда Амир Темурнинг болалик йилларидаги ҳаёти ва феъли-атвори ҳақида айтилганлар соҳибқироннинг ўз «Таржимаи ҳоли»да баён қилганига зид келмайди (қаранг: Амир Темур Гурагон. Зафар йўли (Таржимаи ҳол). Нашрга тайёрловчи, таржимон, сўз боши ва изоҳлар муаллифи Ашраф Аҳмад). Тошкент, «Фан», 1972, 31-бет.
26. Қуръон. Ал-Анъом сураси, 83-оят.
27. Қуръон. Бақара сураси, 251-оят.
28. Фаридун ва Исфандиёр — Фирдавсий «Шоҳномаси»даги қаҳрамонлар.
29. Абу-н-Наср Шоҳрух Баҳодурхон (1377—1447) — Амир Темурнинг кенжа ўғли ва вориси, 1407 йилдан то умрининг охиригача 40 йил давомида Темурийлар мулкининг ягона ҳокими бўлди. Шарафуддин «Зафарнома»ни ҳижрий 829 (мелодий 1424-25) йили тугатиб, унга тақдим қилган.
30. Қуръон. Ал-Қалам сураси, 1-оят.
31. Абул Фатҳ Иброҳим Султон — Шоҳрухнинг иккинчи ўғли, Улуғбек билан бир йили — 1394 йил 14 августида — туғилган.
32. Йаздон — Исломдан аввал пахлавий форс тилида худонинг номи. Лекин Исломдан сўнг форслар Аллоҳни ҳам шу ном билан атайбердилар.
33. «Икки Иброҳим» деб Иброҳим пайгамбар ва Иброҳим Султон назарда тутилаётир.
34. Аҳмад — Муҳаммад пайгамбар.
35. Қазағонбек — амир Қазағон — чиғатой амирларидан, у биринчи бўлиб, 1346 йили чиғатой хонларидан Мовароуннаҳрда ҳокимиятни тортиб олган.
36. Йасур Ўғлон — Чиғатой авлодларидан.

Юқорида айтганимиздек (7-изоҳга қаранг), Шарафуддин янглишликка йўл қўйиб, Бўзонхон (1334—1338) билан Қазонхонни (1343—1346) адаштираянти.

37. Чиғатой — Чингизхоннинг иккинчи ўғли ва бунинг ўлимидан аввал 1227 йили қилган васиятига кўра Чиғатойга улус сифатида бутун Марказий Осиё Шарқий Туркистонгача ва ҳозирги Афғонистон ерлари теккан. У 1227—1241 йиллар хонлик қилган.
38. Соли Сарой — Амударё бўйида Термиздан юқорироқдаги шаҳарча. Мўғулларнинг Мовароуннаҳрдаги қароргоҳларидан бири бўлган. У 1220/21 йил қишини Чингизхон шу ерда ўтказгани натижасида юзага келган (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т. I, М.: 1963, с. 495). Ҳозир Сурхондарё вилоятида Сарой деган қишлоқ.
39. Дори Занги — Сурхон воҳасига шимолдан туташган қумлоқ чўллар.
40. Қарши — чиғатой хони Кўппакхон (1309, 1318—1326) томонидан Қашқадарё воҳасида қадимги Нахшаб (Насаф)дан 2,5 фарсах (тахм. 15 км) масофада барпо қилган қаср (қарши — мўғулчада «қаср» демакдир) атрофида шаклланган шаҳар (қаранг: Бартольд В. В. — мазкур асар, 190-191-бетлар). Кейинчалик Нахшаб вайрон бўлганидан сўнг воҳанинг бош шаҳри бўлиб қолди. Ҳозир Қашқадарё вилоятининг маъмурий маркази.
41. Мовароуннаҳр — Марказий Осиёнинг Амударёдан шарқдаги ерларга араблар томонидан берилган ном (Мовароуннаҳр — арабчада «дарёнинг нарёги» демакдир). Араблар берган ном эса қадимги юнонча Трансоксания («Окс» — «Амударё орқасидаги ерлар» демак) сўзининг эркин таржимаси ва бу юнонча ном эса қадимги Хоразм турклари тилидаги «Арияқ», яъни «нариёқ» сўзининг таржимаси деб ҳисобланади.
42. Туркистон деб бу ерда Сирдарёдан Қашқаргача ерлар назарда тутилади.
43. Бу ерда Шарафуддин Бўзон билан Қазон орасидаги Эсун Темур ва Муҳаммад хонларнинг подшоҳлик йилларини эътиборга олмаяпти. Бу ҳолда Бўзонхон тахтга ўтирган йил 1334 дан то Қазонхон ўлдирилган 1347 йилгача ҳижрий 14 йил ўтган бўлади (7, 26-изоҳларга қаранг).
44. Донишмандча Ўғлон — амир Қазағон томонидан Чиғатойлар тахтига ўтказилган қўғирчоқ хон. У аслида Чиғатой наслидан бўлмай Чингизхоннинг учинчи ўғли Ўкдайхон наслидан; 1346—1348 йиллар ҳукм сурган.
45. Баёнқули ўғлон — Чиғатой улусидаги 26-нчи мўғул хони, у фақат Мовароуннаҳрда хон эди ва унинг ҳукми Сирдарёдан шарқдаги ерларга ўтмас эди. У ерларда Чиғатойларнинг бошқа уруғи ҳукм сурарди. У Чиғатой авлодларидан бўлмиш Суюрғатмишнинг ўғли эрди.
46. Арҳанг — ўрта асрларда Амударёнинг юқори оқими ҳозирги Шерхон яқинидаги кечик.
47. Сарой — Соли Сарой (28-изоҳга қаранг).
48. Хуросон географик тушунчаси турли даврларда ўзгариб турган. Илк ўрта асрларда Хуросон (қадимги форсчада — «шарқий ер» демакдир) таркибига Эроннинг Кошон шаҳридан шарқ ва шимоли-шарқдаги ерлар, Туркманистоннинг Дарғон ота параллелигача қисми, Шимоли-ғарбий Афғонистон ерлари кирган. X асрда Сомонийлар давлатини Хуросон давлати дейилган. Ҳолбуки, бу давлат таркибига ҳозирги Эрон ва Афғонис-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тон ерлари ва деярли бутун Мовароуннаҳр кирган. Темур даврида бу тушунча билан асосан ҳозирги Эроннинг шу номли остони ва Афғонистоннинг шимоли-шарқини қамралган.

49. Абу Саъидхон — Эронда Ҳулогу авлодларидан мўғул хони, 1317—1335 йиллар ҳукм сурган ва мусулмон бўлган. Шарафуддин сўзларига зид ўлароқ Эронда Абу Саъиддан кейин ҳам то 1353 йилгача бир неча мўғул хони ҳукм сурган (қаранг: Босворт К. Э. Мусульманские династии. М.: «Наука», 1971, с. 200). Бундан кейин Эрон Жалойирийлар, Музаффарийлар ва Куртлар сулолалари ҳамда сарбадорлар ўртасида тақсимлаб олинган.
50. Хоразмшоҳ Жалолиддин Манкбурнининг мўғуллар билан 1220—1231 йиллар ўн бир йил қаҳрамонона кураши натижасида мўғуллар Эронни забт этишга муяссар бўлмаган эдилар. Мўғуллар фақат Эроннинг шарқи, жумладан Ҳирот вилоятини ва ҳозирги Афғонистон ерлариии босиб олган эдилар ва бу ерлар кейинчалик Чиғатой улусига қўшилган эди. Асли Афғонистон марказидаги Ғўр ўлкасидан бўлган Шамсуддин Муҳаммад Курт 1244 йили Ҳиротни ўз мулкига қўшиб олиб, мўғул хони Мунке (1251—1259) даврида пойтахтини шу шаҳарга кўчиради. Ва шундан то Амир Темур давригача Ҳиротни келиб чиқиши туркий бўлган Куртлар сулоласи бошқаради.
Бу ерда Шарафуддин Али Йаздий эслатган Муъизуддин Ҳусайн (1331—1370) шу сулоланинг энг қудратли ҳокимларидан эди (қаранг: Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. УП, М.: «Наука», 1971, с. 75-77).
51. Сабзавор — Хуросоннинг шимолида Машҳаддан 300 км гарбда жойлашган шаҳар, Байҳақ ноҳиясига киради.
XIV асрнинг 30-йилларида бу шаҳарда шиъа мазҳабидаги фидоийларнинг ҳаракати юзага келади. Улар шу қадар мутаасиб диндорлар эдики, ҳатто бошларини дорга беришга тайёр эдилар, ва шунинг учун «сарбадор» (яъни «бошни дорга», Шарафуддинда бузиб «сарбадол» дейилган) деб атаганлар. Улар 1337—1381 йиллар Сабзавор ва унинг атрофида сарбадорлар давлати ва сулоласига асос солиб, ҳукм сурдилар. Шайх Ҳасан Жувайний ва Важиҳуддин Масъуд — сарбадорларнинг сардорлари.
Бироз сўнг Хуросон сарбадорлари таъсири остида Самарқандда ҳар сарбадорлар ҳаракати юзага келади.
52. Андхуд (ҳозирги Андхўй) ва Шибирғон — Хуросоннинг шимоли-гарбидаги қадимги шаҳарлар; Чигатой улусига қарам бўлган. Ҳозир улар Афғонистоннинг шимоли-гарбида.
53. «Зафарнома»нинг форсча нусхасида Пойи Мурғондан Кўҳдистонгача девор қурилгани ҳақида айтилган (қаранг: Шарафуддин Али Яздий Зафарнома. Танқидий матн. (Нашрга тайёрлаш, сўз боши, изоҳ ва кўрсаткичлар А. Уринбоевники. Тошкент, «Фан», 1972, 93а варақ).
Кўҳдистон — Ҳиротдан шимоли-шарқдаги тоғлар.
54. Адув — арабча «душман» демакдир.
55. Бошгон дараси — Ҳиротдан шимоли-шарқда Каруҳ яқинидаги дара.
56. Яъни қувладилар.
57. Малик Бақир — Куртлар сулоласининг вакили, Малик Ҳусайннинг укаси.
58. Муаллиф бу ерда «Ғўрийлар» деб Куртлар сулоласининг келиб чиқиши жойи Ғўрга нисбат бераяпти (50-изоҳга қаранг).
60. Бодғис — Мурғоб ва Ҳарируд (Тажан) дарёлари оралиғидаги водий ўлка.
61. Бу ерда ва бундан буён «бир бўлак киши» иборасини «бир гуруҳ одам» ва «қалин эл» иборасини «кўп одам» деб тушунмоқ керак.
62. Ашкалча — Ҳирот яқинидаги қалъа.
63. Яъни қамади.
64. Қаронур — Сурхон воҳасидаги бир мавзеъ.
65. Мунк — Хутталон вилоятида Кичик Сурхоб дарёси бўйидаги ўрта асрлардаги йирик шаҳар. Ҳозир унинг ўрнида Балжувон (Тожикистонда) шаҳри жойлашган.
66. Қуръон. Ан-Нисо сураси, 87-оят.
67. «Каминда эдиким» — яъни «пистирмада эди».
68. Қундуз — Афғонистоннинг шимолида шу номлик дарёнинг ўнг соҳилидаги шаҳар.
69. Темуршоҳ Ўғлон — Мовароуннаҳрда Чигатой сулоласидан 27-нчи хон, 1359—1361 йиллар ҳукм сурган. Овруна манбаъларида у Шоҳ Темур номи билан юритилади.
Йасун Темурхон — Чигатой улусида 22-нчи хон.
70. Шайх Сайфуддин Бохарзий — Исломда тасаввуф оқимининг энг йирик намояндаларидан, асли Ҳирот яқинидаги Бохарз қишлогидан бўлган. Туғилган йили аниқ маълум эмас, лекин XII асрнинг охирги чорагига тўғри келади. Ҳаётини асосий қисмини Мовароуннаҳрда ва кўпроқ Бухорода ўтказган, шаҳардаги Хония мадрасасининг мударриси ва мутаваллийси бўлган, 1261 йил 20 октябрида вафот этган ва Бухорода кўмилган. Мазори ва хонақоси ҳозирги кунгача сақланган.
71. Туркларнинг сулдуз уруғи Марказий Осиёга мўғуллар билан келиб, Термиздан шарқроқда Амударёнинг икки соҳили бўйлаб ўрнашиб кўчиб юрган ва ўзбекларнинг таркибига кирган.
Баён Сулдузбек шу уруғнинг энг йирик амири.

www.ziyouz.com kutubxonasi

72. Ҳожи Барлос ибн Нуралқи ибн Намула ибн Йасу Мунка ибн Қорачар Нўён — Амир Темурнинг қариндоши ва барлослар уруғининг энг йирик амири.
73. Бақлон — матнда шундай, лекин қуйида асосан Боғлон шаклида келади; қадимги Тоҳаристон жанубидаги шаҳар, ҳозир Афғонистоннинг шимолида Пули Хумридан Хонободга олиб борадиган йўлда жойлашган.
74. Андароб — Боғлондан жануби-шарқда уч кунлик масофада Ҳиндукуш тоғининг асосий чўққисига яқин водийда жойлашган ўрта асрлардаги шаҳар, ҳозир сақланмаган.
75. Боязид Жалойир — Ҳўжанд жалойирларининг бош беги — амири. Жалойирлар асли келиб чиқиши бўйича мўғул бўлиб, баён этилаётган вақтга келиб улар тўла турклашган мусулмонлар эди. Жалойирларнинг яна бир йирик қисми амир Темур даврида Ироқда бўлиб, у ерда мамлакат ва ҳокимият уларнинг қўлида бўлган.
76. Ҳусайн ибн Мусалло ибн Қазағанбек, машҳур амир Ҳусайн — Амир Темурнинг қайноғаси ва Моваоуннаҳрда ҳокимият учун курашда асосий рақиби; у амир Қазағаннинг набираси эрди. Амир Ҳусайннинг отаси амир Мусалло Қазағаннинг катта ўғли эди. У бу воқеалардан бир неча йил аввал ўман эди.
Амир Ҳусайн Қазаган ва Абдуллоҳлар тириклигида Афғонистон ва Амударё бўйларидаги ерларда ҳокимлик қиларди. У шахслар ўлганидан сўнг Мовароуннаҳр тахтига даъвогар эди.
77. Ўлжай Буға Сулдуз — сулдузлар уруғининг иккинчи йирик амири.
78. Шибирғон — Афғонистоннинг шимолида Жузжон вилоятидаги қадимги ва ҳозирги шаҳар; асосий аҳолиси ўзбеклар. Шаҳар Эроннинг Сосонийлар сулоласидан шаҳаншоҳи Шопур I (241—272) томонидан қалъа сифатида барпо қилинган ва унинг номи билан Шопуракан («Шопурнинг шаҳри») деб аталган, кейинчалик бу ном ҳозирги шаклини олган.
79. Наймонлар — аввалига мўғул қабилаларидан бири ва уларнинг аксариятини Чингизхон 1218 йилиеқ қириб юборган эди. Қолганлари Чингизхон юришларида иштирок этиб, кейинчалик турли туркий халқлар, жумладан, ўзбеклар ва қорақалпоқлар таркибига кирди. Уларнинг ўзбеклар таркибига киргани асосан Шимолий Хуросон ва Амударё бўйларида тарқалган эди. Апардийлар — наймонларнинг бир уруғи ва Муҳаммад Хожа Апардий уларнинг йирик амирларидан эди.
Шарафуддин Али ва Муҳаммад Али асарнинг бу бўлимида Амир Темур\сиёсат саҳнасига чиқиши арафасида Моваоуннаҳр ва қўшни ерлар феодал тарқоқликда эканлигини ва бундан аҳоли-раъият азият чекаётганлигини кўрсатишди.
80. Бадахшон — Марказий Осиёдаги тоғли ўлка бўлиб, Панж дарёси уни иккига бўлган. Унинг кичикроқ қисми дарёдан шимолда жойлашган бўлиб, у ҳозирги Тожикистон таркибидаги Тоғли-Бадахшон автоном вилоятидан иборат. Ўлканинг йирик қисми Панждан жанубда ҳозирги Афғонистон таркибида; бунинг маркази Файзобод ўрта асрларда бутун Бадахшоннинг маркази ҳисобланган ва ўлканинг номи билан аталган. Бадахшондаги унча-мунча йирик музофот ёки қишлоқларнинг ҳокимлари ҳам ўрта асрларда ўзларини мустақил ҳис қилиб, «шоҳ» деб ҳисоблардилар.
81. Хутталон — Вахш ва Панж дарёлари оралиғидаги тарихий ўлка, энг йирик шаҳри Мунк бўлган (65-изоҳга қаранг). Лекин Хутталон амирининг қароргоҳи Хулбук шаҳрида бўлган. Бу шаҳар ўрнида ҳозир Кўлобдан жануброқдаги Хулбоғ қишлоғи жойлашган (қаранг: Бартольд В. В. Географический обзор Мавераннахра. — Сочинения, т. 3, с. 119)
Кайхусрав Хутталоний — Хутталондаги Чиғатой амири. У аввалига Амир Темурнинг сафдоши, кейин эса душмани бўлди.
Ўлжайту Апардий — хуросонли амирлардан.
82. Ҳизр Йасурий — нуфузли Чиғатой амирларидан, Самарқанд вилоятидаги йасурийлар уруғининг беги.
Самарқанд атрофидаги Сарбал ва Тоткант манзиллари ҳақида аниқ маълумот топилмади.
83. Қўҳистон (ёки Кўҳдистон) — Хуросонда Ҳиротдан жануби-ғарбдаги тоғли ўлка. Амир Темур юришларига қадар у ерлар Ҳирот Куртларига қарам эди. Маҳаллий бек Сатилмиш Малик Муъизуддин Ҳусайнга қарши исён кўтариб, 1360 йиллар атрофида паноҳ излаб Самарқандга қочган эди. Лекин у пайтлар Мовароуннаҳрда унга мадад берадиган куч йўқ эди. Шунинг учун у Шимолий Хуросон беклари билан иттифоқ тузишга мажбур бўлган.
84. Яъни қаршисига чиқди.
85. Йабғу саҳроси — ҳозирги Туркманистоннинг жанубида Сарахс билан Тошкўпри оралиғидаги саҳро.
86. Туғлуқ Темур (1359—1370) — Чиғатой улусининг 28-нчи мустақил хони.
87. Бу ерда муаллиф Дувахон деб, 1291—1306 йиллар ҳукм сурган хон Дувани эмас, балки 1326 йили қисқа муддат хонлик қилган Дува Темурни назарда тутади.
88. Жета вилояти — кенг маънода ғарбда Сирдарёдан шарқда Иртиш дарёси ва Лобнор кўлигача ерлар. Қуйида муаллиф бу ерларни Мўғулистон ҳам дейди. Аммо биринчи сўзнинг том маъноси ва келиб чиқиши маълум эмас. Баъзи Оврупа муаллифлари уни қадимги Шарқий Оврупада яшаган гета қабиласи номи билан боғлайди. В. В. Бартольд бу сўзни «қароқчи» деб таржима қилади ва уни Болқонларда тарқалган шу

www.ziyouz.com kutubxonasi

маънодаги туркча «чете» сўзи билан боғлайди (қаранг: Бартольд В. В. Улугбек и его время. — Сочинения, т. 2, ч. II. М.: «Наука», 1964, с. 36).

89. Тармаширин деб, бу ерда Чиғатой улусидаги 19-нчи мўғул хони, Исломни қабул қилган Аловуддин Тармаширин (ҳиндча «дҳармашила», яъни «қонунга амал қилувчи» иборасидан олинган) назарда тутилади. У 1326—1334 йиллар ҳукм сурган ва у тахтга ўтирган йилидан то 1360 йилгача ҳақиқатан ҳам 33 йил ўттан бўлиб, бу йиллар Чиғатой улусида муаллиф айтганидек саккизта хон эмас, тўққизта хон ҳукм сурди (қаранг: Босворт К. Э. Мусульманские династии, с. 197). Лекин муаллифимиз Бўзонхон билан Қазонхонни бир одам деб янглишгани учун хонлар сони саккизта бўлиб қолган.
90. Хўжанд — Марказий Осиёдаги энг қадимги шаҳарлардан; ҳатто уни Искандар Зулқарнайн м.а. 328 йили сакларга қарши қалъа сифатида барпо қилган деб ҳисобланади.

Хўжанд суйи деб бу ерда Сирдарёни айтиляпти. Қуйироқда дарё қадимги номи билан Сайҳун деб ҳам аталади.

Чаноқ Булоқ мавзеъси ҳақида маълумот сақланмаган.
91. Тошканд саҳроси деб муаллиф бир тарафдан ҳозирги Бўка, Алимкент, Оққўрғон ва иккинчи тарафдан Сирдарё орасидаги қумлоқ чўлларни назарда тутган.
92. Мўғулча ўмоқ сўзи қабила маъносини англатади. Бу ерда эслатилган уч қабиладан аввалги иккитаси — кераит ва арканут мўғуллар эди. Чингизхон 1203 йили шу кераитларни енгиб, бўйсундирганидан сўнг Шарқий Мўғулистоннинг ҳокими бўлган эди (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т. I, М.: «Наука», 1963, с. 449). У икки қабила кейин турклашди.

Эслатилган қабилаларнинг учинчиси — қанқли (қангли)лар қадимдан ҳақиқий турк эди. Уларнинг амири Беккичик Туғлуқ Темурнинг асосий лашкарбоши эди.
93. Матннинг шу еридан англашилича, Амир Темурнинг отаси амир Тарағай 1360 йил бошида вафот этган экан.
94. Амир соҳибқироннинг бу сўзларидан кўринадики, у йигирма тўрт ёшидаёқ сиёсий жиҳатдан анча ҳушёр, доно ва олдинни кўзловчи бўлган. Мовароуннаҳрда феодал тарқоқлик ва бошбошдоқлик ҳукм сурган бир пайтда мўғулларга нисбатан у тутган сиёсат бирдан-бир тўғри сиёсат бўлган. Акс ҳолда, агар Мовароуннаҳрнинг бирор амири Туғлуқ Темурга қаршилик кўрсатишга уринганда мўғуллар бутун мамлакатни вайрон ва талон-тарож қилиши мумкин эди.
95. Ҳожи Муҳаммадшоҳ Йасурий — Жета амири. Матннинг шу еридан кўринадики, йасурий уруғининг бир қисми Самарқанд атрофида тарқалган бўлса (82-изоҳга қаранг), бошқа қисми Жета тарафида бўлган. Бундан яна шу нарса кўринадики «мўғул» деб аталган Жета аҳолиси этник жиҳатдан Мовароуннаҳр аҳолисидан деярли фарқ қилмаган.
96. Қорачарбек ёки Қорачар нўён — Амир Темурнинг аждодларидан ўзидан олдинги олтинчиси (72-изоҳга қаранг).
97. «Киши-қароси» иборасини «қариндош-уруғи ва хизматкорлари» деб тушунмоқ керак.
98. Бу ва қуйида келтирилган маълумотлардан кўринадики, амир Ҳусайн Қазағанбекдан кейин Мовароуннаҳрда ҳоким бўлмаган ва фақат Кобулда ҳоким бўлган ва Мовароуннаҳрда мавқеъини ўрнатиш учун Амир Темурнинг ёрдамига таянган.
99. Исфандиёр — Фирдавсий «Шоҳнома»синиг қаҳрамонларидан бири.
100. Дарбанди Оҳанин, Дари Оҳанин, Темир Қапуғ ва Қаҳлаға — Сурхон воҳасида Термиздан шарқда уч кунлик масофадаги дара (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия с. 192). Ҳозир у ерда Дарбанд шаҳри жойлашган.
101. Ҳисори Шодмон — ҳозирги Ҳисор.
102. Кашм — Амударёдан жанубда Кундуз ва Файзобод орасидаги йўлнинг деярли ярмида жойлашган шаҳарча.
103. Улуғ Майдон — Кешдан жанубдаги чўл.
104. Маъюси «Меҳмонга саховат қилинг» демакдир.
105. Уқба — довон. Кеш уқбаси — Самарқанд ва Шаҳрисабз оралиғидаги тоғ довони.
106. Шайх Али Жаржарий — Термиз бекларидин бири. Амир Темур фаолиятининг бошланишида рақиби бўлган.
107. Анғор мавзеъи — ҳозирги Сурхондарё вилоятининг Анғор тумани.
108. Эски Термиз деб мўғул истилосигача бўлган Термизни айтилаяпти; у ҳозирги Термиздан бироз ғарбда Амударё бўйида бўлган. Ҳозир унинг харобалари Ҳаким Термизий мақбараси яқинида.
109. «Ясоққа еткариш» — Чингизхондан қолган одат бўйича ўлимга ҳукм қилиш демакдир. Лекин айрим ҳолларда таёқ уриш билан ҳам чекланилган.
110. Биз юқоридан биламизки (51-изоҳга қаранг), Сабзавор Хуросоннинг анча ғарбдаги шаҳри бўлиб, у Ҳиротга нисбатан Астробод ва Журжонга анча яқин. Тахмин қилиш мумкинки, Хуроша кенти ва Жувайн бўлуки ундан ҳам гарброқда деб, чунки Ҳожи Барлос хондан қочаётиб, Сабзаворда тўхтамаган ва ундан ҳам ўтган. Демак, матннинг шу еридан кўринадики, Темур давлати қарор топгунига қадар ҳам Хуросоннинг деярли кўп қисми чиғатойлар учун мулк бўлмаса ҳам бемалол юрадиган жой бўлган, яъни қандайдир даражада улар тасарруфида бўлган.
111. Матннинг «Бу чоққача ул кент аларга тааллуқ турур» жумласига тенгкучли фикр ё

www.ziyouz.com kutubxonasi

гапни «Зафарнома»нинг форсча матнида учратмадик. (қаранг: «Зафарнома», танқидий матн, 99б варақ). Демак, бу жумла Муҳаммад Алига тегишли. Бундан кўринадики, у асарнинг ўзбекча нусхасини тайёрлаётган пайтда, яъни 1510—1529 йиллар оралигида Сабзаворнинг Хаворис кентида Ҳожи Барлос авлоди, яъни ўзбекий қавм ҳукм сурган. Агар у даврда бу ерлар Эроннинг Сафавий шоҳларига қарам бўлганлигини эътиборга олсак, Муҳаммад Али қўшни мамлакатдаги вазиятдан ҳам анча хабардор бўлганлигининг гувоҳи бўламиз.

112. Туглуқ Темурхон Мовароуннаҳрга иккинчи келишида, 1361 йил баҳорида амир Ҳусайнни таъқиб қилиб, Ҳиндукуш тогларидаги Ховақ довонигача бориб, Андароб атрофида тўхтаб, ёзни шу ерда ўтказган.

113. «Мамлакат забтини анга берди» иборасини «мамлакатни забт этишни Амир Темурга буюрди» деб тушунилмаслиги, балки мамлакатнинг ҳарбий бошқарилишини, яъни Амирлигини хон унга берди деб тушуниш керак. Энди йигирма беш ёшга тўлган ёш Амир учун бу улкан шараф эди.

Агар Туглуқ Темурхон 1360 йил бошида, яъни ҳали Темурбек 24 ёшга тўлмаганида, Мовароуннаҳрга келганида ҳам унга илтифот билдирганини эътиборга олсак, ҳақиқатан ҳам Амир соҳибқирон шу қадар ёш йилларидан бутун Чигатой улусида ҳам ҳарбий, ҳам сиёсий жиҳатдан деярли биринчи шахс бўлиб етишгани ва кўзга кўринганини тан олишимиз керак бўлади.

114. Қуръон. Фатҳ сураси, 23-оят.
115. Қуръон. Оли Имрон сураси, 26-оят.
116. Қуръон. Ўша оят давоми.
117. Қуръоннинг «Юсуф» сурасида айтилишича, акалари Юсуф алайҳиссаломни қудуққа ташлаганлар. У ердан уни Мисрга кетаётган савдогарлар чиқариб олган. Пировардида Юсуф Мисрда юксак сарой лавозимига эришган.
118. Қуръон. Қалам сураси, 50-оят.
119. Қуръон. Фатҳ сураси, 1-оят.
120. Қуръон. Фатҳ сураси, 3 оят.
121. Бу жумлалардан эл-улусга, халққа жабру зулм қилиш ёмонлигини аждодларимиз Маркс ва Лениндан бир неча аср илгари билганликларидан далолат беради.
112. Хевақ — Хева шаҳрининг асл номи.
123. Пойоб — Ҳазорасп тарафида Амударёга яқин бир қишлоқ.
124. Матннинг шу ери шикаст булгани учун бу оятни аниқ ўқиб бўлмади.
125. Қуръон. Анбиё сураси 35-ояти ва Анкабут сурасининг 57-ояти.
126. Тағай Буға Барлос ва Сайфуддин Никударий — Амир Темур фаолиятининг илк даврида сафдошлари, сўнг лашкарбошлари.
127. Яъни камалак билан отиб йиқиттилар.
128. Дилшод ого — амир Ҳусайннинг хотинларидан бири, матндан кўринишича, бу юришга у фақат шу хотини билан чиққан. Кейинчалик амир Ҳусайн ўлдирилганидан сўнг Амир Темур бу хотинни ўз лашкарбошиларидан бирига олиб беради.
129. Камалак ўқининг башоққа ўхшаш охири уни отаётганда бармоқ билан ушлаб турилгандаги ҳолатини муаллиф гўё ўқ башоқи бармоқни ўпаётганига ўхшатаётир.
130. Йаағи — эски ўзбекчада душман демакдир. Ушбу сўздаги алифни биз бундан буён иккита «а» билан берамиз, чунки у пайтда алиф чўзиқ «а» шаклида талаффуз этилган бўлиб, ҳозир «о»га айланган.
131. Яъни: Қуёш, Ой, Зуҳра, Миррих, Уторид, Муштарий ва Зуҳал. Катта Айиқ юлдуз туркумининг кўринувчи юлдузлари («Чўмич») ҳам еттита.
132. Ўлжай Туркон ого — амир Қазаганнинг набираси ва Ҳусайнбекнинг синглиси бўлиб, Амир Темурнинг иккинчи хотини ва Жаҳонгир мирзонинг онаси эди. Амирнинг биринчи хотини Турмиш ого Жаку Барлоснинг қизи бўлиб, Умаршайхнинг онаси эди (қаранг: Амир Темур, Таржимаи ҳол. 39-бет).
133. Асарнинг форсча матнида шу ерда «турклар» эмас «туркманлар» (туркимонон) дейилган. Аслида тўғриси шундай бўлиши керак.
134. Ҳожи Муҳаммад туркманнинг номи асарнинг юқори қисмида эслатилмаган бўлса ҳам, у Амир соҳибқиронни аввалдан билган ва уни қаттиқ ҳурмат қилган кўринади.
135. Гажирчи ибораси мўғулча бўлиб, аниқ маъноси йўл бошловчидир. Лекин бу иборанинг асарда таммул этилишига кўра, гажирчи баҳодурнинг қуролини элтувчи, хизматкори ва урушда эгаси билан бирга урушиб, уни ҳимоя қилувчи вазифасини ҳам бажарган.
136. Маҳмудий — Қорақум саҳросининг шарқидаги бир мавзеъ.
137. Мохон — Хуросон шимолидаги шаҳарча, ҳозирги Мари ўрнида бўлган (қаранг: Бартольд В. В. Улугбек и его время. — Сочинения, т.П, ч.2, с.41).
138 Тус — ҳозирги Машҳаддан 25 км шимолда Кашафруд дарёси бўйида жойлашган қадимги шаҳар; 809 йили машҳур халифа Ҳорун ар-Рашид шу ерда ўлган ва кўмилган. У Чингизхоннинг ўғли Тўлуй томонидан вайрон қилиниб яна тикланган. Баён этилаётган воқеалардан бироз аввал Алибек ва Муҳаммадбекнинг отаси Арғуншоҳ Тусни марказ қилиб, бир мулкка асос солган эди. Алибекнинг Амир соҳибқиронга қилган хоинлиги эвазига бу мулк йўқ қилинган (қаранг: Бартольд В. В,. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. VII, с.114—115).

www.ziyouz.com kutubxonasi

139. Ғарбол — ғалвир демакдир.
140. Муборакшоҳ Санжарий — туркманларнинг санжарий уруғининг беги; Амир соҳибқироннинг эгаменлигини тан олиб, унга бўйсунган ва натижада катта мансабларга эришган.
141. Муаллиф бу ерда Гармсири Хирманд деб Сеистонда Ҳирманд, яъни Ҳилманд дарёсининг қуйи оқимидаги Гармсирни айтаяпти. Яна бир Ғармсир Қоратегин тарафида бўлган.
142. Ҳазора ва никударийлар аслида мўғул қабилалари бўлиб, Амир Темур давридан анча аввал турклашган эдилар.
143. Хузор—Қашқадарё воҳасидаги қадимги шаҳар, ҳозирги ноҳия маркази Ғузор.
144. Оқуй мавзеъи ҳақида маълумот сақланмаган. Лекин Амир учун махсус оқ матодан тикилган чодирни ҳам оқ уй дейилган.
145. Қутлуқ Туркон оғо — Амир Темурнинг опаси ундан беш ёш катта бўлиб, ниҳоятда доно ва заковатли аёл бўлган. Амир барпо этган кўп бинолар ана шу аёлнинг маслаҳати билан ишланган.
146. Кеш атрофидаги Ачиғи кенти ҳақида хабар сақланмаган.
147. Бу ерда «сув» — Амударё.
148. Афғонистон ерлари Чиғатой улусининг мулки бўлгани учун Темур ва Ҳусайн каби улус амирлари бу ерларда ўзларини бемалол сезиб юраберганлар. Асли мулки Хўжандда бўлган амир Баҳром Жалойирнинг Ҳиндистонга кетишига қараганда, бу улус амирлари учун Ҳиндистонга боришда ҳам қаршилик кўрсатувчи бирор тўсиқ ёки куч бўлмаган.
149. Сеистон, шунингдек Сакастон, Сежестон — ўрта асрларда Эроннинг жанубидаги ўлка, бош шаҳри Заранж бўлган. 1756 йили Афғонистон давлатига асос солинганидан сўнг ўлканинг шимоли-шарқий қисми бош шаҳри билан бирга Афғонистон таркибига кирди.
150. Қалин киши — кўп одам демакдир.
151. Мекрон — Ҳиндистоннинг (ҳозир Покистоннинг) Эрон жанубига туташган ўлкаси. Лекин матнда араб имлосида келтирилган номни Сакриён деб ўқиш мумкин. Форсча матнда эса Сакзиён дейилган (103б варақ). Иккала ҳолда ҳам бу номларга мос жуғрофий объект йўқ. Шунинг учун Мекрон деб ўқишни маъқул топдик.
152. Бу одамнинг кейинги қилмишлари ва тақдири ҳақида қуйида 89а саҳифага қаранг.
153. Арсаф — Сеистондаги чўл.
154. Кўҳимард — Кўҳруд тог тизмасининг шарқи.
155. Сиддиқ Барлос «Қорачор нўённинг ўғлонларидан» бўлиши билан Амир Темурнинг уруғдоши бўлади.
156. Ҳулм — Афғонистоннинг шимолида Мазори Шарифдан 50 км ча шарқдаги шаҳар. Ҳозирги номи Тошқўрғон ва аҳолиси ўзбеклар.
157. Суф дараси — Афгонистон шимолида Балх дарёсининг ирмоги.
158. Хуросоннинг шимолида Кучан шаҳри яқинидаги мавзеъ.
159. Бу ерда номлари эслатилган бекларнинг ҳаммаси Амир Темурнинг уруғлари ва сафдошларидир.
160. Номлари эслатилган уч бек Амударёнинг сўл соҳилидан бўлиб, улар соҳибқиронга мухолиф эдилар.
161. Қорасув — Кофирнигон дарёсининг бир ирмоги шу ном билан аталган. Лекин воқеа васфига кўра сўз Балх атрофи ҳақида кетаётир. Демак, бу сув ҳам, Дараигиз ҳам Балхобнинг ирмоқлари бўлса керак.
162. Абдуллоҳ ариғи — Балх яқинидаги канал, ҳозир сақланмаган.
163. Тайхон деб муаллиф Афғонистон шимолидаги Тохаристон Таллиқонини айтаяпти. Шаҳар Қундуздан 60 км шарқда Таллиқон номли дарё бўйида жойлашган. Ўрта асрларда бундан бошқа яна иккита Таллиқон бўлган: биринчиси Хуросон Таллиқони, у Маймана билан Боломурғоб оралиғида бўлган, иккинчиси — Гилон Таллиқони, Решт яқинида бўлган.
164. Бадахшон деб бу ерда ўлка билан бирга унинг бош шаҳри Файзобод ҳам назарда тутилади (яна 80-изоҳга қаранг).
165. Дашти Кўланк мавзеи ҳақида маълумот топилмади. Лекин матнга кўра унинг тахминий ўрнини Вахш ва Панж дарёлари оралиғида, Хутталонда, ҳозирги Кўлобга яқин жой дейиш мумкин.
166. Балжувон — Кўлобдан шимолроқдаги шаҳар. Ўрта асрларда уни кўпроқ Мунк дейилган.
167. Қуръон. Бақара сураси, 249-оят.
168. Қуръон. Зуҳо сураси, 2-оят.
169. Қуръон. Залзала сураси, 1-оят.
170. Бу арабий иборанинг ўқилиши шартли. Форсча матнда бунга мос ибора йўқ.
171. Қуръон. Бақара сураси, 20-оят.
172. Бу ерда номлари эслатилган беклар Амир соҳибқироннинг сафдошлари ва лашкарбошиларидир.
173. Қуръон. Оли Имрон сураси, 13-оят.

www.ziyouz.com kutubxonasi

174. Муаллиф бу ерда муболага қилаяпти. Аслида Гужарот Ҳиндистоннинг гарбида. Демак, Темур аскарлари душманни анча узоқ ерга қувлаб борганлар.
175. Тош ариқ — Кеш яқинидаги канал.
176. Чекдалик — Шаҳрисабздан жанубдаги дарёча, ҳозирги номи Кичик Урадарё.
177. Бир қўшунда 500 гача аскар бўлган. Демак, етти қўшунда қарийб 3500 аскар бўлган.
178. Хожа Шамс — соҳибқироннинг пирларидан бири бўлган.
179. Бу ерда ҳадис келтирилган. Маъноси: «Набий алайҳиссалом айтди: «Солиҳ туш — пайгамбарликнинг қирқ олтидан бир бўлагидир».
180. Қуръон. Сод сураси, 26-оят.
181. Қуръон. Юсуф сураси, 100-оят.
182. Қуръон. Фатҳ сураси, 27-оят.
183. Матннинг шу ерида икки ё уч сўз ўчган эди. Форсчадан тикланди.
184. Қуббаи метин — Шаҳрисабз яқинидаги мавзеъ.
185. Амир соҳибқирон «сўл қўлини алифдек ва ўнг қўлини долдек» қилишидан кўринадики, у камалак ёйини чап қўли билан ушлаб, ўнг қўли билан ватарини ва ўқ башогини тортган. яъни 1362 йили Сейистонда ўқ еган ўнг қўлини истаганича эгаберган ва ўша ярадорлигининг асоратини сезмаган.
186. Қуръон. Зумр сураси, 74-оят.
187. Қуръон. Исро сураси, 46-оят.
188. Қуръон. Оли Имрон сураси, 126-оят.
189. Йом (ёки Жом) суви — Самарқанд яқинидаги дарёча, Зарафшоннинг ирмоги.
190. Ҳижрий 765 йил мелодий 1363 йил 10 октябридан 1364 йил 28 сентябригача муддат бўлиб, унинг бошланғич қарийб беш ойи қуён йилига тегишли бўлиб, қолгани 1364 йил эрта баҳоридан бошланган, Лу, яъни балиқ йилига тегишлик. Демак, мазкур галаба ва жанг 1364 йил баҳорида юз берган.
191. Қуръон. Исро сураси, 82-оят.
192. Билқис — Сулаймон пайгамбарнинг хотини.
193. Дизақ — ҳозирги Жиззахнинг қадимги номи Дизакни муаллиф шу шаклда келтирган.
194. Зинда Чашм — апардий амирларидан ва амир Ҳусайннинг бекларидан эди.
195. Қуръон. Раъд сураси, 38-оят.
196. Накбат — бахтсизлик демакдир.
197. Бу ерда Муҳаммад Али Амир соҳибқироннинг ҳаётида жафокашлик ва бахтсизликлар бўлганига шама қилиш билан бирга матннинг шу ерини ўз талқинида берган ва баъзи хабарлар ҳақида тўхталмаган. Шарафуддин баёнида бу ерлар муфассалроқ ёритилган ва 1365 йил баҳори Амир соҳибқирон учун қаҳрли бўлганлиги айтилган (қаранг: Шарафуддин Али Йаздий. Танқидий матн, 110б, 111а саҳифалар).
198. Ақар мавзеъининг ўрни аниқ маълум эмас. Матнга кўра Чиносга яқин жой бўлса керак.
199. Гала-қаро жол топқай, яъни от-уловлар дам олсин демакдир.
200. Яъни мўлжалига.
201. Кандибодом — ҳозирги Конибодомнинг қадимги асл номи. Кандибодом суйи деб яна Сирдарёни назарда тутилган.
202. 1365 йил 21 май билан 21 июн оралиги.
203. Кўкнак — Тошкент воҳасининг гарбидаги мавзеъ.
204. Форсча матндаги жанги лойдаги маглубиятда Темур Хожа Ўғлонга каттароқ айб қўйилади ва унга жарима солинганлиги ҳақида айтилади (қаранг: Шарафуддин Али Йаздий. Танқидий матн, 113а-саҳифа).
205. Бу ерда номлари эслатилган Мавлонозода Самарқандий, Хўрдак Бухорий ва Абу Бакр Калавий Наддоф — мўғул хони Илёс Хожанинг Самарқандга бостириб келишида мамлакат ҳокимлари йўқлигида истилочиларга қарши курашда ижобий рўл ўйнаган раъият лидерлари. Аммо мўғуллар отларига ўлат келганлиги сабабли чекинишга мажбур бўлганларидан сўнг ҳокимият осонлик билан у шахсларнинг қўлига тегиб, улар юртда безорилик ва ноҳақлик қила бошлайдилар. Бу ҳодисани Шарафуддин ҳам, Муҳаммад Али ҳам анча софдиллик билан ёритганлар. Афсуски, рус ва совет муаррихлари сарбадорлар деб аталмиш мазкур лидерларни халқ ҳуқуқини ҳимоя қилувчи миллий қаҳрамонлар даражасига кўтариб, улар гўё мўғуллар зулмига қарши халқ ҳаракатининг бошлиқлари ва Амир Темур билан амир Ҳусайн эса халқ ҳаракатини бостиришга урунган золимлар қилиб кўрсатганлар. Аслида эса улар хужасизлик багрида юзага чиқиб қолган авантюрачилар эдилар. Кейинчалик Темур билан Ҳусайндек мамлакатда тартиб ўрнатиш жараёнида уларни қатл этиб тўғри қилганлар.
205а. Қуръон. Шарҳ сураси, 5-6-оятлар.
206. Бастарк — бу ўқилиш ўзбекчада ҳам, форсча матнда ҳам ҳаракатлар билан кўрсатилган (қаранг: Шарафуддин. Танқидий матн, 115а саҳифа). Бу йайлоқ Арҳанг яқинида бўлган.
207. Ўлжай Туркон огонинг ўлими 1366 йил ёзида юз берган эди.
208. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
209. Амир соҳибқироннинг Султонбахт бегимдан бошқа Тагайшоҳ исмли яна бир қизи бўлган. Лекин бу қизларнинг қайси бири катта эканлиги ва тугилган йиллари

www.ziyouz.com kutubxonasi

номаълум. Ибн Арабшоҳнинг айтишича, Султонбахт бегим ўзини эркакча тутиб, эркакларни ёқтирмаган. «Бу, Самарқандга келган Бағдод аёлларининг таъсири остида бузилганидан бўлиб, унинг хунук ҳикоятлари бор» (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. 2-к. Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Убайдулло Уватов. Тошкент. «Меҳнат», 1992, 84-саҳифа).

210. Чағониён — Сурхон воҳасининг қадим ва ўрта асрлардаги номи. Сурхондарёнинг ўзи Чағонруд деб аталган. Воҳанинг бош шаҳрини ҳам Чағониён деб аталган ва у ҳозирги Денов ўрнида бўлган (қаранг: Бартольд, т.1, с.122-123).
211. Чакчак — Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларининг туташ еридаги ҳозирги Чакча мавзеъининг ўрта асрлардаги номи.
212. Янгикент — Қарши билан Ғузор оралигида ўрталиқда жойлашган кент.
213. Нуидак мавзеъи ҳақида маълумот сақланмаган. Лекин амир Ҳусайн Чағониёнда тургани учун у жой Деновга яқин, балки гарброқда бўлган дейиш мумкин.
214. Қатлаш мавзеъи ҳозирги Пачкамар сув омборининг ўрнига тўғри келади, чунки у иккала сув бирлашадиган ердадир.
215. Мохон ҳақида — 137-изоҳга қаранг.
216. Исҳоқ қудуғи — Олот яқинидаги қудуқ.
217. Яъни икки ярим ой.
218. Шўроб қудуғи — Чоржўй билан Марв оралигидаги қудуқ.
219. Баймарог мавзеъи деб қадимги Маймург назарда тутиляпти, у Қаршидан қарийб 30 км масофада бўлган. Маймург номлик шаҳарча Самарқанд яқинида ҳам бўлган.
220. Ўзганд деб бу ерда Сирдарёнинг чап соҳилида ҳозирги Қизил Ўрдага яқин бўлган шаҳар иазарда тутилаётир.
221. Хузор (Ғузор) яқинидаги Қўрғошун тўба Валвали кенти ҳақида маълумот тонилмади.
222. Қуръон. Талоқ сураси, 3-оят.
223. Қуръон. Рум сураси, 5-оят.
224. Қуръон. Оли Имрон сураси, 159-оят.
225. Хустор кенти — Қаршидан Амударёга боришда оралиқдаги қишлоқ.
226. Бу ерда Муҳаммад Али диққатсизлик қилиб, форсча «калонтари хоҳар» иборасидаги «калонтар», яъни катта сўзини тушириб қолдириб, Амир Темурнинг опасини ёки, эскича айтганда, эгачисини синглиси деяпти. Юқорида 18б саҳифада эгачиси деб таржима қилган эди. Аслида Қутлуғ Туркон оғо амирдан беш ёш катта эди.
227. Ширинбека оғо соҳибқироннинг бирдан-бир синглиси эди.
228. Сайфуддинбек мўғулларнинг никудар уруғидан эди; турклашиш билан бирга уруғнинг номи ҳам ўзгариб нукуз бўлган.
229. Бурдалиқ — Чоржўй билан Керки оралиғидаги масофанинг ўртасида Амударёнинг ўнг соҳилида бўлган шаҳар.
230. Шаҳрикант ёки Ширкат — Насаф яқинидаги шаҳарча.
231. Шабихун — қўққисдан ҳужум қилиб, яна тезда ғойиб бўлиш ҳарбий тактикаси.
232. «Аҳсанта» — арабча сўз; бопладинг, қойил қилдинг маъноларини билдиради.
Нафир — карнайнинг урушда чалинадиган тури.
233. Бу икки мавзеъ ҳақида маълумотга эга эмасмиз. Матнга кўра улар Қарши атрофидаги қишлоқлар бўлса керак.
234. Калобод дарвозаси деб Бухоро ички работининг 11 дарвозасидан бири назарда тутиляпти. У Қарши тарафига қараганлиги учун уни Қарши дарвозаси ҳам дейилган (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.153—155).
235 Бухоро яқинидаги Бермас мавзеъи XII асрдан бери маълум бўлган (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.174).
236. Эроннинг шарқида — Ҳирот ва унинг атрофларида 1245 йилдан 1389 йилгача Куртлар сулоласи ҳукм сурди. Улар аслида Афғонистоннинг марказий тоғли ўлкаси Ғўрдан бўлиб, анча эронийлашган ўғуз туркlари эди. Ҳирот ва унинг атрофлари билан бирга Ғўрнинг талай қисми ҳам Куртлар қўлида эди. Мўғул истилоси Куртларга деярли таъсир этмай, улар ўз мустақиллигини сақлаб қолди. Бироқ Амир Темурнинг ҳарбий юришлари натижасида бу сулола вакиллари ҳам, давлатлари ҳам тугатилди.
Малик Ҳусайн — Куртларнинг охирги вакилларидан эди.
237. Қуръон. Юнус сураси, 14-оят.
238. Мовароуннаҳрда Жўйбар номли мавзеълар асосан Бухорода ва Самарқанд атрофида бўлган. Агар Амир соҳибқирон Амударёдан Амуйа (Чоржўй) кечикидан ўтганида Қаршига Бухоро орқалик Жўйбардан ўттан дейиш мумкин эди. У ҳолда бу йўл анча айланиш бўларди. Лекин биз юқорида кўрдикки у чап соҳилга Бурдалиқ кечикидан ўтиб тўхтаган эди. Демак, орқага қайтишда ҳам шу йўлдан кетган бўлиши эҳтимол. Бу ҳолда Жўйбар Қаршидан ғарбдаги ариқ бўйидаги мавзеъ бўлади.
239. Камхо — шойининг нафис бир тури. Бозургонлар — савдогарлар демакдир. Амирнинг аҳволи бир қадар ночор бўлиб турган пайтида бозургонларнинг қўллашига муҳтож эди. Шунинг учун уларнинг қимматбаҳо шойиларини қайтариб берган.
240. Навқат, бошқача ўқилишда Навкад — Қарши билан Кеш оралиғидаги кент, Қарши-

www.ziyouz.com kutubxonasi

дан 35 км ча ва Кешдан 30 км ча масофада бўлган. Уни ҳозирги Қорабоғ ўрнида бўлган деб ҳисобланади (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.189—190).

241. Ёзи — ёзлик ўтлоқ, яйлов демакдир.
242. Қумош (кўплиги ақмиша) — газлама тури.
243. Шу ергача баён қилинган воқеалар 1364—1368 йиллар оралигига тааллуқли бўлиб, у пайтларда соҳибқирон катта қудратга эришмаган эди ва ўзи маъқул топган йўсун бўйича иш тутмай, лашкаридаги амирларга қулоқ солишга мажбур бўлган кезлар эди. Кўп муваффақиятсизликларининг сабаби ҳам амирларининг ўзбошимчалигида эди. Лекин кейинчалик аҳвол ўзгариб, амирлар кўпроқ Темурбекка қулоқ соладилар. Шундай бўлса ҳам соҳибқирон кўп ҳарбий масалаларни эски одат бўйича амирларининг маслаҳатига солади.
244. Раҳматоби — Оби Раҳмат, Сиёб, Қорасув — Самарқандни шарқдан гарбга кесиб ўтган қадимги ариқ.
245. Садақ — камалак ўқлари турадиган ўқдон.
246. Ревтан — Самарқандан бир фарсах (6 км) масофадаги Ревдод қишлоғи (қаранг: Бартольд В. В. Сочинения, т.1, с.139).
247. Фаринкент ва Сағарч — Самарқандан 5 фарсах (30 км) масофада Иштихон яқинидаги кентлар.
248. «Иомға тушти» иборасини «Йом суви бўйида тўхтади» деб тушунмоқ керак (26а саҳифа 189-изоҳга қаранг).
249. Тўм суви — Қарши яқинидаги ариқ.
250. Арабча мақол, маъноси — «Х ишнинг ўз вақти бор».
251. Қуръон. Иброҳим сураси, 20 оят.
252. Қўрчуқ — Самарқанд яқинидаги тоғ довони.
253. Тева Бўйни — балки, Пискент яқинидаги Туябўғиздир?
254. Кўкнак — Чинос яқинидаги мавзеъ.
255. Ложурма — арабча ибора, «албатта» демакдир.
256. Кеш ўрнида Шаҳрисабз номи асарда энди биринчи марта ишлатилиши.
257. Муҳаммад Али матнида Булунғур ўрнига Йаланғур деб хато ёзилган. Биз форсча матнга кўра тузатдик.
Булунғур суви — Самарқанд вилоятида шу номли тумандаги дарёча.
258. Работи Малик — Кармана чўлида Ҳаржанг қишлоғи яқинида Қорахонийлардан хон Шамсулмулк томонидан 1078-79 йиллар қурилган работ.
259. Етти қудуқ йўли — Чинос билан Жиззах (Дизақ) оралиғидаги чўл орқали ўтган йўл.
260. Матннинг шу ери диққатга сазовардир. Кайхусрав Хутталоний аввалига Амир соҳибқироннинг бекларидан бўлиб, кейин хойинлик қилиб, Жета хонининг, яъни Темур душманининг паноҳига ўз одамлари билан кетган эди. Энди эса у Амир билан қудалашиб, Жета қўшунидан икки минг кишини амирнинг хизматига келтираяпти. Асарда бунга ўхшаш ҳолларни кўп учратамиз. Мовароуннаҳр ва Жета аҳолиси қисм ва гуруҳларининг бир тарафдан иккинчи тарафга бундай осонлик билан кўчишлари, биринчидан, ҳали ўша даврда Мовароуннаҳр ва Жета аҳолиси орасида маданий ва миллий фарқ айтарлик бўлмаган бўлса, иккинчидан, иккала ҳудуд аҳолиси ҳам тўла ўтроқ бўлмаганлигини кўрсатади.
261. «Илғарн» юборилган гуруҳ махсус ҳарбий бирлик бўлиб, уни Шарафуддин ҳам, Муҳаммад Али ҳам эски ўзбекча сўз билан илғор дейди. Аслида бу арабча «муқаддам» тушунчасига тенгкучли бўлиб, мустақил туркий сўз ва тушунчадир. Одатда илғорнинг вазифаси душманнинг илғор қисмлари билан жанг қилиш, ёки унинг асосий қисми билан нғво жангини қилиб, уни чалғитиш, «тил» сифатида асир олиш, душман тўғрисида аниқ хабар келтиришдан иборат бўлган. Лашкарнинг сони ортиши билан илғордаги аскарларнинг сони ҳам ортаборган. Биз қуйида кўрамизки, кейинчалик Темур йигирма беш, ўттиз минг ва ҳатто ундан ҳам ортиқ сонли лашкарни илғорларга юбориб, ўзи асосий қисм билан фурсат кутиб туради. Бундай кўпсонли илғор лашкари ҳам ўз галида ўз илғори, игвоси, қоровул ва ҳировулига аскар гуруҳларини чиқарган.
262. Қуръон. Абаса сураси, 34-оят.
263. Асарда биз Жеталарга ва Олтин Ўрда аҳлига нисбатан бир неча марта «кофир» иборасн ишлатилганлигини кўрамиз. Аслида бу мамлакатлар аҳолисининг асосий қисми аллақачонлар Исломни қабул қилган бўлиб, фақат айрим майда гуруҳлар орасидагина будпарастлик қолган эди. Лекин уларнинг иккисига ҳам асосан кўчманчилик ҳукм сургани сабабли улардаги Ислом сусг эди.
264. Хумрак — Чирчиқнинг қуйи оқимидаги мавзеъ (қаранг: Бартольд В. В. Сочинения, т.1, с.231).
265. Барсин гузори ёки Барчин кечики — Сирдарёнинг қуйи оқимида унга Барчиндарё қуйиладиган жойидаги мавзеъ.
266. Ваҳший Рама деб муаллиф ҳиндларнинг қадимги эпоси «Рамаяна»нинг бош қаҳрамонини назарда тутади. Шарафуддиннинг «Рамаяна»дан хабардорлиги унинг ўта ўқимишли эканлигидан ва шу билан бирга унинг даврида бу ҳинд асарининг форсча таржимаси мавжуд бўлганлигидан далолат беради.

www.ziyouz.com kutubxonasi

267. Сайрам — Тошкентдан қарийб 130 км шимоли-шарқдаги шаҳарча. қадимда Исфижоб номи билан маълум бўлган.
268. Чаманкент — ҳозирги Чимкентнинг қадимги асл номи.
269. Ўтрор — туркларнинг Сирдарё бўйидаги йирик шаҳри, шу номли дарёнинг Сирдарёга қўйилиш жойида унинг ўнг соҳилида бўлган. Қадимда уни Турарбанд дейилган.
270. Форсча матнда шаҳарнинг номи ҳозирги ўзбекчага яқин бўлган фақат Тошкент шаклида келтирилади (масалан, 128а саҳифага қаранг). Шаҳарнинг номи Эрон манбаъларида III асрдан бошлаб Чоч шаклида учратилади. Шу номни арабийлаштиришдан Шош ҳосил бўлган.
Абу Райҳон Беруний айтишича, «Бинкат — Шош (вилояти)нинг маркази, туркчада Тошканд, юнончада Тош қалъа (қаранг: Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар, V жилд. *Биринчи китоб. Қонуни Масъудий*, 1—5-мақолалар Тошкент, «Фан», 1973, 426-бет). Беруний «юнонча Тош қалъа» дейиши Птолемей (II аср) «География»сидаги «Лисиюс пургос» номининг таржимаси бўлиб, Птолемей ўз галида туркча Тошкент (канд) сўзини юнончага шундай таржима қилган. Бундан кўринадики, бундан қарийб икки минг йил бурун шаҳримиз икки ном билан — Тошкент ва Чоч деб аталган ва биринчиси туркча, иккинчиси суғдча бўлиб, шаҳар аҳолиси ҳам турклар ва суғдлардан иборат бўлган. Кейинчалик суғдлар турклашиб кетгач, суғдча ном бутунлай унутилган.
271. Яъни Арҳанг ва Соли Саройга кетдилар.
272. Қуръон. Аҳқоф сураси, 10-оят.
273. Қуръон. Ҳужурот сураси, 9-оят.
274. Қуръон. Нисо сураси. 128-оят.
275. Яъни ёлғон.
276. Ниёзий мавзеъи — Шаҳрисабз ва Қарши орасидаги катта қишлоқ.
277. Кўҳак суви — Зарафшон дарёси; Самарқанддаги Кўҳак тепалиги яқинидан ўтгани учун шундай аталган.
278. Қинор Шақшор — шартли шундай ўқилди, матида ёзилиши ноаниқ.
279. Кумишкент ва Алиобод — Самарқанд яқинида Зарафшондан шимол тарафдаги қишлоқлар.
280. Яъни қайтдилар.
281. Ишкамиш — Бадахшоннинг жанубий, Афғонистон қисмида Самангон дарёсининг ирмоғи бўйидаги кент.
282. Муаллиф Кобулистон деб Кобул шаҳри билан бирга Кобул дарёси воҳасини назарда тутади.
283. Ишкамишдан Кобул воҳасига Ҳиндукуш тоғ тизмаларидаги Ҳовон довонидан (уқбасидан) ўтилади.
284. Пўлод Буға билан Оқ Буға иккиси ҳам Темурбекнинг амирлари, яъни Чигатой улусига мансуб туркладан эди. Демак, уларга қарам бўлган Кобул воҳаси ва шу билан бирга Марказий ва Шимолий Афғонистон шу улуснинг мулки эди.
Шиси ҳам диққатга сазоворки, муаллиф асарнинг шу еригача «Афғон» деган номни эслатмади. Бу эса афғонлар XIV асрнинг иккинчи ярмида Кобул воҳасида бўлмаганликларидан дарак беради.
285. Кашм — Бадахшонда (жанубий) Таллиқон билан Файзобод оралиғида Машҳуд дарёчасининг ўнг соҳилидаги шаҳарча. Ҳозир номи Кишим деб талаффуз қилинади.
286. Жарм (ҳозирги Журм) — Кашмдан тўғри шарқда Кўкча дарёсининг ўнг қирғоғидаги шаҳарча. Демак, Каркас уқбаси ва Жарм уқбаси шу икки шаҳар оралиғида Хожа Муҳаммад тоғ тизмасидаги довонларднр.
287. Жарм суйи — Кўкча дарёси.
288. Дараи Артинч — Кўкча дарёси билан Дарайим дарёсининг қўшилиш жойи.
289. Қўнғуз аланг — ҳозирги Шерхон яқинидаги кечик.
290. Жайба — аскарнинг шахсий моли ва ўлжалари солинадиган қоп.
291. Юқоридаги баёндан биламизки Кайхусрав Хутталоний мирзо Жаҳонгирнинг қайнотаси ва. демак, Амир Темурнинг қудасиднр. Шунга қарамай у ўз қудасига нисбатан душманлик изҳор этаётир.
292. Форсча матнда бу хат келтирилмаган (қаранг: «Зафарнома». Танқидий матн, 133а саҳифа, 13—18 сатрлар).
293. Ҳисори Ҳиндувон — Балх шаҳри работидаги қалъа.
294. Бева — Терминдан қарийб 20 км шимолдаги қишлоқ.
295. Сайиид Барака — Амир соҳибқироннинг бош пири, гоявий раҳбари. Амирнинг васиятига кўра унинг қабри Гўри Амирда Сайиид Барака қабрининг оёқ тарафига қўйилган.
296. Қуръон. Аҳзоб сураси, 33-оят.
297. Авзач гузори — Кофирнигон дарёсининг Амударёга қуйилиш еридаги шу дарёдан кечик.
298. Шодиён тоғи — Мозори Шариф жанубидаги тоғ.
299. Хожа Акоша кенди — Балх яқинидаги қишлоқ.
300. Демак. икки ўғлини ҳам қатл қилдилар.
301. Шарафуддин Али Яздий соҳибқироннинг тахтга ўтириш маросимини алоҳида сарлав-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳа билан ажратиб, хабар ўрнига хушомадгўйлик маъносидаги шеърлар билан бир неча саҳифани тўлдирган. Муҳаммад Али у шеърларни тушуриб, воқиъотни Амирнинг Ҳусайнбек устидан ғалабаси бобига қўшиб қўйган.

302. Шуниси диққатга сазоворки, Шарафуддин шу ерда Балхдан дарёдаги кўприккача масофа саккиз фарсах, (яъни қарийб 50 км) эканлигини кўрсатган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 141а-саҳифа 18-сатр).

303. Зинда Чашм исми Ҳаёт булоғи (ёки кўзи, яна бошқа ўқилишга кўра «ҳашами», яъни хизматкорлари) маъносини билдиради. Муҳаммад Али бу ерда исмининг иккинчи қисми билан сўз ўйини қилаяпти ва булоғ бошқаларники бўлди демоқчи. Форсча матнда исмнинг иккала қисми ҳам мутойиба қилинади: «Зинда Чашм анқариб зинда иамонад ва чашмаш дар тахти тасарруфи дигарон даромад», яъни: Зинда Чашм ҳаётга яқин бўлмади ва булоғи ҳам бошқаларнинг тасарруфига тушти.

304. 1370 йил — ит йилининг кузи назарда тутилади.

305. Бу келтирилган жумладан Амир Темур мамлакатининг маъмурий бўлиниши мўғуллар давридагидек ҳарбий бўлинишга асосланганлигини кўрсатади. Чунончи, ҳазора бўлими мингта тўла жиҳозланган отлиқ аскар, туманлар — ўн мингта шундай аскар тайёрлаб бериши керак бўлган.

Даруға ҳам мўғулча мансаб бўлиб, ҳар бир шаҳар, туман ва вилоятнинг ўз даруғаси бўлган. У ҳозирги комендантга мос келади (масалан, гарнизон коменданти).

306. Қуръон. Оли Имрон сураси, 74-оят.

307. Воқеалар Хўжанд атрофида юз бераётгани учун Ойша хотун суви ҳам ўша атрофдаги Сирдарё ирмоқларидан бир бўлади.

308. Янги — Мовароуннаҳр шарқидаги қадимги шаҳар. У Авлиё Ота деб ҳам аталган, ҳозирги номи Жамбул.

309. Бу келтирилган иборалардан кўринадики, Амир соҳибқирон Жетага қилган иккинчи юришида ҳам айтарлик узоққа бормаган ва ҳозирги Жамбул вилояти ва Талос водийсидаи нарига ўтмаган. Бунинг объектив сабаблари бор эди. Биринчидан, 1371 йил ёзига келиб, у Мовароуннаҳрда ҳокимиятни қўлга олиб, ташқи душманларга қарши юриш уюштира олган бўлса ҳам, у йирик лашкар тўплай олмаган эди, ва, иккинчидан, амирларининг продасини ўзига тўла бўйсундира олмаган эди ва улар орасида ҳам мухолифлар ва хоинлар мавжуд эди. Кўппак Темур воқеаси бунинг ёркин мисолидир. Шунинг учун Амир мамлакатдан узоқлашмай, тезда орқага қайтишга мажбур эди.

310. Қаро Самон — Ўтрор яқинидаги мавзеъ.

311. Муҳаммад Али шу саҳифа қуйисида Темур «хонзода»га ва Шайх Абуллайсга нисбатан жазо чоралари кўрганини айтса ҳам, бунинг сабабини айтмаган. Шарафуддин матнида «хонзода Абулмаолий Термизий ва Шайх Абуллайс Самарқандий бундан аввал ул ҳазратқа мухолифат бобида бир-бирига сўзлар айтиб, улар билан иттифоқ қилганлар» дейилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 145б-саҳифа, 6-8-сатрлар). Демак, улар мазкур фитнанинг бошлиқлари бўлган ва соҳибқирон уларга нисбатан ҳақли равишда жазо чораларини кўрган.

312. Матннинг шу еридан аён бўладики, соҳибқироннинг бу қизи — Тағайшоҳ Ака Беги, унинг кичик қизи экан, чунки унинг узатилмаганлиги англанаяпти; ва Султонбахт бегим катта қизи экан (32б-саҳифа, 209-изоҳга қаранг).

313. Маълумки, 1220 йил кузида Чингизхон Мовароуннаҳрни забт этабошлаганида Хоразмнинг пойтахти Гурганчни қамал қилишга иккинчи ўғли Чиғатойни юборади. Лекин қамал узоққа чўзилиб кетади ва фақат Чингизхон катта ўғли Жўчини юборганидан кейингина шаҳар таслим бўлади. Шунинг учун кейинчалик Чингизхон Шимоли-ғарбий Хоразмни Гурганч билан бирга Жўчига беради, Жанубн-шарқий Хоразмни эса Хева ва Кот билан бирга Чиғатойга беради. Кейинчалик эса бу мулкларнинг биринчиси Жўчи улуси (русларда Олтин Ўрда), иккинчиси Чиғатой улуси бўлиб шаклланади ва бу улус ҳокимларининг қайси бири кучайса бой Хоразмни ўз мулкига қўшиб олишга уринарди. XIV аср ўртасига келиб иккала улус ҳам сусайганидан сўнг қўнғирот уруғига мансуб ва Чингизийларга алоқасиз бўлган Ҳусайн Сўфий бутун Хоразмда ўз ҳукмини ўрнатади. Лекин Хоразмнинг ярим қисми Чиғатой улусининг мулки бўлганлиги учун бу улуснинг қонуний бошлиги сифатида ҳам, Чиғатой дастурига кўра мамлакатни бошқаргани учун ҳам Амир Темур Ҳусайн Сўфийга мазкур талабларни қўйишга ҳақли эди.

314. Бартўлд Абдураззоқ Самарқандийга ҳавола қилиб, гўё Ҳусайн Сўфий Темурнинг элчисига: «Сизнинг мамлакатингиз — жанг вилояти (яъни кофирлар мулки) ва мусулмонларнинг вазифаси — сизлар билан жанг қилишдир» деган сохта сўзларни келтириб, сўнгра «Шундай қилиб XIV асрда чиғатойлар давлати мусулмон давлати деб ҳисобланмаган» деган хато хулосага келади (қаранг: Бартольд В. В. Сочинения, т.II, часть 2, с.53). Бироқ, негадир у Ҳусайн Сўфийнинг бошқа манбаъларда, хусусан Шарафуддинда келтирилган сўзларини инкор қилган. Натижада умуман муҳим бир тарихий давр ҳақида нотўғри хабарни тарқатган.

Ундан ташқари Абдураззоқ Самарқандий 1413 йили туғилган бўлиб, Ғиёсиддин Али Яздий, Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Яздийларга нисбатан бир мунча ёш бўлиб, Темурий сарой муаррихларининг кейинги авлоди ҳисобланади. Бутун сарой

www.ziyouz.com kutubxonasi

архивлари ва маълумотларининг «қаймоғи» аввалги уч муаллифнинг асарига кирган. Шунинг учун ишончлилик нуқтаи назаридан Абдураззоқ Самарқандийнинг асари кейинги ўринда туради.

315. Улуфа — ем, озуқа.
316. Яъни Қарши чўлида.
317. Бўлаклар — бу ерда совғалар маъносида.
318. Яъни ишонган кишисини.
319. Бу жумлалардан Қундуз, Боғлон ва Кобулнинг ҳокими чиғатойлардан бўлганлиги яна бир бор исботланади. Ундан ташқари булардан Кобул тарафида Темур даврида истиқомат қилган буралди эли («буралмоқ» сўзидан) туркий бўлганлиги англашилади.
320. Сеноя — Хоразмнинг ўрта асрлардаги кенти, Амударёнинг чап соҳилида Ҳазораси билан Дарғон ота оралиғида бўлган.
321. Кот — Хоразмнинг энг қадимги шаҳарларидан бўлиб, Амдурёнинг ўнг соҳилида жойлашган. 995 йилгача, Хоразмшоҳлар давлатининг пойтахти Ғурганчга (ҳозирги Туркманистонда Кўҳна Урганч) кўчирилганидан сўнг иккинчи даражали шаҳар бўлиб қолган; ҳозирги номи Беруний.
322. Бу ерда том — девор маъносида.
323. Кайхусрав Хутталоний амнр Темурнинг қудаси бўлатуриб, унга нисбатан нечанчи марта сотқинлик қилаётганига диққат қилинг.
324. Оқ Сўфийнинг хотини Шакарбека Олтин Ўрда хони Ғиёсиддин Муҳаммад Ўзбекнинг (1312—1342) қизи эди. Бу эса Сўфийларнинг Ўрда хонлари билан қаттиқ боғлиқлигини кўрсатади. Оқ Сўфийнинг қизи Севинбека онаси тарафидан хонзода эди. Соҳибқирон 1374 йили тўнғич ўғли Жаҳонгир мирзони Севинбекага уйлантиради. Бу никоҳдан Муҳаммад Султон туғилади. Бу эса 1403 йили 29 ёшида вафот этади. Бироқ бундан анча аввал, 1376 йили Жаҳонгир мирзо ўлганидан сўнг Хонзодага Мироншоҳ мирзо уйланади ва бу никоҳдан 1384 йили Халил Султон туғилади.
325. Бу ерда Севинбека Хонзоданинг йароги деб унинг сепини айтилаяпти.
325а. Хос — Котдан 30 км ча масофадаги кент.
326. Яъни ёзгириш билан.
327. Қайдухон — Ўкдай қооннинг набираси, унинг улуси фақат Номир-Олой тоғли ўлкаси эди, у 1269—1301 йиллар хонлик қилган ҳисобланади. Лекин амалда унинг мулки Чиғатойларга қарам бўлиб қолган эди.
328. Демак, ҳозирги никоҳлардаги пул сочишларнинг тарихи ҳам анча эски экан.
329. Зифоф — тантанали никоҳ тўйи.
330. Форсча матнда «етти юз етмиш бешинчи йил охирларида» дейилган. Демак, бу ҳолда торих 1374 йил май-июн ойлари бўлади (қаранг: «Зафарнома». Танқидий матн, 151а саҳифа).
331. Муҳаммад Али бу ерда ҳам саҳв қилиб, «етти юз етмиш бешда» деган. Форсча матнда «шаъбон ойи бошида торих етти юз етмиш олтида» дейилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 151а-саҳифа, 7-сатр). Демак, бу ҳолда торих аниқлашади ва у 1375 йил 5-6 январ бўлади.
332. Иккала муаллифда ҳам Қатағон дейилган бўлса ҳам асарнинг илк нусхаларидан бирида хаттот айби билан Қатвон ўрнига Қатағон ёзилиб қолгандир. Чунки, биринчидан, Самарқанд атрофида Қатағон работи бўлганлиги ҳақида бирор маълумот йўқ; иккинчидан, бу иккала исмнинг арабча ёзилиши ниҳоятда ўхшаш бўлиб, кўчиришда янглишиш осон. Бу ҳолда Қатвон работи — Самарқанд билан Жиззах орасида Қатвон чўлидаги Қатвондиза бўлади.
333. Чорун мавзеъси — ҳозирги Алматидан шарқроқдаги шу номли дарёчанинг Или дарёсига қуйилиш ери.
334. Бу ерда «хабари тўқ» бўлиши бутунлай бехабар бўлиб, ғафлатдан кўнгли тўқлигини билдиради.
335. Барака Ғуриён — Чорун дарёсининг ўрта оқимида кескин бурилган еридаги мавзеъ, ҳозирги *Жаланаш ва Коген оралиғи*.
336. Ила суви — Или дарёси.
337. Яъни Қамариддиннинг неча минг киши соҳибқиронга қўшилди демакдир.
338. Куран — мўғулча сўз бўлиб, русчага курень шаклида ўтган: ёғоч уйлар тўпини билдиради.
339. Пойтог мавзеъининг ўрни аниқ маълум эмас. Лекин матндаги баёнга кўра у Иссиққўлнинг шарқи ё жанубидадир.
340. Учқармон — балки Учтурфондир? Бу сўзларнинг ҳам арабча ёзилиши ўхшаш ва ундан ташқари соҳибқирон лашкарининг юриш йўли ҳам буни инкор этмайди.
341. Отбоши — Иссиққўлдан жанубий-ғарбда шу номли дарё бўйидаги шаҳарча, ҳозир Қирғизистон ҳудудида.
Арна ёзи — Отбошидан жанубий-ғарбда шу номли дарё водийси.
Демак, бундан кўринадики, соҳибқирон бу юришда Қамариддинни таъқиб қилиб, Иссиққўлни шарқидан Учтурфон орқали айланиб ўтган. Агар у кўлни ғарбдан айланганида у орқага қайтиши керак бўларди ва бу матнда акс этарди.
342. Қуръон. Нисо сураси, 3-оят.

www.ziyouz.com kutubxonasi

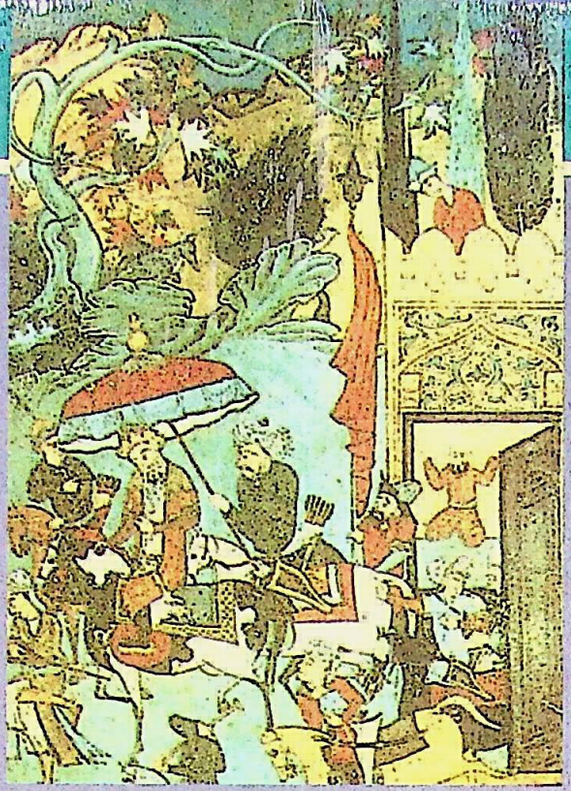

Зафарнома

342а. Йасси Дабон — Фарғона водийсининг бошланиш ерида шарқидаги тоғ давони.

343. Демак, соҳибқирон 1375 йил баҳорида биринчи марта Фарғона водийсини шарқидан ғарбига кесиб ўтган.

344. Занжир Сарой — мўғул хони Қазонхон томонидан Қаршидан қарийб 50 км ғарбда қурилган сарой ва унинг атрофида юзага келган мавзеъ.

345. «Адам бўлгай» — яъни йўқ бўлсин демакдир.

346. Ғурзувон — Афғонистон шимолида Таллиқон яқинидаги мавзеъ.

347. Форёб суви — Афғонистоннинг шимоли-ғарбида шу номли шаҳардан ўтувчи дарё. У Маймана ва Андхўйдан ўтганлиги учун шу шаҳарлар номи билан ҳам аталади.

348. Хос — Хоразмда Котдан шимоли-ғарбда қарийб 20 км масофадаги ўрта аср шаҳри, у Дархос деб ҳам аталган.

349. Кармина — Бухородан Самарқандга боришда қарийб 100 км масофадаги шаҳарча.

350. Қозоқ этноними асарнинг шу еригача келганда, 1376 йилнинг иккинчи ярмига тааллуқли воқеалар муносабати билан энди биринчи марта эслатилаяпти. Умуман «Зафарнома»да бу этноним яна фақат бир марта эслатилади. Амир соҳибқирон Дашти Қипчоқ ва Жета юртларига, яъни ҳозирги Қозоғистон ерларига умуман олганда ўн мартача юрган бўлса ҳам бизнинг муаллифлар ҳозирги Қозоғистоннинг фақат жанубий-шарқидаги воқеалар муносабати билан қозоқ ҳазораси ҳақида фақат икки марта эслатадилар. Бундан шу хулосага келиш мумкинки, қозоқларга асос бўлган этник гуруҳ ҳазора сифатида, яъни минг кишилик аскар жиҳозлай оладиган уруғ сифатида фақат XIV асрнинг иккинчи ярмида шакллана бошлаганлар.

Шунинг учун Темур давридаги Дашти Қипчоқ, яъни Қозоғистон аҳолисини ҳеч қозоқ деб бўлмайди. У аҳоли этник жиҳатидан ҳам ва маданий жиҳатдан ҳам қозоқ эмасдилар, балки дашт ўзбеклари эдилар. Кейинроқ бу кўчманчи ўзбеклар Мовароуннаҳрга силжиганларидан кейингина (XIV аср боши) қозоқлар кучая бошлайдилар.

315. Шайх Бурҳониддин Қилич деб Шайх Сайфуддин Бохарзийнинг ўғли Шайх Бурҳониддинни (XIII аср) назарда тутилаётган бўлса керак.

352. Отақум мавзенни аниқлаш учун Амирнинг йўлига назар солиш керак. У Қамариддинни таъқиб қилиб, Фарғона водийсининг шарқида Андижон тарафида эди. Демак, у Самарқандга қайтишда Сайҳун-Сирдарёдан кечишидан олдин у ўтган қумлоқ ер ё водий марказидаги қумлоқлар ёки Бўка билан дарё оралиғидаги қумлоқлар бўлади.

353. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.

354. Қарочуқ тоғи қуйидаги баёнга кўра Ўтрор яқинидаги тоғ.

355. Оқсув — Чимкентдан 30 км шарқроқдаги мавзеъ, ҳозир ўрнида Белие води темир йўл бекати.

356. Ўрта асрларда Туркистонда Қаро Тўба (Қоратепа) номли мавзеъ бир нечта бўлган. Лекин бу ерда Еттисув соҳасидаги назарда тутилаётганини аниқроқ бўлса-да чиғатой қўшинларининг бу галги юришда етиб борган жойлари аниқ маълум эмас.

357. Буғом Ойкўл — Иссиқкўлнинг ғарбидаги Буғом жарликлари (Буамское ущелье).

358. Қўчқор мавзеи — Буғомдан жануброқда Чу дарёсининг шу номли ирмогининг водийси. Ҳозир у ерда қирғизларнинг Қочкорка номли шаҳарчаси мавжуд.

359. Тўқтамиш Ўғлон — Оқ Ўрданинг ўзбек амири, Жўчи авлоди, Тўй Хожа Ўғлонининг ўғли. Маълумки, Чингизхоннинг катта ўғли Жўчи 1227 йилгидан сўнг бунинг кичик ўғли Ботухон отасининг мулки бўлмиш Дашти Қипчоқ ва Шарқий Оврупони Жўчи улуси деб аталмиш мулкка бирлаштиради ва ўзига Волга бўйида пойтахт қилиб Саройни танлайди. Мўғулларнинг ўзи бу улусни кўпроқ Кўк Ўрда деб атаган. Лекин у билан бир вақтнинг ўзида Ғарбий Сибирда ундан бир ёш катта бўлган акаси Ўрда Оқ Ўрдага асос солади. Бу Ўрданинг пойтахти аввалига Ғарбий Сибирдаги Тура шаҳрида бўлиб, кейинчалик Сирдарё бўйидаги Сиғнақка кўчирилади. Аввалига хон фақат Кўк Ўрдада Саройда бўлиб, Оқ Ўрдани амирларгина бошқарарди. Лекин кейинчалик Оқ Ўрдада ҳам Жўчининг катта ўғли Ўрданинг авлодларидан хонлар бошқара бошлайди. Кўк Ўрда хони Ўзбекхон (1312—1342) даврида иккала Ўрда бирлаштирилиб, юксак қудратга эришади. Бу бирлашган ўрда Оврупада Олтин Ўрда номи билан машҳур бўлади. Ўзбекхоннинг даврида унинг кўпроқ Жўчи уруғига мансуб бўлган сараланган навкарлари Оқ Ўрдада ҳам хизмат қилади. Улар бу ерда «ўзбекийлар», яъни «Ўзбекхоннинг одамлари» деб танилади. Ўзбек этноними ана шуларга бориб тақалади. Кейинроқ улар тўғридан-тўғри ўзбек деб аталаверади.

Тўхтамишнинг отаси Тўй Хожа Ўғлон ана шу ўзбеклардан бўлиб, Мангишлоқнинг амири эди. У қурултой ўзбеклардан чиққан Олтин Ўрда хони Ўрусхонга (1361—1376) қарши чиққани учун қатл қилинади. Тўқтамиш (ёки Тўхтамиш) отаси қасосини олиш учун Ўрусхон билан курашади ва енгилиб, 1376 йили амир Темур ҳузурига паноҳ излаб қочиб келишга мажбур бўлган эди (қаранг: Греков Б. Д., А. Ю. Якубовский А. Тимур. — В кн.: Тамерлан. Эпоха. Личность. Деяния. М.: «Гураш», 1992, с. 30—31; Руи Гонсалес Де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд к двору Тимура (1403—1406). Перевод со старокастильского предисловия и комментарий И. С. Мироковой. М.: «Наука», 1990, с.72, комментарий 256).

360. Форсча матнда Йабағу ўрнида ўйнағу сўзи келтирилади (қаранг: «Зафарнома», Танқидий мати, 157б саҳифа).

www.ziyouz.com kutubxonasi

361. Матндан кўринадики, соҳибқирон Жетага Еттисув тарафидан борган ва орқага чўл орқали қайтган. Бу ҳолда Ўзганд Қизил Ўрда яқинидаги шаҳар бўлади (юқорида 220-изоҳга қаранг).

362. «...аии ўтул ўқиди» дейилиши соҳибқирои Тўқтамишни ўғлидек кўрганини билдиради.

363. Саброн — ўрта асрларда Сирдарёнинг ўнг соҳилида Туркистондан кейинги йирик шаҳар, ҳозир Саврон қишлоги.

Сиғнақ — мазкур йўналишда кейинги йирик шаҳар. Унинг харобалари ҳозир Сунақ қўрғон деб аталиб, Туман Ариқ темир йўл бекатининг яқинида жойлашган. Маълумотларга кўра, бу шаҳар мелоддан аввалги III асрда юзага келиб, унинг қадимги номи Сунах бўлган ва XII асрдан бошлаб қипчоқ давлатининг пойтахти ва кейинроқ Оқ Ўрданинг пойтахти бўлган. Ўрусхон давридан бошлаб эса Олтин Ўрданинг пойтахтларидан бири бўлган (қаранг: Камалиддинов Ш. С. «Китаб ал-ансаб» Абу Са'да Абдалкарима ибн Муҳаммада ас-Сам'ани как источник по истории и истории культуры Средней Азии. Ташкент, «Фан», 1993, с.117).

364. Бу Идику маиғит қабиласидан бўлиб, Олтин Ўрда ўзбекларидан эди. Рус адабиётида у Едигей номи билан маълум. Юқорида эслатилган Идику Барлос бошқа шахс бўлиб, у Мовароуннаҳр барлосларидандир.

365. 24 йағоч қарийб 144 км ни ташкил қилади (1 йағоч — 5985 м).

366. Ғажирчи — йўл кўрсатувчи ҳақида яна 135-изоҳга қаранг.

Форсча матнда «саккиз кундан сўнг» деган иборалар йўқ (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 159б-саҳифа, 5-сатр).

367. Темур Малик Ўглон — Ўрусхоннинг тўрт ўғлининг тирик қолган охиргиси, у Олтин Ўрдада 1376 йил охиридан 1378 йилгача хонлик қилган.

368. Ўша пайтдаги одат бўйича бирор бек, амир бирор ҳокимга хизматга борса, унинг йигитлари ва уруғи ҳам бирга борганлар. Шунга кўра Туман Темур Ўзбек ҳам соҳибқирон лашкарига ўз одамлари билан келгани шубҳасиз. Бу эса дашт ўзбеклари билан чиғатойлар чамбарчас боғланганликларини яна бир бор исботлайди.

369. Амир соҳибқироннинг бу ерда номи эслатилмаган 1377.08.20 тарихда туғилган ўғли Шоҳрух мирзо эди.

370. Олтин Ўрда Амир соҳибқироннинг хавфли рақиби эди. Шу сабабли у ерга хонликка ўзининг Жўчи уруғидан ишончли одамини қўйиш унинг мақсади ва режаларига мувофиқ эди. Шуннинг учун у Тўхтамиш бир неча марта рақибларидан енгилганига қарамай Амир унга ишониб, ҳар гал катта сарфлар билан унга лашкар жиҳозлаб берган.

371. Одатда Амир Темурнинг Россиядаги мухолифлари унинг Хоразмга қилган юришлари ҳеч қандай сабабсиз ва босқинчилик юришлари эди деб кўрсатишга уринадилар. Бу юришларнинг асли моҳияти бутунлай ўзгача эканлиги бу асардан ва унинг айниқса шу еридан яққол аниқланади.

372. Ўша пайт Туман оғо 11 ёшларда эди (юқорида 38а-саҳифага қаранг).

373. Эски Ўкуз — Амударёнинг қуйи оқимида Котдан сўнг ажралиб, Гурландан ғарброқдан ўтган ўзани. XIII асрда бу ўзан қуриган.

Ўкуз — Амударёнинг қадимги хоразмча номи. Шундан дарёнинг қадимги юнонча номи Оксус келиб чиқади.

374. Хоразм қалъаси деб Гурганч (Кўҳна Урганч) назарда тутиляпти. Шаҳарни Чингизхон вайрон қилган бўлса ҳам тезда ўзини тиклаб олган ва Темур даврига келиб яна пойтахт бўлиб турган эди (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан ва эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.524—252).

375. Форсча матнда ҳақиқатан ҳам «харбуза» — қовун дейилган. Лекин В. В. Бартольд бу сўзни «арбуз» — тарвуз — деб тушунган (қаранг: Бартольд В. В. Улугбек и его время. — Сочинения, т.II, часть 2, с.52).

376. Дарбоши — дарвозалар бошлиғи.

377. Юқорида бу воқеадан уч кун аввал Термиздан «янги қовун», яъни чиллаки қовун (агар ҳандалак бўлмаса) келтирилганини эсласак, бу воқеа 1379 йилнинг июл ойининг ўрталарида юз берганини биламиз.

378. Олимнинг тўлиқ исми Сам'онийга ва форсча матнга кўра тузатилди (қаранг: Камалиддинов Ш. С. «Китаб ал-ансаб» ас-Сам'ани, с.156; «Зафарнома», Танқидий матн, 163а-саҳифа). Муҳаммад Алида квадрат қавсдаги номларн ўрнига фақат Абдураҳмон келтирилган ва бу нем кейнинги олимнинг исмн билан чалкаштирилган кўринади.

Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдулҳамид ибн Наср ибн Ҳумайд ал-Кашший (вафоти ҳ.249/863 йил) — кешлик машҳур муҳаддис, тафсирчи ва ҳанафпй фақиҳ; кўп шогирдлари бўлгани, бир неча асар ёзгани маълум.

379. Бу олимнинг исми Самъонийга кўра тўлатилди.

Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдурраҳмон ад-Дорамий ас-Самарқандий (ҳ.181/797 й. — ҳ.255/869 й.) — самарқандлик машҳур муҳаддис, фақиҳ ва тафсирчи; араб мамлакатларида бўлган, фиқҳ ва ҳадисларга оид 4 асар ёзган (қаранг: Камалиддинов Ш. С., с.156).

380. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (ҳ.194./810 й. —ҳ.256/870 й.) — ўрта асрлардаги энг машҳур муҳаддис, «Ал-Жомн' ас-Саҳиҳ», яъни «Саҳиҳи Бухо-

www.ziyouz.com kutubxonasi

рий»нинг муаллифи. Бу асар ҳозирги кунгача Ислом дунёсида Қуръондан кейин иккинчи ишончли китоб ҳисобланади. У ҳадис, фиқҳ, тарих ва адабга тааллуқли 15 га яқин асар ёзган; Хуросон, Ироқ, Сурия, Ҳижоз ва Мисрда бўлган ва умрининг охирида ватанига қайтиб келиб, Самарқанд яқинидаги Ҳартанг қишлоғида вафот этган ва ўша ерга кўмилган. У бирор муддат Насафнинг Поён маҳалласида яшаганлиги маълум. Келиб чиқиши бўйича Бухоро суғдларидан бўлган.

381. Абул-Ҳусайн Муслим ибн Ҳажжож ал-Қушайрий ан-Ниишопурий —IX асрда яшаган муҳаддис, фақиҳ ва адиб.
382. Сичен — қадимги туркчада маймун.
383. Ҳар бир қўшунда 500 аскар борлигини назарда тутсак, 50 қўшун аскарларининг сони 25000 киши бўлади ва унинг қўмондони 14 яшар бола эканлигиии эътиборга олинг.
384. Бадгис (ёки Бадхис) — Туркманистоннинг жанубида Кўшк билан Тошкўприк орасидаги чўл.
385. 1380 йил Ҳутнинг 15-куни — 4 март.
386. Демак, Амир Амударёдан Керки кечикидан ўтган.
Андхуд ҳақида 52-изоҳга қаранг.
387. Марваруд — Афғонистоннинг Туркманистон билан чегарасида Мурғоб дарёси бўйидаги шаҳар. Ҳозирги номи Марвчак.
388. Мавлоно Зайниддин Абу Бакр Тайободий — соҳибқироннинг пирларидан бири, асли Ҳирот — Машҳад йўлидаги кичик шаҳарчадан. Ҳозир у Эроннинг Афғонистон чегараси яқинидаги Тейебет кентидир.
389. Фушанж ёки Бушанж — Ҳиротдан 60 км ча гарбдаги ўрта аср шаҳри.
390. Амир соҳибқирон айтилган бу шеърда у молпараст қилиб кўрсатилган. Бу хусусият унинг феълида йўқ эди, чунки кўплаб молу-мулкни аскарларига ва раъиятга улашиб берарди. Бундай шеър Шарафуддинда йўқ. Демак, бу шеър Муҳаммад Алининг ижоди бўлиб, бунда унинг молга ҳирси акс эттирилган.
393. Абу Муслим — Мовароуннаҳр ва Хуросон аҳолисининг Умавий халифаларга қарши қўзгалонини бошқарган машҳур қаҳрамон. Унинг бу қўзғалони натижасида халифалик 749 йили Аббосийлар сулоласига ўтди ва улар кейинчалик Абу Муслимни хойинларча ўлдирдилар. Унинг фаолияти асосан Марвда ўтган ва Тусда ўлдирилиб, ўша ерга кўмилган.
394. Исфароин — ўрта асрларда Нишопурдан Журжонга олиб борадиган йўлда Бўжнурддан жануброқдаги шаҳар. Бу шаҳардан жануби-гарбга Жажарм тарафига иккинчи йўл ажралган. Ҳозир унинг фақат харобалари қолган.
395. Юқорида матннинг 15б саҳифасига қаранг.
396. Юқорида 209-, 312-изоҳларга қаранг.
397. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
398. Соҳибқироннинг опаси Қутлуқ Туркон оғо ҳақида юқорида 18б, 35б саҳифалар ва 165-, 226-изоҳларга қаранг.
399. Алибек Жониқурбони Туркман ҳақида юқорида 17б, 18а ва кейинги саҳифалар ҳамда тегишли изоҳларга қаранг.
400. Абивард (ёки Бовард) Ўрта асрларда Марвдан Насога (Ашхободга) бориш йўлидаги шаҳар. Ҳозир Ашхободдан 110 км шарқда ва Қаҳқаҳа темир йўл бекатидан бироз гарбдаги қишлоқ.
401. Калот қалъасининг дарвозалари ичида машҳури шу Дарбанди Арғуншоҳ дарвозаси ҳисобланади. Одатда бу дарвозани баъзилар Эроннинг мўғул хони Арғун (1284—1291) билан ва кўпчилик Алибек Жониқурбонинг отаси Арғуншоҳ билан боглашади (қаранг: Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т.VII, с. 107).
402. Қуръон. Йасин сураси, 9-оят.
403. Яъни Ийгу Темур шу ерда ўлдирилди.
404. Амирзода Султон Муҳаммад —аслида Муҳаммад Султон, Жаҳонгир мирзонинг ўғли.
405. Яъни тўғри (тузук) йўлдан боришга қўймади.
406. Демак, Амир соҳибқирон Қаҳқа (Қаҳқаҳа) қалъасини, Бартўлд айтганидек, янги қурмаган, балки эски қалъасини таъмирлаган (қаранг: Бартольд В. В: Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. VII с. 107).
407. Матннинг шу еридан аниқлашадики, Темурнинг ўзи томонидан қўйилган улус хони Суюргатмишхон оддий бек вазифасини бажарган ва хонлик шавкати ва азиматига эга бўлмаган.
408. Ўрта асрларда Туршиз Хуросон ўлкасида Нишопур вилоятига кирувчи Пушт ноҳиясининг бош шаҳри бўлган. Ҳозир унинг номи Турбати Ҳайдария.
409. Хобушон — ўрта асрларда Хуросон шимолидаги Устуво ноҳиясининг бош шаҳри бўлган. Унинг ҳозирги номи Кучон ва у Ашхободдан 200 км ча жанубда жойлашган. Ясси Дабон — Ашхобод билан Кучон орасидаги тог довони.
410. Нақаб — чиғирнинг тури.
411. Нағам — қалъанинг остидан уни ўпириш учун кавланадиган чуқурлар (русларда «подкоп»).
412. Оли Музаффар ёки Музаффарийлар (1313—1393) — Эрон ва Ироқда Ҳулогу улуси парчаланганидан сўнг Эроннинг жануби-гарбида Форс вилоятида ҳокимиятни қўлга

www.ziyouz.com kutubxonasi

олган сулола. Бу сулоланинг асосчиси Шарафуддин ал-Музаффар аввалига Эроннинг мўғул хони Ғазонхоннинг (1295—1304) хизматида бўлиб, Исфаҳон яқинидаги Майбул шаҳарчасининг ҳокими ва ўғли Муҳаммад Йазднинг ҳокими бўлган. Муҳаммад 1313 йили отасининг мулкини ҳам ўзига олади ва Эрондаги энг сўнгги мўғул хони Абу Саъид 1336 йили ўлдирилганидан сўнг Муҳаммад аввалига бутун Форс вилоятини ва кейинроқ Кермонни ҳам қўшиб олади ва пойтахтини Шерозга кўчиради. 1356 йилга келиб Муҳаммад Форс ва Ироқи Ажамнинг ҳокими бўлади ва Озарбайжонни қўлга киритиш учун Жалойирийлар билан курашади. Бироқ Амир Темур қудратига бўйсуниб, оқил иш қилади.

413. Мозандарон — Каспий денгизига жанубдан туташган ўлка, ўрмонзор ва ботқоқликлардан иборат. Унга жанубдан тоғли ўлка Демованд, шарқдан Гургон ва ғарбдан Дайлам ва Гилон туташади.
414. Кабуджома — Мозандароннинг шарқий чеккасидаги туман.
Руғд — шу ноҳияда айланаси 4000 қадам бўлган мавзеъ (Бартольд В. В. — Сочинения, т. VII, с.222).
Шосмон — шу тумандаги яна бир кичик мавзеъ.
415. Амир соҳибқирон орада Калотда рўй берган ҳодисаларни эшитганидан сўнг орқага қайтишга мажбур бўлган ва Нишопурдан 50 км шимолда ва Калотдан 60 км ча ғарбдаги Радконда тўхтаган. Ҳозир бу шаҳар ўрнида кичкина қишлоқ бор. Шумулгон ва Жармиқон мавзеълари ҳозир сақланмаган.
416. Ўрта асрларда исён кўтариб, сўнг таслим бўлган йирик арбоб, одат бўйича буйнига қиличини осиб, қўлида кафан билан ҳокимнинг олдига чиққан.
417. Бу кўрилган бўлимдан аниқланишича, соҳибқироннинг Мозандаронни босиб олиш нияти бўлмаган. У фақат айрим шаҳар ҳокимларига танбеҳ бериш билан кифояланган.
418. Пандеҳ — тўлиқ шакли Панждеҳ, яъни «беш қишлоқ» — Мурғоб дарёсининг ўнг ирмоғи бўйидаги мавзеълар ўрнида фақат Тахта Бозор шаҳри мавжуд.
419. Қусам ибн ал-Аббос аслида шаҳзода эмас, балки пайғамбар алайҳиссаломнинг амакиваччаси эди. У 676 йили Ислом лашкари билан ғазот қилиб Самарқандга келганида, қалъа деворидан бир одам унинг бошига тош ташлаб ўлдирган. Сўнг у ўлган ерида кўмилган. Кейинчалик бу ерда Шоҳи Зинда ансамбли шаклланган Бу ансамблнинг ҳозирги номи эса Шаҳид Зинда иборасининг бузилиб айтимишидир.
420. Бу жумладан ўша пайтда, 1383 йил ёзигача ҳали Жета эли Исломни тўла қабул қилмаганлиги кўринади.
421. Иссиқ Кўл — Иссиқкўл.
Кўктўба — Иссиқкўлдан шарқдаги Барака Ғуриён мавзеъидаги (66а саҳифа, 335-изоҳга қаранг) Кўктепа деган жой.
422. Сабзаворликлар Шайх Довуд Сабзаворий бошчилигида соҳибқиронга хоинлик қилганликлари ва у қўйган даруғаси Тобон Баҳодурни ўлдирганликлари ҳамда унинг насиҳатига қулоқ солмаганликлари учун Амир ўша даврнинг одати бўйича шундай қаттиқ ва мудҳиш жазо чорасини кўришга мажбур бўлган.
423. Фароҳ — Ҳиротдан Сейистон пойтахти Заранжга боришда ярим йўлдаги йирик қалъа. Ҳозир ҳам у шу ном билан аталиб, Афғонистон таркибига киради. Шаҳар Фароҳруд дарёсининг шарқида жойлашган.
424. Риза ёки Жиза — Фароҳдан 70 км ча жанубдаги қалъа, ҳозир у сақланмаган.
425. Соҳибқироннинг сеистонликларга нисбатан бундай қаҳрининг сабаби — у 1362 йили бу ерда оғир яралар бўлганлигида эди.
426. Бу ерда Об дарёси назарда тутилаётир. Амир Жетага қилган кейинги юришларида Иртиш дарёсидан ўтиб Олтой ва Обгача етган эди. Бу ҳақда сарой муаррихлари яхши хабардор эдилар.
427. Бу бўлимда «шаҳар» деб Сеистоннинг бош шаҳри Заранж назарда тутилади.
428. Яъни қўёш.
429. Амирзода Али — соҳибқироннинг жияни.
430. Ғўл ёки қўл — лашкарнинг асосий қисми бўлиб, лашкар сафининг орқароғида турган.
Ҳир ёки ҳировул — лашкарнинг илғор гуруҳларидан бири.
431. Димор — илдиз; димор чиқармоқ — илдизини қуритмоқ, яъни йўқ қилмоқ.
432. Яъни Сеистонни ҳазратга тазарруъ қилиб келган Шоҳшоҳон Тожиддин Сеистонийга берди.
433. Бўст — ўрта асрларда Сеистоннинг пойтахти Заранждан кейин иккинчи йирик шаҳри; пойтахтдан 250 км шарқда Ҳилманд дарёсининг иккала соҳилида жойлашган. Ҳозир у Афғонистоннинг жанубий-ғарбидаги кичик шаҳарча.
434. Қалъайи Тоқ — ўрта асрларда Заранждан 50 км ча жанубда Ҳилманд дарёсининг чап соҳилида Қалъайи Фатҳ рўпарасидаги қалъа, 1383 йил охиридаги вайронагарчиликдан кейин у қайта тикланмаган.
435. Ҳирманд — Ҳилманд дарёсининг ўрта асрлардаги номи; ундан ҳам қадимроқдаги номи Ҳиндманд бўлган. Дарё Кобулдан бироз ғарбдаги Пармон тог тизмаларида бошланиб, Заранж яқинидаги Ҳамун ботқоқлик ва кўлларига тушади.
436. Заранждан Бўстга икки йўл билан бориш мумкин эди: бири — Ҳаштруд бўйлаб тўғри

www.ziyouz.com kutubxonasi

шарққа йўналган, иккинчиси — жануброқдан Ҳирманд дарёси бўйлаб. Бу ерда иккинчи йўл танланган кўринади.

Кўка Қалъа — шу кейинги йўналишдаги қалъа, ҳозир сақланмаган.

437. Кач ва Мекрон — ўрта асрларда Эрон билан Ҳиндистон чегараларидаги қалъа ва ўлка. Мекрон — ҳозирги Покистон ҳудудидаги Балужистоннинг тоғлиқ қисми. Кач — Мекроннинг ғарбий чеккасидаги Дашт дарёсининг юқори оқимидаги қалъа.

438. Матннинг шу еридан кўринадики, Мироншоҳ бу юришда Ҳинд океани соҳилларига яқинлашиб қолган.

Биз юқоридан биламизки, Туман Никударий аслида Амир соҳибқироннинг одамларидан эди ва Амир 1362 йили Сеистонда ярадор бўлганида унинг ҳузурида даволанган эди (юқорида 18 аб, 19 аб саҳифаларга қаранг).

439. Мамақтув — соҳибқиронни 1362 йили Сеистонга биринчи келишида ярадор қилган малъун (юқорида 19 аб, саҳифаларга қаранг).

440. Сулаймон тоғи — ҳозир Покистоннинг марказий қисмида Синд дарёсининг ўнг соҳилига туташган тоғли ўлка.

Матннинг шу еридан аниқланишича ва бошқа маълумотларга кўра ҳам афғонлар (матнда авғонлар) XIY асргача Сулаймон тоғлари ва унинг этакларида яшаганлар. Демак, улар аслида ҳиндистонлик бўлганлар. Бу ерда баён этилаётган давр — 1384 йил бошидан улар гарбга, ҳозир Афғонистон деб аталаётган ҳудудга силжий бошлаганлар ва шу сабабли улар соҳибқирон билан ёвлашганлар.

441. Қандаҳор — Афғонистоннинг жануби-шарқида Аргандоб билан Тарнак дарёси орасидаги шаҳар.

442. Қалот — Қандаҳордан 130 км шимолда Тарнак дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар, Зобулистон вилоятига киради.

443. Бошқа манбаъларда Султон Маҳмуд Работи (Работи Султон Маҳмуд) ҳақида маълумот учратмадик. Эҳтимол, бу ном билан муаллиф Султон Маҳмуднинг пойтахти Ғазнада у барпо қилган работ назарда тутилаётгандир.

444. Зовулистон (Зобулистон) — Афғонистонда бош шаҳри Қалот бўлган вилоят.

445. Бу жумлалардан Темур ўз мулкида тафтиш, «узун қулоқлар» ишини жуда яхши йўлга қўйгани билинади.

446. Юқоридан биламизки, Хонзода — Оқ Сўфийнинг қизи, аввал Жаҳонгир мирзога хотин бўлган эди. 1376 йили у мирзо вафот этганидан сўнг у қачон Мироншоҳга теккани номаълум. Агар Халил Султон 1384 йил бошида туғилганини эътиборга олсак, Хонзодани Мироншоҳга 1382 йил атрофларида никоҳланган деб тахмин қилиш мумкин.

447. Насой ёки Насо — Ашхобод.

448. Дурун ёки Дарун — Ашхободдан Қизил Арватга бориш йўлида ҳозирги Баҳорден яқинида бўлган қалъа.

449. Деҳистон — ҳозирги Туркманистоннинг (Болқон яқин ўтмиш Красноводск эди) вилоятининг қадимги номи.

450. Эроннинг шимолида Журжон ўлкасидаги шу номли дарё.

451. Астробод — ўрта асрларда Эроннинг шимолидаги Журжон вилоятининг иккинчи шаҳри. Унинг ҳозирги номи Ғўргон.

452. Домғон — Теҳрон — Нишопур йўлида Гургондан жанубдаги қадимги ва ҳозирги шаҳар.

453. Гардкўҳ — Рай шаҳридан шарқроқда тоғдаги қалъа.

454. Рай — Эроннинг шимолидаги қадимги шаҳарлардан. Унга мелоддан аввалги 300 йил атрофида Искандар Зулқарнайннинг сафдоши Селевк Никатор қалъа сифатида асос солган ва юнонча ном билан Райга айланган. Ўрта асрларда у йирик шаҳар бўлган. XYII асрдан Теҳроннинг аҳамияти ошабориб, Райнинг мавқеи йўқолаборган. Ҳозир у Теҳроннинг шарқидаги бир ноҳияси.

455. Рустамдор — Теҳрон ва Қазвиндан шимолда Шоҳруд (Сафедруд) дарёси атрофидаги тоғли вилоят.

456. 1336 йили Ҳулогухон мулки емирилиб, Эрон бир неча давлатга парчаланганда Ироқ ва Ғарбий Эронда турклашган мўғуллардан бўлмиш Жалойирлар ҳокимиятни қўлга олади. Шубҳасиз, булар Хўжанд жалойирларининг бир қисми бўлиб, Эрон ва Ироққа Ҳулогу билан келганлар. Султон Шайх Аҳмад Увайс шу сулоладан тўртинчи султон эди.

457. Султония — Эроннинг шимолий ғарбида Теҳрон — Табриз йўлидаги шаҳар. Унга XIII асрда Элхон Аргун даврида асос солиниб, XIY аср бошида Султон Улжайту даврида тугатилган ва шунинг учун Султония деб аталган. Улжайту Эроннинг пойтахтини шу шаҳарга кўчирган ва у Амир соҳибқирон давригача пойтахт бўлиб турди.

458. Табризга — VIII аср охирида халифа Ҳорун ар-Рашиднинг (786—809) хотини Зубайда Хотун томонидан асос солган. Аввалига у узоқ муддат кичик шаҳар бўлиб турди ва XIII асрда мўғуллар даврида Эроннинг пойтахти бўлиб, улкан шаҳарга айланди. Амир Темур даврида у фақат Озарбайжоннинг пойтахти эди.

459. Омул — Эроннинг шимолида Каспий денгизидан қарийб 20 км масофадаги шаҳар.

460. Сори — Омулдан шарқроқда, денгиздан 30 км ча масофадаги шаҳар; Тажан номли дарёча бўйида жойлашган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

461. Халхол — Каспий денгизининг жанубн-ғарбидаги вилоят ва шаҳар.
462. Муаллифнинг бу ерда келтирган сўзлари тўла ҳақиқатдир. Ҳақиқатан ҳам Эрон элхонлардан сўнг майда мулкларга парчаланиб, ниҳоятда кучсизланган бўлиб, бу мулкларнинг ҳокимлари доим ўзаро рақобатда эди. Бу ҳокимлар ўртасидаги тўхтовсиз жанглардан халқ, раъият ниҳоятда азият чекар эди. Тўхтамишнинг 1385 йил бошида Эроннинг шимоли-ғарбини торож қилиши Темурнинг ҳарбий-стратегик планларига анча ўзгартишлар киритди. Афтидан, Тўхтамишнинг бу хуружидан кейин Эрон ва унинг атрофида юз берган ҳарбий-сиёсий вазият Мовароуннаҳрнинг юқори доиралари орасида муҳокама қилинган кўринади. Шарафуддиннинг бу ерда куюниб айтган сўзларини ўша муҳокаманинг матбуотда акслaниши деб қаралмоғи керак. Ўша пайтда Тўхтамишга бирдан-бир қарши турaоладиган куч Темур эди. Амир соҳибқирон, агар аввалларн Эроннинг шимоли ва жанубига асосан ўзининг эски душманларидан ўч олиш учун юриш қилган бўлса, энди Тўхтамишнинг айғоқ хуружидан сўнг унинг йирик ҳарбий юришининг олдини олиш мақсадида Эронни забт этишга қарор қилади. Акс ҳолда энди Тўхтамиш Эрондаги аҳволдан бутунлай хабардор бўлиб, уни босиб олиши ва Темур мулкига катта хавф солиши мумкин эди. Шарафуддин Али Яздий ва Муҳаммад Алининг айтишларича ҳам (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матч, 178 б саҳифа) Тўхтамишнинг мазкур юришигача соҳибқиронда бутун Эронни босиб олиш нияти бўлмаган. Бу ишга у фақат Тўхтамишнинг Табризга келиб ваҳшийларча вайронагарчиликлар қилганидан сўнггина бел боғлаган, чунки бу мамлакат унинг қўлига ўтиши Темур ва унинг мулки учун ўта хавфли эди.
463. Ферузкўҳ — Мозандароннинг шарқида тоғдаги мустаҳкам қалъа.
464. Лури Кучек — Кичик Лур — ғарбий Эрондаги Луристон ўлкасининг шимолий қисми; жанубий қисми Лури Бузург — Катта Лур деб аталади. Луристоннинг бу иккала қисми ўртасидаги чегара Оби Диз дарёси ҳисобланади. Кичик Лурнинг пойтахти — Хуррамобод.
465. Махоз ёки Махозе — Багдоднинг шарқий чеккаси.
466. Наҳованд — ўрта асрларда Ҳамадондан 80 км ча жанубда Хуррамобод йўлидаги шаҳар. Ҳозир кичик шаҳарча.
467. Нахчивон XIV асрда мустақил хонлик бўлган.
468. Зиёулмулк — Нахчивондаги кичик кент.
469. Шанби Ғозон — XIII аср охирида Табриз яқинида Эроннинг мўғул хони Ғазонхон (1295—1304) томонидан барпо қилинган шаҳарча. Ғазонхоннинг мақбараси шу шаҳарчададир.
470. Арас суви — Аракс дарёси.
471. Форсча матнда кўпрукнинг номи Зиёулмулк дейилган (179б саҳифа).
472. Бир қари бир шаръий газга, яъни 0,453 см тенг эканлигини эътиборга олсак, тоқнинг кенглиги 27 м ортиқ бўлади. Арас дарёсидаги бу қўшдарвоза кўпрук ҳозир сақланмаган ва ўрни ҳам аниқ маълум эмас.
473. Қарс — шу номли дарё бўйидаги қалъа, ҳозир у Туркиянинг шимоли-шарқидаги кичик шаҳар.
474. Яъни деворлари тошдан эди.
475. Қуръон. Анфол сураси, 65-оят.
476. Оврупалик муаррихлар Амир Темурнинг кўп урушлари сабабсиз бўлган деб кўрсатадилар. Лекин ўрта асрларда Ислом дунёсида ҳам, бошқа динлар ҳукмрон бўлган мамлакатда ҳам теократик тузумлар ҳукм сургани учун у мамлакатлар олиб борган урушларни дин ақидалари билан оқлаш ўша давр учун объектив ҳақиқат эди. Шунинг учун бизнинг муаллиф Амирнинг Гуржистонга юришини Қуръон ояти билан асослаяпти. Лекин бу юришнинг бошқа асоси ҳам бор эди. Бу ерда васф этилаётган воқеалардан анча аввалдан ҳам гуржи подшоҳлари Гуржистон ерларини бирлаштираолганларидан сўнг албатта қўшни давлатларга таҳдид солиб, зугум қилар эдилар. XIV аср охирги чорагига келиб Гуржистон яна кучая бошлаган ва гуржилар Шимолий Озарбайжоннинг Ганжа ва Шеки бўлукларининг баъзи ерларини тортиб олган эдилар. Майда бўлакларга парчаланиб ётган Озарбайжон мусулмонлари устида гуржи истилоси хавфи туғилиб қолган эди. Темурнинг Гуржистонга юриши шу хавфнинг олдини олди.
447. Совет давригача Гуржистон пойтахти Тифлис деб аталарди.
478. Қуръон. Тавба сураси, 14-оят.
479. Қуръон. Бақара сураси, 191-оят.
480. Қуръон. Оли Имрон сураси, 197-оят.
481. Малик Буқрот деб муаллиф бу ерда аниқ бир гуржи подшоҳини назарда тутмай, балки Исломни қабул қилган Багратиони сулоласи подшоҳларидан бирини айтаётган кўринади.
482. Қуръон. Таквир сураси, 5-оят.
483. Амир Темур Гуржистонда қўллаган, бу майдонни аскар билан ўраб, овлаш усулидан кейинроқ ҳам фойдаланади. Кейинчалик бу ов усули Темурийлар учун одат тусига кириб қолади. Ундан Бобур кўпроқ Ҳиндистонда фойдаланади.
484. Ҳозирги Озарбайжон Республикаси таркибидаги Қорабоғ Автоном вилоятининг ҳозиргидан бироз кенг ҳудудини қадимги римликлар Албания ва арманилар Ағванк

www.ziyouz.com kutubxonasi

дер эдилар. Бу ерлар Ислом мамлакатлари таркибига кирганидан сўнг у Аррон деб аталабошлади. Бу ном Амир Темур давригача сақланди. Соҳибқирон бу ерни севиб қолиб, 1394 йилдан то 1404 йилгача кўп марта унда қишлади ва у Арронни ўз ватанидаги (Қарши яқинидаги) Қорабоғга ўхшатиб, шу ном билан атаган деган фикр бор.

485. Шеки — Озарбайжоннинг шимолида Мингечаурдан 50 км масофадаги шаҳар; Амир Темур даврида пойтахти шу шаҳар бўлган вилоят алоҳида беклик бўлган.
486. Лакалар — Доғистон халқларидан бири.
487. Тангут, ёки Тангут — аслида мўғул истилосигача Хитойнинг ғарбида бўлган давлат. Чингизхон 1225 йили бу давлатни йўқ қилиб, аҳолисининг кўп қисмини қирган ва қолганларини мўғул аймоқларига бўлашиб берган. Уларнинг бир қисми мўғуллар билан Доғистонга келиб қолиб, XIY аср охирида алоҳида вилоятда яшаган кўринади.
488. Албурз кўҳи — Элбурс тоғи, шимолий Кавказдаги чўққи.
489. Қабала — балки Қабардадир?
490. Кур суви — Кура дарёси.
491. Бардаъ ёки Бардаъа — ўрта асрларда Арроннинг пойтахти, йирик шаҳар бўлган. Ҳозир Озарбайжоннинг Мингечаур шаҳридан 45 км жанубда Тертер дарёси бўйидаги шаҳарча.
492. Қуръон. Наҳл сураси, 125-оят.
493. Ширвон — Ўрта асрларда Кура дарёси билан Каспий оралиғидаги алоҳида ўлка, унинг ҳокимлари Ширвоншоҳлар бўлган.
494. Гилонот ёки Гилон — ўрта асрларда Каспийнинг жануби-ғарбида Ширвондан жанубдаги ўлка. Ҳозир Эроннинг шимоли-ғарбида шу номли остон, бош шаҳри — Решт.
495. Ардабил — Жанубий Озарбайжонда Табриздан ғарброқдаги шаҳар.
496. Дарбанд йўли — Каспийнинг ғарбий соҳили бўйлаб ўтган қадимги йўл.
497. Бу келтирилган бекларнинг сўзлари Тўхтамишхон Амир Темурнинг вассали-тобеъи бўлганини яна бир бор исботлайди.
498. Кўкча тенгиз — Урмия кўли.
499. Шоҳрух мирзо бу пайт 10 ёшга тўлган эди (юқорида 73а саҳифага қаранг).
500. Амирзода Халил Султон — Мироншоҳ ўғли бу пайт уч яшар эди (қаранг: юқорида 91а саҳифа, 446-изоҳ).
501. Шамоҳа — Шимолий Озарбайжонда Сумгаитдан 100 км ча ғарбдаги шаҳар. Маранд — Жанубий Озарбайжонда Табриздан 30 км ча шимоли-ғарбдаги шаҳар. Бир-биридан анча узоқ бўлган икки шаҳарни бирлаштириб айтилиши сабаби бизга номаълум.
502. Аланчуқ — Арарат тоғидан жанубдаги қалъа. ҳозир сақланмаган.
503. Боязид қалъаси — Арарат тоғидан жануби-ғарбда жойлашган, ҳозир Туркиянинг шимоли-шарқидаги Дўғубоязит шаҳарчаси.
504. Ҳижоз — Арабистон яриморолининг ғарбида, Макка ва Мадинани ўз ичига олган тоғли муқаддас ўлка.
505. Олатоғ — Кичик Осиёнинг шарқида Ван кўлидан шимолдаги тоғ. Ҳозир Туркиядаги Аладоғ.
506. Увник ёки Авник — Шарқий Анатўлияда Арзирум яқинидага қалъа.
507. Арзирум — Кичик Осиёнинг шарқидаги йирик шаҳар, унга Византия (Рум) императори Феодосий II (408—450) асос солган. Араблар ўрта асрларда уни Қалиқала ҳам деганлар.
508. Чиёчур суви — Арзирум яқинидан ўтган Қорасув дарёси қадимги номининг бузилиб айтилиши бўлса керак. Ёки шу дарё Чакчўр шаҳри ёнидан ўтгани учун, ўрта асрлардаги одат бўйича, дарё номини шаҳар номи билан боғланаётгандир.
509. Арзинжон — Шарқий Анатўлияда Арзирум билан Трабзўн оралиғидаги шаҳар.
510. Таҳуртан — Арзинжоннинг мустақил амири. Амир Темур бу ерга келгунига қадар у султон Боязид Йилдиримнинг келишидан қўрқиб турарди, чунки агар у Арзинжонга келса, Таҳуртаннинг мулкини бутунлай олиб қўйиши мумкин эди. Шунинг учун бу зийрак арбоб 1387 йили амир Темурга ўз хоҳиши билан бўйсуниб, мулкини сақлаб қолди. Соҳибқиронга ҳам мулкининг чегарасида содиқ маҳаллий амирнинг Арзинжонда бўлиши ниҳоятда қулай ва мақсадга мувофиқ эди.
511. Эронда мўғуллар салтанатининг парчаланиб бориши натижасида Ван ва Урмия кўлларидан шимолда туркманларнинг иваи уруғидан келиб чиққан Қорақўйлу қабила бирикмаси Қора Муҳаммад Турмуш бошчилигида 1380 йили мустақил бўлиб олади. Қора Муҳаммад ўғиллари Миср ва Қора Юсуфни жангларга юбориб, Шарқий Анатўлия ва Озарбайжонни талаб, ҳукмини ўтказабошлайди. Бахтига қарши Қора Муҳаммад соҳибқиронга қарши чиқади, ва зарба еб, қочишга мажбур бўлади.
513. Ахлот — ўрта асрларда Ван кўлининг шимолидаги йирик қалъа, ҳозир кичик шаҳарча.
512. Муш — ўрта асрларда Ван кўлининг шимолидаги йирик қалъа, ҳозир кичик шаҳарча.
514. Одилжавоз (Адилжеваз) — Ван кўлининг шимолий соҳилида Ахлотдан шарқроқдаги шаҳарча.

www.ziyouz.com kutubxonasi

515. Охирги гап форсча матнда бундай: «... кўлни йақолаб, Бандимоҳидин тамоми лашкар била ўтуб, Олатоғда Абақа Сарой мурғзорида ҳумоюн ўтруққа қўшулди» (186а саҳифа, 15-16-сатрлар). Демак, бундан кўринадики, Абақа Сарой мурғзори Аладоғнинг этагида экан.
Бу ерда эслатилган Бандимоҳи Ван кўлининг шимолига Олатоғдан келиб тушадиган дарёча.
516. Ван ва Вастон — Ван кўлининг шарқидаги қалъалар.
517. «... ғурра бўлиб» — мағрурланиб демакдир.
518. Бу ерда тарихий персонаж, мелоддан аввалги иккинчи минг йилликда ҳукм сурган Ассурия подшоҳи Шамшиадад билан афсонавий араб қабиласи Од қориштирилган.
519. Салмос — Эронда Урмия кўлидан 20 км гарбдаги шаҳар.
520. Форсча матнда «Урмия туркининг ҳокими» ўрнига «Урмия ҳокими Тезак» дейилган (187а саҳифа, 10-сатр). Урмия вилояти — шу номли кўлга шарқдан туташган вилоят; бош шаҳри Марога бўлган.
521. Гилон ҳақида 413, 494-изоҳларга қаранг.
522. Шоҳ Шужоъ ва Оли Музаффар ҳақида 412-изоҳга қаранг.
523. Қуръон. Оли Имрон сураси, 26-оят.
524. Қуръон. Оли Имрон сураси, 26-оят.
525. Қуръон. Юнус сураси, 25-оят.
526. Қуръон. Исро сураси, 77-оят.
527. Қуръон. Сажда сураси, 17-оят.
528. Қуръон. Фажр сураси, 28-оят.
529. Бу ерда дуо келтирилган, маъноси: «Сизнинг иноятингиз сояси остида Аллоҳ унинг умрини узун қилсун».
530. Бу ерда ҳадис келтирилган, маъноси: «Аҳднинг фазилати иймондандур».
531. Қуръон. Йасин сураси, 26-оят.
532. Қуръон. Аҳзоб сураси, 12-оят.
533. Бу ерда Ироқ деб Араб Ироқи эмас, Ажам Ироқи, яъни Ҳамадон атрофи ва ундан жануброқдаги ерлар назарда тутилаяпти.
534. Рай тарафидаги Сариққамиш — Теҳрон, Семнон билан Қум кўли оралиғидаги ерлар.
535. Жарбодиқон — Исфаҳондан 75 км шимоли-гарбдаги шаҳар, ҳозирги номи Гулпойигон.
536. Табарак қалъаси Исфаҳондан ташқари Райда ҳам бўлган.
537. Қуръон. Муддассир сураси, 31-оят.
538. Форсча матнда шу охирги сўздан сўнг ва «дахл» сўзидан аввал «Теҳрондан шаҳар ичида унинг аскари бор эди» жумласи келтирилган (189а саҳифа, 21-сатр).
539. Қуръон. Анфол сураси: 42-оят.
540. Амир Темурнинг ҳозирги замондаги душманлари, ҳатто бирга ишлаб, орамизда юрганлари ҳам, соҳибқиронга айб қўйишда одатда Исфаҳондаги қирғинни дастак қиладилар ва ҳозирги замон гуманизми нуқтаи назаридан ваъзлар айтиб, Темурга нисбатан нафрат уйғотишга интиладилар. Бу шахслар, биринчидан, ўша давр тарихий муҳитини билмайдилар ва, иккинчидан, Темурни билмайдилар. У кишилар ўзларининг «инсонпарварлик» кўзёшларини асосан совет даврида ва ундан бироз аввал Россия империяси даврида тўкдилар. Лекин улар ваҳший Ермак Сибир татарларини қиргани ва бундан Иртиш дарёси қип-қизил қон бўлиб оққанини билсалар ҳам негадир чурқ этмайдилар. «Буюк саркардалари» Суворов Қора денгизнинг шимоли-ғарбида ҳозирги Одесса вилояти ва Молдовада яшаган ва тарихда Бужақ татарлари деб маълум бўлган бутун бир халқни қатли омм қилиб йўқ қилгани ҳақида ҳам негадир ҳеч эсламайдилар. Энг инсонпарвар деб ҳисобланган Советларнинг аскарлари бир миллиондан ортиқ афғоннинг ёстиғини қуриттанини қандай баҳолаш мумкин? Ахир бу XX асрнинг охирги чорагида, дунёдаги ҳамма оққорани таниб бўлган пайтдаги йиртқичлик-ку. Ҳозирги кунда ҳам ҳоҳ Афғонистон бўлсин, ҳоҳ Тожикистон, Гуржистон, Чеченистон ё Озарбайжон бўлсин, юзлаб ва минглаб одамлар ўлдирилишига кўпчилик бефарқ қараяпти.
Бундан олти юз йил бурун эса асосий жанг қуроли қилич бўлиб, XX асрдаги узоқ масофадан туриб автомат билан тириллатишдан фарқли ўлароқ, душман билан бевосита рўпара туриб жанг қилинган. Ва каллаларнинг сапчадек узилиши жуда кенг тарқалган ва оддий бир нарса бўлган. Бу каллаларнинг Исфаҳондаги эгалари ақлдан озиб, 3000 бегуноҳ мусулмоннинг бошини ноҳақлик билан танасидан узганларидан сўнг улардан ҳақли қасос олиш керак эди. Гуноҳга нисбатан қасос қандай ўлчамда бўлиши XIV асрда ҳам, ҳозир ҳам маълум эмас. Биз биламизки, совет аскарлари Афғонистонда мабодо уларга қараб бирор қишлоқдан бир ўқ узилса, бутун қишлоқ аҳолисини қатли омм қилганлар, қиз ва аёлларини зўрлаганлар.
Бироқ Амир Темур Қуръонни яхши билатуриб, ундаги «Ла йаҳиббу Аллоҳ золимина» («Аллоҳ золимларни севмайди») оятларини жуда яхши билган ва золимлик қилмасликка, ноҳақ қон тўкмасликка ҳаракат қилган. Лекин матндан кўриниб турибтики, бебок исфаҳонликларнинг қатлини Тангрининг ўзи истаган.
541. Алам — байроқ демакдир.
542. Форс вилоятида жойнинг номи чигатой туркчасида бўлиши ажабланарли. Бу жой-

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг асли форсча номи бошқача бўлиб, Тахти Қорача номи элхонийлар ёки чиғатойлар орасида тарқалган бўлиши мумкин.

Кейинчалик, 1398 йили баҳорида Темур Самарқанд яқинида Тахти Қорача номли улкан боғ ва қаср барпо этади ва бунинг машҳурлигидан Самарқанд билан Шаҳрисабз орасидаги тоғ давони Тахти Қорача деб аталади (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи, 2-к, 83-саҳифа: Фасих Хавофи. Мужмали фасихи, 119, 172-саҳифалар; Бартольд В. В. Сочинения, т II., (2), с. 61).

543. Кермон — Эроннинг жанубидаги вилоят ва шаҳар.
544. Сиржон — Кермондан 160 км жануби-шарқдаги шаҳар, ҳозирги номи Саййидобод.
545. Андигон — ҳозирги Андижонининг эски номи. Лекин муаллиф бундан буён фақат кейинги номни ишлатади.
546. Яъни душманнинг сафларини ёриб ўтиб, унинг орқасида бўлиб қолган. Лекин бу Умаршайхни тутиш учун душман ишлатган ҳарбий тактика бўлиши ҳам мумкин.
547. Форсча матнда мавзеънинг номи Чақишмиш (192а саҳифа). Матннинг маъносига кўра душман Андижонга Шарқий Туркистон орқали келган.
548. Ахсикат — Фарғона водийсининг ўрта асрлардаги пойтахти, Намангандан 15 км жануби-ғарбда, Косонсойнинг Сирдарёга қуйилиш ерида бўлган.
549. Кофуристон деб муаллиф бу ерда аниқ географик ё сиёсий бир ҳудудни айтаётгани йўқ, балки бу атамани «кофирлар юрти, мўғулистон» маъноларида ишлатаяпти. Ўрта асрларда ва ҳатто яқин пайтларгача Кофуристон деб Афғонистоннинг Кобулдан шимоли шарқидаги қисми — Панжшер ва Кунар дарёлари оралигини аталган. Ҳозир бу ерлар Каписа, Лағмон ва Кунар вилоятларини ташкил қилади.
550. Бу мавзеънинг номини В. В. Бартольд Чукалак деб ўқийди ва Олма отадан қарийб 100 км шарқдаги Чилик шаҳри билан уйғунлаштиради (қаранг: Бартольд В. В. сочинения, т.П (2), с. 72). Ҳолбуки, форсча матнда «ба саҳрои Жукалак, ки ба панж фарсахи Ўтрор воқиъ аст ба жониби шарқий», яъни «Ўтрордан беш фарсах шарқда бўлган Жукалак саҳросида» (192а саҳифа) деб аниқ айтилади. Бир фарсах 5895 м эканлигини эътиборга олсак, Ўтрордан бор-йўғи қарийб 30 км шарқдаги чўл — бу Арисдан шимолроқдаги чўл бўлади. Чилик бу ерлардан салкам 800 км шарқдадир.
551. Қўйитан — Ҳузор (Ғузор) билан Амударёдаги Калиф (ҳозирги Чоршанга яқинида) оралиғидаги Кўҳитанг қишлоғи ва шу номли дарёча. Бу дарёча юқорп оқимида Торқапчиғай ва қуйирогида Дарё деб аталади.
552. Саййид Шариф Журжоний (1340—1413) — машҳур файласуф, олим ва мутафаккир. Тўлиқ номи Зайнуддин Абул Ҳасан Али ибн Муҳаммад ас-Саййид аш-Шариф Журжоний. Журжонда (Гургон) туғилиб, Ҳирот. Кермон ва Мисрда ўқиган. 1387 йилдан соҳибқирон вафотигача Самарқандда яшаган ва 1405 йили Шерозга келган ва шу ерда ўлган.
553. Банди Амир — Форсда Абаркўҳ яқинидаги қалъа.
554. Абаркўҳ — Форс вилоятида Шероздан 180 км шимолдаги Абаркўҳ шаҳри. Ҳозир унинг ўрнида Зуберқу номли кичик кент бор.
555. Шу охирги абзац форсча матнда йўқ (193б саҳифа), ва умуман Шарафуддин Темурнинг Хитойга Низомиддин Кошғарий бошчилигида элчилар юборгани ҳақида эслатмайди. Муҳаммад Али айтишича. бу элчилик Эронга юришдан, яъни уч йиллик юришдан олдин, яъни қарийб 1386 йил бошларида юборилган. Хитой императорларини турк қавмлари қадимдан Табғачхон ёки Табғач деганлар. Бу ерда Муҳаммад Али шу биринчи сўзни бироз бузиб айтаяпти.
556. Бу ерда сўз бутун Хоразм юрти эмас, балки унинг пойтахти Урганч ҳақида кетаяпти.
557. Қуръон. Алақ сураси, 6-оят.
558. Дара ёки Дараи Ниҳом — Ҳисор тоғ чўққисидаги дара.
559. Дарвоз — Хутталоннинг шарқидаги мавзеъ.
560. Қифчоқ Дароқ Сарой — Хутталондаги мавзеъ.
561. Уқбаи Бута — Хутталондаги давон.
562. Қуръон.Анфол сураси, 65-оят.
563. Аслида шундай — Муҳаммад Султон, Жаҳонгир мирзонинг икки ўғлидан бири, онаси Хонзода; Муҳаммад Али исмни Султон Муҳаммад шаклида келтирган.
564. Форсча матнда тўйнинг тарихи ҳам келтирилган — ҳижрий 790 йил (мелодий 1388 й.) (қаранг. «Зафарнома», Танқидий матн, 198а саҳифа, 4-сатр).
565. Форсча матнда аниқроқ торих келтирилиб «Лу (балиқ) йили қиш бошида», (яъни 1388 йил декабрида) дейилган ва Тўхтамиш черикининг таркибида рус, черкас, булғор, қипчоқ, қирим, каффа, аллон ва азоқлар бўлганлиги айтилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 198а саҳифа. 13-14-сатрлар).
566. Соғарч — Самарқанддан 5 фарсах (30 км ча) масофада Иштихон яқинида, Зарафшон бўйидаги қишлоқ.
567. Ачук Зарнуқ — Самарқанд билан Ўтрор орасидаги йўлдаги қишлоқ.
568. Арабча мақол, маъноси: «Кеч қолиш — офатдир».
569. Эди Берди Бахший — Тўхтамишнинг йирик амири.
570. Арж суви — Сирдарёнинг Саброн яқинидаги ирмоғи.
571. Йасси — Туркистон шаҳрининг эски номи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

572. Сариқ Ўзан — Еттисувдаги мавзеъ.
573. Оқсув — Чимкентдан Жаркентга олиб борувчи йўлда Меркедан шарқроқдаги мавзеъ, ҳозирги Беловодская.
574. Бу ерда Ўтрор билан Талос оралиғидаги кичик мавзеълар эслатилган.
575. Баҳробод саҳроси — Сабзавордан шарқдаги саҳро.
576. «Қабаб» — «қамал қилиб» демакдир.
577. Семнон — Теҳрондан 200 км шарқдаги шаҳар.
578. Яъни ўт ёқиш манъ қилинади.
579. Форсча матнда шундай, ўзбекчада — қўрқма.
580. Олакўл — ҳозир Қозоғистоннинг шарқида Толдиқўрғон ўлкасидаги кўл.
581. Қуръон. Оли Имрон сураси, 195-оят.
582. Қуръон. Саффот сураси, 173-оят.
583. Форсча матнда шундай, Муҳаммад Алида — Қарочур (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 202 а саҳифа, 14-сатр).
Қароғучур — Қозоқистон шарқида Олакўл ва Сассиққўлдан шимолда Аягуз дарёсининг юқори оқимидаги ерлар.
584. Иртиш дарёси Қароғучурдан қарийб 250 км масофада оқади.
585. Мазкур 30000 аскарнинг ярми Иртиш дарёсидан ҳозирги Шарқий Қозоғистон вилоятидаги Усть-Каменогорск шаҳри яқинида ўтиб, Олтойга яқинлашганлар.
586. Чурка ёки Черга — Зайсан кўлидан 40 км ча жанубдаги мавзеъ, ҳозирги номи — Акжар.
587. Эмил Ғучур — Шарқий Туркистон билан Қозоғистоннинг Чугучак яқинидаги чегарадош ерлари, Эмел дарёсининг ҳавзаси.
588. Йулдуз — Шарқий Туркистонда Или дарёсининг Кунгес ирмоғи бошланиш жойларида Улуғ Юлдуз ва Кичик Юлдуз дарёларининг водийси.
589. Дубшин Йулдуз — шу номли дарё водийсига Ғулжа тарафдан ўтишдаги довон.
590. Қаро Хожа — Турфондан 20 км шарқроқдаги қасаба. Форсча матнда шу ерда «Самарқанд билан Қаро Хожа орасидаги масофа уч ойлик карвон йўлидир» деган жумлалар бор (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 202б саҳифа, 20-21-сатрлар). Ўрта асрларда бир кунлик карвон йўлини бир марҳала дейилган ва у қарийб 25 км ни ташкил қилган. Демак, уч ойлик карвон йўли қарийб 2300 км ни ташкил қилади.
591. Кўкёр — Еркентдан 100 км жанубдаги шаҳарча. Демак, бу гуруҳ Эмил Ғучурдан жануби-ғарбий йўналишда юрган.
Суғулғонлиғ — Қашқардан 50 км жанубдаги шаҳарча, ҳозир номи Суғлуқ.
592. Шу ерда Муҳаммад Али форсча матндаги қуйидаги жумлаларни тушуриб қолдирган: «Яна бир гуруҳ амир Жаҳоншоҳ ва Шайх Али Баҳодур ўттиз минг киши билан Сунқур навкарни ғажирчи этиб, тайинланган йўл билан бориб, Қаро Арт ва Шўрғалуқдин ўтуб, ҳар жойдаки йаағиға еттилар, ўлдурдилар ва ғорат этдилар».
593. Суткўл — Ғулжадан 80 км шимолдаги кўл, ҳозирги номи Сайрам Нур. Демак, Чечанлик ҳам ўша атрофда бўлган.
594. Кайтув мавзеъи — Эби Нур кўлига шарқдан қуйилувчи шу номли дарё ҳавзаси.
595. Мазкур ҳудудларда Қаро Булоқ мавзеъи иккита бўлган: бири — Зайсан кўлидан 50 км жануби-шарқда, иккинчиси — Учтурфондан ғарбда, Товушқондаря бўйида бўлган. Буларнинг иккинчиси назарда тутилаётган кўринади.
596. Иккала матнда ҳам ном шундай — Қаротош. Ҳозирги хариталарда бундай ном қайд этилмаган. Балки Қароқош деб ўқилар, у ҳолда Хўтан яқинидаги шаҳарча бўлади.
597. Матннинг шу жойи ажаблантиради, чунки Қаҳлаға (ёки Қаҳлафа) қалъаси Сурхон воҳасида эканлигини биз юқоридан биламиз. Лекин бу ерда Кошғар яқинидаги жойлар тавсифланаяпти. Балки хаттот айби билан саҳв кетгандир.
598. Кошғар атрофида Учфармон номли шаҳар бўлмаган. Бу ерда Учтурфон ҳақида сўз кетаётганлиги аниқ.
599. Юқорида 588-изоҳга қаранг.
600. Бу ерда келтирилган тарих Самарқандга келиб тушиш куни эмас йўлга тушиш тарихини билдиради. Форсча матнда Самарқандга келиб тушиш тарихи еттинчи Рамазон (30.08.1389) деб кўрсатилган. (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 205б-саҳифа).
601. Фаркат (Фаркад, Баркад, Паркад) — Бухородан 27-30 км масофада Газли йўлидаги қишлоқ (қаранг: Сам'оний. Китоб ал-ансоб, 72-саҳифа).
602. Форсча матнда шу ўринда «ба лафзи форси» дейилган.
603. «Жаҳонгушои тарих» ёки «Тарихи жаҳонгушои» — машҳур тарихчи Аълоуддин Муҳаммад ал-Жувайнийнинг (1225—1283) тарихий асари; Хоразмшоҳларнинг ва мўғулларнинг тарихига бағишланган. Шарафуддин ҳозирча ўзи фойдаланган адабиётдан фақат шу асарни эслатади.
604. Бу келтирилган сўзлардан билинадики, ўша даврда битта Фаркат Кўлдаги қушларнинг ўзи ҳозирги бутун Марказий Осиёдаги қушлар сонидан кўп бўлган экан. Агар мазкур кўлдан ҳар ҳафтада эллик туяқуш овланган бўлса, ҳозир бутун Марказий Осиёдан бир ойда эллик туяқуш овлаб бўлмайди. Бир туяқуш юк камида 300 кг бўлади. Демак, бир ҳафтада Фаркат Кўлдан 15 тонна қуш овланган.
605. «Ўл қиш» — 1390 йил боши эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

606. Султонбахт бегимнинг аввалги эри Муҳаммад Мирак қайнотасига сотқинлик қилгани учун 1388 йил баҳорида қатл қилинган эди (қаранг: 107б — 108 а саҳифалар).
607. Темурнинг ўз онаси Такина Хотун кўп йиллар аввал қазо қилган эди. Қадоқ Хотун — отасининг иккинчи хотини эди.
608. Қашқадарёнинг қадимги асл номи Кашкруд эди. Кашк ўрнига Хашка деб ҳам талаффуз қилинган. Кейинчалик эса Хашка ўрнига Қашқа дейилабошлаган.
609. Форсчада бу ўринда бундай жумла келган: «От йили баҳорида, ҳижрий етти юз тўқсон иккинчи йилда (1390, баҳор) ҳумоюннузул бўлган Оқёрда «... катта қурултойга фармон қилди» («Зафарнома», Танқидий матн, 207а саҳифа).
Бу қурултойдан асосий мақсад — Тўхтамишхон масаласи эди. Соҳибқироннинг шу пайтгача олиб борган жангларида лашкарининг сони юз минг кишига етмаган ва кўпинча душманга нисбатан камроқ бўлган эди. Тўхтамиш билан бўладиган жангда лашкарнинг сони ҳам аввалгидан зиёда бўлиши керак ва жиҳозланиши ҳам мукаммалроқ бўлиши керак эди. Қурултойда ана шу масалалар ҳал қилинган.
610. Форсчада Тўкал Бавурчидан кейин Нусрат Қиморий ҳам эслатилган (207б саҳифа, 5-сатр).
611. Кўктўба — Зайсан кўлига тушувчи Бўғоз дарёчаси бўйидаги мавзеъ.
612. Алмолиғ — Ғулжадан 15 км гарбда Или дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар, Турк ҳоқонларининг қадимги пойтахти.
613. Қаротол — Балхаш кўлига тушувчи шу номли дарёчанинг юқори оқимидаги кент.
614. Бу ерда Қамариддин баҳрин ҳақида сўз кетаётир.
615. Ичин Йувсин саҳроси — Зайсан кўли атрофидаги саҳролар.
616. Ўгар Кечти — Зайсан кўлидан шимолроқда Иртиш дарёсининг чап соҳилидаги мавзеъ.
617. Тўлас — Тоғли Олтойда тўласлар (ёки телеслар) яшайдиган мавзеъ.
618. Саммур — сувсар, қоқум — оқсичқон.
619. Форсчада «Ўша етти юз тўқсон иккинчи (1390) йил кузида» деб аниқ айтилган (208а саҳифа).
620. Порсин кенти номи Сам'оний ва Ёқут Ҳамавийда Порискас шаклида келтирилади (қаранг: Сам'оний. Китоб ал-ансоб, 109-саҳифа).
621. Қуръон. Исро сураси, 82-оят.
622. Яъни 1391 йил 19 февралидан 20-мартигача оралиқда.
623. «бегимлар ва оғолар» — соҳибқирон оиласидаги аёллар.
624. Темурнинг энг кичик хотини Чўлпон Мулк оғо ҳақида сўз кетаяпти.
625. Қаро Самон — Ўтрор яқинидаги мавзеъ.
626. Сариқ Ўзан — Қозоғистоннинг Тўрғай вилоятида Сариққўпа кўлига келиб қуйилувчи шу номли дарёча ҳавзаси.
627. Идику Ўзбек — Тўхтамишнинг бекларидан бўлиб, ўзбек уруғидан келиб чиққан. 1395 йилда Тўхтамишхон Амир Темурдан енгилганидан сўнг то 1419 йилгача хонлик тахтида турли хонлар алмашиб турган бўлса ҳам аслида ҳокимият Идикунинг қўлида бўлади. У рус солномаларига Едигей номи билан кирган.
628. Улуғ Тоғ — Жезқазгандан 100 км ча шимолроқдаги тоғ, ҳозирги номи Улутау.
Иккинчи Жаҳон урушидан олдин, 30-йиллар охирида Жезқазгандан 50 км ча ғарбдаги Қарсақпай кони яқинида, Қарамўла тоғи ёнбағрида ёзувлик тош топилган. Ёзув икки тилда: арабча ва ўзбекча. Арабчасидан фақат «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» аниқ ўқилади. Уйғур ёзуви билан битилган ўзбекча ёзувда етти юз тўқсон учинчи йил, яъни 1391 йил ёзида Туроннинг султони Темур 200000 кишилик лашкари билан Тўхтамишга қарши юришга кетаётганлиги айтилган. Низомиддин Шомийда ёзув битилган куннинг тарихи — жумада аввалнинг 23-куни, яъни 1391 йил 28-апрели, ҳам келтирилган (қаранг: Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение, Изд-во АН ССР, М.:-Л., 1950, с. 357). Лекин кейинчалик космонавтика эраси бошланиб, Бойқўнгур ўша жой яқинида бўлгани учун у жойлар беркитилди ва мазкур ёзувли тошнинг тақдири ҳозир номаълум.
629. Йиланчуқ суви — Жезқазган вилоятининг шимоли-гарбидаги Жиланшиқ дарёчаси.
630. Атоқабриғўй — Шимолий Қозоғистонда Қустаной вилоятидаги мавзеъ.
631. Яъни чўлда.
632. Жумада охир ойи 1391 йили 6-майда шанба куни бошланган. Бу ерда айтилаётган воқеа мазкур ёзув битилгандан кейинги душанбада рўй берган. Бу эса жумада аввал ойининг охирги душанбаси, яъни 3-майга тўғри келади.
633. Яъни васф қилиш қийин.
634. Султон Маҳмуд ибн Суюрғатмиш соҳибқироннинг ўзи томонидан қўйилган Чиғатой улуси хони — «чўнтак» хони.
635. Муҳаммад Султон Баҳодур — Жаҳонгир мирзонинг ўғли.
636. Тўбал суви — ҳозирги Тобол дарёси. Демак, лашкарнинг шу пайтдаги жойи ҳозирги Қустаной атрофларида бўлган.
637. Яъни яшиндилар.
638. Демак, Қустанойдан ғарбга қараб юриб, Ўрол дарёсига етганлар.
639. Ўрол дарёсидан кечиш ҳозирги Магнитогорск ва Верхнеуральск оралиғида бўлган.
640. Ийик — Кама дарёсининг ирмоғи, жанубдан шимолга қараб оқади, ҳозирги номи Ик.

www.ziyouz.com kutubxonasi

641. Мамоқ — рус солномаларида Мамай деб юритилган, Олтин Ўрда бекларидан. Ўглининг номи форсча матнда ҳам келтирилмаган.
642. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
643. Бу сўзлар лашкар қутб ёзлари бўладиган жойларга етганидан далолат беради.
644. Қундузча — Самара шаҳридан шимолда Красний Яр шаҳрида Сок дарёси билан қўшиладиган шу номли дарё ёқасидаги мавзеъ. Бу мавзеъ дарёнинг юқори оқимида Нурлат ва Шетала шаҳарлари оралиғида бўлган. Дарёнинг ҳозирги номи Кондурча.
645. Қуръоний ибора: «Ҳажар» сурасининг 87-оятида *«саб'ан минал-масаний»* («икки жуфтлардан еттита») дейилган.
646. Бу арабий ибораниг маъноси: «Истаган тарафингга юз ўгур, сен ғолибсан». Бошқа манбаъларда Сайфид Барака урушдан олдин отидан тушиб, бир неча майда тошни олиб, душман тарафига *отиб*, «Йааги қочти!» деган.
647. Қуръон. Иброҳим сураси, 7-оят.
648. Қуръон. Талоқ сураси, 9-оят.
649. Атил суви — Волга дарёси.
650. Ўр Тўба — Волганинг Тольяттидан шимолроқдаги соҳили.
651. Бу шеърнинг форсчаси бундай:

Гар бимонад ҳаёти мо боқий,
Ба кафф орим турки тақмоқий.

652. Бу ерда ҳиргоҳ деб ёғочдан ясалган ва кўчиларда бузилмайдиган уйлар назарда тутилган.
653. Бу ерда ўз ўтовини йўқотган киши уни бир-икки ойда ҳам топаолмаслиги ҳақида сўз кетади. Албатта, бу гаплар лашкарнинг ҳарбий тартибда жангга кетаётган пайти учун дахлдор эмас. Ҳарбий тартибда кетаётган замонда жангга алоқаси йўқ шахслар ўгруқда бўлиб, бу ҳарбийлардан бир-неча километр орқада бўлган. Тўхтамиш устидан ғалабадан кейин эса хотиржамлик туфайли эркин юриш билан қайтилган. Ва бунда аскарлар билан ўгруқ аҳллари жумладан, «моҳнайкарлар» аралашиб кетган ва натижада бу одам ва ҳайвонлар ҳамда аравалар массаси бир неча юз километрга чўзилиб кетган. Агар Темур лашкарининг умумий сони 200000 бўлганини ҳисобга олсак, асирлар ва турли хизматдагилар, ўгруқдагилар билан умумий одамларнинг сони миллиондан *ошиб кетган*. Буни де Клавихо ҳам *эътироф этган* (қаранг: Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд к двору Тимура (1403—1406). М.: Наука, 1990, с. 79). Ҳақиқатан ҳам битта катта шаҳардек тўплам орасидан бир ўтов кўринмай кетарди.
654. Форсчада «вилоятини» сўзидан кейин «Ғазнин ва Кобул ва Зобулистондан то Ҳинд ва Қандаҳор ҳаддигача ва у вилоят атрофларидан то Синд дарёсигача» деб аниқлаштирилган (224а саҳифа).
655. Форсчада Ҳубби Хожадан аввал «Ҳусайн Сўфий — Ғиёсуддин Тарҳоннинг ўғли» дейилган.
656. Қуръон. Сабаъ сураси, 28-оят.
657. Қуръон. Оли Имрон сураси, 31-оят.
658. Бу қуръоний иборани иккала матидан ҳам аниқроқ ўқиб бўлмади.
659. Жўйи Зар — Шофиркон туманидаги ариқ ва мавзеъ.
660. Шаввол ойининг биринчи куни, ийди рамазон эди.
661. Хабушон — Ашхободдан 120 км ча жанубдаги Хуросон шаҳри, ҳозирги номи Кучон.
662. Журжон суви — Гургон дарёчаси, Каспий денгизига жанубий-шарқидан қуйилади.
663. Таранг тортилган камалакдан отилган ўқ камида 300 м масофага етишини эътиборга олсак, бу уч йўлнинг кенглиги ҳақида тасаввур ҳосил қилиш мумкин.
664. Омул — Каспий денгизидан қарийб 35 км жанубдаги шаҳар. Сори — ундан 60 км ча шарқдаги шаҳар. Бу икки шаҳар Мозандарон вилоятига кирарди.
Моҳони Сер — Омулдан шимолда, денгиз бўйидаги шаҳар: «Тўрт яғоч» — 24 км ни ташкил қилади.
Соҳибқироннинг бу ерларга юришидан мақсад — Мозандаронда шиъа мазҳабидаги сайфидлар ҳокимиятни қўлга олиб, пайғамбар суннасига зид ўлароқ сунний ларни таъқиб қилаётганлари эди. Албатта Амир аввалига масалани тинч йўл билан ҳал қилишга уринади. Лекин бу уринишлар кор қилмагач куч ишлатишга мажбур бўлади.
665. Бонги намоз — азон этиб намозга чақириш — Исломдаги асосий вожибларидан ҳисобланади. Мозандарон сайфидлари бонги намозни инкор этиб, Исломдан четланганлар ва уни сохталаштирганлар.
666. «Раъд отқучилар», аслида «раъд» деб момақалдироқ билан бирга келган чақмоқни айтилади. Демак, бу ерда момақалдироқдек гумбурлаб портловчи ва чақмоқдек оловли чақнагувчи қурол ҳақида сўз кетади. Бундай ҳодиса фақат порох портлаганида юз беради. Хитойлар ва улардан ўрганган мўғуллар порох билан XIII асрдан таниш эдилар. Туркий халқлар эса олтингугуртлик чақмоқ тошларни қадимдан билар эдилар. Бу ҳолда «раъд отқучилар» — бомбанинг бирор турини портлатувчилар бўлиши мумкин. Порох ва энг содда тўплар XIV аср ўртасидаёқ бор эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

667. Бу ерда Амир Темур Амударё кемачиларига Мохон қалъасини денгиздан қамал қилишни буюрган. Чингизхон 1221 йил Хоразмнинг пойтахти Гурганчни олганида бутун тўғонларни бузган ва натижада Амударё сувининг талай қисми мелод бошидагидек Каспийга қуйилган. Амуй (Чоржўй)даги кемачилар дарёдан денгизга бемалол ўтиб, қалъани қамал қилганлар.
668. Қулзум дарёси деб Каспий денгизига айтилаянти.
669. Бу ерда ҳам Каспий денгизи билан Амударё туташганлигига далолат бор.
670. Шоҳрух мирзодан кейин номлари зикр қилинган икки амирзоданинг биринчиси Халил Султон — Мироншоҳ мирзонинг ўғли 1384 йили туғилган. Иккинчи амирзода — Рустам мирзо, Мироншоҳнинг ўғли. 1381 йили туғилган.
671. Шосмон мавзеъси ҳақида юқорида 414-изоҳга қаранг.
672. Қўҳистон — Хуросон Кўҳистони. Қайин — Машҳаддан 300 км ча жанубда Руде Шўр дарёси бўйидаги шаҳар.
673. Тутак — Самарқанддан 15 км масофада, Шаҳрисабз йўлидаги мавзеъ.
674. Шодмон — Мовароуннуҳрдаги бир хил номлик иккита қалъанинг Самарқанд яқинидагиси, иккинчиси Хутталонда бўлган.
675. Жиловуи — Журжон вилоятининг шарқидаги мавзеъ.
676. Бу тарих 1393 йил 19 январга мос.
677. Ақарин — секин, оҳиста демакдир.
678. Соҳибқироннинг Дур Султон оғо ва Нигор оғо номли хотинларининг насаби бизга маълум эмас.
679. Шаҳриёр — Рўён ўлкасида Теҳрондан ғарброқдаги мавзеъ.
680. Қазвин — Теҳрондан 150 км шимоли-ғарбдаги шаҳар.
681. Жимжимол — Султония билан Кермоншоҳ орасидаги мавзеъ.
682. Сонғур — Эроннинг ғарбида Кермоншоҳдан 60 км шимоли-шарқдаги шаҳарча.
683. Бисутун — Кермоншоҳ билан Сонғур орасидаги тог. Шу тоғ қоясида Қадимги Эроннинг Ахамонийлар сулоласидан учинчи шоҳи Доро I (м. а. 522—486) томонидан қолдирилган тош ёзувлар мавжуд. У ёзувларда шоҳга бўйсунган халқлар орасида хоразмликлар ва суғдлар ҳам эслатилган. Тоғни Беҳистун деб ҳам аталади.
684. Қуръон. Аъроф сураси, 34-оят.
685. Хузистон — Эроннинг жануби-ғарбидаги вилоят, пойтахти Аҳвоз.
686. Бўружирд — Ҳамадондан 90 км жанубдаги шаҳар.
687. Ава — бу номли шаҳар Эронда иккита бўлган: бири Қазвин билан Ҳамадон орасидаги йўл ўртасида, иккинчиси Сава шаҳридан Қумга олиб борадиган йўлда ундан 30 км ча масофада бўлган. Бу ерда уларнинг иккинчиси назарда тутилади.
688. Кўшки Чўпон — Авадан шимолроқдаги шаҳар, ҳозирги номи Кўшкак.
689. Хуррамобод — Луристондаги шаҳар, Бўружирддан 70 км ча жануби-ғарбда.
690. Тустар — ўрта асрларда Хузистондаги йирик шаҳар, Аҳвоздан 70 км ча шимолда. Ҳозир Шуштер деб аталади.
691. Зол суви — Қорун дарёсининг Тустар ақинидаги ирмоғи.
692. Ҳувайза — Аҳвоздан 60 км шимоли-ғарбда Диз дарёсининг бўйида жойлашган. Шаҳарнинг асли номи Дизпул бўлиб, «қалъа кўприк» маъносини англатган.
694. Шопур Зул Актоф — Эроннинг Сосонийлар сулоласидан шаҳаншоҳи Шопур Иккинчидир, 310—379 йиллар ҳукм сурган.
Форсча матида кўприк муфассалроқ таърифланган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 232 аб саҳифалар).
695. Тустар шаҳри Қорун дарёсининг бўйида жойлашган. Афтидан, Шарафуддин шу дарёни Чаҳор Донга деб атаянти.
696. Кермон ҳақида юқорида 543-изоҳга қаранг. Бу шаҳарни Бардасир ҳам дейилган.
697. Деҳбид — Шероздан Йаздга бориш йўлида ундан 120 км ча масофадаги шаҳар.
Марвист — Деҳбиддан 70 км ча шарқдаги шаҳар.
698. Истаҳр — ўрта асрларда Форс вилоятида шу номли туман ва унинг марказий шаҳри. Шаҳар Шероздан 70 км шимоли-шарқда бўлган.
699. Сиржон ҳақида 544-изоҳга қаранг.
700. Фасо — Шероздан 125 км жанубий-шарқдаги шаҳар, шу номдаги дарё бўйида жойлашган.
701. Варомин — Райдан (Теҳрондан) 60 км жанубий-шарқдаги шаҳар.
702. Бу ерда ҳадис келтирилган, маъноси: «раҳм қилмаган раҳм кўрмайди».
703. «Тахақк йили» — товуқ йили, «тахақу» ёки «тақагу» — қадимги туркчада товуқ демакдир.
704. Ром Ҳурмуз — Аҳвоздан 85 км шарқдаги шаҳар.
705. Ром Ҳурмуз суви — Жарроҳи дарёсининг шу шаҳар яқинидан ўтган ирмоғи.
706. Бу маршрут Ром Ҳурмуздан шимоли ғарбга Тустар тарафига йўналган бўлгани учун Заҳра саҳроси, Аргун суви, Меҳон ва Ширин суви шу оралиқдаги мавзеъ ва ирмоқлар бўлади.
707. Навбинжон — Шероздан 100 км ча ғарбдаги шаҳар, ҳозир сақланмаган.
708. Баҳром — Миррих (Марс)нинг форсча номи. Геоцентрик дунёқараш бўйича унинг сфераси Ой, Уторид, Зуҳра ва Қуёшникидан кейин бешинчи ҳисобланади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

709. Форсча матнда «ва»дан кейин ган бундай тугаган «жумада аввал ойнинг ўн тўртида, жумъа куни бомдодида (28.03.1393), бу товуқ йилига мувофиқ, Жавимга етти» (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 236б саҳифа, 15-сатр).

710. Бу ерда отларга махсус нўлат «тангалар»дан ясалган зирҳ (совут) кийдирилганлиги ҳақида сўз кетаётир.

711. Потила — Шоҳ Мансур билан Шероз яқинида жанг юз берган ер.

712. Форсча матнда бу кишининг оти Одил Ахтачи (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 237б саҳифа, 10-11-сатрлар).

713. Аллоҳдод — соҳибқироннинг лашкар амирларидан, унинг асл исми Худододи (Худойдоди) Ҳусайний. Бу асарда ҳам, бошқа шу воқеаларга алоқадор асарларда ҳам унинг номи икки хил шаклда келтирилади.

714. Ҳазораи хосса ёки қавчинлар — соҳибқироннинг шахсий гвардияси. Улар жангда фақат Амирнинг атрофида жанг қилганлар; умумий сони минг кишидан иборат бўлиб, мабодо улар орасида талаф бўлса, яна бошқа содиқ жангчилар ҳисобига уларнинг минг сонн (ҳазора) тиклаб турилган.

715. «Мўғул дастури билан чирладилар», яъни мўғул одатига кўра жанг тугаганидан сўнг саф тортиб қийқириш демакдир. Бундан кўринадики, соҳибқирон мўғулларга қарши қанчалик курашган бўлмасин, ўша даврда, яъни XIV аср охирида ҳали мўғулларнинг Турондаги таъсири ва анъаналари сақланган. Асарда Амир мўғул дастурига «кўра амал қилгани» ҳақида бир неча марта айтилади.

716. Козерун — Шероздан 70 км ча ғарбдаги шаҳар.

717. Боғи Майдон — Шероз яқинидаги боғ.

718. Форсчада Ғиёсиддинни «амир Жакунинг акаси»» («биродари бузурги амир Жаку») дейилган (239-саҳифа, 20-сатр).

719. Қумиша — Исфаҳондан 60 км ча жанубда бўлган ўрта асрлардаги шаҳар.

720. Дарбанд билан Боку изофада қўшилишига сабаб — Дарбанд Шамаха хонлигига қарам эди.

721. Бу айтилганлардан шу хулосага келиш мумкинки, Мироншоҳ мулкига Эроннинг Рай ва Астробод оралиғидаги ўрта меридианнинг ғарбидаги қисми кирган. Лекин бу мулкнинг ғарбда ҳам, шарқда ҳам аниқ чегараси бўлмаганлиги учун Мироншоҳ авлодлари билан Шоҳрух ўртасида Астробод ва Журжон учун қирғин бўлиб турган.

722. Шарафуддин бу ерда келтираётган жуғрофий номлар асосан ғарбий Эрон ва Ироққа тегишли бўлиб, улар аслида форсча ё арабча бўлиши мумкин. Чунончи, Оқсой ҳам Сафедруд (Оби Сафед) номли дарёчаларнинг биридир.

723. Ғарбий Эронда Оқ Булоқ номли жойлар кўп бўлиб, бу ерда уларнинг Ҳамадондан 90 км ча шимолдагиси назарда тутилаётир.

724. Қўра Қўрғон ва Ён Булоқ — Шаҳризур яқинидаги кичик мавзеълар.

725. Шаҳризур — Ироқда Сирвон дарёсининг ирмоги Танжаро бўйидаги ўрта асрлардаги шаҳар. Ҳозир унинг ўрни сув омборининг остида қолган.

726. Кўкарчин — кантарнинг эски туркча номи.

727. Ҳилла — Бағдоддан 90 км ча жанубдаги шаҳар, Карбалодан 25 км жануби-шарқда жойлашган.

728. Қарйатул Уқоб — Бағдоднинг жанубидаги қишлоқ, ҳозир шаҳар таркибидаги туман.

729. Карбало — Бағдоддан 75 км жанубдаги шаҳар.

730. Ийбож Ўғлон — Жўчи наслидан бир зот.

731. Карбало дашти ёки Дашти Карбало — шаҳардан 50 км ча ғарбда бошланадиган саҳро, Ислом тарихида машҳур ва мангъум шаҳар. Имом ал-Ҳусайн ибн Али ибн Абу Толиб Карбало яқинида — шу даштда шаҳид қилинган.

732. Бу ерда ҳадис келтирилган, маъноси: «Аллоҳ муваффақ этгучидир, барча ишлар унга қайтади».

733. Восит — ўрта асрларда Ироқнинг жанубида шу номли шаҳар ва вилоят. Шаҳарнинг харобалари ас-Саъадия қўлининг ғарбий соҳилидан 10 км ча масофада.

734. Жағир — шароб, ичкилик. Шуни эътиборга олиш керакки, Ироқ аҳолиси қадимдан бери ҳурмодан ароққа ўхшаш оқранг кучли ичимлик (самогон) ясаганлар. Балки Амир Темурнинг манъ этиши шунга тааллуқлидир ва бунинг узумдан ясалган мусаллаға алоқаси йўқдир. Чунки Амирнинг ўз саройида тантаналарда ҳатто хотинлар ҳам косалаб мусаллас ичганлар.

Шатт суви — бу ерда Дажла.

735. Барқуқ — Мисрнинг мамлуклар (қуллар) сулоласидан султони аз-Зоҳир Сайфуддин Барқуқ, 1382-1389 ва 1390—1399 йилларда ҳукм сурган. Бу мамлукларнинг барчаси Дашти Қипчоқдан чиққан қипчоқ туркlари бўлиб, уларни Мисрга аввалига Хоразмдан, сўнг Олтин Ўрдадан юборилардн.

Амир соҳибқирон 1393 йил кузига келиб Ироқни забт этганидан сўнг ғарбда Сурия билан, яъни мамлук султони Барқуқнинг мулки билан чегарадош бўлиб қолди. Бунинг устига Султон Аҳмад Жалойир Сурияга қочиб, Барқуқнинг наноҳида эди. Шунинг учун Темурнинг Барқуққа мактубини биринчи дипломатик танбиҳ деб тушунмоқ керак.

736. Тикрит — Бағдоддан 180 км ча шимолда Дажланинг ўнг соҳилидаги шаҳар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

737. Шу ерда Ироққа юришнинг асосий мақсади аниқ ва равшан айтилган: йўлларни қароқчилардан тозалаш ва мамлакатни муносиб ҳокимга топшириб, барча ерларда тўла хавфсизликни ўрнатиш.
738. Амирнинг бундан кейинги маршрути Дажладан ғарбга йўналган ва Фуротнинг ўнг соҳилига ўтган кўринади.
739. Улуғ кўл — Фуротнинг ўнг соҳилидан 10 км ча масофада Рамади ва ал-Фаллужа шаҳарлари оралиғидаги ал-Ҳаббония кўли.
740. Она — Фурот дарёсининг 42° меридиан яқинида жануби-шарққа бурилиш ерида ўнг соҳилидаги шаҳар.
741. Мосул — Ироқнинг шимолида Дажланинг ўнг соҳилидаги шаҳар.
742. Ирбил — Мосулдан 90 км шарқдаги шаҳар.
743. Форсча матнда қалъанинг атрофида унинг буржларидан баланд бешта бурж ясалгани айтилган ва ҳар бир буржга мутасаддий бекларнинг номлари келтирилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 248б-249а-саҳифалар).
744. Тикритлик Ҳасанбекнинг 1393 йилда Амир Темурга нисбатан сиёсати тикритлик Саддам Ҳусайннинг 1991 йилда президент Бушга нисбатан сиёсатига жуда ўхшайди. Тикритликларнинг феъли-хўйи 600 йилда ҳам ўзгармас экан.
745. Қуръон. Қорнъа сураси, 1-2-оятлар.
746. Қуръон. Қориъа сураси, 5-оят.
747. Диёрбакр — Кичик Осиёда Дажланинг юқори оқимида ўнг соҳилидаги шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқида.
748. Бу сўзлар соҳибқирон юқори даражада инсонпарвар ва маърифатпарвар бўлганлигини билдиради.
749. Соҳибқирон мухолифларнинг кўзини шамғалат қилиш учун кўпинча шундай чалғитувчи ҳарбий тактика қўллаган.
750. Тавуқ — Дажланинг ўрта оқимидаги йирик қўл ирмоги. Лекин Киркукдан 60 км ча жанубда шу маънодаги Дақуқ деган шаҳарча ҳам мавжуд.
751. Киркук — Ироқнинг шимолида Бағдоддан 600 км ча масофадаги шаҳар.
752. Катта Зоб — Дажланинг Мосул билан Ирбил оралиғидан ўтувчи йирик ирмоги. Форсча матнда фақат «Об» — «сув» дейилган ва дарёнинг номи эслатилмаган (252а саҳифа).
753. Руҳа ёки Урфа — Кичик Осиёнинг жанубидаги қадимги шаҳар. Ҳозир Туркиянинг Урфа вилоятининг бош шаҳри.
754. Мардин — Урфадан 140 км ча шарқдаги шаҳар.
755. Раъсалъайн ўрта асрларда Сурияннинг шимолида Хабур дарёси бўйидаги шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқида Сурияга чегарадош Ресюляйн шаҳри.
756. Ҳусайн — Диёрбакрдан 140 км ча шарқдаги шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқидаги Ҳусейни шаҳри.
757. Нимруд — ривоятларга кўра мелоддан аввалги 2599—2480 йиллар Бобил подшоҳи бўлган.
758. Ҳисн Кайф — Дажланинг юқори оқимида унинг ўнг соҳилидаги шаҳар, ҳозир Туркияда Диёрбакрдан 110 км ча шарқдаги Ҳасанкейф шаҳри.
759. Арзин — Искандарун кўрфази яқинидаги шаҳар, ҳозирги номи Эрзин.
760. Ботмон — Диёрбакрдан 180 км шарқдаги шаҳар.
761. Жазира — Ироқнинг шимолида Фурот ва Дажла дарёлари оралиғи.
762. Қуръон. Наҳл сураси, 127-оят.
763. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
764. Эски Мосул — Дажланинг чап соҳилида қадимги Ниневиянинг харобалари.
765. Осиё мамлакатларидаги қадимги астрономик дунёқарашга кўра йил икки яримдан иборат бўлган: ёзги ва қишги яримлар. Ёзги ярим баҳорги тенгкунликдан кузги тенгкунликкача қолгани қишки ярим.
Бу ерда «аввал ёз» деб муаллиф март ойининг 21-идан бошланган кунларни айтаяпти.
766. Форсча матнда тўлиқроқ толиъ келтирилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 257а-саҳифа).
767. Майдон — Ван кўлидан 40 км гарбдаги шаҳарча.
768. Шаҳарнинг номи уч хил бўлишига қарамай у тарихда асосан Омид (Амид) номи билан танилган.
Ола Тоқ (Олатог) — Ван кўлидан шимолдаги тог тизмаси.
769. Йатиқ Сўфий — Хоразмни Темур забт этунича у ерда ҳукм сурган Сўфийлар сулоласининг охирги намояндаси.
770. Миёфориқин — Диёрбакр билан Ботмон оралиғида Дажлаиниг ўнг соҳилидаги ўрта аср шаҳри, уни Майфарқад ҳам дейилган. Аслида унинг ўрнида Византиянинг Миелофлоракион деган шаҳри бўлган.
771. Саҳройи Муш — Ван кўлидан 70 км ча гарбдаги Муш шаҳри атрофидаги чўллар.
772. Аланчуқ — шу номли қалъа Озарбайжонда Табриздан шимолроқда мавжуд. Лекин матнда Кичик Осиёда Ван кўлидан шимол ёки шимоли-ғарбдаги қалъа назарда тутилаяпти.
773. Хўй — Эроннинг шимоли-ғарбида Урмия кўлидан шимолроқдаги шаҳар.
774. Яъни яра янгидан очилди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

775. Ойдин — ҳозирги Туркиянинг шимоли-шарқидаги шаҳарча.
776. Уч килиса — Еревандан ғарброқдаги шаҳар, арманлар учун муқаддас ҳисобланади. У ерда учта қадимги черков (килиса) бўлганлиги учун шундай аталган.
777. Арзинжон — Кичик Осиёда Фуротнинг юқори оқимида ўнг қирғоғи яқинидаги шаҳар.
778. Авник — ўрта асрларда шарқий Анатолияда Арас дарёси бўйидаги қалъа.
779. Кўсатоғ — Кичик Осиёнинг шарқида Сивас шаҳридан шимоли-шарқдаги тоғ.
780. Яъни «мўлжалидан».
781. Қуръон. Саффот сураси, 4-оят.
782. Шу ном форсча матнга кўра тикланди.
Ақусқа (ёки Ағусқа) номини муаллиф Месхетияга, яъни Жанубий Гуржистонга нисбатан айтаяпти. Балки бу ном шу ўлкадаги Ахалцихе шаҳри номининг туркча айтилишидир. Кейинча бу ерлик туркларни «ағусқа туркlари» ва «месхет туркlари» деб аташди.
1646-47 йиллар Ахалцихеда бўлган турк сайёҳи Эвлия Челеби бу шаҳарнинг номини атрофда истиқомат қилувчи аҳоли Ахысқа, Ахысқисқа, Ақсықа шаклларида айтилишини қайд этган (қаранг: Эвлия Челеби. Книга путешествия. Выпуск 3. М.: Наука, 1983, с. 185).
783. Бу жумлалардан англашилишича, мирзо Иброҳим Султон мирзо Улуғбекдан шамсий тўрт ойу 24 кунлик кичик экан. Табиийки, улар ҳар хил оналардан туғилганлар.
784. Мингкўл дашти — шарқий Анатўлияда Мурот дарёсидан шимолдаги Мингкўл шаҳри яқинидаги дашт. Шаҳарнинг ҳозир Туркиядаги номи Бингёл.
785. Мунадий — жарчи демакдир.
786. Қуръон. Нисо сураси, 95-оят.
787. Қуръон. Соффот сураси, 173-оят.
788. Самур — Кавказда, ҳозирги Озарбайон билан Дағистон чегарасидаги дарё, Каспийга қуйилади.
789. Элбурзкўҳ — Элбрус тоғи.
790. Бу айтилганлардан кўринадики, 1395 йил февралининг охирида амир Темурнинг Тўхтамишга қарши иккинчи юриши арафасида лашкарининг қароргоҳи Шимолий Кавказда, ўзининг ўрдуси Самур дарёси бўйида Каспийдан 30 км (беш йағоч) ғарбда бўлган. Лекин Элбурзкўҳ, яъни Элбурс тоғи ва шу номли чўққиси мазкур ерлардан бир неча юз километр ғарбдадир. Демак, бу ерда муаллиф «Элбурзкўҳ» деб умуман Кавказ тоғ тизмаларини тушунаяпти.
791. Ажам мамлакати деб ўрта асрларда араблар тор маънода Эронни ва кенг маънода умуман араб эмаслар мамлакатларини тушунганлар.
792. Дарбанд — Дағистонда Самурнинг Каспийга қуйилиш еридан 35 км ча шимолда денгиз соҳилидаги шаҳар бўлиб, у ҳам «Элбурзкўҳ»дан анча узоқдадир.
793. Қайтоғ — ҳозирги қайтақ элати, уларнинг келиб чиқиши мўғуллардан ҳисобланади.
794. Тарқи — Дағистонда Махачқаладан бироз жанубдаги кент. Ҳозир у темир йўл бекати.
795. Хўй суйи — Дағистонда ҳозирги Қўйсу, Сулоқнинг ирмоғи.
796. Севинж суйи — форсча нусхада Оби Сунж (273а, 14) — Чеченистондан ўтган Сунжа дарёси, Гудермесдан шимолроқда Терек дарёсига қуйилади.
797. Тарак суйи — Терек дарёси.
798. Қурай суйи — ҳозирги Қабарда — Балқар АР ва Ставрополь ўлкасининг жанубидаги Кура дарёси.
799. Чўлот вилояти деб шимолий Кавказнинг қайси жойи аталаётганини аниқлаб бўлмади.
800. Бу Аллоҳдод ё Худойдоди (Худодод) Ҳусайний эмас. Лекин муаллиф Худододни ҳам баъзан Аллоҳдод дейди.
801. Умаршайх Мирзонинг ўғли Рустам Мирзо 1381 йили туғилган эди ва Тўхтамишхон билан бўлган 1395 йил апрелининг ўртасидаги жанг вақтида энди 14 баҳорни кўрган эди. Мазкур жангда бу ёш йигитча йирик жасорат ва баҳодирлик кўрсатиб, ҳақиқатан ҳам, муаллиф айтганидек «атосининг отини еткурди», яъни отасининг номига муносиб фарзанд бўлди.
802. Йағлибий баҳрини уруғидан бўлиб, баҳринлар асосан Жетада, яъни Мўғулистонда истиқомат қилардилар. Лекин уларнинг бир қисми Темурнинг лашкарида ҳам бор эди.
Бу ерда Йағлибий тилидан Дашт лашкарини «оранлар» дейилишини фақат сўз ўйини учун айтилган. Бу ерда у бундай аташи билан Темур лашкари устидан мазах қилаяпти, ва гўё ўзлари эркаклару булар урушга номуносиб, қўрқоқ деб ҳисобляпти.
803. Форсча матнда шу ерда «ўзбек йигитлари» дейилган ибора ўрнида «баҳодирони ўзбак» дейилган (276б). Аслида бу ерда ўзбек улусининг баҳодирлари йигитлари ҳақида сўз кетаяпти, ва бу билан умуман Олтин Ўрда ва унинг баҳодирлари ҳақида сўз кетади. Ҳақиқатан ҳам ўрта аср муаллифлари «ўзбек улуси» деб Ўзбекхоннинг улусини, яъни Олтин Ўрдани атаганлар. Чунончи Муъиниддин Натанзий ўзининг «Мунтахаб аттаворихи Муъинний» номли асарида «ўзбек улуси» (улуси ўзбек) иборасини фақат Олтин Ўрдага нисбатан XIV асрнинг ўрталаридан бошлаб қўллайди (қаранг: Extraits du Muntakhab al-tavarikh-i Mu'inі (Anonime D'Iskandar), Publies par Zean Aubiddin.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Zibrairie Khayyam. Teheran, 1957, pp. 88, 91, 93, 94, 96-98, 101, 349, 350, 364, 365 etc.). Худди шунингдек, Мирзо Улуғбек ҳам ўзининг «Тўрт улус тарихи» номли асарида «Ўзбек улуси» иборасини Ўзбекхон улусига — Олтин Ўрдага нисбатан ишлатади (қаранг: Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. В. Аҳмедов кириш сўзи, изоҳлари ва таҳрири остида. Форс тилидан Б. Аҳмедов, Н. Норқулов, М. Ҳасаний таржимаси. Тошкент, Чўлпон нашриёти, 1994, 226, 227, 229-бетлар).

Бироқ Б. Аҳмедов ўзининг «Государство кочевых узбеков» деган китобида Ўзбек улуси деб, XIV асрнинг 80-йилларидан Оқ Ўрдани, яъни Волга ва Урал дарёси ва тоғидан шарқдаги ерлар аталган, деган хато фикрни олға суради (қаранг: Б. А. Аҳмедов. Государство кочевых узбеков. М.: «Наука», 1965, с. 38). Шу хатони у «Ўзбек улуси» деган китобида ҳам қайтаради (қаранг: Б. Аҳмедов. Ўзбек улуси. Тошкент, «Нур», 1992, 31 с.).

Ўкак — Саратов яқинида Волга бўйидаги шаҳар.

804. Булар жангали — Булғор ўрмонлари, яъни Каманинг Волгага қуйилиш еридаги ўрмонли ўлка. Демак, шунга кўра Ўкак мавзеъи ҳам, Туратур гузари (кечики) ҳам Волгоград билан Қозон оралиғига мос келади.
805. Матнининг шу еригача тавсифидан аниқланадики, Терек бўйидаги жангдан сўнг Темур лашкари билан Волганинг ўнг соҳилидаги ерларда қолган. Демак, бу ҳолда Дашти Қипчоқ деб, бу ерда шу дарёнинг ўнг соҳилидаги ерларга нисбатан, яъни ҳозирги Россиянинг Волгоград, Саратов, Самара, Уляновск областларининг ва Татаристоннинг ўнг соҳилдаги ерларига ҳамда Пенза области, Мордва ва Чувашистон ерларига нисбатан айтилаяпти.
806. Матнга кўра Йўлуқлуқ Азуқлуқ мавзеъи ҳозирги Волгоград областининг ҳудудларида бўлган.
807. Қародара — Жанубий Озарбайжондаги дарёча.
808. Банди Моҳи — Курдистондаги тог давони.
809. Ўзи суйи — Днепр дарёси (қаранг: Греков Б. Д., А. Ю. Якубовский. Золотая Орда и ее падение. М.:-Л.: Изд-во АН СССР, 1950, с. 368).
810. Минкерман — қрим татарчасида Минг қўрғон демакдир. Шунга кўра бу мавзеъ Днепрнинг қуйи оқимида бўлади.
811. Форсча матнда шу ерда «баъзи улуси ўзбек» (277 б.), яъни ўзбек улусининг бир қисми дейилган. Лекин қандай бўлишидан қатъий назар бу парча ўзбек улусининг, яъни ўзбекларнинг бир қисми Днепр бўйларида ҳам яшаганлигидан далолат беради.
812. Матнининг шу еридан Сарамдай (ёки Ҳарамдай) ўмоги (форсчадан «улус») Днепр билан Дунайнинг қуйи оқимлари оралиги эканлиги англашилади.
813. Исрайқа саҳроси деб бу ерда Қора денгизнинг ғарбий соҳилида Дунайнинг қуйилиш еридан жанубдаги Бужоқ қумлик саҳроси назарда тутилади. Шуниси ажабланарлики, муаллиф бу ерда қадимги номни келтираяпти. Дунайнинг қадимги юнонча номи Истр бўлиб, мазкур қумлоқни қадимги юнонлар шу дарё билан боглаб, Истрика деганлар. Шарафуддин шу номни шарқона талаффузга мослаштирган. Лекин бу сўз Фракия (ёки Сракия) номининг шарқона ёзилиши ҳам ҳақиқатга яқин.
814. Танак суйи — Дон дарёси, асли тўғироқ номи Тана. Қуйироқда шу иом келтирилади.
815. Шарафуддин «рус шаҳарларидан бири» номини туркча таржимада Қаросув шаклида келтирган. Аслида бу шаҳар Днепрга яқин жойлашган Чернигов, Чернобил, Черноре-цк ё Чернухи шаҳарларидан бири бўлса эҳтимол.
816. Шу ер форсча матнга кўра тузатилди. Муҳаммад Али матнида хато қилиб «сўл қўл» дейилган.
817. Темур Тўхтамишга қарши 1391 йилдаги ғалабали юришида унинг пойтахти Саройга зарар етказмаган эди. Шунинг учун Тўхтамиш ўзини тезда тиклаб олди ва Темур мулкига яна зуғум қила бошлади. Тўхтамишга қарши 1395 йилдаги юришда Темур душманнинг асосий иқтисодий таянчи ва ҳарбий маркази бўлган Саройни вайрон қилади ва бу билан Тўхтамишга қақшатқич зарба беради. Фақат шундан кейингина Олтин Ўрда тезда ҳалокатга юз тутиб, бир неча майда давлатларга бўлиниб кетади. Бу ерда муаллиф «Ўрус» деб Русни ва «Ўрусжуқ» деб Малая Русни, яъни Украинани назарда тутади.
818. Кўп рус муаллифлари, жумладан А. Ю. Якубовский, (қаранг: Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский. Золотая Орда и ее падение, с. 369-370) Темур Москвани олмаган ва Елецдан шимолга ўтмаган деб, бу воқеа ҳақида хабар берган Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Яздийлар иккиси ҳам янглишиб, Москва деб аслида Рязанни назарда тутганлар, дейдилар. Якубовский ҳатто Темур Коломна яқинида Ока бўйига келиб, нариги соҳилига, яъни Москва тарафига ўтмаган, чунки дарёнинг нариги соҳилида турган «буюк княз» Василий Дмитриевич (Дмитрий Донскойнинг ўғли) бошчилигидаги рус лашкарлари билан тўқнашишдан қўрққан, деган уйдирмаларни айтган. Яна унинг айтишича, гўё 1380 йилги Куликово майдонида Мамайнинг енгилганлиги ҳақидаги хабарлар Темурни қўрқитганмиш.

Энг аввало шуни айтиш керакки, 1395 йилга келганда Темурнинг қудрати шу қадар улкан эдики, у ўзини дунёда энг қудратли ҳоким ва ҳарбий бошлиқ деб биларди. Ҳақиқатда ҳам шундай эди. Қандайдир ҳеч кимга номаълум «буюк княз», яъни Темурнинг ёрдами билан тахтга келган ва тобеъси ҳамда куни кеча енгилиб, яксон

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўлган Тўхтамишнинг қарамидаги Василий Дмитриевичдан соҳибқирон заррача сесканмас эди. Греков ва Якубовскийлар Низомиддин Шомий билан Шарафуддин Али Яздийнинг қатор воқеалар хусусида хабарлари ростлигини тан оладилар. Аммо Москва хусусига келганда гўё уларнинг географик тасаввурлари аниқ эмасмиш.

Бизнингча, бу гаплар Москвани азалдан енгилмас қилиб кўрсатишга қаратилган буюк рус шовинизмининг бир кўрнишидир. Мазкур шарқ тарихчиларининг «Зафарнома»ларида улар нафақат Москва, балки ундан анча шимолдаги, қутб доирасидан ҳам шимолдаги ерлар ҳақида анча аниқ тасаввурга эга бўлганликлари ҳақида далолат берувчи саҳифалар бор.

819. Болчимкин — Волганинг қуйи оқимидаги ўрта асрлардаги шаҳар.

820. Азоқ ҳисори — Дон (Тана) дарёсининг кўлга қуйилиш жойидаги қалъа-шаҳарнинг ўрта асрлардаги туркча номи, ҳозирги номи Азов.

821. Черкаслар деб, муаллиф фақат шу миллат вакилларини эмас, балки уларга қардош бўлган бошқа қабилаларни ҳам назарда тутган.

822. Форсча матнга кўра шундай тузатдик. Ўзбекчада Пир Муҳаммад дейилган. Лекин юқоридан биламизки, Пир Муҳаммад Ироққа юборилган эди.

823. Ос қавми — ҳозирги осетинлар, аслида бу кейинги ном гуржилаштирилган бўлиб, у гуржи тилида «ос — эти», яъни «ос юрти» демакдир.

824. Раъд тоши — тўпга солиб ўқ ўрнида отиладиган тош.

825. Симсим — бу ҳам Кула, Товус, Йалғон ва Абаса каби Дағистондаги мавзеъ.

826. Қуръон. Фуссилат сураси, 46-оят.

827. Чўтур Қазоқ — Дағистондаги вилоят. Муаллиф номларини келтираётган Дағистондаги вилоят ва мавзеълар аслида географик жойлар эмас, балки ҳокимининг номи билан аталаётган вақтинча сиёсий бирикмалардир.

828. Бўғозқум — Дағистоннинг шимолида Терекнинг ҳавзасидаги қумлоқ ер.

829. Мамақту ва Қози Қумуқ — бу ҳам Дағистоннинг шимолидаги қумуқлар яшайдиган ерлар.

830. Муаллиф бу ерда «жазиралар» деб Каспий денгизига Терек қуйиладиган ерида соҳилга яқин оролларни назарда тутган.

831. Ҳожи Тархон — ҳозирги Астрахан. Тўхтамишнинг йирик иқтисодий таянчларидан бири эди. Шунинг учун ҳам Темур Тўхтамишнинг қудратини синдириш учун бу шаҳарни бузишга қарор қилади.

Шу сабабга кўра Саройни (Сарой Беркани) ҳам тўла вайрон қилишга қарор қилинади. 1395 йил ёзи бошидаги жангдан сўнг Саройга ҳужум қилинганида (817-изоҳга қаранг) у тўла вайрон бўлмаган эди. Бунинг вақти-соати 1396 йил бошига тўғри келди.

832. Бироз сўнг Сарюйга олиб борилганидан кейин Муҳаммадийни музнинг остида чўктириб ўлдирадилар.

833. Бу бўлимнинг бошланғич парчасида эслатилган вилоят, ўлка ва ерларнинг кўплари бизга юқоридан маълум. Баъзиларини изоҳлаймиз. Муаллиф, бизнингча бу ерда Темурнинг умуман шимол тарафга қилган 1391, 1395 йиллардаги ва бошқа юришларининг ҳаммасига якун ясаяпти. Чунки «Сўл қўл»га юришни эслатиши бундан далолат беради. Чунки 1389 ва 1391 йиллардаги юришлар Жўчи улусининг, асосан сўл қўлига тааллуқли ерларида содир бўлган эди.

Дашти Хазар деб XI асрнинг ўрталаригача Шимолий Кавказдаги Волга — Дон оралиғини ва Волганинг қуйи оқимида иккала соҳилидаги ерларни аталган.

Пан номи форсча матнда йўқ, бу ном билан Днепр бўйларидаги ерларнинг бир қисми аталаётган бўлса эҳтимол.

Можар ёки Мажор — Шимолий Кавказдаги мулк.

Бошқирд — Йайиқ (Урол) дарёсининг юқори оқимида бошқирдлар яшайдиган ерлар, ҳозирги Бошқирдистон Республикаси ерларига мос келади.

Макас — мокшаларнинг, яъни мордваларнинг ўлкаси, ҳозирги Мордва АР ўрнига мос келади.

Қрим номи ҳам асарда биринчи марта эслатилаяпти, бу яриморолда Темур аскарларининг фақат бир гуруҳи бўлган.

Аллон — Шимолий Кавказда осларнинг бир қисми яшайдиган ер. Ҳозирги Шимолий Осетия Республикаси ерларига мос келади.

834. Озарбайжон деб бу ерда Ширвон мамлакати, яъни ҳозирги Озарбайжон Республикасининг ерлари назарда тутилаяпти.

835. Ашкужа — матнга кўра Дағистоннинг Исломга ўтмаган қисми.

836. Авҳар — Дағистоннинг бир қисми.

837. Форсча матнда «беш-олти» (панж-шеш) дейилган. Демак, Муҳаммад Али бешни олтига кўпайтириб, ўттиз қилган.

838. Зирҳгирлар деб Дағистоннинг йирик элатларидан бири бўлган лазгинларни айтилган. Улар мис ва бошқа маъданлардан хонаки асбоблар каторида ҳарбий анжомлар — қалқон ва дубулғалар ҳам ясаганликлари учун қадимдан шу ном билан аталиб келганлар.

839. Бу ерда номи эслатилаётган амирзода Рустам Умаршайх Мирзонинг ўғли бўлиб, у 1381 йили таваллуд топган эди.

840. Ҳурмуз — Ҳинд океанидан Форс кўрфазига киришдаги бўғоз ва шу номли бандар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

841. Ўзбекча матнда хато қилиб «саккиз юз тўқсон саккиз» дейилган.
842. Бу ерда эслатилган Темур даврида Самарқандда чалинган мусиқа асбоблари диққатга сазовордир. Арганун, яъни орган ҳозир нафақат самарқандликларнинг, балки бутун Марказий Осиё халқларидан бирортасининг мусиқа асбоби эмас. Уд ва қонун яна аста-секин ўзбекларга қайтиб келаяпти. Бизда қўбуз ҳам деярли унутиб юборилган ва унинг ўрнини дутор олган.
843. Бу келтирилган парча Амир Темурнинг инсонпарварлигини яна бир бор исботлайди.
844. Доробжирд — Сиржондан жануброқдаги вилоят.
845. Торим ёки Торун — Доробжирд вилоятида Руде Шўр бўйидаги шаҳарча.
846. Жаҳрум (ёки Жарум) ва Лор — Форс вилоятининг жанубидаги шаҳарлар; биринчиси Ардашир — Ҳурра туманига ва иккинчиси Доробжирдга қарашли бўлган.
847. Ўрта асрлардаги Ҳурмуз денгиздан анча шимолда, қарийб 30 чақирим масофада Миноб дарёси бўйида бўлган. Эски Ҳурмуз эса денгиз соҳилида, дарёнинг қуйилиш жойида бўлган.
848. Бу ерда эслатилган қалъалар Танг Зиндон, Кўшкак, Шомил, Мина, Манужон, Тазрак ва Тозиён орасида фақат Манужон йирик бўлиб, шаҳар мавқеида ва Жируфтдан Ҳурмузга олиб борувчи йўл устида Ҳурмуздан қарийб 120 чақирим шимолда бўлган.
849. Бу ерда Қуръони карим «Аъроф» сураси 34-оятининг иккинчи ярми келтирилган.
850. Хизр Хожа — 1396-98 йиллар Жета (Мўғулистон) хони эди.
851. Искандар Мирзо — шаҳзода Умаршайхнинг 1384 йили туғилган ўғли.
852. Бекиси Султон — шаҳзода Мироншоҳнинг Хонзода бегимдан кўрган қизи.
853. Маликат ого — Хуросон ва пойтахти Ҳиротда ҳукм сурган Шоҳрух мирзонинг хотинларидан бири.
854. Яъни боғни ҳар бир томони 750 метр бўлган квадрат шаклида лойиҳаладилар.
855. Демак, Аҳмад Йассавий мақбараси 1397 йил декабрида бошланиб, икки йилдан сўнг 1399 йил охирида тугатилганлиги англашилади.
856. Ашпара — Меркедан қарийб 50 км шарқда шу номли дарёча бўйидаги кичик шаҳар. Қуйида Аспара шаклида ҳам ёзилади.
857. Шу ердаги 186б саҳифа бошидан ушбу жойгача амирзода Шоҳрухнинг Самарқандга келгани ҳақидаги жумла форсча матнда ва унинг ноширн фойдаланган нусхаларда йўқ. Демак, Муҳаммад Али қандайдир тўлиқроқ нусхадан таржима қилган кўринади.
858. Кўҳи Сулаймон ёки Сулаймон тоғлари тарихий Ҳиндистоннинг шимоли-ғарбида (ҳозирги Покистоннинг ғарбида) Синд дарёсининг ғарбий тарафида шимолдан жанубга чўзилган тоғ тизмаларидир. Афғонларнинг, яъни пуштуларнинг асли ватани ана шу тоғларнинг этаклари, воҳа ва водийлари бўлган. Ҳозирги «Афғонистон» деб аталувчи ҳудудга улар Темурийлар давлати сусайиши билан XV аср охиридан жойлашабошлаганлар.
859. Уч шаҳри ҳозирги Покистонда Панжоб водийсида, Сатлеж дарёсининг чап соҳилида дарёдан 25 км ча шарқда жойлашган.
860. Мўлтон — ҳозирги Покистоннинг Панжоб водийсида Сатлежнинг Тримоб ирмоғидан қарийб 25 км шарқда жойлашган шаҳар.
861. Шу бўлимнинг охирги парчасидан кўринадики, биринчидан: Амир соҳибқирон Хитой юришини 1398 йилгачаёқ режалаштириб қўйган эди, иккинчидан: бу пайт унинг Ҳиндистонга юриш режаси йўқ бўлиб, фақат Пир Муҳаммад Жаҳонгир мулкидаги шароит тақозоси ва у ердаги бекларнинг талаби билан у Ҳиндистонга юриш қилган.
862. Шимолий ва Шимоли-ғарбий Ҳиндистонни Султон Маҳмуд Ғазнавий (998—1030) давридан бошлаб, келиб чиқиши Мовароуннаҳр туркларидан бўлган мусулмон сулолалари бошқарарди. Аввалига бу сулолаларнинг пойтахти Лоҳурда бўлди. Лекин 1206 йили султон Кутбиддин Ойбек пойтахтни Деҳлига кўчирганидан сўнг Ҳиндистондаги мусулмонлар давлати Деҳли салтанати (ёки султонлиги) номини олади.
1320 йили Малик Ғозий Ғиёсиддин Туғлуқ (1320—1325) Деҳли салтанатида Туғлуқийлар деб аталган янги туркий сулолага асос солади. Унинг отаси Мовароуннаҳрдаги чиғатой туркларидан (қораунаслардан) эди. Туғлуқийлардан учинчи султон Ферузшоҳ (1351—1388) салкам қирқ йил ҳукм суриб 1388 йили ўлганидан сўнг Деҳли тахтига унинг набираси Султон Маҳмудшоҳни ўтказадилар. Лекин Мўлтон ва бошқа йирик шаҳарлар Деҳлидан мустақил бўлишга интилар ва йирик маҳаллий ҳинду феодаллар ҳам сепаратизмга — бошбошдоқликка интилар эдилар. Ана шуларнинг ҳаммаси Темур юриши арафасида Ҳиндистонда Исломнинг сусайишига олиб келаётган эди.
863. Қуръони карим. Саффот сураси 13-оят.
864. Қуръони карим. Оли Имрон сураси 123-оят.
865. Бу ерда «эранлар» ибораси «эрлар» маъносида ишлатилган ва эронийларга алоқаси йўқ. Форсча матнда шу ўринда «мардон» (297а, 15), яъни «эрлар» дейилган.
867. Ғунон ва Йактур йайлоғи Боглон яқинидаги ўтлоқ.
868. Ховак — Ҳиндукуш тоғ тизмасида Кабулдан шимоли-шарқда қарийб 500 км масофадаги тоғ давони, баландлиги 3848 метр.

www.ziyouz.com kutubxonasi

869. 150 қари қарийб 75 метрга тенг, чунки бир қари бир шаръий газ, яъни 0,493 метрни ташкил қилади.
870. Форсча матнда бу баҳодирнинг оти Оқ Султон Киши.
871. Бу ерда Муҳаммад Али «қаротўнлиқ» деб форсча «сиёҳпўш» сўзини таржима қилаяпти.
872. Панжҳир — шу номли дарё, водий ва ўрта асрлардаги шаҳар; дарё Кобул шаҳридан қарийб 150 км шарқда Кобулдарёга қўшилади. Унинг номи ҳозир Панжшер деб ўзгартирилган. Ҳозир шаҳарнинг фақат харобалари қолган.
873. Улуғ Юрт ёки Буюк Улус — асли Мўғилистон, яъни бутпараст ҳақиқий мўғулларнинг юрти, Чингизхон асос солган тўрт улуснинг энг буюги.
Муаллиф бу ерда Тайзи Ўглон деб кимни назарда тутаётгани аниқ маълум эмас. Лекин у Чингиз авлодларидан эмас, чунки у қалмоқлардан эди. Қалмоқлар эса мўғулларнинг ғарбий шахобчаси эди. Тайзи сўзи мўғулчада «шаҳзода» маъносини англатишига кўра, Тайзи Ўглон қалмоқ хонининг ўғли бўлиши мумкин. Қалмоқлар мўғулларнинг асосий қисми билан муроса қилолмай, кейинчалик Мўғулистонни бутунлай ташлаб кетишига мажбур бўладилар.
874. Муаллиф бу ерда «Ўзбекдин» (форсчада ҳам юрт маъносида «элчиёни Ўзбек» дейилган) деб ўзбекларнинг юртини назарда тутаяпти ва уни Дашти Қипчоқ номининг синоними сифатида ишлатаяпти.
875. Бону — ҳозирги Покистондаги Банну шаҳри, Синд дарёсининг Куррам ирмогининг ўнг соҳилида жойлашган.
876. Султон Жалолиддин Хоразмшоҳ — Буюк Хоразмшоҳлар сулоласидан энг охирги султон, 1221—1231 йиллар ҳукм сурган. Унинг султонлик йиллари мўғуллар билан қаҳрамонона курашларда ўтди. 1221 йил кузида мўғуллар устидан қатор ғалабаларга эришганидан сўнг султон Жалолиддин лашкарбошиларнинг келишмовчилиги ва суллаҳлиги туфайли галабалари самарасидан фойдаланаолмай, аксинча, чекинишга мажбур бўлади. У Ғазнин — Гардез йўлидан ва Куррам ирмоқ бўйлаб Синд дарёси тарафига чекинади. Ниҳоят 1221 йил 23 ноябр куни Чингизхон аскарлари Синд бўйида Жалолиддинга етиб оладилар. Кучлар тенг эмас эди, шундай бўлса ҳам Жалолиддин қаҳрамонона жанг қилиб, жангнинг учунчи куни 25 ноябрда қуршов ҳалқасига тушиб қолиш хавфи туғилганидан сўнг султон Жалолиддин бутун уст-боши ва оти билан ўзини Синд сувига ташлаб, дарёнинг сўл соҳилига ўтиб олади ва Тҳал саҳросида ғойиб бўлади (қаранг: Буниятов З. М. Государство Хорезмшахов — Ануштегинидов, М.: «Наука», 1986, с. 157—158).
877. Дебалпур (Дипалпур) — Панжобдаги шаҳар, Лоҳурдан 300 км ча жануби-ғарбда жойлашган.
878. Жару чўли — Синд дарёси билан унинг ирмоғи Чиноб-Желам оралиғидаги саҳро.
879. Кўҳижуди — Тҳал саҳросидан шимолдаги Туз чўққи тоғи.
880. Жамула суйи — Желам дарёси.
581. Желам билан Чиноб дарёлари Ҳавели шаҳри ёнида бир-бирига қўшилади.
882. Аловуддин Тармаширин — Чигатой улусида 17-нчи мўғул хони, 1326—1334 йиллар ҳукм сурган.
883. Таламба — Мўлтондан қарийб 100 км ча шимоли-шарқда Рови дарёсининг чап соҳилидаги шаҳар.
884. Соҳибқирон лашкарн юришининг йўналиши Рови ва Сатлеж дарёлари оралиғида шимоли-шарққа қараган бўлгани учун Мол ва Шоҳнавоз шу оралиқдаги мавзеълардир. Ҳозирги атласлар ва хариталарда бу номлар кўрсатилмаган. Биёҳ суйи деб Сатлеж дарёси назарда тутилган бўлса эҳтимол.
885. Форсча матнда амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирнинг бобосига қилган тортиқлари ҳақида муфассалроқ айтилиб, «Аҳли ва арбоби қалам ул нимарсаларнинг китобати билан икки кун машғул бўлдилар ва аларни қалам била муфассал қилдилар» дейилган (қаранг: 309б, 2—8 сатрлар).
886. Саҳвол — ҳозирги Саҳивала темир йўл бекати, Мўлтон — Лоҳур оралигининг ўртасида жойлашган.
887. Асвол ва Жаҳвол — Соҳивала билан Дипалпур оралигидаги мавзеълар.
888. Сомона (ёки Самана) — Деҳлидан 160 км шимоли-ғарбдаги шаҳарча.
889. Бир шаръий йағоч бир фарсахга, яъни қарийб 6 км га тенг эканлигини эътиборга олсак, бир куруҳ бир милга, яъни 1995 метрга тенг эканлиги кўринади.
890. Матнинг кўрсатишича, Темур лашкари билан Саҳиваладан тўғри шарққа юриб, Феруза қалъаси яқинида Сатлеж дарёсидан ўтган. Бу ҳолда Феруза қалъаси Ҳиндистоннинг шимоли-ғарбида Панжоб штатида Покистон чегарасига яқин жойлашган Ферузпур шаҳри бўлади ва Канораи ҳавзи об мазкур дарё соҳили бўлади.
891. Сарасати — Ҳиндистон Панжоб штатидаги ҳозирги Сирса шаҳри.
892. Фатҳобод — Сирсадан қарийб 40 км шарқдаги Фотиҳобод шаҳри.
893. Ражабпур ва Амаруни қалъалари ҳозиргача сақланмаган.
894. Туҳна саҳроси — Фотиҳободдан 50 км ча шимоли-шарқдаги Тоҳана кенти атрофидаги саҳро.
895. Қаҳкар суйи — ҳозирги Саманадан 15 км ча жанубдан ўтадиган Ғаччар дарёчаси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

896. Кайтал — Саманадан қарийб 35 км жануби-шарқдаги ҳозирги Кайтҳол шаҳри.
897. Туғлуқий султонлардан бири томонидан қурилган Туғлуғпур қалъаси сақланмаган. Лекин у Панипат яқинида бўлганлиги маълум.
898. Шубҳасиз, бу ерда оташпараст зардўштийлар ҳақида сўз кетаётир. Бу ерда айтилаётган ғоялар ўша динга мансубдир.
899. Панипат — Деҳлидан 70 км шимолда текис жойдаги шаҳар-қалъа. Бу шаҳар Темурнинг авлоди Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ҳиндлар устидан галабаси билан машҳур.
900. Панипат суйи деб, Жамна дарёсининг Панипат орқали ўтган ирмоғини назарда тутилган.
901 Пулла ва Луни — Деҳлининг шимолида унга яқин жойлашган кент ва ҳисор.
902. Жавн суйи — Жамна дарёси.
903. Одатда баъзи ҳозирги замон олимлари Темурни қонхўрликда айблашларида Деҳли яқинидаги қиргинни далил қилиб келтирадилар. Лекин аслида кўп жангларда чиниққан ва турли шароит ва аҳволларни бошларидан кечирган Амир Жаҳоншоҳбек бошқа бекларнинг айтганлари ўша давр шароитида мазкур ҳинд асирларини йўқ қилиш учун ёрқин далил эди. Ҳақиқатан ҳам ҳар бир чиғатой аскарининг ўнга яқин ҳинд асири бор эди. Уларнинг умумий сони эса Темур аскарларидан бир неча бор кўп эди. Агар улар Деҳли аҳолисига қўшилиб қўзғалон қилсалар, тезда ўгруқни қўлга олиб қуролланиб олишлари мумкин эди. Бу эса Темур лашкарининг умуман ҳаёти учун нақадар хавфли эди. Шунинг учун, фикримизча, ўша ҳарбий шароитда Темур бирдан-бир тўғри йўлни танлаб, асирларни қиришга мажбур бўлган.
Қирилган ҳинд асирларини Муҳаммад Али «юз мингдан кўпрок» деган бўлса, форсчада «камроқ» (ақалли) дейилган (қаранг: 318б, 5 сатр). Ғиёсиддин Али уларни «юз мингта яқин» (қаранг: Гийасаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию, М.: Изд. Вост. лит-ра, 1958, с. 111) дейди. Ибн Арабшоҳ эса, Темурга нисбатан нафратини очиқ намоён қилиши ва бу йўлда унинг баъзи қаҳратон ишларини ҳаддан ташқари бўрттириб юборганига қарамай, бу қирғин ҳақида лом-мим демаган ҳам.
Муъиниддин Натанзиий ўлдирилган ҳиндларнинг сонини «қарийб панжоҳ тумон ёки бештар» («қарийб эллик минг ёки ортиқроқ) деган (қаранг: Муиниддин Натанзий, с. 370).
Демак, ҳамонки Деҳли яқинида қирилган асир ҳиндларнинг сони ҳақида манбаъларда якдиллик йўқ экан, «Темур юз минг асир ҳиндни қирган» деб жар солишга асос йўқ.
904. Мавлоно Насириддин Умарнинг қилмишлари ҳақида ҳам манбаъларда якдиллик йўқ. Бизнинг муаллифлар мавлоно ўлдирган асирларнинг сонини 15 деса, Ғиёсиддин Али 10 дейди (қаранг: Гийасаддин Али, с. 111). Муҳаммад Али у «товуқни ўлдурмаган эрди» деса, Шарафуддин билан Ғиёсиддин иккиси у «қўйни ўлдирмаган эди» дейди.
905. Қуръон. Юнус сураси, 24-оят.
906. Қуръон. Фил сураси, 1-оят.
907. Яъни, сигирдек.
908. Иккала матнда ҳам шу ерда хато қилиб, сешанба дейилган. Ҳақиқатан ҳам, агар 4 январ 1399 сешанба бўлса, эртаси 5 январ якшанба бўлмайди.
909. Мират қалъаси — Деҳлидан 50 км шарқдаги ҳозирги Мератҳ шаҳри.
910. Уди ва энак — сигир, бузоқ.
911. Бурда — қул демакдир.
912. Чинова суйи — Чиноб дарёси.
913. Лаҳовар — ҳозирги Лоҳур.
914. Паноҳ суйи, Лаҳовар суйи — Синд дарёсининг йирик ирмоғи бўлмиш Рови дарёси, у Лоҳурдан ўтади.
915. Сохтакор ва малъун Ибн Арабшоҳ Амир соҳибқироннинг Ҳиндистон юришидан тез қайтишининг асосий сабабларидан бири сифатида гўё у Мироншоҳдан олган хат бўлган деб кўрсатишга уринади ва Мироншоҳ номидан, лекин ўз иборалари билан шахсан ўзи тўқиган ҳамда амирзодага бутунлай бўҳтон бўлган бир мактубни келтиради. Ажабланарлиси шуки, соҳибқирон девонидаги ҳужжатлардан фойдаланган бирор муаллиф бу мактубни нафақат келтирмайди, балки эсламайди ҳам (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи, 1-китоб, Тошкент, «Меҳнат», 1992, 177—182-бетлар).
916. Туббат — ҳозирги Тибет.
917. Нағара — ҳозир Ҳиндистоннинг Панжоб штатидаги Нагар шаҳридир, Биас дарёси соҳилида жойлашган.
918. Рова суйи — Рови дарёси.
919. Татта — ҳозирги Покистон жанубидаги шаҳар. Синд дарёсининг денгизга қуйилиш ерида Карочидан шарқроқда жойлашган.
920. Уммон дарёси. — Арабистон денгизининг Ҳурмуз бўғозига ўтишдаги Уммон кўрфази.
921. Яъни, гиштт.
922. Чор еткурмак — чорламоқ демакдир.
923. Харжирд ва Фароҳ саҳроси — Ҳиротдан жанубдаги саҳро.
924. Бу икки байтнинг маъноси ушбудир:

Муширкнинг ишининг охири ва умрининг охири келди,
Кўзида йиғи ва қўлида карнай ихтиёрсиз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шафқатсиз жаллод дор остига ташлар,
Дор пойига мардона бор, жаҳонда ҳақиқат йўқ.

925. Шу жумла Амир Темур айғоқ (разведка) ишини яхши йўлга қўйганидан ва унинг айғоқчилари атроф мамлакатлардаги ички аҳволдан доим хабар бериб турганлари ҳақида далолат беради.
926. Қуръон. Алақ сураси, 6-оят.
927. Ҳулогухон бошчилигидаги мўғуллар Эрон, Ироқ, Шарқий Анатўлия ва Шомни 1256 йили истило қилган бўлсалар ҳам Шом (Сурия)дан тезда чиқиб кетишга мажбур бўладилар. XIII аср ўртасида Мисрда ҳокимиятга келган мамлуклар Шомни ҳам ўз мулкларига қўшиб оладилар. Одатда Дамашқ, Ҳалаб ва бошқа Шом шаҳарларида Мисрдаги мамлук султонининг ўғли ёки яқин қариндошлари ҳукм сурарди. Мамлуклар аслида Марказий Осиё ва Шимолий Кавказдан келтирилган гурк қуллар (арабча «мамлук») бўлиб, улар асосан ҳарбий хизмат бажарардилар. Уларнинг энг қудратлилари эса хизмат жараёнида йирик лавозимларга, ҳатто султонлик тахтига ҳам кўтарилар эдилар.
Бу ерда номи эслатилган Малик аз-Зоҳир Барқуқ Қоҳирада 1382 йили тахтга ўтириб, то 1399 йил кузигача ҳукм суриб, вафот этади. Ўрнига тахтга ўтирган ўғли Малик аз-Зоҳир Фараж давлат ишларига нолойиқ, иродасиз шахс бўлиб, мамлакатни бошқара олмайди. Ва натижада, муаллиф айтганидек, мамлакатда гавғолар келиб чиқади.
928. Бу бўлимда келтирилган хабарларнинг барчаси Амир Темурнинг етти йиллик юришини мантиқан асослаб, ўз-ўзидан уни шу юришга ундайди. Чунки бу ерда эслатилган ичида гавғолар бўлиб турган мамлакатларнинг барчаси Темур мулкига қўшни эди ва хавф туғдирарди. Мироншоҳ қиссаси бунга далилдир. Агар шу юриш бўлмаса, Ироқ ва Озарбайжон тезда қўлдан кетиши мумкин эди.
929. Қуръони карим. Замр сураси, 4-оят.
930. Амирзода Искандарнинг Мўғулистонга юриши Фарғона водийсидан бошланганлиги учун бу ерда эслатилган жой номлари Шарқий Туркистоннинг мазкур водийга яқин жойларидир. Уларнинг энг асосийлари Кошғар ва Ёркентдир. Қолган номлар аҳамиятсиз кичик жойларнинг номидир. Хусусан, Калпин Кошғардан шимоли-шарқдаги шу номли тоғ водийсидир.
931. Уч деб Учтурфонни аталган.
932. Оқсув — Учтурфондан қарийб 100 км шарқда жойлашган.
933. Бой ёки Бай — Оқсувдан 150 км шимоли-шарқдаги шаҳар. Хитойлар уни Байчен деганлар.
934. Кусин — Шарқий Туркистондаги қадимги Куча шаҳри.
935. Торим деб муаллиф шу номли дарё бўйида жойлашган биргина шаҳар — Чорани назарда тутгандир.
936. Хўтан — Шарқий Туркистоннинг жанубидаги қадимги шаҳар. Бу шаҳар билан Оқсув шаҳрини Такла Макон саҳроси орқали ўтган Арангқошдарё туташтиради.
937. Хон Балиқ — бу воқеа юз бераётган пайт, яъни 1399 йил иккинчи ярмидаги Хитойдаги Мин сулоласининг пойтахти Пекиннинг туркча номи.
938. Бу ерда «манзил» деб карвон йўлидаги тўхташ жойи (манзили) назарда тутилаяпти. Бундай «манзил»ларнинг сувлик ва ободонлик жойдан ўтганлиги диққатга сазовардир. Чунки шу йўлдаги ҳар бир манзил одам яшайдиган жойда бўлиши шарт эмас. Икки манзил оралиғи карвоннинг кундузи ўтган масофасига тенг бўлиб, у қарийб 30 км ни ташкил қилган. Мазкур оралиқдаги бундай манзилларнинг сони 161 та бўлгани учун Хўтандан Пекингача обод йўл орқали ўтган масофа қарийб 4830 км ни ташкил қилган.
939. Қаро Хожа — Шарқий Туркистонда Урумчидан жанубий-шарқда. Турфондан қарийб 30 км шарқроқда бўлган шаҳар. Хитойлар уни Гаочан — Хочо деганлар.
940. Бу ерда, тоғдан тоғгача ўтказилган том деб, шубҳасиз, Буюк Хитой деворининг бир қисми ҳақида айтилаяпти. Муаллиф келтирган туркча Татқовул шаҳар номи қайси Хитой шаҳри эканлиги бизга аниқ маълум эмас. Лекин бу шаҳар Хитой чегарасида ва Буюк девор яқинида бўлгани учун уни Цзюцюань ёки Линьшуйи шаҳарларидан бири деб тахмин қилиш мумкин.
941. Бу ерда эслатилган манзиллар йигиндиси ҳақиқатан ҳам 161 ни ташкил қилади (35+31+55+40=161).
Хитой шаҳарлари Ганжанфу ва Ханамнай аслида қайси шаҳарлар эканлиги аниқ маълум эмас. Лекин ўрта асрларда Хитойнинг Ғарб билан алоқаси Ланьчжоу орқали ўтганлиги учун Шарафуддин келтирган биринчи ном шу шаҳарга мос келади деб тахмин қиламиз.
942. Арангқош дарёси Хўтаннинг шарқий чекасидан ўтади, Қароқош дарёси эса ундан қарийб 30 км ғарбга ўтади. Ҳақиқатан ҳам бу дарёлар бошланадиган Хўтандан жанубдаги тоғларни ҳозир ҳам Қаронғутоғ дейилади.
943. Қуръон. Анфол сураси, 65-оят.
944. Яъни ясалган йўл шу қадар кенг эдики, бир қаторда 2500—3000 киши ёнма-ён юриб ўтса бўларди. Яна аниқроқ ҳисоблаб, бир киши эгаллаган жойни 0,6 м десак, йўлнинг эни 1500 м дан кам бўлмаганлигини кўрамиз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

945. Беҳбеҳон — Эроннинг Форс вилоятидаги шаҳар, Шероздан шимоли-ғарбда Форс кўрфазидан деярли 70 км масофада жойлашган.
946. Навбинжони Шулистон — Шероз билан Арражон оралиғидаги шаҳар.
947. Лури Астарк — Ғарбий Эронда Луристон вилоятида Жундишопур билан Дизфул оралиғидаги шаҳар.
948. Мандали — Ироқнинг шарқидаги шаҳар.
949. Жимжамол — Озарбайжондаги шаҳар.
950. Сванети — Гуржистоннинг шимоли-ғарбидаги ўлка, аҳолиси сванлар.
951. Ингур суйи — Ингури дарёси.
952. Қорақалқонлиқ вилояти — жанубий Гуржистондаги Мцхета (Месхет) ўлкасининг туркча номи. Буларни Шарафуддин юқорида (162б саҳифа) Ақуска ҳам деган. Бу вилоят месхет туркларнинг ёки ағуска туркларнинг асли ватанидир.
953. Бу ерда Рум қайсарини, яъни Усмонли султонини Муродбек деб муаллиф янглишаяпти. Чунки султон Мурод I 1389 йилгача ҳукм сурган бўлиб, ўша йилдан Усмонли салтанати тахтига Боязид I Йилдирим ўтирган эди.
Фаранг деб бу ерда венецияликларни назарда тутилаяпти.
954. Бу ерда Боязид Йилдирим забт этганига қадар Анатўлияда ҳукм сурган мустақил бегликларнинг номлари эслатилган. Булардан Ойдин Анатўлиянинг ғарбида, Ментеша ундан бироз шарқроқда, Кирмиён — ундан жануброқда ва Қарамон — Марказий Анатўлияда жойлашган бегликлар эди.
955. Аловуддин Кайқубод I пойтахти Қунияда 1219—1237 йиллар ҳукм сурган.
956. Бу бўлимда Обулистон атамаси Малатийа атрофидаги ерларга нисбатан ишлатилаяпти. Бу ернинг қадимги номи Каппадокия эди
957. Форсча матнда шу ерда Боязид Йилдиримнинг сусткашлигини чуқурроқ кўрсатилган ва соҳибқирон унинг мулки бўлмиш Малатийа ва Сивосни мусаххар қилиб талаганида у аввал шижоат кўрсатиб хархаша қилган бўлса ҳам энди ҳеч бир эътироз билдирмади ва урушга майли борлигини кўрсатмади. Шунинг учун соҳибқирон Рум сарҳадидан Шом ва Миср тарафига юзланди дейилган.
958. Айнтоб — Сурияннинг шарқида Фурот дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар.
959. Ҳалаб — ўрта асрларда ҳам ҳозиргидек катталиги ва аҳамияти бўйича Сурияда Дамашқдан кейинги иккинчи шаҳар бўлган, Сурияннинг шимолида Кувайк дарёси бўйида жойлашган.
960. Ўрта асрларда Сурияга тегишли бўлган бу шаҳарлар ҳозир турли мамлакатлар таркибига киради. Чунончи Антакня — Туркия жанубида; Тараблус, Набулус ва Баъалбакк — Ливанда; Каньон, Газза, Рамла ва Қуддус (Иерусалим) Фаластинда, Исроил давлати худудидадир. Карак ва Қалъатуррум шаҳарлари сақланмаган.
961. Кирпуч эски ўзбекчада ғишт демакдир.
962. Нафтандоз — нефт отувчи олат, раъдандоз — оддий тўп. Матнинг шу ери XIV—XV асрлар чегарасида мусулмон мамлакатларида тўплар ва бошқа ўт очиш қуроллари кенг қўлланилганлигидан далолат беради.
963. Қалъа остида нағам солиш — унинг остини кавлашдир. Бу ерда бир неча ерда филдек ғор қазилганлиги ҳақида сўз кетаётир.
964. «Адам сори йибариш» — йўқликка, ўлимга юборишдир.
965. Аталмиш — 1393 йили соҳибқирон Мисрга юборган элчиси.
966. Баъалбакк қалъаси деворлари тошларининг ўлчамлари кишини ҳайратга солади. Агар бир қари 0,493 метр эканлигини эътиборга олсак, муаллиф келтиргон тош ўлчамлари метр тизимида қуйидагича кўринади:

узунлиги 28 қари = 13,8 м
эни 16 қари = 7,9 м
баландлиги 7 қари = 3,5 м

Демак, унинг ҳажми қарийб 382 м^3 бўлади. Бундай катталикдаги тошни бир неча фил ҳам кўтаролмайди. Бу тошлар ҳақидаги маълумотнинг рост-ёлғонлигини муаллифнинг виждонига ҳавола қиламиз.
967. «Шуъбада кўрсатти», яъни ҳийла-найранг кўрсатиш демакдир.
968. Амирзода Султон Ҳусайн соҳибқиронинг қизи Султон Бахт бегимдан набираси эди. Соҳибқирон авлодларининг ичида фақат шу киши муттаҳам бўлиб чиқди. Бу ерда у бобосининг кўзи очиқлигида унга нисбатан сотқинлик қилди. Амир Темур вафотидан кейин у биринчи бўлиб, бобосининг васиятига хилофлик қилади ва иғвони бошлайди. Афтидан, бу ерда муаллиф эслатган «муфсид тожиклар» доим унинг атрофида ўралашиб юрганлар ва қулай фурсат келганда дарров Темур ва Темурийлар давлатини парчалашга уринганлар. Бизнингча, унинг димоги айтарлик соғ бўлмаган, чунки биз матнинг юқори қисмидан биламизки, онасининг феъли мўътадил эмас эди. Балки ундаги бу хусусият ирсий мерос бўлгандир.
969. Гута — Дамашқнинг жануби-шарқида боғ-ўтлоглардан иборат ободон ер.
970. Дарёйи Афранж — Ўртаер денгизи ёки Оқ денгиз.
971. Акка — Ўртаер денгизида Фаластин соҳилидаги бандар шаҳар, ҳозир Исроил ҳудудида.

www.ziyouz.com kutubxonasi

972. Чорёр халифаларнинг тўртинчиси, Муҳаммад пайғамбарнинг куёви ва амакисининг ўғли («писари амми») ҳазрати Али 656 йили халифалик тахтига келганида бу пайт Сурияда ва унинг маркази Дамашқда ҳукм сураётган Умайя авлодлари, хусусан Муовийа ибн Абу Суфён, уни тан олмайдилар ва унга қарши курашадилар. Али билан беш йил давом этган кураш пировард оқибатда Муовийанинг галабаси билан тугайди. Ва Муовия 661 йили Али ўлдирилганидан сўнг халифалик лавозимига ўтириб, пойтахтни Маккадан Дамашққа кўчиради. Буни Арабистон яриморолидаги, Ироқ ва Хуросондаги кўп мусулмонлар тан олмайдилар. Чунки Сурия ва унинг пойтахти Дамашқ Византиянинг, яъни насроний кофирларнинг таянч марказларидан бири ҳисобланарди. Ҳақиқатан ҳам Умавийлар даврида пойтахт Дамашқ ва ҳатто Маккада ҳам куфрга оид одатлар, чунончи ичкиликбозлик ва маишатбозлик кенг тарқалади. Шунинг учун Умавий халифаларга кўп мусулмонлар ишончсизлик ва шубҳа билан қарардилар. Муаллифнинг бу ерда келтирилган сўзларида ана шу қарашлар акслангган.

Темур ҳам бошқа тақводор мусулмонлар каби ҳаромлик ўчоғи бўлган Дамашқни талаш керак деган хулосага келган.

Муаллиф Умавийларни Марвонийлар дейишининг сабаби шуки, Умавийларнинг иккинчи шуъбасидан биринчи халифа 684 йил тахтга ўтирган Марвон I ибн ал-Ҳакам Алининг тарафдорлари билан кескин кураш олиб борган.

973. Қибрусий қумош — Кипр оролида ишланган газлама, рудусий қумош — Родос оролида ишланган газлама.

974. Миноран арус ёки Миноран байзо ўша 1401 йилдаги ўт тушишида бутунлай куйиб кул бўлган. Ва умуман Дамашқда Умавийлар масжидидан бошқа ўрта асрга тааллуқли иморат қолмаган.

975. Аси суйи — Антакийадан ўтиб, Ўртаер денгизига тушадиган дарё.

976. Тарра — ўзбекча матндаги ёзув шундай ёки Тирра, Турра шаклларида ўқилишини тақозо қилади. Форсча матндаги ёзув Барра, Бирра, Бурра ўқилишларига мос келади. Фурот бўйида бу номларга мос келувчи шаҳар ҳозир йўқ. Афтидан у Ҳалаб — Урфа йўлида дарёнинг чап соҳилида бўлган.

977. Ҳисн Кайф ёки Ҳасан Кайф — Шарқий Анатўлияда Дажла дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар ва ўрта аср қалъаси.

978. Баъқуба — Ироқда Бағдоддан 50 км шимолда Дажла дарёсининг чап соҳилидаги шаҳар.

979. Мадоин — Бағдоддан 10-15 км жанубда Дажланинг ўнг соҳилидаги қадимги шаҳар, ҳозир Бағдодга қўшилиб кетган. Шаҳарнинг бундай (том маъноси «шаҳарлар») аталишига сабаб, 762 йили халифа ал-Мансур Бағдодга асос солгунига қадар у ерда бир-бирига яқин еттита кент бўлган. Шунинг учун араблар «мадина» (кент, шаҳар) сўзини кўпликда ишлатганлар.

980. Ҳилла — Бағдоддан 80 км ча жанубдаги шаҳар.

981. Сиб — Бағдод яқинидаги шаҳарча, ҳозир ўрни сақланмаган.

982. Насибин — ўрта асрларда Ироқнинг шимолидаги йирик шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқидаги Нусайбин шаҳарчаси.

983. Мавсил, ёки Мосул — Ироқнинг шимолида Дажланинг ўнг соҳилидаги қадимги шаҳар, аҳолиси асосан оссурияликлар ва курдлардан иборат.

984. Хабарон ва Қалоғи — Озарбайжондаги шаҳарлар.

985. Қуббатул уқоб — ўрта асрларда Бағдоднинг шимолий дарвозаси.

986. Луқмон Қалоғи — ўрта асрларда Бағдоднинг шимолидаги мавзеъ.

987. Тифл — бола.

988. Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит ад-Диноварий ал-имом ал-аъзам (699—767) — Исломдаги тўртта асосий мазҳабдан бири — ҳанафий мазҳабининг асосчиси, фақиҳ ва муҳаддис. Кўфада эронлик бой шоҳи сотувчи савдогар — мавло оиласида туғилган. У 40 ёшигача билим олиш билан шуғулланади, сўнг Кўфа, Басра ва Маккада илмий фаолият олиб боради. Лекин ота касби савдогарчиликни ҳам қўймайди. Халифа ал-Мансур уни янги асос солинган Бағдодга қозиликка таклиф қилади. Абу Ҳанифа бу таклифни рад этганидан кейин халифа аввалига уни қаматади ва сўнг калтаклатади. Бу жазодан сўнг Абу Ҳанифа қазо қилади.

989. Нажаф — Бағдоддан 150 км жанубда Фуротнинг чап соҳилидаги кент.

990. Жағату суйи — Озарбайжонда Урмия кўлига тушадиган дарёча, иккинчи номи Зарринруд.

991. Сина — Жағату дарёсидан шимолроқдаги мавзеъ.

992. Оқ йайлоқ — Табриз яқинидаги сайҳонлик.

993. Ҳисни Жондор ва Ҳисни Жағдовул — Табриздан шарқроқдаги мавзеълар.

994. Ужан — Табриз билан Туркманчой оралиғидаги шаҳарча.

995. Тижан — Шимолий Хуросонда шу номли дарё бўйидаги шаҳар, ҳозирги Тажан.

996. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.

997. Ҳит — Ироқда Ҳаббония кўлидан шимоли-гарб тарафида Фуротнинг ўнг соҳилидаги шаҳар.

998. Тоши Хотун — Шимолий Ироқдаги туман.

999. Холид ва Молик — Ироқнинг жанубида кўллардаги орол.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1000. Шатт — Фирот ва Дажланинг Ироқнинг қуйисида бирлашишидан ҳосил бўлган Шатт ал-Араб дарё номининг қисқартирилгани.
1001. Қуръони карим, Оли Имрон сураси, 26-оят.
1002. *Фя-ҳува ал-мурод* — яъни, айни муддао.
1003. Қуръони карим. Ҳуд сураси, 88-оят.
1004. Камох — Шарқий Анатўлияда Фирот дарёсининг юқори оқимида чап соҳилидаги шаҳар ва қалъа.
1005. Тартум — Жанубий Гуржистондаги қалъа, ҳозир сақланмаган.
1006. Бу айтилган сўзлардан кўринадики, Амир соҳибқироннинг отлиқ аскарлари ўша даврдаги Оврупа ритсарларидан ҳам мукаммал ярог билан жиҳозланган эдилар.
1007. Шарафуддин фақат Темурнинг Боязидга мактубининг мазмунини келтириб, Боязиднинг Темурга жавоби ҳақида эламайди. Ибн Арабшоҳ Боязид номидан бир мактубни келтиради (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи, 1-китоб, 256—259 бетлар). Мактуб Темурга нисбатан ҳақоратли иборалар билан тўла бўлиб, у кўпроқ унинг ўзининг Темурга муносабатини акслантиради. Лекин, ҳар ҳолда Боязиднинг Темурга қўпол иборалар билан жавоб йўллаганлиги ҳақиқатга яқин кўринади. Чунки унинг шу маънодаги жавоби ҳақида де Клавихо ҳам эслатади (қаранг: Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник,.. с. 66—67).
1008. Қайсарийа — қадимги Цезарея, мелоднинг бошида Юлий Цезар томонидан барпо қилинган қалъа. Ҳозир Туркиянинг марказида Эржияс тоғининг шимолий этагида жойлашган Қайсери шаҳри.
1009. Анкурийа — Марказий Анатўлиядаги қадимги шаҳар. Турли даврларда у Анкира, Ангура деган номлар билан ҳам эталган. Ҳозир Туркиянинг пойтахти Анқара.
1010. Тўқат — Анатўлиянинг шимолида Йашил Ирмоқ дарёсининг чап соҳилида жойлашган шаҳар.
1011. Йулғун суйи деб бу ерда Қизил Ирмоқ дарёси кўзда тутилаётган кўринади. Чунки бу маршрутда шу дарё ва унинг ирмоқларидан бошқа сув йўқ.
1012. Қиршаҳр — Қизил Ирмоқ дарёсининг ўрта оқимида ўнг соҳили тарафидаги шаҳар.
1013. Муаллиф турк султонининг оти Йилдирим Боязид билан бирга унинг Қайсар ва Қайсари Рум атамаларини ҳам ишлатади.
1014. Бу ерда эслатилган Қаро Усмон Туркмон соҳибқироннинг асосий душманн ва Румга юришининг сабабчиларидан бири бўлган Қора Қўйунлу туркманларидан бўлган Қаро Усмон Туркмон эмас. Бу душман Боязид тарафида эди.
1015. Шу ерда Муҳаммад Али ноўрин қисқартиришга йўл қўйган. У ташлаган парчани биз форсчадан (409а саҳифанинг 9 сатридан бошланган) таржимада келтирамиз.
1016. Султон Боязид Йилдиримнинг отаси султон Мурод I нинг (1360—1389) серб қироли Лазар (1372—1389) билан Косово майдонида қилган жангида султон ҳам, қирол ҳам ўлдирилади. Лекин турклар ғалаба қозониб, янги султон Боязид Лазарнинг қизига уйланади. Бунинг ўғли княз Стефан (1389—1427) эса султонга тобеъ бўлиб, султоннинг Болқондаги бошқа мамлакатларни бўйсундириш учун олиб борган жангларида ўз лашкари билан иштирок этиб, ёрдамлашади. 1402 йилдаги Анқара яқинидаги жангда ҳам Стефан ўзининг йигирма минг серб қўшини билан Боязид тарафида Амир Темурга қарши чиқади. Бизнинг муаллиф «Лас Афранжийнинг ўғли» деб ана шу Лазар ўғли Стефанни айтяпти.
1017. Форсча матнда шу охирги икки исм бир кишининг исми «Довудйоний» шаклида берилган.
1018. Муаллиф бу ерда фақат Анқара яқинидаги жангнинг ўзини тавсифлаган ва Амир Темурнинг жангдан аввал ишлатган ҳарбий ҳийласи ҳақида айтмаган. Бу ҳақда де Клавихо муфассалроқ (қаранг: Руи Гонсалес де Клавихо Дневник,.. с. 68-69) маълумот борган.
1019. Исариқа суйи, Бўғози Искандар — Босфор бўғози. Ҳозирги турклар уни фақат Бўғоз дейдилар.
1020. Қўнийа — Ғарбий Анатўлиядаги қадимги Иконий шаҳри, 1077 йилдан 1307 йилгача Рум Салжуқийларининг пойтахти бўлган. Фақат XIV асрнинг охирги чорагида Усмонли давлатининг таркибига кирган.
1021. Оқшаҳр — Ғарбий Анатўлияда шу номли кўлнинг жанубидаги шаҳар.
1022. Қора Ҳисор — Ғарбий Анатўлиядаги шаҳар, ҳозир у Афйўн — Қораҳисор деб аталади.
1023. Аланийа — Жанубий Анатўлияда денгиз соҳилидаги шаҳар. Унга Салжуқий султон Аловуддин Кайқубод I (1219—1237) асос солгани учун Алоиййа деб аталган ва кейинчалик бу ном ўзгариб, юқоридаги кўринишни олган.
1024. Адалийа — Анатўлиянинг ғарбий чекасида Гедиз дарёси бўйидаги шаҳар, ҳозирги номи Адала.
1025. Кутаҳийа — шимоли-ғарбий Анатўлияда Пўрсуқ дарёсидан ғарброқдаги шаҳар.
1026. Гереда — шимоли-ғарбий Анатўлияда шу номли дарёнинг юқори оқимидаги шаҳар.
1027. Хўжаэли — Босфор бўғозининг шарқидаги яриморол вилоят.
1028. Дарёйи Мағриб деб муаллиф Эгей денгизини атаяпти.
1029. Кушеш тоғи ҳозир Улудағ деб аталади.
1030. Гиря саҳроси — Бурсадан шарқдаги чўл.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1031. Йангишаҳр — ҳозирги Енишеҳир, Бурсадан 50 км шимоли-шарқда.
1032. Изник — Мармара денгизидан шарқдаги бир хил номлик кўлнинг шарқий соҳилидаги шаҳар, қадимги Никея.
1033. Изник кўлига шимолдан, Самонли тогидан тушувчи дарёча ҳақида сўз кетаётир.
1034. Галата гузари — Истамбулнинг Осиёдаги қисмидан Оврупадаги қисмига ўтиш жойининг ва шу ердаги Оврупа қисмининг номи.
1035. Асрақийа — Истамбулга Оврупа тарафидан туташ ерлар, тарихий Фракия.
1036. Мухолиж мургзори — Истамбулнинг Оврупа қисмидаги Олтин шох кўрфазига (халиж, мухолиж) шимолдан туташган ўрмонлар.
1037. Муаллиф матнининг бироз юқорисида ва шу ерда эслатаётган жетағийлар (ёки чатогийлар)болқонлик славянлардан ёлланган жанговар гуруҳлар.
1038. Бу ерда Марказий Анатўлиядаги шаҳар ва шаҳарчалар эслатилаяпти. Хусусан, Оқсаро Туз кўлидан қарийб 40 км жануби-шарқдаги шаҳардир.
1039. Эл Ойдин вилояти — Ғарбий Анатўлияда Катта Мендерес дарёсининг қуйи оқимидаги вилоят маркази. Ойдин шаҳри.
1040. Юқорида айтганимиздек (1016-изоҳга қаранг), бу хотин қирол Лазарнинг қизи эди.
1041. 1256 йили туркманларнинг афшар қабиласидан бўлган Қарамон ибн Нура Сўфий Марказий Анатўлияда Қарамонлилар мустақил беглиги сулоласига асос солади. 1390 йилда Боязид беглик ерларини забт этиб, бек Аловуддин ибн Халилни ўлдириб ўғли Муҳаммадни асир қилади. Темурнинг қўллаши билан ўн икки йил қамоқдан сўнг бу Муҳаммад II номи билан яна бегликка ўтиради. Қарамонлилар беглиги Усмонлилар томонидан 1483 йили тамомила забт этилиб сулола тугатилади.
1042. Бу Оқсарой Марказий Анатўлиянинг жануби-шарқида Маршдан 45 км шарқда жойлашган.
1043. Бу ерда эслатилган шаҳарларнинг географиясидан кўринадики, Амир Темур Муҳаммад II га Марказий ва Жанубий Анатўлиянинг узунлиги салкам 1000 км га чўзилган улкан қисмини мулк қилиб берган. Кўриш қийин эмаски, бу билан Темур узоқни кўзлаган. Қуйида биз кўрамизки, у Усмонлиларнинг ҳам мулкини қайтариб беради. Лекин Темур улар тезда кучайиб кетмасликлари учун улар забт этган Анатўлиядаги барча турк бегликларини қайта тиклайди ва бегликларга катта мулкларни беради. Бу эса Анатўлияда Усмонлиларга қарши рақобатни узоқ муддатга кучайтириб туради.
1044. Тўнғузлуғ — Ғарбий Анатўлиядаги шаҳар. XI асрда бу ерларни Салжуқийлар забт этганларида атрофда тўнғуз кўп бўлгани учун шаҳарни шу ном билан атаганлар. Туркчада бу ном Дўнузлу деб талаффуз этиларди. Лекин шаҳарнинг христиан аҳолиси исломлашиб, атрофдаги тўнғузлар ҳам қирилиб битганидан сўнг Усмонлилар даврида бутунлай мусулмонлашган шаҳар аҳли шаҳарларининг номидан орланиб, XV аср охиридан уни, денгиздан анча узоқ бўлишига қарамай, ўхшаш талаффузли Денизли номига алмаштирдилар.
1045. Ғарбий Анатўлияда Олтунтош номли бир неча мавзеъ бор. Бу ерда улардан Фракияга энг яқини, яъни Мармара денгизининг жанубий соҳилидагиси назарда тутилаётган кўринади.
1046. Бу ерда «Миср» деб мамлакатнинг пойтахти Коҳирани айтиляпти.
1047. Кичик Бурлағ — Кичик Осиёнинг жануби-ғарбидаги мавзеъ.
1048. Така эли — Кичик Осиёнинг энг жануби-ғарбида Ўртаденгизга туташган ўлка.
1049. Саруҳон эли — Кичик Осиёнинг ғарбида ўрта асрлардаги эл. Унинг маркази Магнесия шаҳри бўлган. Шаҳарнинг номи ҳозир Маниса шаклига ўзгарган. Ғедиз дарёсининг қуйи оқимида чап соҳилида жойлашган. Элнинг номи ҳозир Маниса деб аталади. Лекин Манисадан 25 км шимоли-шарқда эски номи билан Саруҳонли деб аталадиган шаҳар бор.
1050. Юқорида 1036-изоҳга қаранг.
1051. Баликасири — шимоли-ғарбий Анатўлиядаги шаҳар, ҳозирги номи Баликесир.
1052. Яъни — ҳожатга.
1053. Бергама — Ғарбий Анатўлияда денгиздан 25 км ча масофада Бақир дарёсидан ўнг тарафда жойлашган шаҳар.
1054. Кирмийон вилояти — ўрта асрларда Кичик Осиёнинг жанубидаги вилоят, ҳозир бу ном сақланмаган.
1055. Мендурас суйи — Буюк Мендерес дарёси, Денизли шаҳридан 25 км масофада ўтади.
1056. XIV аср бошида Рум Салжуқийлари салтанати парчаланиб, бир неча бегликка бўлинади. Шу бекликлардан бири Ментеша ўғуллари деб аталиб, Кичик Осиёнинг жануби-ғарбида Спорад оролларининг рўпарасидаги қисмида ўрнашади. Бегликнинг географик ўрни Ментеша деб аталабошлайди. Амир Темурнинг келгунига қадар бу беглик ҳали Усмонли давлати таркибига кирмаган ва мустақил эди.
1057. Тира — Ғарбий Анатўлияда Кичик Мендерес дарёсидан 10 км ча жанубдаги шаҳар. Демак, Гўзал ҳисори ва Айаслиқ шаҳри ҳам шу шаҳар атрофида бўлган.
1058. Измир (қадимги Смирна) — Ғарбий Анатўлиядаги шаҳар-қалъани Темурга қадар турклар забт этолмаган эдилар. Чунки шаҳар уч тарафдан сув билан ўралганлиги ва қулай бандар бўлганлиги учун у доимо денгиз тарафидан Оврупадан мадад олиб турарди. Бу баён этилаётган воқеа пайтида ҳам унда франсуз ва италян ритсарлари кўп эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1059. Маҳнус деган исм лотинча «магнус» — катта, буюк демакдир. Шунга кўра Измир ҳокими Ғарбий Оврупанинг бирор католик мамлакатидан келган ритсари бўлади.
1060. Бу ерда келтирилган христиан шаҳар ё мамлакатларининг номлари форсча матнда ҳам, ўзбекчада ҳам ниҳоятда ноаниқ ёзилган бўлиб, уларнинг ўқилиши шартлидир. Лекин, шундай бўлса ҳам уларнинг баъзиларини идентификация қилиш мумкин. Чунончи Руман — Рим, Галата — Келтика (Белгия), Сантус — Испания ё Италиядаги «санта». «сан» (авлиё) сўзи билан бошланган шаҳар номи, Верден — Франция ва Германиядани шаҳар, Вируна — Италиядаги Верона, Атина — Афина, Дараклу — Руминиядаги шаҳардир.
1061. Қалъаи Фавжа — Гедиз дарёсининг денгизга қуйилиш жойидан 10 км ча шимоли-ғарбда Эгей денгизи соҳилидаги шаҳар. Унинг ҳозирги номи Фўча.
1062. Бу ерда забт этилган христианлар Измирига яқин жойлашган мусулмонлар Измири ҳақида сўз кетаяпти.
1063. Аёзлиқ саҳроси — Буюк Мендерес дарёсига ўнг тарафдан туташган чўллар.
1064. Жазираи Сақз — Сакс ороли ёки сакслар ороли деб тушунуш мумкин. Бу ҳолда Британия ролларидан бири ёки Германиянинг ери — Саксония бўлади.
1065. Элбазам — бу жойни аниқлаб бўлмади, ўқилиши шартли.
1066. Султон ҳисори — Ғарбий Анатўлияда Ойдин шаҳридан 30 км ча шарқроқда Буюк Мендерес дарёсининг ўнг қирғоғидаги шаҳарча.
1067. Қиршаҳр — Марказий Анатўлияда Қизил Ирмоқ дарёсининг Ўрта оқимида ундан 20 км ча шимолда жойлашган шаҳар.
1068. Эгридир — жануби-ғарбий Анатўлияда шу номли кўлнинг жанубий соҳилидаги шаҳар.
1069. Ҳамид вилояти — ҳозирги Туркиянинг жануби-ғарбидаги Испарта элининг эски номи.
1070. Оқшаҳр ҳақида юқорида 1021-изоҳга қаранг.
1071. Амасийа — Шимолий Анатўлияда Яшил Ирмоқ дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар.
1072. Қарошаҳр — Анқарадан 80 км ча шимоли-ғарбдаги шаҳар.
1073. Хонсор — Жарбодиқондан (ҳозирги Гулпойигондан) 25 км жанубдаги шаҳар.
1074. Ружард ёки Буружард — Ҳамадондан 100 км жанубдаги шаҳар.
1075. Ҳит — Ироқда Бағдоддан 150 км ғарбда Фирот дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар.
1076. Назол — ўзбекча матнда шундай, форсча матнда «Зол» (қаранг: 436б, 17 сатр). Бироқ Муъиниддин Натанзий бу шахснинг исмини Турол шаклида келтиради (қаранг: Муъиниддин Натанзий, 393 с.).
1077. Қуръон. Моида сураси, 120-оят.
1078. Байлақон — Кура дарёсининг Араксга қуйилиш дойидаги қалъа. 1079. Бу ерда буюк газ, яъни 0,54 м билан ўлчанган миқдорлар ҳақида сўз кетаётир. Бу ҳолда Байлақон қалъасининг давраси 2400х0,54=1296 м, деворининг эни 11х0,54=5,94 м, баландлиги 15х0,54=8,1 м, хандақнинг эни 30х0,54=16,2 м, чуқурлиги 20х0,54=10,8 м бўлади.
1080. Демованд — Теҳрондан шимоли-шарқдаги тоғ.
1081. Даёлима — Дайламнинг кўплиги, Каспий денгизининг жанубида Гилондан жануброқдаги вилоят.
1082. Қуръон. Фажр сураси, 28-оят.
1083. Мироншоҳнинг ўғли амирзода Умарга умумий майдони 3000000 км^2 ташкил қилган, зотан деярли бутун Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари тобеъ қилиб берилди.
1084. Бу ерда номлари эслатилган Ироқи Ажам шаҳарларидан Сова, Қумм ва Кошон юқорида кўп марта эслатилди.
Чаро — Кермондан 25 км жанубдаги шаҳар.
Кўҳруд — Қумм билан Кермон орасидаги тоғ тизмаси ва Исфаҳон яқинидаги шу номли шаҳарча.
Пароҳон шаҳри ҳозир сақланмаган.
Бу ерда эслатилган халажлар қарлуқ турк қабилалари бирлашмаларига мансуб бўлиб, улар ўрта асларда Мовароуннаҳрнинг жануби ва Хуросонда кўп тарқалганлар. Ва улар жанубий ўзбекларнинг таркибига кирган. Халажларнинг Хуросондан ҳам ғарбдаги улкан майдонларда тарқалганлиги диққатга сазовар бўлиб, бу хабарни фақат Шарафуддин келтиради.
1085. Миёна — Табриздан 150 км ча жануби-шарқдаги шаҳар.
1086. Саржам — Миёнадан жануброқдаги мавзеъ.
1087. Бағдод билан Қазвингача энг қисқа бирдан-бир йўл Ханокин, Кермоншоҳ ва Ҳамадон орқали ўтган йўлдир. Демак, бизнингча, Гулшан йўли ана шу йўлдир.
1088. Қазвин билан Рай орасида. яъни Эроннинг энг шимолида Савуқ Булоқ деган туркий атаманинг бўлиши бу ерда ҳам халаж турклари бўлганлигидан далолат беради.
1089. Дужайл — Бағдоддан шимолроқда Дажла бўйидаги мавзеъ.
1090. Талғун уқбаси — Қазвиндан ғарброқдаги тоғ давони.
1091. Рай вилоятидаги Сариққамиш шаҳардан бироз жануби-шарқда бўлган.
1092. Хувор — Райдан Семнон ва Дамғонга олиб борувчи йўл Райдан қарийб 100 км масофада «жануби-шарқ» йўналишини «шимоли-шарққа» алмаштиришдаги мавзеъ.
1093. Бистом — Шимолий Эронда Каспий денгизидан 90 км ча жануби-шарқдаги шаҳар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1094. Лангарду ўқбаси — Шоҳкуҳ тоғидаги давон.
195. Жилов — Касиий денгизининг жанубидаги Мозандарондаги қалъа. Демак, Темур йўлини ўзгартириб, бироз орқага, шимоли-ғарбга бурган.
1096. Бу ерда номлари эслатилаётган Бижан, Кайу, Бону Биштасп — Фирдавсий «Шоҳнома»синнинг қаҳрамонлари ва афсонавий шахслар.
1097. Албатта бу ерда Омул номлик бирор алоҳида мамлакат эмас, балки Каспий денгизининг жанубидаги Омул шаҳри ва унинг вилоятидан иборат мулк ҳақида сўз кетаётир.
1098. «Нопадид бўлди», яъни йўқолди, даф бўлди дейилянти.
1099. Ишқобод номи аслида Ашқобод деб ўқилиши ҳам мумкин ва бу Туркманистондаги Ашхобод шаҳри бўларди. Лекин Ашхободдан шимоли шарқ йўналишидадир. Бу ҳолда соҳибқирон Ашхободга бориш билан ҳеч қандай сабабсиз йўлини бутунлай тескари тарафга бурган бўларди. Демак, бу ерда эслатилган Ишқобод Нишопур билан Ҳирот оралигида бўлган.
1100. Яъни «боши тубан» демоқчи.
1101. Дулбуржи мавзеъи аслида Дулбарчин манзилининг ўзи бўлса керак. Чунки Муҳаммад Али бир номнинг ўзини турли хилда ёзади.
1102. Бу мураббаъ (квадрат) шаклдаги боғ ҳар томонининг узунлиги қарийб 750 м бўлган.
1103. Бу ерда Фаранг мамлакатидан келган бир элчи ҳақида сўз кетаётир. Демак, у ерда Испаниялик Руи Гонсалес де Клавиходан бошқа овруналик бўлмаган. Бу ҳолда «Фаранг вилояти» Испанияни билдиради.
1104. Тайзи Ўглон ҳақида юқорида 873-изоҳга қаранг.
1105. Шўтурмурғ — туяқуш.
1106. Яъни уй эгаси қилиш, уйлантириш демакдир.
1107. Бу ерда шилатилган ичимликлардан тўрттаси сниртликдир. Чунончи, бода мусаллас-га шакар қўшиб тайёрланган кучлик вино; мусаллас — узумни эзиб ясалган оддий енгил сниртлик ичимлик; арақ ичилишининг тарихи бизнинг заминимизда русларникидан ҳам қадимроқ экан; шарбаи муадд — ўт ёқиб, махсус тайёрланган спиртлик ичимлик, самогон.
1108. Келтирилган сатрлардан кўринадики, Темур художўй ва анча кексайиб қолганига (69 ёш) қарамай кучли ичимликларни ичаверган. Лекин у фақат махсус уюштирилган базмлар ва тўйларда ичган. Юқоридаги қисса баёнидан кўриш мумкинки, бундай ҳодисаларнинг кетма-кет иккитаси орасидаги муддат бир неча ҳафтадан баъзан ойларга ҳам чўзилган. Демак, Темур айшу-ишрат ва ичкилик базмларни севиш билан бирга узоқ муддат ўзини тийиб юраоладиган кучли иродага эга шахс бўлган.
1109. Қуръон. Анъом сураси, 45-оят.
1110. Яъни ғарбдан шарққача.
1111. Бу ерда муаллиф соҳибқирон номидан қандай сўзларни айтганидан қатъий назар, унинг Хитойга юришининг яна бир боиси бор эди. У ҳам бўлса шуки, 1368 йили хитойлар мўғуллардан мустақилликка эришиб, Хитойда императорларнинг Мии сулоласи тахтга келган эди. Энди аксинча, Хитой императорлари мўғулларнинг Улуғ улуси буюк хонлари устидан ўз ҳукмларини ўрнатган эдилар. Темур ва авлодларининг Жетага қилган қатор юринлари натижасида унинг мулки Лобнор кўлигача етиб, Хитой империяси билан чегарадош бўлиб қолган эди. Император эса Темурга юборган мактубларида уни «ўғлим» дерди. Дипломатия тилида эса бу «сен менга тобеъсан» деганини билдирарди. Ҳатто император Темурдан йиллик солиқ тўлашини талаб қиларди. Шундай қилиб, Хитой императори гарбдаги ерларга даъвогарлигини сир тутмас эди ва эртами ё кечми бу ерларга унинг ҳужум қилиш хавфи тураради. Ана шунинг учун ҳам Темур етти йиллик юришидан қайтанига ҳануз беш ой тўлмасидан шошилинч равишда Хитойга юришни бошлайди. Чунки унинг айғоқчилари уни Хитойдаги аҳволдан хабардор қилиб турардилар.
1112. Бу мактубнинг ўлчамлари диққатга сазовар. Агар бир қари бир гази шаръийга, яъни 0,493 м га тенг десак, яъни уни энг қисқа ўлчамда (0,875 м ва бундан ҳам катта ўлчамлари мавжуд бўлган) ҳисобласак, у ҳолда мактубнинг эни 1,479 м ва узунлиги 34,51 м бўлади. Унинг юзаси эса 51,04029 м^2 бўлади. Агар бу юзалик қоғозни оддий 1/16 босма табақ китоб юзаси 0,14х0,21-0,029м^2 га бўлсак кўрамизки, Амир Темурнинг Миср султонига юборган мактуби 3472 саҳифа ёки 217 босма табақни ташкил қилувчи улкан китобга тенг эканлигини кўрамиз. Албатта, у «мактубда» нима битилганлигидан қатъи назар, у Миср султони учун дастуруламал ва қонунлар кодекси вазифасини бажарганлиги шубҳасиз.
1113. Абушқаси — эри демакдир.
1114. Қуръон. Аҳзоб сураси, 47-оят.
1115. Йасси — Марказий Осиёнинг эски маданият марказларидан, Аҳмад Йассавийнинг ватани. Ҳозир Жанубий Қозоғистонда Чимкент вилоятида унинг ўрнида Туркистон темир йўл бекати жойлашган. Аниқлик учун такрорланди.
1116. Бу ерда эслатилган Оқсулот, Қаро Булоқ, Илон ўти ва Томлиқ — Арис дарёсининг Сирдарёга қуйилиш жойи атрофидаги мавзеълар.
1117. Тағма — канизак, никоҳдан ташқари ўринлиқ аёл.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1118. «Таъхир бўлди» — тугади демакдир.
1119. «Мутарсид эрдилар» — қўрқардилар демакдир.
1120. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
1121. Амирзода Султон Ҳусайннинг бу муттаҳамлик қилишлари ҳақида юқорида 968-изоҳ ва мос саҳифага қаранг.
1123. «Ал-инсон абийдул эҳсон»: яъни инсон — эҳсоннинг бандасидир, демакдир.
1124. Очиқ Фаркат — ҳозирги Паркат.
1125. Қуръон. Ҳуд сураси, 73-оят.
1126. Самарқанд суйи — Зарафшон дарёси.
1127. Шероз — Самарқанддан 25 км масофадаги мавзеъ.
1128. Айюб пайғамбар мазори — Чашмаи Айюб.
1129. Қуръон. Бақара сураси, 105-оят.
1130. Қуръон. Наҳл сураси, 90-оят.
1131. Албатта, бу сўзларни муаррихнинг талқини деб тушунмоқ керак. Чунки агар соҳибқирон ўзининг аввалдан ўйлаб қўйган фикрини амалга ошираднган бўлса, қурултой чақиришнинг ҳожати йўқ эди. Шубҳасиз, у қурултойда ўз фикрини ўртага ташлаб, сўнг айтилган фикрларга кўра унга тузатиш киритган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КЎРСАТКИЧЛАР

www.ziyouz.com kutubxonasi

www.ziyouz.com kutubxonasi

БИБЛИОГРАФИК НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

Абдураззоқ Самарқандий . Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Таржимон ва нашрга тайёрловчи А. Ўринбоев. Тошкент. «Фан», 1969.

Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар, V жилд, I китоб, «Қонуни Масъудий», I—5-мақолалар. Таржимон А. Расулев. Масъул муҳаррир А. Аҳмедов. Тошкент, «Фан», 1973.

Амир Темур Гурагон. Зафар йўли (Таржимаи ҳол). Нашрга тайёрловчи, таржимон, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи Аппраф Аҳмад. Тошкент, «Фан», 1992.

Аҳмедов Б. Ўзбек улуси. Тошкент, «Нур», 1992.

Бартольд В. В. Географический очерк Мавераннахра. — Сочинения, т. I, М. «Наука», 1963, с. 114—237.

Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. VII, М.: «Наука», 1971.

Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т. I, М.: «Наука», 1963, с. 45—610.

Бартольд В. В. Улугбек и его время. — Сочинения, т. II, часть 2; М.: «Наука», 1964, с. 25—177.

Босворт К. Э. Мусульманские династии. Перевод с английского и примечания П. А. Грязневича. М.: «Наука», 1971.

Буниятов З. М. Государство Хорезмшахов — Ануштегинидов. М.: «Наука», 1986.

Гийасаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. Перевод с персидского, предисловие и примечания А. А. Семенова. М.: 1958.

Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. М.: — Л.: Изд-во АН СССР, 1950.

Дневник похода Тимура в Индию Гияс-ад-дина Али. С приложением соответствующих отрывков из «Зафар-намэ» Низам-ад-дина Шами. Издание Л. А. Зимина под ред. В. В. Бартольда, Петроград, 1915.

Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур. Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Убайдулла Уватов, I, II китоблар. Тошкент, «Меҳнат», 1992.

Камалиддинов Ш. С. «Китаб ал-ансаб» ас-Сам'они. Тошкент, «Фан», 1993.

Миён Бузрук. Ўзбек тарихига оид тўрт муҳим китоб. «Маориф ва ўқитувчи» журнали, 1927, № 9-10, 56—60-бетлар.

Мирзо Улугбек. Тўрт улус тарихи. Б. Аҳмедов кириш сўзи, изоҳлари ва таҳрири остида, форс тилидан Б. Аҳмедов, Н. Норқулов, М. Ҳасаний таржимаси. Тошкент, «Чўлпон» нашриёти, 1994.

Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403—1406). Перевод, предисловие и комментарий. И. С. Мироковой, М.: «Наука», 1990.

Фасих Хавафи. Мужмал-и фасихи. Перевод, предисловие, примечания и указатели Д. Ю. Юсуповой. Ташкент, «Фан», 1980.

Хождение за три моря Афанасия Никитина. М.: — Л.: 1948.

Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома. Нашрга тайёрлаш, сўз боши, изоҳ ва кўрсаткичлар А. Ўринбоевники. Тошкент, «Фан», 1972.

Эвлия Челеби. Книга путешествия. Выпуск 3. М.: «Наука», 1983.

Қуръони карим. Матни абадан ўзгармасдир, мазкурдир.

Eckmann J. Die tschagataiche Literatur (Philologiae turcicae fundamenta), t. II, Leiden, 1964, 366 S.

Extraits du Muntakhab al-tavarikh-i Mu'ini (Anonime D'Iskandar), Publies par Zean Aubiddbn. Librairie Khayyam. Teheran, 1957.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КИШИ НОМЛАРИ КЎРСАТКИЧИ

Аббос Баҳодур — 27б, 29а, 30а, 32а, 33а, 35б, 36б, 39а, 42а, 47б, 53а, 57б, 60, 70б, 94б, 104б, 105аб, 106а, 120а

Абдуллоҳ мирзо ибн амир Қазаған — 9аб, 35б, 36а, 49а

Абдуллоҳ Тайғу — 7а

Абдулмалик Қарохон — 108а

Абдуссамад Ҳожи Сайфуддин — 182б

Або Бакр, мирзо Мироншоҳ ўғли — 116а, 129б, 180аб

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий — 76а

Абу Исҳоқ — 104а

Абулмаолий, хонзода — 56б, 59а, 63б

Абу Муслим — 80а

Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдурраҳмон ад-Дорамий ас-Самарқандий — 76а

Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдулҳамид ибн Наср ибн Ҳумайд ал-Каший — 75б

Абу Саъид Барлос — 170б

Абу Саъид Испаҳбад Ғурий — 85б

Абу Саъид Йасуд — 109б, 110а

Абу Саъид Табасий — 178а, 179б

Абу Саъидхон — 6а, 149а

Абдулфатҳ, Муҳаммад Миракнинг ишси — 107б, 108б

Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит имоми аъзам (699-767) — 185б

Абул-Ҳусайн Муслим ибн Ҳажжож ал-Қушайрий ан-Нишопурий — 76а

Ажуни — 19б, 21б

Айағи Калта — 63б

Ака Бегим (яна қаранг: Тағайшоҳ Ака Беги) — 61а, 81а

Али Акбар, хонзода — 56б

Али, амирзода (Алибек) — 86аб, 88а, 89б

Алибек — 104б, 125б, 165б

Алибек — 71а

Алибек ибн Арғуншоҳ Жониқурбони ўғли — 17б, 18а, 76б, 77аб, 80аб, 81аб, 82а, 83аб, 84аб, 85аб, 86аб, 86а, 112а

Алибек Қўнғирот — 97б, 98а, 119а

Али Дарвеш — 31аб, 32а, 67б, 80б

Али Йасурий — 32б, 38а, 39а, 41б, 42а

Али, кутвол — 136а

Али Кўчапо — 103а

Али Мосулий — 152б

Али Муъайиддбек ўғли — 78а, 81б, 82б, 85а, 138б

Али Ота — 47б

Али Тархон — 182б

Али Тоз (яна қаранг: Пир Али Тоз) — 109а

Алишоҳ — 36б, 168б

Али Ўғлон — 125б, 165а

Али, Хизр Йасурий ўғли — 53б

Алқа Қавчин — 57б

Аллоҳдод Вафодор — 168б

Аллоҳдод (яна қаранг: Худододи Ҳусайний) — 72а, 141а, 180б

Аловуддин Иноқ — 106а

Алоуддавла, Султон Аҳмад Жалойир ўғли — 148а

Али Гончи, амир Муса ўғли — 129а

Алфа, тавачи — 61б

Амачи Сўфий — 108а

Амир Али Садидий — 83б

Амир Тарағай — 2б, 11а, 116а, 180б

Амир Темур Гўрагон. (яна шушингдек амир соҳибқирон) 2а, 2б, 11а, 11б, 12аб, 58б, 101б, 165б, 168а

Амир Ғурий — 80а, 86а

Амир Ҳожи (Ҳожибек, Ҳожи Барлос) — 14б

Амир Ҳожибек, Сари Буға ўғли — 104а

Амирзода Али, Темурнинг хоҳарзодаси — 301б

Амон Сарбадол — 68а

Амоншоҳ — 141а

Анка Тўра — 105аб, 112аб, 113аб, 117а

Антила Тархон — 123б

Апачи Калта — 57б

Ардавон Бахши — 13б

Ардашер Кавчин — 57б

Аргун Барлос — 99б

Арғуншоҳ Ахтачи — 86б, 97а, 123а, 179аб, 183б

Арғуншоҳ Бурдалиғий — 43а, 47а, 132а,. 157б

Атончук — 41аб

Афросиёб, Фирдавсий «Шоҳнома»си қаҳрамони — 116б

Ахишоҳ, кутвол — 165б

Баён Сулдуз — 7а, 9б, 10а, 12аб, 15аб, 16а, 24а, 33б, 44а, 56б

Баён Темур, Беккичик ўғли — 61б, 113а, 114а, 183б

Баён Темур, Оқ Буға ўғли — 103а, 143а

Баёнқулихон Ўғлон — 6а, 7а, 9аб

Баржаст Йаноқ — 19б, 20а

Бармоқчи — 93а

Барот Хожа Кўкалтош — 41б, 70б, 87б, 105б, 106б, 129а, 145а

Бароқаи — 172а

Барқуқ — 148б, 149а

Бахт Малик ого, Илёс Йасурий қизи — 70а

Бахти Хожа Ўзбек — 73а, 80а, 168б

Баҳлул — 186б

Баҳлул Муҳаммад, Дарвеш Барлос ўғли — 129а, 177б, 178а

Баҳодур Кавчин — 107б

www.ziyouz.com kutubxonasi

Баҳром, навкар — 34а, 37а
Баҳром Жалойир — 19а, 24а, 31б, 32а, 33а, 43б, 45б, 56б, 60б, 67а
Баҳром Йасурий — 140б, 141а
Бахтишоҳ — 57б
Бек Ёруқ Ўғлон — 104б, 125б, 168аб, 171а
Бекиси Султон — 184б, 185а
Беккичик — 10б, 19б, 21б, 25а, 25б, 26а, 143а
Беккичик ўғли Темур — 22б
Бекини — 170б
Бекинхоҳ — 38а, 40аб
Бек Пахини Баҳодур — 117б
Бек ого, Умаршайх хотуни — 154б
Бек Ширимшоҳ Арлот — 58б
Бек Ӣўлод ўғлон — 94а, 125б
Бек Хожа Хожабек — 171аб
Бердибек Сори Буға ўғли — 125а, 126а, 143а, 154б, 186а
Билкис — 26а, 185а
Бобо Сангу — 77а
Бойсунқур Мирзо — 183а
Боязид, бурулдай — 109а, 110а
Боязид, даруға — 162б
Боязид Жалойир, Боязидбек — 10а, 12аб, 14а, 15аб, 27а, 31а, 32а, 37б, 67б
Боязид Олтибармоклик — 124б
Буён ого — 66б
Булод — 173аб
Бурулдой — 9а, 109а
Бурҳон ўғлон — 114а, 149б, 158б, 162б
Буқрот (Баграт) — 96б, 97а
Бўриберди — 172а
Важиҳуддин Масъуд Сарбадор — 6б
Валибек — 80б, 81б, 84б, 91б, 92аб, 93аб, 94а, 95б
Гударз — 143а, 177б
Гурген Милод — 104б
Давлат Хожа — 143а, 170б
Давлатшоҳ Бахший — 25б, 30б, 38а, 53а, 57б
Давлатшоҳ Жайбачи — 111б
Дакна Қавчин — 57б
Дарвешак Бурғучи — 36б
Дарвешбўкка — 36а
Дилшод ого, Шамсуддинбек қизи, маҳди аъло — 66б, 67а, 83б, 86а, 153б
Дилшод ого, Ҳусайнбекнинг хотини — 17а, 56б
Довуд, пайғамбар — 185а
Довудбек Дўлат — 27а, 35б, 36а, 37б, 42а, 53а, 56б, 57б, 65а, 66б, 94б
Довуд Сўфий — 168аб
Довудшоҳ — 29а, 41а
Донишмандча Ўғлон — 6а
Достон — 88аб
Дувахон — 10б, 26б
Дурбой Қавчин — 106б
Дуржи ибн Олчикдай ибн Дувахон — 26б
Дуррака Баҳодур — 36б, 40а, 41аб, 42а
Дур Султон ого — 134а
Ёвмурд — 41б
Ёдгор Андхудий — 100б
Ёдгор Барлос бинни Лола — 65а, 108б, 114аб, 124а, 134а, 169ю
Ёр Али — 150а, 153а
Ёруқ Темур — 72а
Жака Тавачи — 126б
Жакубек ибн Муборак ибн Тўғон ибн Кодон ибн Шаръа ибн Қорачор нўён (Жаку Барлос) — 14а, 21а, 24а, 26а, 27б, 30б, 32а, 33а, 38а, 39а, 40б, 53а, 54б, 56б, 57б, 69б, 62б, 72а, 86б, 90б, 143а
Жаловатий, элчи — 74а
Жалол Жамшид — 124а
Жалол Ҳамид — 114а, 141а, 147а, 149б, 183б
Жалолиддин — қаранг: Шоҳ Жалолиддин
Жалолиддин Барлос — 21а, 24а
Жалолиддин Кеший — 61б, 62а
Жалолиддин Шужоъ — 92а
Жалолиддин Ҳамидбек ўғли (яна қаранг: Жалол Ҳамид) — 113а, 179аб
Жалолиддин Феруздўҳий — 184а,
Жамшид, афсонавий Эрон шоҳи — 88а, 160а
Жамшид Корун, даруға — 133а
Жанги Қавчин — 58а
Жаҳонгир — 152б
Жаҳонгир Мирзо — 41а, 44а, 48б, 53а, 64а, 65б, 66аб, 68б, 69б, 70а, 84б, 180б
Жаҳонмалик Малакат ўғли — 182б
Жаҳонмалик ибн Ҳусайнбек — 50аб, 56б
Жаҳон Паҳлавон — 63а, 135а
Жаҳоншоҳбек Жаку (Жаҳоншоҳ Баҳодур) — 44а, 80а, 86б, 90аб, 96б, 100а, 108б, 109аб, 113б, 115б, 116б, 121а, 124а, 126а, 131а, 134а, 158б, 162б, 164б, 169а, 171а, 175а, 177б, 180аб, 183аб
Жаҳоншоҳ, Тайғу ўғли — 38б
Жиржис, пайғамбар — 152б
Жовурчибек — 29аб, 32а, 52б
Жунайд — 109аб, 110а
Жўчихон — 71а, 72б, 74а, 94а, 97б, 110а, 118б, 125б, 126б, 127а, 128а, 166аб, 170аб, 171аб, 172аб, 175б
Зайналобидин, Пир Муҳаммад Курт ўғли — 111б
Зайналобидин — 93а, 101а, 102б, 104аб, 140а, 143а
Зайниддин Абу Бакр Тайободий — 77б
Зийрак Жаку — 143а, 154б, 162аб, 168б
Зинда Чашм ибн Муҳаммад Хожа Анардий — 26б, 27а, 28а, 52а, 54б, 56б, 58аб, 59аб, 61аб,
Ибодуллоҳ Баҳодур — 33а
Иброҳим Йаҳё, пайғамбар — 146а, 153а
Иброхим Султон, Абул Фатҳ — 4а, 163а
Иброҳимшоҳ — 135а
Идику Барлос — 71б, 80б, 154а, 183б
Идику Узбек (Едигей) — 71б, 118а, 119а, 122б, 127б, 143а
Иззуддин — 135б
Ийбож Ўғлон — 147аб, 148а, 158б
Ийгу Темур Билгут — 78а, 83а, 89б, 92б, 99а, 102б, 107б, 111а, 112б, 123б, 124аб, 140а
Ийд Хожа — 90а, 107а, 122а
Ийжал, Мироншоҳ ўғли — 165б
Илёс — 78а
Илёс Йасурий — 32б, 70а
Илёс Хожа Шайх Али Баҳодур ўғли — 95а
Илёс Хожа Ўғлон, хон — 16а, 24аб, 25а, 26а,

www.ziyouz.com kutubxonasi

28а
Илёс Ўғлон — 165а
Илиғмиш Ўғлон — 104б, 107а, 110б,
Инкачак — 112б
Исабек (шунингдек, Исабий) — 94а, 125б, 165аб, 168б, 169а
Искандар — 57б
Искандар Мирзо, Умаршайх ўғли — 154б, 184б, 185а
Искандар Шайхи, Бижан наслидин — 79аб, 90а, 133а
Искандар Ўғлон — 26аб, 27а
Ислом, даруға — 136а
Ислом ого — 56б
Ислом, Элчи Хожа ўғли — 129а
Исфандиёр, «Шоҳнома» қаҳрамони — 12б, 13б, 36б, 45а, 88а
Исҳоқ. Хизр Йасурий ўғли — 61а, 64б
Иқболшоҳ Барғужи — 129а
Йаздшоҳ Йаҳё — 104а
Йангишоҳ, Муборакшоҳ ўғли — 89б
Йанги Қавчин —93а
Йасун Темурхон — 9б, 44а
Йасур Ўғлон — 5б
Йатиқ Сўфий — 149бб, 151б, 157б, 158а
Йаглибий — 94а, 165а, 169аб
Йилғамиш Ўғлон — 125б
Йумкан ўғли Темур — 22б
Йўл Темур — 24а
Йўл Қутлуқ — 69а
Кайхусрав Хутталоний — 10а, 12б, 15б, 22б, 43б, 44аб, 45аб, 51а, 52а, 53а, 54б, 56аб, 63б, 64аб
Кайқубод Хутталоний — 56б
Калан Дучи — 114а
Камолбек — 165б
Кепакчи Юртчи — 182б
Кичик Сотқин — 72а
Кобулшоҳ Ўғлон — 26ю
Кузбак — 153а
Кула — 172б, 173аб
Кумаз — 60а
Кунча Ўғлон — 107а, 110б, 118а, 127б, 128б, 168аб,
Курт — 111б
Қўдаҳ — 41аб
Кўк Буға — 125б
Кўплакбек — 115б
Кўппак Мангкит — 71б
Кўппак Темур — 29б, 49б, 60аб,
Кўппакхон — 29б
Кўппакчи Юртчи — 72б
Кўча Малик — 63а, 107а
Кўчкунчихон (1510—1529), Шайбонийлар сулоласидан — 2а
Лаълбек — 104б, 113б, 118а
Лола Баҳодур — 107б
Лола Хожа — 100а
Лолам Қурчи — 143а
Луқмон Подшоҳ — 92б, 93б, 131б
Луқмони Ҳаким — 163а
Мавло — 123б, 140б
Мавлоно Абдуллоҳ Садр — 185б
Мавлоно Абулфатҳ Лисон — 163а
Мавлоно Бадриддин — 42а
Мавлоно Имодуддин — 132а
Мавлоно Низомуддин ўғли Мавлоно Қутбуддин — 80а
Мазид Барлос — 178б
Малакат — 182б
Малаш Апардий — 117а, 143а
Маликат ого — 184б
Малик Барлос — 108а
Малик Баҳодур — 27аб, 28б, 33а, 34,. 36а, 37аб, 44аб,
Малик Иззуддин Курт — 170б
Малик Иззуддин Шерозий — 94б, 100а, 101а, 153б, 155аб
Малик Муъизуддин Ҳусайн Курт — 6аб, 7аб, 8аб, 10а, 40б, 41а, 48аб, 62а
Малик Муҳаммад — 77б, 85б
Малик Муҳаммад Авбаҳий — 140а
Малик ого, Умаршайх хотуни — 154б
Малик Пир Муҳаммад — 85б
Малик Фахриддин — 85а
Малик Ғиёсуддин — 6а, 62аб, 76а, 77б, 78б, 79а, 81а, 82а, 83а, 83б, 85аб, 111б
Маллу — 187а
Мамарри, диловар — 79а
Мамоқ (Мамай) — 123б
Мамоқтув — 89б
Мангли Буға Сулдуз — 20б, 21аб
Маҳмуд Барот Хожа — 186б
Маҳмуд Гули — 20а
Маҳмуд Халхолий — 94а, 95б
Маҳмудбек Хутталоний — 64б
Маҳмудшоҳ Бухорий — 35б, 38а, 39а, 42а, 64б, 141а
Маҳмудшоҳ Йасурий — 92а
Меҳтар Саодат — 140а
Мизроб Жаку — 182б
Мирак Элчи Буға ўғли — 78а, 182б
Мирак — қаранг: Муҳаммад Мирак
Мирак Элчи — 112б
Мири Малик — 67б
Мироншоҳ, амирзода — 76б, 77аб, 81аб, 85аб, 86б, 89а, 90а, 91а, 92аб, 98аб, 99а, 102б, 107б, 110аб, 111аб, 112а, 116аьб, 118а, 121а, 125а, 126а, 128б, 133а, 135аб, 144аб, 146б, 147а, 148б, 151б, 152б, 156аб, 157а, 158а, 165б, 169б, 170а, 171аб, 172аб, 173б, 174б, 175аб, 177аб, 180аб, 187б
Миср, Қаро Муҳаммад ўғли — 99б, 159аб, 160аб, 161аб
Муъаййид Арлот (Муъаййидбек) — 23а, 35б, 36аб, 38а, 52б, 53аб, 56аб, 69аб
Мубашшир Баҳодур — 63а, 78аб, 83а, 90а,. 91б, 98б, 114а, 123а, 134аб, 141а
Муборакшоҳ Макрит — 66б
Муборакшоҳ Санжарий — 18а, 33б, 41а
Музаффар, Уч Қаро ўғли — 77а
Музаффар Фароҳоний — 135б
Музаффарийлар — 178а
Мурод Барлос, Чўғом Барлос ўғли — 27б, 57б
Мусабек — 21а, 23а, 31аб, 32а, 24б, 36аб, 37аб, 41аб, 42б, 43а, 44аб, 47аб, 49б, 53аб, 57а, 58б, 59а, 61а, 70б, 77а, 81а, 165б
Мусика — 107б

www.ziyouz.com kutubxonasi

Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али Бухорий (XVIa.) — 2б
Муҳаммадбек Жоиқурбони — 18а, 34б, 85а
Муҳаммадбек Мусабек ўғли — 36а, 70б, 81а
Муҳаммад Дарвеш, Идику Барлос ўғли — 67б, 80б, 97а, 158аб, 159а, 186б
Муҳаммад Жаҳонгир, Муҳаммад Султон ибн Жаҳонгир Мирзо ўғли — 181б
Муҳаммадий — 174б, 175а
Муҳаммад Мирак — 64б, 99аб, 107б, 108аб, 109а
Муҳаммад Миср — қаранг: Миср, Қаро Муҳаммад ўғли
Муҳаммад Музаффар — 143а
Муҳаммад Озод — 140а, 141а, 146б, 168б
Муҳаммад, Пир Муҳаммад Курт ўғли — 111б
Муҳаммад Султон ибн Жаҳонгир, амирзода — 70а, 76б, 77аб, 110аб, 120б, 121б, 122б, 125а, 126а, 130б, 131а, 134аб, 136б, 138б, 139б, 140б, 141а, 142а, 143б, 144а, 145б, 147аб, 151б, 152аб, 156б, 157а, 158а, 159аб, 162а, 168аб, 171б, 174б, 175а, 179аб, 180а, 181б, 183аб, 184аб, 186аб
Муҳаммад Султоншоҳ ўғли — 72а, 87б, 93б, 95аб, 103а, 107б, 121аб, 125а
Муҳаммад, Хитойи Баҳодур ўғли — 103а
Муҳаммад Хожа Апардий — 7а, 10а, 54б, 58а,
Муҳаммад Шер Баҳром ўғли — 89а
Муҳаммад Шоҳ Малик — 183б
Муҳаммад Қузағон — 77а
Муҳаммад Қуммий — 135а
Муҳаммад Қўрчи — 137б
Муҳаммад Ғайурхон ўғли — 174а
Муҳаммадшайх Ҳожи — 83а
Муҳаммад Ҳанифа — қаранг: Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит имоми аъзам (699—767)
Наврўз Қўнғирот — 125б
Навширвон — 75б
Ноқашоҳ — 134б
Некрўзбек — 83а
Нигор ого — 134а
Низомиддин Кошғарий — 106б
Нимруд — 153а
Нодиршоҳ Қарокўлий — 132а
Нуриддин Абдурраҳмон Исфароинний — 145б
Нурмалик Барлос — 103а, 183б
Одил — 32а
Одил Жуз — 159а
Одил Малик, Ҳусайнбекнинг хотуни — 46б
Одил Офтобачи — 141а
Одил Султон, хон — 51б
Одилшоҳ, Баҳром Жалойир ўғли — 66а, 67б, 68аб, 70б
Оли Музаффар — 84аб, 106а, 136б, 137аб, 142аб, 143аб
Олим Шайх — 57б
Олтмиш Қавчин — 105б
Омоншоҳ Баҳодур — 111б
Орзу Малик ого — 37б, 38а
Оруғ Умар — 108б
Отламишбек — 162а
Отша — 20а
Оқ Буғабек — 182б
Оқ Буға Баҳодур Найман — 30б, 36б, 41б, 42б, 42а, 45б, 46а, 48а, 53а, 57б, 61б, 68аб, 70б, 77а, 85б, 86б, 87а, 93а, 108а, 112а, 113а, 139б, 140аб
Оқ Буға Баҳрии — 97б, 98а
Оқ Буға Йасуд — 109б
Оқбўта — 125б
Оқёлшоҳ Бўрғучи ўғли — 99б, 100а
Оқ Суфий — 64а
Оқ Темур Баҳодур — 36б, 42б, 57б, 63б, 67б, 70б, 72аб, 83а, 87аб, 88аб, 89б, 95а, 108а
Оқтов — 171а
Оқчакий — 134б
Ошиқ, навкар — 37б
Панжшанба, навкар — 47б
Пашойи — 63б
Паҳлавон Маҳдий — 77б
Паҳлавон Муҳаззаб Хуросоний — 106аб, 136б, 137б
Пир Али Сулдуз — 154а
Пир Али Тоз (яна қаранг: Али Тоз, Пир Али) — 109аб, 112б
Пир Аҳмад — 138б, 143а
Пирим, ясовул — 62б
Пирим Суфий, Юсуф Суфий ўғли — 141а
Пир Муҳаммад, Зинда Чашмнинг иниси — 58б
Пир Муҳаммад, Жаҳонгир мирзо ўғли — 70а, 84б, 91а, 110аб, 118аб, 129аб, 131а, 134аб, 136б, 138б, 139б, 140аб, 141а, 145б, 165б, 175а, 178аб, 186аб, 186б, 187аб
Пир Муҳаммад Малик Ғиёсуддин ўғли (яна қаранг: Малик Пир Муҳаммад) — 79а, 85аб, 111б
Пир Муҳаммад, Умаршайх Мирзо ўғли — 129б, 154б, 178аб, 181б
Пир Муҳаммад Фўлод — 182б
Пир Пошшо — 131б, 132а
Пир Ҳожи Арлот, Тиланчи ўғли — 113аб
Пир Ҳусайн Барлос — 77а
Пўлод Буға — 22б, 27аб, 28а, 38б, 42а, 43а, 48б, 52б, 68аб
Рама, афсонавий маъбуд — 45б
Рамазон Хожа — 90а, 97а, 109б
Рамазон Қорача Арлот — 124а
Рустам, Умаршайх мирзо ўғли — 129б, 133а, 169аб, 177б, 180аб, 183б
Рустам, «Шоҳнома» қаҳрамони — 2а, 12б, 13б, 36б, 45а, 49а, 88аб, 126а, 160а
Руқия Хоника — 44а
Садр Туркман — 117а
Сайин Темур — 86б, 123б, 140б
Саййид Абдуллоҳ — 133а
Саййид Али Шеки Арлот — 165а
Саййид Барака — 54а, 56б, 86а, 126а, 131б
Саййид Камолуддин Дароз — 93б, 94б, 131б, 132а, 133а
Саййид Музаффар Коший — 102б
Саййид Муртазо — 133а
Саййид Разиуддин — 93б
Саййид Ризоуддин — 95б, 131б
Саййид Хожа, Шайх Али Баҳодур ўғли — 147а, 149б, 150б, 182б
Саййид Шариф Журжоний — 106а
Саййид Ғиёсуддин — 94б, 131б, 132а
Сайфал Барлос — 60б, 109б
Сайфал Никударий — 90б, 186б

www.ziyouz.com kutubxonasi

Сайфал Қандаҳорий — 186б
Сайфуддин Бохарзий — 9б, 39б
Сайфуддинбек Никударий (Ҳожи Сайфуддинбек) — 17аб, 20а, 26а, 27аб, 30б, 33а, 35б, 36аб, 38а, 42а, 47а, 47а, 53а, 57б, 61аб, 62б, 70а, 74аб, 75а, 76аб, 77а, 82б, 85б, 89а, 95а, 98аб, 99а, 102б, 111аб, 116аб, 121а, 124аб, 125а, 126а, 128б, 129б, 130б, 131а, 162а, 164б
Сайфуддин Қўлдош — 135б
Сайфулмулук, Ҳожи Сайфуддин ўғли — 124а
Сакизак Тавачи — 170аб
Саранг — 187а
Сари Буға Жалойир — 35б, 36а, 37а, 42а, 45б, 46а, 53а, 56б, 57б, 67б, 68аб, 70б
Сариқ — 22б
Сариқ Атка — 77а
Сариқ Муҳаммад Туркмон — 144б, 146а
Сариқ Одил — 93а, 95б
Сарой — 125б
Сарой Мулк, тавачи — 245б
Сарой Мулк хоним — 56б, 61а, 91а, 98б, 130б, 131а, 133аб, 134а, 143б, 144а, 145б, 158б, 163а, 164а, 165аб, 178аб, 180б, 181аб
Сароўқ Қўлончи, гажирчи — 176
Сатилмиш — 160а
Сатилмиш Қўҳистоний — 7а, 10а
Севинбека, Оқ Сўфий қизи — 64а
Севинч — 19б, 20а
Севинчак Баҳодур (Севинчак, Севинчакбек — 78б, 89а, 91б, 107б, 111а, 123а, 134аб, 138б, 165б, 178б, 178а
Севинчбек — 124б, 125а, 154а
Севинч Темур Телба — 105б, 129а
Севинч Қутлуқ оғо, Умаршайх хотуни — 154б
Сиддиқ Барлос — 19б, 20а
Сиддиқ Тобон — 117а
Сотқин — 104б
Сотқин оғо — 163б
Сулаймон Барлос — 21а, 24а, 32а
Сулаймонбек — 125б
Сулаймонбек Йасурий — 41б, 104б
Сулаймон пайғамбар — 26а
Сулаймон Сўфий — 107а
Сулаймоншоҳбек — 94б, 114аб, 116аб, 117а, 120б, 125а, 164а, 182б, 186б
Сулаймоншоҳ Қутбуддин — 129а
Султон Абу Исҳоқ ибн Увайс ибн Шоҳ Шужоъ — 106а, 136б, 138б, 142б, 143а
Султон Али, Арзин ҳокими — 153б
Султон Али, Мардин ҳокими — 153а
Султон Аҳмад Жалойир — 95а, 99а, 143а, 145б, 146аб, 147аб, 148а
Султон Аҳмад, Шоҳ Шужоънинг иниси — 104а, 106а, 136б
Султонбахт бегим — 32б, 108а, 116аб, 180б
Султон Баҳодур — 78а
Султон Зайналобидин (яна қаранг: Зайналобидин) 136б
Султон Иброҳим, соҳибқирон ўғли — 90б
Султон Иса — 154б, 156б, 161б, 178б, 179а
Султон Маҳдий — 142б
Султон Маҳмуд, Кайхусрав Хутталоний ўғли — 106а
Султон Маҳмуд хон — 110а, 114б, 120б, 125а
Султон Маҳмуд ғозий (Ғазнавий) — 129а
Султон Муҳаммад, амирзода — 83а
Султон Муҳаммад, Йаздшоҳ ўғли — 104а, 106а, 136б
Султон Муҳаммад, Абу Саъид Табасий ўғли — 178а, 179б
Султон Санжар, Ҳожи Сайфуддинбек ўғли — 117а, 124б, 180аб
Султон Солиҳ — 156б
Султон Ферузшоҳ — 187а
Султон Хотун, Тағай Темурхон қизи — 79а
Султон Шайх Аҳмад Увайс Жалойир — 93а
Султон Шибли — 143а
Султон Ғазанфар — 142б
Султоншоҳ, Иброҳимшоҳ ўғли — 135а
Султон Ҳусайн, амирзода: Тағайшоҳ Ака Беги ва Муҳаммадбек ибн Мусабек ўғли — 81б, 133а, 178аб
Суюрғатмишхон — 6а, 83б, 110а
Суюрғатмиш Ўғлон — 35б, 36б, 53б, 54б
Сўфи Қўнғирот — 125б
Табғурхон — 106б
Таваккал Баҳодур — 170б
Таваккал Бонурчи — 168б
Тагнак — 57б
Такаш Апардий — 117а
Такина Хотун — 3а
Тамука Қавчин — 18б, 20б, 21б, 57б, 77а, 140б, 177б, 278аб, 179б
Тарағайбек — қаранг: Амир Тарағай
Тармачи Бахши — 38б
Тармаширин — 10б, 31а, 56б
Тармочуқ Уйғур — 42б, 43а
Таянғу ўғли Абу Саъид — 21аб
Тағай Буға Барлос — 17аб, 36б, 104б, 113б
Тағай Мерган — 182б
Тағай Темурхон — 79а, 92б,
Тағай Туркон хотун — 56б
Тағайшоҳ, даруға — 42б, 43а
Таҳуртан — 99б, 100б, 159аб, 160а, 162а, 180б
Тезакчи Баҳодур — 36б
Тезгичи, юзбеги — 60б
Темур — 43б, 113б
Темурбек (яна қаранг: Амир Темур Гурагон) — 57а, 63б, 78б, 93аб, 97б, 115б, 163а, 165а, 167а, 172б, 173а, 177аб,
Темур Малик Ўғлон Ўрусхон ўғли — 72аб, 73аб, 118а
Темуртош, Оқ Буға иниси — 80а, 105б, 108а
Темур Хожа, Оқ Буға ўғли — 104б, 129а, 134аб, 159а, 175а, 178аб, 186б, 187а.
Темур Хожа Ўғлон — 19а, 27б, 29аб, 150б, 169а
Темур Қутлуқ Ўғлон — 107а, 110б, 111а, 127б
Тилак Қавчин — 100а, 117а
Тилончи — 28а, 58б, 113аб
Тобон Баҳодур — 28аб, 56б, 57б, 58б, 77а, 81а, 86б
Товус — 172б, 173аб
Тожиддин Сеистоний — 87б
Той Хожа — 32а, 63а
Тош Темур Ўғлон — 225б, 171а

www.ziyouz.com kutubxonasi

Туманбек Никударий — 18а, 19аб, 20а, 89аб
Туманбек Темур Ўзбек — 71а, 73а
Туманойхон — 3а
Туман оғо — 38а, 74б, 91а, 130б, 144а, 145б, 158б, 163б, 164а, 165а, 131а, 133аб, 134а, 165б, 180б, 180б, 181аб
Туман Туркман — 95б
Туманшоҳ — 104а
Туман ўғли Амлас — 20б
Туркон Арлот — 67б, 68аб,
Туркчи Жалойир — 51а
Туроншоҳ, навкар — 47б
Турур Султон ибн Ҳусайнбек — 56б
Тутаи — 20а
Туғ Темур — 25аб
Туғлуқ Сулдуз — 13а, 22б,
Туғлуқ Темурхон ибн Эмил Хожа ибн Дувахон — 10а, 11б, 12аб, 15аб, 16а, 24а, 44а, 112а
Туғлуқ Хожа Барлос — 20а, 22б
Тўй Буға Шайх — 74а, 114аб
Тўқал Баҳодур — 105б
Тўқал Бавурчи — 106б, 117а, 141а
Тўқал Хоразмий — 16б, 17а
Тўқал, қораунас — 37а
Тўқал Ҳинду — 143а
Тўлан Буға — 21а
Тўлужон — 71б
Тўплоқ — 182б
Тўра Малик Қавчин — 181б
Тўхта Қия, Ўрусхон ўғли — 71а, 72б
Тўқтамишхон (Тўқтамиш Ўғлон, Тўқтамиш) — 71аб, 72аб, 73аб, 74а, 94а, 97б, 98аб, 104б, 107а, 110аб, 111аб, 112а, 114а, 118аб, 119аб, 122аб, 123б, 124аб, 125аб, 126аб, 127аб, 165аб, 166аб, 167аб, 168аб, 169аб, 170аб, 171аб
Убайд Хожа — 117а
Узун Улжайту — 91а
Улам ўғли — 20а
Улжайту Апардий — 7а, 10а, 26б, 27б, 38б, 44аб, 47б, 54б, 56б, 58б, 59а, 63а, 65а
Улжайту Тайанхоний — 42аб
Улус оғо — 56б
Улуғбек мирзо — 156б
Улуғ Сотқин — 72аб
Улуғ Темур — 10б
Умар Аббос ўғли — 78а, 83а, 92б, 93а, 95а
Умар, амирзода Мироншоҳ ўғли — 187б
Умар Тобон — 106б, 174б
Умаршайх мирзо — 55а, 70б, 75б, 82б, 104б, 105аб, 107а, 108аб, 110аб, 111а, 113аб, 114аб, 115аб, 116б, 117а, 120б, 124б, 125а, 126аб, 135аб, 136аб, 138б, 142а, 143а, 153б, 154аб, 159а
Умаршоҳ — 84аб
Усмон Аббос — қаранг: Усмонбек
Усмонбек (Усмон Баҳодур, Усмон Аббос) — 77а, 98а, 104а, 105а, 111а, 114а, 117а, 124б, 126б, 126а, 140б, 143а, 146б, 147аб, 149б, 152а, 162б, 163б, 169аб, 171а, 172а
Усмон, Орут Умар ўғли — 108б
Уч Қаро Баҳодур — 23а, 42б, 43а, 66б, 77а, 87а, 93а, 99а, 105б, 113б, 134а, 144а, 145а, 152б, 154б
Фаридун, «Шоҳнома» қаҳрамони — 116б, 160а
Фарҳод — 27б, 139б
Фирдавсий — 45б
Фирузбахт — 96а
Халилбек Апардий — 39б, 40б, 52б, 53б
Халил Султон, амирзода — 91а, 98б, 133а
Халил Султон ибн Ҳусайнбек — 56б
Халил ясовул — 79а
Ханки Қавчин — 107б
Хизр Хазиначи — 33б
Хизр Хожа Ўғлон, хон — 112а, 114б, 115а, 184б, 185аб
Хирман — 44аб
Хитойи Баҳодур — 40а, 47а, 48б, 54б, 57б, 60б, 68аб, 70б, 72а
Хожа Абдулмалик — 86а
Хожа Абдулқодир — 148б, 185а
Хожа Азизуддин Саъидий — 138а
Хожа Али Муъаййид, сарбадор — 80а, 95а
Хожа Аҳмад Йассавий — қаранг: Шайх Аҳмад Йассавий
Хожа Имомиддин Воиз — 103б
Хожа Масъуд Сабзаворий — 138б, 152а
Хожа Рукниддин Саъид — 102б
Хожа Юсуф — 58б, 63а
Хожа Шайхзода — 63б
Хожа Шайх Қавчин — 111б
Хожа Юсуф — 109а
Хожа Ҳожи Муҳаммад Бандгирий Хаттот — 95б
Холид ибн ал-Валид — 157а
Хонзода (яна қаранг: Севинбека), Оқ Сўфий қизи — 64а, 65аб, 70а, 91а, 116а, 145б, 184аб, 185а
Хон Саъид ибн Ҳусайнбек — 56б
Худододи Ҳусайний — 67а, 92б, 106б, 114а, 117а, 120а, 125а, 126а, 168б, 169аб, 186аб
Хумори, Тамуканинг иниси — 77а
Хумори, ясовул — 63а
Хусрав, Фирдавсий «Шоҳномаси» қаҳрамони — 121а
Чингизхон — 6аб, 63а, 166б
Чиғатойхон — 5б, 61б, 72а, 116аб
Чўғом Барлос ибн Элон ибн Учар ибн Лола ибн Қорачор нўён — 15а, 57б
Чўлпон Мулк оғо — 134а, 153б, 165аб
Чўпон Сарбадор — 54б
Шавқал — 175б, 176аб
Шаддоди Од — 100б
Шайх — 155а
Шайх Абуллайс — 61а
Шайх Али Арғун Барлос — 89а
Шайх Али Бадахшоний — 50а
Шайх Али Баҳодур — 41а, 42а, 48б, 53а, 57б, 60б, 63аб, 69а, 78а, 83б, 84аб, 85а, 86аб, 87а, 91б, 92б, 95а, 97б, 98а, 99а, 102б, 106б, 107а, 110б, 112б, 126а, 132аб, 133а, 135а, 147а, 149б, 182б
Шайх Али Бесуд — 92б
Шайх Али Муса — 132а
Шайх Али Уйрат — 150а, 152б
Шайх Арислон — 147а
Шайх Аҳмад Йассавий — 185б
Шайх Баҳлул — 149б

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шайх Бурҳонуддин Қилич — 69а
Шайх Довуд Туркман — 122а
Шайх Иброҳим — 97а, 177а
Шайх Довуд Сабзаворий — 81а, 86б
Шайх Йаҳё Хуросоний — 87а
Шайх Маслаҳат Ҳўжандий — 117б
Шайх Микойил — 135а
Шайх Муҳаммад, Баён Сулдуз ўғли— 24а, 33б, 44аб, 51а, 52а, 53б, 54б, 56б, 63б, 66а, 67б, 140а,
Шайх Муҳаммад Муъаййид — 62б
Шайх Нуриддинбек Сари Буға — 141а, 165а, 175аб, 178б
Шайх Сода — 148б
Шайх Темур Баҳодур, Оқ Темур ўғли — 104б, 107а, 120б, 145а
Шайх Темур Сулдуз — 126б
Шайх Увайс — қаранг: Султон Шайх Аҳмад Увайс Жалойир
Шайх Шамсуддин Кулор — 154б, 180б
Шайх Шаҳсувор — 134б
Шайх Ҳасан Жувайний — 6б
Шайх Ҳасан, ҳоким — 95б
Шайх Ҳожи Қиморий ўғли — 145а
Шайхзода Соғаржи — 86а
Шакарбека, Ўзбекхон қизи — 64а
Шамсуддин Аббос — 87б, 90а, 107б, 114аб, 116б, 117а, 134а, 144а, 170б, 187аб
Шамсуддин Алмолиғий — 166аб
Шамсуддинбек — 28аб, 29а, 66б
Шамсуддин Раҳдор — 136а
Шамсуддин Уч Қаро — 86б, 129а
Шамъи Жаҳон, Хизр Хожахон ўғли — 184б
Шарафуддин Али Йаздий — 2а
Шер Баҳром — 20аб, 22б, 24б, 26а, 27б, 28а, 31б, 32а, 33аб, 34а, 64б, 99а
Шингум иўйон — 22б, 28а
Ширвон — 229аб
Ширинбека ого — 35б, 38а
Шировул — 28а, 43б, 43б
Шопур Зул Актоф — 136а
Шоҳ Баҳовуддин — 186б
Шоҳ Жалолиддин — 108аб
Шоҳ Йаҳё (яна қаранг: Йаздшоҳ Йаҳё) — 106а, 136б, 137аб, 138аб, 142а
Шоҳ Лашкаршоҳ — 186б
Шоҳ Малик Барлос, Ғиёсуддин Барлос ўғли — 100а, 149б, 179аб, 183б
Шоҳ Малик Тархон — 114б
Шоҳ Малик Қиличқай ўғли — 124б
Шоҳ Мансур — 104а, 136аб, 137аб, 138аб, 139а, 140аб, 141аб, 142аб, 143аб
Шоҳ Муҳаммад — 54б
Шоҳрух мирзо — 73а, 98б, 110а, 118аб, 131а, 133аб, 134а, 139б, 141а, 143б, 149б, 150б, 156б, 158аб, 163аб, 164аб, 180аб, 182аб
Шоҳшоҳон — 154а, 177б, 178аб
Шоҳ Шужоъ — 84аб, 93а, 101а, 104а, 106а, 136б, 142аб, 143а, 154а
Шоҳ Қутбуддин — 87б, 88аб
Шунқор Жирғату — 63б
Эди Берди Бахший — 110б
Элчи Буғай Сулдуз — 29б, 30б, 37аб, 42а, 50б, 53а, 56б, 67б, 63б, 68аб, 70б, 75б, 78а, 86б
Элчи Буға, ўзбек — 72а
Эмин — 27а
Юнус, алайҳиссалом — 152б
Юсуф, алайҳиссалом — 24б
Юсуф Суфий — 64аб, 74аб, 75аб
Юсуф Улжайту — 109а
Юсуф Хожабек — 26а
Ўқдайхон — 6а, 116а
Улан Буға — 112б
Ўлжай Буға Сулдуз Баҳодур — 9б, 10а, 17а
Ўлжа Буға Мажалкачи — 182б
Ўлжай Туркон ого — 17б, 18б, 26а, 30б, 32б
Ўнгаржоқ Ҳожибек ўғли — 29б
Ўрда Хотун — 31аб
Ўрнак Темур — 60а
Ўртоқ — 167а
Ўруног Темур — 73б, 97б, 98а
Ўрус Буға, Сари Буғанинг иниси — 77а, 78б
Ўрус Хожа — 73б
Ўрусхон — 68б, 71аб, 72аб, 73а, 74а, 118б, 170а
Ўрус Ҳақ Қиёт — 125б
Ўтургу — 173аб
Қадоқ Хотун — 116а
Қазаганбек (амир Қазаған) — 5б, 6а, 7аб, 8аб, 8аб, 9а, 12а, 49а
Қазон Буға — 36б
Қазончи Баҳодур — 71а, 167а
Қазонхон — 5б, 6а, 56б, 175а
Қайдухон — 65а
Қайи — 123б
Қайсари Рум — 260аб, 261аб, 262аб, 263аб
Қамариддин, баҳрин — 86аб, 117а, 117б
Қамариддин, дуғлат — 49б, 66аб, 67б, 68аб, 69аб, 70аб
Қаралғочбек — 58а
Қараттубек — 96
Қаро Кўппак — 72б
Қаро Муҳаммад — 99б, 100а, 140б
Қарончи — 94а, 98а
Қаро Усмон Туркман — 99б, 158б, 159а, 170б
Қароқон Баҳодур — 111б
Қаро Ҳинду — 57б
Қаро Ҳиндука Барлос — 32б
Қизил Мир Али Уйрат — 152б
Қийғубек — 125б
Қиморий Иноқ — 57б, 92б, 95б, 145а, 186б
Қиморий Йасавул — 122а, 141а
Қимор Тақув — 114а
Қиморшоҳ Барлос — 78б
Қирон Буға Арислон — 57б
Қишлиқ — 63а
Қози Абдуллатиф — 95б
Қози Ғиёсуддин — 95б
Қорачор нўён — 19б, 65а
Қочули Баҳодур — 3а
Қумрий — 46а
Қусам ибн ал-Аббос — 86а
Қутба Тархон — 111б
Қутбуддин, амир — 186б
Қутлуғ Буға, Ўрусхон ўғли — 71а
Қутлуғ Темур — 9а
Қутлуғ Темур Ўғлон — 118а
Қутлуғ Туркон ого — 18б, 36б, 67а, 81б, 86а
Қўйричақ Ўғул — 170а

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қўлинчоқ Баҳодур — 126а
Қўртуқа хотун — 65а
Ғайурхон — 174а
Ғиёсуддин Барлос — 100а, 143а
Ғиёсуддин Тархон — 63а, 73а, 114а, 129б, 141а, 143а, 152б, 170б, 182б, 184б
Ғўрийбек, Малик Ғиёсуддин ўғли — 85а
Ҳазор — 46а
Ҳазрат соҳибқирон, (шунингдек, соҳибқирон) — 12аб, 13аб, 14аб, 15аб, 16аб, 17аб, 18аб, 19аб, 165б, 166аб
Ҳайдар Андхудий — 21аб, 26б
Ҳамди — 28б, 68б
Ҳамза, Мусабек ўғли — 77а
Ҳамидбек — 15б, 24а, 25а, 26аб, 27а, 28а, 113а, 123аб
Ҳарйамлик, Ёдгор Барлос ўғли — 124а
Ҳасанбек — 125б, 150аб, 151аб
Ҳасан Жондор — 117а, 124б, 182б, 186б
Ҳасан Сўфий — 182б
Ҳасан Чигдовул — 165б
Ҳизр, алайҳиссалом — 14а
Ҳизрбек — қаранг: Ҳизр Йасурий
Ҳизр Йасурий — 10а, 12аб, 13а, 13б, 14аб, 32б, 56б, 61а
Ҳизр Йасурий ўғли Исҳоқ — қаранг: Исҳоқ, Ҳизр Йасурий ўғли
Ҳинду Хожа — 29а, 42а
Ҳиндука Барлос — 21а
Ҳиндушоҳбек — 34б, 41б, 42а, 53б, 82б
Ҳинду Қарқара Қипчоқ — 53б, 54б, 143а
Ҳожи Барлос ибн Нуралқи ибн Намула ибн Йасу Мунка ибн Қорачор Нўён, яна қаранг: амир Ҳожи — 9б, 11а, 13б, 14б, 14аб, 15аб, 40б, 76б, 80б
Ҳожибек — 75а
Ҳожибек Арканут — 10б, 13б, 28а, 49б, 66а, 105а
Ҳожибек Жета — 117а, 118а
Ҳожибек Жониқурбони — 111б, 112а
Ҳожи Вазир, навкар — 62аб
Ҳожи Маҳмудшоҳ Йасурий — 32б, 57б, 134а, 144а
Ҳожи Муҳаммад, туркман — 17б
Ҳожи Муҳаммадшоҳ Йасурий — 11б, 113а
Ҳожи Сайфуддинбек (яна қаранг: Сайфуддинбек Никударий) — 168б, 172аб, 174б, 175а, 179аб, 180аб, 183аб, 184аб, 186а
Ҳожи Сайфуддин ўғли Сайфулмулук — қаранг: Сайфулмулук, Ҳожи Сайфиддин ўғли
Ҳожи Хожа — 83б, 84б, 91а
Ҳотам Тоий — 2а
Ҳуббий Хожа — 129а, 132а
Ҳусайн Барлос Баҳодур — 35б, 36б, 57б, 66б, 67а
Ҳусайн ибн Али — 148а
Ҳусайнбек — қаранг: Ҳусайн ибн Мусалло
Ҳусайн ибн Мусалло ибн Қазағанбек, амир Ҳусайн — 10а, 12аб, 13аб, 15б, 16аб, 17аб, 18аб, 19аб-22аб-39а, 43аб, 56б, 58аб, 64б, 89б.
Ҳусайн Малик Қавчин — 168б
Ҳусайн Сўфий Тўнғдай ўғли — 31а, 61б, 62аб, 63аб, 63аб
Ҳусайн ўғли Қарончи — 20а

ЖУҒРОФИЙ НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

Абаркўҳ — 106а, 107а, 136б, 137б, 138б, 143а
Абаса, мавзеъ — 173б
Аббодон — 256аб
Абдуллоҳ ариғи — 21а
Абивард — 82а, 91б, 131а
Абла, жангал — 171а
Абхаз, ўлка — 232а, 283б, 274аб
Ава — 135а
Авзаъ гузори — 54а
Авник — 99б, 159аб, 160аб, 161аб, 162аб, 170б, 171б, 171а, 177б
Авҳар — 175а, 176аб
Адалийа — 267а, 270б
Аёзлиқ саҳроси — 274а
Ажам — 166б
Ажзу Маскант — 96а
Ажудан — 198а, 203а
Азоқ — 171б, 172а, 175б
Айаслиқ — 272а
Айвонак, кент — 224б
Айюб пайғамбар мазори — 315а
Айнтоб, қалъа — 237аб, 238б
Айқан Сури суви — 112б
Айғир ёли, кечук — 122а
Акка — 246а
Алакўл — 226а
Аланийа — 267а
Аланчуқ, қалъа — 99аб, 158аб, 159а, 165б, 177аб, 178а, 180аб
Алачу, қалъа — 20б
Албурз, тоғ — 97а
Алиобод — 47б, 296а
Алиобод, *Суғдда* — 311, 312б, 313б, 314а.
Алиш — 72а
Аллон, вилоят — 175б
Алмолиғ — 117а
Ало Қиё, кечук — 114б
Амаруни, қалъа — 200б
Амасийа — 278а
Амрур — 272б
Аму суйи, Амударё — 7а, 11а, 15б, 29б, 30а, 34б, 35а, 39а, 40аб, 41а, 53б, 58б, 106а, 109а, 131б, 180б, 182б.
Амуйа, кент — 38а, 296б
Анбор тепа — 110б
Ангор — 15а
Ангувон — 134б
Андароб — 9б, 187б
Андигон — қаранг: Андижон
Андижон (Андукон) — 68б, 104б, 105аб, 110аб, 114а, 115б, 116б, 117а
Андхуд — 6б, 68а, 77а, 182б.
Анжо, қалъа — 58б
Анкурийа — 262аб, 263аб, 264аб, 265аб, 266б
Антакийа — 238а
Арабистон — 268а
Арабон, мавзеъ — 220а
Арангқош, дарё — 226б
Арас суйи — 95б, 97б, 285а

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ардабил — 97б, 170б, 178б, 280б
Арж суйи — 111а
Аржатов — 117а
Арзин — 153б
Арзинжон — 99б, 159а, 162а, 260аб
Арзирум — 99б, 260а
Арманзамин — 285а
Армон, тоғ — 145а
Арпа ёзи — 66б
Аррон — 253б, 285а
Арсаф, чўл — 19б
Аружикур — 114а
Аргун суйи — 139а
Арҳанг — 6а, 9а, 22а, 45б, 52б, 52а, 54б, 109а
Асанди, қалъа — 202а
Асвол — 197б
Асвоқ — 274а
Аси суйи — 247б
Асика, мавзеъ — 220а
Асин майдони — 23а,
Асих — 155а
Астанус — 267б
Астробод — 92б, 93а, 131б, 135а
Аспара — қаранг: Ашпара
Атил суйи (Волга) — 127аб, 169б, 170аб, 175аб
Атина — 272б
Атоқабригўй — 119б
Ахроз, кент — 220б
Ахсикат — 105а
Ахлот — 100а, 158б
Ахсикат суйи — 105а
Ахтадек тур — 113а
Ачук Зариуқ — 110б
Ашкалча — 8б
Ашкужа, вилоят — 175б
Ашпара — 185аб, 186а
Ақар, мавзеъ — 27б, 111а, 129а, 309а
Ақуби, мавзеъ — 38а,
Ақусқа — 162б
Аглоқ суйи — 255а, 289б
Аҳли, мавзеъ — 174а
Аҳрор тоғи — 174а
Бавон, дара — 140а
Бадахшон, шаҳар (Файзобод) — 51а
Бадахшон, улка — 7а, 10а, 12б, 22б, 48аб, 49б, 50а, 54б, 111а, 187а
Бадра — 228б
Бадробод, қалъа — 86б
Бадғис — 77а
Базтоз, вилоят — 164б
Байлақон — 284б, 285а, 286аб
Байрут — 241аб
Бакса — 228б
Балжувон — 22б
Баликасири — 271а
Баложар — 115а
Балоравод — 289б
Балх — 7а, 10а, 20б, 21аб, 22а, 29ю, 48аб, 49а, 52аб, 53б, 54б, 57аб, 59аб, 77а, 90б, 108б, 109а, 111а,
Банди Амир — 106а
Банди моҳи — 170б
Банди осор — 149б
Баракатош — 91б
Бардаъа — 254б
Бардаъ — 97аб
Байла, қарға — 215а
Бакари — 213б
Барака Ғўриён — 66в
Барсин, гузор — 45б
Басари — 156б
Басра — 148б, 151б, 152а, 280а
Батнир, ҳисор — 198а
Баъалбакк — 238а, 241а
Баъқуба — 250а
Бақлон, Боғлон — 9б, 19б, 20а, 30а, 62б 109аб, 131а, 187б
Бақрон, қўфрук — 201б
Багдод — 95а, 134б, 145б, 146аб, 147а, 148аб. 149аб, 152а, 177аб,
Багдодак, ариғ — 107а
Бағлои, яна қаранг: Бақлон — 179б
Баҳра — 213б
Баҳрия — 148 9б
Баҳробод, саҳро — 112а
Бева, мавзеъ — 53б
Бергама — 271б
Беш Бармоқ, саҳро — 144б
Бешкент — 174а
Беҳбеҳон — 228б
Биёҳ суйи — 196 аб
Билан, мавзеъ — 111б
Бистом — 292б
Бисутун, тоғ — 134б
Биҳишти, қалъа — 237аб
Бобал-фародис — 245а
Бовард — 83б
Бой, йайлоқ — 226б
Бойсун — 33а
Боку — 144а, 177аб
Болу, қалъа — 176б
Болчимкин — 171б, 175б
Бои — 67а
Бону — 193а
Борон, жилга — 190б
Ботмон — 153б, 158а
Боши Хотун, дарбанд — 134б, 136б, 148б
Бош Тоғ — 173б
Бошқирд, вилоят — 175б
Боязид, қалъа — 99аб
Боғи Баланд — 297а
Боғи Биҳишт — 110а, 296б
Боғи Дилкушо — 185аб, 297а
Боғи Зоғон — 79б, 183а
Боғи Майдон — 142б
Боғи Чинор — 296б
Боғи Шимол — 181б, 182аб, 297а
Булар жангали — 170а
Булод, қалъа — 173а
Булунғур суйи — 44а
Булғор — 316б
Бурдалиқ — 35б, 36а, 40а
Буржи Тоҳир, *Дамашқда* — 245а
Бурса — 266б, 267а
Бурҳон, саҳрю — 144а
Бухоро. — 9б, 18б, 38а, 39аб, 40б, 62б, 68б, 74а. 81а, 82а, 105б, 110а, 115б, 116а, 130б

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бухорзиндон — 18б
Бутом Ойкул — 70б
Бўрибош — 112а
Бўри кечук — 122а
Бўружирд — 135а
Бўст — 89а
Бўғозқум — 174б, 175б
Вазиробод — 208а
Вали, йайлоқ — 134а
Ван — 100аб
Варомин — 138а, 180а
Вастон — 100аб
Вахш суйи — 108а
Верден — 272б
Вируна — 272б
Восит — 148б, 151б, 152а, 252а
Ганбузак, жилга — 144б
Ганг дарёси — 209аб, 210аб, 211аб, 212аб
Гандар — 213б
Ганжа — 254б
Ганжанфу — 226б
Гаран — 82а
Гардкўҳ, қалъа — 92б
Гармруд — 135б
Гармсир — 19б, 26а, 137б, 138а, 144б
Гармсир, *Форсда* — 153б
Гармсири Хирманд — 18аб, 138а
Гарни — 95б
Гата, мавзеъ — 208а
Гереда — 267б
Гету — 96а
Гилонот, Гилон — 97б, 101а, 288а
Гирбол — 138а, 183а
Гиря саҳроси — 288а
Гов Қурш — 91б,
Гулистон, бог — 227а
Гулистон, орол — 275а
Гулихандон, қалъа — 291а
Гулшан — 290б
Гурд — 292а
Гуржистон, Гуржи — 96аб, 162б, 164б, 227б, 249аб
Гурзувон — 68а
Гўзал ҳисор — 271б, 272а
Дабусийа — 314а
Давлатобод, бог — 221б
Даёлима (Дайламнинг кўплиги) — 288а
Дажла суйи (яна қаранг: Мосул суйи) — 146б, 149б, 150а, 155б, 157а
Дайр, булог — 218а
Дакалак, мавзеъ — 63а
Далба Йайлоқ — 58б
Дамашқ — 147а, 239б
Дамашқ, мавзеъ (Самарқандда) — 133б
Дандона суйи — 218б, 219а
Дара (Дараи Ниҳом) — 108а
Дараи Артинч — 50а
Дараигиз — 21а, 54б
Дараигиз суйи — 54б, 296а
Дараизар — 95б
Дараи Кубла — 210б, 211аб, 212аб
Дараи Хамша — 227аб, 228аб
Дараклу — 272б
Дараклу, қалъа — 176б
Дарбанд (яна қаранг: Дарбанди Боку) — 94а, 97б, 98а, 166аб, 167аб, 170б, 175б, 176аб
Дарбанди Аргунпоҳ — 82б
Дарбанди Боку — 144а, 167а, 177а, 177аб
Дарбанд моҳи — 100а
Дарбанди Оҳанин (қаранг: Қаҳлага) — 12б, 13а, 15б
Дарвеш қўпруги — 92а
Дарвоз — 108а
Даргизин — 177б
Дарёйи Афранж — 246а
Дарёйи Мағриб — 267б
Дарёйи Қулзум — қаранг: Қулзум дарёси
Дашти Жаҳо — 144б
Дашти Калора — 294б, 295а
Дашти Қўланк — 22а, 24б
Дашти Хазар — 175б
Дашти Қипчоқ — 68б, 70б, 72б, 73аб, 97б, 106б, 107б, 117б, 129а, 130а, 165б, 166аб, 171аб, 175б, 177б, 178аб
Даҳна, қалъа — 89б
Даҳча, дарвоза — 82б
Дебалпур — 194а
Демованд — 287а
Деҳбид — 137а
Деҳистон — 91б
Деҳли — 110а, 187аб, 198аб, 202аб, 203аб, 204аб, 205аб, 206аб, 207аб, 208аб, 212аб.
Деҳи Улвий — 143б
Диёрбакр — 152аб, 153б
Дизақ — 26а, 44аб,
Дизфул — 136а
Дилкушойи боғи — қаранг: Боғи Дилкушо
Дилкушо қўшки — 221б
Домғон — 92б, 134а
Дори Занги — 5б
Доробжирд — 183а
Дорулфатҳ, тим — 267а
Дубандор — 228б
Дубшин Йўлдуз — 114а
Дудонга суйи — 104а, 138б
Дулбарчин, манзил — 221а
Дулбуржи, мавзеъ — 296а, яна қаранг: Дулбарчин, манзил
Дурин, мурғзор — 190б, 191а, 192б
Дурун, қалъа — 91б
Етти қудуқ — 44а
Ёбқут — 114а
Ён Булоқ — 146а
Ёрқўрғон — 226а
Жабал Ҳамро — 256б
Жавим — 140а
Жавн суйи — 202б, 203а, 204б
Жадрсин, ариг — 107а
Жажарм — 292б
Жазира — 153б
Жайрон Қамиш — 72б
Жайҳун (яна қаранг: Аму суйи) — 7а, 9а, 12а, 21б, 36б, 49б, 50б, 50а, 54б, 57б, 58а, 61а. 62б, 93б, 94б, 106б, 130б, 131а, 132а, 164а
Жаку — 105а
Жакур — 291а
Жалолий чўли — қаранг: Жару чўли
Жамжол — 256а

www.ziyouz.com kutubxonasi

Жамму, кент — 216а
Жамму, ўлка — 215а, 216аб
Жамму суйи — 216аб
Жамула суйи — 194б
Жангалистон — 162б
Жанжон, кент — 196б, 197аб
Жарбодиқон (Гулпойигон) — 102б, 143б, 279б
Жаржан — 140а
Жармиқон — 85а
Жарм суйи — 50а
Жарм уқбаси — 50а
Жару чўли — 194а
Жарун, жазира — 183б
Жахрум — 183б
Жағату суйи — 252б
Жаҳаннам дара — 293а
Жақжарон суйи — 295б
Жағар, қарйа — 295б
Жаҳвол — 197б
Жаҳон, мавзеъ — 215б
Жаҳонгушой — 221б
Жаҳоннамой қўшки — 221б
Жаҳоннамой, мавзеъ — 202б
Жаҳонпаноҳ, даҳа, Деҳлида — 207б, 208а
Жаҳоншоҳ, қишлог — 221а
Жета — 10б, 11б, 12аб, 13б, 15б, 16аб, 20б, 21а, 22б, 23а, 25а, 26б, 27аб, 28б, 29аб, 30а, 32а, 43б, 44б, 45аб, 46аб, 49аб, 50а, 59б, 60аб, 66аб, 68аб, 69аб, 70б, 86аб, 105аб, 114аб, 115аб, 116б, 117а, 183б
Жилов — 292б, 293а
Жиловун, мавзеъ — 91б, 134а, 290а
Жимжимол — 134б, 229а
Жирбату — 154б
Жовидон суйи — 139а
Жол — 196аб
Жол суйи — 196 аб
Жом — 6б, 77б, 224а, 295б
Жувайн — 15б, 80б
Жукалак — 105б, 106а
Журжон, вилоят — 133а
Журжон суйи — 91б, 131б
Жусақ — 156б
Жўйбар — 41а
Жўйи Зар — 130б, 131а
Жўйи Моҳигир, ариқ — 190б
Жўйи нав — қаранг: Жўйи Моҳигир
Жўйиқий — 17б
Занжир Сарой — 57б, 67б, 75б, 93б, 106а, 175а
Зарнуқ — 302б
Заҳра саҳроси — 139а
Зиёулмулк, кент — 95б
Зинда Пил Аҳмад Жом мазори — 224а
Зовулистон (Зобулистон) — 90б, 129а, 148б
Зол суйи — 135б
Иброҳим Малик мазори — 222б
Ижал суйи — 79а
Изник — 268б
Ийик (Ик), дарё — 122б
Ила (Или) суйи — 66б, 114б, 117а
Илма Қуруқ, мавзеъ — 144б
Илон ўти — 301а
Ингур суйи — 232а
Ирбил — 150а, 152б
Ироқ — 102б, 106а, 112а, 134а, 136аб, 137а, 148б, 175а
Ироқи Араб — 149а, 151б, 152а
Иртиш суйи — 113б, 117аб
Искандарийа — 270а
Исрайқа — 171а
Иссиқўл — 86б, 117а
Истанбул — 268б
Истаҳр — 137а, 153б
Исфароин — 80б, 292б
Исфаҳон — 102б, 103аб, 104а, 106а, 136аб, 137аб, 142а, 143б, 144а, 178а
Исҳақ қудуги — 34б
Ит Ичмас — 113а
Ихтиёриддин, қалъа — 85б
Ичин Йўвсин, саҳро — 117а
«Ишкалча», ҳисор — 80а
Ишкамиш — 48б
Ишор, мавзеъ — 208б
Ишқобод — 295а
Иқбор, мавзеъ — 13б
Йабағу — 71а
Йазд — 106а, 136б, 138аб, 143а, 177б, 178а, 267а
Йайиқ (Ўрол), дарё — 122а, 128б
Йалғон, мавзеъ — 173аб
Йалғузбог — 38б
Йалғуз Йагоч — 108а, 116б, 131а
Йасси — 67а, 111а, 185б
Йасси (Туркистон) — 301а
Йасси Дабон — 131а
Йилон, мавзеъ — 106б
Йиланчуқ — 119б
Йом, работ — 193а, 186б
Йом суйи — 26а, 43а, 47а
Йулдуз — 114аб, 115а
Йулғун суйи — 262б
Йўл Хожа аго — 302б
Йўлуқлуқ Азуқлуқ — 170а
Кабтар — 267б
Кабуджома — 84б
Кайтув, мавзеъ — 114б
Калин суйи — 202б
Калобод дарвозаси — 39б
Калора Дашти — қаранг: Дашти Калора
Калот — 80а, 82аб, 83аб, 111б
Калпин — 226а
Камох, қалъа — 259б
Канбату — 146б
Кандибодом — 27б
Канди Шайх Муборакшоҳ — 220а
Канораи ҳавзи об, мавзеъ — 200б
Каньон — 238а
Карак — 238а
Карамон — 233а
Карбало — 147а, 149б
Карбало дашти — 147а
Каркарат, вилоят — 214а
Каркас, уқба — 50а
Кармина — 68б
Картин, қалъа — 281б, 282аб
Катида — 268б
Катта Зоб — 152б

www.ziyouz.com kutubxonasi

Катур — 187б, 188аб, 189аб
Кач — 89а, 183б
Кач Ҳус — 139а
Каш — қаранг: Кеш
Кашм — 50а
Кашмир — 194а
Каъба — 55б, 61а, 70а
Қаҳкар суйи — 201б
Керай, ариқ — 63а
Кермон — 104а, 106а, 136б, 143а, 178а
Кету — 96а
Кеш — 3а, 10б, 11аб, 12аб, 13б, 15б, 17б, 18аб, 23аб, 23б, 24а, 31а, 42б, 43а, 47б, 48аб, 49б, 52аб, 53б, 57б, 59а, 70а, 72б, 75б, 76а, 81б, 110аб, 116а, 121а. 154б, 164а, 182аб, 186б.
Кив, қалъа — 135а
Кирискон — 293а
Киркук — 152б
Кирмиён — 233а
Кирмоч — 220а
Кичик Бурлағ — 270б, 271б
Кичик Йулдуз — 115б
Кичик Тоғ — 119а
Кобул — 12а, 48б, 49б, 62б, 86б, 109б
Кобулистон — 48б, 129а
Козерун — 142а, 183б
Конигил — 30б, 129а, 184б
Кот — 61б, 62б, 64б, 68б
Кофуристон — 105б
Кохта, қалъа — 235б
Кошон — 135б, 136а
Кошғар — 115б
Кубла дараси — қаранг: Дараи Кубла
Кула, қалъа — 172б, 173а
Кулбуча — 144б
Кумишкент — 47б
Кум Ҳамид — 269а
Куран, мавзеъ — 115б
Курдистон — 101а, 134б, 135а, 136б, 145б, 154б, 154а, 158б, 179а
Курлон — 295б
Курдту — 145а
Кур суйи — 97а, 98а, 165а, 177а
Кусин, қишлоқ — 226б
Кусуй — 77 б
Кутаҳийа — 267б
Кутла, шаҳар — 208а
Кушеш тоғи — 268а
Куюкбоғ — 226а
Куйитан — 106а
Кукалдара очиғи — 43а
Кукари — 196аб
Кука Қалъа — 89а
Кукёр — 114а
Кукнак мавзеъи — 29б, 43б
Куктўба — 86б, 117а
Кукча тенгиз — 98б, 254а
Кулҳисор — 267б
Кунгуз — 114б
Купсар, сув — 256б
Купла, қўфрук — 201б
Курданг — 39а
Курчин — 111б
Кусатоғ — 159б
Куча Маволи Тарка — 103б
Куча Малик — 296б
Кушкак — 183б
Кушки Арғун — 295а
Кушки зар, йайлоқ — 178а
Кушки Чўпон — 135а
Кушк чекиши — 258а
Кухак суйи — 47б
Кухдистон (Кўҳистон) — 7б, 79б, 183а
Кухижуди, тоғ — 194б
Кухимард — 19б
Кухи Сулаймон (Сулаймон тоглари) — 187а
Кухруд — 290а
Лагмон — 109б
Лаҳовар, вилоят — 216б
Лаҳовар, шаҳар (Лоҳур) — 216б, 217а
Лор вилояти — 295а
Луни, ҳисор — 202б
Лури Бузург — 94б, 95а, 138б
Лури Кучек — 94б, 95а
Луристон — 94б, 135а, 136б, 143а
Лукмон Қалоғи, мавзеъ — 250б
Мавсил, Мосул — 250аб
Мадина — 194а
Мадоин — 250а
Майдон — 156б
Майдон, Деҳли дарвозаси — 206б
Майопур — 213б
Макас, вилоят — 175б
Макка — 5б, 194а
Малус — 137б
Мамақту, вилоят — 174б
Манкара — 135б
Мандали — 228б, 250а
Манужон, қалъа — 183б
Манур, кент — 216а
Маранд — 95б, 198б, 158б
Марв — 39б, 133б, 296б
Марваруд (яна қаранг: Мургоб) — 77б
Марвист, ҳисор — 137а
Мардин — 153аб, 154аб, 155аб, 156аб, 161б, 179б, 248б, 249аб
Мароға — 101а
Марун — 135б
Масжиди Умаййа — 245а
Маскав — 171б
Махоз — 94б
Мағнисийа — 271аб
Маҳаффа — 146а
Маҳмудобод — 165а
Маҳрижирд, мавзеъ — 179б
Мекрон — 19аб, 89а, 183б
Мендурас суйи — 271б
Ментеша — 233а
Меҳон — 139а
Меҳрварон — 158а
Миёна — 290б
Миёфорнқин — 158а
Мика, қалъа — 176б
Милан суйи — 202б
Мина, қалъа — 183б
Мингкўл — 163а
Мингкамари, вилоят — 51а

www.ziyouz.com kutubxonasi

Миигкермон — 171а
Минорай арус, Минораи байзо — 247а
Мират, қалъа — 208б, 209а
Миср — 148б, 149а, 153аб
Мованд — 291а
Мованд тоғи — 295а
Мовароуннаҳр — 6б, 8б, 10аб, 15аб, 16аб, 26б, 34б, 41а, 49б, 61б, 94б, 104б, 105а, 106а, 164а, 175а.
Можар, вилоят — 175б
Мозандарон — 80б, 81б, 82а, 84б, 86б, 90б, 91аб, 93б, 133а, 134а, 148б
Мосул — 150а, 153а, 155б
Мосул суйи — 152б
Мохон — 18а, 34б, 38аб, 40б, 41аб, 47а, 48б, 82а, 131а, 133б, 134а, 296б
Моҳашаҳр — 269а
Моҳона — 131б, 132аб
Мудула, мавзеъ — 208а
Мулзуд — 114б
Мунк (яна қаранг: Балжувон) — 9а
Мунк қалъаси, Ҳиндистонда — 201а
Мунсор, мавзеъ — 215а
Мурчил — 136б
Мурғоб — 7а, 10а, 77б, 85б, 86б, 91а
Мухолиж — 268б, 271а
Мухолиж мурғзори — 268б
Муш саҳроси — 100а, 158а
Мўлтон — 187аб
Мўғулистон — 105а, 109б, 112а, 113б, 114аб, 184б, 186аб.
Навбинжон — 139а, 140а, 142аб
Навбинжон Шулистони — 228б
Навқат — 41б
Намакзор, мавзеъ — 95а
Наргис, қалъа — 176б
Насаф — 30а
Насибин, орол — 274б, 275а
Насой (Насо) — 91б, 92б
Нахчивон — 95аб, 99б, 177б
Нахчол, мавзеъ — 107а
Нағар, қалъа — 193аб, 194а, 219аб
Нагара, Шимолий Панжобда — 218а
Наҳрулғанам — 286а
Набулус — 238а
Навбаи Бурса — 252б, 253а
Навин, мавзеъ — 253а
Нажаф — 252а
Нахчивон — 254а
Наҳри барлос, ариқ — 258а
Неъматобод — 289а
Неҳованд — 95а, 135б, 177б, 178б, 179а, 280б
Ниёзий, мавзеъ — 47а
Нишопур — 77б, 80а
Нойри Кўтали — 115а
Ноҳушак, мавзеъ — 220а
Нур, қалъа — 290а, 295аб
Об, дарё — 87б
Оби Барйак — 221в
Обулистон — 235а
Одилжавоз — 100а
Одина масжид, қарйа — 296а
Одун кўзи, мавзеъ — 61а
Озарбайжон — 94а, 95аб, 98аб, 100б, 144а, 148б, 158б, 175б, 177аб
Ойдин — 159а, 162а, 233а
Ой Ўкур — 112б
Ойша хотун суйи — 60б
Олакўл — 113а
Ола Тоғ — 99б, 157а, 158аб, 170б
Олой — 52а, 54б
Олтой — 109б
Олтун Кўрка — 117б
Олтунтош — 269б
Ол Қўшун — 111б
Омид — 157а
Омул — 93б, 131б, 132аб, 133а
Омонкўҳ — 80а
Омул — 93б
Она — 149б
Оромак Даҳанаси — 220а
Отақум — 69б, 86б
Отбоши — 66б, 69а
Очиқ Фаркат — 312а
Оқ Булоқ — 145б
Оқ Бугра, мавзеъ — 96а
Оқёр — 116а, 121б
Ой йайлоқ — 252б
Оқ Кўтал — 45а
Оқсаро — 269а
Оқсарой, *Марашда* — 269б
Оқсарой, *Мовароуннаҳрда* — 75б, 181а, 183а
Оқсой — 145а
Оқсув — 70б, 111б
Оқсув дараси, *Гуржистонда* — 227б
Оқсулот — 301аб, 302аб
Оқ Тақа — 270б
Оқтом, *Озарбайжонда* — 177а, 225а
Оқуй — 18б
Оқшаҳр — 267а, 275аб, 276аб, 277а
Оқ қиё — 38б
Пан, вилоят — 175б
Пандеҳ (Панждеҳ) — 85б
Панжҳир — 190б
Панипат суйи — 202б
Панипат, шаҳар — 202б
Параҳон — 290а
Пашшакол — 197аб
Пил — 231б
Пир Умар Нахчирбон мазори — 222а
Пойи Мурғон — 7б
Пойоб — 17б
Пойтоғ, мавзеъ — 66б
Порсин — 117б
Потила — 140б
Пулла, кент — 202б
Пурниён — 193а, 194а
Работи Малик — 44аб, 68б, 296б
Радкон — 85а
Ражабпур, қалъа — 200б
Рай — 92б, 93аб, 102б, 134а, 144а
Рамла — 238а
Раъсалъайн — 153а
Раҳматоби (Обираҳмат) суви — 42б
Ревтан — 42б
Рнза — 87аб
Рова суйи — 218б
Ром Ҳурмуз — 138б

www.ziyouz.com kutubxonasi

Роҳи Тал — 190б
Рудак суйи — 221б
Ружард — 279б, 280б
Рум — 144а, 171а, 177аб
Рус, вилоят — 170б, 171аб, 172б, 175б
Рустамдор, вилоят — 92б, 93б, 290а, 295аб
Руғд — 84б
Руҳа — 153а
Рўман — 272б
Сабзавор — 6б, 15б, 80а, 81аб, 85а, 86б, 87а, 138аб
Саброн — 71а, 104б, 111а, 119а, 128б, 301а
Савур — 156б
Савуқ Булоқ — 177б, 290б
Сайда — 241аб
Сайрам — 45б, 61а, 105а, 303а
Сайҳун суйи (яна қаранг: Хўжанд суйи) — 43б, 45а, 46б, 47а, 52а, 53б, 60а, 69б, 71а, 72а, 105а, 117а, 128б
Салим дарвозаси, *Шеродза* — 137а, 142а
Салмос — 101а
Самангон — 187б
Самарқанд — 9аб, 10а, 13б, 16аб, 18б, 26аб, 29аб, 30аб, 31б, 32аб, 42б, 43а, 44а, 46аб, 47а, 49аб, 53б, 57б, 61б, 62б, 62аб, 64б, 65а, 66аб, 67а, 68б, 69б, 70б, 72а, 73а, 74б, 76б, 80б, 81а, 83б, 85аб, 86б, 88б, 90б, 91б, 91а, 93б, 95б, 98б, 99а, 104б, 105аб, 106а, 107б, 108б, 110а, 111б, 112аб, 113б, 115б, 116аб, 117б, 128аб, 129аб, 130б, 131а, 133аб, 136б, 142а, 143а, 148б, 161б, 162а, 164а, 165б, 170б, 184б, 186аб, 187б
Самдук — 272б
Самова — 231б
Самона, мавзеъ — 198а
Самур суйи — 166б
Санамдиз — 292б
Сантус — 272б
Саодат дарвозаси, *Шеродза* — 137а
Сарасати — 200б
Сарахс — 40б, 77б, 82а, 91б
Сарбал — 10а
Саржам — 290б
Сариқ Ўзан — 111б, 119а
Сариққамиш — 102б
Сариққамиш, *Жетада* — 226а
Сариққамиш, *Райда* — 291а
Сариққамиш, *Хуросонда* — 224а
Сариқ Қўрғон — 145а
Сармолука — 95б
Сармуқ, қалъа — 137а
Сароб, мавзеъ — 220б
Саробхон Бидак — 139а
Сарой — қаранг: Соли Сарой
Сарой мамлакати — 74а, 123б
Сарой, шаҳар — 171б, 174б, 175а
Саруҳон эли — 271а
Сафидгиз, қалъа — 59а
Сафосун, қалъа — 144б
Саҳвол — 197б
Сағарч — 42б, 43а, 114а
Сағизғон — 114а
Сагимиш — 105а
Саҳройи Муш — 158аб
Сванет — 231б, 232а
Севинч суйи — 167аб
Сейстон — 96б, 87аб, 88аб, 89аб, 90б, 154а, 177б
Семнон — 112а, 134а
Сепоя — 62б, 68а
Сер, кент — 131б
Сиб — 250а
Сивасур — 158а
Сивос, жилға — 260б
Сивос саҳроси — 261а
Сиёҳпаж, уқба — 220б
Сим-сим — 174а
Сина, мавзеъ — 252б
Синд — 109б
Синд суйи (дарёси) — 187а
Синани — 287а
Сиржон — 104а, 106а, 136б, 137б, 142б, 143а, 153б, 177б, 178а
Сирман — 19а
Сирудамли — 272б
Сичқон Дабон — 114а
Спғнақ — 71а, 72а, 73а, 74а, 104б
Сова, *Ҳиндистонда* — 213б
Соли Қўли — 112б
Соли Сарой — 5б, 9а, 22а, 27а, 29а, 30а, 31а, 38б, 39б, 45б, 51а
Солор Булоқ — 44а
Сомнат, мавзеъ — 219а
Соиғур, қалъа — 134б
Сори — 93б, 94б, 131б, 132аб, 133а
Сувалак, тоғ — 212б, 213аб, 214аб, 215а
Сузангарон, мавзеъ — 44а
Сулаймон тоғи — 89б
Султон Артуч, йайлоқ — 183а, 184а
Султон Майдон — 292а, 295а
Султон Маҳмуд Работи — 90а
Султон Шайх — 302б
Султония — 93аб, 134б, 144аб, 145б, 155а, 156б, 158б, 159а, 161б, 164а, 165аб, 170аб
Сури, ҳисор — 267б
Сурхапул — 258а
Сурхоб, кент — 220а
Суткўл — 114б
Сутун, мазор, Деҳлида — 207б
Суф, дара — 20б
Суғулғонлиг — 114а
Табарак, қалъа — 102б
Табаристон — 87а
Табриз — 93а, 94а, 95аб, 144б, 170б, 185а
Тавуқ — 152б
Табдур суйи — 259а
Тавила — 229б
Тадмур — 247б
Тазарак, қалъа — 183б
Тайхон (яна қаранг: Таллиқон) — 22а
Така эли — 271а
Таллиқон — 50а
Талоқи Фатин, кўприк — 137а
Талғун уқбаси — 291а
Танак, Тана суйи (Дон дарёси) — 117аб
Танги Боло — 58а
Танг Зиндон, қалъа — 183б
Тангғут, вилоят — 97а

www.ziyouz.com kutubxonasi

Тараблус — 238а, 240б
Тарак суйи — 167б, 175б
Тароз — 300б
Тарра — 248аб
Тартум, қалъа — 259б
Татта — 218б
Татқовул — 226б
Таламба, қалъа — 195б, 196а
Тарун — 135б
Тарқи — 167а, 175б
Тахти Қароча, Самарқанд яқинидаги боғ — 186б
Тахти Қароча, Шерозда — 104а
Тева Бўйни — 43б
Термиз — 15аб, 21аб, 48б, 53б, 56б, 59аб, 63б, 75а, 80а, 90б, 105б, 107б, 187б
Тертош — 114б
Тижан — 253б
Тикрит — 149а, 280б
Тира — 272а
Тири Мардон — 140а
Тифлис — 96аб, 97а, 164б, 284б
Товус, қалъа — 172б, 173а
Тохиён, қалъа— 183б
Торим — 183а
Томлиқ — 301а
Тоткант — 10а, 296б
Тош ариқ — 24а, 25а
Тоши Хотун — 255б, 256а
Тошканд (шунингдек, Тошкент) — 26а, 27б, 43б, 45б, 46а, 49б, 52а, 85а, 105а, 117аб, 128б, 133а
Тошқўфрук — 22б, 23а
Туббат — 218аб
Тув Қуйи Марог — 113а
Тумон тур, мавзеъ — 144б
Туратур, Атил дарёсидаги гузар — 170аб
Туркий Гармоба — 221а
Туркистон — 58а, 84а, 114а
Турон — 7аб, 76б, 77а, 81а, 82а, 94а, 102б, 115б, 137а, 149а
Туронзамин — қаранг: Турон
Туршиз — 83б
Тус — 80а, 111б, 112а
Тустар — 104а, 135б, 136аб, 179а
Тустар саҳроси — 139а
Тутак — 133б
Тутлутпур, мавзеъ — 209б, 210а
Тутлутпур, қалъа — 202аб
Туҳна саҳроси — 201а
Тўбал (Тобол), дарё — 121б, 122а
Тўлас — 117а
Тўм суви — 43а
Тўнгузлуг — 269б, 271б
Тўқат — 262а, 278а
Тўғра Ўтлуг — 112б
Ужан — 253а
Узун Ота — 302б
Улуг Бурлаг — 271б, 274б
Улуг Йулдуз — 115б
Улуг Тоғ — 119а
Улуг қўл — 114а
Улуг Юрт — 191а
Уммон дарёси — 918б
Урдиён — 114б
Урдум Сарой — 113б
Урмиён, қалъа — 279б
Урмия, вилоят — 101а
Уч — 187аб, 226а
Уч килиса (Эчмиадзин) — 159а
Уч ариғ — 308а
Учқармон, мавзеъ — 66б, 115б
Ушмун — 20б
Уқба Бута — 108б
Фавжа, қалъа — 273б
Фадак, қалъа — 153б
Фаранг — 233а, 272б, 297б
Фарахобод, қалъа — 275а
Фаринкент — 43а
Фаркати Кўл — 115б, 116а
Фароҳ — 87а, 88б
Фароҳ саҳроси — 224б
Фасо — 138а
Фатҳобод, қалъа — 200б
Фахробод — 165а
Феруза, қалъа — 200б
Ферузкўҳ, тоғ — 291а
Ферузкўҳ қалъа — 94б, 289аб, 290аб, 291аб
Ферузобод — 208а
Ферузшўр, мавзеъ — 209б
Форёб — 68а
Форёб — суйи — 68а
Форс, вилоят — 84аб, 91а, 012б, 104б, 106аб, 134а, 136б, 143а, 148б, 153б, 154аб, 175а, 178б
Фулхур Дара — 144а
Фурот суйи — 146б
Фушанж — 77б, 78аб
Хабарон — 250б
Хабушон — 83б, 131а
Халхол, вилоят — 95б
Харжирд саҳроси — 224б
Хашка суйи (Кашкруд, Қашқадарё) — 116а
Хевақ — 16б, 61б
Хиижил — 272б
Хитой — 106б, 186а, 187а
Ховак — 187б, 190б
Ховас, мавзеъ — 44б
Хожа Акоша, кент — 56б
Хожа Солбари, мавзеъ — 24а
Холид ва Молик, жазира — 256а
Хон Балиқ — 226б
Хонсор — 279б
Хоразм — 9а, 61б, 62аб, 63а, 64б, 65аб, 67б, 68аб, 74аб, 75а, 75б, 105б, 106б, 107аб, 108а, 109б, 110а, 133а, 148б
Хос — 68б
Хувор — 291а
Хузистон — 135а
Хузор — 18б, 24аб, 33б, 34аб, 35б, 37а, 41аб, 106а
Хулм — 54б
Хумрак, мавзеъ — 45а
Хурматур, қалъа — 154а
Хуросон — 6а, 10б, 15б, 17а, 34б, 35а, 38а, 39аб, 43а, 58б, 76б, 77аб, 78аб, 81а, 82а, 85а, 110а, 111аб, 112а, 116аб, 118а, 148б, 179б

www.ziyouz.com kutubxonasi

Хуроша — 15б, 80б,
Хуррамобод — 94б, 135б
Хустор — 90а
Хутталон — 10а, 22а, 24б, 31б, 54аб, 64б, 108аб
Хушкурд, мавзеъ — 232б
Хўжанд — 12б, 15а, 31б, 33а, 46а, 52а, 67а, 105а, 107а, 117б
Хўжанд суйи (яна қаранг: Сайҳун, Ахсикат суви) — 10б, 26а, 27б, 43б, 44б, 45а, 46б, 110б, 111а, 117б, 128б, 186а
Хўжаэли — 257б
Хўй — 158б, 170б
Хўй суйи — 167аб
Чакчак — 33б, 38б
Чала Боши — 22б
Чаманкент — 45
Чаноқ Булоқ — 10б
Чапма кичик — 122а
Чаро — 290а
Чағониён — 33б, 54а
Чаҳордаҳ, дарвоза — 82б
Чаҳор Донга суйи — 136а
Чаҳорроҳа, Самарқанд дарвозаси — 310б, 311а, 313б
Чаҳортоқ — 226а
Чекдалик — 24а, 34а, 38а, 42а
Чекдалик, *Хиротдаги* — 77б
Черкас — 171б, 172а, 175б
Чечаклик — 114б
Чечакту — 182б, 296а
Чиёчур суйи — 99б, 158а
Чимлик — 153б, 155а
Чиноба суйи — 195б, 196а
Чинор, мавзеъ — 221б
Чинос — 27б, 117б, 185б
Чопар Айгир — 112б
Чоч — қаранг: Тошканд
Чукалак, мавзеъ — 308а
Чурка — 113б
Чуқур Балиғ — 269а
Чўлаҳа, кент — 139а
Чўлот, вилоят — 167б
Чўтур Қазоқ, вилоят — 174аб
Шабарту — 19б, 29а, 30а
Шайх Баҳлул мазори — 149б
Шайхзода Боязид Лангарий — 296а
Шайхзода, Самарқанд дарвозаси — 310б
Шайхун, қалъа — 214б
Шамкур, мавзеъ — 254а
Шамоҳа — 98б, 177а
Шанби Гозон — 95б
Шанузон — 192а
Шанурон, қалъа — 219б
Шаровушиё — 113а
Шатт суйи (Шатт ал-Араб) — 148б, 152а, 155б
Шахгон суйи — 219а
Шаҳрнёр, қалъа — 134б, 135а, 138а, 153б
Шаҳрисабз — 44а, 76а, 80а
Шеки — 96б, 97а, 164б
Шероз — 83а, 93б, 101а, 103б, 104аб, 106аб, 136аб, 138аб, 140б, 142а, 170б, 178аб, 183аб
Шероз, Самарқанд яқинида — 315а
Шибирғон — 66, 10а, 55а, 58аб, 59б, 61б
Ширвон — 97аб
Ширвон, вилоят — 98аб
Ширвонот — 94а, 97а, 144а, 177а
Ширин суви — 139а
Ширту ва Йанги дара — 220а
Шодиён, тоғ — 54б
Шодмон (Самарқанддаги) — 47а, 133б
Шодмона — 201а
Шом — 149а, 153аб
Шомил, қалъа — 183б
Шомиҳ — 148а
Шосмон — 84б, 133а, 134а
Шош — қаранг: Тошканд
Шоҳбуз дара — 254а
Шоҳнавоз, мавзеъ — 196аб
Шоҳон — 91б
Шулистон — 154а
Шумулқон — 85а
Шуҳабо, қалъа — 156а
Шўроб қудуғи — 35б
Шўрхон канда суйи — 138б
Эгридир — 274б, 275а
Эгри ёр, мавзеъ — 107а
Элбазам (?) — 274б
Элбурзкўҳ, Элбрус тоғи — 166б, 172аб, 173аб, 176б
Элчи Балиғ — 186б
Элчи Бута, майдон — 21а
Эмил Ғучур — 113б
Эрёб, қалъа — 191б, 192аб, 193а
Эрон — 6а, 74а, 76б, 77а, 78а, 94аб, 106б, 118б, 129б, 130а, 131а, 176б, 146а
Эски Деҳли — 207б
Эски Мосул — 155а
Эски Ўқуз — 74б
Эски Ҳурмуз — 183б
Янги — 61а
Янгикент — 34а
Ясси Дабон — 83б
Угар кечти — 117а
Ўзбек, юрт — 191б
Ўзганд — 67а, 71а, 105а
Ўзи суйи (Днепр) — 171аб
Ўкак, мавзеъ — 170а, 175б
Ўлан Жарлиғ — 112б
Ўр Тўба — 127б
Ўранг Чақал — 111б
Ўртоқ, уқба — 112б
Ўрунг, мавзеъ — 112б
Ўрус (яна қаранг: Рус) — 171б
Ўрусжуқ — 171б
Ўтрор — 45б, 52а, 53б, 70б, 71а, 72а, 128б, 303а
Ўғулчату, йайлоқ — 80б
Қабала, мавзеъ — 97а
Қажирту — 115б
Қазвин — 134б
Қайин — 133а
Қайсарийа — 234б, 262аб
Қалдирма, куффук — 308а
Калмоқ, юрт— 316б
Қалот — 90а
Қалоти Сурх, тоғ — 141б
Қалоғи — 250б, 252а, 260а, 287а

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қалъаи Зарит — 231б, 232аб
Қалъаи Ойдин — қаранг: Боязид қалъаси
Қалъаи Моҳона — 131б
Қалъаи Сафид — 139аб
Қалъаи Тоқ — 89а
Қалъатуррум — 238а
Қандаҳор — 90аб, 109б, 186б
Қапчиғай — 193а
Қарача Қаро — қаранг: Омид
Қарақба, пушта — 242а
Қарйайи Сиб — 286а
Қарйатул Уқоб — 146б
Қари жилғаси — 89а
Қаро — 49б
Қаробоғ — 96б, 97аб, 177б
Қаро Булоқ, *Жетала* — 114б
Қаро Булоқ, *Туркистонда* — 301а
Қаро Булоқ, *мавзеъ* — 220б
Қаровултепа — 254б
Қаролара — 170б, 225а
Қаронғон, мавзеъ — 292б
Қаронғутоғ — 226б
Қаро Самон, мавзеъ — 51а, 118а
Қаросув — 21а
Қаросув, шаҳар — 171а
Қаро тепа, боғ — 221б, 221а, 296а
Қаро Тол — 73б, 117а
Қаротош — 115а
Қаро Тўба — 70б
Қаро Хожа, қасаба — 114а, 226б
Қарочуқ, тоғ — 70б, 119а
Қарошаҳар — 278а
Қароқ — 308б
Қароқалқонлиқ, вилоят — 232б
Қаро Қисмоқ — 66б
Қароқош, дарё — 226б
Қароған Буйурлағу — 113а
Қарогучур — 113аб
Қаро Ҳисор — 257а
Қарс — 96а, 163а, 281а
Қарши — 6а, 30а, 33б, 34б, 35аб, 36аб, 38а, 39а, 40а, 41а, 43а, 62а, 67б, 106а, 116а, 133б
Қасри Аблақ — 244б, 245б
Қасри Жаҳоннамо — 296аб
Қасри Зард йайлоғи — 279
Қатағон, работ — 66а
Қатлаш — 34а
Қаҳлаға — 12б, 13аб, 20б, 21аб, 23б, 30а, 33а, 38б, 47б, 53б, 107б, 115б
Қаҳқа — 83б
Қизил Йағоч — 288а, 289а
Қизилқоқ — 38а
Қиморшоҳ Ато — 302б
Қинор Шақшор (тахминан) — 47б
Қира — 107б
Қир Текин — 52а
Қиршаҳр — 274б
Қирқ Кўл — 123б
Қирқ Тўбалик — 112а
Қифчоқ Дароқ Сарой — 108б
Қипчоқ Дашти — қаранг: Даити Қипчоқ
Қовун, ариқ — 63б
Қоз — 114б
Қози Қумуқ, вилоят — 174б, 175б, 176аб
Қора Ваник — 247аб
Қоратол — 117а
Қоқма — 113а
Қрим, вилоят — 175б
Қуббаи Иброҳим Молик — 146а. 256б, 281а
Қуббаи Метин, мавзеъ — 62а
Қуббатул уқоб, дарвоза — 250б
Қубон — 171б, 172а, 175б
Қуддус — 238а
Қуён Қори — 112б
Қулзум дарёси (Каспий денгизи) — 132аб, 166б, 292б
Қулон Кўтали — 115а
Қулон, уқба — 196а, 303а
Қулоғи — 144б, 145а
Қумиша — 143б
Қумкент — 107б
Қумтепа — 253б
Қундуз — 9а. 48б, 49б, 54б, 62б, 108б, 109б, 111а, 131а, 179б
Қундузча — 125а
Қурай суйи — 167б, 169б, 170а
Қутлуғ юрт — 221б
Қустантиниййа — 270а
Қўбоқ — 113а
Қўзи Мундоқ — 221а
Қўниййа (Кўниййа) — 267а
Қўнғуз Аланг — 50а
Қўпқан Йағоч — 110а
Қўра Қўрғон — 146а
Қўрчуқ, мавзеъ — 310б
Қўрчуқ, уқба — 311а, 312б
Қўргошин тўба Валвалиӣ — 35б
Қўтур кенти — 225а
Қўчқор, мавзеъ — 71а
Қўшун Қоя — 114б
Қўҳандиз, қалъа — 154а
Қўҳистон (Кўҳдистон) — 10а, 62а, 133а, 165а, 178а
Газза — 238а
Газнин — 186б, 187аб
Ғалата — 272б
Ғалата гузари — 268б
Ғаний кўшки — 79а
Ғаффорулмулк кўфруки — 95б
Ғунон ва Йактур йайлоғи — 187б
Ғута — 243а, 247б
Ғўр — 62а, 79б, 83б
Ҳабаший, қалъа — 144б
Ҳазор баро, қалъа — 89б
Ҳалаб — 236а
Ҳама — 238а, 240б
Ҳамавор, дашт — 218а
Ҳамадон, вилоят — 102б, 144б, 177б, 179а
Ҳамид, вилоят, Анатўлияда — 274б, 275а
Ҳарбия, қишлоқ — 149б, 152а
Ҳарур, мавзеъ — 138а
Ҳаштканд — қаранг: Тошканд
Ҳаштруд — 253а
Ҳижоз — 74а, 99а, 256б
Ҳилла — 146б, 147а, 148б, 151б, 250а
Ҳинд мулки — 193б
Ҳиндувон, қалъа (шунингдек, Ҳисори Ҳинду-

www.ziyouz.com kutubxonasi

вон) — 49а, 52а, 55а, 56б
Ҳиндукуш, уқба — 48б, 109б, 190б
Ҳиндустон — 19а, 29а, 56б, 110а, 186б, 187аб, 188аб, 100аб, 191аб
Ҳирманд (Хирманд) суви — 89а
Ҳирот, вилоят — 6а, 8б, 62а, 85б, 109б
Ҳирот, шаҳар — 7аб, 10а, 34б, 40б, 48б, 78б, 80а, 82а, 86б, 91а, 112а, 182б, 186б
Ҳисни Жағдовул — 252б
Ҳисни Жондор — 252б
Ҳисн Кайф — 153б
Ҳисор — 42б, 108а, 111а
Ҳисорак, мавзеъ — 107б
Ҳисори Ҳиндувон — 52а
Ҳит — 280а
Ҳожи Тархон (Астрахан) — 174б, 175а
Ҳомид — қаранг: Омид
Ҳорук қалъаси — 262а
Ҳувайза — 136а, 138б
Ҳулм — 20б, 22а
Ҳурмуз — 179а, 180а, 183аб
Ҳусайн, вилоят — 153а
Ҳўмс — 238а, 240б, 241а

ЭТНИК НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

Авғонийлар — 89б, 187а
Ажам — 1б
Апарди — 7а, 108б
Араб — 1б
Арканут — 10б, 49б
Аркудан эли — 173аб
Арлот — 7А
Ашкужа эли — 175б, 176аб
Бадахшонийлар — 50аб, 51а
Баҳрин, қавм — 86аб, 112б, 169а
Булғачи — 114аб
Бурали — 62б
Бурулдай — 108б, 109а
Гуржилар — 96аб, 164а, 165аб
Дутлат — 49б, 66а
Дўлон жовун — 20б
Жалойирлар — 32аб, 43б, 68б
Жеталар — 11б, 12аб, 26б, 43б
Йасудлар — 109б
Йасурийлар — 10а, 33аб, 38а
Йуркун — 171б
Калжи — 171б
Карликот — 15б
Керай — 10б
Кўр буқа — 171б
Лакзлар — 96б
Мамоқ эли — 74а
Марвонийлар — 246б
Мангқит — 71б
Мўғул — 44б, 103б, 112а, 113б, 114а, 115а, 118а, 120а, 127б
Наймон — 10а
Никударий — 18б, 86б
Ос қавми — 172аб
Оқ Қўйлуқ — 152а
Парлон — 171б
Садидийлар — 83б, 84а
Салучи — 114б
Санжарийлар — 41аб,
Сарамдай, ўмоғ — 171а
Снёҳпушлар — 187б, 188аб
Сулдуз — 9б, 10а, 154а
Таллиқон — 108б
Тагочи, эл — 89б
Тожик — 2а, 7аб, 116а, 180б
Туман, эл — 89б
Турк — 2а, 17б, 85б, 101а, 116а, 130б
Туркманлар (Туркмонлар) — 17б, 99аб, 100аб, 152а, 158аб, 159б, 160а
Тўқайн садаси — 89б
Уйгур — 42б, 53а
Хуросонийлар — 48б
Черкаслар — 171б, 172а
Чигатойлар — 7а
Ўзбек — 71а, 169аб, 170а, 171а
Ўйрот — 150а, 152б
Ўриот — 9а
Қазоқ — 68б
Қайтоғ — 167а
Қанқли (қангли) — 10б
Қароунас — 38б, 39б, 41б, 43а, 44а
Қаро Қўйлуқ — 152а, 153а
Қипчоқ — 68б, 126а
Құнгирот — 61б
Ҳазора — 18б

www.ziyouz.com kutubxonasi

МУНДАРИЖА

Сўз боши . . . 3
Зафарнома . . . 9
Муқаддима . . . 11
Темурбекнинг мутаваллид бўлғони ва оламни ўз жамоли билан йаруқ қилғони сўзлари . 12
Қазағанбекнинг хуруж қилғони сўзи . . . 15
Баён Сулдузбек Абдуллоҳ мирзонинг бошиға черик тортиб келгони . . . 19
Туғлуқ Темурхон черик йиғиб, Мовароуннаҳр сори келғони . . . 20
Ҳазрат соҳибқирон Ҳожи Барлос билан кенгашиб, ва яна йўлдин айрилиб, Аму суйидин кечиб, Кеш вилояти сори келиб, Туғлуқ Темурхоннинг беклари билан мулоқот қилғони. . . . 20
Ҳусайнбекким, Қазағанбекиинг набираси эрди, Баён Сулдузбек бошиға черик тортиб келғони ва ҳазрат соҳибқирон била беклардин мадад тилагони . . . 22
Ҳусайнбек яна ҳазрат соҳибқиронға киши йибариб мадад тилагони . . . 23
Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳизрбек Ҳожи Барлос била урушқонлари ва Ҳожи Барлоснинг қочқони сўзи . . . 23
Ҳазрат соҳибқирон Ҳизр Йасурий билан урушқони . . . 24
Туғлуқ Темурхон Мовароуннаҳр сори иккинчи қатла черик тортиб келғони . . . 25
Туғлуқ Темурхон ўз вилоятиға қайтиб борғони . . . 26
Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекнинг кейнида борғони сўзи . . . 26
Алибек Жониқурбонининг йамон ҳаракатлариким, Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқиронға қилиб турур . . . 28
Ҳазрат соҳибқироннинг Ҳусайнбекдин айрилиб, Кеш вилоятиға борғони . . . 28
Ҳусайнбек билан ҳазрат соҳибқирон Сейистон сори борғонлари . . . 29
Ҳазрат соҳибқироннинг элиги йахши бўлғондин сўнг Арсаф сори борғони . . . 30
Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон Абу Саъид билан ва Мангли Буға ва Ҳайдар била уруш қилғони . . . 31
Ҳусайнбек билан ҳазрат соҳибқирон Тайхон ва Бадахшон сори борғонлари . . . 32
Ҳазрат соҳибқирон Тошкўпрукдин ўтуб, Жета черикини қочурғони . . . 33
Ҳазрат соҳибқироннинг туш кўрғони ва ул тушдин севунуб, Илёс Хожахон сори черик тортқони . . . 35
Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Жета черики билан урушуб, музаффар ва мансур бўлғонлари . . . 35
Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек билан қурултой қилғонлари ва Кобулшоҳ Ўғлонни хон кўтаргонлари . . . 36
Лой урушининг шарҳи . . . 37
Жета черики Самарқанд шаҳрини қамал қилғонлари . . . 40
Ҳусайнбек билан ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори борғонлари . . . 41
Ҳусайнбек билан ҳазрат соҳибқирон аросида мухолифат пайдо бўлғонининг сўзи . . . 41
Ҳазрат соҳибқирон черик йигиштурмак учун Самарқандқа борғони . . . 43
Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекнинг устиға черик тортиб борғони . . . 44
Ҳусайнбекнинг макру ҳийла қилғонлари ва Хизр Хазиначини сулҳ учун соҳибқиронга йибарғони . . . 44
Ҳазрат соҳибқирон Қаршиға келгони . . . 46
Ҳусайнбек ҳазрат соҳибқирон сори черик тортқони . . . 49
Ҳусайнбек Бухороға бориб қамал қилғони . . . 50
Ҳазрат соҳибқирон Аму суйидин ўтуб, Қарши черикининг устиға келгони баёни . . . 50
Ҳазрат соҳибқирон Жакубекни Ҳирот вилоятиға, Малик Ҳусайн Курт қошиға йибарғони . . . 51
Ҳазрат соҳибқирон Мовароуннаҳр сори бориб, Ҳусайнбек черикини сиққони . . . 52
Ҳазрат соҳибқирон саодат ва иқбол билан Самарқанд сори борғони . . . 53
Ҳазрат соҳибқирон сори Ҳусайнбек черик йибарғони ва черики бузулуб қочқони . . . 54

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳусайнбекнинг черики ҳазрат соҳибқирон қўрқунчидан қочқони ва Ҳусайнбек қайтқони 56
Ҳусайнбек ҳазрат соҳибқирон била яраш қилғонлари 56
Ҳусайнбекнинг Бадахшонға черик тортиб борғони 58
Ҳазрат соҳибқирон Жета сори борғони 59
Ҳазрат соҳибқирон Бадахшонға черик тортиб, Ҳусайнбек била борғони 60
Ҳазрат соҳибқирон Бадахшон вилоятидин қайтқони 61
Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек иккинчи қатла бир-бирига мухолифат қилғонлари . 62
Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек била урушуб, зафар тобқонлари 64
Ҳазрат соҳибқирон Балхдин Самарқандқа келгонин баёни 68
Ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат ва иқбол била қурултой қилғони 69
Ҳазрат соҳибқирон Шибурғонға черик тортиб борғони 69
Ҳазрат соҳибқирон Балх ва Термиз сори черик йибарғони 70
Ҳазрат соҳибқирон Жакубекни Шибурғонға йабарғони 70
Ҳазрат соҳибқирон (Жета) сори борғони 71
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Жета сори черик тортиб борғони 71
Ҳазрат соҳибқирон Хоразм валийсиға элчи йибарғони 72
Ҳазрат соҳибқирон Хоразмға борғони 72
Ҳусайн Сўфий ўлуб, Юсуф Сўфий анинг ерига ўлтурғони ва ул ҳазрат билан йараш қилғони ва ҳазрат Хонзодани шаҳзода Жаҳонгир учун тилагонининг сўзи 75
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Хоразмға борғони 75
Ҳазрат соҳибқирон бекларини Хоразмға Хонзода хоним учун йибарғони 76
Шаҳзода Жаҳонгир Хонзода хоним билан зифоф қилғони 76
Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Жета сори черик тортиб борғони 77
Ҳазрат соҳибқирон Дилшод оғо била зифоф қилғони 78
Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Хоразмға борғони зикри ва Сари Буға била Одилшоҳ йааги бўлғон учун йўлдан қайтқони 79
Тўртинчи қатла ҳазрат соҳибқирон Жета сори борғони 80
Амирзода Жаҳонгирнинг вафот бўлғони зикри. 80
Ҳазрат соҳибқирон Қамариддин бошиға яна черик йибарғони 81
Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Жета сори борғони 82
Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамиш Ўғлонни Ўтрор ва Сабронға йибарғони 82
Ҳазрат соҳибқирон Ўрусхон урушиға черик тортиб борғони 83
Ҳазрат соҳибқирон Ўрусхоннинг улусини чобқони 84
Ҳазрат соҳибқиронға саодатманд ўғул бўлғони зикри 84
Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишхонни йана йарогини қилиб, Темур Малик бошиға йибарғони ва Темур Малик билан урушуб, зафар тобқони 85
Ҳазрат соҳибқирон Хоразмға элчи йибарғони 85
Ҳазрат соҳибқирон тўртинчи қатла Хоразмға бориб, фатҳ қилғони 86
Соҳибқирони саодатманд Кеш қалъасини солиб, Оқсарой иморатини буюрғони . . 87
Соҳибқирони зафарқарин Ҳожи Сайфуддинбекни Малик Ғиёсуддинға, Ҳирот вилоятиға йибарғони 88
Ҳазрат соҳибқирон шаҳзода Мироншоҳни Хуросонға йибарғони 88
Ҳазрат соҳибқирон Эрон вилоятиға черик тортиб борғони 89
Ҳазрат соҳибқирон Фушанж қалъасини мусаххар қилғони. 89
Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон Ҳирот сори бориб, ани тақи фатҳ қилғони . 90
Ҳазрат соҳибқирон Тус ва Калот сори таважжуҳ қилиб борғони 92
Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтқони 93
Ака Бегининг вафот бўлғони зикри 93
Ҳазрат соҳибқирони зафарқарин Хуросон сори таважжуҳ қилғони 94
Ҳазрат соҳибқирон Туршиз сори бориб, қалъасини фатҳ қилғони 95
Форс вилоятининг подшоҳидинким, Шоҳ Шужоъ эрди, элчи келғони. 96
Соҳибқирон Мозандаронға борғони 96
Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори борғони 96
Дилшод оғо ва Қутлуғ Туркон оғонинг вафот бўлғони зикри 98
Соҳибқирон Жета сори черик йибарғони 98
Ҳазрат соҳибқирон Мозандарон сори мутаважжиҳ бўлуб, йўлдин Сейистонға борғони . 98
Сейистон қалъасини қамал қилғонлари 99
Ҳазрат соҳибқирон Бўст сори борғони 101
Авғонийлар била уруш қилғонлари 101

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлғони зикри . . 102
Ҳазрат соҳибқирон Мозаидаронга мутаважжиҳ бўлғонининг сўзи. 102
Валибек шабихун келтургони 104
Ҳазрат соҳибқирон Темур Гурагон Ироқ сори таважжуҳ қилғонининг зикри 105
Ҳазрат соҳибқирон Султонияга борғони 105
Ҳазрат соҳибқирон Темурбек яна Самарқанд сори қайтқони 105
Ҳазрат соҳибқирон уч йиллик йароғи билан Эрон сори борғони 106
Ҳазрат соҳибқирон Озарбайжон сори мутаважжиҳ бўлғони 107
Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон сори борғони 108
Ҳазрат соҳибқирон Қорабоғ сори ёниб борғони 108
Ҳазрат соҳибқирон Бардаъа сори бориб, Дашти Қипчоқдин Тўқтамишхоннинг черики келгонин зикри 109
Сарой Мулк хоним шоҳзодалар била Самарқанддин келгони 110
Ҳазрат соҳибқирон гуркманларнинг дафъи учун черик тортиб борғони 111
Ҳазрат соҳибқирон Ван ва Вастон сори мутаважжиҳ бўлғони 112
Ҳазрат соҳибқирон Ироқ ва Форс сори таважжуҳ қилғони 114
Ҳазрат соҳибқирон Исфаҳондин Шерозга борғони 115
Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтиб борғони 115
Ҳазрат соҳибқирон Ироқ ва Форс вилоятини мусаххар қилиб, ҳукуматини Оли Музаффарга бериб, ўзи давлат ва саодат билан қайтиб, Самарқанд вилоятига келгони 118
Ҳазрат соҳибқирон Самарқандда қўйғон бекларини ғазаб қилғони 118
Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Хоразмга борғони 119
Зикри баъзи қиссаларким, соҳибқирон Хоразм борғонида воқиъ бўлуб турур 119
Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамиш сори черик тортиб борғони ва музаффар ва мансур қайтқони 120
Ҳазрат соҳибқирон амирзода Мироншоҳни Хуросонга йибаргони 121
Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Мўғулистонга Хизр Хожа Ўғлон ва Анка Тўра бошига борғони 124
Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилиб. яна баҳодур ва бекларни Мўғулистонга йибаргоникким, ҳар ерда мўғул қолғон бўлса, мусаххар қилиб келсунлар 125
Ҳазрат соҳибқирон Жета урушидин нусрат ва фатҳ билан қайтиб, Самарқандда келгони 127
Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилғони 128
Ҳазрат соҳибқирон Жета сори яна черик йибаргони 128
Ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқ сори мутаважжиҳ бўлғони сўзи 129
Соҳибқирон черикнинг йароғини кўргони 131
Ҳазрат соҳибқирон Мирзо Муҳаммад Султонни ҳировул этиб илгари йибаргони . . 133
Қаровуллар урушиб, Ийгу Темурбек шаҳид бўлғони зикри 136
Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишхон била урушқони 137
Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Қипчоқ даштидин фатҳ ва ферузлуҳ билан ёниб, Самарқанд борғони 140
Ҳазрат соҳибқирон Зобулистон ва Кобулистон вилоятини амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирга бергони 141
Ҳазрат соҳибқирон беш йиллик йароғи билан Эрон сори мутаважжиҳ бўлғони . . 142
Ҳазрат соҳибқирон сиҳҳат тобқондаи сўнг Жўйи Зардин отланиб Эрон сори борғони . 144
Ҳазрат соҳибқирон Омул ва Сори ва Қалъаи Моҳонани мусаххар қилғони 144
Ҳазрат соҳибқирон фатҳномалар Самарқандқа йибариб, ҳарамларини ва саодатманд ўғлонларини тилагони 146
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Ироқ ва Форс сори таважжуҳ қилиб борғони . . 147
Ҳазрат соҳибқирон Луристон ва Хузистонга илғор йибарғони 148
Форс ва Ироқ ҳокимлари ҳаққидаги баъзи хабарлар зикри 149
Соҳибқирон Шероз сорн таважжуҳ қилғони 151
Ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Мансур била урушуб, Шоҳ Мансур ўлгони ҳикояти 153
Соҳибқирон Оли Музаффарни тушуруб, вилоятларни ўз бекларига бергони 154
Соҳибқирон Ироқ сори мутаважжиҳ бўлғони 155
Соҳибқирони саодатпшон Ҳулогухон тахтини амирзода Мироншоҳга бергони . . 156
Соҳибқирон Сариқ Туркмоннинг элини чобқонлари 156
Соҳибқнронн гитиситон Бағдод сори мутаважжиҳ бўлғони 157
Амирзода Муҳаммад Султон йўл ургувчиларнинг ишни бир сори қилиб қайтқони . 159

www.ziyouz.com kutubxonasi

Соҳибқирон Миср вилоятининг подшоҳиғаким, оти Барқуқ эрди, элчи йибаргони . . 159
Ҳазрат соҳибқирон Тикрит қалъасига бориб, фатҳ қилғони сўзи 160
Соҳибқирон қайтиб борғонда кейнида борғон шаҳзодалар келиб қўшулғонлари сўзи . 162
Соҳибқирон Диёрбакр сори боргони 162
Соҳибқирон Руҳа сори таважжуҳ қилғони 163
Амирзода Умаршайх шаҳид бўлғони сўзи. 163
Соҳибқирон Жазира сори борғони 165
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Мардинга борғони 165
Улуғбек мирзо мутаваллуд бўлғонининг зикри 165
Соҳибқирони комкор Ҳомид қалъасиға бориб, фатҳ қилғонининг зикри 166
Ҳазрат соҳибқирон Ола Тоқ сори қайтиб борғони 167
Соҳибқирон черикни боқмагон қалъаларға ва тобиъ бўлмагон элларға йибаргони . 167
Авник қалъасининг фатҳ қилғони сўзи 168
Ҳазрат соҳибқирон Авник қалъасидин қайтқони 170
Ҳазрат соҳибқирон ғазо нияти била Гуржистон вилоятиға борғони 171
Шаҳзода Иброҳим Султон мутаваллуд бўлғони зикри 171
Ҳазрат соҳибқирон йанғи шоҳзода учун тўй қилғони 171
Ҳазрат соҳибқирон Шоҳруҳ мирзони Самарқанднинг забти учун йибаргони 172
Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон кофирлари била ғазо қилғони 173
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Тўқтамишхон устига черик тортиб борғони . . 173
Соҳибқирон черикнинг йарағинн кўргоии 174
Соҳибқирони гитиситон Темур Гурагон Тўқтамишхон била уруш қилғони 175
Тўқтамишхониинг кейнида Темурбек илғор этиб борғони 177
Соҳибқирон Жўчихоннинг улусини мусаххар қилиб, Рус вилоятиға борғони . . . 178
Соҳибқирони динпарвар Черкас сори борғони 179
Соҳибқирон Элбурзкўҳ сори борғони 179
Соҳибқирони саодатшиъор Темурбек Кула ва Товус қалъалари сори борғони . . 180
Соҳибқирони комкор Симсим сори мутаважжиҳ бўлғони зикри 181
Соҳибқирон Ҳожи Тархон ва Саройни чобқонлари 181
Ҳазрат соҳибқирони нусратшиъор Дашти Қипчоқ ва шимолдаги вилоятлардин қайтқони 182
Соҳибқирони саодатнишон шаҳзода Мироншоҳни Озарбайжон забтиға ва қалъаи Аланчуқни қамал қилмоқ учун йибаргони 183
Сиржон фатҳининг қиссаси ва Йазд воқеъаси ва Баҳлул Неҳовандда мухолифат қилғонининг сўзи 184
Соҳибқирони саодатманд фарзанди аржуманд амирзода Муҳаммад Султонни Ҳурмуз вилоятининг забти учун йибаргони 185
Соҳибқирон комкор беш йиллиқ юришдин қайтиб, Самарқанда бориб тушкони . . 185
Боғи Шимол тилло қасрини соҳибқирон иморат қилғони 187
Соҳибқирони динпарвар Хуросон вилоятини Шоҳруҳ мирзоға бергони 187
Соҳибқирони динпарвар Кеш вилоятиға борғони ва амирзода Муҳаммад Султон Форс (юришидин) келгони 188
Соҳибқирон Хизр Хожахоннинг қизини ўзига тилагони ва шаҳзода Искандар учун Бекиси Султонни олғони 189
Ҳазрат соҳибқирон Дилкушойи боғини ва кўшкларини иморат солғони 190
Соҳибқирони олиймакон Ҳиндустонға таважжуҳ қилғонининг сабаби 191
Соҳибқирони гитиситон Ҳиндустон сори мутаважжиҳ бўлғони 192
Соҳибқирон Катур сори мутаважжиҳ бўлғон и 192
Ҳазрат соҳибқирони динпарвар Муҳаммад Озодни Рустам Мирзоға ва Бурҳон Ўғлонға йибаргони ва ўзи Катурдин қайтқони 193
Соҳибқирон шаҳзода Шоҳрухни Ҳиротқа йибаргони 194
Қалмоқ хонидинким, Тайзи Ўғлон эрди, элчи келгони ва Шайх Нуриддин Форсдин келгони 195
Эрёб қалъасини иморат қилғондин сўнг андаги ўғри (авғонийларни) ўлдургони . . 196
Соҳибқирон Шанузон сори мутаважжиҳ бўлуб, Пурниённинг кофирлари устига борғони 196
Ҳазрат соҳибқирон Синд суйидин ўттони сўзи 197
Шаҳобуддин Муборакшоҳнинг қиссасиким, аввал мутобиъат йўлидин кириб, сўнг мухолифат қилди 198
Соҳибқирони саодатнишон Таламба қалъасиға борғони. 199

www.ziyouz.com kutubxonasi

Соҳибқирон Кўкарн сори таважжуҳ қилғони 199
Шаҳзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир Мўлтондин келиб, соҳибқиронга қўшулғони зикри 200
Соҳибқирон Батнир қалъасини фатҳ қилғони 201
Соҳибқирон Батнирдин Сарасати ва Фатҳобод ва Амаруни сори мутаважжиҳ бўлғони . 203
Соҳибқирони комкор жатларға тааллуқ қалъаларига ва ўлтурурларига борғони . . 203
Соҳибқирон черикини йасол била отландуруб борғони 204
Соҳибқирон Луни қалъасидин кўчуб, ўрдуга йиғилғон ҳиндуларни ўлдурғони. . . . 205
Соҳибқирон Маҳмуд Султонким, Ҳиндустон вилоятининг подшоҳи эрди, урушқони зикри 206
Султон Маҳмудхон ва Маллухон Деҳли шаҳридин чиқиб қочқонлари ва соҳибқирон аларнинг кейинда илғор йибаргони 208
Соҳибқирон Деҳлидин қайтиб, ўзга вилоятларға борғони 209
Мират қалъасини фатҳ қилғони 209
Соҳибқирон Ганг дарёсида бир жамоат габрлар била уруш қилғони 210
Соҳибқирон бир кунда уч қатла кофирлар била уруш қилғони 211
Ҳазрат соҳибқирон Кубла дарасига борғони ва анда бир тош кўрдиким, ўкуздек эрди, кофирлар ани иззат тутар эрдилар. соҳибқирон анда бориб тафарруж қилғони 212
Соҳибқирони мамолиқентон Ҳиндустон мамлакатидин қайтқони. 213
Сувалак тоғини чобқонлари 213
Сувалак тоғиға тааллуқ жангалларға бориб ғазо қилғонлари 213
Ҳазрат соҳибқирон Жамму ливосига бориб ғазо қилғони 215
Лаҳовар шаҳрининг қиссаси ва Шайха Кўкарининг зикри 216
Кашмир вилоятнинг сифати 217
Соҳибқирон давлат ва иқбол била Мовароуннаҳр сори мутаважжиҳ бўлғони . . . 218
Соҳибқирон Жайҳун суйидин ўтконда хотунлари била ўғлонлари келгони . . . 220
Ҳазрат соҳибқирон масжиди жумъа иморатини Самарқандда бунёд қилғони . . . 221
Ҳазрат соҳибқирон йана Эрон сори етти йиллиқ йуруш йароғи қилиб борғонининг сабаби 221
Ҳазрат соҳибқирон етти йиллиқ йароғ қилиб Эрон сори борғони 222
Сулаймоншоҳбекнинг қиссасиким, ҳукм била илғари келиб эрди 224
Соҳибқиронға ҳар сориdин йахши хабарлар келғони 225
Амирзода Искандарнинг қиссаси. 225
Соҳибқирон Дараи Хамша гуржи кофирларига борғони. 226
Соҳибқирон Дараи Хамшадин қайтиб борғони 227
Амирзода Рустамким, Жомдин Шерозға мутаважжиҳ бўлуб эрди ва ағоси амирзода Пир Муҳаммаддин йазуқ воқиъ бўлғони зикри 227
Соҳибқирон қурултой қилиб, Гуржистонға борғони 229
Соҳибқирон Жонибек Гуржи сори мутаважжиҳ бўлғони 229
Қалъаи Зарит ва ҳисори Сванетни фатҳ қилғонлари 230
Соҳибқирон Иван Гуржи сори таважжуҳ қилғони 231
Соҳибқирони гитисентон Гуржистондин қайтқони. 231
Соҳибқирони гитиситон Сивос сори таважжуҳ қилғонининг сабаби 232
Соҳибқирони саодатнишон қайсари Румға элчи била нома йибаргони 232
Соҳибқирон Сивос тасхириға таважжуҳ қилғони 233
Соҳибқирон Обулистонға борғони 234
Соҳибқирон Шом сори таважжуҳ қилғонининг сабаби 234
Соҳибқирони гардуналам Миср Шом сори таважжуҳ қилғони. 235
Биҳишти ва Айнтоб қалъасини фатҳ қилғонлари. 235
Соҳибқирон Ҳалаб сори бориб, Ҳалабни фатҳ қилғони 236
Ҳалабнинг қалъасини урушуб фатҳ қилғонлари 237
Ҳама шаҳрини ва Ҳўмс қалъасини фатҳ қилғонининг зикри. 238
Соҳибқирон Баъалбакк шаҳрини фатҳ қилғони 239
Соҳибқирони саодатнишон Дамашқ сори мутаважжиҳ бўлғони. 239
Ҳазрат соҳибқирон Миср подшоҳи билан урушуб, зафар тобқонлари. 240
Дамашқдин Миср подшоҳи Фараж чиқиб чобқони 241
Дамашқнинг аркини фатҳ қилғони сўзи. 242
Соҳибқирон Шом вилоятидин қайтқони 244
Соҳибқирон Фирот суйидин ўтуб ов солғони 245

www.ziyouz.com kutubxonasi

Соҳибқирон Мардин сори таважжуҳ қилғони 246
Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон ва Бағдод сори илғор йибаргони 246
Соҳибқирон Бағдодқа бориб фатҳ қилғони 247
Соҳибқирон Бағдоддин Табриз сори борғони 248
Соҳибқирон амирзода Шоҳрухни Арзинжон сори йибаргони 249
Туман ого билан шаҳзодалар Самарқанддин келгонлари. 249
Соҳибқирон Гуржистон сори таважжуҳ қилиб, Қаробоғи Арронға борғони 250
Соҳибқирон Қаробоғда қишлоқ буюрғони ва амирзода Муҳаммад Султон Самарқанддин келгони 251
Соҳибқирони саодатнишон ҳар сори илғор йибаргони 251
Ҳазрат соҳибқирон Рум сори таважжуҳ қилғонин сабаби 252
Наҳри Барлосни қаздургони 253
Соҳибқирон Қаробоғдин қайтиб, Шамкур саҳроси сори борғони 254
Тартум қалъасини фатҳ қилғони ва шаҳзодаларким, қишда чобқунға бориб эдилар, қайтиб келгонлари 255
Камох қалъасини фатҳ қилғонда Рум элчилари келғони 255
Соҳибқирони саодатнишон йироғ кўргони 256
Ҳорук қалъасини фатҳ қилғони 257
Соҳибқирони динпарвар Қайсарийа ва Анкурийаға борғони 257
Ҳазрат соҳибқирон черикини тартиб бергони 259
Соҳибқирон Рум подшоҳи била урушуб, зафар тобқони. 260
Мансур черики қайсари Румни тутуб, соҳибқирон қошиға келтургонлари. 261
Соҳибқирон Рум мамлкатиға шаҳзодаларни ва бекларни йибаргони ва фатҳномалар Эрону Туронға йибаргони 262
Амирзода Муҳаммад Султоннинг сўзиким, Бурса сори кетиб эрди.. 263
Амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбек қиссалариким, чобқунға бориб эрдилар . 264
Ҳазрат соҳибқирон Кутаҳийадин кўчиб борғони. 264
Соҳибқиронға ҳар тарафдин элчилар келгонлари ва ҳазрат тақи ҳар сори элчилар йибаргонлари 265
Соҳибқирон қишлоқ учун юрт муқаррар қилғони 265
Соҳибқирон Измир сори бориб, қалъани фатҳ қилғони 266
Йилдирим Бойазиднинг ўғлонларидин элчилар келгонлари 267
Соҳибқирон Измир қалъасидин қайтқони. 268
Эгридир ва Насибин қалъаларини фатҳ қилғони 269
Йилдирим Боязид вафот бўлгони зикри ва шаҳзодаи олиймакон мирзо Муҳаммад Султон тақи вафот бўлғони 269
Соҳибқирон шаҳзода учун азза очқони 270
Мисрдин элчи келгони (сўзи) 271
Соҳибқирон (қаро) тотор элининг устига бориб, аларни кўчуриб Самарқанд йибаргони. 271
Соҳибқирон Рум вилоятидин қайтиб борғони 272
Амирзода Муҳаммад Султоннинг аноси Хонзода хоним ўғлининг вафот бўлгонини эшиттони 272
Соҳибқирон Гуржистон сори мутаважжиҳ бўлғони. 273
Шероз вилоятини амирзода Пир Муҳаммадқа иноят қилғони ва Исфаҳонни иниси амирзода Рустамға бергони 273
Соҳибқирон амирзода Або Бакрни Бағдоднинг иморатиға йибаргони ва Ироқи Арабни забт қилғони 273
Соҳибқирон Гуржистон вилоятиға киргони 274
Картин қалъасиким, Гуржистонда улуғ қалъаларди эрди, фатҳ қилғони. 275
Воқиъаларким, мундин бурун воқиъ бўлуб эрди, анинг зикри 276
Соҳибқирони сарафроз Абхаз сори таважжуҳ қилғони 277
Соҳибқирон Абхаздин қайтқони 277
Байлақон шаҳрининг иморати, ҳисорининг биноси ва анинг хандақи қазилғони сўзи . 278
Ҳазрат соҳибқирон раъйият аҳволини таҳқиқ қилмоқ ва адлу эҳсонни ўрнатмак учун атрофи мамоликка уламо ва умарони йибаргони 278
Шаҳзодаларким, Ироқи Арабқа бориб эрдилар, аларнинг сўзи 279
Амирзода Умар Самарқанддин келгони ва вақоиъиким, Байлақон шаҳрини йасағонда воқиъ бўлди 280
Ҳазрат соҳибқирон Қаробоғда қишлоқ солғони 280

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шаҳзода Шоҳрух Гилон сори таважжуҳ қилиб борғони 281
Мардин ва Вастондин ҳокимлари келгонлари ва амирзодаи марҳум Муҳаммад Султон мирзоға ош бергонлари 282
Соҳибқирони диндарвар етти йиллиқ юрушдин қайтқони 282
Соҳибқирони саодатнишон Ҳулогухонниинг улусини амирзода Умарға бергони . . . 283
Амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбекким, Рай сори кетиб эрдилар, аларнинг сўзлари . 283
Амирзода Искандар била Шоҳ Маликбекни Рай сори йибаргони. 284
Ферузкуҳ қалъасини фатҳ қилғони 285
Соҳибқирон Жилов сори борғони 286
Амирзода Султон Ҳусайн Искандар била урушиб, Искандар гойиб бўлғонининг зикри 287
Соҳибқирони гитиситон илғор била Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлғонининг зикри 287
Соҳибқирони саодатманд дорусалтана Самарқандға киргони 289
Соҳибқирони даредил Конигилда улуғ тўй этиб, бўйға еткон шаҳзодаларни кадхудо қилғони 290
Соҳибқирони гитиситон Хитойға бормоқнинг асбобиға машғул бўлғони. 292
Соҳибқирони гитиситон Хитой сори таважжуҳ қилғони 293
Оқсулотда ўлтурғонда баъзи воқиъаларким, воқиъ бўлди, анинг шарҳи 293
Соҳибқирон Оқсулотдин кўч қилғони. 294
Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон, анара Аллоҳ бурҳонаҳунинг вафот бўлғони қиссаси 295
Ва китобнинг охирида айтқумиз турур баъзи воқиъаларким, ҳазрат соҳибқирон, анара Аллоҳ бурҳонаҳу, вафотидин сўнг воқиъ бўлди 297
Соҳибқиронниинг наъшини Ўтрордин чиқорғонлари 298
Беклар шаҳзодалар ва оғолар била кенгашиб, Хитой юришига мутаважжиҳ бўлгонлари 298
Соҳибқиронниинг наъшини Самарқанд сори йибаргонлари 299
Амирзода Султон Ҳусайн мухолифат қилғони 300
Амирзода Султон Ҳусайнниинг мухолифатидин хабар билиб, беклар ҳар сори хабар йибарғонлари 300
Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек Тошкентдаги бекларға мактуб йибаргонлари . 301
Бурундуқбек Тошканддин келиб борғон хатнинг жавобини келтургони 301
Бурундуқбекнинг сўзиким, Тошкандға бориб эрди 302
Бекларнинг амирзода Халил Султон била мухолифат қилғонлари сўзи 303
Беклар оғолар била кенгашиб, Бухорога борғонлари 304
Шаҳзодалар била беклар Бухорога борғонлари. 304
Соҳибқиронниин ҳарамлари Самарқандқа бориб, ғазият очқонлари. 305
Шаҳзодалар ва бекларким, Бухорога бориб эрдилар, аларнинг қиссалари . . . 305
Амирзода Халил Султон била Самарқанддаги беклар муттафиқ бўлғонлари . . . 306
Амирзода Халил Султон Самарқанд тахтида ўлтуруб, подшоҳ бўлғонининг зикри . 306
Амирзода Халил Султон подшоҳ бўлғонининг зикри ва йана завол тобқонининг сабаби 307
Хотима 308
Изоҳлар. 311
Кўрсаткичлар 355
Библиографик номлар кўрсаткичи 356-357
Киши номлари кўрсаткичи 358
Жуғрофий номлар кўрсаткичи 305
Этник номлар кўрсаткичи 374

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШАРАФУДДИН АЛИ ЙАЗДИЙ

ЗАФАРНОМА

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг
Бош таҳририяти
Тошкент — 1997

Муҳаррирлар: *Б. Сайидамонов, С. Рафъиддинов, И. Шоймардонов*
Безаклар: *М. Аъламовники*
Бадиий муҳаррирлар: *А. Баҳромов, Ф. Башарова*
Саҳифаловчи: *Р. Баязитова*
Техник муҳаррирлар: *Е. Лукьянова, Д. Габдрахманова*

Теришга берилди 12.06.96. Босишга рухсат этилди 10.12.96. Бичими 60x90$^{1}/_{8}$. Тип Бодони гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоғи 38,0. Нашриёт-ҳисоб табоғи 48,0+1 б. т. илова. Адади 15.000. Буюртма № 381. Баҳоси шартнома асосида.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмахонаси,
700083, Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Й 11

Йаздий, Шарафуддун Али.

Зафарнома // Сўз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи ва нашрга тайёрловчилар: А. Аҳмад, Ҳ. Бобобеков: Масъул муҳаррир Б. Эшпўлатов. Нашрлар ва матбаачилар гуруҳи: И. Шоғуломов ва бошқалар// Т.: Шарқ, 1997. — 384 б. + 16 илова.

ББК 63.3(5Ў)

www.ziyouz.com kutubxonasi